www.e-rara.ch

Omnium operum divi Eusebii Hieronymi Stridonensis Tomus primus[-nonus]

Hieronymus, Sophronius Eusebius

Apud inclytam Basileam, [1516]

Universitätsbibliothek Basel

Persistent Link: https://doi.org/10.3931/e-rara-150989

Tomus Nonus

www.e-rara.ch
Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

Visual Library

TOMVS NONVS

OPERVM DIVI HIERONYMI EVSE
BII STRIDONENSIS COMPLE
CTENS COMMENTARIOS IN
MATTHAEVM ET MARCVM,
ET IN DIVI PAVLI
EPISTOLAS, VI
DELICET AD
GALATAS,
EPHESIOS, TI
TVM, PHILEMONEM.
NECNON COMMENTA
RIOS IN OMNES PAVLI
EPISTOLAS SED INCERTO
AVTHORE. POSTREMO DIDYMI
DE SPIRITVSANCTO LIBRVM A
HIERONYMO VERSVM.

BRVNO AMORBACHIVS BASILEI ENSIS LECTORI CANDIDO S.

HAbes in hoc ultimo Tomo lector optime, primum cõmẽtarios diui Hieronymi in euangeliũ Matthæi, & in Paulinas epistolas, uidelicet ad Galatas, Ephesios, Titũ, Philemonẽ, quos esse γνησίους, hoc est legitimos & germanos, cũ stilus ipse qui doctis & ijs qui iudicio ualent, plane lydius lapis est, iuxta prouerbiũ, tum ex ijs ipsis alibi citata testimonia certissimo cõprobant. Deinde cõmẽtarios in euangeliũ Marci plane suppositios, & Hieronymo hactenus inscriptos, sed impudẽtissime, qñ ne pilum quidẽ habẽt Hieronymianæ eruditionis. Ad hæc Lucæ & Ioãnis euãgeliorũ contextũ, aliquãto cũ ante hac castigatiorem: in hoc a nobis adiunctum, ut euangelico illi canoni cuius Eusebium authorem ferunt responderet: in quo restituẽdo uehemẽter est a nobis sudatũ miniatulorũ uice numerorũ uulgaribus istis notulis quas ciphras uocant uti coactis. Postremo cõmentarios in omnes diui Pauli epistolas, quas Hieronymo uẽdicabat codex quidã, obsoletæ uetustatis, Gotthicis characteribꝰ exaratus, sic sane ꝓplexis & iam præ uetustate euanidis, ut coacti fuerimus in elemẽtariorũ ordinẽ rursus descẽdere, & quod in ludo puelli faciũt, litterarũ ijs apiculis noscitãdis operã dare: sed & ij sicut proxime sup̃iores, indigni sunt iudicandi q Hieronymo tribuant. Quãdo em̃ sic ineptit Hieronymus, ut hic interpres quisq̃s is demũ fuit: qñ sic balbutit, ut hic frequẽtissime solœcissat. Tametsi is q glossam (ut uocãt) ordinariã cõsarcinauit, Hieronymi titulo nõnulla citat, quæ noiatim in ijs cõmẽtarijs cõperiunt. At hoc neutiq̃ satis probauerit Hieronymi Stridonẽsis esse, qd scilicet sint illiꝰ noie citata. Neq; em̃ hoc agebat glossariꝰ iste, siue Rabanꝰ is fuit, siue aliꝰ qspiã, ut cuiꝰ essent inqreret, sed pro tpe qd ad rem suã faciebat, id excerpebat. Dicet hic aliqs, qd igit hic opus erat adulterina legitimis cũ excuderent admiscere? Huic respõdebimus quod etiã in alijs præfationibꝰ ante diximus, nos uidelicet nõ doctis modo, sed & indoctis uoluisse morem gerere. Si cõmẽtarios in Marcũ omisissemus, aut in Paulũ nõ appressissemus, quas statim imperiti tragœdias excitassent. Et habẽt q sunt apud Hesiodũ, de primo secundoue hominũ genere, qd aut illi per seipsos, aut ij præmoniti cum iudicio legãt: & nõ deest stupidis illis tertij generis, apud eũdẽ poetã qd amplectant, ne scilicet nõ sit parœmiæ locus, similes habẽt labra lactucas. Quãq̃ in ijs ipsis in Marcũ & Paulũ cõmentarijs, quædã inuenire licet, quæ doctis etiã placere possint, nimirũ ex Hieronymi penu deprõpta a studioso uidelicet aliq̃, qui cũ ꝑcurrisset Hieronymianas lucubratiões, in hoc multa sublegerit, ut deinde suis admisceret, quo uerius huius fuci merito, Hieronymꝰ uideri posset. Q d studiũ olim fuit monachis, ijs maxime q de familia sunt diui Benedicti, nã apud hos ut religionis, sic etiã litterarũ multos annos (ut ita dicã) tyrãnis fuit, cũ mũdus a simplicitate Christi desciscẽs, bellis operã daret, & in barbaricã quandã feritatẽ contemptu sapiẽtiæ studio, sensim prolaberet, & erat tẽpus quo nihil placeret quod Hieronymi nõ esset: haud secus cũ hodie multis nihil probat, nisi quod Scotũ aut Thomã sapiat. Tum nebulonibꝰ qbusdã ansa fuit prestita, simplicioribꝰ imponẽdi, uẽditabãtq; passim pro Hieronymo nænias suas, & celeberrimi sanctissimiq; uiri titulũ nugis quãlibet nugacibꝰ præfigebãt. Cæterũ ut detur etiã inter multas paleas aliquod granulũ reperire, cũ tantũ supsit Hieronymi scriptorũ, istos cõmẽtarios nigro calculo notamus, & indignos censemus in qbus legẽdis studiosi bonas horas male collocẽt. Docti, quiq; sunt naris emũctæ (certo scimus) nobiscũ faciẽt, imperitorũ & crassorũ iudiciũ nihil moramur. Quãdoquidẽ aũt huius uoluminis aciẽ occupãt erudita, placuit quo cõmodius insulsa ista uelut in agmine medio milites ignauiores delitescerent, opus ipsum aliquo docto libello claudi: sic em̃ rei militaris periti, postremã agminis partẽ curiosius firmandam esse tradunt. Adiecimus itaq; Didymi de spiritu sancto insignem librum a diuo Hieronymo uersum, quem ab innumeris mendis uindicauimus: cuius rei qui certius uolet facere periculum, nostram hanc æditionem cum ueteri cõferat. Bene uale candide lector, Basileæ Sexto Kalendas Iulias. M D XVI.

HIERO. IN QVATVOR EVANGELIA AD DAMASVM PRAEFATIO.

A NOVVM opus me facere cogis ex ueteri: ut post exemplaria scripturarū toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam:& quia inter se uariant, quæ sint illa quæ cū Græca consentiant ueritate,decernam. Pius labor,sed periculosa præsumptio,iudicare de cæteris ipsum ab omnibus iudicandum: senis mutare linguam,& canescentem iam mundum,ad initia retrahere paruulorum. Quis enim doctus pariter uel indoctus,cum in manus uolumen assumpserit: & a saliua quam semel imbibit,uiderit discrepare quod lectitat:nō statim erumpat in uocem, me falsariū, me clamitans esse sacrilegum:qui audeam aliquid in ueteribus libris addere,mutare,corrigere. Aduersus quam inuidiam,duplex causa me consolatur:quod & tu qui summus sacerdos es,fieri iubes:& uerum nō esse quod uariat, etiam maledicorū testimonio comprobatur. Si enim latinis exemplaribus fides est adhibenda,respōdeant quibus:tot enim sunt exemplaria,pene quot codices. Sin autē ueritas est quærenda de pluribus, cur non ad græcam originem reuertentes, ea quæ uel a uitiosis interpretibus male reddita, uel a præsumptoribus imperitis emendata peruersius, uel a librarijs dormitantibus, aut addita sunt, aut mutata corrigimus? Neq; uero ego de ueteri disputo instrumēto, quod a Septuaginta senioribus in græcam linguam uersum,tertio gradu ad nos usq; peruenit. Non quæro quid Aquila, quid Symmachus sapiant,quare Theodotion inter nouos & ueteres medius incedat. Sit illa uera interpretatio, quam apostoli probauerunt.De nouo nunc loquor testamento,quod græcum esse non dubium est,excepto apostolo Matthæo,qui primus in Iudæa euāgelium Christi, Hebraicis litteris ædidit.Hoc certe cum in nostro sermone discordat,& in diuersos riuulorum tramites ducit,uno de fonte quærendū est. Prætermitto eos codices quos a Luciano & Esychio nuncupatos,paucorū hominum asserit peruersa contentio: quibus utiq; nec in toto ueteri instrumento post Septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendasse:cum multarum gentium linguis scriptura ante translata,doceat falsa esse quæ addita sunt. Igitur hæc præsens præfatiuncula pollicetur, quatuor tantum euangelia, quorum ordo est iste: Matthæus, Marcus,Lucas, Iohannes,codicum Græcorum emendata collatione,sed & ueterum: nec quæ multum a lectionis latinæ consuetudine discreparent.Ita calamo temperauimus,ut his tantū quæ sensum uidebantur mutare,correctis:reliqua manere pateremur ut fuerant. Canones quoq; quos Eusebius Cæsariensis episcopus Alexandrinus, secutus Ammonium, in decem numeros ordinauit: sicut in Græco habentur, expressimus. Quod si quis de curiosis uoluerit nosse,quæ in euangelijs, uel eadē, uel uicina, uel sola sint, eorum distinctione cognoscet.Magnus siquidem hic in nostris codicibus error inoleuit,dum quod in eā
B dem re alius euangelista plus dixit:in alio quia minus putauerint,addiderunt. Vel dum eundem sensum alius aliter expressit:ille qui unum e quatuor primum legerat,ad eius exemplum cæteros quoq; existimauerit emendandos. Vnde accidit ut apud nos mixta sint omnia: & in Marco plura Lucæ atq; Matthæi. Rursus in Matthæo plura Iohannis & Marci: & in cæteris reliquorum,quæ alijs propria sunt, inueniantur. Cum itaq; canones legeris qui subiecti sunt,confusionis errore sublato,& similia omnium scies, & singulis sua quæq; restitues. In canone primo cōcordant quatuor:Matthæus,Marcus,Lucas,Iohannes. In secundo tres,Matthæus,Marcus,Lucas.In tertio tres,Matthæus,Lucas,Iohannes. In quarto tres,Matthæus,Marcus,Iohannes.In quinto duo,Matthæus,Lucas.In sexto duo,Matthæus,Marcus. In septimo duo,Matthæus,Iohannes.In octauo duo,Lucas,Marcus.In nono duo,Lucas,Iohannes.In decimo, propria quiq; quæ non habentur in alijs ædiderunt. Singulis uero euangelijs ab uno incipiens usq; ad finem librorum,dispar numerus accrescit.Hic nigro colore præscriptus,sub se habet alium ex minio discolorem numerum,qui ad decem usq; procedens,indicat,prior numerus in quo sit canone requirēdus. Cum ergo aperto codice (uerbi gratia) illud siue illud capitulum scire uolueris,cuius canonis sit, statim ex subiecto numero doceberis:& recurrēs ad principia,in quibus canonum est distincta congeries: eodemq; statim canone ex titulo frontis inuento,illum quem quærebas numerum,eiusdem euangelistæ,qui & ipse ex inscriptione signatur,inuenies: atq; e uicino cæterorum tramitibus inspectis, quos numeros e regione habeant,annotabis:cum scieris,recurres ad uolumina singulorum:& sine mora repertis numeris,quos antē signaueras,reperies & loca in quibus uel eadem uel uicina dixerunt. Sciendū tamē ne quis ignarum ex similitudine numerorum error inuoluat: quod sicubi in subnotatione canonum distinctorum in canone quolibet tres euangelistæ bis,ter,uel quater, aut etiam amplius eundem numerū per ordinem habuerint annotatum, & quartus econtrario discrepantes: quod id tres illi in eo loco semel dixerint,quartus toties in corpore uoluminis sui ponat, quoties diuersi numeri in eius canone positi stant, contra prædictorum numerorum continuatas similitudines. Item si in uno quolibet eorum,aut etiam duobus,idem in canone numerus bis,ter,& quater,aut eo amplius reperiatur in ordine collocatus, & dispares inueniantur in cæteris:dubiū nō erit, quin id qđ illius illorum ue canonis numerus bis terq; repetitum ab his in uolumine semel dictum esse ostendit:alter alteri ue eorum toties uno atq; eodem sensu loquantur, quoties prætulerint in numerorum annotatione distantiam. Et hoc in omnium nouem canonum collatione seruabitur. Cæterum in decimo (quoniam propria singulorum tm̄modo continentur) non potest contra id compāratio esse quod solum est.Opto ut in Christo ualeas,& memineris mei papa beatissime.

Canon Matthęi	primus Marcus	in quo Lucas	quatuor Johes	Canon Matthęi	primus Marcus	in quo Lucas	quatuor Johes.
8	2	7	10	284	165	266	67
11	4	10	6	289	170	275	126
11	4	10	12	291	172	279	156
11	4	10	14	294	175	281	161
11	4	10	28	295	176	282	57
14	5	13	15	295	176	282	42
23	27	17	46	300	181	285	158
23	27	34	46	300	181	285	79
23	27	45	46	302	183	287	160
70	20	37	38	304	184	289	170
87	139	250	141	306	187	290	162
98	96	116	120	306	187	290	174
98	96	116	111	310	191	297	69
98	96	116	40	313	194	294	172
98	96	116	144	314	195	291	166
98	96	116	129	314	195	291	168
98	96	116	131	315	196	292	175
133	37	77	109	318	199	300	176
141	50	19	59	320	200	302	178
142	51	21	35	325	204	310	184
147	64	93	49	326	205	311	188
166	82	94	74	326	205	313	194
209	119	234	100	328	206	314	196
211	121	238	21	331	209	315	197
220	122	239	85	332	210	318	197
220	129	242	88	334	212	321	201
220	122	261	77	335	214	324	199
244	139	250	141	336	215	317	198
244	139	250	146	336	215	319	198
274	156	260	20	343	223	329	204
274	156	260	48	348	227	332	206
274	156	260	96	349	228	333	208
276	158	74	98	352	231	336	209
280	162	269	122	352	231	336	211
284	165	266	55				
284	165	266	63				
284	165	266	65				
					Finis	canonis	primi.

Canon se/ Matthęus	cundus Marcus	in q tres Lucas	La. Mat.	scḋus in q Marcus	tres Lucas
15	6	15	179	99	197
21	10	32	190	105	195
31	102	185	192	106	216
32	39	133	193	107	121
32	39	79	193	107	218
50	41	56	194	108	152
62	13	4	194	108	219
62	13	24	195	109	220
63	18	33	198	110	221
67	15	26	199	111	173
69	47	83	201	112	222
71	21	38	203	114	270
72	22	39	205	116	224
72	22	186	206	117	232
73	23	40	208	118	233
74	49	85	217	127	240
76	52	169	219	128	241
79	29	86	223	130	243
80	30	44	225	134	245
82	53	87	226	133	244
82	53	110	229	135	137
83	54	88	229	135	246
83	54	112	242	137	237
85	55	114	242	137	248
85	55	88	243	138	249
88	141	148	248	143	209
88	141	251	248	143	253
92	40	80	249	144	254
94	86	97	251	146	255
94	86	146	253	148	204
103	1	70	258	150	257
114	24	41	259	151	258
116	25	42	264	155	156
116	25	165	269	154	228
116	25	177	271	42	230
121	32	127	278	160	263
122	33	129	281	163	268
123	34	147	285	166	265
130	35	82	285	166	267
131	36	76	296	177	280
135	38	78	296	177	284
137	44	167	301	182	286
143	57	90	308	189	305
144	59	12	312	193	299
149	66	43	316	197	295
149	66	35	317	198	295
153	69	36	322	202	309
164	79	144	338	218	322
168	83	95	339	219	325
168	83	206	540	220	327
170	85	96	542	222	323
172	87	98	344	224	328
174	91	99	346	225	330
176	95	101	353	232	337
178	95	102	354	233	338
178	95	217			

Finis canonis secundi

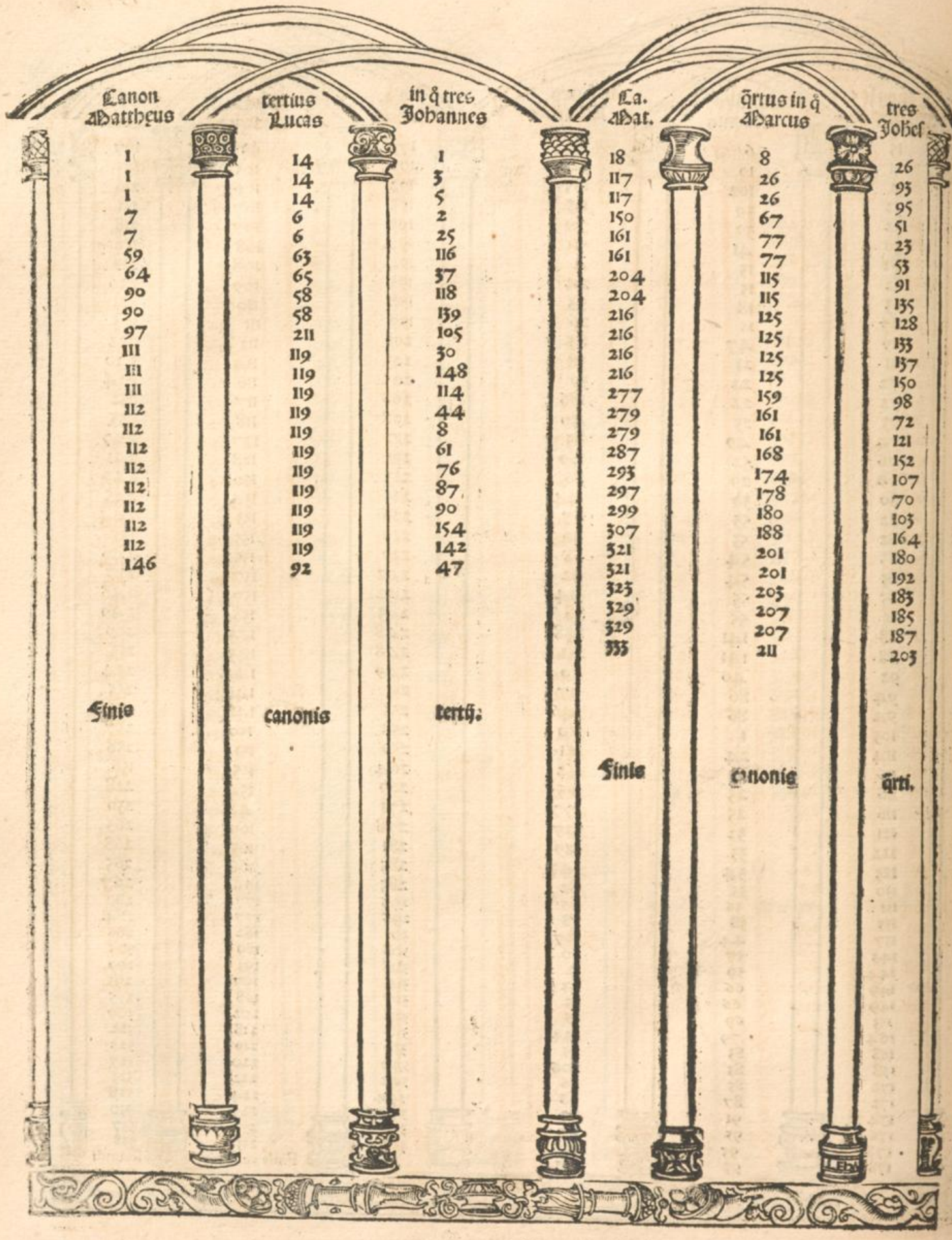
Canon Matthęus
1
1
1
7
7
59
64
90
90
97
111
111
111
112
112
112
112
112
112
112
112
146
Finis
tertius Lucas
14
14
14
6
6
63
65
58
58
211
119
119
119
119
119
119
119
119
119
119
92
canonis
in q tres Johannes
1
3
5
2
25
116
37
118
139
105
30
148
114
44
8
61
76
87
90
154
142
47
tertij.
Ca. Mat.
18
117
117
150
161
161
204
204
216
216
216
216
277
279
279
287
293
297
299
307
321
321
323
329
329
333
Finis
qrtus in q Marcus
8
26
26
67
77
77
115
115
125
125
125
125
159
161
161
168
174
178
180
188
201
201
203
207
207
211
canonis
tres Johes
26
93
95
51
23
53
91
135
128
133
137
150
98
72
121
152
107
70
103
164
180
192
183
185
187
203
qrti.

Ca. V. in Matth.	quo duo Lucas.
3	2
10	8
12	11
16	16
25	46
26	47
28	48
30	49
34	194
36	162
38	53
40	52
41	55
43	123
46	153
47	134
48	191
49	150
51	59
53	125
54	54
55	170
57	61
58	60
60	171
61	64
65	172
66	66
68	105
78	108
84	111
86	109
93	145
95	160
96	182
96	184
102	69
104	71
105	193
107	73
108	115
110	118
119	126
125	62

Ca. V. in Matth.	q duo Lucas
127	128
128	132
129	130
132	81
134	120
138	168
156	57
158	226
162	161
175	200
182	187
182	189
183	198
187	199
197	272
213	235
221	181
228	139
231	179
231	215
232	142
234	136
236	135
237	138
238	140
240	141
241	175
255	202
256	205
257	213
261	207
262	212
265	157
266	155
267	158
270	229
272	231

Finis.

Ca. VI. Matth.	in q duo Marc.
9	3
17	7
20	9
22	11
44	126
77	63
100	98
139	45
145	60
148	65
152	68
154	71
157	72
159	73
160	76
163	78
165	80
169	84
173	89
180	100
189	105
202	113
214	120
215	124
224	131
246	140
247	142
250	145
252	147
254	149
260	152
263	153
275	157
282	164
286	167
288	169
290	171
292	173
298	179
305	185
309	190
311	192
330	208
337	217
341	221
347	226
350	229

Finis.

Canon VII

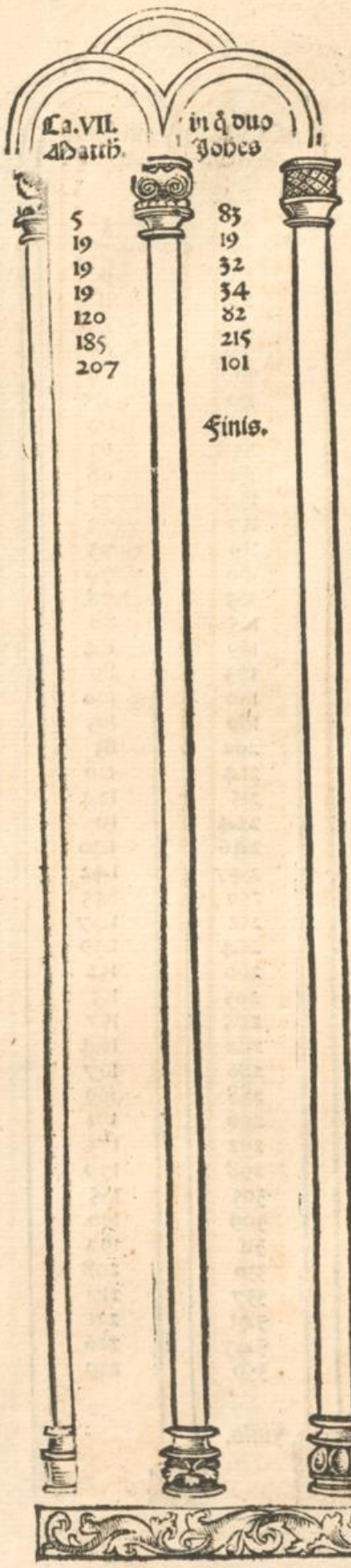

VIII

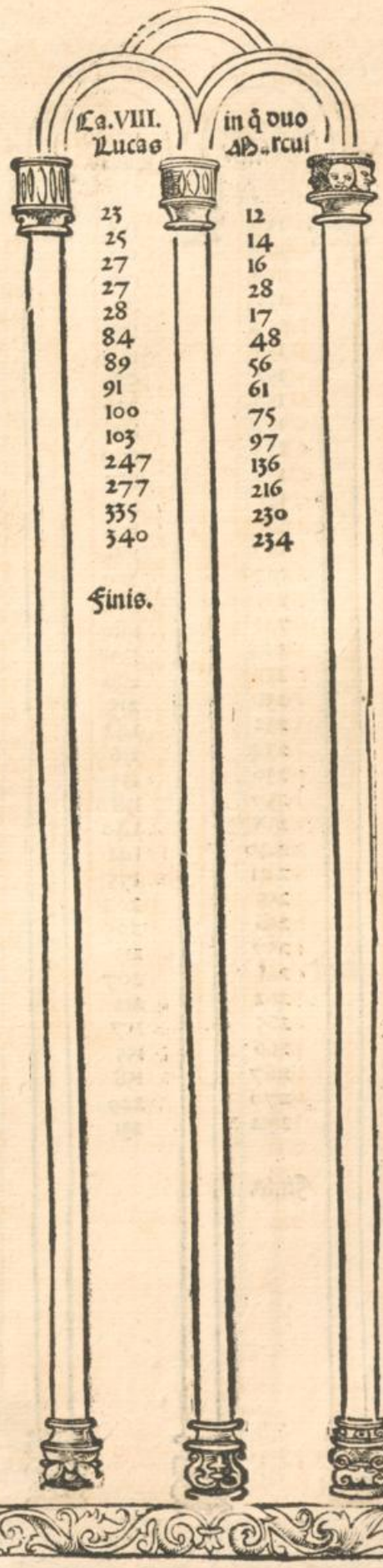

IX

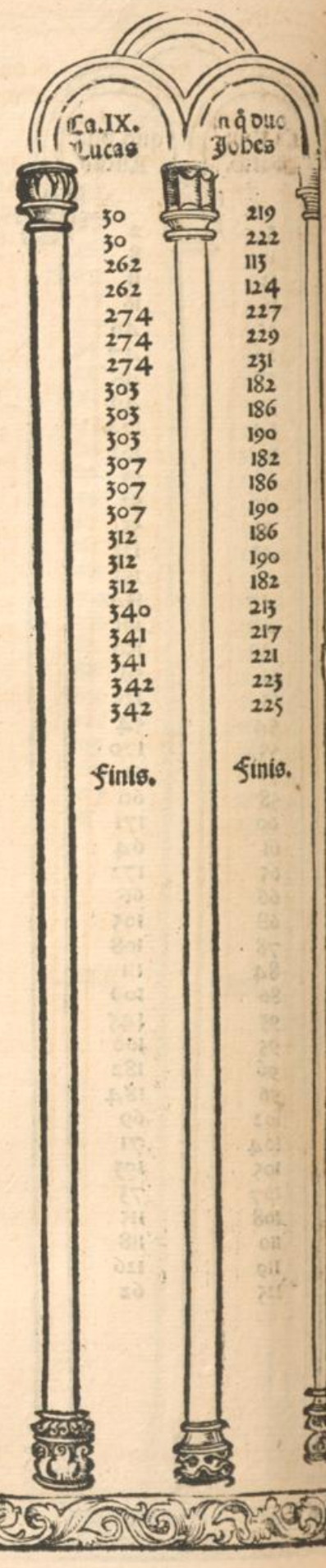

Canon mathe⁹	decim⁹ mathe⁹	in quo Marc⁹	singuli Lucas	ppꝛie Lucas	scri/ Jobes	pserunt Jobes
2	196	19	1	214	4	115
4	200	31	3	223	7	117
6	210	43	5	225	9	119
13	212	46	9	227	11	123
24	218	58	18	236	13	125
27	222	62	20	252	16	127
29	227	70	22	256	18	130
33	230	74	29	259	22	132
35	233	81	31	264	24	134
37	235	88	50	271	27	136
39	239	90	51	273	29	138
42	245	92	67	276	31	140
45	268	94	68	278	33	143
52	273	101	72	283	36	145
56	283	104	75	288	39	147
75	303	123	104	296	41	149
81	319	132	106	298	43	151
89	324	186	107	301	45	153
91	327	213	113	304	50	155
99	345	235	117	306	52	157
101	351		122	308	54	159
106	355	Finis.	124	316	56	163
109			131	320	58	165
113	Finis.		143	326	60	167
115			149	331	62	169
118			151	334	64	171
124			154	339	66	173
126			159	343	68	177
136			163		71	179
140			164	Finis.	73	181
151			166		75	189
155			174		78	191
167			176		80	193
171			178		81	195
177			180		84	200
181			183		86	202
184			188		89	205
186			190		92	207
188			192		94	210
191			196		97	212
			201		99	214
			203		102	216
			208		104	218
			210		106	220
					108	224
					110	226
					112	228
						230
						232
						Finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN COMMENTARIOS SVPER MATTHAEVM PROEMIVM.

PLVRES fuiſſe qui euangelia ſcripſerunt, & Lucas euangeliſta teſtatur dicens: Quoniāquidem multi conati ſunt ordinare narrationē rerum quæ in nobis completæ ſunt:ſicut tradiderunt nobis qui ab initio ipſi uiderunt ſermonē,& miniſtra uerūnt ei: & perſeuerantia uſq; in præſens tempus monimēta declarant,quæ a diuerſis authorib⁹ ædita,diuerſarū hæreſeon fuere principia:ut eſt illud iuxta Aegyptios & Thomam & Mathiā & Bartholomæū, duodecimq; apoſtolorū,& Baſilidis atq; Apellis ac reliquorum,quos enumerare longiſſimū eſt:cum tantum in præſentiarū hoc neceſſe ſit dicere:extitiſſe quoſdā qui ſine ſpiritu & gratia dei,conati ſunt magis ordinare narrationē,cꝫ hiſtoriæ texere ueritatē. Quibus iure poteſt illud propheticū coaptari. Væ qui prophetant de corde ſuo:qui ambulant poſt ſpiritum ſuū:qui dicūt,dicit dñs:& dñs nō miſit eos. De quibus & ſaluator in euangelio Ioannis loquitur. Omnes qui ante me uenerunt,fures & latrones fuerunt. Qui uenerunt, non qui miſſi ſunt. Ipſe enim ait: Veniebant,& ego nō mittebam eos. In uenientibus enim præſumptio temeritatis,in miſſis obſequium ſeruitutis eſt. Eccleſia autem quæ ſupra petram, domini uoce fundata eſt:quā introduxit rex in cubiculum ſuum,& ad quam per foramen deſcenſionis occultæ miſit manum ſuam,ſimilis dammulæ hinnuloq; ceruorū: quatuor flumina paradiſi inſtar eructans:quatuor angulos & annulos habet,per quos quaſi arca teſtamenti & cuſtos legis domini,lignis immobilibus uehitur. Primus omniū Matthæus eſt publicanus,cognomēto leui:qui euangelium in Iudæa Hebræo ſermone ædidit:ob eorū uel maxime cauſam,qui in Ieſum crediderāt ex iudæis, & nequacꝫ legis umbram, ſuccedente euangelij ueritate ſeruabant.

Secūdus Marcus,interpres apoſtoli Petri,& Alexandrinæ eccleſiæ primus epiſcopus,qui dominum quidem ſaluatorem ipſe non uidit,ſed ea quæ magiſtrum audierat prædicantem,iuxta fidem magis geſtorū narrauit cꝫ ordinem. Tertius Lucas medicus, natione ſyrus Antiochenſis:cuius laus in euangelio, qui & ipſe diſcipulus apoſtoli Pauli, in Achaiæ Bœotiæq; partibus uolumen condidit,quædam altius repetens:& ut ipſe in proemio confitetur, audita magis cꝫ uiſa deſcribens. Vltimus Ioannes apoſtolus & euangeliſta,quē Ieſus amauit plurimum:qui ſupra pectus domini recumbens, puriſſima doctrinarum fluenta potauit:& qui ſolus de cruce meruit audire:Ecce mater tua. Is cum eſſet in Aſia, & iam tunc hæreticorum ſemina pullularent Cherinti,Hebionis, & cæterorum qui negant Chriſtum in carne ueniſſe, quos & ipſe in epiſtola ſua antichriſtos uocat, & apoſtolus Paulus frequenter percutit:coactus eſt ab omnibus pene tunc Aſiæ epiſcopis & multarum eccleſiarum legationibus de diuinitate ſaluatoris altius ſcribere, & ad ipſum (ut ita dicam) dei uerbum, non tam audaci cꝫ fœlici temeritate prorumpere. Vnde & eccleſiaſtica narrat hiſtoria,cum a fratribus cogeretur ut ſcriberet:ita facturum ſe reſpondiſſe, ſi indicto ieiunio in commune omnes deum deprecarentur: quo expleto,reuelatione ſaturatus, illud proemium e cœlo ueniens eructauit: In principio erat uerbum: & uerbum erat apud deum: & deus erat uerbum: hoc erat in principio apud deum. Hæc igitur quatuor euangelia multo ante prædicta,Eçechielis quoq; uolumen probat: in quo prima uiſio ita contexitur. Et in medio ſicut ſimilitudo quatuor animaliū, & uultus eorum facies hominis,& facies leonis & facies uituli & facies aquilæ. Prima hominis facies,Matthæum ſignificat:qui quaſi de homine exorſus eſt ſcribere:Liber generationis ieſu chriſti filij dauid filij abraham. Secunda Marcum,in qua uox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamātis in deſerto,parate uiam domini,rectas facite ſemitas eius. Tertia uituli, quæ euangeliſtam Lucam a Zacharia ſacerdote ſumpſiſſe initium præfigurat. Quarta Ioannē euangeliſtam, qui aſſumptis pennis aquilæ,& ad altiora feſtinans,de uerbo dei diſputat. Cætera quæ ſequuntur in eundem ſenſum proficiunt. Crura eorum recta,& pennati pedes: & quocūcꝫ ibat ſpiritus, ibant & non reuertebantur:& dorſa eorū plena oculis:& ſcintillæ ac lampades in medio diſcurrētes,& rota in rota, & in ſingulis quatuor facies. Vnde & Apocalypſis Ioannis, poſt expoſitionem uiginti-quatuor ſeniorū,qui tenētes citharas & phialas, adorant agnum dei,introducit fulgura & toni-

trua

A trua & ſeptẽ ſpiritus diſcurrẽtes,& mare uitreũ,& quatuor animalia plena oculis,dicens,Animal primũ ſimile leoni, & ſecundũ ſimile uitulo, & tertiũ ſimile homini, & quartũ ſimile aquilæ uolanti.Et poſt paululũ:Plena erant(inquit)oculis, & requiem nõ habebant die ac nocte,dicentia: Sanctus,ſanctus,ſanctus,dñs deus omnipotens,qui erat,& qui eſt,& qui uenturus eſt.Quibus cunctis perſpicue oſtenditur quatuor tantum debere euangelia ſuſcipi,& omnes apocryphorũ nænias mortuis magis hæreticis,ꝙ ecclesiaſticis uiuis canendas.Satiſq; miror Euſebi dilectiſſime,cur Romã ſubito nauigaturus, hanc tibi a me quaſi ſitarciam dari uolueris, ut Matthæum breuiter exponẽs,uerbis ſtringerem,ſenſib9 dilatarẽ.Si meminiſſes reſponſionis meæ,nunꝙ in paucis dieb9,rem annorũ peteres.Primũ ẽm difficile eſt omnes legere qui euangelia ſcripſerint. Deinde multo difficilius adhibito iudicio,quæ optima ſunt excerpere.Legiſſe me fateor añ annos plurimos,in Matthæum Origenis uigintiquinq; uolumina,& totidẽ eius homilias,cõmaticumq; interpretationis genus,& Theophili Antiochenæ urbis epiſcopi cõmẽtarios, Hippolyti quoq; martyris,& Theodori Heracleotæ,Apollinariiq; Laodiceni, ac Didymi Alexandrini:& latinorũ Hilarii, Victorini,Fortunatiani opuſcula:e quibus etiã ſi parua carperẽ, dignũ aliquid memoria ſcriberẽ. At tu in duab9 hebdomadibus,imminẽte iam paſcha & ſpirantibus uentis dictare me cogis:ut qñ notarii excipiãt,qñ ſcribantẽ ſchedulæ,qñ emẽdentẽ,quo ſpatio digerantẽ ad purũ:maxime cũ ſcias me ita trib9 mẽſib9 languiſſe,ut uix nunc ingredi incipiam:nec poſſim laboris magnitudinẽ,breuitate tẽporis cõpenſare.Igitẽ omiſſa authoritate ueterũ, qs nec legẽdi, nec ſequẽdi mihi facultas data eſt,hiſtoricã interpretationẽ,quã præcipue poſtulaſti,digeſſi breuiter:& interdũ ſpũalis intelligẽtiæ flores miſcui,pfectũ opus reſeruãs in poſterũ. Si autẽ mihi uita longior fuerit,aut tu in redeundo,tua promiſſa cõpleueris:tunc nitar implere qd' reliquum eſt,imo iactis fundamẽtis,& ex parte conſtructis parietibus,pulcherrimũ culmen imponam:ut ſcias quid interſit inter ſubitam dictandi audaciam, & elucubratam ſcribendi diligẽtiam.Certe noſti,& mẽdacii mei erubeſcere te teſtem uocare,ꝙ præſens opuſculum tanta celeritate dictauerim:ut aliena magis legere, ꝙ mea cõdere me putares.Nec hoc de arrogantia & fiducia ingenii dictum putes,ſed quod oſtendere tibi cupiam quantum apud me ualeas: qui periclitari magis apud doctos uoluerim,ꝙ tibi ſedule poſtulanti quicꝙ negare.Vnde obſecro, ut ſi incomptior ſermo eſt,& nõ ſolito lapſu fertur oratio,feſtinationi hoc tribuas nõ imperitiæ:& des exẽplaria, cũ Romam ueneris,uirgini chriſti Principiæ,quæ me rogauit,ut in Canticumcanticorũ ſcriberẽ: a quo opere excluſus ægrotatione diuturna,ſpem in futurum diſtuli:hac te lege conſtringens:ut ſi tu ei ad te ſcripta ſubtraxeris,illa quoq; armariolo ſibi poſtea ſcribenda concludat.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHAEVM EVANGELISTAM LIBER PRIMVS. Ca. I.

B Liber generatiõis ieſu chriſti. In Eſaia legimus: Generationem eius quis enarrabit? Non ergo putem9 euãgeliſtam ꝓphetæ eſſe contrarium:ut qd' ille impoſſibile dixit effatu, hic narrare incipiat: quia ibi de generatione diuinitatis, hic de incarnatiõe eſt dictũ. A carnalib9 autẽ cœpit, ut per hoiem deũ diſcere incipiamus.

a Liber generationis ieſu chriſti filij Dauid,filij Abrahã.Abraham genuit Iſaac. Iſaac autẽ genuit Iacob. Iacob autẽ genuit Iudã & fratres eius. Iudas ãutem genuit Phares & Zaram de Thamar.Phares autem genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram. Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon ãutẽ genuit Salmon. Salmõ aũt genuit Booç de Rachab. Booç autẽ genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Ieſſe. Ieſſe autẽ genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Solomonem, ex ea quæ

b ¶ Filij dauid,filij abrahã ꝛc.Ordo præpoſterus,ſed neceſſario cõmutatus.Si ẽm primũ poſuiſſet, Abrahã,& poſtea Dauid:rurſus ei repetẽdus fuerat Abrahã,ut generationis ſeries texereẽ.Ideo aũt cæteris prætermiſſis,horũ filiũ nũcupauitqa ad hos tm̃ eſt facta de chriſto repromiſſio. Ad Abrahã:In ſemine inquit tuo bñdicentẽ oẽs gẽtes,qd' eſt chriſt9.Ad Dauid: De fructu uentris tui ponã ſup ſedẽ tuam.

C

c ¶ Iudas aũt genuit phares ꝛc. Notandũ in genealogia ſaluatoris nullã ſanctarũ aſſumi mulierũ: ſed eas quas ſcriptura reprehendit: ut qui ꝓpter pctõres uenerat, de pctõrib9 naſcẽs, oĩm peccata deleret.Vnde & in conſequentibus, Ruth Moabitis ponitur:& Bethſabee uxor Uriæ. ps.131.b a 1 III

d ¶ Naaſſon autẽ genuit ſalmon ꝛc. Iſte eſt Salmon princeps trib9 Iudæ: ſicut in Numeris

E in Numeris legimus. a ¶ Ioram autē genuit oçiam ꝛc. In quarto regum uolumine legimus de Ioram ochoçiā fuisse generatū: quo mortuo, iosabeth filia regis ioram, soror ochoçiæ, tulit ioas filiū fratris sui & eū internitioni quæ exercebaꝫ ab athalia subtraxit. Cui succesſit in regnū filius eius amasias: post quē regnauit filius eius açarias qui appellaꝫ & oçias: cui succesſit ioatham filius eius. Cernis ergo qd' scḋm fidē historiæ tres reges in medio fuerint, quos hic euāgelista prætermisit: Ioram quippe nō genuit oçiā, sed ochoçiam, & reliquos ꝯs enumerauimus: Verū quia euāgelistæ ꝓpositū erat tres tessaradecades in diuerso tēporū statu ponere, & iorā generi se miscuerat impiissimæ ieçabel, idcirco usq; ad tertiā generationē, eius memoria tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur.

b 2 X b ¶ Et post trāsmigrationē babylonis iechonias genuit salathiel ꝛc. Si uoluerimus iechoniā ī fine primæ tessaradecadis ponere: in

F sequēti nō erūt ꝙtuordecim sed tredecim.

c 3 V Sciam⁹ igit̄ iechoniā priorē ipsū esse quē & ioakim: Secūdum

d 4 X aūt filiū, nō patrē: ꝙrū prior p k. & m. sequēs per ch. & n. scribit̄, qd' scriptorū uitio & longitudine tēporꝭ apud græcos latinosq; cōfusum ē. c ¶ Iacob autē genuit ioseph. Hūc locum obiecit nobis Iulianus august⁹ de dissonātia euāgelistarū: cur euāgelista Matthæ⁹ ioseph dixerit filiū iacob: & Lucas eū filiū appellarit Heli, nō intelligēs consuetudinem scripturarū: qd' alter scḋm naturā: alter scḋm legem ei pater sit. Scimus eīm hoc per moysen deo iubente præceptū: ut si frater aut ꝓpinquus absq; liberis mortuus fuerit: alius eius accipiat uxorem, ad suscitandum semen fratris uel propinqui sui. Sup hoc & Aphricanus tēporū scriptor, & Eusebius cæsariēsis in libris διαφωνίας ἐυαγελιῶν plenius disputarūt. d ¶ Genuit ioseph virū mariæ ꝛc. Cū uirum audieris, suspitio tibi nō subeat nuptiarū, sed recordare consuetudinis scripturarū qd' sponsi uiri, & sponsæ uocent̄ uxores. e ¶ Et a transmigratione babylonis usq; ad christū generatiōes quatuordecim. Numera a iechonia usq; ad ioseph, & inuenies generationes tredecim. Quarta decima ergo generatio in ipsum christū reputabitur. f ¶ Christi aūt generatio sic erat. Quærat diligēs lector & dicat: Cum ioseph nō sit pater dñi saluatoris, quid ꝓtinet ad dñm generatiōis ordo deductus ex ea quæ fuit Vriæ. Salomon aūt genuit roboam. Roboam autē genuit abiam. Abia aūt genuit asa. Asa aūt

g genuit iosaphat. Iosaphat aūt genuit ioram. Ioram autē genuit oçiam. Oçias autem genuit ioatham. Ioathā autē genuit achaç. Achaç autē genuit eçechiā. Eçechias autē genuit manassen. Manasses autem genuit amon. Amon autem genuit iosiam. Iosias autē genuit iechoniam & fratres eius in transmigratione babylonis. Et

b pōst transmigrationē babylonis, iechonias genuit salathiel. Salathiel autē genuit çorobabel. Zorobabel autem genuit abiud. Abiud autem genuit eliacim. Eliacim autem genuit açor. Açor autem genuit sadoc. Sadoc autem genuit achim. Achim autē genuit eliud. Eliud aūt genuit eleaçar. Eleaçar autē genuit matthan.

c Matthan autem genuit iacob. Iacōb autem genuit io-

D seph ūirum mariæ: de qua natus est iesus, qui uocatur christus. b Omnes itaq; generationes ab abrahā usq; ad dauid, generationes quatuordecim: & a dauid usq; ad transmigrationē babylonis, generationes quatuor-

e decim: & a trānsmigratione babylonis usq; ad christū,

f generationes quatuordecim. Christi aūtem genera-

g tio sic erat. c Cūm esset desponsata mater eius ma-

b ria ioseph: ānteq; cōuenirēt, inuēta est in utero habens

i de spiritu sancto. d Ioseph aūtē uir eius cū esset iustus: & nollet eā traducere, uoluit occulte dimittere eā. Hæc autē eo cogitante: ecce angelus dñi apparuit in somnis

k ioseph, dicēs: Iōseph fili dauid, noli timere accipere mariam coniugē tuā. Quod enim in ea natū est, de spiritu

l sancto est. Pariet aūt filiū: & uocabis nomē eius iesum: Ipse eīm saluum faciet populū suum a peccatis eorum.

m Hoc aūtem totū factum est, ut adimpleretur quod dictum est a dño per prophetam dicentem: Ecce uirgo in utero habebit & pariet filium: & uocabitur nomen eius emanuel

G usq; ad ioseph? Cui respōdebimus primū, nō esse cōsuetudinis scripturarū ut mulierū in generationib⁹ ordo texat̄. Deinde ex una tribu fuisse ioseph & Mariā: unde ex lege eā accipe cogebaꝫ ut ꝓpinquā: & qd' simul censent̄ in bethlehē: ut de una uidelicet stirpe generati. g ¶ Cū esset desponsata mater eius maria ioseph. Quare non de simplici uirgine: sed de desponsata concipiet̄? Primū ut ꝓ generationē ioseph, origo Mariæ monstraret̄. Sed ne lapidaret̄ a iudæis ut adultera. Tertio ut in ægyptū fugiēs haberet solatium. Martyr Ignatius etiā quartā addidit causā cur a desponsata cōceptus sit: ut partus inquiēs eius celaret̄ diabolo: dū eū putat nō de uirgine sed de uxore generatū. b ¶ Anteqū cōuenirēt inuēta est in utero habēs de spiritu sancto. Non ab alio inuēta, est nisi a ioseph q pene licētia marita-

H li futuræ uxoris oīa nouerat. Qd' aūt dicit̄: anteqū cōuenirēt: nō seqt̄ ut postea cōuenerint: sed scriptura qd' factū nō sit ostē dit. i ¶ Ioseph aūt vir ei⁹ cū esset iust⁹ ꝛc. Si qs fornicariæ cōiugit̄, unū corp⁹ efficit̄. Et in lege præceptū ē, Leuit. 5. a nō solū reos sed & cōscios criminū obnoxios esse peccati: quō ioseph cū crimē celaret uxoris, iustus scribit̄? Sed hoc testimoniū Mariæ est qd' ioseph sciēs illius castitatem: & admirās qd' euenerat: celat silētio cuius mysteriū nescie bat. k ¶ Ioseph fili dauid noli timere accipe mariā vxorē tuā ꝛc. Iam & supra diximꝰ spōsas uxores appellari: qd' plenior liber aduersus Heluidiū docet. Et blādiētis affectu ei ꝓ sōniū angelus loqt̄: ut iusticiā silētij cōprobaret. Simulq; notādū qd' ioseph filius esse dicaꝫ dauid: ut maria ꝙq; de stirpe dauid mōstraret̄. l ¶ Et vocabis nomē ei⁹ iesum ꝛc. Iesus hebræo sermone saluator dicit̄. Etymologiā ergo nōis ei⁹ euāgelista signauit dicēs: Vocabis nomē eius iesum: quia ipse saluū faciet populum suum. m ¶ Hoc autem totum factum est vt implerctur qđ dictum est a dño per ꝓphetam dicentē: Ecce virgo in vtero habebit ꝛ pariet. Pro eo quod euangelista Matthæus dicit, in utero habebit: In propheta scriptū est: in utero accipiet: Sed propheta quia futura prædicit, significat quid futurum sit, & scribit accipiet: Euangelista quia non de futuro sed de præterito narrat historiā, mutauit accipiet & posuit habebit. Qui eīm habet, nequaq; accepturus est. Tale quid & in psalmis legim⁹: Ascēdēs in excelsum captiuam Ps. 67.d

Deut. 25.b

A captiuam duxit captiuitatem: accipiet dona in hominibus. Hoc testimonium Apostolus ponēs, non dixit, accipiet, sed dedit: quia ibi de futuro significatum est, qđ acceperus esset: hic de eo narrat historia, q iam dederat qđ' acceperat. a ¶Et accepit coniugem suam ⁊ non cognouit eā donec peperit filiū suū primogenitum. Ex hoc loco quidā peruersissime suspicant, & alios filios habuisse Mariā, dicentes, Primogenitū non dici nisi q habeat & fratres: cū hic mos sit diuinarū scripturarū, ut primogenitū non eum uocēt quē fratres sequant, sed eū q primus natꝰ sit. Lege supradictū libellū aduersus Heluidium. Ca. II

VIdimus enim stellā eius in oriēte ⁊c. Ad cōfusionē iudæorū ut natiuitatē christia gētibus discerēt, oritur in oriēte stella: quā futurā Balaam, cuiꝰ successores erāt, uaticinio nouerāt. Lege Numerorū librū.

B Num.24.c Deferunt autē magi stellæ īdicio in iudæā ut sacerdotes a magis interrogati, ubi christus nasceretur, inexcusabiles fierēt de aduētu eiꝰ. c ¶At illi dixerūt ei: in bethlehē iudę ⁊c. Librariorū hic error est. Putamꝰ eī ab euāgelista primū æditū sicut in ipso hebraico legimꝰ iudæ, non iudeæ. Quæ est eī aliarū gētiū bethlehē, ut ad distinctionē eius hic iudeæ poneretur: Iudæ aūt idcirco scribit: quia est & alia bethlehē in galilæa. Lege librū iesu filij naue. Denicꝙ & in ipso testimonio qđ de Michea prophetia sumptū est, ita habetur. Et tu bethlehē terra iuda. d ¶Et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera aurū, thus ⁊ myrrhā. Pulcherrime mysteriū sacramēta Iuuēcꝰ p̄sbyter uno uersiculo cōprehēdit: Thus aurū, myrrhā regicꝙ hominicꝙ deocꝙ: Do-

Iosue.19.b

Mich.5.a

eius emmanuel: quod est interpretatum, nobiscū deus. Exurgens autem ioseph a somno fecit sicut præcepit ei
a angelus domini. Et accēpit coniugem suam: & non cognouit eam, donec peperit filium suum primogenitum: & uocauit nomen eius iesum. Cum ergo natus esset iesus in bethlehē iudæ in diebus herodis regis: ecce magi ab oriente uenerunt hierosolymam, dicētes: Vbi est qui natus est rex iudæorum? Ca. II

b VIdimus enim stellam eius in oriente: & ueni-
mus adorare eum. Audiens autem herodes rex, turbatus est, & omnis hierosolyma cum illo. Et congregans omnes principes sacerdotum & scribas populi: sciscitabatur ab eis ubi christus nasceretur.
c * At illi dixerunt ei: In bethlehem iudæ. Sic enim scriptum est per ꝓphetam: Et tu bethlehem terra iuda, ne quaqꝫ minima es in principibus iuda. Ex te enim exiet dux qui regat populum meum israel. b Tunc herodes clam uocatis magis, diligēter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis: & mittēs illos in bethlehem, dixit: Ite & interrogate diligenter de puero: & cum inueneritis, renunciate mihi: ut & ego ueniens adorē eum. Qui cum audissent regem, abierunt. Et ecce stella quam uiderant in oriēte antecedebat eos, usqꝫdum ueniēs staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno ualde. Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum maria matre eius: & procidentes
d adorauerunt eum. Et apertis thesauris suis, obtulerunt
e ei munera: aurū, thus & myrrham. Et responso accepto in somnis, ne redirent ad herodem: per aliam uiam reuersi sunt in regionem suam. Qui cum recessissent: Ecce
f angelus domini apparuit in somnis ioseph, dicens: Surge & accipe puerum & matrem eius, & fuge in ægyptū: & esto ibi usqꝫdum dicam tibi. Futurū est enim ut herodes quærat puerum ad perdendum eum. Qui consurgens accepit puerum & matrem eius nocte: & secessit in egyptum: & erat ibi usqꝫ ad obitum herodis.
g Vt §adimpleretur quod dictum est a domino per prophetam dicentem: Ex ægypto uocaui filium meum. Tunc herodes uidens quoniam illusus esset a magis, iratus est ualde: & mittens occidit omnes pueros qui erāt in bethlehem & in omnibus finibus eius, a bimatu & infra scd'm tēpus qd' exquisierat a magis. Tunc
h adimpletum est qd' dictum est per Hieremiam prophetam, dicentem: Vox in rama audita est: ploratus & ululatus multus, rachel plorans filios suos: & noluit consolari, quia non sunt. Defuncto autem herode: ecce angelus domini apparuit in somnis ioseph in ægy-

pto, dicens:

C

na ferūt. e ¶Et responso accepto in somnis, ne redirēt ad herodē ⁊c. Qui munera obtulerant dño: consequēter responsum accipiūt. Responsum autē, quod græce dicitur χρηματισθέντες, non per angelū fit, sed per ipsum dñm: ut meritorum ioseph priuilegiū demōstraret. Reuertunt autē per aliā uiam, quia infidelitati miscēdi nō erant iudæorū. f ¶Ecce angelus dñi apparuit ioseph in somnis dicēs: Surge ⁊ accipe puerū ⁊ matrē eius ⁊ fuge in ægyptū ⁊c. Q̄n tulit puerū & matrē eiꝰ ut in ægyptū trāseat, nocte tulit & in tenebris: qñ uero reuertitur in iudæā, nec nox nec tenebræ ponūt in euāgelio. g ¶Vt adimpleret qđ dictum est a dño p ꝓphetā dicentē Ex ægypto uocaui filium meū ⁊c. Respondeant qui hebræorū uoluminū denegant ueritatem: ubi hoc in Lxx. legat interpretibus. Qđ cū nō inuenerint, nos eis dicemꝰ in Oseæ ꝓpheta scriptum: sicut & exēplaria ꝓbare possūt quæ nup ædidimꝰ. Possumus autē locū istū & aliter consolari ꝓpter cōtentiosos: quorū cō suetudinem Paulus apostolus habere se denegat & ecclesiam christi: & testimoniū ꝓferimus ex Numeris dicente Balaā: Deus ex ægypto uocauit eū: gloria eius sicut unicornis. h ¶Tūc adimpletū est qđ dictū ē p hieremiā ꝓphetā dicentē: Vox in rama audita est: ploratus ⁊ ululatus multus: rachel plorās filios suos ⁊c. De Rachel natus est Beniamin, in cuiꝰ tribu non est bethlehē. Quærit ergo quō rachel filios iudæ. i. bethlehē q̄si suos ploret. Respōdebimꝰ breuiter: qa sepulta sit iuxta bethlehē in ephrata, & ex materno corpusculi hospitio matris nomen acceperit, Siue qm̄ iuda & beniamin duæ tribꝰ iunctæ erant: & herodes præcepat nō solū in bethlehē iterfici pueros:

a 5 VII

b 6 X

D

Osee.11.a

Num.23.d

Hiere.31.c

Gen.35.c

1.Cor.11.c

b

E ros: sed & in omnibus finibus eius. Per occasionem beth lehem, intelligimus multos etiam de beniamin fuisse cæsos. Plorat autē filios suos & nō recipit cōsolationē, scd'm duplicē intelligentiā. Siue q eos in æternū mortuos æstimaret: siue qd' consolari se nollet de his quos sciret esse uicturos. Qd' aūt dicit, in rama, nō putemus loci nomen esse iuxta Gabaa: sed rama excelsum interpretatur: ut sit sensus: Vox in excelso audita est: id est lōge lateq; dispsa.

a ¶ Defuncti sunt eñ qui q̄rebāt animā pueri. Ex hoc loco intelligimus nō solū Herodē, sed & sacerdotes & scribas eodē tpe necē dñi fuisse meditatos.

b ¶ Qui surgēs accepit puerū & matrē ei9: Nō dixit, accepit filiū suū & uxorē suā: sed puerū & matrē eius: q̄si nutriti9 nō marit9

c ¶ Audiēs aūt qō Archelaus regnaret in iudea p:o herode patre suo ⁊c. Multi labunt errore, ppter ignorātiā historiæ: putantes eundē esse herodē a quo in passione sua dñs irrideť, & q nunc mortu9 referat. Ergo herodes ille qui cū Pilato postea amicitias fecit: huius herodis filius est: frater archelai: quē & ipsum Tyberius cæsar lugdunū, q̄ galliarū est ciuitas, relegauit: fratrēq; ei9 herodē successorē regni fecit. Lege Iosephi historiā.

d ¶ Et veniēs habitauit in ciuitate quę vocať naçareth ⁊c. Si fixū de scripturis posuisset exēplum: nunq̄ diceret qd' dictū est p pphetas, sed simpliciter qd' dictū ē p pphetā: nūc aūt pluraliter, pphetas uocans: ostēdit se nō uerba de scripturis sumpsisse, sed sensum. Naçareus sanctus interpretať: Sanctū aūt dñm futurū, omnis scriptura cōmemorat. Possum9 & aliter dicere qd' etiā eisdē uerbis iuxta hebraicā ueritatē in Esaia scriptū sit: Exiet uirga de radice iesse: & naçareus de radice eius conscendet. Ca. III

P Enitentiā agite: appropinquabit eñ regnū cęlorum. Primus baptista Ioannes regnum cœlorū prædicat: ut præcursor dñi hoc priuilegio honoreť.

f ¶ Hic est eñ qui dictus est p esaiam pphetā dicentē: Vox clamantis in deserto/parate viam domini: rectas facite semitas eius. Animas credentiū præparabat in qbus ambulatur9 erat dñs, ut purus in uñs purissimis ambularet dicēs: Habitabo in eis & inambulabo: & ero deus ipsorū, & ipsi erūt mihi populus. Porphyrius istū locū Marci euāgelistæ principio cōparat: in quo scriptū est: Initium euāgelij ihesu christi filij dei sicut scriptum est in Esaia propheta: Ecce mitto angelū meū ante faciē tuā, q̄ præpabit uiā tuā. Vox clamātis in deserto, parate uiā dñi, rectas facite semitas eius. Cū eñ testimoniū de Malachia Esaiaq; cōtextū sit: quærit quō uelut ab uno Esaia exēplū putem9 assūptū. Cui ecclesiastici uiri plenissime respōderūt. Nos aūt nomē Esaiæ putam9 additū scriptorū uitio: qd' & in alijs locis p/bare possum9: aut certe de diuersis testimonijs scripturarū unū corpus effectū. Lege tertiūdecimū psalmū & hoc idem reperies.

g ¶ Ipse aūt Iohānes habebat vestimētū de pilis camelorū ⁊c. De pilis, inquit, habebat nō de lana. Aliud aūt sterę uestis indiciū ē: aliud luxuriæ mollioris. Zona aūt pelli cea q̄ accinct9 fuit & Helias, mortificatiōis cingulū est. Porro qd' sequitur: b ¶ Esca aūt eius erat locuste ⁊ mel silueštre ⁊c. Habitatori solitudinis cōgruū est, non delitias cibo/rum, sed necessitatē humanæ carnis explere.

i ¶ Potēs est deus de lapidib9 istis suscitare filios abrahę. Lapides, ethnicos uocat, ppter cordis duritiā. Lege Eçechiel: Auferā inqt a uobis cor lapideū: & dabo cor carneū. In lapide duritia: in carne, mollitia mōstratur. Siue simplr dei indicat potentiā: qd' q de nihilo cūcta fecerit: possit & de saxis durissimis populum procreare.

k ¶ Jā eñ securis ad arbor9 radicē posita ē. Prædicatio sermonis euāgelici, q ex utraq; pte acutus est gladi9, securis appellať: iuxta Hieremiā pphetā: q uerbū dñi securi cōparat cædēti petrā.

l ¶ Cuius nō sum dign9 calciamēta portare. In alio euāgelio: Cui9, ait, nō sum dignus soluere corrigiā calciamēti: hic humilitas: ibi mysteriū demōstrať: qd' christus spōsus sit, & iohānes nō mereať spōsi corrigiā soluere: ne uoceť dom9 eius iuxta legē moysi, & exēplū Ruth, dom9 discalciati.

m ¶ Ipse vos baptiçabit in spū sancto ⁊ igne ⁊c. Siue qa ignis est spūs sanctus, ut acta apl'orū docent: quo descēdente sedit q̄si ignis sup linguas credētiū: & implet9 est sermo dñi dicentis: Ignē ueni mittere sup terrā: & quā uolo ut ardeat. Siue qa in præsenti spū baptiçamur: & in futuro igne: Apl'o q̄q; huic sēsui cōgruēte: Vniuscuiusq; opus quale sit ignis pbabit.

n ¶ Tūc venit iesus a galilęa in iordanē ad iohānē vt baptiçareť ab eo ⁊c. Triplicē ob causam saluator a Ioanne accepit baptismū. Primū, ut quia homo natus

a 7 III
b 8 I
c 9 VI
F
d 10 V
e II I
f 12 V
g 13 X
G
H

Iosep. 17. antiq. Ca. 10.

Esa. 40. a

Malach. 3. a

Esa. 2. a

Leui. 26. b

Ecech. 36

Hiere. 46. l

Luc. 3. c

Deute. 25. c

Ruth. 4. b

Actu. 2. a

Luc. 12. f

1. Cor. 3. c

4. Reg. 4. b

A homo natus erat: omnē iusticiā & humilitatē legis impleret. Secūdo, ut baptismate suo, Ioānis baptisma cōproba/ret. Tertio, ut iordanis aquas sanctificās, p descensionē colūbæ, spūssancti in lauacro credētiū monstraret aduētū.

a ¶ Sine modo. Pulchre dixit: sine modo, ut ostenderet christū in aqua: Ioannē a christo in spū baptiçandū. Siue aliter: Sine modo: ut q serui formam assumpsi, expleā & humilitatē ei⁹. Alioqn scito in die iudicij, meo te esse baptismate baptiçādū. Sine modo, dicit dns iesus: habeo & aliud baptisma quo baptiçandus sum: Tu me baptiças in aqua: ut ego te baptiçem pro me in sanguine tuo.

b ¶ Sic em̄ decet nos implere oēm iusticiā ⁊c. Non addidit, iusticiā legis siue naturæ: ut nos utrūq; intelligamus: ut si deus ab homine accepit baptisma, nullus a cōseruo dedignetur accipere.

c ¶ Et ecce apti sunt ei cęli: ⁊ vidit spm̄ dei descēdentē sicut colūbā ⁊ venientē sup se ⁊c. Mysteriū trinitatis in baptismate demōstrat: dns baptiçat: spūs descendit in specie colūbæ: patris uo, x testimoniū filio phibētis audit. Aperiunt autē cœli nō reseratione elementorū, sed spiritualib⁹ oculis: quib⁹ & Eçechiel in principio uoluminis sui aptos eos esse cōmemorat. Sedit q̄q; colūba sup caput iesu: ne quis putaret uocem patris ad Ioannem factam, non ad dnm. Ca. IIII

B Tunc iesus ductus est in desertū a spū. Haud dubiū quin a sancto spiritu. Sequit em̄.

e ¶ Ut tentaret a diabolo. Ducit autē nō inuitus aut captus, sed uolūtate pugnādi.

f ¶ Et cū ieiunasset quadraginta diebus ⁊c. In isto numero, quadragesimæ nobis ostendit sacramentū: in quo & moyses ieiunauit in monte Sina & Helias iuxta montē Oreb. Permittit autē esurire corpus, ut diabolo tēptandi tribuat occasio.

Exo.24.d
3.Reg.19.b

g ¶ Dic vt lapides isti panes fiant. Esurienti cōgrue dicit: dic ut lapides isti panes fiant: sed duobus cōtrarijs tenēris diabole. Si ad imperiū eius possunt lapides panes fieri: ergo frustra tentas eum qui tantæ potētiæ est. Sin autē nō potest facere: frustra filiū dei suspicaris. Si filius dei es: dic ut lapides isti panes fiant.

h ¶ Qui respondens ait: Scriptū est: Non in solo pane uiuit homo ⁊c. Testimoniū de Deuteronomio sumptū est. Ideo aūt sic respōdit dns: qa ꝓpositū erat ei, humilitate diabolū uincere nō potētia.

Deute.8.a

Simulq; aīa duertēdū, qd nisi ieiunare cœpisset dns, tentādi occasio nō fuisset diabolo: scd'm illud: Fili accedēs ad seruitutē dei: sta in iusticia & timore: & p̄para animā tuā ad tentationē. Sed & ipsa rnsio saluatoris hoiem fuisse indicat q tentatus est. Non in solo pane uiuit hō, sed in omni uerbo qd procedit de ore dei. Si quis ergo nō uescitur uerbo dei: iste nō uiuit.

Eccī.2.a

i ¶ Tunc assumpsit eū diabolus in sanctā ciuitatē. Assumptio ista quæ dicit, nō ex imbecillitate dni uenit, sed de inimici supbia: qui uoluntatē saluatoris, necessitatē putat. Ex hoc aūt loco intelligit quid sit illud qd in alio scribit loco: Abierūt in sanctā ciuitatē, & multis apparuerūt.

k ¶ Et statuit eū supra pinnaculū tēpli. Vt quē fame tentauerat, tentaret eū & uana gloria.

l ¶ Si filius dei es. In omnibus tentatiōib⁹ hoc agit diabolus, ut intelligat si filius dei sit: sed dns sic respōsionē tēperat, ut cū relinquat ambiguum.

m ¶ Mitte te deorsū. Vox diaboli q̄ semp omnes cadere deorsū desyderat. Mitte tē inquit deorsū: psuadere pōt, præcipitare non potest.

n ¶ Angelis suis mādauit de te ⁊ in manibus tollēt te: ne forte offendas ad lapidē pedē tuū. Hoc in nonagesimo psalmo legimus: uerū ibi non de christo, sed de uiro sctō ꝓphetia est. Male ergo ītерpretat scripturas diabol⁹. Certe si uere de saluatore scriptū nouerat, debuerat & illud dicere: qd in eodē psalmo cōtra se segt: Sup aspidē & basiliscū ambulabis, & cōculcabis leonē & draconem. De angelorū auxilio q̄si ad infirmū loqt: de sua cōculcatione q̄si tergiuersator tacet.

o ¶ Ait illi iesus rursū scriptū est: Nō tentabis dnm deū tuū. Falsas de scripturis diaboli sagittas, ueris scripturarū frāgit clypeis. Et notandū qd testimonia necessaria de Deuteronomio tātū ꝓtulerit, ut secūdæ legis sacramēta mōstraret.

p ¶ Iterū assūpsit eū diabolus in montē excelsum valde: ⁊ ostendit ei omnia regna mūdi ⁊ gloriā eorū ⁊c. Gloria mūdi quæ cum mundo præteritura est, in monte & in supcilio demonstrat: dns autē ad humilia descendit & cāpestria, ut diabolū humilitate suparet. Porro diabolus ducere eū festinat ad montes, ut per quos ipse corruerat, etiā cæteri corruāt: iuxta illud Apli: Ne inflat⁹ incidat in iudiciū diaboli.

1.Timo.3.b

q ¶ Hęc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. Arrogans & supbus etiā hoc de iactantia loquit: non quod in toto mūdo habeat potestatē: aut possit omnia regna dare diabolus: cū sciamus plærosq; sanctos uiros a deo reges factos. Si, cadēs, inqt, adoraueris me. Ergo q adoratur⁹ est diabolū ante corruit.

r ¶ Tunc dixit ei iesus: vade satana ⁊c. Nō ut plærisq; putāt: eadē satanas & apl'us Petrus sentētia cōdemnant. Petro em̄ dicit: Vade retro me satana: id est, sequere me qui cōtrarius es uolūtati meæ: hic uero audit, uade satana: & nō ei dicit retro me: ut subaudiat: uade in ignem æternum qui ꝓparatus est tibi & angelis tuis.

Matt8.16.d

s ¶ Dominū deum tuum adorabis: ⁊ illi soli seruies. Dicēs diabolus saluatori: si cadens adoraueris me: econtrario audit qd ipse magis adorare eum debeat dominum & deum suum.

t ¶ Tunc reliquit eum diabolus: ⁊ ecce accesserunt angeli ⁊ ministrabant ei. Præcedit tentatio ut sequatur uictoria. Angeli ministrant, ut uictoris dignitas comprobetur.

C Matth.27.f

D

c 17 VI

E

a ¶ Terra çabulon ⁊ terra neptalim ⁊c. Hi primum audiere dñm prædicantem: ut ubi israelis fuerat ab assyrijs prima captiuitas: ibi redemptoris præconium nasceretur.
b ¶ Exinde cepit iesus prędicare ⁊ dicere: Pęnitentiam agite / appropinquabit enim regnū cęlorū ⁊c. Iohāne tradito, recte ipse incipit prædicare: desinēte lege, cōsequēter oritur euangelium. Si autem eadem prædicat saluator, quæ iohānes baptista ante ꝓ̄dixerat: ostendit se eiusdē dei esse filiū, cui⁹ ille propheta sit. c ¶ Venite post me: ⁊ faciā vos fieri piscatores hoim ⁊c. Isti primi uocati sunt ut dñm sequerentur: piscatores & illiterati mittuntur ad prædicandū, ne fides credētiū nō uirtute dei: sed eloquētia atq; doctrina fieri putaretur.
d ¶ Et lunaticos ⁊ paralyticos ⁊ curauit eos ⁊c. Non uere lunaticos: sed qui putabantur lunatici, ob dæmonū fallaciam: qui obseruātes lunaria tēpora, creaturam infamare cupiebāt: ut in creatorē blasphemiæ redundarent.

F

Ca. V

Vdēs autē turbas ascēdit in montem: ⁊ cū sedisset accesserunt ad eum discipuli eius ⁊c. Dñs ad montana conscēdit, ut turbas ad altiora secū trahat. Sed turbæ ascendere non ualent. Et sequunt discipuli: quibus & ipsis non stans, sed sedens & contractus loquit: Non enim intelligere poterant in sua maiestate fulgentē. Sedm literam nōnulli simplicium fratrū putāt eum beatitudines & cætera quæ sequūt in oliueti monte docuisse: qd nequaq; ita est. Ex ꝓcedētibus em & sequentib⁹ in galilæa mōstrat loc⁹, quē putam⁹ esse uel thabor uel quēlibet aliū excelsū montē. Deniq; postq; finiuit sermōes suos: statim seqtur cū aūt introisset capharnaū.

G

Esa.61.a

strabant ei. ᵇ Cum autem audisset iesus q̄ iohānes traditus esset, secessit in galilæam: ᶜ & relicta ciuitate naçareth, uenit & habitauit in ciuitate capharnaum maritima in finibus çabulon & neptalim, ut adimpleret qd
a dictum est per Esaiam prophetam: Terrā çabulon & terra neptalim: uia maris trans iordanem galileæ gentium: populus qui ambulabat in tenebris uidit lucem magnam: & sedentibus in regione umbræ mortis lux
b orta est eis. ᵈ Exindē cœpit iesus prædicare & dicere: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum. Ambulans autem iesus iuxta mare galileæ: uidit duos fratres, simonē qui uocatur petrus: & andreā fratrem eius, mittentes ræte in mare: Erant enim piscaᶜ tores. Et ait illis: ᵉ Venite post me, & faciam uos fieri piscatores hominum. At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum. ᵇ Et procedens inde uidit alios duos fratres: iacobum çebedei & iohannem fratrem eius in naui cum çebedeo patre eorum, reficientes retia sua: & uocauit eos. Illi aūt statim relictis retib⁹ & patre, secuti sūt eum. ᶠ Et circūibat iesus totam galilæam, docens in synagogis eorum & prædicans euangelium regni: & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo. Et abijt opinio eius in totā syriā: & obtulerunt ei omnes male habentes uarijs languoribus & tormen
ᵇ tis comprehensos: & qui dæmonia habebant: & lūnatiᵈ cos, & paralyticos, & curauit eos. Et secutæ sunt eū turbæ multæ de galilæa & decapoli, & de hierosolymis. & de iudæa, & de trans iordanem.

Ca. V

e ᵃ Idēns autē iesus turbas, ascendit in montē: & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius: ᵇ & aperiēs os suum docebat eos dicēs:
f ᶜ Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum
g cœlorum. ᵈ Beati mites: quoniam ipsi possidebunt ter-
b terram. ᵉ Beati qui lugent: quoniā ipsi consolabuntur.
i Beati qui esuriunt & sitiunt iusticiam: quoniam ipsi sa-
k turabuntur. ᶠ Beati misericordes: quoniam ipsi miseri-
l cordiam consequentur. Beati mundo corde: quoniam
m ipsi deum uidebunt. Beati pacifici: quoniam filij dei
n uocabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iusticiam: quoniam ipsorum est regnum cœlo-
o rum. ᵍ Beati estis cum maledixerint uobis homies: & persecuti

H

2.Co.12.g

1.Reg.15.c

Pſa.26.d

famē: ut sub hoc exēplo nūq̄ nos satis iustos, sed semp esurire iusticiæ opa intelligamus. k ¶ Beati misericordes ⁊c. Misericordia nō solū in elemosynis intelligitur, sed in omni peccato fratris, si alter alterius onera portemus.
l ¶ Beati mūdo corde: qm ipsi deū videbūt. Quos nō arguit cōsciētia ulla peccati. mūdus mūdo corde cōspicit: tēplū dei nō potest esse pollutum.
m ¶ Beati pacifici ⁊c. Qui primū in corde suo: deinde & iter fratres dissidētes pacē faciūt. Quid em ꝓdest alios p te pacari cum in tuo aīo sint bella

a 24 X
b 25 V
c 26 V
d 27 X
e 28 V
f 29 X
g 30 V

Pſ.33.b

f ¶ Beati paupes spū ⁊c. Hoc est qd alibi legimus: Et humiles spū saluabit. Ne qs autem putaret pauptatē quæ nōnunq̄ necessitate portat, a dño prædicari: adiunxit, spiritu: ut humilitatē intellige-
res nō penuriā. Beati paupes spiritu: q ꝓpter spiritūsan-
uitiorū. n ¶ Beati q̄ pſecutionē patiunt ꝓpter iusticiā ⁊c. Signāter dicit, ꝓpter iusticiā. Multi em pſecutionē ꝓpter sua peccata patiunt, & nō sunt iusti. Simulq; cōsydera q octaua ueræ circūcisiōis beatitudo martyrio terminatur.
o ¶ Beati estis cū maledixerint vobis homines ⁊ persecuti uos fuerint

A

uos fuerint & dixerint omne malũ aduersum uos mẽtientes ꝓpter me. Illud maledictũ contẽnendũ est, qđ beatitudinẽ creat: qđ falso maledicẽtis ore ꝓferẽ. Vñ & specialiter definiuit quæ sit beata maledictio: omne dicẽs maledictum aduersum uos mẽtientes ꝓpter me. Vbi ergo christus in causa est: ibi & optãda maledictio ẽ.

¶ Gaudete & exultate &c. Nescio quis hoc nostrũ possit ꝛplere, ut lacereẽ obprobriꝭ fama nr̃a, & nos exultemus in dño. Hoc quanã sectat̃ gloriã implere nõ põt. Gaudere igit̃ & exultare debem⁹, ut merces nobis in cœlestib⁹ ꝓpeꝛ. Elegãter in q̃dã uolumine scriptũ legim⁹: Ne ḡras gloriã: & nõ dolebis cũ inglorius fueris. b ¶ Vos estis sal terrę. Sal appellãt apli, qa p illos uniuersũ hominũ conditur genus. c ¶ Quod si sal euanuerit: in q̃ saliet? Si doctor errauerit a q̃ alio doctore emẽdabit̃? d ¶ Ad nihilum valet ultra nisi ut mittat̃ foras: & cõculcetur ab hominibus. Exemplum de agricultura sũptũ ẽ. Sal eteĩ sicut in ciborũ cõdimentũ & ad siccãdas carnes necessariũ est: ita aliũ usum nõ habet. Certe legimus in scripturis, urbes quasdã ira uictorũ sale seminatas: ut nullũ in ipsis germen oriretur. Caueant ergo doctores & episcopi: & uideãt, Sap̃.6.a Potẽtes potenter tormenta sustinere: nihilq; esse remedij: sed maiorũ ruinã ad tartarũ ducere. e ¶ Vos estis lux mũdi: nõ põt ciuitas abscondi supra montẽ posita &c. Docet fiduciã prædicãdi, ne aplĩ abscõdãtur ob mœtũ & sint similes lucernæ sub modio: sed tota libertate se prodant: ut qđ audierunt in cubiculis, prædicẽt in tectis. f ¶ Nolite putare qm̃ veni soluere legẽ aut ꝓphetas: nõ veni soluere, sed adimplere. Siue qđ de se per alios ꝓphetata cõpleuerit: siue qđ ea quæ ante, ꝓpter infirmitatẽ audientiũ rudia & imperfecta fuerant, sua prædicatione cõpleuerit: iram tollens & uicem talionis excludens: & occultam in mente concupiscentiã. g ¶ Donec transeat cęlũ & terra. Promittũtur nobis cœli noui & terra noua, quæ facturus est dñs deus. Si ergo noua creanda sunt: consequenter uetera transitura. Qđ autẽ sequitur. b ¶ Iota vnũ aut vnus apex nõ prętęribit a lege donec omnia fiant. Ex figura literæ ostenditur, qđ etiam quæ minima putantur in lege, sacramẽtis spiritualibus plena sint, & omnia recapitulentur in euãgelio. Cuius ergo eruditionis est, cuiusq; doctrinæ, etiã diuersa sacrificia, & quæ superstitiosa uident̃ in uictimis quotidie demonstrare, cõpleri? i ¶ Qui ergo soluerit vnũ de mãdatis istis minimis & docuerit sic homines: minimus uocabit̃ in regno cęlorũ: q autẽ fecerit & docuerit, hic magnus uocabit̃ in regno cœlorũ. Dico aũt uobis: qa nisi abũdauerit iustitia uestra pl⁹ cẽ scribarũ & pharisæorũ, nõ intrabitis in regnũ cœlorũ. Audistis qa dictum est antiquis: Nõ occides. Qui autẽ occiderit, reus k erit iudicio. Ego autẽ dico uobis: qũia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui aũt dixerit fratri suo raka, reus erit concilio. Qui autẽ dixerit fatue, reus erit n gehẽnæ ignis. Si ergo offers munus tuũ ad altare: & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te: relinque ibi munꝰ tuũ ante altare: & uade prius reconciliari fratri tuo: & tunc ueniens offeres munus o tuum. m Estõ consentiens aduersario tuo cito dum es cum eo in uia: ne forte tradat te aduersarius iudici: & iudex

B

Iudicũ.9.f

C

h 31 II

i 32 II

k 33 X

l 34 V

m 35 X

n 36 V

D

E cohortetur, iuxta Apostolū dicentē: Si fieri potest quantū
Rom.12.d ex uobis est: cū omnibus hominibus pacē habētes. Nā & in præcedēti capitulo dixerat: Si offers munus tuū ad altare: & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te: & hoc finito, statim infert: Esto cōsentiens aut benignꝰ aduersario tuo: & reliq̄. Et in cōsequētibꝰ iubet: Diligite inimicos uestros: bñfacite his q̄ oderūt uos: & orate ꝓ ꝓsequētibꝰ & calūniantibꝰ uos. Cū hæc manifesta sit & cōsequēs intelligētia: plærisq̄ ab hinc ꝓ carne dictū & anima, uel de anīa & spū: q̄d penitus nō stat. Quō em̄ aut caro mittēda erit in carcerē si anima nō consenserit: cū & anima & caro pariter recludēdæ sint: nec quicq̄ possit caro facere nisi q̄d animus imparit, aut spiritussanctꝰ habitās in nobis uel carnē uel animā repugnātes iudici tradere, cū ipse sit iudex? Alij
1.Pe.5.c iuxta epistolam Petri dicētis: Aduersarius uester diabolꝰ q̄si leo rugiēs circuit & reliq̄. aduersarium diabolum interpretant: & uolūt a saluatore præcipi, ut dū in potestate nostra ē, simꝰ bene uoli erga diabolum: qui est inimicus & ultor: nec faciamus eū pœnas sustinere pro nobis. Cum em̄ ipse uitiorū incentiua suppeditet: & nobis etiam uoluntate peccantibus, si consenserimus ei uitia suggerēti, pro nobis quoq̄ esse torquendū. Et dicunt beneuolum esse unūquēq̄ sanctorū aduersario suo, si eū non faciat pro se sustinere tormenta. Quidā coactius dixerunt, in baptismate singulos pactum inire cum diabolo: & dicere: Renūcio tibi diabole & pompæ tuæ, & uitijs
1.Ioh.5.d tuis: & mundo tuo, qui in maligno positus est. Si ergo seruauerimus pactum, beneuoli & consentiētes sumus aduersario nostro: & nequaq̄ in carcere recludendi. Sin uero quicq̄ transgressi fuerimus eorū quæ diabolo spoponderamus: trademur iudici ac ministro: & mittemur in carcerem: & non exibimus ex eo, donec reddamus nouissimū quadrantē. Quadrans genus est nūmi qui habet duo minuta. Vñ & in alio euāgelio, mulier illa pauper
Mar.12.d & uidua dicitur misisse quadrantem in corbonan: & in
Luc.21.a alio duo minuta: Non q̄d dissonēt euāgelia: sed q̄d unꝰ quadrās duos minutos nūmos habeat. Hoc est ergo q̄d dicit: Non egredieris de carcere: donec etiā minima peccata ꝓsoluas. a ¶ Qui viderit mulierem ad concupiscendū eā: iam mœchatus est eā in corde suo. Inter πάθος & προπάθειαν: id est, inter passionē & propassionē, hoc interest: q̄d passio reputatur in uitiū: ꝓpassio licet uitij culpā habeat: tamen nō teneī in crimine. Ergo qui uiderit mulierem & anima eius fuerit titillata: hic ꝓpassione pcussus
Ps.72.a est. Si uero consenserit & de cogitatione affectum fecerit: sicut scriptum est in Dauid: Transierunt in affectum cordis: de propassione transiuit ad passionē: & huic non uolūtas peccādi deest sed occasio. Quicūq̄ igit̄ uiderit mu-

F

iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris. Amen dico tibi: non exies inde, donec reddas nouissimū quadrantē. * Audistis quia dictū est antiqs: Non mœcha-
* 37 x
a beris. Ego autē dico uobis: quia omnis q̄ uiderit mulierē ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam
b in corde suo. Q; si oculus tuus dexter scādalizat te, erue eum & proijce abs te. Expedit em̄ tibi ut pereat unum mēbrorū tuorū, q̄ totū corpus tuū mittat in gehēnā. Et si dextera manꝰ tua scandalizat te, abscide eā & proij ce abs te. Expedit em̄ tibi ut pereat unū mēbrorū tuo-
c rum, q̄ totū corpus tuū mittat in gehēnā. Dictum est autem: quicūq̄ dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij. Ego autem dico uobis: quia omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa: facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat. Iterū audistis quia dictū est antiquis: Non ꝓiurabis: reddes autem dño iuramēta tua. Egō autem dico uobis: nō iura-
d re omnino neq̄ per cœlum, quia thronus dei est: neq̄ per terrā, quia scabellū est pedū eius: neq̄ per hierosolymā, quia ciuitas est magni regis. Neq̄ per caput tuū iuraueris: quia non potes unum capillū album facere aut nigrum. Sit autem sermo uester, est est, nō non: q̄d
e autem his abundātius est, a malo est. Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo: dentem pro dente. Ego

autem dico

G

b ¶ Si oculus tuus dexter scandalizat te: erue eū & proij ce abs te &c. Quia supra de concupiscentia mulieris dixerat: recte nunc cogitationē & sensum in diuersa uolitantem, oculum nuncupauit. Per dexterā autem & cæteras corporis partes: uolūtatis & affectus initia demonstrātur: ut q̄d mēte concipim⁹ opere compleamus. Cauēdum est igitur ne q̄d in nobis optimū est, cito labatur in uitiū. Si enim dexter oculus & dextera manus scandalizant: quanto magis ea quæ in nobis sinistra sūt? Si em̄ anima labitur, quanto plus corpꝰ q̄d ad peccata ꝓcliuius est? Aliter. In dextero oculo & dextera manu: fratrum, uxorū, & liberorum atq̄ affiniū & ꝓpinquorū monstratur affectus: quos si ad contemplandā ueram lucem nobis impedimēto esse cernimus: debemus trū
H care iſtiusmodi portiones: ne dū uolumꝰ lucri cæteros facere, ipsi in æternū peam⁹. Vñ dicit & de sacerdote magno, cuiꝰ anima dei cultui dedicata est: super patre & Leui.21.a matre & filijs nō polluet: id est, nullū affectū sciet, nisi eius cuiꝰ cultui dedicatus est. c ¶ Dictū est: q̄cūq̄ dimiserit uxorē suā: det illi libellū repudij &c. In posteriori parte locū istū pleniꝰ saluator exponit: q̄d moyses li Deu.24.
bellū repudij dari iusserit, ꝓpter duritiā cordis maritorū: nō dissidiū cōcedēs sed auferēs homicidiū. Multo em̄ melius est, licet lugubrē euenire discordiā q̄ ꝓ odiū sanguinem fundi. d ¶ Ego aūt dico vobis nō iurare oīno: neq̄ per cęlum: quia thronus dei est: neq̄ per terram &c. Hanc ꝓ elementa iurandi pessimam consuetudinem semper habuere iudæi: sicut prophetalis eos frequenter arguit sermo. Quī iurat: aut ueneratur, aut diligit eum per quem iurat. In lege præceptum est: ut non iuremus, nisi per do- Deu.6.c 7.d
minū deum nostrum. Iudæi per angelos & urbem hierusalem, & templū & elementa iurantes: creaturas resq̄ carnales uenerabantur honore & obsequio dei. Denicq̄ consydera q̄d hic saluator non per deum iurare prohibuerit: sed per cœlum & terram & hierosolymā & per caput tuum. Et hoc quasi paruulis fuerat lege concessum: ut quomodo uictimas īmolabant deo: ne eas idolis īmolarent: sic & iurare permitterētur in deū: non q̄d recte hoc facerent, sed q̄d melius esset deo id exhibere q̄ dæmonibus. Euangelica autem ueritas nō recipit iuramentum: cum omnis sermo fidelis pro iureiurando sit. e ¶ Audistis quia dictū est: oculum pro oculo: dentem pro dente &c. Quī dicit oculum pro oculo: non alterum uult auferre, sed utrūq̄ seruare. Dominus noster uicissitudinem tollens, truncat initia peccatorum. Et in lege retributio est: In euangelio gratia. Ibi culpa emendatur: hic peccatorum auferuntur exordia.

Si quis te

A a ¶ Sed si qs te percusserit in dexterā maxillam tuā / præbe illi & alterā &c. Ecclesiasticus uir describitur, imitator eius, Infra.11.d qui dicit: Discite a me: quia mitis sum & humilis corde. Iob.18.d Et pollicitationē suā, percussus alapa cōprobat: Si male locutus sum, argue de malo: sin autē bene, quid me cæ/dis? Tale quid & Da/uid loquebaꝫ in psal/ Psā.7.b mo: Si reddidi retri/buentibus mihi ma/la. Et Hieremias in la Treū.3.d mentationib⁹: Bonū est homini cū sederit ab adolescentia sua: Dabit percutienti se maxillam: saturabiꝫ opprobrijs. Hoc ad/uersum eos q putant alterū deū legis, alte/rum euāgelij: q & ibi & hic māsuetudo do ceaꝫ. Secm mysticos intellectus: percussa dextera nostra, nō iu bemur sinistram præ bere, sed alteram, hoc est, alteram dextram. Iustus ēm sinistrā nō habet. Si nos hære/ticus in disputatione percusserit: & dextrū dogma uoluerit uul/ B nerare: opponatur ei aliud de scripturis te stimoniū: & tamdiu uerberanti, succeden tes sibi dexteras præ/beam⁹: donec inimici ira lassescat. b ¶ Qui petit a te, da ei &c. Si de elemosyna tantū di/ctum intelligim⁹: in pleriscꝫ pauperibus hoc stare non potest. Sed & diuites si semp dederint, semper da/re non poterunt. Post bonum ergo elemo/synæ, apostolis: id est, doctoribus præcepta tribuunt: ut qui gra/tis acceperunt, gratis tribuant. Istiusmodi pecunia nuncꝫ defi/cit: sed cito plus data fuerit; tanto amplius duplicaꝫ. Et cū sub/iecta sibi arua riget, nūcꝫ fontis unda sic/catur. c ¶ Ego autē dico vobis: diligite ini micos vestros: benefacite bis q̄ oderunt vos &c. Multi præ/cepta dei imbecillitate sua nō sanctorū uiribus æstiman/tes, putant esse impossibilia quæ præcepta sunt: & dicūt sufficere uirtutibus non odisse inimicos: Cæterum dili/gere plus præcipi, cꝫ humana natura patiatur. Sciēdum est ergo Christum non impossibilia præcipere, sed per/fecta: quæ fecit Dauid in Saul & in Absalon. Stephanus Act.7.g quoꝫ martyr pro inimicis lapidantibus deprecatus est. Roma.9.a Et Paulus anathema cupit esse pro persecutoribus suis. Luc.23.e Hæc autem Iesus & docuit & fecit, dicens: Pater, ignosce illis: quod ēm faciunt, nesciunt. d ¶ Ut sitis filij patris vestri qui in cælis est &c. Si dei præcepta custodiens, filius quis efficiē dei: ergo nō est natura filius, sed arbitrio suo.

Ca. VI

ATtendite &c. Cū g̃ facis elemosynā/ noli tuba canere ante te &c. Qui tuba canit ele/mosynā faciens, hypocrita est: Qui ieiunans demoliē faciē suam, ut uentris inanitatē mon strret in uultu: & hic hypocrita est. Qui in synagogis & in angulis platearū orat, ut uideaꝫ ab ho minibus, hypocrita est. Ex quib⁹ omnib⁹ colligitur hypocritas esse, qui quodlibet fa ciunt, ut ab homini/bus glorificenē. Mihi uidetur & ille qui di/cit fratri suo: Dimitte, Luc.6.f ut tollam festucā de oculo tuo: nam pro/ptēr gloriam hoc fa/cere uideē, ut ipse iu/stus esse uideaꝫ. Vn/de dicit ei a dño: Hy/pocrita, ejce primū trabem de oculo tuo. Non itaq uirtus, sed causa uirtutis apud deū mercedē habet. Et si a recta uia pau/lulum declinaueris, nō interest utrum ad dexterā uadas, an ad sinistrā: cū uerū iter amiseris. f ¶ Te aūt faciente elemosynā/ne/sciat sinistra tua q̄d fa/ciat dextera tua &c. Nō solum elemosynā, sed q̄cunq feceritis bo ni operis, debet/sini/stra nescire: si ēm illa scierit, statim dextera opera cōmaculanē. g ¶ Amē dico vobis/ receperunt mercedem suā. Nō dei mercedē, sed suā. Laudati sunt ēm ab hoib⁹: quorū causa exercuere tur/tutes. h ¶ Tu aūt cū oraueris/intra in cubi/culū tuū: & clauso ostio tuo/ ora patrē tuum in abscondito &c. Et sim/pliciter intellectū eru/dit auditorem, ut ua/nam orandi gloriā fu giat. Sed mihi uideē hoc magis esse præce ptum: ut incluſa pe/ctoris cogitatione, la/bijscꝫ compressis, ore mus dominū: q̄d & Annam in Regum uolumine fecisse legimus: Labia (inquit) eius tm̄ mouebanē: & uox illius 1.Reg.1.b non audiebaꝫ. i ¶ Orantes autē nolite multū loqui/sicut ethnici faciunt &c. Si ethnicus in oratione multū loquit: ergo qui christianus est, debet parū loqui. Deus ēm non Sapi.1.b uerborū, sed cordis auditor est. k ¶ Scit ēm pater vester q̄d opus sit vobis &c. Consurgit in hoc loco quædā hære/sis: philosophorū q̄cꝫ peruersum dogma dicentiū: Si no/uit de⁹ quid orem⁹: & anteꝫ petam⁹, scit quib⁹ indigea/mus: frustra sciēti loquimur. Quib⁹ breuiter rndendū est: nos nō narratores esse, sed rogatores. Aliud est enim narrare ignorāti, aliud sciētē petere. In illo indiciū est, hic obsequiū. Ibi fideī indicam⁹, hic miserabiī obsecram⁹, obsequiū. Pater noster

C

p 38 V

q 39 X

r 40 V

s 41 V

D

a 42 X

b 45 V

E

a ¶ Pater noster q̄ es in cęlis. Patrē dicendo, se filios confitentur. b ¶ Sanctificet nomē tuū. Non in te, sed in nobis. Si enim, ppter peccatores nomen dei blasphemat in gentibus: ecōtrario, ppter iustos sanctificat. c ¶ Adueniat regnum tuum. Vel generaliter, p totius mundi petit regno, ut diabolus in mundo regnare desistat: uel ut in uno quoq; regnet deus: & nō regnet peccatū in mortali hominū corpore. Simulq; & hoc attendendū, q̄ grandis audaciæ sit & puræ cōscientiæ, regnū dei postulare: & iudicium non timere.

c 44 VI
d 45 X

d ¶ Fiat voluntas tua sicut in cęlo et in terra. Vt quomodo angeli tibi inculpate seruiūt in cœlis, ita in terra seruiāt homines. Erubescant ex hac sententia, qui q̄tidie in cœlo ruinas fieri mētiunt: Nā quid nobis prodest cœlorū sīlitudo, si & in cœlo p̄ctm̄ est?

e 46 V

e ¶ Panē nostrū supersubstātialem da nobis hodie ⁊c. Q. d. nos supersubstantialem expressim⁹, in græco habetur ἐπιούσιον, q̄d uerbum Lxx. interpretes περιούσιον frequentissime transferunt. Consyderauimus ergo in hebræo, & ubicunq; illi περι/ούσιον expresserunt, nos inuenim⁹ סְגֻלָּה. Quod Symmachus ἐξαίρετον, id est præcipuum, uel egregiū, trāstulit: licet in q̄dā loco peculiare interpretatus sit. Quādo ergo petim⁹ ut peculiarem uel præcipuū nobis deus tribuat panem, illum petimus qui dicit: Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. In euangelio q̄d appellat secūm hebræos, pro supersubstantiali pane reperi מָחָר, quod dicit crastinū: ut sit sensus: panē nostrum crastinū, id est futurū da nobis hodie. Possumus supersubstantialem panē & aliter intelligere: qui sup omnes substantias sit, & uniuersas superet creaturas. Alij simpliciter putant (secūm Apostoli sermonē dicentis: Habentes uictum & uestitū, his cōtenti sum⁹) de præsenti tm̄ cibo sanctos curā gerere. Vñ & in posterioribus sit præceptū: Nolite cogitare de crastino.

f 47 V

f ¶ Amen. Signaculum orationis dominicæ est: q̄d Aquila interpretat, fideliter: nos uere, possumus dicere.

g 48 V

g ¶ Si enim dimiseritis hoib⁹ pcta eorū ⁊c. Hoc q̄d scriptū est: Ego dixi, dij estis: & filij excelsi omnes: uos ꝟo ut hoīes moriemini: & tanq̄ unus de principib⁹ cadetis: ad eos dicit qui ppter peccata hoīes ex dijs esse meruerunt. Recte ergo & hi quib⁹ peccata dimittunt, hoīes appellati sunt.

h 49 V

b ¶ Exterminat enim facies suas ⁊c. Verbū exterminat, q̄d in ecclesiasticis scripturis uitio interpretū tritū est: aliud multo significat, q̄ uulgo itelligit. Exterminant quippe exules qui mittunt extra terminos. Pro hoc ergo sermone, demoliunt, semp accipere debemus: q̄d græce dicit ἀφανίζουσι. Demolit autē hypocrita faciē suam, ut tristiciam simulet: & animo forte lætante, luctū gestet in uultu.

Ioh. 6. c

i ¶ Tu autē cū ieiunas, unge caput tuum ⁊c. Iuxta ritum prouinciæ palæstinæ loquitur, ubi diebꝰ festis solent ungere capita. Præcepit igitur: ut q̄n ieiunam⁹, lætos & festiuos nos esse monstrem⁹. Multi legentes illud psalmistæ: Oleum peccatoris non impinguet caput meum: Ecōtrario esse uolunt bonū oleū: de q̄ alibi dicit: Vnxit te deus deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis: Et id præcipi, ut exercētes uirtutes, spirituali oleo principale cordis nostri ungere debeamus.

ps. 140. b

ps. 44. b

k ¶ Vbi em̄ est thesaurus tuus, ibi est et cor tuū. Hoc nō solū de pecunia, sed & de cunctis passionibus sentiendū est. Gulosi deus, uenter est: ibi ergo habet cor ubi ē thesaurꝰ. Luxurioſi thesaurus, epulæ sunt. Lasciui, ludicra. Amatoris, libido: Huic seruit unusq̄sq; quo uincit.

l ¶ Si oculus tuus fuerit simplex, totū corꝑ tuū lucidū erit ⁊c. Lippientes solent lucernas uidere numerosas: simplex oculus & purus, simplicia intuet & pura. Hoc totum transfert ad sensum. Quomō enim corpus, si oculus non fuerit, totum in tenebris est: ita anima si principalem fulgorē suum perdiderit, uniuersus sensus in caligine cōmorabitur. Si ergo lumē q̄d in te est, tenebræ sunt: ipsæ tenebræ quantæ erunt? Si sensus qui lumē est, animæ uitio caligatur: ipsa putas caligo quibus tenebris obuoluetur?

m ¶ Non potestis deo seruire et mammonę. Mammona sermone syriaco, diuitiæ nuncupantur. Non potestis deo seruire & mammonæ. Audiat hoc auarus: audiat qui censetur uocabulo christiano, nō posse se simul diuitijs christoq; seruire. Et tamen non dixit: qui habet diuitias, sed qui seruit diuitijs. Qui enim diuitiarum seruus est, diuitias custodit ut seruus: qui autem seruitutis excussit iugum, distribuit eas ut dominus.

n ¶ Ideo dico uobis: ne solliciti sitis animę uestrę quid manducetis ⁊c. In nōnullis codicibus additū est: neq; quid bibatis. Ergo q̄d omnibus natura tribuit: & iumentis ac bestijs hominibusq; cōmune est: huiꝰ cura nō penitus liberamur: Sed præcipitur nobis ne solliciti simus quid comedamus: quia in sudore uultus præparamus nobis panē. Labor exercendus est: sollicitudo tollenda. Hoc quod dicitur: Ne solliciti sitis animæ uestræ quid comedatis: neq; corpori uestro quid induamini: de carnali cibo & uestimento accipiamus: Cæterum de spiritualibus cibis & uestimentis, semper debemus esse solliciti.

ps. 81. b

Nonne anima

m monæ. b Ideo dico uobis: Ne solliciti sitis animæ uestræ, quid manducetis: neq; corpori uestro quid induamini.

Nonne anima

A a ¶ Nonne anima plus est cp̃ esca ꝛc. Q. dicit istiusmodi est: Qui maiora præstitit, utiq; & minora præstabit.
Roma.11.c b ¶ Respicite volatilia cęli ꝛc. Aplus præcipit, ne plus sapiamus, cp̃ oportet sapere. Istud testimoniū & in præsenti capitulo cōseruandū est. Sunt em̃ quidā qui dum uolunt terminos patrū excedere, & ad alta uolitare, in ima merguñt: uolatilia dicentes cœli, angelos esse, cæteraſq; in dei ministerio fortitudines, quæ absq; cura sui, dei alant prouidētia. Si hoc ita est, ut intelligi uolunt: quō se quit dictū ad hoies: Nōne uos magis pluris estis illis? Simpliciter ergo accipiēdū: q̄ si uolatilia absq; cura & erumnis, dei alunt prouidētia, quæ hodie sunt & cras non erunt: quorū anima mortalis est: & cū esse cessauerint, semp nō erunt: quanto magis homines quib9 æternitas promittitur, dei reguntur arbitrio?

B c ¶ Quis autē vestrū cogitans pōt adȷ̄cere ad staturā suam cubitū vnū ꝛc. Sicut animā plus esse cp̃ cibū, comparatione auium demōstrauit: Sic corp9 plus esse cp̃ uestem, ex consequētibus rebus ostendit dicens:

d ¶ Consyderate lilia agri quō crescunt ꝛc. Et reuera qd̄ sericū: quæ regū purpura: quæ pictura textricū potest florib9 cōparari? Quid ita rubet ut rosa? Quid ita candet ut lilium? Violæ yo purpuram, nullo superari murice, oculorum magis cp̃ sermonis indicium est.

e ¶ Nolite ergo sollicti esse ꝛc. De præsentibus ergo concessit debere esse sollicitos, qui futura prohibet cogitare. Vñ & Aplꝰ:
1.Tessal.2.b Nocte & die (inquit) manib9 nostris operantes: ne quē uestrū grauaremus. Cras in scripturis futurum tempus intelligitur, dicēte Iacob: Et exaudiet me cras iusticia mea. Et
Gen.30.c in Samuelis phantasmate, Phythonissa loquit̄ ad Saulē:
1.Reg.28.d Cras eris mecū. f ¶ Sufficit diei malicia sua. Hic maliciā nō cōtrariā uirtuti posuit: sed laborē & afflictionē, & angustias sæculi: quō & Sara afflixit Agar ancillā suam: qd̄
Gen.16.c significanter græce dicit̄ ἐκάκωσεν αὐτήν. Sufficit ergo nobis præsentis tēporis cogitatio: futurorum curam quæ incerta est, relinquamus.

Nolite iudicare/ ꝛ nō iudicabimini ꝛc. Ca. VII

a Nōne aīa plus ē, cp̃ esca: & corp9 plus est, cp̃ uestimētū?
b Respicite uolatilia cœli: qm̄ nō serunt, neq; metūt, neq; cōgregant in horrea: & pater uester cœlestis pascit illa.
c Nōne uos magis pluris estis illis? Quis autē uestrū cogitans potest adȷ̄cere ad staturā suā cubitū unū? Et de
d uestimētis quid solliciti estis? Cōsyderate lilia agri quō crescūt: nō laborāt, neq; nent. Dico autē uobis: qm̄ nec Salomon in oī gloria sua coopertus est, sicut unū ex istis. Si em̃ fœnū agri qd̄ hodie est, & cras in clibanum
e mittit̄, deus sic uestit: cp̃ to magis uos modicæ fidei? Nōlite ergo solliciti esse dicentes: quid manducabim9, aut quid bibem9, aut q̄ operiemur? Hæc em̃ omnia gentes inquirūt. Scit em̃ pater uester: quia his omnib9 indigetis. Quærite ergo primū regnū dei & iusticiā ei9: & hæc omnia adȷ̄cient̄ uobis. Nolite ergo solliciti esse in cra-
f stinum. Crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi. Sufficit diei malicia sua. Ca. VII
g Nolitē iudicare, & nō iudicabimini: nolite condemnare, & nō cōdemnabimini. In q̄ em̃ iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mēsura mensi fueritis,
h remetiet̄ uobis. Quid autē uides festucā in oculo fratris tui: & trabem in oculo tuo nō uides? Aut quō dicis fratri tuo: Frater sine, eȷ̄ciam festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo? Hypocrita, eȷ̄ce primū tra-
i k bem de oculo tuo: & tunc uidebis eȷ̄cere festucā de oculo fratris tui. Nolitē sanctū dare canib9: nēq; mittatis
l margaritas uestras ante porcos, ne forte cōculcēt eas pedibus suis: & canes conuersi dirumpant uos. Petitē, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperiet̄ uobis. Oīs em̃ qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperiet̄. Aut quis est ex uobis hō: quē si pe-
m tierit filiꝰ suus panē, nunquid lapidē porriget ei? Aut si piscē petierit, nunquid serpentē porriget ei? Si m̃ ergo uos cum sitis mali, nostis bona dare filȷ̄s uestris: cp̃ to magis pater uester qui in cœlis est, dabit bona petentibus se? Omnia ergo quæcunq; uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ.

Intrate

Si iudicare prohibet: qua consequētia Paulus in Corintho iudicat fornicantē: & Petrus Ananiam & Sapphirā mendacij coarguit? Sed ex consequentibus quid prohibuerit, ostendit dicens: Quomodo enim iudicaueritis, sic iudicabitur de uobis. Hic nō prohibuit iudicare, sed docuit. b ¶ Quid autē vides festucam in oculo fratris tui ꝛc. De his loquit̄, qui cū ipsi mortali crimine tenentur obnoxij, minora peccata fratrib9 nō cōcedunt: culicem liquantes, & camelum glutientes. Recte ergo & isti simulatione iusticiæ (ut supra diximus) appellantur hypocritæ: qui p trabē oculi sui, festucam in oculo fratris sui aspiciunt. i ¶ Nolite sanctum dare canib9. Sanctum, panis est filiorum. Non debemus ergo tollere panem filiorum, & dare eum canibus. k ¶ Neq; mittatis margaritas vestras ante porcos ꝛc. Porcus nō recipit ornatum, qui uersatur in uolutabris luti. Et iuxta prouerbia Salomonis: Si habuerit circulū aureum, fœdior inuenit̄. Quidā canes eos intelligi uolunt, qui post fidem Christi reuertunt̄ ad uomitum peccatorū suorū. Porcos autem eos qui necdū euangelio crediderūt: & in luto credulitatis, utiq; uersantur. Non cōuenit igit̄ istiusmodi hoib9 cito euangelicum credere margaritum: ne conculcent illud: & cōuersi nos incipiant dissipare. l ¶ Petite / et dabitur vobis ꝛc. Qui carnalia supra uetuerat postulari: quid quærere debeam9, ostendit. Si petēti dat̄, & quærēs inuenit, & pulsanti aperit̄: ergo cui non dat̄, & q̄ nō inuenit, & cui nō aperit̄: apparet cp̃ non bñ petierit, quæsierit, pulsauerit. Pulsemus itaq; ianuam Christi, de qua dictū est: Hæc porta dñi, iusti intrabunt per eam: ut cū intrauerim9, aperiant̄ nobis thesauri absconditi & tenebrosi, in christo iesu in quo est omnis sciētia. m ¶ Si ergo vos cū sitis mali ꝛc. Notandum cp̃ apostolos malos dixerit: nisi forte sub aplorū persona, oīe hominū damnetur genus: cuius ad cōparationē diuinæ clæmētiæ ab infantia cor ad malū positū est. Lege Genesim. Nec mirū si homines huius sæculi dicit malos: cū & Paulus aplus memoret: Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

Intrate

1.Cor.5.c Act.5.a C

D a 50 II Prouer.11.c

b 51 V

c 52 X

d 53 V

e 54 V

Psa.117.c

Gen.8.d

Eph.5.d

Doctrina magistri malis operibus destruunt.

E

a ¶ Intrate per angustam portam: quia lata porta et spacio
sa via est quę ducit ad perditionē ꝛc. Lata uia, est sæculi uo/
luptas quam appetunt homines. Angusta, quæ per la/
2.Co.6.et.11. bores & ieiunia panditur: Quā & Apostolus ingressus
1.Timo.5.c est: Et ut Timotheus per eam ingrediat, hortat. Simulq;
cōsydera quā signan
ter de utraq; uia locu
tus sit. Per latam mul
ti ambulant: angu/
stam pauci inueniūt.
Latam nō quærim⁹,
nec inuentione opus
est: sponte se offert, &
errantiū uia est: An/
gustam ꝙo, nec oēs
inueniunt: nec qui
inuenerint, statim in/
grediuntur per eam.
Siquidē multi inuen
ta ueritatis uia, capti
sæculi uoluptatibus,
de medio itinere re/
uertunt. b ¶ Atten/
dite a falsis prophetis
qui veniunt ad vos in
vestimentis ouium ꝛc.
Et de omnibus qui/
dem intelligi potest:
qui aliud habitu, ac
sermone prōmittunt,
aliud opere demon/
strant. Sed specialiter
de hæreticis intelli/
gendum est: qui ui/
dentur cōtinentia, ca
stitate, ieiunio, quasi
quadā pietatis se ue/
ste circundare: intrin
secus ꝙo habētes ani
mum uenenatū, sim/
pliciorū fratrū corda
decipiunt. Ex fructi/
bus ergo animæ, qui
bus innocentiam ad
ruinam trahunt, lu/
pis rapacib⁹ compa/
rantur. c ¶ Non po
test arbor bona fructus malos facere ꝛc. Quæram⁹ ab hæ
reticis, qui duas inter se contrarias dicunt esse naturas: si
iuxta intelligentiam eorū, arbor bona malos fructus fa/
Deu.32.g cere nunq; potest: quomō Moyses arbor bona peccaue/
2.Reg.11.d rit ad aquam contradictionis: & Dauid Vria interfecto,
cū Bethsabeæ cōcubuerit: Petrus quoq; in passione do/
Matth.26.g mini negarit dicens: Nescio hominem: aut qua conse/
Exo.18.c quentia Ietro socer Moysi arbor mala, qui utiq; in deum
Iudith.5.a israel non credebat: dederit consilium Moysi bonum: &
Achior ad Holofernē aliquid utile sit locutus: & Comi/
1.Cor.15.d cus dixerit, qđ bene dictum Apostolus comprobauit:
Corrumpunt mores bonos, colloquia mala. Et cum nō
inuenerint quid respondeant, nos inferemus & Iudam
Ioh.13.a arborē quondam bonam, fecisse fructus malos postq;
tradiderit saluatorē: & Saulum arborem malam eo tem
Phil.3.b pore quo persequebatur ecclesiam christi, fecisse postea
Act.9.d fructus bonos, quando in uas electionis de persecutore
translatus est. Tamdiu ergo bona arbor, fructus nō facit
malos, q̄diu in bonitatis studio perseuerat: & mala ar/
bor tamdiu manet in fructibus peccatorū, q̄diu ad pœ/
nitentiam non conuertit. Nemo enim permanens in eo
quod fuit, incipit id esse qđ necdum cœperit. d ¶ Non
omnis qui dicit mihi dñe/dñe/intrabit in regnum cęlorū ꝛc.
Sicut supra dixerat eos qui haberent uestem uitæ bonæ,
non recipiendos propter dogmatū nequitiam: ita nunc
ecōtrario asserit, ne his quidem accōmodandam fidem,

Christ:

Response:

a f Intrāte per angustam portam: quia lata porta & spa/
ciosa uia est quæ ducit ad perditionē: & multi sunt qui
intrant per eam. Qz angusta porta & arta uia est quæ
b ducit ad uitam: & pauci sunt qui inueniūt eam. g Attēn
dite a falsis prophetis, qui ueniunt ad uos in uestimētis
ouium: intrinsecus autē sunt lupi rapaces. A fructibus
eorum cognoscetis eos. h Nunquid colligunt de spinis
uuas: aut de tribulis ficus? i Sic omnis arbor bona, fru/
ctus bonos facit: mala autē arbor, malos fructus facit.
c Non pōtest arbor bona, fructus malos facere: neq; ar/
bor mala, fructus bonos facere. Omnis arbor quæ non
facit fructum bonū, excidet & in ignem mittet. Igitur
d ex fructibus eorum cognoscetis eos. k Non ōmnis qui
dicit mihi domine, domine, intrabit in regnū cœlorū:
sed qui facit uoluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse
e intrabit in regnū cœlorū. l Multi dicent mihi in illa die,
domine, domine, nonne in nomine tuo ꝓphetauim⁹:
& in nomine tuo dæmonia eiecimus: & in nomine tuo
f uirtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia
g nunq; noui uos. Discēdite a me qui operamini iniqui/
tatem. m Omnis ergo qui audit uerba mea hæc & facit
ea, assimilabitur uiro sapienti qui ædificauit domum
h suam supra petram: & descēndit pluuia, & uenerunt flu
mina, & flauerunt uenti: & irruerunt in domum illam,
i & non cecidit: fundatā em̄ erat supra petrā. Et oīs qui
audit uerba mea hæc & nō facit ea, silis erit uiro stulto.

Qui ædificauit

F

m 61 V

G

H

1.Cor.11.a

Titū.1.d

Luc.13.f

1.Reg.10.c
Nume.23.b
Ioh.11.f
Gen.41.
Dan.2.a
Act.19.c

Ibidē.10.c

Qui ædificauit

a ¶ Intrate per angustam portam: quia lata porta et spacio
sa via est quę ducit ad perditionē ꝛc. Lata uia, est sæculi uo/
luptas quam appetunt homines. Angusta, quæ per la/
2.Co.6.et.11. bores & ieiunia panditur: Quā & Apostolus ingressus
1.Timo.5.c est: Et ut Timotheus per eam ingrediat, hortat. Simulq;
cōsydera quā signan
ter de utraq; uia locu
tus sit. Per latam mul
ti ambulant: angu/
stam pauci inueniūt.
Latam nō quærim⁹,
nec inuentione opus
est: sponte se offert, &
errantiū uia est: An/
gustam ꝙo, nec oēs
inueniunt: nec qui
inuenerint, statim in/
grediuntur per eam.
Siquidē multi inuen
ta ueritatis uia, capti
sæculi uoluptatibus,
de medio itinere re/
uertunt. b ¶ Atten/
dite a falsis prophetis
qui veniunt ad vos in
vestimentis ouium ꝛc.
Et de omnibus qui/
dem intelligi potest:
qui aliud habitu, ac
sermone prōmittunt,
aliud opere demon/
strant. Sed specialiter
de hæreticis intelli/
gendum est: qui ui/
dentur cōtinentia, ca
stitate, ieiunio, quasi
quadā pietatis se ue/
ste circundare: intrin
secus ꝙo habētes ani
mum uenenatū, sim/
pliciorū fratrū corda
decipiunt. Ex fructi/
bus ergo animæ, qui
bus innocentiam ad
ruinam trahunt, lu/
pis rapacib⁹ compa/
rantur. c ¶ Non po
test arbor bona fructus malos facere ꝛc. Quæram⁹ ab hæ
reticis, qui duas inter se contrarias dicunt esse naturas: si
iuxta intelligentiam eorū, arbor bona malos fructus fa/
Deu.32.g cere nunq; potest: quomō Moyses arbor bona peccaue/
2.Reg.11.d rit ad aquam contradictionis: & Dauid Vria interfecto,
cū Bethsabeæ cōcubuerit: Petrus quoq; in passione do/
Matth.26.g mini negarit dicens: Nescio hominem: aut qua conse/
Exo.18.c quentia Ietro socer Moysi arbor mala, qui utiq; in deum
Iudith.5.a israel non credebat: dederit consilium Moysi bonum: &
Achior ad Holofernē aliquid utile sit locutus: & Comi/
1.Cor.15.d cus dixerit, qđ bene dictum Apostolus comprobauit:
Corrumpunt mores bonos, colloquia mala. Et cum nō
inuenerint quid respondeant, nos inferemus & Iudam
Ioh.13.a arborē quondam bonam, fecisse fructus malos postq;
tradiderit saluatorē: & Saulum arborem malam eo tem
Phil.3.b pore quo persequebatur ecclesiam christi, fecisse postea
Act.9.d fructus bonos, quando in uas electionis de persecutore
translatus est. Tamdiu ergo bona arbor, fructus nō facit
malos, q̄diu in bonitatis studio perseuerat: & mala ar/
bor tamdiu manet in fructibus peccatorū, q̄diu ad pœ/
nitentiam non conuertit. Nemo enim permanens in eo
quod fuit, incipit id esse qđ necdum cœperit. d ¶ Non
omnis qui dicit mihi dñe/dñe/intrabit in regnum cęlorū ꝛc.
Sicut supra dixerat eos qui haberent uestem uitæ bonæ,
non recipiendos propter dogmatū nequitiam: ita nunc
ecōtrario asserit, ne his quidem accōmodandam fidem,

Christ:

Response:

a f Intrāte per angustam portam: quia lata porta & spa/
ciosa uia est quæ ducit ad perditionē: & multi sunt qui
intrant per eam. Qz angusta porta & arta uia est quæ
b ducit ad uitam: & pauci sunt qui inueniūt eam. g Attēn
dite a falsis prophetis, qui ueniunt ad uos in uestimētis
ouium: intrinsecus autē sunt lupi rapaces. A fructibus
eorum cognoscetis eos. h Nunquid colligunt de spinis
uuas: aut de tribulis ficus? i Sic omnis arbor bona, fru/
ctus bonos facit: mala autē arbor, malos fructus facit.
c Non pōtest arbor bona, fructus malos facere: neq; ar/
bor mala, fructus bonos facere. Omnis arbor quæ non
facit fructum bonū, excidet & in ignem mittet. Igitur
d ex fructibus eorum cognoscetis eos. k Non ōmnis qui
dicit mihi domine, domine, intrabit in regnū cœlorū:
sed qui facit uoluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse
e intrabit in regnū cœlorū. l Multi dicent mihi in illa die,
domine, domine, nonne in nomine tuo ꝓphetauim⁹:
& in nomine tuo dæmonia eiecimus: & in nomine tuo
f uirtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia
g nunq; noui uos. Discēdite a me qui operamini iniqui/
tatem. m Omnis ergo qui audit uerba mea hæc & facit
ea, assimilabitur uiro sapienti qui ædificauit domum
h suam supra petram: & descēndit pluuia, & uenerunt flu
mina, & flauerunt uenti: & irruerunt in domum illam,
i & non cecidit: fundatā em̄ erat supra petrā. Et oīs qui
audit uerba mea hæc & nō facit ea, silis erit uiro stulto.

Qui ædificauit

g ¶ Discēdite a me q̄ operamini iniquitatē ꝛc. Non dixit,
qui operati estis iniquitatē: ne uideret tollere pœnitētiā:
sed qui operamini, hoc est, qui usq; in præsentē horā cū
iudicij tēpus aduenerit: licet non habeatis facultatē pec/
cādi, tm̄ adhuc habetis affectū. h ¶ Et descēdit pluuia ꝛc.
Pluuia ista quæ domū subuertere nitit̄, diabolus ē: Flu/
mina, oēs antichristi qui cōtra christū sapiūt. Venti, spiri
tuales nequitiæ in cœlestib⁹. i ¶ Fundata em̄ erat supra
petrā ꝛc. Sup hanc petrā dñs fundauit ecclesiam: ab hac
petra apl̄us Petrus sortitus est nomē. Sup huiusce modi
petrā non inueniunt̄ serpētis uestigia. De hac & ꝓpheta
loquit̄ cōfidenter: Statuit supra petrā pedes meos. Et in
alio loco: Petra refugiū leporib⁹ siue herinacijs. Timidū
em̄ animal in petræ cauernas se recipit: & cutis aspera &
tota armata iaculis tali se protectione tutat̄. Vñ & Moysi
dicit̄ eo tēpore quo de ægypto fugerat, & lepusculus dñi
erat: Sta in foramine petræ, & posteriora mea uidebis.

Qui ædificauit

1.Cor.11.a

Titū.1.d

Luc.13.f

1.Reg.10.c
Nume.23.b
Ioh.11.f
Gen.41.
Dan.2.a
Act.19.c

Ibidē.10.c

Psā.39.a

Exo.33.g

A Cor.3.b

a ¶Qui ędificauit domũ suam sup arenã ꝛc. Fundamentũ qđ Apłus architectus posuit, unus est dñs noster Iesus Christus: Super hoc fundamentũ stabile & firmũ: & ꝑ se robusta mole fundatum, ædificaẽ christi ecclesia. Super arenã ẏo quæ fluida est, & coaugmẽtari nõ potest, nec in unam copulã redigi: omnis hæreticorũ sermo ad hoc ædificaẽ, ut corruat. b ¶Erat eĩm docẽs eos/sicut potestatẽ habẽs: ꝛ non vt scribę ꝛc. Illi enim ea docebant ppłos quæ scripta sunt in Moyse & prophetis. Iesus ẏo q̃si deus & dñs ipsius Moysi, pro libertate uoluntatis suæ, uel ea quæ minꝰ uidebaẽ addebat in lege: uel commutans prædicabat in ppłos, ut supra quoq; legimꝰ: Dictũ est antiquis: Ego aũt dico uobis. Ca. VIII

B

¶Cum autem descendisset Iesus de monte/secutę sunt eum turbę multę ꝛc. De monte dño descẽdente, occurrũt turbæ: quia ad altiora ascẽdere nõ ualuerunt. Et primus ei occurrit leprosus. Nec dum eĩm poterat cũ lepra tam multiplicem in mõte saluatoris audire sermonẽ. Et notandũ, q̃ hic primus specialiter curatꝰ sit: secundo, puer centurionis: tertio socrus Petri febriens in Capharnaũ: quarto loco qui oblati sunt ei a dæmonio uexati: q̃rũ spũs uerbo eĳciebat: q̃n oẽs male habẽtes curauit. Et ecce leprosus ueniẽs, adorabat eum dicẽs. Recte post prædicationẽ atq; doctrinã, signi offerẽ occasio: ut per uirtutũ miracula, præteritus apud audiẽtes sermo firmeẽ. c ¶Dñe si vis/potes me mundare. Qui uoluntatẽ rogat, de uirtute nõ dubitat. e ¶Et extẽdens ihesus manũ/tetigit eum ꝛc. Extendente manũ dño, statim lepra fugit. Simulq; cõsydera q̃ humilis & sine iactantia responsio. Ille dixerat, si uis: dñs respõdit, uolo. Ille præmiserat, potes me mundare. Dñs iungit & dicit, mũdare. Non ergo ut plæriq; latinorũ putant, iungendũ est: & legendũ, uolo mũdare: sed separatim: ut primum dicat, uolo: deinde imperet, mundare.

f ¶Et ait illi iesus: Vide nemini dixeris. Et re uera quid erat necesse: ut sermone iactaret, qđ corpore præferebat? g ¶Sed vade/ostẽde te sacerdoti ꝛc. Varias ob causas mittit eũ ad sacerdotẽ. Primũ, ppt̃ humilitatẽ, ut sacerdotib⁹ deferre honorẽ uideaẽ. Erat eĩm lege præceptũ: ut q̃ mundati fuerãt a lepra, offerrẽt munera sacerdotib⁹. Deinde ut mũdatũ uidẽtes leprosum, aut crederẽt saluatori, aut nõ crederẽt. Si crederẽt, saluarenẽ: si nõ crederẽt, inexcusabiles forent. Et simul ne (quod in eo sæpissime crimina bantur) legẽ uideręẽ infringere. b ¶Accessit ad eum centurio rogans eum ꝛ dicẽs ꝛc. Non debemus iactantiæ arguere dñm, quia statim se iturũ & sanaturũ esse, pmittit, uidens centurionis fidem, humilitatem, & prudentiam. Fidem, in eo q̃ credidit ex gentib⁹ paralyticũ a saluatore posse sanari. Humilitatem, q̃ se iudicauit indignũ, cuius tectũ dñs intraret. Prudentiam, q̃ intra corporis tegmẽ, diuinitatẽ latentẽ uideret: sciens nõ id sibi profuturũ, qđ etiã ab incredulis uidebaẽ, sed id qđ latebat intrinsecus. De q̃ prudentia hoc etiã ait. i ¶Nam et ego homo sum sub potestate/habens sub me milites ꝛc. Volens ostendere dñm quoq; non ꝑ aduentũ tm̃ corporis, sed per angelorũ ministeria posse implere quod uellet.

C

n 62 II

a 63 II

b 64 III

k ¶Audiẽs autem iesus miratus est. Q̃ uidit centurionẽ suam intelligere maiestatẽ. Pellendæ enim erant uel infirmitates corporum uel fortitudines cõtrariæ, quibus hõ ad debilitatẽ sæpe cõcediẽ, & ẏbo dñi & ministerijs angelorũ.

D

l ¶Amẽ dico vobis: nõ inueni tantã fidem in israel. De præsentibus loquitur, non de omnibus retro patriarchis & ꝓphetis: nisi forte in centurione, fides gentiũ præponitur israeli. m ¶Dico autẽ vobis/q̃ multi ab oriente ꝛ occidente ve/nient ꝛc. Q̃uia deus Abraham cœli conditor pater christi est: idcirco in regno cœlorum est & Abrahã: cũ q̃ accubituræ sunt nationes, quæ crediderint in christum filiũ creatoris. Et ille pariter sensus implebit, de quo supra diximus in centurione, fidem gentium fieri prærogatiuã: dum ad illius credulitatẽ de oriente & occidente, credituri populi commorantur.

c 65 V

d 66 V

e 67 II

n ¶Filĳ autem regni/eĳcientur in tenebras exteriores. Filios regni, iudæos significat: in quos ante regnauit deus. Tenebræ semper interiores sunt, non exteriores. Sed quoniam qui a domino foras expellit, lumẽ relinquit: idcirco exteriores tenebræ nominatæ sunt.

o ¶Ibi erit fletus et stridor dentium ꝛc. Si fletus oculorũ est, & stridor dentium ossa demonstrat: uera est ergo corporum & eorundem membrorũ quæ ceciderant resurrectio.

p ¶Et cum venisset iesus in domũ petri ꝛc. tetigit manũ eius ꝛc. Tangit manꝰ mulieris: & sanatis operibus eius, peccatorũ infirmitas fugit. Natura hominũ istiusmodi est, ut post febrem magis lassescãt corpora: & incipiente sanitate ægrotationis, mala sentiant. Verũ sanitas quæ cõferẽ a dño, totũ simul reddit: nec sufficit esse sanatam: sed ut ἐπίτασις, fortitudinis indicetur additum est:

Et surrexit

Et surrexit

a Qui ædificauit domũ suam super arenam, & descendit pluuia: & uenerũt flumina, & flauerũt uenti: & irruerũt in domũ illã & cecidit: & fuit ruina eius magna. " Et factum est cũ cõsummasset iesus uerba hæc, admirabant turbæ super doctrina eius. Erat eĩm docẽs eos sicut potestatẽ habẽs: & non sicut scribæ & pharisæi. Ca. VIII

c "Vm aũtem descẽdisset iesus de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ: & ecce leprosus ueniẽs adorabat eum, dicẽs: Dñe si uis, põtes me mundare. Et extẽdens iesus manũ tetigit eum, dicẽs: Volo, mundare. Et cõfestim mundata est lepra eius. Et ait illi iesus: Vide, nemini dixeris: sed uade ostende te sacerdoti: & offer munꝰ quod præcepit moyses in testimoniũ illis. " Cum autẽ introisset capharnaũ, accessit ad eum centurio rogans eum, & dicẽs: Dñe, puer meus iacet in domo paralyticus, & male torquet. Et ait illi iesus: Ego ueniam & curabo eum. Et respõdens centurio, ait: Dñe, non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tm̃ dic uerbo, & sanabitur puer meus. Nam & egõ homo sum sub potestate, habens sub me milites: & dico huic uade, & uadit: & alio ueni, & uenit: & seruo meo, fac hoc, & facit. Audiens autẽ iesus miratus est: & sequentibus se, dixit: Amẽ dico uobis: nõ inueni tantã fidem in israel. ' Dicõ autem uobis, q̃ multi ab oriente & occidente uenient: & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filĳ aũtem regni eĳcientur in tenebras exteriores. Ibi erit fletus & stridor dentium. ° Et dixit iesus centurioni: Vade: & sicut credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora. ' Et cum uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrum eius iacentem & febricitantẽ: & tetigit manũ eius, & dimisit eam febris.

Et surrexit

Leui.14.

E a ¶ Et surrexit et ministrabat eis. Illa manus ministrabat, quæ & tacta fuerat & sanata. b ¶ Vespere autē facto ⁊c. Omnes non mane, non meridie, sed ad uesperam curantur: quando sol occubiturus est: qñ granū tritici in terra moriē, ut multos fructus afferat. c ¶ Et accedens vnus scriba ait illi ⁊c. Scriba iste legis qui tm̄ literā nouerat occidentē: si dixisset: Dñe sequar te quocunq; ieris, nō fuisset repulsus a domino. Sed quia magistrū unum de pluribus æstimabat: & literator erat, qđ significantius græce dicit: γραμματεὺς, & nō spiritualis auditor: ideo nō habet locū in quo possit Iesus reclinare caput suū. Ostendit autē nobis & ob hoc scribam repudiatū, q̄ signorū uidens magnitudinē, sequi uoluerit saluatorem: ut lucra ex operum miraculis quæreret: hoc idem desyderans, qđ & Simō magus a Petro emere uoluerat. Talis ergo fides iuxta sententiā domini condemnatur, & dicitur ei: Quid me propter diuitias & sæculi lucra cupis sequi: cum tantæ sim paupertatis: ut ne hospitiolum quidem habeam, & non meo utar tecto? d ¶ Alius autē de discipulis eī ait illi: Domine, permitte me primum ire & sepelire patrem meū. Quid simile est inter scribam & discipulum. Ille magistrū uocat: hic dominum confitet. Ille propter pietatis occasionem ad sepeliendum patrem ire desyderat: Iste securturū se quolibet esse promittit: nō magistrū quærens, sed ex magistro lucrum. e ¶ Jesus autē ait illi: Sequere me: & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Mortuus est, quicunq; non credit. Si autē mortuum sepelit mortuus, nō debemus curam habere mortuorū, sed uiuentiū: ne dum solliciti sumus de mortuis: nos quoq; mortui appellemur. f ¶ Et ascēdente eo in nauiculā, secuti sunt eum discipuli eī ⁊c. Quantum signum fecit: quando ascēdens nauem de Capharnaum, uentis imperauit & mari. Sextum, quando in regione Gerasenorū dedit potestatē dæmonib⁹ in porcos. Septimū, quando ingrediēs ciuitatē suam, paralyticum secundum curauit in lectulo. Primus enim paralyticus, est puer centurionis. g ¶ Ipse vo dormiebat: et accesserunt ad eum: et suscitauerūt eum dicētes: Dñe salua nos ⁊c. Iona.1.b Hui⁹ signi typum in Iona legimus: qñ cæteris periclitantibus, ipse securus est, & dormit, & suscitat: & imperio ac sacramento passionis suæ liberat suscitantes. b ¶ Tunc surgēs imperauit ventis ⁊ mari ⁊c. Et ex hoc loco intelligim⁹ q̄ oēs creaturæ sentiant creatorē. Quas eī increpauit & quib⁹ imperauit, sentiunt imperantē: non errore hæreticorū, qui omnia putant animāria, sed maiestate conditoris: quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt. i ¶ Porro homines mirati sunt dicentes ⁊c. Non discipuli, sed nautæ, & cæteri qui in naui erant mirabantur. Sinautē quis contentiose uoluerit eos qui mirabantur fuisse discipulos: respondebimus recte homines appellatos: qui necdū noverant potētiā saluatoris. k ¶ Quid nobis et tibi Iesu fili dei: ueniſti ante tēpus torquere nos ⁊c. Non uoluntatis ista confessio est, quā præmium sequitur cōfitentis: sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos: uelut si serui fugitiui, post multū temporis dñm suū uideant: nihil aliud nisi de uberibus deprecant. Sic & dæmones cernentes dñm in terris repente uersari, ad iudicādos se uenisse credebant. Præsentia saluatoris, tormēta sunt dæmonū. Ridiculeq̄ putant quidā dæmones scire filium dei, & diabolum ignorare: eo q̄ minoris malitiæ sint isti, q̄ ille cuius satellites sunt: Cū omnis scientia discipulorum ad magistrū referenda sit: & tam dæmones, q̄ diabolus suspicari magis filiū dei, q̄ nosse intelligēdi sunt. Nemo enim patrē nouit, nisi filius: & cui uoluerit filius reuelare. l ¶ Si eīcis nos, mitte nos in gregem porcorū. Et ait illis: Ite ⁊c. Non q̄ concesserit saluator dæmonibus quod petebant dixit, ite: sed ut p̄ interfectionē porcorū, hoībus salutis occasio præberet. Pastores eī ista cernētes, statim nunciant ciuitati. Erubescat Manicheus: si de eadem substantia, & ex eodem auctore hominū bestiarūq̄ sunt animæ: quō ob unius hominis salutē, duo milia porcorū suffocantur? m ¶ Et ecce tota ciuitas exīt obuiam Iesu: et viso eo, rogabant eum vt transiret a finib⁹ eorū. Q̄d rogant ut trāseat a finib⁹ eoꝝ, nō de supbia hoc faciūt, ut nōnulli arbitrantur: sed de humilitate qua se præsentia dñi indignos iudicabant: sicut & Petrus in captura piscium cadens ad genua saluatoris, ait: Exi a me dñe, quia uir peccator sum. Luc.5.b

f 68 V

g 69 II

Act.8.d

F

G

H

a Et surrexit & ministrabat eis. Vespere autē facto, obtu
b lerunt ei multos dæmonia habētes: & eijciebat spiritus uerbo: & omnes male habentes curauit: ut adimpleret qđ dictū est per Esaiam pphetā, dicentē: Ipse infirmitates nostras accepit: & ægrotationes nostras portauit. Videns autē Iesus turbas multas circum se, iussit discipulos ire trans fretum. c Et accedens unus scriba, ait illi: Magister, sequar te quocunq; ieris. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habēt: & uolucres cœli nidos: filius autē hominis non habet ubi caput suum reclinet. Alius autē de
d discipulis eius ait illi: Dñe, permitte me primū ire & se-
e pelire patrē meum. Iesus autē ait illi: Sequere me, & di-
f mitte mortuos sepelire mortuos suos. g Et ascēdente eo in nauiculam, secuti sunt eum discipuli eius: & ecce motus magnus factus est in mari: ita ut nauicula operiret
g fluctibus. Ipse uero dormiebat. Et accesserunt ad eum: & suscitauerunt eum, dicentes: Domine, salua nos perimus. Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens imperauit uentis & mari: & facta est
i tranquillitas magna. Porro homes mirati sunt, dicentes: Qualis est hic: quia uenti & mare obediunt ei? Et cum uenisset Iesus trans fretum in regionē Gerasenorū, occurrerunt ei duo habētes dæmonia: de monumētis exeuntes sæui nimis: ita ut nemo posset transire per uiam
k illam. Et ecce clamauerunt, dicentes: Quid nobis & tibi Iesu fili dei? Veniſti huc ante tēpus torquere nos. Erat autē non longe ab illis grex porcorū multorū pascens.
l Dæmones autem rogabant eum, dicētes: Si eīcis nos, mitte nos in gregem porcorum. Et ait illis: Ite. At illi ex euntes, abierunt in porcos: Et ecce magno impetu abijt totus grex p̄ præceps in mare: & mortui sunt in aquis. Pastores autē fugerunt: & uenientes in ciuitatē, nunciauerunt hæc omnia, & de his qui dæmonia habuerant.
m Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu: & uiso eo, rogabant eum ut transiret a finibus eorum. Ca. IX

Et uenit

A ET ascendens Iesus in nauiculam/transfretauit:et venit in ciuitatē suam ⁊c. Ciuitatē eius nō aliam intelligim⁹ ꝙm Naçareth: unde & naçareus appellatus est. Obtulerūt autē ei (ut supra dixim⁹) secundū paralyticū iacentē in lectulo: quia ipse ingredi non ualebat.

Videns autem Iesus: nō eius fidem qui offerebatur, sed eorum qui offerebant, dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. O mira humilitas, despectū & debilē, totiscp membrorū cōpagibus dissolutū filium uocat: quem sacerdotes nō dignabant attingere. Aut certe ideo filiū: quia dimittuntur ei pctā sua. Iuxta Tropologiam interdū aīa ia cēs in corpe suo, totis mēbrorū uirtutibus dissolutis a perfecto doctore offert curanda dño: quæ si miseri cordia ei⁹ sanata fuerit: tantū roboris accipit, ut portet statim lectulū suū. b ¶ Et ecce quidam de scribis

B dixerunt intra se: Hic blasphemat ⁊c. Legimus in propheta di/

Esa.43.d centē deum: Ego sum qui deleo iniquitates tuas. Consequenter ergo scribæ, quia hominē putabāt: & uerba dei nō itelligebāt: arguūt eum blasphemiæ. Sed dñs uidens cogitationes eorum, ostendit se deum qui possit cordis occulta cognoscere: & quodammodo tacens loquitur: Eadem maiestate & potētia qua cogitationes uestras intueor, possum & hominibus peccata dimittere. Ex uobis intelligite quid paralyticus consequat. c ¶ Quid est facilius dicere ⁊c. Inter dicere & facere multa distantia est. Vtrum sint paralytico peccata dimissa, solus nouerat qui dimittebat. Surge autē & ambula: tam ille qui cōsurgebat, ꝙm hi qui cōsurgentē uidebant, approbare poterāt. Fit igitur carnale signū, ut probetur spirituale: quamꝙm eiusdē uirtutis sit, & corporis & animæ uitia dimittere. Et datur nobis intelligētia, ꝓpter peccata plærasqꝫ euenire corporū debilitates. Et idcirco forsan dimittunt prius peccata: ut causis debilitatis ablatis, sanitas restituat. d ¶ Surge/tolle lectū tuū: ⁊ vade in domū tuā ⁊c. Et anima paralytica si surrexerit: si pristinum robur recuperauerit, portat lectum suū in quo iacebat antea dissoluta: & portat illum in domū uirtutū suarū. e ¶ Et cū transiret inde iesus/ vidit hominē sedentē in telonæo ⁊c. Cæteri euangelistæ, ꝓpter uerecundiam & honorē Matthæi, noluerūt eum noīe appellare uulgato, sed dixerūt Leui: Duplici quippe uocabulo fuit. Ipse au

Prouer.18.c tem Matthæus scdm illud qd dicit a Salomone: Iustus accusator est sui in principio sermonis: Et in alio loco:

Esa.43.d Dic tu peccata tua ut iustificeris: Matthæum se & publicanum nominat: ut ostendat legentibus nullum debere salutē desperare, si ad meliora conuersus sit: cum ipse de publicano in apostolū sit repēte mutatus. Arguit in hoc loco Porphyrius & Iulianus Augustus, uel imperitiā historici mentientis, uel stulticiā eorū qui statim secuti sint saluatorē: quasi irrationabiliter quēlibet uocantē hoīem sint secuti: cum tantæ uirtutes, tantacp signa præcesserint, quæ aplos antecꝫ crederent uidisse, nō dubium est. Certe fulgor ipse, & maiestas diuinitatis occultæ, quæ etiā in humana facie relucebat: ex primo ad se uidentes trahere poterat aspectu. Si em in magnete lapide & succinis hæc esse uis dicitur: ut annulos, & stipulam, & festucas sibi copulēt: quāto magis dñs omnium creaturarū ad se trahere poterat, qs uolebat? f ¶ Et factū est discumbente eo in domo/ ecce multi publicani et pctōres ⁊c. Videbant publicanū a peccatis ad meliora cōuersum, locū inuenisse pœnitētiæ: & ob id etiā ipsi non desperant salutem: neqꝫ ꝯo in pristinis uitijs permanētes, ueniunt ad Iesum, ut pharisæi & scribæ murmurant: sed pœnitentiā agentes, ut sequēs dñi sermo significat dicens: g ¶ Misericordiam volo/ et non sacrificiū: nō veni vocare iustos/ sed pctōres. Ibat autē dñs ad conuiuia peccatorum, ut occasionem haberet docēdi: & spirituales inuitatoribus suis præberet cibos. Denicꝫ cū frequēter pergere ad cōuiuia describat: nihil refert aliud, nisi quid ibi fecerit, quid docuerit: ut & humilitas dñi eundo ad peccatores: & potētia doctrinæ eius in cōuersione pœnitentiū demōstraret. Qd aūt sequit: Misericordiā uolo, & non sacrificiū: Et: Non ueni uocare iustos, sed peccatores: de ꝓpheta proferens testi/ Osee.6.b monium, fugillat scribas & pharisæos: qui iustos se æstimantes, peccatorū & publicanorū cōsortia declinabant. h ¶ Tunc accesserunt ad eum discipuli ioannis/ dicentes: Quare nos ⁊ pharisei ieiunamus frequēter ⁊c. Superba interrogatio & plena supercilio pharisæorū. Certe ut aliud non dicamus, reprehendenda ieiunij iactantia. Nec poterant discipuli Iohannis non esse sub uitio, qui calumniabant eum, quē sciebant magistri uocibus prædicatū: & iungebant pharisæis, quos a Iohanne nouerant condemnatos: Generatio uiperarum quis ostendit uobis fu/ ē.3.b gere ab ira uentura? i ¶ Et ait illis iesus: Nunquid pñt filij sponsi lugere ꝙdiu cū illis est sponsus ⁊c. Spōsus, christus: spōsa, ecclesia est. De hoc sancto spirituali cōnubio, apostoli sunt, ꝑcreati: qui lugere nō possunt ꝙdiu sponsam in thalamo uident: & sciunt spōsum esse cū sponsa. Quando ꝯo transierint nuptiæ, & passionis ac resurrectionis tempus aduenerit, tunc sponsi filij ieiunabunt. Nōnulli putant idcirco post dies quadraginta passionis ieiunia debere committi: licet statim dies pentecostes &

C

a 70 I

b 71 II

c 72 II

D

d 73 II

ET ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit: & a uenit in ciuitatē suam. Et ecce offerebant ei paralyticū iacentē in lecto. Videns autē Iesus fidem illorū, dixit paralytico: Confide fili, remittunt tibi peccata tua. Et ecce quidam de scribis dixerūt intra se: Hic blasphemat. Et cum uidisset Iesus cogitationes eorum, c dixit: Vt quid cogitatis mala in cordib⁹ uestris? Quid est facilius dicere: dimittunt tibi peccata tua, an dicere: surge & ambula? Vt autē sciatis, quia filius hois habet potestatē in terra dimittēdi peccata, tunc ait paralytico: b Surge, tolle lectū tuū & uade in domū tuā. Et surrexit, & abijt in domū suā. Videntes autē turbæ timuerūt: & glorificauerūt deum qui dedit potestatē talem hoibus. e Et cū trānsiret inde Iesus, uidit hominē sedentē in telonæo, Matthæum noīe. Et ait illi: Sequere me. Et surgens, secutus est eum. f Et factū est discumbēte eo in domo: ecce multi publicani & pctōres ueniētes discumbebant cū Iesu & discipulis eius. Et uidētes pharisæi, dicebant discipulis eius: Quare cū publicanis & pctōrib⁹ manducat magister uester? g At Iesus audiēs, ait: Non est opus medico ualentib⁹, sed male habentib⁹. Euntes autē discite quid est, misericordiā uolo, & nō sacrificiū. h Nō em ueni uocare iustos, sed pctōres. Tunc accesserūt ad eum discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunam⁹ frequēter: discipuli autē tui nō ieiunant? i Et ait illis Iesus: Nūquid possunt filij sponsi lugere ꝙdiu cū illis est sponsus? Venient autē dies cū auferet ab eis sponsus, cibos. Denicꝫ cū frequēter pergere ad cōuiuia describat: nihil refert aliud, nisi quid ibi fecerit, quid docuerit: ut & humilitas dñi eundo ad peccatores: & potētia doctrinæ eius in cōuersione pœnitentiū demōstraret. Qd aūt sequit: Misericordiā uolo, & non sacrificiū: Et: Non ueni uocare iustos, sed peccatores: de ꝓpheta proferens testimonium, fugillat scribas & pharisæos: qui iustos se æstimantes, peccatorū & publicanorū cōsortia declinabant. h ¶ Tunc accesserunt ad eum discipuli ioannis/ dicentes: Quare nos ⁊ pharisei ieiunamus frequēter ⁊c. Superba interrogatio & plena supercilio pharisæorū. Certe ut aliud non dicamus, reprehendenda ieiunij iactantia. Nec poterant discipuli Iohannis non esse sub uitio, qui calumniabant eum, quē sciebant magistri uocibus prædicatū: & iungebant pharisæis, quos a Iohanne nouerant condemnatos: Generatio uiperarum quis ostendit uobis fugere ab ira uentura? i ¶ Et ait illis iesus: Nunquid pñt filij sponsi lugere ꝙdiu cū illis est sponsus ⁊c. Spōsus, christus: spōsa, ecclesia est. De hoc sancto spirituali cōnubio, apostoli sunt, ꝑcreati: qui lugere nō possunt ꝙdiu sponsam in thalamo uident: & sciunt spōsum esse cū sponsa. Quando ꝯo transierint nuptiæ, & passionis ac resurrectionis tempus aduenerit, tunc sponsi filij ieiunabunt. Nōnulli putant idcirco post dies quadraginta passionis ieiunia debere committi: licet statim dies pentecostes &

E spiritussanctus aduenies, indicet nobis festiuitatē. Et ex huius occasione testimonij, Montanꝰ Prisca & Maximilla etiā post Pentecosten faciunt quadragesimā: ꝙ ablato spōso, filij sponsi debeant ieiunare. Ecclesiæ autē cōsuetudo ad passionē dñi & resurrectionē p humilitatē carnis uenit: ut spirituali fagina, ieiunio corporis præparemur. Iuxta Tropologiam aūt sciēdū, ꝙ q̄diu sponsus nobiscū est: & in lætitia sumꝰ, nec ieiunare possumꝰ, nec lugere. Cū autē ille propter peccata a nobis
e 74 II recesserit, tunc indicendum ieiuniū esse, tunc luctus recipiendus. a ¶ Nemo autē immittit cōmissurā panni rudis in uestimentū uetus ⁊c. Quod dicit, hoc est: Donec renatus quis fuerit: & ueteri homine deposito per passionē meam, nouū hominē induerit: nō potest sæueriora ieiunij & cōtinētiæ sustinere præcepta: ne per austeritatē miam, etiā credulitatem quā nūc habere
F uidet, amittat. Duo autē exēpla posuit: & utriū ueterū & nouorum, & uestimēti. Veteres utres, debemus
f 75 X intelligere scribas & pharisæos. Plagula uestimēti noui, & uinum nouum, præcepta euāgelica sentienda: quæ nō pñt sustinere iudæi, ne maior scissura fiat. Tale quid & Galatæ facere cupiebant: ut cū euangelio legis præcepta miscerent: & in utribus ueteribus mitterent uinum nouum: sed Apostolus ad eos loGal.3.a quitur: O insensati Galatæ, quis uos fascinauit ueritati nō obedire? Sermo igitur euangelicus apostolis potius q̄ scribis & pharisæis est infundendus: qui maiorū traditionibꝰ deprauati, synceritatem præceptorum Christi non poterant custodire. Alia est enim puritas uirginalis animæ: & nulla prioris uitij contagione pollutæ: alia eius quæ multorum sordium libidini subiacuerit.

b ¶ Ecce princeps unus accessit et adorabat eum / dicens: Filia mea modo defuncta est: sed ueni impone manū tuam super eam ⁊ uiuet ⁊c. Octauū signum est, in quo princeps suscitari postulat filiam suam, nolens de mysterio ueræ circumcisionis excludi: sed subintrat mulier sanguine fluens. Et octauo sanatur loco, ut principis filia de hoc excluſa numero ueniat ad nonum: iuxta illud quod in
ps̄. 67.g psalmis dicitur: Ethiopia præueniet manus eius deo. Et:
Roma. 11.c Cū intrauerit plenitudo gentiū, tunc oēs israel saluus fiet. c ¶ Et ecce mulier quę sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis ⁊c. In euangelio scd̄m Lucam scribitur,
Luc. 8.f q̄ principis filia duodecim annos haberet ætatis. Nota ergo q̄ eo tempore hæc mulier, id est gentium populus cœperit ægrotare, quo gens iudæorū crediderat. Nisi em̄ ex comparatione uirtutū, uitium nō ostendit. Hæc autē mulier sanguine fluens, non in domo, non in urbe accedit ad dominum: quia iuxta legem urbibus excludebatur: sed in itinere ambulante domino: ut dum pergit ad

aliam, alia curaret. Vnde dicunt & apostoli: Vobis qui- Act. 13.g
dem oportebat prædicari uerbum dei: sed quoniā uos G
iudicastis indignos salute, transgredimur ad gentes.

d ¶ Dicebat enim intra se: Si tetigero tm̄ uestimentū eius / Leui. 15.c
salua ero ⁊c. Iuxta legem qui mulierem mēstruatam, aut fluentē sanguine tetigerit, immundus est. Ista ideo tangit dominum, ut sanguinis uitio etiā ipsa curaret.

e ¶ Cōfide filia / fides tua saluam te fecit: et salua facta ē mulier ⁊c. Ideo filia, quia fides tua te saluā fecit. Nec dixit: fides tua te saluam factura est, sed saluam fecit. In eo em̄ q̄ credidisti, iam salua facta es. f ¶ Et cū uenisset iesus in domū principis / ⁊ uidisset tibicines / et turbam tumultuantem ⁊c. Vsq; hodie puella iacet in domo principis mortua: & qui uident magistri, tibicines sunt: carmen lugubre canentes. Turba quoq; iudæorū non est turba credentiū, sed turba tumultuantium. H
g ¶ Recedite: non est em̄ mortua puella / sed dormit ⁊c. Quia deo uiuūt oīa. h ¶ Et cum eiecta esset turba / intrauit. Non em̄ erāt digni ut uiderēt mysteriū resurgētis, qui resuscitante indignis contumelijs deridebant. i ¶ Et tenuit manum eius. Et surrexit puella: ⁊ exijt fama hec in uniuersam terram illam. Nisi prius mundatæ fuerint manus iudæorum, quæ sanguine plenæ sunt: synagoga eorum mortua non resurget.

k ¶ Et transeunte inde iesu / secuti sunt eum duo cęci dicentes: Miserere nostri ⁊c. Transeunte per domū principis domino Iesu, & pergente ad domum suam, sicut supra legimus: Ascendens nauiculam, transfretauit: & uenit in ciuitatem suam: clamabant duo cæci dicentes: Miserere nostri fili Dauid: & tamen non curantur in itinere: non transitorie, ut putabant: sed postq̄ uenit in domum suam, accedunt ad eum & introeunt: & primū eorum discutitur fides, ut sic ueræ fidei lumen accipiant. Priori signo quod exposuimus de principis filia, & de hæmorrousa muliere, consequēter hoc iungit: ut quod ibi mors & debilitas, hic cæcitas demōstraret. Vterq; em̄ populus cæcus erat domino per hoc sæculum trāseunte & cupienti reuerti ad domū suam. Qui nisi confessi fuerint & dixerint: Miserere nostri fili Dauid: & interroganti Iesu: Creditis quia possum hoc facere: respōderint ei, Vtiq; domine, lumen pristinū nō recipient. In alio euangelista unus cæcus scribit scissis uestibus, & in Hiericho Mar. 10.g
sedens: qui ab apostolis prohibet clamare: sed per impudentiam recipit sanitatē. Qui locus proprie ad gentium populum pertinet: & in suo exponendus est uolumine.

l ¶ Miserere nostri fili dauid ⁊c. Audiant Marcion & Manichæus, & cæteri hæretici qui uetus laniant instrumentum: & discant saluatorē appellari filiū Dauid: Si em̄ nō est natus in carne, quomodo uocatur filius Dauid?

Et cōminatus

A a ¶ Et cõminatus est illis iesus/dicẽs: Videte ne q̃s sciat ꝛc̃. Et dñs ꝓpter humilitatẽ fugiens iactantiæ gloriam, hoc præceperat: & illi ꝓpter memoriã gratiæ non possunt tacere beneficiũ. Nota ergo aliquid inter se iussum esse contrarium. Cæci isti in decimo curanẽ loco. b ¶ Egressis autem illis/ ecce obtulerunt ei hominẽ mutũ dæmonium habentem ꝛc̃. Vndecim⁹ mutus linguã recipit ad loquẽdũ. Q̃d aũt græce dicit̃ κωφὸν, magis tritũ est sermone communi: ut surdus magis q̃ mutus intelligatur. Sed moris est scripturarũ κωφὸν indifferenter, uel mutũ uel surdũ dicere. Spiritualiter autem sicut cæci lumẽ recipiunt: sic & muti ad loquendum lingua laxatur: ut cõfiteaẽ eum quẽ antea denegabat.
c ¶ Et miratę sunt turbę/dicẽtes: Nunq̃ apparuit sic ĩ isrl̃ ꝛc̃. Turba dei opera cõfiteẽ, & dicit: Nunq̃ sic apparuit in israel. In turba confessio nationũ est. Pharisæi aũt quia uirtutẽ dei negare nõ poterãt, opera calumniantur & dicunt: In principe dæmoniorũ eiicit dæmones: Per suam calumniã usq̃ hodie Iudæorũ infidelitatẽ dæmonstrantes. d ¶ Et circũibat iesus omnes ciuitates ꝛ castella ꝛc̃. Cernis q̃ æqualiter & uillis, & urbib⁹, & castellis. i. & magnis & paruis euãgeliũ prædicauerit: ut nõ cõsyderaret nobiliũ potentiam, sed salutẽ credentiũ. Circũibat ciuitates: hoc habẽs opis q̃d mãdauerat p̃, & hanc esuriẽ: ut doctrina sua saluos faceret infideles. Docebat aũtẽ in synagogis & uillis euãgeliũ regni: & post prædicationẽ atq̃ doctrinã curabat oẽm languorẽ, & oẽm infirmitatẽ: ut quib⁹ sermo nõ suaserat, opera persuaderẽt. De dño ꝓprie dicit̃: Curans omnẽ languorẽ, & omnẽ infirmitatẽ: nihil quippe ei impossibile est. e ¶ Videns aũtẽ turbas/misertus est eis: q̃ erant vexati ꝛc̃. Vexatio gregis & ouium atq̃ turbarũ, pastorum culpa, & uitium magistrorũ est. Vnde sequitur: f ¶ Messis quidẽ multa/operarij aũtẽ pauci ꝛc̃. Messis multa, populorũ significat multitudinẽ: operarij pauci, penuriam magistrorum. Et imperat ut rogent dñm messis, ut mittat operarios in messem suã. Isti sunt operarij de qui
ps.125.a bus loquit̃ psalmista dicẽs: Q̃ui seminãt in lachrymis, in gaudio metent. Euntes ibant & flebant: portantes semina sua. Venientes aũtẽ uenient cũ exultatione, portantes manipulos suos. Et ut apertius loquar, messis multa, ois turba credẽtiũ est. Operarij aũtẽ pauci, apli & imitatores eorum qui mittuntur ad messem. Ca. X

¶ Et conuocatis duodecim discipulis suis/dedit illis potestatẽ spirituũ immundorũ ꝛc̃. Benign⁹ & clæmens dñs ac magister, nõ inuidet seruis atq̃ discipulis uirtutes suas. Et sicut ipse curauerat omnẽ languorẽ & omnẽ infirmitatẽ: Aplis q̃q̃ suis tribuit potestatem, ut curarẽt omnẽ languorẽ & oẽm infirmitatẽ in plæbe. Sed multa distantia est inter habere & tribuere, donare & accipere. Iste q̃cunq̃ agit, potestate dñi agit: Illi si quid faciũt, imbecillitatẽ suam & uirtutẽ dñi confitenẽ dicẽtes: In nomine Iesu surge & ambula. Notandũ aũtẽ q̃ in duodecimo loco, potestas signorũ apostolis cõcedatur.
b ¶ Duodecim autem apl̃orum nomina sunt hęc. Catalogus apostolorũ ponit̃: ut extra hos qui pseudoapostoli futuri sunt, excludanẽ. i ¶ Primus simon/q̃ dicit̃ petrus ꝛc̃. Ordinẽ apl̃orum, & meritũ uniuscuiusq̃, illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimat̃. Prim⁹ scribit̃ Simon, cognomento Petrus: ad distinctionẽ alterius Simonis, qui appellat̃ Chananæus de uico Chana galilææ: ubi aquam dñs uertit in uinũ. Iacobũ q̃q̃ appellat Zebedei: q̃ia & alius sequitur Iacobus alphei. Et apostolorum paria iungitq̃ cõsociat. Iungit Petrum & Andream fratres nõ tam carne, q̃ spiritu. Iacobum & Iohannẽ, qui patrem corporis relinquentes: uerũ patrẽ secuti sunt. Philippũ & Bartholomeum, Thomã quoq̃ & Matthæum publicanum. Cæteri euangelistæ in cõiunctione noĩm, primũ ponunt Matthæum: & postea Thomã: nec publicani nomẽ asscribũt: ne antiquæ cõuersationis recordantes, fugillare euangelistam uiderenẽ. Iste ꝙo (ut supra dixim⁹) & post Thomã se ponit, & publicanũ appellat: ut ubi abundauit iniquitas, Roma.5.d superabundet & gratia. k ¶ Simon chananęus. Ipse est qui in alio euangelista scribitur Zelotes. Chana quippe ęlus interpretat̃. Thaddæũ apostolũ, ecclesiastica tradit historia missum Edessan ad Abagarũ regẽ Chosidenæ, qui ab euangelista Luca, Iudas Iacobi dicit̃: & alibi appellat̃ Lebæus, q̃d interpretat̃ corculũ. Credendũq̃ est eum fuisse trinomiũ: sicuti Simon Petrus & filij ębedei, Boanerges ex firmitate & magnitudine fidei noiati sũt. Actt.1.b
l ¶ Et Iudas iscariotis. Vel a uico aut urbe in q̃ ortus est, uel ex tribu Isachar uocabulũ sumpsit: ut q̃dã uaticinio in cõdemnationẽ sui natus sit. Isachar eĩm interpretatur merces, ut significeẽ precium proditoris. m ¶ In viam gentiũ ne abieritis ꝛc̃. Nõ est cõtrarius locus iste ei præcepto q̃d postea dicit̃: Euntes docete oẽs gentes, baptiçantes eos in noĩe patris & filij & spũssancti. Q̃uia hoc ante resurrectionẽ, illud post resurrectionẽ præceptum est. Et oportebat primũ aduentũ christi nunciare iudæis: ne iustam haberẽt excusationẽ: dicentes ideo se dñm reiecisse: quia ad gẽtes & ad samaritanos apl̃os miserit. Iuxta Tropologiam ꝙo præcipitur nobis, qui christi censemur nomine: ne in uia gentium & hæreticorum ambulemus errore: ut quorum religio separata est, separetur & uita.

B k Simõn cananæus, & Iudas iscariotis, qui & tradidit eum. ‘ Hos duodecim misit iesus præcipiẽs eis, & dicẽs: m In uiã gentiũ ne abieritis: & in ciuitates samaritanorum ne intraueritis: sed potius ite ad oues quæ perierũt domus israel.

C

Actu.5.a

g 76 II

h 77 VI

i 78 V

Ioũ.2.b

a 79 II

b 80 II

D

c 81 X

E a ¶ Euntes autē prędicate/dicentes: quia appropinquauit regnū cęlorū ꝛc. Ne hominib⁹ rusticanis, & absq; eloquij uenustate indoctis & illiteratis nemo crederet pollicenti bus regna cœlorū: dat potestatē infirmos curare, lepro/sos mundare, dæmones eijcere: ut magnitudinē promis/sorum probet magni tudo signorū. Et quia semper dona spūalia (si merces media sit) uiliora fiunt, adiūgi/tur auaricię condem natio. b ¶ Gratis ac cepistis / gratis date. Ego magister & dñs absq; precio hoc uo/bis tribui, & uos sine precio date: ne euan/gelij gratia corrum/pat. c ¶ Nolite pos/sidere aurū neq; argen tum ꝛc. Consequen/ter hæc dat præcepta euāgeliçatorib⁹ ueri/tatis, quib⁹ ante dixe rat: Gratis accepistis, gratis date. Si em̄ sic prædicant ut preciū non accipiant, super/flua est auri argētiq; & nummorum pos/sessio. Nam si habuis/sent aurū & argentū, uidebanē non causa salutis hominū, sed causa lucri prædica/re. Neq; æs i sacculis.

F k Qui diuitias detrun carat, ꝓpemodū & ne cessaria uitæ ampu/tat: ut apostoli docto res ueræ religionis, q instituebant omnia prouidētia dei gubernari, seipsos osten/derent nihil cogitare de crastino. Non peram in uia. Ex hoc præcepto arguit philosophos, qui uulgo appellanē Bactroperitæ: qđ cōtemptores sæculi & omnia ꝓ nihilo ducentes, cellariū secū uehebant. Neq; duas tunicas. In duab⁹ tunicis uidē mihi duplex ostendere uestimentū: Non quo in locis Scythiæ & glaciali niue rigētibus una quis tunica debeat esse cōtentus: sed quo in tunica, uesti mentū intelligam⁹: ne alio uestiti, aliud nobis futurorū timore seruemus. Neq; calciamenta. Et Plato præcepit duas corporis summitates non esse uelandas: nec assue/fieri debere molliciei capitis & pedum. Cum hæc em̄ ha/buerint firmitatē, cætera robustiora sunt. Neq; uirgam. Qui domini habem⁹ auxiliū, baculi præsidiū cur quæ/ramus? Et quia q̄dammodo nudos & expeditos ad præ dicandū apostolos miserat: & dura uidebaē esse cōditio magistrorū, sæueritatē præcepti sequēti sententia tempe/rauit dicēs: Dignus est operari⁹ cibo suo. Tantū (inquit) accipite, quantū in uictu & uestitu uobis necessariū est. 1.Timo.6.c Vnde & Apostolus replicat: Habētes uictum & uestitū, Gal.6.d his contenti simus. Et in alio loco: Communicet autē is qui cathetiçaē ei qui se cathetiçat in omni bono: ut quo/rum discipuli metunt spiritualia, cōsortes eos faciant car nalium suorū: non in auaricia, sed in necessitate. Hæc hi/storice dixim⁹. Cæterū scđm Anagogen, non licet magi/stris aurū & argentū & pecuniam quæ in çonis est, possi/dere. Aurū sæpe legim⁹ ꝓ sensu: argentū, ꝓ sermone: æs, pro uoce: hæc nobis non licet ab alijs accipere, sed data a dño possidere. Neq; hæreticorū & philosophorum per/uersæq; doctrinæ susçipere disciplinas: non sæculi pon/dere premi, neq; duplici esse animo, neq; pedes nostros mortiferis uinculis alligari: sed sanctam terrā ingredien

G tes esse nudos: neq; habere uirgam quæ uertaē in colu/brum: neq; in aliq̄ præsidio carnis inniti: quia istiusmo/di uirga & baculus arundineus est: quē si paululū pres/seris, frangiē: & manū transforat incumbentis. d ¶ In quācūq; em̄ ciuitatē aut castellū intraueritis / interrogate q̄s in ea dignus sit: et ibi manete donec ꝛc. Sup ordinatione episco/pi & diaconi, Paulus loquiē: Oportet autē 1.Timo.3.i eos & testimoniū ha/bere bonū ab his qui foris sunt. Apostoli nouā introeuntes ur bem, scire nō poterāt quis qualis esset. Er/go hospes fama eligē dus est ppli, & iudi/cio uicinorū: ne præ/dicationis dignitas, suscipiētis infamia de turpeē. Cum uniuer sis debeāt prædicare: hospes unus eligiē, nō tribuēs beneficiū ei qui apud se mansu rus est, sed accipiens: hoc em̄ dicie: quis in ea dignus est: ut ma/gis se nouerit accipe/re gratiam q̄ dare.

H e ¶ Intrantes autē in domum / salutate eam ꝛc. Occulte salutatio/nem hebræi ac syri sermonis expressit. Qđ em̄ græce dicie χαῖρε: & latine, aue: hoc hebraico syroq; sermone appellatur, שָׁלוֹם לָךְ salom lach siue שָׁלוֹם עִמָּךְ, id est pax tecū. Qđ aūt præcipit, tale est: Introeuntes domū, pacē imprecamini hospiti: & quantū in uobis est, discordiæ bella sedate. Sin autem orta fuerit cōtradictio, uos mercedem habebitis de oblata pace: illi bellum qđ habere uoluerint, possidebunt. f ¶ Et qui/cunq; non receperit vos ꝛc. excutite puluerē de pedibus ve/stris. Puluis excutiē de pedib⁹ in testimoniū laboris sui, q̄ ingressi sint ciuitatē: & prædicatio aplica ad illos usq; peruenerit. Siue excutiē puluis, ut nihil ab eis recipiant, ne ad uictū quidē necessariū, qui euangeliū spreuerint. g ¶ Amē dico vobis: tolerabilius erit terrę sodomorū ꝛc. Si tolerabili⁹ erit terræ sodomorū & gomorreorū, q̄ illi ciui tati quæ nō receperit euāgeliū: & idcirco tolerabili⁹: quia sodomis & gomorris nō fuit prædicatū: huic aūt prædi/catū sit, & tñ nō receperit euāgeliū: ergo & inter pcōres di uersa supplicia sunt. b ¶ Ecce ego mitto vos sicut oues in medio lupoꝝ. Lupos, scribas & pharisæos uocat: q̄ sunt clerici iudæorū. i ¶ Estote g̊ prudentes sicut serpentes: et simplices sicut columbę ꝛc. Vt per prudentiā deuitent insi dias: per simplicitatē nō faciant malum. Serpētis astutia ponitur in exemplū: quia toto corpore occultat caput: & illud in quo uita est, protegit. Ita & nos toto periculo cor poris caput nostrū, qui christus est, custodiam⁹. Simpli/citas columbarū ex spiritussancti specie demonstratur. Vnde dicit & Apūs: Malicia paruuli estote. k ¶ Cum 1.Cor.14.d autē tradent vos / nolite cogitare quomodo / aut quid loqua/mini ꝛc. Supra dixerat: Tradent enim uos in cōcilijs, & in synagogis suis flagellabunt uos: & ad præsides & reges ducemini ꝓpter me. Cū ergo ꝓpter christum ducamur ad iudices, uoluntatē tñ nostrā ꝓ christo debem⁹ offer/re. Cæterū ipse christus qui in nobis habitat, loquē pro se: & spiritussancti gratia in respōdendo ministrabitur.

Tradet autē

A a ¶ Tradet autē frater fratrē in mortē ⁊c. Hoc in perſecutionib⁹ fieri crebro uidem⁹: nec ullus eſt inter eos fidus affectus, quorū diuerſa fides eſt. b ¶ Qui autē perſeuerauerit uſq; in finē/hic ſaluus erit. Non enim cœpiſſe, ſed perfeciſſe uirtutis eſt. c ¶ Cū autē pſequent uos in ciuitate iſta/fugite in aliā ⁊c. Hoc ad illud tempus referendū eſt: cum ad prædicationē apoſtoli mittebant, quib⁹ &

a.co. ꝓprie dicit: In uiam gentiū ne abieritis: & in ciuitate ſamaritanorū ne intraueritis: q; perſecutionē timere non debeant, & debeant declinare. Q̄d quidem uidemus in principio feciſſe credentes: qñ orta hieroſolymis pſecutiõe, diſperſi ſunt in uniuerſam Iudæā: ut tribulationis occaſio, fieret euangelij ſeminariū. Spiritualiter aūt poſſumus dicere: Cum perſecuti nos fuerint in una ciuitate, hoc eſt, in uno ſcripturarum libro uel teſtimonio: nos fugiam⁹ ad alias ciuitates, id

B eſt ad alia uolumina. Quis cōtētioſus fuerit perſecutor, añ præſidium ſaluatoris adueniet, q; aduerſarijs uictoria concedatur. d ¶ Si patrēfamilias beelçebub vocauerunt ⁊c. Beelçebub, idolū eſt Acaron, q̄d uocat

4.Reg.1.a in Regum uolumine בַּעַל זְבוּב idolum muſcæ. Beel, ipſe eſt bel ſiue baal: çebub autē muſca dicit. Principem ergo dæmoniorū ex ſpurciſſimi idoli appellabant uocabulo: qui muſca dicit ꝓpter īmundiciā quæ exterminat ſuauitatē olei. e ¶ Nihil em̄ opertū ē q̄ nō reuelabit ⁊c. Et quō in præſenti ſæculo multorū uitia neſciuntur? Sed de futuro ſæculo ſcribit, qñ iudicabit deus abſcōdita hominū: & illuminabit latebras tenebrarū: & manifeſtabit cōſilia cordium. Et eſt ſenſus: Nolite timere perſecutorū ſæuitiam, & blaſphemantiū rabiem: quia ueniet dies iudicij, in quo & ueſtra uirtus: & eorū nequitia demonſtrabitur. f ¶ Q̄ō dico vobis in tenebris/dicite in lumine ⁊c. Q̄d audiſtis in myſterio, aperti⁹ prædicate: q̄d didiciſtis abſcōdite, publice loquimini: q̄d uos erudiui in paruulo Iudææ loco, in uniuerſis urbib⁹, & in toto mundo audacter dicite. g ¶ Et nolite timere eos q̄ occidunt corpus/animā autē non poſſunt occidere. Si qui corpus occidunt, animā nō poſſunt occidere: ergo anima inuiſibilis & incorporalis eſt: ſcm̄ craſſiorē dico noſtri corporis ſubſtantiā. Vel eo certe tēpore punient, & ſupplicia ſentiet: qñ priſtinū corpus receperit: ut cū q̄ peccauit, cū ipſo & puniatur. h ¶ Sed potius timete eum q̄ pōt ⁊ animam ⁊ corpus perdere in gehennā. Nomē gehēnæ, in ueteribus libris nō inuenit: ſed primū a ſaluatore ponit. Quæram⁹ ergo quæ ſit ſermonis hui⁹ occaſio. Idolū baal fuiſſe iuxta

3.Reg.11.b hieruſalē ad radices mōtis moria: in quib⁹ ſiloa fluit, nō ſemel legimus. Hæc uallis & parua campi planicies, irrigua erat & nemoroſa: plenaq; delitijs, lucuſq; in ea idolo cōſecratus erat. In tantā autē dementiā ppl'us iſrael uenerat: ut deſerta templi uicinia, ibi hoſtias immolaret: & rigorem religionis delitiæ uincerēt: filioſq; ſuos dæmonijs incenderent uel initiarēt. Et appellabat locus ille gehennom. i. uallis filiorū hennom. Hoc Regū uolumē & Paralipomenon, & Hieremias ſcribunt pleniſſime. Et commi

C 4. Regū.23.c 2.Paral.28.d Hiere.7.g. et 19.a.et.32.f

natur deus ſe locum ipſum impleturū cadauerib⁹ mortuorū: ut nequaq; uocetur topheth & baal, ſed uocet polyandriū. i. tumulus mortuorū. Futura ergo ſuppli/ cia & pœnæ perpetuæ, quibus pctōres cruciandi ſunt: hui⁹ loci uocabulo denotantur. Duplicē autē eſſe gehēnam, nimij ignis & frigoris, ī Iob pleniſſime legimus. i ¶ Nonne duo paſſeres aſſe veneunt ⁊c. Hæret ſibi ſermo dominicus: & ſequentia pendent ex ſuperioribus. Prudens lector caue ſemper ſuperſtitioſam intelligentiā: ut non tuo ſenſui attemperes ſcripturas: ſed ſcripturis iungas ſenſum tuū: & intelligas quid ſequat. Supra dixerat: Nolite timere eos qui occidūt corpus: animam aūt nō poſſunt occidere: nunc loquitur conſequenter: Nonne duo paſſeres aſſe ueneūt: & unus ex illis nō cadet ſuper terram ſine patre ueſtro? Et eſt ſenſus: Si parua animalia & uilia abſq; deo auctore nō decidunt: & in omnibus eſt prouidentia: & quæ in his peritura ſunt, ſine dei uoluntate non pereunt: uos qui æterni eſtis, non debetis timere q; abſq; dei uiuatis prouidentia. Iſte ſenſus & ſupradictus eſt: Reſpicite uolatilia cœli: qñ nō ſerunt, neq; metunt, neq; congregant in horrea: & pater ueſter cœleſtis paſcit illa: Nonne uos pluris eſtis illis? Ac deinceps: Conſyderate lilia agri: quō creſcunt: & reliqua. Si autē fœnū agri q̄d hodie eſt: & cras in clibanū mittit, deus ſic ueſtit: q;to magis uos modicæ fidei? Quidā coacte duos paſſeres, animā & corpus interpretant. Quinq; quoq; paſſeres ſc̄m Lucā, qui duob⁹ aſſibus ueneunt, ad ſenſus referunt. Sed quō illa intelligētia toto euangelici ſermonis corpori coaptet, nō paruæ difficultatis eſt. Veſtri autē & capilli capitis omnes numerati ſunt. Nolite ergo timere, multis paſſerib⁹ meliores eſtis uos. Manifeſtius ſuperior noſtræ expoſitionis ſenſus expreſſus eſt: q; timere nō debeant eos qui poſſunt occidere corpus, & animā nō poſſunt: qñ ſi ſine dei ſcientia parua quoq; animalia nō decidūt: quāto magis hō qui aptica fultus ſit dignitate? Q̄d autē ait: Veſtri aūt & capilli capitis oēs numerati ſunt: immēſam dei erga hoies oſtendit prouidētiā: & ineffabilem ſignat affectum, q; nihil noſtrum lateat deum: etiā parua & ociose dicta, eius ſciētiā nō fugiant. Deridet intelligētiam eccleſiaſticā in hoc loco, qui carnis reſurrectionē negāt: quaſi nos & capillos qui numerati ſunt, & a tonſore deciſi, omnes dicam⁹ reſurgere: cū ſaluator nō dixerit: Veſtri aūt & capilli capitis oēs ſaluandi ſunt, ſed

D Lucæ.12.ā

numerati sunt. Vbi numerus est, scientia numeri demonstrat: nō eiusdē numeri cōseruatio. a ¶ Nolite arbitrari, quia veni pacem mittere in terram &c. Supra dixerat: Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta: Nunc infert quid post prædicationē sequat. Ad fidem christi, totus orbis contra se diuisus est: unaquæq; dom⁹ & infideles & credentes habuit: & ꝓpter ea bellū missum est bonum: ut rumperet pax mala. Tale quid & in Genesi aduersus rebelles homines, qui moti fuerāt de oriente: & turrē extruere festinabant: ꝙ quā cœli alta penetrarēt, fecisse scribit deus, ut diuideret linguas eorū. Vñ & in psalmo Dauid precatur: Dissipa dñe gentes quæ bella uolunt. b ¶ Veni em̄ separare hominem &c. Hic locus ꝓpe eisdē ꝟbis in Michea ꝓpheta scribitur. Et notandum ubicūq; de ueteri testamento testimonium ponit, utrū sensus tantum, an sermo consentiat. c ¶ Qui amat patrē aut matrē plus q̄ me, non est me dignus &c. Qui ante præmiserat: Non ueni pacē mittere, sed gladium: & diuidere homines aduersum patrē, & matrē, nurū, & socrū: ne quis pietatē religioni anteferret, subiecit dicens: Qui amat patrē aut matrē plus q̄ me. Et in Cantico legimus canticorū: Ordinate in me charitatē. Hic ordo in oī affectu necessarius est. Ama post deū, patrē, ama matrē, ama filios. Si autē necessitas uenerit, ut amor parentū ac filiorum dei amori cōparet: & nō possit utrūq; seruari: odiū in suos, pietas in deum est. Non ergo ꝓhibuit amare patrem aut matrē, sed signanter addidit: Qui amat patrē aut matrē plus q̄ me. d ¶ Et q̄ nō accipit crucē suam &c. In alio euāgelio scribit: Qui nō accipit crucē suam quotidie. Ne semel putem⁹ ardorē fidei posse sufficere: semper crux portanda est, ut semper nos christū amare doceamus. e ¶ Qui recipit vos, me recipit &c. Ordo pulcherrimus. Ad prædicationē mittit: docet pericula non timēda: affectū subiicit religioni. Aurum supra tulerat: æs de çona excusserat. Dura euāgelistarū cōditio. Vnde ergo sumptus, unde uictus necessaria? Austeritatē mandatorū, spe tēperat promissorū. Qui recipit (inquiens) uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit: ut in suscipiēdis apostolis, unusquisq; credentiū christum se suscepisse arbitretur. f ¶ Qui recipit ꝓphetā in nomine ꝓphetę &c. Qui ꝓphetā recipit ut ꝓphetā: & intelligit eum de futuris loquentē, hic mercedē ꝓphetæ accipiet. Igitur iudæi carnaliter ꝓphetas intelligentes, mercedem ꝓphetarū non accipient. Aliter: In omni professione çiçanium mixtum est tritico. Præmiserat: Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit. Ad susceptionē magistrorū discipulos prouocauerat. Poterat occulta esse credentiū respōsio: ergo & pseudoprophetas & Iudam proditorem debem⁹ recipere: & illis alimoniā ministrare. Hoc dñs ante procurans dicit: nō personas suscipiēdas esse, sed nomina: & mercedē nō perdere suscipiētes: licet indign⁹ fuerit qui susceptus sit. g ¶ Et quicūq; potū dederit uni ex minimis istis &c. Legimus in ꝓpheta Dauid: Ad excusandas excusationes in peccatis: q̄ multi peccatorū suorum quasi iustas prætendant occasiones: ut qđ uoluntate delinquunt, uideant necessitate peccare: Dñs scrutator cordis & renum, futuras cogitatiōes in singulis cōtuet. Dixerat: Qui recipit uos, me recipit. Sed hoc præceptū multi pseudoprophetæ, & falsi prædicatores poterāt impedire, medicatus est huic quoq; scandalo dicens: Qui recipit iustū in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Rursus poterat alius causari & dicere: Paupertate prohibeor: tenuitas me retinet, ut hospitalis esse nō possim. Et hāc excusationem leuissimo præcepto diluit: ut calicem aquæ frigidæ, toto animo porrigam⁹. Frigidæ inquit aquæ, non calidæ: ne & in calida pauperta tis ex penuria lignorum occasio quærere tur. Tale quid & apostolus (ut ante iam diximus) ad Galatas præcepit: Communicet aūt is q catechiçatur ꝟbo ei qui se catechiçat in in oīb⁹ bonis. Et discipulos ad magistrorū refrigeria cohortat. Quia poterat quilibet obtēdere paupertatē & præceptū eludere: priusq̄ ille præponat, iminentē soluit quæstionē dicens: Nolite errare, deus non irridet. Quæ em̄ seminauerit homo, hæc & metet. Et est sensus: Frustra causaris inopiam: cū aliud habeat cōsciēna tua: ne putes fallere cohortantē: sed scito q̄ quantumcunq; seminaueris, tantum & messurus sis. Ca. XI

Pś.14.a G

a [r] Nolite arbitrari, quia ueni pacem mittere in terram:
b Nō ueni pacē mittere, sed gladiū. Vēni em̄ separare homine aduersus patrē suū: & filiā aduersus matrē suā: & nurū aduersus socrū suā: & inimici hois domestici eius.
c [e] Qui ámat patrem aut matrē plus q̄ me, nō est me dignus. Et qui amat filiū aut filiam sup me, nō est me dignus. Et qui nō ắccipit crucē suā & sequit me, nō est me dign⁹. [f] Qui inuenit animā suā, perdet illā: & qui perdiderit animā suā ꝓpter me, inueniet eam. [r] Qui rēcipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eū qui me misit.
f [r] Qui récipit ꝓphetā in noīe ꝓphetæ, mercedē ꝓphetæ accipiet. Et qui recipit iustū in noīe iusti, mercedē iusti
g accipiet. [r] Et quicūq; pōtū dederit uni ex minimis istis, calicē aquæ frigidæ tm̄ in nomine discipuli: amen dico
h uobis nō perdet mercedē suam. Ca. XI

[a] Et factum est cū cōsummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, transijt inde ut doceret, & prædicaret in ciuitatib⁹
b eorum. [b] Iohannes autem cum audisset in uinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi:

Tu es qui

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHAEVM LIBER SECVNDVS.

Et factū est &c. Iohannes autē cū audisset in vinculis opa christi &c. Non quasi ignorans interrogat: ipse em̄ cæteris ignorantibus demonstrauerat dicens: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mūdi: & patris uocem audierat intonantis: Hic est filius meus dilectus in quo mihi cōplacui: Sed quō saluator interrogat, ubi sit positus Laçarus: ut qui locū sepulchri indicabāt, saltē sic pararent ad fidem: & uiderēt mortuū resurgentē: Sic & Iohānes interficiēdus ab Herode, discipulos suos mittit ad christū: ut ꝙ hanc occasionē uidentes signa atq; uirtutes crederēt in eum: & magistro interrogante sibi discerēt. Qđ autem superbirēt discipuli Iohannis aduersus dñm: & haberēt aliquid mordacitatis ex liuore & inuidia: superior quoq; interrogatio demonstrauit, euangelista referēte: Tunc accesserunt ad eum discipuli Iohannis dicētes: Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter: discipuli autē tui nō ieiunant? Et alibi: Magister, cui tu præbuisti testimonium ad Iordanē, ecce discipuli eius baptiçant, & plures ueniunt ad eum: quasi dixerint: Nos deserimur, hic raritas est: ad illum turba concurrit.

Tu es qui

Gal.6.b
Gal.6.b
Ioh.1.d
Ioh.11.d
Ioh.3.c

A a ¶ Tu es q̃ uēturus es ꝛc. Nō, ait, tu es qui ueniſti, ſed tu es qui uēturꝰ es. Et eſt ſenſus. Māda mihi: qa ad infernū deſcēſurꝰ ſum utrū te & inferis debeā nūciare: q nūciaui ſupis: An nō cōueniat filio dei, ut guſtet mortē: & aliū ad hæc ſacramēta miſſurus es? b ¶ Et rñdēs ieſus ait illis: Euntes renūciāte iohāni q̃ audiſtis & uidiſtis ꝛc. Iohānes interrogauerat p̄ diſcipulos: Tu es q uēturꝰ es an aliū expectamus: Chriſtꝰ ſigna demōſtrat, nō ad ea rñdens quæ interrogatꝰ fuerat: ſed ad ſcādalū nūciorū: Ite, inqt, & dicite iohanni ſigna quæ cernitis: cæcos uidētes: claudos ambulātes & reliq̃. Et qꝛ his nō minꝰ eſt: c ¶ Pauperes euāgeliçant. Vel paupes ſpū: uel certe opibꝰ paupes: ut nulla iter nobiles & ignobiles: inter diuites & egenos, in prædicatione diſtātia ſit. Hæc magiſtri rigorē: hæc præceptoris cōprobāt ueritatē: qñ oīs apud eū q ſaluari pōt æq̃lis eſt. Qꝛ autē ait: d ¶ Et beatꝰ eſt q nō fuerit ſcādaliçatꝰ in me Internūcios pcutit, ſi cut in ſequētibus demōſtrabit. e ¶ Illis aūt abeūtibꝰ cępit ieſus dicere ad turbas de iohāne ꝛc. Si ſuperior ſentētia cōtra iohānē p̄lata fuerat, ut plærique arbitrant: in eo qꝛ ait: Beatꝰ eſt q nō fuerit ſcādaliçatꝰ in me: quō nūc iohānes tātis laudibꝰ prædicat? Sed qa turba circūſtās interrogatiōis myſteriū neſciebat, & putabat iohānē dubitare de chriſto, quē ipſe mōſtrauerat digito: ut intelligerēt iohānē nō ſibi interrogaſſe, ſed diſcipulis ſuis: Quid, inqt, exiſtis in deſertū? Nunqd ob hoc ut hominē uideretis calamo ſimilē q omni uēto circūferē, & leuitate mētis de eo ambigeret quē antea prædicarat? An forſitā ſtimulis cōtra me inuidiæ cogiē: & prædicatio eius uanā ſectaꝛ gloriā, ut ex ea quærat lucra? Cur diuitias cupiat ut affluat dapibus? Locuſtis ueſciē & melle ſilueſtri: An ut mollibꝰ ueſtiaē? Pili camelorū tegmen eiꝰ ſunt. Iſtiuſmodi cibus & ueſtis, carceris hoſpicio recipiunē: & prædicatio ueritatis tale habet habitaculū. Q ui aūt adulatores ſunt & ſectanē lucra, & quærūt diuitias: & delitijs affluūt, & mollibꝰ ueſtiunē: iſti in domibꝰ regū ſunt. Ex q̃ oſtēdiē rigidā uitā & auſterā prædicationē uitare debere aulas regū, & molliū hominū palatia declinare. f ¶ Sed quid exiſtis videre, pꝛophetā ꝛc. In eo iohānes p̄phetis cæteris maior eſt: qꝛ quē illi prædicauerāt eſſe uenturū: hic ueniſſe digito demōſtrauit dicēs: Ecce agnus dei: ecce q tollit pcta mūdi. Et qa ad priuilegiū p̄phetale etiā baptiſtæ acceſſit premiū, ut dñm ſuū baptiçaret: unde infert Malach. 3. a meritorū ἀυξησιν, faciēs de Malachia teſtimoniū: in quo etiā angelus prædicaē. Angelū autē hic dici iohannē nō putemꝰ naturæ ſocietate, ſed officij dignitate: id eſt nūciū, qꝛ uēturū dñm nūciarit. g ¶ Amē dico vobis nō ſurrexit inter natos mulierū maioꝛ iohāne baptiſta. Inter natos inqt mulierū. His ergo p̄ferē hoibus q de mulieribꝰ nati ſunt, & de cōcubitu uiri, & nō ei q eſt natus ex uirgine & ſpūſancto: cū in eo qꝛ dixit: Nō ſurrexit maior inter natos mulierū iohāne baptiſta: nō cæteris p̄phetis & patriarchis cūctiſq hominibꝰ iohannē prætulit: ſed iohannē cæteris exæquauit. Non em̄ ſtatim ſequiē: ut ſi aliꝭ maiores eo nō ſunt, ille maior aliorū ſit: uerū ut æqualitatē cū cæteris ſanctis habeat. b ¶ Qui aūt minoꝛ eſt in regno cęlorū maioꝛ eſt illo. Multi de ſaluatore hoc intelligi uolūt: qꝛ qui minor eſt tpe, maior ſit dignitate. Nos autē ſimpliciter intelligam⁹, qꝛ oīs ſanctꝰ q iam cū deo eſt, maior ſit illo qui adhuc cōſiſtit in prælio. Aliud eſt em̄ coronā uictoriæ poſſidere: aliud adhuc in acie pugnare. Q ui dā nouiſſimū angelū in cœliſ dño miniſtrātē: meliorē uolūt accipere q̃libet primo homine q uerſaē in teris. i ¶ A diebꝰ iohānis baptiſtę uſq; nunc regnū cęlorū uim patitur. Si primꝰ iohānes ut ſupra dixim⁹ pœnitētiā populis nūciauit dicēs: Pœnitentiā agite, appropinq̃bit em̄ regnū cœlorū: cō ſequēter a diebꝰ illiꝰ regnū cœlorū uim patitur & uiolēti rapiūt illud. Grandis em̄ eſt uiolētia in terra nos eſſe generatos: & cœlorū ſedē quærere: poſſidere per uirtutē qꝛ nō tenuimꝰ p̄ naturā k ¶ Oēs em̄ p̄phetę & lex uſq; ad iohānē p̄phetauerūt. Non qꝛ poſt iohannē excludat prophetas: Legimus em̄ in actibus apoſtolorū: & Agabū p̄phetaſſe: Act. 11. d. et 21. b & quatuor uirgines filias Philippi: ſed quod lex & p̄phetæ quos ſcriptos legimus quicqd p̄phetauerūt, de dño uaticinati ſunt. Q uādo ergo dicitur oīes p̄phetæ & lex uſq; ad iohannē p̄phetauerūt, chriſti tempus oſtendiē: ut quē illi dixerunt eſſe uenturū, iohannes ueniſſe oſtenderet. l ¶ Et ſi vultis recipere: ipſe eſt helias qui venturus eſt. Qui habet aures audiēdi audiat. Hoc qꝛ dictum eſt: ſi uultis recipe ipſe ē Helias: myſticū eſſe & egere intelligētia, ſequēs ſermo dñi demōſtrat, dicēs: Q ui habet aures audiēdi audiat. Si em̄ planꝰ eſſet ſenſus & manifeſta ſententia: quid neceſſe fuit nos ad illius intelligentiā præparari? Helias ergo iohannes dicitur: non ſcd̄m ſtultos philoſophos & quoſdā hæreticos: qui μετεμψύχωσιν introducūt: ſed quod iuxta aliud teſtimoniū euangelij uenerit in ſpiritu & uirtute Heliæ: & eādem ſancti ſpiritus uel gratiam habuerit uel menſuram. Sed & uitæ auſteritas rigorq̃ mentis Heliæ & Iohannis pares ſunt. Ille enim in eremo: iſte in eremo. Ille çona pellicea cingebatur: & 3. Reg. 19. a iſte ſimile habuit cingulum. Ille quoniā regem Achab & Ieçabel impietatis arguit, fugere cōpulſus eſt. Iſte qa Herodis & herodiadis illicitas arguit nuptias, capite trūcatur. Sunt qui p̄pterea Iohannē Heliam uocari putāt: qꝛ quō in ſecūdo ſaluatoris aduētu iuxta Malachiā præceſſurus eſt helias, & uēturū iudicē nūciaturus: ſic iohānes in primo aduētu fecerit: & uterq̃ ſit nūcius uel primi aduētus dñi uel ſecūdi. m ¶ Cui autē aſſimilabo generationem iſtā? Similis eſt pueris ſedentibus in foro ꝛc. Pueris in foro ſedentibus & clamantibus atq̃ dicentibus ad coæquales ſuos: Cecinimus uobis & nō ſaltaſtis: lamētati ſumus & nō plāxiſtis: cōparaē generatio iudæorū: ſcripturā dicente: Cui ſimilē æſtimabo generationē iſtā? ſimilis eſt pueris ſedentibus in foro: & reliqua. Non ergo nobis tribuitur libera intelligentia: & allegoriæ interpretatio

E passiua: sed quicqd dicturi sumus de pueris: ad similitu
Esa.8.d dinē generationis est referendū. Pueri isti qui sedent in
foro: hi sunt de quibus Esaias loquit: Ecce ego & pueri
mei quos dedit mihi deus. Et in decimooctauo psalmo:
Testimoniū dñi fidele sapiētiā præstans paruulis. Et ali-
ps.8.a bi: Ex ore infantiū & lactentiū pfeciſti laudē. Isti ergo pueri se-
derunt in foro, siue ἐν ἀγορᾷ qd significantius græce dicit ubi
multa uenalia sunt. Et quia populus iudæorum audire nole
h 108 V bat, non ei tm̄ locuti sunt: sed plenis fauci-
bus inclamarūt: Cecinimus uobis, & nō saltastis: prouocaui-
mus ut ad nostrū cāticū bona opera faceretis: & saltaretis ad
2.Reg.6.c i 109 X nostram tibiam: sicut saltauit & dauid ante
arcā dñi, & noluistis. Lamentati sumus: & uos ad pœnitentiā p
k 110 V uocauim9: & ne hoc quidem facere uolui-
stis: spernētes utrāq; prædicationē, tam exhortationis ad uirtutes q̄ pœnitētiæ post peccata. Nec mirum
l 111 III si duplicem uiam cōtempseritis salutis: cū
m 112 III & ieiunium & saturitatem pariter spreueritis. Si ieiunium uo-
F bis placet: cur iohannes displicuit? Si saturitas: cur filius
hominis displicuit? Quorū alterū dæmoniū habentē: alterum uoratorē & ebriū nuncupastis. Ergo quia uos noluistis utrāq; recipe disciplinā, iustificata est sapiētia a filijs suis: id est dei dispēsatio atq; doctrina. Et ego qui sum
dei uirt9 & sapiētia dei: iuste feciſſe ab aplis meis filijs cō-
Luc.7.e probat9 sum: qb9 reuelauit pater, quæ a sapiētib9 abscōderat, & prudētib9 apud semetipsos. In qbusdā euāgelijs legitur: iustificata est sapiētia ab operibus suis. Sapientia quippe non quærit uocis testimonium sed operum.

a ¶ Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus facte sunt plurime uirtutes eius: quia non egissent pœnitētiam. Exprobratio ciuitatum choroçain & bethsaida & capharnaū, capituli huius titulo panditur: Qd ideo exprobrauerit eis: quia post factas uirtutes & signa q̄ plurima, non egerint pœnitentiā. **b ¶ Væ tibi chorozaim: væ tibi bethsaida: quia si in tyro & sidone facte essent uirtutes que facte sunt in uobis &c.** Choroçain & bethsaida urbes gallilææ a saluatore plāgunt: qd post tanta signa atq; uirtutes non egerint pœnitentiam: & præferuntur eis tyrus & sidon, urbes idololatriæ & uitijs deditæ. Præferuntur autem ideo: quod tyrus & sidon naturalem tantū legem calcauerint: istæ uero post transgressionem naturalis legis & scriptæ: etiam signa quæ apud eas facta sunt parui duxerint. Quærim9 ubi scriptū sit: qd in choroçain & beth-
3.4.c saida dominus signa fecerit. Supra legimus: Et circuibat ciuitates omnes & uicos, curans omnem infirmitatem: & reliqua. Inter cæteras ergo ciuitates & uiculos æstimādum est in choroçain quoq; & bethsaida dominū signa feciſſe. **c ¶ Et tu capharnaum nunquid usq; in cœlum exaltaberis: usq; ad infernum descendes?** In altero exemplari repperimus: Et tu capharnaum quæ usq; in cœlū exaltata es: usq; ad inferna descendes? Et est duplex intelligentia. Vel ideo ad inferna descendes: quia contra prædicationem meam superbissime restitisti. Vel ideo, quia exaltata usq; ad cœlum: meo hospitio, & meis signis atq; uirtutibus, tantum habens priuilegiū, maioribus plectenris supplicijs, qd his quoq; credere noluisti. **d ¶ Quia si in sodomis facte fuissent uirtutes que facte sunt in te: forte māsissent usq; in hunc diem.** Quærat prudens lector & dicat: si tyrus & sidon & sodoma potuerunt agere pœnitentiā ad prædicationem saluatoris: signorumq; miracula non sunt in culpa qd non credide-
runt: sed uitium silentij in eo est: qui actu-
ris pœnitentiam noluit predicare. Ad qd facilis & aperta respōsio est: ignorare nos iudicia dei & singularum dispensatio-
num eius sacramenta nescire. Propositū fuerat domīo iudææ fines nō excedere, ne iustam pharisæis & sacerdotibus occasionem persecutiōis daret. Vnde & apostolis ante passionē præcepit: In uiam gen- ē.10.a
tium ne abieritis & in ciuitates samaritanorum ne intraueritis. Choroçain igitur & H
bethsaida damnantur: qd præsenti domino credere noluerunt. Tyrus & sidon iustificantur qd apostolis illius crediderunt. Non quæras tempora cum credentiū intuearis salutem. In capharnaū autē quæ interpretatur uilla pulcherrima: condemnatur incredula hierusalē cui dicitur per Ezechielem: Iustificata est so- Ezech.16.f
doma ex te. **e ¶ In illo tēpore: respondens iesus dixit: Cōfiteor tibi pater dñe cœli & terre.** Confessio non semper pœnitentiam, sed & gratiarū actionem significat: ut in psalmis sæpissime legimus. Audiant qui saluatorē non natum, sed creatum calumniantur: qd patrem suum uocet cœli & terræ dñm. Si enim & ipse creatura est: & creatura conditorem suum patrem appellare potest: stultum fuit non & sui & cœli ac terræ dñm uel patrē similiter appellare. **f ¶ Quia abscondisti hec a sapiētibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis.** Gratias agit & exultat in patre qd apostolis sui aduentus aperuerit sacramēta, quæ ignorauerint scribæ & pharisæi, qui sibi sapiētes uidentur, & in cōspectu suo prudētes. Iustificata est sapiētia a filijs suis.
g ¶ Ita pater: quoniā sic fuit placitū ante te. Blādiētis affectu loquitur ad patrem: ut cœptum in apostolis beneficiū cōpleatur. **h ¶ Omnia mihi tradita sunt a patre meo.** Et tradentē patrem & accipientē filium mystice intellige. Alioquin si iuxta fragilitatē nostrā sentire uolumus: cū cœperit habere qui accipit: incipiet nō habere qui dederit. Tradita autē sibi omnia, nō cœlū & terra & elemēta intelligenda sunt: & cætera quæ ipse fecit & condidit: sed hi qui per filiū accessum habent ad patrem: & ante rebelles deum postea sentire cœperunt. **i ¶ Et nemo nouit filium nisi pater: neq; patrē quis nouit nisi filius: & cui uoluerit filius reuelare.** Erubescat Eunomius tantā sibi noticiā patris & filij quantam alterutrū inter se habeant iactitans. Qd si inde contendit & suam insaniam consolatur: quia sequitur: Et cui uoluerit filius reuelare. Aliud est naturæ æqualitate nosse qd noueris: aliud reuelātis dignatione.

Venite ad

A a ¶Venite ad me oēs qui laboratis & onerati estis: & ego reficiā vos. Grauia onera esse peccati, & Zacharias ꝓpheta testatur, dicēs iniquitatē sedere sup talentū plumbi. Et
Zach.5.c
ps.37.a psalmista cōplorat. Iniquitates meæ aggrauatæ sunt sup me. Vel certe eos qui grauissimo legis iugo premebant, ad euangelij inuitat gratiā. b ¶Jugū enī meū suaue est, & onus meum leue est. Quō leuius lege euāgeliū: cum in lege homicidium: in euāgelio ira damnetur? Qua ratione euāgelij gratia facilior: cū in lege adulteriū: in euangelio cōcupiscētia puniat? In lege multa præcepta sunt, quæ Apl'us
Act.15.c nō posse cōpleri plenissime docet. In lege opa requirunt, quæ q fecerit, uiuet in eis. In euangelio uolūtas quærit: quæ etiā si effectū nō habuerit: tñ præmiū non amittit. Euāgeliū ea præcipit quæ possumus: ne sicut concupiscamus: hoc in arbitrio nostro est. Lex cū uolūtatē nō puniat: punit effectū ne adulteriū facias. Finge in ꝓsecutione aliquā uirginē prostitutā. Hæc apud
B euangeliū, quia uolūtate nō peccat, uirgo suscipit: in lege quasi corrupta repudiat.

Ca. XII

In illo tpe: abijt iesus sabbato p sata: discipuli autē eius esurientes cęperūt euellere spicas & māducare. In alio quoq; euangelista legimus, qd propter nimiā importunitatē, nec uescēdi quidē habebāt locū: & ideo quasi homines esuriebāt. Qd autē spicas segetū manibus confricāt, & inediam consolanē: uitæ austerioris indiciū est: nō præparatas epulas sed cibos simplices quærentiū. c ¶Pharisęi autē videtes dixerūt ei: Ecce discipuli tui faciunt qd nō licet eis facere sabbatis. Nota qd primi apli saluatoris, literā sabbati destruūt: aduersum Hebionitas: qui cū cæteros recipiāt apłos, Paulū quasi trāsgressorē legis reprehendit. d ¶At ille dixit eis: Nō legistis qd fecerit dauid qñ esuriit & qui cū eo erant &c. Ad confutādam calumniā pharisæorū, ueteris recordat historiæ: qñ da-
1.Reg.21.b uid fugiēs Saulē uenit in Nobe: & ab Achimelech sacerdote susceptus, postulauit cibos: qui cū panes laicos nō haberet, dedit ei cōsecratos: qbus nō licebat uesci nisi solis sacerdotibus & leuitis. Et hoc tantū interrogauit si essent mūdi pueri a mulieribus: & illo respondēte, ab heri & nudiustertius: nō dubitauit panes dare: melius arbi-
Osee.6.c tratus, ꝓpheta dicēte: Misericordiā uolo & nō sacrificiū: de famis piculo homies liberare, q deo offerre sacrificiū. Hostia enī placabilis deo, hominū salus ē. Opponit ergo dñs & dicit: Si & dauid sanctus est: & Achimelech pontifex a uobis nō reprehēdit, sed legis utercq; mandatū ꝓbabili excusatione trangressi sunt: & fames in causa est: cur eandem famē nō ꝓbatis in apłis quā ꝓbatis in cæteris? Quāq; & in hoc magna distātia sit. Isti spicas in sabbato manu confricāt: illi panes comederūt leuiticos: & ad sabbati solēnitatē accedebāt neomeniarū dies, qbus in conuiuio requisitus fugit ex aula regia. Obserua qd panes ꝓpositiōis nec dauid nec pueri eius acceperint antequā se a mulieribꝰ mūdos esse responderēt. f ¶Aut nō legistis in lege qz sabbatis sacerdotes in templo sabbatū violāt: & sine crimine sunt? Calumniamini, inqt, discipulos meos cur per segetes trāseūtes spicas triuerint, & hoc fecerint fame necessitate cogente: cū ipsi sabbatū uioletis in templo īmolantes uictimas, cædētes tauros, holocausta super lignorum struē incēdio cōcremātes: & iuxta alterius euāgelij fidē: Circūcidentes paruulos in sabbato: ut dū aliā legē seruare cupitis, sabbatū destruatis. Nunq; aūt legeſ dei sibi cōtrariæ sunt. Et prudēter ubi trāsgressiōis discipuli sui argui poterāt dauid & Achimelech dicit exēpla sectatos: uerā aūt & absq; necessitatis obtētu sabbati ꝓuaricationē in ipsos refert q calūniā fecerāt. g ¶Dico aūt vob qz templo maior est hic. Hic, nō pronomē sed aduerbiū loci est, qd maior templo sit locus qui dñm templi teneat. h ¶Si aūt scīretis qd est: misericordiā volo & nō sacrificiū: nunq; condēnasseris innocētes. Quid sit uolo misericordiā & nō sacrificiū: supra dixim⁹. Qd aūt sequit: Nunq; condēnasseris innocētes: de apłis intelligēdū est. Et est sensus. Si misericordiā cōprobastis Achimelech, eo qd fame piclitantē refocillauerit dauid & pueros eiꝰ: q̄re discipulos meos condēnatis q nihil tale fecerūt? i ¶Et cum trāsisset inde uenit in synagogā eorū: & ecce hō manū habēs aridā. Tertiusdecimꝰ iste est q curat in synagoga. Et notā dum q nō in itinere & foris, sed in cōciliabulo iudæorū manꝰ arida fuerit sanata. k ¶Et interrogabāt eū dicētes Si licet sabbato curare vt accusarēt eū. Quia destructionē sabbati quā pharisæi in discipulis arguebāt ꝓbabili exēplo excusauerat, ipsum calūniari uolūt: & iterrogāt utrū liceat curare in sabbatis: ut si non curauerit, crudelitatis aut imbecillitatis: si curauerit, transgressionis accusarēt. l ¶Ipse aūt dixit eis: Quis erit ex vobis hō q habeat ouē vnā: & si ceciderit hęc sabbatis in foueā: nōne tenebit & leuabit eā &c. Sic soluit ꝓpositam quæstionē, ut interrogantes auariciæ condēnaret. Si uos, inquit, in sabbato ouem & aliud quodlibet animal in foueam decidens eripere festinatis: non animali sed uestræ auariciæ consulētes: quāto magis ego hominē, qui multo melior est oue debeo liberare? m ¶Tūc ait homini: Extēde manū tuā: & extēdit & restituta est sanitati sicut altera. In euāgelio quo utunt Nazareni & Hebionitæ: quod nuper in græcum de hebræo sermone transtulimus: & quod uocatur a plærisq; Matthæi autenticum: homo iste qui aridam habet manum,

C

n 113 X

a 114. II

b 113 X

c 116 II

D

E cœmẽtarius scribitur: istiusmodi uocibus auxiliũ pre/cans: Cœmẽtarius eram manibus uictũ quæritans, pre/cor te iesu ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendi cem cibos. Vsq; ad aduentum saluatoris arida manus in synagoga fuit iudæorum: & dei opera non fiebant in ea: quõ ergo stabit regnũ eius? Non potest regnũ & ciuitas cõ/tra se diuisa persistere. Sed quõ cõcordia paruæ res crescũt ita discordia maximæ dilabunt. Si ergo satanas pugnat cõtra se, & dæmon inimicus est dæmonis: deberet iã mũ/di uenisse consũmatio: ut nõ haberẽt in eo locũ aduersa/riæ potestates: quarũ inter se bellũ, pax ho/minũ est. Si aũt puta tis o scribæ & phari/sæi, qd' recessio dæmo num obediẽtia sit in principẽ suũ: ut ho/mines ignorãtes frau dulẽta simulatiõe de/ludãt: qd potestis di/cere de corporũ sani/tatibus quas dns per petrauit? Aliud est ſ membrorũ quoq; de bilitatẽ & spiritualiũ uirtutũ insignia dæ/monibus assignatis.

poſtq; ille uenit in ter/ras, reddita est in apo/stolis credentibus de/xtera & operi pristi/no restituta. a ¶Ex/euntes autem phariſei consilium faciebãt ad/uersus eũ quõ eũ pde/rent. Qd' dño moliũ/tur insidias, liuor in causa est. Quid em̃ fecerat ut pharisæos ad interfectionẽ sui p uocaret? nẽpe qd' ho/mo extẽderat manũ. Quis em̃ pharisæor; in die sabbati non ex/tendit manũ portans cibos, calicẽq; porri/gẽs: & cætera quæ ui/ctui necessaria sunt? Si ergo manũ exten/dere & alimenta sub/leuare uel potum, in sabbato nõ est crimi/nis: cur hoc in alio ar/guunt qd' ipsi facere coarguuntur: præser/tim cum iste cœmen/tari⁹ nihil tale porta/uerit: sed ad p̃ceptũ dñi solam extenderit manũ? b ¶Jesus au/tẽ sciẽs recessit inde &c. Sciens insidias eorũ qd' uellent pdere sal/uatorẽ suum: recessit inde, ut pharisæis cõ/tra se occasionẽ ipieta/tis auferret. c ¶Ecce puer meus quẽ elegi: dilectus meus &c. Per Esaiam prophetã ex persona patris hoc dicitur: Ponã spi/ritũ meũ sup eum. Spiritus ponit non sup dei uerbũ & sup unigenitũ qui de sinu processit patris: sed super eum de quo dictũ est: Ecce puer me⁹. d ¶Nec audiet ds in plateis uocẽ eius. Lata em̃ ẽ & spaciosa uia quæ ducit ad perditionẽ: & multi ingrediunt per eã: Qui multi uocẽ nõ audiũt saluatoris: quia nõ sunt in arta uia, sed in spa/ciosa. e ¶Arundinẽ quassatã non confringet: et linũ fumi/gãs nõ extinguet. Qui peccatori non porrigit manũ, nec portat onus fratris sui: iste calamũ quassatũ confringit. Et qui modicã scintillam fidei cõtemnit in paruulis: hic linũ extinguit fumigans. Quorũ christus utrũq; nõ fe/cit: ad hoc enim uenerat ut saluum faceret qd' perierat. f ¶Tunc oblatus est ei dæmoniũ habens/cæcus & mutus & curauit eum ita ut loqueretur & videret. Tria signa simul in uno homine perpetrata sunt. Cæcus uidet: mutus loqui tur: possessus a dæmone liberat. Qd' & tunc qdẽ carna liter factũ est: sed & ẽtidie cõplet in cõuersione credẽtiũ: ut expulso dæmone, primũ fidei lumẽ aspiciant: deinde in laudes dei tacẽtia prius ora laxentur. g ¶Jesus aũt sciẽs cogitatiões eorũ dixit eis &c. Turbæ stupebant & con fitebant eũ qui tãta signa faciebat esse filiũ dauid: phari/sæi uero opa dei, principi dæmoniorũ deputabant. Qui bus dns nõ ad dicta sed ad cogitata respondit: ut uel sic cõpellerent credere potẽtiæ eius qui cordis uidebat oc/culta. b ¶Si satanas satanã eiicit aduersus se diuisus est:

a restituta est sanitati sicut altera. b Exeũntes autẽ phari/sæi consilium faciebant aduersus eũ, quõ perderent eũ. c Iesus autem sciens, recessit inde: & secuti sunt eum mul/ti: & curauit eos omnes. Et præcepit eis ne manifestum eum facerẽt: ut adimpleret qd' dictũ est per Esaiã pro/phetã, dicentẽ: Ecce puer meus quẽ elegi: dilectus meus in quo bene cõplacuit animæ meæ. Ponã spiritũ meũ sup eum: & iudiciũ gentibus nũciabit. Non contendet d neq; clamabit: Nec; audiet aliquis in plateis uocẽ eius. e Arundinẽ quassatã non confringet: & linũ fumigans non extinguet: donec eiiciat ad uictoriam iudiciũ: & in f nomine eius gẽtes sperabũt. f Tũc oblat⁹ est ei dæmo/niũ habẽs, cæcus & mutus & curauit eũ, ita ut loqueret & uideret. g Et stupebant omnes turbæ, & dicebãt: Nũ/quid hic est filius dauid? h Pharisæi autẽ audientes, di xerunt: Hic nõ eiicit dæmones nisi in beelçebub princi/pe dæmoniorũ. i Iesus autẽ sciẽs cogitationes eorũ, di/xit eis: Omne regnũ in se diuisum desolabit: & omnis b ciuitas uel domus diuisa contra se nõ stabit. Et si satã/nas satanã eiicit: aduersus se diuisus est: quõ ergo stabit i regnũ eius? Et si ego in beelçebub eiicio dæmones: filij uestri in quo eiiciunt? Ideo ipsi iudices uestri erunt. k l Si aũtem ego in spiritu dei eiicio dæmones: igitur per/m uenit in uos regnum dei. Aũt quomodo potest quisq; intrare in domũ fortis, & uasa eius diripere: nisi prius alligauerit fortem: & tunc domum illius diripiet?

F G H

Qui non est

Esa. 42.a

ã.7.b

Luc.11.c

Exo.8.e

Deut.9.b

Luc.17.e

Iob.1.d

ã.3.a

Infra.21.d

Qui non est

g ¶Si ego in beelçebub eiicio dæmonia/filij uestri in quo eiiciũt? ideo ipsi iudices uestri erunt. Filios iudæorũ, uel exorcistas gentis illius ex more signifi/cat: uel aplos ex eorũ stirpe generatos. Si exorcistas qui ad in/uocationẽ dei eiiciebant dæmones: coar/tat interrogatiõe pru/denti ut confiteantur spũssancti esse opus. Qd' si expulsio dæ/monũ, inquit, in filijs uestris deo nõ dæmo/nibus deputat: qua/re in me idem opus non eandem habeat causam? Ergo ipsi iu/dices uestri erunt, nõ potestate sed compa/ratione, dum illi ex/pulsionem dæmonum deo assignãt: uos beelçebub prin cipi dæmoniorum. Sin autem de apostolis dictũ est: qd' & magis intelligere debemus: ipsi erũt iudices eorũ: qa se debunt in duodecim solijs iudicantes duodecim tribus israel. k ¶Si aũt ego in spũ dei eiicio dæmones. In Luca istũ locũ ita scriptũ legimus: Si aũt ego in digito dei eiicio dæmones. Iste est digit⁹ quẽ cõfitent & magi, qui contra moysen & Aaron signa faciebãt, dicẽtes: Digit⁹ dei est iste, quo tabulæ lapideæ scriptæ sunt in mõte sina. Si igit ma nus & brachiũ, dei fili⁹ est: & digit⁹ ei⁹ spũssanct⁹: patris & filij & spũssancti una substãtia est: nõ te scãdaliçet mẽ brorũ inæqlitas, cũ ædificet unitas corpis. l ¶Igit pue/nit in uos regnũ dei. Vel seipsũ significat: de q̃ in alio loco scriptũ est: Regnũ dei intra uos ẽ. Et, Medi⁹ stat inter uos quẽ nescitis: Vel certe illud regnũ qd' & Iohãnes & ipse dns prædicauerãt: Pœnitẽtiã agite appropinquabit em̃ regnum cœlorũ. Est & tertiũ regnũ scripturæ sanctæ qd' auferetur a iudæis: & tradetur genti faciẽti fructus eius. m ¶Aut quõ põt q̃sq; itrare domũ fortis & vasa ei⁹ diripe: nisi prius alligauerit fortẽ: & tunc domũ illius diripiet? Non debemus esse securi: Aduersarius noster fortis, uictoris quoq; uocibus cõprobat. Domus illius mũdus, qui in maligno positus est: nõ creatoris dignitate, sed magnitu/dine delinquẽtis: Vasa eius nos quondã fuimus. Alliga/tus est fortis & religatus in tartarum: & dñi contritus pe/de: & direptis sedib⁹ tyrãni, captiua ducta est captiuitas,

A a ¶Qui nō est mecū cōtra me est ꝛc. Nō putet hoc qſq̄ de hæreticis dictū & ſchiſmaticis: cū cū & ita ex ſuperfluo poſſit intelligi: ſed ex cōſequētib⁹ textuq̄ ſermonis, ad diabolū referē: eo q̄ nō poſſint opa ſaluatoris beelçebub opib⁹ cōpari. Ille cupit aīas hominū tenere captiuas: dñs liberare. Ille prædicat idola: hic unius dei noticiā. Ille trahit ad uitia: hic ad uirtutes reuocat. Quō ergo pñt inter ſe habere concordiā ſrū opa diuerſa ſunt? b ¶Et quicūq̄ dixerit verbū cōtra filiū hominiſ ꝛc. Et quō quidā noſtrorū epiſcopos atq̄ preſbyteros poſt blaſphemiā ſpūſſancti in ſuū recipiūt gradū: cū ſaluator dicat omne peccatū & blaſphemiā dimitti hoibus: qui aūt in ſpiritū ſanctū blaſphemauerit, non dimitti ei neq̄ in pñti tpe neq̄ in futuro: Niſi forte illud de Marco euangeliſta ſumamus exemplum: qui cauſas tantæ iræ manifeſtius expreſſit di- Mar.3.d cēs: Quia dicebāt ſpiritū īmundū habet? Ergo q̄cūq̄ opa ſaluatoris beelçebub principi dæmoniorū deB putarit, & dixerit filiū dei habere ſpiritū īmundū: huic nullo tēpore blaſphemia remittet?. Vel ita locus iſte intelligendus eſt. Qui uerbū dixerit cōtra filiū hois ſcāda liçatus carne mea: & me hominē tantū arbitrās: q̄ filius ſim fabri: & fratres habeā Iacobū & Ioſeph & iudā: & hō uorator & uini potator ſim: talis opinio abſq̄ blaſphemia: q̄ cū culpa nō careat, erroris tñ habet ueniā ꝓpter corporis uilitatē. Qui aūt manifeſte intelligēs opa dei: cū de uirtute negare nō poſſit: eadē ſtimulatus inuidia calūniaſ: & chriſtū deiq̄ uerbū & opa ſpūſſancti dicit eſſe beelçebub: iſti non dimitte? neq̄ in præſenti ſæculo neq̄ in futuro. c ¶Aut facite arborē bonā ⁊ fructū eius bonū ꝛc. Conſtringit eos ſyllogiſmo quē græci uocant ἀφυκτόν: nos ineuitabilem poſſumus appellare: qui interrogatus hinc inde concludit, & utroq̄ cornu premit. Si inquit diabolus malus eſt: bona opera facere non poteſt. Si autē bona ſunt quæ facta cernitis: ſequitur ut nō ſit diabolus qui ea facit. Neq̄ eñ fieri poteſt ut ex malo bonū, aut ex bono oriaſ malū. Q̄d autē ſequiſ. d ¶Progenies viperarū quō poteſtis bona loq̄ cū ſitis mali. Oſtendit illos arborem malā, & tales afferre fructus blaſphemiæ redūdātes, qualia habeāt ſemina diaboli. e ¶Bonus homo de bono theſauro ꝓfert bona ꝛc. Vel ipſos iudæos dñm blaſphemātes oſtēdit de quali theſauro blaſphemias proferāt: uel cū ſuperiori quæſtione hæret ſentētia, q̄d quō non poſſit bonus homo ꝓferre mala, nec malus bona: ſic nō poſſit chriſt⁹ mala, & diabolus bona opa facere. f ¶Dico aūt vobis qñ omne verbū ociosum qō locuti fuerint hoies reddent ratiōnē de eo in die iudicij. Hoc quoq̄ hæret cū ſuperioribus. Et eſt ſenſus. Si ociosum uerbū q̄d nequaq̄ ædificat audientes, nō eſt abſq̄ periculo eius qui loquiſ: & in die iudicij redditurus eſt unuſquiſq̄ rationē ſermonū ſuorū: quanto magis uos qui opera ſpūſſancti calumniamini: & dicitis me in beelçebub principe dæmoniorum eijcere dæmonia: reddituri eſtis rationē

a Qui nō eſt mecū cōtra me eſt: & q nō congregat mecū, ſpargit. k Ideo dico uobis: oīne peccatū & blaſphemia remittet? hominib⁹: ſpūs aūt blaſphemiæ nō remittet?.
b Et q̄ūicūq̄ dixerit uerbū cōtra filiū hois, remittet? ei: q aūt dixerit cōtra ſpm̄ſanctū, nō remittet? ei neq̄ in hoc
c ſæculo neq̄ in futuro. l Aūt facite arborē bonā & fructum eius bonum: aut facite arborē malā & fructum
d ei⁹ malū. Siquidē ex fructu arbor agnoſciſ. Prōgenies uiperarū quō poteſtis bona loq cū ſitis maliſ? Ex abū-
e dātia eī cordis os loquiſ. m Bonus hō de bono theſauro pfert bona. Et malus homo de malo theſauro pro-
f fert mala. n Dicō autē uobis: q̄ñ omne uerbū ociosum q̄d locuti fuerint homines: reddēt rationē de eo in die iudicij. Ex uerbis eī tuis iuſtificaberis: & ex uerbis tuis
g condēnaberis. o Tūc rñdērūt ei quidā de ſcribis & phariſæis, dicentes: Magiſter uolumus a te ſignum uidere.
h p Qui reſpondens, ait illis: Generatio mala & adultera
i ſignū q̄rit: & ſignū nō dabiſ ei niſi ſignū Ionæ ꝓphetæ. Sicut eī fuit Ionas in uētre ceti trib⁹ dieb⁹ & tribus noctibus: ſic erit filiꝰ hominis in corde terræ trib⁹ dieb⁹
k & trib⁹ noctibus. Viri niniuite ſurgēt in iudicio cū generatiōe iſta & condēnabūt eā: quia pœnitētiā egerūt
l m in prædicatiōe Ione. Et eccē plus q̄ Iona hic. Regina austri ſurget in iudicio cū generatione iſta & condēnabit eā: quia uenit a finibus terræ audire ſapientiam ſalomonis. Et ecce plus q̄ ſalomon hic.

Cum autem tis: q̄d factur⁹ es de his quæ de cœlo uenerint? Vtiq̄ reſpōdebis & magoſ in ægypto multa ſigna feciſſe de cœlo. Exo.7.et.8
b ¶Aīt illis: generatio mala et adultera. Egregie dixit adultera: quia dimiſerat uirum: & iuxta Eçechielē multis ſe amatoribus copulauerat. Eçech,16,d
i ¶Signum quærit: ⁊ ſignum nō dabitur illi niſi ſignum Jonę ꝓphetę. Sicut eī fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus ⁊ tribus noctibus: Ione,2,b
ſic erit filius hominis in corde terrę tribus diebus ⁊ tribus noctibus. De hoc loco plenius in commentarijs Ionæ prophetæ diſputauimus: ad illum ergo locum lectoris diligentiam remittimus. Hoc breuiter nunc dixiſſe contenti, quod ſynecdochice totum intelligatur ex parte: nō quod omnes tres dies & tres noctes in inferno dominus ſteterit: ſed q̄d in parte paraſceues & dominicæ, & tota die ſabbati, tres dies & totidem noctes intelligantur.
k ¶Viri niniuitę ſurgent in iudicio cum generatione iſta: ⁊ condemnabunt eam ꝛc. Non ſententiæ poteſtate, ſed comparatiōis exemplo. l ¶Et ecce plus q̄ Jona hic. Hic, ad uerbiū loci nō pronomen intelligas. Ionas ſcd'm Lxx. interpretes triduo prædicauit: ego tanto tempore. Ille aſſyrijs genti incredulæ: ego iudæis populo dei. Ille peregrinis: ego ciuibus. Ille uoce locutus eſt ſimplici, nihil ſignorū faciēs: ego tanta faciēs ſigna, beelçebub calumniā ſuſtineo. Plus ergo eſt Iona hic: id eſt in præſentiarum inter uos. m ¶Regina auſtri ſurget in iudicio cum generatione iſta ⁊ condēnabit eā ꝛc. Eodem modo condemnabit regina auſtri populum iudæorum: quo condemnabūt uiri niniuitæ.

C

k 125 II

l 124 X

m 125 V

n 126 X

o 127 V

Mar.8.b

p 128 V

4.Reg.1.c

D

E uiri niniuitæ iſraelem incredulum. Iſta eſt autem regina Saba: de qua in regum uolumine & in Paralipomenon legimus: quæ per tantas difficultates, gẽte ſua & imperio derelictis, uenit in iudæã audire ſapientiã ſalomonis: & ei multa munera detulit. In niniue autẽ & in regina Saba occulta fides natio/num præferẽ iſraeli.

q 129 V

a ¶ Cũ aũt ĩmũdꝰ ſpiritus exierit ab hoie: ambulat p loca arida q̃rẽs requiẽ ⁊ nõ inuenit ⁊c. Quidã iſtũ locũ de hæreticis dictũ putãt, qꝺ immũdus ſpũs qui in eis antea habitauerat qñ gentiles erant: ad confeſſionẽ ueræ fidei etjcia tur: poſtea uero cum ſe ad hæreſim trãſtulerint & ſimulatis uir tutibꝰ ornauerint domũ ſuam: tunc alĳs ſeptẽ nequã ſpiritibꝰ adiunctis: reuertatur ad eoſ diabolus & habitet in illis: fiãtq; nouiſſima eorũ peiora prioribꝰ. Multo qppe peiori cõditione ſunt hæretici q̃ gentiles: quia in illis ſpes fidei eſt: in iſtis pugna diſcordiæ. Cũ hæc intelligẽtia plauſum quẽdam & colorẽ doctrinæ præferat: neſcio an habeat ueritatem. Ex eo eñ q; finita uel parabola uel exẽplo ſequit̃: Sic erit & generationi huic peſſimæ: compellimur non ad hæreticos & quoſlibet homines, ſed ad iudæorum populũ referre parabolã: ut cõtextus loci nõ paſſim & uagus in diuerſum fluctuet, atq; inſipientiũ more turbeť: ſed hærẽs ſibi uel ad priora uel ad poſteriora reſpondeat. Immundus ſpũs exiuit a iudæis, qñ acceperũt legẽ: & ambulauit per loca arida quærens ſibi requiẽ. Expulſus uidelicet a iudæis, ambulauit per gentiũ ſolitudines: quæ cũ poſtea dño credidiſſent, ille non inuẽto loco in nationibꝰ dixit: **b ¶ Reuertar in domũ meã vnde exiui.** Hoc ẽ, abibo ad iudæos q̃s ante dimiſerã. **c ¶ Et veniẽs inuenit vacantẽ: ſcopis mũdatã ⁊c.** Vacabat eñ templũ iudæorũ, & chriſtũ hoſpitẽ non habebat dicentẽ: Surgite eamus hinc: Et in alio loco: Dimittetur uobis domus ueſtra deſerta. Quia igit̃ & dei & angelorũ præſidia nõ habebãt, & ornati erãt ſupfluis obſeruationibus legis & traditionibꝰ phariſæorum: reuertit̃ diabolus ad ſedẽ ſuam priſtinã: & ſeptenario ſibi numero dæmonũ addito, habitat priſtinã domũ: & fiunt illius populi nouiſſima peiora prioribus. Multo eñ nunc maiori dæmonũ numero poſſidenť blaſphemantes in ſynagogis ſuis chriſtũ ieſum: quã in ægypto poſſeſſi fuerant ante legis noticiam: quia aliud eſt uentu rũ non credere: aliud eũ nõ ſuſcepiſſe qui uenerit. Septenarium autem numerũ adiunctũ diabolo: uel propter ſabbatum intellige: uel propter numerũ ſpirituſſancti: ut quõ in Eſaia ſuper uirgam de radice ieſſe, & florẽ qui de radice conſcendit: ſeptem ſpiritus uirtutũ deſcendiſſe narranť: Ita ecõtrario uitiorũ numerus in diabolo conſecratus ſit. **d ¶ Adhuc eo loquẽte ad turbas: ecce mater eiꝰ ⁊ fratres ſtabant foris quærẽtes loqui ei ⁊c.** Occupatus erat dñs in opere ſermonis, in doctrina populorũ, in officio prædicandi: mater & fratres ueniunt & foris ſtant: & ei deſyderant loqui: Tunc quidam nunciat ſaluatori qꝺ mater ſua & fratres ſtent foris, quærentes eum. Videtur mihi iſte qui nunciat, non fortuito & ſimpliciter nunciare, ſed inſidias tendere ſaluatori: utrum ſpirituali operi carnem & ſanguinẽ præferat. Vnde & dñs, non qꝺ negaret matrẽ & fratres exire contempſit: ſed quod reſponderet inſidianti: extẽdẽs manũ in diſcipulos, ait: **e ¶ Ecce mater mea ⁊ fratres mei ⁊c.** Iſti ſunt mater mea, qui me quotidie in credẽtium ãnimis generãt. Iſti ſunt fratres mei, qui faciũt opera patris mei. Non ergo iuxta Marcionẽ & Manichæum matrẽ negauit, ut nãtꝰ de phãtaſmate putareť, ſed apſos cognationi prætulit: ut & nos in cõparatiõe dilectionis carni ſpiritum præferamus. Ecce mater tua, & fratres tui foris ſtãt quærentes te. Quidam frẽs dñi de alia uxore Ioſeph filioſ ſuſpicãť, ſequẽtes delyramẽta apocryphorũ: & a q̃dã Eſcha muliercula confingẽtes. Nos aũt ſicut in libro quẽ contra Heluidiũ ſcripſimus continet: fratres dñi, nõ filios Ioſeph, ſed conſobrinos ſaluatoris Mariæ liberos intelligimus materteræ dñi: quæ eſſe dicitur mater Iacobi minoris & ioſeph & iudæ: quos in alio euangelĳ loco fratres domini legimus appellatos. Fratres autem conſobrinos dici, omnis ſcriptura demonſtrat. Dicamus & aliter: Saluator loquitur ad turbas: intrinſecus erudit nationes. Mater eius & fratres, hoc eſt, ſynagoga & populus iudæorum foris ſtant: & intrare deſyderãt: & ſermone eius indigni fiunt. Cũq; rogauerint & quæſierint & nunciũ miſerint: rñſum accipiũt liberi eos eſſe arbitrĳ: & intrare poſſe ſi uelint & ipſi credere: qui tamen intrare non poterunt niſi alios rogauerint.

a ¶ Cũ aũt ĩmũdꝰ ſpiritus exierit ab homine: ambulat p loca arida quærẽs requiẽ & nõ inuenit. Tũc dicit: Reuertar in domũ meã unde exiui. Et uẽniens inuenit uacantẽ, ſcopis mũdatã & ornatã. Tũc uadit & aſſumit ſeptẽ alios ſpiritus ſecũ nequiores ſe: & intrãtes habitant ibi: & fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic peſſimæ. ¶ Adhũc eo loquẽte ad turbas: ecce mater eius & fratres ſtabant foris quærẽtes loqui ei. Dixit autẽ ei quidam: Ecce mater tua & fratres tui foris ſtant quærẽtes te. At ipſe reſpondens dicẽti ſibi, ait: Quæ eſt mater mea: & qui ſunt fratres mei? Et extendens manũ in diſcipulos ſuos, dixit: Eccẽ mater mea & fratres mei. Quicũq; eñ fecerit uolũtatẽ patris mei qui in cœlis eſt: ipſe meus frater, & ſoror & mater eſt.

Ca. XIII

¶ In illõ die exiẽs ieſus de domo, ſedebat ſecus mare. Et congregatæ ſunt ad eum turbæ multæ: ita ut in nauiculam aſcendens ſederet, & omnis turba ſtabat in littore: & lõcutus eſt eis multa in parabolis, dicens: Ecce ẽxĳt qui ſeminat ſeminare. Et dum ſeminat quædã ceciderũt

F

eo eñ q; finita uel parabola uel exẽplo ſequit̃: Sic erit & generationi huic peſſimæ: compellimur non ad hæreticos & quoſlibet homines, ſed ad iudæorum populũ referre parabolã: ut cõtextus loci nõ paſſim & uagus in diuerſum fluctuet, atq; inſipientiũ more turbeť: ſed hærẽs ſibi uel ad priora uel ad poſteriora reſpondeat. Immundus ſpũs exiuit a iudæis, qñ acceperũt legẽ: & ambulauit per loca arida quærens ſibi requiẽ. Expulſus uidelicet a iudæis, ambulauit per gentiũ ſolitudines: quæ cũ poſtea dño credidiſſent, ille non inuẽto loco in nationibꝰ dixit: **b ¶ Reuertar in domũ meã vnde exiui.** Hoc ẽ, abibo ad iudæos q̃s ante dimiſerã. **c ¶ Et veniẽs inuenit vacantẽ: ſcopis mundatã ⁊c.** Vacabat eñ templũ iudæorũ, & chriſtũ hoſpitẽ non habebat dicentẽ: Surgite eamus hinc: Et in alio loco: Dimittetur uobis domus ueſtra deſerta. Quia igit̃ & dei & angelorũ præſidia nõ habebãt, & ornati erãt ſupfluis obſeruationibus legis & traditionibꝰ phariſæorum: reuertit̃ diabolus ad ſedẽ ſuam priſtinã: & ſeptenario ſibi numero dæmonũ addito, habitat priſtinã domũ: & fiunt illius populi nouiſſima peiora prioribus. Multo eñ nunc maiori dæmonũ numero poſſidenť blaſphemantes in ſynagogis ſuis chriſtũ ieſum: quã in ægypto poſſeſſi fuerant ante legis noticiam: quia aliud eſt uentu rũ non credere: aliud eũ nõ ſuſcepiſſe qui uenerit. Septenarium autem numerũ adiunctũ diabolo: uel propter ſabbatum intellige: uel propter numerũ ſpirituſſancti: ut quõ in Eſaia ſuper uirgam de radice ieſſe, & florẽ qui de radice conſcendit: ſeptem ſpiritus uirtutũ deſcendiſſe narranť: Ita ecõtrario uitiorũ numerus in diabolo conſecratus ſit. **d ¶ Adhuc eo loquẽte ad turbas: ecce mater eiꝰ ⁊ fratres ſtabant foris quærẽtes loqui ei ⁊c.** Occupatus erat dñs in opere ſermonis, in doctrina populorũ, in officio prædicandi: mater & fratres ueniunt & foris ſtant: & ei deſyderant loqui: Tunc quidam nunciat ſaluatori qꝺ mater ſua & fratres ſtent foris, quærentes eum. Videtur

Iob.14.d
Luc.13.h
Eſa.11.a

H

¶ In illõ die exiẽs ieſus de domo ſede/ Ca. XIII bat ſecus mare: ⁊ cõgregatę ſũt ad eũ turbę multę ⁊c. Populus domũ ieſu nõ poterat intrare, nec eſſe ibi ubi apſi audiebant myſteria: Idcirco miſerator & miſericors dñs egredit̃ de domo ſua: & ſedet iuxta huiꝰ ſæculi mare: ut turbæ congregent̃ ad eum: & audiant in littore quæ intus nõ merebant̃ audire: ita ut in nauiculã aſcẽdens ſederet: & omnis turba ſtaret in littore. Ieſus in medĳs fluctibus, hinc inde mari tunditur: & in ſua maie ſtate ſecurus, appropinquare facit terræ nauiculã ſuã. At populus nequaq; periculũ ſuſtinẽs: nec tentatiõibus circũdatus, quas ferre nõ poterat, ſtat in littore fixo gradu ut audiat quæ dicunt̃. **g ¶ Et locutus eſt eis multa in parabolis dicens.** Turba nõ unius ſentẽtiæ eſt, ſed diuerſarũ in ſingulis uoluntatũ. Vnde loquit̃ ad eam in multis pabolis: ut iuxta uarias uolũtateſ, diuerſas reciperẽt diſciplinas. Et notandũ qꝺ nõ omnia locutus ſit eis in parabolis, ſed multa. Si eñ dixiſſet omnia in parabolis abſq; emolumẽto, populi receſſiſſent. Perſpicua miſcet obſcuris: ut p ea quæ intelligunt prouocent̃ ad eorum noticiã quæ nõ intelligunt. **b ¶ Ecce exĳt qui ſeminat ſeminare.** Intus erat, domi uerſabat̃, loquebat̃ diſcipulis ſacramẽta. Exiuit ergo de domo ſua qui ſeminat uerbũ dei, ut ſeminaret in turbis. Significat̃ autẽ ſator iſte q ſeminat eſſe filius dei, & patris in populis ſeminare ſermonẽ. Et ſimul

obſerua

A obserua hanc esse primã parabolam: quæ cũ interpretatione sua posita sit. Et cauendũ est ubicũq; dñs exponit sermones suos: & rogat⁹ a discipulis intrinsecus differit: ne uel aliud nec plus qd uelim⁹ intelligere q̃ ab eo expositũ est. a ¶ Quędã ceciderunt secus uiã & uenerunt uolucres & comederũt ea &c.

Hanc parabolam ad comprobandã hæresim suam Valẽtinus assumit: tres introducẽs naturas: spiritualem, animalẽ atq; terrenã: cũ hic quatuor sint: una iuxta uiam, alia petrosa: tertia plena spinis: quarta terræ bonæ. Differimus parumper interpretationẽ eius cum discipulis uolentes secrete audire qd dicit: b Qui habet aures audiendi audiat. Prouocamur ad dictorum intelligentiã: quotiẽs his sermonibus cõmonemur. c ¶ Et accedentes discipuli dixerunt ei. Quærendũ est quõ accedant ad eum discipuli, cũ ipse in naui sedeat: nisi forte intelligi datur: qd dudum cum ipso nauem conscenderint: & ibi stãtes super interpretatiõe parabolæ sciscitati sũt. d ¶ Qui em̃ habet dabitur ei &c. Non in eq̃litate iudicij habentibus additur: & nõ habentibus id qd habere uidẽtur aufertur: sed qd apostolis in christo habentibus fidem etiam si quid minus uirtutũ habeant cõceditur. Iudæis autem qui non crediderunt in filiũ dei, etiã si quid per naturæ bonũ possidẽt, tollitur. Neq; em̃ possunt aliqd sapienter intellige re q caput nõ habent sapiẽtiæ. e ¶ Ideo in parabolis loquor eis: quia uidentes non uident & audientes non audiunt. Hæc de his loquit̃ qui stant in littore: & diuiduntur ab iesu: & sonitu fluctuum perstrepente, nõ audiunt ad liquidum quæ dicũtur: Implet̃q; in eis prophetia Esaiæ: Auditu audietis, & nõ intelligetis: & uidentes uidebitis, & nõ uidebitis. Hæc de turbis prophetata sunt, quæ stant in littore, & dei non merẽtur audire sermonem. Accedamus ergo & nos cum discipulis ad iesum, & rogemus eum dissertionẽ parabolæ: ne cum turbis frustra aures & oculos habere uideamur. f ¶ Incrassatũ est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt. Reddit causas quare uidẽtes non uideant, & audientes nõ audiant: Quia incrassatũ est, inquit, cor populi huius: & auribus suis grauiter audierunt. Ac ne forte arbitremur crassitudinẽ cordis & grauitatem aurium naturæ esse non uoluntatis: subiungit culpam arbitrij & dicit: g ¶ Et oculos suos clauserunt ne quãdo oculis uideant: & auribus audiant: & corde intelligant & cõuertantur & sanem eos. In parabolis ergo audiunt & in ænigmate: qui clausis oculis nolunt cernere ueritatem. b ¶ Uestri autem beati oculi quia uidẽt: & aures uestrę quia audiunt. Nisi supra legissemus auditores ad intelligentiam prouocatos, saluatore dicẽte: qui habet aures audiẽdi audiat: putaremus nũc oculos & aures quæ beatitudinẽ accipiũt carnis ĩtelligi. Sed mihi uidentur illi beati oculi, q possũt christi cognoscere sacramenta: & ps leuari iesus in sublime præcepit, ut candentes segetes aspiciant: & ille aures beatæ, de quib⁹ Esaias loquitur: Dñs apposuit mihi auriculã. i ¶ Amen quippe dico uobis quia multi ꝓphetę & iusti cupierũt uidere q̃ uidetis & non uiderunt &c. Videtur huic loco illud esse contrarium qd alibi dicitur: Abraham cupiuit diem meum uidere, & uidit & lætat⁹ est. Non aũt dixit oẽs ꝓphetæ & iusti cupierũt uidere quæ uidetis: sed multi. Inter multos põt fieri: ut alij uiderint: alij non uiderint: licet & ĩ hoc picuiosa sit interpretatio: ut inter sanctorũ merita, discretionẽ quãlibet facere uideamur. Ergo abrahã uidit in ænigmate, uidit ĩ specie: uos autẽ in præsentiarũ tenetis: & habetis dñm uestrũ: & ad uoluntatẽ interrogatis & conuescimini ei. k ¶ Omnis q̃ audit uerbũ regni & nõ intelligit. Hoc ꝓmittens hortat̃ nos: ut quæ dicunt̃ diligẽti⁹ audiam⁹. l ¶ Uenit malus & rapit qd̃ seminatũ est in corde ei⁹. Malus bonũ semẽ rapit: Et simul intelligę qd in corde fuerit seminatũ: & diuersitas terræ, aniæ sint credentiũ. m ¶ Facta autẽ tribulatione & psecutione ꝓpter uerbũ cõtinuo scandaliz̃at̃. Attẽde quod dictũ sit: continuo scãdaliz̃at̃. Est ergo aliqua distantia inter eum qui multis tribulationibus pœniscp cõpellitur christum negare: & eũ q ad primã persecutionẽ statim scandaliz̃at̃ & corruit. n ¶ Qui autem seminatus est in spinis: hic est qui uerbum audit & sollicitudo sęculi istius &c. Mihi uidetur & illud qd iuxta literã ad adam dicitur: Inter spinas & tribulos panem tuum mauducabis: hoc significare mystice: qd qcũq; se sæculi uoluptatibus dederit curisq; istius mundi, panẽ cœlestẽ & cibũ uerũ inter spinas comedat.

B

C

D

b 132 V — Esa. 50.b

c 133 I

Ioũ. 7.g.

d 134. V

e 135 II

Geñ. 3.c

d Et elegãter

E Et eleganter adiunxit: fallacia diuitiarū ſuffocat uerbū. Blāde eñ ſunt diuitiæ: & aliud agētes & aliud pollicētes. Lubrica eſt earum poſſeſſio: dum huc illucq; circūferuntur: & inſtabili gradu uel habentes deſerunt, uel non habentes reſarciunt. Vnde & dñs diuites aſſerit difficulter intrare in regnū cœlorum, ſuffocantibus diuitijs uerbū dei & rigorē uirtutū emollientibus. a ¶Qui vero in terrā bonā ſeminatus eſt: hic eſt qui audit verbū ⁊ intelligit ⁊ fructum facit. Sicut in terra mala tres fuere diuerſitates: ſecus uiā, & petroſa & ſpinoſa loca: ſic in terra bona trina diuerſitas eſt: centeſimi, ſexageſimi & triceſimi fructus. Et in illa autē & in iſta nō mutaē ſubſtantia, ſed uoluntas: & tam incredulor; q̄ credentiū corda ſunt quæ ſemen recipiūt. Venit, inqt, malus & rapit qd' ſeminatū eſt in corde eius: & ſecūdo ac tertio: hic eſt ait qui uerbū audit. In expoſitiōe quoq; terræ bonæ: iſte eſt q audit uerbū. Primū ergo debemus audire: deinde intelligere: & poſt intelligentiā fructū reddere doctrinā rū: & facere uel cēteſimū fructū uel ſexageſimū uel triceſimū: de qbus pleni⁹ in libro cōtra louinianū dixi mus: & nūc breuiter pſtringimus: Centeſimum fructū uirginibus: ſexageſimū uiduis & continentibus: triceſimum caſto matrimonio deputātes. Honorabiles eñ nuptiæ & cubile imaculatū. Quidā noſtrum, centeſimū fructum ad martyres referunt: qd' ſi ita eſt: ſancta cōſortia nuptiarum excludunt a fructu bono. b ¶Aliā parabolā pro/poſuit illis dicens: Simile eſt regnum cęlorum homini qui ſeminauit ſemen bonū in agro ſuo ⁊c. Hæc ſecunda parabola eſt cū interpretatiōe ſua nō ſtatim poſita: ſed interiectis alijs parabolis ediſſerta. Hic enim proponitur: & poſtea dimiſſis turbis uenitur domū: & accedunt ad eum diſcipuli eius rogātes: Diſſere nobis parabolam çiçaniorum agri & reliqua. Non ergo debemus prepropero intelligē di deſyderio ante eius noticiā quærere q̄ a dño diſſeraē. c ¶Aliam parabolā proposuit eis dicens: Sedebat dñs in naui: & turba ſtabat in littore: illi, pcul: diſcipuli uicini⁹ audiebāt. Proponit eis & aliā parabolā, q̄ſi diues paterfamilias inuitatos diuerſis reficiens cibis: ut unuſquiſq; ſcd'm naturam ſtomachi ſui uaria alimenta ſuſciperet. Vnde & in priori parabola non dixit alterā, ſed aliam. Si enim præmiſiſſet alteram, expectare tertiam non poteramus: præmiſit aliam, ut plures ſequantur. d ¶Simile eſt regnum cęlorum grano ſinapis: qō accipiens homo ſeminauit in agro ſuo: qō minimū q̄dē eſt omnibus ſeminibus ⁊c. Non ſit moleſtum lectori ſi totas parabolas ꝓponimus. Quæ eñ obſcura ſunt, plenius diſſerenda ſunt: ne breuitate nimia inuoluantur magis ſenſus q̄ exponantur.

audit: & ſollicitudo ſæculi iſtius & fallacia diuitiarum a ſuffocat uerbū: & ſine fructu efficitur. Q̄ui uero in terram bonam ſeminatus eſt: hic eſt qui audit uerbum & intelligit & fructum facit: & aliud quidem centeſimum, aliud ſexageſimū, aliud uero triceſimū. c Aliām b parabolam propoſuit illis dicens: Simile eſt regnum cœlorū homini q ſeminauit bonū ſemē in agro ſuo. Cū autē dormirent homines, uenit inimicus eius & ſuperſeminauit çiçania in medio tritici & abijt. Cum autē creuiſſet herba & fructum feciſſet: tunc apparuerunt & çiçania. Accedentes autem ſerui patriſſamilias, dixerūt ei: Domine, nōne bonū ſemen ſeminaſti in agro tuo? Vnde ergo habet çiçania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei: Vis, imus & colligimus ea? Et ait: Non. Ne forte colligentes çiçania eradicetis ſimul cum eis & triticum. Sinite utraq; creſcere uſq; ad meſſem: & in tempore meſſis dicam meſſoribus: Colligite primum çiçania & alligate ea in faſciculos ad comburendum: triticū autem congregate in horreum meum. c Aliām b parabolam propoſuit eis, dicens: Similē eſt regnum cœlorū grano ſinapis: qd' accipiens homo ſeminauit in agro ſuo: qd' minimū quidem eſt omnibus ſeminibus. Cū autē creuerit, maius eſt omnibus holeribus: & fit arbor: ita ut uolucres cœli ueniant & habitent in ramis eius. b Aliām parabolam locutus eſt eis. Simile eſt regnum cœlorum fermēto qd' acceptū mulier

Regnum cœlorū prædicatio euangelij eſt: & noticia ſcripturarum quæ ducit ad uitam: & de qua dicitur ad iudæos: Auferetur a uobis regnū dei: & dabiē genti faciēti fructus eius. Simile eſt ergo huiuſcemodi regnū grano ſinapis, qd' accipiēs homo ſeminauit in agro ſuo. Homo qui ſeminat in agro ſuo: a plæriſq; ſaluator intelligitur: q̄ in animis credentiū ſeminet: Ab alijs, ipſe hō ſeminans in agro ſuo: hoc eſt in ſemetipſo & in corde ſuo. Quis eſt iſte qui ſeminat, niſi ſenſus noſter & animus: qui ſuſcipiens granū prædicationis, & fouens ſementē humore fidei, facit ī agro ſui pectoris pullulare? Prædicatio euangelij minima eſt oñibus diſciplinis. Ad primā qp/pe doctrinam fidem non habet ueritatis, hominē deum, mortuū, & ſcandalū crucis prædicans. Cōfer huiuſcemodi doctrinam dogmatib⁹ philoſophor; & libris eorū & ſplēdori eloquētiæ, & cōpoſitioni ſermonū: & uidebiſ quā/to minor ſit cæteris ſeminib⁹ ſemētis euāgelij. Sed illa cum creuerit, nihil mordax: nihil uiuidū, nihil uitale demōſtrat: ſed totū flaccidū marcidūq; & mollitū ebullit in holera & in herbas q̄ cito areſcūt & corruūt. Hæc aūt prædicatio q̄ parua uidebatur in principio, cū uel in anima credentis, uel in toto mūdo ſancta fuerit: nō exurgit in holera, ſed creſcit in arborē: ita ut uolucres cœli: q̄s uel anias credētiū uel fortitudines dei ſeruitio mancipatas ſentire debemus: ueniant & habitēt in ramis eius. Ramos puto euangelicæ arboris: quæ de grano ſinapis creuerit: dogmatū eſſe diuerſitates: in qb⁹ ſupradictarū uolucrū unaquæq; requieſcit. Aſſumam⁹ & nos pennas columbæ: ut uolitātes ad altiora, poſſim⁹ habitare in ramis huius arboris, & nidulos nobis facere doctrinarū: terrenaq; fugiētes ad cœleſtia feſtinare. Multi legentes granum ſinapis minimū omnibus ſeminib⁹, & illud quod in euangelio a diſcipulis dicitur: Domine adauge nobis fidem: & reſpondetur eis a ſaluatore: Amē dico uobis: ſi habueritis fidē quaſi granum ſinapis, & dixeritis monti huic, migra de loco iſto, migrabit: putant apoſtolos uel paruā fidem petere: uel dominū de parua fide dubitare: cum apoſtolus Paulus fidem grano ſinapis comparatā maximā iudicet. Quid eñ dicit? Si habuero tantam fidem: ita ut montes tranſferam, charitatē autem non habeam nihil mihi prodeſt. Ergo qd' dñs dixit fide fieri quæ grano ſinapis comparatur: hoc Apoſtolus docet tota fide poſſe fieri. e ¶Aliam parabolam locutus eſt eis. Simile eſt regnū cęlorum fermēto qō acceptū mulier abſcondit in farinę ſatis tribus: donec fermentatū eſt totū. Diuerſus eſt hominum ſtomachus: alij amaris: alij dulcibus: alij auſterioribus: alij lenibus delectant cibis.

Proponit

Infra. 21.d

Lu. 17.b

1. Cor. 13.a

A Proponit itaq; dñs ut iã supradixim⁹, diuersas parabolas: ut iuxta uulnerum uarietates & medicina diuersa sit. Mulier ista quæ fermẽtũ accepit, & abscõdit illud in farinæ satis tribus, donec fermentaretur totũ: uel prædicatio mihi uidet apostolica: uel ecclesia quæ de diuersis gẽtib⁹ congregata est: Hæc tollit fermentũ, notiçiam scilicet & intelligentiam scripturarũ: & abscondit illud in farinæ satis tribus: ut spiritus, anima, & corpus in unũ redacta, non discrepent inter se: sed cum duobus & trib⁹ cõuenerint, impetrent a patre quod cũq; postulauerint. Disseritur locus iste & aliter. Legimus in Platone: & philosophorũ dogma uulgatũ est: tres esse in humana ania passiones, τὸ λογικὸν qd nos possum⁹ interpretari rationabile, τὸ θυμικὸν, qd dicim⁹ plenũ iræ uel irascibile. τὸ ἐπιθυμητικόν, qd appellamus cõcupiscibile: & putat ille philosoph⁹ rõnabile nostrũ in cerebro: irã in felle: desyderiũ in iecore cõmorari. Et nos ergo si accepim⁹ fermẽtũ euãgelicũ sãctarũ scripturarũ: de q̃ supẽ dictũ est, tres hũanæ aniæ passiões in unũ redigent: ut in ratione possideam⁹ prudẽtiã: in ira, odiũ cõtra uitia: in desyderio, cupiditatẽ uirtutũ: & hoc totũ fiet p doctrinã euãgelicã quã nobis mater ecclia prestitit. Dicã & tertiã q̃rũdã intelligentiã, ut curiosus lector e plurib⁹ qd placuerit eligat: Mulierẽ istam & ipsi ecclesiam interpretãtur: quæ fidem hominis farinæ satis tribus cõmiscuerit: credulitati patris & filij & spiritussancti. Cũq; in unum fuerit fermentata: non nos ad triplicẽ deum, sed ad unius diuinitatis perducit noticiam. Farinæ quoq; sata tria, dum nõ est in singulis diuersa natura, ad unitatem trahunt substantiæ. Pius quidem sensus: sed nunq; parabolæ & dubia ænigmatũ itelligẽtia, potest ad auctoritatẽ dogmatũ proficere. Satum autẽ genus est mensuræ iuxta morem prouinciæ palestinæ, unũ & dimidiũ modium capiens. Dicuntur & alia de hac parabola: sed non est præsentis materiæ totum de omnibus dicere. a ¶ Hæc omnia locutus est iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis. Non discipulis, sed turbis per parabolas loquitur: & usq; hodie turbæ in parabolis audiũt: discipuli domi interrogant saluatorẽ. b ¶ Ut implerẽt qð dictũ est per ꝓphetã dicentẽ: Aperiam in parabolis os meũ &c. Hoc testimoniũ de septuagesimoseptimo psalmo sumptum est. Legi in nõnullis codicibus: & studiosus lector forte repiet id ipsum: in eo loco ubi nos posuim⁹ & uulgata habet æditio: ut implerẽt qd dictum est per prophetam dicentem: ibi scriptum, per Esaiam prophetam dicentem. Qd quia minime inueniebãt in Esaia: arbitror postea a prudẽtibus uiris esse sublatum. Sed mihi uidẽt in principio ita æditum: Qd scriptũ est per Asaph prophetam dicentẽ. Septuagesimus em̃ septim⁹ psalmus de quo hoc sumptũ est testimoniũ: Asaph prophetæ titulo inscribitur: Et primũ scriptorẽ nõ intellexisse asaph: & putasse scriptoris uitiũ: atq; emẽdasse nomen Esaiæ: cuius uocabulũ manifestius erat. Sciendũ est itaq; qd in psalmis & hymnis & canticis dei: nõ solũ dauid, sed & cæteri q̃rũ præscripta sunt nomĩa, ꝓphetæ sint appellãdi: Asaph uidelicet & Idithũ: & Heman eçraites: & Ethã & filij chore: & reliqui quos scriptura cõmemorat. Quodq; ex persona dñi dicitur: Aperiam in parabolis os meũ: eructabo abscondita a cõstitutione mundi: consyderandũ attẽtius & inueniendũ describi egressũ israelis ex ægypto: & oĩa signa narrari quæ in Exodi continent hi/storia. Ex quo intelligimus uniuersa illa quæ scripta sunt parabolice sentiẽda: nec manifestã tãtũ sonare lram, sed abscõdita sacramẽta: hoc enim se saluator dicturũ esse ꝓmittit: Aperiens os suum in parabolis & eructans abscondita a cõstitutione mũdi.

mulier abscondit in farinæ satis tribus: donec fermentatum est totum. a Hæc omnia locutus est iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis: Vt b implerẽtur quod dictum est per prophetam, dicẽtem: Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita a constitutione mundi. c Tũc dimissis turbis uenit in domum: & accesserũt ad eũ discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolam çiçaniorum agri. Qui respondens, ait: Qui seminat bonum semen, est filius hominis. Ager autem est mundus. Bonum uero semẽ: hi sunt filij regni: çiçania autem filij sunt nequã. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis uero consummatio sæculi est. Messores autẽ angeli sunt. Sicut ergo colliguntur çiçania & igni comburuntur: sic erit in consũmatione sæculi. Mittet ergo filius hominis angelos suos & colligent de regno eius omnia scandala: & eos qui faciunt iniquitatem: & mittent eos in caminũ ignis: ibi erit fletus & stridor dentiũ. Tũc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures

i 139 VI

k 140 X

c ¶ Tũc dimissis turbis venit in domum: & accesserũt ad eũ discipuli ei⁹ dicẽtes: edissere nobis parabolã çiçaniorum. Dimittit turbas iesus & domũ reuertit: ut accedãt ad eũ discipuli & secreto interrogent quæ popul⁹ nec merebat audire nec poterat. Dissere nobis parabolã çiçaniorũ. d ¶ Qui rñdẽs ait: Qui seminat bonũ semen, est fili⁹ hois. Perspicue exposuit qd ager mũdus sit: sator, fili⁹ hois: bonũ semẽ, filij regni: çiçania, filij pessimi: çiçaniorũ sator, diabolus: messis, cõsũmatio mundi: messores, angeli. Omnia scandala referunt ad çiçania: Iusti reputantur in filios regni. Ergo ut supra dixi: quæ exposita sunt a dño: his debem⁹ accõmodare fidẽ. Quæ aũt tacita & nr̃æ itelligẽtiæ derelicta, pstringenda sunt breuiter. Homines qui dormiunt: magistros ecclesiarũ intellige. Seruos patrisfamilias: ne alios accipias q̃ angelos, qui quotidie uidẽt faciẽ patris. Diabolus aũt ꝓptera inimicus homo appellat: quia de⁹ esse desiuit. Et in nono psalmo scriptũ est de eo: Exurge dñe non confortet homo. Quãobrem non dormiat qui ecclesiæ præpositus est: ne per illius negligentiã inimicus homo supseminet çiçania: hoc est hæreticorũ dogmata. Qd autẽ dicit: Ne forte colligẽtes çiçania eradicetis simul & frumentũ: datur locus pœnitẽtiæ, & monemur ne cito amputemus fratrẽ: quia fieri potest, ut ille qui hodie noxio deprauatus est dogmate: cras resipiscat, & defendere incipiat ueritatẽ. Illud quoq; qd sequit: Sinite utraq; crescere usq; ad messem: uidetur illi præcepto esse cõtrarium: Auferte malũ de medio uestrum: & nequaq; societatem habendam cum his qui fratres nominent, & sunt adulteri & fornicatores. Si em̃ ꝓhibet eradicatio, & usq; ad messem tenẽda est patiẽtia: quõ efficiendi sunt qdã de medio nostrũ? Inter triticũ & çiçania qd nos appellam⁹ loliũ, q̃diu herba est, & nõdũ culm⁹ uenit ad spicã: grandis similitudo est, & in discernẽdo, aut nulla aut pdifficilis distantia. Præmonet ergo dñs ne ubi quid ambiguũ est cito sententiã proferamus: sed deo iudici terminum reseruemus: ut cum dies iudicij uenerit: ille nõ suspicionẽ criminis, sed manifestum reatũ de sanctorum cœtu efficiat. Qd aũt dixit çiçaniorũ fasciculos ignib⁹ tradi, & triticũ cõgregari in horrea: manifestũ est hæreticos q̃sq; & hipocrytas fidei gehẽnæ ignibus cõcremãdos: sanctos uero q̃ appellant triticũ, horreis. i. mãsionib⁹ cœlestib⁹ suscipi. e ¶ Tũc iusti fulgebũt sicut sol in regno patris sui. In præ/

Deutt. 13. b

E senti sæculo fulget lux sanctorum coram hominibus: post consummationem autem mundi, ipsi iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui. a ¶ Simile est regnum cęlorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo abscondit ꝛc. Crebris parabolarum obscuritatibus retardati, cōmaticā interpretationem excedimus: ut prope de alio interpretationis genere ad aliud transisse uideamur. Thesaur⁹ iste in q̄ sūt oēs Col.2.a thesauri sapientiæ & sciētiæ abscōditi: aut de⁹ uerbū est, q in carne christi uidet abscōditus: aut sanctæ scripturæ, in quibus reposita est noticia saluatoris: quē cū quis in eis inuenerit: debet omnia istius mundi emolumēta contemnere, ut illum possit habere quem reppererit. Quod autem sequitur: Quem cum inuenerit homo, abscondit: idcirco dicitur: non quod hoc de inuidia faciat: sed qđ timore seruātis & nolentis perdere, abscōdat in corde suo: quē pristinis prætulit fa- I 14.1 I cultatibus. b ¶ Iterum simile est regnum cęlorum homini negociatori quærēti bonas margaritas ꝛc. Alijs uerbis id ipsum qđ supra dicitur. Bonæ m 142 I margaritæ quas quærit institor, lex & prophetæ sūt. Audi Marcion: audi Manichæe, Bonæ margaritæ sūt lex & prophetæ & noticia ueteris instrumēti. Vnum autem est præciosissimū margaritū, scientia saluatoris & sacramētū passionis illius, & resurrectionis arcanum. Qđ cum inuenerit homo negociator, similis Pauli apostoli, oīa legis prophetarūq; mysteria & obseruationes pristinas in quibus inculpate uixerat, quasi purgamenta contemnit & quisquilias: ut christum lucrifaciat. Non quo inuentio nouæ margaritæ condemnatio sit ueterum margaritarum: sed quo comparatiōe eius omnis alia gemma uilior sit. c ¶ Iterum simile est regnum cęlorum sagenę missę in mare: ꝛ ex omni genere piscium congreganti: quā cum impleta esset educentes ꝛc. Impleto Hieremiæ uaticinio dicētis: Ecce ego mittam ad uos piscatores multos: postq̄ Hiere.16.c adierunt Petrus & Andreas, Iacobus & Iohannes filij Zebedei: Sequimini me: & faciam uos piscatores hominū: contexuerunt sibi ex ueteri & nouo testamento sagenam euangelicorum dogmatum: & miserūt eam in mare huius sæculi: quæ usq; hodie in medijs fluctibus tenditur, capiens de salsis & amaris gurgitibus quicquid inciderit: id est & bonos homines & malos, & optimos pisces & pessimos. Cum autem uenerit consūmatio & finis mundi: ut ipse infra manifestius disserit: tunc sagena extrahetur ad littus: tunc uerum secernendorū piscium signum demonstrabitur: & quasi in quodam quietissimo portu,

a aures audiendi audiat. Similē est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit: & præ gaudio illius uadit & uendit uniuer-
b sa quæ habet: & emit agrum illum. Itērum simile est regnum celorum homini negociatori, quærenti bonas margaritas. Inuēta aūt una præciosa margarita: abijt
c & uendidit omnia quæ habuit & emit eā. Iterūm simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare: & ex omni genere piscium congreganti. Quā cum impleta esset educentes & secus littus sedentes: elegerunt bonos in uasa: malos autem foras miserunt. Sic erit in consūmatione sæculi. Exibunt angeli & separabūt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis: Ibi erit
b fletus & stridor dentium. Intēllexistis hæc omnia? Di-
c cūt ei: Etiā. Ait illis: Idēo oīs scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias qui profert
f de thesauro suo noua & uetera. Et factūm est cum consummasset iesus parabolas istas: transijt inde. I Et ue-
g niens in patriam suam docebat eos in synagoga eorum: ita ut mirarentur & dicerent: Vndē huic sapientia
b hæc & uirtutes? Nonnē hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas? & sorores eius nonne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? & scandalizabantur in eo. m Iesus autem dixit eis: Non est prophe-
k ta sine honore nisi in patria sua & in domo sua. Et nōn fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatē illorum.

Ca. XIIII

In illo tempore

boni mittentur in uasa cœlestium mansionū: malos autem torrēdos & exiccandos gehennæ flamma suscipiet. G
d ¶ Intellexistis hęc omnia? Dicunt ei: etiam. Ad apostolos ꝓprie sermo est: & illis dicit: Intellexistis hæc omnia? Quos non uult audire tantum ut populum: sed intelligere ut magistros futuros. e ¶ Ideo omnis scriba doctus in regno cęlorū similis est homini patrifamilias qui ꝓfert de thesauro suo noua ꝛ uetera. Instructi erant apostoli, scribæ & notarij saluatoris, qui uerba illius & præcepta signabāt in tabulis cordis carnalibus regnorum cœlestium sacramentis, & pollebant opib⁹ patrisfamiliæ, ejscientes de thesauro doctrinarum suarum noua & uetera: ut quicquid in euangelio prædicabant, legis & prophetarum uocibus comproba- Cañ.7.d rent. Vnde & sponsa dicit in Canticocanticorū: Noua & uetera fratruelis meus seruaui tibi. f ¶ Et factū est cum consūmasset iesus parabolas istas trā- H sijt inde: Et ueniens in patriā uam docebat eos in synagoga eorū. Post parabolas quas locutus est ad populum: & quas soli apostoli intelligunt: transit in patriam suam, ut ibi aptius doceat. g ¶ Vnde huic sapientia hęc ꝛ virtutes? Mira stulticia Naçarenorū: mirant̄ unde habeat sapiētiā sapiētia, & uirtutes uirt⁹: sed error in promptu est: qđ fabri filiū suspicant̄. h ¶ Nōne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicit̄ maria? ꝛ fratres eius Jacob⁹ ꝛ Joseph/simon ꝛc. Error iudæorū salus nostra est, & hæreticorū condemnatio. Intantū enim cernebant hominem iesum christum ut fabri putarēt filium. Nonne hic est fabri filius? Miraris si errent in fratribus, cum errent in patre. Locus iste plenius in supradicto cōtra Heluidium libello expositus est. i ¶ Jesus autem dixit eis: Non est ꝓpheta sine honore nisi in patria sua ꝛ in domo sua. Propemodum naturale est, ciues semper ciuibus inuidere. Non enim consyderant præsentia uiri opera: sed fragilis recordantur infantiæ: quasi non & ipsi per eosdem ætatum gradus ad maturam ætatem uenerint. k ¶ Et non fecit ibi virtutes multas ꝓpter incredulitatem illorū. Nō qđ etiā illis incredulis facere nō potuerit uirtutes multas: sed qđ ne multas faciēs uirtutes, ciues incredulos condēnaret. Potest aūt & aliter intelligi: qđ iesus despiciatur in domo & in patria sua: hoc est in populo iudæorum. Et ideo ibi pauca signa fecerit: ne penitus inexcusabiles fierent. Maiora autem signa quotidie in gentibus per apostolos facit: non tam in sanatione corporum q̄ in animarum salute.

Ca. XIIII

In illo tempore

A

In illo tempore audiuit herodes tetrarcha famam ieſu: & ait pueris ſuis: hic eſt Johannes baptiſta: ipſe ſurrexit a mortuis &c. Quidam eccleſiaſticorū interpretum cauſas quærit: quare Herodes iſta ſit ſuſpicatus: ut putet a mortuis Iohannem reſurrexiſſe: & ideo uirtutes operari in eo: Quaſi erroris alieni nobis reddenda ſit ratio: aut μετεμψυχώσεως ſecta ex his uerbis habeat occaſionē: cum utiq; eo tempore quo lohānes decollatus eſt, dominus triginta eſſet annorū: μετεμψύχωσις autē poſt multos annorum circulos, in diuerſa corpora dicat animas inſinuari. b ¶ Herodes aūt tenuit iohannē & alligauit eum & poſuit in carcerē ꝓpter herodiadē vxorem philippi fratris ſui &c. Vetus narrat hiſtoria Philippū herodis maioris filiū: ſub quo dñs fugit in ægyptū, fratrē huius herodis ſub quo paſſus eſt chriſtus, duxiſſe uxorem herodiadem filiam regis Aretæ: poſtea uero ſocerum eius, exortis quibuſdam contra generum ſimultatibus tuliſſe filiam ſuam: & in dolorem prioris mariti, herodis inimici eius nuptijs copulaſſe. Quis ſit autem hic Philippus, euangeliſta Lucas plenius docet: Anno quintodecimo imperij Tiberij cæſaris: ꝓcurante pontio pilato iudæam: tetrarcha autem galileæ herode: Philippo uero fratre eius tetrarcha Ituræe & traconitidis regionis. Ergo iohannes baptiſta qui uenerat in ſpiritu & uirtute Heliæ, eadē auctoritate qua illſe Achab corripuerat & Ieçabel: arguit herodem & herodiadem qd' illicitas nuptias fecerint: & non liceat fratre uiuente germano uxorem illius ducere: malens periclitari apud regem, cū propter adulationem eſſe immemor præceptorū dei. c ¶ Et volens illum occidere timuit populum: quia ſicut ꝓphetam eum habebant. Seditionem quippe populi uerebatur propter Iohannem, a quo ſciebat turbas in iordane plurimas baptiçatas. Sed amore uincebat uxoris, ob cuius ardorem etiam dei precepta neglexerat. d ¶ Die aūt natalis herodis ſaltauit filia herodiadis in medio & placuit herodi. Nullum alium inuenimus obſeruaſſe diem natalis ſui, niſi herodem & pharaonem: ut quorum erat par impietas, eſſet & una ſolennitas. e ¶ Cum iuramento pollicitus eſt ei dare quodcūq; poſtulaſſet ab eo. Ego non excuſo herodem, qd' inuitus & nolens propter iuramentum homicidium fecerit: qui ad hoc forte iuratuit: ut futuræ occaſioni machinas præpararet. Alioquin ſi ob iuſiurandum feciſſe ſe dicit: ſi patris, ſi matris poſtulaſſet interitū, facturus fuerat an nō? Qd' in ſe ergo repudiaturus fuit: contēnere debuit & in propheta. f ¶ Da mihi inqt hic in diſco caput iohannis baptiſtę. Herodias timens ne herodes aliquādo reſipiſceret: uel Philippo fratri amicus fieret: atq; illicitæ nuptiæ repudio ſoluerētur: monet filiam ut in ipſo ſtatim conuiuio, caput iohannis poſtulet: digno opi ſaltationis, dignū ſanguinis premiū.

Et exiens

Lu.3.a

3.Reg.21.f

Gen.3.a

g ¶ Et contriſtatus eſt rex. Conſuetudinis ſcripturarum eſt, ut opinionem multorum ſic narret hiſtoricus: quomodo eo tempore ab omnibus credebatur. Sicut Ioſeph ab ipſa quoq; maria appellabatur pater ieſu: ita & nunc herodes dicitur contriſtatus: quia hoc diſcumbentes putabāt. Diſſimulat ēm mentis ſuæ malitiam artifex homicida: cū triſticiā in facie, & læticiā haberet in mente. b ¶ Propter iuſiurandū aūtē & ꝓpter eos q̄ pariter diſcūbebant iuſſit dari &c. Sceleſus excuſat iuramento: ut ſub occaſione pietatis impius fieret. Qd' autē ſubiecit: Et propter eos qui pariter diſcūbebant: uult omnes ſceleris ſui eſſe conſortes: ut in luxurioſo impuroq; cōuiuio, cruentæ epulæ deferrentur. i ¶ Et allatum eſt caput eius in diſco: & datum eſt puellę: & attulit matri ſuę. Legimus in rhomana hiſtoria Flaminiū ducem rhomanū: qd' accūbēti iuxta meretriculæ lat⁹ quæ nūq; ſe uidiſſe diceret hominem decollatum: aſſenſus ſit ut reus q̄dam capitalis criminis in cōuiuio trūcaretur, a cēſoribus pulſum curia, qd' epulas ſanguini miſcuerit: & mortem cuius noxij hominis in alterius delitias præſtiterit: ut libido & homicidiū pariter miſcerēt: Quāto ſceleratior herodes & herodias ac puella quæ ſaltauit in preciū ſanguinis: caput poſtulat prophetæ: ut habeat in poteſtate linguam, quæ illicitas nuptias arguebat. Hoc iuxta literā factū ſit: nos aūt uſq; hodie cernimus in capite Iohannis ꝓphetæ, iudæos chriſtū qui caput eſt ꝓphetarū ꝓdidiſſe. k ¶ Et accedētes diſcipuli eius tulerūt corpus eius & ſepelierūt illud. Refert Ioſephus in q̄dā Arabiæ oppido Iohannē capite trūcatū. Et qd' ſequit̄: Accedētes diſcipuli ci⁹ tulerūt corpus: & ipſi⁹ iohannis & ſaluatoris diſcipulos poſſumus intelligere. l ¶ Et venientes nūciauerūt ieſu. Qō cū audiſſet ieſus ſeceſſit inde in naviculā in locū deſertū ſeorſum. Necē baptiſtæ nūciant ſaluatori: qua audita, ſeceſſit in locū deſertū: Nō ut quidam arbitrantur timore mortis: ſed parcens inimicis ſuis: ne homicidio homicidiū iungerēt. Vel in diem pāſchæ ſuum interitū differens: in quo propter ſacramentum īmolandus eſt agnus, & poſtes credentiū ſanguine reſpergēdi. Siue ideo receſſit, ut nobis preberet exemplū uitandæ ultro tradentiū ſe temeritatis: quia non omnes eadē conſtantia ꝓſeuerant in tormētis, qua ſe torquēdos offerunt. Ob hanc cauſam & in alio loco præcipit: Cum uos perſecuti fuerint in iſta ciuitate, fugite in aliam. Elegāter quoq; euangeliſta non ait: fugit in locum deſertum, ſed ſeceſſit: ut ꝓſecutores uitauerit magis q̄ timuerit. Aliter: Poſtq; a iudæis & rege iudæorum prophetæ truncatum eſt caput: & linguam ac uocem apud eos perdidit prophetia: ieſus tranſijt ad deſertū eccleſiæ locum: quæ uirum ante non habuerat. m ¶ Et cum audiſſent turbę: ſecutę ſunt eū pedeſtres de ciuitatibus. Poteſt & aliā ob cauſam audito Iohannis interitu ſeceſſiſſe in deſertū

C

a 14.5 II

b 14.4 II

c 14.5 VI

d 14.6 III

D

E locum,ut credentium probaret fidem. Denicꝫ turbæ secutæ sunt eum pedestres:non in iumentis:nō in diuersis uehiculis,sed proprio labore pedum:ut ardorem mentis ostenderent.Si uolumus singulorum uerborum aperire rationes,propositi operis breuitatem excedimus.At tamen dicendum est transitorie: qđ postꝫ dominus uenerit in

e 147 I desertum:secutæ sunt eum turbæ plurimæ. Nam anteꝫ ueniret in solitudines gentiū, ab uno tantum populo colebať. a ¶Et exiens vidit turbā multam ꝛc. In euangelicis sermonibus semper literæ iunctus est spiritus: & quicquid primo frigere uidetur aspectu, si tetigeris calet.In loco deserto erat dominus:secutæ sunt eum turbæ,relinquentes ciuitates suas:hoc est pristinas conuersationes,& uarietates dogmatum. Egressus autem iesus

f 148 VI significat, qđ turbæ habuerint quidē eūdi uoluntatem:sed uires perueniendi non

g 149 II habuerint:Ideo salua

h 150 IIII tor egreditur de loco suo, & pergit obuiā: sicut & in alia parabo

F la filio pœnitenti occurrerat. Visaꝫ turba miseretur: & curat languores eorum:ut fides plena statim premium consequatur. b ¶Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius/dicentes: ¶Desertus est locus: ꝛ hora iam pꝛæterijt: dimitte turbas ꝛc. Omnia plena mysterijs sunt. Recedit de iudæa:uenit in desertum locum: sequuntur eum turbæ relictis ciuitatibus suis:egreditur ad eos iesus:miseretur turbis : curat languidos eorum: & hoc facit non mane,non crescente die,non meridie:sed uespere quando sol iusticiæ occubuit. c ¶Jesus autem dixit eis: Non habent necesse ire. Non habēt necesse diuersos cibos quærere,& emere sibi ignotos panes:cum secum habeant cœlestem panem. d ¶Date illis vos manducare. Prouocat apostolos ad fractionem panis, ut illis se non habere testantibus,magnitudo signi notior fiat. e ¶Responderunt ei: Non habemus hic nisi quinꝫ panes ꝛ duos pisces.

Iob.6.a In alio euangelista legimus:Est hic quidam puer qui habet quinꝫ panes, qui mihi uidetur significare moysen. Duos autem pisces,uel utrūqꝫ intelligimus testamentū: uel quia par numerus refertur ad legē.Igiē apostoli ante passionē saluatoris & coruscationē euāgelij fulgurātis,nō habebāt nisi qnꝫ panes & duos pisciculos:q in salsis aqs & in amaris fluctibus uersabanť. f ¶Qui ait eis: Afferte mihi illos huc. Audi Marcion: audi Manichæe:quinꝫ panes & duos pisciculos ad se afferri iubet iesus: ut eos sanctificet atꝫ multiplicet. g ¶Et cum iussisset turbam discumbere super fœnum. Iuxta literam manifestus est sensus:spiritualis interpretationis sacramenta pandamus. Discumbere iubētur supra fœnum:& secđm aliam euan

Lu.9.b gelistam supra terram,per quinquagenos aut centenos: ut postꝫ calcauerint carnem suam, & omnes flores illius:& sæculi uoluptates quasi arens fœnum sibi subiecerint:tunc per quinquagenarij numeri pœnitentiam, ad perfectum centesimi numeri culmen ascendant.

b ¶Acceptis quinꝫ panibus ꝛ duobus piscibus / aspiciens in cœlum: benedixit ꝛ fregit: ꝛ dedit discipulis panes. G Aspicit in cœlum : ut illuc oculos dirigendos doceat. Quinꝫ panes & duos pisciculos sumpsit in manus:& fregit eos,tradiditꝫ discipulis.Frangente domino,seminarium fit ciborum.Si enim fuissent integri : & non in

a Et ẽxiens uidit turbam multam : & misertus est eius & b curauit languidos eorum. c Vespẽre autem facto accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & hora iam pꝛæterijt: dimitte turbas ut euntes c in castella emant sibi escas. Iẽsus autem dixit eis: Non d habent necesse ire. Dāte illis uos manducare. Respõderunt ei: Non habemus hic nisi quinꝫ panes & duos f pisces. Qui ait eis: Afferte mihi illos huc. Et cū iussiss set turbam discumbere super fœnum: Acceptis quinꝫ panibus & duobus piscibus : aspiciens in cœlum, benedixit & fregit : Et dedit discipulis panes : discipuli autem dederunt turbis. Et manducauerunt omnes, & k saturati sunt. Et tulerunt reliquias duodecim cophinos fragmentorum plenos. Manducantium autem l fuit numerus quinꝫ milia uirorum : exceptis mulie- m ribus & paruulis. f Et statim compulit iesus discipulos suos ascendere in nauiculā: & pꝛæcedere eū trans n fretū:donec dimitteret turbas. g Et dimissa turba ascendit in montē solus orare. h Vespere autem facto solus erat ibi.

frusta discerpti, nec diuisi in multiplicē segetem:turbas,& ꝓceros,& fœminas & tantam multitudinē alere non poterāt. Frangitur ergo lex cum prophetis, & in frusta discerpitur : & eis in medium mysteria proferūtur : ut quod integrum & permanens in statu pristino non alebat : diuisum in partes alat gētium multitudinem. i ¶Discipuli autem dederunt turbis: ꝛ māducauerunt omnes ꝛc. Turbæ a domino per apostolos alimenta suscipiunt. k ¶Et tulerunt reliquias duodecim cophinos fragmentorum plenos. Vnusquisqꝫ apostolorum de reliquijs saluatoris implet cophinum suum:ut uel habeat unde postea gentibus cibos pꝛæbeat:uel ex reliquijs doceat ueros fuisse panes : qui postea multiplicati sunt. Et simul quære quomodo in eremo & in tam uasta solitudine panes non inueniantur, nisi quinꝫ tantum & duo pisciculi : & tam facile duodecim cophini repleantur. l ¶Manducantium autem fuit numerus quinꝫ milia virorum: exceptis mulieribus ꝛ paruulis. Iuxta numerum quinꝫ panum,& comedentium uirorum, quinꝫ milium multitudo est . Necdum enim secđm alterius loci narrationem ad septenarinm numerum uenerat: quem qui comedunt,quatuor milia sunt, uicina euāgeliorum numero. Comedunt autem quinꝫ milia uirorum qui in perfectum uirum creuerant: & sequebantur eum de quo dicit Zacharias: Ecce uir,oriens nomen eius. Mulieres autem & paruuli sexus fragilis & ætas minor,numero indigni sunt. Vnde & in Numerorum libro quotiens sacerdotes atꝫ leuitæ & exercitus uel turbæ pugnantiū describūtur:serui & mulieres & paruuli & uulgus ignobile absꝫ numero pꝛætermittitur. m ¶Et statim compulit discipulos suos ascendere in nauiculam/ꝛ pꝛæcedere eū trans fretum: donec dimitteret turbas. Discipulis pꝛæcepit transfretare : & compulit ut ascenderēt nauiculam : quo sermone ostēditur inuitos eos a domino recessisse: dum amore pꝛæceptoris ne punctum quidem temporis ab eo uolunt separari. n ¶Et dimissa turba: ascendit in montem solus orare. Si fuissent cū eo discipuli Petrus & Iacobus & Iohannes : qui uiderant gloriam transformati: forsitan ascendissent in montem cum eo: sed turba ad sublimia sequi non potest:nisi docuerit eam iuxta mare in littore , & aluerit in deserto . Quod autem ascendit solus orare : non ad eum referas qui de quinꝫ panibus, quinꝫ milia saturauit hominum, exceptis paruulis & mulieribus : sed ad eum qui audita morte Iohannis secessit in solitudinem : non quod personam domini separemus:sed quod opera eius inter deum hominemꝫ diuisa sint.

Zach.6.c

Num.1.g

H

A a ¶ Nauicula aũt in medio mari iactabaꝫ fluctibus: erat enĩ cõtrariꝰ vẽtus. Recte q̃si inuiti & retractãtes apli a dño recesserãt: ne illo absente, naufragia sustinerẽt. Deniq; dño in montis cacumine cõmorãte, statim uentus cõtrarius oritur: & turbat mare, & periclitanꝫ apli: Et tamdiu iminens naufragium pseuerat, q̃diu Iesus ueniat. b ¶ Quarta aũt vigilia noctis venit ad eos / ambulans supra mare. Stationes & uigiliæ militares interna horarum spacia diuidunt. Quando ergo dicit: quarta uigilia noctis uenisse ad eos dominũ: ostẽdit tota nocte periclitatos: & extremo noctis atq; in consũmatione mũdi eis auxilium præbiturum. c ¶ Et videntes eum supra mare ambulantem: turbati sunt / dicentes: q; phantasma est. Si iuxta Marcionẽ & Manichæum, dñs noster non est natus ex uirgine, sed uisus in phantasmate: quomodo nunc apostoli timẽt ne phantasma uideant? d ¶ Et pre timore clamauerunt. Cõfusus clamor, & incerta uox, magni timoris indicium est. e ¶ Statimq; Iesus locutus est eis / dicens: Habete fiduciam: ego sum / nolite timere. Qꝫ primũ uersabatur in causa, hoc curat: & timentibꝰ præcipit dicens: Habete fiduciam, nolite timere. Et quod sequitur: Ego sum: nec subiungit quis sit: uel ex uoce sibi nota poterant eum intelligere, qui per obscuræ noctis tenebras loquebatur: uel ipsum esse repetebant, quem locutum
Exo.3.d ad Moysen nouerant: Hæc dices filijs israel: qui est, misit me ad uos. f ¶ Respondens autem petrus / dixit: Domine si tu es / iube me venire ad te super aquas ꝛc. In omnibꝰ locis ardentissimæ fidei inuenitur Petrus. Interrogatis discipulis: quem homines dicerẽt Iesum, dei filium confitetur. Volentem ad passionem pergere, prohibet: & licet erret in sensu, tamẽ non errat in affectu: nolens eum mori, quem filium dei fuerat pauloante confessus. In montẽ cum saluatore inter primos primus ascendit: & in passione solus sequitur. Peccatum negationis quod ex repentino timore descenderat, amaris statim abluit lachrymis. Post passionem cum essent in lacu Geneçareth & piscarenẽ, & dominus staret in littore: alijs pau-
Ioã.21.b latim nauigantibus, ille non patitur moras: sed accinctus ependyte suo, statim præcipitatur in fluctus. Eodẽ igitur fidei ardore quo semper: nunc quoq; cæteris tacentibus credit se posse facere per uoluntatem magistri, quod ille poterat per naturam. Iube me uenire ad te super aquas. Tu præcipe & ilico solidabunt undæ: leue fiet corpus quod per se graue est. g ¶ Et descendens petrus de nauicula / ambulabat super aquam vt veniret ad iesum. Qui putant domini corpus ideo nõ esse uerum: quia super molles aquas, molle & aereum incesserit: respondeant quomodo ambulauerit Petrus: quem utiq;

a erat ibi. Naũicula autẽ in medio mari iactabaꝫ fluctibus: erat enim cõtrarius uentus. Quarta autem uigilia
c noctis uenit ad eos ambulans supra mare. Et uidentes eum supra mare ambulantẽ: turbati sunt, dicẽtes: quia
d e phantasma est. Et præ timore clamauerunt. Statimq; Iesus locutus est eis, dicens: Habete fiduciam: ego sum,
f nolite timere. Respondens autẽ Petrus, dixit: Dñe, si tu es, iube me uenire ad te super aquas. At ipse ait: Ve-
g ni. Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat super
b aquã ut ueniret ad Iesum. Videns ꝩo uentũ ualidum, timuit. Et cum cœpisset mergi, clamauit dicẽs: Domine,
i saluum me fac. Et cõtinuo Iesus extendens manum: apprehendit eum, & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitasti?
k Et cum ascẽdisset in nauiculam, cessauit uentus.
k Qui aũtem in nauicula erant, uenerunt & adorauerunt
l eum, dicẽtes: Vere filius dei es. Et cum transfretassent,
m uenerunt in terrã Geneçareth. Et cũ cognouissent eum uiri loci illius, miserunt in uniuersam regionem illam: &
n obtulerũnt ei omnes male habentes: & rogabant eum ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent. Et quicunq; tetigerunt, salui facti sunt. Ca. XV

B o T Vnc accesserũt ad eum ab hierosolymis scribæ & pharisæi, dicentes: Quare discipuli tui
p transgrediuntur traditiones seniorum? Nõn enim lauant manus suas, cum panem manducant.

Ipse autem

C b ¶ Videns ꝩo ventum validum / timuit. Et cum cepisset mergi clamauit / dicẽs: Domine saluum me fac. Ardebat animi fides: sed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululum ergo relinquitur tentationi, ut augeatur fides: & intelligat se non facilitate postulationis, sed potentia domini cõseruatum.
i ¶ Et continuo Iesus extendens manum: apprehendit eum / et ait illi: Modicæ fidei / q̃re dubitasti ꝛc. Si apostolo Petro, de cuiꝰ fide & ardore mentis supradiximꝰ, qui confi- i 151
denter rogauerat saluatorem dicẽs: Dñe si tu es, iube me uenire ad te sup aq̃s: quia paululum timuit, dicitur: Modicæ fidei, q̃re dubitasti: quid nobis dicẽdũ est: qui huius modicæ fidei, ne minimã quidem habemus portiuncu- X
lam? k ¶ Qui autem in nauicula erant: venerunt et adorauerũt eũ / dicentes: Vere filius dei es. Ad unũ signũ tranquillitate maris reddita, quæ post ni- k 152
mias procellas interdum & casu fieri solet, nautæ atq; uectores uere filiũ dei confitentur: & Arrius in ecclesia prædicat creaturam. l ¶ Et cum trãsfretassent / venerũt in terrã geneçareth. Si sciremus quid in nostra lingua resonaret VI
D Geneçareth: intelligeremus quõ Iesus per typum apostolorum & nauis, ecclesiam de persecutione & naufragio liberatam transducat ad littus: & in tranquillissimo portu faciat requiescere. m ¶ Et cum cognouissent eum viri loci illius / miserunt in vniuersam regionem illam. Cognouerunt eum rumore, non facie: uel certe pro signorum magnitudine, quæ patrabat in populis, etiã uultu plurimis notus erat. Et uide quanta sit fides hominum terræ Geneçareth: ut non præsentiũ tantũ salute cõtenti sint, sed mittant ad alias per circuitũ ciuitates: quo omnes currant ad medicum. o ¶ Et obtulerunt ei omnes male habentes: et rogabant eum / vt vel fimbriam vestimenti eius tangerẽt. Et quicũq; tetigerunt / salui facti sunt. Qui male se habent, non tangant corpus Iesu: neq; totum uestimentum eius, sed extremam fimbriam: & quicunq; tetigerint, sanabuntur. Fimbriam uestimenti eius: uel minimum mandatum intellige: quod qui transgressus fuerit, minimus uocabitur in regno cœlorũ: Vel assumptionem corporis: per quam uenimus ad uerbum dei: & illius postea fruimur maiestate. Ca. XV

a 154 VI

T Vnc accesserunt ad eum ab hierosolymis scribę et pharisęi / dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Mira pharisæorum scribarumq; stultitia, dei filium arguunt: quare hominum traditiones & præcepta non seruet. p ¶ Non enim lauant manus suas / cum panem manducant. Manus, id est opera: non corporis utiq;, sed animæ lauandæ sunt: ut fiat in illis uerbum dei.

E a ¶ Ipse autem respondens, ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum dei propter traditionem vestram? Falsam calumniam uera respõsione confutat: Cum (inquit) uos propter traditionem hominum præcepta domini negligatis: quare discipulos meos arguẽdos putatis, q̃ senio/rum iussa paruipendant, ut dei scita custodiant? b ¶ Nam deꝰ dixit: Honora patrem & matrẽ: & qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur &c. Honor in scripturis, non tm̃ in salutationibus & officijs deferẽdis, q̃tum in elemosynis ac munerũ oblatione sentitur. Ho/
1. Timo. 5. a nora (inquit Apꝰus) uiduas, quæ ueræ uiduæ sunt: hic honor donum intelligit̃. Et
Ibidem. c in alio loco: Presbyteri duplici honore honorãdi: maxime qui laborant in uerbo, & doctrina dei. Et per
b 155 X hoc mandatum iubemur boui trituranti,
Deut. 25. a os non claudere: Et dignus sit operarius
c 156 V mercede sua. Præceperat dñs, uel imbe/
F cillitates, uel ætates,
d 157 VI uel penurias parentum consyderans, ut filij honorarẽt, etiã in uitæ necessarijs ministrãdis parẽtes suos. Hanc prouidentissimam dei legẽ uolentes scribæ & pharisæi subuertere: ut impietatẽ sub nomine pietatis inducerẽt, docuerũt pessimos filios: ut si quis ea quæ parentibus offerenda sunt, deo uouere uoluerit, qui uerus est pater: oblatio domini præponatur parentum muneribus: uel certe ipsi parentes quæ deo consecrata cernebant: ne sacrilegij crimen incurrerent, declinantes, ægestate conficiebanẽ: Atq; ita fiebat ut oblatio liberorum sub occasione templi & dei, in sacerdotũ lucra cederet. Hæc pessima pharisæorũ traditio, de alia uenie/bat occasione. Multi habẽtes obligatos ære alieno: & nolentes sibi creditum reddere, delegabant sacerdotibꝰ: ut exacta pecunia, ministerijs templi & eorũ usibus deseruiret. Potest autẽ & hunc breuiter habere sensum: Munus quod ex me est, tibi proderit. Compellitis (inquit) filios, ut dicant parẽtibus suis: quodcunq; donum oblaturus eram deo, in tuos consumo cibos: tibiq; prodest o pater & mater: ut illi timẽtes accipere quod deo mancipatum uideant, inopem magis uelint uitam ducere, q̃ comedere de consecratis. c ¶ Non quod intrat in os, coinquinat hominẽ: sed quod procedit ex ore, hoc cõmunicat hominẽ. Verbum, cõmunicat proprie scripturarũ est: & publico sermone nõ teritur. Populus iudæorum partem dei esse se iactitans, cõmunes cibos uocat, quibus omnes utuntur homines. Verbi gratia: suillam carnem, ostreas, lepores, & istiusmodi animantia quæ ungulam nõ findunt: nec ruminant: nec squamosa in piscibus sunt. Vnde &
Act. 10. c in Actibus apostolorũ scriptum est: Quod deus sanctificauit, tu ne cõmune dixeris. Cõmune ergo quod cæteris hominibus patet: & quasi nõ est de parte dei, pro immundo appellatur. Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. Opponat prudẽs lector & dicat: Si quod intrat in os, non coinquinat hominem: quare idolotitis non uescimur? Et Apostolus scribit: Non potestis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum. Sciendum igitur q̃ ipsi quidem cibi & dei creatura, per se omnis munda sit: sed idolorum ac dæmonum inuocatio ea faciat immunda. d ¶ Tunc accedẽtes discipuli eiꝰ dixerunt ei: Scis quia pharisæi audito verbo hoc, scandalizati sunt. Ex uno sermone, omnis superstitio obseruationum iudaicarũ fuerat elisa: qui in cibis sumendis abominandisq;, religionem suam sitam arbitrantur. Et quia crebro teritur in ecclesiasticis scripturis, scandalum: breuiter dicamꝰ quid significet. σκάνδαλον & scãdalum, nos offendiculũ, uel ruinam & impactionem pedis possumus dicere. Quando ergo legimus: Quicũq; de
Infra. 18. a minimis istis scandalizauerit quempiam, hoc intelligimus, qui dicto factoue occasionem ruinæ cuiq; dederit. e ¶ At ille respondens, ait: Omnis plantatio quã nõ plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Etiã quæ plana uidentur in scripturis, plena sunt quæstionibꝰ. Omnis (inquit) plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Ergo eradicabitur & illa plantatio,
1. Cor. 3. b de qua Apostolus ait: Ego plantaui, Apollo rigauit. Sed solui tur quæstio ex eo quod scribitur: Deus autem incrementum dedit. Dicit & ipse: Dei agricultura, dei ædificatio estis. Et in alio loco: Cooperatores dei sumus. Si
Ibidem. 3. Iob. b autem cooperatores: igitur plantante Paulo, & rigante Apolline, deus cum operatoribus suis plantat & rigat. Abutuntur hoc loco qui diuersas naturas introducunt, dicentes: Si plantatio quam non plantauit pater, eradicabitur: ergo quam plantauit ille, non potest eradicari. Sed audiant illud Hieremiæ: Ego uos plantaui uineam
Hiere. 2. d ueram, quomodo uersi estis in amaritudinem uitis alienæ? Plantauit quidem deus, & nemo potest eradicare plantationẽ eius. Sed quoniam ista plantatio in uoluntate proprij arbitrij est: nullus alius eam eradicare potest, nisi ipsa præbuerit assensum. f ¶ Sinite illos, cæci sunt: duces cæcorũ &c. Hoc est quod Apostolus præce/
Titum. 3. c perat: Hæreticum hominem post unam & alteram correptionem deuita: sciens q̃ peruersus sit huiusce modi: & a semetipso damnatus. In hunc sensum & saluator præcipit doctores pessimos dimittendos arbitrio suo: sciens eos difficulter ad ueritatem posse trahi: & cæcos esse, & cæcum populum in errorem trahere. g ¶ Respondens autem petrus, dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. At ille dixit: Adhuc et vos sine intellectu estis? Quod aperte dictum fuerat, & patebat auditui, apostolus Petrus per parabolam dictum putat: & in re manifesta mysticam quærit intelligentiam. Corripiturq; a domino, quare parabolice dictum putet, q̃ perspicue locutus est. Ex quo animaduertimꝰ uitiosum esse auditorẽ: qui aut obscura manifeste, aut manifeste dicta obscure uelit intelligere.

G H

Non intelligitis:

Non intelligitis:

A a ¶ Non intelligitis: quia omne quod in os intrat, in ventrē vadit: et in secessum emittitur ꝛc. Omnia euangeliorū loca apud hæreticos & peruersos plena sunt scandalis. Et ex hac sententiola quidā calumniant, ꝙ dominus physicæ disputationis ignarus, putet omnes cibos in uentrē ire, & in secessum dirigi: cū statim infusæ escæ per artus, & uenas, ac medullas, neruosq; fundantur. Vnde & multos qui uitio stomachi perpetē fusti/neant uomitum, post cœnas & prandia, statim euomere qđ ingesserint: & tamē corpulētos esse: quia ad primū tactum liquidior cibus & potus ꝑ membra fundantur. Sed istiusmodi homines dum uolunt alterius imperitiā reprehendere, ostendunt suā. Quis em̄ tenuis humor & liquēs esca: tamen cum in uenis & artubus concocta fuerit & digesta, ꝑ occultos meatus corporis: quos græci πόρους uocant, ad inferiora dilabitur, & in secessum uadit. b ¶ De corde em̄ exeunt cogitationes malę/ homicidia/ adulteria/ fornicationes/ furta/ falsa testimonia/ blasphemię ꝛc. De corde (inquit) exeunt cogitationes malæ. Ergo animæ principale non scđm Platonē in cerebro, sed iuxta Christum in corde est: & arguendi ex hac sententia, qui cogitationes a diabolo immitti putant: & non ex propria nasci uoluntate. Diabolus adiutor & incensor malarum cogitationum potest esse, auctor esse non potest. Sinautem semper in insidijs positus, leuem cogitationum nostrarum scintillam suis fomitibus inflammarit, non debemus opinari eum cordis quoq; occulta rimari: sed ex corporis habitu & gestibus æstimare quid uersemus intrinsecus. Verbi gratia: si pulchram mulierem nos crebro uiderit inspicere, intelligit cor amoris iaculo uulneratum. c ¶ Et egressus inde Iesus secessit in partes tyri ꝛ sidonis. Scribis & pharisæis calumniatoribꝰ derelictis, transgreditur in partes tyri & sidonis, ut tyrios sidoniosq; curaret. Mulier aūt cananæa egredit de finibꝰ pristinis: ut clamās filiæ impetret sanitatē. Obserua ꝙ in quintodecimo loco filia cananææ sanet. d ¶ Miserere mei dñe fili dauid / filia mea male a dęmonio vexatur. Inde nouit uocare filium Dauid: quia egressa iam fuerat de finibus suis: & errorem tyriorū ac sidoniorū loci ac fidei cōmutatione dimiserat. e ¶ Filia mea male a dęmonio vexatur. Ego filiam cananææ, puto animas esse credentium: quæ male a dæmonio uexabantur, ignorātes creatorem, & adorantes lapidem. f ¶ Qui non respondit ei verbum. Non de superbia pharisaica, nec de scribarum supercilio: sed ne ipse sententiæ suæ uideretur esse con/
Ꝛ.10.a trarius, per quam iusserat: In uiam gentium ne abieritis: & in ciuitates samaritanorum ne intraueritis. Nolebat enim occasionē calumniatoribus dare: perfectamq; salutem gentium, passionis & resurrectionis tempori re/

a Nōn intelligitis: quia omne quod in os intrat, in uentrē uadit, & in secessum emittitur? Quæ autē procedunt de
b ore, de corde exeunt: & ea coinquinant hominē. De cor de enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ. Hæc sunt quæ coinquinant hominē. Non lotis autem
c manibus manducare, nō coinquinat hominē. Et ęgressus inde Iesus secessit in partes tyri & sidonis. Et ecce mulier cananæa a finibus illis egressa damauit, dicens
d ei: Miserēre mei domine fili Dauid, filiā mea male a dæ
f monio uexatur. Qui nō respondit ei uerbum. Et ac-
g cedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes: Dimitte eam: quia damat post nos. e Ipse autem respōdens, ait:
b Nōn sum missus nisi ad oues quæ perierūt domus isrl̄.
i f At illa uēnit & adorauit eum, dicens: Domine adiuua me. Qui respondens, ait: Non est bonum sumere panē
k filiorū, & mittere canib9. At illā dixit: Etiā dñe. Nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorū suorū. Tunc respondens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et sanata est filia eius ex
l illa hora. g Et cum trānsisset inde Iesus, uenit secus mare galilææ: & ascēdens in montē sedebat ibi. Et accesserūt ad eum turbæ multæ: habentes secū mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos. Et proiecerūt eos ad pedes eius: & curauit

B

C

Marc.7.c

b ¶ Ipse aūt respondens/ait: Nō sum missus/ nisi ad oues que perierunt domꝰ israel. Non quo & ad gentes non missus sit, sed quo primum missus sit ad israel: ut illis nō recipiētibus euangelium, iusta fieret ad gentes trāsmigratio. Et significanter dixit: ad oues perditas domus israel: ut ex hoc loco etiā unam erroneam ouē de alia parabola intelligamus. e 158 V

i ¶ At illa venit ꝛ adorauit eum/ dicens: Domine/ adiuua me. Qui respondens/ait: Non est bonum sumere panem filiorum/ et mittere canibus. Mira sub ꝑsona mulieris cananitidis, ecclesiæ fides, patiētia, & humilitas prædicat. Fides, qua credidit sanari posse filiā suā. Patiētia, q̄ tot/iens contēpta, in precibus perseuerat. Humilitas, qua se non canibus, sed catulis cō/parat. Canes aūtē ethnici, ꝓpter idololatriā dicunt, qui esui sanguinis dediti, & cadauerib9 mortuorū feruntē in rabiem. Nota ꝙ ista cananitidis ꝑseueranter primū filiū Dauid, deinde dominum uocet: & ad extremum adoret ut deum. f 159 VI

D

k ¶ At illa dixit: Etiam domine. Nam et catelli edunt de micis quę cadunt de mensa dominorū suorū. Tunc respondens iesus/ ait illi: O mulier magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora. Scio me (inquit) filiorū panem non mereri: nec integros posse capere cibos: nec sedere ad mensam cum patre, sed contenta sum reliquijs catulorum: ut per humilitatē micarum, ad panis integri ueniam magnitudinem. O mirarerum conuersio: Israel quondam filius, nos canes. Pro diuersitate fidei, ordo nominum commutatur. De illis postea dicit: Circundederunt me canes multi. Et uidete canes: uidete malos operarios: uidete concisionem. Nos audimus cum Syrophenissa & muliere, quæ sanguine fluxerat: Magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et: Filia, fides tua te saluam fecit. g 160 VI

ꝑ.21.d

l ¶ Et cum transisset inde iesus/ venit secus mare galileę: et ascēdens in montem/ sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbę multę/ habentes secum mutos/ cęcos/ claudos/ debiles/ et alios multos ꝛc. In eo loco ubi latinus interpres transtulit, debiles: in græco scriptum est, κυλλούς: quod non generale debilitatis, sed unius infirmitatis est nomē: ut quomodo claudus dicitur, qui uno claudicat pede: sic κυλλὸς appelletur, qui unam manum debilem habet. Nos proprietatē huius uerbi non habemus. Vnde & in consequētibus euangelista cæterorum debiliū exposuit sanitates: horū tacuit. Quid em̄ sequit? Et curauit

E a ¶ Et curauit eos: ita vt turbę mirarentur ꝛc̄. De κυλλοὶς tacuit: quia quid econtrario diceret, non habebat. Hoc de uno uerbo. Intueamur autem ꝙ sanata Cananæa filia, reuertatur ad Iudæam, & ad mare galilææ: & ascēdat in montem: & quasi auis teneros fœtus prouocet ad uolandum: ibiq; sedeat: & turbæ concurrant ad eum, deducētes siue portantes secū uarijs oppressos infirmitatibus: quos postq; curauit, dedit eis cibos: & hoc opere completo, ascendit in nauicula: & uenit in fines Magedan. Et ascendens in montē, sedebat ibi: & accesserunt ad eum turbæ. Obserua ꝙ muti, claudi, & cæci, ducuntur ad montem, ut ibi curentur a dño. b ¶ Jesus autem cōuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbę: q; triduo iam pseuerant mecū et nō habēt qđ māducēt ꝛc̄. Vult pascere quos curauit: prius aufert debilitates, ut postea sanis offerat cibos.

F a 161 IIII Conuocat quoq; discipulos suos: & qđ facturus est, loquit̄: ut uel magistris exēplum tribuat, cū minoribus atq; discipulis cōmunicanda esse consilia: uel ex confabulatione intelligant

b 162 V signi magnitudinē: respōdentes se panes in eremo nō habere.

c 163 VI Misereor (inquit) turbæ: quia triduo iam perseuerant mecum.

d 164 II Misereꝛ turbæ: quia in trium dierum numero, patri, filio, spirituiq; sancto credebant. Et non habent qđ manducent. Turba semper esurit & cibis indiget, nisi saturetur a domino. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Esuriebant post magnas debilitates: & per patiētiam futuros expectabant cibos.

e 165 VI Non uult eos Iesus dimittere ieiunos, ne deficiant in uia. Periclitatur ergo qui sine cœlesti pane ad optatam mansionem peruenire festinat. Vnde & angelus loquitur ad

3. Reg. 19. b Heliam: Surge, & manduca: quia grandē uiam ambulaturus es. c ¶ Et dicunt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos / vt saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem / et paucos piscículos ꝛc̄. De hoc signo iam supra diximꝰ: & eadem repetere, ocioſi est: tm̄ in his quæ discrepant, immoremur. Supra legimus: Vespere autem facto, accesse-

8. 14. b runt ad eum discipuli dicentes: Desertus est locus, & reliqua. Hic discipulis cōuocatis, ipse dominus loquitur: Misereor turbæ: quia triduo iam perseuerāt mecum. Ibi quinq; panes erant & duo pisces: hic septē panes & pauci pisciculi. Ibi super fœnum discumbunt: hic super terram. Ibi qui comedunt, quinq; milia sunt: iuxta panum numerum quos comedunt: hic quatuor milia. Ibi duodecim cophini replentur de reliquijs fragmētorum: hic septem sportæ. In superiori ergo signo, quia propinqui erant & uicini quinq; sensuum: non ipse dominus eorū recordaꝝ, sed discipuli: & recordantur uespere uicina nocte, & inclinante iam sole: Hic aūt ipse dñs recordatur, & miserisi se dicit: & causam miserationis exponit: quia triduo iā perseuerāt mecū: & dimittere eos ieiunos non uult, ne deficiant in uia. Isti qui de septem panibus, hoc est, in sacrato aluntur numero atq; perfecto, non sunt quinq; milia, sed quatuor milia: qui numerus semper in laude ponit̄: & quadrangulus lapis non fluctuat, & non est instabilis: & ob hanc causam etiā euangelia in eo numero consecrata sunt. Ca. XVI

G a eius: & curauit eos, ita ut turbæ mirarent̄: uidentes mutos loquētes: claudos ambulantes: cæcos uidētes: & mab gnificabant deum israel. Iesus aūtem conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ: quia triduo iam perseuerant mecum, & non habent quod manducent. Et dic mittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Et dicūt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerūt: Septem, & paucos piscículos. Et præcepit turbæ ut discumberent super terram. Et accipiens septem panes & pisces, & gratias agens, fregit & dedit discipulis suis: & discipuli dederūt populo. Et comederunt omnes, & saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerunt septē sportas plenas. Erant autem qui manducauerunt, quatuor milia hominum, extra paruulos & mulieres. Et dimissa turba, ascēdit in nauiculam: & uenit in fines †magedan. Ca. XVI

E a T accesserūt ad eum pharisæi & sadducæi tem/ptantes: & rogauerunt eum ut signum de cœlo b ostenderet eis. b At illē respōdens, ait illis: Facto uespere dicitis, serenum erit: rubicundum est enim cœlum: & mane, hodie tempestas: rutilat em̄ triste cœlum. Faciem ergo cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis scire. c Generatio mala & adultera signum quærit: & signum nō dabitur ei, nisi signū Ionæ d prophetæ. Et rel̄ictis illis abijt. Et cum uenissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. e Qui dixit illis: Intuemini & cauete a fermento pharisæorum f & sadducæorū. g At illi cogitabāt inter se, dicētes: Quia panes nō accepim9. Sciens aūtem Iesus dixit eis: Quid cogitatis inter uos modicæ fidei: quia panes non habetis? Nōdum

H † μαγδαλὰ

a eius: & curauit eos, ita ut turbæ mirarent̄: uidentes mutos loquētes: claudos ambulantes: cæcos uidētes: & magnificabant deum israel. Iesus aūtem conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ: quia triduo iam perseuerant mecum, & non habent quod manducent. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Et dicūt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerūt: Septem, & paucos piscículos. Et præcepit turbæ ut discumberent super terram. Et accipiens septem panes & pisces, & gratias agens, fregit & dedit discipulis suis: & discipuli dederūt populo. Et comederunt omnes, & saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerunt septē sportas plenas. Erant autem qui manducauerunt, quatuor milia hominum, extra paruulos & mulieres. Et dimissa turba, ascēdit in nauiculam: & uenit in fines †magedan. Ca. XVI

E a T accesserūt ad eum pharisæi & sadducæi tem/ptantes: & rogauerunt eum ut signum de cœlo b ostenderet eis. b At illē respōdens, ait illis: Facto uespere dicitis, serenum erit: rubicundum est enim cœlum: & mane, hodie tempestas: rutilat em̄ triste cœlum. Faciem ergo cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis scire. c Generatio mala & adultera signum quærit: & signum nō dabitur ei, nisi signū Ionæ d prophetæ. Et rel̄ictis illis abijt. Et cum uenissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. e Qui dixit illis: Intuemini & cauete a fermento pharisæorum f & sadducæorū. g At illi cogitabāt inter se, dicētes: Quia panes nō accepim9. Sciens aūtem Iesus dixit eis: Quid cogitatis inter uos modicæ fidei: quia panes non habetis? Nōdum

tum. e ¶ Et relictis illis abijt. Et cum uenissent discipuli eius trans fretum / obliti sunt panes accipere. Relictis scribis & pharisæis quibus dixerat: Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signū Ionæ prophetæ: recte abijt trans fretum, & gentium secutus est populos. Quid autem sibi uelit signum Ionæ, iam supra dictum est. f ¶ Qui dixit illis: Intuemini et cauete a fermento pharisęorum et sadducęorum ꝛc̄. Qui cauet a fermēto pharisæorum & sadducæorum, legis ac literæ præcepta non seruat, traditiones hominum negligit: ut faciat mandatum dei. g ¶ Sciens autem Iesus / dixit: Quid cogitatis inter vos modicę fidei: quia panes non habetis ꝛc̄. Per occasionem præcepti quod saluator iusserat, dicens: cauete a fermento pharisæorū & sadducæorum: docet eos quid significent quinq; panes, & septem: quinq; milia hominum: & quatuor milia, quæ pasta sunt in eremo: qđ licet signorū magnitudo perspicua sit: tamen & aliud in spirituali intelligentia demonstreꝫ. Si em̄ fermentū pharisæorū & sadducæorū nō corporalem

A poralē panē,ſed traditiones peruerſas, & hæretica ſignificat dogmata: quare & cibi quib⁹ nutritus eſt populus dei,non ueram doctrinā integramq; ſignificent? Quærat aliquis & dicat: Quomodo panes nō habebant, qui ſtatim ipletis ſeptē ſportis,aſcēderūt in nauiculā: & uenerunt in fines Magedan:ibiq; audiūt nauigātes, q̄ cauere debeant a fermēto pharisæorū & ſadducæorum? Sed ſcriptura teſtatur q̄ obliti ſint eos ſecū tollere. Hoc eſt fermentū, de quo & Apoſtolus loquit̄: 1.Cor.5.b Modicum fermentū, totā maſſam corrumpit. Iſtiuſmodi fermētum q̄ omni ratione uitandum eſt: habuit Marcion & Valentinus & oēs hæretici. Fermētū hanc uim habet: ut ſi farinæ mixtū fuerit: q̄ paruum uidebatur, creſcat in mai⁹, & ad ſapōrē ſuum uniuerſam conſperſionē trahatita & doctrina hæretica: ſi uel modicā ſcintillam in tuū pectus iecerit, in breui ingens flamma ſuB creſcit:& totam hominis poſſeſſionē ad ſe trahit. Deniq; ſequitur: Tunc intellexerunt, quia non dixiſſet cauendum a fermento panum, ſed a doctrina phariſæorum & ſadducæorum.

tis? Nondum intelligitis, neq; recordamini quinq; panum quinq; milium hominū: & quot cophinos ſumpſiſtis? Neq; ſeptem panum quatuor milium hominum: & quot ſportas ſumpſiſtis? Quare non intelligitis:quia non de pane dixi uobis: cauete a fermēto phariſæorum & ſadducæorum. Tunc intellexerunt: quia non dixerit,cauendum a fermēto panum,ſed a doctrina phariſæorum & ſadducæorum.

a Venit aūtem Ieſus in partes Cæſareæ Philippi:& interrogabat diſcipulos ſuos,dicēs: b Quem dicunt homines eſſe filium hominis? c At illi dixerūt: Alij Iohannē baptiſtam, alij autem Heliam: alij ℣o Hieremiam, aut unum ex prophetis. d Dicit illis Ieſus: Vos autem quem me eſſe dicitis? e Reſpondens Simon Petrus,dixit: Tu es chriſtus filius dei uiui. f Reſpondens autē Ieſus dixit ei:Beatus es Simon Bariona:quia caro & ſanguis non reuelauit tibi: ſed pater meus qui in cœlis eſt. g Et egō dico tibi: quiā tu es Petrus: & ſuper hanc petram ædificabo eccleſiam meam: h & p̄tæ inferi non prælualebunt aduerſus eam.

Et dabo tibi

B

texere:quare dñm noſtrū Ieſum chriſtum : alij Iohannē putauerint,alij Heliam,alij Hieremiā:aut unum ex prophetis: cū ſic potuerint errare in Helia & Hieremia : quō Herodes errauit in Iohanne dicens : Quē ego decollaui Marc.6.b Iohannē, ipſe ſurrexit a mortuis : & uirtutes operant̄ in eo. d ¶ Vos autem quē me eſſe dicitis ⁊c. Prudens lector attende, q̄ ex conſequentibus textuq; ſermonis,apoſtoli nequaq̄ homines, ſed dij appellantur. Cum em̄ dixiſſet: Quē dicunt homines eſſe filiū hominis : ſubiecit : Vos autē quem me eſſe dicitis? Illis quia homines ſunt humana opinantib⁹: uos qui eſtis dij quē me eſſe exiſtimatis? Petrus ex perſona omniū apoſtolorum ,pfiteť : Tu es chriſtus fili⁹ dei uiui. Deum uiuum appellat ad diſtinctionem eorum deorū qui putantur dij,ſed mortui ſunt: Saturnū, Iouē, Cererē, Liberū, Herculem, & cætera idolorum portenta ſignificans. e ¶ Reſpondens autem ieſus dixit ei : Beatus es ſimon bariona ⁊c. Teſtimonio de ſe apl̄i reddit uicē. Petrus dixerat: Tu es Chriſtus filius dei uiui: mercedē recepit uera confeſſio. Beatus es Simon Bariona. Quare? quia non reuelauit tibi caro & ſanguis,ſed reuelauit pater. Q̄d caro & ſanguis reuelare nō potuit,ſpirituſſancti gratia reuelatū eſt. Ergo ex confeſſione ſortiť uocabulū, q̄d reuelationē ex ſpirituſancto habeat:cui⁹ & filius appellandus ſit. Si quidē Bariona in noſtra lingua ſonat,fili⁹ columbæ. Alij ſimpl̄r accipiūt, q̄ Simon.i. Petrus,ſit fili⁹ Iohānis,iuxta alteri⁹ loci interrogationē : Simon Iohannis diligis me? Qui reſpōdit: Dñe,tu ſcis. Et uolunt ſcriptorū uitio deprauatū: ut ,p Bariohanna,hoc eſt,fili⁹ Iohānis,Bariona ſcriptū ſit,una detracta ſyllaba. Iohanna aūt interpretat̄ dñi gratia. Vtrūq; autē nomen myſtice intelligi pōt, q̄ & columba,ſpiritūſanctū: & gratia dei, donū ſignificet ſpirituale. Illud quoq; q̄d ait : Quia caro & ſanguis nō reuelauit tibi,aplicæ narrationi cōparat̄ : in qua ait: Continuo nō acquieui carni & ſanguini. Carnē ibi & ſanguinem,iudæos ſignificans : ut hic quoq; ſub alio ſenſu demonſtret̄: q̄ ei nō p doctrinā phariſæorū,ſed p dei gratiā chriſtus dei fili⁹ reuelat⁹ ſit. f ¶ Et ego dico tibi . Quid eſt quod ait:Et ego dico tibi? Quia tu mihi dixiſti: Tu es chriſtus fili⁹ dei uiui:& ego dico tibi,nō ſermone caſſo,& nullū habēte opus,ſed dico tibi:quia meū dixiſſe, feciſſe eſt. g ¶ Quia tu es petrus ⁊c ſuper hanc petrā ędificabo ecclesiam meā. Sicut ipſe lumē apoſtolis donauit, ut lumē mūdi appellarent̄ : cæteraq; ex dño ſortiti ſunt uocabula:ita & Simoni qui credebat in petrā chriſtū, Petri largitus eſt nomen. Ac ſec̄m Metaphorā petræ, rect̄e dicit̄ ei: Edificabo eccleſiam meam ſuper te. h ¶ Et portę inferi non pręualebunt aduerſus eam . Ego portas inferi reor uitia atq; peccata: uel certe hæreticorū doctrinas per quas illecti homines ducuntur ad tartarum . Nemo itaq; putet de morte dici , q̄ apoſtoli conditioni mortis ſubiecti non fuerint:quorum martyria uideat coruſcare.

Et dabo tibi

C

D

Commentarij ſecundi in Matthæum finis.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHAEVM LIBER TERTIVS.

Venit ieſus in partes ceſareę philippi. Philippus iſte eſt frater Herodis : de quo ſupra diximus , tetracha Itureæ & Traconitidis regionū : qui in honorem Tyberij cæſaris,cæſaream Philippi,quæ nunc Paneas dicit̄, appellauit : & eſt in prouincia Phœnicis,imitatus Herodem patrem:qui in honorē Auguſti cæſaris appellauit cæſaream, quæ prius turris Stratonis uocabatur: & ex nomine filiæ eius Iuliadem trans Iordanē extruxit. Ille locus eſt cæſareæ Philippi,ubi Iordanis oritur ad radices libani:& habet duos fontes,unū nomine Ior:& alterū,Dan:qui ſimul mixti,Iordanis nomen efficiunt. b ¶ Et interrogabat diſcipulos ſuos dicēs: Quē dicunt homines eſſe filiū hominis? Non dixit, quem me dicunt eſſe homines,ſed filium hominis:ne iactanter de ſe quærere uideret̄ . Et nota q̄ ubicunq; ſcriptū eſt in ueteri teſtamēto,filius hominis: in hebræo,filius Adam
Ps.4.a poſitū ſit. Illud quoq; q̄d in pſalmo legim⁹: Filij hominū uſq;quo graui corde: in hebræo dicitur,filij Adam. Pulchre aūt interrogat: Quē dicunt homines eſſe filiū hominis:quia qui de filio hominis loquunt̄, homies ſunt: qui ℣o diuinitatē eius intelligunt:non homines , ſed dij appellant̄. c ¶ At illi dixerūt: Alij iohannem baptiſtam: alij aūt heliam ⁊c. Miror quoſdā interpretes cauſas errorum inquirere ſingulorū , & diſputationē longiſſimam

E a ¶ Et dabo tibi claues regni cęlorum ꝛc. Istum locum epi
scopi & presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de pha/
risæorum assumunt supercilio: ut uel damnent innocen
tes, uel soluere se noxios arbitrentur: cum apud deum
non sententia sacerdotū, sed reorū uita quæraṫ. Legimus
Leuitt.14.a in Leuitico de lepro/
sis: ubi iubentur, ut
ostendant se sacerdo/
tibus: & si lepram ha/
h 168 II buerint, tunc a sacer/
dote immundi fiant:
nō q̄ sacerdotes lepro
sos faciant & immun
dos, sed quo habeant
noticiā leprosi & non
leprosi: & possint dis/
f 169 VI cernere qui mūdus,
quiue immūdus sit.
Quō ergo ibi lepro/
sum sacerdos mun/
dum uel immūdum
facit: sic & hic alligat
k 170 II uel soluit episcop⁹ &
presbyter: nō eos qui
insontes sunt uel no/
xij: sed ꝓ officio suo,
cum peccatorum au
dierit uarietates, scit
qui ligādus sit quiue
soluēdus. b ¶ Tunc
l 171 X p̄cepit discipulis su/
is vt nemini dicerent:
q̄ ipse esset iesus chri/
stus. Supra mittens
F discipulos ad prædi/
candū, iusserat eis ut
annūciarēt aduētum
suū: hic præcipit, ne
se dicant esse Iesum christū. Mihi uideṫ aliud esse christū
prædicare, aliud Iesum christum. Christus commune
dignitatis est nomē: Iesus proprium uocabulum salua/
toris. Potest autem fieri ut idcirco ante passionē & resur/
rectionem se noluerit prædicari: ut completo postea san/
Matth.ulti, guinis sacramento, opportunius apostolis diceret: Eun/
tes docete oēs gentes &c. Quod ne quis putet nostræ
tantum esse intelligentiæ, & non sensus euangelici: quæ
sequunṫ, causas prohibitæ tūc prædicationis exponūt.
c ¶ Exinde cępit iesus ostēdere discipulis suis: q̄ oporteret
eum ire hierosolymā: et multa pati a senioribus ꝛ scribis ꝛc.
Et est sensus: Tunc me prædicate, cum ista passus fuero:
quia non prodest Christum publice prædicare, & eius
uulgare in populis maiestatē, quē post paululum flagel
latum uisuri sint & crucifixum: & multa pati a seniorib⁹
& scribis, & principibus sacerdotū. Et nunc Iesus multa
patitur ab his qui rursum sibi crucifigunt filium dei: &
cum seniores putentur in ecclesia, & principes sacerdo/
tum: simplicē sequentes literam, occidunt filium dei, qui
totus sentitur in spiritu. d ¶ Et assumens eum petrus ꝛc.
Sæpe diximus nimij ardoris amorisq̄ q̄ maximi fuisse
Petrum in dominū saluatorē. Quia ergo post confessio/
nem suam, qua dixerat: Tu es Christus filius dei uiui: &
præmium saluatoris quod audierat: Beatus es Simon
Bariona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi: sed pa/
ter meus qui in cœlis est: repente audit a domino, opor/
tere se ire hierosolymam: ibiq̄ multa pati a senioribus &
scribis & principibus sacerdotū & occidi: & tertia die re/
surgere: non uult destrui confessionem suam: nec putat
fieri posse, ut filius dei occidatur: assumitq̄ eum in affe/
ctum suum, uel separatim ducit: ne præsentibus cæteris
cōdiscipulis magistrū uideaṫ arguere: & cœpit increpa/
re illū amātis affectu & optātis dicere: Absit a te dñe. Vel
ut melius habetur in græco: ἵλεως σοι κύριε οὐ μὴ ἔσται σοι
τοῦτο, hoc est, propicius sis tibi dñe, nō erit tibi hoc: Non
potest fieri, nec recipiunt aures meæ, ut dei filius occiden G
dus sit. Ad quem dominus cōuersus ait: Vade retro me
satana, scandalum mihi es. Satanas interpretatur, aduer
sarius, siue contrarius. Quia cōtraria (inquit) loqueris
uoluntati meæ: debes aduersarius appellari. Multi pu/
tant q̄ nō Petrus cor/
reptus sit, sed aduer/
sarius spūs: qui hæc
dicere apostolū sug/
gerebat. Sed mihi hic
error apostolic⁹ & de
pietatis affectu ueni/
ens, nunq̄ incentiuū
diaboli uidebiṫ. Va/
de retro me satana.
Diabolo diciṫ: Vade
retro. Petrus audit:
Vade retro me: hoc
est, sequere sententiā
meam: quia nō sapis
ea quæ dei sunt, sed
quæ hominum. Meæ
uoluntatis est & pa/
tris: cuius ueni facere
uoluntatē: ut pro ho/
minū salute moriar:
tu tuam tm̄ consyde/
rans uoluntatem: nō
uis granum tritici in
terrā cadere, ut mul/
tos fructus afferat.
Prudēs lector inqui/
rat quō post tantam
beatitudinē: Beatus
es Simō Bariona: Et H
Tu es Petrus, & super
hanc petram ædifica
bo ecclesiam meam:
& portæ inferi non præualebunt aduersus eam: Et tibi
dabo claues regni cœlorū: Et quod ligaueris uel solue/
ris super terrā, erit ligatum uel solutum in cœlo: nunc
audiat: Vade retro me satana, scandalum mihi es: Aut
quæ sit tam repentina conuersio: ut post tanta præmia,
satanas appelleṫ. Sed si consyderet qui hoc quærit, Petro
illam benedictionē & beatitudinē ac potestatē, & ædifica
tionē sup eum ecclesiæ, in futuro promissam, non in pre
senti datam intelliget. Edificabo (inquit) sup te ecclesiam
meā: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam: &
dabo tibi claues regni cœlorū: omnia de futuro. Quæ si
statim dedisset ei, nunq̄ in eo prauæ cōfessionis error in/
uenisset locum. e ¶ Tunc iesus dixit discipulis suis: Si
quis vult post me venire/abneget semetipsum ꝛc. Qui de/
ponit ueterem hominem cum operibus suis: denegat se/ Col.3.b
metipsum dicens: Viuo autem non ego: uiuit ꝟo in me Gal.2.d
Christus: tollitq̄ crucem suam, & mundo crucifigitur.
Cui autem mundus crucifixus est, sequitur dominum
crucifixum. f ¶ Aut quam dabit homo cōmutationē p̄o
anima sua? Pro israel datur cōmutatio ægyptus & æthio/
pia, & syene: pro anima humana illa sola est retributio,
quā psalmista canit: Quid retribuam domino pro om/ p̄s.115.a
nibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam:
& nomē domini inuocabo. g ¶ Filius em̄ hominis ven/
turus est in glozia patris sui cum angelis suis ꝛc. Petrus ad
prædicationē dominicæ mortis scandaliçatus, sententia
domini fuerat increpatus: prouocati discipuli, ut abne/
garent se & tollerēt crucem suam: & morientium animo
sequerentur magistrū. Grandis terror audientiū: & qui
possit principe apostolorū perterrito, etiā alijs mœtum
inijcere: idcirco tristibus læta succedunt, & dicit: Filius
hominis uenturus est in gloria patris sui cū angelis suis.
Times mortē, audi gloriā triumphantis. Vereris crucē,
auscūlta angelorū ministeria. Et tunc (inquit) reddet uni
cuiq̄ scḋm opera eius. Nō est distinctio iudæi & ethnici, Roma.10.c
uiri & mulieris,

a Et dabō tibi claues regni cœlorꝝ. Et quodcūq; ligaueris
super terrā, erit ligatum in cœlis: & quodcunq; solueris
b super terram, erit solutū in cœlis. b Tunc præcepit disci/
pulis suis ut nemini dicerent: quia ipse esset Iesus chri/
c stus. Exindē cœpit Iesus ostendere discipulis suis: quia
oporteret eum ire hierosolymā: & multa pati a seniori/
bus & scribis, & principib⁹ sacerdotū: & occidi, & tertia
d die resurgere. e Et assumēs eum Petrus, cœpit increpare
illum, dicens: Absit a te dñe non erit tibi hoc. Qui con/
uersus, dixit Petro: Vade post me satana, scandalum es
mihi: quia non sapis ea quæ dei sunt, sed ea quæ homi
e num. f Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis uult post
me uenire, abneget semetipsum: & tollat crucē suam &
sequaṫ me. Qui em̄ uoluerit animā suam saluā facere,
perdet eam. Qui autē perdiderit animam suam ꝓpter
me, inueniet eam. Quid em̄ prodest homini si uniuer/
sum mundū lucreṫ: animæ ꝟo suæ detrimentū patiaṫ?
f g Aut quā dabit hō cōmutationē pro anima sua. g Filius
enim hominis uenturus est in gloria patris sui cum an/
gelis suis: & tunc reddet unicuiq; scḋm opus eius.

Amen dico

A uiri & mulieris, pauperũ & diuitum: ubi non personæ, sed opera consyderanť. a ¶ Amen dico vobis: sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem / donec videant filium hominis venientẽ in regno suo. Terrorem apostolorũ spe medicari uoluerat promissorũ, dicens: Filius hominis uẽturus est in gloria patris sui cũ angelis suis. Insuper auctoritate iudicis addita: & reddet unicuiq; secundũ opera sua. Poterat apostolorum tacita cogitatio, istiusmodi scãdalum sustinere. Occisionẽ & mortẽ nunc dicis esse uenturã: Quod autem promittis te affuturum in gloria patris cum angelorum ministerijs & iudicis potestate, hoc in dies erit: & in tẽpora longa differeť. Præuidẽs ergo occultorum cognitor quid possent obijcere: præsentẽ timorẽ, præsenti compẽsat præmio. Quid enim dicit? Sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant filiũ hominis uenientẽ in regno suo:

a m Amen dicõ uobis: sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant filium hominis uenientem in regno suo. Ca. XVII

b c b d e f g h i k l m n ET pŏst dies sex assumens Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem eius: ducit illŏs in montem excelsum seorsum, & trãnfiguratus est ante eos. Et rẽsplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. Et ẽcce apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquentes. Respõdens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonum est nos hic esse: si uis, faciãmus hic tria tabernacula: tibi unum, Moysi unum, & Eliæ unum. Adhũc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce uox de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Et ãudientes discipuli, ceciderunt in faciem suam & timuerũt ualde. Et ãccessit Iesus & tetigit eos, dixitq; ẽis: Surgite & nolite timere. Leuãntes autem oculos suos, neminem uiderunt nisi solum Iesum.

B Et præsenti tempore demonstretur. Ca. XVII ¶ Post dies sex assumens iesus petrũ et iacobũ / et iohannẽ fratrẽ eius. Quare Petrus & Iacobus & Iohannes in quibusdã euãgeliorũ locis separentur a cæteris: aut quid priuilegij habeant extra alios apostolos, crebro dixim⁹: Nunc quæriť quõ post dies sex assumpserit eos: & duxerit in montẽ excelsum seorsum: cũ Lucas euangelista octonariũ numerũ ponat. Sed facilis responsio est: quia hic medij ponuntur dies: ibi primus
Luc.9.d additur & extremus. Non enim dicit: Post dies octo assumpsit Iesus Petrũ & Iacobũ & Iohannẽ, sed die octauo.

c ¶ Ducit illos in montẽ excelsum seorsum. Ducere ad montana discipulos pars regni est. Ducuntur seorsum: quia multi uocati, pauci ỹo electi. d ¶ Et transfiguratus est ante eos. Qualis futurus est tẽpore iudicãdi, talis apparuit apostolis. Qd autẽ dicit: transfiguratus est ante eos: nemo putet pristinã eum formã & faciẽ perdidisse: uel amisisse corporis ueritatẽ: & assumpsisse corpus uel spirituale, uel aereum: sed quõ transformatus sit, euangelista demonstrat dicens: e ¶ Et resplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. Vbi splendor faciei ostendit & candor describit uestium: nõ substantia tollit, sed gloria cõmutat. Resplenduit facies eius sicut sol. Certe trãsformatus est dñs in eam gloriã q̃ uẽturus est postea in regno suo. Trãsformatio splendorẽ addidit: faciẽ non subtraxit. Esto corpus spirituale fuerit: num & uestimẽta mutata sunt: quæ intantũ fuere candida (ut alius euãgelista dixerit) qualia fullo sup terrã nõ potest facere. Quod autem fullo super terram potest facere, corporale est, & tactui subiacet, & non spirituale & aereum: quod illudat oculis, & tm̃ in phantasmate conspiciatur. f ¶ Et ecce apparuit illis moyses ⁊ helias cum eo loquentes. Scribis & pharisæis temptantibus se, & de cœlo signa poscentibus dare noluit: sed prauam postulationem confutauit responsione prudenti. Hic ỹo ut apostolorum augeat fidem, dat signũ de cœlo: Elia inde descendente quo conscẽderat: & Moyse ab inferis resurgen-

te: qd & Achaç per Esaiam præcipitur: ut petat sibi signũ de excelso aut de inferno. Nam qd dictum est: Apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquentes: & in alio refertur euangelio nunciasse ei quæ hierosolymis passurus esset: lex ostendit & ꝓphetæ: qui & passionẽ domini & resurrectionem crebris uocibus nunciarunt. Esa.7.b C Luct.9.d

g ¶ Respõdens autẽ petrus / dixit ad iesum: Dñe / bonũ est nos hic esse. Qui ad mõtana conscẽderat, nõ uult ad terrena descẽdere: sed semper in sublimibus perseuerare. m 172 II

b ¶ Si vis / faciamus hic tria tabernacula: tibi vnũ / moysi vnum / ⁊ Eliç vnũ. Erras Petre sicut & alius euangelista testatur: Nescis quid dicas: Noli tria tabernacula quærere: cum unũ sit tabernaculum euãgelij, in quo lex & ꝓphetæ recapitulanda sunt. Si autem quæris tria tabernacula, nequaq̃ seruos cũ dño conferas: sed fac tria tabernacula: immo unum patri, & filio, & spiritui sancto: ut q̃rũ est una diuinitas, unum Luct.9.d D

sit & in pectore tuo tabernaculũ. f ¶ Adhuc eo loquẽte / ecce nubes lucida obumbrauit eos ẽ. Quia imprudenter interrogauerat, propterea responsionẽ domini non meretur: sed pater respondet pro filio, ut uerbum domini compleretur: Ego testimonium non dico pro me, sed pater qui me misit, ipse pro me dicit testimonium. Nubes autem uidetur lucida & obumbrat eos: ut qui carnale e frondib⁹ aut tentorijs quærebant tabernaculum, nubis lucidæ operirentur umbraculo. Vox quoq; de cœlo patris loquentis auditur, quæ & testimoniũ perhibeat filio: & Petri errore sublato, doceat ueritatem: immo per Petrum cæteros apostolos. Hic est (ait) filius meus dilectus: huic figendum est tabernaculum, huic obtemperandũ. Hic est filius, illi serui sunt. Moyses & Elias debent & ipsi uobiscum in penetralib⁹ cordis sui domino tabernaculum præparare. k ¶ Et audientes discipuli / ceciderunt in faciem suam: et timuerunt valde. Triplicem ob causam pauore terrentur: uel quia se errasse cognouerant: uel quia nubes lucida operuerat eos: aut quia dei patris uocem loquentis audierant: quia humana fragilitas conspectũ maioris gloriæ ferre non sustinet: ac toto animo & corpore cõtremiscens, ad terram cadit. Quanto quis ampliora quæsierit, tanto magis ad inferiora collabitur, si ignorauerit mensurã suam. l ¶ Et accessit iesus et tetigit eos. Quia illi iacebant & surgere non poterant, ipse clæmenter accedit, & tangit eos: ut tactu timorem fuget: & debilitata membra solidentur. m ¶ Dixitq; eis: Surgite / et nolite timere. Quos manu sanauerat, sanat imperio. Nolite timere. Primum timor expellitur, ut postea doctrina tribuatur. n ¶ Leuantes autem oculos suos / neminem viderunt nisi solum iesum. Rationabiliter postq̃ surrexerunt, non uiderunt nisi solũ Iesum: ne si Moyses & Elias perseuerassent cum domino, patris uox uideretur incerta: cui potissimũ daret testimonium. Vident ergo Iesum stantẽ ablata nube: & Moysen & Eliam euanuisse: quia postq̃ legis & prophetarum umbra discesserit: quæ uelamento suo apostolos texerat, utrunq; in euangelio reperitur. Iob.5.f.et.8.c

e Et descendentibus

E a ¶Et descendentibus illis de monte/ præcepit iesus dicēs: Nemini dixeritis visionē/ donec filius hominis a mortuis resurgat. Futuri regni præmeditatio, & gloria triūphantis, demōstrata fuerat in monte. Nō ergo uult hoc in populos prædicari: ne & incredibile esset pro rei magnitudine: & post tantam gloriam apud rudes animos, sequēs crux scandalum faceret.

a Iesum. Et descēdentibus illis de monte, præcepit Iesus dicens: Nemini dixeritis uisionem, donec filius homi-

a 173 VI b ¶Et interrogaue/runt eum discipuli/ di/centes: Quid g̃ scribę dicunt/ꝙ Eliam opor/teat primū venire? Ni/si causas nouerimus, quare ĩterrogauerint discipuli super Eliæ nomine, stulta uide/tur & extraordinaria eorum interrogatio.

b nis a mortuis resurgat. b Et interrōgauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo scribæ dicunt, ꝙ Eliam opor-

b 174 II Quid enim pertinet ad ea quæ supra scripta sunt, de Eliæ aduentu quærere? Traditio pharisæorū est, iuxta Malachiā prophetā, qui est nouissimus in duodecim, ꝙ

c teat primum uenire? c At ille respōdens, ait illis: Elias quidem uenturus est & restituet omnia. Dico autē uo-

Malach. 4. b Elias ueniat ante aduentum saluatoris: & reducat cor patrū ad filios, & filiorū ad patres: & restituat oīa

b bis: quia Elias iam uenit: & nōn cognouerunt eum: sed

c 175 V in antiquū statū. Estimant ergo discipuli transformationē gloriæ hanc esse quā in

c fecerunt in eo quæcunq; uoluerūt. Sic & filiūs hominis

F monte uiderāt, & dicunt: Si iam uenisti in gloria, quō præcursor tuus non apparet: maxime quia

passurus est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli: quia de Iohanne baptista dixisset eis. d Et cum uenisset ad

d 176 II Eliam uiderant recessisse. Quādo autem adijciunt: Scribæ dicunt ꝙ Eliam oportet primum uenire: Primū dicēdo ostendunt: ꝙ nisi Elias uenerit, non sit secm̃ scripturas saluatoris aduentus.

turbam, accessit ad eum homo genib9 prouolutus ante

f eum, dicēs: Dómine miserere filio meo: quia lunaticus est, & male patitur: nam sæpe cadit in ignem: & crebro in aquam. Et obtuli eum discipulis tuis: & non potue-

g runt curare eum. Respōndens autem Iesus, ait: O generatio incredula & peruersa, quousq; ero uobiscū? Vsq;

h quo patiar uos? Afferte huc illum ad me. Et increpauit illum Iesus: & exijt ab eo dæmoniū: & curatus est puer ex illa hora. i Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secre-

i to, & dixerunt: quare nos non potuimus eijcere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatē uestram. Amen

k quippe dico uobis: Si habueritis fidem sicut granum si-

k napis, dicetis monti huic: Transi hinc, & trāsibit: & nihil

l impossibile erit uobis. Hoc autem genus non eijcitur,

l nisi per orationē & ieiunium. m Conuersantibus autem

m eis in galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum, & occident eum: & tertia die resurget.

impossibilitas curandi, interdum nō ad imbecillitatem curantium, sed ad eorum qui curandi sunt fidem refera- G
tur: dicēte domino: Fiat tibi scd̃m fidem tuam. g ¶Re/spondens autē iesus/ait: O generatio incredula et peruersa/ quousq; ero vobiscum ꝛc̃. Non qđ tædio superatus sit, & manſuetus ac mitis: qui non aperuit sicut agnus corā tondente os suū nec in ẏba furoris eruperit: sed qđ in similitudinē medici, si egrotum uideat cōtra sua præcepta se gerere dicat: Vsq;quo accedam ad domum tuam, quousq; artis perdam industriam: me aliud iubente, & te aliud perpetrante? Intantum autem nō est iratus homini, sed uitio: & per unum hominē Iudæos arguit infidelitatis, ut statim intulerit: Afferte eum huc ad me. b ¶Et increpauit illum iesus: et exijt ab eo dęmoniū ꝛc̃. Non ille qui patiebat, sed dæmō debuerat increpari. Siue increpauit puerum, & exiuit ab eo dæmon: quia propter peccata sua, a dæmone fuerat oppressus. i ¶Et dixerunt: quare nos non potuimus ejce/re illum? Dicit illis ie/sus: Propter incredulitatem vestrā ꝛc̃. Hoc est qđ in alio loco dicit: Quæcunq; in no- Ioā. 15. c
mine meo petieritis, credentes accipietis. Ergo quotiens nō accipimus: nō præstantis est impossibilitas, sed culpa deprecantium. k ¶Si habueritis fidem sicut granum sinapis ꝛc̃. Putant aliqui fidem grano sinapis comparatam paruam dici, quo regnum cœlorū grano sinapis conferatur, cum Apostolus dicat: Et si totam fi- 1. Cor. 13. a
dem habuero: ita ut montes transferam. Ergo magna est fides quæ grano sinapis coæquatur. Montis translatio non eius significatur: quem oculis carnis aspicimus, sed illius qui a domino trāslatus fuerat ex lunatico. Quod enim ait: Dicetis monti huic: transi hinc, & transibit: de dæmone intelligitur. Ex quo stulticiæ coarguendi sunt, qui cōtendunt apostolos omnesq; credētes, ne paruam quidē habuisse fidem: quia nullus eorū montes transtulerit. Necq; enim tantum prodest montis de alio in alium locum translatio: & uana signorum quærēda ostentatio, quantum in utilitatem omnium, iste mons transferēdus est: qui per prophetam dicitur corrumpere omnē terrā. l ¶Hoc autem genus non ejcitur/ nisi per orationē et ieiu/nium. Dum docet quomodo nequissim9 dæmon possit expelli, omnes instituit ad uitam. m ¶Conuersantibus autem eis in galilęa/ dixit illis iesus: Filius hominis traden/dus est in manus hoim̃ ꝛc̃. Semp prosperis miscet tristitia: ut cū repēte uenerint, non terreant apłos, sed a præmeditatis ferañ animis. Si eñ cōtristat eos ꝙ occidendus est, debet lætificare ꝙ die tertio dicit̃ resurrecturus. Porro ꝙ contristañ, & cōtristañ uæhemēter, non de infidelitate uenit.

A uenit: alioquin sciebant & Petrum esse correptum: quare non saperet ea quæ dei sunt, sed quæ hominum: uerum quia pro dilectione magistri nihil de eo siniſtrum & humile patiuntur audire. a ¶ Et cum uenissent capharnaum/ accesserunt qui didrachma accipiebant ad petrum/ & dixerunt: Magister uester non soluit didrachma? Ait: Etiam. Post Augustum cæsarem, Iudæa facta est tributaria, & omnes censu capite ferebant. Vnde & Ioseph cum maria cognata sua professus est in bethlehē. Rursum qm̄ nutritus erat in Naçareth, qd̄ est oppidum galilææ Capharnaū urbi subiacens: ex more possunt tributa: & pro signorū magnitudine hi qui exigebant: non audent ipsum repetere, sed discipulum cōueniunt: siue malicioſe interrogāt: utrum reddat tributa, an contradicat cæsaris uoluntati: iuxta quod in alio loco legimus: Licet tributa cæsari soluere an nō? b ¶ Et cū intrasset in domum/ p̄uenit eum iesus dicens. Qui didrachma exigebant, seorsum cōuenerant Petrum. Cum̄ intrasset domum, ante-m̄ Petrus suggereret, interrogat dominꝰ, ne scandaliçentur discipuli ad postulationem tributi: cum uideant eum nosse quæ absente se gesta sunt. c ¶ Quid tibi uidetur simon? Reges terræ a quibus accipiunt tributum uel censum: a filiis suis/ an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi iesus: Ergo liberi sunt filij. Dominus noster, & scd̄m carnem, & scd̄m spiritum filius regis erat: uel ex Dauid stirpe generatus, uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iusticiam. Nosc̄ infœlices qui christi censemur nomine: & nihil dignum tanta facimus maiestate: Ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit: nos pro illius honore tributa non reddimus: & quasi filij regis a uectigalibus immunes sumus. d ¶ Vt autem non scandaliçemus eos/ uade ad mare et mitte hamum: et eum piscem qui p̄imus ascenderit/ tolle. Et aperto ore eius/ inuenies statherem: illum sumens/ da eis p̄o me et te. Quid primum mirer in hoc loco, nescio: utrum præscientiam an magnitudinem saluatoris. Præscientiam, q̄ nouerat piscem habere in ore statherem: & q̄ primus ipse capiendus esset. Magnitudinē atc̄ uirtutem: si ad uerbum eius, statim stather in ore piscis creatus est: & quod futurum erat, ipse loquendo fecerit. Videtur autem mihi scd̄m mysticos intellectus, iste esse piscis qui primus captus est: qui in profundo maris erat: & in salsis amariſc̄ gurgitibus morabatur: ut per secundum Adam, liberaret primus Adam: & id quod in ore eius, hoc est, in confessione fuerat inuentum: pro Petro & domino redderet. Et pulchre idipsum quidem datur precium, sed diuisum est: quia p̄ Petro quasi p̄ peccatore precium reddebatur. Dominus autē noster peccatū non fecerat: nec dolus inuentus est in ore eius. Stather dicitur, qui duo habet didrachma: ut ostenderetur similitudo carnis, dum eodem & seruus & dominꝰ pre-

a resurget. Et contristati sunt uæhementer. e Et cū uenissent capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant ad Petrum, & dixerunt: Magister uester non
b soluit didrachma? Ait: Etiam. Et cū intrasset in do-
c mum: præuenit eum Iesus, dicens: Q̄id tibi uidetur Simon: Reges terræ a quibus accipiunt tributum uel censum: a filiis suis, an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. Vt autem non scan-
d daliçemus eos: uade ad mare & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies statherem: illum sumens, da eis pro me & te.

e ¶ In illa hora accesserunt discipuli Ca. XVIII ad Iesum dicētes: Quis putas maior est in regno
f cœlorum? Et aduocans Iesus paruulum: statuit
g eum in medio eorū, & dixit: Amē dico uobis: nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis
h in regnum cœlorū. Quicūnc̄ ergo humiliauerit se sicut
i paruulus iste: hic est maior in regno cœlorum. Et q̄i susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me su-
k scipit. l Qui aūtē scandaliçauerit unum de pusillis istis qui in me

Marc. 12. b

B

C

e 177 X

a 178 II

b 179 II

D

ideo interrogant: quis maior sit in regno cœlorum? Videnscꝫ Iesus cogitationes eorum, & causas erroris intelligens: uult desyderium gloriæ, humilitatis contentione sanare. f ¶ Et aduocans iesus paruulum/ statuit eum in medio eorum ⁊c. Vel simpliciter quemlibet paruulum: ut ætatem quæreret, & similitudinem innocētiæ demonstraret. Vel certe paruulum statuit in medio eorum se ipsum: qui non ministrari, sed ministrare uenerat: ut eis humilitatis tribueret exemplum. Alij paruulum interpretantur spiritum sanctum: quem posuerit in cordibus discipulorum, ut superbiam in humilitatem mutaret.

g ¶ Amen dico uobis: nisi conuersi fueritis: et efficiamini sicut paruuli/ non intrabitis in regnum cœlorum. Non præcipitur apostolis: ut ætatem habeant paruulorum, sed ut innocentiā: & quod illi per annos possident, hi possideant per industriam: ut malicia, non sapientia paruuli sint. h ¶ Quicunc̄ ergo humiliauerit se sicut paruulus iste/ hic est maior in regno cœlorum. Sicut iste paruulus, cuius uobis exemplum tribuo: non perseuerat in iracundia: non Iesus meminit: non uidens pulchram mulierem delectatur: non aliud cogitat, & aliud loquitur: sic & uos nisi talem habueritis innocentiam & animi puritatem, non poteritis regna cœlorum intrare. Sine aliter: Quicunc̄ humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorū. Qui imitatus fuerit me & se in exēplum mei humiliauerit: ut tantū se deiiciat, quantū ego deieci, formam serui accipiens: hic intrabit in regnū cœlorum. i ¶ Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo/ me suscipit. Qui talis fuerit ut Christi imitetur humilitatem & innocentiam, in eo Christus suscipitur. Et prudenter, ne cum delatum fuerit apostolis, se putent honoratos, adiecit: non illos sui merito, sed magistri honore suscipiendos. k ¶ Qui autem scandaliçauerit unum de pusillis istis ⁊c. Nota qd̄ qui scandaliçatur, paruulus est: maiores enim scandala non recipiunt.

E a ¶ Expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius: & demergatur in profundum maris. Quamq; hæc generalis possit esse sententia aduersus omnes qui aliquem scandaliçant: tamē iuxta cōsequentiam sermonis, etiam contra apostolos dictum intelligi potest: qui interrogando quis maior esset in regno cœlorum: uidebantur inter se de dignitate cōtendere: & si in hoc uitio permanssissent, poterāt eos ꝙs ad fidem uocabant,
c 180 VI per suū scandalū perdere: dum apostolos uiderēt inter se de honore pugnare. Q̄d autem dixit: Expedit ei ut suspendat̄ mola asinaria in collo eius: Sc̄m ritum prouinciæ loquit̄: q̄ maiorū
d 181 X criminum ista apud ueteres iudæos pœna fuerit, ut in ꝓfundum ligato saxo demergerētur. Expedit autem ei: quia multo
e 182 V melius est pro culpa breuem recipere pœnam, q̄ æternis seruari cruciatib⁹. Non em̄
Naum. 1. c uindicabit dñs bis in idipsum. b ¶ Væ mūdo a scandalis. Necesse est enim vt ve-
F f 185 V niant scandala. Verum tamen vę hoī per quē scandalum venit. Non quod necesse sit uenire scandala: alioquin sine culpa essent qui scandalum faciunt: sed cū necesse sit in isto mundo fieri scandala, unusquisq; suo uitio scandalis patet. Simulq; per generalem sentētiam percutit̄ Iudas, qui proditioni animum præparauerat. c ¶ Si autē manus tua vel pes tuus scandaliçat te: abscide eum: & ꝓice abs te &c. Necesse est quidē uenire scandala: Væ tamē ei est homini: qui q̄ necesse est ut fiat in mundo, uitio suo facit ut per se fiat. Igitur omnis truncatur affectus: & uniuersa propinquitas amputat̄: ne p occasionē pietatis unusquisq; credentium scandalis pateat. Si (inquit) ita est quis tibi coniunctus, ut manus, pes, oculus: & est utilis atq; sollicitus, & acutus ad perspiciendum: scandalum autē tibi facit, & ꝓpter dissonantiam morum te pertrahit in gehennam: melius est ut & propinquitate eius, & emolumentis carnalibus careas: ne dum uis lucrifacere cognatos & necessarios, causam habeas ruinarū. Itaq; non frater, nō uxor, non filij, non amici, non omnis affectus qui nos excludere potest a regno cœlorū, amori domini præponatur. Nouit unusquisq; credentiū, quid sibi noceat: uel in quo sollicitetur animus ac sæpe tentetur. Melius est uitam sollitariam ducere, q̄ ob uitæ præsentis necessaria, æternam uitam perdere. d ¶ Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis &c. Supra dixerat per manum, & pedem, & oculum, omnes propinquitates & necessitudines quæ scandalum facere poterāt amputandas: austeritatē itaq; sententiæ, subiecto præcepto temperat dicēs: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis. Sic (inquit) præcipio sæueritatem, ut cōmiserī clæmentiam doceam. Quantū in uobis est, nolite cōtemnere: sed per uestram salutē etiā illorū quærite sanitatē. Sinautem perseuerantes in peccatis uideritis & uitijs seruiētes: melius est solos saluos fieri q̄ perire cū pluribus. Quia angeli eorū in cœlis uident semper faciem patris. Magna dignitas animarū: ut unaquæq; habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delegatum. Vnde legimus in Apocalypsi Ioannis: Angelo ephesi, Thyatiræ, & angelo philadelphiæ, & angelo quatuor reliquarū ecclesiarum scribe hæc. Apostolus quoq; precipit uelari capita in ecclesijs fœminarū ꝓpter angelos. e ¶ Quid vobis videtur? Si fuerint alicui centū oues: et errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonaginta nouem in mōtib⁹: & vadit quærere eam quę errauit &c. Consequenter ad clæmentiā pro uocat, qui præmisserat dicens: Videte, ne cōtemnatis unum ex pusillis istis: & subiungit parabolā nonagintanouē ouium in montib⁹ relictarū, & uni⁹ errantis: quā pastor bon⁹ quia propter nimiam infirmitatem ambulare non poterat, humeris suis ad reliquum gregem reportauit. Quidam putant istum esse pastorem: qui cū in forma dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem deo: sed exinaniuit se, formā serui accipiēs: factus obediēs patri usq; ad mortem, mortē autē crucis: & ob id ad terrena descēderit, ut saluam faceret unam ouiculam quæ perierat, hoc ē, humanū gen⁹. Alij ꝙo in nonagintanouē ouibus, iustorū putant numerū intelligi: & in una ouicula, peccatorū: sc̄m q̄d in alio loco dixerat: Non ueni iustos uocare, sed peccatores: non em̄ opus habēt sani medico, sed hi qui se male habēt. Ista parabola in euangelio sc̄m Lucam cū alijs duab⁹ parabolis decē drachmarū & duorū filiorū scripta est. f ¶ Sic non est voluntas ante patrē vestrū qui in cęlis est: vt pereat vnus de pusillis istis. Refert ad superius propositū, de quo dixerat: Videte ne cōtemnatis unum ex pusillis istis: & docet idcirco parabolam positam, ut pusilli non cōtemnant̄. In eo autē q̄d dicit: Nō est uoluntas añ patrē uestrū, ut pereat unus de pusillis istis: q̄tiens aliquis perierit de pusillis istis, ostenditur q̄ non uoluntate patris perierit. g ¶ Si autē peccauerit in te frater tuus: vade et corripe eum &c. Si peccauerit in nos frater noster: & in qualibet causa nos leserit, dimittendi habem⁹ potestatē, immo necessitatē: qua præcipitur, ut debitorib⁹ nostris debita dimittamus. Si autē in deum quis peccauerit, nō est nostri arbitrij. Dicit em̄ scriptura diuina: Si peccauerit homo in hominem, rogabit ꝓ eo sacerdos. Si autē in deum peccauerit, quis rogabit ꝓ eo? Nos ecōtrario in dei iniuria benigni sumus, in nostris cōtumelijs exercem⁹ odia. Corripiēdus est autē frater seorsum: ne si semel pudorē ac uerecundiam amiserit, remaneat in peccato. Et si quidē audierit, lucrifacimus animā eius: & per alteri⁹ salutē, nobis quoq; acquiritur salus. Sinautē audire noluerit, adhibeat̄ frater. Q̄ si nec illum audierit, adhibeat̄ & tertius: uel corrigendi studio, uel cōueniendi sub testibus. Porro si nec illos audire uoluerit, tunc multis dicendum est: ut detestationi eum habeant: & qui non potuit pudore saluari, saluetur opprobrijs.

G Apoc. 1. 2. 3.

1. Cor. 11. b

Luc. 5. I

Phil. 2. a

H

A opprobrijs. Quando aũt dicitur: Sit tibi ſicut ethnicus & publicanus: oſtenditur maioris eſſe deteſtationis: qui ſub nomine fidelis agit opera infideliũ: ꝙ hi qui aperte gentiles ſunt. Publicani eñ uocanť ſcđm Tropologiã, q ſæculi ſectanť lucra: & exigunt uectigalia per negociationes & fraudes, ac furta ſceleratq; periuria. a ¶ Amẽ dico uobis: quęcũq; alligaueritis ſuper terram, erunt ligata et in cęlo: & quęcunq; ſolueritis ſuper terrã, erunt ſoluta et in cęlo. Quia dixerat: ſi autem eccleſiam non audierit, ſit tibi ſicut ethnicus & publicanus: & poterat cõtemptoris fratris hæc occulta eſſe reſpõſio uel tacita cogitatio: ſi me deſpicis, & ego te deſpicio: ſi tu me cõdemnas, & mea ſententia cõdemnaberis: Poteſtatem tribuit aplis, ut ſciant qui a talib⁹ condemnanť, humanam ſententiam diuina ſentẽtia roborari: & quodcunq; ligatũ fuerit in terra, ligari pariter & in cœlo.

B b ¶ Iterum dico uobis: quia ſi duo ex uobis conſenſerint ſuper terrã de omni re quãcunq; petierint, fiet illis a patre meo qui in cęlis eſt ꝛc. Omnis ſupra ſermo nos ad cõcordiam prouocarat. Igitur & præmiũ pollicetur, ut ſollicitius feſtinem⁹ ad pacem: cũ ſe dicat inter duos & tres medium fore: Iuxta illud exemplũ tyrãni: qui duos amicos captos, cũ unus ad uiſendã matrẽ reuertiſſet: & amicũ ꝓ ſe uadem dediſſet: ſic ꝓbare uoluit, ut uno tento, alterũ dimitteret: Cunq; reuertiſſet ad condictam diem, admirans amborũ fidem, rogauit ut ſe haberẽt tertiũ. Poſſum⁹ & hoc ſpiritualiter intelligere: qđ ubi ſpiritus & anima corpuſq; cõſenſerint: & non inter ſe bellum diuerſarũ habuerint uoluntatũ, carne cõcupiſcente aduerſus ſpiritũ: & ſpiritu aduerſus carnem: de omni re quam petierint, impetrent a patre. Nullicq; dubium quin bonarũ rerum poſtulatio ſit, ubi corpus ea uult habere quæ ſpiritus.

c ¶ Tunc accedẽs petrus ad eum / dixit: Dñe / quotiens peccabit in me frater meus / et dimittam ei ꝛc. Hæret ſibi ſermo dominicus: & in modum funiculi triplicis, rumpi nõ poteſt. Supra dixerat: Videte ne contemnatis unum ex puſillis iſtis: & adiecerat: Si peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum inter te & ipſum ſolum: & præmium repromiſerat dicens: Si duo ex uobis conſenſerint ſuper terram, de omni re impetrabunt quam petierint: & egò ero in medio eorum. Prouocatus apoſtolus Petrus interrogat quotiens fratri in ſe peccanti dimittere debeat: & cum interrogatione profert ſententiam, uſq; ſepties: Cui reſpõdit Ieſus: Non uſq; ſepties, ſed uſq; ſeptuagieſ / ſepties, id eſt quadringẽtis nonaginta uicibus: ut totiẽs peccanti fratri dimitteret in die, q̃tiẽs ille peccare nõ poſſit. d ¶ Ideo aſſimilatũ eſt regnũ cęlorum homini regi qui voluit rationem ponere cũ ſeruis ſuis. Familiare eſt ſyris & maximè palæſtinis ad omnem ſermonẽ ſuũ parabolas iungere: ut qđ per ſimplex præceptum teneri ab auditoribus nõ poteſt, per ſimilitudinem exemplaq; teneať. Præcepit itaq; Petro ſub cõparatione regis & domini & ſerui: qui debitor decẽ milium talentorum, a domino rogans, ueniam impetrauerat: ut ipſe quoq; dimittat cõſeruis ſuis minora peccantibus. Si enim ille rex & domin⁹ ſeruo debitori decem milia talentorum tam facile dimiſit: quanto magis ſerui cõſeruis ſuis debent minora dimittere? Quod ut manifeſtius fiat, dicamus ſub exemplo: Si quis noſtrum commiſerit adulterium, homicidium, ſacrilegium, maiora crimina decem milium talentorũ: rogantib⁹ dimittunť, ſi & ipſi dimittant minora peccantibus. Si autem ob factam contumeliam ſimus implacabiles: & propter amarum uerbum perpetes habeamus diſcordias: nonne nobis uidemur recte redigendi in carcerem: & ſub exemplo operis noſtri hoc agere: ut maiorum nobis delictorum uenia non relaxetur? e ¶ Et cum cępiſſet rationem ponere / oblatus eſt ei vnus qui debebat decem milia talenta. ¶ Cum autem nõ haberet vnde redderet / iuſſit eum dñs vęnundari ꝛ vxorẽ eius ꝛ filios ꝛc. Scio quoſdã iſtum qui debebat decẽ milia talenta, diabolum interpretari: cuius uxorem & filios uænundatos perſeuerante illo in malicia, inſipientiam & malas cogitationes intelligi uolunt. Sicut eñ iuſti uxor, dicitť ſapientia: ſic uxorẽ iniuſti & peccatoris, appellari ſtulticiã. Sed quomõ ei dimittat dominus decem milia talenta: & ille nobis cõſeruis ſuis centum denarios nõ dimiſerit: nec eccleſiaſticæ interpretationis eſt, nec a prudentibus uiris recipiendæ.

& ipſum ſolum. Si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuum. e Si autẽ te nõ audierit: adhibe tecum adhuc unum uel duos: ut in ore duorũ uel trium teſtium ſtet omne uerbum. Q̃ ſi nõ audierit eos, dic eccleſiæ. Si aũt eccleſiam a nõ audierit, ſit tibi ſicut ethnicus & publicanus. b Amẽn dico uobis: quæcunq; alligaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunq; ſolueritis ſup terrã, erunt b ſoluta & in cœlo. f Itẽrum dico uobis: quia ſi duo ex uobis cõſenſerint ſuper terrã de omni re quãcunq; petierint: fiet illis a patre meo qui in cœlis eſt. Vbi enim ſunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in me/ c dio eorum. k Tunc accẽdens Petrus ad eum, dixit: Dñe, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittã ei? uſq; ſepties? Dicit illi Ieſus: Non dico tibi uſq; ſepties, ſed d uſq; ſeptuagieſſepties. l Ideò aſſimilatũ eſt regnũ cœlorum homini regi, qui uoluit rationẽ ponere cum ſeruis e ſuis. Et cũ cœpiſſet rãtionẽ ponere, oblatus eſt ei unus qui debebat decem milia talenta. Cum autem non haberet unde redderet: iuſſit eum dominus uænundari & uxorem eius & filios: & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autẽ ſeruus ille rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Miſertus autẽ dominus ſerui illius, dimiſit eum: & debitũ dimiſit ei. Egreſſus autẽ ſeruus ille, inuenit unum de cõſeruis ſuis qui debebat ei centum denarios: & tenens ſuffocabat eum dicens: Redde quod debes. Et procidens cõſeruus eius rogabat eum dicẽs: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Ille autẽ noluit: ſed abijt & miſit eum in carcerem, donec redderet debitum. Videntes autem conſerui eius quæ fiebant, cõtriſtati ſunt ualde: & uenerunt & narrauerunt dño ſuo omnia quæ facta fuerant. Tunc uocauit illum dñs ſuus, & ait illi: Serue nequam, omne debitũ dimiſi tibi: quoniam rogaſti me. Nonne ergo oportuit & te miſereri conſerui tui, ſicut & ego tui miſertus ſum? Et iratus dñs ei⁹, tradidit eum tortorib⁹ quoadusq;

C g 184 X

h 185 VII

i 186 X

k 187 V

l 188 X

D

e 5 Sic & pater

E a ¶Sic et pater meus cęlestis faciet vobis: si nō remiseritis vnusquisq; fratri suo de cordibus vestris. Formidolosa sententia, si iuxta nostram mentem sentētia dei flectitur atq; mutatur. Si parua fratribus non dimittimus, magna nobis a deo non dimittenē. Et quia potest unusquisq; dicere: nihil habeo cōtra eum, ipse nouit: habet deum iudicē: nō mihi curæ est, quid uelit agere, ego ignoui ei: confirmat sen-
a 189 VI tentiam suā: & omnē simulationē fictæ pacis euertit, dicens: Si nō remiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris.

Ca. XIX

E ¶Et factum est cum consummasset Iesus sermones istos ꝛc. Et accesserūt ad eum pharisęi tentantes eum, et dicētes: Si licet homini dimittere vxorē suam quacunq; ex causa? De galilæa uenerat ad Iudæam: idcirco pharisæorum scri-
F barumq; factio interrogat eum: utrum liceat homini dimittere uxorē suam qualibet causa: ut q̄si cor-
b 190 II nuto teneant eum syllogismo: & quodcūq; responderit, captioni pateat. Si dixerit dimittendas esse uxores qualibet ex cau-
c 191 X sa, & ducendas alias: pudicitiæ prædicator, sibi uidebitur docere contraria. Si autem respōderit, non omnē ob causam debere dimitti: quasi sacrilegij reus tenebit̄: & aduersus doctrinā Moysi ac per Moysen dei facere iudicabit̄. Igitur dñs sic responsionem temperat, ut decipulam eorū transeat: scripturā sanctam adducēs in testimonium, & naturalem legem: primamq; dei sententiam secundæ opponens: quæ non uoluntate dei, sed peccantium necessitate concessa est.

c ¶Qui respondens ait eis: Non legistis: quia qui fecit ab initio masculum ꝛ fęminā fecit eos? Hoc in exordio Geneseos scriptū est. Dicēdo autē masculū & fœminā, ostendit secūda uitanda cōiugia. Nō em̄ ait, masculū & fœminas, qd̄ ex prioꝝ repudio quærebat̄: sed masculū & fœminā: ut unius cōiugis cōsortia necterenē. d ¶Et dixit: Propter hoc dimittet hō patrē et matrē / et adhęrebit vxori suę. Similiter (ait) adhærebit uxori suæ, nō uxoribꝰ. Et erunt duo in carne una. Præmium nuptiarū, e duabus unam carnē fieri. Castitas iuncta spiritui, unus efficit̄ spiritus.

e ¶Quod ergo deus coniunxit, homo non separet. Deus coniunxit, unam faciendo carnem uiri & fœminæ: hanc homo nō potest separare, nisi forsitan solus deus. Homo separat, quando propter desyderiū secundæ uxoris, primam dimittit. Deus separat qui & cōiunxerat, quando ex consensu propter seruitutem dei: eo q̄ tempus in arto
1. Cor. 7. e sit: sic habemus uxores, quasi non habētes. f ¶Dicunt illi: Quid ergo moyses mandauit dari libellum repudij / ꝛ dimittere? Aperiunt calumniam quā parauerant. Et certe dominus non propriam sententiā protulerat, sed ueteris historiæ & mandatorum dei fuerat recordatus. g ¶Ait illis: Quoniā moyses ad duriciam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autē nō fuit sic. Qd̄

a quoadusq; redderet uniuersum debitum: Sic & pater meus cœlestis faciet uobis: si nō remiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris.

Ca. XIX

E ᵃT factum est cū cōsummasset Iesus sermones istos, migrauit a galilæa: & uenit in fines Iudææ trans Iordanem: & secutæ sunt eum turbæ multæ, & cu-
b rauit eos ibi. Et accesserunt ad eum pharisæi tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere uxorē suam
c quacunq; ex causa. Qui respondens, ait eis: Non legistis: quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fe-
b cit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne
e una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo
f deus cōiunxit, homo nō separet. Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij & dimittere?
g Ait illis: Quoniā Moyses ad duriciā cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras: ab initio autē nō
b fuit sic. ᵇDicō autē uobis: quia quicūq; dimiserit uxorē suam nisi ob fornicationē: & aliam duxerit, mœchat̄. Et
i qui dimissam duxerit, mœchatur. ᶜDicunt ei discipuli eius: Si ita est causa homini cū uxore, non expedit nu-
k bere. Qui dixit illis: Non omēs capiunt uerbū istud, sed
l quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic

G Deut. 24. a

H

1. Cor. 7. b

Prouer. 18. d

priorem dimittere iubetur uxorem: ut secundam prima uiuente non habeat. Quod enim dicit, tale est: Si non propter libidinē, sed propter iniuriam dimittis uxorem: quare expertus infœlices priores nuptias, nouarū te immittis periculo? Necnon quia poterat euenire: ut iuxta eandem legem, uxor quoq; marito daret repudium: eadem cautela præcipitur, ne secūdum accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerat adultera, opprobriū nō timebat: secūdo præcipit̄ uiro, q̄ si talem duxerit, sub adulterij sit crimine. i ¶Dicūt ei discipuli eius: Si ita est causa hoī cū vxore / non expedit nubere. Graue pōdus uxorum est, si excepta causa fornicationis, eas dimittere non licet. Quid enim si temulenta fuerit: si iracunda, si malis moribus, si luxuriosa, si gulosa, si uaga, si iurgatrix, si maledica: tenēda erit istiusmodi? Volumus, nolumus, sustinenda est. Cum em̄ essemus liberi, uoluntarie nos subiecimus seruituti. Videntes ergo apostoli graue uxorū iugum, proferunt motū animi sui & dicunt: Si ita est causa homini cum uxore, nō expedit nubere. k ¶Qui dixit illis: Nō omnes capiunt verbū istud / sed quibꝰ datū est ꝛc. Nemo putet sub hoc uerbo uel fatum, uel fortunā introduci: q̄ hi sunt uirgines quibꝰ a deo datum sit: aut quos quidā ad hoc casus adduxerit: sed his datum est qui pertierunt, qui uoluerunt: qui ut acciperent, laborauerunt. Omni em̄ petenti dabit̄: & quærēs inueniet: & pulsanti aperiet̄. l ¶Sunt enī eunuchi / qui de matris vtero sic nati sunt: et sunt eunuchi / qui facti sunt ab hominibus: et sunt eunuchi / qui seipsos castrauerunt propter regnum cęlorum. Qui potest capere / capiat. Triplex genus est eunuchorū, duorū carnalium, & tertij spiritualis. Alij sunt qui de matris utero sic nascunt̄. Alij quos uel captiuitas facit: uel delitiæ

A delitiæ matronales. Tertij sunt qui seipsos castrauerunt propter regnū cœlorum: & qui cum possint esse uiri, propter christum eunuchi fiunt. Istis promittitur premium: superioribus autem quibus castimoniæ necessitas non uoluntas est: nihil omnino debetur. Possumus & aliter dicere. Eunuchi sunt ex matris utero: qui frigidioris naturæ sūt nec libidinem appetentes. Et alij, qui ab hominibus fiunt: ꝗs aut philosophi faciūt aut propter idolorū cultū emolliuntur in fœminas: uel persuasione hæretica simulant castitatē: ut mentiantur religionis ueritatē. Sed nullus eorum consequitur regna cœlorū: nisi qui se castrauerit propter christum. Vnde infert: Qui potest capere capiat: ut unusqsq; cōsyderet uires suas, utrum possit uirginalia & pudicitiæ implere præcepta. Per se em̄ castitas blanda est: & quemlibet ad se alliciens. Sed consyderāda sunt uires: ut qui potest capere capiat.

B Quasi hortātis uox domini est: & milites suos ad pudicitiæ premiū concitātis. Qui potest capere capiat: qui potest pugnare pugnet, supet actriūphet. a ¶Tunc oblati sunt ei paruuli vt manus eis iponeret ⁊ oraret: discipuli autem increpabant eos. Non quo nollent eis salua

utero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere capiat.

a °Tūnc oblati sunt ei paruuli: ut manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpabant eos. Iesus uero

b ait eis: Sinitē paruulos, & nolite eos prohibere ad me uenire: talium est enim regnum cœlorum. Et cum im-

c posuisset eis manus, abijt inde. ' Et ecce ūnus accedēs ait illi: Magister bone: quid boni faciā ut habeā uita-

d tam æternam? Qui dixit ei: Qūid me interrogas de bono? Vnus est bonus deus. Si autēm uis ad uitam in-

e gredi: serua mandata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies. Non adulterabis. Non facies furtum. Non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem: & diliges proximum tuum

f sicut teipsum. Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui a iuuentute mea: quid adhuc mihi deest? Ait

g illi iesus: ' Si ūis perfectus esse: uade uende quæ habes & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & ueni sequere me. ° Cum audisset autem adolescens

h uerbum: abijt tristis: erat enim habens multas possessiones. Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico uobis: quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum.

i Et iterūm dico uobis: Facilius est camelū per foramen acus transire ꝗ diuitē intrare in regnū cœlorū. Auditis aūt his discipuli mirabant' ualde dicētes: Quis ergo po

terit saluus

facies ⁊c. Adolescentem istum tentatorem esse: ex eo probare possumus, qd' dicente sibi domino: si uis ad uitam ingredi serua mandata: rursum fraudulenter interrogat quæ sint illa mādata: quasi non ipse legerit: aut dominus possit deo iubere contraria. f ¶Dicit illi adolescēs: Omnia hęc custodiui a iuuētute mea. Quid adhuc mihi deest? Mētiē adolescēs. Si em̄ hoc qd' positum est in mādatis: Diliges proximū tuū sicut teipsū, opere cōplesset: quō postea audiēs: Vade & uende quæ habes, & da pauperibus, tristis recessit, qa habebat possessiones multas? g ¶Si vis perfectus esse: vade vende quę habes ⁊ da paupe ribus ⁊c. In potestate nostra est utrum uelimus esse perfecti. Tñ quicūq; pfectus esse uoluerit, debet uēdere quæ habet: & non ex parte uēdere, sicut Ananias fecit & Sapphira: sed totū uendere: & cū uēdiderit dare oīe paupib⁹, & sic sibi præpare thesaurum in regno cœlorum. Et hoc ad perfectionē nō sufficit, nisi post contēptas diuitias, saluatorē sequaī: id est, relictis malis faciat bona. Facili⁹ em̄ sacculus contēnit ꝗ uoluptas. Multi diuitias relinquentes, dominum non sequuntur. Sequitur autem dominum, qui imitator eius est: & per uestigia illius graditur. Qui enim dicit se in christo credere: debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare.

C

d 192 II

e 195 II

Act. 5. a

f 194 II

g 195 II

D

b ¶Abijt tristis: erat enim habens multas possessiones. Hæc est tristicia quæ ducit ad mortem. Causaq; tristiciæ redditur: quod habuerit multas possessiones: id est spinas & tribulos quæ semētem dominicam suffocauerint.

i ¶Jesus autem dixit discipulis suis: Amen dico vobis: quia diues difficile intrabit in regnum cęlorum. Et quomodo Abrahā, Isaac & Iacob diuites intrarunt in regnū cœlorum: & in euangelio Matthæus & Zacheus diuitijs derelictis, domini testimonio prædicantur? Sed consyderandum qd' eo tempore quo intrauerunt, diuites esse desierunt. Tamdiu ergo non intrabunt, quādiu diuites fuerint. Et tamen quia difficulter diuitiæ contemnuntur, non dixit: Impossibile est diuites intrare in regnum cœlorum, sed difficile. Vbi difficile ponitur: non impossibilitas prætenditur, sed raritas demonstratur.

Geñ. 13. b. et. 36. a ē. 9. a Luc. 19. a

k ¶Et iterum dico vobis: Facilius est camelum per foramen acus transire, ꝗ diuitem intrare in regnū cęlorum. Auditis autem his discipuli mirabantur valde ⁊c. Hoc dicto ostenditur non difficile esse, sed impossibile. Si enim quomodo camelus non potest intrare per foramen acus: sic diues intrare non potest in regna cœlorum: nullus diuitum saluus erit. Sed si legamus Esaiam quomodo cameli madian & epha ueniant hierusalem cum donis atq; muneribus: & qui prius curui erāt, & uitiorū

Esa. 60. a

1. Cor. 14. d

Marc. 10. c

pā. 117. d

Ioā. 10. b

pā. 142. c

E prauitate distorti, ingrediant portas hierusalem: uidebimus quō & isti cameli quibus diuites comparant, cum deposuerint grauem sarcinā peccatorū, & totius corporis prauitatē: intrare possint per angustā portā & artā uiā quæ ducit ad uitam. Interrogantibus autē discipulis & admirantibus austeritatē dicti, quis ergo saluus fiet? clæmētia sua seueritatē sentētiæ tēperauit dicēs: Quæ apud hoīes īpossibilia, apud deū possibilia sunt. a ¶ Tūc respondens petrus dixit ei: Ecce nos reliqmus omnia ⁊ secuti sumus te: quid ergo erit nobis? Grādis fiducia: Petrus piscator erat: diues nō fuerat, cibos manu & arte quærebat: & tamen loquit confidēter, reliqmus oīa. Et quia nō sufficit tm relinquere: iungit qd perfectū est: & secuti sumus te. Fecimus qd iussisti: quid igit nobis dabis prēmij? b ¶ Jesus autē dixit illis: Amen dico vobis qō vos qui secuti estis me ⁊c. Non dixit, qui reliqstis omnia: hoc em & Socrates fecit philosophus: & multi alij diuitias cōtempserūt, sed qui secuti estis me: qd ꝑ prie apostolorum est atq; credentiū. In regeneratione cū sederit filius hominis in sede maiestatis suæ: qñ & mortui de corruptione resurgēt incorrupti, sedebitis & uos in solijs iudicātium: condēnantes duodecim tribus israel: qa uobis credētibus illi credere noluerunt.

c ¶ Et omnis qui reliquerit domum vel fratres aut sorores ⁊c. Locus iste cū illa sententia cōgruit in q̄ saluator loquit: Non ueni pacē mittere sed gladiū. Veni em separe hominē a patre suo, & matrē a filia, & nurū a socru: & inimici hoīs domestici eius. Qui ergo ꝑpter fidem chr̄isti & prædicationē euāgelij oīes affectus cōtempserint, atq; diuitias & sæculi uoluptates: isti centuplū recipient & uitā æternā possidebunt. Ex occasione huius sentētiæ, quidā introducūt mille annos post resurrectionē: dicentes tunc nobis centuplū omniū rerum quas dimisimus & uitam æternam esse reddendā: non intelligētes qd si in cæteris digna sit repromissio, in uxorib⁹ appareat turpitudo: ut qui unā ꝑ dño dimiserit, centū recipiat in futuro. Sēsus ergo iste est: Qui carnalia ꝑ saluatore dimiserit, spūalia recipiet: quæ cōparatiōe & merito suī ita erūt, q̄si si puo numero cētenarius numer⁹ cōpareť. Vnde dicit & Apl̄us: q unā tantū domū & unius ꝓuinciæ paruos agros dimiserat, terit saluus esse? Aspiciēs autem iesus, dixit illis: Apud homines hoc impossibile est: apud deum autem oīa possibilia sunt. b Tūc respondens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia: & secuti sumus te: Quid ergo erit nobis? c Jesus autem dixit illis: Amen dico uobis: qd uos qui secuti estis me in regeneratione: cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ: sedebitis & uos sup sedes duodecim, iudicātes duodecim tribus israel. d Et omnis qui reliquerit domum uel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum: centuplum accipiet & uitam æternam possidebit. e Multi autem erunt primi nouissimi: & nouissimi primi. Ca. XX

f Similē est regnum cœlorum homini patrifamilias qui exijt primo mane conducere operarios in uineam suam. Conuentione autem facta cum operarijs ex denario diurno: misit eos in uineam suam. Et egressus circa horam tertiam: uidit alios stantes in foro ocioſos, & dixit illis: Ite & uos in uineam meam: & quod iustum fuerit dabo uobis. Illi autem abierunt. Iterum autem exijt circa sextam & nonam horam: & fecit similiter. Circa undecimam uero exijt: & inuenit alios stantes, & dicit illis: Quid hic statis tota die ociosi? Dicunt ei: Quia nemo nos cōduxit. Dicit illis: Ite & uos in uineam. Cum sero autem factum esset: dicit dominus uineæ procuratori suo: Voca operarios & redde illis mercedem, incipiens a nouissimis usq; ad primos. Cum uenissent ergo qui circa undecimam horam uenerant: acceperunt singulos denarios. Venientes autem & primi: arbitrati sunt qd plus essent acceperi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios. Et accipientes, murmurabant aduersus patremfamilias dicentes: Hi nouissimi una hora fecerunt: & pares illos nobis feciſti qui portauimus pondus diei & æstus? At ille

Quasi nihil habētes & oīa possidentes. Ca. XX. 2. Cor. 6. b G

Similē est regnum cœlorū homini patrifamilias qui exijt primo mane cōducere operarios in uineā suā ⁊c. Parabola ista uel similitudo regni cœlorum: ex his quæ præmissa sunt intelligitur. Scriptum est enim ante eam: Multi erūt primi nouissimi, & nouissimi primi, Non tēpore differēte dño, sed fide: Dicitq; patremfamilias primo mane exisse ut conduceret operarios in uineā suam: & precium operis cōstituisse denariū. Deinde egressum circa horam tertiā uidisse alios stantes in platea ociosos: & illis neq; denariū, sed qd iustū est fuisse pollicitum. Sexta quoq; hora & nona feciſse similiter. Vndecima autem inueniſse alios stantes, qui tota die ociosi fuerant: & misisse eos in uineā. Cum autē sero factum esset præcepisse procuratori suo ut a nouissimis incideret reddere: hoc ē, ab operarijs horæ undecimæ usq; ad operarios horæ primæ: omnesq; pariter contra nouissimos inuidia concitatos, iniqtatem arguisse patrisfamilias: Non qd min⁹ acceperint q̄ fuerat cōstitutū, sed qd pl⁹ accipe uoluerint his in quos se clæmentia cōductoris effuderat. Mihi uidētur primæ horæ esse operarij, Samuel & Hieremias & baptista Ioānes: qui possunt cū psalmista dicere: Ex utero matris meæ deus me⁹ es tu. Tertiæ uero horæ operarij sunt: q a pubertate seruire deo cœperunt. Sextæ horæ, qui matura ætate suscepe runt iugū chr̄isti. Nonæ, qui iam declināt ad seniū. Porro undecimæ, qui ultima senectute: & tamē omnes pariter accipiūt præmiū, licet diuersus labor sit. Sunt qui hāc parabolā aliter differant. Prima hora, uolunt missum esse in uineā Adam, & reliquos patriarchas usq; ad Noe. Tertia, ipsum Noe usq; ad Abrahā, & circūcisionē ei datā. Sexta, ab Abrahā usq; ad moysen, qñ lex data ē. Nona, ipsū moysen & ꝑphetas. Vndecima, apl̄os & gentiū populū qbus omnes inuidēt. Vnde hoc ipsum intelligēs post horā iam undecimā, cū esset ꝑpe solis occasum & ad uesperā, Ioannes euāgelista loquit: Filioli mei nouissima hora est. Et simul cōsydera qd iniusticiā patrisfamilias quā in undecimæ horæ operarijs oīes pariter accusant: in seipsis nō intelligūt. Si em iniquus est paterfamilias: nō in uno iniquus est, sed in oīb⁹: qa nō sic laborauit tertiæ horæ operarius:

h 196 X — i 197 V — k 198 II — l 199 II — a 200 X — F — ē. 10. d — p̄. 21. b — 1. Ioh. 2. c — H

operarius:quomodo ille qui prima hora est missus in uineā. Similiter & sextæ horæ oparius:minus laborauit tertiæ horæ operario: & nonæ,sextæ horæ operario. Omnis itaq; retro uocatio gentibus inuidet: & in euangelij tor/quetur gratia. Vnde & saluator concludens parabolam: Erūt,inquit,primi nouissimi, & nouissimi primi: Q d' iudæi de capite uertant in caudam:& nos de cauda mutemur in caput.

a ¶ Amice nō facio tibi iniuriā. Legi in cuiusdā libro: amicum istum qui increpat a patrefamilias, primæ horæ operariū, protoplastum intelligi, & eos qui illo tpe crediderūt. b ¶ Nōne ex denario conuenisti mecū? Denarius figurā regis habet. Recepisti ergo mercedē quā tibi ꝓmiserā:hoc est imaginē & similitudinē meā:qd quæris amplius: & nō tā ipse plus accipere cꝫ aliū nihil accipere desyderas: quasi alteri⁹ cōsortio minuat premij meritū? c ¶ Tolle qd̄ tuum est & vade. Iudæos intellige,non gratia sed ope saluatos. Qui enim fecerit eā,uiuet in ea. Vnde dicit ad eū: d ¶ An oculus tuus nequā est: quia ego bonus sum. Idipsum sonat & illa Lucæ parabola: ubi maior filiꝰ minori inuidet,& nō uult eū recipi pœnitentē,& patrē accusat iniusticiæ. Et ut sciamus hunc esse sensum quē diximus,titulus parabolæ huius finisq; consentiūt. Sic erūt,inquit, nouissimi primi:& primi nouissimi. Multi enī sunt uocati:pauci uero electi. e ¶ Et ascendēs iesus hierosolymam assumpsit duodecim discipulos suos secreto/ & ait illis: Ecce ascēdimus hierosolymā: & filius hois tradet &c. Crebro hoc ipsum discipulis dixerat:sed quia multis in medio disputatis poterat labi de memoria qd' audierāt:iturus hierosolymā,& secū ducturus aplos, ad tentationē eos parat: ne cū uenerit psecutio & crucis ignominia,scandaliçent. f ¶ Tūc accessit ad eū mater filiorū çebedei cū filijs suis &c. Vnde opinionē regni habet mater filiorū çebedei:ut cū dñs dixerit: filiꝰ hois tradet principibꝰ sacerdotū & scribis:& condēnabūt eū morte:& tradēt gētibus ad illudē/dū & flagellandū & crucifigendū, & ignominiā passiōis timētibus discipulis nūciaret:illa gloriā postulet triūphātis? Hac ut reor ex causa:quia post omnia dixerat dñs:& tertia die resurget:putauit eū mulier post resurrectionē ilico regnaturū: & hoc qd' in secūdo aduentu ꝓmittit,in primo esse cōplendū:& auiditate fœminea præsentia cupit,imemor futurorū. Q d' autē interrogat dñs, & illa petente respōdit:quid uis? nō uenit de ignorātia: sed ex eiꝰ psona dicit qui flagellādus & crucifigendus erat: quō & in hæmorrousa: Quis me tetigit? Et de Laçaro: Vbi posuistis eum? In ueteri quoq; testamento: Adam ubi es? Et descēdens uidebo si iuxta clamorē qui uenit ad me perficiant: sin autem non est, ut sciam. Postulat autem mater filiorū çebedei errore muliebri & pietatis affectu, nesciēs quid peteret. Nec mirum si ista arguatur imperitiæ,cum de Petro dicatur: quando tria uult facere tabernacula, Nesciens quid diceret. g ¶ Respondens autem iesus dixit: Nescitis quid petatis. Mater postulat: & dñs discipulis loquit: intelligēs preces eius ex filiorū descendere uolūtate. b ¶ Potestis bibere calicē quē ego bibiturus sum? Calicē in scripturis diuinis, passionem intelligimus: iuxta illud: Pater,si possibile est,trā/seat a me calix iste. Et in psalmo: Quid retribuā dño ꝓ oībus quæ retribuit mihi? Calicē salutaris accipiā,& nomen dñi invocabo. Statimq; infert quis iste sit calix. Præciosa in cōspectu dñi mors sanctorum eius. i ¶ Ait illis: calicem quidē meū bibetis &c. Quæritur quō calicē martyrij filij çebedei, Iacobus uidelicet & Ioannes biberint: cū scriptura narret Iacobū tantū apostolū ab herode captē truncatū: Ioannes autē ꝓpria morte uitam finierit. Sed si legamus ecclesiasticas historias, in qbus fertur,qd' & ipse ꝓpter martyriū sit missus in feruētis olei doliū, & inde ad suscipiendam coronā christi athleta ꝓcesserit: statimq; relegatꝰ in pathmos insulā sit: uidebimus martyrio animū nō defuisse:& bibisse Ioannē calicē cōfessiōis,quē & tres pueri in camino ignis biberūt: licet psecutor nō fuderit sanguinē. Q d' aūt dicit: sedere ad dexterā meā & sinistrā,nō est meū dare uobis, sed qbꝰ patū est a patre meo:sic intelligēdū est:Regnū cœlorū nō est dātis sed accipiētis. Nō est enī acceptio psonarū apud deū: sed qcūq; talē se præbuerit ut regno cœlorū dignꝰ fiat:hic accipiet,qd' nō psonæ sed uitæ patū est. Si itaq; tales estis q consequimini regnū cœlorū,qd' pater meꝰ triūphātibꝰ & uictoribꝰ præpauit: uos q̄q; accipietis illud. Alij de moyse & Elia dictū uolūt, q̄s paulo ante in monte cū eo uidebāt loquētes: sed mihi nequaq; uidet. Ideo enī sedētiū in regno cœlorū uocabula nō dicūt: ne paucis notis,cæteri putarent excluſi. k ¶ Et audiētes decē indignati sūt de duobꝰ fratribꝰ. Decē apli nō indignant matri filiorū çebedei,nec ad mulieris audaciā referūt postulātis, sed ad filios,qd' ignorātes mēsurā suā,īmodica cupiditate exarserint:quibꝰ & dñs dixerat: Nescitis qd petatis. Subintelligit aūt uel ex rnsione dñi,uel ex indignatiōe aplorū, ꝙ filij matrē īmiserint ad grādia postulāda. l ¶ Iesus aūt vocauit eos ad se & ait: Scitis q: ꝓncipes gētiū dñant eorū &c. Humilis magister & mitis:nec cupiditatis īmodicæ duos arguit postulātes:nec decē reliquos indignatiōis increpat & liuoris, sed tale ponit exemplū, q̄ doceat eū maiorem esse qui minor fuerit:& illū dñm fieri, qui omniū seruus sit. Frustra igitur aut illi īmoderata quæsierant: aut isti dolent super maiorū desyderio:cū ad summitatē uirtutū nō potētia sed humilitate ueniat. Deniq; sui ꝓponit exēplū,ut si dicta ꝓuipēderēt,erubescerēt ad opa:& dicit: Sicut filius

Mar.9.a Infra 26,d ꝑs.115.a b 201 II c 202 VI Act.12.a d 203 II

Luc.8.f Iob.11.d Genē.3.b Ibidē,18.c

E a ¶ Sicut filius hominis nō venit ministrari sed ministrare. Nota, qđ crebro diximus, eum qui ministrat, appellari filium hominis. b ¶ Et dare animā suā redemptionē p̄o multis. Quando formā serui accepit: ut pro mundo sanguinem funderet. Non dixit animā suā redemptionē dare p̄ omnibus: sed p̄ multis: id est p̄ his q̄ credere voluerint.

c ¶ Et egredientibus illis ab hierich̄o: secuta est eū turba multa ⁊c̄.

c 204 IIII Multi latrones erant in hierich̄o: q̄ egredientes & descēdentes de

f 205 II hier'lm, interficere & vulnerare consueverāt. Idcirco dñs venit hierich̄o cū discipl'is suis, ut liberet vulneratos & multā turbā secum trahat. Denic̄ps postc̄ps egredi voluit ab hierich̄o, secuta est eum turba multa. Si mansisset hierosolymis & nunc̄ps ad humilia descēdisset: turba usq̄ hodie sederet

a 206 II in tenebris & umbra mortis. Sed & duo cæci erant iuxta uiā. Cæcos appellat qui nec dum dicere poterāt:

p̄s.35.c In lumine tuo videbimus lumen. Secus uiam, quia uidebant quidem legis, habere

F b 207 VII noticiā: sed uiā quæ christus est ignorabant. Quos plæric̄ps pharisæos intelligūt & sadducæos. Alij vero utrūc̄ps populū, &

c 208 II ueteris testamenti & noui: qđ alter scriptā legē: alter naturalē sequēt, sine christo cæc⁹ erat. Hi qa p̄ se videre nō poterāt: audierūt præconia saluatoris: & confessi sunt filiū dauid. Sin autē utercp̄s cæcus refertur ad populū iudæorū: hoc qđ sequitur: Increpabat eos turba: sup ethnicis intelligendū est: quos Apostolus monet ne glorientē

Rom.11.b & superbiant contra radicem suam: sed cum ipsi errore priorum inserti fuerint ex oleastro in bonam oliuam, ne quac̄ps debeant inuidere priorum saluti. Miserere nostri fili dauid. Increpātur a turbis & nihilominus non tacēt: sed crebrius id ipsum ingemināt, ut desyderiū plenū uerę lucis ostendant. b ¶ Et stetit iesus ⁊ vocauit eos ⁊ ait. Cæci erant, quo pergerent ignorabant: & sequi nō poterant saluatorē. Multæ foueæ in hierich̄o, multæ rupes & prærupta in profundū uergentia: idcirco dñs stat: ut uenire possint: & uocari iubet ne turbæ prohibeāt: & interrogat quasi ignorās qd uelint: ut ex responsione cæcorū manifesta debilitas pateat: & uirt⁹ ex remedio cognoscatur. c ¶ Miserus autē eorū iesus tetigit oculos eorū: ⁊ cōfestim viderunt: ⁊ secuti sunt eum. Tangit oculos: & præstat artifex, quod natura non dederat. Aut certe quod debilitas tulerat, donat misericordia. Statimc̄ps uiderunt & secuti sunt eum. Qui ante in hierich̄o contracti sedebant:

E & clamare tm̄ nouerant, postea sequūtur iesum, non tā pedibus c̄ps uirtutibus. Ca. XXI

E ¶ cum appropinquasset hierosolymis ⁊ venisset bethphage ad montē oliueti: tunc iesus misit duos discipulos suos dicēs eis: Ite in castellū qđ̄ ꝓtra vos est ⁊c̄. Egreditur de hierich̄o, turbis eductis inde c̄ps plurimis: & cæcis reddita sanitate appropinquat hierosolymis, magnis ditatus mercibus: salute credentium reddita, ingredi cupit urbem pacis, & locum uisionis dei, & arcem speculatorij. Cumc̄ps appropinq̄ret hierosolymis & uenisset bethphage ad domū maxillarū: qui sacerdotū uiculus erat, & cōfessionis portabatur ypū: & erat sit⁹ in monte oliueti: ubi lumen sciētiæ, ubi laborū & dolorū requies: misit duos discipulos suos θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν: id est scientiam & operā, ut ingrederēt castellū: Dixitc̄ps eis: Ite in castellum qđ contra uos est. Contra apostolos eīm erat, nec iugum doctrinarum uolebat accipere. Et statim, inquit, inuenietis asinam alligatam, & pullum cū ea: soluite & adducite mihi. Alligata erat asina mstis uinculis peccatorū. Pullus quoc̄ps lasciuus: & frænorū impatiens cum matre: scd'm euangeliū Lucæ: multos habebat dños, non uno erLuc.19.e rori & dogmati subditos: & tamen multi H domini qui sibi potestatem illicitam uēdicabant, uidētes uerum dominum & seruos eius uenisse, qui ad soluendum missi fuerant, non audent resistere. Quæ sit autem asina & pullus asinæ, dicemus in subditis. g ¶ Hoc autem factum est vt adimpleretur qđ dictum est per prophetam dicentem: Dicite filię sion: ecce rex tuus venit tibi mansuetus/ sedens super asinam ⁊ pullum filium subiugalis. Hoc in propheta Zacharia scriptum est: de quo plenius, Zach.9.b si uitæ spacium fuerit, in suo dicetur loco. Nunc stringendum breuiter, qđ scd'm literam in paruo itineris spacio super utrumc̄ps animal sedere non quiuerit. Aut enim sedit asinæ, & pullus absc̄ps sessore fuit: aut si pullo, quod magis competit, usus est ad sedendum: asina ducta est libera. Ergo cum historia uel impossibilitatem habeat, uel turpitudinem, ad altiora transmittimur: ut asina ista quæ subiugalis fuit, & edomita & iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ lasciuus & liber: gentium populus, quibus sederit iesus, missis ad eos duobus discipulis suis, uno in circumcisionē, & altero in gentes. b ¶ Euntes autem discipuli fecerunt sicut p̄ęcepit eis iesus: ⁊ adduxerunt asinam ⁊ pullum: ⁊ imposuerunt super eos vestimenta sua: ⁊ eum desuper sedere fecerunt. Pullus iste & asina, quibus apostoli sternunt uestimenta sua, ut iesus mollius sedeat: ante aduentum saluatoris nudi erant: multisc̄ps sibi in eos dominatum uendicantibus, absc̄ps operimento frigebant. Postquā uero susceperē apostolicas uestes: pulchriores effecti: dominum habuere sessorem. Vestis autem apostolica: uel doctrina

iores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter uos: sed quicūc̄ps uoluerit inter uos maior fieri, sit uester minister. Et qui voluerit inter uos primus esse:

a erit uester seruus. c Sicut filius hominis non uenit mi-

b nistrari, sed ministrare: Et dare animā suā redemptionē

c pro multis. f Et egredientibus illis ab hierich̄o: secuta est eum turba multa. Et ecce duo cæci sedentes secus uiam, audierunt quia iesus transiret: & damauerūt, dicentes: Dñe miserere nostri fili dauid. Turba autem increpabat eos ut tacerent. At illi magis damabant, dicētes: Do-

d mine miserere nostri fili dauid. Et stētit iesus & uocauit eos: & ait: Quid uultis ut faciam uobis? Dicunt illi: Do-

e mine ut aperiantur oculi nostri. Misertus autem eorū iesus, tetigit oculos eorum: Et confestim uiderunt: & secuti sunt eum. Ca. XXI

f E T cum appropinquasset hierosolymis & uenisset bethphage ad montem oliueti: tunc iesus misit duos discipulos, dicens eis: Ite in castellum qđ contra uos est: & statim inuenietis asinam alligatam & pullum cum ea: soluite & adducite mihi. Et si quis uobis aliqđ dixerit, dicite: quia dominus his opus

g habet: & confestim dimittet eos. b Hoc autem factum est: ut adimpleretur qđ dictum est per prophetam, dicentem: Dicite filiæ sion: ecce rex tuus uenit tibi mansuetus: sedens super asinam & pullū filiū subiugalis. c Euntes autem discipuli, fecerunt sicut præcepit illis iesus. Et adduxerunt asinam & pullum: & imposuerūt sup eos

uestimneta

tem asina & pullus asinæ, dicemus in subditis. g ¶ Hoc autem factum est vt adimpleretur qđ dictum est per prophetam dicentem: Dicite filię sion: ecce rex tuus venit tibi mansuetus/ sedens super asinam ⁊ pullum filium subiugalis. Hoc in propheta Zacharia scriptum est: de quo plenius, Zach.9.b si uitæ spacium fuerit, in suo dicetur loco. Nunc stringendum breuiter, qđ scd'm literam in paruo itineris spacio super utrumc̄ps animal sedere non quiuerit. Aut enim sedit asinæ, & pullus absc̄ps sessore fuit: aut si pullo, quod magis competit, usus est ad sedendum: asina ducta est libera. Ergo cum historia uel impossibilitatem habeat, uel turpitudinem, ad altiora transmittimur: ut asina ista quæ subiugalis fuit, & edomita & iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ lasciuus & liber: gentium populus, quibus sederit iesus, missis ad eos duobus discipulis suis, uno in circumcisionē, & altero in gentes. b ¶ Euntes autem discipuli fecerunt sicut p̄ęcepit eis iesus: ⁊ adduxerunt asinam ⁊ pullum: ⁊ imposuerunt super eos vestimenta sua: ⁊ eum desuper sedere fecerunt. Pullus iste & asina, quibus apostoli sternunt uestimenta sua, ut iesus mollius sedeat: ante aduentum saluatoris nudi erant: multisc̄ps sibi in eos dominatum uendicantibus, absc̄ps operimento frigebant. Postquā uero susceperē apostolicas uestes: pulchriores effecti: dominum habuere sessorem. Vestis autem apostolica: uel doctrina

doctrina uirtutum, uel edissertio scripturarum intelligi potest: siue ecclesiasticorum dogmatum uarietates: quibus nisi anima instructa fuerit & ornata, sessorem habere dominum non meretur. a ¶Plurima autem turba strauerunt uestimenta sua in uia: Videte differentiã uniuscuiusq; psonæ. Apostoli uestimẽta sua super asinũ ponũt: turba quæ uilior est, substernit pedibus asini: necubi offendat in lapidẽ: ne calcet spinã, ne labatur in foueã. b ¶Alij autẽ cędebãt ramos de arboribus & sternebant in uia. De arboribus frugiferis quibus mons oliueti consitus est: cædebãt ramos sternebãtq; in uia: ut praua recta facerent, & æquarẽt inæquali a: quo rectius atq; securius in corde credẽtiũ, christus dæmonum atq; uitiorũ uictor incederet. c ¶Turbę autem quę pcedebãt & quę sequebant damabãt dicẽtes: osanna filio dauid &c. Quia manifesta est historia, spiritualẽ sequamur ordinẽ disserendi. Turbæ quæ egressæ fuerant de hiericho, & secutæ sunt saluatorẽ ac discipulos eius, postq; pullum asinæ solutũ uiderũt, qui ante ligatus fuerat: & apostolorum uestibus exornatũ, & sedentẽ sup eum dñm iesum: supposuerũt uestimenta sua, & strauerunt uiam ramis arborũ. Cũq; opere cuncta fecissent: uocis quoq; tri
B buunt testimonium: & præcedẽtes atq; sequẽtes, nõ breui atq; silenti cõfessione: sed clamore plenissimo resonãt: osanna filio dauid: benedictus qui uenit in nomine dñi. Q2 aũt dicit: Turbæ quæ præcedebãt & quæ sequebant: utrũq; ostendit populũ: & qui ante euãgeliũ, & qui post euangeliũ dño crediderunt, consona iesum confessionis uoce laudare: & scd'm supioris parabolæ exemplũ diuersarũ horarum operarios, unũ fidei accipe præmiũ. Porro qd' sequit: osanna filio dauid: quid significet: & ante annos plurimos in breui epistola ad Damasum tunc rhomanæ urbis episcopũ dixisse me memini: & nunc pstringam breuiter. In centesimo decimoseptimo psalmo: qui manifeste de aduentu saluatoris scriptus est: inter cætera
Ps.117.c hoc q̃q legimus: Lapidẽ quẽ reprobauerũt ædificantes: hic factus est in caput anguli. A dño factũ est istud, hoc est mirabile in oculis nr̃is. Hæc ẽ dies quã fecit dñs, exultem⁹ & lætemur in ea. Statimq; iũgit: O dñe saluũ me fac: O domine bene prosperare. Benedictus qui uenit in nomine dñi: benediximus uobis de domo dñi & cætera. Pro eo quod habetur in Lxx. interpretibus, ὦ κύριε σῶσον δή: id est: O domine saluum fac: In hebræo legimus אנא יהוה הושיעה נא qd' manifestius interpretatus est Symmachus dicens: Obsecro dñe saluũ fac, obsecro. Nemo ergo putet ex duobus uerbis, græco uidelicet & hebræo sermone esse compositũ: sed totũ hebraicũ: & significare qd' aduẽtus christi salus mũdi sit. Vnde & sequit: Benedictus qui uenit in noĩe domini. Saluatore quoq;
Iob.5.g id ipsum in euangelio cõprobante: Ego ueni in nomine patris mei: & nõ me recepistis. Alius ueniet in noĩe suo: & recipietis eũ. Necnõ qd' iungit: Osanna: id est salus, in excelsis: perspicue ostendit, q̃ aduẽtus christi nõ tantũ hominũ salus, sed totius mũdi sit: terrena iungẽs cœlestib⁹:
Phil.2.b Vt omne genu ei flectat cœlestiũ, terrestriũ & infernorũ. d ¶Et cũ intrasset hierosolymã: cõmota est uniuersa ciuitas dicẽs: Quis est hic? Introeunte iesu cũ turba tota: hierosolymorũ ciuitas cõmouet: mirans frequentiã, nescies ueritatẽ, & dicens: Quis est hic? Qd' quidẽ in alio loco dicentes angelos legimus: Quis est iste rex gloriæ? Alijs autẽ uel ambigẽtib⁹ uel interrogãtibus, utilis plæbecula confitet: a minorib⁹ incipiẽs, ut ad maiora pueniat: & dicit: e ¶Hic est iesus ppheta a naçareth galilęę. Propheta, quẽ & Moyses similẽ sui dixerat esse uẽturũ, & qui ꝓprie apud græcos scribit cũ τοῦ ἄρθρου μαρτυρία id est cũ articuli testimonio. A naçareth autẽ galilææ: quia ibi educatus fuerat: ut flos campi nutriret in flore uirtutum. f ¶Et intrauit iesus in templũ dei: & eijciebat omnes uendentes & ementes in templo: & mensas nũmulariorũ & cathedras uẽdentiũ colũbas euertit &c. Comitatus iesus turbã credentium: quæ uestimenta sua ut illeso pede pullus incederet strauerat: ingredi tur templum: & eijcit omnes qui uendebãt & emebãt in templo:
C
Ps.23.b
d 209 I
e 210 X
f 211 I
D
mensasq; nũmulariorũ subuertit: & cathedras uendentium columbas dissipauit: dixitq; eis de scripturis sanctis testimoniũ proferens, qd' domus patris eius, orationis domus esse deberet: non spelunca latronum, uel domus negociationis: sicut in alio euangelista scriptum est. Et hoc primũ sciendũ, qd' iuxta mãdata legis, augustissimo in toto orbe templo domini: & de cunctis pene regionibus iudæorũ illuc populo confluente, innumerabiles ĩmolabant hostiæ: maxime festis diebus: taurorũ, arietum, hircorum: pauperibus ne absq; sacrificio essent, pullos columbarum & turtures offerentibus: accidebat plærũq;, ut qui de longe uenerãt nõ haberent uictimas. Excogitauerũt igitur sacerdotes, quomodo prædam de populo facerẽt: & omnia animalia quibus opus erat ad sacrificia, uendebant: ut & uenderent non habentibus: & ipsi rursum empta susciperent. Hanc stropham eorũ crebra uenientiũ inopia dissipabat, qui indigebant sumptibus: & non solũ hostias nõ habebãt, sed ne unde emerent quidem aues & uilia munuscula. Posuerunt itaq; & nũmularios qui mutuam sub cautione darent pecuniã. Sed quia erat lege præceptum, ut nemo usuras accipet: & prodesse non poterat pecunia fœnerata: quæ cõmodi nihil haberet, & interdum sortem perderet: excogitauerunt & aliam technã, ut pro nũmularijs colybistas facerent: cuius uerbi proprietatẽ latina lingua non exprimit. Colyba dicuntur apud eos: quæ nos appellamus tragemata, uel uilia munuscula: Verbi gratia: frixi ciceris: uuarũq; passarum, & poma diuersi generis. Igitur quia usuras accipere non poterant colybistæ qui pecuniã fœnerati erant, pro usuris accipiebant uarias species: ut qd' in nũmo non licebat: in his rebus exigerent quæ nũmis coemuntur: quasi non hoc ipsum Eçechiel prædicauerit dicens: Vsuram & supabũdantiã nõ accipietis. Istiusmodi dominus cernens in domo patris negociationem seu latrocinium, ardore spiritus concitatus: iuxta qd' scriptũ est in sexagesimooctauo psalmo: Zelus domus tuæ cõmedit me: fecit sibi flagellum de funiculis, & tantam hominum multitudinem eiecit de templo, dicens: Scriptũ est: domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem fecistis eam spelunca latronũ. Latro em̃ est, & templũ dei in latronũ conuertit specum: qui lucra de religione sectatur: cultusq; eius non tam cultus dei q̃ negociationis occasio est. Hoc iuxta historiam, Cæterum scd'm mysticos intellectus: quotidie iesus ingreditur templum patris, & eijcit omnes tam episcopos & presbyteros & diaconos, q̃ laicos,

Leuit.25.e Deutt.23.d
Eçech.22.c

E cp̄ laicos: & uniuersam turbam de ecclesia sua: & unius criminis habet uendentes pariter & ementes. Scriptum
5.10.a est enim: Gratis accepistis, gratis date. Mensas quoq; nū mulariorū subuertit. Obserua propter auariciam sacer/dotum, altaria dei, nūmulariorū mensas appellari. Ca/thedrasq; uendentiū colūbas euertit: qui
g 212 X h 213 V uendunt gratiam spi/ritussancti: & oīa fa/ciūt ut subiectos po/pulos deuorent: de
ps̄.13.b quibus dicitur: Qui deuorant populum meū sicut escam pa/nis. Iuxta simplicem
i 214 VI intelligētiam, colum/bæ nō erant in cathe/dris, sed in caueis: ni/si forte columbarum institores sedebant in cathedris: Qd̄ penit⁹ absurdū est: qa in ca/thedris, magistrorū magis dignitas indi/cat: quæ ad nihilū re/digit̄, cū mixta fuerit
k 215 VI lucris. Qd̄ de eccle/sijs dixim⁹: unusq;sq; de se intelligat. Dicit
2.Cor.6.d enim apostolus: Vos
1.Cor.3.d estis templū dei: & spi/ritussanctus habitat in uobis. Nō sit in do/mo pectoris nostri ne/gociatio: nō ementium uendentiūq; cōmertia, non do/norum cupiditas: ne ingrediatur iesus iratus & rigidus: & non aliter mundet templū suum: nisi flagello adhibi/to: ut de spelunca latronū & de domo negociationis, do/mū faciat orationis. a ¶ Et accesserunt ad eum cęci ⁊ dau di in templo ⁊ sanauit eos. Nisi mensas nūmulariorū euer tisset: cathedrasq; colūbas uendentiū: cæci & claudi lucē pristinā & concitum gradum non meruissent recipere. b ¶ Uidentes autem p̄incipes sacerdotum ⁊ scribę mirabi/lia quę fecit ⁊c. Plærique arbitrantur maximū esse signorū
Iob.11.c.9.a qd̄ Laçarus suscitat⁹ est: qd̄ cæc⁹ ex utero lumē accepit:
b.3.d qd̄ ad iordanem uox audita sit patris: qd̄ transfigurat⁹
Mar.9.a in monte gloriā ostenderit triumphantis. Mihi inter om nia signa quæ fecit: hoc uidetur mirabilius esse: qd̄ unus homo & illo tempore contemptibilis: & intantū uilis ut postea crucifigeret̄: scribis & pharisæis contra se sæuienti bus & uidētibus lucra sua destrui, potuerit ad unius fla gelli uerbera tantā eijcere multitudinē: mensasq; subuer tere, & cathedras confringere: & alia facere quæ infinitus non fecisset exercitus. Igneum enim quiddam atq; sy de/reum radiabat ex oculis eius: & diuinitatis maiestas lu/cebat in facie. Cūq; manum non audeant inijcere tacer/dotes: tamen opera calumnianť: & testimonium populi atq; puerorum qui clamabant, Osanna filio dauid: uer tunt in calumniā: qd̄ uidelicet hoc non dicatur nisi soli fi lio dei. Videant ergo episcopi & quātūlibet sancti hoies: cum quanto periculo dici ista sibi patiantur: si dño cui uere hoc dicebatur: quia necdum erat solida creden/tium fides, pro crimine impingitur. c ¶ Jesus autem di cit illis: vtiq;. Nunq̄ legistis: quia ex ore infantiū ⁊ lactentiū perfeciſti laudē? Quā moderate sententiā temperat: & re/sponsio utrūq; uergens & calumniæ non patens. Non di xit qd̄ scribæ audire cupiebant: bene faciunt pueri: ut mihi testimonium perhibeant: nec rursum errant, pueri sunt, debetis ætati ignoscere: sed profert exemplū de octa uo psalmo: ut tacente dño, scripturarum testimoniū pue rorum dicta firmaret. d ¶ Et relictis illis abijt foras ex/tra ciuitatē in bethaniā: ibiq; mansit. Reliquit incredulos: & urbem egressus cōtradicentiū, iuit bethaniā: qd̄ inter/pretatur domus obedientiæ: iam tunc uocationē gentiū præfigurans: ibiq; mansit, quia in israel p̄manere nō po/tuit. Hoc quoq; intelligendū est qd̄ tantæ fuerit paupta/tis, & ita nulli adulatus sit: ut in urbe maxīa nullū hospi tem, nullam inuenerit mansionem: sed in agro paruulo apud laçarum soro/resq; eius habitaret: eorum quippe uicus bethania ē. e ¶ Ha ne autem reuertens in ciuitatē esurijt ⁊c. Dis/cussis noctis tenebris, matutina luce radiā/te: & uicina meridie, in qua dñs passione sua illustraturus erat orbem: cum in ciuita tem reuerteretur esu/rijt: uel ueritatem hu manæ carnis ostēdēs: uel esuriens salutem credentiū: & æstuans ad incredulitatē israe lis. Cūq; uidisset ar/borem unam: quā in telligimus synagogā: & cōciliabulū iudæo rum iuxta uiam: ha/bebat em̄ legē: & ideo iuxta uiam erat quia non credebat in uiā: uenit ad eam, stantē scilicet & imobilē, & nō habentē euāgelij pedes: nihilq; inuenit in ea, nisi folia tantū: promissionū strepitum: traditiones pharisaicas: & iactationē legis: & ornamēta uerborū absq; ullis fructibus ueritatis. Vnde & alius euangelista dicit: Nondū em̄ erat tempus: siue qd̄ Marc.11.b tempus nondū uenerat saluationis israel: eo qd̄ nondū gentiliū populus subintrasset: siue qd̄ præterisset tēpus fidei: quia ad illū primū ueniens, & spretus, transisset ad nationes. Et ait illi: nunq̄ ex te fructus nascať: uel in sem piternū, uel in sæculum: utrūq; em̄ ἀιώνα græcus sermo significat. Et arefacta est ficulnea: quæ esurięte dño cibos quos ille cupierat non habebat. Sic autem aruerūt folia ut truncus ipse remaneret: & fractis ramis uireret radix: quæ in nouissimo tempore si credere uoluerit: uirgulta fidei pullulet: impleaturq; scriptura dicens: Est arbori Iob.14.a spes. Iuxta literam autem dñs passurus in populis: & ba iulaturus scandalum crucis: debuit discipulorū animos signi anticipatione firmare. Vnde & discipuli mirantur dicentes: Quō continuo aruit? Potuit ergo saluator ea/dem uirtute etiam inimicos siccare suos: nisi eorum per pœnitentiā expectasset salutē. f ¶ Respondēs autē iesus ait eis: Amen dico vobis: si habueritis fidē ⁊ nō hęsitaueri/tis: nō solū de ficulnea facietis: ⁊ si monti huic dixeritis tolle ⁊ iacta te in mare: fiet. Latrant contra nos gentiliū canes in suis uoluminibus, quæ in impietatis propriæ memoriā reliquerūt: asserentes apostolos nō habuisse fidem: quia montes transferre nō potuerint. Quibus nos respondebim⁹ multa facta esse signa a dño: iuxta lohānis euāgeli/stæ testimoniū: quæ si scripta essent, mūdus cape nō pos/ Iob.20.g set. Non quo mūdus uolumina capere nō potuerit: quæ potest, quāuis multiplicia sint, unū armariolū uel unum capere scriniū: sed qd̄ magnitudinē signorū præ miracu/lis & incredulitate ferre nō possit. Igitur & hæc credimus fecisse apostolos, sed ideo scripta non esse: ne infidelibus contradicendi maior daretur occasio. Alioquin interro/gemus eos utrum credant his signis: quæ scripta narran tur an non. Et cum incredulos uiderimus: consequēter probabimus nec maioribus eos credituros fuisse: qui mi noribꝰ nō crediderint. Hoc aduersum illos. Cæterū nos ut ante iam diximus: montē diabolū intelligamus sup/

A bientẽ,& iactantẽ ſe contra creatorẽ ſuũ: qui a propheta mons corruptus appellatur. Et cũ animã hominis poſſe derit,& in ea fuerit radicatus:ab apoſtolis & his qui ſimiles apoſtolorũ ſunt,tranſferri poteſt in mare:hoc eſt in loca ſalſa & fluctuantia & amara,quæ nullã habent dulcedinẽ dei: & apud incredulorũ mentẽ, ut porcorum duo milia ſuffocari. Idipſum & in pſalmis legit̃:Non
pſ.45.a timebimus dum turbabit̃ terra: & tranſferentur montes in cor maris. a ¶Et cũ veniſſet in tẽplũ / acceſſerũt ad eũ docentẽ pr̃cipes ſacerdotũ ⁊ ſeniores populi/dicẽtes: In qua poteſtate hęc facis ⁊c. Diuerſis uerbis eandẽ quã ſupra calumniã ſtruũt: qñ dixerunt:In beelzebub principe dæmoniorũ eĳcit hic dæmonia. Qñ em̃ dicũt:In qua poteſtate hæc facis: de dei dubitant poteſtate,& ſubintelligi uolũt diaboli eſſe qđ faciat: Addentes q̃q: quis tibi dedit hanc poteſtatẽ:manifeſtiſſime dei filium negãt: quẽ putãt nõ ſuis uirib⁹, ſed alienis ſigna
B facere. b ¶Reſpondens aũt ieſus dixit illis: Interrogabo vos ⁊ ego vnũ ſermonẽ ⁊c. Hoc eſt qđ uulgo dicit̃:Malo arboris nodo, malus clau⁹ aut cuneus infigẽdus eſt. Poterat dñs aperta reſponſione tentatorũ calumniã confutare: ſed prudẽter interrogat,ut ſuo ipſi uel ſilẽtio uel ſentẽtia condemnent̃. Si em̃ reſpondiſſent baptiſma Ioannis eſſe de cœlo, ut ipſi ſapiẽtes in malicia pertractarũt,conſequẽs erat reſponſio:quare ergo nõ eſtis baptiçati a Ioanne? Si dicere uoluiſſent,humana deceptione eſſe cõpoſitũ, & nihil habuiſſe diuinũ:ſeditionẽ populi formidabãt. Omnes em̃ gregatim multitudines ioãnis receperãt baptiſma: & ſic eũ habebãt ut ꝓphetã. Reſpondit itaq; impĳſſima factio: & humilitatis uerbo quo neſcire ſe diceret, uſa eſt ad inſidias coaptãdas. c ¶Dixit illis ⁊ ipſe: Nec ego dico vobis in qua poteſtate hęc facio. Illi in eo qđ neſcire ſe reſpõderãt, mentiti ſunt:conſequẽs ergo erat iuxta reſponſionẽ eorũ dñm quoq; dicere,nec ego ſcio:ſed mẽtiri ueritas nõ põt, & ait:Nec ego dico uobis. Ex quo oſtendit & illos ſcire, ſed reſpõdere nolle,& ſe noſſe,& ideo nõ dicere:quia illi qđ ſciunt taceãt:& ſtatim infert parabolã,quæ & illos impietatis arguat:& ad gẽtes regnũ dei doceat trãſferendũ.
d ¶Quid autẽ vobis videt̃:homo habebat duos filios ⁊c.
Luc.15. Hi ſunt duo filĳ,q & in Lucæ ꝓpabola deſcribunt̃, frugi &
Zach.11.b luxurioſus:& de qb⁹ Zacharias ꝓpheta loqt̃: Aſſumpſi mihi duas uirgas:Vnã uocaui decorẽ:& alterã uocaui funiculũ:& paui gregẽ.Primo dicit̃ gentiliũ ppĺo ꝑ naturalis legis noticiã: Vade & opare in uinea mea:hoc eſt,qđ ti
Tobie.4.c bi non uis fieri,alteri ne feceris. Qui ſupbe rñdit: Nolo.

Poſtea ꝙo in aduentu ſaluatoris,acta pœnitẽtia,opat⁹ eſt in uinea dei,& ſermonis contumaciã labore correxit. Secũd⁹ aũt fili⁹ ppĺs iudæorũ ẽ:q rñdit moyſi: Oĩa q̃cũq; dixerit dñs faciemus: & nõ iuit in uineã:quia interfecto patriſſamilias filio,ſe putauit hæredẽ. Alĳ uero nõ putãt gẽtiliũ & iudæorum eſſe parabolã:ſed ſimpliciter peccatorũ & iuſtorum:ipſo quoq; domino ꝓpoſitionẽ ſuã poſtea differente.
e ¶Amen dico vobis quia publicani ⁊ meretrices p̃cedũt vos in regno dei. Eo qđ illi q ꝑ mala opa deo ſe ſeruire negauerãt: poſtea pœnitẽtiæ baptiſmũ acceperint a Ioanne. Phariſæi autẽ qui iuſticiã præferebãt:& legẽ ſe dei facere iactabant, Ioannis contẽpto baptiſmate, dei præcepta nõ fecerũt. Vnde dicit: f ¶Venit em̃ ad vos Ioannes in vía iuſticię: ⁊ nõ credidiſtis ei ⁊c. Porro qđ dicitur: Quis ex duobus fecit uoluntatem patris? Et illi dicũt, Nouiſſim⁹: Sciẽdũ eſt in ueris exemplaribus non haberi nouiſſimũ, ſed primũ ut proprio iudicio cõdemnent̃. Si autẽ nouiſſimũ uoluerimus legere: manifeſta eſt interpretatio:ut dicamus intelligere qdẽ ỳitatẽ iudæos: ſed tergiuerſari,& nolle dicere qđ ſẽtiũt: ſicut & baptiſmũ Ioãnis ſciẽtes eſſe de cœlo dicere noluerũt. g ¶Aliã parabolã audite: homõ erat paterfamilias qui plantauit vineã ⁊ ſepẽ circũdedit ei ⁊c. Hoc eſt qđ dñs ſumptũ de ꝓuerbio ſignificauit, Durũ eſt aduerſus ſtimulũ calcitrare. Principes ſacerdotũ & ſeniores populi qui interrogauerãt dñm:in qua poteſtate hæc facis:& quis tibi dedit hanc poteſtatẽ:& uoluerãt in uerbo capere ſapientiã, ſua arte ſuperarẽ:& audiũt in parabolis qđ apta facie nõ merebant̃ audire.Homo iſte paterfamilias,ipſe eſt q habebat duos filios:& qui in alia parabola cõduxit operarios in uineã ſuam:qui plantauit uineã: de qua & Eſaias pleniſſime ꝑ canticũ loquit̃, ad extremũ inferẽs: Vinea dñi ſabaoth domus iſrael eſt. Et in pſalmo: Vineã de ægypto, inquit,trãſtuliſti: eieciſti gẽtes & plantaſti eã: Et ſepẽ circũdedit ei: uel murũ urbis, uel angelorũ auxilia:& fodit in ea torcular,aut altare,aut illa torcularia : quorũ & tres pſalmi titulo prænotant̃, octauus,& octogeſimus,& octogeſimus tertius. Et ædificauit turrim:haud dubium quin templũ,de quo dicitur per Micheã: Et tu turris nebuloſa filia ſion. Et locauit eam agricolis: quos alibi uineæ operarios appellauit: qui conducti fuerãt hora prima,tertia,ſexta, nona & undecima. Et pegre ꝓfectus eſt: nõ loci mutatione. Nam deus unde abeſſe poteſt quo cõplent̃ omnia? & qui dicit per Hieremiã: Ego deus appropinquãs & nõ de longinquo, dicit dñs. Sed abire uidet̃ a

Exo.24.a

Actt.9.a

ſ.20.a

Eſa.5.a

pſ.79.b

Michee.4.c

ſ.20.a

Hiere.23.e

Canon.

E uinea: ut uinitoribus liberū operandi arbitrium derelinquat. a ¶ Cum autē tempus fructuū appropinquasset: misit seruos suos ad agricolas vt acciperent fructus eius ⁊c. Dederat eis legem, & in hac eos uinea operari iusserat: ut fructū legis in operibus exhiberent. Postea misit ad eos seruos: quos illi apprehēsos uel ceciderunt, ut Hieremiā: uel
4. Reg. 21 occiderūt, ut Esaiam: uel lapidauerunt, ut
3. Reg. 21. d Naboth: & Zachariā, quē interfecerunt
2. Para. 24. f inter tēplū & altare. Legamus epistolam
Heb. 11. Pauli ad Hebræos, & ex ea plenissime discimus qui seruorū dñi quanta perpessi sint. b ¶ Nouissime autem misit ad eos filiū suum dicens: verebuntur filiū meū. In eo qd̄ supra legimus: Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerūt illis similiter: patientiā ostēdit patrifamilias qd̄ frequētius miserit ut malos colonos ad pœnitentiā ꝓuocaret: illi autē thesauriçauerūt sibi irā in die iræ. Porro qd̄ iūgit: uerebunt filiū meū: nō de ignorātia
p 220 I F uenit. Quid em̄ nesciat paterfamilias q̄ hoc loco deus pat̄ intelligit? Sed semp ambigere dicit deus: ut
a 221 V libera uolūtas homini reseruet. Interroge mus Arriū & Eunomiū: Ecce pater dicit ignorare: & sententiā temperat, & quantū in uobis est ꝓbat esse mentitus. Quicqd ꝓ patre respōderint: hoc intelligāt pro filio: qui se dicit ignorare consūmationis diē. c ¶ Et apprehensum eum eiecerunt extra vineā ⁊ occiderūt. Et Apostolus loquit̄ qd̄ extra portā iesus crucifixus sit. Possumus & aliter intelligere: qd̄ eiectus sit extra uineā: & ibi occisus: ut suscipiētibus se gentibus, alijs uinea locaret̄. d ¶ Cū ergo venerit dñs vineę: quid faciet agricolis illis ⁊c. Interrogat eos dñs, non qd̄ ignoret quid responsuri sint: sed ut ꝓpria respōsione damnentur. Locata est autem nobis uinea: & locata ea conditione, ut reddamus dño fructum tēporibus suis: & sciamus unoq̄q; tēpore qd oporteat nos uel loqui uel facere. e ¶ Dicit illis iesus: Nunq̄ legistis in scripturis: Lapidē quē reprobauerūt ędificantes ⁊c. Varijs parabolis diuersisq; sermonib⁹ res eedē cōtexunt̄. Quos em̄ supra oparios & uinitores & agricolas appellarat: nūc ædificatores: id est cœmētarios uocat. Vñ dicit Apostolus: Dei
1. Cor. 3. b agricultura, dei ædificatio estis. Hi ergo cœmētarij quō & uinitores accipiūt uineā: sic acceperūt lapidē: quē uel in fundamētis ponant: iuxta architectū Paulū: uel in angulo: ut duos parietes: id est populū utrūq; cōsociet: qui reprobat⁹ ab eis, factus est in caput anguli. Et hoc a dño factū est: nō humanis uiribus, sed dei potētia. De hoc la
1. Pe. 2. a pide adiutorij Petrus quoq; loquitur confidenter: Iste lapis qui reprobatus est a uobis ædificantibus: hic factus
Esa. 28. d est in caput anguli. Et Esaias: Ecce, ait, immittā in fundamēta sion lapidem electum, preciosum, angularē: & qui crediderit in eum non confundetur. f ¶ Ideo dico vobis: quia auferet̄ a vobis regnū dei: ⁊ dabit̄ genti facienti fructus eius. Aliq̄tiens dixi, regnū dei, scripturas sanctas intelligi: quas dñs abstulit a iudæis & nobis tradidit: ut faciam⁹ fructus earū. Ista est uinea quæ traditur agricolis & uinitoribus: in qua qui opati nō fuerint, nomen tm̄ habētes scripturarū: fructus uineæ perdituri sunt. g ¶ Et qui ceciderit super lapidē istū confringetur: sup quē vero ceciderit conteret eum. Aliud est offendere christū per mala opa, aliud negare. Qui peccator ē & tm̄ in illū credit: cadit quidē super lapidē & confringitur: sed nō omnino conterit̄: reseruat̄ em̄ per pœnitentiā ad salutem. Super quē uero ille ceciderit: hoc est, cui lapis ipse iruerit: & qui christū penitus negauerit: sic conteret eum: ut nec testa quidem remaneat in qua hauriatur aquæ pusillum. h ¶ Et cum audissent principes sacerdotum ⁊ pharisęi parabolas eius: cognouerunt qō de ipsis diceret: ⁊ quærentes eum tenere timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant. Quāuis duro corde essent & ꝓpter incredulitatē & impietatē in filiū dei: habentes tamē aperfectus est. Cūm aūt tempus fructuū appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperēt fructus ei⁹. Et agricolæ apprehēsis seruis eius: aliū cæciderunt: aliū occiderunt: alium uero lapidauerūt. Iterum misit alios b seruos plures prioribus: & fecerunt illis similiter. Nouissime autem misit ad eos filium suum, dicens: uerebuntur filium meum. Agricolæ autem uidentes filium, dixerunt intra se: Hic est hæres: uenite occidamus eum: c & habebimus hæreditatem eius. Et ꝭapprehēsum eum: d eiecerunt extra uineam, & occiderunt. Cum ergo uenerit dñs uineæ: qd faciet agricolis illis? Aiunt illi: Malos male perdet: & uineam suam locabit alijs agricolis: qui e reddent ei fructum temporibus suis. Dicit illis iesus: Nunq̄ legistis in scripturis: Lapidem quē reprobauerunt ædificātes: hic factus est in caput anguli. A dño factū est istud: & est mirabile in oculis nostris? Ideó dico uobis: quia auferetur a uobis regnū dei: & dabitur f genti facienti fructus eius. Et q̄ui ceciderit super lapidem istū cōfringet̄: super quē uero ceciderit, cōteret eū. g ꝓ Et cū audissent principes sacerdotū & pharisæi parabolas ei⁹: cognouerūt qd̄ de ipsis diceret. Et quærētes eū tenere, timuerūt turbas: qm̄ sicut ꝓphetā eū habebāt.

i ꝓ Et respondēs iesus dixit iterū in parabolis eis, dicēs: Simile factū est regnū cœlorū homini regi q̄ fecit nuptias filio suo: Et mik sit seruum suū uocare inuitatos ad nuptias & nolebāt l uenire. Iterū misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis: Ecce prandiū meta sion lapidem electum, preciosum, angularē: & qui G. crediderit in eum non confundetur. f ¶ Ideo dico vobis: quia auferet̄ a vobis regnū dei: ⁊ dabit̄ genti facienti fructus eius. Aliq̄tiens dixi, regnū dei, scripturas sanctas intelligi: quas dñs abstulit a iudæis & nobis tradidit: ut faciam⁹ fructus earū. Ista est uinea quæ traditur agricolis & uinitoribus: in qua qui opati nō fuerint, nomen tm̄ habētes scripturarū: fructus uineæ perdituri sunt. g ¶ Et qui ceciderit super lapidē istū confringetur: sup quē vero ceciderit conteret eum. Aliud est offendere christū per mala opa, aliud negare. Qui peccator ē & tm̄ in illū credit: cadit quidē super lapidē & confringitur: sed nō omnino conterit̄: reseruat̄ em̄ per pœnitentiā ad salutem. Super quē uero ille ceciderit: hoc est, cui lapis ipse iruerit: & qui christū penitus negauerit: sic conteret eum: ut nec testa quidem remaneat in qua hauriatur aquæ pusillum. h ¶ Et cum audissent principes sacerdotum ⁊ pharisęi parabolas eius: cognouerunt qō de ipsis diceret: ⁊ quærentes eum tenere timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant. Quāuis duro corde essent & ꝓpter incredulitatē & impietatē in filiū dei: habentes tamē aper-

Ca. XXII

tas propositiones negare non poterant: & intelligebant contra se omnes domini sententias dirigi. Vnde uolebāt quidem eum interficere: sed timebant turbas: quia sicut prophetam eum habebant. Semper turba mobilis est, nec in proposita uoluntate persistens: atq; in morem fluctuum diuersorumq; uentorum, huc illucq; trahitur. Quē nūc quasi prophetam uenerātur & colunt: postea contra eum clamant: Crucifige, crucifige talem.

Ca. XXII

Et respondens iesus dixit in parabolis eis dicens: Simile factum est regnum cęlorum homini regi qui fecit nuptias filio suo. Pharisæi intelligentes de se dici parabolas, quærebāt eum tenere & occidere. Hanc eorum sciens dominus uoluntatem nihilominus increpat sæuientes: nec timore superatur: quo minus arguat peccatores. Rex iste qui fecit nuptias filio suo, deus omnipotēs est. Facit autē nuptias dño nostro iesu christo & ecclesiæ: quæ tam ex iudæis q̄ ex gentibus congregata est. k ¶ Et misit seruū suum vocare inuitatos ad nuptias: ⁊ nolebant venire. Haud dubiū quin moysen per quem legem inuitatis dedit. Si autem seruos legerim⁹, ut plæraq; habēt exēplaria: ad ꝓphetas referendum est qd̄ inuitati per eos uenire contēpserint. l ¶ Iterum misit alios seruos dicens: Dicite inuitatis ecce prandiū meum parauī ⁊c. Serui qui secūdo missi sunt: melius est ut prophetæ intelligantur q̄ apostoli: ita tamen si

supra

supra,seruũ,scriptũ fuerit. Sin autem seruos, ibidem legas:hic secundi serui, apostoli intelligẽdi sunt. Prandiũ paratum & tauri & altilia occisa:uel per metaphorã opes regiæ describuntur:ut ex carnalibus intelligantur spiritualia:uel certe dogmatum magnitudo & doctrina dei lege plenissima sentiri potest. a ¶Et abierũt:alius in villam suã: alius vero ad negociationẽ suam. ¶Reliq̃ vo tenuerũt seruos eiº ꝛc̃. Inter eos qui non recipiunt euangelij ueritatem:multa diuersitas est. Minoris em̃ criminis sunt qui occupati alijs rebus uenire noluerunt,his q contempto inuitãtis affectu,uerterunt humanitatem in crudelitatem: & tentos seruos regis: uel contumelijs affecerunt uel occiderũt. In hac parabola sponsi siletur occisio: & p seruorũ mortes, contemptus ostenditur nuptiarũ. b ¶Rex autem cũ audisset iratus est. De q dictum supra fuerat: Simile factum est regnũ cœlorum homini regi: quando invitabat ad nuptias,& agebat opera clæmẽtiæ: hominis nomen appositum est: nunc quãdo ad ultionem uenit: homo siletur, & rex tãtum dicitur. c ¶Et missis exercitibus suis/pdidit homicidas illos ꝛc̃. Exercitus seu ultores,angelos de quibus in psalmis scribitur': Immissiones per angelos pessimos:seu rhomanos intelligam⁹ sub duce Vespasiano & Tito: qui occisis iudææ populis, præuaricatricem succenderint ciuitatem. d ¶Tunc ait seruis suis: Nuptię quidẽ paratę sunt:sed qui inuitati erãt/nõ fuerũt digni. Ite ergo ad exitus viarũ ꝛc̃. Gentilium populus non erat in uijs,sed in exitibus uiarum. Quæriẽ autem quõ in his qui foris erãt inter malos, & boni aliq̃ sint reperti⁹ Hunc locum plenius tractat Apostolus ad rhomanos:q̃ gentes naturaliter facientes ea quæ legis sunt condẽnent iudæos, qui scriptam legem non fecerint. Inter ipsos q̃q̃ ethnicos est diuersitas infinita:cũ sciamus alios esse ꝓclives ad uitia & ruẽtes ad mala: alios ob honestatẽ morũ uirtutibus deditos. e ¶Intrauit autẽ rex vt videret discũbentes: ꝛ vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali/ꝛ ait illi:Amice quõ huc intrasti non habẽs vestem nuptialẽ? At ille obmutuit. Hi qui inuitati fuerant ad nuptias, de sepibus & angulis & plateis & diuersis locis,cœnam regis impleuerant. Sed postea cum uenisset rex ut uideret discumbentes in conuiuio suo: hoc est in sua quasi fide requiescentes:ut in die iudicij uisitaret conuiuas & discerneret merita singulorum:inuenit unum qui veste indutus non erat nuptiali. Vnus iste: omnes qui sociati sunt malicia intelligũtur. Vestis autem nuptialis, præcepta sunt domini,& opera quæ complentur ex lege & euangelio,nouiq̃ hominis efficiunt uestimentum. Si quis igitur in tempore iudicij inuentus fuerit sub nomine christiano non habere uestem nuptialem:hoc est uestem supercœlestis hominis:sed uestem pollutam:id est,ueteris hominis exuuias: hic statim corripitur:& dicitur ei: Amice quomodo huc intrasti? Amicum uocat q̃ inuitatus ad nuptias est. Arguit impudentiæ q̃ veste sordida, munditias polluerit nuptiales. At ille obmutuit. In tempore enim illo non erit locus pœnitentiæ: neq̃ negandi facultas, cũ omnes angeli & mũdus ipse testis sit peccatorum. f ¶Tunc dixit rex ministris: Ligatis pedibus ꝛ manibus eius mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus ꝛ stridor dentium. Manus ligatas & pedes:fletumq̃ oculorũ & stridorem dentium:uel ad comprobandam resurrectionis intellige veritatem. Vel certe ideo ligãtur manus & pedes: ut male operari & currere desistãt ad effundendũ sanguinem. In fletu quoq̃ oculorum & stridore dentium:per metaphoram membrorũ corporalium,magnitudo ostenditur tormentorũ. g ¶Multi autem sunt vocati:pauci vero electi. Omnes parabolas breui sententia cõprehẽdit:q̃ & in ope uineæ,& in ædificatione domus, & in cõuiuio nuptiali: non initia sed finis quæratur. b ¶Tũc abeuntes pharisęi / consilium inierunt vt caperent eum in sermone. Et mittunt ei discipulos suos cum herodianis dicentes. Nuper sub Cæsare Augusto iudæa subiecta rhomanis:quando in toto orbe est celebrata descriptio,stipendiaria facta fuerat: & erat in populo magna sedition: dicentibus alijs pro securitate & quiete, qua rhomani pro omnibus militarent debere tributa persolui. Pharisæis uero qui sibi applaudebãt de iusticia econtrario dicentibus:nõ debere populum dei qui decimas solueret,& primitiua daret:& cætera quæ in lege scripta sũt faceret,humanis legibus subiacere, Cæsar Augustus Herodem filium antipatris alienigenam, & proselytum regem iudæis constituerat:qui tributis præesset & rhomano pareret imperio. Mittunt igitur pharisæi discipulos suos cum herodianis:id est militibus herodis: seu quos illudentes pharisæi, quia rhomanis tributa soluebant, herodianos uocabant:& nõ diuino cultui deditos. Quidam latinorum ridicule herodianos putant: qui herodem christum esse credebant:quod nusq̃ omnino legimus. i ¶Magister scimus quia verax es: ꝛ viam dei in veritate doces: ꝛ non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum. Dic ergo nobis: quid tibi videtur: Licet censum dari cęsari an non? Blanda & fraudulenta interrogatio,illuc prouocat respondentem: ut magis deum q̃ cæsarem timeat:& dicat non debere tributa solui: ut statim audientes herodiani, seditionis contra rhomanos principem teneant.

Ecce prandium meum paraui:tauri mei & altilia occisa sunt & omnia parata:uenite ad nuptias. Illi autem
a neglexerunt:Et abierũt:alius in uillam suã:alius uero
ad negociationẽ suam.Reliqui uero tenuerunt seruos
b eius:& contumelijs affectos occiderunt. Rex autem cũ
c audisset iratus est:Et missis exercitibus suis,perdidit ho
d micidas illos: & ciuitatem illorum succendit. Tũc ait
seruis suis:Nuptiæ quidem paratæ sunt:sed qui inuitati erant,non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus uiarum:
& quoscũq; inueneritis uocate ad nuptias. Et egressi
serui eius in uias,congregauerunt omnes quos inuene
runt,malos & bonos:& impletæ sunt nuptiæ discum
e bentium. b Intrauit autem rex ut uideret discumbentes:& uidit ibi hominem non uestitum veste nuptiali,
& ait illi:Amice quomodo huc intrasti non habens ue
f stem nuptialem? At ille obmutuit. Tũc dixit rex ministris:Ligatis pedibus & manibus eius mittite eum
in tenebras exteriores:ibi erit fletus & stridor dentiũ.
g Multi autem sunt uocati:pauci uero electi. i Tũc abeuntes pharisæi,consilium inierunt ut caperent eum in
sermone. Et mittunt ei discipulos suos cum herodia
i nis,dicentes: Magister scimus quia uerax es:& uiam
dei in ueritate doces: & non est tibi cura de aliquo.
Non enim respicis personam hominum: Dic ergo nobis quid tibi uidetur:Licet censum dari cæsari,aut non?

Cognita

Ps.77.c Rom.2.c

E a ¶Cognita autem iesus nequitia eorũ/ait: Quid me tenta/
tis hypocrite? Prima uirtus est respondentis, interrogan/
tium mentem cognoscere: & non discipulos, sed tentato/
res uocare. Hypocrita ergo appellatur, qui aliud est &
aliud simulat: id est, aliud opere agit & aliud uoce præ/
tendit. b ¶Ostendi/
te mihi numisma cen/
sus. At illi obtulerunt
ei denarium. Sapien/
tia semper sapienter
agit: ut suis potissi/
mum tentatores ser/
monibus confuten/
tur. Ostẽdite, inquit,
mihi denarium: hoc
est genus nummi qđ
pro decem nummis
imputabatur: & ha/
bebat imaginem cæ/
saris. c ¶Et ait illis
iesus: Cuius est ima/
go hęc ꝛ supscriptio?
Qui putant interro/
gationem saluatoris
ignorantiam esse, &
non dispensationem:
discãt ex præsenti lo/
co: qđ utiq; potuerit
scire iesus cuius ima/
go esset in nũmo: sed
interrogat: ut ad ser/
monem eorum com/
petenter respondeat.
d ¶Dicunt ei cęsaris.
F Tunc ait illis: ¶Reddi/
te ergo quę sunt cęsa/
ris cęsari: ꝛ quę sũt dei
deo. Cæsarem nõ pu/
temus Augustum:
sed Tyberium signifi
cari priuignum eius:
qui in locum succes/
sit ipsius, sub quo pas
sus est dominus. Om
nes autem reges rhomani: a primo Caio cæsare qui
imperium arripuerat, cæsares appellati sunt. Porro
quod ait: Reddite quæ sunt cæsaris cæsari: id est num/
mũ, tributum & pecuniã: & quæ sunt dei deo: decimas,
primitias, & oblationes ac uictimas sentiamus: quomo/
do & ipse reddidit tributa pro se & Petro: & deo reddidit
quæ dei sunt, patris faciens uoluntatem. e ¶Et audien/
tes mirati sunt. Qui credere debuerant ad tantam sapien
tiam: mirati sunt, ꝙ calliditas eorum insidiandi non in/
uenisset locum. f ¶Et relicto eo abierunt: Infidelitatem
cum miraculo pariter reportantes. g ¶In illo die acces/
serunt ad eum sadducęi qui dicunt non esse resurrectionem.
Duæ hæreses erant in iudæis: una pharisæorũ: altera sad
ducæorum. Pharisæi traditionũ & obseruationũ, quas
illi δευτερώσεις uocant iusticiam præferebant: unde & di/
uisi uocabantur a populo. Sadducæi autem qui inter/
pretantur iusti: & ipsi uendicabant sibi qđ nõ erant: prio
ribus, & corporis & animæ resurrectionem credentibus,
confitentibusq; & angelos & spiritum: sequentes iuxta
Act.4.f acta apostolorum omnia denegabant. Istæ sunt duæ do/
Esa.8.c mus de quibus Esaias manifestius docet: quod offensu/
ræ sint in lapidem scandali. h ¶Et interrogauerunt eũ
dicentes: Magister/moyses dixit: si quis mortuus fuerit nõ
habens filium ut ducat frater eius uxorem illius ꝛ suscitet se
men fratri suo ꝛc. Qui resurrectionem corporum non cre
debant: & animam putabant interire cum corporibus:
recte istiusmodi fingunt fabulam: quæ delyramenti ar/
guat eos qui resurrectionem asserãt mortuorum. Potest
autem fieri ut uere in gente eorum aliquando hoc acci/
derit. i ¶In resurrectione ergo cuius erit de septem uxo/ G
rem? Omnes enim habuerunt eam. Turpitudinem fabulæ op/
ponunt: ut resurrectionis denegent ueritatem. k ¶Re/
spondens autẽ iesus/ait illis: Erratis nescientes scripturas
neq; uirtutẽ dei. Propterea errãt quia scripturas nesciũt:
& qa scripturas igno
rant, consequẽter ne/
sciunt uirtutem dei:
hoc est christum qui
est dei uirtus & dei sa
pientia. l ¶In resur
rectione enim neq; nu/
bent neq; nubentur ꝛc.
Latina consuetudo,
græco idiomati non
respõdet. Nubere eẽ
proprie dicũtur mu/
lieres: & uiri uxores
ducere: sed nos sim/
pliciter dictum intel/
ligamus: qđ nubere
de uiris & nubi de
uxoribus scriptum
sit. Si in resurrectio/
ne non nubent neq;
nubentur: resurgent
ergo corpa quæ pos/
sunt nubere & nubi.
Nemo quippe dicit
de lapide & arbore & H
his rebus quæ nõ ha
bent membra genita
lia ꝙ nõ nubant neq;
nubantur: sed de his
qui cum possunt nu
bere, tamen alia ratio
ne non nubunt. Qđ
aũt infertur: Sed sunt
sicut angeli dei in cœ
lo: spiritualis repro/
mittitur cõuersatio.
m ¶De resurrectione
autẽ mortuorum non
legistis qõ dictum est
a deo dicente vobis: ¶Ego sum deus abraham/ deus isaac/ꝛ
deus iacob. Non est deus mortuorum sed viuentium. Ad
comprobandam resurrectionis ueritatem: multo alijs
manifestioribus exemplis uti potuit: e quibus est illud:
Suscitabũtur mortui & resurgent qui in sepulchris sunt. Esa.26.d
Et in alio loco: Multi dormientiũ de terræ puluere cõsur Dañ.12.a
gent: alij in uitam: & alij in opprobrium & confusionem
æternam. Quæritur itaq; quid sibi uoluerit dominus
hoc proferre testimonium: quod uidetur ambiguum:
uel non satis ad resurrectionis pertinẽs ueritatem: Ego
sum deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob: & quasi
hoc prolato probauerit qđ uolebat: statim intulerit: Nõ
est deus mortuorum sed uiuentium. Cuius rei turbæ
quoq; circumstantes mysterium cognoscentes: admira/
tæ sunt de doctrina & respõsis illius. Supra diximꝰ saddu
cæos: nec angelũ, nec spiritũ, nec resurrectionẽ corporũ
cõfitentes: animarũ quoq; interitũ prædicasse. Hi quinq;
tantum libros moysi recipiebant, prophetarum uatici/
nia respuẽtes. Stultũ ergo erat inde proferre testimonia:
cuius auctoritatem non sequebantur. Porro ad æterni/
tatem animarum probãdam de moyse ponit exemplũ:
Ego sum deus Abraham & deus Isaac & deus Iacob: sta/
timq; infert: Non est mortuorum deus sed uiuentium:
ut cum probauerit animas permanere post mortẽ: neq;
enim poterat fieri, ut eorum esset deus qui nequaq; sub/
sisterent: consequenter introduceretur & corporum re/
surrectio, quæ cum animabus bona malaue gesserunt.
Hunc locum plenius in extrema parte primæ epistolæ
ad Corinthios Paulus apostolus exequitur. 1.Cor.15.

Pharisæi autem

A a ¶ Pharisei audito qō silentium imposuisset sadducęis: conuenerunt in vnum: ⁊ interrogauit eum vnus ex eis legis doctor/ tentans eum: Magister/ qō est mandatū magnū in lege ⁊c. Quod de Herode & de Pontio pilato legimus in domini nece eos fecisse concordiam: hoc etiam nunc de pharisæis cernim⁹ & sadducæis: qui inter se contrarij sunt: sed ad tentandum iesum pari mente consen/ tiunt. Qui ergo iam supra in ostensione denarij fuerant con/ futati: & aduersæ par tis factionem uiderāt subrutam: debuerāt exemplo moneri ne ultra molirentur insi dias: sed maliuolen/ tia & liuor nutrit im/ pudentiam. Interro/ gat unus ex legis do/ ctoribus, nō scire de/ syderās, sed tentans, an interrogatus nos/ set quod interrogaba tur, qđ sit maius mā/ datum: non de man/ datis interrogās, sed quod sit primum ma gnumq; mādatum: ut cum omnia quæ deus mādauerit ma/ gna sint: quicquid il/ le responderit, occa/ sionem habeat calū/ niandi: aliud asserēs magnum esse de plu ribus. Quicūq; igi/ tur nouit & interrogat nō uoto discendi: sed studio cognoscendi an nouerit ille qui re sponsurus est: in simi litudinem phariśeo/ rum non quasi disci/ pulus: sed quasi ten/ tator accedit.

a ⁹ Phārisæi aūt audiētes qđ silētiū iposuisset sadducæis cōuenerūt in unū: & interrogauit eū un⁹ ex eis legis do ctor, tentans eū: Magister, qđ est mandatū magnū in lege? Ait illi iesus: Diliges dn̄m deū tuū ex toto corde tuo: & in tota ania tua: & in tota mēte tua. Hoc est ma/ximū & primū mandatū. Secundū aūt simile est huic: Diliges proximū tuū sicut teipsum. In his duob⁹ man datis uniuersa lex pendet & pphetæ.

b ⁹ Congrēgatis autē pharisæis, interrogauit eos iesus dicēs: Quid uobis uidet de christo cuius filiꝰ est? Dicūt ei: Dauid. Ait illis: Quō ergo dauid in spiritu uocat eū dn̄m, dicens: Dixit dn̄s dño meo, sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellū pedū tuorū? ⁹ Si ergo dauid uo
c cat eū dn̄m, quō filiꝰ eius est? Et nēmo poterat ei rn̄de/ re uerbū: neq; ausus fuit quisq; ex illa die eum amplius interrogare. Ca. XXIII

D ⁹ Vnc iēsus locutꝰ est ad turbas & ad discipu/los suos, dicēs: Sup cathedram moysi sederūt scribæ & pharisæi. Om̄ia ergo quæcūq; dixerint uobis, seruate & facite: scdm opa v̄ro eorū nolite facere. Dicūt
e em̄, & nō faciūt. ⁹ Alligāt aūtē onera grauia & iporta/ bilia, & iponūt in humeros hominū: digito aūt suo no
f lūt ea mouere. ⁹ Om̄ia uero opa sua faciūt ut uideant̄
g ab homib⁹. Dilatāt em̄ phylacteria sua, & magnificāt fimbrias. Amāt aūt primos recubitus in cœnis: & primas cathedras

Commentarij tertij in Matthæum finis.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHAEVM LIBER QVARTVS

Congregatis autem pharisęis: interrogauit eos iesus dicens: Quid vobis videt de christo: cuius filius est? Dicūt ei: Dauid ⁊c. Qui ad tentandū iesum fuerant congregati: & ueritatē fraudulenta interrogatione cape nitebant̄: occasionē præbuerūt cōfutatio/ nis suæ. Interroganturq; de christo cuius filius sit. Inter/ rogatio iesu nobis proficit usq; hodie contra iudæos. Et hi em̄ qui confitent̄ christū esse uenturū, hominē simpli/ cem & sanctum uirum asserunt de genere dauid. Inter/ rogemus ergo eos docti a dño: si simplex homo est, & fi/ lius tantū dauid: quō dauid uocet eum dn̄m suū: nō er/ roris incerto, nec propria uoluntate, sed in spiritusancto. Testimoniū autem qđ posuit, de centesimonono psalmo sumptū est. Dn̄s igitur dauid uocatur: nō scdm id qđ de eo natus est: sed iuxta id qđ natus ex patre semper fuit: præueniēs ipsum carnis suæ patrē. Iudæi ad deludendā
Genē.14.c interrogationis ueritatē, friuola multa confingūt: uerna/
et.15.a culū abrahæ asserētes, cui⁹ fuerit filiꝰ damascus Elieżer:

B niandi: aliud asserēs magnum esse de plu ribus. Quicūq; igi/ tur nouit & interrogat nō uoto discendi: sed studio cognoscendi an nouerit ille qui re sponsurus est: in simi litudinem phariśeo/ rum non quasi disci/ pulus: sed quasi ten/ tator accedit.

& ex ipsius psona scriptū psalmū: qđ post cædem quinq; regū, dn̄s deus dño suo dixerit Abrahæ: sede ad dexterā meam: donec ponam inimicos tuos scabellū pedū tuo/ rū. Quos interrogem⁹: quō deus dixerit abrahæ ea quæ sequūtur: Tecū principiū in die uirtutis tuæ in splēdori/ bus sanctorū, ex ute/ ro ante luciferum ge/ nui te. Et iurauit dn̄s & nō pœnitebit eū, tu es sacerdos in æternū scdm ordinē melchi/ sedek. Et respondere cogam⁹ quō abrahā ante luciferū genitus sit: & sacerdos fuerit scdm ordinē melchi/ sedek: pro q melchi/ sedek obtulerit panē & uinū: & a quo deci mas prædæ accepe/ rit. c ¶ Et nemo po/ terat ei rn̄dere uerbū: neq; ausus fuit quisq; ex illa die eū amplius interrogare. Phariśei & sadducæi quæren/ tes occasionē calum/ niæ: & uerbum aliqđ inuenire qđ pateret insidijs: quia in ser/ monib⁹ cōfutati sūt, ultra non interrogāti sed apertissime com/ prehensum, rhoma/ næ tradunt potestati: Ex quo intelligimus uenena inuidiæ pos/ se quidē superari: sed difficile cōquiescere.

d 224 VI
e 225 II
f 226 II
a 227
b 228 V
c 229 II

Ca. XXIII

Tunc iesus locutus est ad turbas ⁊ ad disci/ pulos suos/ dicēs: Su per cathedram moysi sederūt scribę ⁊ phari/ sęi. Omnia ergo q̄cūq; dixerint vobis seruate ⁊ facite: ꝑm opa vero eorū nolite facere ⁊c. Quid mālueri⁹: qd benignius dño? Tentatur a pharisæis: confringunt̄ insidiæ eorū: & scdm psalmistā: Sagittæ puulorū factæ sunt plagæ eorū: & nihilominus propter sacerdotij & nominis dignitatē: hortat̄ populos ut subijciant̄ eis, nō opa sed doctrinā cō/ syderātes. Qđ aūt ait: sup cathedrā moysi sederūt scribæ & pharisæi: Per cathedrā doctrinā legis ostēdit. Ergo & il lud qđ dicit̄ in psalmo: In cathedra pestilētiæ nō sedit: & cathedras uendentiū colūbas euertit: doctrinā debemus accipe. e ¶ Alligant autem onera grauia ⁊ importabilia ⁊ imponunt in humeros hominū ⁊c. Hoc generaliter aduer/ sus omnes magistros qui grauia iubēt & minora non fa/ ciunt. Notandū autē qđ & humeri & digitus & onera & uincula qbus alligant̄ onera: spūaliter intelligēda sunt. f ¶ Omnia vero opa sua faciūt vt videant̄ ab hominibus. Quicūq; igit̄ ita facit q̄dlibet ut uideat̄ ab hominibus, scriba & pharisæus est. g ¶ Dilatant em̄ phylacteria sua ⁊ magnificāt fimbrias. Amant quoq; primos recubitus in cę/ nis ⁊c. Væ nobis miseris, ad quos pharisæorū uitia trāsie/ runt. Dominus cum dedisset mandata legis per moy/ sen: ad extremum intulit: Ligabis ea in manu tua: & Deutt.6.b
erunt immota ante oculos tuos. Et est sensus: Præce/ pta mea sint in manu tua ut opere cōpleantur: sint ante oculos tuos: ut die ac nocte mediteris in eis. Hoc phari/ sæi male interpretantes: scribebant in membranis deca/

d 224 VI
e 225 II
f 226 II
a 227
b 228 V
c 229 II

E logum moysi: id est decem uerba legis: complicantes ea & ligantes in fronte, & quasi coronam capiti facientes: ut semper ante oculos mouerent: quod usq; hodie Indi & Persæ, & Babylonij faciunt: & qui hoc habuerit, quasi religiosus in populis iudicatur. Iusserat quoq; aliud moy- ¦Nume.15.d ses: ut in quatuor angulis palliorum, hiacynthinas fimbrias facerent: ad israelis populum dinoscendū: d 230 X ut quomodo in corporibus circumcisio signum iudaicæ gentis daret: ita & uestis haberet aliquam differentiam. Superstitiosi magistri captantes auram populare, e 231 V atq; ex mulierculis sectantes lucra: f 232 V faciebant grandes fimbrias: & acutissimas in eis spinas ligabant: ut uidelicet ambulātes & sedentes interdum pungerentur: & quasi hac admonitiōe retraherentur ad offi- g 233 X cia domini & ministeria seruitutis eius. Quia ergo dixerat dominus: omnia opera sua faciunt, ut uideantur ab hominibus: qd generaliter accusarat: nūc per partes diuidit: Pistariola illa decalogi: phylacteria uocabant: qd quicūq; habuisset ea: quasi ob custodiam & monimentum sui haberet: non intelligentibus pharisæis qd hæc in corde portanda sint, non in corpore: alioquin & armaria & arcæ habent libros: & noticiam dei nō habent. Hoc apud nos superstitiosæ mulierculæ, in paruulis euangelijs & in crucis ligno, & istiusmodi rebus: quæ habent quidem zelum dei, sed nō iuxta scientiam, usq; hodie factitant: culicem liquantes & camelum glutiētes. Istiusmodi erat fimbria qua & breuis ex lege præcepta: quam & mulier illa quæ sanguine fluebat, tetigit in pallio domini: sed non est compuncta superstitiosis sentibus pharisæorum: magisq; sanata ad tactum eius. Cumq; supflue dilatent phylacteria: & magnas faciant fimbrias, gloriam captantes ab hominibus: arguuntur in reliquis, cur quærant primos accubitus in cœnis: & primas cathedras in synagogis: & in publico gulam sectentur & gloriam: & uocentur ab hominibus rabbi: quod latino sermone magister dicitur. Denicq; sequitur.

F

mas cathedras in synagogis: & salutationes in foro: & a uocari ab hominibus rabbi. ª Vos autem nolite uocari rabbi: Vnus est enim magister uester: omnes autem uos fratres estis. Et patrem nolite uocare uobis super terram: Vnus est enim pater uester qui in cœlis est. Nec uocemini magistri: quia magister uester unus est christus. ᵉ Qui maior est uestrum, erit minister uester. Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui b se humiliauerit, exaltabitur. ᶠ Væ aūtem uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorum ante homines. Vos enim non intratis: nec introeuntes sinitis intrare. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia comeditis domus uiduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis c iudicium. ᵍ Væ ūobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum: & cum fuerit factus, facitis eum filium gehen- d næ duplo cᵭ uos. Væ ūobis duces cæci, quia dicitis: quicūq; iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro, templi debitor est. Stulti & cæci, quid enim maius est: aurum, an templum quod sanctificat aurum? Et quicūq; iurauerit in altari, nihil est: quicūq;

a ¶Vos autem nolite vocari rabbi: vnus est enī magister vester: omnes autē vos fratres estis. Et patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enī pater vester qui in cęlis est. Nec vocemini magistri: qz magister vester vnus est christus. Nec magister, nec pater uocādus est alius: nisi deus pater, & dominus noster iesus christ⁹. Pater, quia ex ipso sunt omnia. Magister: quia per ipsum omnia: uel quoniā 2. Cor. 5. d per dispensationē carnis eius omnes reconciliati sumus Col. 1. c deo. Quæritur quare aduersum hoc præceptum, doctorem gentiū Apostolus se esse dixerit: aut quomodo uulgato sermone: maxime in palæstina & ægypti monasterijs se inuicem patres uocent. Quod sic soluitur. Aliud esse natura patrem uel magistrum: aliud indulgentia. Nos si hominem patrem uocamus: honorē ætati deferimus: non auctorem nostræ ostendimus uitæ. Magister

G

plicem: quomodo unus per naturā deus & unus filius non præiudicat cæteris ne per adoptionem dei uocētur & filij: ita & unus pater & magister non præiudicat alijs ut abusiue appellentur patres & magistri. **b** ¶Væ vobis scribę z pharisęi hypocritę: qz clauditis regnum cęlorū ante homines: vos enī non intratis: nec introeuntes sinitis intrare. Habētes scribæ & pharisæi legis prophetarūq; noticiam: sciunt christū esse filiū dei: nō ignorant natū esse de uirgine: sed dum prædā de subiecta sibi plæbe appetunt: nec ipsi introeūt regna cœlorū: nec eos q poterāt itrare permittūt. Hoc est qd in Oseæ prophe- Osee.6.d ta arguit: Absconderūt sacerdotes uiam, interfecerunt sicimā. Et rursum: Sacerdo- Ibidem.4.c tes non dixerunt, ubi est dominus. Vel certe oīs magister qui scādaliçat malis operibus discipłos suos: claudit ante eos regnum cœlorum.

c ¶Væ vobis scribę z pharisęi hypocritę: qz circuitis mare z aridā zc. Non eo studio seruamus quæsita quo quærimus. Scribæ & pharisæi totū lustran tes orbē: ppter negociationes uel diuersa lucra tā a discipulis captanda, cᵭ per imaginem sanctitatis: studij habebāt de gentibus facere proselytū: id est aduenā: & incircūcisum miscere populo dei. Sed q ante dū esset ethnic⁹ simpliciter errabat & erat semel filius gehēnæ: uidēs magistrorū uitia: & intelligēs destruere eos opere, qd uerbis docebāt, reuertitur ad uomitū suū: & gentilis factus quasi præuaricator pœna maiori dignus erit. Filius aūt uocatur gehennæ quō filius perditionis, & filius huius sæculi. Vnusquisq; enī cuius opera agit: eius filius appellatur. **d** ¶Væ vobis duces cęci qui dicitis: quicūq; iurauerit per templum: nihil est zc. Supra ut nobis uisum est, exposuimus quid significaret traditio pharisæorū, dicētiū, donū quodcūq; est ex me tibi proderit: nunc duplex & ad unam auariciæ occasionē trahēs pharisæorū traditio condēnatur: ut arguant cuncta pro lucro facere, & non pro timore dei. Sicut enī in phylacterijs & fimbrijs dilatatis, opinio sanctitatis captabat gloriam: & per occasionē gloriæ quærebat lucra: sic alia traditionis inuenta stropha, impietatis arguit præceptores. Si quis in cōtentione seu in aliquo iurgio: uel in causæ ambiguo iurasset in templo: & postea conuictus esset mēdacij, non tenebatur criminis reus. Sin aūt iurasset in auro & pecunia, quæ in templo sacerdotibus offerebat, statim id in quo iurauerat cogebat exoluere. Rursum: si quis iurasset in altari, piurij reū nemo retinebat. Sin autē piurasset in dono, uel in oblationibus: hoc est in hostijs, in uictimis & in simila: & cæteris quæ offerunt deo sup altare: hæc studiosissime petebant. Arguit ergo eos dns & stulticiæ & fraudulētiæ, qd multo maius sit tēplū cᵭ aurū qd sanctificat a tēplo: & altare cᵭ hostiæ, quæ sanctificant ab altari. Totū autē faciebāt, non ob dei timorē, sed ob diuitiarū cupiditatē.

H

Væ uobis

A a ¶ Væ vobis scribę ꝛ pharisęi hypocritę/qꝛ decimatis mentham et anethum et cyminū: et reliquistis quę grauiora sunt legis ꝛc. Multa in lege præcepta sunt, quæ typos præferant futurorum. Alia ꝟo aperta sunt, iuxta psalmistam
ps.18.b dicentē: Mandatū domini lucidum illuminans oculos: quæ statim opera desyderāt. Verbi gratia: Non adulterabis: nō furtum facies: non testimoniū falsum dices, &c. Pharisæi aūt, quia præceperat dominus, interim ut intellectus mysticos dimittamus, ꝓpter alimoniam sacerdotū & leuitarū, quorū pars erat domin⁹: omniū rerū offerri in tēplo decimas: hoc unū habebant studiū: ut quæ iussa fuerāt, comportarentur: cætera quæ erant maiora, utrum quis faceret, an non paruipendebant. Et ex hoc itaq; capitulo arguit eos auariciæ, quod studiose etiam uilium holerum decimas exigant: & iudicium in disceptatione negociorum: misericordiamq; in pauperes, pupillos, & uiduas, & fidem in deū: quæ magna sunt, prætermittant. b ¶ Duces cęci/excolantes culicem: camelum autem glutientes. Camelum puto esse scꝫm sensum præsentis loci, & magnitudinē præceptorum, iudicium, & misericordiā, & fidem. Culicē autē decimas menthæ, anethi, & cymini, & reliquorū uilium holerum. Hæc contra præceptum dei, quæ magna sunt, deuoram⁹ atq; negligimus: & opinionem religionis in paruis quæ lucrum habent, diligentiam demonstramus. c ¶ Væ vobis scribę ꝛ pharisęi hypocritę/quia mūdatis quod deforis est calicis et paropsidis: intus autem pleni estis rapina ꝛ immundicia ꝛc. Diuersis uerbis, eodem sensu quo supra arguit pharisæos simulationis atq; mēdacij, quod aliud ostendant hominibus foris, aliud domi agant. Non qꝫ in calice & paropside eorū superstitio moraretur, sed qꝫ foris hominibus ostenderent sanctitatem, in habitu, in sermone, in phylacterijs, in fimbrijs, in orationum longitudine, & cæteris huiusmodi: intrinsecus autem essent uitiorum sordibus pleni. d ¶ Væ vobis scribę ꝛ pharisęi hypocritę: quia similes estis sepulchris dealbatis / quę a foris parent hominibus speciosa: intus ꝟo plena sunt ossibus mortuorum et omni spurcitia ꝛc. Quod in calice & paropside demonstrarat, eo qꝫ foris loti essent, & intrinsecus sordidi: hoc nunc per exemplum sepulchrorū replicat: ꝙ quomō sepulchra forinsecus lita sunt calce: & ornata marmoribus, & auro coloribusq; distincta: intus autem plena sunt ossibus mortuorum: sic & peruersi magistri, qui alia docent, & alia faciunt, mundiciā habitu uestis, & uerborum humilitate demōstrant: intus autem pleni sunt omni spurcitia, auaricia, & libidine. Denicq; manifestius hocipsum exprimit, inferēs: Sic & uos a foris quidē paretis hominibus iusti: intus autē pleni estis hypocrisi & iniquitate. e ¶ Væ vobis scribę et pharisęi hypocritę/ qꝛ ędificatis sepulchra ꝓphetarum/ ꝛ ornatis monumenta iustorū/ et dicitis: Si fuissem⁹ in diebus patrum nostrorū ꝛc. Prudentissimo syllogismo coarguit eos filios esse homicidarum: dum ipsi opinione bonitatis & gloriæ in populos, sepulchra ædificant ꝓphetarum, quos maiores eorum interfecerunt: & dicūt: Si fuissemus tempore illo, non fecissemus ea quæ fecerunt patres nostri. Hoc autē etiam si sermone nō dicant, opere loquunt̄: ex eo qꝫ ambitiose & magnifice ædificent memorias occisorū, quos a patribus suis esse iugulatos non negant. f ¶ Et vos īplete mensuram patrū vestrorū. Probato superiorib⁹ dictis ꝙ filij essent homicidarum, & eorū qui prophetas occidissent: nunc concludit quod uoluerat: & quasi extremā syllogismi partē ponit. Et uos implete mensuram patrum uestrorum. Qꝫ illis defuit, uos adimplete. Illi interfecerūt seruos: uos dominū crucifigite. Illi ꝓphetas: uos eum qui a prophetis prædicatus est. g ¶ Serpentes/genímina víperarū/quō fugietis a iudício gehennę? Hocipsum & Ioannes baptista dixerat: Sicut ergo de uiperis nascuntur uiperæ, sic de homicidis patribus, uos (inquit) nati estis homicidæ. h ¶ Ideo ecce ego mitto ad vos pꝛophetas/ꝛ sapientes/et scribas ꝛc. Hoc qꝫ antea dixeramus: implete mensurā patrum uestrorū: ad personam domini pertinere, eo ꝙ occidendus esset ab eis: postea & ad discipulos ei⁹ referri, de quib⁹ nunc dicit: Ecce ego mitto ad uos prophetas, & sapientes, & scribas: & ex illis occidetis, & crucifigetis, & flagellabitis in synagogis uestris: & persequemini de ciuitate in ciuitatem: ut impleatis mensuram patrum uestrorum. Simulq; obserua iuxta Apostolum scribentem ad Corinthios, uaria esse dona discipulorum Christi. Alios prophetas, qui uentura prædicent. Alios sapientes, qui nouerunt quando debeant proferre sermonē. Alios scribas in lege doctissimos: ex quibus lapidatus est Stephanus: Paulus occisus: crucifixus Petrus: flagellati in actibus apostolorū discipuli: & persecuti eos sunt de ciuitate in ciuitatē: expellentes de Iudæa, ut ad gentiū populū transmigrarēt.

& ex illis

Luc.5.b

1.Cor.7.b

E a ¶ Vt veniat super vos omnis sanguis iustus / qui effusus est sup terrā a sanguine abel iusti / vsq; ad sanguinē çacharię filij Barachię: quē occidistis inter templum et altare ꝛc. De Abel nulla est ambiguitas, quin is sit quem Cain frater eius occiderit. Iustus autē non solum ex dñi nunc sententia, sed ex Genesis testimonio comproba/tur: ubi accepta eius a deo narrantur mu/nera. Quærim⁹ quis iste sit Zacharias filiꝰ Barachiæ: quia mul/tos legimus Zacha/rias. Et ne libera no/bis tribueret erroris facultas, additū est: quem occidistis inter templum & altare. In diuersis diuersa legi: & debeo singulorum opiniões ponere. Alij Zachariam filiū Ba/rachiæ dicunt, qui in duodecim prophe/tis undecimus est: pa/trisq; in eo nomē con/sentiat: sed ubi occi/sus sit inter templum & altare, scriptura nō loquitur: maxime cū temporibus eius uix ruinæ templi fuerint. Alij Zachariam, pa/trem Ioannis intelli/gi uolunt: ex quibus/dam apocryphorum somnijs approbātes, q̄ ꝓpterea occisus sit: quia saluatoris præ/dicarit aduentū. Hoc quia de scripturis nō habet auctoritatem: eadem facilitate contemnitur, qua probatur. Alij istum uolunt esse Zachariam, qui occisus est a Ioas rege Iudæ inter tēplum & altare, sicut Regum narrat historia. Sed obseruandum, q̄ ille Zacharias nō sit filius Barachiæ, sed filius Ioiadæ sacerdotis. Vnde & scriptura refert: Non fuit recordatus Ioas patris eius Ioiadæ, quia sibi fecisset bona. Cum ergo & Zachariā te/neamus, & occisionis consentiat locus: quærimus quare Barachiæ dicatur filius, & non Ioiadæ? Barachia in lin/gua nostra, benedictus domini dicitur: & sacerdotis Io/iadæ iusticia, hebræo nomine demonstratur. In euange/lio quo utuntur Naçareni, pro filio Barachiæ, filium Io/iadæ reperimus scriptum. Simpliciores fratres inter rui/nas templi & altaris: siue in portarū exitibꝰ, quæ Siloam ducunt, rubra saxa mōstrantes, Zachariæ sanguine pu/tant esse polluta. Non condemnamus errorem, qui de odio iudæorum, & fidei pietate descendit. Dicamus bre/uiter quare sanguis Abel iusti, usq; ad Zachariā filium Barachiæ ab illa generatione requiratur, cum neutrum eorum occiderit. Regula scripturarum est, duas genera/tiones bonorum & malorum nosse, hoc est, singulorum singulas. De bonis sumamus exempla: Quis ascendet in montem domini? aut quis requiescet in monte sancto eius? Cunq; plures qui ascensuri sunt in montē domini descripsisset, qui diuersis fuere ætatibus: postea infert: Hæc est generatio quærentium dominum: quærentium faciem dei Iacob. Et in alio loco de omnibus sanctis: Ge/neratio iustorum benedicet. De malis ꝓo, ut in præsenti loco: Generatio uiperarū. Et: Requirentur omnia a gene/ratione ista. Et in Ezechiel cū peccata terræ descripsisset, sermo ꝓpheticus adiecit: Si Noe, & Iob, & Daniel ibi fue/rint inuenti, non dimittam peccata terræ illi: Omnes iu/stos qui similes forent uirtutibus eorum, per Noe, & Iob & Daniel, uolens intelligi. Ergo & isti qui similia Cain & Ioas contra apostolos gesserint, de una generatione esse referuntur. b ¶ Hierusalem/hierusalem quę occidis pro/phetas: ꝛ lapidas eos qui ad te missi sunt: quoties uolui con/gregare filios tuos ꝛc. Hierusalem, nō saxa & ædificia ciuitatis, sed habitatores uo/cat: quā patris plan/git affectu: sicut & in alio loco legimus, ꝙ uidens eam fleuerit. In eo autem qđ dicit: quoties uolui cōgre/gare filios tuos: omnes retro prophetas a se missos esse testatur. Gallinæ quoq; simili/tudinē congregantis sub alas pullos suos, in cantico Deutero/nomij legimus: Sicut aquila protegit nidū suum, & sup pullos suos desyderauit: ex/pandens alas suas su/scepit eos: & tulit su/per pennas suas. c ¶ Ecce relinquet/ vo/bis dom⁹ vra deserta. Hoc ipsum ex perso/na Hieremiæ iam an/te dixerat: Reliqui do/mum meam: dimisi hæreditatem meam: facta est mihi hæredi/tas mea quasi spelun/ca hyenæ. Desertam iudæorum domum, id est templum illud quod fulgebat augustius, oculis comprobam⁹: quia ha/bitatorem Christum perdidit: & hæreditatem præripere gestiens, occidit hæredem. d ¶ Dico enim vobis: nō me videbitis amodo / donec dicatis: Benedictus qui venit in nomine domini. Ad hierusalem loquitur, & ad populum iudæorū. Versiculum autem istum, quo & paruuli atq; lactentes in ingressu hierusalem domini saluatoris usi sunt: quando dixerūt: Benedictus qui uenit in nomine domini, osanna in excelsis: sumpsit de cētesimo decimo/septimo psalmo: qui manifeste de aduentu domini scri/ptus est. Et quod dicit, hoc uult intelligi: Nisi pœnitentiā egeritis: & confessi fueritis ipsum me esse de quo prophe/tæ cecinerunt, filium omnipotentis patris: meam faciem non uidebitis. Habent iudæi datum sibi tempus pœni/tentiæ: confiteantur benedictum qui uenit in nomine domini: & Christi ora conspicient. Ca. XXIIII

Et egressus iesus de templo ibat/ et accesserunt di/scipuli eius: vt ostenderēt ei ędificationes tēpli ꝛc. Iuxta historiam manifestus est sensus. Receden/te autem domino de templo: omnia legis ædifi/cia, & compositio mandatorum ita destructa est: ut nihil a iudæis possit impleri: & capite sublato, uniuersa inter se membra compugnent. f ¶ Sedente autem eo super montem oliueti/accesserunt ad eum discipuli secreto / dicen/tes: Dic nobis quando hęc erunt: et quod signum aduen/tus tui/et consummationis sęculi? Et respōdens iesus / dixit eis: Videte ne quis vos seducat. Sedit in monte oliueti, ubi uerum lumen scientiæ nascebatur: & accedunt ad eum discipuli secreto: qui mysteria, & futurorum reuela/tionem nosse cupiebant: & interrogant tria: Quo tem/pore hierusalem destruēda sit: quo uenturus Christus: quo consummatio sæculi futura sit.

Multi enim

Gen.4.a

p 241 V

a 242 II

b 243 II

F

2.Para.24.c

Pſ.23.a

Pſ.111.a

ſ.3.b

Eçech.14.c

G

Luc.19.f

Deut.32.b

H

Hiere.11.b

Multi enim

A a ¶ Multi enim venient in nomine meo/dicētes: Ego sum christus:ꝛ multos seducēt. Quorū unus est Simon sama/
Act.8.b ritanus:quem in actibus apostolorū legimus: qui se magnā dicebat esse dei uirtutem: hæc quoq; inter cætera in suis uoluminibus scripta dimittens:Ego sum sermo dei, ego sum speciosus,ego paracletus,ego omnipotens, ego omnia dei. Sed & Iohannes apostolus in epistola sua
1.Ioh.2.c loquit̄: Audistis, qa antichristus uenturus est:nunc aūt antichristi mlti sunt. Ego reor omnes hereticharchas, antichristos esse:& sub nomine christi ea docere quæ contraria sunt Christo. Nec mirū si aliqs ab his uideam⁹ seduci, cum dom⁹ dixerit: Et multos seducent. b ¶ Auditurí enī estis prælia ꝛ opiniones prælio:um / videte ne turbemini ꝛc. Cum hæc igitur fieri uiderim⁹, non putemus diem instare iudicij: sed in tempus aliud reseruari:cuius signū perspicue in consequētibus ponit̄. c ¶ Consurget enī gens contra
B gentem: et regnum in regnum:ꝛ erunt pestilentię/ et fames/ et terremotus p loca. Hæc autem oīa initia sunt dolorū. Non ambigo & hæc quidem iuxta literam futura quæ scripta sunt: sed mihi uidet̄ regnum contra regnum:& pestilentia eorum quorum sermo serpit ut cancer:& fames audiendi uerbum dei: & cōmotio uniuersæ terræ, & a uera fide separatio, in hæreticis magis intelligi: qui cōtra se inuicē dimicātes, ecclīæ uictoriā faciunt. Quod autem dixit: Hæc autē omnia initia sunt dolorum:melius transfertur parturitionū: ut quasi conceptus quidam aduentus antichristi,non partus intelligatur. d ¶ Tunc tradent uos in tribulationem/ ꝛ occident uos:ꝛ eritis odio omnibus gentibus propter nomē meū ꝛc. Per apostolos omnium credentiū persona signatur:non quo eo tempore apostoli in corpore reperiendi sint.

a Multi ēnim uenient in nomine meo, dicētes: Ego sum
b christus:& multos seducent. Auditūri enim estis prælia & opiniones præliorum:uidete ne turbemini. Oportet
c em̄ hæc fieri:sed nondum est finis. Cōsurget em̄ gens cōtra gentē:& regnū cōtra regnū: & erūt pestilentiæ & fames, & terremotus p loca. Hæc aūt omnia initia sunt
d dolorū. e Tunc trādent uos in tribulationē, & occident uos:& eritis odio omnib⁹ gentib⁹ ꝓpter nomē meum.
f Et tunc scandaliçabuntur multi,& inuicem tradent:& odio habebūt inuicem. Et multi pseudoprophetæ sur-
e gent & seducēt multos:& quōniā abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorū. Qui autē perseuerauerit
f usq; in finē,hic saluus erit. g Et prædicabit̄ hoc euangelium regni in uniuerso orbe in testimoniū omnib⁹ gen-
g tibus:& tunc uenietcōsummatio. h Cum ergō uideritis abominationem desolationis,quæ dicta est a Daniele
h ꝓpheta stantē in loco sancto:qui legit,intelligat. i Tunc qui in Iudæa sunt,fugiant ad mōtes: & qui in tecto,nō
i descēdat tollere aliquid de domo sua:& qui in agro,nō
k reuertat̄ tollere tunicā suam. l Væ aūtē pregnantibus & nutrientib⁹ in illis diebus. m Orāte aūt ut nō fiat fuga
k uestra hyeme uel sabbato. n Erit enim tunc tribulatio magna, qualis nō fuit ab initio mundi usq; modo,neq;
fiet. Et nisi occidēte litera & iudaica prauitate,appropinquare montibus æternis: de quibus illuminat mirabiliter deus: & esse in tecto & in domate, quo nō possint ignita diaboli iacula peruenire: nec descendere & tollere aliquid de domo cōuersationis pristinæ: nec quærere quæ retrorsum sunt: sed magis serere in agro spiritualiū scripturarū, ut fructus capiamus ex eo. Nec tollere alterā tunicam, quā apostoli habere prohibent̄. De hoc loco,id est de abominatione desolationis, quæ dicta est a Daniele propheta, Dañ.9.g
stante in loco sancto:multa Porphyri⁹ tertiodecimo operis sui uolumine cōtra nos blasphemauit: cui Eusebius Cæsariensis episcopus,tribus respōdit uoluminib⁹,decimooctauo, decimonono,& uicesimo. Apollinaris quoq; scripsit plenissime: superfluecq; conatus est uno capitulo uelle disserere,de quo tantis uersuū milib⁹ disputatū est.

e ¶ Et quoniam abundabit iniquitas / refrigescet charitas multorum ꝛc. Non omnium negauit fidem,sed multorū. Multi em̄ uocati,pauci ꝙo electi. Nā in apostolis & similibus eorum permansura est charitas: de qua scriptum
Cant.8.c est: Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem.
Roma,8.g Et ipse Paulus: Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio, an angustia? an fames? & reliqua. f ¶ Et prædicabitur hoc euāgelium regni in vniuerso orbe ꝛc. Signum dominici aduentus, est euangelium in toto orbe prædicari: ut nullus sit excusabilis:quod aut iam completum, aut in breui cernimus esse complendum. Non enim puto aliquam remansisse gentem,quæ christi nomen ignoret: Et quamcūq; non habuerit prædicatorē: tamen ex uicinis nationibus, opinionem fidei non potest ignorare.

g ¶ Cum ergo videritis abominationem desolationis/ que dicta est a daniele prophęta ꝛc. Quando ad intelligētiam prouocamur, mysticum monstratur esse quod dictum
Dañ.9.g est. Legimus autem in Daniele hoc modo: Et in dimidio hebdomadis auferet̄ sacrificium & libamina: & in tem-

C
2.Thessal.2.a

t 244 I

d 245 X

e 246 VI

f 247 VI

g 248 II

D

h 249 II

i 250 VI

k 251 II

plo abominatio desolationum erit usq; ad consummationem temporis: & consummatio dabitur super solitudinem. De hoc & Apostolus loquitur: q̄ homo iniquitatis & aduersarius eleuandus sit contra omne quod dicit̄ deus & colitur: ita ut audeat stare in templo dei:& ostendere qđ ipse sit deus: cuius aduētus scđm operationem satanæ destruat eos,& ad dei solitudinem redigat, qui se susceperint. Potest autem simpliciter aut de antichristo accipi, aut de imagine cæsaris, quā Pilatus posuit in tēplo: aut de Hadriani equestri statua, quæ in ipso sanctosanctorū loco usq; in præsentē diem stetit. Abomīatio quoq; scđm ueterē scripturam,idolum nuncupatur:& idcirco additur,desolationis: qđ in desolato tēplo atq; destructo, idolū positum sit. b ¶ Tunc bi qui in iudea sunt/ fugiant ad montes:ꝛ qui in tecto/non descendat tollere aliqđ de domo sua ꝛc. Abominatio desolationis intelligi potest, & omne dogma peruersum: qđ cū uiderim⁹ stare in loco sancto,hoc est,in ecclesia,& se ostēdere deum:debem⁹ fugere de Iudæa ad montes: hoc est, dimissa

tes: hoc est, dimissa

sabbato.

E sabbato. a ¶ Et nisi breuiati fuissent dies illi/nō fieret salua
ōis caro:sed ꝓpter electos breuiabunt̄ dies illi. Abbreuia/
tos dies, non secm delyramenta quorundā, qui putant
tēporū momenta mutari: nec recordantur illius scripti:
ps.118.m Ordinatione tua permanet dies: sed iuxta temporum
qualitatem sentire de
bemus: id est abbre/
1 252 VI uiatos non mensura,
m 253 II sed numero: ut quo/
modo in benedictio/
ps.90.c ne dicitur: Longitu/
n 254. VI dine dierum replebo.
eum: sic & nunc ab/
breuiati dies intelli/
gantur: ne temporū
o 255 V mora, fides cōcutia/
tur credentium.
p 256 V b ¶ Tunc si quis vo/
bis dixerit: ecce hic
christus aut illic/nolite
q 257 V credere. Multi captiui
r 258 II tatis iudaicæ tempo/
re principes extitere,
qui christos esse se di
cerent: intantum ut
obsidentibus roma/
nis, tres intus fuerint
s 259 II factiones. Sed melio
de consummatione
mundi intelligitur.
c ¶ Surgent enī pseu
dochristi ⁊ pseudopro
phetę: et dabunt signa
magna et prodigia: ita
F vt in errorem inducan
tur ⁊c. Tripliciter ut
ante iam dixi, locus
hic differendus est:
aut de tempore obsi/
dionis rhomanæ: aut
de consummatione
mūdi: aut de hæreti/
corū cōtra ecclesiam
pugna, & istiusmodi
antichristis, qui sub
opinione falsæ sciētiæ cōtra christum dimicant. d ¶ Si
ergo dixerint vobis: ecce in deserto est / nolite exire: ecce in
penetralibus/nolite credere. Si quis promiserit uobis ꝙ in
deserto gentilium & philosophorum dogmate christus
moretur: aut in hæreticorum penetralibus, qui dei polli
centur arcana, nolite exire: nolite credere: siue quia per/
secutionis & angustiarum tempore semper pseudopro/
phetæ decipiendi inueniunt locum: si quis sub nomine
christi se iactare uoluerit, nō statim accōmodetis fidem.
e ¶ Sicut enim fulgur exit ab oriente / et paret vsq; in occi/
dentem: ita erit et aduentus filij hominis. Nolite exire: no/
lite credere, ꝙ filius hominis uel in deserto gentium sit,
uel in penetralibus hæreticorū: sed ꝙ ab oriente usq; in
occidentem, fides eius in catholicis ecclesijs fulgeat. Hoc
quoq; dicendum, ꝙ secundus saluatoris aduentus non
in humilitate ut prius, sed in gloria demonstrandus sit.
Stultū est itaq; eum in paruo loco uel in abscōdito quæ/
rere, qui totius mundi lumē sit. f ¶ Vbicunq; fuerit cor/
pus/illuc congregabuntur et aquilę. De exemplo naturali
quod quotidie cernimus, christi instruimur sacramēto.
Aquilæ & uultures etiam trans maria dicunt̄ sentire ca/
dauera: & ad escam huiusce modi congregari. Si ergo ir/
rationabiles uolucres naturali sensu tantis terrarū spa/
cijs, & maris fluctibus separatæ, paruū cadauer sentiunt
ubi iaceat: quanto magis nos, & omnis multitudo cre/
dentium debet festinare ad eum, cuius fulgur exit ab
oriente, & paret usq; ad occidentem? Possumus autem
corpus, id est, πτῶμα: quod significantius latine dicitur
cadauer, ab eo qđ per mortem cadat, passionem christi G
intelligere: ad quam prouocamur: ut ubicunq; in scri/
pturis legit̄, congregemur, & per illam uenire possimus
ad uerbum dei: ut est illud: Foderunt manus meas & pe ps.21.d
des meos. Et in Esaia: Sicut ouis ad uictimam ductus: Esa.53.c
& cætera his similia.
Aquilæ autem appel
lantur sancti, quibus
innouata est iuuen/
tus ut aquilæ: & qui
iuxta Esaiam plume/ Esa.40.g
scunt: & assumunt
alas, ut ad christi ue/
niant passionem.
g ¶ Statim autē post tribulationem dierum illorū sol obscurabit̄: ⁊ luna non dabit lumen suum: ⁊ stellę cadent de cęlo: et virtutes cęlorū cōmouebuntur. Sol & luna obscurabunt̄, & non dabunt lumen suum: & cætera astra cadent de cœlo: uir/
tutesq; cœlorū com/
mouebuntur, non di
minutione luminis:
Alioquin legimus so Esa.30.f
lem septuplum habi
turum luminis: sed
ad comparationem H
ueræ lucis, omnia ui/
sui tenebrosa sint. Si
itaq; iste sol qui nunc
per totum orbem ru
tilat: & luna quæ se/
cundum est lumina/
re: & stellæ quæ ad so
lacium noctis accen/
sæ sunt: omnesq; uir/
tutes, quas angelo/
rum multitudines in
telligimus, in aduētu
christi in tenebras re/
putabunt̄: decutiat̄ supercilium eorū: qui se sanctos ar/
bitrantes, præsentiā iudicis non formidant. b ¶ Et tunc
parebit signū filij hominis in cęlo. Signum hic, aut crucis
intelligam⁹: ut uideant (iuxta Zachariam & Ioannem) Zach.12.c
iudæi quē compunxerūt: aut uexillum uictoriæ trium/ Ioh.19.g
phantis. i ¶ Et tunc plangent omnes tribus terrę ⁊c. Plan/
gent hi qui municipatū nō habuere in cœlis, sed scripti
sunt in terra. k ¶ Et mittet angelos suos cū tuba ⁊c. De 1.Cor.15.g
hac tuba & Apostolus loquit̄: & in Apocalypsi Ioannis 1.Thessal.4.d
legimus: & in ueteri testamēto, tubæ ductiles ex auro, & Apocal.8.
ære argento q; fieri præcipiunt̄: ut sublimia doctrinarū Nume.10.a
resonent sacramenta. l ¶ Ab arbore autē fici discite para/
bolam: cum iam ramus eius tener fuerit / et folia nata / scitis
quia prope est ęstas ⁊c. Sub exemplo arboris, docuit con
sūmationis aduentū. Quō (inquit) qñ teneres fuerint
in arbore ficus cauliculi: & gēma erumpit in florem, cor
texq; folia parturit, intelligitis æstatis aduētū: & Fauonij
ac ueris introitū: Ita cū hæc oīa quæ scripta sunt, uide/
ritis: nolite putare iam adesse consūmationē mundi, sed
q̄si proemia & præcursores ōsdā uenire: ut ostendant ꝙ
prope sit & in ianuis. m ¶ Amē dico vobis: qz nō prę/
ibit generatio hęc/donec oīa ista fiant. Supra dixim⁹ gene/
rationes bonorū & ecōtrario malorū esse singulas. Igitur
aut oīe genus hoīm significat, aut specialiter iudæorū.
n ¶ Cęlū ⁊ terra transibūt ⁊c. Cœlum & terra transibunt
immutatione, nō abolitione sui: alioquin quomodo sol
obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ
cadent: si cœlum in quo ista sunt, terraq; non fuerit?

De die autē

A a ¶ De die autē illa et hora nemo scit ꝛc. In quibusdā latinis codicibus additū est, neq; filius: cū in græcis, & maxime Adamantij & Pierij exemplaribus, hoc nō habeatur asscriptū: sed quia in nōnullis legitur, dissērendū uideē. Gaudet Arrius & Eunomius: quasi ignorātia magistri, gloria discipulorum sit, & dicunt: Non potest æqualis esse qui nouit & qui ignorat. Cōtra quos breuiter ista dicēda sūt: cū oīa tempora fecerit Iesus, hoc est, uerbum dei: Oīa ēm per ipsum facta sunt: & sine ipso factū est nihil: In omnibus autē tēporib⁹, etiam dies iudicij sit: qua consequētia pōt eius ignorare partē, cui⁹ totum nouerit? Hoc quoq; dicēdum est: Quid est maius, noticia patris: an iudicij? Si mai⁹ nouit, quō ignorat qđ minus est? Scriptū legi-
Luc.10.d mus: Omnia quæ patris sunt, mihi tradita sunt. Si oīa patris filij sunt, q̄ ratione unius sibi diei noticiā reservauit: & noluit eam cōmunicare cū filio? Sed & hoc inferēdū: Si nouissimum diem
B tēporū ignorat, ignorat & pene ultimū & retrorsum oīes. Nō ēm potest fieri: ut qui primū ignorat, sciat quid secundū sit. Igit̄ quia probauim⁹ nō ignorare filiū consūmationis diem, causa reddenda est cur ignorare dicaē.
Col.2.a Apostolus sup saluatore scribit: In quo sunt omnes thesauri sapiētiæ & scientiæ absc̄oditi. Sunt ergo omnes thesauri in christo sapientiæ & scientiæ: sed absconditi sunt. Quare absc̄oditi sunt? Post resurrectionē interrogatus
Act.1.a ab apostolis, de die manifestius respōdit: Non est uestrū scire tempora uel momēta, quæ pater posuit in sua potestate. Q̄n dicit, non est uestrū scire, ostendit qđ ipse sciat: sed nō expediat nosse apostolis: ut semper incerti de aduentu iudicis: sic quotidie uiuant, quasi die alia iudicandi sint. Denicq; & cōsequens euangelij sermo idipsum cogit intelligi: dicēs quoq; patrē solum nosse: in patre comprehendit & filium. Omnis enim pater filij nomen est.
b ¶ Sicut autē in diebus noe/ita erit ꝛ aduentus filij hominis ꝛc. Q̄ritur quomō supra scriptum sit: Surget ēm gens contra gentem: & regnum contra regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terremotus: & nunc ea futura morent̄ quæ pacis indicia sunt. Sed existimandū iuxta Apostolum, q̄ post pugnas, & dissensiones, pestilentias, & fames, & terremotus, & cætera quibus genus uastatur humanū: breui subsecutura sit pax, quæ quieta omnia repromittat, ut fides credentiū comprobeē: utrum transactis malis sperent iudicē esse uenturū. Hoc est ēm qđ in
1.Thessal.5.a Paulo legimus: Quādo dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus: sicut dolor partu/rientis, & non effugient. c ¶ Tunc duo erunt in agro: vnus assumetur / et vnus relinquetur. Tunc (inquit) duo erunt in agro, quando tempore uidelicet consummationis atq; iudicij, duo in agro pariter inuenient̄ eundem

a c De die autē illa & hora nemo scit: neq; angeli cœlorū,
b nisi solus pater. v Sicut autē in dieb⁹ Noe, ita erit & aduentus filij hois. Sicut ēm erant in dieb⁹ ante diluuium comedētes & bibētes, nubētes & nuptui tradētes, usq; ad eum diē q̄ intrauit Noe in arcam: & nō cognouerūt donec uenit diluuiū & tulit omnes: ita erit & aduentus
c filij hominis. r Tunc duo erūt in agro: unus assumet̄, & unus relinquet̄. Duæ molentes in mola: una assumet̄, & una relinquet̄. Duo in lecto: unus assumet̄, & alter re-
d linquet̄. v Vigilatē ergo: quia nescitis qua hora dns uester uenturus sit. s Illud autē scitote: q̄m si sciret paterfamilias qua hora fur uenturus esset: uigilaret utiq;, & nō
e sineret perfodi domū suam. Ideō & uos estote parati: quia nescitis qua hora filius hois uenturus est. a Quis putas est fidelis seruus & prudēs, quē cōstituit dns eius sup familiā suā, ut det illis cibū in tēpore? b Beatus ille seruus quē cum uenerit dns eius, inuenerit sic facientē. Amen dico uobis: q̄m super omnia bona sua cōstituet
f eum. c Si aūtē dixerit malus seruus ille in corde suo, moram facit dns meus uenire, & cœperit percutere conser-
g uos suos: manducet autem & bibat cum ebrijs: uēniet dominus serui illius in die qua non sperat: & hora qua ignorat: & diuidet eum, partēq; eius ponet cum hypocritis: Illic erit fletus & stridor dentium. Ca. XXV

Tunc simile

habentes laborē: & quasi parem sementē, sed fructus laboris non æque recipientes. Duæ quoq; molētes simul erunt: una assumet̄ & una relinquet̄. In duobus qui in agro cōmorant̄, & in duab⁹ quæ pariter molūt: uel synagogā intellige, uel ecclesiā, qđ simul molere uideant̄ in lege: & de eisdem scripturis farinam terere præceptorū dei: uel cæteras hæreses, quæ de utroq; testamēto, aut de altero uident̄ molere farinā doctrinarum suarū: & cum unum nominis christiani propositum habeant: non eandem mercedem recipient, alijs assumptis & alijs derelictis. d ¶ Vigilate ergo: quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit ꝛc. Per spicue ostēdit, quare supra dixerit: De die aūt illa & hora nemo scit: neq; filius hominis, neq; angeli, nisi pater solus: quod nō expediat scire apostolis: ut pendulæ expectationis incerto, semper eum credant esse uenturum, quē ignorant q̄n uenturus sit. Et nō dixit: quia nescimus qua hora uenturus sit dom⁹, sed nescitis. Præmissoq; patrisfamilias exemplo, cur reticeat consūmationis diem, manifestius docet dicēs:
e ¶ Ideo ꝛ vos estote parati: q̄ nescitis qua hora filius hominis venturus est ꝛc. Plenius inculcat & replicat: quare de die consūmationis & hora, nec angelos cœlorū scire prædixerit, sed solum patrem: quod nō expediat scire apostolis: & exemplū patrisfamilias, hoc est, sui & fidelium seruorum, id est apostolorum ad cohortationem sollicitæ mentis interserit: ut spe præmiorum ministrent conseruis in tempore suo cibaria doctrinarum.
f ¶ Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo: moram facit dns meus venire/ꝛ cœperit percutere cōseruos suos ꝛc. Ex superioribus pendet: q̄ sicut sollicitus seruus & semper aduentum domini præstolans, tradit conseruis cibaria in tempore suo: & postea super omnia bona patrisfamilias constituitur: ita econtrario, qui iuxta Eçechielem dixit: In tempora longa fiet istud: & non putat dominū cito esse uenturum: factus securior, uacat epulis atq; luxuriæ: & non lenem patremfamilias, sed sæuerissimum sentiet iudicem. g ¶ Veniet dominus serui illius in die qua non sperat/ꝛ hora qua ignorat: ꝛ diuidet eum/partemq; eius ponet cū hypocritis. Illic erit fletus ꝛ stridor dentium. Hocipsum docet: ut sciant quando non putaē dominus tunc eum esse uenturum: & uigilantiæ ac sollicitudinis dispensatores admonet. Porro quod dicit, diuidet eum: non quo gladio eum dissecet, sed quo a sanctorum consortio eum seperet: & partē eius ponat cum hypocritis: cum his uidelicet qui erant in agro, & qui molebant: & nihilominus derelicti sunt. Sæpe diximus hypocritam aliud esse, aliud ostēdere: sicut & in agro & in mola idem uidebatur facere quod ecclesiasticus uir: sed exitus diuersæ uoluntatis apparuit. Ca. XXV

Tunc simile

C

t 260 VI
u 261 V
x 262 V
y 265 VI
z 264. II
a 265 V
b 266 V
c 267 V

D

E

TVnc simile erit regnū cęlorū decē virginib⁹ ꝛc. Hanc parabolam, id est, similitudinē decem uirginū fatuarū atq; prudentiū, quidam simpliciter in uirginib⁹ interpretant: quarū aliæ iuxta Apostolū, & corpore & mente sunt uirgines: Aliæ 1.Cor.7. uirginitatē tm̄ corporum reseruantes: uel cætera opera non habent proposito suo similia: uel parentū custodia reseruatæ, nihilominus mēte nupserunt. Sed mihi uidet ex superioribus alius sensus esse qui dicit: & non ad uirginalia corpora, sed ad omne hominum genus comparatio pertinere. Sicut enim duo in agro, & duæ molentes, duos significāt populos, christianoꝝ & iudæorū, siue sanctorum & peccatorum: qui in ecclesia constituti, uidentur quidē & ipsi arare & molere: sed cuncta in hypocrisi faciūt: sic & nunc decem uirgines omnes homines complectuntur: qui uidentur deo credere, & applaudunt sibi in scripturis sanctis, tam ec clesiasticos q̄ iudæos

F

atq; hæreticos. Qui idcirco omnes uirgines appellant: quia gloriant in uni⁹ dei noticia: & mēs eorū idololatriæ turbine nō cōstuprat. Oleū habent uirgines, quæ iuxta fidem & operib⁹ adornant. Non habent oleum, quæ uidentur simili quidē fide dn̄m cōfiteri, sed uirtutū opera negligunt. Possumus quinq; uirgines sapiētes & stultas, quinq; sensus interpretari: quorū alij festinant ad cœlestia, & superna desyderāt: alij terrenis fecibus inhiantes, fomenta nō habēt ueritatis, quib⁹ sua corda illuminēt. De uisu & auditu & tactu spiritaliter dictū est: Q̄d uidimus, q̄d audiuimus, q̄d oculis nostris perspeximus: & ps.33.b manus nostræ palpauere. De gustu: Gustate & uidete: Cant.1.a quoniā suauis est dn̄s. De odoratu: In odorē unguētorū 1.Cor.2.d tuorū currim⁹. Et: Christi bonus odor sum⁹. b ¶ Mora autē faciēte sponso, dormitauerūt omnes ⁊ dormierūt. Non em̄ parum tēporis inter priorē & secundū aduentū domini prætergredit. Omnes dormitauerūt, id est, mortuæ sunt: quia sanctorū mors, somnus appellat. Consequenter autem dicit, dormierūt: quia postea suscitandæ sunt. c ¶ Media autē nocte clamor factus est: ecce sponsus uenit, exite obuiam ei. Subito em̄ quasi intēpesta nocte & securis omnibus, q̄n grauissimus sopor est, per angelorū clamorē, & tubas præcedentiū fortitudinum, christi resonabit aduentus. Dicamus aliquid quod forsitan lectori utile sit. Traditio iudæorū est, christum media nocte uenturum in similitudinē ægyptij temporis, q̄n pascha celebratum est: & exterminator uenit: & dn̄s super tabernacula transijt: & sanguine agni postes nostrarū frontium cōsecrati sunt: Vnde reor & traditionē apostolicam permansisse: ut in die uigiliarū paschæ ante noctis dimidiū, populos dimittere nō liceat, expectātes aduentū christi. Et post q̄ illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctis agentibus diem. Vnde & psalmista dice- ps.118.h bat: Media nocte surgebam ad cōfitendum tibi super iudicia iustificationis tuæ. d ¶ Tunc surrexerūt omnes virgines illę: et ornauerunt lampades suas. Omnes uirgines surrexerūt & ornauerūt unaquæq; lampades suas, id est sensus, in quibus oleum scientiæ recipiebant: ut haberēt opera uirtutum, quæ ante uerum iudicem refulgerent. e ¶ Fatuę autē sapientibus dixerūt: Date nobis de oleo uestro: q; lampades nostrę extinguunt. Quæ lampades suas queruntur extingui, ostendunt eas ex parte lucere: & tamen nō habent lumē indeficiens, nec opera perpetua. Si quis igitur habet animā uirginalem, & amator est pudicitiæ, nō debet mediocrib⁹ esse cōtētus, quæ cito exolescūt: & exorto caumate arefiunt: sed pfectas uirtutes sequat, ut lumē habeat sempiternū. f ¶ Responderūt prudentes / dicentes: Ne forte nō sufficiat nobis et uobis. Hoc non de auaricia, sed de timore respondent. Vnusquisq; em̄ ꝓ operib⁹ suis mercedē recipiet: nec; possunt in die iudicij aliorū ꝟtutes, aliorū uitia subleuare. Et quō tpe babyloniæ captiuitatis, Hieremias pctōres iuuare non potuit: & dicit ad eum: Ne oraueris ꝓ pplo isto: sic formi- Hiere.7.d dolosa erit illa dies, cum unusquisq; pro semetipso sollicitus erit. g ¶ Ite potius ad vendentes et emite vobis. Venditur hoc oleum, & multo emitur precio, ac difficili labore conquirit: q̄d in elemosynis cunctisq; uirtutibus & cōsilijs intelligimus magistrorū. h ¶ Dum autē irent emere/venit sponsus. Dant quidem quasi prudentes consilium, q̄ nō debeant sine oleo lampadarū sponso occurrere: uerum quia iam emendi tempus excesserat: & adueniente iudicij die, locus non erat pœnitētiæ: psalmista dicente: In inferno autem quis confitebit tibi: non noua ps.6.b opera parare, sed præteritorū cogunt rationē exoluere. i ¶ Et quę parate erant/ intrauerunt cum eo ad nuptias: et clausa est ianua. Post iudicij diem, bonorū operum, & iusticiæ occasio non relinquet. k ¶ Nouissime ꝟo veniunt et reliquę virgines/dicentes: Domine/domine aperi nobis. Egregia quidē in domini appellatione confessio: idemq; repetitum, indicium fidei est. Sed quid prodest uoce inuocare, quem operibus neges? l ¶ At ille respondens/ ait: Amen dico vobis: nescio vos. Nouit dn̄s eos qui eius 2.Timo.2.c sunt: & qui ignorat, ignorabitur. Nescit dominus opera- 1.Cor.14.p rios iniquitatis: & licet uirgines sint: & scd̄m duplicem intelligentiā de corporis puritate, & de confessione ueræ glorientur fidei: tamē quia oleum non habent scientiæ, sufficit eis pro pœna q̄ ignorant a spō̄so. m ¶ Vigilate itaq; : quia nescitis diem neq; horam. Prudentem semper admoneo lectorem: ut non superstitiosis acquiescat interpretationibus: & quæ comatice pro fingentium dicuntur arbitrio: sed consyderet priora, media, & sequentia: & nectat sibi uniuersa quæ scripta sunt. Ex hoc ergo quod infert: Vigilate, quia nescitis diem neq; horam: intelliguntur uniuersa quæ dixit: id est de duobus qui in agro sunt: & de duabus molentibus: & de patrefamilias qui seruo suo credidit substantiam: & de decem uirginibus, ideo parabolas esse præmissas: ut quia ignoramus omnes iudicij diem, sollicite nobis lumē bonorum operum præparemus: ne dum ignoramus, iudex ueniat.

Sicut enim

G

H

a 268 X

A a ¶Sicut enī bō peregre p:oficiſcēs/uocauit ſeruos ſuos:t tradidit illis bona ſua. Et uni dedit quinq; talenta: alij autē duo:alij ỹo unū ꝛc. Homo iſte paterfamilias, haud dubiū quin Chriſtus ſit: qui ad patrē poſt reſurrectionē uictor aſcendens, uocatis apoſtolis, doctrinam euāgelicam tradidit: non pro largitate & parcitate alteri plus, & alteri minus tribuens, ſed pro accipientium uiribus: 2. Cor. 3. a quomodo & Apoſtolus eos qui ſolidum cibum capere nō poterant, lacte potaſſe ſe dicit. Deniq; & illū q de quinq; talentis, decem fecerat: & qui de duobus quatuor, ſimili recepit gaudio: nō cōſyderans lucri magnitudinem, ſed ſtudij uoluntatē. In quinq; & duobus & uno talento: uel diuerſas gratias intelligam⁹: quæ unicuiq; traditæ ſunt. Vel in primo, omnes ſenſus examinatos: In ſecundo, intelligentiam & opera: In tertio, rationem, qua homines a

B beſtijs ſeparamur.

b ¶Abijt autem qui quinq; talenta acceperat: et operatus eſt in eis: et lucratus eſt alia quinq;. Acceptis terrenis ſenſibus, cœleſtiū ſibi noticiam duplicauit: ex creaturis intelligens creatorē: ex corporalibus, incorporalia: ex uiſibilib⁹, inuiſibilia: ex breuibus, æterna. c ¶Similiter qui duo acceperat/lucrat⁹ eſt alia duo. Et iſte p uirib⁹ quicquid in lege didicerat, in euangelio duplicauit: Siue ſcientiā & opera præſentis uitæ, futuræ beatitudinis typos intellexit. d ¶Qui autē unū acceperat/abiens fodit in terrā/et abſcondit pecuniā dñi ſui. Nequam ſeruus terrenis operibus & ſæculi uoluptate, dei præcepta neglexit & polluit: quamq; in alio euāgeliſta ſcriptū Luce. 19. d ſit, q in ſudario ligaueritid eſt doctrinam patriſſamilias molliter & delicate uiuendo eneruarit. e ¶Poſt multū ỹo temporis uenit dñs ſeruorū illorū/et poſuit rationē cum eis ꝛc. Grande tempus eſt inter aſcenſionē ſaluatoris, & ſecundum eius aduentū. Si autē apoſtoli reddituri ſunt rationē, & ſub metu iudicis ſurrecturi, quid nos oportet facere? f ¶Ait illi dñs eius: Euge ſerue bone et fidelis: q; ſup pauca fuiſti fidelis/ſup multa te cōſtituā: intra in gaudiū dñi tui. Vtriq; ſeruo (ut ante iam dixi), & qui de quinq; talentis, decem fecerat: & qui de duob⁹, quatuor: idem patriſſamilias ſermo blanditᵉ. Et notandū q omnia quæ in præſenti habem⁹, licet magna uideanᵗ & plurima: tamē cōparatione futuroꝝ, parua & pauca ſunt. Intra, inquit, in gaudium domini tui: & ſuſcipe quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderūt. Quid autē poteſt maius dari fideli ſeruo, q eſſe cū dño: & uidere gaudiū dñi ſui? g ¶Accedens autē t qui unum talentū acceperat ꝛc. Vere qd ſcriptū eſt: Ad excuſandas excuſationes in peccatis: etiā huic ſeruo cōtigit, ut ad pigritiam & negligentiā, ſuperbiæ quoq; crimē accederet. Qui enī ſimpliciter debuit inertiā cōfiteri & orare patrēfamilias: ecōtrario calumniat: & dicit ſe prudenti feciſſe conſilio: ne dum lucra pecuniæ quæreret, etiā de ſorte periclitaretur. b ¶Ridens aūt dñs eiꝰ dixit ei: Serue male t piger ꝛc. Qd putauerat ſe pro excuſatione dixiſſe, in culpā ꝓpriā uertit. Seruus autē malus appellat: quia calumniā domino facit. Piger: quia noluit talentū duplicare: ut in altero ſuperbiæ, in altero negligentiæ cōdemneᵗ. Si (inquit) durum & crudelē eſſe me noueras, & aliena ſectari: ibiq; metere ubi non ſeuerim: quare non tibi iſtiuſmodi cogitatio incuſſit timorē: ut ſcires me mea diligentius quæſiturū: & dares pecuniā meam ſiue argentum numulariis? Vtrūq; enī D ἀργύριον, græcus ſermo ſignificat. Eloquia, inquit, domini, eloquia caſta, argentum igne examiatū, probatū terræ, purgatum ſeptuplū. Pecunia ergo & argētum, prædicatio euangeliᵒ eſt, & ſermo diuinus: qui dari debuit numulariſ & trapeçitis: id eſt uel cæteris doctoribus, qd fecerūt & apoſtoli, per ſingulas ꝓuincias, preſbyteros, & epiſcopos ordinantes: uel cunctis credentibus, qui poſſunt pecuniam duplicare, & cum uſuris reddere: ut quicquid ſermone didicerant, opere explerent. Tollitur autē talentū: & datur ei qui decem talenta fecerat: ut intelligam⁹ licet in utriuſq; labore æquale ſit gaudiū domini, hoc eſt, & eius qui quinq; in decem duplicauerat: & eius qui duo in quatuor: tamen maius deberi præmium ei qui plus in domini pecunia laborarit. Vñ dicit & Apoſtolus: Preſbyteros honora qui uere 1. Timo. 5. c preſbyteri ſunt: maxime qui laborant in uerbo dei. Ex eo q malus ſeruus auſus eſt dicere: Metis ubi non ſeminaſti: & congregas ubi non ſparſiſti: intelligimus etiam gentilium & philoſophorū bonā uitam recipere dñm: & aliter habere eos qui iuſte, aliter qui iniuſte agant: & ad comparationē eius qui naturali legi ſeruiat cōdemnari eos qui ſcriptam legem negligant. i ¶Omni enī habēti dabitur/et abundabit ꝛc. Multi cum ſapientes ſint naturaliter, & habeant acumen ingenij: ſi fuerint negligentes, & deſidia bonum naturæ corruperint: ad cōparationē eius qui paululum tardior, labore & induſtria compenſauit quod minus habuit, perdunt bonū naturæ: & præmiū qd eis fuerat repromiſſum, uident tranſire ad alios. Poteſt & ſic intelligi: ei qui fidem habet, & bonā in domino

g uoluntatē:

b 269 II c 270 V

d 271 II

habere,

E uoluntatem: etiam si quid minus in opere ut homo habuerit, dabitur a bono iudice. Qui autē fidem non habuerit, etiam cæteras uirtutes quas uidebaē naturaliter possidere, perdet. Et eleganter etiam qđ uidetur (inquit) habere, auferetur ab eo. Quicquid eñ sine fide Christi est, nō ei debet imputari qui male eo abusus est: sed illi qui malo etiā seruo naturæ bonū tribuit. a ¶ Et inutilem seruum eĳcite in tenebras exteriores: illic erit fletus et stridor dentium. Dñs lumen est: qui ab eo foras mittiē, caret uero lumine. Quid sit autē fletus & stridor dentium, supra diximus. b ¶ Cum autē uenerit filius hominis in maiestate sua & omnes angeli cū eo: tunc sedebit sup sedem maiestatis sue &c. Post biduum pascha factus, & tradendus cruci, & illudendus ab hominibꝰ, & aceto ac felle potandus, recte præmittit gloriam triumphantis: ut securatura scandala, pollicitationis præmio compensaret. Et notandū q̄ q̄ in maiestate cernendus est, filius hominis sit. Quodq̄ sequitur: Statuet oues quidē a dextris suis: hædos aūt a sinistris: iuxta illud intellige, qđ alibi legis: Cor sapiētis in dextra eius: & cor stulti in sinistra illius. Et supra in hoc eodem euāgelio: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua. Oues in parte iustorum stare iubeñ ad dexteram. Hædi, hoc est, peccatores ad sinistram: qui semper pro peccato offeruñ in lege. Nec dixit, capras: quæ possunt habere fœtus: & tonsæ egrediuntur de lauacro, oēs gemellis fœtibus, & sterilis nulla inter eas: sed hædos, lasciuū animal & petulcum & feruens semp ad coitū. c ¶ Venite bñdicti patris mei &c. Hoc iuxta præscientiā dei accipiendū, apud quē futura iam facta sunt. d ¶ Amen dico vobis: q̄diu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis &c. Libera nobis erat intelligētia, q̄ in oñi paupere, christus esuriens pasceret: sitiens potaretur: hospes induceret in tectum: nudus uestiret: infirmus uisitaret: clausus carcere haberet solaciū colloquentis. Sed ex hoc qđ sequit: Qñ fecistis uni de his fratribꝰ meis minimis, mihi fecistis: nō mihi uideē dixisse generaliter de pauperibꝰ: sed de his qui pauperes spiritu sunt, ad quos tendens manū dixerat: Fratres mei & mater mea hi sunt, qui faciunt uoluntatē patris mei. e ¶ Et ibunt hi in supplicium ēternū: iusti autē in vitā ēternā. Prudēs lector attēde, q̄ & supplicia æterna sint: & uita perpetua, metum deinceps nō habeat ruinarū. Ca. XXVI

a habere, auferet ab eo. ' Et inutilem seruū eĳcite in tene
b bras exteriores: illic erit fletus & stridor dentiū. ' Cum autē uenerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cū eo: tunc sedebit sup sedem maiestatis suæ: & cōgregabunt añ eum omnes gētes: & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hædis. Et statuet oues quidē a dextris suis: hædos autē a sinistris. Tunc
c dicet rex his qui a dextris eius erunt: Venitē benedicti patris mei, possidete paratū uobis regnū a cōstitutione mundi. Esuriui eñ, & dedistis mihi manducare: Sitiui, & dedistis mihi bibere: Hospes eram, & collegistis me: Nudus, & operuistis me: Infirmus, & uisitastis me: In carcere eram, & uenistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicētes: Dñe, qñ te uidimꝰ esurientē, & pauimꝰ te: sitientē, & dedimꝰ tibi potū? Qñ autē te uidimꝰ hospitem, & collegimus te: aut nudum, & cooperuimꝰ te: aut qñ te uidimꝰ infirmū, aut in carcere, & uenimus ad te?
d Et respōdens rex, dicet illis: Amēn dico uobis: q̄diu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & his qui a sinistris erunt: Discedite a me maledicti in ignē æternū, qui paratus est diabolo & angelis eius. Esuriui eñ, & non dedistis mihi manducare. Sitiui, & nō dedistis mihi potum: Hospes eram, & non collegistis me: Nudus, & nō operuistis me: Infirmus & in carcere eram, & nō uisitastis me. Tunc respōdebunt ei & ipsi, dicētes: Dñe, qñ te uidimꝰ esurientē: aut sitientem: aut hospitē: aut nudum: aut infirmū aut in carcere, & nō ministrauimus tibi? Tunc respōdebit illis, dicens: Amen dico uobis: q̄diu non fecistis uni de minoribus
e his, nec mihi fecistis. Et ibūnt hi in supplicium æternū: iusti autem in uitam æternam. Ca. XXVI
f ' Et factum est cū cōsummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis: Scitis quia post biduū pascha fiet: & filius hominis tradet ut crucifigatur. g ' Tunc cōgregati sunt principes sacerdotū & seniores populi in atrium principis sacerdotū, qui dicebatur Caiphas: & consilium fecerūt, ut Iesum dolo tenerēt & occiderent.

Ecēs, 10. a

5. 6. a

a 274 I

b 275 VI

e 272 V

f 275 X

G

H

Et factum est cū cōsummasset Iesus &c. Erubescāt q putant saluatorem timuisse mortē, & passionis pauore dixisse: Pater, si fieri potest, trāseat a me calix iste. Post biduū pascha facturus, tradendū se ut crucifigat nouit: & tñ nō declinat insidias: non territus fugit: intñ ut etiā cæteris ire nolentibꝰ, pergat intrepidus: qñ dicit Thomas: Eamꝰ & nos, & moriamur cū eo. Et finē carnali festiuitati uolens impone re: umbraq̄ transeunte, paschæ redde re ueritatem, dixerit: Desyderio desydera ui hoc pascha mādu care uobiscū, anteq̄ patiar. Eteñ pascha nostrū immolatus est christus: si tñ comedamꝰ illud in azymis synceritatis & uerita tis. Porro qđ ait: Post biduum pascha fiet: simplici intelligentia prætermissa: id qđ sacratū est, requiramꝰ. Post duos dies clarissimi luminis, ueteris ac noui testamēti: uerum, p mūdo pascha celebrat. Pascha qđ hebraice dicitur פסח: nō a passione ut plæriq̄ arbitrantur, sed a transitu nominat: eo q̄ extermīator uidēs sanguinem in foribꝰ israelitarū pertransierit, nec pcusserit eos: Vel ipse dñs præbēs auxiliū ppło suo desup ambulauerit. Lege Exodi librū: de q̄ plenius, si uita comes fuerit, disputabimꝰ. Transitus autem noster, id est, phase ita celebratur: si terrena & ægyptum dimittentes, ad cœlestia festinemus. g ¶ Tunc congregati sunt p̄incipes sacerdotū et seniozes populi in atrium p̄incipis sacerdotum/ qui dicebatur Caiphas: et consilium fecerunt/ vt ieſum dolo tenerēt &c. Qui debuerāt paschate uicino præparare uictimas: leuigare templi parietes: pauimenta uerrere: uasa mundare: & scđm ritum legis purificari: ut esu agni digni fierent, congregantur ineuntes consilium, quomodo occidant dominum: nō timentes seditionem, ut simplex sermo demonstrat: sed cauentes ne auxilio

Ioh. 11. b

A ne auxilio populi de suis manibus tolleretur. a ¶ Cum autē iesus esset in bethania in domo simonis leprosi. Passurus pro omni mundo, & uniuersas nationes suo sangui ne redempturus: morat in Bethania, domo obedientiæ: quæ quondam fuit Simonis leprosi. Non q leprosus & illo tempore permaneret: sed qui antea leprosus, postea a saluatore mūdatus est: nomine pristino permanēte, ut uirtus curātis appareat. Nam in Catalogo apostolorum cum pristino uitio & officio, Mat/
Luce.5.f thæus publicanus appellatur: qui certe publicanus esse desierat. Quidam Simonis leprosi domum, eam uolunt intelligi partem populi quæ crediderit domino, & ab eo curata sit. Simon quoq ipse obediens dicit: qui iuxta aliam intelligentiam mundus interpretari potest: in cuius domo curata est ecclesia.

b ¶ Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguēti precio/
B siss & effudit super caput ipsius recumbētis. Nemo putet eandē esse quæ super caput effudit unguentū: & quæ super pedes. Illa ēm & lachrymis lauat, & crine tergit: & manifeste meretrix appellatur. De hac autem nihil tale scriptū est.

Nec enim poterat statim capite domini meretrix digna
Iob.12.a fieri. Alius euangelista pro alabastro unguenti precioſi: quod genus est marmoris, nardum pisticam posuit: hoc est ueram, & absq dolo: ut fidem ecclesiæ & gentium demonstraret. c ¶ Videntes autem discipuli/indignati sunt/dicentes: Ut quid perditio hæc? Potuit enim istud vēnundari multo/et dari pauperibus. Scio quosdam hunc locū
Iob.12.a calumniari: quare alius euangelista Iudam solum dixerit contristatū, eo q loculos tenuerit, & fur ab initio fuerit: & Matthæus scribat omnes apostolos indignatos: nescientes tropum qui uocatur συνεκδοχη: quo & p uno, oēs: & p multis, unus appellari soleat. Nam & Paulus in epistola sua quæ scribit ad Hebræos, licet de ea multi latinorū dubitent: cum sanctorū passiones & merita descri
Heb.11.g psisset, intulit: Lapidati sunt: temptati sunt: serrati sunt: in occisione gladij mortui sunt: cum unum tantūmodo Esaiam prophetam sectum Iudæi autument. Possumus & aliter dicere, q apostoli uere propter pauperes indignati sint: Iudas autem propter lucra sua. Vnde & mussitatio eius cum crimine ponitur: q non curam pauperum habuerit, sed suo furto uoluerit prouidere. d ¶ Sciens autē iesus/ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? Opus enim bonum operata est in me. Nam semper pauperes habetis uobiscum: me autem non semper habetis. Alia obori/
Infra.ulti.d tur quæstio: quare dominus post resurrectionē dixerit ad discipulos: Ecce ego uobiscum sum usq ad consummationem mundi: & nunc loquatur: me autē non semper habetis. Sed mihi uidetur in hoc loco de præsentia dicere corporali: q nequaq cum eis ita futurus sit post resurrectionem: quomodo nunc in omni conuictu & familiaritate. Cuius rei memor Apostolus ait: Et si nouera
2.Cor.5.c mus Iesum christum scd̄m carnē, sed nunc iam nō nouimus eum. e ¶ Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum/ad sepeliendum me fecit. Quid uos putatis perditionē esse unguenti, officium sepulturæ est. Nec mirū si mihi bonū odorē fidei suæ dederit: cū ego pro ea fusur sim sanguinē meū. f ¶ Amen dico vobis: vbicunq prædicatū fuerit hoc euāgelium in toto mundo/dicet et q hæc fecit in memoriā eius &c. In toto mūdo non tam mulier ista, quā ecclesia prædicatur, q sepelierit saluatorem, qd unxerit caput ei. Et attēde notiam futurorū, q passurus post biduū & moriturus, sciat euangelium suū toto orbe celebrandū. g ¶ Et ait illis: Quid vultis mihi dare/et ego vobis eum tradam. Infœlix Iudas damnū qd ex effusione unguenti se fecisse credebat, uult magistri precio compensare. Nec certam tamen postulat summā, ut saltem lucrosa uideret prodi/tio: sed quasi uile trā/dens mancipium: in
f 279 IIII potestate ementiū posuit quātum uellent dare. h ¶ At illi constituerūt ei triginta ar/

C
c 276 I
d 277 IIII
e 278 II
D

genteos &c. Ioseph non ut multi putant iuxta Lxx. interpretes, uiginti aureis uenditus est: sed iuxta hebraicam ueritatem, uiginti argēteis: neq enim precioſior poterat esse seruus, q dominus. i ¶ Prima autem die azymorū accesserunt discipuli ad iesum/dicentes: Vbi vis paremus tibi comedere pascha? Prima azymorum, quartadecima dies mensis primi est, qñ agnus immolatur: & Iuna plenissima est, & fermentum abijcitur. Inter eos autem discipulos qui accesserunt ad Iesum interrogantes: Vbi uis paremus tibi comedere pascha: & Iudam æstimo fuisse proditorem. k ¶ At iesus dixit: Ite in ciuitatem ad quendam/et dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est/apud te facio pascha cum discipulis meis. Morem ueteris testamenti, noua scriptura conseruat. Frequenter legimus: Dixit ille illi, & in loco illo & illo: quod hebraice dicitur פלוני & אלמוני: & tamen personarū locorumq non ponitur nomen. Et inuenietis ibi quendam portantem lagenam aquæ. Quorum idcirco uocabula prætermissa sunt: ut omnibus qui pascha facturi sunt, libera festiuitatis occasio panderetur. l ¶ Et fecerunt discipuli sicut constituit illis iesus/et parauerunt pascha. In alio euan
Luce.22.b gelista scriptum est: q inuenerunt cœnaculum magnū, stratum atq mundatum, & ibi parauerunt ei. Videtur autem mihi cœnaculum, lex spiritualis intelligi: quæ de angustijs literæ egrediens in sublimi loco recepit saluatorem, Paulo idipsum loquēte: q ea quæ ante pro lucro
Phil.3.b reputabat, quasi purgamenta quiſquiliasq contempserit, ut dignū domino hospitiū præpararet m ¶ Vespere autem facto &c. Omnia sic agit Iudas, ut tollatur suspitio

proditoris. a ¶Et edentibus illis/dixit: Amē dico vobis: quia vnus vestrum me traditurus est ⁊c. Qui de passione prædixerat, & de proditore prædicit: dans locum pœnitentiæ: ut cum intellexisset sciri cogitationes suas & occulta consilia, pœniteret eum facti sui: & tñ non designat specialiter: ne manifeste coargutus, impudentior fieret. Mittit crimē in numero, ut agat conscius pœnitentiam. b ¶Et contristati valde/cœperūt singuli dicere: Nunquid ego sum domine? Et certe nouerant undecim apostoli, quod nihil tale contra dominum cogitarēt: sed plus credunt magistro, q̄ sibi. Pertimescētes fragilitatē suā, tristes interrogant de peccato: cuius conscientiam non habebant. c ¶At ipse respondens/ait: Qui intingit mecum manū in paropside/hic me tradet. O mira domini patientia. Primū dixerat: Vnus uestrū me traditurus est. Persequerat proditor in malo: manifestiꝰ arguit, & tamen nomen proprie non designat. Iudas cæteris contristatis, & retrahentibus manū, & interdicentibus cibos ori suo: temeritate & impudentia, qua proditurus erat: etiam manum cum magistro mittit in paropsidem, ut audacia bonā cōscientiam mentiretur. d ¶Filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo: Vę autem homini illi per quem filius hominis tradetur. Nec primo nec secundo correptus a proditione retrahit pedem: sed patientia domini nutrit impudentiam suam: & thesauriçat sibi iram in die iræ. Pœna prædicitur: ut quē pudor non uicerat, corrigant denunciata supplicia. Quod autem sequitur: e ¶Bonum erat ei/si natus non fuisset homo ille. Non ideo putandus est ante fuisse q̄ nasceret: quia nulli possit bene esse, nisi ei qui fuerit. Sed simpliciter dictum est: multo melius esse nō subsistere, q̄ male subsistere. f ¶Respōdens autem Iudas qui tradidit eum/dixit: Nunquid ego sum rabbi? Ait illi: Tu dixisti. Quia cæteri tristes, & ualde tristes interrogauerant: Nunquid ego sum domine? Ne tacendo se prodere uideret: & ipse similiter interrogat, quem conscientia remordebat: qui manum audacter miserat in paropside. g ¶Nunquid ego sum rabbi. Et blandientis iungit affectum, siue incredulitatis signum. Cæteri enim qui non erant prodituri, dicunt: Nunquid ego sum domine? Iste qui proditurus erat: non dominum, sed magistrum uocat: quasi excusationem habeat: si domino denegato, saltem magistrum prodiderit. Et ait illi: Tu dixisti. Eadem respōsione confutatus est proditor, qua Pilato postea responsurus est. h ¶Cœnantibus autem eis/accepit Iesus panem ⁊ benedixit ac fregit/deditq̄ discipulis suis/et ait: Accipite et comedite: hoc est corpus meum ⁊c. Postq̄ typicum pascha fuerat impletum: & agni carnes cum apostolis comederat: assumit panē, qui cōfortat cor hominis: & ad uerum pascha transgreditur sacramētum: ut quomodo in præfiguratione eius Melchisedek summi dei sacerdos, panē & uinum offerens fecerat: ipse quoq; ueritatem sui corporis & sanguinis representaret. In Luca legimus duos calices, quibus discipulis propinarit. Vnum primi mensis, & alterū secūdi: ut qui inter sanctos primo mense agnum cō medere nō potuerit, secundo mense inter pœnitentes hædum comedat. i ¶Dico autē vobis: nō bibam amodo de hoc genimine vitis vsq; in diem illum/cū illud bibam vobiscum nouū in regno patris mei. De carnalibus transit ad spiritualia: qđ uinea de ægypto transplantata sit populus israel: cui per Hieremiā dominus loquitur: Ego te plantaui uineam ueram: quomō mutata es in amaritudinem uitis alienæ? Et Esaias ꝓpheta in cantico, quod dilecto canit: & omnis sparsim scriptura testatur. Dicit ergo se dñs de hac uinea nequaq̄ esse bibiturū, nisi in regno patris sui. Regnū patris, fidem puto esse credētium: apostolo quoq; idipsum confirmante: Regnū dei intra uos est. Ergo cū iudæi receperint regnum patris: attēde q̄ dicat patris, nō dei. Omnis pater nomen est filij. Cum (inquā) crediderint in deo patre: & adduxerit eos pater ad filiū, tunc de uino eorū bibet dominus: & in similitudinem Ioseph regnans in ægypto, inebriabitur cum fratribus suis. k ¶Et hymno dicto/exierunt in montem oliueti. Hoc est quod in quodam psalmo legimus: Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ. Iuxta hoc exemplum: qui saluatoris pane saturatus, & calice inebriatus fuerit, potest laudare dominum: & conscendere montem oliueti: ubi laborum refectio, doloriq̄ solacium: & ueri luminis noticia est. l ¶Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Prædicit quod passuri sunt: ut cum passi fuerint, non desperent salutem: sed agentes pœnitentiam, liberentur. Et signanter addidit, in ista nocte scandalum patiemini: quia quomodo qui inebriantur, nocte inebriantur: sic & qui scandalum patiuntur, in nocte & in tenebris sustinent. Nos ꝓo dicamus: Nox præterijt: dies autem appropinquauit. m ¶Scriptum est enim: Percutiam pastorem/⁊ dispergentur oues gregis. Postq̄ autem resurrexero/præcedam vos in galileam. Hoc alijs uerbis in Zacharia propheta scriptum est: & (ni fallor) ex persona prophetæ ad deum dicitur: Percute pastorem, & dispergent oues gregis. Sexagesimo quoq; & octauo psalmo qui totus a domino canitur, huic sensui congruente. Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt. Percutitur autem pastor bonus, ut ponat animam suam pro ouibus suis: & de multis gregibus erorum fiat unus grex, & unus pastor. De hoc testimonio in libello quē de optimo genere interpretandi scripsim⁹, plenius dictum est.

autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis: &
a edentibus illis, dixit: Amen dico uobis: quia unus ue-
b strum me traditurus est. a Et cōtristati ualde, cœperūt
c singuli dicere: Nunquid ego sum domine? b At ipse rē-
spondens, ait: Qui intingit mecum manū in paropsi-
d de, hic me tradet. Filiꝰ quidem hominis uadit sicut
scriptum est de illo: c Væ autem homini illi per quem
e filius hominis tradetur. Bonum erat ei, si natus nō fuis-
f set homo ille. d Respondens autem Iudas qui tradidit
g eum, dixit: Nunquid ego sum rabbi? Ait illi: Tu dixisti.
h e Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem & bene-
dixit ac fregit, deditq̄ discipulis suis, & ait: Accipite &
comedite: hoc est corpus meum. f Et accipiens calicem
gratias egit, & dedit illis dicens: Bibite ex hoc omnes.
Hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro
i multis effundetur in remissionem peccatorum. g Dicō
autē uobis: non bibam amodo de hoc genimine uitis
usq; in diem illum: cum illud bibam uobiscum nouum
k in regno patris mei. Et hymnō dicto, exierunt in mon-
l tem oliueti. h Tunc dicit illis Iesus: Omnes uos scanda-
m lum patiemini in me in ista nocte. i Scriptum est enim:
Percutiam pastorē, & dispergentur oues gregis. Postq̄
autem resurrexero, præcedam uos in galilæam.

Respondens

Cior hunc locum Wolffgang Wissenburg in suo libello de Distinctionibus

plenius dictum est. a ¶Respondens autem petrus/ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te/ ego nunq̄ scandalizabor. Non est temeritas nec mēdaciū, sed fides est apostoli Petri: & ardens affectus erga dominū saluatorē: de quo supra diximus. b ¶Ait illi iesus: Amen dico tibi: q: in hac nocte antēq̄ gallus cantet/ter me negabis ⁊c. Et Petrus de ardore fidei promittebat: & saluator quasi deus futura nouerat. Et nota qđ Petrus in nocte neget, & neget tertio. Postq̄ autē gallus cecinit: & decrescētibus tenebris uicina lux nunciata est: conuersus fleuit amare ternæ negationis sordes lachrymis lauās. c ¶Tunc venit iesus cum illis in villam quę dicitur gethsemani/ et dixit discipulis suis: Sedete hic donec vadam illuc ⁊ orē. Gethsemani, interpretatur uallis pinguissima: in qua iussit discipulos sedere paulisper & expectare redeuntem, donec pro cunctis solus dominus oraret. d ¶Et assumpto petro et duobus filijs zebedei/cępit cōtristari ⁊ mœstus esse. Illud qđ supra dixim⁹ de passione & propassione, etiam in præsenti capitulo ostenditur: qđ dominus ut ueritatē ꝓbaret assumpti hominis: uere quidem cōtristatus sit: sed ne passio in animo illius dominaretur, per propassionem cœperit contristari. Aliud est enim contristari, & aliud incipere contristari. Contristabatur autem non timore patiendi, qui ad hoc uenerat ut pateretur: & Petrum timiditatis arguerat: sed propter infœlicissimum Iudam, & scandalum omnium apostolorum, & reiectionem populi iudæorum, & euersionem miseræ hierusalem. Vnde & Ionas super ariditate cucurbitæ uel hædere contristatus est, nolens perire quondā tabernaculum suum. Si autem tristiciam animi non affectum saluatoris erga perituros, sed passionem hæretici interpretantur: respondeant, quomodo exponunt illud quod ex persona dei per Ezechielem dicitur: Et in omnibus istis contristabas me. e ¶Tunc ait illis: Tristis est anima mea usq̄ ad mortem: Sustinete hic et vigilate mecum. Quæ contristatur anima est: & non propter mortem, sed usq̄ ad mortē contristatur: donec apostolos sua liberet passione. Quod autem præcepit: Sustinete hic & uigilate mecum: non a somno prohibet: cuius tempus non erat imminente discrimine, sed a somno infidelitatis & torpore mentis. Dicant ergo qui irrationabilem Iesum sumpsisse animam suspicantur: quomodo contristetur & nouerit tempus tristiciæ. Quamq̄ enim & bruta animalia mœreant: tamen nō nouerūt, nec causas, nec tempus, usq̄ ad qđ debeant contristari. f ¶Et progressus pusillum/procidit in faciē suam orans ⁊ dicens: Pater mi/si possibile est/transeat a me calix iste. Veruntamen non sicut ego volo/ sed sicut tu. Dato apostolis præcepto ut sustinerēt, uigilarentq̄ cum domino, paululū procedens ruit in faciem suam: & humilitatem mentis habitu carnis ostendit: dicitq̄ blandiens: Mi pater: & postulat ut si possibile est, transeat ab eo passionis calix: de quo supra diximus. Postulat autē, non timore patiendi, sed misericordia prioris populi: ne ab illis bibat calicem propinatum. Vnde & signanter nō dixit: trāseat a me calix, sed calix iste: hoc est, populi iudæorum: qui excusationem ignorantiæ habere nō potest, si me occiderit: habens legem & ꝓphetas, qui me q̄tidie uaticinant. Attn̄ reuertens in semetipsum: qđ ex hominis persona trepidanter renuerat, ex dei filijq̄ confirmat. Veruntamen non sicut ego uolo; sed sicut tu. Non, inquit, hoc fiat quod humano affectu loquor, sed propter qđ ad terras tua uoluntate descēdi. g ¶Et venit ad discipulos suos/ et inuenit eos dormientes/⁊ dicit petro: Sic nō potuistis vna hora vigilare mecum? Ille q̄ supra dixerat: Etiam si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunq̄ scandalizabor: nunc tristiciæ magnitudine somnū uincere non potest. h ¶Vigilate et orate/ vt non intretis in tentationem. Impossibile est humanā animā non tentari. Vnde & in oratione dominica dicimus: Ne nos inducas in tentationem, quam ferre non possimus. Non tentationem penitus refutantes, sed uires sustinendi in tentationibus deprecantes. Ergo & in presentiarum non ait: Vigilate & orate ne tentemini, sed nē intretis in tentationem: hoc est, ne tentatio uos superet & uincat: & uos intra casses teneat. Verbi gratia: Martyr qui pro confessione domini sanguinem fundit, tentatus quidem est: sed tentationum rētibus non ligatur. Qui autem negat, in plagas tentationis incurrit.

i ¶Spiritus quidem promptus est: caro autē infirma. Hoc aduersum temerarios: qui quicquid crediderint, putant se posse consequi. Itaq̄ quantum de ardore mentis confidimus, tantum de carnis fragilitate timeamus. Sed tamen iuxta Apostolū, in spiritu carnis opera mortificant. 1.Pe.3.e

k ¶Iterum secundo abijt ⁊ orauit/dicens: Pater mi/si non potest hic calix transire nisi bibam illum/ fiat voluntas tua. Secundo orat: ut si Niniue aliter saluari non potest nisi aruerit cucurbita, fiat uoluntas patris, quæ non est contraria filij uoluntati: dicente ipso per prophetā: Vt facere ps.39.b uoluntatem tuam deus meus uolui. l ¶Et venit iterū/ et inuenit eos dormiētes. Erant enim oculi eorum grauati. Solus orat pro omnibus: sicut & solus patiē pro unijuersis. Langueścebant autem & opprimebantur apostolorum oculi negatione uicina. m ¶Tunc venit ad discipulos suos/et dicit illis: Dormite iam ⁊ requiescite: ecce appropinquabit hora/ et filius hominis tradetur in manus peccatorum. Surgite

Ione.4.c

E testium staret omne uerbum: & apostolorum timorem sequẽti pœnitentia impetrauerat corrigendum: securus de passione sua pergit ad persecutores: & ultro se interficiendum præbet: dicitq; discipulis suis: a ¶ Surgite eamus: ecce appropinquauit q̃ me tradet ꝛc. Ne nos inueniant quasi timentes & retrahentes, ultro pergamus ad mortẽ: ut confidentiã & gaudium passuri uideãt.

d 300 I

b ¶ Qui autẽ tradidit eum / dedit illis signũ dicẽs: Quẽcunq; osculatus fuero / ipse est / tenete eum. Miser Iudas & tamen non miserabilis: eadem infidelitate qua magistrũ & dominũ tradidit: putabat signa quæ saluatorem uiderat facientem: non maiestate diuina, sed magicis artibus facta. Et quia eum forte audierat in monte transfiguratũ, timebat ne simili trãsformatione elaberet e manibus ministrorum. Dat ergo signũ, ut sciant ipsum esse quem osculo demonstraret. c ¶ Et confestim accedẽs ad iesum / dixit: Aue rabbi. Et osculatus est eum. Impudens quidẽ & scelerata confidẽtia, magistrũ uocare: & osculum ei ingerere, quẽ tradebat. Tamen adhuc aliquid habet de uerecũdia discipuli: cum nõ eum palam tradit persecutoribꝰ, sed per signũ osculi. Hoc est signũ qđ posuit deus in Cain: ne quicunq; inuenisset, interficeret eum.

e 301 II

f 302 I

g 303 X

h 304 I

F

i 305 VI

k 306 I

l 307 IIII

m 308 II

Genẽ. 4. c.

d ¶ Dixitq; illi iesus: Amice ad quid venisti ꝛc. Verbũ, amice, uel κατὰ ἀντίφρασιν intelligendum: Vel certe iuxta illud

5. 22. b

quod supra legimus: Amice quomodo huc intrasti non habens uestem nuptialem. e ¶ Et ecce vnus ex his qui erant cum iesu / extendens manum exemit gladium suum: et percutiens seruum principis sacerdotum / amputauit auriculam eius. In alio euangelista scriptum est, q̃ Petrus hoc fecerit eodem mentis ardore quo cætera. Seruus quoq; principis sacerdotũ, Malchus appellatur: auricula quæ amputatur, dextra est. Trãsitorie dicẽdum q̃ Malchus, id est, rex quondam populus iudæorum, seruus factus sit impietatis & deuorationis sacerdotum: Dexteramq; pdiderit auriculam: ut totam literæ uilitatem audiat in sinistra: sed dominus in his qui ex Iudæis credere uoluerunt, reddidit aurẽ dextram, & fecit seruum genus regale & sacerdotale. f ¶ Tunc ait illi iesus: Conuerte gladiũ tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium / gladio peribunt. Et si non frustra portat gladiũ, qui ultor dominicæ iræ positus est in eum qui malum operatur: attamen quicunq; gladium sumpserit, gladio peribit.

Genẽ. 3. d

Quo gladio? Illo nempe qui igneus uertitur ante para / diſum: & gladio spiritus, qui in dei describitur armatura. g ¶ An putas quia nõ possum rogare patrem meum / et exhibebit mihi modo plus q̃ duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturę: quia sic oportet fieri? Non indigeo duodecim apostolorum auxilio, etiã si omnes me defenderẽt, qui possum habere duodecim legiões angelici exercitus. Vna legio apud ueteres, sex milibus complebatur hominum. Pro breuitate temporis numerum non occurrimus explicare: typos tantum dixisse sufficiat: septuagintaduo milia angelorũ, in quot gentes hoĩm lingua diuisa est, de duodecim legionibus fieri. Sequẽs sentẽtia promptum ad patiendum demõstrat animum: quod frustra prophetæ cecinerint, nisi dominus eos uere dixisse, passione sua asseruerit.

Epł. 6. c.

G

b ¶ In illa hora dixit iesus turbis: Tanq̃ ad latronẽ existis cum gladijs et fustibus comprehendere me: quotidie apud uos sedebam docens in templo / et non me tenuistis. Stultum est (inquit) eum cũ gladijs & fustibus quærere, qui ultro se tradit uestris manibus: & in nocte quasi latitantem, & a uestris oculis declinantẽ per proditorẽ inuestigare, qui q̃tidie in templo doceat. Sed ideo aduersum me in tenebris congregamini: qa potestas uestra in tenebris est. i ¶ Hoc autẽ totũ factum est ut adimplerentur scripturę pzophetarũ. Tũc discipuli omnes relicto eo fugierũt. Quæ sũt scripturæ, pphetarũ? Foderũt manus meas & pedes meos. Et alibi: Sicut ouis ad uictimam ductus est. Et in alio loco: Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortẽ. k ¶ At illi tenentes iesum / duxerunt ad Caiphan pzincipem sacerdotum / vbi scribę et seniozes conuenerant. Moyses deo iubente præceperat, ut pontifices patribus succederent: & generationis in sacerdotibus series texereẽ. Refert Iosephus istum Caiphan unius tantũ anni pontificatum ab Herode precio redemisse. Non ergo mirum est, si nequam pontifex inique iudicet. l ¶ Petrus autem sequebatur eum a longe vsq; in atrium pzincipis sacerdotum. A lõge sequebaẽ qui erat dominum negaturus. m ¶ Et ingressus intro / sedebat cum ministris vt videret finem. Pzincipes autem sacerdotum et omne concilium quęrebant ꝛc. Vel amore discipuli, uel humana curiositate scire cupiebat, quid iudicaret de dño pontifex: utrum eum neci addiceret: an flagellis cæsum dimitteret. Et in hoc diuersitas decẽ aplorũ & Petri. Illi fugiũt, iste quamq̃ procul, sequitur tñ saluatorẽ.

H

Nouissime

Nouissime

põ. 21. d. Esa. 53. c. Ibidem

Exo. 29. c

A

a ¶ Nouissime autē uenerunt duo falsi testes ꝛc. Quō falsi testes sunt si ea dicūt quæ dñm supra dixisse legim⁹? Sed falsus testis est q̄ nō eodē sensu dicta intelligit q̄ dicunt. Dñs em̄ dixerat de tēplo corpis sui. Sed & in ipsis uerbis calumniant: & paucis additis uel mutatis quasi iustam calūniā faciūt. Saluator dixerat: Soluite tē plum hoc: isti cōmutant & aiunt: possum destruere templū dei. Vos inqt soluite, non ego: qa illicitū est ut ipsi nobis inferamus man⁹. Deinde illi uertunt: & post triduum reædificare illud: ut ꝓprie de tēplo iudaico dixisse uideatur. Dñs aūt ut ostēderet animale & spirans tēplū, dixerat: & ego in triduo suscitabo illud. Aliud est ædificare: aliud suscitare.

b ¶ Et surgens prīceps sacerdotū ait illi. Nihil respōdes ad ea quę isti aduersum te testificantur ꝛc. Ira præceps & impatiens nō inueniēs calūniæ locū, excutit de solio pōtificē: ut uesaniā mentis motu corporis demonstraret. Quanto iesus tacebat ad indignos respōsione sua,

B

falsos testes, & sacerdotes impios: tanto magis pontifex furore superatus eum ad respondendū prouocat: ut ex qualibet occasione sermonis, locū inueniat accusandi. Nihilominus iesus tacet. Sciebat em̄ quasi deus quicqd respōdisset torquendū ad calūniā.

c ¶ Et prīceps sacerdotū ait illi: Adiuro te per deū uiuum ꝛc. Quid adiuras ipissime sacerdotum: ut accuses, an ut credas? Si ut accuses, arguūt alij condēnare tacentē: Si ut credas: q̄re cōfitenti credere noluisti?

d ¶ Dixit illi iesus: Tu dixisti. Et aduersum Pilatū & aduersū Caiphā similis rñsio: ut ꝓpria sententia condēnent.

e ¶ Tūc prīceps sacerdotū scidit uestimēta sua, dicēs: Blasphemauit: q̄d adhuc egemus testibus. Quē de solio sacerdotali furor excusserat: eadē rabies ad scindēdas uestes ꝓuocat. Scidit aūt uestimēta sua ut ostēdat iudæos sacerdotij gloriā pdidisse, & uacuā sedē habere pōtifices. Sed & cōsuetudinis iudaicæ est cū aliqd blasphemiæ & q̄si cōtra deū audierint scindere uestimēta sua

Act.14.b Ibidē.12.d Esa.50.b

Q2 Paulum q̄q & Barnabā qñ in Lycaonia deorū cultu honorabant, fecisse legimus. Herodes autē qa non dedit honorē deo: sed acquieuit īmoderato fauori ppli, statim ab angelo pcussus est.

f ¶ Tunc expuerunt in faciē eius: ꝛ colaphis eum cęciderūt. Vt adimplerē q̄d dictū est: Dedi maxillā meā alapis & faciē meā non auerti a confusione

Thren.3.d

sputorū.

g ¶ Alij autem palmas in faciem eius dederunt/

n ᵃ Nouissime autē uenerunt duo falsi testes, & dixerūt: Hic dixit: possum destruere templum dei, & post triduum reædificare illud. Et surgēns princeps sacerdotū, ait illi: Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur? Iesus autem tacebat. Et princēps sacerdotū ait illi: Adiuro te per deum uiuum, ut dicas nobis si tu es christus filius dei. Dixit illi iēsus: Tu dixisti. ° Verūtamen dico uobis: amodo uidebitis filium hominis sedentem a dextris uirtutis dei, & uenientem in nubibus cœli. ᵖ Tūc princeps sacerdotum scidit uestimēta sua, dicens: Blasphemauit. ᵍ Quid adhuc egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiam. Quid uobis uidetur. At illi respondentes dixerunt: Reus est mortis.

f ʳ Tūc expuerunt in faciē eius: & colaphis eum cæciderunt. Alij ăutem palmas in faciem eius dederunt, dicētes: Prophetiça nobis christe: quis est qui te pcussit?

h ˢ Petrus uero sedebat foris in atrio: & accessit ad eum una ancilla, dicēs: Et tu cum iesu galilæo eras. At ille negauit corā omnibus, dicens: Nescio quid dicis. ᵗ Exeunte autem illo ianuam, uidit eum alia ancilla, & ait his

i qui erant ibi: Et hic erat cum iesu naçareno. Et itērum negauit cum iuramento: quia non noui hominem. Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Pe/

k tro: Vēre & tu ex illis es. Nam & loquela tua te manifestum facit. Tunc cepit detestari & iurare: quia non nouisset hominem. Et continuo gallus cantauit. ˣ Et recordatus est Petrus uerbi iesu q̄d dixerat: priusq̄ gallus

m cantet, ter me negabis. Et ᵐegressus foras, fleuit amare.

Ca. XXVII

n ᵃ Mane autē facto, consi/liū inierūt oēs principes sacerdotū & seniores ppli aduersus iesum, ut eū morti traderēt. ᵇ Et uinctū adduxerūt & tradiderunt eū pontio pilato præsidi.

C

h 309 VI

o 310 I

p 311 VI

q 312 II

r 313 I

s 314 I

t 315 I

D

k ¶ Vere tu ex illis es. Nam ꝛ loquela tua te manifestum facit. Non quod alterius sermonis esset Petrus aut gētis exteræ: Omnes quippe hebræi erant & qui arguebant & qui arguebaē: sed q̄d unaquæq̄ prouincia & regio habeat proprietates suas: & uernaculum loquēdi sonum uitare non possit. Vñ & ephratei in Iudicum libro non possunt σύνθημα dice

u 316 II

a 317 II

b 318 I

Iudicū.12.d

re. l ¶ Tunc cępit detestari ꝛ iurare quia non nouisset hominem: ꝛ continuo gallus cantauit. In alio euangelio legimus: qa post negationē Petri & cantū galli respexerit saluator petrū: & intuitu suo eum ad amaras lachrymas ꝓuocarit. Nec fieri poterat ut in negationis tenebris permaneret, quem lux respexerat mundi. m ¶ Et egressus foras fleuit amare. In atrio Caiphæ sedens nō poterat agere pœnitentiam. Egreditur foras de impiorum concilio, ut pauidæ negationis sordes, amaris fletibus lauet.

Ca. XXVII

Mane autē facto/ consiliū inierūt oēs prīcipes sacerdotū ꝛ seniores ppli aduersus iesum ut eū morti traderēt ꝛ uinctū adduxerūt: ꝛ tradiderūt pōtio pilato ꝓsidi. Nō solū ad Pilatū, sed etiā ad herodē duct⁹ ē: ut uterq̄ dño illuderet. Et cerne sollicitudinē sacerdotū in malū. Tota nocte uigilauerūt, ut homicidiū facerēt. Et uinctū tradiderūt pilato. Habebāt em̄ hūc morē: ut quē adiudicassent morti,

Eligatū iudici traderēt. a ¶Tunc vidēs iudas q̄ tradidit eū q̄ dānat⁹ esset/pœnitētia duct⁹/retulit triginta argēteos ꝛc. Auariciæ magnitudine impietatis pondus excluſit. Videns iudas dñm adiudicatū morti, præciū retulit ſacerdotibus:quaſi in poteſtate ſua eſſet, perſecutorum mutare ſententiam . Itaq̄ licet mutauerit uolūtatem ſuā:tamen uoluntatis primæ exitū non mutauit. Si autē peccauit ille qui tradidit ſanguinē iuſtū: quanto magis iudæi peccauerūt qui emerunt ſanguinē iuſtū, & offerēdo preciū ad proditionem diſcipulū prouocarūt? Qui diuerſas naturas conantur introducere: & dicunt iudā proditorē male fuiſſe naturæ:nec electiōem apoſtolat⁹ potuiſſe ſeruare: reſpōdeāt quō natura mala egerit pœnitentiam. b ¶At illi dixerūt:Quid ad nos? Tu videris. Et proiectis argenteis in tēplo receſſit:ꝛ abiēs laqueo ſe ſuſpēdit. Nihil profuit ei ſera pœnitētia: per quā ſcelus corrigere nō potuit. Si qñ ſic frater peccat in fratrē ut emendare ualeat qđ peccauit: poteſt ei dimitti. Sin aūt permanēt opera:fruſtra uoce aſſumitur pœnitentia . Hoc eſt qđ in pſalmo de eodem infœliciſſimo iuda dicitur: Et oratio eius fiat in peccatū: ut non ſolum emendare nequiuerit proditionis nefas: ſed ad prius ſcelus etiā pro/prij homicidij crimē addiderit. Tale quid & Apoſtolus in ſecūda ad Corinthios epiſtola loquit̄:Ne abūdantiori triſticia abſorbeatur frater.

c 319 X
d 320 I
e 321 IIII
f 322 II
F
g 323 IIII
h 324 X
pſ.108.a
i 325 I
k 326 I
2.Cor.2.b

a præſidi. c Tunc uidēs iudas q̄ eū tradidit q̄ dānatus eſſet:pœnitētia ductus,retulit triginta argēteos principibus ſacerdotū & ſenioribus,dicēs:Peccaui,tradens ſanguinem iuſtum.At illi dixerunt:Quid ad nos? Tu uideris.Et proiectis argenteis in templo receſſit: & abiēs laqueo ſe ſuſpendit. Principēs autē ſacerdotū acceptis argenteis,dixerunt:Non licet eos mittere in corbonā: quia preciū ſanguinis eſt. Cōſilio autē inito emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorū: ꝓpter hoc uocatus eſt ager ille acheldemach,hoc eſt ager ſanguinis uſq̄ in hodiernum diem. Tūc impletū eſt qđ dictum eſt per Hieremiā prophetā, dicentē: Et acceperunt triginta argenteos preciū appreciati:qđ appreciauerunt a filijs iſrael,& dederunt eos in agrum figuli,ſicut conſtituit mihi dñs. d Iēſus autem ſtetit ante præſidem,& interrogauit eum præſes, dicens: Tu es rex iudæorum? e Dixit illi iēſus: Tu dicis. Et cum accuſaretur a principibus ſacerdotū & ſenioribus, nihil reſpondit. f Tunc dicit illi Pilatus:Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia? Et non reſpondit ei ad ullum uerbum:ita ut miraretur præſes uehementer. g Per diem autem ſolēnem conſueuerat præſes populo dimittere unum uinctum quem uoluiſſent. h Habēbat autem tunc uinctū inſignem qui dicebatur barrabbas. Congregatis ergo illis,dixit pilatus: Quē uultis dimittā uobis:barrabbā, an ieſum qui dicit̄ chriſtus? Sciebat em̄ k qđ per inuidiam tradidiſſent eum. l Sedente autē illo pro tribunali,miſit ad eū uxor eius,dicēs: Nihil tibi & iuſto illi:multa em̄ paſſa ſum hodie p uiſum ꝓpter eū. m Principes aūt ſacerdotū & ſeniores pſuaſerūt pplis ut peterēt barrabbā:ieſum ꝙo pderēt. Rñdēs aūt p̄ſes ait illis:Quē uultis uobis de duob⁹ dimitti? At illi dixerūt: n Barrabbā. Dicit illis pilatus: o Quid igitur faciā de ieſu qui dicitur

mus eſt duodecim prophetarū quædam ſimilitudo fertur:& cū cū ſenſus non multū diſcrepet:tñ & ordo & uerba diuerſa ſunt.Legi nuper in quodā hebraico uolumine:qđ Naçarenæ ſectæ mihi hebræus obtulit,Hieremiæ apocryphū:in quo hæc ad uerbum ſcripta repperi. Sed tamē mihi uidet̄ magis de Zacharia ſumptū teſtimoniū: euangeliſtarū & apoſtolorum more uulgato: qui uerborū ordine prætermiſſo ſēſus tñ de ueteri teſtamento proferūt in exemplū. f ¶Jeſus autem ſtetit ante pæſidem:ꝛ interrogauit eum pæſes dicēs:Tu es rex iudæorū. Pilato nihil aliud interrogāte criminis niſi utrū rex iudæorū ſit:arguuntur impietatis iudæi: qđ ne falſo quidem inuenire potuerint quod obiicerent ſaluatori. g ¶Dixit illi ieſus: Tu dicis. Sic reſpōdit ut & uerū diceret, & ſermo ei⁹ calūniæ nō pateret. Et attende q̄ Pilato qui inuitus,p mebat ſententiam,aliqua ex parte reſponderit:ſacerdotib⁹ aūt & principib⁹ reſpōdere noluerit, indignos ſuo ſermone iudicās. b ¶Tunc dicit illi pilatus: Non audis quāta aduerſum te dicunt teſtimonia? Ethnicus quidē eſt,qui cōdemnat ieſum : ſed cauſā refert in populum iudæorum. Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia? Ieſus autē nihil reſpondere uoluit: ne crimē diluens a præſide dimitteretur : & crucis utilitas differretur. i ¶Habebat autem tunc vinctū inſignem q̄ dicebat barrabbas. Iſte in euangelio qđ ſcribit̄ iuxta hebræos,filius magiſtri eorū interpretatur. Qui ꝓpter ſeditionē & homicidiū fuerat condemnatus. Offert autē eis optionē Pilatus dimittendi quē uelint:latronem an ieſum:non dubitans ieſum potius eligendū: ſciens eum propter inuidiā traditū. Igitur cauſa crucis manifeſte inuidia eſt. k ¶Sedente autē illo pro tribunali miſit ad eum vxor eius dicens: Mihil tibi ꝛ iuſto illi ꝛc. Nota qđ gentibus ſæpe a deo ſomnia reuelentur:& quod in Pilato & uxore eius iuſtum dominum confitētibus gentilis populi teſtimonium ſit. l ¶Dicit illis pilatus: Quid igitur faciam de ieſu qui dicitur chriſtus ꝛc. Multas liberandi ſaluatoris Pilatus occaſiones dedit. Primū latronem iuſto conferens. Deinde inferens: Quid igitur faciā de ieſu q dicit̄ chriſtus:hoc eſt qui rex ueſter eſt. Cūq̄ rñdēret: Crucifigat̄:nō ſtatim acqeuit: ſed iuxta ſuggeſtionē uxoris quæ mādauerat:nihil tibi & iuſto illi: ipſe quoq̄ reſpondit.

qui dicitur

c ¶Principes aūt ſacerdotum acceptis argenteis dixerūt: Non licet mittere eos in corbonā:quia preciū ſanguinis eſt. Vere culicem liquantes & camelum glutientes. Si enim ideo non mittunt pecuniam in corbonam:hoc eſt in gaçophylatiū & dona dei, quia precium ſanguinis eſt : cur ipſum ſanguinem effundunt? d ¶Conſilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum. Illi quidē fecerunt alia uoluntate: ut æternum impietatis ſuæ relinquerent ex agri emptione monimentū. Cæterum nos qui peregrini eramus a lege & prophetis: prauа eorū ſtudia ſuſcepimus in ſalutē: & in precio ſanguinis eius requieſcimus. Figuli autē ager appellatur: quia figulus noſter eſt chriſtus. e ¶Tunc impletum eſt qđ dictum eſt per Hieremiā prophetam dicentē: Et acceperūt triginta argenteos preciū appreciati ꝛc. Hoc teſtimonium in Hieremia nō inuenitur. In Zacharia uero qui pene ulti-

Zach.11.c

A respondit: Quid enī mali fecit? Hoc dicēdo Pilatus absoluit iesum. At illi magis clamabāt dicētes: Crucifigat'. Vt implerēt qđ in uigesimoprimo psalmo dixerat: Circūdederūt me canes multi: & cōgregatio malignantiū obsēdit me. Et illud Hieremiæ: Facta est mihi hæreditas mea sicut leo in sylua: dederūt sup me uocem suam. Esaia quoq; in hac sentētia congruēte: Expectaui ut facerent iudiciū: fecerunt autē iniquitatē: & nō iusticiā, sed clamorē. a ¶ Videns autē pilat⁹ qđ nihil proficeret, sed magis tumult⁹ fieret: accepta aqua, lauit manus corā populo, dicens: Innocens ego sum a sanguine huius iusti, uos uideritis. Et respondēs uniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos & sup filios nostros. c ¶ Tūc dimisit illis barrabbā: iesum aūt flagellatū tradidit eis ut crucifigeret'. b Pilatus accepit aquā, iuxta illud ꝓphēticū: Lauabo inter innocētes manus meas: ut in lauacro manuum eius, gētiliū opa purgarent: & ab impietate iudaeoꝝ qui clamauerūt, crucifige eum, nos alienos faceret: q; dāmodo hoc cōtestās & dicēs: Ego qdē innocentē uolui liberare: sed quoniā seditio oritur: & pduellionis mihi cōtra cæsarē crimen impingit', Innocēs ego sum a sanguine iusti hui⁹. Iudex q cogit' cōtra christū sententiā ferre: non dānat oblatū, sed arguit offerētes, iustū esse pronunciās qui crucifigēdus est. Vos, inquit, uideritis. Ego minister sum legū: uestra uox sanguinē fundit. b ¶ Et respōdens uniuersus populus dixit: Sanguis eius sup nos & sup filios nostros. Perseuerat usq; in præsentē diē hæc imprecatio super iudæos: & sanguis dñi nō auferēt ab eis. Vnde p Esaiā loquit': Si leuaueritis ad me manus, nō exaudiā uos. Manus enī uestræ plenæ sunt sanguine. Optimā hæreditatē iudæi filijs reliquerūt dicētes: Sanguis eius sup nos, & sup filios nostros. c ¶ Tūc dimisit illis barrabbā: iesum aūt flagellatū tradidit eis ut crucifigeret'. Barrabbas latro q seditiōes faciebat in turbis: qui homicidiorū auctor erat: dimissus est populo iudæorū, id est diabolus: q usq; hodie regnat in eis: & idcirco pacē habere non possunt. Iesus autē a iudæis traditus, absoluitur ab uxore Pilati: & ab ipso præside iustus appellat'. Et Centurio confitetur qđ uere dei filius sit. Quærat eruditus lector: quō sibi cōueniat Pilatū lauisse manus suas & dixisse: Innocens ego sum a sanguine iusti huius: & postea flagellatū tradidisse iesum ut crucifigeret'. Sed sciendū est rhomanis eum legibus ministrasse: quibus sancitum est: ut qui crucifigit', prius flagellis uerberet'. Tradit⁹ est itaq; iesus militib⁹ uerberādus: & illud sacratissimū corp⁹ pectusq; dei capax, flagella secuerunt. Hoc autē factū est, ut quia scriptū erat: Multa flagella peccatorū: illo flagellato nos a uerberibus liberaremur: dicente scriptura ad uirū iustum: Flagellū non appropinquabit tabernaculo tuo. d ¶ Tunc milites præsidis suscipientes iesum in prætorio cōgregauerunt ad eum uniuersam cohortem: & exuentes eum: chlamydem coccineam circūdederunt ei. Et plectentes coronam de spinis posuerūt super caput eius &c. Milites quidē qa rex iudæorū fuerat appellat⁹: & hoc ei scribæ & sacerdotes crimen obiecerant: qđ sibi in populo israel usurparet imperium: illudentes hoc faciunt: ut nudatū pristinis uestibus induant chlamydem coccineam pro rufo limbo, quo reges ueteres utebant': & ꝓ diademate ponunt ei coronam spineam: pro sceptro regali, dant calamum: & adorant quasi regem. Nos autem omnia hæc intelligamus mystice. Quomodo enim Caiphas dixit: oportet unum hominem mori pro omnibus, nesciens quid diceret: sic & isti quæcunq; fecerunt, licet alia mente fecerint: tñ nobis q credimus, sacramenta tribuerūt. In chlamyde coccinea, opera gentium cruenta sustentat: in corona spinea, maledictū soluit antiquū: In calamo, uenenata occidit animalia. Siue calamum tenebat in manu, ut sacrilegiū scriberet iudæorum. e ¶ Et expuētes in eū acceperunt arundinē & percutiebāt caput ei⁹. Eo tempore completum est: Nō auerti faciem meam a confusione sputorum: & tamen cum caput eius percutiāt arundine, sustinet cuncta patiēter: ut Esaiæ uerum ostendat uaticinium dicentis: Arundinem quassatam non confringet. f ¶ Et post ꝓ illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum uestimentis eius & duxerunt eum ut crucifigerent. Quando flagellat' iesus & conspuitur & irridetur: non habet propria uestimenta: sed ea quæ propter nostra peccata sumpserat. Cum autem crucifigitur: & illusionis atq; irrisionis pompa præterierit: tunc pristinas uestes recipit: & ꝓprium assumit ornatum: statimq; elementa turbantur: & creatori testimonium dat creatura. g ¶ Exeuntes aūt inuenerunt hominem cyrenēum nomine Simonē: hunc angariauerūt ut tolleret crucē eius. Nec quis putet huic loco Ioannis euangelistæ historiam esse cōtrariam. Ille enī dixit exeuntem dominum de prætorio portasse crucem suam: Matthæus autem refert qđ inuenerunt hominem cyreneum nomine Simonem: quem angariantes imposuerunt ei crucem iesu. Sed hoc intelligendū est qđ egrediens de prætorio iesus, ipse portauerit crucem suam: postea obuium habuerint Simonē: cui portandā crucē imposuerint. Iuxta Anagogen uero, crucē iesu suscipiūt nationes: & pegrinus obediens portat ignominiā saluatoris. b ¶ Et uenerūt in locū qui dicit' golgotha qđ est caluarię locus. Audiui quendā exposuisse caluariæ locum, in quo sepultus est Adam: & ideo sic appellatū esse: quia ibi antiqui hominis sit conditū caput: & hoc esse qđ Apostolus dicat: Surge qui dormis: & exurge a mortuis: & illuminabit te christus. Fauorabilis interpretatio: & mulcens aurē populi: nec tamē uera. Extra urbē enī & foras portā, loca sunt in qbus truncant' capita damnatorū: & Caluariæ: id est decollatorū sumpsere nomen. Propterea autē ibi crucifixus est dñs: ut ubi prius erat area damnatorū, ibi erigerent' uexilla martyrij. Et quō pro nobis maledictū crucis factus est: & flagellatus est, & crucifixus: sic ꝓ omniū salute quasi noxius inter noxios crucifigeret'. Sin autē quispiā contēdere uoluerit: ideo ibi dñm crucifixū: ut sanguis ipsi⁹ sup Ade tumulū distillaret: interrogem⁹ eū: quare & alij latrones in eodē loco crucifixi sint?

Ex quo

B

C

D

Esa.5.c
Hiere.12.b
Ps.72.b
Ps.31.c
Ibidē.90.b
Esa.1.d
Ioh.11.f
I 327 X
m 328 I
n 329 IIII
o 330 VI
Esa.50.c
p 331 7 I
q 332 I
Esa.42.a
Ephē.5.d

E Ex quo apparet Caluariam non sepulchrum primi hominis, sed locum significare decollatorum: ut ubi abundauit peccatum superabundaret gratia. Adam uero sepultū iuxta Hebron & Arbee in Iesu filij naue uolumine legimus. a ¶ Et dederūt ei acetum bibere cum felle mixtū: & cum gustasset noluit bibere. Deus loquit ad hierusalem: Ego te plantaui uineam ueram: quomodo facta es in amaritudinē uitis alienæ? Amara uitis, amarum uinum facit: quod propinat domino iesu: ut impleatur qđ scriptum est: Dederunt in escam meam fel: & in siti mea potauerūt me aceto. Quod autem dicitur: Et cū gustasset noluit bibere: hoc indicat, qđ gustauerit quidē p̄ nobis mortis amaritudinē: sed tertia die resurrexerit. b ¶ Postq̄ autem crucifixerunt eum: diuiserunt uestimenta eius sortem mittentes. Et hoc in eodem psalmo fuerat p̄phetatum: Diuiserūt sibi uestimenta mea, & super uestem meā miserunt sortem.

Iosue.14.d
Hieremī.2.d
r 333 IIII
s 334 I
t 335 I
u 336 I
Pſ.68.c
x 337 VI
y 338 II
z 339 II
Pſ.21.d
a 340 II
b 341 VI

F

c ¶ Et sedentes seruabant eum. Diligentia militum & sacerdotū nobis profecit: ut maior & aptior resurgentis uirtus appareat. d ¶ Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam: Hic est iesus rex iudeorum. Non possum digne admirari pro rei magnitudine, qđ redemptis precio falsis testibus: & ad seditionem clamorēq̄ infelici populo concitato: nullam aliam inuenerint causam interfectionis eius: nisi qđ rex iudæorum esset: Et illi forsitan illudentes ridentesq̄ hoc fecerint. Cæterum Pilatus etiam nolentibns respondit: Qđ scripsi, scripsi. Velitis, nolitis iudæi: omnis uobis gentiū turba respondit: Iesus rex iudæorum est: hoc est imperator credentium & confitentium. e ¶ Tunc crucifixi sunt cū eo duo latrones: vnus a dextris & vnus a sinistris. Si golgotha tumulus est adam: & nō damnatorū locus: & ideo dns ibi crucifigitur, ut suscitet adam: duo latrones quare in loco isto eodem crucifiguntur? f ¶ Prætereuntes autem blasphemabant eum mouentes capita sua. Blasphemabant, quia prætergrediebanť uiam: & in uero itinere scripturarū ambulare nolebāt. Mouebāt capita sua, qa iam antea mouerant pedes: & nō stabant super petram. Idipsum aūt insultās dicit fatuꝰ populus, qđ falsi testes confinxerant. g ¶ Alios saluos fecit: seipsum non potest saluum facere. Etiam nolentes confitentur scribæ & phariſæi, qđ alios saluos fecerit. Itaq̄ uos uestra condemnat sentētia. Qui eñ alios saluos fecit: utiq̄ si uellet, seipsum saluare poterat. h ¶ Descendat nūc de cruce: & credemus ei. Fraudulenta promissio. Quid est plus: de cruce adhuc descendere uiuentem: an de sepulchro mortuum resurgere? Resurrexit & nō credidistis: Ergo si etiam de cruce descenderet, similiter non crederetis. Sed mihi hoc uidentur dæmones immittere. Statim enim ut crucifixus est dominus, senserunt uirtutem crucis: & intellexerunt fractas esse uires suas: & hoc agunt ut de cruce descēdat: sed dominus sciēs aduersariorum insidias, permanet in patibulo, ut diabolum destruat. i ¶ Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo improperabant ei. Hic per tropum qui appellatur συνεκδοχις pro uno latrone uterq̄ inducitur blasphemasse. Lucas uero asserit quod altero blasphemante, alter confessus sit: & econtrario increpauerit blasphemantem. Non quod discrepent euāgelia: sed quod primū uterq̄ blasphemauerit: deinde sole fugiente, terra cōmota, saxisq̄ disruptis: & ingruētibꝰ tenebris, unus crediderit in iesum: & priorem negationē sequēti cōfessione emendauerit. In duobus latronibꝰ, uterq̄ populus, & gētiliū & iudæorū primum domi num blasphemauit. Postea signorum magnitudine alter exteritus egit pœnitentiā: & usq̄ hodie iudæos increpat blasphemātes. k ¶ Sexta aūt hora tenebræ factæ sūt sup vniuersam terram vsq̄ ad horam nonam. Qui scripserunt cōtra euāgelia, suspicanť deliquium solis qđ certis statutisq̄ tēporibus accidere solet, discipulos christi ob imperitiam sup resurrectione dñi interpretatos: cum defectus solis nunq̄ nisi ortu lunæ fieri soleat. Nulli aūt dubiū est paschæ tpe lunā fuisse pleniſſimā. Et ne forsitan uideret umbra terræ, uel orbis lunæ soli oppositus, breues & ferrugineas fecisse tenebras: triū horarū spatiū ponitur: ut omnis causantium occasio tolleretur. Et hoc factū reor ut compleat prophetia dicens: Occumbet sol meridie: & cō tenebrabit sup terrā in die lux. Et in alio loco: Occubuit sol cū adhuc media esset dies. Videturq̄ mihi clariſſimū lumē mūdi: hoc est lumīare maiꝰ retraxisse radios suos: ne aut pēdentē uideret dñm, aut ipij blasphemātes sua luce fruerent. l ¶ Et circa horā nonā clamauit iesus voce magna dicens: Eli eli lamma açabthani: Hoc est, Deus meꝰ deꝰ meꝰ, vt qđ dereliqsti me. Principio uicesimi primi psalmi abusus est: illudq̄ qđ in medio uersiculo legit: Respice in me: supfluū est. Legit eñ in hebræo: Deus meꝰ deus meus q̄re me dereliqsti? Ergo impij sūt q psalmū istū ex pſona Dauid siue Hester & Mardochei dictū putant: cū etiā euāgeliſtæ testimonia ex eo sūpta sup saluatore intelligāt. Vt ē illud: Diuiserūt sibi uestimēta mea: & sup uestē meā miserūt sortē. Et aliud: Foderūt manꝰ meas & pedes meos. Ne mireris ỳborū humilitatē & q̄rimonias dereliqti: cū formā serui sciēs, scādalū crucis uideas. m ¶ Quidā aūt illic stātes &c. Nō oēs sed qdā: q̄s arbitror milites fuisse rhomanos, nō intelligētes sermonis hebraici pprietatē: sed ex eo q̄ dixit: Eli, eli, putantes Eliā ab eo inuocatū.

G

H

Amos.8.c
Hiere.15.b

Et continuo Sinautem

A Sin autẽ iudæos q̃ hoc dixerint intelligere uoluerim⁹: & hoc more ſibi ſolito faciũt, ut dñm imbecillitatiſ infamẽt, q̃ Eliæ auxiliũ deprecẽt. a ¶Et cõtinuo currens vnus ex eis acceptam ſpongiam impleuit aceto: ⁊ impoſuit arundini ⁊ dabat ei bibere. Et hæc facta ſunt ut compleretur pro/

pſ.68.c phetia: In ſiti mea po tauerunt me aceto. Vſq̃ hodie iudæi & omnes increduli do/minicæ reſurrectiõis, aceto & felle potãt ie/ſum: & dant ei uinũ myrrhatũ: ut eum cõ ſopiant, & mala eorũ non uideat. b ¶Ie ſus autẽ iterũ clamãs voce magna emiſit ſpi ritũ. Diuinæ poteſta/tis indiciũ eſt emitte/re ſpiritũ: ut ipſe q̃q̃

Ioh.10.d dixerat: Nemo poteſt tollere animã meam a me: ſed ego pono eã a meipſo: & rurſum accipiã eam. c ¶Et velum templi ſciſſum eſt in duas ptes a ſum/mo vſq̃ deorſum. Ve/lum tẽpli ſciſſum eſt: & omnia legis ſacra/menta quæ prius te/gebantur, pdita ſunt: atq̃ ad gentiũ popu/lũ tranſierũt. In euan gelio, cuius ſæpe faci mus mentionẽ: ſupli minare templi infini/tæ magnitudinis fra/ctũ eſſe atq̃ diuiſum legim⁹. Ioſephus q̃q̃ refert uirtutes angeli/cas præſides quondam templi, tunc pariter cõclamaſſe: Tranſeamus ex his ſedib⁹. d ¶Et terra mota eſt: ⁊ petrę ſciſſę ſunt: ⁊ monumenta aperta ſunt. Nulli dubiũ eſt quid ſignificet iuxta literam magnitudo ſignorum: ut cruci/fixum dominũ ſuum & cœlum & terra & omnia demon ſtrarent. Sed mihi uidetur terremotus & reliqua typum ferre credentium: q̃d priſtinis errorum uitijs derelictis & cordis emollita duritia: qui prius ſimiles erant tu/mulis mortuorũ, poſtea agnouerint creatorem. e ¶Et multa cozpoza ſanctozum qui dozmierant ſurrexerunt: ⁊ ex/euntes de monumentis poſt reſurrectionẽ eius ⁊c. Quomo

Ioh.11.e do Lazarus mortuus reſurrexit: ſic & multa corpora ſanctorum reſurrexerunt: ut dominũ oſtenderẽt reſur/gentem. Et tamen cum monumenta aperta ſint, non an/tea reſurrexerũt quã dñs reſurgeret: ut eſſet primogeni/tus reſurrectionis ex mortuis. Sanctã aũt ciuitatẽ in qua uiſi ſunt reſurgẽtes: aut hieroſolymam cœleſtem intelli/gamus: aut hanc terrenam: quæ ante ſancta fuerat. Sicut & Matthæus appellatur publicanus: non q̃d & apoſto/lus adhuc permaneat publicanus, ſed q̃d priſtinum uo cabulũ teneat. Sancta appellabaẽ ciuitas hieruſalẽ pro/pter templum & ſancta ſanctorũ: & ob diſtinctionẽ alia/rum urbiũ in quibus idola colebantur. Quando uero dicit, apparuerunt multis: oſtendit non generalis fuiſſe reſurrectio, quæ omnibus appareret: ſed ſpecialis ad plu rimos: ut hi uiderent qui cernere merebant. f ¶Centu rio autem ⁊ qui cum eo erant cuſtodientes ieſum/viſo terrę/motu ⁊ bis quę fiebant/timuerunt valde/dicẽtes: Vere filius dei erat iſte. In alio euãgelio poſt terræmotũ manifeſtior cauſa miraculi Centurionis exponitur: q̃d cum uidiſſet eum ſpiritũ dimiſiſſe dixerit: Vere fili⁹ dei erat iſte. Nul/lus enim habet poteſtatem dimittendi ſpiritum: niſi ille qui animarum conditor eſt. Spiritum autem in hoc lo/co pro anima intelligam⁹: ſeu q̃d ſpirituale & uitale cor/pus faciat: ſeu q̃d animæ ipſius ſubſtantia ſpiritus ſit: iu/xta illud q̃d ſcriptum eſt: Auferes ſpiritum eorum & de/ficient. Et hoc conſyderandum q̃d centurio ante crucem in ipſo ſcãdalo paſſio nis uere dei filium cõ fiteatur: & Arrius in eccleſia prædicet crea turam. g ¶Erãt au tem ibi mulieres mul/tę a longe quę ſecutę fuerant ieſum a galileę miniſtrãtes ei. Cõſue/tudinis iudaicæ fuit: nec ducebatur in cul pam more gentis an/tiquo: ut mulieres de ſubſtantia ſua uictũ atq̃ ueſtitum præce/ptoribus miniſtrarẽt. Hoc quia ſcandalum facere poterat in na/tionibus, Paulus ab/iecisſe ſe memorat. Di cit em̃ ipſe: Nunquid non habemus pote/ſtatem ſorores mulie res circumducendi, ſicut & cæteri apoſto/li faciunt? Miniſtra/bant autem domino de ſubſtantia ſua: ut meteret earum carna lia, cui⁹ illæ metebãt ſpiritualia. Non q̃d indigeret cibis domi/nus creaturarũ: ſed ut typum oſtenderet magiſtrorum: q̃d ui/ctu atq̃ ueſtitu ex di/ſcipulis deberent eſſe contenti. Sed uideamus quales co mites habuerit. Mariam magdalenã a qua ſeptem dæ/monia eiecerat: & mariam iacobi & Ioſeph matrem: ma/terteram ſuam, ſororem Mariæ matris dñi: & matrem fi/liorum ẽbedei: quæ paulo ante regnum liberis poſtula uerat: & alias quas in cæteris euangelijs legim⁹. h ¶Cũ ſero factum eſſet/venit quidã homo diues ab arimathia no/mine ioſeph: qui ⁊ ipſe diſcipulus erat ieſu ⁊c. Diues refer/tur, non de iactantia ſcriptoris, quo uirum nobilem atq̃ ditiſſimum referat ieſu fuiſſe diſcipulum: ſed ut oſtẽdat cauſam quare a Pilato corpus ieſu potuerit impetra/re. Pauperis enim & ignoti non erat ad Pilatum præſi/dem rhomanæ poteſtatis accedere, & crucifixi corp⁹ im/petrare. In alio euangeliſta Ioſeph iſte βουλευτὴς appella/tur: id eſt conſiliarius: & de ipſo quidam putant primũ pſalmũ eſſe compoſitũ: Beatus uir qui non abiit in conſi lio impiorum, & reliqua. i ¶Et accepto cozpoze ioſeph inuoluit illud in ſindone munda. Ex ſimplici ſepultura dñi, ambitio diuitum condemnat: qui nec in tumulis quidẽ poſſunt carere diuitijs. Poſſumus autem iuxta intelligẽ/tiam ſpiritualẽ & hoc ſentire, q̃d corpus domini non au ro, gemmis, & ſerico: ſed linteamine puro obuoluẽdum ſit: q̃q̃ & hoc ſignificet, q̃d ille in ſindone munda inuol uit ieſum qui pura mente eum ſuſceperit. k ¶Et poſuit illud in monumento ſuo nouo/qõ excideraẽ in petra: ⁊ aduol/uit ſaxum magnum ad oſtium monumenti/⁊ abiit. In nouo ponitur monumẽto: ne poſt reſurrectionem cæteris cor/poribus remanẽtibus reſurrexiſſe alius fingereẽ. Poteſt autem & nouum ſepulchrũ, Mariæ uirginalem uterum demonſtrare: ſaxumq̃ oſtio appoſitum & ſaxum ma/gnum, oſtendere abſq̃ auxilio plurimorum ſepulchrũ non potuiſſe reſerari.

Erat autem

---

a ⁶Et cõtinuo currens unus ex eis acceptam ſpongiam impleuit aceto: & impoſuit arundini & dabat ei bibere. ⁷ Cæteri uero dicebant: Sine, uideamus an ueniat b Elias liberans eum. Iesus autẽ iterum damãs uoce ma/c gna, emiſit ſpiritum. ⁸ Et ecce uelum templi ſciſſum eſt d in duas partes, a ſummo uſq̃ ad deorſum. ⁹ Et terra mota eſt: & petræ ſciſſæ ſunt: & monumẽta aperta ſunt. e Et multa corpora ſanctorum qui dormierant, ſurrexe/runt. Et exeuntes de monumentis poſt reſurrectionẽ eius, uenerunt in ſanctam ciuitatem: & apparuerunt f multis. ¹⁰ Centurio autem & qui cum eo erant cuſto/dientes ieſum, uiſo terræmotu & his quæ fiebant, timue g runt ualde, dicentes: Vere filius dei erat iſte. ¹¹ Erãt au tem ibi mulieres multæ a lõge quæ ſecutæ fuerãt ieſum a galilæa miniſtrantes ei: inter quas erat maria magda/lenæ & maria Iacobi & ioſeph mater, & mater filiorum ẽbedæi. ¹² Cũm autem ſero factum eſſet, uenit quidam homo diues ab arimathia nomine ioſeph: qui & ipſe diſcipulus erat ieſu. Hic acceſſit ad Pilatum, & petiit cor i pus ieſu. Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus. ¹³ Et accepto corpore ioſeph inuoluit illud in ſindone munda. k Et poſuit illud in monumẽto ſuo nouo, q̃d exciderat in petra:

E g ¶ Erat autem ibi maria magdalenę ꝛ altera maria sedentes contra sepulchrū ꝛc. Cæteris relinquentibus dñm, mulieres in officio perseuerant, expectantes qđ promiserat iesus: & ideo meruerunt primæ uidere resurgentē: quia qui perseuerauerit usq; in finē, hic saluus erit. b ¶ Jube ergo custodiri sepulchrum usq; in diē tertiū ꝛc. Non suffecerat

l 350 VI m 351 X principibus sacerdotum & scribis ac pharisæis crucifixisse dominū saluatorē: nisi sepulchrū custodirēt, cohortē acciperēt: signarēt lapidē: & quātū in illis est, manum opponerēt resurgēti: ut diligentia eorū nostræ fidei proficeret. Quāto enī amplio re seruaī: tāto magis resurrectiōis uirto ostēdiē. Vnde & in monumento nouo qđ excisum fuerat in petra,

a 352 I conditus est: ne si ex multis lapidibus ædificatū esset, suffossis tumuli fundamētis, ablatus furto diceretur. Qđ aūt in sepulchro ponendus esset, prophetæ testimoniū

b 353 II Esa. 33. a est dicētis: Hic habitabit in excisa spelunca petræ fortissimæ. Stabitq; post duos uersiculos sequiē: Regē cū gloria uidebitis.

F Ca. XXVIII

Vespe aūt sabbati q̄ lucescit in prima sabbati: uenit maria magdalenę ꝛc. Qđ diuersa tēpora istarū mu-

c 354 II d 355 X lierū in euangelijs describunt: non mēdacij signū est: ut impij obijciunt: sed sedulæ uisitationis officium, dū crebro abeunt ac recurrūt: & nō patiuntur a sepulchro domini diu abesse uel longius. d ¶ Et ecce terra motus factus est magnus. Angelus enī dñi descēdit de cælo: & accedens, reuoluit lapidem, & sedebat super eum. Erat autem aspectus eius sicut fulgor: & uestimētū eius sicut nix. e Præ timore autem eius exterriti sunt custodes: & facti sunt uelut mortui. Respondens autē angelus dixit mulieribus: Nolite timere uos. Scio enī qđ iesum qui crucifixus est quæri-

f tis: Non est hic: surrexit enim sicut dixit. Venite & uidete locum ubi positus erat dñs. Et cito euntes dicite discipulis eius: Quia surrexit: & ecce præcedit uos in galilæā:

g h ibi eum uidebitis: ecce prædixi uobis. i Et exierunt cito de monumento cum timore & gaudio magno currentes nunciare discipulis eius. k Et ecce iesus occurrit illis,

i dicēs: Auete. Illæ aūt accesserūt & tenuerūt pedes eius: l & adorauerunt eum. Tunc ait illis iesus: Nolite timere:

m Itē nunciate fratribus meis ut eant in galilæam: ibi me uidebunt. Quæ cum abijssent, ecce quidam de custodibus uenerunt in ciuitatem & nunciauerūt principibus sacerdotum

G nit custos sepulchri dñici: & in uestitu cādido signat gloriam triumphantis. Necnon ascendente ad cœlos domino: duo angeli in oliueti monte cernuntur: pollicentes apostolis secundum saluatoris aduentum. e ¶ Præ timore autem eius exterriti sunt custodes ꝛ facti sunt uelut mortui ꝛc. Custodes timore perterriti, instar mortuorum stupefacti iacent: & tamen angelus non illos, sed mulieres consolatur: Nolite timere uos. Illi inquit timeant: in his perseueret pauor in quibus manet incredulitas: Cæterū uos quia iesum quæritis crucifixum: audite qđ resurrexerit & ꝓmissa perfecerit. f ¶ Venite ꝛ videte vbi posit⁹ erat: Vt si meis uerbis non creditis: uacuo credatis sepulchro: & gradu concito pergite ac nūciate discipulis ei⁹. g ¶ Quia surrexit ꝛ ecce p̄cedit vos in galileam: Hoc est in uoluptabrum gentiū: ubi ante error erat & lubricū: & firmo ac stabili pede uestigium non ponebat. h ¶ Et exierunt cito de monumento: cum timore ꝛ gaudio magno currentes nunciare discipulis eius. Duplex mentes mulierum tenebat affectus, timoris & gaudij: alter de miraculi magnitudine: alter ex desyderio resurgentis: & tamen uterq; fœmineū concitabat gradū. Pergebant ad apostolos: ut per illos fidei seminariū spargeret. i ¶ Et ecce iesus occurrit illis dicens: Auete. Quæ sic quærebāt: quæ ita currebāt: merebanē obuiū habere dominū resurgentē: & primū audire: Auete: ut maledictum Euæ mulieris, in mulieribus subuerteret. k ¶ Illę aūtē accesserūt ꝛ tenuerunt pedes eius ꝛ adorauerunt eum. Istæ accedunt & tenent pedes eius, quia adorauerūt eum. Cæterum illa quæ quærebat uiuentem cum mortuis: & nesciebat adhuc filium dei surrexisse: merito audit: Ne tangas me: nōdum enim ascendi ad patrem meum. l ¶ Tunc ait illis iesus: Nolite timere. Et in ueteri & in nouo testamento hoc semper obseruandum est: qđ quando augustior aliqua apparuerit uisio: primum timor pellitur: ut sic mente placata possint quæ dicūtur audiri. m ¶ Ite nūciate fratribus meis vt eant in galileam: ibi me videbūt. Quę cum abijssent ecce quidā de custodibus venerūt in ciuitatem ꝛc. His fratribus de quibus in alio loco dixit: Annunciabo nomen tuum fratribus meis: qui saluatorem nequaq; in iudæa conspiciunt: sed in gentium multitudine. ps. 21. c

Et congregati

A a ¶Et congregati cũ senioribus/cõsilio accepto/ pecuniam copiosam dederũt militibus ꝛc. Custodes miraculũ confi/tentur: ad urbem conciti redeunt: nunciãt principibus sacerdotum quæ uiderint: quæ facta conspexerint. Illi qui debuerant conuerti ad pœnitentiam,& iesum quæ/rere resurgẽtem, per/seuerant in malicia:& pecuniã quæ ad usus tẽpli data fuerat,uer/tunt in redemptionẽ mendacij:sicut antea triginta argenteos de derant iudæ prodito/ri.Omnes igitur qui stipe templi,& his quæ conferuntur ad usus ecclesiæ abutun tur in alijs rebus,qui bus suam expleãt uo luntatẽ: similes sunt scribarum & sacerdo tum redimentiũ mẽ/dacium & saluatoris sanguinem. b ¶Un decim autem discipuli abierunt in galileam: in montem vbi consti/tuerat illis iesus. Post resurrectionem,iesus in monte galilææ cõ/spicitur: ibiq; adora/tur:licet quidã dubi/

a sacerdotum omnia quæ facta fuerant.Et congrẽgati cũ senioribus,consilio accepto,pecuniam copiosam dede/runt militibus dicentes:Dicite quia discipuli eius nocte uenerunt & furati sunt eum nobis dormientibus. Et si hoc auditum fuerit a præside,nos suadebimus ei:& se/curos uos faciemus.At illi accepta pecunia fecerũt sicut erant edocti.Et diuulgatum est uerbum istud apud iu
b dæos usq; in hodiernum diem. Vndẽcim autem disci/puli abierunt in galilæam in montem ubi constituerat illis iesus.Et uidentes eum adorauerunt: quidam autẽ
c dubitauerunt. Et accẽdens iesus, locutus est eis, dicens:
d Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Eũn/tes ergo docete omnes gentes,baptiçantes eos in nomi
e ne patris & filij & spiritussancti: dõcentes eos seruare
f omnia quæcũq; mandaui uobis.Et ẽcce ego uobiscum sum omnibus diebus usq; ad consummationẽ sæculi.

B tent,& dubitatio eorum nostram augeat fidẽ.Tunc ma/nifestius ostẽdit Thomæ,& latus lancea uulneratum,& manus fixas demonstrat clauis. c ¶Accedens iesus lo/cutus est eis dicens: Data est mihi omnis potestas in cęlo ꝛ in terra.Illi potestas data est: qui paulo ante crucifixus: qui sepultus in tumulo: qui mortuus iacuerat: q postea resurrexit.In cœlo autem & in terra potestas data est:ut qui ante regnabat in cœlo,per fidem credentium regnet in terris. d ¶Euntes autem docete omnes gẽtes baptiçã/tes eos in nomine patris ꝛ filij ꝛ spũssancti. Primũ docent omnes gentes:deinde doctas intingunt aqua.Non enim potest fieri ut corpus baptismi recipiat sacramentũ: nisi ante anima fidei susceperit ueritatẽ.Baptiçantur autẽ in nomine patris & filij & spũssancti:ut quo/rũ una est diuinitas, una sit largitio: no/mẽq; trinitatis unus deus est. e ¶Docen/tes eos seruare omnia quęcũq; mandaui vo/bis. Ordo præcipu⁹, Iussit apostolis ut pri mũ docerent uniuer/sas gentes:deinde fi/dei intingerent sacra/mento: & post fidem ac baptisma quæ es/sent obseruãda præ/cerẽt. Ac ne putem⁹ leuia esse quæ iussa sũt & pauca addidit: Omnia quæcũq; mã daui uobis. Vt qui/cũq; crediderint: qui in trinitate fuerint ba ptiçati:omnia faciant quæ præcepta sunt. f ¶Et ecce ego vobis/cũ sum vsq; ad consum mationẽ sęculi. Qui usq; ad cõsũmationẽ sæculi cũ disci/pulis se futurũ esse ꝓmittit:& illos ostendit semp esse ui/cturos:& se nunq; a credẽtibus recessurũ. Qui autẽ usq; ad consũmationẽ mũdi sui præsentiã pollicet:non igno/rat eam diẽ in qua se scit futurum cum apostolis.

C

D

Commentariorũ Hieronymi in Matthæum finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM PROEMIVM

OMnis scriba doctus in regno cœlorum,similis est homini patrifamilias:qui profert de thesauro suo noua & uetera.Ego uero similis pauperculæ uiduæ,duo minuta in gaçophylaciũ mittenti, discẽtibus meis pauperculis, ac de paupere pera sperãtibus alimẽta:has de mensa diuitũ mitto micas:quas catuli mei auide cum Syropheniſſa flagitant.Porro anxiata aurum & argentum,lapides præciosos minime habens: pelles scilicet hiacynthinas de cœlestibus,nõ de terrestrib⁹ offerã:si potuero de naturis:id est de Marci euan/gelistæ historia: uel mystico intellectu ut maiores mei tradiderunt: deo adiuuante intimare curabo.Quem ideo euangelia tractantes intactum ut puto prætereunt: quia eadem pene quæ Matthæus narrat:licet in proprijs quibusdam sint distincti testimonijs:ut ala alterius,alam alte terius tangat animalis:& rota rotam eadem sequatur uia:& ut uersis inuicem uultibus, sese san/cta contueãtur animalia.In primo canone Marcus cum Matthæo Lucaq; comitatur & Ioanne. In secundo cum Matthæo & Luca.In quarto cum Matthæo & Ioanne.In sexto canone uelut in uno uecte duo annuli,Matthæus semp coniungit & Marcus,id est, in quadraginta & septẽ ca/pitulis.In octauo canone cũ Luca comitat:id est in tredecim capitulis.In proprijs uero quæ ma xime utcũq; explanare dispono,decem & octo incedit speciatim capitulis:quæ simul omnia du cẽta & trigintaquinq; sunt capitula. Marcus euãgelista dei,Petri discipulus, leuiticus genere: & sacerdos in Italia hoc scripsit euangelium. Qui initium euangelij sui de uocibus prophetarũ præsumẽs:præcursorem Christi Ioannem,Malachiæ,id est angeli testimonio comprobãs: uer/

E bum caro factum,uoce Esaiæ designans:principium euangelicæ predicationis instituit: & inue/ G
nit in uerbo uocis qđ in cõsonantibus:id est in genealogijs dei & hominis perdiderat. Vnde to
tus in primis a pfectione Christi ætatis prædicare inchoat: nec laborat in natiuitate infantuli,
qui loquitur de perfectiõe filij dei. Sed & ieiuniũ numeri legalis:repulsam diaboli:ministerium
angelorũ ,pferens:magna in breui cõprehẽdit. Qui primus Alexãdriæ fuit episcopus:cui⁹ p sin
gula opus fuit scire:& euãgelij in se dicta disponere:& disciplinã in sẽ legis cognoscere,& diuinã
in carne dñi itelligere naturã. Qui semiat post Matthæũ:q fremit ut leo:q uolat ut aqla:q discit
ut homo:qui immolat ut sacerdos:qui irrigat ut flumen:qui floresçit ut ager:qui feruet ut uinũ:
Christus etẽ de quo loquitur:homo nascendo:uitulus moriendo:leo surgendo:aquila est ascẽ
dendo. Quatuor sunt qualitates de quibus sancta euangelia contexuntur:præcepta, mandata,
testimonia,exempla. In præceptis iusticia:in mandatis charitas:in testimonijs fides:in exemplis
perfectio consistit. Vt sunt hæc præcepta. Tunc iesus præcepit discipulis suis duodecim:In uiam
gentium ne abieritis & reliqua:hoc est diuertere a malo. Mandata autẽ hæc sunt quibus dicitur:
Mandatũ nouũ do uobis,ut diligatis inuicem:hoc est facere bonum,& charitatẽ implere. Testi
monia sunt,que in ore duorum uel trium testium stant. Vt est illud:Ioannes testimoniũ perhi/
bet de me:sed habeo testimoniũ maius Ioanne. Pater ipse qui in me manet,testimoniũ perhi/
bet de me. Et ipsa opera quæ ego facio,testimoniũ perhibẽt de me:& ego testimoniũ perhibeo
ueritati. Exempla uero sunt quibus iesum imitant̃ dicentẽ:Discite a me quia mitis sum & reliq̃.
Et,estote perfecti:id est misericordes sicut & pater uester cœlestis pfectus est. Et alibi: Exemplũ
eñ dedi uobis,ut & uos ita faciatis. Has quatuor qualitates psalmographi uersus concinunt di/
centes:Præceptum dñi lucidum illuminans oculos. Historiam maxime præcepta continent. Et
alibi:Latũ mandatũ tuũ nimis. Quia qui diligit proximũ,totã legẽ impleuit. Item,testimonia
tua intellexi:non est eñ omniũ testimonia intelligere. Vnde alias dicit: Testimoniũ dñi fidele.
Quia potius fide animi,q̃ oculis carnis testimoniũ indiget. Quarto:Iudicia dei uera iustificata
F in semetipsa:id est ut sic sint iudiciorũ exempla nostrorũ iustificata sicut in iudicijs dei cõperta H
habem⁹. Vnde idẽ uidẽs alio loco ait:A iudicijs eñ tuis timui. In quo eñ iudicio iudicauerim⁹,
iudicabitur de nobis. In his quatuor qualitatibus sunt, timor,fides,spes, charitas. Timore nãq;
incipimus:fide seruamus qđ incipimus:spe erigimur, charitate cõsũmamur. Finis eñ præcepti
est charitas. Hi sunt q̃tuor menses quos christus ante messẽ prædixit, dicẽs: Nõne q̃tuor mẽses
sunt usq; ad messem? Vt & nos p p̃cepta dei & mãdata ac testimonia atq; exẽpla,maturos post
iudicium metamus cũ gaudio fructus:qui in lachrymis timoris semina pœnitentiæ iactauimus
in terra: nostros portantes charitatis manipulos cum gaudio metamus in cœlo.

COMMENTARII HIERONYMI IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM

Initium euangelij iesu christi filij dei sicut scriptũ est in Esaia prophetа: Ecce ego mit
to an/
gelũ meũ
ante
faciẽ tuã &c. κατὰ μάρ/
κον euangeliũ per qđ
a i uenit redẽptio fideliũ
II & beatitudo sancto/
rũ: qa quatuor unũ
b 2 sunt,& unũ quatuor:
II quatuor euangelia
multarũ constat esse
uirtutum. Quid eñ
fortius q̃ animas saluare, quæ errorũ suorũ uitijs poterant
interire? Secñm qđ in sexagesimoseptimo psalmo iã dudũ
prophetа spũsancto instigãte denudauit: Dñs dabit uerbũ
euãgeliçãtibus uirtutes multas. Versus istius ordo talis
est:q huic opi cõgruẽter inserit, dñs dabit uirtutes mul/
tas euãgeliçãtib⁹ uerbũ. Dedit eñ uirtutes multas apl̃is
qui uerbũ eius uenerãda cõfessiõe prædicabãt:qñ eis lan
guẽtium turbas sanare cõcessum est. εὐαγγέλιον græce,
latine bona annunciatio prædicatur: qđ proprie ad re/
gnũ dei & remissionẽ ptinet peccatorũ. Vnde dicit:Pœni
temini & credite euangelio,& appropinquabit regnum
cœlorum. Iesu christi: id est saluatoris uncti. In hebræo
ישוע, in græco σω/
τὴρ. In latino saluator
משיח hebraice, χρι/
στὸς græce:unctus lati
ne. Idẽ rex & sacerdos
dicit dũ de genere da
uid regis christus na
scit:& uocib⁹ uatũ le
uitici generis ,prheta
tur. Vñ sequit. Vox
clamãtis in deserto,&
reliqua. Vox est Ioan
nes: de qua uoce cla/
mabat dñs iesus ad iudæos:qđ inter natos mulierũ ma/ Matth. 11.b
ior illo esset nemo. Clamor aũt ad surdos longe positos
siue cum indignatione fieri solet:quæ iudaico certum est
euenisse populo:dũ longe est a peccatorib⁹ salus: & au/
res suas grauiter obturauerũt,sicut aspides surdæ:& indi
gnationẽ & irã & tribulationẽ a christo audire meruerũt:
In deserto aũt fit uox & clamor,qa deserti a spũ dei sicut
domus

A domus uacãs & scopata: deserti a ꝓpheta a rege atq; sacerdote. Vñ Ioānes & iesus quærũt qđ in deserto amissũ est. Vbi uicit diabolus, ibi uincit: ubi cecidit hõ, ibi exurgit. Ecce ego mitto angelũ meũ. Vox πνεύματος ἁγίου ꝑ Malachiã ad patrẽ sonat de filio q est facies patris, unde agnit⁹ est. Angelus aũt nuncius interpretat qui prænũciat de christo: Post me uenit q ante me factus est: qui præparauit uiã tuã. Via dñi q̃ ad hoĩes ingredit, pœnitẽtia est, per quã de⁹ ad nos descẽdit, & nos ad illũ ascẽdim⁹. Vñ angeli ascẽdẽtes descẽdẽtesq; me morant ad filiũ hoĩs: Parate uiã dñi: hoc ẽ, pœnitẽtiã agite & predicate. Vñ παρασκευὴ ante sabbatũ dicit. i. pœnitentia ante req̃em futurã. Hinc nãq; initium prædicatiõis Ioannis & christi oritur. Pœnitentiã agite appropinq̃bit regnũ cœlorũ: qa in die septima requieuit de⁹ ab oĩbus opibus suis: Septẽ etem nobis necesse ẽ delere uitia ꝑ pœnitẽtiã uelut mala genera: ut req̃escẽtes postea possideam⁹ desyderabilẽ terrã. Rectas facite semitas ei⁹. Quas semitas incuruauim⁹ declinãtes in dexterã atq; siniſtrã. Nũc de⁹ præcipit nobis ut uia regia ĩcedẽtes, ꝓximos nr̃os ut nos: & nosmetipsos ut ꝓximos diligam⁹. Nã q diligit iniqtatẽ, odit animã suã. Qui em̃ semetipsũ diligit & nõ diligit ꝓximũ, ad dexterã declinat. Et q semetipsũ odiẽs ꝓximũ diligit, ad siniſtrã diuertit. Nã multi bñ agũt, sed nõ bñ corrigũt: ut fuit Heli. Et mſti bñ corrigũt, sed nõ bñ agũt: ut fuerũt scribæ & pharisæi: q sedebant sup cathedrã moysi. Vñ os turturis in lege ad ascellas ei⁹ retorqueri iubet, ne sepet os ab ope: & op⁹ nr̃m nõ diuidat ab ore. Semitæ aũt post uiã sequũt: qa mãdata moralia post pnĩam scđm Marcũ explanãt. Parat uia ꝑ fidẽ & baptismũ & pnĩam. Rectæ semitæ fiũt ꝑ austera indicia uestis cilicinæ: & çonæ pellicea, & cibi locustini & pot⁹ mellis siluestris & humillimæ uocis. Vnde seq̃t. a ¶ Fuit in deserto ioānes baptiçãs ꝛc̃. Ioānes gratia dei interpretat. A gratia narratio incipit. Vnde sequit: Baptiçans: ꝑ baptismũ em̃ gratia dat qua peccata gratis dimittunt. Vnde dicitur: Qđ gratis accepistis, gratis date. Et Aplus ait: Gratia salui facti estis ꝑ fidẽ: & hoc nõ ex uobis: dei em̃ donũ ẽ ne qs glorietur. Et p̃dicãs baptismũ pœnitẽtiæ in remissionẽ peccatorũ. Qđ cõsumat ꝑ spõsum initiat ꝑ paranymphũ. Vñ cathecumini: hoc ẽ instructi incipiũt ꝑ sacerdotẽ & chrismant ꝑ episcopũ. Nũc aũt ꝑ amicũ spõsi inducit sponsa: ac si ꝑ Isaac puerũ rebecca pallio uelata albo' cõducit. Et egrediebat ad illũ oĩs iudææ regio & hierosolymitæ uniuersi, & baptiçabant ab illo in iordane flumie cõfitẽtes peccata sua. Confessio & pulchritudo in cõspectu eius: id est sponsi. Vñ desilit spõsa de camelo, cũ humiliat se nũc ecclesia uiso uero Isaac iesu christo: in cui⁹ natiuitate risum fecit de⁹ Saræ: sicut ad mariã dicit: quæ est princeps cũ deo. Benedicta tu inter mulieres. Iordanis aũt descẽsio aliena interpretat: ubi peccata abluunt. Arca em̃ iordane trãsuadato ꝑ marmora pegrina in terrã trãsiuit alienã: & media parte in mare defluẽte, altera pars turgida montis erigit forma. Sic nos olim alienati a deo ꝑ supbiã: ꝑ baptismi symbolum humiliati, erigimur in alta. Quia qui se humiliauerit exaltabit. Pars aũt quæ fluit in mare amaricatur: cũ arca dei, hoc est corpus christi: nõ mũdatis nõ ꝓmit exordiũ: ut hõ uerus fiat ꝑ oĩa absq; pct̃õ: & deus uer⁹ in deo uero sine principio idẽ filiꝰ hoĩs q est in cœlo: & quõ tanq̃ spõsus ꝓcedẽs de thalamo suo. i. uirginali utero clausum relinquẽs. Vñ aduenĩẽte uero sponso: domus discalciati dicit dom⁹ Ioānis, q dicit: qui habet spõsam spõsus est. Vñ in specie colũbæ spũssanct⁹ descẽdit: cui in canticocãticoꝝ canit. Spõsa mea, amica mea, ꝓxima mea: dilecta mea, colũba mea. Spõsa in patriarchis: amica in ꝓphetis: proxima in ioseph & maria: dilecta in ioãne baptista: colũba in christo & aplis: qb⁹ dicit: Estote prudẽtes sicut serpẽtes & simplices sicut colũbæ. Seq̃t. e ¶ Ego baptiçaui uos ĩ aq̃: ille ꝥo baptiçabit uos ĩ spũsctõ. Dei uero fluui⁹ semp plen⁹, semp est eccl̃is: de q̃ dictũ est: Fluminis ĩpet⁹ lætificat ciuitatẽ dei. Quid interest inter aquã & spm̃sanctũ q ferebat sup aq̃s? Aqua ministeriũ est hoĩs: Spũs uero ministeriũ est dei. Vñ scriptũ est: Spũs dei ferebat sup aq̃s: Sup, inqt, nõ subter. Sicut excellẽtior est ania q̃ corp⁹ qđ regit: ita eminẽtior ẽ spũs q̃ ania. Sed mãlit sup eũ spũs: hæc ẽ unctio christi scđm carnẽ: de q̃ dicit: Propterea unxit te de⁹ de⁹ tu⁹ oleo læticiæ ꝑ cõsortib⁹ tuis. Oleũ non põt esse sub aq̃, sic creator nõ põt esse sub creatura. Oleũ de amaritudine surgit radicis & in pabulũ luminis: & in medicamĩa uulnerũ: & in refectionẽ esurientiũ: in cacumĩe crescit. Vnde fit unctio corpis christi: de amaritudine passiõis & puenit ad gloriã resurectiõis: unde nos Apls admonet dicẽs: Hoc em̃ sẽtite in uobis qđ & in christo Iesu: & reliq̃ usq; ad mortẽ: mortẽ autẽ crucis: ꝓpter qđ & de⁹ exaltauit illũ & donauit illi nomẽ qđ est sup oĩe nomẽ: quia dñs iesus in gloria est dei patris. f ¶ Et factũ ẽ in dieb⁹ illis venit iesus a naçareth galilęę ꝛc̃. Marcus euãgelista sicut ceruus ad fontes aquarũ desyderans, saltũ

B

C

D

c 3 VI

d 4 I

e 5 I

f 6 II

Psã.59.b

Psã.45.a

Psã.44.b

Phil.2.a

Cañ.3.c

Matth.10.b

Gen.1.a

Gen.18.b

Lu.1.c

Lu.14.c

Epł.2.b

Matth.10.a

Leuit.1.d

Matth.23.a

Vt.Reg.2.e

E rans,saltus in planis & arduis dat:& culmina tm̃ pratorũ carpit & palmas in uertice portat:& uelut apis melliflua, flores agri cui odor ueri Isaac similaē sūmatim gustat:un de a naçareth galilææ uenientē ieſũ ad baptismũ in iorda ne a ioanne acceptũ enarrat:& statim de aqua ascendisse, & aptos cœlos uidis/se,& spiritũ ut colum bam descẽdisse: & in ipso mansisse:& uoce de cœlis facta pr̃is, in dilecto filio cõplacuis se:& spm̃ eũ in deser/tũ expulisse: & tenta/tũ a satana q̃draginta dieb9 & noctib9 fuis/se cũ bestijs, & ange/lis ministrãtib9 cõmo ratũ esse. Q ui ordo moralit nobis scd̃m christi exẽplũ sequẽ/dus est:festinantibus ad cõsortia angelica: quẽ ieſus prius ope ostẽdit q̃ uoce doce/ret.Sic nos de uolubi litate mũdi, pendulæ uolũtatis odore floris mũditia tracti,cũ ado lescẽtib9 post spõsum currim9: & p̄ baptis/mi sacramẽta de duo bus fontib9 dilectiõis dei & p̄xi mi a gr̃a re/missionis abluimur: & ascẽdẽtes spe,cœle/stia secreta mũdis cor dis oculis intuemur.

F Dehinc spm̃sct̃m spũ contrito & humiliato cũ simplici corde de/scẽdẽtẽ ad mãsuetos: & cũ charitate nunq̃ cadẽte manentẽ susci pimus,& uox de cœ/lis dñi ad nos a deo dilectos dirigit. Beati pacifici: qm̃ filij dei uocabunt. Et tunc in nobis cõplacet pater cũ filio & spũsancto, qñ efficimur un9 spi/ritus cũ deo. Vnde filius patrẽ interpellat p̄ nobis dicẽs: Pater sãcte cõserua eos in noie tuo q̃s dedisti mihi,ut sint unũ sicut & nos unũ sum9. Tũc spũs nos expellit in deser tũ q̃dragenario numero tentãdos a satana:ut patiẽtia no bis p̄bationẽ:,p̄batio autẽ spem:spes uero charitatẽ ge/neret: Cũ nõ sit nobis colluctatio aduersus carnẽ & san/guinẽ:sed aduersus pricipat9,& reliq̃. Et tũc bestiæ paca/tæ erũt nobiscũ, cũ in arca aniæ nostræ, mũda cũ imũdis animalib9 mãsuescim9:& cũ leonibus sicut Daniel cuba mus:cũ spũs nõ sit aduersus carnẽ & sanguinẽ: nec caro cõcupiscit aduersus spiritũ. Post hæc angeli ministri qui uidẽt faciẽ pr̃is nr̃i in celis,semp̄ mittunt nobis,ut rñsa & solatia cordib9 uigilãtib9 dẽt,dicẽtes:Exaudita est oratio tua: Et,nolite timere ieſũ q̃rẽtes naçarenũ. Et,ego q̃s amo arguo & castigo:Et,uincẽti dabo edere de ligno qd̃ est in paradiso dei mei. Sequit. a ¶ Postq̃ autem traditus est ioannes: uenit ieſus in galileã ꝛc. Postq̃ accepimus gratiã pro gratia: carnalia decollant:spũalia uiuificant:cessan/te umbra adest ueritas. Ioannes in carcere: lex in iudæa: Ie sus in galilæa:salus in gẽtib9, prædicãs euãgeliũ regni: Beati pauꝑes spũ:qm̃ ipsorũ est regnũ cœlorũ. Regno ter reno succedit pauptas:pauptati christianorũ tribuit re/gnũ sempiternũ. Vnde dñs dicit:Regnũ meũ non est de hoc mũdo. Omnis em̃ honor terren9 spumæ aquæ gra/cili,uel fumo,uel somnio cõparat. Sequit. b ¶ Pœnite/mini ꝛ credite euãgelio ꝛc. Nã nisi crediderit nõ intelli/getis. Amaritudinẽ radicis,dulcedo pomi cõpensat: peri cula maris,spes lucri delectat: dolorẽ medi cinæ,spes salutis miti gat. Q ui desyderat nucleũ,frangit nucẽ. Pœnitẽtiã agit q uult æterno bono adhære re. Præconia christi narrare digne p̃it: q ad palmã indulgẽtiæ meruerunt puenire. Post hæc uocãt missi q̃tuor piscatores. Si/mon & Andreas:Iaco bus & Ioãnes: relictis retib9, p̃re & naue cũ mercẽnarijs.Hac q̃dri ga uehimur ad æthe/ra,ut Elias: his q̃tuor angulis cõstruit pria eccleſia : his quatuor literis hebraicis: id est tetragrammaton no/mẽ dñi agnoscit a no bis. Q uib9 simili exẽ plo præcipitur: ut au diamus uocẽ dñi uo/cãtis,& obliuiscamur populũ uitiorũ & do mũ paternæ traditio/nis quæ est stulticia deo: Et rete aranearũ in q̃ nos uelut culices pene lapsos tenebat aer inanis: nauẽ pri/stinæ cõuersatiõis ab/ominãtes: pellib9 em̃ mortuis tegit. Adã q genitor est nr̃ scd̃m carnẽ. Et nũc deposi/to uetere hoie cũ æti/b9 suis:nouũ sequen tes hominẽ,pellib9 te gimur salomõis qb9 spõsa gloriat se factã esse formosam. Si/mon,obediẽs: Andreas,uirilis: Iacob9, supplãtans: Ioan/nes gr̃a,in latino sonat. Q uib9 quatuor noibus in agmẽ dñi coniũgimur: obediẽtia,ut audiam9: uirilitate,ut pu/gnemus: supplãtatiõe,ut p̄seuerem9: gratia,ut conserue/mur. Nisi em̃ dñs ædificauerit domũ,inuanũ laborant q ædificãt eã. Q uæ q̃tuor uirtutes cardinales dicunt:qa p̄ prudentiã obedim9:p̄ iusticiã uiriliter agim9:p̄ tẽperan/tiã serpentẽ calcam9:p̄ fortitudinẽ gratiã dei meremur. Curis fratrũ occupat9, Marcũ euangelistã explanare ut uolui nõ ualui: sed illũ imitat9 sũmatim eius p̄pria tan/go:& sicut Ruth cognata christi spicas & racemos de post metẽtes,noemi orbatæ colligo. Sed utinã ad Booç p̄ hãc penuriã meã cõuiuia p̄uenirẽ,furtũ laudabile faciẽs. Mar cus dicta euãgelij in semetipo nõ in semetipsis disponẽs, ordinẽ historiæ nõ secut9, mysteriorũ ordinẽ seruat. Vñ in sabbatis primã ẏtutẽ narrat dicẽs: c ¶ Et igrediunt ca phar.ꝛ statī sabba.ꝛc. Capharnaũ uilla cõsolatiõis iterpre tat:Sabbatũ autẽ reqes. Hõ in spũ imũdo, gen9 humanũ est:in q̃ immũdicia regnauit ab Adã usq̃ ad moysen. Nã q sine lege peccauerũt,sine lege perierũt: qui sciens san/ctũ dei,obmutescere iubet: dũ sciẽtes q̃dẽ deũ,non sicut deũ glorificauerũt:sed seruierũt poti9 creaturæ q̃ creato/ri. Spũs prehensa

g 7 VI
h 8 IIII
i 9 VI
k 10 II
l 11 VI
m 12 VIII
n 13 II
o 14 VIII
p 15 II

Ioh.18.g
G
H
Cañ.1.b
Ioh.17.b
Epḥ.6.b
Dañ.6.e
Gal.5.c
Apocal.3.c
Matth.6.a
Ps.126.a
Ruth.2.a
Rom.1.b

A ri. Spūs discerpēs hominē exijt ab eo. Appropinquāte salute, appropinq̄t tentatio. Pharao dimissus ab israel pseq tur israel: diabolus cōtēpt⁹ surgit in scādala. Socrus petri febricitās: sed'a uirtute leuat': & apprehensa manu ei⁹ sa/ manū discipliæ, & ele/ uationē desyderij sa/ namur: & hui⁹q̄ sanat nos ad uesperū decli/ nātis a nobis ministra mus uolūtati. a ¶ Et erat omis ciuitas con/ gregata ad ianuam ⁊c. Ianua regni moralit' pœnitētia ē cū fide: q̄ opat' salutē languori b⁹ uarijs. Varia etem̄ sunt uitia, qb⁹ lāgue/ scit ciuitas mūdi. Vn de leprosus tertia uir/ tute mūdat': deprecās genuflexo dñi uolū/ tatē: q nō uult mortē pctōris, sed ut cōuer/ tat' & uiuat. Lepra no stra, pctm̄ primi hois est: quæ a capite cœ/ pit, qñ regna mūdi de 1.Timo.6.b syderauit. Radix em̄ omniū malorū est cu 4.Reg.5.f piditas. Vñ Gieçi aua riciā secut⁹ lepra suf/ B fundit': quæ sacerdo/ ti uero scd'm ordinē Melchisedek ostensa oblatiōe mūdat' dicē/ Lu.11.f ti: Date elemosynā: & ecce oia mūda sūt uo bis. Sequit' de ꝓprijs Marci. b ¶ Qō non poterat iesus manife/ ste i ciuitatē itroire ⁊c. Certe nō omib⁹ ma/ nifestat⁹ est iesus q la/ tis atq; planis seruiūt laudib⁹ & ꝓprijs uo/ luptatibus: sed his q foris cū Petro exeūt: & in desertis locis q̄ ele/ git dñs ad orādū & re ficiēdū ppm: q dese/ rūt delectatiōes mūdi & deserūt oia q̄ possi/ pā.118.a dent: ut dicāt: Portio mea dñs. Gloria uero dñi manifestat' his, q cōueniūt undiq;: id ē ꝓ plana & ardua: q̄sq; nihil pōt a charitate christi separe. Ca. II

Et iterū intra uit caphar/ naū ⁊c. Et ve nerūt ad eū fe rētes paralyticū qui a quatuor portabat' ⁊c. Deinde q̄rta uirtute, ueniūt q̄tuor uiri por tātes paralyticū in gra/ bato: qui turba offen si nudāt tectū. Quo/ rū ꝓ fidē dimittūt' pa ralytico pctā: q portat lectū, q̄ portat⁹ est, & uadit in domū suā corā omnib⁹. Paralysis autē typus est torporis: q̄ piger iacet in mollicia carnis hñs desyderiū sa lutis: & torporis ignauia & duplis cogitatiōib⁹, ac si ener uatus mēbris offēdit: quē portāt q̄tuor quas supra dixi/ mus uirtutes, ad tegulas diuinitatis & sapiētiæ in domo carnis christi patefa/ ctas. Cui uice dicitur muneris, portare car nē quæ se portabat: ut ꝓ aliā uiā cū magis in suā redeat regionē. Post hæc uocat' Leui Alphei. Leui appositꝰ iterpretat': q relicto te lonio negocio ꝓ sæcu lariū, solū seqt' uerbū qd dicit: Qui nō re/ nūciauerit omnibus quæ possidet, nō pōt me⁹ esse discipulus. Ca. III

C.

q 16 VIII
r 17 VIII

prehēsa manu ei⁹: & cōtinuo dimisit eā febris: & minis/ trabat eis. Vespe autē facto cū occidisset sol: afferebāt ad eū oēs male habētes & dæmonia habentes. Et ērat omis ciuitas cōgregata ad ianuā: & curauit multos qui uexabant' uarijs lāguorib⁹. [q] Et dæmonia multa ejcie bat: & nō sinebat ea loq, qm̄ sciebāt eū: [r] Et diluculo ual de surgēs egressus abijt in desertū locū, ibiq; orabat: & ꝓsecut⁹ ē eū simō & q cū illo erāt. Et cū inuenissent eū: dixerūt ei, qa oēs q̄rūt te. Et ait illis: Eam⁹ in ꝓximos ui cos & ciuitates, ut & ibi p̄dicē: Ad hoc em̄ ueni. Et erat p̄dicās in synagogis eorū & in omni galilæa: & dæmo/ nia ejciēs. [s] Et uenit ad eū leprosus deꝓcās eū: & genuflexo dixit: Si uis po tes me mūdare. Iesus autē misert⁹ ei⁹, extēdit manū suā: & tangēs eū, ait illi: Volo, mūdare. Et cū dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mūdat⁹ est: & cō minatus est ei, statim q; eiecit illū: & dicit ei: Vide nemini dixeris: sed uade ostēde te principi sacerdotū, & offer pro emūdatiōe tua quæ p̄cepit moyses in testimoniū illis. [t] At ille egressus cœpit p̄dicare & diffamare sermonē: ita [u] ut iam nō posset manifeste introire in ciuitatē, sed foris in desertis locis esset: & conueniebant ad eum undiq;. Ca. II

r 18 II
t 19 X

[a] Et itērum intrauit capharnaum post dies: & auditum est ꝙ in do/ mo esset: & cōuenerūt multi, ita ut nō capet neq; ad ianuā, & loque/ bat' eis uerbū. Et uenerūt ad eū ferētes paralyticū q a quatuor portabat': & cū nō possent offerre eū illi præ turba, nudauerūt tectū ubi erat: & patefa/ cientes submiserūt grabatū in quo palytic⁹ iacebat. Cū aūt uidisset iesus fidē illorū ait palytico: Fili dimittunt' tibi pctā tua: erāt autē illic quidā de scribis sedētes & cogitātes in cordibus suis: Quid hic sic loquit'? Blasphemat. Quis pōt dimittere pctā, nisi solus de⁹? Quo statim cognito iesus spū suo, qa sic cogitarēt intra se, dicit illis: Quid ista cogitatis in cordib⁹ uestris? Quid ē fa cili⁹ dicere palytico, dimittunt' tibi pctā: an dicere: Surge, tolle grabatū tuū & ambula? Vt aūt sciatis qa filius hois habet potestatē in terra dimittendi pctā, ait palytico: Tibi dico: surge, tolle grabatū tuū, & uade in domū tuā. Et statim surrexit ille: & sublato grabato abijt inde corā omib⁹: ita ut mirarent' oēs & honorificarēt deū, dicētes: qa nunq̄ sic uidim⁹. [b] Et egressus est rursus ad mare: omis turba ueniebat ad eū: & docebat eos. Et cū ꝓteriret, uidit le ui alphei sedentē ad teloniū & ait illi: Seq̄re me. Et surgēs secut⁹ est eū. [c] Et factū est cū accūberet in domo illi⁹: mlti publicani & pctōres simul discūbe bāt cū iesu & discipulis ei⁹. Erant em̄ multi q seq̄bant' eū. Et scribæ & phari/ sæi uidētes qa māducaret cū peccatorib⁹ & publicanis, dicebāt discipulis ei⁹ Quare cū publicanis & pctōrib⁹ māducat & bibit magister uester? [d] Hoc audito, iesus ait illis: Nō necesse habēt sani medico, sed q male habēt. Non em̄ ueni uocare iustos, sed pctōres. Et erāt discipuli ioannis & pharisæi ieiu/ nātes: & ueniūt & dicūt illi: Quare discipuli ioānis & pharisæorū ieiunāt: tui aūt discipuli nō ieiunāt? Et ait illis iesus: Nunq̄d possūt filij nuptiarū q̄diu cū illis spōsus est ieiunare? Quāto tpe habēt secū spōsum nō possunt ieiuna re. Veniēt aūt dies cū auferet' ab eis spōsus: & tūc ieiunabūt in illis diebus. Nemo assumentū pānī rudis assuit uestimēto ueteri: alioq; aufert supple/ mentum

r 17 VIII
s 18 II
a 20 I
b 21 II
c 22 II
d 23 II

D

E ET introiuit iterū in synagogā: & erat ibi homo habēs manū aridā &c. Quinta uirtute, erat hō manū habēs aridā cui dicit: Extēde manū tuā: qui significat auaros: q nolētes dare, uolūt accipe: p̄dari & nō largiri. Quib⁹ dicit: ut extēdāt man⁹ suas: id est qui furabat, iā nō furet: magis aūt labo ret operando manu sua qđ bonum est: ut habeat unde cōmunicet indigentibus.

c 24 II b ET ascēdēs in mōtē vocauit ad se ḳs voluit &c. Est cōsuetudo scripturæ diuinæ allegorice loqui: & cum aliud dicat, aliud uelit itelligi. Qđ in euāgelijs positū frequenter iuenies: sed nobis necesse ē: ut sic excelsiora sēib⁹ nr̄is applicem⁹, ut tm̄ cūcta scd̄m

f 25 II historiæ ueritatē cernam⁹: Christ⁹ em̄ solus spūaliter mōs est: mons qdē breuiter a nobis laudat⁹: sed cœlestiū rerū q̄litate copiosus: ex q̄ aquæ uiuæ decurrunt: lac in puulorū salutē p̄parat: pinguedo spiritalis agnoscit: & qcqd sūme bonū credit, in

a 26 IIII F mōtis isti⁹ est gr̄a cōstitutū: q est mōs mōtiū, & sanct⁹ sanctor̄: q̄s q̄tidie ad se de præsentib⁹ erūnis iuitat.

b 27 I In montē uocant ex celsi merito & uerbo: ut locus meritis congruat altis: ut essent duodecim cum illo.

Deut.32.a Speciē Iacob dilexit dn̄s: & cū diuideret altissimus gētes & separet filios Adæ: statuit

c 28 VIII terminos pp̄lor̄ iuxta numerū filiorum israel: ut sint ipsi sup thronos duodecī iudicātes duodecim tri

d 29 II bus israel: q̄bus data est ptās quā fili⁹ a patre accepit scd̄m carnē: ut opa quæ ipse fecit & ipsi faciāt & maiora horum faciāt. Et

e 30 II impositi simoni nomē petr⁹. De obediētia ascēdit ad agnitionē: Qui em̄ habet, dabit ei & abūdabit: & Iacobū q supplātata habet tota desyderia carnis: & Ioānē q gratia accepit qđ alij p laborē tenēt: & iposuit eis noīa boanerges, qđ est filij tonitrui: q̄rū triū sublime meritū, in mōte meret audire tonitruū patris, p nubē de filio tonātis: Hic est fili⁹ meus dilect⁹: ut p nubē carnis, & ipsi ignē uerbi ac si fulgura in pluuiā spargerēt in terris: qm̄ de⁹ fulgura in pluuiā fecit: ut extinguat misericordia qđ iudiciū imētū uouū a ueteri: & maior scissura fit. Et nemo mittit uinū nouū in utres ueteres: alioquin disrūpet uinū utres, & uinū effundet & utres pibūt. Sed uinū nouū in utres nouos mitti debet. c Et factū est iterū cum dn̄s sabbatis ambularet p sata: & discipuli ei⁹ cœperūt prægredi & uellere spicas. Pharisæi autē dicebāt ei: ecce qd faciūt discipuli tui sabbatis qđ nō licet. Et ait illis: Nūq̄ legistis qd fecerit dauid qn̄ necessitatē habuit: & esurijt ipse & qui cū eo erāt: Quō introiuit in domum dei sub Abiathar principe sacerdotū: & panes ꝓpositiōis māducauit quos non licebat māducare nisi sacerdotibus: & dedit eis & q cū eo erāt. Et dicebat eis: d Sabbatū p̄pter hominē factū est, & nō hō propter sabbatū. Itaq; dn̄s est filius hois etiā sabbati. Ca. III

2 ET introīuit iterū in synagogā: & erat ibi hō habēs manū aridā, & obseruabāt eū si sabbatis curaret ut accusarēt illū. Et ait hoi habēti manū aridā: Surge in mediū. Et dicit eis: Licet sabbatis bn̄facere, an male: animā saluā facere, an pdere? At illi tacebāt. Et circūspiciēs eos in ira, cōtristat⁹ sup cæcitate cordis eorū, dicit hoi: Extēde manū tuā. Et extēdit, & restituta est manus illi⁹. e Exeūtes aūt pharisæi, statim cū herodianis cōsiliū faciebāt aduersus eū quō eū pderēt. f Iesus aūt cū discipulis suis secessit ad mare: & multa turba a galilæa & iudæa secuta ē eū: & ab hierosolymis & ab idumæa & trās iordanē: & q circa tyrū & sidonē multitudo magna, audiētes quæ faciebat uenerūt ad eum. Et dixit discipulis suis: ut in nauicula sibi deseruiret ꝓpter turbā ne cōprimerēt eū. Multos em̄ sanabat, ita ut irruerēt in eū ut illū tāgerēt quotq̄t habebāt plagas. g Et spūs imūdi cū illū uidebāt, ꝓcidebāt ei. Et clamabāt dicētes: Tu es filius dei: & uæheméter cōminabat eis, ne manifestarēt illū. h Et āscēdēs in montē uocauit ad se quos uoluit ipse, & uenerūt ad eū. Et fecit ut essent duodecim cū illo: & ut mitteret eos prædicare. Et dedit illis potestatē curādi infirmitates: & eiciēdi dæmonia. i Et imposuit simoni nomen petrus, & Iacobum çebedæi, & Ioannē fratrem Iacobi: & imposuit eis nomina boanerges: qđ est filij tonitrui: & Andream & Philippū & Bartholomeū & Matthæū, & Thomā & Iacobū alphei & Thaddæū & Simonem

G pā.100.a

Esa.5.b

Matth.5.a Ibidē.f

Esa.65.d

H

2.Cor.11.a

pā.90.b

Ep̄h.6.b

Apocal.5.a

pā.68.b 1.Mach.2.c

Cananæū qui & çelotes. Simon ponēs tristiciā interpretat. Beati nāq; qui lugēt: qm̄ ipsi cōsolabūtur. Trinū luctū implet qui consolationem futuram quærit. Deflet peccata propria, cum Dauid & Maria: flet cum flentibus cum Paulo: & flet multū cum Ioanne qui dicebat: Et ego flebam multum: quia nemo dignus inuentus est qui aperiret librum & solueret signacula eius. Zelotes autem dicitur, quem çelus domus dei comedit: ut Phinees sacerdos

ti. Scim⁹ hūc modū locutiōis ꝓpriū scripturarum esse diuinarū, qn̄ hebræorū noīa ad aliqđ mysteriū significatiōis sūt posita: qđ nūc euāgelista ex dei p̄sona uehemēter affectās īterserit. Et bartholomeū q filius est suspēdētis aq̄s. Et qs est filius suspendētis aq̄s: nisi qui dixit: Et mandabo nubibus meis ne pluāt sup eā imbrē? Nomē uero filij dei, per pacē & dilectionem acquirit inimici. Beati enim pacifici, qm̄ filij dei sūt: & diligite inimicos uestros ut sitis filij dei, & reliq̄. Et matthæū q ē donatus: cui donat a dn̄o ut nō solū remissionē pcātōr̄ adipiscatur: sed in numero ascribatur apostolor̄: ut leo & bos simul comedant: & lupus cū agno pascat. Et Thomam qui est abyssus Multi enim profunda scientes dei, minime proferūt: ut Paulus ait: Scio hominē, & reliqua: usq; quæ nō licet hominib⁹ loqui. Et Iacobum alphei: id est docti uel millesimi. Cuius a latere cadūt mille: & decem milia a dextris eius. Iacob⁹ alter, cui colluctatio nō est ad uersus carnem & sanguinem: sed aduersus spiritales nequitias. Et Thaddæum qui est corculum: id est cordis cultor: qui conseruat cor suum omni custodia. Munditia nāq; cordis de⁹ uidetur, ut per uitrū mundū forma ostenditur expressa. Et Simonē cananæū qui & çelotes. Simon ponēs tristiciā interpretat. Beati nāq; qui lugēt: qm̄ ipsi cōsolabūtur. Trinū luctū implet qui consolationem futuram quærit. Deflet peccata propria, cum Dauid & Maria: flet cum flentibus cum Paulo: & flet multū cum Ioanne qui dicebat: Et ego flebam multum: quia nemo dignus inuentus est qui aperiret librum & solueret signacula eius. Zelotes autem dicitur, quem çelus domus dei comedit: ut Phinees sacerdos

A sacerdos, ut cesset quassatio. Et Iudã Iscariotẽ q̃ tradidit illũ: qui nõ delet peccatũ suũ p̃ pœnitẽtiã: nec illud delet̃ per memoriam. Vñ de eo dicit̃: Et peccatũ matris ei⁹ nõ deleat̃. Fiant cõtra dñm semp̃. Iudas, confitẽs uel gloriosus interpretat̃. Iscariotis autẽ, memoria mortis. Confessores sunt multi in ecclesia supbi & glorioſi: q̃rũ prim⁹ Simon magus & Arrius, & cæteri hæretici: quorũ memoria mortalis ideo in Titum.3.c ecclesia celebratur, ut deuitentur. Hæ sunt duodecim differẽtiæ apſorũ & prædicatorum: qui terni, qua/terni circa tabernaculum dñi excubant: & sancta dñi uerba humeris operũ proprijs portãt: ut tabernaculum unũ mãsionib⁹ multis ad terrã repromissionis portent: q̃s unius exẽplum ad timorẽ humiliat, ut angelos luciferi illi⁹ casus conseruat: ut non Hiere.9.f glorie̅t sapiens in sapiẽtia sua: sed qui gloriatur, in dño glorietur. a ¶ Et uenit̃ ad domũ ꝛc. Hic proprie Marcus cõuenire Iesum cũ discipulis suis B ad domũ narrat: Et iterum turbas ut nõ posſent panem manducare, cõuenisse cõmemorat: Et discipulos putasse q̃ in furorem uerteret̃: qa scribæ qui ab hierosolymis uenerãt, dicebãt: Beelçebub habet. Sicut exaltantur cœli a terra: sic exaltatæ sunt uiæ dñi a uijs̃ nostris. Ad hoc namq̃ uenit q̃d audiuit & patiẽt, Matth.5.a qui nobis dicit: Beati eritis cũ maledixerit uobis homines: & reliq̃ usq̃, merces uestra in cœlis. Dom⁹ ad quã ueniũt, primitiua est ecclesia. Turbæ quæ impediũt panẽ manducare, peccata & uitia sunt: quia q̃ man/ 1.Cor.11.f ducat indigne, iudicium sibi manducat & bibit, nõ dijudicãs corp⁹ dñi. Vñ dñs in furorẽ uertit̃ cũ dicit: Ioh.6.f Nisi manducaueritis carnẽ filij hois: & reſ. usq̃, nõ habebitis uitam in uobis. b ¶ Et qui blasphemauerit in spm̃sctm̃, nõ habet remissionẽ in ẽternũ, sed reus erit ẽterni delicti ꝛc. Q̃ia nõ meretur pœnitentiam agere ut recipiat̃: qui christũ intelligẽs, principẽ dæmoniorũ esse dicebat: quia nunq̃ soluit̃ a carcere, qui quadrantẽ uerbi nouissimũ non soluerit añ finẽ uitæ. Q̃uatuor namq̃ partibus denari⁹ uitæ fundat̃ æternæ: ut q̃d corde credis, ore cõfitearis: f 31 X & q̃d cõfiteris, opere impleas: & q̃d impleueris, docere non cesses. Q̃ui ẽm fecerit & g 32 II docuerit, hic magn⁹ uocabit̃ in regno cœlorũ. c ¶ Et ueniunt mater ei⁹ et fratres ꝛc. h 33 II Vt sciam⁹ nos esse fratres eius & matrẽ: si uoluntatẽ patris eius impleuerim⁹: ut cohæredes sim⁹ ei⁹ qui nõ in sexib⁹, sed in sanctis discernit. Ca. IIII

Et iterum cœpit docere ad mare ꝛc. Vt i 34 II locus docendi indicet auditores amaros fuisse, ac instabiles. Et ideo in parabolis loquit̃ eis: ut k 35 II requirerẽt q̃d nõ intelligerẽt: & per apostolos q̃s cõtẽptos habebãt, discerẽt mysteriũ regni q̃d ipsi non habebãt. Mare, mundum istũ debere susci/pi, frequenti lectione iam notũ est: q̃d & D gustu amarum est: & uitioꝝ fluctib⁹ inquietum est. Sed ab ipso a 36 II dño eripi potuissent, qui amara mutat in dulcedinem: tristia uertit in gaudium: & ægritudines detestabiles in salutem. Parabola est natura discrepantium rerum, sub aliqua similitudine facta comparatio, more ꝓuidẽtiæ suæ: ut qui cœlestia capere non poterant, per similitudines terrenas, audita percipere potuissent. παραβολὴ græco uocabulo dicitur similitudo: quando illud quod intelligi uolum⁹, per cõparationes aliquas indicamus: Sic enim ferreum quempiam dicimus: quando durum ac fortẽ desydera/ b 37 I mus intelligi: cum uelocem uentis aut auibus comparam⁹: Q̃d in trigesimo, & sexagesimo, & centesimo fructu cõtinet̃:

Simonẽ cananæũ, & Iudã iscariotẽ qui & tradidit illũ.
a 'Et uẽniunt ad domũ: & cõuenit iterũ turba, ita ut non posſent neq̃ panẽ manducare: & cũ audissent sui, exierunt tenere eum. Dicebant ẽm: q̃m in furorẽ uersus est.
'Et scribæ qui ab hierosolymis descenderant, dicebant: q̃m beelçebub habet: & quia in principe dæmoniorũ eijcit dæmonia. b Et conuocatis eis, in parabolis dicebat illis: Quõ potest satanas satanam eijcere? Et si regnũ in se diuidat̃, nõ potest regnũ illud stare. Et si dom⁹ super semetipsam dispertiat̃, nõ potest domus illa stare: & si satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est: & nõ poterit stare, sed finẽ habet. Nemo potest uasa fortis ingressus in domũ diripere, nisi prius fortẽ alliget: & tunc domũ eius diripiet. 'Amẽ dico uobis: q̃m omnia dimittent̃ filijs hominũ peccata & blasphemiæ, quibus b blasphemauerũt. Qui aũtẽ blasphemauerit in spiritũ sanctum, non habet remissionẽ in æternũ, sed reus erit æterni delicti: q̃m dicebãt, spiritũ immũdũ habet. c Et uẽniunt mater eius & fratres: & foris stantes miserũt ad eum uocantes eum: & sedebat circa eum turba, & dicũt ei: Ecce mater tua & fratres tui foris quærũt te. Et respõdens eis ait: Quæ est mater mea, & fratres mei? Et circũspiciẽs eos qui in circuitu eius sedebant, ait: Ecce mater mea, & fratres mei. Qui enim fecerit uoluntatẽ dei, hic frater meus, & soror mea, & mater mea est. Ca. IIII
b 'Et itẽrũ cœpit docere ad mare: & cõgregata est ad eum turba multa: ita ut in nauim ascendens, sederet in mari: & omnis turba circa mare super terrã erat: & docebat eos in parabolis multa: & dicebat illis in doctrina sua: Audite. Ecce exijt seminans ad seminandũ. Et dum seminat, aliud cecidit secus uiam: & uenerunt uolucres cœli & comederunt illud. Aliud ꝟo cecidit super petrosa ubi nõ habuit terram multam: & statim exortũ est: quoniã nõ habebat altitudinẽ terræ: & q̃n exortus est sol, exæstuauit: & eo q̃ nõ habebat radicem, exaruit. Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ & suffocauerũt illud, & fructũ nõ dedit. Et aliud cecidit in terrã bonã, & dabat fructũ ascẽdentẽ & crescẽtem: & afferebat unũ triceſimũ, & unũ sexagesimũ, & unum cẽtesimũ. Et dicebat: Qui habet aures audiendi, audiat. Et cum esset singularis, interrogauerũt eum hi qui cum eo erant duodecim parabolam. Et dicebat eis: Vobis datũ est nosse mysteriũ regni dei. b Illis autẽ qui foris sunt in parabolis omnia fiunt: ut uidẽtes uideant, & non uideant: & audiẽtes audiant & non intelligant: ne q̃n conuertant̃ & dimittantur eis peccata. Et ait illis: Nescitis parabolã hanc: & quõ oẽs parabolas cognoscetis?

E hoc est, lege, & prophetia, & euangelio: quod in ore
Matt6.18.b trium testium mysterium regni in monte ostensum, id est Moysi, & Eliæ, & Iesu consistat. a ¶Et dicebat illis: Nunquid venit lucerna ꝛc. Lucerna, uerbum est de tribus seminib9. Modius autē tegens, auditus est inobediētiū. Candelabrū, apposti sunt: quos illuminauit ꝙ bū dñi abscōditum & occultū. Parabola utriusq; seminis est. In palam ꝙ uenit, dum a dño tractatur. Et dicebat: In qua mensura mensi fueritis, remetiet uobis. Etiā sc̄m mensuram fidei, unicuiq; diuiditur intelligētia mysteriorum: & adijcie, dum sciētiæ etiā adijcientur uirtutes. Qui em̄ habet, dabitur ei .i. qui habet fidem, habebit ꝙ tutē: Et qui habet op9 uerbi, habebit intelligentiam mysterij. Et qui nō habet ecōtra fidē, deficit uirtute. Et qui non habet opus ꝙ bi, eius intelligētia caret. Et q nō intelligit, iam auditū perdidit, ac si nō audisset. b ¶Et dicebat: Sic est regnū dei, quemadmodum si hō iactet semen in terram ꝛc. Et hanc parabolā prædictis consequentē proprie sumpsit Marcus. Scripturas nouim9 diuinas, p̄ sitū dines terrenas plærumq; cœlestia sacramēta mōstrare: sicut totū corp9 cōstat euāgeliorū. Regnum dei, eccl'ia ē quæ regit a deo, & ipsa regit homines: & contrarias ꝙ rtutes & uitia calcat: ut est centurio habēs sub se milites. Hō iactans semē, filio9 hois est: semē, uerbū uitæ: Terra, corda humana. Dormitatio hominis, mors est saluatoris. Exurgit semē nocte & die. Post somnū christi, numerus credentiū per aduersa & prospera magis magisq; germinabat in fide: & creuit in ope, dum nescit ille. Tropica est ista locutio: & in scripturis diuinis creberrima cōsuetudine seminatur .i. nescire nos fecit, qs frūctum in finē afferat: dum dicit: qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluabit. Vltro em̄ terra fructificat, dum uolun G
tatē nostrā deus expectat dicēs: Si uis peruenire ad uitā, serua mādata. Primū, herbā .i. timorē. Initiū em̄ sapiētiæ timor dñi. Deinde spicam .i. pœnitētiam lachrymosam. Deinde plenū fructum in spica .i. charitatem. Plenitudo em̄ legis, charitas est.

c 38 II scetis? c Qui seminat, uerbū seminat. Hi autē sunt qui circa uiam ubi seminat' uerbū: & cū audierint, cōfestim uenit satanas & aufert uerbū q̄d' seminatū est in cordibus eorū. Et hi sunt sīliter qui sup petrosa seminant': q cū audierint uerbū, statim cū gaudio accipiunt illud: & nō habēt radicē in se, sed tpales sunt: deinde orta tribulatione & psecutione, ppter uerbū, cōfestim scādaliçantur. Et alij sunt qui in spinis seminant'. Hi sunt q uerbū audiunt: & erumnæ sæculi & deceptio diuitiarū: & circa reliqua cōcupiscētiæ introeuntes suffocāt uerbū: & sine fructu efficit'. Et hi sunt qui super terrā bonā seminati sunt: qui audiūt uerbū & suscipiūt: & fructificāt unū tricesimū, unū sexagesimū, & unū centesimū. d 39 II d Et dicebat a illis: Nunq̄id uenit lucerna ut sub modio ponatur, aut sub lecto: Nōne ut sup cādelabrū ponat'? e Nō est em̄ aliquid abscōditū q̄d' nō manifestet': nec factum est occultū q̄d' nō ueniat in palā. Si quis habet aures audiendi, audiat. f Et dicebat illis: Videte quid audiatis. In q̄ mēsura mensi fueritis, remetiet' uobis, & adijcie' uobis. g Qui em̄ habet, dabit' illi: & qui non habet, etiā q̄d' habet, auferet' ab eo. h Et dicebat: Sic est regnū dei, quēadmodū si hō iaciat sementē in terrā, & dormiat & exurgat nocte & die & semē germinet: & increscat dū nescit ille. Vltro em̄ terra fructificat: primū herbā, deinde spicam, deinde plenū frumentū in spica. Et cū ex se produxerit fructus, statim mittit falcem: q̄m adest messis. i Et dicebat: Cui assimilabimus regnū dei: aut cui parabolæ cōparabimus illud? k Sicut granū sinapis q̄d' cū seminatū fuerit in terra, minus est omnib9 seminib9 quæ sunt in terra: & cum seminatū fuerit, ascēdit & fit maius omnibus holeribus: & facit ramos magnos: ita ut possint sub umbra ei9 aues cœli habitare. l Et talib9 multis parabolis loquebat' eis uerbū, put poterāt audire: sine parabola autē nō loquebat' eis. m Seōrsum autē discipulis suis disserebat oia ⁊ Et ait illis in die illa cū sero esset factū: Trāseam9 cōtra. Et dimittētes turbā, assumūt eū ita ut erat in naui: & aliæ naues erant cū illo. Et facta est procella magna uenti: & fluctus mittebat in nauim, ita ut ipleret' nauis. Et erāt ipse in puppi sup ceruical dormiens: & excitāt eū, & dicūt illi: Magister, nō ad te pertinet quia perim9? Et exurgēs cōminat9 est uēto, & dixit mari: Tace, obmutesce. Et cessauit uentus, & facta est tranquillitas magna. Et ait illis: Quid timidi estis? Nec dum habetis fidem. Et timuerunt timore magno: & dicebant ad alterutrū: Quis putas est iste, quia uentus & mare obediunt ei.

Ca. V

Et uenerunt

e 40 II

f 41 II

g 42 II

h 43 X

i 44 II

k 45 VI

l 46 X

m 47 II

c ¶Et cū ex se pduxerit fruct9, statim mittit falcē ꝛc. Falx, ē mors, uel iudiciū, q̄d' secat omnia: q̄m adest messis .i. cōsummatio sæculi: In q̄ iusti gaudebunt, q in lachrymis seminauerūt. Quod semē iterū similat granо sinapis: q̄d' minimum in timore est, magnū autem in charitate: quæ est maior oībus holerib9: quia deus charitas est. Et: oīs caro fœnū. Et, qui infirmus est, holera manducet: & fert ramos miscē'æ & compassionis. Cuius sub umbra paupes christi, q sunt cœli aialia, delectant' habitare. d ¶Seorsum autē discipulis suis disserebat oia ꝛc. Illi enim digni erāt audire mysteria in penetrali intimo sapiētiæ: qui remotis cogitationū malarū tumultibus in solitudine uirtutū permanebant. Sapiētia em̄ est in tpe ocij. Dehinc ad mare ueniunt, & fluctibus turbantur. e ¶Et erat ipe in puppi super ceruical dormiēs ꝛc. Puppis, mortuis pellib9 uiuos cōtinet: & fluctus arcet, & ligno solidat' .i. cruce & morte dñi, eccl'ia saluat'. Ceruical, corpus dñi est: cui diuinitas sicut caput inclinata ē. Puppis, initiū eccl'iæ est: in qua dñs dormit morte corporali. Quia nunq̄ dormiet, q custodit isr'l. Comminat' uento & mari, ut taceat: de q̄ dicit': Tu dominaris potestati maris, & rel'. Ventus & mare, dæmones & psecutores sunt: quib9 dicit, tace: quādo compescit ædicta regum iniq̄rū ut uoluerit: qa nō est hoīs ut dirigat gressus suos. Tranquillitas magna, pax eccl'siæ ē post pressurā: siue theoria, post actualem uitam. Ca. V

Et uenerūt

H

pā.88.b

A ET uenerũt ꝛc. Et exeunti ei de naui ꝛc. Sexta ẏtute sanaꝫ, qui in monumentis domiciliũ habebat: nec catenis ligatus, nec cõpedib9. Nemo eñ domare eũ poterat. In mõtib9 & in monumentis erat: clamãs & cõcidens se lapidib9. Hic ẽ desperatissim9 gẽtiũ ppls, quẽ enumerat Apls: 1.Timo.1.a Superb9, elatus, immũdus, sanguinari9, idolatra, ignominiosus: nec in lege naturæ, nec dei, nec humano timore alligatus. b ¶ Cui legio nomen est ꝛc. Id ẽ decẽ milia, quæ cadũt ad dexteram patris, quæ est christus. Cui dæmonio grex porcorũ creditur: cui nihil est utile, nisi ut simul in abyssũ, id est in inferno, sine respectu miseri-

B cordiæ suffoceꝫ, ꝑ impetũ immaturæ mortis: a quibus fugiunt multi qui pascebant Prouer.19.d eos. Flagellato etenim stulto, sapiẽs prudentior fit. Et rogant Iesum, ut exeat a finib9 eorum: ut ait Petrus: Exi a me dñe, qm̃ immũdus sum: Ne tan- 2.Reg.6.b gant arcã dei ut Oza. Hõ sanatus mittit in domũ suã, & prædicat in decapoli: dum a rhomano nunc regno, iudæi cõuertuntur, q in litera tm̃ pendent decalogi. Post hæc uenit Iairus archisynagogus: qa cũ Roma.11.c intrauerit plenitudo gẽtiũ, tunc oĩs isrl̃ saluus fiet. Iairus, siue illuminãs siue illuminatus interpretaꝫ .i. iudaic9 ppls umbra literæ deposita, spũ illustratus & illũinat9: ꝑ pcidẽs ad pedes uerbi. i. ad incarnationẽ Iesu se humilians, rogat ꝑ filia. Qui sibi uiuit, alios uiuere facit. Abraham & Moyses & Samuel rogant ꝑ plæbe mortua & sequit Iesus preces eorum. Septima ẏtute suscitatur mortua. Sed intra uiam tangit fimbriã retro mu-

ET uenerunt trans fretũ maris in regionẽ gerasenorum. Et exeunti ei de naui, statim occurrit de a monumẽtis hõ in spiritu imundo, qui domiciliũ habebat in monumẽtis. Et neq catenis iam quisq̃ poterat eum ligare: qm̃ sæpe cõpedib9 & catenis uinctus, dirupisset catenas & cõpedes cõminuisset: & nemo poterat eũ domare. Et semp die ac nocte in monumentis & in mõtib9 erat clamãs & cõcidẽs se lapidib9. Videns autẽ Iesum a longe, cucurrit & adorauit eũ: & damans uoce magna dixit: Quid mihi & tibi Iesu fili dei altissimi? Adiuro te ꝑ deũ, ne me torqueas. Dicebat enim illi: Exi spũs immunde ab homine. Et interrogabat eum: b Quod tibi nomẽ est? Et dicit ei: Legiõ mihi nomẽ est: quia multi sum9. Et deprecabaꝫ eum multũ ne se expelleret extra regionẽ. Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens. Et deprecabanꝫ eum spiritus, dicẽtes: Mitte nos in porcos, ut in eos introeam9. Et cõcessit eis statim Iesus. Et exeuntes spũs immundi, introierũt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare ad duo milia, & suffocati sunt in mari. Qui autẽ pascebant eos, fugerũt & nunciauerũt in ciuitatem, & in agros. Et egressi sunt uidere quid esset facti: & ueniũt ad Iesum, & uident illũ qui a dæmonio uexabaꝫ sedentẽ uestitũ & sanæ mẽtis, & timuerũt. Et narrauerũt illis q uiderãt qualiter factũ esset ei qui dæmoniũ habuerat & de porcis. Et rogare cœperũt eũ, ut discederet de finib9 eorũ. * Cunq; ascẽderet nauim, cœpit illũ deprecari qui a dæmonio uexatus fuerat, ut esset cũ illo. Iesus autẽ nõ admisit eũ, sed ait illi: Vade in domũ tuã ad tuos: & annũcia illis quãta tibi dñs fecerit & misertus sit tui. Et abiit, & cœpit ꝑdicare in decapoli, q̃nta sibi fecisset Iesus, & oñes mirabanꝫ. b Et cũ trãscẽdisset Iesus in naui rursus trãs fretũ, cõuenit turba mlta ad eũ, & erat circa mare. Et uenit qdã de archisynagogis noĩe Iairus: & uidẽs eũ, ꝑcidit ad pedes ei9: & deꝑcabaꝫ eũ multũ, dicẽs: Qm̃ filia mea in extremis ẽ: ueni, impone man9 sup eam: ut salua sit, & uiuat. Et abiit cũ illo: & seq̃baꝫ eũ turba mlta: & comprimebãt eum. Et mulier quæ erat in ꝑfluuio sanguinis annis duodecim, & fuerat mlta ppessa a cõplurib9 medicis: & erogauerat oĩa sua, nec qcq̃ ꝑfecerat, sed magis deteri9 habebat: cũ audisset de Iesu, uẽnit in turba retro: & tetigit uestimẽtũ ei9. Dicebat enim: quia si uel uestimẽtũ ei9 tetigero, salua ero. Et cõfestim siccat9 ẽ fons sanguinis ei9: & sensit corpe, qa sanata eẽt a plaga. Et statim Iesus in semetipso cognoscẽs uirtutẽ q̃ exierat de illo, cõuersus ad turbã aiebat: Quis tetigit uestimẽta mea? Et dicebant ei discipuli sui: Vides turbã cõprimentẽ te, & dicis, qs me tetigit? Et circũspiciebat uidere eã q̃ hoc fecerat. Mulier ẏo timẽs & tremẽs, sciens qd factũ esset in se, uenit & ꝑcidit añ eum: & dixit ei omnẽ ẏritatẽ. Ille aũt dixit ei: Filia, fides tua te saluã fecit: uade in pace: & esto sana a plaga tua. Adhuc eo loquẽte, ueniunt ad archisynagogum, dicentes: quia filia tua mortua est, quid ultra uexas magistrũ? Iesus autẽ audito uerbo quod dicebaꝫ, ait archisynagogo: Noli timere, tm̃ modo crede. Et non admisit quemq̃ se sequi: nisi Petrum, & Iacobum, & Ioannem

lier sanguinaria: quæ C profligatam cũ salute perdidit in medicos nihil proficiẽtes substantiã. Septimo die requieuit deus ab oĩbus operib9 suis. Qñ suscitatur mortua intus, & semiuiua foris cũ turbis, fluxus sanguinis sterilitatẽ facit. Vñ dicitur ad ecclesiam gẽtium: Lætare Esa.59.b sterilis quæ nõ paris. c ¶ Venit in turba retro ꝛc. Id ẽ post resurrectionẽ. Fimbriam tangit, ac si cymbala & mala punica, quæ pendent de extremis oris tunicæ summi sacerdotis. Cymbalũ, cõfessionẽ. Malũ punicũ, martyrij uolũtatẽ, & uirtutũ candorem: siue unitatem significat. Ad puellam dicit: Tabita cumi. i. puella surge. Archisynagogo dicitur: Filia tua mortua est. Iesus autem dixit: Non est mortua, sed dormit. Vtrũq; ẽ: mortua est uobis, mihi dormit. Annorũ duodecim D erat puella: & annis duodecim erat mulier perpessa. Peccata a 48 nõ credẽtiũ, apparẽt VIII in initio fidei credentium. Vñ dicit: Credi Gal.3.a dit Abrahã deo & reputatũ est ei ad iusticiam. Ca. VI

Et egressus b 49 II

E Et egressus inde abijt in patriam suã ꝛc. Deinde iens in patriã suã, filius fabri Iesus uocatur. Et hoc mystice: sed fabri, qui fabricatus est auroram & solem, id est ecclesiam primã & sequentem: in quarũ figura, mulier & puella sanant. b ¶ Quia nõ est ꝓpheta sine honore nisi in patria sua/ a 50 I et in domo sua ꝛc. Comitat sæpe uilitas originẽ: ut est: quis ẽ filiꝰ Isai? Sed humilia dominus respicit: & alta a lõge cognoscit. Mit/ 1.Reg.25.b tunt deinde duodecim apli, & datur eis b 51 I potestas præcepta docendi: ut comitetur uerbũ simul & factũ: & cũ ꝓmissis inuisibilibus, uisibiles uirtutes micẽt: & cũ ungebant oleo ægros, infirmitatẽ fidei ꝟtute corroborant. c ¶ Et audiuit rex herodes ꝛc. c 52 II d 53 II F e 54 II Lucernã sub modio absconde fas non est. f 55 II g 56 VIII D ¶ Quo audito/herodes ait: Quem ego decollaui ioannem ꝛc. h 57 II Per Ironiam expresse pronunciat Herodes pellicẽ. Caput legis qd̃ est christus de corpore abscidit ꝓprio, id est iudaico ppło, & i 58 X datur gẽtili puellæ. i. rhomanæ ecclesiæ: & k 59 II puella dat matri suæ adulteræ. i. synagogæ creditoræ in fine. Corpus Ioannis sepelit: caput in disco collocatur: litera humo te/ l 60 VI gitur: spiritꝰ in altari honorat ac sumitur. e ¶ Et conuenientes apli ad iesum ꝛc. Ad locum unde exeũt flumina reuertunt. Deo semp gratias referũt missi qd̃ acceperant. Ecc̃s.1.b f ¶ Et ait illis: Venite seorsum ꝛc. Et hoc ꝓprie Marcꝰ. Seorsum ducit quos elegit: ut inter malos uiuẽtes, mala nõ intẽdant: ut Gen.18. Iob.1. Lot in sodomis, & Iob 3.Reg.18. in terra Hus, & Abdias in domo Achab. m 61 VIII g ¶ Et ait illis: requiescite pusillum ꝛc. n 62 X Vt aues in ramis sinapis. Pusilla hic sanctis requies, longus labor. Sed postea dicitur illis, ut requiescant a laboribꝰ suis. Erant em̃ qui uenie/ bant & redibant multi, nec manducandi spacium habebãt in arca Noe: & anima/ lia quæ G

Ioannẽ fratrẽ Iacobi. Et ueniũt in domũ archisynagogi: & uidit tumultũ & flentes & heiulantes multũ: & ingressus ait illis: Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit. Et irridebãt eũ. Ipse ꝟo eiectis oĩbꝰ, assumit patrẽ & matrẽ puellæ, & qui secũ erãt: & ingrediunt ubi puella erat iacẽs: & tenẽs manũ puellæ, ait illi: Tabita cumi, qd̃ est interpretatũ: Puella tibi dico surge. Et cõfestim surrexit puella & ambulabat. Erat aũt annorũ duodecim: & obstupuerũt stupore magno. Et præcepit illis uæheméter, ut nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

Ca. VI

a Et egressus inde abijt in patriã suã: & sequebant eũ discipuli sui. Et facto sabbato cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabant in doctrina eiꝰ, dicẽtes: Vñ huic hæc oĩa? Et quæ est sapiẽtia quæ data est illi: & uirtutes tales quæ ꝑ manꝰ eiꝰ efficiunt? Nõne hic est faber filiꝰ Mariæ, frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis? Nõne & sorores eiꝰ hic nobiscũ sunt? b Et scandaliçabant in illo. b Et dicebat illis Iesus: Quiã nõ est ꝓpheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatiõe sua. Et nõ poterat ibi uirtutẽ ullam facere: nisi paucos infirmos impositis manibꝰ curauit. Et mirabat ꝓpter incredulitatẽ eorũ: c & circuibat castella in circuitu docẽs. d Et conuocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis potestatẽ spirituũ imũdorũ. Et præcepit illis ne quid tollerẽt in uia, nisi uirgã tm̃: nõ perã, H nõ panẽ, neq; in çona æs, sed calciatos sandaliꝭs: & ne induerent duabꝰ tunicis. Et dicebat eis: e Quocũq; introieritis in domũ, illic manete donec exeatis inde. f Et quicũq; nõ receperint uos, neq; audierint uos: exeuntes inde, excutite puluerẽ de pedibꝰ uestris in testimoniũ illis. g Et exeũtes prædicabãt ut pœnitentiã agerẽt: & dæmonia multa eiiciebant: & ungebãt oleo multos c ægros, & sanabant. h Et ãudiuit rex Herodes (manifestũ em̃ factũ est nomẽ eiꝰ) & dicebat: Quia Ioannes baptista resurrexit a mortuis: & ꝓpterea ꝟtutes opant in illo. Alij aũt dicebãt, quia Elias est: alij ꝟo dicebãt, quia ꝓpheta d est, q̃si unus ex ꝓphetis. i Quõ audito, Herodes ait: Quẽ ego decollaui Ioannem, hic a mortuis resurrexit. k Ipse em̃ Herodes misit ac tenuit Ioannẽ: & uinxit eũ in carcerẽ ꝓpter Herodiadẽ uxorẽ Philippi fratris sui: quia duxerat eã. Dicebat em̃ Ioannes Herodi: Nõ licet tibi habere uxorẽ fratris tui. Herodias aũt insidiabat illi: & uolebat occidere eum, nec poterat. Herodes em̃ metuebat Ioannẽ, sciẽs eũ uirũ iustũ & sanctũ: & custodiebat eũ: & audito eo multa faciebat, & libẽter eũ audiebat. l Et cũ dies opportunꝰ accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit principibus, & tribunis, & primis galilææ. Cunq; introisset filia ipsius Herodiadis & saltasset, & placuisset Herodi: simulq; recumbẽtibus, rex ait puellæ: Pete a me qd̃ uis, & dabo tibi. Et iurauit illi: quia quicquid petieris, dabo tibi: licet dimidiũ regni mei. Quæ cũ exisset dixit matri suæ: Quid petã? At illa dixit: Caput Ioannis baptistæ. Cũq; introisset, statim cũ festinatione ad regẽ petiuit, dicẽs: Volo, ut ꝓtinꝰ des mihi in disco caput Ioannis baptistæ. Et contristatus est rex ꝓpter iusiurandũ: & propter simul recumbẽtes noluit eam cõtristare: sed misso spiculatore, præcepit afferri caput eius in disco: & decollauit eum in carcere. Et attulit caput eius in disco: & dedit illud puellæ: & puella dedit matri suæ. Quo audito, discipuli eius uenerũt, & tulerũt corpus eius: & posuerũt illud in monumẽto. e m Et cõuẽniẽtes apli ad Iesum, renũciauerũt ei oĩa quæ egerãt & docuerãt. Et f ait illis: n Venite ꝟ seorsum in desertum locum: & rẽquiescite pusillum. Erant g enim qui ueniebant & redibant, multi. Et nec spaciũ manducãdi habebant.

Et ascendentes

A lia quæ intus erãt,foris nitebanẽ: & quæ foris erãt,intro erũpebant. Sic nimirũ agit
Act.1.d Lu.23.f in ecclia:Iudas recessit:latro accessit. Quãdiu receditur a fide: nec ecclíæ requies est
Hiere.31.c fine mœrore. Rachel plorãs filios suos, noluit cõsolari. Non est hic conuiuiũ,in q̃ bibit̃ uinũ nouũ. Q̃n cantabit̃ canticũ nouũ,in cœlo nouo, & in terra noua,ab hominib⁹ nouis? Cum mortale hoc induerit immortalitatẽ, cũ qnq; panib⁹ & duobus piscibus, quinq; milia hoim uespera uitæ pascent̃:& duodecim cophini octaua uirtute pleni fragmẽtis colligunt̃, cũ sedẽt sup̃ thronos duodecim, iudicãtes duodecim tribus israel. Qui sunt fragmẽta? Abraham,Isaac & Iacob: quãdo reliquiæ saluæ fiẽt ex israel:q̃n facie ad faciẽ uidebimus, qd' in lege Moysi,& prophetis,& psalmis, scriptũ legimus de Christo. Vñ post quartã uigiliã noctis, cõpescit Iesus tumorẽ maris,ambulãs super illud:& dicit: Cõfidite,ego sum:qa uidebimus eum sicuti
1.Ioh.3,a est. Tũc cessauit uentus:& procella Iesu sedente .i. regnante in naui: quæ est uniuersalis ecclesia. Sequit̃: a Et q̃t̃ tangebant eum / salui fiebant ꝛc̃. Quãdo fugiet dolor & gemitus. Ca. VII

ET cõueniunt ad eũ phariſçi ꝛc̃. Pharisæorũ superfluũ latratũ, furca rationis obtũdit. i. Moysi & Esaiæ increpatione: ut nos aduersantes hæreses ꝓbis scripturæ uincamus. Videntes discipulos nõ lotis manib⁹ manducare:quod futurã gẽtiũ cõmunionẽ significat. Munditia & baptismũ pharisaicũ sterile est. Cõmunicatio nõ lota apostolica,extendit palmites suos usq; ad mare:qd' cul-

° Et ascẽdentes in nauim,abierunt in desertũ locũ seorsum. Et uiderunt eos abeuntes:& cognouerũt multi, & pedestres de oĩbus ciuitatibus cõcurrerũt illuc: & præuenerunt eos. Et exiens uidit turbã multã Iesus: & misertus est sup̃ eos: quia erãt sicut oues non habẽtes pastorẽ. Et cœpit illos docere multa. p Et cũ iam hora multa fieret,accesserunt discipuli eius, dicẽtes: Desertus est locus hic:& iam hora prætierit:dimitte illos,ut euntes in proximas uillas & uicos,emãt sibi cibos q̃s mãducẽt. Et respõdẽs ait illis:Date illis uos mãducare. Et dixerũt ei: Euntes emamus ducẽtis denarijs panes: & dabimus illis manducare. Et dixit eis:Quot panes habetis? Ite & uidete. Et cum cognouissent,dicũt,Quinq; & duos pisces. Et præcepit illis,ut accumbere facerẽt oẽs, secundũ cõtubernia sup̃ uiride fœnũ. Et discubuerũt in partes p centenos & quinquagenos. Et acceptis qnq; panibus & duobus piscibus,intuens in cœlum benedixit:& fregit panes,& dedit discipulis suis, ut ponerent ante eos. Et duos pisces diuisit oĩbus:& manducauerũt oẽs,& saturati sunt. Et sustulerũt reliqas fragmẽtor̃ duodecim cophinos plenos,& de piscib⁹. Erãt aũt q̃ mãducauerũt,qnq; milia uirorũ. q Et statim coegit discipulos suos ascẽdere nauim, ut præcederẽt eũ trãs fretũ ad bethsaidã,dũ ipse dimitteret populũ. r Et cũ dimisisset eos:abijt in mõtẽ orare. s Et cũ sero esset,erat nauis in medio mari:& ipse solus in terra:& uidẽs eos laborãtes in remigãdo:erat enim uentus cõtrari⁹ eis. Et circa q̃rtã uigiliã noctis uenit ad eos,ambulãs sup̃ mare:& uolebat præterire eos. At illi ut uiderũt eũ ambulantẽ sup̃ mare, putauerũt phãtasma esse:& exclamauerũt: Oẽs em̃ uiderũt eũ,& cõturbati sunt. Et statim locut⁹ est cũ eis,& dixit eis: Cõfidite:ego sũ,nolite timere. t Et ascẽdit ad illos in nauim:& cessauit uent⁹. Et plus magis intra se stupebãt. Non em̃ intellexerũt de panib⁹:erat em̃ cor eor̃ obcæcatũ. Et cũ trãsfretassent,uenerũt i terrã genesareth:& applicuerũt. u Cũq; egressi essent de naui,cõtinuo cognouerũt eũ:& p̃currẽtes uniuersã regionẽ illã,cœperũt i grabatis eos q̃ se male habebãt circũferre,ubi audiebãt eũ esse:& q̃cũq; itroibat i uicos,uel in uillas aut ciuitates,in plateis ponebãt infirmos:& deprecabant̃ eũ, ut uel
a fimbriã uestimẽti ei⁹ tãgerẽt. Et q̃otq̃t tãgebãt eũ,salui fiebãt. Ca. VII

ET cõueniunt ad eũ pharisæi:& qdã de scribis ueniẽtes ab hierosolymis. Et cũ uidissent q̃sdã ex discipulis ei⁹ cõib⁹ manib⁹:id est nõ lotis mãducare panes,uitup̃auerũt. Pharisæi aũt & oẽs iudæi nisi crebro lauerint man⁹,nõ mãducãt:tenẽtes traditionẽ seniorũ. Et a foro ueniẽtes nisi baptiçent̃ nõ comedũt. Et alia mlta sũt,quæ tradita sũt illis seruare: baptismata calicũ & urceorũ & æramẽtorũ & lectorũ. b Et interrogabãt eũ pharisæi & scribæ:Quare discipuli tui nõ ambulãt iuxta traditionẽ seniorum:sed cõmunibus manibus mãducãt panẽ? At ille respõdẽs,dixit eis:Bene ꝓphetauit Esaias de uobis hypocritis:sicut scriptũ est:Populus hic labijs me honorat:cor aũt eorũ lõge est a me. In uanũ aũt me colũt,docẽtes doctrinas & præcepta hoim. Relinq̃ntes em̃ mãdatũ dei,tenetis traditionẽ hoim:baptismata urceorũ & calicũ:& alia silia his facitis multa. Et dicebat illis: Bñ irritũ facitis præceptũ dei, ut traditionẽ uestrã seruetis. Moyses em̃ dixit: Honora patrẽ tuũ & matrẽ tuã:& q maledixerit patri uel matri, morte moriatur. Vos aũt dicitis:Si dixerit hõ patri uel matri corbã,q̃d' est donũ q̃dcũq; ex me tibi ꝓderit:& ultra nõ dimittitis eũ q̃cq̃ facere patri suo aut matri:rescindentes uerbũ dei p traditionẽ uestrã,quã tradidistis. Et similia huiusmodi multa facitis. Et aduocans iterũ turbam, dicebat illis:Audite me omnes,& intelligite

pa maius est. Traditio autẽ pharisaica in mensis & puris uasis nõ est tractanda: sed abscindẽda & radenda. Sepe em̃ traditionibus hominũ,mandata dei cedunt. o 63 VI C

Post hoc p 64 I

q 65 VI

r 66 II

s 67. IIII

D

t 68 VI

u 69 II

a 70 X

b 71 VI

E Post hoc signum, mulier Syrophœnissa: cuius filia spiritū immūdum habebat, intrās ꝓcidit ad pedes eius.
c 72 VI Erat enim gētilis mulier: rogat ꝓ filia, quæ est mater nostra, Romana ecclesia: & nata dæmoniaca, barbarica est occidētalis natio: cui⁹ fides fecit de cane ouē: micas spiritalis intellectus, non panem fractum litteræ sumere cupit. Fidelis, prudens & humilis, meretur quod poscit. a ¶ Et iterū exiēs de finib⁹ tyri ⁊c. Et hic proprie narrat Marcus decimā uirtutē. Tyrus interpretatur angustia: significans iudæā: cui dominꝰ dicit: Coangustatū est stratū: breue est palliū, utrūq; operire nō pōt: ut transferat se ad gentes alias.
d 73 VI Sidon ỿo uenatio interpretat', quæ fera indomitaq; nostra natio ē: & uenit ad mare galileæ, qđ fluctuosa uolubilitas est: inter
F medios fines decapoleos, quod interpretatur decalogi mandata. Saluator ad saluā-
e 74 X das gentes ab apostolis ducitur: qui interroganti se adolescenti quid faceret: respō-
Lu.18.d dit: Nosti mandata? b ¶ Et adducūt ei surdū ⁊ mutū. Genus humanū per multa mēbra, ac si unus homo uaria peste absūptus enumeratur: in protoplasto cæcat', dum uidet. Surdꝰ fit, cū audit: dū odorat' emungit'. Obmutescit, dū loquitur. Mancus fit dum manū extēdit. Incuruat' dū erigit'. Hydropicꝰ fit, dū cōcupiscit. Claudus fit dū progredit'. Lepra suffūditur, dum nudatur. Dæmone implet', dū diuinitatem appetit. Morte moritur, dū audacter excusat quod inobediēter cōmisit. c ¶ Et deprecabant eū ut imponat illi manum. Incarnatū fore dominum, multi iusti & patriarchæ cupiebāt & optabant. d ¶ Apprehendens eū G
f 75 VIII de turba seorsū. Seorsū semper a turbulentis cogitationibus, & actib⁹ inordinatis sermōibusq; incōpositis ducit', qui sanari merēt'. Digiti qui in aures eius mittunt', uerba spiritus sunt: de quo dicitur: Digitꝰ dei hic est. Exo.8.c Et: Opera digitorum tuorum sunt cœli. pā.8.a
g 76 VI e ¶ Et expuēs tetigit linguā eiꝰ. Spuma de carne domini, est diuina sapientia: quæ soluit uinculū labiorū humani generis: ut dicat: Credo in deum patrē oīpotentem &c. f ¶ Et suspiciens in cœlū ingemuit. Id est, nos gemere docuit, & in cœlum thesaurum cordis nostri erigere: quod per gemitū cōpunctiōis intimæ, friuola lætitia carnis purgat': ut dicitur: Rugiebā a gemitu cordis mei. pā.37.b g ¶ Et ait illi: Epheta: qđ est adaperire. Corde ēm H
creditꝰ ad iusticiā: ore aūt confessio fit ad salutē. b ¶ Et statim aptę sunt aures eiꝰ ⁊c. Apertæ sunt aures eiꝰ ad hymnos, & canticа, & psalmos: solutur lingua: ut eructet uerbum bonū, quod nō possūt minæ, nec uerbera cohibere: ut ait apostolus Paulus Ego uinctus: sed non est alligatū in me uerbum dei. i ¶ Et prę-
cepit illis ne cui dicerent. Nō in uirtutibꝰ gloriādū esse docuit: sed in cruce & in hūiliatione. k ¶ Quāto aūt eis præcipiebat: tāto magis prędicabāt. Ciuitas in monte posita undiq; circūspecta abscōdi non pōt: humilitas semp præcedit gloriā. Ca. VIII

intelligite: Nihil est extra hominem introiens in eum, q; possit eū coinquinare: sed quæ de homine ꝓcedunt, illa sunt quæ coinquināt hominē. Si qs habet aures audiendi, audiat. c Et cū introisset in domū a turba: interrogabāt eum discipuli eiꝰ parabolam. Et ait illis: Sic & uos imprudentes estis. Non intelligitis, quia omne extrinsecus introiens in hominē, nō potest eum coinquinare: quia nō intrat in cor eius, sed in uentrem & in secessum exit, purgans omnes escas. Dicebat autem, quoniā quæ de homine exeunt, illa coinquinant hominē. Ab intus enim de corde hominū malæ cogitationes ꝓcedunt: adulteria, fornicationes, homicidia, furta, auariciæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stulticia. Omnia hæc mala ab intus procedunt: & coinquinant hominē. Et inde surgēs, abiit in fines tyri & sidonis: & ingressus domū, neminem uoluit scire: & non potuit latere. Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundū: intrauit & procidit ad pedes eius. Erat enim mulier gentilis syrophœnissa genere: d & rogabat eū, ut dæmoniū eiiceret de filia eius. Qui dixit illi: Sine prius saturari filios. Non est enim bonū sumere panem filiorū, & mittere canibus. At illa respondit, & dicit illi: Vtiq; domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum. Et ait illi: Propter hunc sermonem uade: exiit dæmonium a filia tua. Et cum abiisset domū suā, inuenit puellam iacentē supra lectum, & dæmoniū exisse. e Et
a itērum exiens de finibus tyri, uenit per sidonem ad ma
b re galilææ inter medios fines decapoleos: & ădducūt ei
c surdum & mutum: & deprēcabantur eum, ut imponat
d illi manū: & ăpprehendens eū de turba seorsum, misit
e digitos suos in auriculas eius: & expūēs tetigit linguā
f g eius: & suspiciēns in cœlum ingemuit: & ait illi: Ephetă:
b quod est adaperire. Et ſtătim apertæ sunt aures eius: &
solutum est uinculum linguæ eius, & loquebatur recte:
i k & prædēpit illis, ne cui dicerēt. f Quānto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant: & eo amplius admirabantur, dicētes: g Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.

l IN diebus illis, iterum cum turba multa esset: nec haberent quod manducarent, conuocatis discipulis, ait illis: Misereor super turbam: quia ecce iam triduo sustinent me: nec habent quod manducent: & si dimisero eos ieiunos in domū suam, deficient in uia. Quidam enim ex eis de longe uenerunt. Et respondерunt ei discipuli sui: Vnde istos quis poterit hic satiare panibus in solitudine? Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixerunt: Septem. Et præcepit turbæ discumbere super terram. Et accipiens septē panes, gratias agens, fregit: & dabat discipulis suis, ut apponerēt. Et apposuerunt

m ¶ In dieb⁹ illis: iterū cū turba multa ⁊c. Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixerūt: Septē. Vndecima ỿtute septem panes, quatuor ieiunis milibus frangunt': & pauci pisciculi benedicuntur: & de fragmētis septem sportæ

A sportæ plenæ sustol/luntur. Septē panes, dona sunt septem spi ritussancti. Quatuor milia, annus est noui testamēti cū quatuor temporibus. Septem sportæ, primæ septem ecclesiæ. Fragmēta panum, mystici intelle/ctus primæ septima/næ sunt. Piscículi bñ/dicti, libri sunt noui testamenti: quoniam piscis assi partem, dominus resurgens po/stulat: & piscē super/positum prunis, discipulis in captura pi/scium porrigit. Post hæc ueniunt Bethsaida, quæ domꝰ uallis interpretat̄: quæ est alia nisi mundus qui est uallis lachryma/rum? Adducunt duodecima uirtute, cæcum qui nō uidet: nec ante, nec retro: id est q fuit, qui est, qui erit. a ¶ Et rogant il/lum vt eū tangeret ꝛc. Quis est qui tangit̄, nisi qui cōpungit̄? Et apprehēdit manum cæci, ut lamentationē de cæcitate cordis sui agat: deflens ut Hieremias euersionē ciuitatis dei, hoc est, animæ suæ. b ¶ Edu/cit eum extra vicum. Id est uicinitatē malorum. Corrumpunt em̄ mores bonos col/loquia mala. Et expuens in oculos eius, ut uideat uoluntatē domini per flatum spiritussancti: impositis manibus, interrogat eum si aliquid uide/ret. Per opera domini uidet maiestatē eiꝰ. A magnitudine em̄ creaturæ, creator agnoscitur. c ¶ Et aspi/ciens ait: Video homines velut arbores ambulantes. Id est omnes homines existimans superiores sibi: indignum se iudicans, ut Dauid uocari homi/nem, & canem mortuum, & pulicē unū. Iterum manꝰ posuit super oculos eius, ut uideret clare omnia: id est per opera uisibilia, inuisibilia intelligeret, & quæ oculus nō uidit: & clare ani/

B

1.Cor.15.d

1.Regt.26.d

2.Regt.16.b

Et apposuerūt turbæ: & habebant piscículos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi. Et manducauerunt, & saturati sunt. Et sustulerūt qd̄ superauerat de fragmētis septem sportas. Erant autē qui manducauerant, quasi quatuor milia: & dimisit eos. Et statim ascēdēs nauim cū discípulis suis, uenit in partes dalmanutha: [a] & exierunt pharisæi & cœperūt conquirere cū eo quærētes ab illo signū de cœlo, tēptantes eum. Et ingemiscēs spiritu ait: Quid generatio ista signū quærit? [b] Amen dico uobis, si dabit̄ generationi isti signū. Et dimittēs eos ascēdens iterū nauim, abijt trans fretū. Et obliti sunt panes sumere: & nisi unū panē nō habebant secū in naui. [c] Et præcipiebat eis, dicēs: Videte & cauete a fermēto pharisæorū & fermēto Herodis. [d] Et cogitabāt ad alterutrū dicētes: quia panes non habemus. Quo cognito, ait illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes nō habetis? Nōdum cognoscitis nec intelligitis? Adhuc cæcatū habetis cor uestrum: oculos habētes, non uidetis: & aures habētes, nō auditis. Nec recordamini, quādo quinq; panes fregi in quinq; milia: & quot cophinos fragmētorū plenos sustulistis? Dicunt ei: Duodecim. Quando & septē panes in quatuor milia, quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei: Septem. Et dicebat eis: Quō nondum intelligitis? [e] Et ueniunt Bethsaida, & adducūt ei cæcū: [a] & rōgabant eum ut illum tangeret. Et apprehensa manu cæci, [b] eduxit eum extra uicum: & expuens in oculos eius, imposítis manibus suis interrogauit eum, si quid [c] uideret. Et aspiciēns ait: Video homines uelut arbores ambulantes. Deinde iterū imposuit manus super oculos eius, & cœpit uidere: & restitutus est, ita ut dare uideret omnia: & misit [d] illum in domū suam, dicēs: Vade in domum tuam: & si in uicum introieris, nemini dixeris. [f] Et egressus est Iesus & discípuli eius in castella cæsareæ Philippi: & in uia interrogabat discípulos suos, dicēs eis: Quem me dicunt esse homines? Qui respondérunt illi, dicentes: Ioannem baptistam: alij Eliam: alij ẏo quasi unum de prophetis. Tunc dicit illis: Vos ẏo quem me esse dicitis? Respondens Petrus, ait ei: Tu es Christus. [g] Et comminatus est eis, [e] ne cui dicerent de illo. Et cœpit docēre eos quoniam oportet filium hominis multa patí: & reprobari a senioribus, & a summis sacerdotibus & scribis & occidi, & post tres dies resurgere: & palam uerbum loquebatur. [h] Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum. Qui conuersus, & uidens discípulos suos, cōminatus est Petro, dicens: Vade retro me satana: quoniam non sapis quæ dei sunt, sed quæ sunt hominum. [i] Et conuocata turba cum discípulis suis, dixit eis: Si quis uult me sequi, deneget semetipsum: & tollat crucem suam, & sequatur me. Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me & euangelium, saluam faciet eam. Quid enim proderit homini, si lucretur mundum totum: & detrimentum animæ suæ faciat? Aut quid homo commutationis dabit pro anima sua? [k] Qui enim me confusus fuerit, & uerba mea in generatione ista adultera & peccatrice: & filius hominis confundet eum cum uenerit in gloria patris sui cum angelis sanctis. Ca IX

mæ suæ statum, post rubiginem peccati, mundi cordis oculo cōtueret̄. Beati enim mūdo corde: quoniā ipsi deum uidebunt. Et misit eum in domum suā: ut uideret in se quod ante non uidit. Non em̄ putat homo desperans de salute omnino posse, quod facile illumina/tus per spem potest perficere. Et dicit ei: ¶ Si in vicū introie/ris, nemini dixeris. Id est uicinis cæcitatem tuam semper enarra, non uirtutem: ut ait Paulus: Qui fui blasphemus, & persecutus sum ecclíam dei. e ¶ Post hęc cępit docere illos: q; oportet filium hoīs multa patí: et tertia die resurgere. Sicut gubernator peritus tempestatem in tranquillitate præcauens, nautas paratos uult esse suos. Vnde dominꝰ: Si quis uult post me sequi, deneget semetipsum: id est alter ex altero efficiatur. Post confirmationem crucis, gloria resurrectionis ostendi/tur. Vnde & sequit̄ tertiadecima uirtute. Et dicebat:

C

a 77 IIII

b 78 VI

c 79 II

d 80 VI

1.Timo.1.c

Lu.9.c

e 81 X

D

f 82 I

g 83 II

h 84 VI

i 85 II

k 86 II

i Et dicebat

a 87 II E

Ca. IX

Et dicebat illis: Amen dico vobis ⁊c. Post dies sex in monte excelso transfiguratus est corã discipulis suis: ne timerent opprobria crucis, qui uiderant oculis suis gloriã futuræ resurrectionis. b ¶ Et uerbũ cõtinuerũt apud se cõquirentes ꝙd esset/cũ a mortuis resurrexerit. Hoc,pprie Marci:Id ẽ

g.Cor.15.g cum absorpta fuerit mors in uictoria, nõ erũt in memoria priora:& nõ ascẽdent su

Esa.4.b per cor: cum abstulerit dominus sordes filiæ sion, auferẽs omnem lachrymam ab omni facie sanctorũ. c ¶ Et ueniẽs ad discipulos suos / vidit turbam magnã circa eos:

b 88 X c 89 VI

et scribas conquirẽtes cum illis. Non est homini requies sub so-

Iob.5.a le. Semper paruulos occidit inuidia: magnos percutiunt fulgura montes. Alij discentes cum fide: alij

F

inuidẽtes cũ fastu, ad

d 90 X

ecclesiam cõueniunt. Et pp̃lus uidẽs eum, stupefactus est & expauerunt. Non est timor in charitate. Timor enim est seruorum, stupescere stultorũ. d ¶ Et interrogauit eos: Quid inter uos conquiritis? Qd̃

e 91 II

scit dominus, interrogat: ut cõfessio pariat salutem: & murmur cordis nostri, sermonibus soluatur pijs:

Isa.43.d ut est illud: Dic tu iniquitates tuas prio, ut iustificeris. Postea quartadecima ẏtute unus de turba affert filiũ spiritũ habẽtem immũdũ, & reliqua. Quem nõ poterant discipuli curare, saluator curauit. Infidelitas utrorunq; impediuit salutẽ. Spiritus discerpit, spumantẽ, & stridentem, & arescentẽ. Pcẽtor spumat inuidia, stultitia: stridet iracundia: arescit ignauia. Discerpit eũ spũs appropinquantem ad salutẽ, qd̃ est esca dilecta: quos in

a ET dicebãt illis: Amẽ dico uobis: quia sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant regnũ dei ueniẽs in uirtute. Et post dies sex assumpsit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannẽ: & ducit illos in montem excelsum seorsum solos:& transfiguratus est coram ipsis. Et uestimẽta eius facta sunt splendentia & candida nimis uelut nix:qualia fullo non potest super terram candida facere. Et apparuit illis Elias cum Moyse: & erant loquentes cum Iesu. Et respondens Petrus ait Iesu: Rabbi, bonum est nos hic esse:& faciamus tria tabernacula: tibi unum,& Moysi unum,& Eliæ unum. Non enim sciebat quid diceret. Erant enim timore exterriti. Et facta est nubes obumbrans eos:& uenit uox de nube dicens: Hic est filius meus charissimus, audite illum. Et statim circumspicientes, neminem amplius uiderunt nisi Iesum tm̃ secum. Et descendentibus illis de monte præcepit illis ne cui quæ uidissent, narrarent: nisi cum filius hominis a mor-

b tuis resurrexerit. b Et uerbum cõtinuerunt apud se: conquirentes quid esset cum a mortuis resurrexerit. c Et interrogabant eum, dicentes: Quid ergo dicunt pharisæi & scribæ: quia Eliam oporteat uenire primum? Qui respõdens ait illis: Elias cum uenerit, primo restituet omnia:& quõ scriptũ est in filiũ hominis, ut multa patiat & cõtemnat. Sed dico uobis: quia & Elias uenit:& fecerunt illi quæcunq; uoluerunt, sicut scriptũ est de eo. d Et

c uẽniẽs ad discipulos suos uidit turbam magnam circa eos:& scribas conquirentes cũ illis. Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerunt:

d & accurrẽtes salutabant eum:& interrõgauit eos: Quid inter uos cõquiritis? e Et respõdens unus de turba, dixit: Magister, attuli filium meum ad te, habentẽ spiritũ mutum: qui ubicũq; eum apprehenderit, allidit illũ & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijcerent illũ, & nõ potuerũt. Qui respõdens eis, dicit: O generatio incredula, cq̃diu apud uos ero, cq̃diu uos patiar? Afferte illũ ad me. Et attulerunt eum. Et cũ uidisset eum, statim spiritus conturbauit illum:& elisus in terrã, uolutabat spumãs: & interrogauit patrẽ eius:

e Quantũ tẽporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: Ab

f infantia:& frequẽter eum in ignẽ & aquas misit, ut eum perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misert nostri.

g b Iesus autẽ ait illi: Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti. Et cõtinuo exclamans pater pueri cum lachrymis aiebat: Credo dñe, adiuua incredulitatẽ meam. Et

i cũm uidisset Iesus cõcurrentẽ turbam, comminatus est

k spiritui immũdo, dicens illi: Surde & mute spiritus, ego

l præcipio tibi: exi ab eo, & amplius ne introeas in eum. Et exclamans & multum discerpens eum, exijt ab eo. Et

m factus est sicut mortuus: ita ut multi dicerẽt, quia mortuus est.

uentrẽ suum trahere desyderat, per terrores & damna: ut fecit in Iob. Interrogat Iesus tempus. e ¶ Et ait pater ei: Ab infantia. Hic significat gentilis pp̃lus: cui antiquitate increuit cultus inutilis idolorũ: ut stulte immolaret filios suos dæmonijs. Vnde sequit: f ¶ Et frequẽter eũ in ignẽ et aquã misit. Alij ẽm de gentib ignẽ uenerabantur, alij aquam. g ¶ Et ait illi Iesus: Si potes credere. Liberate hic arbitrij indicat. b ¶ Omnia possibilia sunt credẽti. Quæ sũt oĩa, nisi quæ in nomine Iesu, id ẽ salutis postulantur cum lachrymis? Pater pueri aiebat: Credo domine: adiuua incredulitatem meam. Credulitas nostra, ut rostra/ta lingua infirma est, nisi innixa subsistat robori adiutorij dei. Fides cũ lachrymis, optata uota capit: ut est: Fiat tibi scm̃ fidem tuam. i ¶ Et cũ uideret Iesus concurrentem turbam / comminatus est spiritui immundo ⁊c. Dehinc Marcus proprie narrat. Mina domini, potentia eius est. k ¶ Surde ⁊ mute spiritus ⁊c. Spiritui ĩmputat deus quod homini diabolus præstat: dum ille nunq̃ audiret nec loqueretur: qd̃ peccator penitus audiuit & loquitur. l ¶ Exi ab eo: et amplius ne introeas in eum ⁊c. Exiens ab homine, nunq̃ reuertitur: si cor suũ clauis seruerit humilitatis & charitatis: & ostiũ obtinuerit homo munitatis. Vnde prophe-

ta dicit: Esto mihi in ps.30.a deum protectorẽ, & in locum munitũ: ut saluum me facias. m ¶ Et factus est velut mortuus ⁊c. Sanatis etem̃ dicit: Mortui Col.3.a estis, & uita uestra abscõdita est cũ christo in deo. Vnde infirmitas christianorũ non est mors, sed mortis similitudo.

A similitudo. a ¶ Et dixit illis: Hoc genus non ejcitur/ nisi in oratione et ieiunio ꝛc̃. Stulticia ad luxuriam car/nis pertinet: & ieiunio sanatur & oratione. Ira & ignauia, oratione depellitur. Medicina cuiuscp uulneris adhiben da est ei. Non sanat oculum, qđ calcaneo adhibeť. Ieiu/nio, passiones corpo/ris: & oratione pestes sanandæ sunt mẽtis. b ¶ Et venerunt ca/pharnaum. Caphar/naum, uilla cõsolatio nis. Cõgruit iterpre/tatio prædictæ senten tiæ qua dicit: Et occi/sus, tertia die resur/get. Granũ frumenti moritur: ut multipli/cius colligatur: si nõ moriť, solum manet. c ¶ Qui cum domi es/sent, interrogabat eos: Quid in via tractaba/tis ꝛc̃. In uia enim tra ctabant de principa/tu: similis tractatio lo co. Principatus nãcp ut ingrediť, sic deseri tur: & cp̃diu teneť, la/bitur: & incertum est in qua mansione. i. in qua die finiať. Vnde dicit: Qui uult esse prim9, ut puer sit mi/nister. d ¶ Bonũ est tibi debilem ingredi in vitã. Id est sine cupito principatu. e ¶ Et duas manus habentẽ ire in ignẽ inextingui/bilem. Duæ manus, principatus sunt & superbia. Abscinde superbiã tenens hu/milem principatum. f ¶ Vermis nõ morit̃: et ignis non extinguit̃. Vermis, est cõscientia sera. Ignis, pœna in/cõsummata. Vnde p prophetam dicitur: Esa. 50. d Ambulate in lumine ignis uestri & in flam mis quas succẽdistis uobis. g ¶ Omnis eñ igne salietur. Mire dictum est: Qđ eñ sale conditur, uermis putredinẽ arcet: Qđ ỹo. i. asperso sale car/nem quæcp cõsumit: hoc scđm legẽ in ho/stijs fiebat, quæ in al/tari cremabanť. Vñ in omni uictima & sa Leuit. 2. d crificio, sal offerri præ ceptum est. Sal, dul/cedo sapiẽtiæ: & ignis spirituſſancti gratia. Omnis ignis saliet: quia omnis electus, sapiẽtia conditur: ut digna uictima dei al/taribꝰ efficiať. Vnde

B

tuus est. Iesus autem tenens manũ eius eleuauit eum, & a surrexit. f Et cũ introĩsset in domũ, discipuli eius secreto interrogabant eum: Quare nos non potuimus ejcere eum? Et dixit illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione & ieiunio. g Et inde profecti prætergredie/bantur galilæam: nec uolebat quemcp̃ scire. Docebat autẽ discipulos suos, & dicebat illis: quoniã filius homi nis tradetur in manus hominũ, & occident eum: & occi sus, tertia die resurget. At illi ignorabant uerbũ, & time b e bant eum interrogare. h Et uẽnerũt capharnaum. Qũi cum domi essent, interrogabat eos: Quid in uia tracta/batis? i At illi tacebant. Siquidem in uia inter se dispu/tauerant, quis eorum maior esset. Et residens uocauit duodecim, & ait illis: Si quis uult primꝰ esse, erit omniũ nouissimus, & omnium minister. Et accipiens puerum statuit eum in medio eorũ. Quem cum cõplexus esset, ait illis: k Quisquis unum ex huiusmodi pueris recepe/rit in nomine meo, me recipit: & quicunq; me suscepe/rit, non me suscipit, sed eum qui me misit. l Respondit illi Ioannes, dicens: Magister, uidimus quendam in no mine tuo ejcientem dæmonia: qui non sequitur nos, & prohibuimus eum. m Iesus autem ait: Nolite prohibere eum. Nemo est eñ qui facit uirtutẽ in nomine meo, & possit cito male loqui de me. Qui enim non est aduer/sum uos, pro uobis est. Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquæ in nomine meo, quia christi estis: amen dico uobis, nõ perdet mercedem suam. n Et quis/quis scandaliçauerit unum ex his pusillis credentibꝰ in me: bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteret̃. o Et si scandaliçauerit te b manus tua, abscinde illam: Bõnum est tibi debilem in/ e troire in uitam, cp̃ duãs manus habentẽ ire in gehennã f in ignem extinguibilem: ubi uẽrmis eorũ non moritur: & ignis non extinguitur. Et si pes tuus te scandaliçat, amputa illum. Bonũ est tibi claudum introire in uitam æternam, cp̃ duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis: p ubi uermis eorum non moritur: & ignis non extinguitur. Qꝛ si oculus tuus scandaliçat te, ejce eum. Bonum est tibi luscum introire in regnum dei, cp̃ duos oculos habentẽ mitti in gehennam ignis: ubi uermis eorum non moritur, & ignis non extingui/ g tur. Omnis enim igne salietur: & õmnis uictima sale sa/ i lietur. q Bõnum est sal. Qꝛ si sal insulsum fuerit, in quo k illud condietis? Habeteť in uobis sal, & pacem habete inter uos.

Ca. X

Et inde exurgens

bene addit: b ¶ Et omnis victima sale salietur. Ille enim uere uictima domini est, qui corpus & animam a uitijs emundando deo per amorẽ spiritussancti consecrat: nec sale aspergitur, sed igne cõsumiť: quando nõ peccati tñ contagio pellitur, sed & præsentis uitæ delectatio tollitť: & futuræ conuersatio/ni tota mente suspirã/tur. Vnde, nostra con Phil. 3. d uersatio in cœlis est. Et, obsecro per miseri cordiam dei, ut ex/hibeatis corpora ue/stra &c. Altare dei, est Roma. 12. a cor bonorũ: hostiæ & sacrificia, bona opera fideliũ. In omnibꝰ sa/crificijs sal: quia nul/lum opus bonũ sine sapientia. Ignis sacri/ficia in altare consu/mit: de quo ipse nos baptiçauit spũsancto & igne. Ignis, tribu/lationes respicit: hoc ad supiora, ubi scan/daliçantia membra euelli præcepta sunt: quia & hoc est ignẽ saliri, tentationibꝰ ex/erceri, ob christi amo rem dilectos & proxi mos nobis abnega/re. Omnis enim uicti ma salietur. Victima domini, est genus hu manum, quod hic rã tione sapiẽtiæ salitur: dum corruptio san/guinis custodia pu/tredinis: id est mater uermiũ consumiť: & illic purgatorio igne examinaťC. ¶ Bo/num est sal ꝛc̃. Sal in/sulsum, q amat prin/cipatũ: qui increpare nõ audet & confiteri, ne de synagoga ejcia tur: diligens gloriam hominum magis, cp̃ dei. k ¶ Habete in vobis sal: et pacem ha bete inter vos. Salsitu dinem correctionis, amor proximi tem/peret: & dilectionem proximi sal iusticiæ condiat. Et in domo iterum discipuli eius interrogabãt eum de eodem. Et hoc ꝓprie iterata scientia uerbi nõ fastidium, sed esu riem & sitim præstat: ut est illud sapientiæ: Qui me comedunt, Eccli. 24. e adhuc esuriẽt: & qui me bibunt, adhuc si/tient. Melliflua sapiẽ/tiæ eloquia gustata diligẽtius, multimo/dum saporẽ reddũt. Quando pluit dñs

c 92 X
g 95 II
h 94 X
i 95 II
k 96 I
l 97 VIII
D
m 98 VI
n 99 II
o 100 VI
p 101 X
q 102 II

a 103 VI E manna ad mãducan dum ſub ſole lique/ ſcens ut cera, reddẽs mollita dicta: ut eſt il Matth.13.f lud: Fulgebunt iuſti ſicut ſol in regno pa/ tris eorũ. Ad ignẽ du ratur, ut: Panis cor hois confirmans. Ad aſpera: ut eſt: Si quis uult poſt me uenire, abneget ſeipſum ſibi: & tollat crucẽ ſuã & b 104 X ſequaẽ me. Ca. X

c 105 II ET inde exur/ gẽs ꝛẽ. Pha riſęi interro/ gabant eum: d 106 II ſi licet viro dimittere vxorem ſuam tentan/ tes eum. Item poſt ali quanta: b ☾In do/ mo iterũ diſcipuli eius e 107 II interrogabant eum de eodẽ. Id eſt de cõiugij ſtatu, ſicut ſequẽs ca/ pitulũ indicat. Et di/ cit illis: Quicunq; di miſerit uxorẽ ſuam, & reliqua. Sed qđ di/ cit Marcus, Iterũ diſci puli eius interroga/ f 108 II F uerunt eum: Non di ſcipuli interrogaue/ runt prius, ſed phari ſæi. Sed ſecũda inter/ g 109 II rogatio ab alijs .i. ab apoſtolis: iterũ dicta eſt de eadẽ re, de qua phariſæi eum interro gauerunt.

ET inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanẽ: & cõueniunt iterum turbæ ad eum: & ſicut cõſueuerat, iterũ docebat illos. Et acce/ a dentes phãriſæi interrogabant eum: ſi licet uiro uxorẽ dimittere, ten/ tantes eum. At ille reſpondens dixit eis: Quid uobis præcepit Moyſes? Qui dixerunt: Moyſes permiſit libellũ repudij ſcribere & dimittere. Quibus re/ ſpondens Ieſus, ait: Ad duriciam cordis ueſtri ſcripſit uobis præceptũ iſtud: Ab initio autẽ creaturæ maſculum & fœminam fecit eos deus. Propter hoc relinquet homo patrẽ ſuum & matrẽ, & adhærebit ad uxorẽ ſuam: & erunt duo in carne una. Itaq; iam nõ ſunt duo, ſed una caro. Quod ergo deus con b iunxit, hõ nõ ſeparet. b Et in domo itẽrũ diſcipuli eius de eodẽ interrogaue/ runt eum. c Et ait illis: Quicũq; dimiſerit uxorẽ ſuam & aliam duxerit, adul terium cõmittit ſuper eam. Et ſi uxor dimiſerit uirum ſuum & alij nupſerit, mœchaẽ. d Et offerebãt illi paruulos ut tangeret eos. Diſcipuli autẽ cõmina bantur offerentibus. Quos cum uideret Ieſus, indigne tulit, & ait illis: Sinite paruulos uenire ad me, & ne ꝓhibueritis eos: talium eſt enim regnũ cœlorũ. Amẽ dico uobis: quiſquis nõ receperit regnũ dei uelut paruulus, nõ intrabit in illud. Et cõplexans eos, & imponẽs manus ſuper illos, bñdicebat eos. e Et cũ egreſſus eſſet in uiam, procurrens quidã genuflexo ante eum, rogabat eũ dicẽs: Magiſter bone, quid faciã ut uitam æternã percipiam? Ieſus autẽ dixit ei: Quid me dicis bonum? Nemo bonus niſi unus deus. Præcepta noſti: ne adultereris: ne occidas: ne fureris: ne falſum teſtimoniũ dixeris: ne fraudem feceris: honora patrẽ tuum & matrẽ. At ille reſpõdens, ait illi: Magiſter, hæc omnia obſeruaui a iuuentute mea. f Ieſus autẽ intuitus eum, dilexit eum, & dixit ei: Vnũ tibi deeſt: uade, quæcũq; habes uende & da pauperibus: & ha bebis theſaurũ in cœlo: & ueni ſequere me. g Qui cõtriſtatus in uerbo, abijt mœrens. Erat enim habẽs multas poſſeſſiones. Et circũſpiciens Ieſus, ait diſci/ pulis ſuis: Quã difficile qui pecunias habẽt in regnũ dei introibũt. Diſcipuli autẽ obſtupeſcebant in uerbis eius. At Ieſus rurſus reſpõdens, ait illis: Filioli, cũ difficile eſt cõfidentes in pecunijs in regnũ dei introire. Facilius eſt came/ lum per foramẽ acus tranſire, cũ diuitẽ intrare in regnũ dei. Qui magis admirabant, dicentes ad ſemetipſos: Et quis poteſt ſaluus fieri? Et intuens illos Ieſus, ait: Apud homines impoſſibile eſt, ſed non apud deum: omnia enim poſſibilia ſunt apud deum. Et cœpit ei petrus dicere: Ecce nos h 110 II dimiſimus omnia, & ſecuti ſumus te. h Reſpondens Ieſus ait: Amen dico uobis: nemo eſt qui reliquerit domum, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me, & ꝓpter euãgeliũ: qui nõ accipiet centies tm̃ nunc in tẽpore hoc, domos, & fratres, & ſorores, i 111 II & matres, & filios, & agros cum perſecutionibus: & in ſæculo futuro uitam æternã. i Multi autẽ k 112 II erunt primi nouiſſimi, & nouiſſimi primi. k Erant autẽ in uia aſcẽdentes hieroſolymã, & præce/ debat illos Ieſus: & ſtupebant, & ſequẽtes timebant. Et aſſumens iterũ duodecim, cœpit illis di/ cere quæ eſſent ei uentura. Quia ecce aſcẽdimus hieroſolymã: & filius hominis tradet principi/ bus ſacerdotũ & ſcribis & ſenioribus: & damnabunt eum morte: & tradent eum gentibus & illu l 113 VI dent ei: & conſpuent eum: & flagellabunt eum: & interficient eum: & tertia die reſurget. l Et acce/ dunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Zebedei, dicẽtes: Magiſter, uolumus ut qđcunq; petieri/ mus facias nobis. At ille dixit eis: Quid uultis ut faciam uobis? Et dixerũt: Da nobis ut unus ad dexterã tuã, & alius ad ſiniſtrã tuã ſedeam9 in gloria tua. Ieſus autẽ ait eis: Neſcitis quid petatis: poteſtis bibere calicẽ quem ego bibo: aut baptiſmo q̃ ego baptiçor, baptiçari? At illi dixerũt ei: Poſſumus. Ieſus autẽ ait eis: Calicẽ quidẽ quẽ ego bibo, bibetis: & baptiſmo quo ego baptiçor, baptiçabimini: ſedere autẽ ad dexterã meam uel ad ſiniſtrã, nõ eſt meũ dare uobis, ſed quibus m 114 II paratũ eſt. m Et audiẽtes decẽ, cœperũt indignari de Iacobo & Ioãne. Ieſus aũt uocãs eos, ait illis: Scitis quia hi qui uidentur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorũ poteſtatẽ habent ipſorũ. Non ita eſt autẽ in uobis: ſed quicũq; uoluerit fieri maior, erit ueſter miniſter: & quicũq;

uoluerit

gauerunt. a ¶ Post hęc venerunt in hierichō. Hiericho, luna, siue anathema interpretat: qđ cōgruit passioni appropinquāti. Defectus nāq; carnis christi, neomenia est cœlestis hierusalem. Vnde hiericho deserētes, hierosolymæ. i. uisioni pacis appropinquāt. b ¶ Et proficiscēte eo de hierichō ꝛc. sequebatur eum in via filius timęi bartimęus q̄ cęcus sedebat iuxta viā mendicans. Quinta decima ꝓtute illuminatur cæcus. Cæcitas ex parte facta iudæis, illustrabit in fine, qñ eis mittet Eliam prophetam. Iuxta uiam mendicans. Qui scripturam cōseruat nec complet, iuxta uiam mendicans esurit. c ¶ Et cum audiuit iesum naçarenū transire clamauit: fili dauid miserere mei. Per merita patriarcharū, iudaicus illuminat populus. Cui misericors & miserator dñs adest: illuminās cæcos: erigens elisos: diligens pauperes: custodiēs aduenas. d ¶ Et cōminabantur ei multi ut taceret. Peccata & dæmonia compescūt clamorem pauperis, quē exaudiuit dñs. At ille magis clamabat. Ingraviscēte bello, man⁹ ad lapidē ad iutorij, hoc est, Iesum naçarenum cum clamore leuandæ sunt. e ¶ Et ꝓcepit iesus eū vocari ꝛ dicūt ei: Animęquior esto: surge/vocat te. Q̄ conueniens est ordo salutis: audimus primo: deinde clamamus: postea uocamur: postremo surgimus. Audimus per ꝓphetas: clamamus per fidem: uocamur ꝑ apostolos: surgimus per pœnitentiam: exuimur ꝑ baptismum: interrogamur per uoluntatē. Vnde sequitur: f ¶ Qui ꝓiecto vestimento/exiliens venit ꝛc. Exilire nudus ueteri homine dicit: ut hinnulus saliens sup colles, exiliens super montes, segnitiam deponēs: patriarchas, prophetas, & apostolos in altis consyderans, ad superna se extendit. g ¶ Dixit illi iesus: Quid tibi vis/faciā? Consyderans Iesus promptam uoluntatē, completione desyderij remunerat. Vnde & alꝭ dicit: Omne quodcunq; petieritis in oratione, credentes accipietis. b ¶ Cęcus autē dixit ei: Rabboni/vt videā. Vnam petijt a dño: hoc requirit, ut uideat uoluntatem domini: & inde uidens uisitet templū ei⁹. Vnde sequit: i ¶ Jesus autē dixit illi: Fides tua te saluū fecit. Et confestim vidit/et sequebat eum. In uia cæcus mendicabat, quæ dicit: Ego sum uia, ueritas, & uita. Hæc est uia angusta quæ ducit ad ardua hierosolymæ & bethaniæ ad montem oliuarum, qui est mons

A

B

Mat.21.a
Luc.19.a
Mar.11.a
Luc.18.a
Cañ.2.b
Ioh.15.a
pš.26.b
Ioh.14.a

uoluerit in uobis primus esse, erit omniū seruus. n Nam & filius hominis nō uenit ut ministraret ei, sed ut ministraret & daret animā suam redemptionē ꝓ multis. Et ueniūt hiericho: & o prōficiscēte eo de hiericho & discipulis eius, & plurima multitudine: filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiam mēdicans. Qui cū audisset quia Iesus naçaren⁹ esset, cœpit clamare & dicere: fili Dauid Iesu miserere mei. Et cōminabant illi multi ut taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. Et stans Iesus præcēpit illū uocari. Et uocant cæcū, dicentes ei: Animæquior esto: surge, uocat te. Qui proiecto uestimēto suo, exiliēs uenit ad eum. Et respondens Iesus, dixit illi: Qđ tibi uis faciam? Cæcus autē dixit ei: Rabboni, ut uideam. Iesus autem ait illi: Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim uidit & sequebatur eum in uia.

Ca. XI

Et cū appropinquārēt hierosolymæ & Bethaniæ ad montē oliuarū, mittit duos ex discipulis suis, & ait illis: Ite in castellū qđ contra uos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullū ligatū, sup quē nemo adhuc hominū sedit: soluite illū & adducite. Et si quis uobis dixerit quid facitis: dicite, quia dño necessarius est: & cōtinuo illum dimittet huc. p Et abeuntes inuenerūt pullū ligatū ante ianuā foris in biuio, & soluunt eum. m Et quidam de illis stantibus dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? Qui dixerūt eis sicut præceperat eis Iesus: & dimiserūt eis. Et duxerūt pullū ad Iesum: & imponūt illi uestimenta sua: & sedit sup eum. Multi autē uestimēta sua strauerūt in uia. Alij autē frondes cædebant de arboribus, & sternebāt in uia: r & qui præibant & qui sequebantur, clamabant dicentes: Osanna, benedictus qui uenit in nomine domini: benedictum qđ uenit regnum patris nostri Dauid, Osanna in excelsis.

n o p q

Et introiuit Ca. XI

Et cum appropinquārēt hierosolymę ꝛc. Quæ est uisio pacis: in qua manet fixa immobilisq; fœlicitas: quæ scđm Apostolum, mater est omniū credentiū, & bene uiuentiū in christo. l ¶ Misit duos ex discipulis suis ꝛc. Bini uocant: & bini mittunt discipuli Christi: quoniā charitas non consistit cum uno, ut dicitur: Væ soli & reliq̄. Duo educunt hebræos de ægypto: Duo deportant botrum de terra sancta: ut semp præpositi cōiungant op⁹ & scientiam: & duo mandata de duabus tabulis proferant: & duobus fontibus ab luantur, & abluant: & duobus uectibus arcā domini portent & inter duos cherubim deū cognoscant, spiritu & mente psallentes. Pullum ligatum ducunt & indomitum: quē soluunt & domant, qui est populus gētilis ligatus ante ianuam fidei cū uinculis pctōrū suorum: in biuio stantem, in libertate arbitrij dubitantem inter uitam & mortem. m ¶ Quidā dicebant: quid facitis? Ac si dicerent: quis potest dimittere peccata? n ¶ Et imponunt vestimenta sua. Id est stolam primam immortalitatis per baptismi sacramenta afferunt. o ¶ Et sedit iesus super eum. Id est in eo regnare cœpit: ut nō regnet peccatum in lasciua carne: sed iusticia, & pax, & gaudium in spiritusancto. p ¶ Multi autem strauerunt vestimenta sua in via sub pedibus pulli asinę. Qui sunt pedes, nisi qui portant & extremi quos ad iudicandum cōstituit apostolus? Qui & ipsi & si non sunt dorsum in quo sedit dominus: tamē cum militibus a Ioanne instruuntur. q ¶ Alij autem frondes cędebant de arboribus et sternebant in via: et qui pręibant/ꝛ qui sequebant/clamabant/ dicentes: Osanna ꝛc. Magis hoc ad adorandum & sacramentum pertinet, q̄m ad necessitatem. Iusti ut palma florebunt: angusti in radicibus, lati in floribus & fructib⁹: quoniā bonus odor christi sunt: & sternunt uiam mandatorum dei bona fama. Qui præibant, ꝓphetæ sunt: & qui sequebant, apostoli: Vt abyssus abyssum inuocet. i. lex legem alteram. Osanna, id est, saluifica: dicētes in excelsis & imis: ut iusti ædificentur in ruinam angelorum: & terreni & subterranei saluentur ab eo benedicto uincente & ueniente in nomine domini, id est patris sui: quoniā filius de patre

C

Gal.4.d

n 115 IIII

o 116 II

Eccs.4.c

a 117 II

D

b 118 II

c 119 I

Roma.5.d

pš.91.e

pš.41.b

d 120 VI E susceptit nomen,& pater de filio. a ¶Et intrauit hierosolymam. Et reliq: usq; ad speluncā latronū. Iesus intrat in tēplum: uespera exijt in Bethaniam cū duodecim: mane ad Iudæam uenit:atq; nos in uespera mundi uisitat. Esuriens dñs salutem hominū, uidit a longe ficum,foliis nō fructibus ornatā: id est synagogā uestitā mandatis hominum & superstitionibus scopatam:cui denegat fructum in æuum. Inde tēplū ingressus,eiecit uendentes & emētes: & mēsas & cathedras euertit:id est qui uendunt honorē, & gradus emunt. Scriptū est ēm: Domus mea, domus orationis uocabit: iuxta Esaiam. Vos autē feciſtis eam speluncam latronū: iuxta Hieremiam.

e 121 I

f 122 I

g 123 X

h 124 VI Esa.56.c Hiere.7.b

i 125 IIII F b ¶Et cū vespera facta esset ꝛc. Et hoc proprie. Post se relinquēs tenebras ut sol in iudæorū cordib9: egrediebat de ciuitate ad aliam, quæ est beniuola & obediens. Mane reuertētes uiderūt ficum aridam. Occidit sol, oritur sol: lux ablata a scribis, lucet in apostolis. Ficus arida a radicibus, synagoga ē a Cain & a cæteris, a quib9 omnis sanguis ab Abel usq; ad Zachariam requiritur. c ¶Et dixit petrus: Ecce ficus cui maledixisti aruit. Petrus agnoscit aridā & abscisam radicem: cui succedit oliua pulchra, fructifera uocata a dño. Vnde sequitur: d ¶Amen dico vobis: Quicūq; ex vobis dixerit huic mōti. Id est Christo, qui est mons crescens de lapide abscisō sine manibus. e ¶Tollere ꝛ mittere in mare ꝛ nō hesitauerit. Quia qd̄cunq; dixerit fiat / fiet ei. Hoc est factum, qñ dixerūt apostoli: Digne transferimur ad gentes: quia uos indignos iudicastis au-

h 126 VI

i 127 II

a 128 II

a Et introiuit hierosolymā in tēplū: & circūspectis oib9, cū iam uespera esset hora, exijt in bethaniā cum duodecim: & alia die cū exirēt a bethania, esurijt. Cunq; uidisset a longe ficū habentē folia: uenit si quid forte inueniret in ea. Et cū uenisset ad eā, nihil inuenit nisi folia. Nō em̄ erat tēpus ficorū. Et respōdēs, dixit ei: Iā nō amplius in æternū ex te fructū quisq; manducet. Et audiebant discipuli ei9: b & ueniūt hierosolymā. Et cū introisset in tēplū, cœpit eijcere uendētes & emētes in tēplo: & mensas nummulariorū, & cathedras uendentiū columbas euertit. Et nō sinebat ut quisq; trāsferret uas p tēplū: & docebat, dicēs eis: Nōne scriptū est: quia dom9 mea, domus orationis uocabit oībus gētib9? Vos autē feciſtis eā speluncā latronū. c Quo audito, principes sacerdotū & scribæ quærebāt quō eū perderēt. Timebāt em̄ eum: qm̄ uniuersa turba admirabat sup doctrina ei9. d Et cū b uespera facta esset, egrediebat de ciuitate. Et cū mane trāsirēt, uiderūt ficū aridā factā a radicib9: & recordat9 c Petrus dixit ei: Rabbi, ecce ficus cui maledixisti aruit. d Et respōdēs Iesus ait illis: Habete fidem dei: amē dicō e uobis: quia quicūq; dixerit huic mōti, tollerē & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit: quia qd̄cūq; dixerit fiat, fiet ei. f Propterea dico uobis: oīa quæcūq; orantes petitis: credite quia accipietis & f cueniēt uobis. g Et cum stabitis ad orandū, dimittite si quid habetis aduersus aliquē: ut & pater uester qui in cœlis est, dimittat uobis pcta uestra. Q; si uos nō dimiseritis: nec pater uester qui in cœlis est dimittet uobis g pcta uestra. h Et ueniūt rursus hierosolymā. Et cū ambularet in tēplo, accedūt ad eū summi sacerdotes, & scribæ & seniores, & dicunt ei: In q̄ potestate hæc facis: & quis dedit tibi hanc potestatē ut ista facias? Iesus autē respōdens ait illis: Interrogabo uos & ego unū uerbū, & respōdete mihi: & dicā uobis in q̄ potestate hæc faciā. Baptisma Ioannis de cœlo erat, an ex hoibus? Respōdete mihi. At illi cogitabant secū dicētes: Si dixerim9 de cœlo, dicet: quare ergo non credidistis ei? Si dixerimus ex hoib9: timem9 pplm: Oēs em̄ habebāt Ioannē quia uere ppheta esset. Et respondētes dicūt Iesu: Nescim9. h Et rēspōdens Iesus ait illis: Neq; ego dico uobis, in qua potestate hæc faciā.

i E T cœpit illis in pārabolis loqui: Vineā pastinauit homo, Ca. XII & circumdedit sepem, & fodit lacum: & ædificauit turrim: & locauit eam agricolis: & peregre profectus est. Et misit ad agricolas in tempore seruum: ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ. Qui apprehensum eum, cæciderūt & dimiserunt uacuum. Et iterū misit ad illos alium seruū: & illum in capite uulnerauerūt, & cōtumelijs affecerūt. Et rursum alium misit: & illum occiderunt & plures alios: quosdam cædentes, alios vero occidentes: Adhuc ergo unum habens filium chariſſimum: & illum misit ad eos nouissimum dicens: quia reuerebuntur filium meum. Coloni autem dixerunt adinuicem: Hic est hæres: uenite occidamus eum: & nostra erit hæreditas.

Et apprehendentes

diendi uerbū dei. Sequitur: f ¶Et cū stat̄is ad orationē ꝛc. Septem uersus orationis dominicæ, Marc9 suo more in una oratione comprehendit. Is nāq; cui dimissa sunt omnia: quid amplius rogabit, nisi qd̄ perseueret in eo qd̄ obtinuit? g ¶Et veniūt rursus hierosolymā. Et reliq. Et dicunt illi seniores: In q̄ potestate hæc facis? Respōdit illis Iesus: Baptisma Ioannis de cœlo erat an ex hominibus? Et cogitantes / dixerunt: Nescim9. De lucerna inuidi obscurant: ut dicit: Parauit lucernā pā.131.c Christo meo: inimicos eius induam confusione. b ¶Et Iesus ait: nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio. Hic cum peruerso subuertitur deus.

G

H

Vinea, domus israel Esa.5.a est. Sepis, est custodia angelorū. Lacus, est lex: turris, tēplū: agricolæ, sacerdotes. Peregrinatio dei, libertas est nr̄i arbitrij. Serui missi, prophetæ. Fructus uineæ, obedientia. De pphetis alij cæsi, alij uulnerati, alij occisi sunt. Filius charissim9 & nouissim9, unigenitus est. Verebunt filium meum. Per Ironiā hoc dicit. Et eiecerūt eum extra uineam: id est extra plæbem

A plæbē dicētes: Quia ſamaritan⁹ es, & dæmoniū habes. Daſ uinea aliſs. i. ab oriente & ab occidēte & auſtro & ab aqlone ueniētib⁹: & recūbētib⁹ cū Abrahā, Iſaac, & Iacob in regno dei. Hic ē lapis reprob⁹ quē geſtat angul⁹, cōiunges in cœna pura agnū cū pane: finiēs uet⁹ nouū inchoās teſtamētū. Hic preſtat mira in oculiſ noſtris ut topaçion. Tunc interrogant eum mellitis uerbis: & circūdabant eum ſicut apes: mel portantes in ore, aculeum in tergo: dicētes: a ¶ Magiſter ſcim⁹ quia verax es ⁊c. Licet dare tributū cęſari ⁊c. Male ſiquidē cogitatiōes in ima terræ mergunt: quia de ipſis exeunt: & in eadem iterū cœnoſitate uoluuntur. Qđ iudæis euidēter accidit cum blaſphemi, in innocētis chriſti cruore uerſati ſunt. Reſpōdit illis imaginē cæſaris habētibus: nūmū cōactum cæſari: uos ipſos libēter deo redp̄s.4.b dite. Signatū eſt ſuper nos lumē uultus dei nō cæſaris. Et ueniūt ad eū ſadducæi, & reliq̄. De hac quæſtiōe B alias diſputās: hic nobis nō eſt cura erroris alieni. Sed q̄ erūt homines ſicut angeli dei: id ē nemo ibi moriē: nemo ibi naſciē, nec infans nec ſenex. Mulier ſterilis nō relinquēs ſemen ex ſeptem fratribus nouiſſime moriēs: quid aliud ſignificat quā iudaicā ſynagogā relictā quaſi mortuam a ſpiritu ſeptiformi q̄ ſeptē patriarchas impleuit? Qui non reliquerūt ſemen ei abraha hæ q̄ eſt ieſus chriſtus. Licet enim puer natus eſt illis: nobis tamen gentibus datus eſt. Quæ mulier mortua erat chriſto: nec cuiq̄ patriarchæ de ſeptem in reſurrectione coniūgetur. Septeno nāq̄ numero uniuerſitas perfectorū ſignatur: ut uerſa uice per Eſa.4.a Eſaiam dicitur: Apprehēdēt ſeptem mulieres uirū unū: id eſt ſeptē eccleſiæ, quas dñs un⁹ amat, arguit & caſtigat, 3.8.a adorant eū una fide. Hæ ſunt ſeptem ſportæ fragmentis panū plenæ. Panes uerba ſunt ſpūſſancti. Sportæ uero eccleſiæ. Quos panes ieſus benedicens fregit: & diſcipuli eius diuiſerūt turbæ: dum die ſeptimo benedixit omnia opa ſua requieſcēs in eis. Vnde luce facta primo die, qui eſt ſapiētiæ: & firmamēto in ſecūdo, q̄ eſt intellectus: & arida tertio, qui eſt conſilij: & luminaribus accenſis quarto, quæ ſunt uirtutes: & uolatilib⁹ piſcibuſq̄ factis quinto, quæ ſunt ſcientiæ: & anima uiuente ſexto, id eſt homine ad imaginē dei facto q̄ eſt pietatis: ſeptimo die ſpiritu timoris domini: qui permanet ſanctus in ſæculū ſæculi, & replet orbem terrarum, ſancta repletur eccleſia: non habens maculam neq̄ rugam. Cur autem eccleſia ſeptiformis: id eſt p̄fecta, timore repleē? Quia iuſtus uix 1.Pe.4.d ſaluabitur: qui rogat, Et non intres in iudi- p̄s.142.a cium cum ſeruo tuo domine: quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis uiuēs. Vñ his ſeptem qualitatib⁹ ſpirit⁹ pſalteriū cātauit: cōmemorās in eo, quid negligen- b 129 tia noſtra pepererit: I quid diligentia quæſierit: quid diuina p̄uidentia contulerit: quid inimici inſtiga- c 130 tio fraudauerit: quid II obliuio lubrica ſubtraxerit: quid humana fragilitaſ intulerit: quid ignorantia imp̄uida fefellerit. Omneſ hos ſeptē affectus in pſalmis inuenim⁹ expreſſos: ut ē illud. Primus: Cōcepit dolorem & peperit iniquitatem. Secundus p̄s.7.d Preueni in maturitate & clamaui. Tertiꝰ p̄s.118.c D Incerta & occulta ſapientiæ tuæ manifeſtaſti mihi. Quartꝰ: Ibidē.50.b Inimici mei animam meam circūdederūt. p̄s.16.c Quintꝰ: Obliuioni datus ſum tanq̄ mortuus a corde. Sextus: p̄s.30.d Quoniā lumbi mei impleti ſunt illuſioni- Ibidē.37.b bus. Septimꝰ: Delicta iuuētutiſ meæ & ignorātias meas ne memineris dñe. Quos affectus ſpūs ſeptiformis emūdat & illuminat: Ibidē.24.b ut ſeptem lucernæ ab auſtro ardētes, aquilonares tenebras expellāt in tabernaculo dñi. Spūs ſapiētiæ in pigro negligentiā repellit. Spūs intellectꝰ diligentiam rationabiliter quærit. Spūs cōſilij, diuinā p̄uidētiā prudēter inuenit. Spūs uirtutis, inſtigatiōes fortiter retundit. Spūs ſciētiæ, obliuionē lubricā diu eſſe integre nō ſinit. Spūs pietatis, humanā fragilitatē clæmēter īdulget. Spūs timoris, dei improuidā ignorātiā ardēter decoq̄t ac plene replet. Sapiētia, domū ædificat: intellectꝰ, gubernacula inuenit: conſiliū, bona diſcreta facit: uirtus, in patiētia animā poſſidet: ſciētia, diuitiæ fidei & ſalutis acq̄runt. Pietate proſperitas præſentis uitæ & futuræ cōſiſtit. Timore humilitas conſeruatur, & omne peccatum expellitur. Quia initium ſapientiæ timor domini eſt. b ¶ De mortuis autem quod reſurgant nō legiſtis in libro moyſi ſup rubum. In quo eſt ſimilitudo ueſtra: in quo ignis ardebat, ſed nō eius ſpinas cōſumebat? Sic uos inflāmat eloquiū

Et apprehendentes eum occiderunt & eiecerunt extra uineam. Quid ergo faciet dominus uineæ? Veniet & perdet colonos: & dabit uineam aliſs. Nec ſcripturam hanc legiſtis: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: a domino factū eſt iſtud: & eſt mirabile in oculis noſtris. b Et quærebāt eum tenere: & timuerunt turbā. Cognouerunt ēm qm̄ ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto illo abierūt. c Et mittunt ad eum quoſdam ex phariſæis & herodianis, ut eum caperent in uerbo. Qui uenientes dicunt ei: a Mag̃iſter ſcimus, quia uerax es: & nō curas quēq̄: Nec enim uides in faciem hominū: ſed in ueritate uiam dei doces: Licet dare tributum cæſari: an nō dabimus? Qui ſciens uerſutiam illorum, ait illis: Quid me tentatis? Afferte mihi denarium ut uideam. At illi obtulerunt ei: & ait illis: Cuius eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei: Cæſaris. Reſpondens autem ieſus, dixit illis: Reddite igitur quæ ſunt cæſaris, cæſari: & quæ ſunt dei, deo. Et mirabantur ſuper eo. Et uenerunt ad eum ſadducæi: qui dicūt reſurrectionē non eſſe: & interrogabāt eū, dicentes: Magiſter, moyſes nobis ſcripſit ut ſi cuius frater mortuus fuerit, & dimiſerit uxorem & filios non reliquerit: accipiat frater eius uxorem ipſius, & reſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus eſt nō relicto ſemine: & ſecūdus accepit eā & mortuus eſt, & nec iſte reliquit ſemen: & tertius ſimiliter. Et acceperūt eā ſimiliter ſeptē: & non reliquerunt ſemen. Nouiſſima omniū defuncta eſt & mulier: in reſurrectione ergo cum reſurrexerint, cuius de his erit uxor? Septem enim habuerūt eam uxorem. Et reſpondens ieſus, ait illis: Nonne ideo erratis, non ſcientes ſcripturas neq̄ uirtutem dei? Cum enim a mortuis reſurrexerint, neq̄ nubent neq̄ nubentur: b ſed ſunt ſicut angeli in cœlis. Dē mortuis autem q̄ reſurgant, non legiſtis in libro Moyſi ſuper rubum quomodo

meum: nec spinas uestras sub maledicto germinatas absumpsit. Inquiens, deus Abrahã & deus Isaac & deus Iacob: ter deũ nominãdo, trinitatẽ intimauit. Nõ est deus mortuorũ, sed uiuorũ. Vnum deum iterans, unam substantiã significat. Viuunt autem qui uendicabant portionis in Leuitico quæ est uolũtas prompta. Quæ cur quadrans dicit? Quia ex tribus consistit, cogitatu, uerbo, ac facto. Quod dicit, totum uictum suum misit. Tota em uoluptas corporis in uictu cõsistit. Vnde dicitur: Totus labor hominis, in ore suo est. Eccl. 6.c

Ca. XIII

ET cum egrederetur de tẽplo ꝛc. Enumerat discipulis cladem nouissimi temporis: id est destructionem templi cum plæbe & litera sua. De qua lapis super lapidem non relinquetur: id est testimonia pphetarum super eos in quos iudæi retorquebant ea: ut est in apostolum, in Esdram, in Zorobabel, in Machabæos. Quæ enumerat, omnia speranda sunt potius q̃ tractãda. Pseudochristi & pseudoprophetæ: gens super gentem: regnum super regnum: terremot⁹, uapulatio prædicantium: prædicatio euangelij usq; ad fines terræ: ut ante iudicium clamet ecclesia: A finibus terræ ad te clamaui domine. Domestici in domesticos surgentes: abominatio in tẽplo: fuga in montes: ut non descendat ad ima, qui ascendit ad alta. Orate ut hyeme non fiat fuga uestra uel sabbato: id est ne finiantur fructus uestri opis cũ fine tẽporis: Hyeme em̃ finitur fruct⁹: sabbato ỳo tẽpus. Tribulatio ingẽs & dies breues ꝓpter electos: ne malicia huius tẽporis mutet intellectũ eoꝝ. Sicut de Noe dicit. Post hæc sol contenebrabit ad gelida corda ut hyeme: & luna nõ splẽdebit serena tempestate dissensionũ: & stellæ erũt decidẽtes lumiet qñ pene deerit semen Abrahe cui assimilatæ sũt stellæ: & ỳtutes quæ sunt in cœlis mouebũt ad iram uindictæ: qñ mittent a filio hoĩs uenĩẽte ĩ nubib⁹ cœli cum uirtute qui pri⁹ sicut pluuia ĩ uellus gedeon descẽdit cũ humilitate. Et congregabit electos a q̃tuor uẽtis Saꝑ. 4.b

quõ dixerit illi deus, inquiẽs: Ego sum deus Abraham & deus Isaac & deus Iacob. Non est deus mortuorum, a sed uiuorũ. Vos ergo multum erratis. b Et ãccessit unus de scribis qui audierat illos conquirentes: & uidẽs quoniã bene illis responderit: interrogauit eũ qd̃ esset primũ omniũ mandatũ. Iesus autem respondit ei: Quia primũ omniũ mandatũ est: Audi israel, dñs deus tuus, deus unus est. Et diliges dñm deum tuum ex toto corde tuo: & ex tota ania tua: & ex tota mente tua: & ex tota uirtute tua. Hoc est primũ mandatũ. Secundũ autẽ simile est illi: Diliges ꝓximũ tuũ sicut teipsum. Maius b horũ aliud mandatũ nõ est. c Et ãit illi scriba: Bene magister in ueritate dixisti: quia unus est deus: & non est alius præter eum. Et ut diligatur ex toto corde: & ex toto intellectu: & ex tota anima: & ex tota fortitudine: & diligere proximũ tanq̃ seipsum, maius est omnib⁹ holocaustomatibus & sacrificijs. Iesus autẽ uidens qd̃ sapienter respõdisset, dixit illi: Non es longe a regno dei. d Et nemo iã audebat eũ interrogare. e Et rñdens iesus dicebat docẽs in tẽplo: Quõ dicũt scribæ christũ filium esse dauid? Ipse em̃ dauid dixit in spũsãcto: Dixit dñs dño meo: sede a dextris meis. Donec ponam inimicos tuos scabellũ pedũ tuorũ? Ipse ergo dauid dixit eũ dominũ: & unde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit. f Et dicebat eis in doctrina sua: Cauete a scribis, qui uolunt in stolis ambulare: & salutari in foro & in primis cathedris sedere in synagogis: & primos discubitus in cœnis: g qui deuorant domos uiduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipiẽt prolixius iudicium. h Et sedẽns iesus cõtra gaçophylaciũ: Aspiciẽbat quomodo turba iactaret æs in gaçophylaciũ: & multi diuites iactabant multa. Cum uenisset autẽ una uidua pauper, misit duo minuta, qd̃ est quadrans. Et conuocans discipulos suos, ait illis: Amen dico uobis: quoniã uidua hæc pauper plus omnibus misit qui miserunt in gaçophylacium. Omnes enim ex eo qd̃ abundabat illis, miserunt: hæc uero de penuria sua omnia quæ habuit misit totum uictum suum.

Ca. XIII

i ET cũm egrederetur de templo, ait illi unus ex discipulis suis: Magister, aspice quales lapides & quales structuræ! Et respondens iesus, ait illi: Vides has omnes magnas ædificationes: Nõ relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. k Et cũ sederet in monte oliuarũ contra templũ, interrogabant eũ sepatim petrus & iacobus & ioãnes & andreas: Dic nobis

d 131 VI
e 132 X
f 133 II
g 134 II
F
h 135 II
i 136 VIII
c
a 137 II
b 138 II
a
b
c
d
e
f
g
h
i
k

A tuor uentis,ut triticū uentilatū de area to/tius terræ.Fici pabola hæc est ꝓphetia. Folia nata,ꝙba sunt præsentia: æstas uero ꝓxima,dies est iudicij:in quo unaquæqꝫarbor manifestabit quæ in/tus habuit,an aridū ad comburendū, an uiride ad plantandū in edē cū ligno uitæ: cuiꝰ folia in salutē gētiū.i.uerba,qbꝰ diceť: Matth.11.d Venite bñdicti patris mei, & reliq̄. Sequiť. a Cęlū ⁊ terra trāsibūt: uerba aūt mea nō transibūt. De die autem illa ⁊ hora nemo scit neqꝫ angeli in cęlo neqꝫ filius nisi pater. Quid ē qđ dicit,neqꝫ filiꝰ nisi pater? Quid est qđ dicit,neqꝫ filiꝰ? Ioh.14.d de q̄ dicit: Pater maior me est:id est corpꝰ eius in terra positum qđ est ecclia. b Vigilate ⁊ orate/nescitis ēm qñ tēpus sit. Vigilia opus est mētis ante mortē corpis. Hō pegre ꝓficiscēs,corpꝰ est christi in cœlū.eleuatū:relinq̄ns domū suā quæ est ecclesia. Dans seruis suis potestatē uniuscuiusqꝫ opis:id est octo talen Matth.25.b ta iuxta Matthæū:uel Lu.19.b decē mnas, iuxta Lucā. Et ianitori p̄cepit ut uigilet:Id ē ei q p̄di Ezech.3.d cat,cui dicit: Si nō annūciaueris iniq̄ iniqtatē suā,sanguinē suū de manu tua reqrā. Vigilate ergo,& reliq̄. Sero an media nocte, qñ sūt occisa ægyptiorū primogenita:ne ueniat uos dormientes. Nā q dormit,non corpa uera, sed phantasmata intēdit: & uacuus uigilat de his q̄ uiderat.Sic nimirum sunt q̄s mundi amor rapit in uita: deserit post uitā qđ somniabāt ꝓ certo. Sequiť. c Quod uobis dico: omnibꝰ dico: uigilate. Hoc fine cōcludit sermonē:ut cōmune omniū præceptū nouissimi ꝓ primos audiāt.

Ca. XIIII

Rat autē pascha ⁊ açyma post biduū. b c

nobis quando ista fient: & quod signum erit, quando hæc omnia incipiēt consummari? Et respondens iesus, cœpit dicere illis: Videte ne quis uos seducat. Multi ēm uenient in nomine meo,dicentes,quia ego sum: & multos seducent. Cum audieritis autem bella & opiniones bellorum:ne timueritis:oportet ēm hæc fieri: sed nondum finis. Exurget ēm gens super gentem: & regnum super regnum: & erunt terremotus per loca & fames. Initium dolorum hæc. c Videte autem uosmetipsos. Tradent enim uos in concilijs:& in synagogis uapulabitis:& ante præsides & reges stabitis propter me in testimoniū illis. d Et in omnes gentes primū oportet prædicari euangelium. e Et cum duxerint uos tradentes: nolite præcogitare quid loquamini:sed qđ datū uobis fuerit in illa hora,id loquamini. Nō ēm estis uos loquētes,sed spiritussanctus. Tradet autem frater fratrem in mortem:& pater filium: & consurgent filij in parentes & morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem,hic saluus erit. f Cum autem uideritis abominationem desolationis stantē ubi non debet:qui legit,intelligat. g Tūc qui in iudæa sunt,fugiant in montes:& qui super tectū non descendat in domum: nec introeat ut tollat quid de domo sua. Et qui in agro erit: non reuertatur retro tollere uestimentum suum. h Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. i Orate uero ut hyeme non fiat. k Erunt enim dies illi tribulationis tales quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit deus usq; nunc, neq; fient. l Et nisi breuiasset dominus dies : non fuisset salua omnis caro. Sed propter electos quos elegit,breuiauit dies. m Et tūc si quis uobis dixerit:Ecce hic est christus,ecce illic,ne credideritis. n Exurgent ēm pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabūt signa & portenta ad seducendos si fieri potest etiam electos. Vos ergo uidete:ecce prædixi uobis omnia. o Sed in illis diebus post tribulationē illam sol contenebrabitur:& luna nō dabit splendorem suum:& stellæ cœli erunt decidētes:& uirtutes quæ in cœlis sunt,mouebunť. p Et tunc uidebūt filium hominis uenientem in nubibus cū uirtute multa & gloria. Et tunc mittet angelos suos:& congregabit electos suos a quatuor uentis, a summo terræ usq; ad summū cœli. A ficu autem discite parabolam: Cum iam ramus eius tener fuerit,& nata fuerint folia:cognoscitis,quia in proximo sit æstas. Sic & uos cum uideritis hæc fieri, scitote qđ in proximo sit in ostijs. Amen dico uobis, quoniam non transibit generatio hæc, donec omnia ista fiant. a Cœlum & terra transibunt: uerba autem mea non transibunt. q De die autem illa uel hora nemo scit:neq; angeli in cœlo, neq; filius nisi pater. b r Videte, uigilate & orate: nescitis enim quando tempus sit. s Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam: & dedit seruis suis potestatem cuiusq; operis: & ianitori præcepit ut uigilet. t Vigilate ergo:nescitis enim quando dominus domus ueniet: sero an media nocte, an gallicantu, an mane: ne cum uenerit repente inueniat uos dormientes. Quod autem uobis dico,omnibus dico: Vigilate.

c Rat autem pascha & açyma post biduum: Ca. XIIII

Et quærebant

Nunc aspergamus libru nostrū sanguine & limina domorū:& funē coccineū circū/demus domui orationis nostræ:& coccum in manu nostra ut Sara ligemꝰ:ut uaccā rufam in ualle occisā enarrare possimꝰ. Pascha trāsitus interpretať. Phase uero im/molatio. In īmolatione agni & transitu populi per mare uel per ægyptum,præfigura tur passio christi:& redēptio populi de inferno:qñ nos post biduum uisitat: id est plenissima luna æta/te christi perfecta: ut nec cū aliqua parte tenebrosa, carnes agni immaculati qui tollit peccata mūdi, in una domo,quæ ē una ecclesia matris suæ ecclesia catholica: calciati charitate & armati uirtute comedamus dicētes: Et ēm pascha nostrum immolatus est christus. 1.Cort.5.c

Et quærebāt

C
c 139 I
d 140 VI
e 141 II
f 142 VI
g 143 II
D
h 144 II
i 145 VI
k 146 II
l 147 VI
m 148 II
n 149 VI
o 150 II
p 151 II
q 152 VI
r 153 VI
s 154. II
t 155 II
a 156 I

E a ¶Et quærebant summi sacerdotes & scribę &c. A principibus egressa est iniquitas in babylone. Occiso etenim capite,totū corpus enerue efficit. Vnde miseri faciunt qđ capita moliunt. Vitant diē festū qđ cōuenit illis. Nō est enim festiuitas his qui uitā & misericordiā perdiderunt. Venit iesus bethaniæ. Hinnulus ceruorū semp

b 157 VI ad lectū suū redit.i. filius obediens patri usq; ad mortē obediētiam a nobis petit. Simon leprosus,mūdū

e 158 I infidelē primo,& postea fidelē significat. Mulier cū alabastro, ecclesiasticā fidē:quæ dicit:Nardus mea de

Cañ.1.d dit odorē suū. Pistica nardus dicit.i.mystica & præciosa.Dom⁹ impleta odore, cœlū & terra est.Fractū alabastrū, carnale est desyderiū: qđ frāgit ad caput ex q̄ omne corpus cōpaginatū est.

d 159 IIII Recūbente ipso.i.humiliante,ut eū tangeret fides peccatricis, quæ de pedib⁹ ascendit ad caput: & ad pedes a capite descēdit

e 160 II per fidē:id est ad christū & ad mēbra eius.

F b ¶Quidā indigne ferētes.Per synecdochē dicit unus pro multis, & multi pro uno: Dicentes intra se: Vt quid pditio hæc unguēti?Perdit⁹ de salute pditionē inuenit,& in ficu fructifera mortis laqueū nancisci tur. Trecentis denarijs poterat uenūdari unguētū & dari pauperibus. Sub prætextu auariciæ mysteriū loquit fidei.Etem

f 161 IIII nostra fides trecentis emit denarijs.i. decē sensibus p corpus & animā & spm triplicatis: ut & nos sicut Gedeon trecentorū uirorū numerū assumētes,allophylorū castra paupes spiritu fractis langūculis nostris cū tubis & lucernis de-

Iudicū.7.b struamus:& ut abrahā cū trecētis uiris, spolia ad uesperū diuidamus. Sequit. c ¶Bonū opus opata est in me. Qui credit in deū,reputat ei in opus iusticiæ. Aliud est em credere ei:aliud credere in eum:id est totū eiscere te in illum. Qđ habuit,hæc fecit. Non aliunde speremus qđ in nobis habemus. d ¶Præuenit ungere corpus meum. Id est antecą ueniret is q excluderet.Iudas iscariotis un⁹ de duodecim. Vnus numero nō unus merito:unus nomine,non unus numine: unus corpore, non unus ani-

Cañ.4.c mo. Vnde sponsus ad spōsam canit: Vulnerasti cor meū soror mea sponsa, in uno oculorum tuorum, & in uno crine colli tui. Oculus & crinis,sapientiæ est uirtus: quo-

Matt̄.13.b niam iudæ cum cæteris dicitur: Vobis datum est nosse mysterium regni: & dedi uobis potestatem & reliqua. Abijt ad principes. Postcą exijt,satanas in eum intrauit.

Ps.18.a Hic nox nocti indicat scientiā. Vnūqđcą animal ad simile sibi iungit. Maria currit ad apostolos,ut dies diei eructet

G uerbū:Et iudas ad iudæos,ut nox nocti indicet scientiā. Promittūt pecuniā, amittūt uitā, quā ipse recepit cū uitā amisit. Quærebat opportunitatē. Opportunitas doli nūcą iuenit,ut nō uindicet hic aut illic. Promittit se tradere: ut magister eius diabolus ante dicebat: Tibi dabo potestatē hāc uniuersam.

a ⁊Et qūærebant summi sacerdotes & scribæ, quomodo eum dolo tenerent & occiderent:dicebant autem:Non in die festo: ne forte tumultus fiat in populo. ‘Et cum esset bethaniæ in domo simonis leprosi,& recumberet: uenit mulier habens alabastrum unguēti nardi spicati præciosi:& fracto alabastro effudit sup caput eius. Erāt

b autē qđidā indigne ferētes intra semetipsos, & dicētes: Vt qd pditio ista unguēti facta ē? Poterat em unguētū istud uenūdari plusc̄ trecentis denarijs,& dari pauperibus. Et fremebāt in eam. Iesus autē dixit: Sinite eam:

c Quid illi molesti estis? Bonū opus operata est in me. Semper enim pauperes habetis uobiscū:& cum uolueritis, potestis illis benefacere:me autē non semper ha-

b betis. Qđ habuit, hæc fecit: ⁊Prēuenit ungere corpus meū in sepulturā. Amen dico uobis: ubicūcą prædicatū fuerit euangeliū istud in uniuerso mūdo: & qđ fecit hæc,narrabit in memoriā ei⁹. ‘Et iudas Iscariotis un⁹ de duodecim abijt ad summos sacerdotes, ut proderet eū illis. Qui audiētes gauisi sunt: & promiserūt ei pecuniā se daturos. Et quærebat quō eū opportune traderet. Et primo die açymorū qñ pascha imolabāt,dicunt ei discipuli: Quo uis eamus & paremus tibi comedere pascha? Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatē:& occurret uobis homo lagenā aquæ baiulans:sequimini eū:& quocūcą introierit,dicite dño domus:qa magister dicit: Vbi est refectio mea:ubi pascha cū discipulis meis manducē? Et ipse uobis demōstrabit cœnaculū grande stratum:& illic parate nobis. Et abierunt discipuli eius:& uenerunt in ciuitatem: & inuene-

e runt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha. ‘Vespere autem facto uenit cum duodecim: & discumbentibus eis

H Et primo die açymorū:quæ cū amaritudine manducant: açyma nobis est redēptionis. Amaritudo uero passio dñi. Dicunt discipuli: Quo uis eamus? Vt cū uolūtate dei dirigamus gressus nostros. Dñs indicat cū quo manducat pascha: & more suo mittit duos: qđ supra exposuim⁹: Et dicit: Ite in ciuitatē,& reliq̄. Ciuitas ē eccl'ia quæ muro fidei cingit. Homo occurrēs, populus primitiuus est. Amphora aquæ, lex literæ est. Seqmini eū:qui ducit in altū ubi ē refectio christi? Vñ Raab exploratoribus mādat ut nō irēt per ima,sed per excelsa pergerēt. Cœnaculū grāde,eccl'esia magna est:qua narratur nomen dñi, strata uarietate uirtutū & linguarū:ut ē illud: Circūamicta uarietate:in qua paratur dño pascha. Dñs domus,Petrus apl's est. Cui dñs domū suā credidit,ut sit una fides sub uno pastore. e ¶Vespere autem facto &c. Vespa diei, uesperā indicat mūdi. Circa undecimā nāc̄ horā ueniūt nouissimi qui primi denariū uitæ accipiūt æternæ:qa ante crucē Abrahā erat in infer-

Ioſue.2.c

bus eis no,& post crucē latro in paradiso. Māducātibus aūt eis ait: Vn⁹ ex uobis me tradet q māducat mecū panē. Quia dū falsitas arguit, nihilomin⁹ ꝟitas cōprobat: ut ipleret qđ dicit: Qui edebat panes meos, magnificabat sup me supplātationē. Oēs tāgunt ut fiat harmonia in citharæ:oēs nerui bñ suspēsi,cōsona uoce rñdēt: Nunqd ego sū dñe? Vn⁹ remissus & pecuniæ amore affect⁹ dixit: Nunqd ego sum rabbi? Et dicit illis: Vn⁹ de duodecim. Sepat lup⁹ seorsū ouē quā capit. Ouis quæ de ouili egredit, lupi patet morsibus. Filius hois uadit: sed uæ homini per quē tradet. Multi bonū ut iudas faciūt,sed omnino illis nō proficit. Bonū erat ei si nō esset natus: Intimo latēs utero materno: melius est nō esse cą ad tormēta esse. Accepit iesus panē & benedicens fregit,transfigurans corpus suum in panem qđ est ecclesia præsens: quæ accipitur in fide: benedicitur in numero:frangitur in passionibus:datur in exemplis, sumitur in doctrinis: formans sanguinem suum in calicē,uino & aqua mixtum: ut alio purgemur a culpis,alio redimamur a pœnis. Sanguīe nāc̄ agni seruantur domus a pcussione angeli: & aqua maris rubri

Ps.40.c

extinguūtur

A extinguuntur inimici, quæ sunt mysteria ecclesiæ christi. a ℂ Gratias agens dedit illis. Gratia nō meritis saluati sumus a deo. b ℂ Et biberunt ex eo omnes. Ebrietas fœlix, satietas salutaris: quæ quāto copiosius sumit, tanto maiorē sobrietatē mētib⁹ donare dignat. Et iudas bibit: sed nō saturatur: nec sitim extinguit ignis æterni, qa indigne sumit mysteria christi. Hic macula in luna ostenditur: quæ nunq̄ deleť. Luna ecclesiæ merito cōparat: quæ nō habet splēdorē: sed a sole certis modis susci pit lumē. i. a christo q permanet in æternū. Sunt em̄ in eccla ds sacrificiū nullū emūdat: sed eos cogitatio insipiēs p ducit ad culpas: q se cœnosæ crudelitatis fetorib⁹ miscuerūt. Sāguis em̄ noui testamēti, q p multis effundit, nō oēs emūdat. c ℂ Nō bibam de genimie vitis vsq̄ in diē illū cē. Hic mutat tātū sacrificiū, sed nō mutat tēp⁹: ut nos nunq̄ cœnam

B dñi ante quartādecimā lunā faciamus. Qui facit in q̄rtadecima resurrectionē: in undecīa luna cœnā dñi facit: qđ nūq̄ inuētū est, nec in ueteri testamento, nec in nouo. d ℂ Et hymno dicto ꝛc. Id ē laude

ps.12.f dñi: ut est in psalmo: Et laudabunt dñm q requirūt eū: & mādu cauerunt eū & adorauerūt oēs pingues terræ. e ℂ Et exierūt in montem oliuarū. In monte olivueti iesus teneť, & inde ad cœlos ascēdit: ut nos sciam⁹ qa inde ascendimus ad cœlos, unde uigilamus & oram⁹ & ligamur: nec repugnamus in terra. Oēs uos scādalū patiemini. Oēs cadūt, sed nō

ps.40.b oēs iacēt. Nunqd qui dormit nō adijciet ut resurgat? Carnale est cadere, sed diabolicū iacere. Scriptū est: percute pastorē. Prophe

Zach.13.c ta Zacharias postulat passionem dñi. Pater rñdet: pcutiā pastorē, precib⁹ sancto rū infernaliū. Filius a patre mittit & pcutit. i. incarnat & patit. Dispgunt oues pastore capto: resurrectio promittitur, ut spes non extinguatur. f ℂ Petrus ait: Et si omnes scandalizant. Et alis

bus eis & manducantibus, ait iesus: Amen dico uobis: quia unus ex uobis tradet me qui māducat mecū. g At illi cœperūt cōtristari, & dicere ei singulatim: Nunquid ego? h Qui ait illis: Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino. Et filius quidem hominis uadit sicut scriptū est de eo. i Væ autē homini illi p quē filius hominis tradet. Bonū erat ei si natus nō fuisset homo ille. k Et māducātibus illis, accepit iesus panē & benedicens fregit & dedit eis, & ait: Sumite, hoc est corpus meum.

a b l Et accepto calice grātias agēs dedit eis. Et bibērūt ex illo oēs. Et ait illis: Hic est sanguis me⁹ noui testamēti,

c qui pro multis effundet. Amē dico uobis: qđ iam nōn bibā de genimine uitis usq̄ in illū diem, cū illud bibā

d e nouū in regno dei. m Et hymnō dicto exierūt in montē oliuarū. Et ait eis iesus. n Oēs scādaliçabimini in me in nocte ista: quia scriptū est: o Percutiā pastorē & dispgent oues. Sed postq̄ resurrexero præcedā uos in ga-

f lilæā. p Petrus aūt ait illi: Et si oēs scādaliçati fuerint, sed nō ego. Et ait illi iesus: Amē dico tibi: quia tu hodie

g in hac nocte priusq̄ bis gallus uocē dederit, ter me es negaturus. q At ille amplius loquebat: Et si oportuerit me simul cōmori tibi, nō te negabo. Similiter aūt & oēs dicebāt. r Et ueniunt in prediū cui nomē gethsemani:

b s & ait discipulis suis: Sedete hic donec orē. Et assumit

i petrū & iacobū & ioannē secū: & cēpit pauere & tedere.

t Et ait illis: Tristis est anima mea usq̄ ad mortē: Sustinete hic & uigilate. u Et cū processisset paululū procidit super terram: & orabat ut si fieri posset, transiret ab eo

k hora: & dixit: Abba pater: omnia tibi pōssibilia sunt: transfer calicem hunc a me: x sed non qđ ego uolo, sed qđ tu. y Et uenit & inuenit eos dormientes: & ait petro:

l Simon dormis non potuisti una hora uigilare? Vigilāte & orate ut non intretis in tentationē. z Spiritus quidem promptus est, caro autē infirma. a Et iterum abiēs orauit eundē sermonē dicens. Et reuersus denuo inuenit eos dormientes. Erant enim oculi eorum grauati: & ignorabant quid responderent ei. Et uenit tertio, & ait illis: Dormite iam & requiescite. b Sufficit. Venit hora ecce filius hominis tradetur in manus peccatorum. Surgite eamus. Ecce qui me tradet prope est. c Et adhuc eo loquente, uenit iudas Iscariotis unus de duodecim: & cum eo turba multa, cum gladijs & lignis

a summis

sine pennis in altū uolare nititur: Sed corpus aggrauat animā: ut timore humanæ mortis, timor dñi supetur uel uincatur. g ℂ Priusq̄ gallus bis vocē dederit, ter me es negaturus. Gallus cantat, Petrus negat ter. Gallus lucis nuncius quis est, nisi spūssanctus? cuius uoce in prophetis & apostolis nos de terna abnegatione qua deum negauimus nosse, uoce ancil larū exterriti, excitamur ad amarissimos post lāpsum fletus: q male cogitauim⁹ de deo: & male locuti sumus ad proximos: & male fecimus ad nos metipsos. Et uenit in prædium gethsema/ni: id ē uallis pinguedinū: ubi tauri pinues obsederunt eū, & uituli multi circūderunt eū. b ℂ Sedete hic donec orem. Separat in oratione qui sepatur in passione: quia ille orat: illi dormiunt pinguedine cordis oppressi. i ℂ Cepit pauere & ait Tristis est anima mea vsq̄ ad mortem. Pauere & tristificari docemur ante iudicium mortis: qui non possumus per nos dicere nisi per illum: Venit princeps mundi huius: & in me non habet quicq̄. Et dixit Abba pater. Hebraice & græce loquitur, quia non est distinctio iudæi & græci. k ℂ Si possibile est trāsfer calicē hūc a me: sed non qđ ego volo. Vsq̄ in finem non cessat nos docere patribus obedire: & uoluntatem eorum uoluntati nostræ præponere. Inuenit eos dormientes. Sicut dormiunt mēte, sic & corpore. l ℂ Vigilate & orate ne intretis in tentationem. In tentationem intrat, qui orare negligit. Ter discipuli dormiūt: & ter dominus orās suscitat. Terna dormitatio, tres mortuos quos dominus suscitauit significat. Primum in domo: Secundum ad sepulchrum: Tertium de sepulchro. Terna uigilia domini: tres

g 162 I
h 163 II
i 164 VI
k 165 I
l 166 II
m 167 VI
n 168 IIII
o 169 VI
p 170 I

D

Ioh.14.d
q 171 VI
r 172 I
s 173 VI
t 174 IIII
u 175 I
x 176 I
y 177 II
z 178 IIII
a 179 VI
b 180 IIII
c 181 I

Matth.9.c
Lu.7.c
Ioh.11.f

personas habere nos in orādo docet: & de p̄teritis & futuris & de præsentib⁹ ueniā rogare. Venit iudas cū gladijs & lignis. Incumbit uirtuti sæculi qui desperat de adiutorio dei.

E torio dei. Dat signum oſculi cum ueneno doli: Sicut Cain obtulit ſacrificium ſubdolum & reprobatum. Vnde uinum cum aceto in cruce ponunt. Et tenuerunt ieſum. Hic adeſt Ioſeph uinctus, uenditus a fratribus: & ferrum pertranſiuit animam eius. Vnus educens gladium amputauit auriculam ſerui. Prædicatio Petri: auditum a iudæis abſcidit regni dei. a ¶ Tunc diſcipuli eius omnes relinquẽtes eũ fugierũt. Tunc adimpletũ eſt qđ dicit: Elongaſti a me amicũ & ꝓximũ, & notos meos a miſeria. b ¶ Adoleſcens quidã ſequebat eũ amictus ſindone ſup nudo: & tenuerunt eũ. At ille relicta ſindone nudus profugit ab eis. Hoc ꝓprie Marcus. Sicut & Ioſeph relicto pallio nudus de manibus impudicæ dñæ effugit. Qui autẽ uult effugere manus iniquorum, relinquẽs mẽte quæ mundi ſunt, fugiat poſt ieſum. Et cõ uenerunt ſacerdotes & ſcribæ. Tunc fit cõgregatio taurorũ in uaccis populorũ. Petr⁹ a longe ſequebat. Vir duplex anĩo, inconſtãs eſt in oĩb⁹ uĩs ſuis. Timor retrahit, charitas trahit. In atrio cũ miniſtris calefacit ſe ad ignem. Atriũ ſacerdotis, eſt ſæcularis circuit⁹: miniſtri, dæmonia ſunt: Ignis, deſyderiũ carnale: cũ quibus q̃ manet, flere peccata non poteſt. Summi ſacerdotes quærebãt falſũ teſtimoniũ aduerſus ieſum. Mentita eſt iniquitas ſibi: ut regina aduerſus ioſeph: & ſacerdotes aduerſus ſuſannã: ſed ignis ſine materia deficit. Et cõueniẽtia teſtimõia nõ erãt. Q̃ uariãt incertũ habet. c ¶ Quidam dicebant: Audiuimus hũc dicentẽ: Ego diſſoluã tẽplũ hoc ꝛc. Moris eſt hæreticorũ umbram de ueritate trahere. Nõ ille dixit qđ illi dicunt: ſed ſimile uerbum de templo corporis ſui qđ poſt triduũ reſuſcitauit. Exurgens ſummus ſacerdos interrogat ieſum: Ille autem tacebat. Ipſe deus & ſaluator noſter qui mundo ſalutem contulit: & humano generi ſua pietate ſubuenit: ſicut ouis ad occiſionem ſine uoce ducit: & obmutuit & ſiluit a bonis. Taciturnitas chriſti

d 182 II
Ps.87.d
e 183 I
f 184. I
g 185 VI
h 186 X
Gen.39.a
i 187 I
k 188 IIII
l 189 II
F
Iacobi.1.a
m 190 VI
Ps.26.d
n 191 I
o 192 VI
p 193 II
q 194. I

a summis ſacerdotibus & ſcribis & a ſenioribus. ᵇ Derat autem traditor eius ſignum eis, dicens: Quẽcũq; oſculatus fuero, ipſe eſt, tenete eum & ducite caute. Et cum ueniſſet, ſtatim accedens ad eum, ait: Rabbi: & oſculatus eſt eum. At illi manus iniecerunt in ieſum, & tenuerunt eũ. ᶜ Vnus aũt quidã de circũſtantibus educens gladium: percuſſit ſeruũ ſummi ſacerdotis: & amputauit illi auriculã. ᵈ Et reſpõdẽs ieſus, ait illis: Tanq̃ ad latronem exiſtis cum gladijs & lignis comprehendere me: quotidie eram apud uos in templo docens: & nõ
a me tenuiſtis. ᵉ Sed ut impleantur ſcripturæ. Tũnc diſci
b puli eius relinquentes eum, omnes fugierunt. ᶠ Adoleſcens aũt quidã ſequebatur eum, amictus ſindone ſup nudo: & tenuerunt eum. At ille relicta ſindone, nudus profugit ab eis. ᵍ Et adduxerunt ieſum ad ſummum ſacerdotem: & conueniunt omnes ſacerdotes & ſcribæ & ſeniores. ʰ Petrus autem a longe ſecutus eſt eum uſq; intro in atrium ſummi ſacerdotis: & ſedebat cum miniſtris ad ignem: & calefaciebat ſe. ⁱ Summi uero ſacerdotes & omne cõcilium quærebant aduerſus ieſum teſtimonium: ut eum morti traderent, nec inueniebãt.
Multi autem falſum teſtimonium dicebant aduerſus
c eum: & conuenientia teſtimonia non erant. ᵐ Et quidã ſurgẽtes, falſum teſtimoniũ ferebant aduerſus eum dicentes: Quoniã nos audiuimus eũ dicentẽ: Ego diſſoluam templum hoc manufactum: & poſt triduũ aliud non manufactũ ædificabo. Et non erat conueniẽs teſtimoniũ illorum. Et exurgens ſummus ſacerdos in medium: interrogauit ieſum, dicẽs: Non reſpondes quicq̃ ad ea quæ tibi obijciuntur ab his? Ille autem tacebat, & nihil reſpondit. Rurſum ſũmus ſacerdos interrogabat
d e eum, & dicit ei: Tũ es chriſtus filius dei benedicti? Ieſus
f autem dixit illi: Ego ſum. ⁿ Et uidẽbitis filium hominis
g b ſedentẽm a dextris uirtutis: & uẽnientem cum nubi
i bus cœli. ᵒ Summus autem ſacerdos ſcindẽs ueſtimenta ſua, ait: ᵖ Quid adhuc deſyderamus teſtes? Audiſtis blaſphemiam. Quid uobis uidetur? Qui omnes condemnauerunt eum eſſe reum mortis. ᵠ Et cœperũt quidam cõſpuere in eum: & uelare faciem eius: & colaphis eum cædere: & dicere ei: Prophetiça. Et miniſtri alapis eum cædebant

apologiam adæ abſoluit. b ¶ Et dixit ei: tu es chriſtus filius dei benedicti? Quem expectabant de longe, in propẽ nõ uident. Sicut Iſaac caligantibus oculis, Iacob ſub manibus nõ agnoſcit, ſed longe de eo futura canit. c ¶ Ieſus autem dixit illi: Ego ſum. Vt inexcuſabiles ſint. f ¶ Et uidebitis filiũ hominis: Sacerdos interrogat filium dei: Ieſus autẽ reſpondit filiũ hois: ut hãc intelligamus dei filiũ eundẽ eſſe & filiũ hois: & ne quaternitatẽ faciamus in trinitate: ſed homo in deo, & deꝰ in hoie neceſſe ſit. g ¶ A dextris uirtutis ſedentẽ. Id eſt in uita regnantem ſempiterna & uirtute diuina. b ¶ Et uenientem in nubibus cœli. In nube aſcẽdit, cum nube ueniet: id eſt in corpore ſuo ſolo qđ ſumpſit a uirgine aſcẽdit: & cũ multiformi eccleſia quæ eſt corpꝰ ipſius & plenitudo eius ad iudicium uenturus eſt: ſicut dicit ſcđm Matthæũ: Cum autẽ uenerit filius hominis, & omnes angeli cum eo, & reliq̃. i ¶ Summus ſacerdos ſcidit ueſtimenta ſua: Hoc eſt ephod, in quo habebant honorem iudæi amiſerunt. Hic adeſt Samuel ſciſſo pallio de manibus Saul: id eſt regno. Milites gentiles non ſcindũt tunicam chriſti. Sacerdotes uero ſcindunt dignitatẽ ſacerdotij ſui. Et condẽnant eũ reũ eſſe mortis. Quo reatu ſuo, reatũ noſtrũ ſolueret: & uelamine faciei ſuæ, uelamẽ cordium noſtrorũ auferret: & ſputaminibus ſuſceptis, faciẽ animæ noſtræ lauaret: Et colaphis qb⁹ in caput p cuſſus eſt, caput humani generis, qđ eſt Adam ſanaret: Et alapis quibus expalmatus eſt, maxima laus eius, noſtris manib⁹ & labijs plauderet: unde: Omnes gentes plaudite manib⁹. Et cruce ſua, cruciatum noſtrum ſolueret: & morte ſua, mortẽ noſtram necaret: cum forma ſerpentis ſerpentem necat: quia ſerpente deuirga facto alij abſorbentur ſerpẽtes. Vnde per prophetã ipſe dicit: Ero mors tua o mors, & morſus tuus o inferne. Opprobria eius, noſtrum abſtulere opprobriũ. Vincula eius nos liberos fecerũt. Corona ſpinea capitis eius, diadema

G
Matth.15.c
H
1.Reg.15.f
Ps.46.a
Oſee.13.d

A diadema regni adepti sumus. Vulnerib⁹ eius sumus sanati. Sepultura eius resurgimus. Descensione eius ad inferos, nos ascēdimus ad cœlos. Hic inuenitur mel in ore leonis mortui. Hæc omnia præuidens ꝓpheta ait: Quid retribuā dño pro omnibus quæ retribuit mihi? ª ¶Et cum esset petrus in atrio ꝛc. Petrus sine spiritu, uoci ancillæ cessit: cū spiritu, nec principibus nec regibus cedit. Prima ancilla tubatio est. Secunda cōsensio. Tertius uir, actus est. Hæc ē trina negatio, quā abluit ꝑ flet⁹ ꝙbi christi recordatio. Tūc nobis gallus cātat, qñ prædicator qsq; ꝑ pœnitentiā corda nostra ad compunctionem excitat. Tunc incipim⁹ flere, qñ ignimur intus per scintillā scientiæ: & foras eximus extra qđ fuimus. Ca. XV

ET confestim mane cōsiliū facientes ꝛc. ¶Uincum iesum tradūt pilato. Hic adest Samson uinct⁹ a Dalila. Sāson .i. sol eoꝝ qb⁹ occubuit sol in meridie. Dalila situla interpretat̄: quæ est synagoga: quæ situlæ more limpidū liquorē nō tenet: & qs/quilia immūda colle git. Sāson noster, maxilla uerbi sui innumeras cateruas iudæorū & dæmonum hic sternit: & fontē phenis uitæ sitientibus nobis .i. corpori suo aperit. Pontifices concita uerūt turbas ut peterent barrabbā & crucifigerent iesum. Hic duo hirci adsunt: un⁹ ἀποπομπαῖος .i. admissari⁹, cū pēcō ppli in desertū iferni absolut⁹ dimittit̄: alter ꝑ peccatis absolutorū ut agn⁹ occidit̄. Pars dñi semp mactat̄, ps diaboli q ē magister eoꝝ effrenata in tartarū ꝓcipitat̄. Subdit̄. c ¶Vultis dimittam vobis regē iudęorum. Multas occasiões dedit pilat⁹ liberādi saluatorē. Primo cōferēs latronē: deide inferēs Quid ergo uultis faciā regi iudæoꝝ? Cū ꝙ rndissēt: crucifigat̄: nō statim acquieuit: sed scđm suggestio/

Judicū.15.c

Judicū.16.c

B

a eum cædebant. ᶠEt cū̄ esset petrus in atrio deorsum: uenit una ex ancillis summi sacerdotis: & cum uidisset petrū calefacientem se: aspiciens illum, ait: Et tu cum iesu naçareno eras? ᵍAt ille negauit, dicens: Neq; scio neq; noui quid dicas. ʰEt exijt foras ante atrium: & gallus cantauit. Rursus autē cum uidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus: quia hic ex illis est. At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant, dicebant petro: Vere ex illis es: nam & galilæus es. Ille autem cœpit anathematiçare & iurare: quia nescio hominem istum quem dicitis: & statim gallus iterum cantauit. ⁱEt recordat⁹ est petrus uerbi qđ dixerat ei iesus: priusq; gallus cantet bis, ter me negabis: & cœpit flere.

b ª¶T confestim mane consiliū facientes summi sacerdotes cum senioribus & scribis & uniuerso cōcilio: ᵇ ūincientes iesum duxerunt & tradiderunt pilato. ᶜEt interrogauit eum pilatus: Tu es rex iudæorum? At ille respondens, ait illi: Tu dicis. ᵈEt accusabant eū summi sacerdotes in multis. Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens: Nō respondes quicq; ? Vide in quantis te accusant. Iesus autem amplius nihil respondit, ita ut miraretur pilatus. ᵉPer diem autem festū solebat dimittere illis unū ex uinctis quēcūq; petissent. ᶠErat autem qui dicebatur barrabbas: qui cum seditiosis erat uinctus: qui in seditione fecerat homicidium. Et cum āscendisset turba: cœpit rogare sicut semper faciebat illis. Pilatus autem

c respondit eis & dixit: Vultis dimittam uobis regem iudæorum? Sciebat enim qđ per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes. ᵍPontifices autem concitauerunt turbam, ut magis barrabbā dimitteret eis. ʰPilatus autem iterum respondēs, ait illis: Quid ergo uultis faciam regi iudæorum? At illi iterum clamauerūt: Crucifige eum. Pilatus uero dicebat illis: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eum. ⁱPilatus autem uolēs populo satisfacere, dimisit illis barrabbā: & tradidit eis iesum flagellis cæsū ut crucifigeret̄. ᵏMilites autem duxerunt eū intro in atriū prætorij: & cōuocant totam cohortem: & induūt eum purpura: & imponunt ei plectentes spineam coronam: & cœperunt salutare eum: Aue rex iudæorum. ˡEt percutiebant caput eius arundine: & conspuebant eum: & ponētes genua adorabant eum. Et postq; illuserunt ei, exuerūt illum purpura: & induerunt eum uestimētis suis: ᵐ & educūt

d illum, ut crucifigerent eum. Et ångariauerūt prætereuntem quēpiam Simonē cyreneū uenientē de uilla, patrē Alexandri

Matth.27.b

C

r 195 I

Rom.11.c

s 196 I

Gen.4.

Ibidē.22.c

Ibidē.37.e

t 197 II

Num.21.b

Ibidē.13.c

a 198 II

b 199 I

4.Reg.6.b

c 200 I

d 201 IIII

D

Ione.1

e 202 II

f 205 IIII

g 204 I

h 205 I

i 206 I

k 207 IIII

l 208 VI

Hiere.11.e

m 209 I

Deut.21.d

k pendet

E pẽdet in ligno, factus est maledict⁹, ut tolleret maledictũ. Simon qui portat crucẽ in angaria: ipse est q laborat pro laude humana. Cogunt eum homines huic labori: quẽ nõ cogit timor & dilectio dei. Ipsa species crucis: quid est nisi forma quadrata mundi? Oriens de uertice fulgens. Arcton dextra tenet: auster in leua consistit: occidens sub plãtis firmat. Vnde apostolus dicit: Vt scia-
n 210 I Epb.3.d
o 211 IIII
mus quæ sit altitudo
p 212 I
& latitudo & longitudo & ꝓfundũ. Aues
q 213 X
qñ uolant ad æthera,
r 214 I
formam crucis assumũt: hõ natãs per aq̃s
s 215 I
uel orans, forma crucis uehit. Nauis p maria, anthẽna cruci similata suffiat. Thau
t 216 VIII
litera, signũ salutis &
u 217 VI
crucis describit. Et producũt eũ in golgotha qđ interpretat calua-
x 218 II
ria. Tradunt iudæi q̃ in hoc mõtis loco immolatus est aries pro Isaac: ut ibi decollet .i. christus a carne sua carnali uidelicet iudæa sepetur. a ¶ Et
y 219 II
3 220 II
dabant ei bibere mirrhatum uinum. Hoc aceto, succus lœtalis
a 221 VI
pomi abstergitur. Et
F
non accepit, id pro quo patit. Vnde de
pſ.68.b
co dicit: Quæ nõ rapui: tunc exoluebã.
b 222 II
Et crucifigũt eũ. Hic figitur salus in ligno: ligno primo ifixa est
c 223 I
mors. Lignũ primũ, lignum sciẽtiæ boni & mali est. Et secũdũ
d 224 II
lignum, boni tãtum, nobis & uitæ lignum
e 225 II
est. Extensio manus primæ ad lignũ, mortem apprehendit: extensio autem secũdæ, uitã quæ perierat invenit. Ligno hoc uehimur p mare undosum ad terram uiuentiũ. b ¶ Diuiserunt vestimẽta ꝛc. Vestimẽta domini, eius mandata sunt, quibus tegitur corpus eius, qđ est ecclesia: quæ diuidunt inter milites gentiũ: ut sint quatuor ordines cum una fide: id est cõiugati, & uiduati, præpositi & separati: sortiti tunicã indiuisam: quæ est pax & unitas, incõsutilis in modũ annuli regalis. c ¶ Erat aũt hora tertia ꝛ crucifixerunt eum. Hoc uere & proprie Marcus intulit: Nam sexta hora tenebræ suffuderũt terram, ut non quis potuisset mouere caput. A tricesimo namq̃ fructu Marcus ascendit ad centesimum: id est a tertia hora crucis usq; ad tertiam resurrectionis post tres dies. Tricesimus fructus est in cruce: sexagesimus in inferno: centesimus in paradiso. d ¶ Et erat titulus causę eius inscriptus: Rex iudęorum. Quod in titulis prænotatur psalmorum, in finem ne corrumpas. Et hoc tribus linguis: מֶלֶךְ יְהוּדִים : βασιλεὺς ἐξομολογκτῶμ : Rex confitentium. Hæ tres linguæ in crucis titulo coniunctæ sunt: ut omnis lingua commemoret perfidiam iudæorum. e ¶ Et cum eo duos latrones ꝛc. Cum iniquis ueritas deputata: unum reliquit sinistrum: alterum assumit dextrum: sicut in die iudicij faciet: ex simili crimine, dissimiles sortiũtur fines. Alter antecedit Petrum in paradisum: alter iudam in infernum. Confessio breuis, uitam acquisiuit longã: & blasphemia finita, pœna plectitur æterna. Hic pullus iudæ ligatur ad uitem: Hic ἀναβόλαιον: id est palliũ tingitur in sanguine uuæ: hic lacerant hædi uineã. Blasphemantes eũ & mouentes capita sua. E-
G
mittitur in capita inimicorum mors, quando excitantur uincula inferni usq; ad cèruicem, qui est ceruix generis humani. De scende de cruce: ne faceret salutem quã inchoarat. Et uiderũt postea resurgentem de sepulchro quem de crucis descendere non credebant posse patibulo. Vbi est iudæi ifidelitas uestra? Adhuc de uiuo dicebatis, si rex israel est, descendat de cruce. Vos ipsos consulo: uos ipsos iudiciũ peto: quanto mirabilius est mortuũ posse resurgere: q̃ ad-
H
huc uiuum de cruce uelle descendere? Parua petistis, dum maiora prouenerint. Sed infidelitas uestra nõ potuit sanari signis multo fortioribus q̃s petistis. Hic omẽs declinauerũt simul inutiles facti sũt. Facta hora sexta: tenebræ factæ sunt per totam terrã. Hic adest Noe inebriatus ac nudatus: cœlo & terra pallio tenebroso tectus: & homine irrisus. Hic stillauit sanguis de ligno. f ¶ Hora nona exclamauit iesus uoce magna: Eli, eli, lamma açabthani: hoc est deus meus, deus meus quare me dereliquisti. Inde scribitur psalmus iste pro assumptione matutina, qua christus ad crucem ducitur. Verba propria sunt filij hominis: Vnde sequitur iuxta Lucam: In manus tuas commendo spiritum meum. Nona hora, inuenitur euersa domo decima drachma quæ perierat. Currens autem unus ex eis: inuenit similitudinem eorum spongiam cauam, infirmam, aridam, ignibus aptam: implet aceto, hoc est malicia & dolo: de quo dicitur: Plantaui te uineã sorech: & quomodo conuersa es in amaritudinem uitis alienæ. Et expectaui ut faceret uuas: & fecit spinas. Hiere.2.d

Alexandri & Rufi: ut tolleret crucem eius. n Et perducunt illum in golgotha locum: qd̃ est interpretatum, cal-
a uariæ locus. o Et dabant ei bibere mirrhatũ uinum: &
b non accepit. p Et crucifigentes eum, diuiserũt uestimẽ-
c ta eius: mittẽtes sortẽ super eis, quis quid tolleret. q Erat
d autem hora tertia, & crucifixerunt eum. r Et erat titulus
e causæ eius inscriptus: Rex iudæorum. s Et cũm eo crucifigunt duos latrones: unum a dextris, & alium a sinistris eius. t Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est. u Et prætereuntes blasphemabãt eum, mouentes capita sua, & dicẽtes: Vah qui destruit templum: & in tribus diebus reædificat. Saluum fac teipsum descendens de cruce. x Similiter & summi sacerdotes illudẽtes ad alterutrum cum scribis dicebant: Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere? Christus rex israel descendat nunc de cruce, ut uideamus & credamus. y Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabant ei. z Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per
f totam terram usq; in horam nonam. a Et hora nona exclamauit iesus uoce magna, dicens: Eli, eli, lamma açabthani: qd̃ est interpretatũ: Deus meus, deus me⁹: ut quid me dereliquisti. Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant: Ecce Eliam uocat. b Currens autem unus, & implẽs spongiam aceto, circũponensq; calamo, potum dabat ei, dicẽs: c Sinite uideamus si ue-
g niat Elias ad deponendum eum. Iesus autem emissa uoce magna expirauit. d Et uelum templi scissum est in duo, a summo usq; deorsum. e Videns autem centurio qui ex aduerso stabat: quia sic damans expirasset, ait: Vere hic homo filius dei erat.

Erant autẽ

g ¶ Iesus emissa uoce expirauit. Infirmata enim carne, uox inualuit diuina quæ dicit: Aperite mihi portas iusticiæ & ingressus in eas cõfitebor domino: cum ima uoce uel sine uoce morimur, qui de terra sumus. Ille uero cũ exaltata uoce expirauit qui de cœlo descendit. Velum templi scinditur: id est cœlũ aperitur. Cẽturio ait: Vere dei filius erat. Nouissimi primi nũc efficiuntur. Gentilis confitetur populus. Iudæa cæcata negat: ut fiat eis error peior priore. pſ.117.c

Erant autẽ

A a ¶ Erant autē t mulieres de longe aspicientes ꝛc. Sicut nō excluditur muliebris sexus a salute p Mariam uirginē: ita nō repellitur a mysterio crucis sciētiæ & resurrectiōis per uiduā mariam magdalenā & cæteras matres. Ioseph uenit sero parasceue ab arimathia quæ interpretat̄ deponens, ad deponendū corpus in monumentum: nobilis decurio, expectans & ipse regnum dei. Intrat ad Pilatū, petit corpus iesu. Ioseph mercat̄ sindonē: inuolutū corpus in sindone ponit in monumētum qđ erat excisū de petra. Aduoluit lapidē ad ostium monumenti. Mariæ aspiciunt ubi ponerēt. Hæc omnia congruūt ad populū iudaicū in fine credētem: qui nobilitat̄ fide, ut abrahæ sit filiꝰ. Deponit desperationē, expectat regnum dei. Intrat ad christianos ut baptizēt. Q đ significat nomē pilati id est malleatoris. i. q domat ferreas gētes: ut regat eas in uirga ferrea: & petit sacrificiū qđ donat̄ pœnitentibus in fine uiaticū: & corde mūdo & peccatis mortuo, in-

B uoluit in munimine fidei: stabilitū opculo spei, p opa charita-

1. Timo. 1. b tis cōcludit. Finis em̄ præcepti est charitas. Aspiciētibus a longe electis, qui sunt stellæ maris: qñ si fieri pōt, scādalizabunt̄ electi.

E Ca. XVI T cum transisset sabbatū ꝛc. Nūc aromatibus redolentibꝰ cum sponsa: & adolescētibus quæ currūt post eā conspergimꝰ librū & cubiculū mētis nostræ. Nūc introducit nos rex in cellaria sua. Nunc surgit amica Maria: hyems abijt: pluuia recessit:

Cañ. 1. flores uisi sunt in terra: Vox turturis audita est in terra nostra. Vineæ florētes dederunt odorem. Redit sponsus de umbra sub qua dormit in meridie. Post sabbata tristia fœlix irradiat dies: quæ primatū in diebꝰ tenet: luce prima in eo luceſcēte & dño meo cū triūpho resurgēte &

Ps. 117. d dicēte: Hæc est dies quā fecit dñs: exultemꝰ & lætemur in ea. c ¶ Et valde mane vna sabbatorū veniūt ad monumētū orto iam sole. Valde mane, qđ alius euāgelista diluculo dicit. Diluculū est inter tenebras noctis & diei claritatem. In qua salus humano generi ꝓuenit, fœlici uicinitate declaranda: more solis: qui proxima luce consurgēs, roseam præmittit aurorā: ut gratia præclari splendoris, præparatis oculis possit intueri, qñ tēpus dñicæ resurrectionis eluxit: Vt tunc laudes christi tota caneret scđm exēplū harū fœminarū ecclesia: qñ genꝰ humanū exēplo suæ resurrectionis animauit: qñ uitā præstitit, & lumen credulitatis infudit. Sol uero post occasum corporis oritur. Hic aquilæ ad corpus cōgregant̄: matres & apostoli

C uident reuolutū lapidē, qui est lex mor- 1. Cor. 15. g
tis: ac si diceret: Vbi f 226
mors aculeus tuus, & VI
reliqua. d ¶ Erat ꝙp
pe magnꝰ valde. Q uietiā infantes in utero
tangit: gemitꝰ omniū
& oīmbus grauis. Et g 227
introeūtes in monu- I
mentū uiderūt iuuenē: nō senē, nō infantē, sed iocundū ætate:
ut dicit̄: Lætare iuue Eccs. 11. d
nis in adolescētia tua:
quæ nō ē hic uera dū
cū senio est cōmixta. h 228
Sedēt̄ in dextris uir- I
tutis. i. regnantem in
ꝓsperis. Hic iuuenis
formā resurrectiōis,
timētibus mortē ostē i 229
dit. Cooptū stola can- VI
dida: quæ uera lætitia est hoste depulso,
regnoq; adepto, rege
pacis q̄sito, inuēto & a 230
nunq; dimisso. Et ob VIII
stupuerunt: id est qđ b 231
oculus nō uidit: nec I
auris audiuit nec in
cor hoīs ascēdit quæ D
ꝓparauit deus diligētibus se. e ¶ Qui dicit illis: Nolite expauescere. Deus charitas 1. Ioh. 4. c.
est. Nō est ergo timor
in charitate. Q uid expauescerēt, q̄ inuenerūt quē q̄sierūt̄ Iesū
quæritis naçarenum, c 232
Radix amara crucis II
euanuit: flos em̄ uitæ
cum fructibꝰ erupit:
id est q iacuit in mor- d 233
te, surrexit in gloria. II
Ecce locus. Ostendit̄
mortalitas imortalibus ad gratiarū actionē
debita: ut intelligamꝰ
qđ fuerimꝰ & sciamꝰ
qđ futuri erimꝰ. Sed
ite dicite. Mulieribus
dicitur ut annūcient
apostolis: qa per mu-

a ¶ Erant autem & mulieres de longe aspicientes: inter quas erat maria magdalenæ & maria Iacobi minoris & Ioseph mater & salome. Et cum esset in galilæa, sequebantur eum, & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant hierosolymam. a Et cum iam sero esset factum: quia erat parasceue, qđ est ante sabbatum: uenit Ioseph ab arimathia nobilis decurio: qui & ipse erat expectans regnum dei: & audacter introiuit ad pilatum: & petijt corpus iesu. Pilatus autem mirabatur, si iam obijsset: & accersito centurione interrogauit eum, si iam mortuus esset. Et cum cognouisset a centurione: donauit corpus ioseph. b Ioseph autē mercatus sindonem: & deponens eum, inuoluit sindoni: & posuit eum in monumento, qđ erat excisum de petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti. ' Maria autem magdalenæ & maria ioseph aspiciebant ubi poneretur.

Ca. XVI

b a T cū transisset sabbatum, maria magdale-
næ & maria iacobi & salome emerunt aromata
c ut uenientes ungerent eum. b Et ualde mane
una sabbatorum, ueniunt ad monumentum orto iam
sole: & dicebant ad inuicem: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? Et respicientes uiderunt re-
d uolutum lapidem: Erat quippe magnus ualde. Et introeuntes in monumentum, uiderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupue-
e runt. ' Q ui dicit illis: Nolite expauescere: iesum quæritis naçarenum crucifixum: surrexit non est hic: ecce locus ubi posuerūt eū. Sed ite & dicite discipulis ei⁹ & Petro:
f quia p̄cedit uos in galilæam: ibi eum uidebitis, sicut dixit uobis. b At illæ exeuntes fugierunt de monumento. Inuaserat enim eas timor & pauor: & nemini quicq̄ dixerūt: timebant em̄. Surgens autē iesus mane prima sabbati, apparuit primo mariæ magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia. Illa uadens nunciauit his qui cum eo

lierē mors annūciata est: p mulieres uita resurgens. Et Petro. Q ui se indignū iudicat discipulatu dum ter negauit magistrū. Peccata præterita non nocent qñ non placent.

f ¶ P̄cedit in galilęā. Breuis sentētia in syllabis: sed ingens in quātitate promissio. Ibi est gaudij nostri fons, & salutis æternæ origo præparata. Ibi cōgregant̄ dispersiones, & sanant̄ cōtriti corde. Ibi eum uidebitis, nō sicut uidistis. At illæ exeuntes fugierunt. Dicit̄ de futura uita: Et fugiet dolor ac gemitus. Imitant̄ mulieres ante resurrectionē omniū quod faciūt post resurrectionē, fugiūt mortem & pauorē. Et nemini quicq̄ dixerunt: quia ipsi soli mysteriū resurrectionis uidēt q uidere ipsi illud meruerunt. Vnde sequit̄ iuxta Ioannē: Petrus autē surgens cu- Ioh. 20.

E currit ad monumentū ut uideret ipse qđ audiuit. Surgēs autē iesus primo mane sabbati, Mariæ magdalenæ primo ostenditur: de qua eiecerat septē dæmonia: quia meretrices & publicani præcedūt synagogā in regnū dei: ut latro præcessit apostolos. Flent & lugent qui nęcdū uiderunt: sed nō post multū cōsolabunt̄. Beati ēm qui lugēt nunc, qm̄ ipsi cōsolabunt̄.

e 234. VIII Et illi audiētes nō crediderunt. Fides autē hic laborat, agēs actiuam uitam: illic contemplatiua secura uisione regnat. Hic per speculum cōtuemur imaginem: illic facie ad faciem uidebim⁹ ueritatē. Vnde sequitur: Post hæc duob⁹ ex illis ambulantib⁹, id est laborātib⁹, ostēsus est in alia effigie. Et illis annūciantib⁹ non est creditum: dū sicut moyses uiderūt, qđ nō sufficiebat eis. Vnde Moyses dicit:

Exo.33.c Ostende mihi temetipsum. Oblitus carnis suæ: postulat in uita ista qđ post illam speramus in futura.

f 235 X cum eo fuerant lugentibus & flentibus. Et illi audientes quia uiueret & uisus esset ab ea, non crediderunt.

a ¶ Post hæc autem duobus ex eis ambulantibus ostensus est in alia effigie euntibus in uillam: & illi euntes nunciauerunt cæteris: nec illis crediderunt. ¶ Nouissime autem recumbentibus illis undecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem illorum & duritiam cordis: quia his qui uiderant eum resurrexisse non crediderunt. Et

b dixit eis: Euntes in mundū uniuersum, prædicate euan

c gelium omni creaturæ. Qui crediderit & baptiçatus fuerit, saluus erit: qui uero non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos qui crediderint hæc sequentur. In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis: serpentes tollent. Et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit. Super egros manus imponent, & bene habebunt. Et dominus quidē iesus postq̄ locutus est eis, assumptus est in cœlum: & sedet a dextris dei. Illi autē profecti prædicauerunt ubiq; domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis,

F

ac si uasa limosa per ignē confirmata: omni creaturæ, id est oīi generi humano qđ in se cōmune aliqd habet ab omni creatura, iubet̄. i. angelis, pecorib⁹, lignis, lapidib⁹ igni & aquæ, calido & frigido, humido & arido: qa mūd⁹ minor hō dicit̄. Dñs utiq; iesus q de cœlo descēdit ad liberādā infirmitatis nostræ naturā: ipse etiā sup̄ cœlo⁹ cœlos ascēdit, q̄ sedet ad dexterā patris. Cōsyderandū est autē qđ frequēter in scripturis diuinis plurali numero cœlos dictos inuenies: dum legit̄: In principio fecit deus cœlum & terrā: cū tñ pluraliter dicti cœli leganē & terræ. Mod⁹ ēm iste locutiōis latius patet, ut abusiue singularia plurali numero dicamus: & pluralia singulari. Ad orientem uero qđ psalmista dicit: uangelistæ tacent: hierosolymam significat quæ est in oriētis partib⁹ collocata. Vnde dñs apostolis uidētib⁹ ascēdit ad cœlos: Terra multis plena miraculis: ubi fidelium credulitas plus actibus q̄ lectionib⁹ eruditur. c ¶ Qui crediderit saluabitur: qui uero non crediderit, condemnabitur. Signa autē eos qui crediderint ⁊c. Ducentesimo tricesimoquinto capitulo Marcus signa credentium cum Matthæo & Luca concordans enarrat.

Ps.67.g

H

¶ Nouissime recumbētibus illis undecim apparuit: ut oēs testes enarrarēt oīib⁹, qđ cōmuniter uiderūt & audierūt. Exprobrat incredulitatē, ut succedat credulitas: exprobrat duritiam cordis lapidei, ut succedat cor carneum charitate plenum. Hinc est qđ martyrum cateruæ mortem huius sæculi libenter affectant: quia nouerūt prō isto temporali interitu ppetuo se esse uicturos. b ¶ Et dixit eis: Euntes in mūdū uniuersum prędicate. Nunc primum post acceptum spiritum

Expositionis euangelij scđm Marcum finis.

EVANGELII SECVNDVM LVCAM CAPVT PRIMVM.

QVONIAM quidem multi conati sunt ordinare narrationē quæ in nobis completæ sunt rerum: sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi uiderunt & ministri fuerunt sermonis: uisum est & mihi assecuto omnia a principio diligenter ex ordine tibi scribere optime Theophile: ut cognoscas eorū uerborum de quibus eruditus es ueritatē.

a 1 X FVit in diebus herodis regis iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias de uice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron: & nomē eius Eliçabet. Erant aūt ambo iusti ante deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus domini sine quærela. Et non erat illis filius: eo qđ esset Eliçabet sterilis: & ambo processissent in diebus suis. Factum est autē cum sacerdotio fungeretur çacharias in ordine uicis suæ ante deum: scđm consuetudinem sacerdotij sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum domini: & omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus domini stans a dextris altaris incensi. Et Zacharias turbatus est uidens: & timor irruit super eum. Ait autem ad illū angelus: Ne timeas çacharia: quoniā exaudita est deprecatio tua. Et uxor tua Eliçabet pariet tibi filium: & uocabis nomen eius Ioannē. Et erit gaudiū tibi & exultatio: & multi in natiuitate eius gaudebunt. Erit ēm magnus coram dño: uinum & siceram non bibet: & spiritusancto replebitur adhuc ex utero

matris suæ

A matris ſuæ:& multos filiorũ iſrael conuertet ad dominũ deum ipſorũ.Et ipſe præcedet ante illũ in ſpiritu & uirtute Eliæ: ut conuertat corda patrũ in filios: & incredulos ad prudentiã iuſtorũ, parare dño plæbem perfectã. Et dixit çacharias ad angelũ: Vnde hoc ſciã? Ego em̃ ſum ſenex, & uxor mea proceſſit in diebus ſuis.Et reſpondens angelus dixit ei: Ego ſum gabriel qui aſto ante deum:& miſſus ſum loqui ad te,& hæc tibi euangeliçare.Et ecce eris tacens & nõ poteris loqui uſq; in diem quo hæc fiant:pro eo qd' nõ credidiſti uerbis meis quæ implebuntur in tempore ſuo.Et erat plæbs expectãs çachariam:& mirabantur qd'tardaret ipſe in templo.Egreſſus autem nõ poterat loqui ad illos:& cognouerũt qd'uiſionem uidiſſet in templo.Et ipſe erat innuẽs illis, & ꝑmanſit mutus. Et factum eſt ut impleti ſunt dies officij eius, abijt in domũ ſuam. Poſt hos aũt dies cõcepit eliçabet uxor eius:& occultabat ſe menſib⁹ quinq;,dicẽs:Quia ſic fecit mihi dñs in diebus quibus reſpexit auferre opprobriũ meũ inter homines. In mẽſe aũt ſexto miſſus eſt angelus gabriel a deo in ciuitatẽ galilææ,cui nomẽ naçareth,ad uirginẽ deſponſatã uiro,cui nomen erat ioſeph,de domo dauid:& nomen uirginis maria.Et ingreſſus angelus ad eã,dixit: Aue gratia plena dñs tecũ:benedicta tu in mulieribus.Quæ cũ audiſſet,turbata eſt in ſermone eius,& cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio.Et ait angelus ei:Ne timeas maria: inueniſti em̃ gratiam apud deũ.Ecce cõcipies in utero & paries filiũ:& uocabis nomẽ eius ieſum: hic erit magn⁹ & filius altiſſimi uocabit'.Et dabit illi dñs deus ſedẽ dauid patris ei⁹:& regnabit in domo iacob in æternũ:& regni eius nõ erit finis.Dixit aũt maria ad angelũ:Quõ fiet iſtud,qm̃ uirũ nõ cognoſco?Et reſpondẽs angelus dixit ei:Spũſſanctus ſupueniet in te, & uirtus altiſſimi obũbrabit tibi.Ideoq; & qd'naſcet' ex te ſanctũ,uocabit' filius dei.Et ecce eliçabet cognata tua:& ipſa concepit filiũ in ſenectute ſua. Et hic mẽſis eſt ſextus illi quæ uocat' ſterilis:quia nõ erit impoſſibile apud deũ omne uerbũ.Dixit autẽ maria:Ecce ancilla dñi,fiat mihi ſcd'm uerbũ tuũ. Et diſceſſit ab illa angelus.Exurgens autẽ maria in diebus illis,abijt in montana cum feſtinatione in ciuitatem iuda:& intrauit in domũ çachariæ,& ſalutauit eliçabet.Et factũ eſt ut audiuit ſalutationẽ
B mariæ eliçabet,exultauit infans in utero ei⁹.Et repleta eſt ſpũſancto eliçabet:& exclamauit uoce magna,& dixit:Benedicta tu inter mulieres:& benedictus fruct⁹ uẽtris tui.Et unde hoc mihi ut ueniat mater dñi mei ad me?Ecce em̃ ut facta eſt uox ſalutationis tuæ in aurib⁹ meis,exultauit in gaudio infans in utero meo:& beata quæ credidiſti: qm̃ perficientur ea quæ dicta ſunt a dño.Et ait maria:Magnificat anĩa mea dñm.Et exultauit ſpũs meus,in deo ſalutari meo. Quia reſpexit humilitatẽ ancillæ ſuæ:ecce em̃ ex hoc beatã me dicent oẽs generatiões.Quia fecit mihi magna qui potẽs eſt:& ſanctũ nomẽ eius.Et miſericordia eius a ꝓgenie in ꝓgenies, timẽtibus eũ.Fecit potentiã in brachio ſuo:diſperſit ſupbos mẽte cordis ſui. Depoſuit potẽtes de ſede:& exaltauit humiles. Eſurientes impleuit bonis:& diuites dimiſit inanes.Suſcepit iſrael puerũ ſuũ: memorari miſericordiæ ſuæ.Sicut locutus eſt ad patres noſtros:abrahã & ſemini ei⁹ in ſæcula. Manſit autẽ maria cũ illa quaſi mẽſib⁹ trib⁹:& reuerſa eſt in domũ ſuã. Eliçabet autẽ impletũ eſt tẽpus pariẽdi:& pepit filiũ.Et audierũt uicini & cognati eius,quia magnificauit dñs miſericordiã ſuã cũ illa,& cõgratulabant' ei.Et factũ eſt in die octauo,uenerũt circũcidere puerũ:& uocabãt eũ noie patris ſui çachariã.Et reſpondẽs mater eius,dixit:Nequaq̃,ſed uocabit' Ioannes. Et dixerũt ad illã:quia nemo eſt in cognatione tua qui uocet' hoc noie.Innuebãt aũt patri eius quẽ uellet uocari eũ.Et poſtulãs pugillarẽ,ſcripſit dicens:Ioannes eſt nomen eius.Et mirati ſunt uniuerſi.Apertũ eſt autẽ illico os eius & lingua eius:& loquebat' benedicẽs deũ. Et factus eſt timor ſuper omnes uicinos eorum : & ſuper omnia montana iudææ diuulgabãtur omnia uerba hæc.Et poſuerunt omnes qui audierãt in corde ſuo,dicentes: Quiſputas puer iſte erit? Etem̃ manus domini erat cum illo.Et çacharias pater eius repletus eſt ſpirituſancto,& prophetauit, dicens: Benedictus dominus deus iſrael: quia uiſitauit & fecit redemptionem plæbis ſuæ.Et erexit cornu ſalutis nobis:in domo dauid pueri ſui. Sicut locutus eſt per os ſanctorum qui a ſæculo ſunt prophetarum eius.Salutem ex inimicis noſtris:& de manu omnium qui oderũt nos. Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris:& memorari teſtamenti ſui ſancti.Iuſiurãdum qd'iurauit ad abraham patrem noſtrum,daturũ ſe nobis. Vt ſine timore de manu inimi-

C corum nostrorum liberati:seruiamus illi. In sanctitate & iusticia coram ipso: omnibus diebus nostris. Et tu puer propheta altissimi uocaberis:præibis em̃ ante faciẽ domini parare uias eius. Ad dandam scientiam salutis plæbi eius:in remissionem peccatorum eorum. Per uiscera miseri/cordiæ dei nostri:in quibus uisitauit nos oriens ex alto. Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedent:ad dirigendos pedes nostros in uiam pacis. Puer autem crescebat & con/fortabatur spiritu:& erat in desertis usq; in diem ostensionis suæ ad israel. Ca. II

FActum est autem in diebus illis:Exijt ædictum a cæsare Augusto,ut describeretur uni/uersus orbis. Hæc descriptio prima facta est a præside syriæ Cyrino. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam ciuitatem. Ascendit autem & ioseph a galilæa de ciuitate naçareth in iudæam,in ciuitatẽ dauid quæ uocatur bethlehem: eo qđ esset de domo & familia dauid ut profiteretur cum maria desponsata sibi uxore prægnante. a 2 V Factum est autem cum essent ibi,impleti sunt dies ut pareret. Et peperit filium suum primogenitum:& pannis eum in/uoluit: b 3 X Et reclinauit eum in præsepio:quia non erat ei locus in diuersorio. Et pastores erant in regione eadem, uigilantes & custodientes uigilias noctis super gregem suum. Et ecce ange/lus domini stetit iuxta illos:& claritas dei circumfulsit illos:& timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus:Nolite timere: Ecce enim euangeliço uobis gaudium magnum quod erit omni populo:quia natus est nobis hodie saluator qui est christus dñs in ciuitate dauid. Et hoc uobis signum:Inuenietis infantem pannis inuolutum & positum in præsepio. Et subito facta est cũ angelo multitudo militiæ cœlestis,laudantium deum & dicentium: Gloria in altissimis deo: & in terra pax hominibus bonæ uoluntatis. Et factum est ut discesserunt ab eis angeli in cœlum: pastores loquebant̃ ad inuicẽ. Transeamus usq; bethlehem & uideamus hoc uerbũ qđ factũ est,qđ dñs ostendit nobis. Et uenerunt festinãtes, & inuenerũt mariam & ioseph, & infantem positũ in præsepio. Vidẽtes autẽ cognouerũt de uerbo qđ dictũ erat illis de puero hoc. Et om/nes qui audierunt mirati sunt & de his quæ dicta erant a pastoribus ad ipsos. Maria autem conseruabat omnia uerba hæc, conferens in corde suo. Et reuersi sunt pastores glorificantes & D laudantes deum in omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum est ad illos. Et postq̃ cõsummati sunt dies octo ut circũciderẽt puer:uocatũ est nomẽ eius iesus. Quod uocatũ est ab angelo priusq̃ in utero cõciperẽt. Et postq̃ impleti sunt dies purgatiõis eius scđm legẽ moysi, tulerũt illũ in hierusalem,ut sisterent eum dño: sicut scriptũ est in lege domini: Quia omne masculinum adaperiens uuluam ,sanctum domino uocabitur. Et ut darent hostiam scđm qđ dictum est in lege domini: par turturum aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat in hierusalem cui nomen Symeon. Et homo iste iustus & timoratus, expectans consolatio/nem israel: & spiritussanctus erat in eo. Et responsum acceperat Symeon a spirituſancto, non uisurum se mortem nisi prius uideret christum domini. Et uenit in spiritu in templum. Et cum inducerent puerum iesum parentes eius, ut facerent scđm consuetudinem legis pro eo:& ipse accepit eum in ulnas suas: & benedixit deum & dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine:scđm uerbum tuum in pace: quia uiderunt oculi mei,salutare tuum. Quod parasti an/te faciem omnium populorum. Lumen ad reuelationem gentium:& gloriam plæbis tuæ israel. Et erant pater eius & mater mirantes super his quæ dicebantur de illo. Et benedixit illis symeon:& dixit ad mariam matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam & resurrectionem multorum in israel, & in signum cui contradicetur. Et tuam ipsius animam pertransibit gla/dius, ut reuelentur ex multis cordibus cogitationes. Et erat Anna prophetissa filia phanuel de tribu Aser. Hæc processerat in diebus multis: & uixerat cum uiro suo annis septem a uirginitate sua. Et hæc uidua usq; ad annos octogintaquatuor: quæ non discedebat de tem/plo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens nocte ac die. Et hæc ipsa hora superueniens confi/tebatur domino: & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionẽ hierusalẽ. Et ut perfecerunt omnia scđm legem domini,reuersi sunt in galilæam in cititatem suam naçareth. Puer autem crescebat & confortabatur plenus sapientia: & gratia dei erat in illo. Et ibant parentes eius per omnes annos in hierusalem in die solenni paschæ. Et cum factus esset

annorum

A annorum duodecim:aſcendentibus illis hieroſolymam ſecundum cõſuetudinem diei feſti:con-
ſummatiſq; diebus cum redirent,remanſit puer Ieſus in hieruſalem:& non cognouerunt paren
tes eius.Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu,uenerunt iter diei: & requirebant eum inter
cognatos & notos:& non inuenientes, regreſſi ſunt in hieruſalem requirentes eum. Et factum
eſt poſt triduum,inuenerunt illum in templo ſedentem in medio doctorum,audientem illos &
interrogantẽ eos. c Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant ſuper prudentia & reſpõſis eius. c 4 II
Et uidentes admirati ſunt. d Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid feciſti nobis ſic? Ecce pater d 5 X
tuus & ego dolentes quærebamus te.Et ait ad illos:Quid eſt quod me quærebatis? Neſcieba-
tis,quia in his quæ patris mei ſunt,oportet me eſſe? Et ipſi non intellexerunt uerbum quod lo-
cutus eſt ad eos.Et deſcendit cum eis & uenit Nazareth:& erat ſubditus illis. Et mater eius con-
ſeruabat omnia uerba hæc in corde ſuo. Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud
deum & homines. Ca. III

A a Nno autem quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris procurante pontio Pilato Iudæ- a 6 III
am: tetrarcha autem galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturææ
& Trachonitidis regionis: & Lyſania abilenæ tetrarcha, ſub principibus ſacerdotum
Anna & Caipha, factum eſt uerbum domini ſuper Ioannem Zachariæ filium in deſerto. b Et b 7 I
uenit in omnem regionem Iordanis,prædicans baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionem pecca-
torum:ſicut ſcriptum eſt in libro ſermonum Eſaiæ prophetæ: Vox clamantis in deſerto,parate
uiam domini, rectas facite ſemitas eius. Omnis uallis implebitur: & omnis mons & collis hu-
miliabitur.Et erunt praua in directa:& aſpera in uias planas:& uidebit omnis caro ſalutare dei.
c Dicebat ergo ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipſo: Genimina uiperarum quis c 8 V
oſtendit uobis fugere a uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis di-
cere:patrem habemus Abraham. Dico enim uobis: quia poteſt deus de lapidibus iſtis ſuſci-
tare filios Abrahæ. Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor non
B faciens fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. d Et interrogabant eum turbæ, dicen- d 9 X
tes:Quid ergo faciemus? Reſpondens autem dicebat illis:Qui habet duas tunicas,det non ha-
benti:& qui habet eſcas,ſimiliter faciat. Venerunt autem & publicani ut baptizarentur:& dixe-
runt ad illum:Magiſter,quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius cp̃ quod cõſtitutum
eſt uobis faciatis. Interrogabant autem eum & milites,dicentes: Quid faciemus & nos? Et ait
illis:Neminem concutiatis,neq; calumniam faciatis:& contenti eſtote ſtipendijs ueſtris. Exiſti-
mante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet
Chriſtus: reſpondit Ioannes, dicens omnibus: e Ego quidem aqua baptiço uos: ueniet autem c 16 I
fortior me: cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calciamentorum eius, ipſe uos baptiza-
bit in ſpiritu ſancto, & igni. f Cuius uentilabrum in manu eius: & purgabit aream ſuam: & f 17 V
congregabit triticum in horreum ſuum:paleas autem comburet igni inextinguibili. Multa qui-
dem & alia exhortans euangelizabat populo. g Herodes autem Tetrarcha cum corriperetur ab g 18 II
illo de Herodiade uxore fratris ſui:& de omnibus malis quæ fecit Herodes:adiecit & ſuper hæc
omnia:& induſit Ioannem in carcerem. h Factum eſt autem cum baptizaretur omnis populus: h 15 I
& Ieſu baptizato & orante,apertum eſt cœlum: & deſcendit ſpiritus ſanctus corporali ſpecie,ſi-
cut columba in ipſum:& uox de cœlo facta eſt: Tu es filius meus dilectus,in te complacui mihi.
i Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorum triginta,ut putabatur filius Ioſeph: qui fuit Eli: qui i 14 III
fuit Mathat: qui fuit Leui: qui fuit Melchi: qui fuit Iamne: qui fuit Ioſeph: qui fuit Matathie:
q fuit Amos: qui fuit Nahum:qui fuit Heſli:qui fuit Nagge:qui fuit Maath:qui fuit Matathie:
qui fuit Semei:qui fuit Ioſeph:qui fuit Iuda:qui fuit Ioanna: qui fuit Reſa: qui fuit Zorobabel:
qui fuit Salathiel:qui fuit Neri:qui fuit Melchi:qui fuit Addi:qui fuit Coſan:qui fuit Elmodam:
qui fuit Her: qui fuit Ieſu: qui fuit Eliezer: qui fuit Iorim: qui fuit Mathat: qui fuit Leui: qui
fuit Symeon: qui fuit Iuda: qui fuit Ioſeph: qui fuit Iona: qui fuit Eliakim: qui fuit Melea:
qui fuit Menna: qui fuit Matatha: qui fuit Nathan: qui fuit Dauid: qui fuit Ieſſe: qui fuit
Obeth: qui fuit Booç: qui fuit Salmon: qui fuit Naaſſon:qui fuit Aminadab: qui fuit Aram:

C qui fuit Efrom:qui fuit Phares:qui fuit Iuda: qui fuit Iacob:qui fuit Iſaac:qui fuit Abraham:qui fuit Thare : qui fuit Nachor : qui fuit Seruch : qui fuit Ragau : qui fuit Phaleg : qui fuit Eber: qui fuit Sale:qui fuit Cainan: qui fuit Arphaxat : qui fuit Sem: qui fuit Noe : qui fuit Lamech: qui fuit Mathuſale:qui fuit Enoch : qui fuit Iared : qui fuit Malaleel : qui fuit Cainan : qui fuit Enos:qui fuit Seth:qui fuit Adam:qui fuit Dei. Ca. IIII

a 15 II b 16 V [a] Eſus autem plenus ſpiritu ſancto , regreſſus eſt a Iordane: & agebat in ſpiritu in deſertū diebus quadraginta,& tentabatur a diabolo. [b] Et nihil manducauit in diebus illis: & conſummatis illis,eſurijt. Dixit autem illi diabolus:Si filius dei es,dic lapidi huic ut panis fiat. Et reſpondit ad illum Ieſus:Scriptum eſt:quia non in pane ſolo uiuet homo,ſed in omni uerbo dei.Et duxit illum diabolus in montem excelſum:& oſtendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis,& ait illi:Tibi dabo poteſtatem hanc uniuerſam & gloriam illorum:quia mihi tradita ſunt:& cui uolo , do illa.Tu ergo ſi procidens adoraueris coram me,erunt tua omnia.Et reſpondens Ieſus,dixit illi:Scriptum eſt:Dominum deum tuum adorabis: & illi ſoli ſeruies. Et duxit illum in hieruſalem : & ſtatuit eum ſuper pinnaculum templi , & dixit illi : Si filius dei es, mitte te hinc deorſum.Scriptum eſt enim,q; angelis ſuis mandauit de te,ut cōſeruent te:& quia in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum . Et reſpondens Ieſus , ait illi: Dictum eſt:Non tentabis dominum deum tuum. Et conſummata omni tentatione , diabolus

c 17 I receſſit ab illo uſq; ad tempus. [c] Et regreſſus eſt Ieſus in uirtute ſpiritus in galilæam:& fama exijt per uniuerſam regionē de illo:& ipſe docebat in ſynagogis eorū:& magnificabat ab omnibus.

d 18 X [d] Et uenit Naçareth ubi erat nutritus:& intrauit ſcd'm conſuetudinem ſuam die ſabbati in ſynagogam : & ſurrexit legere : & traditus eſt illi liber Eſaiæ prophetæ: & ut reuoluit librum,inuenit locum ubi ſcriptum erat:Spiritus domini ſuper me,eo qd' unxit me : euangeliçare pauperibus miſit me,ſanare contritos corde:prædicare captiuis remiſſionē,& cæcis uiſum: dimittere confractos in remiſſionem, prædicare annum domini acceptum,& diem retributionis.Et cum plicuiſ-

D ſet librum,reddidit miniſtro & ſedit:& omniū in ſynagoga oculi erant intendentes in eum.Cœ

e 19 I pit autem dicere ad illos: quia hodie impleta eſt hæc ſcriptura in auribus ueſtris. [e] Et omnes teſtimonium illi dabant,& mirabant in uerbis gratiæ quæ procedebant de ore ipſius,& dicebant:

f 20 X Nonne hic eſt filius Ioſeph? [f] Et ait illis: Vtiq; dicetis mihi hanc ſimilitudinem : Medice,cura te

g 21 I ipſum.Quanta audiuimus facta in Capharnaum : fac & hic in patria tua . [g] Ait autem: Amen

h 22 X dico uobis:quia nemo propheta acceptus eſt in patria ſua. [h] In ueritate dico uobis:multæ uiduæ erant in diebus Eliæ in iſrael,quando clauſum eſt cœlum annis tribus,& mēſibus ſex:cum facta eſſet fames magna in omni terra:& ad nullam illarū miſſus eſt Elias , niſi in ſarepta Sidoniæ ad mulierem uiduam.Et multi leproſi erant in iſrael ſub Eliſæo propheta:& nemo eorum mundatus eſt,niſi Naaman ſyrus.Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira hæc audientes. Et ſurrexerunt & eiecerunt illum extra ciuitatē:& duxerunt illum uſq; ad ſupercilium montis,ſupra quem ciui-

i 23 VIII tas illorum erat ædificata ut præcipitarēt eum . Ipſe autem tranſiens,per medium illorum ibat.

k 24 II [i] Et deſcendit in Capharnaum ciuitatem galilææ , ibiq; docebat illos ſabbatis. [k] Et ſtupebant in doctrina eius: quia in poteſtate erat ſermo ipſius. [l] Et in ſynagoga erat homo habēs dæmoniū

l 25 VIII immundum:& exclamauit uoce magna, dicens : Sine,quid nobis & tibi Ieſu nazarene : ueniſti perdere nos ? Scio te qui ſis ſanctus dei . Et increpauit illum Ieſus,dicens:Obmutesce & exi ab eo.Et cū ,piecíſſet illum dæmoniū in mediū,exijt ab illo,nihilq; eum nocuit.Et factus eſt pauor in omnibus,& colloquebant adinuicē,dicētes:Quod eſt hoc uerbū:quia in poteſtate & uirtute imperat immundis ſpiritibus,& exeunt? Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regio-

m 26 II nis. [m] Surgens autem Ieſus de ſynagoga,introiuit in domum Simonis:ſocrus autē Simonis tenebatur magnis febribus:& rogauerunt illum pro ea:& ſtans ſuper illam,imperauit febri.Et dimiſit illam:& cōtinuo ſurgēs miniſtrabat illis.Cum autē ſol occidiſſet,omēs qui habebant infirmos uarijs languoribꝰ,ducebāt illos ad eum.At ille ſingulis manū imponēs,curabat eos.

n 27 VIII [n] Exiebant autē dæmonia a multis clamātia & dicētia:quia tu es filiꝰ dei. Et increpans nō ſinebat ea loqui:quia ſciebant ipſum eſſe Chriſtū.

o 28 VIII [o] Facta autē die,egreſſus ibat in deſertū locū: & turbæ re-

quirebant

A quirebant eum,& uenerunt uſq; ad ipſum :& detinebant illum ne diſcederet ab eis. Quibus ille
ait : quia & alijs ciuitatibus oportet me euangeliçare regnum dei:quia ideo miſſus ſum :' & erat
prædicans in ſynagogis galilææ. Ca. V

F [a] Actum eſt autem cum turbæ irruerent in eum ut audirent uerbum dei : & ipſe ſtabat a 29 X
ſecus ſtagnum Geneſareth. Et uidit duas naues ſtantes ſecus ſtagnum : piſcatores autẽ
deſcenderant & lauabant retia . Aſcendens autem in unam nauim quæ erat Simonis,
rogauit eum a terra reducere puſillum : & ſedens docebat de nauicula turbas. [b] Vt ceſſauit autẽ b 30 IX
loqui,dixit ad Simonem:Duc in altum:& laxate retia ueſtra in capturam. Et reſpõdens Simon
dixit illi: Præceptor,per totam noctem laborantes , nihil cœpimus:in uerbo autem tuo laxabo
rete . Et cum hoc feciſſent , concluſerunt piſcium multitudinem copioſam . Rumpebatur enim
rete eorum.Et annuerunt ſocijs qui erant in alia naui ut uenirent & adiuuarent eos.Et uenerunt
& impleuerunt ambas nauiculas, ita ut mergerentur. [c] Quod cum uideret Simon Petrus, pro- c 31 X
cidit ad genua Ieſu, dicens: Exi a me domine : quia homo peccator ſum . Stupor enim circum-
dederat eum,& omnes qui cum illo erant in captura piſcium quam cœperant . Similiter autem
Iacobum & Ioannem filios Zebedæi,qui erant ſocij Simonis. [d] Et ait ad Simonem Ieſus:Noli d 32 II
timere,ex hoc iam homines eris capiens . Et ſubductis ad terram nauibus, relictis omnibus,ſe-
cuti ſunt eum. [e] Et factum eſt cum eſſet in una ciuitatum , & ecce uir plenus lepra & uidens Ie- e 33 II
ſum: & procidens in faciem ,rogauit eum dicens: Domine ſi uis, potes me mundare . Et exten-
dens manum,tetigit eum Ieſus dicens : Volo,mundare . Et confeſtim lepra diſceſſit ab illo . Et
ipſe præcepit illi ut nemini diceret:ſed uade oſtende te ſacerdoti : & offer pro emundatione tua,
ſicut præcepit Moyſes in teſtimonium illis. [f] Perambulabat autem magis ſermo de illo: & con- f 34 I
ueniebant turbæ multæ,ut audirent & curarentur ab infirmitatibus ſuis. [g] Ipſe autẽ ſecedebat in g 35 II
deſertum & orabat. [h] Et factum eſt in una dierum, & ipſe ſedebat docens . Et erant phariſæi ſe- h 36 II
dentes & legis doctores,qui uenerant ex omni caſtello galilææ,& Iudææ, & Hieruſalẽ: & uirtus
B domini erat ad ſanandum eos. [i] Et ecce uiri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus:& i 37 I
quærebant eum inferre & ponere ante eum . Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ
turba : aſcenderunt ſupra tectum : & per tegulas ſubmiſerunt eum cum lecto in medium ante
Ieſum.Quorum fidem ut uidit,dixit:Homo,remittuntur tibi peccata tua.Et cœperunt cogitare
ſcribæ & phariſæi,dicentes: Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias ? Quis poteſt dimittere pec-
cata, niſi ſolus deus ? Vt cognouit autem Ieſus cogitationes eorum , reſpondens dixit ad illos:
Quid cogitatis in cordibus ueſtris ? Quid eſt facilius dicere , dimittuntur tibi peccata : an di-
cere , ſurge & ambula ? Vt autem ſciatis quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimit-
tendi peccata,ait paralytico: Tibi dico,ſurge:tolle lectum tuum & uade in domum tuam.Et con
feſtim ſurgens coram illis , tulit lectum in quo iacebat : & abijt in domum ſuam , magnificans
deum.Et ſtupor apprehendit omnes:& magnificabant deum . Et repleti ſunt timore , dicentes:
quia uidimus mirabilia hodie. [k] Et poſt hæc exijt : & uidit publicanum nomine Leui ſedentem k 38 II
ad telonium, & ait illi:Sequere me.Et relictis omnibus, ſurgens ſecutus eſt eum: [l] Et fecit ei con- l 39 II
uiuium magnum Leui in domo ſua: & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis
erant diſcumbentes . Et murmurabant phariſæi & ſcribæ eorum , dicentes ad diſcipulos eius:
Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis? [m] Et reſpondens Ieſus dixit ad il- m 40 II
los:Non egent qui ſani ſunt medico,ſed qui male habent:Non enim ueni uocare iuſtos,ſed pec
catores in pœnitentiam. At illi dixerunt ad eum : Quare diſcipuli Ioannis ieiunant frequenter:
& obſecrationes faciunt,ſimiliter & phariſæorum : tui autem edunt & bibunt? Quibus ipſe ait:
Nunquid poteſtis filios ſponſi , dum cum illis eſt ſponſus facere ieiunare ? Venient autem dies
cum ablatus fuerit ab illis ſponſus,tunc ieiunabunt in illis diebus. Dicebat autem & ſimilitudi-
nem ad illos: Quia nemo commiſſuram a ueſtimento nouo immittit in ueſtimentum uetus:
alioquin & nouum rumpit: & ueteri non conuenit commiſſura a nouo . Et nemo mittit uinum
nouum in utres ueteres:alioquin rumpit uinum nouum utres:& ipſum effundetur,& utres peri
bunt.Sed uinum nouum in utres nouos mittendum eſt:& utraq; cõſeruantur . Et nemo bibens

uetus,

C uetus,ſtatim uult nouum:dicit enim,uetus melius eſt. Ca. VI

a 41 II Factum eſt autem in ſabbato ſecundoprimo cum tranſiret per ſata, uellebant diſcipuli eius ſpicas:& manducabant confricantes manibus.Quidam autem phariſæorum dicebant illis: Quid facitis quod non licet in ſabbatis? Et reſpondens Ieſus,ad eos dixit: Nec hoc legiſtis quod fecit Dauid, cum eſuriret ipſe & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum dei:& panes ꝓpoſitionis ſumpſit & manducauit:& dedit his qui cum ipſo erant:quos non licebat manducare, niſi tantum ſacerdotibus? Et dicebat illis: quia dominus eſt filius hominis etiam ſabbati. b 42 II Factum eſt autem & in alio ſabbato, ut intraret in ſynagogam & doceret. Et erat ibi homo,& manus eius dextera erat arida. Obſeruabant autem ſcribæ & phariſæi ſi in ſabbato curaret:ut inuenirent unde accuſarent eum. Ipſe uero ſciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manum aridam:Surge & ſta in medium.Et ſurgens ſtetit. Ait autē ad illos Ieſus:Interrogo uos ſi licet ſabbatis benefacere,an male:animam ſaluam facere, an perdere? Et circumſpectis omnibus, dixit homini:Extende manum tuam. Et extendit & reſtituta eſt manus eius. Ipſi autem repleti ſunt inſipientia:& colloquebantur adinuicem,quidnam facerent de Ieſu. c 43 II Factum eſt autem in illis diebus,exijt in montem orare:& erat pernoctans in oratione dei. d 44 II Et cum dies factus eſſet,uocauit diſcipulos ſuos,& elegit duodecim ex ipſis, quos & apoſtolos nominauit: Simonem quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum,& Ioannē,Philippum & Bartholomeum, Matthæum & Thomam,Iacobum Alphæi, e 45 I & Simonem qui uocatur Zelotes, Iudam Iacobi, & Iudam Iſcarioten qui fuit proditor. Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco campeſtri, & turba diſcipulorum eius, & multitudo copioſa plæbis, ab omni Iudæa & Hieruſalem, & maritima, & Tyri & Sidonis: qui uenerant ut audirent eum & ſanarentur a languoribus ſuis. Et qui uexabantur a ſpiritibus immundis, curabantur. f 46 V Et omnis turba quærebat eum tangere:quia uirtus de illo exibat & ſanabat omnes. Et g 47 V ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos, dicebat: Beati pauperes: quia ueſtrum eſt regnum dei. h 48 V Beati qui nunc eſuritis:quia ſaturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis. Beati eritis cū i 49 V uos oderint homines: & cum ſeparauerint uos & exprobrauerint: & eiecerint nomen ueſtrum tanq̄ malum propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate: ecce enim merces ueſtra multa eſt in cœlo. Secundum hæc autem faciebant prophetis patres eorum. Veruntamen uæ D uobis diuitibus qui habetis conſolationem ueſtram. k 50 X Væ uobis qui ſaturati eſtis: quia eſurietis. Væ uobis qui ridetis nunc:quia lugebitis & flebitis. l 51 X Væ uobis cum benedixerint uobis omnes homines. Secundum hæc faciebant pſeudoprophetis patres eorum. m 52 V Sed uobis dico qui auditis: Diligite inimicos ueſtros: benefacite his qui uos oderunt: benedicite maledicentibus uobis: & orate pro calumniantibus uos. n 53 V Et qui te percuſſerit in maxillam unam, præbe illi & alteram.Et ab eo qui aufert tibi ueſtimentum,etiam tunicam noli prohibere. Omni autem pe- o 54 V tenti, te tribue: & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas. Et prout uultis ut faciant uobis homi- p 55 V nes,& uos facite illis ſimiliter. Et ſi diligitis eos qui uos diligunt,quæ uobis eſt gratia? Nam & peccatores diligentes ſe diligunt. Et ſi benefeceritis his qui uos diligunt, quæ uobis eſt gratia? Siquidem & peccatores hoc faciunt. Et ſi mutuum dederitis his a quibus ſperatis recipere,quæ gratia eſt uobis? Nam & peccatores peccatoribus fœnerantur ut recipiant æqualia. Veruntamen diligite inimicos ueſtros: benefacite & mutuum date, nihil inde ſperantes: & erit merces ueſtra multa.Et eritis filij altiſſimi: quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos. Eſtote ergo q 56 II miſericordes,ſicut & pater ueſter miſericors eſt. Nolite iudicare, & non iudicabimini. Nolite condemnare,& non condemnabimini. Dimittite,& dimittetur uobis. Date,& dabitur uobis. r 57 V Menſuram bonam,& confertam, & coagitatam, & ſupereffluentem dabunt in ſinum ueſtrum. s 58 III Eadem quippe menſura qua menſi fueritis, remetietur uobis. Dicebat autem illis & ſimilitudinem:Nunquid poteſt cæcus cæcum ducere:nōne ambo in foueam cadunt? t 59 V Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrū:perfectus autē oīis erit,ſi ſit ſicut magiſter eius. Quid autē uides feſtucā in oculo fratris tui:trabem aūt quæ in oculo tuo eſt,nō cōſyderas? Aut quō potes dicere fratri tuo: frater ſine,eijciā feſtucā de oculo tuo,ipſe in oculo tuo trabē nō uides? Hypocrita,eijce primū tra

bem de oculo

A bem de oculo tuo: & tunc perſpicies ut educas feſtucam de oculo fratris tui. u Non enim eſt ar- u 60
bor bona quæ facit fructus malos: neq; arbor mala faciens fructum bonum. Vnaquæq; enim V
arbor de fructu ſuo cognoſcitur. x Neq; enim de ſpinis colligunt ficus: neq; de rubo uindemiant x 61
uuam. y Bonus homo de bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo de malo the- V
ſauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur. z Quid autem uocatis me domi- y 62
ne domine, & non facitis quæ dico? a Omnis qui uenit ad me: & audit ſermones meos, & facit V
eos, oſtendam uobis cui ſimilis ſit. Similis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & 3 63
poſuit fundamentum ſupra petram. Inundatione autem facta, illiſum eſt flumen domui illi: & III
non potuit eam mouere: fundata enim erat ſupra petram. Qui autẽ audiuit & non fecit, ſimilis a 64
eſt homini ædificanti domum ſuam ſupra terram ſine fundamento: in quam illiſus eſt fluuius: V
& continuo cecidit: & facta eſt ruina illius domus magna. Ca. VII

C a Vm autem impleſſet omnia uerba ſua in aures plæbis, intrauit Capharnaum. Cen- a 65
turionis autem cuiuſdam ſeruus male habens, erat moriturus: qui illi erat precioſus. III
Et cum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum ſeniores iudæorum, rogans eum ut ueniret & ſa-
naret ſeruum eius. At illi cum ueniſſent ad Ieſum, rogabant eum ſollicite dicẽtes ei: quia dignus
eſt ut hoc illi præſtes: diligit enim gentem noſtram: & ſynagogam ipſe ædificauit nobis. Ieſus
autem ibat cum illis: & cum iam non longe eſſet a domo, miſit ad eum centurio amicos, dicens:
Domine, noli uexari. Non enim ſum dignus ut ſub tectum meum intres: propter quod & me-
ipſum nõ ſum dignum arbitratus ut uenirem ad te, ſed dic uerbo & ſanabitur puer meus. Nam
& ego homo ſum ſub poteſtate cõſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic uade, & uadit: &
alio ueni, & uenit: & ſeruo meo fac hoc, & facit. Quo audito Ieſus miratus eſt: & conuerſus ſe-
quentibus ſe turbis, dixit: Amen dico uobis: nec in iſrael tantam fidem inueni. b Et reuerſi qui b 66
miſſi fuerant domum, inuenerunt ſeruum qui languerat ſanum. c Et factum eſt deinceps ibat V
Ieſus in ciuitatem quæ uocatur Nain: & ibant cum eo diſcipuli eius & turba copioſa. Cum au- c 67
tem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur filius unicus matris ſuæ: & hæc X
B uidua erat: & turba ciuitatis multa cum illa. Quam cum uidiſſet dominus, miſericordia motus
ſuper eam, dixit illi: Noli flere. Et acceſſit & tetigit loculum. Hi autem qui portabant, ſteterunt.
Et ait: Adoleſcens tibi dico ſurge. Et reſedit qui erat mortuus: & cœpit loqui: & dedit illum ma-
tri ſuæ. Accepit autem omnes timor & magnificabant deum, dicentes: Quia propheta magnus
ſurrexit in nobis: & quia deus uiſitauit plæbem ſuam. d Et exĩt hic ſermo in uniuerſam Iudæam d 68
de eo & omnem circa regionem. e Et nunciauerunt Ioanni diſcipuli eius de omnibus his: & con- X
uocauit duos de diſcipulis ſuis Ioannes: & miſit ad Ieſum, dicens: Tu es qui uenturus es, an aliũ e 69
expectamus? Cum autem ueniſſent ad eum uiri, dixerunt: Ioannes baptiſta miſit nos ad te, V
dicens: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? In ipſa autem hora multos curauit a lan-
guoribus, & plagis, & ſpiritibus malis: & cæcis multis donauit uiſum. Et reſpondens dixit
illis: Euntes, renunciate Ioanni quæ uidiſtis & audiſtis: quia cæci uident: claudi ambulant: le-
proſi mundantur: ſurdi audiunt: mortui reſurgunt: pauperes euangeliçantur: & beatus eſt qui-
cunq; non fuerit ſcandaliçatus in me. Et cum diſceſſiſſent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne di-
cere ad turbas: Quid exiſtis in deſertum uidere arundinem uento agitatam? Sed quid exiſtis
uidere hominem mollibus ueſtimentis indutum? Ecce qui in ueſte precioſa ſunt & delitijs, in
domibus regum ſunt. Sed quid exiſtis uidere? Prophetam? Vtiq; dico uobis, & plus q̃ pro- f 70
phetam. f Hic eſt de quo ſcriptum eſt: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam: qui præ- II
parabit uiam tuam ante te. g Dico enim uobis: Maior inter natos mulierum propheta Ioan- g 71
ne baptiſta nemo eſt. Qui autem minor eſt in regno dei, maior eſt illo. h Et omnis populus V
audiens & publicani, iuſtificauerunt deum: baptiçati baptiſmo Ioannis. Phariſæi autem & h 72
legiſperiti conſilium dei ſpreuerunt in ſemetipſos non baptiçati ab eo. i Cui ergo ſimiles X
dicam homines generationis huius: & cui ſimiles ſunt? Similes ſunt pueris ſedentibus in fo- i 73
ro & loquentibus ad inuicem & dicentibus: Cantauimus uobis tibijs, & non ſaltaſtis: lamenta- V
uimus, & non ploraſtis. Venit autem Ioannes baptiſta, neq; manducans panem, neq; bibens
uinum: & dicitis, dæmonium habet. Venit filius hominis manducans & bibens, & dicitis:

C Ecce homo deuorator & bibens uinum, amicus publicanorum & peccatorum. Et iuſtificata eſt
k 74 I ſapientia ab omnibus filijs ſuis. [k] Rogabat autem illum quidam de phariſæis, ut manducaret cum illo. Et ingreſſus domum phariſæi, diſcubuit. Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix: ut cognouit q; Ieſus accubuiſſet in domo phariſæi, attulit alabaſtrum unguẽti: & ſtans retro ſecus pedes eius, lachrymis cœpit rigare pedes eius: & capillis capitis ſui tergebat: & oſculabatur pedes eius, & unguento ungebat. Videns autem phariſæus qui uocauerat eum, ait intra ſe dicens: Hic ſi eſſet propheta, ſciret utiq; quæ & qualis eſt mulier quæ tangit eum, quia peccatrix eſt. Et reſpondens Ieſus, dixit ad illum: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait: Magiſter, dic. Duo debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat denarios quingentos: & alius quinquaginta. Non habentibus illis unde redderent, donauit utriſq;: Quis ergo eum plus diligit? Reſpõdens Simon dixit: Eſtimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei: Recte iudicaſti. Et cõuerſus ad mulierem dixit Simoni: Vides hanc mulierem? Intraui in domum tuam: aquam pedibus meis nõ dediſti: hæc autem lachrymis rigauit pedes meos: & capillis ſuis terſit. Oſculum mihi non dediſti: hæc autem exquo intrauit, non ceſſauit oſculari pedes meos. Oleo caput meum non unxiſti: hæc autem unguento unxit pedes meos. Propter quod dico tibi: remittuntur ei peccata multa: quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit. Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata. Et cœperunt qui ſimul accumbebant dicere intra ſe: Quis eſt hic qui etiã peccata dimittit? Dixit autem ad mulierem: Fides tua te ſaluam fecit: uade in pace. Ca. VIII

a 75 X [a] ET factum eſt deinceps, & ipſe iter faciebat per ciuitates & caſtella, prædicans & euangeliçans regnũ dei: & duodecim cũ illo: & mulieres aliquæ quæ erant curatæ a ſpiritibus malignis & infirmitatibus: Maria quæ uocatur magdalenæ, de qua ſeptem dæmonia exierant: & Ioanna uxor Chuça procuratoris Herodis, & Suſanna: & aliæ multæ quæ miniſtrabant

b 76 II ei de facultatibus ſuis. [b] Cum autem turba plurima conueniret: & de ciuitatibus properarent ad eum, dixit per ſimilitudinem: Exijt qui ſeminat ſeminare ſemen ſuum. Et dum ſeminat, aliud cecidit ſecus uiam & conculcatum eſt: & uolucres cœli comederunt illud. Et aliud cecidit ſupra pe

D tram, & natum aruit: quia non habebat humorem. Et aliud cecidit inter ſpinas: & ſimul exortæ ſpinæ ſuffocauerunt illud. Et aliud cecidit in terram bonam: & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat: Qui habet aures audiendi, audiat. Interrogabant autem eum diſcipuli eius quæ eſſet hæc parabola. Quibus ipſe dixit: Vobis datum eſt noſſe myſterium regni dei:

c 77 I [c] Cæteris autem in parabolis: ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant. [d] Eſt autem

d 78 II hæc parabola: Semen eſt uerbum dei. Qui autem ſecus uiam: hi ſunt qui audiunt: deinde uenit diabolus & tollit uerbum de corde eorum, ne credentes ſalui fiant. Qui autẽ ſupra petrã: hi ſunt qui cum audierint, cum gaudio ſuſcipiũt uerbũ: & radices non habent: quia ad tempus credunt: & in tempore tentationis recedunt. Quod autem inter ſpinas cecidit: hi ſunt qui audierunt: & a ſollicitudinibus, & diuitijs, & uoluptatibus uitæ euntes ſuffocantur, & non referunt fructum. Quod autẽ in bonam terram: hi ſunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum, retinent

e 79 II & fructum afferunt in patientia. [e] Nemo autem lucernam accendens operit eam uaſe: aut ſub-

f 80 II tus lectum ponit, ſed ſupra candelabrum ponit: ut intrantes uideant lumen. [f] Non eſt enim occultum, quod non manifeſtetur: nec abſconditum quod non cognoſcatur & in palam ueniat.

g 81 V [g] Videte ergo quid audiatis. Qui enim habet, dabitur illi: & quicunq; non habet, etiam quod

h 82 II putat ſe habere, auferetur ab illo. [h] Venerunt autem ad illum mater & fratres eius: & non poterant adire eum præ turba: & nunciatum eſt illi: Mater tua, & fratres tui ſtant foris uolentes te uidere. Qui reſpondens dixit ad eos: Mater mea, & fratres mei hi ſunt qui uerbum dei audiunt

i 83 II & faciunt. [i] Factum eſt autem in una dierum: & ipſe aſcendit in nauiculam & diſcipuli eius, & ait ad illos: Tranſfretemus trans ſtagnum. Et aſcenderunt. Nauigantibus autem illis, obdormiuit: & deſcendit procella uenti in ſtagnum, & complebantur & periclitabantur. Accedentes autem ſuſcitauerunt eum, dicentes: Præceptor, perimus. At ille ſurgens increpauit uentum & tempeſtatem aquæ: & ceſſauit, & facta eſt tranquillitas. Dixit autẽ illis: Vbi eſt fides ueſtra? Qui timentes mirati ſunt, adinuicem dicentes: Quiſ putas hic eſt: quia & uentis & mari imperat: & obediunt ei. Et nauigauerunt ad regionem geraſenorum, quæ eſt contra galilæam. Et cum egreſſus

eſſet ad terrã,

A esset ad terram,occurrit illi uir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis: & ue-
stimento non induebatur:neq; in domo manebat,sed in monumentis. Is ut uidit Iesum, proci-
dit ante illum:& exclamans uoce magna,dixit:Quid mihi & tibi est Iesu fili dei altissimi? Ob-
secro te ne me torqueas. Præcipiebat enim spiritui immundo,ut exiret ab homine. Multis ẽ
temporibus arripiebat illum:& uinciebatur catenis:& compedibus custoditus,& ruptis uinculis
agebatur a dæmonio in deserta. Interrogauit autem illum Iesus,dicens: Quod tibi nomen est?
At ille dixit:Legio:quia intrauerunt dæmonia multa in eum. Et rogauerunt illum,ne imperaret
illis ut in abyssum irent. Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte:& roga
bant eum ut permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis. Exierunt ergo dæmonia ab homi-
ne,& intrauerũt in porcos:& impetu abijt grex per præceps in stagnum,& suffocatus est. Quod
ut uiderunt factum qui pascebant, fugierunt & nunciauerunt in ciuitatem & in uillas. Exierunt
autem uidere quod factum est,& uenerunt ad Iesum: & inuenerunt hominem sedentem a quo
dæmonia exierant uestitum, ac sana mente ad pedes eius,& timuerunt. Nunciauerunt autem
illis & qui uiderant quomodo sanus factus esset a legione. Et rogauerunt eum omnis multitu-
do regionis Gerasenorum, ut discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur [k] Ipse autem k 84 VIII
ascẽdens nauim,reuersus est: & rogabat illum uir a quo dæmonia exierant,ut cum eo esset. Di-
misit autem eum Iesus,dicens:Redi in domũ tuam,& narra quanta tibi fecerit deus. Et abijt per
uniuersam ciuitatem,prædicans quanta illi fecisset Iesus. [l] Factum est autem cum redijsset Iesus, l 85 II
excepit illum turba. Erant enim omnes expectantes eum. Et ecce uenit uir cui nomen Iairus:&
ipse princeps synagogæ erat:& cecidit ad pedes Iesu rogans eum ut intraret in domũ eius: quia
unica filia erat ei fere annorum duodecim,& hæc moriebatur. Et contigit dum iret,a turbis com
primebatur. Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim: quæ in medicos
erogauerat omnẽ substantiam suam:nec ab ullo potuit curari: accessit retro & tetigit fimbriam
uestimenti eius: & confestim stetit fluxus sanguinis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit?
B Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum illo erant: Præceptor, turbæ te compri-
munt & affligunt:& dicis,quis me tetigit? Et dixit Iesus: Tetigit me aliquis: Nam & ego noui
uirtutem de me exijsse. Videns autem mulier,quia non latuit:tremens uenit & procidit ante pe-
des eius:& ob quam causam tetigerit eum, indicauit coram omni populo: & quemadmodum
confestim sanata sit. At ipse dixit ei:Filia,fides tua te saluam fecit: uade in pace. Adhuc illo lo-
quente, uenit quidam ad principem synagogæ dicens ei: quia mortua est filia tua, noli uexare
illum. Iesus autem audito hoc uerbo,respondit patri puellæ:Noli timere: crede tantum & salua
erit. Et cum uenisset ad domum,non permisit intrare secum quemq;,nisi Petrum,& Ioannem,
& Iacobum,& patrem & matrẽ puellæ. Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit:
Nolite flere:Non est emm mortua puella,sed dormit. Et deridebant eum, scientes quia mortua
esset. Ipse autem tenens manum eius,damauit dicens:Puella surge. Et reuersus est spiritus eius,
& surrexit continuo. Et iussit illi dari manducare: & stupuerunt parentes eius: quibus præcepit,
ne alicui dicerent quod factum erat. Ca. IX

C [a] Onuocatis autem Iesus duodecim apostolis,dedit illis uirtutem & potestatem super a 86 II
omnia dæmonia,& ut languores curarent:& misit illos prædicare regnum dei,& sanare
infirmos. Et ait illis: [b] Nihil tuleritis in uia,neq; uirgam,neq; peram, neq; panem, neq; b 87 II
pecuniam:neq; duas tunicas habeatis. Et in quamcunq; domum intraueritis,ibi manete:& inde
ne exeatis. [c] Et quicunq; non receperint uos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum c 88 II
uestrorum excutite in testimonium supra illos. [d] Egressi autem circumibant per castella,euange d 89 VIII
lizantes & curantes ubiq;. [e] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo,& hæ- e 90 II
sitabat:eo quod diceretur a quibusdam:quia Ioannes surrexit a mortuis:a quibusdam ỹo quia
Elias apparuit:ab alijs autem quia propheta unus de antiquis surrexit. Et ait Herodes: Ioannẽ
ego decollaui. Quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat uidere eum. [f] Et reuersi f 91 VIII
apostoli narrauerunt illi quæcunq; fecerunt: [g] & assumptis illis, secessit seorsum in locum deser- g 92 III
tum,qui est Bethsaida. Quod cum cognouissent turbæ, secutæ sunt illum: & excepit eos & lo-

h 95 I C quebatur illis de regno dei: & eos qui cura indigebant, sanabat. [b] Dies autem ceperat declinare: & accedentes duodecim, dixerunt illi: Dimitte turbam: ut euntes in castella, uillasq; quæ circa sunt, diuertant & inueniant escas: quia hic in loco deserto sumus. Ait autem ad illos: Vos date illis manducare. At illi dixerunt: Non sunt nobis plus q̄ quinq; panes, & duo pisces: nisi forte nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas. Erant autem fere uiri quinq; milia. Ait autem ad discipulos suos: Facite illos discumbere per conuiuia quinquagenos. Et ita fecerunt, & discubuerunt omnes. Acceptis autem quinq; panibus & duobus piscibus, respexit in cœlum & benedixit illis: & fregit & distribuit discipulis suis, ut ponerent ante turbas. Et manducauerunt omnes, & saturati sunt. Et sublatum est quod superfuit illis fragmentorum cophini duodecim.

i 94 I 'Et factum est cum solus esset orans, erant cum illo & discipuli: & interrogauit illos, dicēs: Quem me dicunt esse turbæ? At illi respondentes dixerunt: Ioannem baptistam: alij autem Eliam: alij quia unus propheta de prioribus surrexit. Dixit autem illis: Vos autem quem me esse dicitis? Respondens autem Simon Petrus, dixit: Christum dei. [k] At ille increpans illos præcepit: ne cui dicerent hoc, dicens: Quia oportet filium hominis multa pati: & reprobari a senioribus & principibus sacerdotum & scribis: & occidi, & tertia die resurgere. [l] Dicebat autem ad omnes: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum: & tollat crucem suam quotidie & sequatur me. Qui enim uoluerit animā suam saluam facere, perdet illam. Nam qui perdiderit animā suam propter me, saluam faciet illam. Quid enim proficit homo si lucretur uniuersum mundum: seipsum autem perdat, & detrimentum sui faciat? [m] Nam qui me erubuerit & meos sermones, hunc filius hominis erubescet cum uenerit in maiestate sua, & patris & sanctorum angelorum. [n] Dico autem uobis: uere sunt aliqui hic stantes: qui nō gustabunt mortem donec uideant regnum dei. Factum est autem post hæc uerba fere dies octo, & assumpsit Petrum, & Ioannem, & Iacobum: & ascendit in montem ut oraret. Et facta est dum oraret, species uultus eius altera: & uestitus eius albus refulgens. Et ecce duo uiri loquebantur cum illo. Erant autem Moyses & Elias uisi in maiestate: & dicebant excessum eius quem completurus erat in hierusalem. Petrus ℣o & qui cum illo erant, grauati erant somno: & euigilantes uiderunt maiestatem eius: & duos uiros qui stabant cum illo. Et factum est cum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula: unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret. Hæc autem illo loquēte facta est nubes & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem. Et uox facta est de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Et dum fieret uox, inuentus est Iesus solus. Et ipsi tacuerunt: & nemini dixerunt in illis diebus quicq̄ ex his quæ uiderant. [o] Factum est autem in sequenti die descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa. Et ecce uir de turba exclamauit, dicens: Magister obsecro te, respice in filium meum: quia unicus est mihi. Et ecce spiritus apprehendit eum: & subito damat, & elidit, & dissipat eum cum spuma: & uix discedit dilanians eum. Et rogaui discipulos tuos, ut eijcerent illum: & non potuerunt. Respondens autem Iesus, dixit: O generatio infidelis & peruersa: usq; quo ero apud uos, & patiar uos? Adduc huc filium tuum. Et cum accederet, elisit illum dæmonium & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immundum, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius. [p] Stupebant autem omnes in magnitudine dei. [q] Omnibusq; mirantibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos: Ponite uos in cordib⁹ uestris sermones istos: Filius enim hominis, futurum est ut tradatur in manus hominum. At illi ignorabant uerbum istud: & erat uelatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc uerbo. [r] Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset. At Iesus uidens cogitationes cordis illorum, apprehendens puerum, statuit illum secus se, & ait illis: Quicunq; susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunq; me recepit, recipit eum qui me misit. Nam qui minor est inter uos omnes, hic maior est. [s] Respondens autem Ioannes, dixit: Præceptor, uidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, & prohibuimus eum: quia non sequitur nobiscum. Et ait ad illos Iesus: Nolite prohibere: Qui enim non est aduersum uos, pro uobis est.

m 97 II

n 98 II

D

o 99 II

p 100 VIII

q 101 II

r 102 II

s 103 VIII

t 104 X 'Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius: & ipse faciem suam firmauit ut

iret in hierusalem,

A iret in hierusalem : & misit nuncios ante conspectum suum : & euntes intrauerunt in ciuitatem samaritanorũ,ut pararent illi.Et non receperunt eum:quia facies eius erat euntis in hierusalem. Cum uidissent autem discipuli eius Iacobus & Ioannes,dixerunt:Domine, uis dicimus ut ignis descendat de cœlo,& consumat illos? Et conuersus increpauit illos,dicens:Nescitis cuius spiritus estis? Filius hominis non uenit animas perdere,sed saluare.Et abierunt in aliud castellum. [u] Factum est autẽ ambulantibus illis in uia, dixit quidam ad illum:Sequar te quocũq; ieris.Et dixit illi Iesus:Vulpes foueas habent,& uolucres cœli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.Ait autem ad alterum: Sequere me.Ille autem dixit : Domine,permitte mihi primũ ire,& sepelire patrem meum . Dixitq; ei Iesus:Sine ut mortui sepeliant mortuos suos:tu autem uade & annuncia regnum dei. [x] Et ait alter:Sequar te domine: sed permitte mihi primũ renunciare his qui domi sunt . Ait ad illum Iesus : Nemo mittens manum suam ad aratrum & aspiciens retro,aptus est regno dei.

u 105 V

x 106 X

Ca. X

[a] POst hæc autem designauit dominus & alios septuagintaduos:& misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatẽ & locum quo erat ipse uenturus. [b] Et dicebat illis: Messis quidem multa:operarij autem pauci.Rogate autem dominũ messis,ut mittat operarios in messem suã. [c] Ite,ecce ego mitto uos sicut agnos inter lupos. [d] Nolite ergo portare saccum,neq; peram,neq; calciamẽta: & neminem per uiam salutaueritis. [e] In quamcunq; domum intraueritis,primum dicite:pax huic domui.Et si ibi fuerit filius pacis,requiescet super illum pax uestra:sinautem , ad uos reuertetur. [f] In eadem autem domo manete , edentes & bibentes quæ apud illos sunt.Dignus est enim operarius mercede sua. [g] Nolite transire de domo in domum. Et in quamcunq; ciuitatem intraueritis & susceperint uos, manducate quæ apponuntur uobis: & curate infirmos qui in illa sunt,& dicite illis: Appropinquauit in uos regnum dei. [h] In quamcunq; autem ciuitatem intraueritis & non susceperint uos,exeuntes in plateas eius,dicite:Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate uestra,extergimus in uos. Tamen hoc scitote : quia appropinquauit regnum dei.Dico uobis:quia sodomis in die illa remissius erit,cẽ illi ciuitati. [i] Væ tibi Choroçain, uæ tibi Bethsaida : quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes quæ factæ sunt in uobis,olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent. Veruntamẽ Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio,cẽ uobis.Et tu Capharnaum usq; ad cœlum exaltata,usq; ad infernum demergeris. [k] Qui uos audit,me audit:& qui uos spernit,me spernit: qui autem me spernit , spernit eum qui misit me. [l] Reuersi sunt autem septuagintaduo cum gaudio , dicentes : Domine,etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.Et ait illis : Videbam satanam sicut fulgur de cœlo cadentem . Ecce dedi uobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones : & super omnem uirtutem inimici,& nihil uobis nocebit. Veruntamen in hoc nolite gaudere : quia spiritus uobis subijciuntur : Gaudete autem q; nomina uestra scripta sunt in cœlis . [m] In ipsa hora exultauit in spiritusancto,& dixit:Confiteor tibi pater,domine cœli & terræ:q; abscondisti hæc a sapiẽtibus & prudentibus,& reuelasti ea paruulis:Etiam pater, quoniam sic placuit ante te. [n] Omnia mihi tradita sunt a patre meo.Et nemo scit quis sit filius nisi pater:& quis sit pater nisi filius:& cui uoluerit filius reuelare. [o] Et conuersus ad discipulos suos,dixit:Beati oculi qui uident quæ uos uidetis . Dico enim uobis q; multi prophetæ & reges uoluerunt uidere quæ uos uidetis & non uiderunt:& audire quæ auditis, & non audierunt. [p] Et ecce quidã legisperitus surrexit tentans illum, & dicens:Magister,quid faciendo uitam æternam possidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid scriptum est? Quomodo legis? Ille respondens dixit : Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo,& ex tota anima tua,& ex omnibus uiribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.Dixitq; illi:Recte respondisti:hoc fac & uiues. [q] Ille autem uolens iustificare seipsum,dixit ad Iesum:Et quis est meus proximus? Suscipiens autem Iesus,dixit : Homo quidam descendebat ab Hierusalem in Hiericho , & incidit in latrones : qui etiam despoliauerunt eum:& plagis impositis abierunt,semiuiuo relicto.Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem uia:& uiso illo,præteriuit.Similiter & leuita cum esset secus locum & uideret eum,pertransijt . Samaritanus autem quidam iter faciens,uenit secus eum:& uidens eum , misericordia

a 107 X

b 108 V

c 109 V

d 110 II

e 111 V

f 112 II

g 113 X

h 114 II

i 115 V

k 116 I

l 117 X

m 118 V

n 119 III

o 120 V

p 121 II

q 122 X

C motus est.Et appropians alligauit uulnera eius,infundens oleum & uinum.Et imponens illum in iumentum suum,duxit in stabulum:& curam eius ægit. Et altera die protulit duos denarios: & dedit stabulario,& ait: Curam illius habe: & quodcunq; supererogaueris, ego cum rediero, reddam tibi. Quis horum trium tibi uidetur proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit:Qui fecit misericordiam in illum.Et ait illi Iesus: Vade & tu fac similiter. Factum est autē dum irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum suam.Et huic soror erat nomine Maria.Quæ etiam sedens secus pedes domini,audiebat uerbum illius. Martha autem satagebat circa frequens ministerium. Quæ stetit & ait:Domine,non est tibi curæ quod soror mea reliquit me solam ministrare? Dic ergo illi ut me adiuuet.Et respondens dixit illi dominus:Martha,Martha sollicita es & turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium:Maria optimam partem elegit,quæ non auferetur ab ea. Ca.XI

a 123 V ET factum est cum esset in quodam loco orans: ut cessauit, dixit unus ex discipulis eius ad eum:Domine,doce nos orare:sicut docuit Ioannes discipulos suos. Et ait illis: Cum oratis,dicite:Pater,sanctificetur nomen tuum:adueniat regnum tuum: panem nostrum quotidianum da nobis hodie:& dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis:& ne nos inducas in tentationem. b Et ait ad illos: Quis uestrum habebit amicum:& ibit ad illum media nocte,& dicet illi:Amice cōmoda mihi tres panes: quoniam amicus meus uenit de uia ad me: & non habeo qd ponam ante illum. Et ille deintus respōdens dicat: Noli mihi molestus esse,iam ostium clausum est:& pueri mei mecum sunt in cubili: nō possum surgere,& dare tibi.Et si ille perseuerauerit pulsans:dico uobis,& si non dabit illi surgens, eo qd amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget: & dabit illi quotquot habet necessarios.Et ego dico uobis: c Petite,& dabitur uobis:quærite, & inuenietis:pulsate, & aperiet uobis. Omnis enim qui petit,accipit: & qui quærit,inuenit: & pulsanti aperietur. Quis autem ex uobis patrem petit panem,nunquid lapidem dabit illi? Aut piscem, nunquid pro pisce serpentem

D dabit illi? Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem? Si ergo uos cum sitis mali, nostis bona data dare filijs uestris: quantomagis pater uester de cœlo dabit spiritum bonum petentibus se? d Et erat eijciens dæmonium & illud erat mutum.Et cum eiecisset dæmonium,locutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ. e Quidam autem ex eis dixerunt: In beelçebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia. f Et alij tentantes, signum de cœlo quærebant ab eo. g Ipse autem ut uidit cogitationes eorum,dixit eis:Omne regnum in seipsum diuisum,desolabitur:& domus supra domum cadet.Si autem & satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnū eius:quia dicitis in beelçebub me eijcere dæmonia? Si autem ego in beelçebub eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices uestri erunt. Porro si in digito dei eijcio dæmonia, profecto peruenit in uos regnum dei. Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens uicerit eum, uniuersa arma eius aufert in quibus confidebat:& spolia eius distribuet. Qui non est mecum,contra me est:& qui non colli

h 130 V git mecum,dispergit. i Cum immundus spiritus exierit de homine,ambulat per loca inaquosa: quærens requiem & non inueniens,dicit:Reuertar in domum meam unde exiui. Et cum uenerit,inuenit eam scopis mundatam & ornatā. Et tunc uadit & assumit septem alios spiritus nequiores se,& ingressi habitant ibi. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. k Factum est autem cum hæc diceret: extollens uocem quædam mulier de turba,dixit illi: Beatus uenter qui te portauit:& ubera quæ suxisti. At ille dixit: Quinimmo,beati qui audiunt uerbum dei,& custodiunt illud. l Turbis autem cōcurrentibus cœpit dicere:Generatio hæc,generatio nequam est:signum quærit,& signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis: ita erit & filius hominis generationi isti. Regina austri surget in iudicio cum uiris generationis huius,& condemnabit illos: quia uenit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis.Et ecce plus q̄ Salomon hic. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam ægerunt ad prædicationē Ionæ. Et ecce plus q̄ Iona

m 133 II hic. m Nemo lucernam accendit:& in abscondito ponit neq; sub modio,sed supra candelabrum:

ut qui ingrediunt,

A ut qui ingrediuntur,lumen uideant. m Lucerna corporis tui,est oculus tuus.Si oculus tuus fuerit m 134 V
simplex,totum corpus tuum lucidum erit:sinautem nequam fuerit,etiam corpus tuum tenebro
sum erit. Vide ergo ne lumen quod in te est,tenebræ sint. Si ergo corpus tuum totum lucidum
fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum , erit lucidum totum. Et sicut lucerna fulgoris
illuminabit te. n Et cum loqueretur, rogauit illum quidam pharisæus,ut pranderet apud se . Et n 135 V
ingressus recubuit.Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere : quare non baptiçatus esset
ante prandium . Et ait dominus ad illum : Nunc uos pharisæi quod deforis est calicis & catini
mundatis:quod autem intus est uestrum,plenum est rapina & iniquitate . Stulti,nonne qui se/
cit quod deforis est : etiam id quod deintus est fecit? Veruntamen quod supersit,date elemo/
synam: & ecce omnia mũda sunt uobis . o Sed uæ uobis pharisæis,quia decimatis mentham & o 136 V
rutam,& omne holus: & præteritis iudicium & charitatẽ dei.Hæc autem oportuit facere , & illa
non omittere. p Væ uobis pharisæis,quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutatio/ p 137 II
nes in foro. q Væ uobis,quia estis ut monumẽta quæ nõ parent:& homines ambulantes supra, q 138 V
nesciunt. r Respondens autem quidam ex legisperitis,ait illi:Magister, hæc dicens etiam nobis r 139 V
cõtumeliam facis.At ille ait:Et uobis legisperitis uæ, quia oneratis homines oneribus quæ por/
tari non possunt:& ipsi uno digito uestro non tangitis sarcinas. s Væ uobis,quia ædificatis mo s 140 V
numenta prophetarum:patres autem uestri occiderunt illos. Profecto testificamini quod con/
sentitis operibus patrum uestrorum:quoniamquidem ipsi eos occiderunt : uos autem ædifica/
tis eorum sepulchra. t Propterea & sapientia dei dixit:Mittam ad illos prophetas & apostolos: t 141 V
& ex illis occident & persequentur,ut inquiratur sanguis omnium prophetarum,qui effusus est
a constitutione mundi,a generatione ista , a sanguine Abel usq; ad sanguinem Zachariæ , qui
periit inter altare & ædem.Ita dico uobis , requiretur ab hac generatione. u Væ uobis legisperi/ u 142 V
tis:quia tulistis clauem scientiæ:ipsi nõ introistis,& eos qui introibant, prohibuistis. x Cum au/ x 143 X
tem hæc ad illos diceret,cœperunt pharisæi & legisperiti grauiter insistere,& os eius opprimere,
B de multis insidiantes ei:& quærentes aliquid capere de ore eius,ut accusarent eum. Ca. XII

MVltis autem turbis concurrentibus:ita ut seinuicem conculcarent, cœpit dicere ad disci a 144 II
pulos suos : a Attendite a fermento pharisæorum , quod est hypocrisis . b Nihil enim b 145 V
opertum est quod non reueletur:neq; absconditum quod non sciatur.Quoniam quæ
in tenebris dixistis,in lumine dicentur : & quod in aure locuti estis in cubiculis , prædicabitur in
tectis.Dico autem uobis amicis meis,ne terreamini ab his qui occidunt corpus:& post hoc non
habent amplius quid faciant.Ostendam autem uobis quem timeatis . Timete eum qui postq;
occiderit,habet potestatem mittere in gehennam . Ita dico uobis, hunc timete . Nonne quinq;
passeres ueneunt dipondio: & unus ex illis non est in obliuione coram deo? Sed & capilli capi/
tis uestri omnes numerati sunt.Nolite ergo timere,multis passeribus pluris estis uos . Dico au/
tem uobis:Omnis quicunq; confessus fuerit me coram hominibus: & filius hominis confitebi/
tur illum coram angelis dei. c Qui autem negauerit me coram hominibus , denegabitur coram c 146 II
angelis dei. d Et omnis qui dicit uerbum in filium hominis,remittetur illi : ei autem qui in spiri/ d 147 II
tumsanctum blasphemauerit, non remittetur. e Cum autem inducent uos in synagogas , & ad e 148 II
magistratus & potestates , nolite solliciti esse qualiter , aut quid respondeatis , aut quid dicatis:
Spiritus enim sanctus docebit uos in ipsa hora , quæ oporteat uos dicere . f Ait autẽ ei quidam f 149 X
de turba:Magister,dic fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem.At ille dixit ei : Homo , quis
me constituit iudicem,aut diuisorem supra uos? Dixitq; ad illos: Videte & cauete ab omni aua/
ricia: quia non in abundantia cuiusq; uita eius est ex his quæ possidet . Dixit autem similitudi/
nem ad illos,dicens:Hominis cuiusdam diuitis,uberes fructus ager attulit:& cogitabat intra se,
dicens:Quid faciam quod non habeo quo congregem fructus meos . Et dixit:Hoc faciam:De/
struam horrea mea,& maiora faciam : & illuc congregabo omnia quæ nata sunt mihi , & bona
mea,& dicam animæ meæ: Anima,habes multa bona posita in annos plurimos : requiesce,co/
mede,bibe,epulare.Dixit autem illi deus:Stulte,hac nocte animam tuam repetunt a te: quæ au
tem parasti,cuius erunt? Sic est qui sibi thesauriçat: & non est in deum diues . Dixitq; ad disci/

g 150 V C pulos ſuos: ᵍ Ideo dico uobis: Nolite ſolliciti eſſe animæ ueſtræ quid manducetis: neq; corpori quid induamini. Anima plus eſt c̄ꝫ eſca: & corpus plus c̄ꝫ ueſtimentum. Conſyderate coruos: quia non ſeminant neq; metunt: quibus non eſt cellarium, neq; horreum, & deus paſcit illos: Quanto magis uos pluris eſtis illis. Quis autem ueſtrum cogitando poteſt adĳcere ad ſtaturam ſuam cubitum unum? Si ergo neq; quod minimū eſt poteſtis, quid de cæteris ſolliciti eſtis? Conſyderate lilia quomodo creſcunt: non laborant, neq; nent. Dico autem uobis: quia nec Salomon in omni gloria ſua ueſtiebatur, ſicut unum ex iſtis. Si autem fœnū agri qđ hodie eſt in agro, & cras in clibanum mittitur, deus ſic ueſtit: quanto magis uos puſillæ fidei? Et uos nolite quærere quid manducetis, aut quid bibatis, & nolite in ſublime tolli. Hæc enim omnia gentes

h 151 X mundi quærunt. Pater autem ueſter ſcit, quoniam his indigetis. Veruntamen primum quærite regnum dei & iuſticiam eius: & hæc omnia adĳcientur uobis. ʰ Nolite timere puſillus grex: quia

i 152 II complacuit patri ueſtro dare uobis regnum. ⁱ Vendite quæ poſſidetis, & date elemoſynam.

k 153 V ᵏ Facite uobis ſacculos qui non ueteraſcunt: theſaurum non deficientem in cœlis: quo fur non appropiat, neq; tinea corrumpit. Vbi enim theſaurus ueſter eſt, ibi & cor ueſtrum erit.

l 154 X ˡ Sint lumbi ueſtri præcincti: & lucernæ ardentes in manibus ueſtris: & uos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum, quando reuertatur a nuptĳs: ut cum uenerit & pulſauerit, confeſtim aperiant ei.

m 155 V ᵐ Beati ſerui illi: quos cum uenerit dominus, inuenerit uigilantes. Amen dico uobis qđ præcinget ſe, & faciet illos diſcumbere: & tranſiens miniſtrabit illis. Et ſi uenerit in ſecunda uigilia, & ſi in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit: beati ſunt ſerui illi.

n 156 II ⁿ Hoc autem ſcitote: quoniam ſi ſciret paterfamilias qua hora fur ueniret, uigilaret utiq; & non ſineret perfodi domum ſuam.

o 157 V Et uos eſtote parati: quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. ᵒ Ait autem ei Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam, an & ad omnes? Dixit autem dominus: Quis putas eſt

D fidelis diſpenſator & prudens: quem conſtituit dominus ſuper familiam ſuam, ut det illis in tempore tritici menſuram. Beatus ille ſeruus: quem cum uenerit dominus, inuenerit ita facientem.

p 158 V Vere dico uobis: quia ſuper omnia quæ poſſidet, conſtituet illum. ᵖ Quod ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo: Moram facit dominus meus uenire: & cœperit percutere ſeruos & ancillas: & edere, & bibere, & inebriari: ueniet dominus ſerui illius in die qua non ſperat: & hora qua neſcit,

q 159 X & diuidet eum: partemq; eius cum infidelibus ponet. ᵠ Ille autem ſeruus qui cognouit uoluntatem domini ſui, & non ſe præparauit, & non fecit ſcđm uoluntatem eius, uapulabit multis. Qui autem non cognouit & fecit digna, plagis uapulabit paucis. Omni autem cui multum datum

r 160 V eſt, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. ʳ Ignem ueni mittere in terram: & quid uolo niſi ut accendatur? Baptiſmo autem habeo baptiçari: & quomodo coartor uſq; dum perficiatur? Putatis: quia pacem ueni dare in terram? Non dico uobis, ſed ſeparationem. Erunt enim ex hoc quinq; in domo una diuiſi, tres in duo, & duo in tres: diuidetur pater in filium, & filius in patrem ſuum: mater in filiam, & filia in matrem: ſocrus in nurum ſuam, & nurus in ſocrum ſuam.

s 161 V ˢ Dicebat autem & ad turbas: Cum uideritis nubem orientem ab occaſu, ſtatim dicitis: nimbus uenit, & ita fit: & cum auſtrum flantem, dicitis, quia æſtus erit, & fit. Hypocritæ, faciem cœli & terræ noſtis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis? Quid autem & a uobiſipſis non iudicatis quod iuſtum eſt? ᵗ Cum autem uadis cum aduerſario tuo ad principem in uia, da operam liberari ab illo: ne forte trahat te ad iudicē: & iudex tradat te exactori: & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi: non exies inde, donec etiam nouiſſimum minutum reddas.

Ca. XIII

a 163 X ᵃ Derant autē quidā ipſo tēpore nunciantes illi de galilæis: quorū ſanguinē Pilatus miſcuit cū ſacrificĳs eorū. Et reſpōdens dixit illis: Putatis q₹ hi galilæi præ oīb̄ galilæis pc̄tōres fuerint, quia talia paſſi ſunt? Non dico uobis: ſed niſi pœnitētiā habueritis oēs, ſimiliter peribitis ſicut illi decē & octo: ſupra q̄s cecidit turris in ſiloe, & occidit eos. Putatis, quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in hieruſalem? Non, dico uobis: ſed ſi pœni-

b 164 X tentiā non habueritis omnes, ſimiliter peribitis. ᵇ Dicebat autē & hanc ſimilitudinē: Arborē ficī habebat quidam plantatam in uinea ſua: & uenit quærēs fructū in illa, & nō inuenit. Dixit autē

ad cultorem

A ad cultorē uineæ:Ecce anni tres ſunt,ex quo uenio,quærēs fructū in ficulnea hac,& non inuenio:
Succide ergo illam,ut quid etiam terram occupat? At ille reſpondens,dixit illi:Domine, dimit/
te illam & hoc anno, uſq; dum fodiam circa illam & mittam ſtercora. Et ſi quidem fecerit fru-
ctum:ſin autem,in futurum ſuccides eam.Erat autem docens in ſynagoga eorum ſabbatis.Et
ecce mulier quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo & erat inclinata: nec omni-
no poterat ſurſum reſpicere.Quam cum uidiſſet ieſus,uocauit eam ad ſe,& ait illi:Mulier,dimiſ
ſa es ab infirmitate tua.Et impoſuit illi manus:& confeſtim erecta eſt,& glorificabat deum.Re/
ſpondēs autem archiſynagogus indignans:quia ſabbato curaſſet ieſus, dicebat turbæ: Sex dies
ſunt in quibus oportet operari.In his ergo uenite & curamini, & non in die ſabbati. ' Reſpon/ e 165 II
dit autem ad illum dominus,& dixit:Hypocritæ, unuſquiſq; ueſtrum ſabbato non ſoluit bo-
uem ſuum aut aſinum a præſepio,& ducit adaquare? Hanc autem filiam abrahæ quam alliga-
uit ſatanas:ecce decem & octo annis,non oportuit ſolui a uinculo iſto die ſabbati? ' Et cum hæc d 166 X
diceret,erubeſcebāt omēs aduerſarij eius:& omnis populus gaudebat in uniuerſis quæ glorio/
ſe fiebant ab eo. ' Dicebat ergo:Cui ſimile eſt regnum dei: & cui ſimile æſtimabo illud? Simile e 167 II
eſt grano ſinapis:quod acceptum homo miſit in hortum ſuum:& creuit, & factum eſt in arbo-
rem magnam:& uolucres cœli requieuerunt in ramis eius. ' Et iterum dixit: Cui ſimile æſtima- f 168 V
bo regnum dei? Simile eſt fermento q̄d' acceptum mulier abſcondit in farinæ ſata tria:donec
fermentaretur totum. ' Et ibat per ciuitates & caſtella docens,& iter faciens in hieruſalem. ' Ait g 169 II
autem illi quidam:Domine,ſi pauci ſunt qui ſaluantur? Ipſe autem dixit ad illos: Contendite h 170 V
intrare per anguſtam portam:quia multi(dico uobis)quærunt intrare, & non poterunt. ' Cum i 171 V
autem intrauerit paterfamilias,& clauſerit oſtium:& incipietis foris ſtare & pulſare ad oſtium,
dicentes:Domine,aperi nobis:& reſpondens, dicet uobis: Neſcio uos unde ſitis: Tunc incipie-
tis dicere:Manducauimus coram te,& bibimus:& in plateis noſtris docuiſti.Et dicet uobis:Ne-
ſcio uos unde ſitis.Diſcedite a me omnes operarij iniquitatis: ibi erit fletus & ſtridor dentium:
' cum uideritis abraham & Iſaac & Iacob & omnes prophetas in regno dei:uos autem expelli k 172 V
foras.Et uenient ab oriente & occidente & aquilone & auſtro,& accumbent in regno dei. ' Et ec/ l 173 II
B ce ſunt nouiſſimi qui erant primi:& ſunt primi qui erant nouiſſimi. " In ipſa die acceſſerunt qui m 174 X
dam phariſæorum,dicentes illi:Exi & uade hinc:quia herodes uult te occidere. Et ait illis: Ite &
dicite uulpi illi:Ecce eiicio demonia,& ſanitates perficio hodie & cras:& tertia die conſumor. Ve
rūtamen oportet me hodie & cras & ſequenti die ambulare:quia non capit prophetā perire ex/
tra hieruſalem. " Hieruſalē hieruſalem,quæ occidis prophetas: & lapidas eos qui mittuntur ad n 175 V
te: quotiens uolui congregare filios tuos:quēadmodū auis nidum ſuū ſub pennis, & noluiſti?
Ecce relinquetur uobis domus ueſtra deſerta.Dico autem uobis:quia non uidebitis me,donec
ueniat cum dicetis:benedictus qui uenit in nomine domini. Ca. XIIII
E ' T factum eſt cum introiſſet ieſus in domū cuiuſdam principis phariſæorum ſabbato o 176 X
manducare panem:& ipſi obſeruabāt eum.Et ecce homo quidam hydropicus erat ante
illum. ' Et reſpondens ieſus dixit ad legiſperitos & phariſæos,dicens:Si licet ſabbato cu- b 177 V
rare? At illi tacuerunt. Ipſe uero apprehenſum ſanauit eum ac dimiſit.Et reſpondēs ad illos di/
xit.Cuius ueſtrum aſinus aut bos in puteum cadet:& non continuo extrahet illum die ſabba/
ti? Et non poterant ad hæc reſpondere illi. ' Dicebat autem & ad inuitatos parabolam,inten/ c 178 &
dens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos: Cum inuitatus fueris ad nuptias,
non diſcumbas in primo loco: ne forte honoratior te ſit inuitatus ab illo: & ueniens is qui
te & illum uocauit, dicat tibi: da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouiſſimum lo-
cum tenere. Sed cum uocatus fueris, uade recumbe in nouiſſimo loco:ut cum uenerit qui
te inuitauit, dicat tibi: Amice, aſcende ſuperius. Tunc erit tibi gloria coram ſimul diſ-
cumbentibus: ' Quia omnis qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. d 179 V
' Dicebat autem & ei qui ſe inuitauerat: Cum facis prandium aut cœnam, noli uocare ami- 180 X
cos tuos,neq; fratres tuos, neq; cognatos, neq; uicinos, neq; diuites: ne forte & ipſi te re-
inuitent,& fiat tibi retributio. Sed cum facis conuiuium, uoca pauperes, debiles, claudos,

C cæcos, & beatus eris: quia non habent retribuere tibi. Retribuetur enim tibi in resurrectione
iustorum. Hæc cum audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi: Beatus qui manduca/
f 181 V bit panem in regno dei. ' At ipse dixit ei: Homo quidam fecit cœnam magnam: & uocauit mul/
tos: & misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis ut uenirent: quia iam parata sunt omnia.
Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei: Villam emi, & necesse habeo exire & uide/
re illam: rogo te habe me excusatum. Et alter dixit: Iuga boum emi quinq; & eo probare illa: ro/
go te habe me excusatũ. Et alius dixit: Vxorem duxi: & ideo non possum uenire. Et reuersus ser/
uus, nunciauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias, dixit seruo suo: Exi cito in plateas &
uicos ciuitatis: & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc. Et ait seruus: Domi/
ne, factum est ut imperasti: & adhuc locus est. Et ait dominus seruo: Exi in uias & sepes, & com/
pelle intrare, ut impleatur domus mea. Dico autem uobis: qd' nemo uirorum illorum qui uoca/
g 182 V ti sunt, gustabit cœnam meam. ' Ibant autem turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos:
Si quis uenit ad me, & nõ odit patrem suum, & matrẽ, & uxorem, & filios, & fratres, & sorores,
adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus. Et qui non baiulat crucem suã
h 183 X & uenit post me, non potest meus esse discipulus. ' Quis enim ex uobis uolens turrim ædifica/
re: nonne prius sedens computat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum: ne
postea cũ posuerit fundamentũ, & non potuerit perficere, omnes qui uident, incipiant illudere
ei, dicentes: quia hic homo cœpit ædificare, & nõ potuit consummare. Aut quis rex iturus com/
mittere bellum aduersus alium regẽ: non sedens prius cogitat, si possit cũ decẽ milibus occurrere
ei, qui cum uiginti milibus uenit ad se. Alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens
i 184 V rogat ea quæ pacis sunt. ' Sic ergo omnis ex uobis qui non renunciat omnibus quæ possidet,
k 185 II non potest meus esse discipulus. ' Bonũ est sal: Si autẽ sal quoq; euanuerit, in quo condietur?
Neq; in terram, neq; in sterquilinium utile est, sed foras mittetur. Qui habet aures audien/
di, audiat. Ca. XV

a 186 II D ' Rant autem appropinquantes ei publicani & peccatores, ut audirent illum: & murmu/
rabant scribæ & pharisæi, dicentes: Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.
b 187 V ' Et ait ad illos parabolam istam, dicens: Quis ex uobis homo qui habet centum oues: & si per/
diderit unam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouem in deserto, & uadit ad illam quæ perie/
rat, donec inueniat eam? Et cum inuenerit eam, imponit in humeros suos gaudens: & ueniens
domum, conuocat amicos & uicinos, dicens illis: Congratulamini mihi: quia inueni ouem meã
quæ perierat. Dico uobis, qd' ita gaudium erit in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agen/
c 188 X te: cõq; super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pœnitentia. ' Aut quæ mulier habens
drachmas decem: si perdiderit drachmam unam: nonne accendit lucernam & euertit domum:
& quærit diligenter donec inueniat? Et cum inuenerit, conuocat amicas & uicinas, dicens:
d 189 V Congratulamini mihi: quia inueni drachmam quã perdideram. ' Ita dico uobis: gaudium erit
e 190 X coram angelis dei super uno peccatore pœnitentiam agente. ' Ait autem: Homo quidam ha/
buit duos filios: & dixit adolescentior ex illis patri: Pater, da mihi portionem substantiæ quæ
me contingit. Et diuisit illis substantiam. Et non post multos dies: congregatis omnibus, ado/
lescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam
suam, uiuendo luxuriose. Et postq; omnia consummasset, facta est fames ualida in regione il/
la, & ipse cœpit egere. Et abijt & adhæsit uni ciuium regionis illius: & misit illũ in uillam suam,
ut pasceret porcos. Et cupiebat implere uentrem suum de siliquis quas porci manducabant,
& nemo illi dabat. In se autem reuersus, dixit: Quanti mercẽnarij patris mei abundant pani/
bus: ego autem hic fame pereo. Surgam & ibo ad patrem meum & dicam ei: Pater, peccaui
in cœlum & coram te: & iam non sum dignus uocari filius tuus: fac me sicut unum de mercen/
narijs tuis. Et surgens uenit ad patrem suum. Cum autem adhuc longe esset: uidit illum pater
ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius & osculatus est eum. Di/
xitq; ei filius: Pater, peccaui in cœlum & coram te: iam non sum dignus uocari filius tuus. Dixit
autẽ pater ad seruos suos: Cito proferte stolã primã, & induite illũ: & date anulũ in manu eius,

& calciamenta

A & calciamenta in pedes: & adducite uitulum ſaginatum & occidite: & manducemus & epulemur: quia hic filius meus mortuus erat,& reuixit:perierat & inuentus eſt.Et cœperunt epulari. Erat autem filius eius ſenior in agro. Et cum ueniret & appropinquaret domui, audiuit ſymphoniam & chorum:& uocauit unū de ſeruis,& interrogauit quæ hæc eſſent.Iſq; dixit illi: Frater tuus uenit:& occidit pater tuus uitulum ſaginatum: quia ſaluum illum recepit. Indignatus eſt autem & nolebat introire.Pater ergo illius egreſſus,cœpit rogare illum. At ille reſpondens, dixit patri ſuo:Ecce tot annis ſeruio tibi:& nunc̄q; mandatum tuum præteriui: & nunc̄q; dediſti mihi hædum,ut cum amicis meis epularer.Sed poſtc̄q; hic filius tuus qui deuorauit ſubſtantiā ſuam cum meretricibus uenit:occidiſti illi uitulum ſaginatum. At ipſe dixit illi: Fili tu ſemper mecum es,& omnia mea tua ſunt:epulari autem & gaudere oportebat: quia frater tuus hic mor tuus erat,& reuixit:perierat,& inuentus eſt. Ca. XVI

DIcebat autem ad diſcipulos ſuos:Homo quidam erat diues qui habebat uillicum:& hic diffamatus eſt apud illū,quaſi diſſipaſſet bona illius.Et uocauit illū & ait illi:Quid hoc audio de te. Redde rationē uillicationis tuæ, iam em̄ nō poteris uillicare. Ait autē uillicus intra ſe:Quid faciam:quia dominus meus aufert a me uillicationem?Fodere nō ualeo: mendicare erubeſco: ſcio quid faciam:ut cum amotus fuero a uillicatione, recipiant me in domos ſuas. Conuocatis itaq; ſingulis debitoribus domini ſui,dicebat primo:Quantū debes domino meo?At ille dixit:Centum cados olei.Dixitq; illi:Accipe cautionem tuam:& ſede cito,ſcribe quinquaginta.Deinde alij dixit: Tu uero quantū debes? Qui ait: Centum coros tritici. Ait illi:Accipe literas tuas,& ſcribe octoginta.Et laudauit dominus uillicum iniquitatis: quia prudenter feciſſet: quia filij huius ſæculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua ſunt.Et ego dico uobis:Facite uobis amicos de māmona iniquitatis:ut cum defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula.Qui fidelis eſt in minimo,& in maiori fidelis eſt:& qui in modico iniquus eſt,& in maiori iniquus eſt. Si ergo in iniquo māmona fideles non fuiſtis: qd' uerum eſt, quis credet uobis?Et ſi in alieno fideles nō fuiſtis,qd' ueſtrum eſt,quis dabit uobis? a 191 V *Nemo ſeruus poteſt
duobus dñis ſeruire: aut enim unum odiet,& alterum diliget:aut uni adhærebit,& alterum con
B temnet.Non poteſtis deo ſeruire & māmonæ. b 192 X *Audiebant autē omnia hæc phariſæi:qui erāt
auari,& deridebant illum.Et ait illis: Vos eſtis qui iuſtificaſtis uos coram hominibus:deus autē
nouit corda ueſtra.Quia qd' hominibus altum eſt, abominatio eſt ante deū. c 193 V 'Lex & prophetæ uſq; ad Ioannem:ex eo regnum dei euangeliçatur: & omnis in illud uim facit. d 194 V *Facilius eſt
autem cœlum & terram præterire,c̄q; de lege unum apicem cadere. e 195 II 'Omnis qui dimittit uxorē
ſuam & alterā ducit,mœchatur: & qui dimiſſam a uiro ducit, mœchatur. f 196 X 'Homo quidam erat
diues, & induebatur purpura & byſſo:& epulabatur quotidie ſplendide.Et erat quidam mendicus nomine laçarus:qui iacebat ad ianuā eius ulceribus plenus:cupiens ſaturari de micis quæ cadebant de menſa diuitis,& nemo illi dabat.Sed & canes ueniebant & lingebant ulcera eius. Factum eſt autem ut moreretur mendicus,& portaretur ab angelis in ſinum abrahæ.Mortuus eſt autem & diues,& ſepultus eſt in inferno.Eleuans autem oculos ſuos cum eſſet in tormentis, uidit abraham a longe,& laçarum in ſinu eius:& ipſe clamans dixit: Pater abraham, miſerere mei:& mitte laçarum ut intingat extremum digiti ſui in aquam, ut refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.Et dixit illi abraham:Fili recordare:quia recepiſti bona in uita tua: & laçarus ſimiliter mala.Nunc autem hic conſolatur:tu uero cruciaris. Et in his omnibus inter nos & uos chaos magnū firmatū eſt:ut hi qui uolunt hinc trāſire ad uos, nō poſſint: neq; inde huc trāſmeare. Et ait: Rogo ergo te pater, ut mittas eū in domū patris mei.Habeo em̄ quinq; fratres ut teſteť illis,ne & ipſi ueniāt in hūc locū tormētorū.Et ait illi abrahā: Habēt moyſen & ꝓphetas,audiant illos.At ille dixit:Nō pater abrahā:ſed ſi qs ex mortuis ierit ad eos,pœnitētiā agent.Ait aūt illi: Si moyſen & ꝓphetas nō audiūt:neq; ſi quis ex mortuis reſurrexerit,credent.

E a 197 II *T ait ad diſcipulos ſuos:Impoſſibile eſt ut non ueniant Ca. XVII
ſcandala:uæ autem illi per quem ueniunt.Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponatur circa
collum eius,& proijciatur in mare: c̄q ut ſcandaliçet unū de puſillis iſtis. b 198 V *Attēdite uobis:

Si peccauerit

C Si peccauerit in te frater tuus,increpa illum:& si pœnitentiam ægerit, dimitte illi. [c] Et si septies
c 199 V in die peccauerit in te:& septies in die conuersus fuerit ad te,dicens:Pœnitet me, dimitte illi. [d] Et
d 200 V dixerunt apostoli domino:Adauge nobis fidem.Dixit autem dominus: Si haberetis fidem sicut granum sinapis,diceretis huic arbori moro, eradicare & transplantare in mare, & obediret
e 201 X uobis. [e] Quis autem uestrum habens seruum arantem aut pascentem: qui regresso de agro dicit illi statim:transi & recumbe:& non dicit ei, para qđ cœnem:& præcinge te & ministra mihi donec manducem & bibam,& post hæc tu māducabis & bibes:Nunquid gratiam habet seruo illi,quia fecit quæ ei imperauerat? Non puto.Sic & uos cum feceritis omnia quæ præcepta sunt uobis,dicite,serui inutiles sumus:qđ debuimus facere,fecimus.Et factum est dum iret in hieru/salem,transibat per mediam samariam & galilæam: & cum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem uiri leprosi:qui steterunt a longe & leuauerunt uocem,dicentes: Iesu præceptor miserere nostri.Quos ut uidit,dixit:Ite,ostēdite uos sacerdotibus. Et factū est dum irent mundati sunt.Vnus autem ex illis ut uidit quia mundatus est, regressus est cum magna uoce magnificans deum.Et cecidit in faciem ante pedes eius,gratias agens: Et hic erat samaritanus. Respondens autē iesus dixit:Nōne decem mundati sunt,& nouem ubi sunt? Non est inuentus qui rediret,& daret gloriam deo:nisi hic alienigena.Et ait illi:Surge,uade: quia fides tua te sal/
f 202 V uum fecit. [f] Interrogatus autem a pharisæis,quando uenit regnum dei. Respondit eis,& dixit: Non ueniet regnum dei cū obseruatione:neq; dicent,ecce hic,aut ecce illic.Ecce ēm regnum dei
g 203 X intra uos est. [g] Et ait ad discipulos suos:Venient dies quādo desyderetis uidere unū diem filij
h 204 II hominis,& non uidebitis. [h] Et dicent uobis:Ecce hic,& ecce illic,nolite ire neq; sectemini. [i] Nam
i 205 V sicut fulgur coruscans de sub cœlo in ea quæ sub cœlo sunt,fulget:ita erit filius hominis in die sua. [k] Primum autem oportet illum multa pati:& reprobari a generatione hac. [l] Et sicut factū
k 206 II est in diebus noe:ita erit & in diebus filij hominis.Edebāt & bibebāt,uxores ducebant:& dabā/
l 207 V tur ad nuptias usq; in diem qua intrauit noe in arcam:& uenit diluuiū & perdidit omnes. [m] Si/
m 208 X militer sicut factum est in diebus lot.Edebant & bibebant, emebant & uendebant, plantabant
D & ædificabant. Qua autem die exijt lot a sodomis: pluit ignem & sulphur de cœlo & omnes
n 209 II perdidit.Scd'm hæc erit qua die filius hominis reuelabitur. [n] In illa hora qui fuerit in tecto & uasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.
o 210 X [o] Memores estote uxoris lot. [p] Quicūq; quæsierit animam suam saluam facere,perdet illam:
p 211 III & quicūq; perdiderit illam,uiuificabit eam. [q] Dico uobis:in illa nocte erunt duo in lecto uno:
q 212 V unus assumetur,& alter relinquetur.Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur. Duo in agro:unus assumetur, & alter relinquetur. [r] Respondentes dicunt illi:
r 213 V Vbi domine? Qui dixit illis: Vbicūq; fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ.
a 214 X [a] Dicebat autē & parabolā ad illos:quoniā oportet semper orare Ca. XVIII & non deficere,dicens:Iudex quidam erat in quadam ciuitate,qui deum non timebat & hominem non reuerebatur. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa: & ueniebat ad eum,dicens: Vindica me de aduersario meo.Et nolebat per multū tempus. Post hæc autem dixit intra se:Et si deum non timeo,nec hominem reuereor:tamen quia molesta est mihi hæc uidua,uindicabo illam:ne in nouissimo ueniēs suggillet me.Ait autem dominus: Audite quid iudex iniquitatis dicit: Deus autem non faciet uindictam electorum suorum damantium ad se die ac nocte:& patientiam habebit in illis? Dico autem uobis:quia cito faciet uindictam illorum. Verūtamen filius hominis ueniens,putas inueniet fidem in terra? Dixit autē & ad quosdam qui in se confidebant tanq; iusti:& aspernabantur cæteros parabolam istam:Duo homines ascenderunt in templum ut orarent: unus pharisæus, & alter publicanus. Pharisæus stans hæc apud se orabat: Deus,gratias ago tibi:quia non sum sicut cæteri hominū, raptores,iniusti, adulteri:uelut etiam hic publicanus. Ieiuno bis in sabbato:decimas do omniū quæ possideo.Et
b 215 V publican⁹ a lōge stās,nolebat nec oculos ad cœlū leuare:sed pcutiebat pect⁹ suū,dicēs: De⁹,ppi
c 216 II tius esto mihi pctōri.Amē dico uobis,descēdit hic iustificat⁹ in domū suā ab illo: [b] quia oīs q se exaltat,humiliabit̄:& q se humiliat,exaltabit̄. [c] Afferebāt aūt ad illū infantes ut eos tāgeret.

Qđ cum

A Quod cum uiderent discipuli,increpabant illos.Iesus autem conuocans illos,dixit: Sinite pueros uenire ad me:& nolite prohibere eos: Talium est enim regnum dei. [d] Amen dico uobis:qui cūq; non acceperit regnum dei sicut puer,non intrabit in illud. [e] Et interrogauit eum quidam princeps,dicens:Magister bone,quid faciens uitam æternam possidebo? Dixit autem ei iesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus nisi solus deus.Mandata nosti:Non occides:nō mœchaberis:non furtum facies:non falsum testimonium dices:honora patrem tuum & matrem. Qui ait:Hæc omnia custodiui a iuuentute mea. [f] Quo audito iesus,ait ei: Adhuc tibi unum deest. Omnia quæcūq; habes,uende & da pauperibus:& habebis thesaurum in cœlo:& ueni sequere me. [g] His ille auditis,contristatus est,quia diues erat ualde. Videns autem iesus illum tristem factum,dixit:Q̄ difficile qui pecunias habent in regnum dei intrabunt. Facilius est enim camelum per foramen acus transire, cp̄ diuitem intrare in regnum dei. Et dixerunt qui audiebant:Et quis potest saluus fieri? Ait illis:Quæ impossibilia sunt apud homines,possibilia sunt apud deum.Ait autem petrus: Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te. [h] Qui dixit eis: Amen dico uobis:nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres,aut uxorem,aut filios propter regnum dei:& non recipiat multo plura in hoc tempore, & in sæculo futuro uitā æternam. [i] Assumpsit autem iesus duodecim, & ait illis: Ecce ascendimus hierosolymam:& consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus,& illudetur,& flagellabitur,& conspuetur: & postcp̄ flagellauerint, occident eum:& die tertia resurget. [k] Et ipsi nihil horum intellexerunt. Erat autem uerbum istud absconditum ab eis: & non intelligebant quæ dicebantur. [l] Factum est autem cum appropinquaret hiericho,cæcus quidam sedebat secus uiam mendicans. Et cum audiret turbam prætereuntem,interrogabat quid hoc esset. Dixerunt autem ei,qđ iesus naçarenus transiret. Et clamauit dicens: Iesu fili dauid, miserere mei. Et qui præibant increpabant eum, ut taceret. Ipse uero multo magis clamabat: fili dauid miserere mei. Stans autem iesus,iussit illum adduci ad se. Et cum appropinquasset,interrogauit illum,dicens: Quid tibi uis faciam? At ille dixit: Domine ut uideam. Et iesus dixit ei: Respice,fides tua te saluum fecit. Et confestim uidit: & sequebatur illum,

B magnificans deum. Et omnis plæbs ut uidit,dedit laudem deo. Ca. XIX

[a] Et ingressus perambulabat hiericho: Et ecce uir nomine Zacchæus,& hic princeps erat publicanorum,& ipse diues. Et quærebat uidere iesum quis esset:& non poterat præ turba:quia statura pusillus erat. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum,ut uideret eum: quia inde erat transiturus. Et cū uenisset ad locū: suspiciens iesus uidit illum, & dixit ad eum: Zacchæe festinans descēde: quia hodie in domo tua oportet me manere. Et festinans descendit: & excepit illum gaudens. Et cum uiderent omnes murmurabant,dicentes qđ ad hominē peccatorē diuertisset. Stans autē çacchæus, dixit ad dñm. Ecce dimidiū bonorū meorū dñe do pauperibus:& si quid aliquē defraudaui,reddo quadruplū. Ait iesus ad eū: Quia hodie salus domui huic facta est,eo qđ & ipse filius sit abrahæ. [b] Venit enim filius hominis quærere & saluū facere qđ perierat. [c] Hæc illis audientibus,adijciens dixit parabolam, eo qđ esset prope hierusalē: & quia existimarēt,qđ confestim regnum dei manifestaret. Dixit ergo: [d] Homo quidam nobilis abijt in regionem longinquā accipere sibi regnū, & reuerti. [e] Vocatis autē decem seruis suis,dedit eis decem mnas,& ait ad illos: Negociamini dum uenio. Ciues autem eius oderant eum:& miserunt legationē post illum,dicētes: Nolumus hunc regnare super nos. Et factū est ut rediret accepto regno:& iussit uocari seruos,quibus dedit pecuniā: ut sciret quantū quisq; negociatus esset. Venit autē primus,dicens: Dñe mna tua decem mnas acquisiuit. Et ait illi: Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis,eris potestatē habēs supra decē ciuitates. Et alter uenit,dicēs: Dñe,mna tua fecit quinq; mnas. Et huic ait: Et tu esto sup quinq; ciuitates. Et alter uenit,dicens: Dñe,ecce mna tua quā habui repositā in sudario. Timui em te: quia homo austerus es: tollis qđ nō posuisti: & metis qđ nō seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudico serue nequā. Sciebas qđ ego homo austerus sum,tollens qđ non posui: & metens qđ non seminaui: Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam: & ego ueniens cum usuris, utiq; exegissem illam?

Et astantibus

C Et astantibus dixit: Auferte ab illo mnam, & date illi qui decem mnas habet. Et dixerunt
f 230 II ei: Domine, habet decem mnas. ᶠ Dico autem uobis: quia omni habenti dabitur: ab eo au-
g 231 V tem qui non habet: & quod habet, auferetur ab eo. ᵍ Verũtamen inimicos meos illos qui no-
h 232 II luerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me. ʰ Et his dictis præcedebat ascẽ-
dens hierosolymam. Et factum est cum appropinquasset ad bethphage & bethaniã, ad mon-
tem qui uocatur oliueti: misit duos discipulos suos, dicens: Ite in castellum qđ contra uos est: in
quod introeuntes inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo unq̃ hominum sedit: soluite il-
lum, & adducite. Et si quis uos interrogauerit quare soluitis, sic dicetis ei: quia dominus operam
i 233 II eius desyderat. ⁱ Abierunt autem qui missi erant: & inuenerũt sicut dixit illis, stantem pullum.
Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos: Quid soluitis pullum? At illi di-
xerunt: Quia dominus eum necessarium habet. Et duxerunt illum ad iesum. Et iactantes uesti
menta sua supra pullum, imposuerunt iesum. Eunte autem illo, substernebant uestimenta sua
k 234 I in uia. ᵏ Et cum appropinquaret iam ad descensum montis oliueti, cœperunt omnes turbæ di-
scipulorum gaudentes laudare deum uoce magna super omnibus quas uiderant uirtutibus,
l 235 V dicentes: Benedictus qui uenit rex in nomine domini: pax in cœlo, & gloria in excelsis. ˡ Et qui-
dam pharisæorum de turbis dixerunt ad illum: Magister, increpa discipulos tuos. Quibus
m 236 X ipse ait: Dico uobis: quia si hi tacuerint, lapides clamabũt. ᵐ Et ut appropinquauit uidens ciuita
tem, fleuit super illam, dicens: Quia si cognouisses & tu. Et quidem in hac die tua quæ ad pacem
tibi, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Quia uenient dies in te, & circũdabunt te inimi-
ci tui uallo: & circundabunt te & coangustabunt te undiq̃: & ad terram prosternent te & filios
n 237 II tuos qui in te sunt. ⁿ Et non relinquẽt in te lapidem super lapidem: eo qđ non cognoueris tem-
o 238 I pus uisitationis tuæ. ° Et ingressus in tẽplũ: cœpit eijcere uendẽtes in illo & emẽtes, dicens illis:
Scriptum est: quia domus mea, domus orationis est: uos autem fecistis illam speluncam latro-
p 239 I num. ᵖ Et erat docens quotidie in templo. Principes autem sacerdotum & scribæ & principes
D plæbis quærebant illum perdere: & non inueniebant quid facerent illi. Omnis enim populus
suspensus erat audiens illum. Ca. XX

a 240 II ET factum est in una dierum docente illo populum in templo & euangeliçante: conue-
nerunt principes sacerdotum & scribæ cum senioribus: & aiunt dicentes ad illum: Dic no
bis: in qua potestate hæc facis: aut quis est qui dedit tibi hanc potestatem? Respondens
autem, dixit ad illos: Interrogabo uos & ego unum uerbum: respondete mihi. Baptismum
Ioannis de cœlo erat, an ex hominibus? At illi cogitabant intra se dicentes: Quia si dixerimus
de cœlo, dicet: quare ergo non credidistis illi? Si autem dixerimus, ex hominibus: plæbs uniuer-
sa lapidabit nos. Certi sunt enim ioannem prophetã esse. Et responderunt se nescire unde esset.
b 241 II Et iesus ait illis: Neq; ego dico uobis in qua potestate hæc facio. ᵇ Cœpit autem dicere ad plæ-
bem parabolam hanc: Homo quidam plantauit uineam: & locauit eam colonis: & ipse peregre
fuit multis temporibus: & in tempore illo misit ad cultores seruum, ut de fructu uineæ darent
illi. Qui cæsum dimiserunt eum inanem. Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hunc
quoq; cædentes & afficientes contumelia, dimiserunt inanem. Et addidit tertium mittere. Qui
& illum uulnerantes eiecerunt. Dixit autem dominus uineæ: Quid faciam? Mittam filium
meum dilectum: forsitan cum hunc uiderint uerebuntur. Quem cum uidissent coloni: cogitaue-
runt intra se dicentes: Hic est hæres: occidamus illum, ut nostra fiat hæreditas. Et eiectum illũ
extra uineam, occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus uineæ? Veniet & perdet colonos istos:
& dabit uineã alijs. Quo audito dixerunt illi: Absit. Ille autem aspiciens eos ait: Quid est ergo
hoc qđ scriptum est: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes: hic factus est in caput angu-
li. Omnis qui ceciderit supra illum lapidem conquassabitur: supra quem autem ceciderit, com-
c 242 I minuet illum. ᶜ Et quærebant principes sacerdotum & scribæ mittere in illum manus hora illa
d 243 II & timuerunt populum. Cognouerunt enim qđ ad ipsos dixerit similitudinem hanc. ᵈ Et obser
uantes miserunt insidiatores qui se iustos simularent, ut caperent eum in sermone: & traderent
illum principatui & potestati præsidis. Et interrogauerunt eum dicentes: Magister: scimus quia

recte dicis

A recte dicis & doces:& non accipis perſonam,ſed uiam dei in ueritate doces:Licet nobis tributū dare Cæſari,an non? Conſyderans autem dolum illorū,dixit ad eos:Quid me tentatis? Oſtēdite mihi denarium: cuius habet imaginem & inſcriptionem? Reſpondentes dixerunt ei: Cæſaris.Et ait illis:Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris,Cæſari:& quæ ſunt dei,deo.Et non potuerunt uerbum eius reprehendere coram plæbe: & mirati in reſponſione eius tacuerunt. Acceſſerunt autem quidam ſadducæorum,qui negant eſſe reſurrectionem:& interrogauerunt eum,dicētes: Magiſter,moyſes ſcripſit nobis:Si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem:& hic ſine liberis fuerit,ut accipiat eam frater eius uxorem:& ſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem ergo fratres erant:& primus accepit uxorem,& mortuus eſt ſine filijs.Et ſequens accepit illā:& ipſe mortuus eſt ſine filijs. Et tertius accepit illam: ſimiliter & omnes ſeptem: & non reliquerunt ſemen, & mortui ſunt. Nouiſſime omniū mortua eſt & mulier:In reſurrectione ergo cui⁹eorū erit uxor? ſiquidē ſeptem habuerunt eam uxorem. Et ait illis ieſus:Filij huius ſæculi nubunt & traduntur ad nuptias:illi uero qui digni habebuntur ſæculo illo & reſurrectione ex mortuis,neq; nubunt neq; ducunt uxores:neq; enim ultra mori poterunt. Equales enim angelis ſunt,& filij ſunt dei, cum ſint filij reſurrectionis. Quia uero reſurgent mortui, & moyſes oſtendit ſecus rubum: ſicut dicit dominum deum abraham & deum iſaac & deum iacob. Deus autem nō eſt mortuorū, ſed uiuorum:omnes enim uiuūt ei. Reſpondētes autem quidam ſcribarū,dixerūt ei: Magiſter, bene dixiſti. [e] Et amplius non audebant eum quicq̄ interrogare. [f] Dixit autem ad illos: Quomodo dicunt chriſtum filium eſſe dauid:& ipſe dauid dicit in libro pſalmorū: Dixit dominus domino meo,ſede a dextris meis:donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum? Dauid ergo dominū illum uocat:& quomodo filius eius eſt? [g] Audiēte autem omni populo, dixit diſcipulis ſuis:Attendite a ſcribis qui uolunt ambulare in ſtolis: & amant ſalutationes in foro: & primas cathedras in ſynagogis:& primos diſcubitus in cœnis. [h] Qui deuorant domos uiduarum,ſimulantes longam orationem.Hi accipient damnationem maiorem. Ca. XXI

B Reſpiciens autem uidit eos qui mittebant munera ſua in gaçophylacium diuites. Vidit autem & quandam uiduam pauperculam,mittentem æra minuta duo.Et dixit:Vere dico uobis:quia uidua hæc paupercula plus cq̄ omnes miſit. Nam omnes hi ex abundanti ſibi miſerunt in munera dei:hæc autem ex eo qd' deeſt illi, omnem uictum ſuum quē habuit miſit. [a] Et quibuſdam dicentibus de templo qd' bonis lapidibus & donis ornatum eſſet, dixit:Hæc quæ uidetis,uenient dies in quibus non relinquetur lapis ſupra lapidem qui non deſtruatur. [b] Interrogauerunt autem illum,dicentes:Præceptor quando hæc erunt: & qd' ſignum cum fieri incipient? Qui dixit: Videte ne ſeducamini. Multi enim uenient in nomine meo,dicētes:quia ego ſum & tempus appropinquauit. Nolite ergo ire poſt eos. Cum autem audieritis prælia & ſeditiones,nolite terreri. Oportet enim hæc fieri,ſed nondum ſtatim finis. Tunc dicebat illis:Surget gens contra gentem: & regnum aduerſus regnum: & terremotus magni erunt per loca:& peſtilentiæ & fames:terroreſq; de cœlo & ſigna magna erunt. [c] Sed ante hæc omnia inijcient uobis manus ſuas, & perſequentur,tradentes in ſynagogas & cuſtodias: trahentes ad reges & præſides propter nomen meum. Continget autem uobis in teſtimonium. [d] Ponite ergo in cordibus ueſtris non præmeditari quēadmodum reſpondeatis. Ego enim dabo uobis os & ſapientiam:cui non poterunt reſiſtere & contradicere omnes aduerſarij ueſtri. Trademini autem a parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte afficient ex uobis. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Et capillus de capite ueſtro non peribit. In patientia ueſtra poſſidebitis animas ueſtras. [e] Cum autem uideritis circūdari ab exercitu hieruſalem, tunc ſcitote quia appropinquauit deſolatio eius. [f] Tunc q̄ in iudæa ſunt,fugiāt ad montes: & qui in medio eius,diſcedant:& qui in regionibus,non intrent in eam:quia dies ultionis hi ſunt, ut impleantur omnia quæ ſcripta ſunt. [g] Væ autem pregnantibus & nutriētibus in illis diebus. [h] Erit enim preſſura magna ſuper terram, & ira populo huic. [i] Et cadent in ore gladij: & captiui ducentur in omnes gentes.Et hieruſalem calcabitur a gentibus,donec impleantur tempora nationum. [k] Et erunt ſigna in ſole & luna & ſtellis: & in terris preſſura gentiū præ confuſione ſonitus

c 244 II
f 245 II
g 246 II
h 247 VIII.
a 248 II
b 249 II
c 250 I
d 251 II
e 252 X
f 253 II
g 254 II
h 255 II
i 256 X
k 257 II

m maris

C maris & fluctuũ:arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superueniunt uniuer
l 258 so orbi.Nam uirtutes cœlorum mouebuntur. [l] Et tunc uidebunt filium hominis uenientem in
II nube,cum potestate magna & maiestate.His autem fieri incipientibus:respicite & leuate capita uestra:quoniam appropinquat redemptio uestra. Et dixit illis similitudinem: Videte ficulneã & omnes arbores,cum producunt iam ex se fructum,scitis quoniam prope est æstas. Ita & uos cum uideritis hæc fieri,scitote qm̃ prope est regnũ dei.Amẽ dico uobis:quia nõ præteribit gene
m 259 ratio hæc,donec omia fiant.Cœlũ & terra trãsibũt,uerba aũt mea nõ transibũt. [m] Attendite aũt
X uobis,ne forte grauent corda uestra in crapula & ebrietate & curis hui9 uitæ:& supueniat in uos repentina dies illa.Tanq̃ laqueus em̃ supueniet in omnes,qui sedẽt super faciem omnis terræ. Vigilate itaq; omni tempore orantes:ut digni habeamini fugere omnia ista quæ uentura sunt, & stare ante filium hominis.Erat autem diebus docens in templo:noctibus uero exiens mora/batur in monte,qui uocatur oliueti:& omnis populus manicabat ad eum in templo audire eũ.

a 260 I [a] Ppropinquabat autem dies festus açymorum qui dicitur pascha. Ca. XXII
b 261 I [b] Et quærebant principes sacerdotum & scribæ quomodo eum interficerent:timebant
c 262 IX uero plæbem. [c] Intrauit autem satanas in iudam qui cognominabatur Iscariotis,unũ
d 263 II de duodecim: [d] Et abijt & locutus est cum principibus sacerdotum & magistratibus,quẽadmodum illum traderet eis.Et gauisi sunt & pacti sunt pecuniam illi dare:& spopondit & quærebat opportunitatem,ut traderet illum sine turbis.Venit autem dies açymorum in qua necesse erat occidi pascha.Et misit petrum & ioannem dicens:Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt:Vbi uis paremus? Et dixit ad eos:Ecce introeuntibus uobis in ciuitatem,occur/ret uobis homo amphoram aquæ portans:sequimini eum in domũ in quã intrat,& dicetis patrifamilias domus: Dicit tibi magister:ubi est diuersorium,ubi pascha cum discipulis meis manducem? Et ipse ostendet uobis cœnaculum magnum stratum,& ibi parate.Euntes autem inuenerũt sicut dixit illis:& parauerunt pascha.Et cum facta esset hora,discubuit: & duodecim apo-
e 264 stoli cum eo. [e] Et ait illis: Desyderio desyderaui hoc pascha manducare uobiscũ, antecp̃ patiar.
X
f 265 II [f] Dico enim uobis:quia ex hoc non manducabo illud,donec impleatur in regno dei.Et accepto
D calice,gratias egit & dixit:Accipite & diuidite inter uos.Dico enim uobis qd̃ non bibam de generatione uitis,donec regnum dei ueniat.
g 266 I [g] Et accepto pane, gratias egit & fregit & dedit eis,dicens: Hoc est corpus meum, qd̃ pro uobis datur:hoc facite in meã cõmemorationẽ.
h 267 II [h] Similiter & calicem postcp̃ cœnauit,dicẽs:Hic est calix nouum testamentũ in sanguine meo:qui pro uobis fundetur. [i] Verũtamen ecce manus tradentis me,mecum est in mensa. Et quidem filius ho/
i 268 II minis scd̃m qd̃ definitum est uadit.Verũtamen uæ homini illi per quem tradetur.
k 269 I [k] Et ipsi cœperunt quærere inter se,quis esset ex eis qui hoc facturus esset. [l] Facta est autem & contentio in/
l 270 II ter eos,quis eorum uideretur esse maior. Dixit autem eis:Reges gentium dominant eorum: & qui potestatem habent super eos,benefici uocantur.Vos autem non sic. Sed qui maior est in
m 271 X uobis,fiat sicut iunior:& qui præcessor est,sicut ministrator. [m] Nam quis maior est, qui recumbit,an qui ministrat? Nõne qui recumbit? Ego autem in medio uestrũ sum, sicut qui ministrat. Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis: & ego disponо uobis sicut dis/
n 272 V posuit mihi pater meus regnum,ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo. [n] Et se-
o 273 X deatis sup thronos iudicãtes duodecim tribus israel. [o] Ait aũt dñs simoni:Simon,simon,ecce satanas expetiuit uos ut cribraret sicut triticum.Ego autem rogaui pro te,ut nõ deficiat fides tua.
p 274 IX [p] Et tu aliquando conuersus,confirma fratres tuos. [q] Qui dixit ei: Domine, tecum paratus sum
q 275 I & in carcerem & in mortem ire.At ille dixit: Dico tibi Petre:nõ cantabit hodie gallus,donec ter
r 276 X abneges nosse me. [r] Et dixit eis:Quando misi uos sine sacculo & pera & calciamentis, nunquid aliquid defuit uobis? At illi dixerunt:Nihil.Dixit ergo eis:Sed nunc qui habet sacculum, tollat
s 277 VIII similiter & peram.Et qui non habet,uendat tunicam suam & emat gladium. [s] Dico enim uo/bis:quoniam adhuc hoc qd̃ scriptum est,oportet impleri in me: Et cum iniquis deputatus est.
t 278 X Etem̃ ea quæ sunt de me,finem habent. [t] At illi dixerunt:Domine,ecce duo gladij hic.At ille di
u 279 I xit eis:Satis est. [u] Et egressus ibat scd̃m consuetudinem in montem oliuarum. Secuti sunt autẽ

illum

A illum & discipuli. [r] Et cum peruenisset ad locum, dixit illis: Orate ne intretis in tentationem. x 280 II
[s] Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis:& positis genibus orabat,dicens: [t] Pater, y 281 I
si uis transfer calicem istum a me. Verūtamen non mea uoluntas, sed tua fiat. [u] Apparuit z 282 I
autem illi angelus de cœlo confortans eum. Et factus in agonia prolixius orabat. Et factus a 283 X
est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram. [b] Et cum surrexisset ab oratione & b 284 II
uenisset ad discipulos suos,inuenit eos dormientes præ tristicia.Et ait illis: Quid dormitis? Sur
gite, orate, ne intretis in tentationem. [c] Adhuc eo loquente:ecce turba, & qui uocabatur iudas c 285 I
unus de duodecim antecedebat eos:& appropinquauit iesu ut oscularetur eum. [d] Iesus autem d 286
dixit illi:Iuda,osculo filium hominis tradis? [e] Videntes autem hi qui circa ipsum erant qd' fu II
turum erat,dixerunt ei: Domine,si percutimus gladio? Et percussit unus ex illis seruum princi/ e 287 I
pis sacerdotum:& amputauit auriculam eius dexteram.Respondēs autem iesus ait:Sinite usq;
huc. [f] Et cum tetigisset auriculam eius,sanauit eum. [g] Dixit autem iesus ad eos qui uenerāt ad f 288 X
se principes sacerdotum & magistratus templi & seniores:Quasi ad latronem existis cum gla- g 289
dijs & fustibus? Cum quotidie uobiscum fuerim in templo,non extendistis manus in me. Sed I
hæc est hora uestra & potestas tenebrarum. [h] Comprehendentes autem eum, duxerunt ad do h 290
mum principis sacerdotum. [i] Petrus uero sequebatur eum a longe. Accenso autem igne in I
medio atrij,& circūsedentibus illis,erat Petrus in medio eorum. Quem cum uidisset ancilla quæ i 291
dam sedētem ad lumen:& eū fuisset intuita dixit:Et hic cū illo erat.At ille negauit eum,dicens: I
Mulier, non noui illū. [k] Et post pusillū alius uidens eum,dixit: Et tu de illis es. Petrus uero ait: k 292
O homo non sum.Et interuallo facto quasi horæ unius,alius quidam affirmabat,dicens: Ve/ I
re hic cum illo erat:nam & galilæus est.Et ait petrus:Homo,nescio quid dicis. Et continuo ad/
huc illo loquente,cantauit gallus.Et conuersus dominus respexit petrum. [l] Et recordatus est pe l 293
trus uerbi domini sicut dixerat:quia priusq; gallus cantet,ter me negabis. Et egressus foras pe/ II
trus fleuit amare. [m] Et uiri qui tenebant illum,illudebant ei cædentes.Et uelauerunt eum & per m 294
B cutiebant faciem eius:& interrogauerunt eum,dicentes:Prophetiça,quis est qui te percussit? Et I
alia multa blasphemantes dicebant in eum. [n] Et ut factus est dies,conuenerunt seniores plæbis n 295
& principes sacerdotum & scribæ:& duxerunt illum in concilium suum,dicētes: Si tu es christus, II
dic nobis. [o] Et ait illis:Si uobis dixero, non credetis mihi:si autem & interrogauero,non respon o 296
debitis mihi neq; dimittetis. [p] Ex hoc autem erit filius hominis sedens a dextris uirtutis dei. X
[q] Dixerunt autem omnes: Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego sum.At illi dixe/ p 297
rūt: [r] Quid adhuc desyderamus testimoniū? Ipsi enim audiuimus de ore eius. Ca. XXIII I
[s] Et surgens omnis multitudo eorum, duxerūt illum ad pilatum. [t] Cœperunt autem il/ q 298
lum accusare,dicentes:Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram: & prohibentē X
tributa dari Cæsari:& dicentem se christum regem esse. [u] Pilatus autem interrogauit eū, r 299
dicens:Tu es rex iudæorum? At ille respondens ait: Tu dicis. [x] Ait autem pilatus ad principes II
sacerdotum & turbas:Nihil inuenio causæ in hoc homine. [y] At illi inualescebant,dicentes: Cō/ a 300
mouit populum docens per uniuersam iudæam,incipiens a galilæa usq; huc.Pilatus autem au I
diens galilæam, interrogauit si homo galilæus esset. Et ut cognouit qd' de herodis potestate b 301
esset,remisit eum ad herodem: qui & ipse hierosolymis erat illis diebus. Herodes autem uiso X
iesu,gauisus est ualde.Erat enim cupiens ex multo tempore uidere eum,eo qd' audierat multa c 302
de eo:& sperabat signum aliqd' uidere ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermoni/ I
bus.At ipse nihil illi respondebat. [z] Stabant autem principes sacerdotum & scribæ constanter d 303
accusantes eum. [a] Spreuit autem illum herodes cum exercitu suo: & illusit indutum ueste alba, IX
& remisit ad pilatum.Et facti sunt amici herodes & pilatus in ipso die:nam antea inimici erant e 304
adinuicem. [b] Pilatus autem conuocatis principibus sacerdotum & magistratibus & plæbe,di- X
xit ad illos: Obtulistis mihi hunc hominem quasi auertentem populum: & ecce ego coram h 305
uobis interrogans,nullam causam inuenio in homine isto,ex his in quibus eum accusatis: [c] sed II
neq; herodes. Nam remisi uos ad illum:& ecce nihil dignum morte actum est ei. [d] Emendatū g 306
ergo illum dimittam;Necesse enim habebat dimittere eis per diem festum unum. [e] Exclamauit X
h 307
IX
i 308
X
k 309
II
l 310
i

C autem ſimul uniuerſa turba,dicens: Tolle hunc & dimitte nobis barrabban: qui erat propter
m 311 I ſeditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, miſſus in carcerem. [m] Iterum autem
pilatus locutus eſt ad eos,uolens dimittere ieſum.At illi ſuccłamabant,dicentes: Crucifige, cru-
n 312 IX cifige eum. [n] Ille autem tertio dixit ad eos:Quid enim mali fecit iſte? Nullam cauſam mortis in-
o 313 I uenio in eo.Corripiam ergo illum & dimittam. [o] At illi inſtabant uocibus magnis poſtulantes
p 314 I ut crucifigeretur:& inualeſcebant uoces eorum. [p] Et pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.
Dimiſit autem illis eum qui propter homicidium & ſeditionem miſſus fuerat in carcerem, quē
q 315 I petebant: Ieſum uero tradidit uoluntati eorum. [q] Et cum ducerent eum,apprehenderunt ſimo-
nem quendam cyrenenſem uenientem de uilla:& impoſuerunt illi crucem portare poſt ieſum.
r 516 X [r] Sequebatur autem illum multa turba populi & mulierum quæ plangebant & lamentaban-
tur eum. Conuerſus autem ad illas ieſus,dixit:Filiæ hieruſalem nolite flere ſuper me, ſed ſuper
uoſipſas flete & ſuper filios ueſtros.Quoniam ecce uenient dies in quibus dicent:Beatæ ſteriles
s 317 I & uentres quæ non genuerunt,& ubera quæ non lactauerunt.Tunc incipient dicere montibus,
t 318 I cadite ſup nos:& collibus,operite nos:quia ſi in uiridi ligno hæc faciūt, in arido quid fiet? [t] Du-
u 319 I cebantur autem & alij duo nequā cum eo ut interficerentur. [u] Et poſtq̄ uenerunt in locum qui
x 320 X uocatur caluariæ,ibi crucifixerunt eum: [x] & latrones unum a dextris, & alterū a ſiniſtris. [x] Ieſus
y 321 I autem dicebat: Pater dimitte illis:non enim ſciunt quid faciunt. [y] Diuidentes uero ueſtimen-
ta eius miſerunt ſortes.Et ſtabat populus expectans: [z] Et deridebant eum principes cum eis,di-
z 322 II centes:Alios ſaluos fecit:ſe ſaluum faciat,ſi hic eſt chriſtus dei electus. [a] Illudebant autem ei &
a 325 II milites accedentes,& acetum offerētes,illi dicentes: Si tu es rex iudæorum, ſaluum te fac. [b] Erat
b 324 I autem & ſuperſcriptio ſcripta ſuper eum literis græcis & hebraicis & latinis:hic eſt rex iudæorū.
[c] Vnus autem de his qui pendebant latronibus blaſphemabat eum,dicens: Si tu es chriſtus,ſal-
c 325 II uum fac teipſum & nos. [d] Reſpondens autem alter increpabat eum,dicens: Neq; tu times deū
d 326 X qđ in eadem damnatione es. Et nos quidem iuſte:nam digna factis recipimus: hic uero nihil
D mali geſſit.Et dicebat ad ieſum:Domine,memento mei cum ueneris in regnum tuum. Et dixit
e 327 II illi ieſus:Amen dico tibi,hodie mecum eris in paradiſo. [e] Erat autem fere hora ſexta: & tene-
f 328 II bræ factæ ſunt in uniuerſam terram uſq; in horam nonam:& obſcuratus eſt ſol: [f] Et uelum tē-
g 329 I pli ſciſſum eſt medium. [g] Et damans uoce magna ieſus,ait:Pater in manus tuas cōmendo ſpiri-
tum meum.Et hæc dicens,expirauit. [h] Videns autem centurio qđ factū fuerat,glorificauit deū,
h 330 II dicens:Vere hic homo iuſtus erat. [i] Et omnis turba eorum qui ſimul aderant ad ſpectaculum
i 331 X iſtud & uidebant quæ fiebant,percutientes pectora ſua reuertebantur. Stabant autem omnes
k 332 I noti eius a longe:& mulieres quæ ſecutæ cum erant a galilæa hæc uidētes. [k] Et ecce uir nomine
ioſeph qui erat decurio,uir bonus & iuſtus:hic non conſenſerat conſilio & actibus eorū, ab ari-
mathia ciuitate iudææ:qui expectabat & ipſe regnū dei.Hic acceſſit ad pilatum & petijt corpus
l 333 I ieſu: [l] Et depoſitū inuoluit ſindone:& poſuit illud in monumento exciſo in quo nōdum quiſq̄
m 334 X poſitus fuerat. [m] Et dies erat paraſceue: & ſabbatum illuceſcebat. Subſecutæ autē mulieres quæ
cum eo uenerant de galilæa,uiderunt monumentum:& quēadmodū poſitum erat corpus eius.
n 335 VIII [n] Et reuertentes parauerunt aromata & unguenta:& ſabbato quidē ſiluerūt ſcđm mandatum.

a 336 I [a] Na autem ſabbati ualde diluculo,uenerūt ad monumentū, Ca. XXIIII
portantes quæ parauerant aromata:& inuenerunt lapidem reuolutum a monumēto:
& ingreſſi non inuenerunt corpus dñi ieſu.Et factum eſt dū mente conſternatæ eſſent
b 337 II de iſto:ecce duo uiri ſteterunt ſecus illas in ueſte fulgenti. [b] Cum timerent autē & declinarent
uultum in terram,dixerunt ad illas:Quid quæritis uiuentē cum mortuis? Non eſt hic,ſed ſurre-
xit.Recordamini qualiter locutus eſt uobis cum adhuc in galilæa eſſet,dicens: Quia oportet fi-
lium hominis tradi in manus hominū peccatorum & crucifigi:& die tertia reſurgere.Et recorda-
c 338 II tæ ſunt uerborū eius: [c] Et regreſſæ a monumento nunciauerunt hæc omnia illis undecim & cæ-
d 339 X teris omnibus. [d] Erant autem maria magdalenæ & ioanna & maria iacobi & cæteræ quæ cum
eis erant,quæ dicebant ad apoſtolos hæc.Et uiſa ſunt ante illos ſicut delyramentū uerba iſta,&
non crediderunt illis.Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum:& procumbens uidit lin-

A theamina ſola poſita:& abiit ſecum mirans qd factum fuerat. [e] Et ecce duo ex illis ibāt ipſa die e 340 VIII
in caſtellū qd erat in ſpacio ſtadiorum ſexaginta ab hieruſalē,nomine Emmaus: & ipſi loque-
bantur ad inuicem de his omnibus quæ acciderant. Et factum eſt dum fabularentur & ſecum
quærerent:& ipſe ieſus appropinquans ibat cum illis.Oculi autem illorum tenebantur ne eum
agnoſcerent.Et ait ad illos:Qui ſunt hi ſermones quos confertis ad inuicem ambulātes & eſtis
triſtes? Et reſpondēs unus cui nomen Cleophas dixit ei:Tu ſolus peregrinus es in hieruſalem:
& non cognouiſti quæ facta ſunt in illa his diebus? Quibus ille dixit:Quæ? Et dixerunt: de
ieſu naçareno qui fuit uir propheta,potens in opere & ſermone coram deo & omni populo:&
quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes & principes noſtri in damnationē mortis: & cru
cifixerunt eum.Nos autem ſperabamus:quia ipſe eſſet redēpturus iſrael.Et nunc ſuper hæc om
nia tertia dies eſt hodie qd hæc facta ſunt. Sed & mulieres quædā ex noſtris terruerūt nos quæ
ante lucem fuerunt ad monumentū:& non inuēto corpore eius,uenerunt dicentes ſe etiā uiſio/
nem angelorū uidiſſe:qui dicunt eū uiuere.Et abierunt quidā ex noſtris ad monumentū:& ita
inuenerunt ſicut mulieres dixerūt:ipſum uero non uiderūt.Et ipſe dixit ad eos:O ſtulti & tardi
corde ad credendum in omnibus quæ locuti ſunt prophetæ. Nōne hæc oportuit pati chriſtū,&
ita intrare in gloriam ſuam? Et incipiens a moyſe & omnibus prophetis,interpretabatur illis in
omnibus ſcripturis quæ de ipſo erāt.Et appropinquauerūt caſtello quo ibāt:& ipſe ſe finxit lon
gius ire.Et coegerunt illum,dicentes:Mane nobiſcū dñe,quoniā adueſperaſcit, & inclinata eſt
iam dies.Et intrauit cum illis.Et factum eſt dum recūberet cum eis:accepit panē & benedixit ac
fregit & porrigebat illis.Et aperti ſunt oculi eorū & cognouerunt eum: & ipſe euanuit ex oculis
eorum.Et dixerunt adinuicē:Nōne cor noſtrum ardens erat in nobis dum loqueretur in uia,&
aperiret nobis ſcripturas? Et ſurgentes eadem hora,regreſſi ſunt in hieruſalē:& inuenerūt con-
gregatos undecim:& eos qui cum illis erant,dicentes qd ſurrexit dñs uere & apparuit ſimoni.
Et ipſi narrabant quæ geſta erant in uia:& quomodo cognouerūt eū in fractione panis. [f] Dum f 341
B autem hæc loquūtur,ſtetit ieſus in medio eorum,& dicit eis: Pax uobis,ego ſum: nolite timere. IX
Conturbati uero & conterriti exiſtimabant ſe ſpiritū uidere.Et dixit eis:Quid turbati eſtis & co
gitationes aſcendunt in corda ueſtra? Videte manus meas & pedes:quia ego ipſe ſum.Palpate
& uidete:quia ſpiritus carnem & oſſa non habet, ſicut me uidetis habere. Et cum hoc dixiſſet,
oſtendit eis manus & pedes. [g] Adhuc autem illis nō credentibus & mirantibus præ gaudio di- g 342 IX
xit:Habetis aliquid qd manducetur? At illi obtulerunt ei partem piſcis aſſi & fauum mellis. Et
cum manducaſſet coram eis, ſumens reliquias dedit eis. [h] Et dixit ad eos: Hæc ſunt uerba quæ h 343 X
locutus ſum ad uos cum adhuc eſſem uobiſcum:quoniā neceſſe eſt impleri omnia quæ ſcripta
ſunt in lege moyſi & prophetis & pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum ut intelligerent ſcri/
pturas,& dixit eis:Quoniā ſic ſcriptū eſt:& ſic oportebat chriſtū pati & reſurgere a mortuis ter
tia die: & prædicari in nomine eius pœnitentiā & remiſſionē peccatorū in omnes gētes,incipien
tibus ab hieroſolyma. Vos autem eſtis teſtes horum: & ego mittam promiſſum patris mei in
uos:uos autem ſedete in ciuitate quoaduſq; induamini uirtute ex alto. Eduxit autem eos foras
in bethaniā:& eleuatis manibus ſuis benedixit eis.Et factum eſt dum benediceret illis, receſſit
ab eis:& ferebatur in cœlum:& ipſi adorantes regreſſi ſunt in hieruſalem cum gaudio magno:
& erant ſemper in templo laudantes & benedicētes deum.

EVANGELII SECVNDVM IOANNEM CAPITVLVM PRIMVM

[a] N principio erat verbū:et verbum erat apud deū: a 1 III
& deus erat uerbum.Hoc erat in principio apud deū.Omnia per ipſum fa-
cta ſunt:& ſine ipſo factum eſt nihil.Quod factum eſt in ipſo uita erat:& ui/
ta erat lux hominum:& lux in tenebris lucet:& tenebræ eam nō compræhen-
derunt. [b] Fuit homo miſſus a deo cui nomen erat Ioannes.Hic uenit in teſti/ b 2 III
monium ut teſtimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illū.
Non erat ille lux,ſed ut teſtimonium perhiberet de lumine. [c] Erat lux uera c 3 III

C quæ illuminat omnem hominẽ uenientẽ in hunc mundũ. In mundo erat: & mundus per ipsum
d 4 X factus est, & mundus eum non cognouit. ° In propria uenit: & sui eum nõ receperũt. Quotquot autem receperũt eum, dedit eis potestatẽ filios dei fieri his qui credunt in nomine eius. Qui nõ
e 5 III ex sanguinibus neq; ex uoluntate carnis, neq; ex uoluntate uiri, sed ex deo nati sunt. ᵉ Et uerbũ caro factum est: & habitauit in nobis. Et uidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre
f 6 I plenum gratiæ & ueritatis. ᶠ Ioannes testimoniũ perhibet de ipso, & clamat dicẽs: Hic erat quẽ
g 7 X dixi: qui post me uẽturus est, ante me factus est: quia prior me erat. ᵍ Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia: quia lex per moysen data est: gratia & ueritas per ie-
h 8 III sum christum facta est. ʰ Deum nemo uidit unq̃. Vnigenitus filius qui est in sinu patris ipse
i 9 X enarrauit. ⁱ Et hoc est testimoniũ Ioannis quãdo miserunt iudæi ab hierosolymis sacerdotes & leuitas ad eum ut interrogarent eum: Tu quis es? Et confessus est, & non negauit. Et confessus est: quia non sum ego christus. Et interrogauerũt eũ: Quid ergo? Helias es tu? Et dicit: Nõ sum. Propheta es tu? Et respõdit: Non. Dixerũt ergo ei: Quis es ut respõsum demus his qui miserũt
k 10 I nos: Quid dicis de teipso? Ait: ᵏ Ego uox clamantis in deserto: dirigite uiã dñi, sicut dixit Esaias
l 11 X propheta. ˡ Et qui missi fuerant, erant ex pharisæis. Et interrogauerũt eum & dixerũt ei: Quid
m 12 I ergo baptiças si tu non es christus, neq; Elias, neq; propheta? ᵐ Respondit eis Ioannes, dicẽs: Ego baptiço in aqua: medius autem uestrum stetit quẽ uos nescitis. Ipse est qui post me uenturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut soluam eius corrigiam calciamenti.
n 13 X ⁿ Hæc in bethania facta sunt trans iordanem ubi erat ioannes baptiçans. Altera die uidit ioan-
o 14 I nes iesum uenientem ad se, & ait: Ecce agnus dei, qui tollit peccata mundi. ° Hic est de quo dixi: Post me uenit uir qui ante me factus est: quia prior me erat: & ego nesciebam eum. Sed ut ma-
p 15 I nifestetur in israel: propterea ueni ego in aqua baptiçans. ᵖ Et testimonium perhibuit Ioannes, dicens: Quia uidi spiritum descendentẽ quasi columbã de cœlo: & mansit super eum, & ego ne sciebam eum: sed qui misit me baptiçare in aqua, ille mihi dixit: Super quẽ uideris spiritũ descẽdentem & manentẽ super eum, hic est qui baptiçat in spiritusancto. Et ego uidi & testimonium
q 16 X perhibui: quia hic est filius dei. ᵠ Altera die iterum stabat ioannes & ex discipulis eius duo. Et re
D spiciens iesum ambulantem, dixit: Ecce agnus dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt iesum. Conuersus autem iesus & uidens eos sequentes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi, qd̃ dicitur interpretatũ magister, ubi habitas? Dicit eis: Venite & uidete. Venerunt & uiderunt ubi maneret: & apud eum manserunt die illo. Hora autẽ erat quasi decima. Erat autem andreas frater simonis petri unus ex duobus qui audierant a ioanne, & secuti
r 17 I fuerant eum. ʳ Inuenit hic primum fratrẽ suum simonem, & dicit ei: Inuenimus messiam, quod est interpretatum christus. Et adduxit eum ad iesum. Intuitus autem eum iesus, dixit: Tu es
s 18 X simon filius Iona: tu uocaberis cephas, quod interpretatur petrus. ˢ In crastinum uoluit exire in galilæam, & inuenit philippum: & dicit ei iesus: Sequere me. Erat autem philippus a bethsaida ciuitate andreæ & petri. Inuenit philippus nathanael, & dicit ei: Quem scripsit moyses in lege & prophetæ: inuenimus iesum filium ioseph a naçareth. Et dixit ei nathanael: A naçareth potest aliquid boni esse? Dicit ei philippus: Veni & uide. Vidit iesus nathanael uenientem ad se, & dicit de eo: Ecce uere israelita in quo dolus non est. Dixit ei nathanael: Vnde me nosti? Respondit iesus & dixit ei: Priusq̃ te philippus uocaret cum esses sub ficu, uidi te. Respondit ei nathanael & ait: Rabbi, tu es filius dei, tu es rex israel. Respondit iesus & dixit ei: Quia dixi tibi, uidi te sub ficu: credis? maius his uidebis. Et dicit ei: Amen amen dico uobis: uidebitis cœlum apertum & angelos dei ascendentes & descendentes super filium hominis.

Ca. II

ET die tertia, nuptiæ factæ sunt in Cana galilææ: & erat mater iesu ibi. Vocatus est autem & iesus & discipuli eius ad nuptias. Et deficiente uino, dicit mater iesu ad eum: Vinum non habent. Et dicit ei iesus: Quid mihi & tibi est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcũq̃ dixerit uobis facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem iudæorum, capientes singulæ metretas

binas

A binas uel ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usq; ad sum/
mum. Et dicit eis Iesus: Haurite nunc & ferte architriclino: & tulerunt. Vt autem gustauit
architriclinus aquam uinum factam, & non sciebat unde esset: ministri autem sciebant qui
hauserant aquam: uocat sponsum architriclinus, & dicit ei: Omnis homo primum bo/
num uinum ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu autem seruasti bo/
num uinum usq; adhuc. Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana galilææ, & manifestauit
gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius. [a] Post hæc descendit Capharnaum ipse a 19 VII
& mater eius, & fratres eius, & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus. [b] Et prope b 20 I
erat pascha iudæorum, & ascendit Iesus hierosolymam: [c] & inuenit in templo uendentes oues c 21 I
& boues, & columbas, & nummularios sedentes. Et cum feciſſet quasi flagellum de funiculis,
omnes eiecit de templo: oues quoq; & boues, & nummulariorũ effudit æs, & mensas subuertit.
Et his qui columbas uendebant, dixit: Auferte ista hinc: & nolite facere domũ patris mei, domũ
negociationis. [d] Recordati sunt ꝙ discipuli eius, quia scriptum est: Zelus domus tuæ comedit d 22 X
me. [e] Responderunt ergo iudæi & dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis? e 23 IIII
[f] Respondit Iesus, & dixit eis: Soluite templum hoc: & in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt f 24 X
ergo iudæi: Quadraginta & sex annis ædificatũ est templum hoc: & tu in tribus dieb⁹ excitabis
illud? Ille autẽ dicebat de templo corporis sui. Cum ergo resurrexisset a mortuis, recordati sunt
discipuli eius, quia hoc dicebat: & crediderunt scripturæ & sermoni quẽ dixit Iesus. Cũ autẽ esset
hierosolymis in pascha in die festo: multi crediderũt in nomine eius, uidentes signa eius quæ fa/
ciebat. Ipse autẽ Iesus non credebat semetipsum eis, eo q̃ ipse nosset omnes: & quia opus ei nõ
erat, ut quis testimoniũ perhiberet de homine. Ipse eñ sciebat quid esset in homine. Ca. III

ERat autẽ homo ex pharisæis Nicodemus nomine princeps iudæorũ. Hic uenit ad Iesum
nocte & dixit ei: Rabbi, scimus quia a deo uenisti magister. Nemo eñ potest hæc signa
facere quæ tu facis nisi fuerit deus cum eo. Respondit Iesus & dixit ei: Amen amen dico
tibi: nisi quis natus fuerit denuo, non potest uidere regnum dei. Dixit ad eum Nicodemus:
B Quomodo potest homo renasci cum sit senex? Nunquid potest in uentrem matris suæ iterato
introire & nasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi: nisi quis renatus fuerit ex aqua & spi/
ritu, non potest introire in regnum dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex
spiritu, spiritus est. Non mireris quia dixi tibi, oportet uos nasci denuo. Spiritus ubi uult, spi/
rat: & uocem eius audis: sed nescis unde ueniat, aut quo uadat. Sic est omnis qui natus est ex spi/
ritu. Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quomõ possunt hæc fieri? Respondit Iesus & dixit ei:
Tu es magister in israel, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi: quia qd̃ scimus, loquimur: & qd̃
uidimus, testamur: & testimoniũ nostrũ non accipitis. Si terrena dixi uobis & nõ creditis: quõ si
dixero uobis cœlestia, credetis? Et nemo ascendit in cœlum, nisi qui descẽdit de cœlo, filius homi
nis qui est in cœlo. Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto: ita exaltari oportet filium ho
minis: ut omis qui credit in ipso nõ pereat, sed habeat uitam æternã. Sic eñ deus dilexit mundũ
ut filium suũ unigenitũ daret: ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat uitam æternã.
Non eñ misit deus filiũ suũ in mundũ ut iudicet mundũ, sed ut saluet mundus per ipsum. Qui
credit in eum, nõ iudicat. Qui autẽ non credit, iam iudicatus est: quia nõ credidit in nomine uni/
geniti filij dei. Hoc est autẽ iudiciũ: quia lux uenit in mundũ: & dilexerũt homines magis tene/
bras q̃ lucẽ. Erant eñ eorũ mala opera. Omnis eñ qui male agit, odit lucẽ: & non uenit ad lucẽ
ut non arguant opera eius. Qui autẽ facit ueritatẽ, uenit ad lucẽ ut manifestent opera eius: quia
in deo facta sunt. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius in terrã Iudæam: & illic demorabat cum
eis & baptiçabat. [a] Erat autem & Iohannes baptiçans in Aenon iuxta Salim: quia aquæ multæ a 25 III
erant illic & ueniebant & baptiçabantur. [b] Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerem. b 26 IIII
[c] Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione. Et uenerunt ad c 27 X
Iohannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanẽ cui tu testimonium perhibuisti:
ecce hic baptiçat, & omnes ueniunt ad eum. Respõdit Iohannes & dixit: Non potest homo acci
pere quicq̃, nisi fuerit ei datum de cœlo. [d] Ipsi uos mihi testimonium perhibetis q̃ dixerim: non d 28 I

e 29 X C ſum ego chriſtus,ſed quia miſſus ſum ante illum. e Qui habet ſpōſam, ſponſus eſt: amicus autē ſponſi qui ſtat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem ſponſi. Hoc ergo gaudium meum impletum eſt. Illum oportet creſcere: me autem minui. Qui deſurſum uenit,ſuper omnes eſt. Qui eſt de terra,de terra eſt & de terra loquitur. Qui de cœlo uenit, ſuper omnes eſt. Et quod uidit & audiuit,hoc teſtatur: & teſtimonium eius nemo accipit. Qui autem acceperit eius teſtimonium:ſignauit quia deus uerax eſt. Quem enim miſit deus, uerba dei loquitur. Non enim
f 30 III ad menſuram dat deus ſpiritum. f Pater diligit filium: & omnia dedit in manu eius. g Qui cre-
g 31 X dit in filium,habet uitam æternam:qui autem incredulus eſt filio,non uidebit uitam: ſed ira dei manet ſuper eum. Ca. IIII

a 32 VII b 33 X VT ergo cognouit Ieſus quia audierunt phariſæi q d' Ieſus plures diſcipulos facit & baptiçat q̄ Iohannes:quanq̄ Ieſus nō baptiçaret, ſed diſcipuli eius: a reliquit Iudæam, & abiit iterum in galilæam. b Oportebat autem eum tranſire per ſamariam. Venit ergo in ciuitatem ſamariæ quæ dicitur Sychar: iuxta prædium quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo. Erat autem ibi fons Iacob. Ieſus ergo fatigatus ex itinere,ſedebat ſic ſupra fontem. Hora autem erat quaſi ſexta,uenit mulier de ſamaria haurire aquam. Dixit ei Ieſus: Da mihi bibere: Diſcipuli enim eius abierant in ciuitatem ut cibos emerent. Dicit ergo ei mulier illa ſamaritana: Quomō tu cum iudæus ſis,bibere a me poſcis,quæ ſum mulier ſamaritana? Non enim coutuntur iudæi ſamaritanis. Reſpondit Ieſus & dixit ei: Si ſcires donum dei, & quis eſt qui dicit tibi: Da mihi bibere:tu forſitan petiſſes ab eo,& dediſſet tibi aquam uiuam. Dicit ei mulier: Domine,neq; in quo haurias,habes:& puteus altus eſt. Vnde ergo habes aquam uiuam? Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob,qui dedit nobis puteum: & ipſe ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius? Reſpondit Ieſus & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum. Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei,non ſitiet in æternū: ſed aqua quam ego dabo ei,fiet in eo fons aquæ ſalientis in uitam æternam. Dicit ad eum mulier: Domine,da mihi hanc aquam: ut non ſitiam, neq; ueniam huc haurire. Dixit ei Ieſus: Vade uoca uirum tuum & ueni huc. Reſpondit ei mulier & dixit: Non habeo uirum. Dixit ei Ieſus: Bene dixiſti,quia nō habeo uirum. Quinq; enim uiros
D habuiſti: & nunc quem habes,non eſt uir tuus. Hoc uere dixiſti. Dicit ei mulier: Domine,uideo quia propheta es tu. Patres noſtri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis, quia hieroſolymis eſt locus ubi adorare oportet. Dixit ei Ieſus: Mulier crede mihi: quia ueniet hora quando neq; in monte hoc,neq; in hieroſolymis adorabitis patrem. Vos adoratis quod neſcitis: nos adoramus quod ſcimus: quia ſalus ex iudæis eſt. Sed ueniet hora & nunc eſt,quando ueri adoratores adorabunt patrem in ſpiritu & ueritate. Nam & pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus eſt deus: & eos qui adorant eum,in ſpiritu & ueritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quia Meſſias ueniet qui dicit chriſtus. Cum ergo uenerit ille,annūciabit nobis omnia. Dixit ei Ieſus: Ego ſum qui loquor tecum. Et cōtinuo uenerunt diſcipuli eius,& mirabantur quia cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit: quid quæris,aut quid loqueris cum ea. Reliquit ergo hydriam ſuam mulier & abiit in ciuitatem,& dixit illis hominibus: Venite & uidete hominem qui dixit mihi omnia quæcunq; feci. Nunquid ipſe eſt Chriſtus? Exierunt ergo de ciuitate & ueniebant ad eum. Interea rogabant eum diſcipuli, dicentes: Rabbi,manduca. Ille autem dixit eis: Ego cibum habeo manducare quem uos neſcitis. Dicebant ergo diſcipuli adinuicem: Nunquid aliquis attulit ei manducare? Dicit eis Ieſus: Meus cibus eſt, ut faciam uoluntatem eius qui miſit me, ut perficiam opus eius. Nonne uos dicitis quod adhuc quatuor menſes ſunt & meſſis uenit? Ecce dico uobis: leuate oculos ueſtros & uidete regiones: quia albæ ſunt iam ad meſſem. Et qui metit,mercedem accipit: & congregat fructum in uitam æternam: ut & qui ſeminat,ſimul gaudeat & qui metit. In hoc enim eſt uerbum uerum: quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. Ego miſi uos metere quod uos non laboraſtis. Alij laborauerunt, & uos in labores eorum introiſtis. Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum ſamaritanorum propter uerbum mulieris teſtimonium perhibentis: quia dixit mihi omnia quæcunq; feci. Cum ueniſſent ergo ad illum ſamaritani, rogauerunt eum ut ibi maneret. Et manſit ibi duos dies. Et

A multo plures crediderunt in eum propter sermonem eius. Et mulieri dicebant: quia iam non
propter tuam loquelam credimus: Ipsi enim audiuimus & scimus: quia hic est uere saluator mun/
di. c Post duos autem dies exijt inde & abijt in galilæam. d Ipse enim Iesus testimonium perhi/
buit: quia propheta in sua patria honorem non habet. e Cum ergo uenisset in galilæam, exce/
perunt eum galilæi: cum omnia uidissent quæ fecerat hierosolymis in die festo: & ipsi enim uene
rant ad diem festum. Venit ergo iterum in Cana galilææ ubi fecit aquam uinum. f Et erat qui
dam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Hic cum audisset quia Iesus aduenire a
Iudæa in galilæam, abijt ad eum & rogabat eum ut descenderet & sanaret filium eius: incipie/
bat enim mori. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad
eum regulus: Domine, descende priusq; moriatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus
uiuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus & ibat. Iam autem eo descendente, serui oc/
currerunt ei & nunciauerunt dicentes, quia filius eius uiueret. Interrogabat ergo horam ab eis in
qua melius habuerat. Et dixerunt ei: quia heri hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo
pater: quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus: Filius tuus uiuit: & credidit ipse & domus eius to/
ta. Hoc iterum secundum signum fecit Iesus cum uenisset a Iudæa in galilæam. Ca. V

c 34 VII
d 35 I
e 36 X
f 37 III

P Ost hæc erat dies festus iudæorum: & ascendit Iesus hierosolymam. Est autem hiero/
solymis super probatica piscina: quæ cognominatur hebraice† Bethsaida, quinq; porti/
cus habens. In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, daudorum, ari/
dorum, expectantium aquæ motum. Angelus autem domini descendebat secundum tempus
in piscinam, & mouebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sa/
nus fiebat a quacunq; detinebatur infirmitate. Erat autem quidam homo ibi triginta & octo
annos habens in infirmitate sua. Hunc cum uidisset Iesus iacentẽ: & cognouisset, quia iam mul/
tum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominem non
habeo: ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Dum uenio enim ego, alius ante
me descendit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum & ambula. Et statim sanus factus est
B homo ille: & sustulit grabatum suum & ambulabat. Erat autem sabbatum in die illo. Dicebant
ergo iudæi illi qui sanatus fuerat: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum. b Respon
dit eis: Qui me sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum & ambula. Interrogauerunt
ergo eum quis est ille homo qui dixit tibi, tolle grabatum tuum & ambula? Is autem qui sanus
fuerat effectus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit a turba constituta in loco. Postea in/
uenit eum Iesus in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare: ne deterius tibi ali/
quid contingat. Abijt ille homo & nunciauit iudæis: quia Iesus esset qui fecit eum sanum. Pro/
pterea persequebantur iudæi Iesum: quia hæc faciebat in sabbato. Iesus autem respondit eis:
Pater meus usq; modo operatur, & ego operor. Propterea ergo magis quærebant eum iudæi
interficere: quia non solum soluebat sabbatum, sed & patrem suum dicebat deum, æqualem se
faciens deo. Respondit itaq; Iesus & dixit eis: Amen amen dico uobis: non potest filius a se fa/
cere quicq;, nisi quod uiderit patrem facientem. Quæcunq; enim ille fecerit, hæc & filius similiter
facit. Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & maiora his demonstra/
bit ei opera ut uos miremini. Sicut enim pater suscitat mortuos & uiuificat: sic & filius quos uult,
uiuificat. Neq; enim pater iudicat quemq;, sed omne iudicium dedit filio: ut omnes honorifi/
cent filium sicut honorificant patrẽ. c Qui nõ honorificat filium, non honorificat patrẽ qui misit
illum. d Amen amẽ dico uobis: quia qui uerbũ meũ audit, & credit ei qui me misit, habet uitam
æternam. Et in iudiciũ nõ uenit, sed transiet a morte in uitam. Amẽ amẽ dico uobis: quia ueniet
hora & nunc est, qñ mortui audient uocem filij dei: & qui audierint, uiuent. Sicut enim pater ha/
bet uitam in semetipso, sic dedit & filio habere uitã in semetipso. Et potestatẽ dedit ei & iudiciũ
facere: quia filius hominis est. Nolite mirari hoc: quia ueniet hora in qua oẽs qui in monumẽ/
tis sunt, audient uocem eius: & ꝓcedent qui bona fecerunt in resurrectionem uitæ: qui ꝩo mala
egerunt, in resurrectionem iudicij. Non possum ego a meipso facere quicq;. Sicut audio, iudi/
co: & iudiciũ meum iustum est: e quia nõ quæro uoluntatẽ meam, sed uoluntatẽ eius qui misit
me. Si ego

† Alias, be/
thesda.

a 38 I
b 59 X
c 40 I
d 41 X
e 42 I

f 43 X C me. f Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo,teſtimonium meum nō eſt uerum. Alius eſt qui teſtimonium perhibet de me : & ſcio quia uerum eſt teſtimonium quod perhibet de me. Vos miſiſtis ad Iohannem:& teſtimonium perhibuit ueritati. Ego autem non ab homine teſtimonium accipio:ſed hæc dico,ut uos ſalui ſitis. Ille erat lucerna ardens & lucens : uos autē uoluiſtis
g 44 III ad horam exultare in luce eius. Ego autem habeo teſtimonium maius Iohanne. g Opera enim quæ dedit mihi pater ut perficiam:ea ipſa opera quæ ego facio, teſtimonium perhibent de me, quia pater miſit me.Et qui me miſit pater,ipſe teſtimonium perhibuit de me. Neq; uocem eius
h 45 X unq; audiſtis : neq; ſpeciem eius uidiſtis. h Et uerbum eius non habetis in uobis manens : quia quem miſit ille,huic uos non creditis.Scrutamini ſcripturas: quia uos putatis in ipſis uitam æternam habere.Et illæ ſunt quæ teſtimonium perhibent de me:& nō uultis uenire ad me ut uitam habeatis.Claritatem ab hominibus non accipio:ſed cognoui uos,quia dilectionem dei non habetis in uobis. Ego ueni in nomine patris mei, & non accepiſtis me. Si alius uenerit in nomine ſuo,illum accipietis. Quomodo uos poteſtis credere qui gloriam ab inuicem accipitis : & gloriā quæ a ſolo deo eſt,non quæritis? Nolite putare,quia ego accuſaturus ſim uos apud patrem : eſt qui accuſat uos Moyſes in quo uos ſperatis. Si em̄ crederetis Moyſi,crederetis forſitan & mihi: De me enim ille ſcripſit.Si autem illius literis nō creditis,quomō uerbis meis credetis? Ca. VI

a 46 I P Oſt hæc abiit Ieſus trans mare galilææ, quod eſt tiberiadis : & ſequebatur eum mul-
b 47 III titudo magna:quia uidebant ſigna quæ faciebat ſuper his qui infirmabantur. b Subiit
c 48 I ergo in montem Ieſus & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis. c Erat autem proximū paſcha
d 49 I dies feſtus iudæorum. d Cum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus:& uidiſſet, quia multitudo maxima uenit ad eum,dicit ad Philippum: Vnde ememus panes ut manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus. Reſpondit ei Philippus:Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis,ut unuſquiſq; modicum quid accipiat. Dicit ei unus ex diſcipulis eius Andreas frater Simonis Petri:Eſt puer unus hic qui habet quinq; panes hordeaceos,& duos piſces.Sed hæc quid ſunt inter tantos? Dixit ergo Ieſus:Facite homines diſcumbere: Erat autem fœnum multum in loco. Diſcubuerunt ergo uiri numero quaſi quinq; milia. Accepit
D ergo Ieſus panes : & cum gratias egiſſet, diſtribuit diſcumbentibus. Similiter & ex piſcibus quantum uolebant. Vt autem impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis : Colligite quæ ſuperauerant fragmenta ne pereant. Collegerunt ergo & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum
e 50 X ex quinq; panibus hordeaceis quæ ſuperfuerunt his qui manducauerant. e Illi ergo homines cum uidiſſent quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant : Quia hic eſt uere propheta qui uenturus eſt in mundum. Ieſus ergo cum cognouiſſet quia uenturi eſſent ut raperent eum, & face-
f 51 IIII rent eum regem, f fugit iterum in montem ipſe ſolus. Vt autem ſero factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare.Et cum aſcendiſſent nauim,uenerunt trans mare in Capharnaum : & tenebræ iam factæ erant: & non uenerat ad eos Ieſus. Mare autem uento magno flante exurgebat.Cum remigaſſent ergo quaſi ſtadia uigintiquinq; aut triginta : uident Ieſum ambulantem ſupra mare & proximum naui fieri,& timuerunt.Ille autem dicit eis:Ego ſum,nolite timere.Vo
g 52 X luerunt ergo accipere eum in nauim:& ſtatim nauis fuit ad terram quam ibant. g Altera die turba quæ ſtabat trans mare, uidit quia nauicula alia non erat ibi niſi una : & quia non introiſſet cum diſcipulis ſuis Ieſus in nauim,ſed ſoli diſcipuli eius abiiſſent. Aliæ ꝟo ſuperuenerunt naues a tiberiade iuxta locum ubi manducauerant panē,gratias agentes domino. Cum ergo uidiſſet turba quia Ieſus nō eſſet ibi,neq; diſcipuli eius,aſcēderunt in nauiculas: & uenerūt Capharnaū quærētes Ieſum.Et cū inueniſſent eum trans mare,dixerunt ei:Rabbi,qñ huc ueniſti? Reſpōdit eis Ieſus & dixit:Amē amē dico uobis,quæritis me:nō quia uidiſtis ſigna,ſed quia manducaſtis ex panibus & ſaturati eſtis. Operamini nō cibum qui perit, ſed qui permanet in uitam æternā: quē filius hominis dabit uobis:Hunc em̄ pater ſignauit deus.Dixerūt ergo ad eum:Quid faciemus ut operemur opera dei? Reſpōdit Ieſus & dixit eis:Hoc eſt opus dei,ut credatis in eum quē
h 53 IIII miſit ille. h Dixerūt ergo ei:Qd̄ ergo tu facis ſignū ut uideam9 & credam9 tibi? Quid operaris?
i 54 X i Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt : Panem de cœlo dedit eis

manducare.

A manducare. Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis: non Moyses dedit uobis panem de cœlo, sed pater meus dabit uobis panem de cœlo uerum. Panis enim dei est qui de cœlo descendit, & dat uitam mundo. Dixerũt ergo ad eum: Domine, semper da nobis panem hunc. [h] Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis uitæ. Qui uenit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet unq̃. Sed dixi uobis: quia & uidistis me, & non creditis. [i] Omne quod dat mihi pater ad me ueniet: & eum qui uenit ad me, non eijciam foras: [m] Quia descendi de cœlo: non ut faciam uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me. [n] Hæc est enim uoluntas eius qui misit me patris: ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo: sed resuscitem illum in nouissimo die. Hæc est autem uoluntas patris mei qui misit me: ut omnis qui uidet filium & credit in eum, habeat uitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die. [o] Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis qui de cœlo descendi: & dicebant: Nonne hic est Iesus filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic: quia de cœlo descendi? [p] Respondit ergo Iesus & dixit eis: Nolite murmurare in inuicem. Nemo potest uenire ad me, nisi pater qui misit me traxerit eum: & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in pphetis: Et erunt omnes docibiles dei. Omnis qui audiuit a patre & didicit, uenit ad me. [q] Non quia patrem uidit quisq̃, nisi is qui est a deo, hic uidit patrem. [r] Amen amen dico uobis: qui credit in me, habet uitam æternam. [s] Ego sum panis uitæ. [t] Patres uestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis de cœlo descendens: ut si quis ex ipso manducauerit, nõ moriatur. [u] Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi uita. [x] Litigabant ergo iudæi ad inuicem, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnẽ suam dare ad manducandum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis: nisi manducaueritis carnem filij hominis: & biberitis eius sanguinem, non habebitis uitam in uobis. Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinẽ, habet uitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die. [y] Caro enim mea uere est cibus: & sanguis meus uere est potus. [z] Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinẽ: in me

B manet & ego in illo. Sicut me misit uiuens pater: & ego uiuo propter patrem: & qui manducat me, & ipse uiuet propter me. Hic est panis qui de cœlo descendit. Non sicut manducauerunt patres uestri manna, & mortui sunt. Qui manducat hunc panem, uiuet in æternum. Hæc dixit in synagoga, docens in Capharnaum. Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eum audire? Sciens autem Iesus apud semetipsum, quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis: Hoc uos scandaliçat? [a] Si ergo uideritis filium hominis ascendentem ubi erat prius. [b] Spiritus est qui uiuificat: caro non prodest quicq̃. [c] Verba quæ ego locutus sum uobis, spiritus & uita sunt. Sed sunt quidam ex uobis qui non credunt. [d] Sciebat enim ab initio Iesus qui essent credentes: & quis traditurus esset eum. [e] Et dicebat: Propterea dixi uobis: quia nemo potest uenire ad me, nisi fuerit ei datum a patre meo. Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retro: & iam non cum illo ambulabant. Dixit ergo Iesus ad duodecim: Nunquid & uos uultis abire? [f] Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? Verba uitæ æternæ habes. Et nos credimus & cognouimus: quia tu es Christus filius dei. [g] Respondit eis Iesus: Nonne ego uos duodecim elegi: & ex uobis unus diabolus est? Dicebat autem de Iuda Simonis Iscarioti. Hic enim erat traditurus eum, cum esset unus ex duodecim. Ca. VII

POst hæc autem ambulabat Iesus in galilæam: non enim uolebat in Iudæam ambulare: quia quærebant eum iudæi interficere. Erat autem in proximo dies festus iudæorum scenophegia. Dixerunt autem ad eum fratres eius: Transi hinc & uade in Iudæam: ut & discipuli tui uideant opera tua quæ facis. Nemo quippe in occulto quid facit: & quærit ipse in palam esse. Si hæc facis, manifesta teipsum mundo. Neq; enim fratres eius credebant in eum. Dixit ergo eis Iesus: Tempus meũ nõdum aduenit: tempus autẽ uestrũ semper est paratũ. Nõ potest mundus odisse uos: me autẽ odit: quia ego testimoniũ perhibeo de illo: quia opera eius mala sunt. Vos ascẽdite ad diem festum hunc: Ego eñ nõ ascẽdam ad diem festum illum: quia meũ tẽpus nõdũ impletũ est. Hæc cũ dixisset, ipse mansit in galilæa. Vt aũt ascẽderũt fratres eius,

tunc & ipse

C tunc & ipſe aſcẽdit ad diem feſtum:non manifeſte, ſed quaſi in occulto. Iudæi ergo quærebant eum in die feſto,& dicebant: Vbi eſt ille? Et murmur multus erat in turba de eo. Quidã eñ dicebant,quia bonus eſt:alij autẽ dicebant,nõ: ſed ſeducit turbas. Nemo tñ palam loquebat de illo ꝓpter metum iudæorũ. Iam autem die feſto mediante, aſcendit Ieſus in templum & docebat. Et mirabantur iudæi,dicentes: Quomodo hic literas ſcit,cum non didicerit? Reſpondit eis Ieſus & dixit:Mea doctrina non eſt mea,ſed eius qui miſit me. Si quis uoluerit uoluntatem eius facere,cognoſcet de doctrina, utrum ex deo ſit, an ego a meipſo loquar. Qui a ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit. Qui autem quærit gloriam eius qui miſit eum: hic uerax eſt, & iuſticia in illo non eſt. Nonne Moyſes dedit uobis legem: & nemo ex uobis facit legem. Quid me quæritis interficere? Reſpondit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit interficere? Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini: Propterea Moyſes dedit uobis circumciſionem: non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus: & in ſabbato circumciditis hominem. Si circumciſionem accipit homo in ſabbato: ut non ſoluatur lex Moyſi: mihi cur indignamini, quia totum hominem ſanum feci in ſabbato? Nolite iudicare ſecundum faciem:ſed iuſtum iudicium iudicate. Dicebant ergo quidam ex hieroſolymis: Nonne hic eſt quem quærunt interficere? Ecce palam loquitur: & nihil ei dicunt. Nunquid uere cognouerunt principes,quia hic eſt Chriſtus? Sed hunc ſcimus unde ſit: Chriſtus autem cum uenerit,nemo ſcit unde ſit. [a] 76 III [a] Clamabat ergo in templo docens Ieſus,& dicens: Et me ſcitis, & unde ſim ſcitis:& a meipſo non ueni:ſed eſt uerus qui miſit me,quẽ uos neſcitis. Ego ſcio eum:quia ab ipſo ſum:& ipſe me miſit. [b] 77 I [b] Quærebant ergo eum apprehendere:& nemo miſit in illum manus: quia nondũ uenerat hora eius. [c] 78 X [c] De turba autẽ multi crediderunt in eum,& dicebant: Chriſtus cũ uenerit, nũquid plura ſigna faciet cꝫ quæ hic facit? Audierũt phariſæi turbã murmurantẽ de illo hæc: [d] 79 I [d] Et miſerũt principes & phariſæi miniſtros ut apprehenderẽt eũ. [e] 80 X [e] Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc modicum tempus uobiſcum ſum: & uado ad eum qui me miſit. [f] 81 X [f] Quæretis me, & non inuenietis. Et ubi ego ſum,uos non poteſtis uenire. Dixerunt ergo iudæi ad ſemetipſos: Quo hic iturus eſt,quia non inueniemus eum? Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt: & docturus gentes? Quis eſt hic ſermo quem dixit:quæretis me, & non inuenietis: & ubi ego ſum, uos non poteſtis uenire? In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis, ſtabat Ieſus & damabat, dicens:Si quis ſitit,ueniat ad me & bibat. Qui credit in me(ſicut dicit ſcriptura)flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ. Hoc autem dixit de ſpiritu,quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat ſpiritus datus,quia Ieſus nondum erat glorificatus. [g] 82 VII [g] Ex illa ergo turba cum audiſſent hos ſermones eius,dicebant: Hic eſt uere propheta. Alij dicebant: Hic eſt Chriſtus. [h] 83 VII [h] Quidam autem dicebant: Nunquid a galilæa uenit Chriſtus? Nonne ſcriptura dicit: Quia ex ſemine Dauid & de Bethlehem caſtello ubi erat Dauid, uenit Chriſtus? [i] 84 X [i] Diſſenſio ita qꝫ facta eſt in turba propter eum. [k] 85 I [k] Quidam autem ex ipſis uolebant apprehendere eum:ſed nemo miſit ſuper illum manus. [l] 86 X [l] Venerunt ergo miniſtri ad pontifices & phariſæos, & dixerunt eis illi: Quare non adduxiſtis eum? Reſponderunt miniſtri: Nunc̃ ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo. Reſponderunt ergo eis phariſæi: Nunquid & uos ſeducti eſtis? Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum,aut ex phariſæis? Sed turba hæc quæ non nouit legem,maledicti ſunt. Dicit Nicodemus ad eos,ille qui uenit ad eum nocte, qui unus erat ex ipſis: Nunquid lex noſtra iudicat hominem: niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat? Reſponderunt, & dixerunt ei: Nunquid & tu galilæus es? Scrutare ſcripturas & uide:quia a galilæa propheta non ſurrexit. Et reuerſi ſunt unuſquiſq; in domum ſuam. Ca. VIII

IEſus autem perrexit in montem oliueti:& diluculo iterum uenit in templum: & omnis populus uenit ad eum:& ſedens docebat eos. Adducunt autem ſcribæ & phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam:& ſtatuerunt eam in medio,& dixerunt ei: Magiſter, hæc mulier modo deprehenſa eſt in adulterio. In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare: Tu ergo quid dicis? Hoc autem dicebant tentantes eum:ut poſſent accuſare eum. Ieſus autem indinans ſe deorſum,digito ſcribebat in terram. Cum ergo perſeuerarent interrogantes,

erexit ſe

A erexit se & dixit eis:Qui sine peccato est uestrum, primus in illam lapidem mittat. Et iterum se inclinans scribebat in terram.Audientes autem hæc, unus post unum exibant, incipientes a senioribus:& remansit solus Iesus & mulier in medio stans.Erigens autem se Iesus, dixit ei: Mulier,ubi sunt qui te accusabant:nemo te condemnauit? Quæ dixit:Nemo domine.Dixit autem ei Iesus: Nec ego te condemnabo. Vade, & amplius noli peccare. Iterum ergo locutus est eis Iesus, dicens: Ego sum lux mundi: Qui sequitur me, non ambulabit in tenebris: sed habebit lumen uitæ.Dixerunt ergo ei pharisæi:Tu de teipso testimonium perhibes:testimonium tuum non est uerum.Respondit Iesus,& dixit eis:Et si ego testimonium perhibeo de meipso, uerum est testimonium meum:quia scio unde ueni, & quo uado. Vos autem nescitis unde uenio,aut quo uado. Vos secundum carnem iudicatis: ego non iudico quemq̃. Et si iudico ego, iudicium meum uerum est: quia solus non sum: sed ego & qui misit me pater: & in lege uestra scriptum est:Quia duorum hominum testimonium uerum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso: & testimonium perhibet de me qui misit me pater. Dicebant ergo ei: Vbi est pater tuus? [a] Respondit Iesus:Neq; me scitis,neq; patrem meum. Si me sciretis,forsitan & patrem meum sciretis. [b] Hæc uerba locutus est Iesus in gaçophylacio,docens in templo. Et nemo apprehendit eum: quia necdum uenerat hora eius. [c] Dixit ergo iterum eis Iesus: Ego uado & quæretis me:& in peccato uestro moriemini.Quo ego uado,uos nõ potestis uenire. Dicebant ergo iudæi:Nunquid interficiet semetipsum,quia dicit: Quo ego uado,uos non potestis uenire? Et dicebat eis: Vos deorsum estis:ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis: ego non sum de hoc mundo. Dixi ergo uobis:quia moriemini in peccatis uestris. Si enim non credideritis quia ego sum,moriemini in peccato uestro. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis Iesus: Principium, qui & loquor uobis.Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Sed qui me misit,uerax est:& ego quæ audiui ab eo,hæc loquor in mundo. Et non cognouerunt: quia patrem eius dicebat deum. Dixit ergo eis Iesus: Cum exaltaueritis filium hominis: tunc cognoscetis, quia

B ego sum:& a meipso facio nihil:sed sicut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me misit, mecum est:& non reliquit me solum:quia ego quæ placita sunt ei,facio semper.Hæc illo loquente,multi crediderunt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei iudæos: Si uos manseritis in sermone meo,uere discipuli mei eritis:& cognoscetis ueritatem:& ueritas liberabit uos. Respon derunt ei:Semen Abrahæ sumus: & nemini seruiuimus unq̃: Quomodo tu dicis,liberi eritis? Respondit eis Iesus: Amen amen dico uobis:quia omnis qui facit peccatum,seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum: filius autem manet in æternum. Si ergo uos filius liberauerit,uere liberi eritis. Scio quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere: quia sermo meus non capit in uobis.Ego quod uidi, apud patrem loquor:& uos quæ uidistis, apud patrem uestrum facitis.Respõderunt & dixerunt ei:Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus: Si filij Abrahæ estis,opera Abrahæ facite. Nunc autem quæritis me interficere hominem: qui ueritatem uobis locutus sum,quam audiui a deo.Hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris uestri.Dixerunt itaq; ei: Nos ex fornicatione non sumus nati:unum patrẽ habemus deum. Dixit ergo eis Iesus: Si deus pater uester esset, diligeretis utiq; me. Ego enim ex deo processi & ueni:neq; enim a meipso ueni,sed ille me misit.Quare loquelam meam non cognoscitis? Quia non potestis audire sermonẽ meum. Vos ex patre diabolo estis:& desyderia patris uestri uultis facere.Ille homicida erat ab initio:& in ueritate non stetit: quia non est ueritas in eo. Cum loquitur mendacium,ex propriis loquitur:quia mendax est & pater eius. Ego autem si ueritatem dico,non creditis mihi.Quis ex uobis arguit me de peccato? Si ueritatem dico, quare uos non creditis mihi? Qui ex deo est,uerba dei audit:propterea uos non auditis, quia ex deo non estis. Responderunt ergo iudæi,& dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos,quia samaritanus es tu: & dæmonium habes? Respondit Iesus:Ego dæmonium non habeo: sed honorifico patrẽ meum: & uos inhonorastis me. Ego autem non quæro gloriam meam:est qui quærat & iudicat.Amen amen dico uobis:si quis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in æternum. Dixerunt ergo ei iudæi: Nunc cognouimus,quia dæmonium habes: Abraham mortuus est & pro-

n phetæ:

a 87 III
b 88 I
c 89 X

C phetæ:& tu dicis,si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum? Numquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est: & prophetæ mortui sunt? Quem teipsum facis? Respondit Iesus:Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est pater meus qui glorificat me: quem uos dicitis, quia deus noster est: & non cognouistis eum: ego autem noui eum.Et si dixero:quia non scio eum,ero similis uobis mendax:sed scio eum: & sermonem eius seruo.Abraham pater uester exultauit ut uideret diem meum:& uidit,& gauisus est.Dixerunt ergo iudæi ad eum:Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham uidisti? Dixit eis Iesus:Amen amen dico uobis:antequ Abraham fieret, ego sum. Tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum.Iesus autem abscondit se,& exiuit de templo. Ca. IX

ET præteriens Iesus,uidit hominem cæcum a natiuitate:& interrogauerunt eum discipuli eius:Rabbi, quis peccauit: hic, aut parentes eius ut cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neq; hic peccauit,neq; parentes eius:sed ut manifestentur opera dei in illo. Me oportet operari opera eius qui misit me,donec dies est. Venit nox,quãdo nemo potest operari. Q̃z diu sum in mundo,lux sum mundi. Hæc cum dixisset, expuit in terram: & fecit lutum ex sputo: & liniuit lutum super oculos eius,& dixit ei: Vade & laua in natatoria Siloe: quod interpretatur, missus.Abijt ergo & lauit,& uenit uidens. Itaq; uicini & qui uiderant eum prius(quia mendicus erat)dicebant:Nonne hic est qui sedebat & mendicabat? Alij dicebant, quia hic est: alij autem, nequaq̃:sed similis est eius.Ille uero dicebat:quia ego sum.Dicebant ergo ei:Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit:Ille homo qui dicitur Iesus,lutum fecit:& unxit oculos meos, & dixit mihi:uade ad natatoriam Siloe,& laua: & abij & laui,& uideo. Dixerunt ei: Vbi est ille? Ait: Nescio. Adducunt eum ad pharisæos qui cæcus fuerat. Erat autem sabbatum, quando lutum fecit Iesus: & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum pharisæi quomodo uidisset. Ille autẽ dixit eis:Lutum posuit mihi super oculos, & laui,& uideo. Dicebant ergo ex pharisæis quidam:Non est hic homo a deo qui sabbatum non custodit.Alij autem dicebant:Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos. Dicunt ergo cæco iterum: Tu

D quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit:quia propheta est. Non crediderunt ergo iudæi de illo, quia cæcus fuisset & uidisset: donec uocauerunt parentes eius qui uiderat: & interrogauerunt eos,dicentes:Hic est filius uester quem uos dicitis,quia cæcus natus est:quomõ ergo nunc uidet? Responderunt eis parentes eius,& dixerunt: Scimus quia hic est filius noster: & quia cæcus natus est: quomodo autem nunc uideat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus:ipsum interrogate:ætatem habet,ipse de se loquat. Hæc dixerunt parentes eius: quoniam timebant iudæos:Iam enim conspirauerant iudæi: ut si quis eum confiteret esse christum,extra synagogam fieret.Propterea parentes eius dixerunt: quia ætatem habet, ipsum interrogate. Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus,& dixerunt ei:Da gloriam deo: nos scimus quia hic homo peccator est.Dixit ergo eis ille:Si peccator est,nescio:unum scio:quia cæcus cum essem,modo uideo.Dixerũt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos? Respondit eis:Dixi uobis iam & audistis:quid iterum uultis audire? Nunquid & uos uultis discipuli eius fieri? Maledixerunt ergo ei & dixerunt: Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.Nos scimus quia Moysi locutus est deus:hunc autem nescimus unde sit.Respondit ille homo,& dixit eis:In hoc eñ mirabile est: quia uos nescitis unde sit:& aperuit meos oculos.Scimus autẽ, quia peccatores deus nõ audit:sed si quis dei cultor est: & uoluntatẽ eius facit, hunc exaudit.A sæculo non est auditum:quia quis aperuit oculos cæci nati: Nisi esset hic a deo, non poterat facere quicq̃. Responderunt & dixerunt ei:In peccatis natus es totus: & tu doces nos.Et eiecerunt eum foras.Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras:& cum inuenisset eum,dixit ei: Tu credis in filium dei? Respondit ille & dixit: Quis est domine, ut credam in eum. Et dixit ei Iesus: Et uidisti eum: & qui loquitur tecum, ipse est.At ille ait:Credo domine.Et procidens, adorauit eum.Et dixit ei Iesus:In iudiciũ ego in hunc mundum ueni:ut qui nõ uident, uideant: & qui uident, cæci fiant. Et audierunt quidam ex pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei: Nunquid & nos cæci sumus? Dixit eis Iesus: Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc

dicitis

A dicitis,quia uidemus, peccatum ueſtrum manet. Ca. X

AMen amen dico uobis:qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde: ille fur eſt & latro.Qui autem intrat per oſtium,paſtor eſt ouium:huic oſtiarius aperit, & oues uocem eius audiunt. Et proprias oues uocat nominatim, & educit eas.Et cum proprias oues emiſerit,ante eas uadit:& oues illum ſequunt᷑,quia ſciunt uocem eius. Alienum autem non ſequuntur,ſed effugiunt ab eo:quia non nouerunt uocem alienorum. Hoc prouerbium dixit eis Ieſus. Illi autem non cognouerunt quid loqueret᷑ eis. Dixit ergo eis iterum Ieſus: Amen amen dico uobis:quia ego ſum oſtium ouium. Omnes quotquot uenerunt,fures ſunt & latrones: & non audierunt eos oues. Ego ſum oſtium:per me ſi quis introierit,ſaluabitur:& ingredietur & egredietur,& paſcua inueniet.Fur non uenit niſi ut furetur,& mactet & perdat:Ego ueni ut uitam habeant & abundantius habeant. Ego ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animā ſuam ponit pro ouibus ſuis.Mercennarius autē & qui non eſt paſtor: cuius non ſunt oues propriæ:uidit lupum uenientem,& dimittit oues & fugit:& lupus rapit & diſpergit oues.Mercennarius autem fugit:quia mercennarius eſt:& non pertinet ad eum de ouibus. Ego ſum paſtor bonus:& cognoſco oues meas: & cognoſcunt me meæ. [a] Sicut nouit me pater, & ego agnoſco patrem: [b] & animā meam pono pro ouibus meis. [c] Et alias oues habeo quæ non ſunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere: & uocem meam audient: & fiet unum ouile & unus paſtor. Propterea me diligit pater:quia ego pono animam meam,& iterum ſumam eam. Nemo tollit eam a me:ſed ego pono eam a meipſo.Poteſtatem habeo ponendi eam: & poteſtatē habeo iterum ſumendi eam.Hoc mandatū accepi a patre meo. Diſſenſio iterū facta eſt inter iudæos propter ſermones hos. Dicebant autem multi ex ipſis:Dæmonium habet & inſanit:quid eum auditis? Alij dicebant: Hæc uerba non ſunt dæmonium habentis: nunquid dæmonium poteſt cæcorū oculos aperire? Facta ſunt autem encænia in hieroſolymis,& hyems erat:& ambulabat Ieſus in templo in porticu Salomonis. Circūdederunt ergo eum iudæi,& dicebant ei:Quouſq; animam
B noſtram tollis:ſi tu es chriſtus,dic nobis palam? Reſpondit eis Ieſus: Loquor uobis & non creditis. Opera quæ ego facio in nomine patris mei,hæc teſtimoniū perhibent de me: ſed uos non creditis:quia nō eſtis ex ouibus meis. Oues meæ uocem meam audiunt: & ego cognoſco eas,& ſequunt᷑ me.Et ego uitam æternam do eis:& non peribunt in æternū: & nō rapiet eas quiſq; de manu mea. Pater meus qd᷑ dedit mihi,maius omnibus eſt: & nemo poteſt rapere de manu patris mei. Ego & pater unum ſumus. Suſtulerunt ergo lapides iudæi,ut lapidarēt eum. Reſpōdit eis Ieſus: Multa bona opera oſtendi uobis ex patre meo:propter qd᷑ eorū opus me lapidatis? Reſponderunt ei iudæi:De bono opere non lapidamus te,ſed de blaſphemia: & quia tu homo cum ſis,facis teipſum deum. Reſpōdit eis Ieſus:Nonne ſcriptū eſt in lege ueſtra:Quia ego dixi, dij eſtis? Si illos dixit deos,ad quos ſermo dei factus eſt:& non poteſt ſolui ſcriptura, quē pater ſanctificauit & miſit in mundū:uos dicitis,quia blaſphemas:quia dixi,filius dei ſum. Si nō facio opera patris mei,nolite credere mihi. Si autē facio:& ſi mihi nō uultis credere, operibus credite: ut cognoſcatis & credatis: quia pater in me eſt, & ego in patre. [d] Quærebant ergo eum apprehendere:& exiuit de manib⁹ eorū. Et abijt iterū trans Iordanē in eum locum,ubi erat Iohannes baptiçans primū:& manſit illic. [e] Et multi uenerūt ad eum,& dicebāt:quia Iohānes quidē ſignū fecit nullum. Omnia autē quæcūq; dixit Iohannes de hoc,uera erant: & multi crediderūt in eum.

a 90 III
b 91 IIII
c 92 X
d 93 IIII
e 94 X

ERat autē quidā languens Laçarus a Bethania, de caſtello Mariæ & Marthæ Ca. XI ſororū eius. Maria autē erat quæ unxit dominū unguento: & exterſit pedes eius capillis ſuis:cuius frater Laçarus infirmabat᷑. Miſerunt ergo ſorores eius ad eum,dicētes:Domine,ecce quē amas infirmat᷑. Audiens autē Ieſus dixit eis:Infirmitas hæc nō eſt ad mortē,ſed pro gloria dei:ut glorificet᷑ filius dei per eam. Diligebat autē Ieſus Martham & ſororē eius Mariam & Laçarū. Vt ergo audiuit,quia infirmabat᷑: tunc quidem manſit in eodē loco duobus diebus. Deinde poſt hæc dicit diſcipulis ſuis:Eamus in Iudæam iterū. Dicunt ei diſcipuli: Rabbi,nunc quærebant te iudæi lapidare:& iterū uadis illuc? Reſpondit Ieſus: Nonne duodecim ſunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die,nō offendit:quia lucem hui⁹ mundi uidet. Si autē ambulauerit

C in nocte,offendit:quia lux nō eſt in eo.Hæc ait,& poſt hæc dicit eis:Laçarus amicus noſter dormit:ſed uado ut a ſomno excitē eū.Dixerūt ergo diſcipuli eius:Dñe ſi dormit,ſaluus erit.Dixerat autē Ieſus de morte eius:illi autē putauerunt,quia de dormitione ſomni diceret. Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſte:Laçarus mortuus eſt:& gaudeo propter uos ut credatis,quoniam non eram ibi:ſed eamus ad eum.Dixit ergo Thomas qui dicit̄ didymus ad cōdiſcipulos: Eamus & nos,& moriamur cum eo.Venit itaq; Ieſus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumēto habentem. Erat autē Bethania iuxta hieroſolymā quaſi ſtadijs quindecim . Multi autē ex iudæis uenerāt ad Martham & Mariam:ut cōſolarent̄ eas de fratre ſuo.Martha ergo ut audiuit quia Ieſus uenit,occurrit illi:Maria autem domi ſedebat.Dixit ergo Martha ad Ieſum:Dñe,ſi fuiſſes hic,frater meus nō fuiſſet mortuus.Sed & nunc ſcio: quia quæcunq; popoſceris a deo,dabit tibi deus.Dixit illi Ieſus:Reſurget frater tuus. Dixit ei Martha : Scio,quia reſurget in reſurrectione in nouiſſimo die.Dixit ei Ieſus : Ego ſum reſurrectio & uita:qui credit in me : etiam ſi mortuus fuerit,uiuet.Et omnis qui uiuit & credit in me,nō morie͂t in æternum.Credis hoc? Ait illi:Vtiq; domine : Ego credidi, quia tu es Chriſtus filius dei , qui in hunc mundum ueniſti . Et cum hæc dixiſſet,abijt & uocauit Mariam ſororē ſuam,ſilentio dicens : Magiſter adeſt, & uocat te.Illa ut audiuit,ſurrexit cito & uenit ad eum: Nondum em̄ uenerat Ieſus in caſtellum:ſed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha.Iudæi ergo qui erant cum ea in domo,& cōſolabant̄ eam : cū uidiſſent Mariam quia cito ſurrexit & exijt,ſecuti ſunt eam dicētes:Quia uadit ad monumentū ut ploret ibi . Maria ergo cū ueniſſet ubi erat Ieſus, uidens eum cecidit ad pedes eius,& dixit ei: Dñe ſi fuiſſes hic,nō eſſet mortuus frater meus.Ieſus ergo ut uidit eam plorantē : & iudæos qui uenerant cum ea plorantes : infremuit ſpiritu & turbauit ſeipſum, & dixit: Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei:Dñe ueni & uide.Et lachrymatus eſt Ieſus.Dixerūt ergo iudæi : Ecce quomō amabat eum.Quidam autem ex ipſis dixerūt:Non poterat hic qui aperuit oculos cæci,facere ut hic non moreret̄? Ieſus ergo rurſum fremens in ſemetipſo,uenit ad monumentū: Erat autē ſpelunca:& lapis ſuperpoſitus erat ei.Ait Ieſus:Tollite lapidē.Dixit ei Martha ſoror eius qui mortuus fue-

D rat:Dñe,iam fetet:quatriduanus eſt em̄.Dixit ei Ieſus:Nonne dixi tibi:qm̄ ſi crediderīs,uidebis gloriam dei? Tulerunt ergo lapidem. Ieſus autē eleuatis ſurſum oculis,dixit : Pater,gratias ago tibi,quoniā audiſti me.Ego autē ſciebam quia ſemper me audis:ſed ꝓpter populū qui circūſtat dixi ut credant,quia tu me miſiſti.Hæc cum dixiſſet,uoce magna clamauit:Laçare,ueni foras.Et ſtatim prodijt qui fuerat mortuus,ligatus manus & pedes inſtitis: & facies illius ſudario erat ligata. Dicit eis Ieſus:Soluite eum,& ſinite abire. Multi ergo ex iudæis qui uenerant ad Mariam & uiderant quæ fecit Ieſus,crediderunt in eum. Quidam autem ex ipſis abierunt ad phariſæos, & dixerunt eis quæ fecit Ieſus . Collegerunt ergo pontifices & phariſæi concilium , & dicebant: Quid faciemus,quia hic homo multa ſigna facit : ſi dimittimus eum ſic,omnes credent in eum: & uenient Romani & tollent noſtrum & locum & gentē . Vnus autē ex ipſis Caiphas nomine, cum eſſet pontifex anni illius,dixit eis:Vos neſcitis quicq̄ nec cogitatis: quia expedit nobis , ut unus moriat̄ homo pro populo:& nō tota gens pereat.Hæc autē a ſemetipſo nō dixit:ſed cum eſſet pōtifex anni illius ꝓphetauit,quia Ieſus moriturus erat pro gente:& nō tm̄ pro gente , ſed

a 95 IIII ut filios dei qui erant diſperſi, cōgregaret in unum. ª Ab illo ergo die cogitauerūt ut interficerēt eum.Ieſus ergo iam non in palam ambulabat apud iudæos : ſed abijt in regionē iuxta deſertū,

b 96 I in ciuitatē quæ dicit̄ Ephrem: & ibi morabat̄ cum diſcipulis ſuis. ᵇ Proximū autem erat paſcha

c 97 X iudæorū : ᶜ Et aſcenderūt multi hieroſolymam de regione ante paſcha ut ſanctificarent ſeipſos. Quærebant ergo Ieſum:& colloquebant̄ adinuicem in templo ſtantes:Quid putatis quia non uenit ad diem feſtum? Dederant autem pontifices & phariſæi mandatum : ut ſi quis cognouerit ubi ſit,indicet ut apprehendant eum. Ca. XII

a 98 I Ieſus ergo ante ſex dies paſchæ uenit Bethaniam,ubi Laçarus fuerat mortuus:quem ſuſcitauit Ieſus. ª Fecerunt autē ei cœnam ibi,& Martha miniſtrabat: Laçarus ꝟo unus erat ex diſcumbentib9 cum eo.Maria ergo accepit libram unguenti nardi piſtici precioſi:& unxit pedes Ieſu:& exterſit pedes eius capillis ſuis:& domus impleta eſt ex odore unguenti. Dixit ergo unus

ex diſcipulis eius

A ex discipulis eius Iudas Iscariotis, qui erat eum traditurus: Quare hoc unguentum non uenit trecentis denarijs,& datum est egenis? Dixit autem hoc:non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat:& loculos habens,ea quæ mittebantur portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam ut in diem sepulturæ meæ seruet illud:Pauperes enim semper habebitis uobiscum: me autē nō semper habebitis. b Cognouit ergo turba multa ex iudæis,quia illic est: & uenerunt, non propter Iesum tantum, sed ut Laçarum uiderent:quem suscitauit a mortuis. Cogitauerunt autem principes sacerdotum,ut & Laçarum interficerent: quia multi propter illum abibant ex iudæis, & credebant in Iesum. c In crastinum autem turba multa quæ uenerat ad diem festum:cum audissent quia uenit Iesus hierosolymam, acceperunt ramos palmarum: & processerunt obuiam ei,& clamabant: Osanna, benedictus qui uenit in nomine domini rex israel. d Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum: sicut scriptum est: Noli timere filia sion: ecce rex tuus uenit tibi sedens super pullum asinæ. e Hæc non cognouerunt discipuli eius primum: sed quando glorificatus est Iesus:tunc recordati sunt,quia hæc erant scripta de eo,& hæc fecerunt ei. Testimonium ergo perhibebat turba,quæ erat cum eo quando Laçarum uocauit de monumento: & suscitauit eum a mortuis. Propterea & obuiam uenit ei turba: quia audierunt eum fecisse hoc signum. Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos: Videtis,quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abijt. Erant autem quidam gentiles ex his qui ascenderant, ut adorarent in die festo. Hi ergo accesserunt ad Philippum,qui erat a Bethsaida galilææ:& rogabant eum dicentes:Domine, uolumus Iesum uidere. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu. f Iesus autē respōdit eis,dicens: Venit hora ut clarificetur filius hominis. g Amen amen dico uobis:nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mortuum fuerit,multum fructum affert. h Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo,in uitam æternam custodit eam. i Si quis mihi ministrat, me sequatur.Et ubi ego sum,illic & minister meus erit.Si quis mihi ministrauerit,honorificabit
B eum pater meus. k Nunc anima mea turbata est:& quid dicam? Pater saluifica me ex hac hora. l Sed propterea ueni in hanc horam.Pater clarifica nomen tuum. Venit ergo uox de cœlo, dicens:Et clarificaui,& iterum clarificabo. Turba autem quæ stabat & audierat,dicebat tonitruum esse factum.Alij autem dicebant:Angelus ei locutus est.Respondit Iesus,& dixit:Non propter me hæc uox uenit,sed propter uos.Nunc iudicium est mundi:nunc princeps huius mundi eijcietur foras.Et ego si exaltatus fuero a terra,omnia traham ad meipsum.Hoc autem dicebat significans qua morte esset moriturus.Respondit ei turba:Nos audiuimus ex lege:quia christus manet in æternum: & quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Et quis est iste filius hominis? Dixit ergo eis Iesus:Adhuc modicum lumen in uobis est: Ambulate dum lucem habetis:ut non uos tenebræ comprehendant.Et qui ambulat in tenebris, nescit quo uadat. Dum lucem habetis,credite in lucē,ut filij lucis sitis.Hæc locutus est Iesus: & abijt & absc̄odit se ab eis. Cum autē tanta signa fecisset coram eis,nō credebant in eum: ut sermo Esaiæ ꝓphetæ impleret quem dixit:Domine,quis credidit auditui nostro:& brachium domini cui reuelatum est? m Propterea non poterant credere:quia iterum dixit Esaias:Excæcauit oculos eorum: & indurauit cor eorum: ut non uideant oculis, & intelligant corde: & conuertantur, & sanem eos. n Hæc dixit Esaias,quando uidit gloriā eius:& locutus est de eo. Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum:sed propter pharisæos non confitebantur,ut de synagoga non eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis ꝑ gloriam dei. o Iesus autem clamauit & dixit: Qui credit in me:non credit in me,sed in eum qui misit me.Et qui uidet me, uidet eum qui me misit. p Ego lux in mundum ueni:ut omnis qui credit in me,in tenebris nō maneat. Et si quis audierit uerba mea:& non custodierit,ego non iudico eum.Non enim ueni ut iudicem mundum, sed ut saluificem mundum.Qui spernit me & nō accipit uerba mea,habet qui iudicet eum. Sermo quē locutus sum,ille iudicabit eum in nouissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus:sed qui misit me pater,ipse mihi mandatum dedit,quid dicam,& quid loquar. Et scio quia mandatum eius uita æterna est.Quæ ergo ego loquor,sicut dixit mihi pater,sic loquor.

b 99 X
c 100 I
d 101 VII
e 102 X
f 103 IIII
g 104 X
h 105 III
i 106 X
k 107 IIII
l 108 X
m 109 I
n 110 X
o 111 I
p 112 X

Ca. XIII.

C
a 113 IX
b 114 III
c 115 X

ANte diem festum paschæ,sciens Iesus quia uenit hora eius,ut transeat ex hoc mũdo ad patrem.Cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos. [a] Et cœna facta, cum diabolus iam misisset in cor ut traderet eum Iudas Simonis Iscariotis: [b] Sciens quia oĩa dedit ei pater in manus: & quia a deo exiuit,& ad deum uadit: [c] surgit a cœna & ponit uestimenta sua. Et cum accepisset lintheum, præcinxit se. Deinde misit aquam in peluim: & cœpit lauare pedes discipulorum:& extergere lintheo,quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum:& dixit ei Petrus: Domine,tu mihi lauas pedes? Respondit Iesus, & dixit ei: Quod ego facio,tu nescis modo:scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum.Respondit ei Iesus:Si non lauero te,non habebis partem mecum. Dicit ei Simon Petrus:Domine,non tantum pedes meos, sed & manus & caput. Dicit ei Iesus: Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lauet:sed est mundus totus.Et uos mundi estis,sed non omnes. Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum:propterea dixit,non estis mundi omnes. Postcp̃ ergo lauit pedes eorum,accepit uestimenta sua:& cum recubuisset, iterum dixit eis: Scitis quid fecerim uobis? [d] 116 III [e] Vos uocatis me magister & domine,& bene dicitis: sum etenim. [e] 117 X Si ergo ego laui pedes uestros dominus & magister:& uos debetis alter alterius lauare pedes. [f] 118 III Exemplum enim dedi uobis:ut quemadmodum ego feci uobis, ita & uos faciatis. [f] Amen amen dico uobis:non est seruus maior domino suo:neq; apostolus maior est eo,qui misit illum.Si hæc scitis,beati eritis si feceritis ea. [g] 119 X Non de omnibus uobis dico:Ego scio quos elegerim:sed ut adimpleatur scriptura:Qui manducat mecum panem, leuabit contra me calcaneum suum. Amodo dico uobis [h] 120 I priusq̃ fiat: ut credatis cum factum fuerit, quia ego sum. [i] 121 IIII Amen amen dico uobis:qui accipit si quem misero,me accipit:qui autem me accipit, accipit eum qui me misit. [k] 122 I Et cum hæc dixisset Iesus,turbatus est spiritu:& protestatus est,& dixit:Amen amen dico uobis:quia unus ex uobis tradet me. [l] 123 X Aspiciebant ergo adinuicem discipuli hæsitantes de quo diceret. Erat autem recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu,quem diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus,& dixit ei:Quis est de quo dicit? Itaq; cum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei: Domine,quis est? Respondit Iesus:ille est cui ego intinctum panem porrexero. [m] 124 IX Et cum intinxisset panẽ,dedit Iudæ Simonis Iscariotis.Et post buccellam tunc introiuit in eum satanas. [n] 125 X Et dicit ei Iesus: Quod facis, fac citius. Hoc autem nemo sciuit discumbentium, ad quid dixerit ei. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quod dixisset ei Iesus:Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum:aut egenis ut aliquid daret. Cum ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuo:erat autem nox.Cum ergo exisset,dixit Iesus: Nunc clarificatus est filius hominis: & deus clarificatus est in eo. Si deus clarificatus est in eo: & deus clarificabit eum in semetipso: & continuo clarificabit eum. Filioli,adhuc modicum uobiscum sum. Quæretis me, & sicut dixi iudæis: quo ego uado, uos non potestis uenire. Et uobis dico modo: Mandatum nouum do uobis:ut diligatis inuicem,sicut dilexi uos:ut & uos diligatis inuicem.In hoc cognoscent omnes [•] 126 I quia discipuli mei estis:si dilectionem habueritis adinuicem. [o] Dicit ei Simon Petrus:Domine, quo uadis? Respondit Iesus:Quo ego uado,non potes me modo sequi:sequeris autem postea. Dicit ei Petrus:Quare nõ possum te sequi modo? Animam meam pro te ponam.Respondit ei Iesus: Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi; non cantabit gallus, donec ter me neges.

Ca. XIIII

[q] 127 X

ET ait discipulis suis:Non turbetur cor uestrum. Creditis in deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multæ sunt.Si quo minus dixissem uobis: quia uado parare uobis locum. Et si abiero & præparauero uobis locum, iterum uenio & accipiam uos ad meipsum:ut ubi sum ego,& uos sitis.Et quo ego uado scitis,& uiam scitis. Dicit ei Thomas: Domine,nescimus quo uadis:& quõ possumus uiam scire? Dicit ei Iesus:Ego sum uia,uerita:,& uita.Nemo uenit ad patrem,nisi per me.Si cognouissetis me, & patrem meum utiq; cognouissetis. Et amodo cognoscitis eum:& uidistis eum.Dicit ei Philippus:Domine,ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Dicit ei Iesus:Tanto tempore uobiscum sum,& non cognouistis me Philippe? Qui uidet me,uidet & patrem: quomodo tu dicis, ostende nobis patrem? Non credis:

quia ego

A quia ego in patre,& pater in me est? Verba quæ ego loquor uobis,a meipso non loquor. Pater autem in me manens,ipse facit opera. Non creditis,quia ego in patre, & pater in me est? Alioqui ppter opera ipsa credite.Amen amen dico uobis: qui credit in me: opera quæ ego facio,& ipse faciet:& maiora horum faciet:quia ego ad patrem uado. [b] Et quodcũq; petieritis patrem in nomine meo,hoc faciam:ut glorificetur pater in filio.Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.Si diligitis me:mandata mea seruate.Et ego rogabo patrem: & alium paradetum dabit uobis:ut maneat uobiscum in æternum,spiritum ueritatis:quem mundus non potest accipere:quia non uidet eum,nec scit eum. Vos autem cognoscetis eum:quia apud uos manebit, & in uobis erit.Non relinquam uos orphanos:ueniam ad uos. Adhuc modicum,& mũdus iam me nõ uidet. Vos aũt uidebitis me:quia ego uiuo,& uos uiuetis.In illo die uos cognoscetis,quia ego sum in patre meo:& uos in me,& ego in uobis.Qui habet mandata mea,& seruat ea:ille est qui diligit me. [c] Qui autem diligit me;diligetur a patre meo:& ego diligam eum: & manifestabo ei meipsum. [d] Dicit ei iudas,non ille Iscariotis: Domine quid factum est, quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo? Respondit iesus & dixit ei: Si quis diligit me:sermonem meum seruabit:& pater meus diliget eum:& ad eum ueniemus,& mansionem apud eum faciemus.Qui non diligit me:sermones meos non seruat. [e] Et sermonẽ quem audistis,non est meus, sed eius qui misit me patris.Hæc locutus sum uobis,apud uos manens. [f] Paracletus autem spiritussanctus quem mittet pater in nomine meo,ille uos docebit oĩa:& suggeret uobis omnia quæcũq; dixero uobis.Pacem relinquo uobis:pacem meam do uobis.Non quomodo mũdus dat,ego do uobis.Non turbetur cor uestrum,neq; formidet.Audistis quia ego dixi uobis,uado & uenio ad uos.Si diligeretis me,gauderetis utiq;,qa uado ad patrẽ: qa pater maior me est. Et nunc dixi uobis prius cũ fiat:ut cum factum fuerit credatis.Iam nõ multa loquar uobiscum. Venit enim princeps mundi huius:& in me non habet quicq;.Sed ut cognoscat mundus, quia diligo patrem:& sicut mandatum dedit mihi pater,sic facio.Surgite eamus hinc. Ca. XV

B Ego sum uitis uera:& pater meus agricola est. Omnẽ palmitẽ in me non ferentẽ fructũ tollet eũ:& omnẽ qui fert fructũ,purgabit eũ ut fructũ plus afferat.Iam uos mundi estis ppter sermonem quẽ locutus sum uobis:Manete in me,& ego in uobis.Sicut palmes nõ potest ferre fructum a semetipso,nisi manserit in uite:sic nec uos nisi in me manseritis.Ego sum uitis:uos palmites. Qui manet in me, & ego in eo:hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere.Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet: & colligent eum,& in ignem mittent, & ardet. [a] Si manseritis in me: & uerba mea in uobis manserint: quodcũq; uolueritis petetis, & fiet uobis. [b] In hoc darificatus est pater meus: ut fructum plurimum afferatis: & efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater: & ego dilexi uos. Manete in dilectione mea. Si præcepta mea seruaueritis: manebitis in dilectione mea: sicut & ego præcepta patris mei seruaui,& maneo in eius dilectione.Hæc locutus sum uobis,ut gaudium meum in uobis sit: & gaudium uestrum impleatur.Hoc est præceptum meum, ut diligatis inuicem sicut dilexi uos. [c] Maiorem hac dilectionem nemo habet: cũ ut animam suam ponat quis pro amicis suis. [d] Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio uobis. Iam non dico uos seruos:quia seruus nescit quid faciat dominus eius. Vos autem dixi amicos:quia omnia quæcũq; audiui a patre meo,nota feci uobis. Non uos me elegistis: sed ego elegi uos: & posui uos ut eatis & fructum afferatis:& fructus uester maneat: [f] ut quodcũq; petieritis patrem in nomine meo, det uobis. [g] Hæc mando uobis, ut diligatis inuicem. Si mundus uos odit:scitote quia me priorem uobis odio habuit. Si de mundo fuissetis: mundus quod suum erat diligeret. Quia uero de mundo non estis,sed ego elegi uos de mundo: propterea odit uos mundus. [i] Mementote sermonis mei, quem ego dixi uobis: Non est seruus maior domino suo. [k] Si me persecuti sunt: & uos persequentur. Si sermonem meum seruauerint: & uestrum seruabunt. [l] Sed hæc omnia facient uobis propter nomen meum: [m] quia nesciunt eum qui misit me. [n] Si non uenissem,& locutus fuissem eis,peccatũ non haberent. Nunc autẽ excusationem nõ habent de peccato suo. [o] Qui me odit,& patrẽ meũ odit. [p] Si opa nõ fecissem in eis,

a 138 IIII
b 134 X
c 135 IIII
d 136 X
e 137 IIII
f 138 X
g 139 III
h 140 X
i 141 I
k 142 III
l 143 X
m 144 I
n 145 X
b 128 IIII
c 129 I
d 130 X
e 132 I
f 132 X

C quæ nemo alius fecit,peccatum non haberent.Nunc autem & uiderunt,& oderunt me & patrē meū.Sed ut adimpleat̄ ſermo qui in lege eorū ſcriptus eſt: Quia odio habuerūt me gratis. Cū autē uenerit paracletus,quē ego mittā uobis a patre, ſpiritū ueritatis, q a patre procedit,ille teſtimoniū phibebit de me:& uos teſtimoniū phibebitis, quia ab initio mecū eſtis. Ca. XVI

a 146 I HEc locutus ſum uobis:ut non ſcandaliçemini.Abſq; ſynagogis facient uos. Sed uenit hora ut omnis qui interficit uos:arbitretur obſequiū ſe præſtare deo. Et hæc faciēt uobis:quia non nouerunt patrem neq; me.Sed hæc locutus ſum uobis ut cum uenerit hora,eorum reminiſcamini,quia ego dixi uobis. b 147 X ᵇ Hæc autem uobis ab initio non dixi:quia uobiſcum eram.Et nunc uado ad eum qui miſit me:& nemo ex uobis interrogat me, quo uadis.Sed quia hæc locutus ſum uobis:triſticia impleuit cor ueſtrum: Sed ego ueritatem dico uobis,expedit uobis ut ego uadam.Si enim non abiero,paracletus non ueniet ad uos. Si autem abiero,mittam eum ad uos.Et cum uenerit ille, arguet mundū de peccato,& de iuſticia & de iudicio.De peccato quidem:quia non crediderunt in me.De iuſticia uero: quia ad patrem uado: & iam non uidebitis me.De iudicio autem: quia princeps mundi huius iudicatus eſt. Adhuc multa habeo uobis dicere:ſed non poteſtis portare modo.Cum autem uenerit ille ſpiritus ueritatis,docebit uos omnē ueritatem. Nō enim loquetur a ſemetipſo:ſed quæcū q; audiet,loquetur:& quæ uentura ſunt, annūciabit uobis. Ille me darificabit:quia de meo accipiet,& annunciabit uobis. c 148 III ᶜ Omnia quæcū q; habet patet,mea ſunt. ᵈ Propterea dixi:quia de meo accipiet, d 149 X & annunciabit uobis.Modicum & iam nō uidebitis me: & iterū modicū & uidebitis me: quia uado ad patrem,Dixerunt ergo ex diſcipulis eius adinuicem: Quid eſt hoc quod dicit nobis, modicum & non uidebitis me:& iterum modicum & uidebitis me,quia uado ad patrem.Dicebant ergo : Quid eſt hoc quod dicit, modicum? Neſcimus quid loquitur? Cognouit autem ieſus:quia uolebant eum interrogare:& dixit eis:De hoc quæritis inter uos, quia dixi: Modicū & non uidebitis me:& iterum modicum & uidebitis me, Amen amen dico uobis:quia plorabitis & flebitis uos:mundus autem gaudebit. Vos autem contriſtabimini:ſed triſticia ueſtra uer/

D tetur in gaudium.Mulier cum parit triſticiam habet,quia uenit hora eius. Cum autē peperit puerum:iam non meminit preſſuræ, propter gaudium: quia natus eſt homo in mundum. Et uos igitur nunc quidem triſticiam habetis.Iterum autem uidebo uos:& gaudebit cor ueſtrum: e 150 IIII & gaudium ueſtrum nemo tollet a uobis.Et in illo die me non interrogabitis quicq̄. ᵉ Amen amen dico uobis:ſi quid petieritis patrem in nomine meo,dabit uobis. Vſq; modo non petiſtis quicq̄ in nomine meo:petite & accipietis:ut gaudium ueſtrum ſit plenum. f 151 X ᶠ Hæc in prouerbijs locutus ſum uobis. Venit hora cum iam non in prouerbijs loquar uobis : ſed palam de patre meo annunciabo uobis. In illo die in nomine meo petetis.Et non dico uobis:quia ego rogabo patrem de uobis. Ipſe enim pater amat uos:quia uos me amaſtis:& credidiſtis,quia a deo exiui.Exiui a patre & ueni in mundum:iterum relinquo mundum & uado ad patrem. Dicunt ei diſcipuli eius:Ecce nunc palam loqueris:& prouerbiū nullum dicis.Nunc ſcimus,quia ſcis omnia:& nō opus eſt tibi ut quis te interroget.In hoc credimus,quia a deo exiſti. g 152 IIII ᵍ Reſpondit eis ieſus:Modo creditis? Ecce uenit hora:& iam uenit,ut diſpergamini unuſquiſq; in propria:& me h 153 X ſolum relinquatis:& non ſum ſolus, quia pater mecū eſt. ʰ Hæc locutus ſum uobis:ut in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habetis:ſed confidite,ego uici mundum. Ca. XVII

HEc locutus eſt ieſus: & ſubleuatis oculis in cœlum,dixit:Pater,uenit hora: clarifica filiū tuum:ut filius tuus clarificet te. Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis: ut omne quod dediſti ei det eis uitam æternam. Hæc eſt autem uita æterna: ut cognoſcant te ſolum deum uerum: & quem miſiſti ieſum chriſtum.Ego te clarificaui ſuper terram: opus conſummaui quod dediſti mihi ut faciam.Et nunc clarifica me tu pater apud temetipſum, dari tate quā habui priuſq̄ mundus fieret apud te. Manifeſtaui nomen tuum hominibus,quos dediſti mihi de mūdo. Tui erāt,& mihi eos dediſti:& ſermonē meū ſeruauerunt. Nunc cognouerunt,quia omnia quæ dediſti mihi,abs te ſunt. Quia uerba que dediſti mihi, dedi eis. Et ipſi acceperūt & cognouerūt uere,quia a te exiui:& crediderunt,quia tu me miſiſti. Ego pro eis rogo;

Non pro

A non pro mundo rogo:ſed pro his quos dediſti mihi: quia tui ſunt: & mea omnia tua ſunt:& tua mea ſunt:& clarificatus ſum in eis.Et iam nō ſum in mūdo:& hi in mundo ſunt:& ego ad te uenio.Pater ſancte,ſerua eos in nomine tuo quos dediſti mihi:ut ſint unum ſicut & nos. Cum eſſem cum eis,ego ſeruabam eos in nomine tuo. Quos dediſti mihi cuſtodiui: & nemo ex eis perīt niſi filius perditionis:ut ſcriptura impleatur.Nunc autem ad te uenio:& hæc loquor in mundo:ut habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.Ego dedi eis ſermonem tuum:& mundus eos odio habuit:quia non ſunt de mundo:ſicut & ego non ſum de mundo.Non rogo ut tollas eos de mundo:ſed ut ſerues eos a malo.De mundo non ſunt:ſicut & ego non ſum de mundo.Sanctifica eos in ueritate: ſermo tuus ueritas eſt.Sicut tu me miſiſti in mundum:ita & ego miſi eos in mundum.Et pro eis ego ſanctifico meipſum:ut ſint & ipſi ſanctificati in ueritate.Non pro eis autem rogo tm̄:ſed & pro eis qui credituri ſunt per uerbum eorum in me:ut omnes unum ſint:ſicut tu pater in me,& ego in te:& ut ipſi in nobis unum ſint: ut credat mundus, quia tu me miſiſti.Et ego claritatem quam dediſti mihi,dedi eis ut ſint unum ſicut & nos unū ſumus. Ego in eis,& tu in me:ut ſint cōſummati in unū:& cognoſcat mūdus,quia tu me miſiſti: & dilexiſti eos,ſicut & me dilexiſti.Pater,quos dediſti mihi uolo ut ubi ego ſum, & illi ſint mecum:ut uideant claritatem meam quā dediſti mihi:quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi. [a] Pater iuſte mundus te non cognouit:ego autem te cognoui. [b] Et hi cognouerunt, quia tu me miſiſti.Et notum feci eis nomē tuum,& notum faciam:ut dilectio qua dilexiſti me, in eis ſit, & ego in ipſis. a 154. III b 155 X

Ca. XVIII

H [a] Ec cum dixiſſet ieſus,egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem cedron, ubi erat hortus:in quem introiuit ipſe & diſcipuli eius. [b] Sciebat autem & iudas qui tradebat eum,locum:quia frequēter ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis. [c] Iudas ergo cum accepiſſet cohortem,& a pontificibus & phariſæis miniſtros:uenit illuc cum laternis & facibus & armis. [d] Ieſus itaq; ſciens omnia quæ uentura erant ſuper eum: proceſſit & dixit eis: Quem B quæritis? Reſponderunt ei:Ieſum naçarenum. Dixit eis ieſus:Ego ſum. Stabat autem & iudas qui tradebat eum cum ipſis. Vt ergo dixit eis,ego ſum:abierunt retrorſum,& ceciderunt in terram.Iterum ergo interrogauit eos:Quem quæritis? Illi autem dixerunt:Ieſum naçarenum. Reſpondit ieſus:Dixi uobis,quia ego ſum:Si ergo me quæritis,ſinite hos abire: ut impleretur ſermo quem dixit:Quia quos dediſti mihi:non perdidi ex eis quemq̄. [e] Simon ergo petrus habens gladium eduxit eum, & percuſſit pontificis ſeruum:& abſcidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen ſeruo malchus. [f] Dixit ergo ieſus petro: Mitte gladium in uaginam: calicem quem dedit mihi pater, non bibam illum? [g] Cohors autem & tribunus & miniſtri iudæorum comprehenderunt ieſum & ligauerunt eum: [h] & adduxerunt eum ad Annam primū.Erat em̄ ſocer caiphæ,qui erat pontifex anni illius.Erat autem caiphas qui conſiliū dederat iudæis: quia expedit unū hominem mori pro populo. [i] Sequebatur autem ieſum ſimon petrus & alius diſcipulus. [k] Diſcipulus autem ille erat notus pontifici: & introiuit cum ieſu in atrium pontificis. [l] Petrus autem ſtabat ad oſtium foris. [m] Exiuit ergo diſcipulus alius qui erat notus pontifici:& dixit oſtiariæ,& introduxit petrum. [n] Dixit ergo petro ancilla oſtiaria: Nunquid & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille: Non ſum. [o] Stabant autem ſerui & miniſtri ad prunas, quia frigus erat:& calefaciebant ſe.Erat autem cum eis & petrus ſtans & calefaciens ſe. Pontifex ergo interrogauit ieſum de diſcipulis ſuis,& de doctrina eius. [p] Reſpondit ei ieſus: Ego palā locutus ſum in mundo:ego ſemper docui in ſynagoga & in templo: quo omnes iudæi conueniunt: & in occulto locutus ſum nihil: [q] Quid me interrogas? Interroga eos qui audierunt quid locutus ſum ipſis: ecce hi ſciunt quæ dixerim ego. [r] Hæc autem cum dixiſſet,unus aſſiſtens miniſtrorum, dedit alapam ieſu, dicens:Sic reſpondes pontifici? [s] Reſpondit ei ieſus:Si male locutus ſum: teſtimonium perhibe de malo. Si autem bene, quid me cædis? [t] Et miſit eum annas ligatum ad caipham pontificem. [u] Erat autem ſimon petrus ſtans, & calefaciens ſe. Dixerunt ergo ei: Nunquid & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non ſum.Dicit unus ex ſeruis pontificis, cognatus eius cuius abſcidit Petrus auriculam: Nonne

a 156 I b 157 X c 158 I d 159 X

e 160 I f 161 I g 162 I h 163 X i 164 IIII k 165 X l 166 I m 167 X n 168 I o 169 X p 170 I q 171 X r 172 I s 173 X t 174 I u 178 I

ego te

C ego te uidi in horto cum illo? Iterum ergo negauit Petrus: & ſtatim gallus cantauit. [r] Ad/
x 176 I ducunt ergo ieſum ad caipham in prætorium. Erat autem mane: [r] & ipſi non introierunt
y 177 X in prætorium:ut non contaminarentur ſed ut manducarent paſcha.Exiuit ergo pilatus ad eos foras,& dixit: Quā accuſationem affertis aduerſus hominē hunc? Reſponderunt, & dixerunt ei:Si non eſſet hic malefactor,non tibi tradidiſſemus eum. Dixit ergo eis pilatus: Accipite eum uos:& ſcd'm legem ueſtram iudicate eum. Dixerunt ergo ei iudæi: Nobis non licet interficere
3 178 I quēq; :ut ſermo ieſu impleretur, quem dixit, ſignificans qua morte eſſet moriturus. [s] Introiuit ergo iterum in prætorium pilatus:& uocauit ieſum,& dixit ei: Tu es rex iudæorum? Reſpondit
a 179 X ieſus:A temetipſo hoc dicis:an alij tibi dixerūt de me? [a] Reſpondit pilatus: Nunquid ego iu/dæus ſum? Gens tua & pontifices tradiderunt te mihi: quid feciſti? Reſpondit ieſus: Regnum meum non eſt de hoc mundo.Si ex hoc mundo eſſet regnum meum:miniſtri mei utiq; decer/
b 180 IIII tarent ut non traderer iudæis:nunc autem regnum meum non eſt hinc. [b] Dixit itaq; ei pilatus:
c 181 X Ergo rex es tu. Reſpondit ieſus: tu dicis, quia rex ſum ego. [c] Ego in hoc natus ſum: & ad hoc
d 182 IX ueni in mundum:ut teſtimonium perhibeam ueritati.Omnis qui eſt ex ueritate, audit uocem meam.Dixit ei pilatus:Quid eſt ueritas? Et cum hoc dixiſſet,iterum exiuit ad iudæos, [d] & dixit
e 183 IIII eis:Ego nullam inuenio in eo cauſam. [e] Eſt autem conſuetudo,ut unum dimittam uobis in pa/
f 184 I ſcha:uultis ergo dimittam uobis regem iudæorum? [f] Clamauerunt rurſum omnes, dicentes: Non hunc,ſed barrabban.Erat autem barrabbas latro. Ca. XIX
a 185 IIII

T[a] Vnc ergo apprehendit pilatus ieſum,& flagellauit.Et milites plectētes coronam de
b 186 IX ſpinis,impoſuerunt capiti eius:& ueſte purpurea circūdederunt eum: & ueniebant
c 187 IIII ad eum,& dicebant:Aue rex iudæorum: & dabant ei alapas. [b] Exiuit ergo iterum pila/
d 188 I tus foras,& dicit eis:Ecce adduco eum uobis foras:ut cognoſcatis,quia nullā inuenio in eo cau/
D ſam. [c] Exiuit ergo ieſus portans coronam ſpineam & purpureum ueſtimentum.Et dicit eis: Ec/
e 189 X ce homo. [d] Cum ergo uidiſſent eum pontifices & miniſtri,clamabant,dicentes: Crucifige,crucifi/
f 190 IX ge eum. [e] Dicit eis pilatus:Accipite eum uos,& crucifigite: [f] Ego enim nō inuenio in eo cauſam.
g 191 X [g] Reſponderunt ei iudæi:Nos legem habemus:& ſcd'm legem debet mori: quia filium dei ſe fe/
h 192 IIII cit. [h] Cum ergo audiſſet pilatus hunc ſermonem,magis timuit:& ingreſſus eſt prætorium iterū
i 193 X & dicit ad ieſum: Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum nō dedit ei. [i] Dixit ergo ei pilatus: Mihi non loqueris? Neſcis quia poteſtatem habeo crucifigere te: & poteſtatem habeo dimittere te?
k 194 I Reſpondit ieſus:Non haberes poteſtatem aduerſum me ullam,niſi tibi datum eſſet deſuper:
l 195 X propterea qui me tradidit tibi,maius peccatū habet: & exinde quærebat pilatus dimittere eū:
m 196 I Iudæi autem clamabant,dicentes:Si hunc dimittis,non es amicus cæſaris: Omnis enim qui ſe
n 197 I regem facit,contradicit cæſari.Pilatus autem cum audiſſet hos ſermones,adduxit foras ieſum:
o 198 I & ſedit pro tribunali,in loco qui dicitur lithoſtratos:hebraice autem gabatha (Erat autem pa/
p 199 I raſceue paſchæ hora quaſi ſexta)& dicit iudæis:Ecce rex ueſter. [k] Illi autem clamabant: Tolle,tol/
q 200 X le,crucifige eum. [l] Dixit eis pilatus:Regem ueſtrum crucifigam? Reſponderunt pontifices: Nō habemus regem niſi cæſarem. [m] Tunc ergo tradidit eis illum, ut crucifigeretur. [n] Suſceperunt autem ieſum,& eduxerunt eum: & baiulans ſibi crucem,exiuit in eum qui dicitur caluariæ locū hebraice autem golgotha:ubi crucifixerunt eum: [o] & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem ieſum. [p] Scripſit autem & titulum pilatus: & poſuit ſuper crucem. Erat autem ſcriptum: Ieſus naçarenus rex iudæorū. [q] Hunc ergo titulū multi iudæorū legerunt: quia prope ciuitatē erat loc9 ubi crucifixus eſt ieſus:& erat ſcriptū hebraice,græce & latine.Dicebāt ergo pilato ponti/
r 201 I fices iudæorū:Noli ſcribere,rex iudæorū:ſed qa ipſe dixit,rex ſum iudæorū.Rñdit pilatus: Qd' ſcripſi,ſcripſi. [r] Milites ergo cū crucifixiſſent eū,acceperūt ueſtimēta eius:& fecerūt quatuor par/
s 202 X tes:unicuiq; militi partē & tunicā.Erat autē tunica incōſutilis,deſup̄ cōtexta p̄ totū.Dixerunt er/go adinuicē:Non ſcindamus eā:ſed ſortiamur de illa cuius ſit: ut ſcriptura impleret, dicēs:Parti/tī ſunt ueſtimēta mea ſibi:& in ueſtem meā miſerūt ſortē. Et milites quidē hæc fecerūt. [s] Stabāt autem iuxta crucē ieſu mater eius: & ſoror matris eius,maria cleophæ,& maria magdalenæ. Cū uidiſſet ergo ieſus matrē & diſcipulū ſtantē quē diligebat,dixit matri ſuæ:Mulier ecce fili9 tuus.

Deinde

A Deinde dicit discipulo:Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in suam. [c] Postea c 203 IIII
sciens iesus quia iam omnia consummata sunt:ut consummaret scriptura,dixit:Sitio. Vas autē
erat positum aceto plenum. Illi aūt spongiam plenam aceto hyssopo circūponentes, obtulerūt
ori eius. [u] Cum ergo accepisset iesus acetum,dixit:Consummatum est: & inclinato capite,tradi/ u 204 I
dit spiritum. [x] Iudæi ergo quoniam parasceue erat,ut non remanerent in cruce corpora sabba- x 205 X
to: erat enim magnus dies ille sabbati:rogauerunt pilatum:ut frangerentur eorum crura & tol/
lerentur. Venerunt ergo milites,& primi quidem fregerunt crura,& alterius qui crucifixus est cū
eo. Ad iesum autem cum uenissent,ut uiderunt eum iam mortuum:non fregerūt eius crura: sed
unus militum lancea latus eius aperuit:& continuo exiuit sanguis & aqua. Et qui uidit,testimo/
nium perhibuit:& uerum est testimonium eius. Et ille scit quia uera dicit:ut & uos credatis. Fa/
cta sunt enim hæc ut scriptura impleretur:Os non cōminuetis ex eo. Et iterum alia scriptura di/
cit: Videbunt in quem trāsfixerunt. [y] Post hæc autem rogauit pilatum ioseph ab arimathia:eo y 206 I
qd' esset discipulus iesu:occultus autem propter metum iudæorū, ut tolleret corpus iesu. Et per
misit pilatus. Venit ergo,& tulit corpus iesu. [5] Venit autem & nicodemus qui uenerat ad iesum 5 207 X
nocte primum,ferens mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum. [a] Acceperunt ergo cor- a 208 I
pus iesu:& ligauerunt eum lintheis cum aromatibus:sicut mos est iudæis sepelire. Erat autem in
loco ubi crucifixus est hortus:& in horto monumentum nouum,in quo nondum quisq; posi-
tus fuerat. Ibi ergo propter paraseuen iudæorū,quia iuxta erat monumentū, posuerūt iesum.

[a] Vna autem sabbati maria magdalenæ uenit mane cum adhuc Ca. XX a 209 I
tenebræ essent ad monumentum:& uidit lapidem sublatum a monumento. [b] Cucur b 210 X
rit ergo & uenit ad simonem petrum,& ad alium discipulum quem amabat iesus,&
dicit illis: Tulerunt dominū de monumento: & nescimus ubi posuerunt eum. Exijt ergo petrus
& ille alius discipulus & uenerunt ad monumentum. Currebant autem duo simul:& ille alius di
scipulus præcucurrit citius petro:& uenit primus ad monumentum. Et cum se inclinasset, uidit
B posita lintheamina:non tamen introiuit. Venit ergo simon petrus sequens eum: & introiuit in
monumentum:& uidit lintheamina posita & sudarium qd' fuerat super caput eius non cum lin
theaminibus positum,sed separatim inuolutū in unum locum. Tunc ergo introiuit & ille disci-
pulus qui uenerat primus ad monumentum:& uidit & credidit: nondū em̄ sciebant scripturā:
quia oportet eum a mortuis resurgere. Abierunt ergo discipuli iterum ad semetipsos. [c] Maria c 218 I
autem stabat ad monumentum foris,plorans. Dum ergo fleret,inclinauit se & prospexit in mo
numentum. Et uidit duos angelos in albis sedentes:unum ad caput:& unum ad pedes ubi po/
situm erat corpus iesu. [d] Dicunt ei illi: Mulier quid ploras? Dicit eis: Quia tulerunt dominum d 218 X
meum: & nescio ubi posuerunt eum. Hæc cum dixisset, conuersa est retrorsum, & uidit iesum
stantē & non sciebat quia iesus est. Dicit ei iesus: Mulier quid ploras? Quem quæris? Illa existi/
mans quia hortulanus esset: dixit ei: Domine,si tu sustulisti eum,dicito mihi ubi posuisti eum:
& ego eum tollam. Dixit ei iesus: Maria. Conuersa illa dixit ei: Rabboni, qd' dicitur magister.
Dicit ei iesus: Noli me tangere:nondum enim ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fra/
tres meos,& dic eis: Ascendo ad patrem meum & patrem uestrū:& deum meū & deum uestrū.
Venit maria magdalenæ annūcians discipulis:quia uidi dominum:& hæc dixit mihi. [e] Cum er e 219 IX
go sero esset die illo una sabbatorum,& fores essent clausæ ubi erant discipuli congregati pro/
pter metum iudæorum:uenit iesus & stetit in medio:& dixit eis: Pax uobis: Et cū hoc dixisset, f 214 X
ostendit eis manus & latus. [f] Gauisi sunt ergo discipuli uiso domino. Dixit ergo eis iterum:
Pax uobis. Sicut misit me pater,& ego mitto uos. Hoc cum dixisset,insufflauit & dixit eis: Acci/ g 215 VII
pite spiritumsanctum. [g] Quorum remiseritis peccata,remittuntur eis: & quorum retinueritis, h 216 X
retenta sunt. [h] Thomas autem unus de duodecim, qui dicitur didymus non erat cum eis
quando uenit iesus. Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus dominum. Ille autem dixit eis: Ni
si uidero in manibus eius fixuram clauorum:& mittam digitum meū in locum clauorū & mittā
manū meā in latꝰ eius,nō credā. [i] Et post dies octo iterū erāt discipuli eiꝰ intus & thomas cū eis. i 217 IX

Venit iesus

C Venit ieſus ianuis clauſis:& ſtetit in medio,& dixit eis:Pax uobis. Deinde dicit Thomæ: Infer
digitum tuum huc,& uide manus meas: & affer manum tuam & mitte in latus meum: & noli
k 218 eſſe incredulus,ſed fidelis. k Reſpondit thomas & dixit ei:Dominus meus & deus meus. Dicit ei
X ieſus: Quia uidiſti me,credidiſti? beati qui non uiderunt & crediderunt. Multa quidem & alia
ſigna fecit ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum quæ nō ſunt ſcripta in libro hoc. Hæc autē
ſcripta ſunt ut credatis:quia ieſus eſt chriſtus filius dei: & ut credentes uitam habeatis in no-
mine eius. Ca. XXI

a 219 IX P Oſtea manifeſtauit ſe iterum ieſus ad mare tiberiadis. Manifeſtauit autem ſic: Erant
ſimul ſimon petrus & thomas qui dicitur didymus:& nathanael qui erat in cana gali-
lææ:& filij zebedæi,& alij ex diſcipulis eius duo. Dicit eis ſimon petrus: Vado piſcari. Di
cunt ei: Venimus & nos tecum. Et exierunt & aſcenderunt in nauim:& illa nocte nihil prendi-
derunt. Mane autem iam facto,ſtetit ieſus in littore:non tamen cognouerunt diſcipuli quia ie-
ſus eſt. Dicit ergo eis ieſus:Pueri,nunquid pulmentariū habetis? Reſponderunt ei: Non. Dicit
b 220 X eis:Mittite in dexteram nauigij rete:& inuenietis. Miſerūt ergo retia:& iam nō ualebāt illud tra
here præ multitudine piſcium. b Dicit ergo diſcipulus ille quē diligebat ieſus petro: Dñs eſt. Si-
mon petrus cū audiſſet quia dominus eſt,tunica ſuccinxit ſe(erat enim nudus)& miſit ſe in ma-
re. Alij autem diſcipuli nauigio uenerunt. Non eī longe erant a terra,ſed quaſi cubitis ducen-
c 221 IX tis,trahentes rete piſcium. c Vt ergo deſcenderunt in terram:uiderunt prunas poſitas:& piſcem
d 222 IX ſuperpoſitum & panem. Dicit eis ieſus:Afferte de piſcibus quos prendidiſtis nunc. d Aſcendit
223 IX ſimon petrus & traxit rete in terram plenum magnis piſcibus,centum quinquagintatribus. Et
f 224 X cum tanti eſſent,non eſt ſciſſum rete. e Dicit eis ieſus: Venite,prandete. f Et nemo audebat diſ-
g 225 IX cumbentium interrogare eum,tu quis es:ſciētes quia dominus eſt. g Et uenit ieſus & accepit pa
nem & dabat eis:& piſcem ſimiliter. h Hoc iam tertio manifeſtatus eſt ieſus diſcipulis ſuis cum
D ſurrexiſſet a mortuis. Cum ergo prandiſſent, dicit ſimoni petro ieſus:Simon ioānis diligis me
h 226 X plus his? Dicit ei:Etiam domine, tu ſcis quia amo te. Dicit ei: i Paſce agnos meos. Dicit ei iterū:
227 IX k Simon ioannis diligis me? At ille: Etiam domine, tu ſcis quia amo te. Dicit ei iterum. i Paſce
k 228 X agnos meos. Dicit ei tertio: l Simon ioannis amas me? Contriſtatus eſt petrus quia dixit ei ter
l 229 IX tio,amas me:& dicit ei:Domine,tu omnia noſti:tu ſcis quia amo te. Dicit ei: m Paſce oues meas.
m 230 X n Amen amen dico tibi:cum eſſes iunior cingebas te & ambulabas ubi uolebas. Cum autem ſe-
n 231 IX neueris,extendes manus tuas & alius te cinget & ducet quo tu non uis. Hoc autem dixit ſignifi-
o 232 X cans,qua morte clarificaturus eſſet deum. Et cum hoc dixiſſet,dicit ei:Sequere me. Cōuerſus pe-
trus,uidit illum diſcipulum quem diligebat ieſus ſequentem:qui & recubuit in cœna ſuper pe-
ctus eius & dixit:Dñe quis eſt qui tradet te? Hunc ergo cum uidiſſet petrus,dixit ieſu:Domine
hic autem quid? Dicit ei ieſus: Si eum uolo manere donec ueniam, quid ad te? Tu me ſequere.
Exijt ergo ſermo inter fratres:quia diſcipulus ille nō moriē:& nō dixit ei ieſus, nō moriē, ſed ſi
eū uolo manere donec ueniā, qd ad te. Hic eſt diſcipulus q teſtimoniū phibet de his,& ſcripſit
hæc: & ſcimus quia uerum eſt teſtimoniū eius. Sunt autem & alia multa quæ fecit ieſus: quæ ſi
ſcribantur per ſingula:nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros.

Euangelij ſcd'm Ioannem finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM

A PAVCI admodū dies ſunt ex quo epiſtolam Pauli ad Philemonem interpretatus ad Galatas tranſcenderā:multis retrorſum in medio prætermiſſis: & ecce ſubito literæ mihi de urbe allatæ ſunt:nūciātes & Albinā uenerabilē anum præſentiæ dñi redditā: & ſanctā Marcellā matris contubernio deſtitutā,magis nunc ueſtrū o Paula & Euſtochiū flagitare ſolatiū. Et quia hoc interim fieri non poteſt propter grandia maris in medio ſpacia atq; terrarum:repente uulnus impreſſum ſaltem ſcripturarū uellem curare medicamine. Scio equidē ardorem eius,ſcio fidē,quā flammā ſemp habeat in pectore,ſuperare ſexum,obliuiſci hominis:& diuinorū uoluminū tympano concrepāte,rubrum huius ſæculi pelagus tranſfretare. Certe cum Romæ eſſem,nunc̄q; tam feſtina me uidit ut non de ſcripturis aliquid interrogaret. Neq; uero more Pythagorico quicqd reſponderā rectum putabat:nec ſine ratione præiudicata apud eam ualebat auctoritas:ſed examinabat omnia & ſagaci mēte uniuerſa penſabat:ut me ſentirem nō tam diſcipulā habere c̄q; iudicem. Itaq; qd' & illi abſenti pergratū fore,& uobis quæ in præſentiarū eſtis utile exiſtimo: aggrediar opus intētatū ante me linguæ noſtræ ſcriptoribus: & a græcis quoq; ipſis uix paucis, ut rei poſcebat dignitas uſurpatū. Non quia ignorē Caium Mariū Victorinum, qui Romæ pueros rhetoricā docuit, ædidiſſe cōmētarios in Apoſtolū: ſed qd'occupatus ille eruditiōe ſæculariū literarū,ſcripturas omnino ſanctas ignorauerit: & nemo poſſit c̄q; uis eloquens de eo bene diſputare qd' neſciat. Quid igitur,ego ſtultus aut temerarius qui id pollicear qd ille non potuit? Minime. Quinpotius in eo ut mihi uideor cautior atq; timidior,q; imbecillitatē uiriū mearū ſentiens,Origenis cōmentarios ſum ſecutus. Scripſit em̄ ille uir in epiſtolā Pauli ad galatas quinq; propria uolumina:& decimū Stromatū ſuorū librum cōmatico ſuper explanatione eius ſermone cōpleuit:tractatus quoq; uarios & excerpta quæ uel ſola poſſint ſufficere cōpoſuit. Prætermitto Didymū uidentē meum, & Laodicenū de eccleſia nup egreſ
B ſum,& Alexandrū ueterē hæreticū: Euſebiū quoq; Emeſenum, & Theodorū Eradioten, qui & ipſi nōnullos ſup hac re cōmentariolos reliquerūt. E quibus ſi uel pauca decerperē,fieret aliquid quod nō penitus contēneret'. Itaq; ut ſimpliciter fatear:legi hæc omnia:& in mēte mea plurima coaceruans,accito notario uel mea uel aliena dictaui: nec ordinis, nec uerborū interdū, nec ſenſuū memoriā retentans. Iam dñi tantū miſericordiæ eſt,ne per imperitiam noſtrā ab alijs bene dicta diſpereant:& nō placeāt inter extraneos quæ placent inter ſuos. Argumentū itaq; epiſtolæ huius breuiter cōprehendens:hac præfatione cōmoneo:ut ſciatis eandē eſſe materiā & epiſtolæ Pauli ad galatas:& quæ ad Romanos ſcripta ē. Sed hoc differre inter utrāq;: qd' in illa altiori ſenſu & profundioribus uſus eſt argumētis:hic quaſi ad eos ſcribens de quibus in conſequentibus ait:O inſenſati galatæ:&,ſic inſipiētes eſtis: tali ſe ſermone moderatus eſt: qd' increparet potius c̄q; doceret:& quē poſſent ſtulti intelligere:ut cōmunes ſententias,cōmuni oratione ueſtiret. Et quos ratio ſuadere non poterat,reuocaret auctoritas. Nullus quidē Apoſtoli ſermo eſt: uel per epiſtolā uel præſentis,in quo non laboret docere antiquæ legis onera depoſita:& omnia illa quæ in typis & imaginibus præceſſerūt:id eſt ociū ſabbati: circūciſionis iniuriā: kalendarū & triū per annū ſolennitatū recurſus:ſcrupuloſitatē ciborū:& per dies ſingulos lauacra iterū ſorididanda,gratia euāgelij ſubrepēte ceſſaſſe:quā non ſanguis uictimarū,ſed fides animæ credentis impleret. Verū alibi pro parte,& ut ſe aliud agenti hæc quæſtio obtulerat, ex latere diſputatum eſt,& pene p̄ſtrictū. In his autem duabus ut dixi epiſtolis,ſpecialiter antiquæ legis ceſſatio & nouæ introductio contineť. Sed ad galatas hoc propriū habet:qd' non ſcribit ad eos qui ex iudæis in chriſtū crediderāt,& paternas putabāt cerimonias obſeruādas:ſed ad eos qui ex gentibus fidem euangelij receperant:& rurſum retro lapſi,quorundā fuerant auctoritate deterriti:aſſerentium Petrum quoq; & Iacobū,& totas Iudææ eccleſias, euangelium chriſti cum lege ueteri miſcuiſſe. Ipſum etiam Paulum aliud in iudæa facere,aliud nationibus prædicare: & fruſtra eos in crucifixum credere ſi id negligendum putarent, quod apoſtolorum principes obſeruarent.

Quãobrem ita caute inter utrũq; & medius incedit: ut nec euangelij prodat gratiã preſſus ponere & auctoritate maiorũ: nec præceſſoribus faciat iniuriã, dũ aſſertor eſt gratiæ: oblique uero & quaſi per cuniculos latẽter incedens: ut Petrum doceat pro cõmiſſa ſibi circũciſionis plæbe facere, ne ab antiquo repente uiuendi more deſciſcens, in crucẽ ſcandaliçata non crederet: & ſibi predicatione gentiũ credita, æquũ eſſe id pro ueritate defendere qđ alius pro diſpenſatione ſimularet. Quod nequaq; intelligens Bataneotes & ſcelerat⁹ ille Porphyrius, in primo operis ſui aduerſum nos libro: Petrũ a Paulo obiecit eſſe reprehenſum: qđ non recto pede incederet ad euangeliçandum: uolens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis: & in cõmune ficti dogmatis accuſare mendaciũ: dum inter ſe eccleſiarũ principes diſcrepent. Quæ quidem & nũc orantibus uobis leuiter quo ſenſu ſint dicta cõtingimus: & in ſuis locis plenius exequemur. Sed iam tempus eſt, ut ipſius apoſtoli uerba ponentes, ſingula quæq; pandamus.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER PRIMVS

Paulus apoſtolus, nõ ab hominib⁹ neq; per hominẽ ꝛc. Non ſuperbe, ut quidã putant: ſed neceſſarie, neq; ab hominib⁹ neq; p hominẽ ſe apoſtolũ eſſe proponit: ſed per ieſum chriſtum & deũ patrẽ: ut eos qui Paulum extra duodecim apoſtoloſ uentilabãt, & neſcio unde ſubito prorupiſſe, uel a maioribus ordinatũ aſtruebãt, hac auctoritate confunderet. Poteſt autẽ & oblique in Petrũ & in cæteros dictũ accipi: qđ nõ ab apoſtolis ei ſit traditum euãgeliũ: ſed ab ipſo ieſu chriſto, qui & illos apoſtolos elegerat. Hoc autẽ totũ ideo præparat, ut nemo ſibi cõtra legis onera pro euangelij gratia diſputanti, poſſit oppone re: ſed Petrus hoc dixit, ſed apoſtoli hoc ſtatuerunt, ſed præceſſores tui aliud decreuerunt. Qđ quidẽ in ſequentibus nunc quaſi occulto ſermone præludẽs manifeſti⁹ facit, dum ab eis qui uidẽtur eſſe aliquid, nihil in ſe collatũ refert: & ipſi Petro in faciẽ reſtitiſſe ſe ſcribit: nulla ſe dicẽs neceſſitate cõpulſum ut hypocriſi cederet iudæorũ. Qđ ſi temerariũ quibuſdã uidetur eũ contra apoſtolos cuius occulte locutũ: q hieroſolymã idcirco prexerit: ut cũ eis conferret euangeliũ: ne forte in uacuũ curreret, aut cucurriſſet, illo intelligentiã tranſferamus: Vſq; hodie a patriarchis iudæorũ apoſtolos mitti: a quibus etiam tũc reor galatas deprauatos legẽ obſeruare cœpiſſe: uel certe alios de iudæis credẽtibus in chriſtũ prexiſſe galatiã, qui aſſererent Petrũ quoq; apoſtolorũ principẽ & Iacobũ fratrem domini, legis cerimonias cuſtodire. Ad diſtinctionem itaq; eorum qui mittũtur ab hominibus & ſui qui ſit miſſus a chriſto: tale ſumpſit exordium. Paulus apoſtolus: non ab hominibus, neq; per hominẽ. ἀπόστολος autem hoc eſt miſſus: hebræorum proprie uocabulum eſt: quod Silas quoq; ſonat: cui a mittendo miſſo nomen impoſitum eſt. Aiunt hebræi inter ipſos quoq; prophetas & ſanctos uiros eſſe quoſdam qui & prophetæ & apoſtoli ſint: alios uero qui tantum prophetæ. Denicq; moyſen, cui dicitur: Et ego mittam te ad pharaonem: & ipſe reſpondeat: prouide alium quem mittas, Et Eſaiam, cui loquitur deus: Quem mittam: & quis ibit ad populum iſtum, eſſe & apoſtolos & prophetas. Vnde & nos poſſumus intelligere Ioannem quoq; baptiſtam, & prophetã & apoſtolum appellandum: ſiquidem ait ſcriptura: Fuit homo miſſus a deo cui nomen erat Ioannes. Et in epiſtola ad hebræos propterea Paulum ſolita conſuetudine nec nomen ſuum, nec apoſtoli uocabulum præpoſuiſſe: quia de chriſto erat dicturus: Habentes ergo principem ſacerdotum, & apoſtolum confeſſionis noſtræ ieſum: nec fuiſſe congruum ut ubi chriſtus apoſtolus dicẽdus erat, ibi etiam Paulus apoſtolus poneretur. Quatuor autem genera apoſtolorum ſunt. Vnum, qđ neq; ab hominibus eſt neq; per hominẽ: ſed per ieſum chriſtũ & deũ patrem. Aliud quod a deo quidem eſt: ſed per hominem. Tertium, quod ab homine non a deo. Quartũ, qđ neq; a deo neq; per hominem neq; ab homine, ſed a ſemetipſo. De primo genere poteſt eſſe Eſaias cæteriq; prophetæ: & ipſe apſus Paulus: qui neq; ab hominib⁹ neq; p hominẽ, ſed a deo patre & chriſto miſſus eſt. De ſecundo, Ieſus filius Naue: qui a deo quidem eſt apoſtolus conſtitutus, ſed per hominem Moyſen. Tertium genus eſt: cum hominum fauore & ſtudio aliquis ordinatur. Vt nunc uidemus plurimos non dei iudicio, ſed redempto fauore uulgi in ſacerdotium ſubrogari. Quartum eſt pſeudopropheta/rum, & pſeudoapoſtolorum. De quibus Apoſtolus: Iſtiuſmodi, inquit, pſeudoapoſtoli, operarij iniquitatis: trãſfigurantes ſe in apoſtolos chriſti, qui dicunt: Hæc dicit dñs: & dominus non miſit eos. Verũ non talis apoſtolus Paulus: qui neq; ab hominibus neq; per hominẽ, ſed a deo patre per ieſum chriſtum miſſus eſt. Ex quo approbatur, Hebionis & Photini etiam hinc hæreſis retũdẽda, quod dominus noſter ieſus chriſtus deus ſit: dum apoſtolus qui a chriſto ad prædicationem euangelij miſſus eſt, negat ſe miſſum eſſe ab hoĩe. Subrepunt hoc loco cæteræ hæreſes: quæ putatiuam chriſti carnẽ uendicantes: deum aiunt chriſtum eſſe, non hominem. Necnon & noua hæreſis: quæ dimidiatam chriſti aſſerit diſpenſationem. Atq; ita eccleſiæ fides inter tanta falſorum dogmatum naufragia conſtituta: ſi chriſtum fateatur hominẽ: Hebion Photinuſq; ſubrepunt. Si deũ eſſe contenderit: Manichæus & Marcion: & nouelli dogmatis auctor ebulliunt. In commune itaq; audiant: chriſtum & deum eſſe & hominem. Non quod alius deus ſit, & alius homo: ſed qui deus ſemper erat: homo ob noſtram ſalutem eſſe dignatus eſt. Sciendum quoq; in Marcionis apoſtolo non eſſe ſcriptum, & per deum patrem: uolentis exponere chriſtum non a deo patre, ſed per ſemetipſum ſuſcitatum: ut eſt illud: Soluite templum hoc & ego in triduo ſuſcitabo illud. Necnon & alibi: Nemo tollit animam meam a me, ſed ego pono eam a me ipſo: Poteſtatem habeo ponendi eam, & rurſum poteſtatem habeo ſumendi illam.

Heb.3.a

Exo.3.c

Eſa.6.c

Ioñ.1.

Ioñ.2.d

Ibidẽ.10.d

Et qui mecũ

A a ¶Et qui mecum sunt omnes fratres ecclesijs galatię. In alijs epistolis, Sosthenes & Siluanus, interdum & Timotheus in exordio præponuntur: in hac tantum quia necessaria erat auctoritas plurimorũ, omniũ fratrũ nomen assumit. Q. Qui & ipsi forsitan ex circũcisione erant: & a galatis non contemptui ducebãtur. Plurimũ quippe facit ad populum corrigẽdum, multorum in una re sententia atq; consensus. Q. Quod autẽ ait: ecclijs galatiæ: & hoc notandum quia hic tantũ generaliter nõ ad unã ecclesiã uni⁹ urbis, sed ad totius ꝓuinciæ scribat ecclias: & ecclesias uocet, ꝙs postea errore arguat deprauatas. Ex quo noscendum dupliciter ecclesiam posse dici: & eam quæ non habeat maculam aut rugam, & uere corpus christi sit: & eam quæ in christi nomine absq; plenis pfectisq; uirtutibus congregetur. Q. Quomodo sapientes bifariam nuncupant: tam hi qui sunt plenæ perfectæq; uirtutis q̃ illi qui incipiunt & in profectu positi sunt. De perfectis Prouer.9.b dicitur: mittam in uos sapientes. De incipientibus: Argue sapientem & diliget te. Q. Qui enim plenæ consũmatæq; uirtutis est, correptione non indiget. Iuxta hunc sensum de cæteris quoq; uirtutibus intelligendum: quod scilicet fortis & prudens, pius, castus, iustus, & temperãs, interdum plene, interdum abusiue accipiant. b ¶Gratia vobis & pax a deo patre & dño nostro iesu christo. Nõ ut in cæteris epistolis, dei patris & dñi nostri iesu christi gratiam ponit & pacem: per quas absq; operũ merito, & peccata nobis concessa sunt pristina, & pax indulta post ue-

B niam: sed prudenter iam causam agit aduersum eos qui fuerant a lege præuenti, & putabant se posse ex operibus iustificari: ut scirent se saluos gratia in eo perseuerare debere qđ cœperant. c ¶Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris. Nec; filius se dedit pro peccatis nostris absq; uoluntate patris: nec; pater tradidit filium sine filij uolũtate: sed hæc est uoluntas filij, uoluntatẽ patris implere:

Ps.39.b ut ipse loquit in psalmo: Vt facerem uoluntatem tuam, deus meus uolui. Dedit se autem filius: ut iniusticiam quæ erat in nobis, iusticia ipse subuerteret. Tradidit se sapientia, ut insipientiam expugnaret. Sanctitas & fortitudo se obtulit: ut spurcitiam infirmitatẽq; deleret. Atq; ita nõ solum in futuro sæculo iuxta promissam spem qua credimus, sed etiam hic de præsenti sæculo nos liberauit: dum cõmortui christo transfiguramur in nouitatẽ sensus: & non sumus de hoc mundo, a quo merito nec amamur. Q. Quæritur quõ præsens sæculum malũ dictum sit. Solent quippe hæretici hinc capere occasiones: ut alium lucis & futuri sæculi: alium tenebraꝝ & præsentis asserãt conditorẽ. Nos autem dicimus, non tam sæculũ ipsum qđ die ac nocte annis currit & mensibus appellari malũ, q̃ ὁμωνύμως ea quæ in sæculo fiant: quõ sufficere dicit

Genẽ.4.7.b dei malicia sua: & dies Iacob modici esse scribunt & pessimi. Non quo spacium tẽporis in quo uixit Iacob malũ fuerit, sed quo ea quæ sustinuit, per uaria eũ exercuerint tentamenta. Denicq; eo tempore quo ille pro coniugibus seruiebat, & multis conflictabatur angustijs: Esau in requie erat: atq; ita idem tẽporis spacium: alij bonum, alij

Eccẽ.7.b malum fuit: nec scriptum esset in Ecclesiaste: Ne dixeris quia dies mei priores erant boni super istos: nisi ad discri-

1.Iob.5.d men malorum. Vnde Ioannes ait: Mundus oẽis in maligno positus est. Non qđ mundus ipse sit malus, sed qđ

Esa.22.d mala in mũdo fiant ab hominibus: manducemus & bibamus dicẽtibus, cras eñ moriemur. Et ipse Apostolus:

Epẽ.5.d Redimentes inquit tempus: quia dies mali sunt. Infamantur & saltus cũ latrocinijs pleni sunt: nõ quo terra peccet & syluæ, sed quo infamiã homicidij loca quoq; traxerint. Detestamur & gladiũ, quo human⁹ effusus est cruor: & calicẽ in quo uenenũ tẽperatũ est: nõ gladij calicisq; peccato: sed qđ odiũ mereant illi q his male usi sũt. Ita & sæculũ qđ est spaciũ tẽporũ, nõ ꝑ semetipsum aut bonũ aut malũ est, sed ꝑ eos q in illo sunt, aut bonũ appellatur aut malũ. Q. Quapropter Valẽtini delyramenta & fabulæ contẽnẽdæ sũt: q triginta ἀιῶνας susos ex eo qđ in scripturis sæcula legant: afsinxit: dicens eos esse animalia: & per quadradas & ogdoadas, decadas q̃q; & duodecadas tot ædidisse numeros sæculorũ: quot Aeneia fœtus scropha generauit. Q. Quærẽdũ quoq; qd sit inter sæculũ & sæculũ sæculi siue sæcula sæculorũ: Et ubi pro breui tẽporis spacio, ubi pro æternitate ponat: quia in hebræo sæculũ. i. עוֹלָם ubi ו literã posita habuerit, æternitatẽ signifi-

C cat: ubi uero sine ו scribit, annũ quinquagesimũ: quẽ illi Iobileũ uocant. Ob hanc causam & ille hebræus qui ꝓpter Exo.21.a uxorẽ & liberos amans dñm suũ, aurẽ pertunsa seruitio subiugat, seruire iubetur in sæculum: hoc est usq; ad annũ quinquagesimũ. Et moabitæ & Amonitæ non ingre- Deut.23.a diunt ecclesiã dñi, usq; ad ꝙntã & decimã generationẽ & usq; in sæculũ: Q. Quia oẽis dura cõditio, lobilei soluebat aduẽtu. Q. Quidã dicũt eundẽ esse sensum in sæculis sæculorũ: quẽ in sanctis sanctorũ, in cœlis cœlorũ, in operib⁹ operũ, in Canticis canticorũ: & quã habent differentiam cœli ad eos q̃rũ cœli sunt: & sancta quæ sanctorũ cõparatione sunt sanctiora: & opa quæ operũ prælatiõe meliora sunt: & cãticą quæ inter cãtica uniuersa præcellũt: eandẽ habere & sæculũ, q̃ sæculorũ collatiõe sũt sæcła. Præsens itaq; sæculũ ita edisserũt, ut dicãt ex eo tpe illud esse nu-

D merãdũ ex q̃ cœlũ & terra sunt cõdita, & currere usq; ad consũmationẽ mundi, quo christus iudicaturus est omnia. Reuocant quoq; ultra: & in priora ꝓmouent gradũ, de præteritis & futuris sæculis disputãtes, bona an mala fuerint seu futura sint: & in tam ꝓfundas incidunt quæstiones: ut libros quoq; & infinita uolumina sup hac disertione cõdiderint. Q. Qđ autẽ prologus Pauli, amẽ hebræo sermone cõcludit: אמן Lxx. transtulerunt γένοιτο. i. fiat. Aquila πεπισωμένως uere siue fideliter. Q. Qđ etiam in euangelio a saluatore semp assumit, sua ꝑ amen uerba firmante. d ¶Miror qõ sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiã christi iesu &c. Verbum translationis in Genesi primũ legimus: ubi Enoch transtulit deus Genẽ.5.d & nõ inueniebat. Et in regnorum postea libris: quando Achab a cultu dei ad idolorũ uenerationẽ trãstulit uxor 3.Reg.21.g sua Iezabel, ut faceret iuxta omnia quæ fecit amorræus quem dispdidit dñs a facie filiorũ israel. Sed cũ sit utraq; trãslatio: illa dei est, hæc diaboli. Q. Qui transferẽ a deo, nõ inuenitur ab inimicis suis: nec ei potest insidiator obrepere. Hoc quippe significare æstimo, & non inueniebat. Q. Qui uero transfertur a diabolo: in hoc transfertur qđ uidetur esse sed non est. Sapientes quoq; sæculi eos qui de dogmate trãsferunt ad dogmata, trãslatos uocãt: ut Dionysius ille cuius fuit ante sentẽtia: dolorẽ nõ esse malum: postq; oppressus calamitatibus & dolore cruciatus, cœpit affirmare qđ dolor esset summũ omniũ malorũ: ab his appellatus est trãspositus siue translatus, qđ scilicet ą priori decreto recedens, in contrariũ recidisset. Miratur itaq; Paulus: Primũ qđ trãslati sint ab euangelij libertate in legaliũ operũ seruitutẽ. Deinde qđ tam cito trãslati: qa nõ eiusdẽ reatus est trãsferri ab aliquo difficulter, & citõ transferri: ut in martyrio nõ eadẽ pœna plectitur: q absq;

E colluctatione & tormẽtis ſtatim proſiliuit ad negandũ: & ille qui inter eculeos, fidiculas, igneſq; diſtortus, compulſus eſt qđ credebat negare. Recens adhuc erat euangelij prædicatio, nõ grande tẽpus in medio: quo galatas Apſs ab idolis ad chriſtũ traduxerat. Mirat̃ itaq; quõ tam cito ma per apoſtolũ prophetatũ. Porro ἀνάθεμα uerbũ pro- G
prie iudæorũ eſt: & poſitũ tam in Ieſu naue q̃ in Numeris: quãdo omnia quæ erant in hiericho & madianitarũ, deteſtationi & anathemati habẽda dñs imperauit. Interrogemus eos, qui chriſtũ & apoſtolũ Paulũ, boni dei & Iosue.6.c.7.b Num.21.a

recesſerint ab eo: ad cuius nomẽ dudũ facti fuerant chriſtiani. Habet autẽ & locus ipſe ὑπέρβατον, qđ ita ſuo ordine legi põt. Miror q̃ tã cito trãſferimini a chriſto ieſu, q̃ uos uocauit in gratia, dicẽs: Nõ ueni uocare iuſtos ſed peccatores ad pœnitentiã. Gratia q̃ppe ſalui facti ſum⁹, & nõ p̃legẽ.

a lunt conuertere euangelium chriſti. Sed licet nos aut angelus de cœlo euangeliçet uobis præter q̃ qđ euangeliçauimus uobis: anathema ſit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: ſi quis uobis euangeliçauerit præ-
b ter id quod accepiſtis: anathema ſit. Modõ enim homi nibus ſuadeo an deo: aut quæro hominibus placere. Si adhuc hominibus placerem: chriſti ſeruus nõ eſſem.

Mar.2.c

Notum eſt̃

uſq; ad illud tempus ignorati, uel filiũ aſſerũt eſſe uel ſeruũ, qui maledicere neſciat, nec nouerit aliquẽ cõdẽnare: quõ nũc apſs ei⁹ uerbo iudæorũ. i. creatoris utatur: & perire uel angelum uel apoſtolũ uelit, cũ ipſe nõ ſoleat ulciſci. Qđ aũt addidit: ſicut prædiximus, & nunc iterũ dico: oſtendit ſe & in principio hoc ipſum cauentem denunciaſſe anathema eis qui aliter prædicaturi erãt: & nunc poſtq̃ prædicatũ eſt, id anathema decernere qđ ante prædixerat. Propterea autẽ & ſibi, quẽ aliud in iudæa facere: aliud docere in gentibus criminabanť: & angelo quẽ maiorẽ etiam præceſſoribus ſuis apoſtolis eſſe cõſtabat, anathema denunciauit: ut nõ magna Petri & Ioannis putaret̃ auctoritas: cũ nec ſibi liceret qui eos ante docuerat, nec angelo aliter prædicare q̃ ſemel didicerant. Se itaq; & angelum nominatim poſuit: alios uero abſq; nomine. Si quis inq̃t uobis euangeliçauerit: ut in generali uocabulo, nec præceſſoribus faceret iniuriã: & tñ noĩa eorũ latẽter oſtenderet. b ¶ Modo eñ hominibus ſuadeo an deo ꝛc. Non putemus ab Apſto nos doceri, ut exemplo ſuo hominũ iudi H
cia contẽnamus, qui in alio loco dixerit: Scientes ergo timorẽ dñi, hominibus ſuademus: deo autẽ manifeſti ſumus: & illud: Sine offenſione eſtote iudæis & gentibus & eccleſiæ dei: ſicut & ego omnibus p̃ oñia placeo, nõ quærens qđ mihi utile eſt, ſed qđ multis, ut ſaluent̃. Sed ſi fieri poteſt ut pariter deo & hominib⁹ placeamus: placendum eſt & hominib⁹. Sin autẽ aliter nõ placemus hominibus niſi deo diſpliceamus: deo magis q̃ hominib⁹ placere debemus. Alioquin & ipſe infert, cur omnibus per omnia placeat: Nõ quærẽs, inquiẽs, qđ mihi utile eſt: ſed qđ multis ut ſaluent̃. Qui autẽ ex ea charitate quæ nõ quærit quæ ſua ſunt, ſed quæ aliena, placet omnibus ut ſaluent̃: utiq; deo primũ placet, cui ſalus hominũ curæ eſt. Habet aũt & uerbũ qđ hic ſpecialiter additum eſt, modo: uel placendũ eſſe pro tẽpore hominib⁹ uel diſplicendũ: ut qui modo nõ placet p̃pter euãgeliũ ueritatem, placuerit quondã ob ſalutẽ plurimorũ. Placuerat Paulus aliq̃ iudæis, cum emulator exiſtẽs paternarũ traditionũ: ſine quærela ante in lege uerſatus eſt: & tantũ habuit in maiorũ cerimoniſs ardoris & fidei: ut in Stephani nece particeps fuerit: & Damaſcũ prexerit ad eos, q̃ a lege deſciuerant uinciẽdos. Sed poſtq̃ in uas electionis de perſecutore tranſlatus eſt: & cœpit prædicare fidem quã quondam expugnauerat: cœpit pariter diſplicere iudæis quibus ante placuerat. Hoc eſt ergo qđ ait: Nunquid quæro iudæis placere: q̃bus diſplicẽdo deo placui. Si eñ illis placerẽ, adhuc chriſti ſeruus nõ eſſem. Aſſererem quippe legem & euangelij gratiam deſtruerẽ. Nunc autem propterea ne in ſimulationẽ quidẽ obſeruãdæ legis adducor: quia non quæro & deo placere pariter & iudæis: quib⁹ q̃cũq; placet, deo diſplicet. Ipſum quoq; uerbum, ſuadere, de humano uſu ſumptũ eſt: cũm quis id qđ ipſe habet & ſemel imbibit, etiam cæteris conatur inſerere: & in plurimis ſcripturarũ locis legitur: ex quibus illud eſt: Suaſio nõ eſt ex eo qui uocauit uos. Necnon & in actibus apoſtolorũ: Venerunt ergo ad eum iudæi in hoſpitium multi: quibus exponebat, conteſtans eis regnum dei, ſuadenſq; eis de ieſu, ex lege Moyſi & prophetis uſq; ad ueſperum. Hoc autem totum ideo: quia diſſeminatum de eo fuerat, occulte illum cuſtodire legem: & hieroſolymis

2.Cor.5.b

Phil.1.c

Act.19.b 28.f.

Roma.8.g

Rom.9.a

Tradi. Tãſlati autẽ, inq̃t, eſtis in aliud euãgeliũ: qđ nõ eſt aliud: quia omne qđ falſum eſt non ſubſiſtit: & qđ ueritati cõtrarium eſt, non eſt: ut illud: Ne tradas domine ſceptrũ tuum his qui nõ ſunt. Et ea quæ nõ erant uocauit deus: ut faceret eſſe qđ non erat. Si autẽ hoc de his qui in eundem credebant deũ & eaſdẽ ſcripturas habebant dicit̃, qđ tranſlati ſint in aliud euangeliũ, qđ non eſt euangelium: quid de Marcione & cæteris hæreticis, qui condito rẽ reſpuunt: & alterius dei chriſtũ ſimulãt, æſtimare debemus? Qui nõ in interpretatiõe legis & literæ pugna uel ſpiritus labũtur & corruũt: ſed de toto eccleſiæ iure diſcordant. Pulchre aũt ait: Niſi ſi ſunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt cõuertere euangelium chriſti. Volunt inquit euãgeliũ chriſti mutare, cõuertere, turbare: ſed nõ ualent. Quia huius naturæ eſt, ut nõ poſſit aliud eſſe q̃ F
uerum eſt. Omnis qui euangeliũ alio interpretatur ſpiritu & mente q̃ ſcriptum eſt: credentes turbat, & conuertit euangeliũ chriſti: ut id qđ in facie eſt, poſt tergum faciat: & ea quæ poſt tergum ſunt, uertat in faciem. Si quis tantũ literã ſequitur, poſteriora ponit in faciẽ. Si quis iudæorũ interpretationib⁹ acquieſcit, poſt tergũ mittit ea quæ ex natura ſua in faciẽ cõſtituta ſunt. Necnõ & illud congrue, qđ tranſlationis uerbũ galatis coaptatum eſt. γαλατία eñ trãſlationẽ in noſtra lingua ſonat. a ¶ Sed licet nos aut angelus de cęlo euangeliçet vobis pręter q̃ qđ euãgeliçauimus vobis/anathema ſit ꝛc. Poteſt & hyperbolice dictũ accipi: non quo aut Apoſtolus aut angelus aliter potuerint prædicare q̃ ſemel dixerant: ſed etiã ſi hoc poſſet fieri ut & Apoſtoli & angeli mutarent̃: tamen nõ eſſet ab eo qđ ſemel acceptũ fuerat recedendũ: maxime cum ipſe Apſtus in alio loco firmitatẽ fidei ſuæ oſtendat dicens: Scio quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; præſentia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neq; alia creatura poterit nos ſepare a dilectione dei, quæ eſt in chriſto ieſu dño noſtro. Veritatem dico, nõ mentior, teſtimoniũ mihi perhibente conſcientia mea. Hæc quippe dicta nõ ſunt eius qui poſſit a chriſti fide & dilectione aliquãdo diſcedere. Qui autem nolunt ὑπερβολικῶς hoc dictũ eſſe, ſed uere: qđ ſcilicet poſſint & apoſtoli & angeli ad peiora cõuerti: illud opponũt qđ & ipſe Paulus ſcierit poſſe ſe labi ſi ſegnius ageret dicens: Subiſcio autem corpus meũ & in ſeruitutẽ redigo, ne alijs prædicãs ipſe reprobus inueniar. Angelos q̃q; eſſe mutabiles q̃ nõ ſeruauerint principatũ ſuũ, ſed relinquẽtes p̃priũ domiciliũ, in iudicio magni diei uinculis æternis ſub caligine reſeruant̃. Dei ſolius naturã eſſe imutabilẽ: de quo ſcribitur: Tu uero ipſe es. Et ipſe de ſe: Ego deus ueſter & non mutor. Cecidiſſe luciferũ qui mane oriebat̃: & eum qui mittebat quondã ad omnes gentes, in terra eſſe contritũ. Eleganter in hoc loco uir doctiſſimus Tertullianus aduerſus Apellẽ & eius uirginẽ Philumenẽ, quã angelus quidã diabolici ſpirit⁹ & p̃uerſus impleuerat: hunc eſſe ſcribit angelũ, cui multo ante q̃ Apelles naſceret̃: ſp̃ũſſancti uaticinio ſit anathe

Ibidẽ.d

Ps.101.d

Malach.3.b

Eſa.14.c

A & hierosolymis cū his qui iudaiçabāt cōsortiū miscuisse.
a ¶Notū em̄ vobis facio fratres euangeliū qđ euangeliçatū est a me:qz nō est ſm hominē ꝛc. Ex hoc loco Hebionis & Photini dogma conterit̄:qđ deꝰ sit christus,& nō tantū homo. Si em̄ euangeliū Pauli non est scđm hominem neq; ab homine accepit illud aut didicit: sed per reuelationē iesu christi: nō est utiq; hō iesus christꝰ q Paulo euangelium reuelauit. Qđ si non est homo, consequenter deus est. Nō quo hominē negemꝰ assumptum: sed quo tantū hominē renuamus. Quæritur utrū totiꝰ orbis ecclesiæ dei acceperint euangeliū an hominis: Quotꝰ em̄ quisq; nostrū per reuelationē christi didicit: & nō homine prædicāte cognouit? 2.Cor.13.a Ad qđ respōdebimus eos qui possint dicere: An experimentū ciꝰ quæritis qui in me loquit̄ christus: Et, uiuo autē iam nō ego, uiuit autē in me christus: nō tā ipsos ꝓ.81.b docere q̄s in ipsis deū qui ad sanctos loquat̄: Ego dixi dij estis,& filij excelsi omnes: & statim de peccatoribus: Vos autē ut homines moriemini: & tanq̄ unus de principibꝰ cadetis. Cū igitur Paulus loquit̄ & Petrus, qui nō moriūtur ut hoies: neq; ut unus de principibus corruūt: deos eos esse manifestū est. Qui autē dij sunt: trādūt dei euāgeliū & non hominis. Marcion & Basilides & cæteræ hæreticorū pestes, nō habent dei euangeliū: quia nō habent spiritūsanctum sine quo humanum fit euangelium qđ docetur. Nec putemus in uerbis scripturarum esse euāgelium: sed in sensu. Non in superficie, sed in medulla.
B Non in sermonū foliis: sed in radice rationis. Dicitur in Michęæ.2.b ꝓpheta de deo: Sermones eius boni sunt cum eo. Tunc scriptura utilis est audientibus, cū absq; christo nō dicitur: cum absq; patre non profertur: cum sine spiritu non eā insinuat ille qui prædicat. Alioquin & diabolus q loquit̄ de scripturis,& oēs hæreses scđm Eçechiel inde sibi cōsuunt ceruicalia, quæ ponāt sub cubito uniuersæ ætatis. Ego quoq; ipse qui loquor: si christū in me habeo, nō habeo euangeliū hominis: si autē peccator sum: dicitur ꝓ.49.c mihi: Peccatori dixit deus: quare tu enarras iusticias meas: & assumis in labijs tuis testamentū meū? Tu autē odisti disciplinā: & ꝓiecisti uerba mea post te: & cætera quæ sequunt̄. Grande periculū est in ecclesia loqui, ne forte interpretatione puersa, de euangelio christi, hominis fiat euangeliū: aut qđ peius est diaboli. Inter accipe autē & discere hoc inter est: qđ accipit euangeliū cui primū insinuat̄: & ad fidē eius adducit̄, ut credat uera esse quæ scripta sunt. Discit autē is: qui ea quæ in illo per ænigmata & parabolas figurata sunt, explanata & disserta cognoscit: & cognoscit nō homine reuelāte, sed christo qui reuelauit Paulo: aut Paulo in quo loquit̄ christus. Verbū q̄q; ipsum ἀποκαλύψεως, id est reuelationis, ꝓprie scripturarum est: & a nullo sapientiū sæculi apud græcos usurpatum. Vnde mihi uident̄ quēadmodū in alijs uerbis quæ de hebræo in græcū Lxx. interpretes transtulerunt: ita & in hoc magnopę esse conatos: ut ꝓprietatē pegrini sermonis exprimerēt: noua nouis rebus uerba fingentes: & sonare, cum quid tectum & uelatū, ablato desup operimēto ostēdit̄ & ꝓfert̄ in lucē. Hoc ut manifestiꝰ fiat: accipite Exo.33.b et.34.g exēplū. Moyses cū deo reuelata & apta facie loquebat̄, id est absq; uelamine: ad populū autē loquēs quia uultum eius attendere non ualebant, uelamen ponebat in facie. Num.4.a Ante arcam quoq; testamēti uelum oppansum erat: qđ cum fuisset reductū: ea quæ ante absc̄dita fuerant, ꝓdebant̄: & ut ipso uerbo utar reuelabantur. Si itaq; hi qui disertos sæculi legere consueuerunt, cœperint nobis de nouitate & utilitate sermonis illudere: mittamus eos ad Ciceronis libros: qui de quæstionibus philosophiæ prænotant̄: & uideant, quāta ibi necessitate compulsus sit, tanta uerborum portenta proferre, quæ nunq̄ latini hominis auris audiuit: & hoc cum de græco quæ lingua uicina est trāsferet in nostrā: Quid patiūt illi q de hebræis difficultatibus ꝓprietates exprimere conant̄: & tñ mſto pauciora sūt in tātis uoluminibus scripturarū: quæ nouitatē sonent, q̄s ea quæ ille in paruo ope congessit. Potest autem sicut in principio diximus, cum exponeremus: Paulus apostolus non ab hominibus neq; per hominem: ita & in præsenti loco obliquein Petrū accipi & in cæteros præcessores eius, qđ nullius pro lege auctoritate moueatur, qui christum solum euangelij habeat præceptorem. Porro reuelationem illam significat cum Damascum uadens, in itinere christi uocem meruit audire: & cæcatis oculis, uerū mundi lumen intuitus est. b ¶Audistis enim conuersationem meam aliquando in iudaismo: quoniam supra modū persequebar ecclesiam dei ꝛc. Plurimum prodest Galatis ista narratio, quomodo Paulus uastator quōdam ecclesiæ,& iudaismi acerrimus defensator, ad christi fidem repente conuersus sit. Et hoc eo tēpore quo crucifixus primum annūciabatur in mundo: quo nouum dogma & a gentibus & a iudæis totius orbis finibus pellebatur. Dicere enim poterant: Si ille qui a parua ætate pharisæorū institutus est disciplinis: qui omnes coætaneos suos in iudaica traditione superabat: nunc defendit ecclesiam quā quondā ualidissime persequebatur: & magis christi gratiam & nouitatem uult habere cum inuidia omnium, q̄ uetustatem legis cum laude multorum: quid nos facere oportet, qui ex gentilitate esse cœpimus christiani? Pulchre uero adiunxit: supra modum persequebar ecclesiā dei: ut hinc quoq; admiratio nasceretur, qđ non unusquisq; de his qui leuiter persequebant̄ ecclesiam: sed illē qui cæteros in persecutione uincebat, conuersus ad fidē sit. Et prudēter dum aliud narrat, interserit non tam dei se seruisse legi q̄ paternis, id est pharisæorum traditionibus: qui docent doctrinas & mandata hominum: & reiiciunt legem dei, ut statuant traditiones suas. Q̄pulchra aūt obseruatiō pōdusq; uerboꝝ. Audistis, inqt, cōuersationē meā aliq̄n in iudaismo: cōuersationē, nō gratiā: aliq̄n, nō modo: in iudaismo, nō in lege dei: Qm̄ sup̄ modū psequebar ecclesiā dei, & deuastabā illā. Non psequebatur ut cæteri, sed supra modum. Nec sufficiebat quāuis uehemens persecutio: sed quasi quidam grassator, ecclesiam & prædo uastabat. Nec ait ecclesiā christi, ut tūc putabat, quem ducebat cotēptui, quē persequebatur, sed ut nunc credit, ecclesiam dei: uel ipsum christum deum esse significans: uel eiusdem dei esse ecclesiā qui quondam legis dator fuit. Et proficiebam, inquit, in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo: abundantius emulator existens paternarum mearum traditionum. Rursum profectū nō legis dei, sed iudaismi uocat. Nec super omnes, sed super plurimos: nec super senes, sed super coætaneos: ut & studium suum referret in lege,& iactantiam declinaret. Paternas autem traditiones, non domini mandata cōmemorans,& se pharisæū ex pharisæis indicauit: & habuisse quidem çelum dei, sed non scđm scientiam. Vsq; hodie autem qui iudaico sensu scripturas intelligunt, persequūtur ecclesiam christi,& populantur illam: non studio legis dei, sed traditionibus hominum deprauati.

o 5 Cum autē

E a ¶ Cum autem placuit ei qui me segregauit de utero ma/
tris meę ꝛc. Non solū in hoc loco: sed ad rhomanos Pau/
Hiere.1.b lus segregatum in euangeliū dei esse se scribit: Et Hiere/
mias antequā formaret in utero, & conciperetur in uul/
ua matris suæ, notus deo sanctificatusq; phibetur: Et ex
iusti, siue ut quidam
Ps.21.b putant, ex saluatoris
persona dicitur: In te
proiect⁹ sum ex uulua:
ex utero matris meæ
deus meus es tu. Ecō
tra de peccatoribus
Ibidē.50. dauid canit: Ecce ēm
in iniquitatibus con/
ceptus sum: & in de/
lictis concepit me ma
Ps.57.a ter mea. Et in alio lo/
co: Abalienati sūt pec
catores a uulua, Et in utrāq; partē anteq; paruuli nasce/
rentur: Deus Iacob dilexit: Esau autē odio habuit. Inue/
niunt locū hæretici: qui diuersas naturas esse prætendūt,
spiritualem uidelicet & animalē, & χοϊκὸν: & aliam sal/
uari, aliā perire, aliam in utrāq; consistere: qđ nunq; aut
iustus eligeretur antequā aliquid boni faceret: aut pecca
tor odiretur ante delictum: nisi esset pereuntiū & saluan/
dorum natura diuersa. Ad qđ potest simpliciter respon/
deri: hoc ex dei præscientia euenire: ut quem scit iu/
stum futurum, prius diligat q̄ oriatur ex utero: & quē
peccatorem, oderit anteq; peccet: non quo & in amore
& in odio iniquitas dei sit: sed quo non aliter eos habere
debeat: quos scit uel peccatores futuros esse uel iustos:
nos ut homines tantū de præsentib⁹ iudicare: illū cui fu/
tura iam facta sunt, de fine rerum non de exordijs ferre
sentētiam. Et hæc quidem simplicius dicta sunt: & absq;
F altiori dissertione possunt utcūq; placere lectori. Cæterū
qui iniustum deum nituntur asserere: post illud qđ du/
dum posuimus, abalienati sunt peccatores a uulua: infe/
runt etiam cætera quæ sequūtur: Errauerunt ab utero: lo
cuti sunt falsa: Et dicūt, quomodo statim ab utero erraue
runt peccatores, & falsa locuti sunt: qui nec sermonē po/
tuerunt habere nec sensum? Aut quæ est ista iusticia præ
scientiæ dei: alium amare & custodire priusq; nascatur:
aliū detestari? Et causas huius rei ad priorem uitam refe/
runt, qđ unusquisq; pro merito suo, a primo statim ortu
aut bonis aut malis angelis assignetur. Totūq; illum lo/
cum de Iacob & Esau, cuius nunc fecimus mentionē: ita
Rom.9.a ad rhomanos scriptum uentilant: ut non absq; sudore &
Chrysippi eis possit helleboro respōderi. Nō est aūt ipsū,
reuelaret filiū suū in me, qđ si diceret, reuelaret filiū suū
mihi. Cui ēm quid reuelatur: huic illud potest reuelari,
qđ ante in eo nō erat. In quo uero reuelatur: illud reuela
Iob.1.d tur qđ prius fuit in eo, & postea reuelatū est. Simile est
illud in euangelio: Medius in uobis stat quē uos nescitis.
Et alibi: Erat lux uera quæ illuminat omnē hominē ue/
nientem in mundū. Ex quo perspicuū fit, natura omni/
bus dei inesse noticiam, nec quēq; sine christo nasci: & nō
habere semina in se sapiētiæ & iusticiæ, reliquarūq; uirtu
tum. Vnde multi absq; fide & euangelio christi: uel sapiē
ter faciunt aliqua uel sancte, ut parentibus obsequātur,
ut inopi manum porrigant, nō opprimant uicinos: non
aliena diripiant: magisq; iudicio dei obnoxij fiant qđ ha/
bentes in se principia uirtutum & dei semina, nō credūt
in eo sine quo esse non possunt. Potest & aliter accipi in
Paulo dei filius reuelatus, qđ prædicante illo agnitus sit
gentib⁹, quē antea nesciebāt. b ¶ Continuo nō acquieui
carni ꝛ sanguini: Siue ut in græco melius habet: Non cōtu
li cū carne & sanguine. Scio plærosq; de apostolis hoc di/
ctum arbitrari. Nam & Porphyrius obijcit, qđ post reue/
lationē christi nō fuerit dignat⁹ ire ad homines, & cū eis
conferre sermonē: ne post doctrinā uidelicet dei a carne
& sanguine instrueret. Sed absit ut ego Petrū, Ioannem &
Iacobū carnē & sanguinē putē: quæ regnū dei possidere
nō possunt. Si spūales apli, caro & sanguis sunt, quid de
χοϊκοῖς arbitramur? Non cōtulit plane paulus post reue
lationē christi cū carne & sanguine, qa noluit margaritas
G pijcere ante porcos: nec dare sanctū canibus. Vide qd de
peccatorib⁹ scriptū sit: Non pmanebit spūs me⁹ in homi
nibus istis, qa caro sunt. Cū talib⁹ q caro & sanguis erāt,
quæ petro q̄q; nō re/
uelauerūt filiū dei, nō
cōtulit Aplus euāge/
liū qđ ei fuerat reue/
latū: sed paulatim eos
de carne & sanguine
uertit in spiritū: & tūc
demū eis occulta euā
gelij sacramēta cōmi/
sit. Dicat quispiā: Si
statim nō contulit cū
carne & sanguie euā/
geliū: tñ subintelligiē
qđ postmodū cum sanguine & carne cōtulerit: & sensus
hic quo apli excusant ne caro & sanguis sint, stare nō po
terit: dū nihilominus qui in principio cū carne & sangui
ne nō cōtulit, postmodū ut dixi cū sanguine & carne con
tulerit. Quæ ꝓpositio nos coartat ut sic distinguamus,
ne statim siue cōtinuo, cū carne iungamus & sanguine:
sed cū supioribus hærere faciamus: & legaē: Cū autē pla
cuit ei q me segregauit de utero matris meæ: Ac deinde:
Vt reuelaret filiū suū in me: Et ad extremū: Vt euangeli/
çarē illū in gentibus cōtinuo: ut a proprio incipiat exor/
dio: Non contuli cū carne & sanguine: magisq; arbitran/
dū est sic stare sensum: quia qui statim missus sit post re/
uelationē christi, euangeliū gentibus annūciare non ste/
terit: nec moris quibus dā tēpus ꝓduxerit eundo ad apo
stolos, & reuelationē dñi cum hominib⁹ conferēdo: sed
abierit in Arabiā: & rursus reuersus Damascū, post tres
annos euangeliū prædicauerit: & tunc demū hierosoly/
mā ueniēs, petrū, Ioannē & Iacobū uiderit. c ¶ Neq; ve
ni hierosolymā ad antecessores meos apostolos. Si de aplis
dixerat, nō contuli cū carne & sanguine: quid necesse fue
ras idipsum iterare dicentē: neq; ueni hierosolymā ad an
tecessores meos apostolos? Is itaq; sensus tenēdus quē su
pra exposuimus. d ¶ Sed abij in arabiā ꝛ iterū reuersus
sum damascū. Non sibi uideē historiæ ordo concinere: re/
ferente Luca in actibus apostolorū: qđ cum paulus post Act.9.d
fidē christi per dies multos euangeliū Damasci loquere/
tur audenter: factæ fuerint ei insidiæ, & in sporta per mu/
rū nocte dimissus sit: & uenerit hierosolymā tentās se iun
gere discipulis. A quibus cum uitareē & timerent ad eū
accedere, a Barnaba ad apostolos illum esse perductū: &
ibi narrasse quō dñm uiderit in itinere: & Damasci fidu/
cialiter egerit in nomine iesu. Erat, inquit, cū illis intrans
& exiens in hierusalē, fiducialiter agens in noīe dñi. Lo/
quebaē quoq; & disputabat cum græcis: illi autē quære/
bāt occidere eū. Qđ cum cognouissent fratres, deduxe/
runt eum cæsareā: & dimiserunt tharsum. Hic autē dicit
se primū isse in arabiā: & iterū reuersum damascū: post
trienniū uenisse hierosolymā, uidisse Petrū: & cū eo man
sisse diebus quindecim, nec præter Iacobū fratrē dñi al/
terum conuenisse. Quæ ut uera credanē (dubia quippe
uideri absentib⁹ poterāt) sub testatione confirmat dicēs:
Quæ autē dico uobis: ecce corā deo quia non mentior.
Possumus igitur æstimare isse quidē Paulum sēm Lu/
cæ historiā hierosolymā: non quasi ad antecessores apo/
stolos ut aliquid ab illis disceret: sed ut persecutionis im/
petum declinaret: qui sibi damasci, propter euangelium
christi fuerat concitatus: & sic uenisse hierosolymā quasi
ad quācūq; aliam ciuitatē. Inde eū statim ꝓpter insidias
recessisse, & uenisse arabiam siue damascū: atq; inde post
trienniū ad uidēdū Petrū hierosolymā reuertisse. Vel cer
te ita. Statim ut baptiçatus sit: & accepto cibo confortat⁹,
fuisse eū cū discipulis qui erant damasci p dies aliquot:
& stupentibus cunctis in synagogis iudæorum, prædi/
casse cōtinuo qđ iesus esset filius dei. Et tūc isse in arabiā:
& de arabia damascū reuertisse: & ibi feciss̄e triennium:

quos dies

A quos dies multos scriptura testatur dicens: Cum implerentur autē dies multi, consilium fecerunt iudæi ut eum interficerent. Notæ autē factæ sunt Saulo insidiæ eorū: & custodiebant portas die ac nocte ut eum interficerēt. Accipientes ergo discipuli eius nocte, per murū dimiserunt eum submittentes in sporta. Cum autem uenisset Hierusalem, tentabat iungere se discipulis. Lucā ꝙo idcirco de Arabia præterisse: quia forsitan nihil dignum apostolatu in Arabia perpetrarat: & ea postꝰ compendiosa narratione dixisse, quæ digna Christi euangelio uidebanē. Nec hoc segnitie apostoli deputandū, si frustra in Arabia fuerit: sed quo aliqua dispensatio & dei præceptum fuerit ut taceret. Nam & postea legimus Paulum cū Sila egressum, ꝓhibitū esse a spūsancto uerbum in Asia loqui. Aliter: Sed abij in Arabiam: & iterū reuersus sum Damascum. Quid mihi prodest ista relatio: si legam ꝙ Paulus post reuelationē Christi statim ierit in Arabiam: & de Arabia statim Damascū fuerit reuersus: nec sciā qd ibi gesserit, quidue utilitatis habuerit itus ac reditus? Dat mihi occasionem altioris intelligētiæ, in hac eadem epistola ipse apostolus cū de Abrahā, Agar, & Sara disputans: Quæ quidē sunt (inquit) per Allegoriam dicta. Hæc eñ sunt duo testamenta: unum quidē a monte Sina in seruitutē generās, quæ est Agar. Sina eñ mons est in Arabia, qui iunctus est ei quæ nunc est Hierusalem. Et docet uetus testamentū, hoc est, ancillæ filium: in Arabia (quæ interpretatur humilis & occidua) cōstitutum. Statim itaqꝫ ut credidit Paulus: ad legē, ad ꝓphetas, ad ueteris testamēti
B iam in occiduo positi sacramēta conuersus, quæsiuit in eis Christum, quē iussus fuerat in gētibus prædicare: & repto illo non est ibi diutius cōmoratus, sed reuersus est Damascū, hoc est, ad sanguinē & ad passionē Christi: & inde prophetica lectione firmatus pergit hierosolymā, locū uisionis & pacis: nō tam discīturus aliquid ab apostolis, qꝫ cum eis euangelium qđ docuerat collaturus.

a ¶ Deinde post annos tres, ueni hierosolymam uidere petrum. Non ut oculos, genas, uultūqꝫ eius aspiceret: utrū macilentus, an pinguis, adunco naso esset, an recto: & utrum frontē uestiret coma: an (ut Clemens in Periodis eius refert) caluiciem haberet in capite. Nec puto apostolicæ fuisse grauitatis: ut post tantā triennij præparationē, aliquid humanū in Petro uoluerit aspicere. Sed his oculis aspexit eum, quibus & modo in epistolis suis uidet. His oculis Paulus uidit Cephan, quibꝰ nunc a prudentibus quibusqꝫ Paulus ipse cōspicitur. Quod si cui non uidetur, cum superiori sensu iungat hæc omnia: ꝙ nihil sibi apostoli cōtulerint. Nam & ꝙ uisus sit ire hierosolymam, ad hoc isse ut uideret apostolum: nō discendi studio, qui & ipse eundē prædicationis haberet auctorē, sed honoris priori apostolo deferendi. b ¶ Et mansi apud eum diebus quindecim. Non grandi indiguit magisterio, qui tanto se ad uidendum Petrū tempore præparauit. Et licet quibusdā superfluum uideaī, numeros quoqꝫ qui in scripturis sunt obseruare: tamē nō ab re arbitror quindecim dies, quibus apud Petrū Paulus habitauit, plenā significare scientiā, consūmatāqꝫ doctrinā. Siquidē quindecim sunt carmina in psalterio: & quindecim gradus p
Esa.38.b quos ad canendū deo, & in atrijs eius cōsistendū iustus ascendit. Eçechias quoqꝫ quindecim annorū spacio sibi ad uitam dato, signū accipere meret in gradibꝰ: & solennitates dei a quintodecimo die incipiunt. Necnon (quia duplicem intelligentiā sequimur) propterea quindecim ponit dies: ut ostendat nō fuisse grande tempus, quo potuerit aliquid a Petro discere: ut ad illum sensum a quo cœpit cuncta referanī, se nō ab homine doctum esse, sed a deo. c ¶ Alium autē apostolorū uidi neminē nisi Iacobū fratrē domini. Memini me dum Rhomæ essem, impulsu fratrū librū de sanctæ Mariæ uirginitate ædidisse perpetua. In quo mihi necesse fuit de his qui fratres domini dicti sunt, diutius disputare. Vnde qualiacunqꝫ sunt illa quæ scripsimus, his cōtenti esse debemꝰ. Nunc hoc sufficiat: ut propter egregios mores, & incomparabilem fidem sapientiamqꝫ non mediam, frater dictus sit domini. Et ꝙ primus ei ecclesiæ præfuerit: quæ prima in christū credēs ex iudæis fuerat cōgregata. Dicuntur quidem & cæteri apostoli fratres domini, sicut in euangelio: Vade dic fratribus meis: uado ad patrē meū, & ad patrē uestrū: & ad deum meum, & ad deum uestrū. Et in psalmo: Narrabo nomen tuū fratribus meis: in medio ecclesiæ cantabo te. Sed præcipue hic frater dicitur: cui filios matris suæ ad patrē uadēs dñs cōmendauerat. Et quō Iob & cæteri patriarchæ, dicti sunt quidē famuli dei: sed quasi egregium quiddam Moyses habuit: ut scriberet de eo, Sed nō sicut Moyses famulus meus: sic & beatus Iacobus specialiter frater domini (ut ante diximus) appellatus est. Qꝫ autē exceptis duodecim quidā uocent apostoli, illud in causa est: omnes qui dñm uiderant, & eum postea prædicabant, fuisse apostolos appellatos: ut ad Corinthios scribitur: Quia uisus est post hæc illis undecim: deinde uisus est plusqꝫ quingentis fratribus simul: ex quibꝰ multi manent usqꝫ adhuc: quidam autē dormierunt: deinde uisus est Iacobo, deinde apostolis omnibꝰ. Paulatim ꝙo tempore procedente, & alij ab his quos dñs elegerat, ordinati sunt apostoli: sicut ille ad Philippenses sermo declarat dicēs: Necessariū autē existimaui Epaphroditum fratrem, cooperatorē & cōmilitonē meum: uestrū autem apostolum, & ministrū necessitatis meæ mittere ad uos. Et ad Corinthios de talibꝰ scribit, Siue apostoli ecclesiarum in gloria dei. Silas quoqꝫ & Iudas ab apostolis, apostoli nominati sunt. Vnde uæhementer errauit, qui arbitratus est Iacobum hunc de euangelio esse apostolum fratrē Ioannis: quē constat post Stephanū iuxta fidem actuum apostolorū sanguinem fudisse pro Christo. Hic autē Iacobus episcopus hierosolymorū primus fuit, cognomento iustus: uir tantæ sanctitatis & rumoris in populo, ut fimbriam uestimenti eius certatim cuperent attingere. Qui & ipse postea de templo a iudæis præcipitatus, successorē habuit Symeonē: quem & ipsum tradunt pro domino crucifixū. Negat se itaqꝫ præter hos quemqꝫ apostolorū cōuenisse, ne occulta cōtradictio nasceretur: etiā si a Petro nō es doctus, alios habuisti apostolos præceptores. Non uidit autē eos: non quo cōtemptui duceret, sed ꝙ illi ad euangelium prædicandum toto fuerant orbe dispersi. d ¶ Quę autē scribo uobis: ecce cozā deo quia non mentior. Siue simpliciter accipiendū: ut sit: quæ scribo uobis, uera sunt: & deo teste confirmo, quia nulla arte uerborū, nullo sunt fucata mēdacio. Siue altius: ut legatur: quæ scribo uobis, coram deo sunt: id est, dei digna cōspectu. Quare autem dei digna cōspectu? Quia scilicet non mentior. Et quō oculi domini super iustos: auertit autem faciem suam a cōspectu impiorū: ita nunc ea quæ scribunē, coram domino sunt: me nō mentiente qui scribo: quæ nō essent corā domino, si mentirer. Hoc autem non solum de his quæ nunc scribit ad Galatas potest accipi: sed & generaliter de omnibus epistolis: quia non sunt falsa quæ scribat: & cor eus uerbaqꝫ non discrepent. e ¶ Deinde ueni in partes syrię et cilicię. Post hierosolymæ uisionem, uenit ad Syriam, quæ nobiscum dicitur excelsa atqꝫ sublimis. Et inde transijt ad Ciliciam quam in fide Christi cupiebat assumere: euangeliçans ei uocationem pœnitentiæ. Cilicia quippe interpretatur assumptio, siue uocatio lamentabilis.

Lucæ 9.a

Ioh.20.d

ps.21.e

Heb.3.a

1.Cor.15.a

Phil.2.d

D

2.Cor.8.d

E a ¶ Eram aūt ignotus facie ecclesijs iudęę ⁊c. Ecclesiæ quæ erant in Iudæa, Paulum tm̄ rumore cognouerāt. Ex quibus plærięp eum magis persecutorē, ꝙ̄ apostolum uiderant. Syria ỹo & partes Ciliciæ, Arabia, & Damascus: ex uultu quoq; eum forsitan nouerant: quia doctor gentiū euangeliū Christi nō iudæis, sed gentibus prædicabat. Totum autē qđ ait, illud est: ut doceat se nunc ꝙ̄ de persecutore apud eos ipsos q̄s pri⁹ p̄secutus fuerat potuisse existere glorioſum: nisi prædicatio eius, eorū q̄ꝙ̄ qui añ eum male nouerant, esset iudicio cōprobata. Et ad propositū occulte redit: tam breue tempus se in Iudæa fecisse confirmans: ut etiā uultu credentib⁹ esset ignotus. Ex quo ostendit, non Petrum, nō Iacobum, non Ioannem se habuisse doctores, sed christum qui sibi euangeliū reuelasset. Simul autē notandū qđ supra dicatur ecclesiam expugnasse, hic fidem: ibi homines, hic rem: ut nunc opportunius inferretur: Euangeliçat fidem quam aliquādo expugnabat. De ecclesia enim similiter sonare nō poterant. Ca. II

a Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo Iesu. Tm̄ autē auditū habebant: qm̄ qui persequebat nos aliq̄n, nunc euāgeliçat fidem quā quondā expugnabat: & in me glorificabant deum. Ca. II

b Deinde p̄ost annos q̄tuordecim rursum ascēdi hierosolymā cū Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem scd'm reuelationem: & cōtuli cum eis euangelium qđ prædico in gentibus: seorsum autem his qui uidebantur: ne forte in uacuū currerem, c aut cucurrissem. Sed nēq; Titus qui mecū erat, cū esset ex gentib⁹, compulsus est circumcidi. Propter subintroductos autē falsos fratres qui subintroierūt explorare libertatē nostrā quā habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutē redigerēt: quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangeliį permaneat apud uos.

F D Einde post annos quatuordecim ⁊c. et contuli cum eis euangelium qđ prędico in gentibus ⁊c. Id qđ supra latinus interpres, acquieui dixerat, in eo loco ubi scriptum est: Continuo non acquieui carni & sanguini: in præsenti loco, contuli, magis ꝙ̄ acquieui, interpretatus est. Et ut uerius dicam, sermo græcus ἀνεθέμην, aliud quiddā ꝙ̄ apud nos intelligiē: cum scilicet ea quæ nouimus, cōferimus cum amico: & quasi in sinum eius & cōscientiam reponimus: ut pari consilio uel probanda sint, uel improbanda quæ nouim⁹. Ascendit igitur post quatuordecim annos hierosolymā: & qui prius tm̄ ad uidendū perrexerat Petrū: & diebus quindecim manserat apud eum: nunc se dicit ideo perrexisse ut cōferret cum apostolis euangeliū, assumpto Barnaba circumciso: & Tito ex gentibus habēte præputiū: ut subore duorū & trium testium, staret omne uerbum. Aliud est autē conferre, aliud discere. Inter cōferētes æqualitas est: inter docentem & discentē, minor est ille qui discit. In principio fidei in transitu apostolos uidet. Post annos (ut ipse ait) decem & septem, plene cum eis loquitur, & se humiliat: & ne forte inuacuū aut curreret, aut cucurrisset, inquirit. Duplicē ob causam, quo & humilitas ostenderetur Pauli, qui doctor in toto orbe iam gentium, ad præcessores apostolos cucurrisset: & Galatæ discerēt nō reprobasse euangelium eius: eos quoq; qui in Iudæa ecclesijs præsidebant. Simul autē & illud docet, quod pro Christi fide & euangeliį libertate, ad eos ipsos qui de eo plura cognouerant, ꝙ legē infringeret, Moysen destrueret, circūcisionē penitus auferret: ausus sit ducere Titum hominē incircumcisum. Et inter tantam multitudinem iudæorū & inimicos suos, qui quasi ob ζelum legis sanguinem eius haurire cupiebant: nec ipse, nec Titus aliquo sint terrore superati necessitati cedere. Quæ potuit habere ueniam, uel pro loco, uel ꝓ auctoritate maiorū, uel pro numero ecclesiarū, quæ de iudæis in Christo credebant: uel pro tempore, ne tantam simul inuidiam sustinerent. Quidam post quatuordecim annos eum hierosolymam ascendisse tunc dicunt; quando in actibus apostolorū de quæstionibus obseruandæ, uel prætermittendæ legis inter credentes Antiochiæ orta dissensio est: & placuit ire hierosolymam: & sententiā maiorū præstolari: quando ipse quoq; Paulus & Barnabas missi sunt: & hoc esse qđ in codicibus legatur latinis: quib⁹ ad horam cessim⁹ subiectioni, ut ueritas euangeliį pseueraret apud uos. Quidscilicet propterea Paulus & Barnabas de re manifesta, q̄si dubia se mitti passi sunt hierosolymam: ut maiorum quoq; iudicio euangeliį gratia confirmata, credentib⁹ probaretur: & nulli resideret ultra dubitatio circumcisionis omissæ: cum apostolorū esset literis imperatum: iugum legis ab his qui in Christum crediderant ex gentibus, auferendum. Potest autem hoc qđ ait: Contuli cū eis euangeliū, quod prædico in gentibus: seorsum autem his qui uidebantur: ne forte in uacuum currerem, uel cucurrissem: & sic intelligi, ut abscondite cum apostolis gratiam euangelicæ libertatis, & legis abolitæ uetustatem contulerit propter multitudinē credentiū iudæorū: qui necdum poterant Christum adimpletionē & finem legis audire: qui & absente Paulo hierosolymæ iactitauerant, frustra eum currere aut cucurrisse, qui putaret legem ueterē nō sequendam. Non quo Paulus timuerit, ne per decem & septem annos falsum in gentibus euangelium prædicasset: sed ut ostenderet precessoribus suis, non se in uacuū currere aut cucurrisse, sicut putauerant ignorantes. c ¶ Sed neq; Titus qui mecū erat cū esset ex gentibus / cōpulsus est circumcidi ⁊c. Si Titus cum esset ex gentib⁹, nullo potuit terrore cōpelli: ut circūcideret hierosolymis in Iudæorū metropoli ciuitate, in qua tanta Paulus blasphemiæ in Moysen flagrabat inuidia: ut postea pene a iudæis interfectus sit, quādo a tribuno liberat: & Rhomam uinctus, ad Cæsarē mittitur: quomō quidā putant legendū esse, quibus ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangeliį permaneat apud uos? Et intelligendū ꝙ Titus ipse qui compelli ante non potuit, ad circumcisionē rursum circumcisus sit, atq; subiectus? Aut quæ est ista ueritas euangeliį, hypocrisi cedere iudæorū: & ea quæ prius scybala æstimaueris: & quasi damna cōtempseris obseruare: & esse aliquid æstimare cū nihil sint? Sed & ipsius epistolæ sensui ualde repugnat, Galatas ad circumcisionē reuocare. Hoc toto sermonis sui textu agit: ut doceat se hebræum ex hebræis, omnia quondam legis opera seruantem, circumcisum octaua die scd'm legē pharisæorū: nihilomin⁹ tamē ob Christi gratiā uniuersa cōtemnere. Nam cū isset hierosolymā: & falsi fratres qui ex circūcisione crediderant, eum uellent impellere, ut circūcideret Titū: nec Titū, nec se cessisse uiolentiæ: q̄ min⁹ custodirēt euāgeliį ueritatē. Q̄ si dicit se necessitate superatū ut circūcideret Titū: quō Galatas reuocat a circūcisione a qua nec Titum qui secū fuerat ex gētib⁹, hierosolymis potuit excusare? Itaq; aut iuxta græcos codices est legēdū: quibus neq; ad horā cessim⁹ subiectioni: ut cōsequēter possit intelligi: ut ueritas euāgeliį permaneat apud uos. Aut si latini exēplaris alicui fides placet, scd'm superiorē sensum accipere debem⁹: ut ad horā cessio nō circūcidendi Titi, sed eundi hierosolymam fuerit: Quo scilicet idcirco

A subiectioni cesserint Paulus & Barnabas eundi hieroso/lymam, seditione ob legē Antiochiæ cōcitata: ut p epistolam apl̄orū, sua sentētia firmarē: & maneret apud Galatas euangelij ueritas: quæ nō esset in litera, sed in spiritu: non in carnali sensu, sed in intelligentia spirituali: nec in manifesto iudaismo, sed in occulto. Scien/dum ꝙ ꝙ, autē, con/iunctio quæ in præ/senti loco ponit̄: Propter subintroductos autē falsos fratres, su/perflua sit: & si legat̄, nō habet quod ei re/spondeat illamq; con cludat: sed esse ordi/nem lectionis & sen/sus: Sed neq; Titus q mecū erat, cū esset ex gentib⁹, cōpulsus est circumcidi. Statimq; subiungat quæ cau/sa fuerit, ut ad circūci sionem impelleret̄ inuitus: Propter subintroductos, in/quit, falsos fratres, qui subintroierūt explorare libertatē nostrā quā habemus in Christo Iesu: ut nos in seruitutē redigerēt. Q ui cū minis terrerēt, & multitudine uellent nos a libertate Christi in legis traducere seruitutem: ne ad tempus quidē eis cessimus, ut circūciderem⁹ Titum: Maxime cum & aliqua ob ecclesiasticam pacē potuerit nos necessitas excusare: & hoc totum fecimus, ut uobis nulla fieret occasio ab euangelij gratia recedendi. Si igit̄ nos hierosolymis inter tantos iudæos imminētib⁹ hinc/inde falsis fratribus, & his qui maiores erant aliqua ex parte cohibentibus, nulla potuimus ui ac ratione com/pelli: ut obseruarem⁹ circumcisionē quā sciebamus esse finitam: uos ex gentibus, uos in Galatia, uos quibus uis nulla inferri potest, ultro a gratia recedētes, ad legis iam abolitæ transcēdistis uetustatē. a ¶ Ab his autē qui uidebantur esse aliq̄d/ quales aliq̄n fuerint/ nihil mea interest ꝛc. Licet (inquit) Petrū & Ioannē dominus secum apostolos habuerit: & transfiguratū eum in monte uiderint: & sup ipsos eccleſiæ sit positum fundamentū: mihi tamen nihil refert: quia nō aduersum eos loquor qui eo tempore dominum sequebant̄: sed aduersum eos loquor qui nunc legem præponunt gratiæ: nec detraho præcessorib⁹: nec in aliqua parte accuso maiores: sed hoc dico, quia deus personā hominis nō accipit. Non em̄ accepit Moysi: non accepit Dauid: nō accepit aliorū: nec eorū ergo accipiet, qui cedere quibusdā uident̄ ad tempus: tametsi ipsi me/Act.10.e cum sentiant: Petro quoq; dicente: In ueritate cognosco: quia non est acceptor personarū deus: sed in omni loco qui timet eum & operat̄ iusticiā, acceptabilis ei est. Q uo itaq; argumento ipse sanctus apostolus Petrus, aduersum eos qui in Cornelio ex gentibus baptiçato, nec circumciso scandalū sustinebant utitur: & placat eos se nō potuisse negare aquā his qui spiritūsanctū acceperant: eodē nunc sanctus apostolus Paulus aduersum ipsum Petrum disputat: q; personarū non sit acceptor deus, sed unumquēq; p ueritate iudicet. Et ita caute & pedetētim inter laudem & obiurgationē Petri medius incedit: ut & præcessori apostolo deferat: & nihilominus audacter ei resistat in faciē, ueritate compulsus. b ¶ Mihi enim qui videbantur/ nihil contulerunt. Ipse superius cum illis contulit, & multa ad eos retulit, quæ in gentibus perpetrauerant illi nihil contulerunt ei, sed tm̄modo quæ ab eo dicta sunt cōprobantes, dexteras dederunt consortij: & unum suū Paulicq euangeliū firmauerūt. Rursum notandū q; προσανέθεντο, id est, cōtulerunt uerbū, ipsum sit in græco: de quo ante tractauimus. c ¶ Sed cōtra cū vidissent qō creditum est mihi euangelium p:eputij ꝛc. ὑπέρβατον est: & multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, sic breuiter legi potest: mihi enim qui uidebantur esse, nihil contu/lerunt: sed econtra dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Aut certe ille absq; iactatione sui, occultus est sensus: mihi qui uidebant̄ esse aliquid, nihil cōtulerunt: sed ecōtra a me eis collatū est, dum fiunt in euangelij gratia firmiores. Totū autē q̄d dicit, hoc est: unus atq; idem mihi euāgeliū præputij, & Petro circūcisionis credidit. Me misit ad gētes: illum posuit in Iudæa. Nec gentes poterant adulta iam ætate non profuturo circumcisionis dolore cruciari: & abstinere se ab escis, quibus semper assueuerant: & quas deus creauerat ad utendum: nec hi qui ex iudæis crediderāt & circumcisi erant: & ex consuetudine quasi secūda natura putabant se a cæteris gentibus plus habere, facile cōtemnere poterant ea in quibus gloriabant̄. Prouidentia itaq; dei, alius apl̄us circūcisis datus est: qui legis umbris uidereē acquiescere: alius in præputio cōstitutis, qui euāgelij gratiam nō putaret esse seruitiū, sed liberā fidem. Ne sub aliqua occasione impedimentū fidei nascereē: & ꝓpter circūcisionē siue præputiū nō crederēt in Christum. Nec hoc dicim⁹ quo Petrus, qui & ipse in actib⁹ apl̄orū nullum hominē, Act.10.d cōmunem esse testatus est: & in illo uase, q̄d quatuor angulis de cœlo missum uiderat, edocet̄ nihil interesse, iudæus sit aliquis, an gentilis: quasi oblitus priorū, super euāgelij gratia, legem putauerit obseruandā: sed ut ipse quoq; legē custodire se simulans, paulatim iudæos ab antiquo uiuēdi more deduceret. Non em̄ poterāt tantū obseruationis laborē, & ueteris uitæ cautissimā cōuersationē, quasi purgamēta subito & damna cōtemnere. Ex quo perspicim⁹ ꝓpterea dexteras datas Paulo & Barnabæ societatis, a Petro, Iacobo, & Ioanne: ne obseruatione uaria, diuersum christi euāgeliū putaret̄: sed & circūciso rum & habentiū præputiū, esset una cōmunio. Pulchre autē præstruxit dicens: Q ui enim operatus est Petro in apostolatu circūcisionis: ne quis eum putaret detrahere Petro: sed ut laudib⁹ eius ante præmissis, intelligeret̄ Petrus ideo circumcisionē aliqua ex parte suscipere: ut eos qui sibi ex iudæis crediti fuerāt, lucrifaceret: & in Christi fide & euāgelio custodiret. Subintelligit etiā q; si ille absq; culpa faceret, & ad tēpus obseruādo, q̄d non licet: ne sibi creditos perderet: se magis ꝓ euāgelij ꝛitate facere debere q̄d sibi creditū est in præputio, ne gentes legis onere & difficultate deterritæ, a christi fide & credulitate discederent. Occulta hic orit̄ quæstio. Q uid igit̄: Petrus si inuenisset ex gētib⁹, nō eos adducebat ad fidē? Aut Paulus si ex circūcisiōe aliq̄s reperisset, nō eos ad christi baptismū prouocabat? Q uæ ita soluit̄, ut dicam⁹ principale singulis in iudæos & gētes fuisse mandatū: ut qui defendebāt legē, haberēt quē sequerent̄: qui legi gratiā præferebant, nō deesset eis doctor & præuius. In cōmune ꝛo hoc eos habuisse, ꝓpositi: ut christo ex cūctis gētib⁹ eccl̄iam congregarēt. Legim⁹ em̄ & a sancto Petro gētilem baptiçatū fuisse Corneliū: & a Paulo in synagoga iudæorū, christū sæpissime prædicatū. Petrus & Ioannes & Iacob⁹, qui uidebant̄ columnæ esse: ter supradictū de apl̄is legimus: seorsum aūt his qui uidebant̄: & ab his q uidebant̄ esse aliquid: & mihi em̄ qui uidebant̄ esse aliq̄d, nihil cōtulerunt. Sollicitus itaq; requirebā quidnā esset q̄d diceret, qui uidebant̄: sed nūc me oī scrupulo liberauit adꝟcies, qui uidebant̄ columnæ esse. Columnæ igit̄ sunt eccl̄iæ apl̄i: & maxime Petrus, Iacob⁹, & Ioannes: ex quib⁹ duo cū dño ascēdere merent̄ in montē: q̄rū un⁹ in Apocalyp si saluatorē introducit loquentē: Q ui uicerit, faciā eum columnam

E columnã in tẽplo dei mei: docẽs oẽs credẽtes qui aduersariũ uicerint, posse colũnas ecclesiæ fieri. Ad Timotheũ
1. Timo. 3. d ꝙ Paulus scribẽs ait: Vt scias quõ oporteat te in domo dei cõuersari, quæ est eccl'ia dei uiui: columna autẽ & firmamentũ ꝟitatis. His & cæteris instruimur, tam apostolos omnesq; credentes, q̃ ipsam quoq; ecclesiam columnam in scripturis appellari: & nihil interesse de corpore quid dicaẽ, an membris: cum & corpus diuidatur in membra: & membra sint corporis. Dederunt itaq; Petrus, & Iacobus, & Ioannes, qui uidebanẽ columnæ esse, dextras Paulo & Barnabæ societatis, sed Tito qui cũ eis erat, dextras nõ dederũt. Nec dum quippe ad eam mensurã peruenerat: ut possint ei christi mercimonia ex æquo cũ maiorib9 credi: & eundẽ tenere negociationis locum quẽ Barnabas tenebat & Paulus.

a Tantũ ut pauperũ memores essemus. Sancti pauperes: quorũ præcipue ab apostolis Paulo & Barnabæ cura mandaẽ, hi sunt: qui ex iudæis credẽtes, precia possessionũ suarũ ad pedes apostolorũ deferebant egentib9 largienda: uel quia cõtribulibus, cognatis, & parẽtibus suis quasi desertores legis, & in crucifixum hominẽ credentes, detestationi & piaculo ducebanẽ. In horũ ministerio sanctus apostolus Paulus quanto labore sudauerit, epistolæ eius testes sunt scribẽtis ad Corinthios, & ad Thessalonicẽses, ad oẽs gentiũ ecclesias: ut præpararẽt munus hoc ꝙ se, uel ꝙ alios qui eis placuissent, hierosolymam deferendũ. Vnde nunc cõfidẽter dicit, ꝙ etiã sollicitus fui facere hoc ipsum. Possunt autẽ & alio genere pau
F Matth. 5. a peres accipi: de quib9 in euangelio dicit: Beati pauperes spiritu: quoniã ipsorũ est regnũ cœlorũ. Merenẽ quippe tales in memoria esse apostolorũ. Necnõ & illi pauperes,
Prouer. 13. b de quibus in Salomone scribit: Redemptio uiri animæ, ꝑpriæ diuitiæ. Pauper ꝟo nõ sustinet cõminationẽ. Non enim potest futurarũ pœnarũ audire terrorẽ, pauper in fide, pauper in gratia, non habẽs diuitias spirituales, nec scientiã scripturarũ: quæ auro & argẽto, & precioso lapidi cõparaẽ. Quoniã igitur nõ egent sani medico, sed hi qui male habẽt: ꝑpterea & apostolis in dexterarũ cõmunicatione cõuenit: ne spernerẽt pauperes: ne despicerent peccatores: sed semper meminissent eorũ, sicut Paulus
1. Cor. 5. b Corinthij illius meminit: quẽ cũ in priori epistola contristasset ad tẽpus, ut corpore per pœnitentiã laborante spiritu saluus fieret: in secunda, ne maiori tristicia absorberetur, reuocat ad ecclesiam. Petitq; cunctos ut cõfirment in eum charitatẽ: & donent fratri sicut ipse unicuiq; eorũ in facie christi donauerit: implens pactum qd hierosolymis fecerat, ut semper pauperum recordaret. b Cum autẽ uenisset petrus Antiochiam ꝛc. cũ gentibus edebat ꝛc. Ex eo ꝙ Petrus anteq; quidã de hierosolymis Antiochiã uenirẽt, edebat cũ gentib9: ostendit nõ eum oblitũ fuisse præcepti: nullum hominẽ cõmunẽ & immundũ dicere: sed quia ꝑpter eos qui adhuc legem obseruandã putabant: paululũ se a cõuictu subtraxerat gentiũ: ita ut etiã cæteri qui ex iudæis erant similiter facerent: & Barnabas qui cũ Paulo in gentib9 euãgeliũ prædicabat, hoc facere cogeret. Hi qui Antiochiæ crediderãt ex gentib9: nec fuerant circũcisi, cõpellebanẽ ad legis onera transcẽdere: nõ intelligẽtes dispẽsationẽ Petri: qua iudæos saluari cuperet: sed putantes ita se euangelij habere rationẽ. Cũ itaq; uidisset apostolus Paulus periclitari gratiã christi, noua bellator ei9 usus est arte pugnãdi: ut dispẽsationẽ Petri, qua iudæos saluari cupiebat: noua ipse contradictionis dispẽsatione corrigeret: & resisteret ei in facie: nõ arguens propositũ, sed quasi in publico contradicens: ut ex eo ꝙ Paulus eum arguens resistebat: hi qui crediderãt ex gentibus seruarenẽ. Q̃ si putat aliquis uere Paulum Petro apostolo restitisse: & ꝑ ueritate euãgelij intrepide fecisse iniuriam præcessori: nõ ei stabit illud qd & ipse Paulus iudæis iudæus factus est, ut iudæos lucrifaceret: & eiusdem simulationis tenebiẽ reus, qñ caput totõdit in Cencris: & facto caluitio, oblationem obtulit in hierusalẽ: & Timotheũ circũcidit: & nudipedalia exercuit: quæ utiq; manifestissime de cerimonijs iudæorum sunt. Si itaq; ipse qui ad prædicationẽ gentium missus erat: nõ putauit abs re dicere: Sine offendiculo estote iudæis & ecclesiæ dei: quõ & ego oĩb9 ꝓ oĩa placeo: non quærens qd mihi utile est, sed qd multis ut saluenẽ: & fecit aliqua quæ cõtraria essent euãgelij libertati, ne scandaliçaret iudæos: qua auctoritate, qua fronte audet hoc in Petro reprehendere: qui circũcisionis apostolus erat, qd ipse Apl'us gentiũ arguiẽ cõmisisse? Sed ut ante iam diximꝰ, restitit sed'm faciem publicã Petro & cæteris: ut hypocrisis obseruandæ legis, quæ nocebat eis qui ex gẽtib9 crediderãt correptionis hypocrisi emenda retur: & uterq; pp'us saluus fieret: dum & qui circũcisionem laudant, Petrum sequunẽ: & qui circũcidi nolunt, Pauli prædicant libertatẽ. Q̃ autẽ ait, reprehensibilis erat: ꝑpterea inediæ tẽperauit: ut intelligamus nõ tam a Paulo eum fuisse reprehensibilẽ, q̃ his fratrib9 cũ quib9 ante edens se ab eis postea separabat. Vtilẽ ꝟo simulationem, & assumendam in tpe: Hieu regis israel nos doceat 4. Reg. 10. d
exẽplũ: qui cũ non potuisset interficere sacerdotes Baal: nisi se finxisset uelle idolũ colere dicens: Congrega mihi oẽs sacerdotes Baal: si eñ Achab seruiuit Baal in paucis, ego seruiam in multis. Et Dauid qñ mutauit faciẽ suam 1. Reg. 21. d
corã Abimelech: & dimisit eum & abijt. Nec mirũ, q̃uis iustos homines, tñ aliqua simulare ꝑ tẽpore ob suam & aliorũ salutẽ: cũ & ipse dñs noster nõ habẽs peccatũ, nec carnẽ peccati, simulationẽ peccatricis carnis assumpserit: ut cõdemnans in carne peccatũ, nos in se faceret iusticiam dei. Legerat utiq; Paulus in euangelio dñm præci-
pientẽ: Si aũt peccauerit in te frater tuus, uade & corripe Lu. 17. a
eum inter te & ipsum solũ. Si te audierit, lucrifeceris fratrem tuũ. Et quõ cũ etiã de minimis fratrib9 hoc faciẽdũ iusserit: ausus est apl'orum maximũ in publica facie tam procaciter, tam constanter arguere: Nisi & Petro sic placuisset argui: & Paulus nõ ei faceret iniuriã, de quo ante dixerat: Veni hierosolymã uidere Petrũ: & mansi apud 1. 1. d
eum diebus quindecim: alium autem apostolorũ uidi neminem. Et rursum: Q̃ui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis. Et infra: Petrus & Iacobus, & Ioannes qui uidebantur columnæ esse: & cætera quæ in eius laudes perorat. Aliquotiens cum adolescentulus Rhomæ controuersias declamarem: & ad uera certamina fictis militibus exercerer, currebam ad tribunalia iudicum: & disertissimos oratorum tanta inter se uidebam acerbitate contendere: ut omissis sæpe negocijs in proprias contumelias uerterentur: & ioculari se inuicem dente morderẽt. Si hoc illi faciunt, ut apud reos nullam suspitionẽ præuaricationis incurrant: & fallunt populum circumstantẽ: quid putamus tantas ecclesiæ columnas, Petrũ & Paulum tanta uasa sapientiæ inter dissidentes iudæos atq; gentiles facere debuisse? nisi ut eorũ simulata contentio, pax credentiũ fieret: & ecclesiæ fides, sancto inter eos iurgio cõcordaret. Sunt qui cephan, cui hic in faciẽ Paulus restitisse se scribit: nõ putent apostolũ Petrũ, sed alium de septuaginta discipulis isto uocabulo nuncupatũ: Et dicunt nequaq; Petrũ a cõuictu gentiũ se potuisse

A potuisse subtrahere: qui & centurionē Corneliū baptiça
rat. Et cū ascēdisset hierosolymā, disceptantib⁹ aduersus
Act.11.a se qui erant ex circūcisione, & dicētibus: Quare introisti
ad uiros præputiū habentes, & manducasti cū illis? Post
narrationē uisionis tali respōsionē suam fine cōcluserit:
Si ergo eandē gratiā
dedit illis deus, sicut
& nobis qui credidi/
mus in dominum Ie
sum christū: ego quis
eram q̄ possem pro/
hibere deū? Quibus
auditis, tacuerunt &
glorificauerūt deum
dicētes: Ergo & genti
bus deus pœnitentiā
ad uitam dedit: Maxi
me cū Lucas scriptor
historiæ, nullā huius
dissensionis faciat mentionē: nec dicat unq̄ Petrū Antio
chiæ fuisse cum Paulo: & locum dari Porphyrio blasphe
manti: si aut Petrus errasse: aut Paulus procaciter apo/
stolorū principē cōfutasse credat. Quib⁹ primū respon
dendū, alterius nescio cuius Cephe nescire nos nomen.
Nisi ei⁹ qui & in euāgelio, & in alijs Pauli epistolis: & in
hac quoq̄ ipsa modo Cephas, modo Petrus scribit. Nō
q̄ aliud significet Petrus, aliud Cephas: sed q̄ quā nos la
tine & græce petrā uocemus, hanc hebræi & syri propter
linguæ inter se uiciniā, cephan nuncupent. Deinde totū
argumentū epistolæ q̄d oblique de Petro, Iacobo, & Io/
anne dicit, huic intelligētiæ repugnare. Nec mirum esse
si Lucas hanc rem tacuerit: cum & alia multa quæ Pau/
lus sustinuisse se replicat, historiographi licentia præter/
miserit: & non statim esse cōtrariū, si q̄d alius ob causam
dignū putauit relatu, alius inter cætera dereliquit. De/
nicq̄ primū episcopū antiochenæ ecclesiæ Petrū fuisse ac/
cepimus, & Rhomā exinde translatū: q̄d Lucas penitus
B omisit. Ad extremū si propter Porphyrij blasphemiam,
alius nobis fingendus est Cephas, ne Petrus putetur er/
rasse: infinita de scripturis erunt radenda diuinis: quæ
ille, quia nō intelligit, criminat. Sed aduersum Porphy/
rium: in alio, si christus iusserit, opere pugnabim⁹: nunc
reliqua prosequamur. a ¶ Sed cū vidissem q̄ non recto
pede incedunt ꝛc̄. Sicut hi qui sanis gressibus claudicare
se simulant: nō uitium habent in pedibus, sed est aliqua
causa cur claudicēt: ita & Petrus sciens circumcisionē &
præputium nihil esse, sed obseruationē mandatorū dei:
edebat quidē ante cum gentib⁹: sed pro tempore ab eis
se, ne iudæos a fide Christi perderet, subtrahebat. Vnde
& Paulus eadē arte qua ille simulabat, ei restitit in faciē:
& loquit corā omnib⁹: non tam ut Petrū arguat, q̄m ut hi
quorū causa Petrus simulauerat, corrigantur. Q̄d si cui
iste non placet sensus: quo nec Petrus peccasse, nec Pau/
lus procaciter ostendit arguisse maiorē: debet exponere
qua cōsequētia hoc Paulus in altero reprehendat, quod
ipse cōmisit. b ¶ Si tu cum iudęus sis/gentiliter et non iu/
daice vivis: quō gentes cogis iudaiçare? Indissolubili argu
mento cōstringit Petrū: immo p Petrū eos qui pugnātia
illum inter se facere cogebant. Si (inquit) o Petre tu natū/
ra iudæus es, circumcisus a parua ætate: & uniuersa le/
gis præcepta custodiens: nunc ob gratiam christi scis ea
nihil per se habere utilitatis: sed exemplaria esse & ima/
gines futurorū: & cum his qui ex gentibus sunt, cibum
capis: nequaq̄m ut ante superstitiose, sed libere & indiffe/
renter uictitans: quō eos qui ex gentibus crediderunt,
nunc recedens ab eis: & quasi a cōtaminatis te separans
& secernens, compellis iudaiçare? Si em̄ immundi sunt
a quibus recedis: idcirco autē recedis: quia non habent
circumcisionē, compellis eos circumcidi & iudæos fieri:
cum tu ipse natus iudæus gentiliter uixeris. Et latenter
ostendit causam quare aduersum eū disputauerit: quia
scilicet gentes simulatione sua iudaiçare cōpelleret, dum
cum cupiunt æmulari. c ¶ Nos natura iudęi/et non ex

a Sed cū uidissem q̄ nō recto pede incedunt ad ueritatē
b euāgelij, dixi Petro corā omnib⁹: Si tu cū iudæus sis, gen
tiliter & non iudaice uiuis: quō gentes cogis iudaiçare?
c Nos nātura iudæi, & nō ex gentib⁹ peccatores. Scientes
autē q̄ non iustificat homo ex operibus legis, nisi per
fidem Iesu christi: & nos in Christo Iesu credidimus, ut
iustificemur in fide Christi, & non ex operibus legis.

Propter quod

gentibus peccatores. Subrepunt hoc loco hæretici: qui ri C
dicula quædam & inepta fingentes, aiunt, nec spiritua/
lem peccare posse naturam: nec iuste aliquid facere ter/
renam. Quos interrogemus quare de bona oliua rami
fracti sunt: & cur de oleastro in radicē bonæ oliuæ inserti
sint: si nec de bono
cadere quicq̄ potest,
nec de malo surgere?
Aut quomō uel Pau
lus persecutus sit añ
ecclesiam, si de natu/
ra spirituali fuit: aut
postea apostolus fa/
ctus, si de terrena fœ/
ce generatus est. Q̄d
si terrenum eum nō
fuisse contenderint,
ipsius uerba pona/
mus. Eramus filij na Eph.2.a
tura iræ, sicut & cæteri. Natura iudæus est, qui de genere
est Abraham: & a parētibus die octauo circumcisus est.
Non natura iudæus, qui postea est factus ex gentibus.
Vt autem totum argumentū breui sermone comprehen
dam, sensus est iste qui texit. Nos, id est, ego & tu Petre:
miscuit enim personam suam, ne illi facere uideretur in/
iuriam: Cum essemus (inquit) natura iudæi, ea facientes
quæ lege præcepta sunt, & non ex gentibus peccatores:
qui uel generaliter, quia idolis seruiūt, peccatores sunt:
uel quos nunc putamus immundos, scientes q̄ nō pos/
semus ex legis opere, sed ex Christi saluari fide: credidi/
mus in christum: ut q̄d lex nobis non dederat, fides tri/
bueret quam habebamus in christo. Q̄ si recedentes a
lege, in qua saluari non potuimus, transcendimus ad fi/
dem, in qua non carnis quæritur circumcisio, sed cordis
puri deuotio: & nunc a gentib⁹ recedendo hoc agimus:
ut quicunq̄ non sit circumcisus immundus sit: ergo fi/
des in christum in qua nos putabamus ante saluari, ma D
gis peccati est minister q̄m iusticiæ, quæ aufert circūcisio/
nem: quā qui non habuerit, immundus est. Sed absit: ut
quod semel destruxi, & sciui mihi nō profuisse, rursum
uendicem. Semel a lege discedens, legi sum mortuus, ut
in christo uiuerem: cruciq̄ eius affixus, & in nouū rena/
tus hominē, fide magis q̄m carne subsisterē: & cū Christo
egrederer e mundo. Q̄d semel adorsus sum, teneo. Non
mihi gratis christus est mortuus: in quo frustra credidi,
si putaui absq̄ fide eius in ueteri lege saluari. d ¶ Scien
tes autem q̄ non iustificat homo ex operibus legis / nisi per
fidē iesu christi ꝛc̄. Aiunt quidā: si uerū hoc sit q̄d Paulus
affirmat, ex operibus legis neminē iustificari, sed ex fide
Iesu christi, patriarchas & prophetas, & sanctos, qui ante
Christi aduentū fuerunt, imperfectos fuisse. Quos ad/
monere debemus eos hic dici iusticiam non consecutos:
qui tm̄ ex operibus iustificari posse se credunt. Sanctos
autem qui antiquitus fuerint, ex fide christi iustificatos.
Siquidem Abraham uidit diem Christi, & lætatus est. Et Ioh.8.g
Moyses maiores diuitias æstimauit thesauro ægyptiorū,
improperium Christi. Aspiciebat enim in remuneratio/
nem. Et Esaias uidit gloriam Christi: ut Ioannes euange Esa.6.a
gelista commemorat: & Iudas de omnibus generaliter: Iude.b
Cōmonere (inquit) uos uolo scientes semel omnia: quo/
niam Iesus populum de terra ægypti saluans: secundo
eos qui non crediderunt, perdidit. Vnde non tam legis
opera damnantur, q̄m hi qui tm̄ ex operibus iustificari se
posse confidunt. Saluatore quoq̄ ad discipulos loquen
te: Nisi superabundauerit iustitia uestra plus q̄m scriba/ Matth.5.e
rum & pharisæorū, non intrabitis in regnum cœlorum.
Congregandū in hoc loco quanta in lege præcepta sint,
quæ explere nullus queat. Et ecōtrario dicendum, quæ/
dam legis etiam ab his fieri qui ignorent eam. Sed ideo
non iustificari operatores eius: quia absq̄ fide Christi
fiant: uerbi gratia: non dormire cum uiro dormitione
mulieris: non adulterari: non rapere: sed magis hono/
rare patrē & matrē: & cætera quæ imperata sunt, facere.

Q̄d si de sanctis

E

Qđ si de sanctis uiris nobis exempla protulerint: qđ in lege uersati, ea quæ legis fuerant perpetrarint, dicemus:
1. Timo. 1. b Quia iusto lex non est posita, sed iniquis & nō subditis, impijs & peccatoribus, cōtaminatis & immundis. Qui autē a deo doctus sit: nō habere eū necesse ut uel de charitate doceaē, Paulo
1. Thessal. 4. b dicente: De charitate aūt nō necesse habeo scribere uobis: ipsi eī uos a deo docti estis, ut diligatis inuicem.
a ¶ Propter quod ex operib⁹ legis nō iustificabit oīs caro ꝛc. Nō iustificatur ex operibus legis caro illa, de
Esa. 40. b qua scribitur: Omnis caro fœnū: & omnis gloria eius quasi flos agri. Iustificaē autem ex fide Iesu christi caro illa, de q̄ in resurrectionis dicit sacra/
Lu. 3. b mēto: Oīs caro uidebit salutare dei. Sed & iuxta humiliorem intellectū, iustificabaē q̄ndā ex lege nō oīs caro, sed tm̄ hi homines qui in palæstina erant. Nunc autē ex fide Iesu christi iustificaē oīs caro, dum ecclesia ei⁹ in toto orbe fundatur. b ¶ Ego eī per legē legi mortuus sum/ vt deo viuam. Aliud est per legē mori, aliud legi mori. Qđ legi moriē, uiuebat ei antecp̄ morereē: obseruans sabbata, & neomenias, & dies festos, & uictimarū typicā curiositatē, & fabulas iudaicas, & genealogias. Postq̄ aūt uenit chri/
Roma. 7. c stus & lex, de qua scriptū est: Scimus autē quia lex spiritualis est: per euangelicā legē, legi pristinæ mortuus est: & anima, quæ scđm id qđ scribitur ad Rhomanos: Viro
F uiuēte si nupsisset, adultera uocabaē: mortuo uiro suo. i. lege ueteri, nupsit legi spirituali, ut fructificaret deo. Vñ
Osee. 14. d & in Osee ad eam dicit: Ex me fructus tuus inuētus est.
Ibidem. Cui pulchre mysticū illud inferē: Quis sapiens, & intelliget ista: intelligens, & cognoscet ea? Qui per legē igitur spiritualē legi literæ morie, deo uiuit: cum nō sit sine lege dei, sed in lege sit christi. Qui ỳo legi morie ob peccata, mortuus quidē est: sed nō potest de eo dici qđ sequie, ut uiuat deo. Esse autē legē aliam spiritualē extra legem lite
Roma. 7. c ræ: & alibi Apostolus docet dicēs: Itaq̄ lex quidē sancta & mandatū sanctū, & iustum, & bonū. Et Ezechiel ex per
Ezech. 20. b sona dei: Eduxi (inquit) eos, id est populum iudæorū de terra ægypti: & adduxi eos in desertū: & dedi eis præcepta mea: & iustificationes meas ostendi illis: quas faciet homo & uiuet in eis. De ea ỳo lege quæ iram operaē: cui & Apostolus mortuus est, postea infert: Et ego dedi eis
Ps. 70. c præcepta nō bona: & iustificationes in quib⁹ nō uiuent in eis. Idipsum significaē & in psalterio: Quoniā non cognoui literaturam, introibo in fortitudinem domini.
c ¶ Christo cōfixus sum cruci. Quia dixerat se per legem legi mortuū: quō mortuus fuerit, ostendit: Christo confixus sum cruci: tollens crucē suam & Christū sequēs: &
Lu. 23. c in ipsa obsecrans passione: Memēto mei cum ueneris in regnū tuū. Statimq̄ audiens: Hodie mecū eris in paradiso. Si quis mortificatis membris super terram: & mundo mortuus, cōfiguratus fuerit morti Iesu christi: crucifigie cū Iesu: & trophæum mortificationis suæ, in ligno dominicæ passionis affigit. d ¶ Viuo autem iam nō ego: viuit aūt in me christus. Nō uiuit ille qui q̄ndā uiuebat in lege, quippe qui psequebaē eccliam. Viuit aūt in eo christus, sapiētia, fortitudo, sermo, pax, gaudiū, cæteræq̄ uirtutes: quas qui non habet, non potest dicere: Viuit autē in me christus. Hoc autē totū sub sua persona aduersum Petrū de Petro disputat. e ¶ Qđ autē nunc viuo in carne. Aliud
Roma. 8. b est in carne esse, & in carne uiuere: Qui eī in carne sunt, deo placere nō possunt. Vnde ad bñ uiuentes dicie: Vos autē nō estis in carne. f ¶ In fide viuo filī dei/ qui dilexit me: et tradidit semetipsum p̄o me. Ad Rhomanos de deo loquitur, q̄ filio suo non pepercit: sed ꝓ nobis tradiderit eū: Nunc ỳo de christo q̄ se ipse tradiderit: Qui dilexit me (inquit) & tradidit seipsum ꝓ me. In euāgelio ỳo ubi apostoli enumeraē, inferē: Et Iudas Iscariotis qui & tradidit eū. Rursum in eodē: Ecce appropinquauit qui tradet me. De principibus ỳo sacerdotum, & senioribus ppli, scriptura cōmemorat, q̄ condemnauerint Iesum morti: & ligantes eum duxerint & tradiderint Pilato præsidi. Et deinceps de Pilato: Dimisit eis Barrabbam: Iesum autem flagellatū tradidit eis ut crucifigerēt illū. Igitur & pater tradidit filium: & filius ipse se tradidit: & Iudas & sacerdotes cum principib⁹ tradiderunt: & ad extremū traditū sibi, tradidit ipse Pilatus. Sed pater tradidit, ut saluaret perditū mundū. Iesus ipse se tradidit, ut patris suamq̄ faceret uoluntatē. Iudas autē & sacerdotes & seniores populi & Pilatus, uitam mori nescij tradiderunt. Quæ cum ipsa quoq̄ se ꝓ nostra salute tradiderit: beatus multūq̄ fœlix, qui uiuēte in se christo p̄ singulas cogitationes & opera pōt dicere: In fide uiuo filī dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. g ¶ Non abūcio gratiā dei ꝛc. Abijcit gratiā dei, tam ille qui post euāgelū uiuit in lege, q̄ is qui peccatis post baptismū sordidaē. Qui autē potest iuxta Apostolum dicere: Gratia eius in
1. Cor. 15. b me non fuit uacua: iste & hoc loquitur cōfidenter: Non abijcio gratiā dei. Qđ autē sequie, ualde necessariū est aduersum eos qui post fidē christi putāt legis præcepta seruanda. Dicēdū quippe eis: Si per legē iusticia est, ergo christus gratis mortuus est. Aut certe doceant, quō non christus gratis mortuus sit, si opera iustificent. Sed q̄uis sint hæbetes, dicere nō audebunt christū sine causa mortuū. Ad particulā itaq̄ syllogismi, quæ hic ꝓponie: id est: si eī per legē iusticia: ergo christus gratis mortuus est: debemus illud assumere qđ cōsequēter inferē, & negari nō potest: christus autē nō est gratis mortuus: & concludere: Non igitur per legem iusticia. Hucusq̄ contra Petrum, nunc ad Galatas reuertitur. Ca. III

O

¶ Insensati galatę ꝛc. Dupliciter hic locus intelligi potest: Vel ideo insensatos galatas appellatos, a maioribus ad minora uenientes, quia cœperint spiritu & carne, consumeē: Vel ob id q̄ una/quæq̄ prouincia suas habeat ꝓprietates. Cretēses semp
Titum. 1. c mendaces, malas bestias, uentres pigros, uere ab Epimenide poeta dictos, Apus comprobat. Vanos Mauros, & feroces Dalmatas, latin⁹ pulsat historic⁹. Timidos phrygas, omnes poetæ lacerāt. Athenis expeditiora nasci ingenia, philosophi gloriaē. Græcos leues: apud. C. Cæsarem suggillat Tullius dicēs: Aut leuiū græcorū, aut imaniū barbarorū: & ꝓ Flacco, Ingenita (inquit) leuitas: & erudita uanitas. Ipsum israel, graui corde, & dura ceruice, omnes scripturæ arguūt. In hunc ergo modū arbitror & Apostolū galatas regionis suæ ꝓprietate pulsasse. Licet quidam profundis se quæstionib⁹ inserētes: quasi sub obtētu uitandæ hæreseos, quæ diuersas naturas infert, dicant, Tyrios quoq̄ & sidonios, moabitas & ammonitas, & idumæos, babylonios, & ægyptios, oīesq̄ gētes quæ in scripturis nominaē habere quædā idiomata: & ex causis præcedentibus, & merito operū pristinorū: ne iusticia dei ueniat in dubiū: cū unaquæq̄ gens uel bonū uel malum

A uel malum habere asserat̃ q̃ alia nō habeat. Nos istas al
titudines declinātes, superiora sectabimur: aut stulticiæ
eos argui dicētes, per quā spiritū legis & literā dijudica/
re nō possint: aut uitio gentis corripi, q̃ indociles sint &
uecordes, & ad sapientiā tardiores. Q̃d autē sequit̃: quis
uos fascinauit, digne
Paulo, qui & si impe/
ritus est sermone, nō
tñ sciētia debem⁹ ex/
ponere: non q̃ scierit
esse fascinū, qui uul/
go putat̃ nocere: sed
usus sermone sit tri/
uij: & ut in cæteris, ita
& in hoc quoq; loco,
uerbū quotidianæ sermocinationis assumpserit. Legim⁹
in Prouerbijs: Donū, inuidi cruciat oculos. Qui apud
nos inuidus, in græco significantius ponit̃, fascinator: &
Sap.4.c in sapiētia quæ Salomonis scribit̃: Fascinatio malignita/
tis obscurat bona. Quib⁹ docemur exēplis: q̃ uel inui/
dus aliena fœlicitate crucie: uel is in q̃ bona sint aliqua,
alio fascinante, i. inuidēte noceat̃. Dicit̃ fascin⁹ ꝓprie in/
fantibus nocere, & ætati paruulæ: & his qui necdū firmo
uestigio figant gradū. Vnde & quidā e gentilib⁹: Nescio
quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Hoc utrū uerū,
nec ne sit, deus uiderit: quia pōt fieri, ut & dæmones huic
pc̄tō seruiant: & q̃scūq; in dei opere uel cœpisse uel pro/
fecisse cognouerint, eos a bonis operib⁹ auertant. Nunc
illud in causa est q̃d ex opinione uulgi sumptū putam⁹
exēplum: ut quō tenera ætas noceri dicit̃ fascino: sic etiā
Galatæ in Christi fide nuper nati & nutriti lacte, & nō so
lido cibo: ueluti quodā fascināte sint nociti: & stomacho
fidei nauseante, spūssancti cibū euomuerint. Q̃d si aliqs
cōtradicit, exponat quō de cōmuni opinione sit sumptū,
1.Reg.23.b uallis Titanorū in regnorū libris: syrenæ & onocentauri
Esa.34.a in Esaia: arctur⁹ & orion, & Pleiades in Iob: & cætera his
Iob.9.b sīlia: quæ utiq; uocabula, gētilium fabularū & causas &
B origines habēt. Interrogem⁹ hoc loco Marcionē qui pro
phetas repudiat: quō interpreteꝰ id q̃d sequit̃: a ¶ Ex
ārū oculos iesus christus ꝓscriptus est ⁊c. Nobis em̄ recte
ꝓscriptus ē christus: de cui⁹ patibulo & passione, alapis
& flagellis, oīs ꝓphetarū prædicit chorus: ut crucē ipsius
nō de euāgelio tm̄ in q̃ crucifixus referꝰ: sed mīto anteq̃
descēdere dignaret̃ ad terras, & hominē qui ē crucifixus
assumeret, nouerim⁹. Nec parua laus Galatarū est, q̃ ita
crediderint in crucifixum, ut ante fuerat eis proscriptus:
quo scilicet lectitantes ꝓphetas, & omnia ueteris legis sa
cramēta noscentes, uia & ordine uenerint ad credendū.
Legit̃ in quibusdā codicibus: quis uos fascinauit nō cre
dere ueritati? Sed hoc quia in exēplarib⁹ Adamantij nō
habeꝰ, omisim⁹. b ¶ Hoc solum a vobis volo discere ⁊c.
Sunt quidē (ait) multa quæ possunt interrogatione uos
cogere, legi euāgeliū præferendū: sed q̃m insensati estis, &
nequaq̃ ea potestis audire, simplici uobiscū sermone lo/
quor: & de eo q̃d promptum est, sciscitor: Spiritūsanctū
quē accepistis: utrū uobis legis opa, sabbati obseruatio,
circūcisionis, & neomeniarū superstitio dederint, an audi/
tus fidei: per quā ex gētib⁹ credidistis? Q̃d si negari nō
pōt, spiritūsanctū & uirtutes quæ in principio fidei acce/
ptum spiritū sequebant̃: nō ex operib⁹ legis, sed ex fide
Christi datas: manifestū est uos a melioribus exorsos, in
peiora corruere. Cōsyderem⁹ aūt diligēter quia nō dixe
rit: uolo a uobis discere utrum ex operib⁹ spiritū accepi/
stis: sed adiecerit, ex operib⁹ legis. Sciebat em̄ & Cornelīū
centurionē spiritū ex operib⁹ accepisse, sed nō ex operib⁹
legis quā nesciebat. Si autē econtrario dicit̃: ergo & sine
auditione fidei accipi spūs pōt. Nos respondebim⁹ acce
pisse quidē eū spiritū: sed ex auditu fidei & naturali lege,
quæ loquit̃ in cordib⁹ nostris, bona quæq; faciēda & ui/
tanda mala: per quā dudum quoq; Abrahā, Moysen, &
cæteros sanctos iustificatos retulimus: quā augere dein/
ceps potest operū obseruatio, legis quoq; iusticia: nō tñ
carnalis legis quæ præterijt, sed spiritualis: quia lex spiri
tualis est. Neq; ꝙo quia fidem præferim⁹, legis opera de/ C
struimus: nec dicimus scd̃m quosdā, faciam⁹ mala do/
nec ueniant bona: quorū damnatio iusta est, sed seruitu
ti gratiā anteponim⁹. Dicimusq; q̃ iudæi ꝓpter metū fa/
ciunt, id nos facere ꝓpter charitatē. Illos seruos esse, nos
filios: illos cogi ad bo
num, nos bonū spon
te suscipere. Non igit̃
ex fide christi licentiā
nascitur delinquēdi:
sed ex dilectione fidei
uoluntas boni ope/
ris augeꝰ: dum bona
ideo facim⁹ ⁊ nō quia
iudicē formidamus:
sed quia scimus ea ei placere in quē credimus. Quærat
quispiam, si fides nō est nisi ex auditu: quō qui surdi nati
sunt, possunt fieri christiani. Deum quippe patrē ex ma
gnitudine & pulchritudine creaturarū potest quis intel
ligere: & a cōditionibus conditor consequēter agnoscit̃.
Christi autē natiuitas, crux, mors, resurrectio, nisi ex au/
ditu sciri non potest. Aut surdi igitur christiani nō sunt:
aut si surdi sunt christiani, falsum est quod alibi ab apo/
stolo dicit̃: Itaq; fides ex auditu: auditus autē per uerbū
dei. Ad q̃d qui simplici responsione cōtentus est: dicit nō
eum generaliter dixisse: fides oīm ex auditu est, sed fides
ex auditu: q̃d & in parte, & in toto accipi potest: Eorū sci/
licet fides ex auditu, qui audiunt, qui credunt. Qui au/
tem huic scrupulo satisfacere conat̃: prius illud tentabit
asserere, q̃d nutibus quoq; & quotidiana cōuersatione:
& ut ita dixerim totius corporis loquēte gestu, surdi pos
sint euāgeliū discere: deinde etiam hoc, q̃d dei sermo cui
nihil surdum est, ad eas magis loquat̃ aures, de quib⁹ & Lu.8.a
ipse ait in euangelio: Qui habet aures audiendi, audiat. Apocal.2.b
Et in Apocalypsi: Qui habet aurem, audiat quid spiri/ Esa.6.c.33.e
tus dicat ecclesijs. Et Esaias: Dominus addidit mihi au/ et.35.b
riculam. Iste est alius homo cui deus loquit̃ in occulto: Roma.8.e
qui clamat in corde credentis: Abba pater: & (ut frequen
ter exposuimus) quō corpus omnia membra & sensus D
habet: ita animā quoq; uniuersos, & sensus, & membra
habere: & inter cætera aures etiā: quas qui habuerit, nō
magnopere indigebit his auribus corporis ad Christi
euangeliū cognoscendū. Simul autē etiā illud attendite,
q̃ hic spiritus absq; ullo additamēto sanctus intelligat̃:
quem ex dono cōsequimur, & nō hominis, de quo alibi
scribit̃: Incorruptus spiritus est in omnib⁹. Et: Ipse spiri/ Sapi.12.a
tus testimoniū reddet spiritui nostro. Et in alio loco: Ne/ Rom.8.e
mo scit ea quæ in homine sunt, nisi spiritus hominis qui
est in eo. Et in Daniele: Bñdicite spiritus & animæ iusto/ Dañ.3.f
rum dñm. c ¶ Sic stulti estis/ vt cum spiritu cœperitis ⁊c.
Si sanctūspiritū acceperant Galatæ, quomō stulti erant?
Verū statim soluit̃, cœpisse quidē eos spū: sed cum carne
consumarent̃, spiritū ab eis fuisse sublatum. Vnde sine
causa passi sunt tanta quæ passi sunt. Quod ne sibi post
peccatū eueniret, Dauid precat̃ dicens: Spiritūsanctum ꝑs.50.f
tuū ne auferas a me. Diligenter attendite q̃ qui scriptu/
ras iuxta literā sequit̃, cōsumari carne dicatur. Quam/
obrem illud quod ad Corinthios scriptum est: In carne 2.Cor.10.a
uiuentes, non iuxta carnem militamus: melius sic intel/
ligi potest: ut hi militare dicantur in carne, qui uetus te/
stamentum humiliter ediderūt. Qui ꝙo sequuntur in/
telligētiam spiritualem: sint quidē in carne, quia eandē
habent literā quam iudæi: sed non iuxta carnē militent,
a carne ad spiritum transcendentes. Quando uideritis
eum qui primū credit ex gentibus: & ad Christi aratrū
mittit manum, præuio aliquo doctore prudente, sic per
legis iter ad euangeliū pergere, ut omnia illa quæ ibi scri
pta sunt, de sabbato, de açymis, de circūcisione, de uicti/
mis, digne deo intelligat: & deinceps post euāgelij lectio/
nem a iudæo aliquo, aut iudæorum socio persuaderi: ut
umbras & Allegoriæ nubila derelinquēs, sic scripturas
interpreteꝰ ut scriptæ sunt, de hoc potestis dicere: Sic stul
tus es: ut cum spiritu cœperis, nunc carne cōsumaris.

E a ¶ Tanta passi estis sine causa ꝛc. Cõsyderem⁹ infœlices iudæos, quanta supstitione & obseruationis labore uiuãt inter cæteras nationes, dicẽtes: ne tetigeris: ne gustaueris: ne attractaueris: & ꝓbabim⁹ uerum esse qđ dicit: Tanta passi estis sine causa: sed nõ statim ad eos sentẽtia tẽperat & dubia fit, si tñ sine causa: quia de his dicitur, q̃ pñt post legẽ ad euangeliũ reuerti. Meli⁹ autẽ sic intelligi põt, q̃ primũ credentes galatæ ĩ crucifixũ: & a iudæis & a gẽtib⁹ opprobria mſta perpessi sint: & ꝑsecutiones nõ minimas sustinuerint. Quas frustra arguuntur fuisse perpessi, si a gr̃a christi recedant: ꝓpter quã tanta perpessi sunt. Simul & illa spes: q̃ qcũq̃ ob christi fidẽ laborauerit, & postea lapsus fuerit ĩ pcẽtũ: sicut priora sine causa dicit passus fuisse dũ peccat: sic rursum nõ perdat ea si ad pristinã fidẽ & ad antiquũ studiũ reuertat. Aliter: Si circũcisionẽ (inquit) putatis sequẽdã esse post gratiã: ergo usq̃ ad præsens tẽpus sine circũcisione uiuẽtes, oĩa quæ passi estis, in irritũ sunt deducta. Quæ quidẽ mihi uidemini nõ frustra sustinuisse, q̃ scio legẽ post euãgeliũ nõ ualere. Vel certe sic: Non leue erat dãnũ, si circũcisionẽ sequentes, tñ pristinũ fidei perdidissetis laborẽ: nunc ꝙo ad hoc detrimẽtũ, etiã prævaricationis pœna sociat: ut & præterita sine causa perpessi sitis: & in futuro cruciemini. Quidã coacti⁹ ita intelligũt. Cõsyderate pristinã gratiæ libertatẽ & præsentis onera obseruationis in lege: & uidebitis q̃ multa cassostudio feceritis: licet nõ penitus fructus erroris istius desperandus sit, dum çelo dei ad hoc ipsum estis adducti. Ignorantibus eñ cõcedi uenia põt: si ad meliora cõuersi, sciẽtiã in uobis doceatis fluctuasse, nõ studiũ. b ¶ Qui ꝯ tribuit vobis spñm ꝛc. Tribuit, hoc est, administrat, præsentis tpis est legẽdũ: ut ostendat ꝑ singulas horas atq̃ momẽta semp dignis sanctũ spñm ministrari: & quãto quis in dei ope & amore ꝓfecerit, tanto magis sanctis pũs in se habere ꝟtutes: q̃s auditus fidei, & nõ legis opa cõsumant. Nõ q̃ legis opa cõtemnẽda sint: & absq̃ eis simplex fides appetẽda: sed q̃ ipsa opa fide christi adornent. Scita ẽ eñ sapientis uiri illa sentẽtia: nõ fidelẽ uiuere ex iusticia, sed iustũ ex fide. Simul ostẽdit galatas accepto post fidẽ sanctospũ, dona habuisse ꝟtutũ. i. ꝓphetiã, genera linguarũ,
1. Cor. 7. b morborũ curationes: & cætera quæ ad Corinthios in donis spũalib⁹ enumerant. Et tñ post tãta (quia forsitã gratiam discernẽdorũ spirituũ nõ habebãt) a falsis doctoribus irretiti sunt. Obseruandũ etiã q̃ opari ꝟtutes dicant in his, q̃ nõ tenẽt euãgelij ꝟitatẽ: sicut in illis q̃ dñm nõ sequẽtes in noie ei⁹ signa faciebãt, Ioanne uel maxime cõ-
Mar. 9. f querẽte, Præceptor uidim⁹ quendã in noie tuo eĵcientẽ dæmonia: & ꝓhibuim⁹ eũ, quia nõ sequit nobiscũ. Hoc aduersum hæreticos q̃ ꝓbationẽ fidei suæ ex eo si signũ aliqđ fecerint, arbitrant. Qui cũ mãducauerint & biberint in noie dñi: (habẽt quippe & ipsi altare sacrilegũ) & signa multa inuocato saluatore fecisse se iactent, in die iu-
Matth. 7. d dicij merebunt audire: Nõ noui uos: discedite a me qui operamini iniquitatem. c ¶ Sicut Abraham credidit deo ꝛc. Ab hoc loco usq̃ ad eum ubi scribitur: Qui ex fide sunt, bñdicent cũ fideli Abrahã, Marcion de suo apłoerasit. Sed quid ꝓfuit hoc tulisse: cũ cætera quæ reliquit,
Genũ. 12. a insaniæ ei⁹ aduersa sint. Credidit aũt Abrahã deo, exiẽs de patria sua in terrã quã nesciebat: Sarã nonagenariã, & sterilẽ cõfidẽs esse pariturã: & audita repromissione dei, q̃ in Isaac uocaret semẽ ei⁹, ipsum Isaac offerẽs uictimã: & tñ de dñi repromissione nõ dubitãs: recte tali reputat fides ad iusticiã, qui legis opera supergressus: deum non metu, sed dilectione ꝓmeruit. d ¶ Cognoscitis g̃: q: q̃ ex
Roma. 4. a fide sunt: hi filij sunt abrahã. Pleni⁹ de hoc in epła ad Rho-

manos disputat: q̃ fides reputata sit Abrahæ ad iusticiã: nõ in circũcisione, sed in præputio. Et diligẽter obseruãs, docet eos filios esse Abrahæ: quicũq̃ hac mente credidissent: qua incircũcisus credidit Abrahã: qui exultauit ut uideret diẽ dñi: & uidit, & lætatus est. Vñ & ad infideles iudæos dicitur: Si filij essetis Abrahæ, opera Abrahæ faceretis. Quæ autẽ alia (illo in tpe cũ hæc dicebant) ab eis opa dñs expectebat, nisi credulitatẽ in filiũ dei quẽ pater miserat loquentem: Qui credit in me: nõ credit in me, sed in eũ qui me misit? Vñ & in alio loco de generis sibi antiquitate, & nobilitate plaudẽtibus respõdet: Et ne dixeritis: quia patrem habem⁹ Abrahã. Põt eñ deus de lapidib⁹ istis suscitare filios Abraham. Lapides ibi nemo ambigit dura significari corda gentiliũ: quæ mollita sunt postea, & fidei recepere signaculũ. Virtutes Abrahã in quib⁹ ante circũcisionẽ deo placuit, diligẽs lector enumera: & q̃scunq̃ in simili ope reppereris, dicito filios esse Abrahã, iustificati in præputio, qui circũcisionẽ nõ ob meritũ operũ, sed in signũ fidei prioris accepit. Quia eñ ex semine eius erat christus oriundus: in q̃ uniuersarũ gẽtiũ fuerat bñdictio repromissa: & ab Abrahã usq̃ ad christũ multa erant sæcula trãsitura: prouidẽs deus, ne soboles dilecti Abrahæ cæteris nationib⁹ miscerent: & paulatim familia ei⁹ fieret incerta, gregẽ israeliticũ quodã circũcisionis cauterio denotauit: ut uiuẽtes inter ægyptios, inter assyrios, babylonios atq̃ chaldæos, hoc signaculo distinguerent. Deniq̃ per q̃draginta annos in eremo nullus est circũcisus: soli quippe sine gẽtis alteri⁹ admixtione uiuebant: statim ut Iordanis ripam transgressus est populus: & in palæstinæ terrã, iudæum se examen infudit, circũcisio necessaria futuro ex cõmixtione gẽtiũ prouidit errori. Q̃ autẽ a Iesu duce, sc̃ḳo scribit ꝑplus circũcisus: significat & in eremo cessasse circũcisionẽ, quæ in ægypto rationabiliter exercebatur: & a dño Iesu christo spirituali circũcisione credentes esse mũdandos. e ¶ Prouidẽs autem scriptura: q̃ ex fide iustificat gẽtes ꝛc. Nõ q̃ ipsa scriptura, atramẽtũ uidelicet & mẽbranæ, quæ insensibiles sũt, possint futura prænoscere: sed q̃ spũssanctus, & sensus q̃ in litera latet, młtis post sæculis uẽtura prædixerint. Porro exẽplũ qđ de Genesi sumptũ est: ita in ꝓprio uolumine cõtinet: Et benedicent in semine tuo oẽs gentes terræ. Qđ Apłus super christũ interpretans ait: Nõ est scriptũ ex seminib⁹ q̃ũ in multis, sed q̃s in uno, & semine tuo qui est christus. Hoc autẽ in oñib⁹ pene testimonijs, quæ de ueterib⁹ libris in nouo assumpta sunt testamẽto obseruare debemus: qđ memoriæ crediderint euãgelistæ uel apłi: & tñ sensu explicato, sæpe ordinẽ cõmutauerint: nõnunq̃ uel detraxerint uerba, uel addiderint. Nulli ꝙo dubiũ q̃ in Isaac, & Iacob, siue in duodecim patriarchis, & cæteris q̃ de Abraham stirpe descẽdunt, non fuerint bñdictæ uniuersæ nationes: sed in christo Iesu ꝓ quẽ oẽs gẽtes laudant deũ: & bñdicit nouũ nomẽ sup terrã. Põt autẽ Apłus & de alio Geneseos loco exemplum seminis usurpasse, ubi scribit: Eduxit autẽ foras, haud dubiũ quin Abraham deus, & dixit ei: Aspice in cœlũ & numera stellas, si poteris dinumerare eas. Et ait illi: Sic erit semẽ tuũ: & credidit Abrahã deo, & reputatũ est ei ad iusticiã. Quicũq̃ igit credunt, bñdicent cũ fideli Abrahã: qui ob egregiã in deũ fidem prim⁹ in eum credidisse narratur. Sicut Enos ob principalem in deum spem: & inter cæteros eminentẽ, sperasse scribit inuocare dñm deum. Non q̃ & Abel de q̃ dñs ait: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me: & cæteri deinceps deũ nõ sperauerint inuocare: sed q̃ ex ea parte unus quisq̃ appellet, quã uel maxime habet. FINIS.

G

Iob. 8. g

Ibi. 5. d

Iob. 8. e

Gen. 22. a et. 26. a

Gen. 15. b

Ibi. 4. d

H

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

QVod in primo cõmẽtariorũ ad Galatas libro: cũ de gentiũ ꝓprietatib⁹ diſputarem, intactum reliquerã: nunc in ſecũdo reddendũ uidet, qui ſint Galatæ, uel quo, unde trãſierint. Vtrũ indigenas eos fuderit, an aduenas quã nunc incolunt terra ſuſceperit: & utrũ linguã cõnubio perdiderint: an & nouã didicerint, & nõ amiſerint ſuam. Marcus Varro cunctarũ antiquitatũ diligẽtiſſimus perſcrutator: & cæteri qui eum imitati ſunt, multa ſup hac gente, & digna memoria tradiderũt. Sed quia nobis ꝓpoſitũ eſt incircũciſos homines nõ introducere in tẽplũ dei: & ut ſimpliciter fatear, multi iam anni ſunt q; hæc legere deſiuimus: Lactantij noſtri quæ in tertio ad Probũ uolumine de hac gẽte opinatus ſit, uerba ponemus. Galli inquit antiquit⁹ a candore corporis galatæ nuncupabant: & Sibylla ſic eos appellat. Qd' ſignificare uoluit Poeta cũ ait: Tum lactea colla auro innectunt', cũ poſſet dicere candida. Hinc uti q; galatia prouincia, in quã galli aliqñ uenientes, cũ græcis ſe miſcuerũt. Vñ primũ ea regio Gallogræcia, poſt galatia noiata eſt. Nec mirũ ſi hoc ille de galatis dixerit: & occidentales ꝓpos tantis in medio terrarũ ſpacijs prætermiſſis, in oriẽtis plaga cõſediſſe memorarit: cũ cõſtet oriẽtis cõtra & græciæ examina, ad occidentis ultima peruenisſe. Maſſiliã phocæi cõdiderũt, ꝙs ait Varro trilingues eſſe, q; & græce loq̃nt', & latine, & gallice. Oppidũ Rhoda, coloni rhodiorũ locauerũt: unde amnis Rhodanus nomẽ accepit. Prætermitto Carthaginis conditores tyrios: & Agenoris urbẽ: prætereo thebas Liberi q̃s in Aphrica cõdidit, quæ ciuitas nunc Thebeſtis dicit'. Relinquo eam partẽ libyæ, quæ græcis urbib⁹ plena eſt. Ad hiſpanias trãſgredior: nõne Sagun tum græci ex inſula Zacyntho profecti cõdiderũt: & oppidũ Tarteſſon, qd' nũc uocat' Cartæia, Iones græci hoies locaſſe referunt'. Montes quo q; hiſpaniarũ, calpe idrus pyrenæ, item inſulæ Aphrodiſiades, & gymneſiæ, quæ uocant' Baleares: nõne græci ſermonis indicia demõſtrant: Ipſa Italia a græcis populis occupata, maior quondã græcia uocabat'. Certe qd' negari non põt Romani de Eneæ aſiani hominis ſtirpe generati ſunt. Ex q̃ euenit, ut & in occidente græci ſæpe acuminis reperiant' ingenia: & in oriente ſtoliditatẽ barbaram redoleant. Nec hoc dicim⁹ q; nõ e regione utrobiq; diuerſa naſcant': ſed qd' ex magna parte etiã cætera quæ nõ ſunt ſimilia, nũcupentur. Itaq; nõ mirũ eſt ſtultos & ad intelligẽtiã tardiores galatas appellatos: cũ & Hilari⁹ latinæ eloquentiæ rhodanus, gallus ipſe & pictauis genitus: in hymnorũ carmine gallos indociles uocet. Et q; nunc oratorũ fertiles ſunt: nõ tam ad regionis diligẽtiã, q̃ ad rhetoricũ clamorẽ pertinet: maxime cũ aquitania, græca ſe iactet origine: & galatæ nõ de illa parte terrarũ, ſed de ferocioribus gallis ſint profecti. Vultis ſcire o Paula & Euſtochiũ, quõ Apl'us unãquãq; prouinciã ſuis ꝓprietatibus denotarit. Vſq; hodie eadẽ uel uirtutũ ueſtigia permanẽt uel errorũ. Romanæ plæbis laudat' fides. Vbi alibi tanto ſtudio & frequẽtia, ad eccleſias & ad martyrũ ſepulchra cõcurrit'? ubi ſic ad ſimilitudinẽ cœleſtis tonitrui amẽ roboat, & uacua idolorũ tẽpla quatiunt'? Nõ q; aliam habeant Romani fidẽ, niſi hanc quã oẽs chriſti eccleſiæ, ſed q; deuotio in eis maior ſit, & ſimplicitas ad credendum. Rurſum facilitatis & ſuperbiæ arguunt'. Facilitatis: ut ibi: Rogo uos fratres ut obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula, præter doctrinã quã uos didiciſtis, faciũt: & declinate ab illis: huiuſmodi em̃ chriſto dño nõ ſeruiũt, ſed ſuo uentri: & per dulces ſermones & bñdictiones ſeducunt corda innocẽtiũ. Veſtra em̃ obediẽtia in omnẽ locũ peruulgata eſt. Gaudeo igitur in uobis: & uolo uos ſapiẽtes eſſe in bono, & ſimplices in malo. Superbiæ ỿo: Noli altũ ſapere, ſed time. Et: Nolo uos ignorare fratres myſteriũ hoc, ut non ſitis ipſi uobis ſapiẽtes. Et in ſequẽtib⁹: Dico em̃ ꝑ gratiã q̃ data ẽ mihi in oib⁹ q; ſunt inter uos: nõ plus ſapere q̃ oportet ſapere: ſed ſapere ad ſobrietatẽ. Et apertius: Gaudere cũ gaudẽtib⁹, flere cũ flentib⁹, Idipſum inuicẽ ſentiẽtes. Nõ alta ſapiẽtes, ſed humilib⁹ cõſentiẽtes. Nolite eſſe prudentes apud uos metipſos. Corinthios quoq; notat q; mulieres eorum intecto capite ſint: & uiri comam nutriant: & indifferenter ueſcant' in tẽplis: & inflati ſapientia ſæculari, reſurrectionẽ carnis negent. Hæc ex parte uſq; hodie permanere: non poteſt dubitare, qui Achaiam uiderit. Macedones in charitate laudant': & in hoſpitalitate ac ſuſceptione fratrũ. Vñ ad eos ſcribit': De charitate autẽ

E fraternitatis,nō neceſſe habem⁹ ſcribere uobis.Ipſi em̄ uos a deo didiciſtis,ut diligatis inuicem. Etem̄ facitis illud in omnes fratres in uniuerſa Macedonia. Sed reprehendunt᷑ q̄ ocioſi domus circūeant:& alienū expectantes cibū,dum ſingulis placere deſyderant, & huc illucq̄ diſcurrant: quid apud ſingulos agat᷑,enunciēt.Sequit᷑ em̄:Rogam⁹ autē uos fratres,ut abundetis magis,& operā detis ut quieti ſitis:& ut ueſtrū negociū agatis: & operemini manib⁹ ueſtris ſicut præcipi/ mus uobis: & ut honeſte ambuletis ad eos qui foris ſunt, & nullius aliquid deſyderetis. Q d᷑ ne quis putet officio magis docētis c̄p uitio gentis admonitū, in ſecūda ad eoſdem inculcat ac repli cat dicēs:Nam & cum eſſem⁹ apud uos,hoc denunciabam⁹ uobis: qm̄ ſi quis operari non uult, nec manducet.Audiuimus em̄ inter uos quoſdā ambulare in quiete:nihil operantes,ſed curioſe agētes.His autē qui eiuſmodi ſunt,denunciam⁹ & obſecram⁹ in dño Ieſu chriſto : ut cū ſilentio operantes,ſuū panē manducēt.Longum eſt ſi uelim de Apl̄o & de ſcripturis omnib⁹ ſingularū gentiū,uel uirtutes obſeruare uel uitia:cū ad hæc ipſa quæ dixim⁹, inde deuoluti ſumus q d᷑ ga/ latæ ſtulti & uecordes,pnunciati ſint.Scit mecū qui uidit Anchiram metropolim galatiæ ciuita/ tem,q̄ nūc uſq̄ ſchiſmatib⁹ dilacerata ſit:q̄ dogmatū uarietatib⁹ cōſtuprata:Omitto cataphry/ gas, ophitas, borboritas,& manichæos.Nota em̄ iam hæc humanæ calamitatis uocabula ſunt. Quis unc̄p paſſalorincitas,& aſcodrobos,& artotyritas,& cætera magis portenta c̄p numina in aliqua parte romani orbis audiuit᷑ Antiquæ ſtulticiæ uſq̄ hodie manent ueſtigia. Vnū eſt q d᷑ inferim⁹,& promiſſum in exordio reddim⁹:galatas excepto ſermone græco, quo omnis oriens loquit᷑,propriā linguam eandē pene habere quā Treuiros:nec referre ſi aliqua exinde corrupe/ rint:cum & Aphri phœnicum linguam nonnulla ex parte mutauerint:& ipſa latinitas,& regio/ nibus quotidie mutetur & tempore.Sed iam ad propoſitum reuertamur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER SECVNDVS.

F Vicunq̄ enim ex operibus legis ſunt/ ſub ma/ ledicto ſunt ⁊c̄.Hunc morem habeo:ut quo/ tienſcūq̄ ab apo/ ſtolis de ueteri inſtrumēto ali/ quid ſumit᷑, recurrā ad originales libros: & diligenter inſpiciā, quomō in ſuis locis ſcripta ſint . Inueni Deut.27.d itaq̄ in Deutorono/ mio hoc ipſum apud Lxx. interpretes ita poſitum : Maledictus omnis homo qui nō permanſerit in omnibus ſermonib⁹ legis huius, ut faciat illos:& dicet omnis populus,fiat. Apud Aqui/ lam ꝙo ſic:Maledictus qui nō ſtatuerit uerba legis hui⁹, ut faciat ea:& dicet omnis populus,uere . Symmachus: Maledictus qui non firmauerit ſermones legis iſtius, ut faciat eos:& dicet omnis populus,amen.Porro Theodo/ tio ſic tranſtulit:Maledictus qui non ſuſcitauerit ſermo/ nes legis huius facere eos: & dicet om̄is populus, amen. Ex quo intelligimus Apoſtolū,ut in cæteris,ſenſum ma/ gis teſtimonij poſuiſſe c̄p uerba : & incertum habemus utrū Lxx.interpretes addiderint,omnis homo & in om/ nibus : an in ueteri hebraico ita fuerit,& poſtea a iudæis deletum ſit.In hanc me autem ſuſpitionem illa res ſtimu lat:quod uerbum omnis & in omnib⁹, quaſi ſenſui ſuo neceſſariū ad probandum illud,quod quicunq̄ ex ope ribus legis ſunt, ſub maledicto ſint : Apoſtolus uir he/ brææ peritiæ:& in lege doctiſſim⁹ nunc̄p protuliſſet: niſi in hebræis uoluminibus haberetur : quam ob cauſam ſamaritanorū hebræa uolumina relegens,inueni בל :quod interpretat᷑, omnis ſiue omnibus, ſcriptum eſſe : & cum Lxx.interpretibus concordare.Fruſtra igitur illud tule/ runt iudæi:ne uiderentur eſſe ſub maledicto,ſi non poſ/ ſent omnia complere quæ ſcripta ſunt:cum antiquiores alterius quoq̄ gentis literæ id poſitum fuiſſe teſtentur.

Quoniam autem nemo poſſit explere legem: & cuncta G facere quæ iuſſa ſunt: & alibi teſtatur Apoſtolus dicens: Quod enim erat impoſſibile legis,in quo infirmabatur Roma.8.a per carnem:deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, de peccato cōdemnauit peccatū in carne. Q d᷑ ſi uerū eſt,poteſt nobis obiici : Ergo & Moyſes , & Eſaias , & cæteri prophetæ, qui ſub operib⁹ legis fue runt , ſub maledicto ſunt . Quod non ti/ mebit annuere , qui dicentē apoſtolum le gerit: Quia chriſtus nos redemit de male/ dicto legis,factus pro nobis maledictum: & reſpondere unumquemq̄ ſanctorum ſuo tempore maledictionem factum eſſe pro populo. Nec ſtatim hoc tribuēs & iuſtis uiris,uidebitur detrahere ſaluatori : quaſi nihil præcipuum & excellens habuerit,factus pro nobis maledictum: cum & cæteri pro alijs maledictum facti ſint . Nemo enim il/ lorum c̄uis factus fuerit ipſe maledictio, de maledicto quempiā liberauit, abſq̄ ſolo domino Ieſu chriſto,qui precioſo ſanguine ſuo:& nos omnes & ipſos Moyſen di/ co & Aaron prophetaſq̄ cunctos & patriarchas , de ma/ H ledicto legis redemit. Nec hoc ex meo ſenſu dictum pu/ tetis:ſcriptura teſtis eſt : quia Chriſtus gratia dei, ſiue ut 2.Cor.5.c in quibuſdam exemplaribus legitur,abſq̄ deo,pro om/ nibus mortuus eſt.Si autem pro omnib⁹, & pro Moyſe, & pro uniuerſis prophetis, e quibus nullus potuit de/ lere chirographum uetus, quod aduerſum nos ſcriptū erat,& affigere illud cruci.Omnes peccauerunt:& indi/ Col.2.c gent gloria dei . Eccleſiaſte quoq̄ hanc firmante ſenten/ Roma.3.c tiam.Homo non eſt iuſtus in terra , qui faciat bonum & Eccl.7.c non peccet. Denic̄p & inferius Apoſtoli dictum manife/ ſte docet:nec Moyſen,nec illuſtrem aliquem de antiquis uirum,apud deum iuſtificari potuiſſe per legem.Sequi tur enim: b ¶ Quoniam autem in lege nemo iuſtifica/ Abacuk.2.a tur ⁊c̄. Exemplum quo probatur iuſtus ex fide uiuere, & non ex operibus, de Habacuc tulit : q d᷑ ita Lxx.inter/ pretes

Quoniam autem nemo poſſit explere legem: & cuncta facere quæ iuſſa ſunt: & alibi teſtatur Apoſtolus dicens: Quod enim erat impoſſibile legis,in quo infirmabatur per carnem:deus filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, de peccato cōdemnauit peccatū in carne.

Quicunq̄ enim ex operib⁹ legis ſunt,ſub maledicto ſunt. Scriptum eſt enim: Maledictus omnis qui nō per/ manſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in b libro legis ut faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iuſtificatur

A pretes ædiderũt: Iustus autẽ ex fide mea uiuit. Aquila & Theodotio: Iustus autẽ ex fide eius uiuit. i. dei. Consyderandum itaq; quia nõ dixerit, hõ aut uir ex fide uiuit: ne occasionem tribueret ad uirtutũ opera cõtemnenda: sed iustus ex fide uiuit: Vt quicunq; fidelis esset, & per fidem uicturus, non aliter possit ad fidẽ uenire uel in ea uiuere, nisi prius iustus fuisset: & puritate uitæ q̃si quibusdã ad fidem gradibus ascẽdisset. Potest ergo fieri, ut sit aliquis iustus, & tñ nõ uiuat absq; fide christi. Si legenti scrupulus cõmouet, Pauli uerba suscipiat: in quibus de se ait: Sc̃m iusticiã quæ in lege est sine reprehẽsione. Erat igitur Paulus tunc iustus in lege: sed necdũ uiuere poterat: quia non habebat in se christum loquentẽ: Ego sum uita. In quẽ credens postea cœpit & uiuere. Faciamus & nos aliquid simile huic q̃d dicit: iustus ex fide uiuit, & dicam⁹: castus ex fide uiuit: sapiẽs ex fide uiuit: fortis ex fide uiuit: & a cæteris ꝟtutũ partib⁹ uicinã sententiã proferam⁹ aduersum eos qui in christum nõ credentes, fortes & sapiẽtes, tẽperantes se putant esse uel iustos: ut sciant nullũ absq; Christo uiuere: sine quo oñis uirtus in uitio est. Potest præsens testimonium & sic legi: quia iustus ex fide, ut deinceps inferat, uiuit. Q̃d autem ait: Lex nõ est ex fide, sed qui fecerit ea uiuet in illis: manifestissime demõstrat: nõ simplicẽ dici uitam, sed eam quæ referat ad aliquid. Iustus quippe ex fide uiuit: & non addit, in his siue in illis. Viuens autẽ in lege qui fecerit ea, uiuet in illis: hoc est, in his quæ fecit, quæ putauit bona: mercedẽ laboris sui habẽs ea tñ opera quæ fecit: siue longitudinẽ uitæ (ut iudæi putant), siue declinationẽ pœnæ, per quam transgressor legis occidit. Viuere autẽ in illis, nõ putemus apostoli uerba esse, sed Eçechielis prophetæ qui ait: Et eduxi eos in desertum: & dedi eis præcepta mea: & iustificationes meas demõstraui eis, q̃s faciet hõ & uiuet in eis. Q̃ui cũ illos qui in præceptis & iustificationibus ambulassent, uiuere dixisset: adiecit: Et dedi eis præcepta non bona: & iustificationes in quib⁹ nõ uiuerẽt in eis. Q̃uãta in uerbis cõsyderatio, ubi dixit: Dedi eis præcepta & iustificationes in quibus uiuerẽt in eis: nõ adiunxit, bona. Vbi ꝟo posuit in quib⁹ nõ uiuerent in eis, addidit: Et ego dedi eis præcepta non bona: & iustificationes in quib⁹ nõ uiuent in eis. Sed hæc pleni⁹ in Eçechiele: nũc ad ordinẽ epistolæ reuertamur.

Phil.3.b

Ioh.11.c

Eçech.20.d

B

a ¶ Christus nos redemit de maledicto legis ꝛc. Subrepit in hoc loco Marcion de potestate creatoris, quem sanguinarium, crudelẽ infamat & uindicẽ, asserens nos redemptos esse per christũ, qui alterius boni dei filius sit. Q̃ui si intelligeret q̃d differũt emere, & redimere: (quia qui emit, alienũ emit: qui autẽ redimit, id emit ꝓprie q̃d suũ fuit, & suũ esse desiuit) nunq; scripturarũ uerba simplicia, in calumniã sui dogmatis detorqueret. Redemit ergo nos christus de maledicto legis, q̃d peccantib⁹ cõstitutum est: quos ipse increpat per ꝓphetã dicẽs: Ecce peccatis uestris uenditi estis: & in iniquitatib⁹ uestris dimisi matrẽ uestrã. Et Apostus hoc ipsum ꝛeplicat dicens: Ego autẽ carnalis sum uenundatus sub peccato. Maledicta quoq; legis quæ in Leuitico & Deuteronomio scripta sunt: non deo auctore cõplent, sed ꝓphetico spũ his qui peccaturi erant ea quæ uentura sunt, nunciant. Q̃ si Apli uoluerit nos testimonio coartare dicẽtis: Q̃uicũq; ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt: scriptũ est em̃: Maledictus oñis qui non permanserit in omnib⁹ quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea: & asserere omnes qui sub lege fuerint, fuisse maledictos: interrogem⁹ eum utrum hi qui sub euangelio christi sunt, & eius præcepta nõ faciunt, maledicti sint an nõ. Si maledictos dixerit, id habebit in euãgelio q̃d nos habemus in lege. Si maledictos negauerit, frustra ergo euãgelij præcepta sunt posita: & absq; mercede erunt hi qui illa cõpleuerint. Soluit itaq; utrũq; hoc modo: quõ christus Iesus ex maledicto nos legis liberauit, factus ꝓ nobis maledictũ: ita de maledicto quoq; euãgelij quod statutũ est super eos qui eius præcepta nõ fecerint, eruit nos: factus pro nobis ipse maledictũ, sciens talẽti quoq; minimã non dimittere portiõnem, & nouissimum exigere quadrantẽ.

iustificat apud deũ: manifestũ est, quia iustus ex fide uiuet. Lex autẽ non est ex fide, sed qui fecerit ea uiuet in illis. Christus nõs redemit de maledicto legis, factus ꝓ nobis maledictũ. Quiã scriptũ est: Maledictus omnis qui pendet in ligno: ut in gẽtib⁹ bñdictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationẽ spũs accipiam⁹ per fidem.

b ¶ Quia scriptũ est: Maledictus omnis q̃ pendet in ligno ꝛc. Antecq; de sensu & uerbis Apostoli disputem⁹, iustum uidet Deuteronomij testimoniũ, de quo & Apstus hæc sumpsit, pauDeut.21.d cis replicare & cõponere illud cæteris ædition⁹. Lxx. ergo interpretes ita hunc locũ trãstulere: Si autẽ fuerit in aliq̃ peccatũ & iudiciũ mortis, & mortuus fuerit: & suspẽderitis eum in ligno, nõ dormiet corpus illi⁹ sup lignũ: sed sepeliẽtes sepelietis eum in die illa: quia maledictus à deo omnis qui pendet in ligno: & nõ cõtaminabis terrã tuam quam dñs deus tuus dabit tibi in hæreditatem. Aquila: Et cũ fuerit in uiro peccatũ iudiciũ mortis: & occisus fuerit & suspẽderis eum super lignũ: nõ cõmorabitur morticinũ ipsius super lignum: sed sepeliens sepelies eum in die illa: quia maledictio dei est, qui suspẽsus est: & non cõtaminabis humũ tuã quã dñs deus tuus dabit tibi hæreditatẽ. Symmachus: Si autẽ fuerit homini peccatum ad iudiciũ mortis: & occisus fuerit: & suspẽderis eum super lignũ: non pernoctabit cadauer ipsius super lignũ, sed sepultura sepelies eum in die ipsa: quia ꝓpter blasphemiã dei suspẽsus est: & nõ cõtaminabis terrã tuã quã dñs deus tuus dabit tibi ad hæreditatẽ. Theodotio: Et quia erit in uiro peccatũ iudiciũ mortis, & morieꝫ: & suspẽdes eum in ligno: nõ dormiet morticinũ eius super lignũ: quia sepultura sepelies eum in die ipsa: quia maledictio dei est suspẽsus: & nõ cõtaminabis adama tuam quã dñs deus tuus dederit tibi hæreditatẽ. Porro אַדְמָה; terra siue humus, lingua hebræa appellat. In eo autem loco ubi Aquila & Theodotio similiter transtulerunt, dicẽtes: quia maledictio dei est suspẽsus: in hebræo ita ponitur: כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי. Hæc uerba Hebion illẽ Hereũarches semichristianus, & semiiudæus ita interpretatus est: ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est, quia iniuria dei est suspensus. Memini me in altercatione Iasonis & Papisci, quæ græco sermone cõscripta est ita reperisse: λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμαμενος: id est, maledictio dei qui appensus est. Dicebat mihi hebræus qui me in scripturis aliqua ex parte instituit, q̃d possit & ita legi: quia contumeliose deus suspẽsus est. Hæc idcirco cõgessimus: quia famosissima quæstio ẽ: & nobis solet a iudæis ꝓ infamia obijci, q̃ saluator noster & dñs sub dei fuerit maledictõ: Primũ igit intuendũ est: q̃ nõ quicũq; in ligno peperidẽrit, maledictus sit apud deũ: sed qui peccauerit, & ꝓpter scelus morti fuerit adiudicatus, sublatusq; in crucẽ: non ideo maledictus, quia crucifixus est: sed quia in talem inciderit reatũ, ut meruerit crucifigi. Deinde illud opponendũ q̃d inferius causa patibuli plenius exponat, scriptura referẽte, ob maledictũ & blasphemiã dei eum esse crucifixũ. Q̃d apertius Symmachus trãstulit dicens: quia ꝓpter blasphemiã dei suspẽsus est. Ad extremũ interrogemus eos si Ananias & Açarias & Misahel, nolentes adorare idolum Nabuchodonosor, fuissent in ligno suspensi: Eleaçarus quoq; nonagenarius sub Antiocho rege Syriæ: & cũ septẽ filijs gloriosa mater: utrũ maledictos eos æstimaturi fuerint, an omni bñdictione dignissimos? Certe si crucẽ quã Aman, parauerat Mardocheo, nõ ipse, ꝓ suo merito cõscendisset: puto Mardocheus in eam, nõ ut maledictus, sed ut uir sanctus ascẽderet. His & cæteris similib⁹ cõprobat illum esse maledictum, qui

Dañ.3.b

2.Macb.6.d

Hester.7.d

D

E dignū facinus patibulo perpetrarit: Nō eum qui iniqui/
tate iudicū, & inimicorū potentia, uel clamore uulgi, aut
3. Reg. 21. c uirtutum inuidia, aut regis ira fuerit crucifixus. Et Na/
both quondā ad leçabel literas, tota leçrael ciuitas mor/
te damnauit: sed sanguis eius in typo christi, multa post
sæcula uindicaꝝ: dicē
Ose. 1. b te dño ad Osee: Voca
nomen eius Ieçrael:
quia adhuc modicū,
& ulciscar sanguinē
Ieçrael super domū
Hieu. Hæc aduersum
iudæos. Cæterum ut
ad nos redeat dispu/
tatio, scire nō possum
Deut. 21. d q̄re Apostolus in eo
qđ scriptū est: Male/
dictus a deo oīs qui
pendet in ligno, uel
subtraxerit aliq̄d uel
addiderit. Si enim se/
mel auctoritatē Lxx.
interpretū sequebaꝝ: debuit sicut ab illis ædituꝫ est, & dei
nomen adiungere. Sin vo ut hebræus ex hebræis, id qđ
in sua lingua legerat, putabat esse uerissimū: nec oīs, nec
in ligno, quæ in hebræo nō habenꝫ assumere. Ex q̄ mihi
uidenꝫ: aut ueteres hebræorū libri aliter habuisse, q̄ nūc
habēt: aut Apostolū (ut ante iam dixi) sensum scriptura/
rum posuisse, nō uerba: aut quod magis est æstimandū,
pōst passionē Christi, & in hebræis, & in nostris codicib⁹
ab aliquo dei nomē appositū: ut infamiā nobis inureret,
qui in christū maledictū a deo credim⁹. Audaci itaq̄ pe/
de ad hoc procedo certamē, ut ad libros prouocē, nullo
loco scriptū a deo quēq̄ esse maledictū: & ubicūq̄ male/
dictio ponitꝫ, nunq̄ dei nomen adiunctū. Maledictus tu
Gen. 3. c ab oīnib⁹ bestijs, dicitꝫ ad serpentē. Et ad Adam: Maledi/
Ibidē. 4. b cta terra in operibus tuis. Et ad Cain: Maledictus tu sup
Ibidem. 9. i terrā. Et alibi: Maledict⁹ Chanaan puer, famulus erit fra
Ibi. 49. a tribus suis. Necnon in alio loco: Maledictus furor eorū,
qa audax: & ira eorū, quia dura. Longū est si uniuersas
F maledictiones, quæ in Leuitico, & in Deuteronomio, &
in Iesu nauæ scribunꝫ, enumerē: & tm in nulla earū, dei
nomē est additū: intantū ut etiā ipse satanas, cum de Iob
Iob. 1. b pollicereꝫ, q̄ si grandibus pressus fuisset angustijs blas/
3. Reg. 21. c phemaret, a meliori parte hoc significauerit dicēs: Nisi te
bn̄dixerit in faciem. Et in regnorum libris, Naboth pro/
pterea lapidat⁹ referꝫ: quia bn̄dixerit deū & regē. Nullū
autē debet mouere q̄ christus ꝓ nobis maledictū factus
sit: quia & deus qui eum dicit fecisse maledictū: ipse (cū
nesciret christus peccatū) pro nobis eum peccatū fecit: &
Phil. 2. a saluator de plenitudine patris, exinaniuit se, formā serui
accipiēs: uita mortu⁹ est: & sapiētia dei fatuitas est appel/
1. Cor. 1. d lata: ut qđ stultū erat dei, sapiētius fieret hominib⁹. Et in
sexagesimooctauo psalmo de se loquitꝫ: Deus tu scis insi
pientiā meā: & delicta mea a te nō sunt absc̄dita. Iniuria
itaq̄ dn̄i, nostra gloria est. Ille mortuus est, ut nos uiuere
mus. Ille descēdit ad inferos, ut nos ascēderem⁹ ad cœlū.
Ille factus est stulticia, ut nos sapientia fierem⁹. Ille se de
plenitudine & de forma dei euacuauit formā serui acci/
piens: ut in nobis habitaret plenitudo diuinitatis, & dn̄i
fierem⁹ e seruis. Ille pepēdit in ligno, ut peccatū qđ com/
miseram⁹ in ligno scientiæ boni ac mali, ligno deleret ap
pensus. Crux eius amaras aquas uertit in dulcē saporē:
& securim perditā in profundūq̄ demersam, missa in fluēta
Iordanis leuauit. Ad postremū factus est ille maledictio:
factus inquā, nō natus: ut bn̄dictiones quæ ꝓmissæ fue/
rant Abrahæ, ipso auctore & præuio transferrenꝫ ad gen
tes: & spiritus repromissio ꝓ fidē illius cōpleꝛeꝫ in nobis:
quā dupliciter debem⁹ accipere: aut in uirtutū spiritua/
libus donis: aut in scripturarum intelligentia spirituali.
1. Cor. 9. d a ¶ Fratres scōm hominē dico ꝛc. Apsus qui omnib⁹ oīa
factus est, ut oēs lucrifaceret, debitor græcis ac barba/
ris, sapiētib⁹ & insipiētibus, galatis quoq̄ q̄s paulo ante
stultos dixerat, factus est stultus. Nō em̄ ad eos his usus G
est argumētis quibus ad Romanos, sed simpliciorib⁹, &
quæ stulti possent intelligere, & pene de triuio. Quod ne
uidereꝫ imperitia & nō arte fecisse, prudentē placat ante
lectorē: & quæ dicturus est, tēperat præfatione præmissa.

• fidem. Frātres, scd'm hominē dico: tamē hominis testa/
mentum cōfirmatum nemo spernit aut superordinat:
Abrahæ dictæ sunt repromissiones & semini eius. Nō
dicit, & seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, &
semini tuo qui est Christus. Hoc autē dico testamentū
cōfirmatum a deo, quæ post quadringentos & triginta
annos facta est lex, non irritum facit ad euacuandam
repromissionē: quia si ex lege hæreditas, iam nō ex pro/
missione. Abrahæ autē per promissionē donauit deus.

Quid igitur

Fratres, scd'm homi/
nem dico: Qđ em̄ di
cturus sum, nō dico
scd'm deum: nō dico
scd'm recōditā sapien
tiam, & eos qui soli/
do possunt uesci ci/
bo: sed scd'm eos qui
ob tenerītudinē sto/
machi lacteo rore pa
scunꝫ: & nequaq̄ ua
lent audire quæ gran
dia sunt. Vñ & ad Co 1. Cor. 3. a
rinthios in quib⁹ au/
diebaꝫ fornicatio: &
talis fornicatio quæ
ne inter gētes quidē,
ait: Ego dico, & nō dn̄s. Et ad eosdem in secunda: Qđ lo 1. Cor. 7. b
quor, nō scd'm dn̄m loquor, sed quasi in insipientia. Pu/ 2. Cor. 11. c
tant aliqui q̄ de testamēto hominis, & de testatoris mor/
te, & cæteris humanæ similitudinis disputatur⁹ exēplis,
dixerit: Fratres scd'm hominē dico. Mihi autem uideꝫ: &
ꝓpter hoc quidē quod illi arbitranꝫ: sed maxime ꝓpter
illud qđ sequitꝫ esse præmissum: id est: Non dicit, & semi/
nibus quasi in multis, sed quasi in uno: & semini tuo qui
est Christus. Omnes scripturas sensu ac memoria per/
agrans, nunq̄ plurali numero semina scripta repperi:
sed siue in bonā partē, siue in malā, semper singulari nu/
mero. Necnon & illud quod infert: Hoc autē dico testa/
mentum cōfirmatū a deo: si quis diligēter hebræa uolu/
mina, & cæteras æditiones cū Lxx. interpretū trāslatione
cōtulerit, inueniet ubi testamētū scriptū est: nō testamētū
sonare, sed pactum: qđ hebræo sermone dicitꝫ בְּרִית. Vnde
manifestū est id fecisse Apostolū qđ promisit: nec recon/ H
ditis ad Galatas usum esse sensib⁹: sed quotidianis & ui/
libus: & quæ possint (nisi præmisisset, scd'm hominem di
co) prudentib⁹ displicere. Supputandi in hoc loco anni
ab eo tēpore quo dn̄s ad Abrahā locutus est dicēs: Et in Gen. 12. d
semine tuo bn̄dicenꝫ omnes gentes, usq̄ ad legislatorem
Moysen: utrum quadringēti triginta sint: uel quō in Ge
nesi ipsi Abrahæ dn̄s polliceaꝫ: qđ post quadringentos
annos de terra seruitutis filij eius exituri sint: Non enim
parua res est: & a multis quæsita, nescio an ab aliquo sit
inuenta. Illud etiā qđ in eodē libro de Thamar & duob⁹ Gen. 38. g
eius paruulis legiꝫ: q̄ scilicet primus qui dicitꝫ Zara, mi/
serit manū suā: & obstetrix ligauerit ei coccinū: & dehinc
illo manum intrinsecus retrahente, manū posterior qui
Phares uocaꝫ, porrexerit: præsenti loco cōgruit: q̄ osten/
derit israel in legis opere manū suam: & eam ꝓphetarū,
& ipsius saluatoris pollutā cruore cōtraxerit: Postea vo
proruperit populus gentium: ꝓpter quē dicitꝫ sepis esse
destructa: & medius paries qui inter iudæos & gentiles
fuerat dissipatus: ut fieret unus grex, & unus pastor: &
esset gloria, & honor, & pax, omni operanti bonū, iudæo
primū & græco. Simplex autem sensus qui in hoc loco
texitur, hanc uim habet, ut doceat Apostolus, non posse
per legem, quæ postea data est, repromissiones quæ ante
factæ sunt ad Abraham destrui: & posteriora prioribus
præiudicare: cum repromissiones ad Abrahā ante qua/
dringentos triginta annos datæ sint, qđ benedicerentur
in illo uniuersæ nationes. Legis autem obseruatio, q̄ qui
fecisset eam, uiueret in ea, post quadringentos triginta
annos Moysi data sit in monte Sina. Econtrario hic dici
poterat: Quid ergo necesse fuit legem post tantū tēpus
repromissionis dari: cum & data lege, suspitio destructæ
sponsionis potuerit oboriri: & manēte repromissione nō
profutura lex data sit. Quā præuidēs Apsus quæstionē,
in sequentibus ipse sibi proponit & explicat, dicens:

Quid igitur

A a ¶Quid igitur: lex propter trāsgressiones posita est donec veniret semen cui promissum erat ꝛc. Quia manente repromissione quæ facta fuerat ad abrahā: lex postea data per moysen frustra uidebatur illata: cur data sit explicat: Propter transgressiones inquit. Post offensam enim in eremo populi, post adoratum uitulū, & murmur in dñm: lex trāsgressiones prohibitura successit. Iusto qp-
1.Timo.1.b pe lex non est posita: iniquis autem & non subiectis, īpijs & peccatoribus: & ut altius repetam, post idolotriā cui in ægypto fuerant mancipati: ita ut deum patrū suorum obliuiscerent, & deinceps dicerēt: Isti sunt dij tui israel qui eduxerūt te de terra egypti: ritus colendi deū & delinquētiū pœna sancita ē in manu mediatoris christi iesu: quia omnia per ipsū facta sunt: & sine ipso factum est nihil: Non solū cœlū, terra, mare, & uniuersa quæ cernimus, sed etiā
1.Timo.2.b illa quæ p moysen duro populo q̄si iugū legis imposita sūt. Scribit & ad Timotheū: Vnus em̄ deus: unus & mediator dei & hominū homo christus iesus. Postq̄ ob nostram salutē de uirginis utero dignatus est nasci dei & hominū homo christ⁹ iesus, sequester est dictus. Anteq̄ ue-
B ro humanū corpus assumeret, & esset apud patrem: in principio deus uerbum, ad omnes sanctos ad quos factus est sermo dei, Enoch uidelicet, Noe, Abraham, Isaac, & Iacob: & postea Moysen & cunctos ꝓphetas quos scriptura cōmemorat: sine additamēto hominis, quē necdū assumpserat, mediator tantūmodo nuncupat. Q̄d autē ait: Lex ordinata p angelos: hoc uult intelligi, q̄d in oī-
Exo.3.b ueteri testamento, ubi angelus primum uisus refertur, & postea quasi deus loquēs inducitur: angelus quidē uere ex ministris pluribus quicūq̄ sit uisus: sed in illo mediator loquatur qui dicat: Ego sum deus Abrahā, deus
Zach.2.a Isaac, & deus Iacob. Nec mirum si deus loquatur in angelis, cum etiā per angelos qui in hominibus sunt loquatur deus in ꝓphetis: dicēte Aggeo: Et ait angelus qui loquebat in me: ac deinceps inferēte: Hæc dicit dñs oīpotens. Nec em̄ angelus qui esse dictus fuerat in propheta ex sua ꝑsona audebat loq: Hæc dicit dñs omnipotēs. Manum mediatoris, potentiā & uirtutem eius debemus accipere. Q̄ui cum sc̄m deū unum sit ipse cū patre: sc̄m mediatoris officium alius ab eo intelligitur. Q̄uia uero lectionis ordo confusus est, & hyperbato pturbat: sic nobis reddendus uidetur. Lex posita est per angelos in manu mediatoris, ꝓpter transgressiones ordinata per angelos, donec ueniret semen cui repromissum erat. Semē aūt haud dubiū quin christū significet: qui ex Matthæi q̄q̄ principio cōprobat esse filius abraham: scriptura referēte: Liber generationis iesu christi filij dauid, filij abrahā.

b ¶Lex ergo aduersus promissa dei? absit ꝛc. Sicut mediator dei & hominū, inter dantem & accipientē legem mediⁿ fuit: ita lex ipsa quæ post repromissionē data est, inter repromissionē & cōpletionē eius media subrepsit. Q̄uæ nō idcirco arbitrāda est ꝓmissionē excludere, qa postea subsecuta eam quæ prius fuit uidetur abolere: sed ex eo q̄d nō potuit uiuificare, nec id tribuere q̄d repromissio prima pollicita ē: manifestū ē in custodiā eā repromissionis nō in subuersionē datā. Si em̄ data esset lex quæ posset prestare uitam: & id q̄d repromissio spoponderat exhibere: uere promissio per legem putaret excluſa. Nunc autem propter transgressiones, ut supra diximus posita, C magis arguit eos peccatores quibus post repromissionē in custodiam, & ut ita dicā, in carcerem data est: ut quia per arbitrij libertatem noluerant innocentes expectare promissum, legalibus uinculis præpediti, & in seruitutē mandatorum redacti, custodirētur in aduentū futuræ in christo fidei: quæ finem repromissionis afferret. Nec uero æstimandum scripturam auctorem esse peccati, quia omnia sub peccato concluſisse dicatur: cum mandatum quod ex iure præcipiē, ostēdat potius āriguatq̄ peccatū, q̄ fit causa peccati. Q̄uo modo & iudex non est auctor sceleris neq̄ homines uinciēdo: sed concludit eos, & nocentes sententiæ suæ auctoritate pronunciat: ut debitos pœnæ, indulgentia postea si uoluerit

a Q̄uid igitur: lex propter transgressiones posita est donec ueniret semen cui promissum erat: ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unus nō
b est: deus aūt unus est. Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si em̄ data esset lex quæ posset uiuificare: uere ex lege esset iusticia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide iesu christi daretur credēti bus. Prius autem q̄ ueniret fides, sub lege custodieba-
c mur: conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaq̄ lex pædagogus noster fuit in christo: ut ex fide iustificaremur. At ubi uenit fides: iam non sub pædagogo sumus. Omnes em̄ filij dei estis p fidē quæ est in christo
b iesu. Q̄uicūq; enim in christo baptiçati estis, christum induistis. Non est iudæus neq̄ græcus. Non est seruus neq̄ liber

principalis absoluat. c ¶Itaq̄ lex pædagogus noster fuit in christo: ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides: iam nō sub pædagogo sumus ꝛc. Pædagogus paruulis assignatur: ut lasciuiens refrenetur ætas, & prona in uitia corda teneātur: dum tenera studijs eruditur infantia: & ad maiores philosophiæ ac regendæ reipublicæ disciplinas, mœtu pœnæ coercita præparatur. Non tamen pædagogus magister & pater est: nec hæreditatem & scientiam D pædagogi is qui eruditur expectat: sed alienum custodit filium pædagogus, ab eo postq̄ ille ad legitimum capiēdæ hæreditatis tēpus aduenerit recessur⁹. Deniq̄ & nomen pædagogi hoc ipsum sonat: & est cōpositū ab eo q̄d pueros agat: id ē ducēt. Itaq̄ & moysi lex, ꝓpter lasciuiēti ad instar pædagogi seuerioris apposita est, ut custodiret eos, & futuræ fidei præpararet: quæ postquā uenit & credidimus in christum, iam non sumus sub pædagogo: tutor a nobis curatorq̄ discedunt: & legitimum ætatis tempus ineuntes, ueri dei filij nominamur: cui nos generat non lex abolita: sed mater fides, quæ est in christo iesu. Q̄uod si quis post consummatum ætatis suæ tempus, quando iam hæres & liber & filius appellatur, uoluerit esse sub pædagogo: sciat se non posse legibus paruuli uiuere. Vbi enim nunc compleri potest illud: Ter in anno apparebit omne masculinum tuum in con Exo.23.b spectu domini dei tui, subuersa hierusalem, & templo usq̄ ad cineres dissipato? Vbi salutares & pro pecca-
to hostiæ? Vbi ad simulacrum cœlestium syderum holocaustorum æternus ignis, altari omnino destructo? Noxijs uero quæ poterit pœna decerni, scriptura dicente: Auferetis malum de medio uestrum: seruienti- Deut.13.b bus iudæis, & rhomanis regnantibus. Atq̄ ita fiet, ut nec sub patre nec sub pædagogo uiuant: dum & lex implerī non potest post successionem fidei: & fides dum pædagoga lex appetitur non tenetur. d ¶Q̄uicūq̄ enim in christo baptiçati estis/christū induistis. Nō est iudęus ꝛc. Q̄uomodo filij dei per fidem quæ est in christo iesu nascamur, ostendit dicens: Q̄uicunq̄ enim in christo baptiçati estis, christum induistis. Q̄uod autem christus sit indumentum: non solum de præsenti loco, uerumetiam de alio comprobatur, Paulo eodem cohortante: Induite uos dominum iesum christum. Si igitur Rom.13.d qui in christo baptiçati sunt, christum induerunt: manifestū est eos qui nō sunt induti christū, nō fuisse baptiçatos in christo. Ad eos em̄ qui fideles & baptisma christi

Rom.13.d E consecuti putabantur, dictum est: Induite uos dominũ iesum christum. Si quis hoc corporeum & quod oculis carnis aspicitur, aquæ tantum accipit lauacrum: nõ est indutus dominũ iesum christum. Nam & Simon ille de Act.8.c actibus apostolorũ acceperat lauacrũ aquæ: uerũ quia sanctũ spiritũ non habebat: indut⁹ nõ erat christum. Et hæretici uel hypocrite, & hi q; sordide uictitant, uident quidẽ accipere baptismũ: sed nescio an christi habeãt indumentũ. Itaq; cõsyderemus ne forte & in nobis aliquis deprehendatur, qui ex eo qđ christi non habet indumentum, arguatur non baptiçatus in christo. Cum autem quis semel christum indutus fuerit, & missus in flammã, spiritussancti ardore canduerit: non intelligitur aurum sit an argẽtum. Q̃diu calor massam sic possidet, unus igneus color est: & omnis diuersitas generis, conditionis & corporum aufertur istiusmodi uestimento. Nõ est em̃ iudæus neq; græcus. Pro græco gentilẽ accipe debemus: quia ἔθνικον, & græcũ & ethnicũ utrũq; significat. Nec iudæus idcirco melior est, qa circũcisus est: nec gẽtilis ideo deterior, qa præputiũ habet: sed pro q̃litate fidei, uel iudæus, uel græc⁹ melior siue deterior est. Seruus q̃q; & liber, nõ conditione separant̃ sed fide: quia potest & seruus libero esse melior: & liber seruũ in fidei qualitate præuertere. Masculus similiter & fœmĩa, fortitudine & imbecillitate corporũ separantur. Cæterum fides pro mentis F deuotione censetur: & sæpe euenit ut & mulier uiro causa salutis fiat: & mulierem uir in religione præcedat. Cũ autem ita se res habeat, & tota diuersitas generis, cõditionis & corporũ, christi baptismate & indumento illius auferatur: omnes unum sumus in christo iesu: Vt quõ pater & filius in se unũ sunt: ita & nos in ipsis unũ simus. a ¶ Si autẽ vos christi: ergo abrahę semen estis ſm promissionẽ hęredes. Quia repromissiones ad abraham & ad semen eius factæ sunt, qđ est christus iesus: consequẽter hi qui christi filij, id est semen eius sunt: semen quoq; dicũtur abraham cuius sunt semen ex semine. Verũ quotiẽscũq; dñs noster iesus semen abrahæ nominatur: corporaliter sentiendũ est, qđ ex eius stirpe generatur. Quotiẽs autẽ nos qui saluatoris sermone susceptο credidimus in eum, & nobilitatẽ generis abrahæ ad quẽ est promissio facta suscepimus: tunc spiritualiter semen fidei & prædicationis accipere debemus. Deinde etiam hoc consyderandũ, qđ quando de dño loquitur: Abrahæ autẽ dictæ sunt promissiones & semini eius: hoc est christo iesu: repromissiones pluraliter ponat. Quãdo uero de his qui per christũ semen sunt abrahæ, singulariter repromissio nuncupat̃: ut in præsenti loco: ergo abrahæ semen estis scđm promissionẽ hæredes. Decens quippe erat ut qđ in christo uno pluraliter dicebatur: id in multis hominibus singulariter poneretur. Sequitur Ca. IIII

Dico autẽ/quanto tempore hęres paruulus est/ nihil differt a seruo cũ sit dñs omniũ ꝛc. Hæres iste paruulus qui nihil differt a seruo cum sit dñs omnium: sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfinitũ tempus a patre: totum humanũ genus usq; ad aduentũ christi, & ut amplius dicam, usq; ad mũdi consũmationẽ significat. Quõ em̃ omnes in ꝓtoplasto Adam, necdum nati moriũtur: ita & omnes etiam hi qui ante aduentũ christi nati sunt, in secundo adam uiuificant̃. Atq; ita fit, ut & nos legi seruierimus in patribus: & illi gratia saluentur in filijs. Iste intellectus ecclesiæ catholicæ conuenit: quæ & ueteris & noui testamenti unã asserit ꝓuidentiã: nec distinguit in tẽpore, quos conditioñe sociauit. Omnes ædificati sumus sup fundamentũ apostolorũ & prophetarũ, continẽte nos angulari lapide iesu christo dño nostro: qui fecit utraq; unũ: & mediũ parietẽ dissipans, inimicitiã utriusq; populi in sua carne destruxit: & antiquæ legis difficultatẽ, euangelicorũ dogmatũ integritate mutauit. Vere in christo oẽs unus panis sumus & duo consensimus sup terrã. Et quõ nos super prophetas fundati sumus: ita & patriarchæ in apl̃orũ fundamine constiterunt. Tutores autẽ & actores, possunt & prophetæ accipi: quorũ uerbis quotidie in aduentũ saluatoris erudiebamur: sicut pedagoga moysi lex supra

neq; liber. Non est masculus neq; fœmina. Omnes em̃ b uos unum estis in christo iesu. Si aũtem uos christi: ergo abrahæ semen estis scđm promissionem hæredes.

Dico autem, quanto tempore Ca. IIII hæres paruulus est, nihil differt a seruo cum sit dñs omnium: sed sub tutoribus est & acto- c ribus usq; ad præfinitum tempus a patre. Itã & nos cũ essem⁹ paruuli, sub elemẽtis hui⁹ mũdi eram⁹ seruiẽtes.

At ubi

dissertа est: & angeli paruulorũ qui quotidie uident faciem patris, & interpellant pro eis. De quibus dictũ est: Immittet angelũ dñs in circuitu timẽtiũ eũ & eruet eos. pſ.33.b Recte hi sub tutorib⁹ & actoribus esse dicunt̃: qui habentes spiritũ timoris, necdũ meruere spiritũ libertatis & adoptionis accipe. Aetas em̃ infantiæ ad peccata formidat: pedagogũ metuit, nõ confidit esse se liberã, licet per naturã domina sit. Et scđm utrãq; intelligentiã qua tutores & actores uel ꝓphetas uel angelos diximus: paruulus iste tam diu sub actoribus est atq; tutoribus, donec legitimũ perfecti uiri tẽpus impleuerit. Legitimũ autẽ tẽpus, sicut rhomanis legibus, uigintiquinq; annorũ spatio terminatur: ita ad humani generis perfectionẽ, christi reputatur aduẽtus. Statim ut ille uenerit: & omnes in uirum perfẽctum creuerimus: pedagogus a nobis tutorq; discedũt. Tũc auctoritate dñi & hæreditatis possessiõe ꝓfruemur, in qua prius nati, q̃dãmodo putabamur alieni. c ¶ Ita & nos cũ essemus paruuli sub elemẽtis huius mũdi eramus seruiẽtes. Elemẽta mũdi, cœlum, & terrã, & ea quæ intra hæc sunt, plꝛriq; appellata putant: qđ uidelicet solem, lunam, maria, syluarũ & montiũ deos, & sapiẽtes græciæ & barbaræ nationes, rhomaniq; omniũ superstitionũ sentina uenerent̃: a q; bus cũ christus uenerit liberamur: intelligẽtes ea creaturas esse nõ numina. Alij elemẽta mũdi, legẽ interpretant̃ moysi & eloqa ꝓphetarũ: qđ ꝓ hæc q̃si initia & exordia literarũ, dei timorẽ q sapiẽtiæ principiũ est, suscipiam⁹. Deniq; ad eos q iam deberẽt esse ꝓfecti, & ueritate neglecta adhuc disciplinarũ principijs inhærebãt: scribit in epl̃a ad hebræos Apl̃us: Etem̃ cũ deberetis esse magistri ꝓpter tẽpus, rursũ necesse habetis ut doceamini quæ sint elemẽ Heb.5.c ta principij sermonũ dei. Ecõtrario nobis obijci põt, qđ ad colossenses Paulus apl̃us scribens, elemẽta mũdi alia Col.2.b nũcuparit: Videte dicẽs, ne qs uos deprædet̃ ꝓ philosophiã, & inanẽ deceptionẽ, scđm traditionẽ hominũ: scđm elemẽta mũdi, & nõ scđm christũ. Sed ex eo qđ addidit, scđm traditionẽ hominũ & inanẽ deceptionẽ: ostẽdit nõ eadẽ elemẽta ad colossenses & ad galatas noiari. Ab his q̃ppe elemẽtis postq̃ uenerit tꝑis plenitudo redimimur: & ad maiora gradiẽtes, adoptionẽ recipim⁹ filioꝝ. Ab illis ꝙo nihil tale dicit̃ qd seq̃t̃: sed simpl̃r elemẽta ꝓ lr̃is accipiunt̃. Põt igit̃ ut dixim⁹ moysi lex & ꝓphetæ ꝓ elemẽtis accipi lr̃aꝝ, qđ ꝓ eas syllabæ iũgant̃ & noia: & nõ tam sui q̃q; alterius rei utilitate discant̃: ut possim⁹ orationẽ legere cõtextã: in q̃ sensus magis & ordo uerborũ q̃q; lr̃arũ principia cõsyderant̃. Q đ autẽ legẽ & ꝓphetas, elemẽta

mundi

A mūdi interpretati sum⁹: mūdus ꝑ his q in mūdo sunt accipi solet: eodē Paulo dicēte: De⁹ erat in christo, mūdū reIoh.1. cōciliās sibi. Et in euāgelio: Et mūdus ꝑ eū fact⁹ est, & mūdus eum nō recepit. Quidā etiam in illa liberius euagātur: ut quia lex umbrā habet futurorū bonorū, requirāt

Ibidē.8.c utrū in alio mūdo de quo saluator ait: Ego non sum de mundo isto: primū puuli simus, & sub elemētis initiorum constituti, paulatim ꝓcedamus ad summum: & recipiamus adoptiōis locum quem quondā amisim⁹. a ¶ At vbi venit plenitudo temporis, misit deus filium suum factum ex mulie-

a At ubi uenit plenitudo temporis, misit deus filium suū factum ex muliere, factum sub lege: ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.
b Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij
c sui in corda nostra clamantem abba pater. Itaq; iam non est seruus sed filius. Quod si filius, & hæres per christum.

re ⁊c. Diligenter attendite quod non dixerit, factum per mulierem, quod Marcion & cæteræ hæreses uolunt, quæ putatiuam christi carnem simulant: sed ex mulierē: ut non per illam, sed ex illa natus esse credatur. Qđ autem sanctam & beatam matrem domini, mulierē non uirginē nominauit: hoc idem & in euangelio κατὰ ματθαῖον scriptum est: quando uxor appellatur Ioseph: & ab ipso dño quasi mulier increpaī. Nō eī necesse erat semp quasi caute & timide uirginem dicere: cum mulier sexū magis significet q̄ copulam uiri: & scđm intelligentiam græcitatis γυνὴ tam uxor q̄ mulier ualeat interpretari. Sed ut cuncta præteream: quomodo sub lege factus est, ut eos qui sub lege erant redimeret: sic propter illos qui nati erant ex muliere, ex muliere nasci uoluit. Nam & baptismū in iordanis fluente idcirco quasi pœnitens cum esset a peccatis liber accepit: ut cæteros edoceret mūdandos esse per baptismū: & in filios noua spiritus adoptio-

B ne generari. Quod nequaq̄ intelligens Ioannes baptista, eum ad lauacrum prohibebat accedere, dicens: Ego
Matth.3.d a te debeo bāptiçari. Et statim sacramentum docetur: Sine modo: sic enim decet nos adimplere omnem iusticiā. Ne qui ob hominum salutem uenerat, aliquid de conuersatione hominum præteriret. Quærat quispiam & dicat: Si ideo sub lege factus est, ut eos qui sub lege erant redimeret: quod uidelicet impossibile fuerit redimi eos qui erant sub lege nisi factus fuisset ipse sub lege: aut sine lege factus est, ut redimeret eos qui sub lege non erant: aut si non est factus ipse sine lege, non redemit eos qui sub lege non fuerant. Quod si possibile erat eos qui sine lege erant redimi, ita ut sine lege ipse non fieret: ergo superflue sub lege factus est: ut redimeret eos qui sub lege erant. Breuiter soluet hanc quæstionem si quis illo utatur exemplo: & cum his qui sine lege erant reputatus est. Nam licet in latinis codicibus propter simplicitatem interpretum male æditū sit: Et cum iniquis reputatus est: tamen sciendū aliud apud græcos significare ἄνομον qđ hic scriptū est: aliud ἄδικον quod in latinis uoluminib⁹ habetur. ἄνομος enim dicitur ille: qui sine lege est & nullo iure constringitur. ἄδικος uero iniquus siue iniustus.
Vnde & ipse Apostolus in alio loco: Cum nō essem, ait,
1.Cor.9.c sine lege dei, sed in lege essem christi: & certe in hoc quoq; testimonio ἄνομος in græco scriptum est: & qui hic bene interpretatus est: potuit idem uerbum & ibi similiter interpretari: nisi eū ambiguitas fefellisset. Alius uero ipsum uerbum redimeret acutius intuebitur, & dicet eos significari redēptos, qui primū de dei parte fuerint, & postea esse cessauerint. Illos uero qui sub lege non fuerint, non
1.Cor.5.a tam redimi q̄ emi. Vnde & ad Corinthios in quibus audiebatur fornicatio: & talis fornicatio quæ ne inter gen-
Ibidē.7.d tes quidem, scribitur: Precio empti estis, non redempti. Sub lege quippe non fuerant. Recipimus igitur adoptionem filiorum dei: & redempti a christo, sub seruitute elementorū mūdi & tutorū potestate esse desistimus. Quō autē inter redimere & emere quid interesset ostendimus: sic quid sit inter accipere, & recipere adoptionem filiorū consyderemus. b ¶ Quoniā autē estis filij dei, misit deus spiritū filij sui in corda nostra clamantē abba pater. Manifeste apostolus Paulus tres spiritus nominat. Spiritum filij dei: ut in præsenti loco: misit deus spiritū filij sui in corda nostra. Et spiritū dei: ut in illo: Quotquot spiritu dei agūtur, hī filij dei sūt. Et spiritum sanctum: ut ibi: Corpora uestra templum sanctispiritus sunt qui est in uobis. Alium autē sanctum spiritum esse q̄ filium dei, manifeste & in euāgelio cōprobaī: Qui dixerit uerbū cōtra filiū hoīs, di-

C Roma.8.c

1.Cor.6.d

Lu.12.b

mittetur ei. Quicūq; autem dixerit contra spiritūsanctū: nec hic nec in futuro dimittetur ei. Hoc ideo: quia multi per imperitiam scripturarum, qđ & Firmianus in octauo ad Demetrianū epistolarum libro facit: asserunt spiritumsanctum sæpe patrem, sæpe filium nominari. Et cū perspicue in trinitate credamus, tertiam personam auferentes, non substantiā eius uolunt esse sed nomen. Ne autem longum faciam, non eī dialogus sed cōmentarius scribitur: de quinquagesimo psalmo tres spiritus nominatos breuiter ostendam: propheta dicēte: Cor mundū crea in me deus: & spiritum rectum innoua in uisceribus meis. Ne projscias me a facie tua: & spiritūsanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi læticiam salutaris tui: & spiritu principali cōfirma me. Principalem spiritum, patrē appellat: quia filius ex patre, & non pater ex filio. Spiritū autem rectum ueritatis atq; iusticiæ, christum dīm significat: Quia pater omne iudiciū dedit filio: ut dauid ait: Deus iudicium tuū regi da: & potentiam tuā filio regis. Porro spiritūsanctū apto nomine uocat. Quæ quidem cū uocabulis personisq; dissentiant: substantia naturaq; sociata sunt: & indifferenter idem spiritus ob naturæ sociatatē, nūc patris dicī esse nunc filij. Argumentū autem quo asserere conatur, nos iam non esse sub lege sed sub gratia domini iesu, tali fine concludit. Superius dixerat ut adoptionem filiorum reciperemus: nunc dei esse nos filios, ex spiritu ꝑbat quē habemus in nobis. Nunq; eī inq; auderem⁹ dicere: Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomē tuum: nisi de consciētia spiritus habitantis in nobis: & magna sensuum & dogmatū uoce clamante: Abba pater. Abba hebraicum est, idipsum significans qđ & pater. Et hanc consuetudinē in pluribus locis scriptura conseruat: ut hebraicum uerbum cum interpretatione sua ponat. Bartimeus, filius Timei. Aser, diuitiæ. Tabitha, dorcas: & in genesi Mesech, uernaculus: & cætera his similia. Cum autem abba pater, hebræo syroq; sermone dicatur: & dīs noster in euangelio præcipiat, nullum patrē uocandū nisi deū: nescio qua licētia in monasteriis uel uocem⁹ hoc noīe alios uel uocari nos acqescam⁹. Et certe ipse præcepit hoc q dixerat nō esse iurandū. Si non iuram⁹, ne patrē qdē quēpiā nominem⁹. Si de patre interpretabimur aliter: & de iurando aliter sentire cogemus. Notandū etiam quia clamor in scripturis: non magnæ uocis emissio, sed sciētiæ intelligatur, & dogmatū magnitudo. Nam & in Exodo respondit dīs ad moysen: Quid Exo.14.d clamas ad me, cum penitus moysi uox nulla præcesserit: Verum cōpunctū cor & ꝑ populo lachrymabiliter ingemiscens, scriptura clamorē uocauit. Quō igitur qui spiritū filij dei habet, filius dei est: sic in reciprocū qui spiritū filij dei nō habet, dei filius nō potest appellari. c ¶ Itaq; iam nō est seruus sed filius ⁊c. Habētes inqt spiritū filij dei in uobis clamātē abba pater, nō serui cœpistis esse sed filij. Quia ante nihil differebatis a seruo cū essetis natura qdē dei, sed sub tutoribus & actorib⁹ paruuli degebatis: qđ si filij estis, cōsequēter uobis debet hæreditas: ut quō

D Iob.5.d

pſ.71.a

spiritum

E spiritum filij dei accipientes facti estis filij dei: ita in liber/
tatem de seruitute mutati, hæredes sitis cum hærede pa/
tris christo iesu: qui ex persona hominis assumpti loqui
ps.2.b tur in psalmo: Dominus dixit ad me, filius meus es tu,
ego hodie genui te. Postula a me: & dabo tibi gentes hæ/
reditatem tuã: & pos/
sessionẽ tuam termi/
nos terræ. Quod aũt
in hoc loco dicimus,
in cæteris quoq; ob/
seruare debemus: de
toto genere hominũ
singulari numero dis/
putari. Omnes enim
credentes, unum su/
mus in christo iesu:
& membra corporis
eius: & in perfectum
uirum redacti, illũ habemus caput: quia caput uiri chri
stus est. a ¶ Sed tunc quidem nescientes deum: seruistis
his qui natura nõ erant dij ꝛc. Galatas quos ab idolorum
cultu ad fidem dei ueri transtulerat arguit, quõ idolis de
relictis, quæ natura nõ erant dij: & cognoscentes deũ, ma
gis autẽ cogniti ab ipso: spiritu quoq; adoptionis acce/
pto: rursum quasi paruuli & sub tutoribus & pedagogo
esse cupientes: ad infirma & paupertina reuertantur ele/
menta: quæ propterea infirmo & pauperi sensu populo
data sunt in deserto: quia non poterat accipere & sustine/
re maiora. Eadem autem elementa, quæ nunc infirma &
egena appellauit: superius tantũ mundi elemẽta posuit.
Et ubi elementa mundi dicta sunt: ibi non est additum,
infirma & egena. Hic rursũ ubi infirma uocata sunt, mũ/
di, ut supra diximus, nomẽ est tacitum. Puto itaq; q̃diu
quis paruulus est, nec statutum a patre tempus imple/
F uit ut filius & hæres appellari queat: sub elementis eum
mundi, lege uidelicet esse moysi. Cũ autem post libertatẽ
& adoptionẽ & hæreditatẽ filio debitam, rursus reuersus
fuerit ad legem, circũcidi uolens, & totam iudaicæ super/
stitionis literam sequi: tunc quæ prius ei mundi tantum
fuerant elementa: infirma quoq; & egena dicuntur exor
dia. Intantũ em̃ nihil prosunt cultoribus suis, ut ne hoc
quidem eis exhibere ualeant qd' ante præstiterant: hie/
rosolyma, templo altariq; destructis. Respõdeat aliquis
& dicat: Si lex & præcepta quæ in lege conscripta sunt, in
firma & egena elemẽta sunt: & hi qui cognouerũt deum,
magis autẽ cogniti sunt ab eo, legẽ obseruare nõ debent:
ne incipiant non tam deũ colere a quo cogniti sunt, q̃ ad
eos reuerti q natura non sunt dij: Aut legẽ obseruauerũt
moyses & prophetæ, & non cognouerunt deũ nec cogni/
ti sunt ab eo. Aut si cognouerunt deũ: mandata legis mi/
nime cõpleuerũt: Qd' utrũq; piculosũ est dicere: Aut il/
los nõ fecisse quæ legis sunt, & sic cognouisse deũ: aut nõ
cognouisse deũ, dũ infirma & egena legis elemẽta custo/
1.Co.9.c diũt. Qd' qdẽ sic solui põt, ut dicam⁹ illos, quõ Paul⁹ fa
Act.18.c ct⁹ est iudæis iudæ⁹, ut iudæos lucrifaceret, & in Cencris
ex uoto comam totondit, & nudipedalia atq; caluitium
hierosolymis in templo exercuit: ut eorum sedaret inui/
diam, qui catechisati de eo fuerant qd' contra legẽ moysi
& deum faceret prophetarum: Ita & sanctos uiros fecisse
quidem ea quæ legis erant: sed sensum magis legis secu/
tos esse q̃ literam: Qui non minus q̃ Abraham sub/
lato de facie uelamento cupierunt uidere diem chri/
1.Co.9.d sti, & uiderunt & lætati sunt: Facti infirmo populo infir/
mi: ut infirmos lucrifacerẽt: & his qui sub lege erant qua
si essent ipsi sub lege: ut eos ab idolis quibus in ægypto
assueuerant separarent. Absurdũ quippe est moysen &
cæteros confabulatores dei in ea fuisse conditione, ut nõ
credamus eis & præfinitũ tẽpus a patre uenisse: & redẽ/
ptos eos esse de seruitute legali, & adoptionẽ filiorũ cõse/
cutos, & hæreditatẽ cœpisse cũ christo. Quæcũq; em̃ toto
generi humano sapiẽtia dei quasi uni filio præstitit: hæc
cadẽ unicuiq; sanctorũ semp suo ordine & dispẽsatione
largita est. Legẽ nobis moysi infirma & egena dicentibus

a Sed tunc quidem nescientes deum, seruistis his qui na/
tura non erant dij. Nunc uero cognoscentes deum,
magis autem cogniti ab eo: quomodo cõuertimini ite/
rũ ad infirma & egena elemẽta: quibus rursum seruire
b uultis. Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos:
timeo uos ne forte sine causa laborauerim in uobis.

Estote sicut

elementa, occasionẽ inueniunt hæretici, ut detrahãt crea/ G
tori, quia mundũ condiderit & legem sanxerit. Quibus
nos respondebimus id qd' supra diximus, infirma his es
se & egena elemẽta, qui ad ea post euãgelij gratiã reuertũ
tur. Anteq̃ uero præfinitũ tẽpus ueniret a patre, nõ tã in
firma & egena appel
lata esse elementa q̃
mũdi. Deniq; priuſ/
q̃ christi in toto orbe
euãgeliũ coruscaret:
habuerũt suũ fulgo/
rẽ præcepta legalia:
postq̃ uero mai⁹ euã
gelicæ gr̃æ lumẽ efful
sit, & sol iusticiæ toti
mũdo se p̃didit: stella
rũ lumen absconditũ
est, & eaꝝ radij caliga
uerunt: ita ut Ap̃us in alio loco diceret: Nã nec glorifica/
tũ est qd' glorificatũ fuit in hac parte, propter excellentẽ 2.Co.3.c
gloriã. Qd' alijs uerbis nunc loquit̃, ut dicat, lex moysi
quæ ante euangeliũ diues & opulẽta & clara fuit: post ad
uentũ christi ad cõparationẽ eius quasi infirma & egena,
iminuta atq; destructa est ab eo qui maior fuit Salomo/
ne, & templo & Iona. Qd' em̃ scriptũ est: Illũ oportet cre/ Ioh.3.d
scere, me autẽ minui: non tam ex loãnis q̃ ex legis p̃sona
dictũ puto: quia semp cedunt minora maioribus: & p̃fe/
cta initijs præponunt̃. Alias autẽ infirma & egena elemẽ
ta, iudæorũ traditiões, & scd'm literã uilẽ intelligentiã cõ/
firmabimus: quæ sunt iustificationes nõ bonæ & præce/
pta nõ bona. Robusta quippe & diues est legis intel⁹gẽ/
tia spiritualis, ita ut aut penitus elementũ nõ debeat ap/
pellari: aut elementũ quidẽ sit cõparatione futuri sæculi,
& uitæ in christo iesu, qua nunc uiuũt angeli supernæq;
uirtutes. Sensui uero iudaico cõparata, non tam elemẽ/
tũ, hoc est initiũ q̃ perfectio nuncupet̃. Qd' aũt ait: Nũc H
uero cognoscẽtes deũ, magis aũt cogniti ab eo: illud ostẽ/
dit, qd' post idolorũ cultũ, deũ intellexerint galatæ: uel po
tius ipsi cognitione eius digni sint iudicati. Nõ qd' deus
creator omniũ aliquid ignoret, sed qd' eos tantũ scire di
catur, qui errorẽ pietate mutauerint. Cognoscit dñs qui
sunt eius. Et saluator in euãgelio. Ego sum, ait, pastor bo/ 2.Timo.2.c
nus: & cognosco meas: & cognoscũt me meæ. Ecõtra ad Ioh.10.c
impios: Nescio uos, recedite a me operarij iniquitatis. Et Lu.13.f
ad stultas uirgines: Nescio uos quæ estis. b ¶ Dies ob/ Matth.25.a
seruatis/ꝛ menses ꝛ tempora ꝛ annos ꝛc. Qui non adorat
patrem in spiritu & ueritate, nescit sabbatismũ sanctis re/ ps.94.b
positum. De quo loquitur deus: Si introierint in requiẽ
meam: & non de illis temporibus recordatur, de quibus
scriptum est: Recordamini dierũ sæculi. Et alibi. Memo/ Esa.46.c
ratus sum dies antiquos: & annos æternos in mente ha/ ps.142.b
bui. Dies iudaicos obseruant & menses, & tempora, & an et.76.b
nos. Dies, ut sabbati, & neomeniæ, & a decima mẽsis pri/
mi usq; ad quartãdecimã qua agnus corporeus uictimæ
reseruatur: & a quartadecima usq; ad uicesimãprimam
eiusdem mensis, quando açyma comeduntur, nõ syncc/
ritatis & ueritatis: sed in fermẽto ueteri maliciæ & nequi/
tiæ pharisæorum. Septem quoq; septimanas, qui ritu iu/
daico post açyma computat: dies israeliticæ pentecostes
colit. Nec non & clangorem tubarum mense septimo pri
ma mensis. Decima quoq; eiusdem mensis, expiationem
& ieiuniũ, & scenophegias ex more figẽtes: iudaicos ob/
seruãt dies. Menses autẽ custodiũt, qui primũ & septimũ
mensem nõ intelligẽtes, mysteriũ ueritatis obseruãt. Tem
pora quoq; colũt, qui ter p̃ annos singulos hierosolymã
ueniẽtes, putant se dñi implere præceptũ dicentis: Trib⁹ Exo.23.b
tẽporibus anni diẽ festũ agetis mihi, solẽnitatẽ açymorũ,
& solẽnitatem messis primitiuorum, & solẽnitatem con/
summationis in exitu anni. Et alibi: Tribus tẽporibus an Ibidem.
ni apparebit masculinum tuum in conspectu domini
dei tui. Quod autem ait, & annos, puto de septimo re/
missionis anno dici: & de quinquagesimo, quem illi Iobi
leũ uocant. Plen⁹ hũc locũ ad colossenses Ap̃s explicat,
dicens:

Col.2.e dicens:Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu:aut in
A parte diei festi,aut neomeniæ,aut sabbatorũ,quæ sũt umbra futurorũ. Partem diei festi,ad distinctionem perpetuæ festiuitatis hic posuit:ut non breuẽ,& ut ita dicã tocorporis quandam particulam, sed totum uitæ nostræ spatium perpetuæ in christo solennitatis habeamus.Et ut posterioribus priora connectam: quid de lege moysi & de superflua ciborũ curiositate in hac eadẽ epistola sentiat: statim subIbidẽ.d iungit & loquitur: Si eñ mortui estis cum christo ab elementis mundi huius: quid adhuc tanq̃ uiuẽtes in hoc mũdo decernitis? Ne tetigeritis,neq̃ gustaueritis,neq̃ contrectaueritis:quæ sunt omnia in interitu ipso usu,scd̃m præcepta & doctrinas hominũ.Dicat aliquis:Si dies obseruare non licet, & mẽses & tempora & annos:nos quoq̃ simile crimen incurrim9 quartam sabbati obseruantes,& parasceuen,& diem dominicã,& ieiuniũ quadragesimæ, & paschæ festiuitatem, & pentecostes læticiam:& pro uarietate regionum,diuersa in honore martyrum tempora constituta. Ad qd̃ qui simpliciter respondebit:dicet,nõ eosdem iudaicæ obseruationis dies esse quos nostros. Nos eñ non açymorũ pascha celebramus,sed resurrectionis & crucis.Nec septẽ iuxta morem israel numeramus hebdomadas in pentecoste:sed spiritussancti ueneramur aduentũ. Et nẽ inordinata cõgregatio populi fidem minueret in christo,propterea dies aliqui cõstituti sunt, ut in unum omnes pariter ueniremus.Non quo celebrior sit dies illa qua conuenimus:sed quo quacũq̃ die cõueniendũ sit, ex cõspectu mutuo,læticia maior oriat̃.Qui uero oppositæ quæstioB ni acutius respondere conatur: illud affirmat,oñes dies æquales esse:nec per parasceuen tantũ christum crucifigi,& die dñica resurgere:sed semper sanctũ resurrectionis esse diem: & semp eum carne uesci dñica. Ieiunia aũt & congregationes inter dies,propter eos a uiris prudentibus constitutos,qui magis sæculo uacant q̃ deo: nec possunt immo nolunt toto in ecclesia uitæ suæ tempore congregari,& ante humanos actus,deo orationũ suarũ offerre sacrificiũ.Quotus eñ quisq̃ est,qui saltem hæc pauca quæ statuta sunt,uel orandi tempora uel ieiunandi semp exerceat? Itaq̃ sicut nobis licet uel ieiunare semp uel semp orare,& diem dñicam accepto dñi corpore indesinenter celebrare gaudentibus: Non ita & iudæis fas est omni tempore īmolare agnum: pentecosten agere:tabernacula figere:ieiunare quotidie. Satis uero caute inter auctoritatem apostoli,& sancti hominis lenitatẽ uerba moderat9 est inferens: Timeo uos, ne forte sine causa laborauerim in uobis. Si enim abrupte condemnare uoluisset:dixisset utiq̃:Timeo uos,sine causa eñ laboraui in uobis.Nunc autem uidens eos çelum dei habere,sed non scd̃m scientiam,nec penitus eorum desperauit salutem,qui pio fuerant errore decepti.Nec rursum irreprehensos reliquit:ne & ipsis perseuerandi in errore, & cæteris occasionem similiter tribueret errandi. Timeo autem uos posuit, ꝓ eo qd̃ est, timeo de uobis. Sine causa laborat magister,cũ ipse ꝓuocat ad maiora discipulos: & illi retro lapsi,ad minora & humilia reuoluunt̃. a ¶Estote sicut & ego:quia & ego sicut uos.Qd̃ dicit tale est : quomodo ego uobis infirmis sum factus infirmus: & nõ potui loqui ut spiritualib9, sed quasi carnalib9 & paruulis in christo: & quia necdum poteratis solido cibo uesci, euangelico uos tantũ lacte potaui, nolens in ætate uos semper infantiæ permanere,sed paulatim ad adolescentiam & iuuentutem usq̃ perducere, ut solidum cibum possetis accipe:Ita & uos debetis esse sicut & ego sum:ꝓfectiora uidelicet̃ sapere: dimisso lacte, ad̃ fortiores cibos

a b Estote sicut & ego,quia & ego sicut uos. Fratres ob̃secro uos nihil me læsistis.Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangeliçaui uobis iam pridem: & tẽntac tionem uestram quæ erat in carne mea non spreuistis, neq̃ respuistis:sed sicut angelum dei excepistis me,sicut christum iesum.

Vbi est ergo & ad pabula transire maiora. Hoc autẽ loquit̃ quasi saluatoris imitator,qui non rapinam arbitratus est se esse æqualẽ deo: sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens,& habitu inuentus est ut homo : ut nos dij fieremus ex hominibus,& non ultra moreremur:sed cõsurC gentes christo, amici eius diceremur & fratres:& ut esset discipulus sicut magister, & seruus sicut dñs. Põt autem & ita intelligi. Obsecro uos inquit fratres, ut iudaica obseruatiõe cõtẽpta, dierũ,mẽsiũ,tẽporũ,atq̃ annor̃,quæ sunt umbræ futurorũ,me imitemini:qui sine quePhil.2.a rela in lege uersatus,omnia arbitratus sum quasi purgamenta atq̃ quisquilias,ut christũ lucrifacerẽ. Fui quippe & ego sicut uos nunc estis:cum eisdem obseruationibus strict9 tenebar: & ecclesiã christi,quia ista nõ faceret persequẽs deuastabã. b ¶Fratres obsecro uos nihil me lęsistis ꝛc. Superiori sententiæ iunge quod sequitur:qd̃ ut fiat manifestius,sit ordo iste quem fingimus. Obsecro uos fratres estote sicut & ego:quia & ego sicut uos. Simile est huic illud:Rogamus pro christo recõciliamini deo. 2.Cor.5.d
Nec non & alibi:Obsecro primum omnium fieri depre- 1.Timo.2.a
cationes, orationes, postulationes, gratiarumactiones.
Petri quoq̃ uerba dicentis:Seniores in uobis rogo con- 1.Pe.5.a
senior ipse, & testis passionum christi. Quæ quidem & nos ad humilitatem prouocant:& supercilium decutiũt episcoporum:qui uelut in aliqua sublimi specula constituti,uix dignãtur uidere mortales,& alloqui conseruos suos.Discant ab Apostolo errantes & insipientes galatas fratres uocari. Discant post increpationẽ blanda uerD ba dicentis:Obsecro uos. Q̃ autem obsecrat,illud est,ut 1.Cor.11.a
imitatores eius sint,sicut ipse christi:immo ut præsentem locum sequar, nihil est grande quod postulat : ut quomodo ipse propter illos de maiori factus est minor:sic illi a minoribus ad maiora conscendant.Nihil me inquit læsistis. Lædit discipulus magistrum, si per negligentiam suam præcepta eius laboremq̃ disperdat. Non læserant galatæ apostolum,usq̃ in præsens tẽpus euangeliũ eius ac mãdata seruãtes. Aut certe ita: Q̃ñ uobis primũ euãgeliũ annũciaui:& ꝓpter infirmitatẽ carnis uestræ, quia non poteratis sacramenta susc̃ipere maiora : prædicaui uobis quasi paruulis:& meipsum infirmum esse simulaui,ut uos infirmos lucrifacerem:nonne quasi angelum susc̃epistis me,quasi christum iesum? Cum igitur in nullo me illo tempore læseritis : & me uestri causa humilem atq̃ deiectum,similem dei filio putaueritis:quomodo ad maiora uos prouocans lædor a uobis, perdendo laborẽ meum:& dispensationem illam qua me paruulum esse simulaueram, irrito opere nũc lugetis? Per infirmitatem autem carnis nõ suæ,sed audientium galatis Paulus annunciat:qui non poterant carnem subiicere uerbo dei: sed quasi carnei,nihil intelligentiæ susc̃epere spiritualis. Quod ut euidentius fiat:ponamus exemplum. Per in- 1.Cor.7.b
firmitatem carnis docet:qui dicit: Si se non cõtinent, nu Ibidẽ.g
bant. Et mulier si mortuus fuerit uir eius, libera est : cui uult nubat,tantũ in domino.Nequaq̃ uero per infirmi- Ibidẽ.e
tatem carnis docet,ista cõmemorans:Solutus es ab uxore:noli quærere uxorem.Et,tempus est:ut & qui habent uxores, sic sint quasi non habentes.Alia quippe præcepta ad spirituales, alia dantur ad carneos. Et aliud est quod iuxta imperium:aliud quod iuxta indulgentiam præcipitur. c ¶Et tentationem uestram in carne mea non spreuistis ꝛc. Obscurus locus & acrius attẽdendus.Ego quidem,ait,quasi paruulis uobis atq̃ lactentibus per infirmitatem carnis uestræ iam pridem euangeliçaui,a minoribus incipiens:&(ut ita dicam) apud uos pene balbutiens. Quæ dispensatio & prædicationis infirmæ

simulatio,

E

simulatio, mea quidem gubernatio erat: sed uestra tentatio, an uobis placerent & magna uiderentur ea quæ p conditione sui minora erant, & a me quasi humilia promebanť. Quæ quidē uos, non ut parua, sed ut magna capientes, intantū admirati estis: ut me qui ea loquebar quasi angelum: & ut plus dicam, quasi dei filiū susciperetis. Hæc ergo uestra tentatio, qua ego uos in carnali mei sermonis annūciatione tentabā: non fuit contēpta, nec uilis: sed plusq̄ æstimabā habuit dignitatis. Potest & locus iste ita edisseri. Quando ueni ad uos, nō ueni in sermone sapientiæ, sed homo humilis atq̄ contēptus, nihil magnum deferens crucifixum. Cum igitur me uideretis in corpore infirmitatib⁹ obnoxio constitutū, regna cœlestia pollicentem: non irrisistis, nec æstimastis dignū esse contēptu: Intelligebatis quippe humilitatem carnis meæ, & ipsius habitus uilitatem, ad uestrā tentationē fieri: an uidelicet contēneretis eum, qui ab incredulis miserabilis putabatur: sed ecōtra illum humilē uilem atq̄ cō temptum, ita ut angelū & plusq̄ angelū suscepistis. Aut certe suspicari possumus, apostolū eo tempore quo primū uenit ad galatas egrotasse: & aliqua corpusculi infirmitate detentū, non cessasse tamen nec uocem silentio repressisse, quo minus cœptum euangeliū prædicaret. Nā tradūt eum grauissimū capitis dolorem sæpe ꝓpessum: & hunc esse angelum satanæ qui appositus ei sit, ut eum colaphiçaret in carne, ne extolleretur. Hæc infirmitas &

F

languor hic corporis, apud eos quibus annūciabať euāgeliū tentatio fuit: an contēnerent eum sublimia promittentē, quē languoribus corporis subiectū uidebant. Nec non & illud dici potest, qđ in principio aduentus sui ad galatas, contumelias & persecutiones & plagas corporis ab his qui contraibant euangelio sustinuerit: & hanc fuisse tentationē uel maximā galatis, apostolū christi cernētibus uerberari. Qđ autem ait, sicut angelū, sicut christum iesum susciepistis me: & angelo christum esse ostendit maiorem, quē scđm dispensationē corporis minorē

pō.88.g psalmista cantauerat, dicens: Minorasti eum paulominus ab angelis: & tantum sua uerba in principio ualuisse demonstrat: ut angeli putarenť & christi. a ¶Vbi est ergo beatitudo vestra ꝛc. Beatus est qui ambulat in uirtutum uia: sed si ad uirtutes usq̄ peruenerit. Nec prodest a uitijs recessisse, nisi optima cōprehēdas. Quia non tam initia sunt in bonis studijs laudanda q̄ finis. Sicut enim in uinea multi usq̄ ad prælum uuæ gradus sunt: & primū necesse est ut uitis gemmet in pampinis, spem ꝓmittat in floribus: dehinc ut flore decusso, futuri botri species deformeť: paulatimq̄ turgescens uua parturiat ut pressa torcularibus dulcia musta desudet. Ita & in doctrina singuli beatitudinū sunt ꝓfectus: ut audiat quis uerbum dei, ut concipiat, ut in utero animæ eius adolescat, & ad partum usq̄ perueniat: Vt cum peperit illum, lacte enutriat: & per infantiā, pueritiam, adolescentiā, iuuentutem, ad perfectū uirum usq̄ perducat. Cum ergo singuli, ut diximus gradus: iuxta profectus suos habeant beatitudinem: si finis, & ut ita loquar, extrema manus operi defuerit: totus labor irritus fiet: & diceť, ubi est ergo beatitudo uestra? Quāuis, inqt, uos eo tēpore quo euangeliū iuxta carnē susceperatis, beatos dicerem, qđ in initijs fruebatis: tñ nunc quia nō uideo ædificio culmen impositū, & pene nequicq̄ iacta fundamina: cogor dicere, ubi est ergo beatitudo uestra, qua uos beatos arbitrans antelaudabā. Vereˊ, em̄ & ipse fateor, quia sic me uobis humilia prædicantē uel persecutionib⁹ conflictatū, in principio dilexistis: ut si fieri posset (hyperbolice autē sunt accipienda quæ loquitur) eruissetis uobis oculos: & mihi, ut

> a Vbi est ergo beatitudo uestra? Testimoniū em̄ perhibeo uobis: quia si fieri potuisset, oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi. Ergo inimicus uobis factus sum
> b ueritatē dicēs uobis. Emulanť uos nō bene: sed excludere uos uolūt ut illos emulemini. Bonū aūt emulamini in bono semp: & non tantū cū præsens sum apud uos. Filioli mei

omniū uestrū luminibus plus cernerē, dedissetis. Optabatis quippe uos cæcos esse per ineffabilem in me charitatem: ut plus in meo corde euangelij lumē orireť, emolumentū meū uestris damnis crescere uolebatis. Et hoc illo tēpore, quo uobis quasi paruulis atq̄ lactētibus: siue propter infirmitatem carnis uestræ, parua & humilia annūciabam: siue ꝓpter meæ carnis iniurias, non dignus uidebar fide. Nunc uero quia ab elemētis & syllabis & lectione puerili cœpi uos ad maiora studia prouocare: ut libros teneatis in manibus, ut plena eruditiōis & sensuū uerba discatis, recalcitratis, iracimini, grauis uobis uideť esse ꝓfectio doctrinarū: & intantū in alios mutati estis affectus: ut me quē quasi angelum & christum susceperatis, cui uolebatis oculos uestros tradere: nunc habeatis inimicū: quia uobis plenam annūcio ueritatē. Eleganter autē sententiā terminauit, dicens: Ergo inimicus uobis factus sum ueritatē dicens uobis: ut ostenderet initia prædicationis, non tam ueritatē fuisse q̄ umbrā & imaginē ueritatis. Similis est huic illa sententia nobilis apud rhomanos Poetæ. Obsequiū amicos, ueritas odiū parit. Sed uide quanto hic melius q̄ ille. Apostolus em̄ his quos stultos dixerat, quos paruulos appellarat: hāc sententiā temperauit, & specialē fecit: dum ꝓprie ad personas galatasq̄ dixerit. Ille uero & generalē, & ita se apud omnes habere denūcians: uehemēter errauit. Obsequiū enim quo putauit amicos fieri ueritate dempta: non tam obsequiū est q̄ adulatio: & assentationē clandestinas magis inimicitias q̄ amicitias dici debere, ꝓspicuū est. Simul aūt & illud cōsyderādū, qđ hodie q̄q̄ q̄diu paruulis atq̄ lactentib⁹, & his in quorū cordibus nunq̄ christus adolescit nec proficit ætate & sapiētia, & gratia apud deum & homines: iuxta litteram scripturas explanamus: laudamur, suspicimur, admiratione habemur. Cum autē paulum cœperimus eos prouocare, ut transeant ad maiora: de preconibus nostris inimici fiant: & malint iudæos potius q̄ apostolos sequi: qui a pharisæorū doctrina & traditionibus recedentes, ad ipsum christum propiciatoriū & perfectionē legis ingressi sunt: nec diuinum sermonem accipere dignentur, qui ecclesiæ magistros iubet ad altiora dogmata scandere: & totis uiribus sublimare uocem: nec circūlatrantiū strepitum pertimescere paruulorum, dicentē: Super montē excelsum ascende: qui euangeliças sion. Exalta in uirtute uocē tuā, qui euangeliças hierusalem. Exalta, noli timere. b ¶Emulanť vos nō bene: sed excludere vos volūt vt illos emulemini ꝛc. Emulanť bene, qui cum uideāt in aliquibus esse gratias, dona, uirtutes, ipsi tales esse desyderant: & fidem, uitam atq̄ industriam eorū per quæ illa meruerunt, nituntur imitari, ut possint ea quoq̄ quæ bona emulatione digna sunt consequi. De quibus & Apostolus ait: Emulamini spiritalia: magis autē ut prophetetis. Ac deinceps: Sic & uos: quoniā emulatores estis spiritaliū, ad ædificationem ecclesiæ quærite ut abundetis. Et iterū: Itaq̄ frates emulamini ꝓphetare, & loqui linguis nolite prohibere. Emulanť autē non bene: qui nō tam ipsi cupiunt esse meliores, ut imitētur eos qui emulatione digni sunt, q̄ illos ipsos uolūt facere peiores, & retrorsum trahere emulatiōe puersa. Verbi gratia dictū sit: Christianus est quispiā, legit moysen & prophetas: scit omnia in umbra & in imagine illi populo præcessisse: scripta autem esse propter nos in quos fines sæculorū decurrerūt: Circūcisionē nō tam præputij, q̄ aurium & cordis intelligit: Resurrexit cum christo: ea quærit quæ sursum sunt: Liberatus est ab onere & seruitute legis, ne tangas, ne gustes, ne attamines imperantis: huic si quis scripturarū uerbis uoluerit ꝓsuadere, ut nō

Esa.40.b

per tropologiā

A per tropologiã, sed occidentem literam quæ sunt scripta suscipiat: ut in manifesto fiat iudæ⁹ nõ in occulto: emulatur eum non bene: sed concito cursu ad maiora gradientem retrahere festinat: ut se potius emulet qui retrorsum uadit: aut certe ut multũ ultra nõ ꝓmouet. Loquit̃ itaq; galatis q ab assertoribus legis inducti fuerãt ut eos imitarent̃, cũ illi potiꝰ galatas debuerint imitari: quia naturale ẽ: maiorẽ deminori: nõ minorẽ fieri de maiore. Bonum emulamini in bono: id ẽ nolite assertores iudaicæ obseruatiõis imitari: sed ea quæ bona sũt imitamini. Quõ em̃ qui diuitias, potẽtiã, dignitatẽ alicuius imitatur, nõ tam bona q̃ ea quæ fugienda sunt emulatur: Ita & uos econtrario, bonum emulamini in bono: magis quærẽtes spiritalia q̃ carnalia: ut nõ illi uos iudæos, sed uos illos christianos esse doceatis. Hoc aũt facite semꝑ: ut ꝓseuerãti gradu, ad finem boni operis ꝓuenire possitis. Emulabamini si quidẽ bonũ in bono, prius cum apud uos essem: qui postq̃ a uobis recessi, omnia quæ tradiderã perdidistis: de statione certa & fido portu, rursum in altum unda relabente subtracti. Nec mirum si recedente Apostolo uase electionis, & in quo christus dñs loquebatur, galatæ sunt mutati: cum etiam nunc cernamus in ecclesijs idipsum fieri. Si quando em̃ doctor quis in ecclesia contigerit sermone ornatus & uita: qui audientes quasi stimulis quibusdã concitet ad uirtutes: uidemus omnẽ plæbem circa elemosynas, ieiunia, castitatẽ, susceptionẽ pauperum, sepulturas, & cætera similia festinare, feruere, discurrere.

B Cũ aũt ille recesserit, paulatim emarcescere: & subtracto cibo, tenuari, pallere, lãguescere: & interitũ sequi omniũ
Matth.9.d quæ prius uigebãt. Quãobrem quia messis multa, operarij autem pauci: precemur dñm messis: ut mittat operarios ad metendũ, qui spicas populi christiani quæ stãt
ꝑs.36.a in ecclesia futuro tritico præpatæ, metant, colligant: & in horrea comportantes, nequaq̃ perire patiant̃. Hoc de eo çelo & emulatione ꝓuersa, de qua & alibi dictum est: Noli emulari in malignãtibus: & hic: Emulant̃ uos non bene. Inuenimus autẽ & aliũ çelum quo çelati sunt filij Iacob Ioseph fratrẽ suũ, & Maria & Aaron amicũ dñi moysen. Neq; enim aut illi aut hi ut meliores essent Ioseph & moyse ad çelũ sunt concitati, sed quia dolebant illos esse meliores. Iste çelus uicinus inuidiæ est. Longum est si uelim omnia çeli genera, boni seu mali de scripturarũ pro-
Num.25.b ferre thesauro. Bonũ çelum legimus Phinees, Eliæ, Ma-
3.Regt.19.b thathiæ, & apostoli Iudæ, sed nõ proditoris: q ob insignẽ
1.Mach.2.c çeli in se uirtutẽ, etiã çelotis nomen accepit. Malum autẽ,
Act.1.b ut Cain in Abel, & cæterorũ in alios. Et çelũ uiri, de quo scriptũ est: Et uenerit ei spũs çeli. Nisi forte medius hic çelus est, & nec in bonã nec in malã partẽ accipi põt: sed inter utrũq; çelotypia potius appellat̃. Aliter. Videntes hi qui ex circũcisione erant galatas ex gentibus spũssancti abundare uirtutibus, se uero non linguis loqui: nõ dona habere curationũ, nõ gratiam prophetiæ, cupiebant eos çeli stimulis incitati, ad legis onera transducere: ut inciperẽt & illi sui similes fieri. a ¶ Filioli mei quos iterum parturio donec formetur christus in uobis. Quantis difficultatibus & dolore fœtus ꝓmanẽ ex utero: maledictio
Gen.3.c prima declarat, dicẽs: In tristicia paries filios. Volẽs igit̃ Paulus ostendere magistrorũ ꝓ discipulis sollicitudinẽ: quos patianẽ affectus, ne sectatores sui excidãt a salute, Ait: Filioli mei quos iterum parturio. Qui em̃ in alio lo-
1.Cor.4.c co quasi pater dixerat: Si decẽ milia pædagogorũ habeatis in christo sed nõ multos patres: iam non quasi pater sed ut mater loquitur in christo: ut utriusq; anxietatẽ & pietatem in se parentis agnoscãt. Tale quid & moyses de
Num.11.c populo loquebatur: Nunquid ego in utero accepi oẽm populum istũ? Quis putas nostrũ ita de discipulorum anxius est salute, ut nõ paucis horis, aut ut multũ biduo triduo ue: sed toto uitæ suæ tẽpore torqueat̃: donec christus formetur in eis. Exemplũ fœtæ mulieris qd̃ assumpsit, concipientis & formãtis in se semina, diligẽter tenendũ, ut possimus intelligere qd̃ dicitur: Natura non erubescenda, sed uenerãda est. Sicut em̃ in uuluã mulieris primũ semen iacitur informe, ut sulcis & fundo eius quasi quodã glutino adhæreat: de quo & propheta initij sui recor-
ꝑs.138.ẽ datus ait: Incõpositũ meũ uiderunt oculi tui: Deinde ꝓ nouem menses restricto sanguine, futurus homo coagulatur, corporatur, pascit̃ atq; distinguit̃: ut postq̃ in utero palpitarit, statuto tẽpore fundatur in lucẽ: & tantis difficultatibus nascit̃, quãtis postea ne intereat enutritur: Ita & semen sermonis christi cum in animã audiẽtis inciderit, per gradus suos crescit: & ut multa prætream, possumus siquidẽ facile corporalẽ descriptionẽ trãsferre ad intelligentiã spiritualẽ: tãdiu in ancipiti est, q̃diu pariat q cõcepit. Nec statim finis industriæ est ædidisse, sed tunc alterius laboris exordiũ est: ut lactentẽ infantiam sedulis nutrimẽtis & studijs, usq; ad plenã christi perducat ætatem. Et quõ in coniugio sæpe uiri semen in causa est ne liberi procreent̃: nõnunq̃ sterilis uxor semina nõ tenet: & frequẽter neuter ad generandũ aptus est: & econtrario uterq; fœcũdus: ita & in his qui uerbum dei seminant, q̃drifaria hæc diuisio custodit̃: ut impleat qdẽ suũ doctor officiũ, sed sit sterilis auditor: uel auditor bonæ indolis sit, sed per impitiã doctoris uerbi semẽ intereat: aut certe tam uecors sit qui docet̃, q̃ ille est qui præcipit: raroq; cõtingit, ut & magister & discipulus sibi consentiãt, scilicet ut tantũ iste doceat quantũ ille possit haurire: uel tantũ susc̃ipere doctus, quantũ doctor ingerere. At nunc oẽs iudices sumus. Nescimus quotus psalmus sit, quæ pars prophetiæ, qd̃ legis capitulũ: & loquendi facilitate interpretamur audacter, qd̃ nequaq̃ intelligimus. Non ad nos pertinet ut christus formetur in populo, ut ad domũ suam unusquisq; rediens habeat semẽ uerbi dei: qd̃
Esa.26.ẽ cũ conceperit possit dicere cum propheta: A timore tuo domine cõcepimus & peperimus, filios saluationis tuæ fecimus sup terrã. Tales in apostolos transeunt: & a sal-
Matth.7.ẽ uatore merentur audire: Quicũq; fecerit uoluntatẽ patris mei, ipse est frater meus, & soror & mater: diuersitatẽ profectuũ, in diuersis nominibus ostẽsa. Formaẽ quoq; christus in corde credentiũ, cum omnia illis sacramenta panduneẽ, & ea quæ obscura uidebantur ꝓspicua fiunt. Sed & illud est intuendũ, qd̃ qui per peccatũ quodãmodo homo esse desierat: per pœnitentiã concipit̃ a magistro, & rursum in eo christi formatio repromittitur. Hoc aduersum Nouatianos, qui nolunt reformari eos quos semel peccata contriuerint. b ¶ Vellem autem esse apud uos modo: & mutare uocẽ meã/qm̃ confundor in uobis. Scriptura diuina ædificat & lecta: sed multo plus prodest si de literis uertatur in uocẽ: ut qui per epistolã docuerat, præsens instruat audientes. Magnam siquidẽ uim habet uox uiua: uox de auctoris sui ore resonans: quæ ea pronunciatione proferẽ atq; distinguitur, qua in hominis sui corde generata est. Sciens itaq; Apostolus maiorem uim habere sermonẽ qui ad præsentes fiat: cupit uocem apostolicã literis cõprehensam in præsentiã cõmutare: & quia hoc magis expediebat his qui in errorem fuerant deprauati, uiuo eos ad ueritatẽ retrahere sermone. Hoc autem ideo, quia confundebat̃ in illis: qd̃ quidẽ græce magis proprie dicitur. ἀποροῦμαι enim non tam confusionẽ quæ apud illos αἰσχυνη siue συγχυσις appellat̃, q̃ indigentiã & inopiam sonat. Sensus itaq; iste est. Vellem apud uos nunc adesse, & literarũ uocẽ præsens ipse proferre: quia indigeo uobis. Non quippe habeo fructus quos solent de discipulis habere doctores: & sine causa semen iactum est doctrinarũ, cum penitus in uobis pariat egestatẽ: ita ut Hieremiæ possim uoce prorumpere: Non profui neq; ꝓfuit mihi quisq̃. Potest & aliter locus

C

D

a Cor. 9. d iste interpretari: Paulus apostolus qui factus fuerat iu/
E dæis iudæus, ut iudæos lucrifaceret: & his qui erant sub
lege, quasi esset ipse sub lege: & infirmis infirmus, ut infir
mos lucrifaceret: pro qualitate eorum quos saluare cu/
piebat, mutabat uocem suam: & in histrionũ similitudi/
nem (factus siquidẽ est theatrũ mundo & angelis & hominib⁹) habitũ in diuersas fi/
guras uertebat & uo/ces: Nõ quod id esset, qđ se esse simulabat: sed quod id tantũ ui/
deretur esse, qđ cæte/ris proderat: Cernit galatas alia indigere doctrina, alia uia debere saluari: non illa qua primũ ad christi fidem fuerant de gentilitate transducti: & compel
litur dicere: Vellem nunc esse apud uos: & mutare uocẽ meam in uobis. Non inquit uideo me prodesse, si ea lo/
quar quæ prius locutus sum: propter qđ ignorãs quid agam, & in diuersa distractus: laceror, confundor atq; di
lanior. Et quõ medici cum uim artis suæ in primo uide/
rint non ualere medicamine, transeunt ad aliud: & tãdiu experiunt̃ quid prosit e pluribus, donec ꝓueniant ad cu/
rationẽ: ut qđ per mollitiẽ alicuius emplastri nequaq; sa
nari ualuit, mordatiori puluere & austeriori curatiõe sa/
net̃: Ita & ego ꝙa confundor in uobis: & ignorantia huc atq; illuc distrahor: uellem literarum uocem præsens de meo ore proferre, ut uos solito seuerior ipse corriperẽ: qm̃ epistola non potest uocem obiurgantis exprimere: non
F ualet irascentis resonare clamorẽ, & dolorẽ pectoris api/cibus explicare. Potest autẽ & simplicius intelligi. Blan/
dis apud uos modo uerbis usus sum, dicens: Fratres ob secro uos: & filioli mei quos iterum parturio donec chri/
stus formetur in uobis: sed ego blandus & lenis qui ad uos quasi pater locutus sum, ꝓ ea charitate qua uos peri
re non patior & errare perpetuo: uellẽ nunc præsens esse si confessionis me uincula nõ artarent: & blandam uocẽ in obiurgãtis uerba mutare. Nec leuitatis est si nũc blan/
diar, nunc irascar. Impellit me charitas: impellit me do/
lor, diuersis affectibus loqui. Nescio em̃ in quæ primum uerba prorumpã, & quo uos debeã sanare medicamine: quia confundor in uobis. a ¶ Dicite mihi qui sub lege
vultis esse: legem non audistis? Notandũ legem hic dictã esse Geneseos historiam: non ut uulgo æstimãt, quæ faciẽ/
da sint quæ ue uitãda: sed totum qđ de abraham & eius uxoribus liberisq; contexitur, legem appellatã. Legimus & in alio loco, ꝓphetas quoq; legem uocari. Audit ergo legem, qui iuxta Paulũ non superficiem, sed medullam eius introspicit. Non audit legem, qui similis galatarũ, ex
teriorem tantũ corticem sequitur. b ¶ Scriptum est em̃ quoniã abraham duos filios habuit ⁊c. Nimiæ difficulta/
tis est demõstrare Isaac tantũ qui de sara natus est, fuisse de repromissione generatũ: & non etiam Ismahel qui de Agar ancilla est ortus ægyptia. Scriptura quippe refert, qđ cum persequẽte sara agar fœta fugisset, & uenisset ad eam angelus in deserto, moneretq; ut subijceret̃ dominæ
Geñ. 16. c potestati: idem ipse angelus etiam hæc locutus sit: Multi
plicans multiplicabo semen tuum, & nõ numerabit̃ præ multitudine. Et postea de ismahel, quæ utiq; repromissio
nis uerba nemo dubitarit: Iste erit rusticanus homo: ma
nus eius sup omnes: & manus omniũ sup eum: & contra faciem omniũ fratrũ suorum habitabit. Sed responderi
potest, minoris auctoritatis esse repromissionẽ angeli, q̃ ipsius dei. Sicut em̃ stella orto sole nõ rutilat: ita & ange/
li uerba ad comparationem repromissionis dei, obscura
ri, & euanescere, & pro nihilo computari. Videtur quidẽ hæc responsio aliquid habere momẽti: sed statim sequẽ/
Geñ. 17. c tis scripturæ auctoritate conteritur. Scriptum est enim:
Abraham autem dixit ad deum: Ismahel iste uiuet in cõ
spectu tuo: & deus respondit ad eum ita: Ecce sara uxor tua pariet tibi filium: & uocabis nomen eius Isaac, & sta/
tuam ad Isaac quẽ generabit tibi Sara in tẽpore isto, anno uen
turo. Ex quibus eui/dens est, ipsi⁹ quoq; sermonibus dei, ismahel scđm repromis/sionem esse generatũ. Sed & hoc ita solui/tur: repromissionem proprie in testamenti
dationẽ cõpleri: & aliud esse benedicere, augere, multi/plicare uehementer, quod in ismahel scriptum est: aliud hæredem facere per testamentum, quod de Isaac dicitur: Statuam testamentum meum ad eum, in testamentum æternum: & semini eius post eum. Et in consequentibus, Testamentũ autem meum statuam ad Isaac quẽ pariet tibi sara. Et quomodo aliud sunt dona: aliud substantia: aliud legata: aliud hæreditas: Legimus enim filijs concu
binarũ abrahæ dona tradita: filio autem saræ totius sub/stantiæ hæreditatem relictam: Ita aliud esse, ut diximus, benedictionem atq; legata: aliud testamentũ. Sed & hoc dici potest de ismahele, post conceptum eius, uel ange/
lum uel deum locutum. De Isaac uero anteq; in saræ ute
ro conciperetur, deum fuisse pollicitũ. Hæc interim quã/tum ingenij nostri mediocritas patitur dicta sint. Cæterũ si quis potest maio aliquid inuenire, quomodo ismahel qui de ancilla natus est, non sit repromissionis filius, sed Isaac qui de libera: ille potius audiendus est. Et si quid (inquit apostolus) aliter sentitis: & hoc uobis deo reuela/
uit. Nunc breuiter ad altiora tendẽdum est, ut dicamus unũquẽq; nostrum primum nõ iuxta repromissionem nasci: q̃diu scripturarum uerbis simplicibus instruitur, & iudaicis adhuc expositionibus delectatur: quando ue
ro ad sublimiora transcenderit, & legem intellexerit spiri
tualem, tunc eum de repromissione generari: Et ut aper/
tius loquar, quotidie eos qui faciunt opera abrahæ, de abraham nasci. Verum illos qui habeant spiritum serui
tutis iterũ in timore, ex ancilla generari ægyptia: eos autẽ qui spiritum adoptionis acceperint, ex sara libera: qua li
bertate a christo donati sumus. Loquitur dñs ad iudæos qui adhuc ancillæ filij esse malebant: Si manseritis in ser Ioh. 8. d
mone meo, uere discipuli mei eritis, & cognoscetis uerita
tem: & ueritas liberos faciet uos. Vnde & illi ignorantes mysticum esse quod dicebatur, aiunt: Semen abrahæ su
mus, & nemini unq; seruiuimus: quomodo tu dicis libe
ri eritis? Respondit eis iesus: Amen dico uobis, quia om/nis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum: Filius autem manet in æternũ. Si serui sumus peccati, agar nos generauit ægy/
ptia: si non regnat peccatum in nostro mortali corpore, uere dei filij sumus. c ¶ Quę quidem sunt allegorica. Al/
legoria proprie de arte grãmatica est: & quo a metapho/
ra uel cæteris tropis differat, in scholis paruuli discimus. Aliud prætendit in uerbis: aliud significat in sensu. Ple/
ni sunt oratorum & poetarum libri. Scriptura quoq; di/
uina per hãc nõ modica ex parte cõtexta est. Qđ intelli/
gens Paulus apostolus (quippe qui & sæculares literas aliqua ex parte contigerat) ipso uerbo figuræ usus est, ut allegoriã sicut apud suos dicitur appellaret: quo scilicet sensu magis loci huius græci sermonis abusionem mon
straret. Sciisse autẽ Paulum, licet non ad perfectum, lite/
ras sæculares, ipsius uerba testãtur. Dixit quidam ex eis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, Tit. 1. c
malæ bestiæ, uẽtres pigri. Hic uersus heroicus Epimeni/
dis poetæ est: cuius & Plato & cæteri scriptores ueteres re
cordantur. Apud athenienses quoq; cum in areopago satisfaceret: hæc addidit: Sicut & quidã de uobis poetæ
dixerunt:

b Scriptũ est enim: quoniam abraham duos filios ha/buit: unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de an
cilla, scđm carnem natus est. Qui autem de libera, per
c repromissionem. Quæ sunt per allegoriam dicta.

Hæc enim

G

Geñ. 17. a

H

A dixerunt: Ipsius enim & genus sumus. Hoc hemistichiū fertur in Arato: qui de cœlo stelliscꝫ conscripsit. Nec non
Cor.15.d & illud: Corrūpūt bonos mores, confabulationes pessimæ: trimeter iambicꝰ de comœdia sumptꝰ est Menādri. Ex quibus & alijs, euidēs est Paulum non ignorasse līas sæculares: & quā hic allegoriā dixit, alibi uocasse intelligentiā spiritualē. Vt ibi: Scimus ēm qđ lex spiritualis est, pro eo qđ est, allegorica, siue allegorice figurata. Et
Rom.7.a
Cor.10.a alibi: Omnes eādem spiritalē comederunt escam: & eundem spiritalem biberunt potum. Bibebant autē de spiritali sequenti eos petra: petra autē erat christus. Manna hic, & subiti fontis eruptio, & petra ipsa quæ sequitur: qđ allegorice accipiēda sint, nemo est qui dubitet. Scio quid econtrario
Infra.6.a possit opponi: Fratres, si præoccupatꝰ fuerit homo in aliquo delicto: uos spirituales instruite istiusmodi in spiri-
1.Cor.2.d tu mansuetudinis. Et in alio loco. Spiritualis autem dijudicat omnia: ipse autē a nullo dijudicat: qđ scilicet aliud cꝫ supra diximus uerbum spirituale, sonet. Sed nos spiritualem, qui omnia iudicet & ipse a nemine dijudicetur,

B eum uirum dicimus, qui uniuersa scripturarum sacramenta cognoscēs, sublimiter ea intelligat: & christum in diuinis libris uidens, nihil in eis iudaicæ traditionis admittat. a ¶Hęc ēm sunt duo testamēta: vnū quidē a monte sina in seruitutē generās quę est agar ⁊c. Pene cunctorū super hoc loco ista est explanatio: ut agar ancillam, interpretentur in lege & in populo iudæorum, Saram autem liberam, in ecclesia, quæ de gentibus congregata est, quæ mater sanctorū sit, Paulo dicēte: quæ est mater omniū nostrum. Hæc diu non peperit anteꝫ christus de uirgine nascereturꝫ & sterilis fuit: necdum risu mūdi Isaac de electo patre cum uoce sublimiū dogmatū resonante: Si quidem & abrahā in nostra lingua, pater electus cū sonitu refertur. Agar autē quæ interpretatur παροικία, id est incolatus siue peregrinatio siue mora, generat ismahel: qui tantū audiat dei præcepta nec faciat: hominem rusticū, sanguinariū, desertā sectantem: qui uniuersis fratribus suis de libera procreatis inimicus sit: & aduersa eis fronte resistat. Nec mirum uetus testamentum, quod in monte sina, qui est in arabia, & confinis est ei quæ nūc est hierusalē, constitutū est atcꝫ conscriptū, non esse perpetuū: cū & incolatus a perpetua possessione diuersus sit: & sina montis nomen tentationē sonet: & arabia significet occasum: & econtrario quæ sursum est hierusalem, quæ est libera materꝫ sanctorū, demōstret hanc hierusalem, quæ in præsenti est, deorsum esse, & in humili infimoꝫ demersam. Sunt qui duo testamenta & aliter intelligant: ut scripturam diuinam, tam ueterē cꝫ nouā, iuxta diuersitatē sensus eorumꝫ sententiam qui legunt: aut ancillam interpretentur aut liberam: & eos qui adhuc literæ seruiant, & spiritū timoris habeant in seruitute, de agar ægyptia uelint esse generatos. Eos autem qui ad superiora conscendāt, & allegorice uelint sentire quæ scripta sunt, filios esse Saræ, quæ in lingua nostra ἀρχουσα: id est princeps interpretatur genere fœminino: Et hoc ob illam necessitatem se asserūt usurpare: quia iniquum sit moysen, & cunctos prophetas de ancilla: quoslibet uero gentiliū de libera intelligere procreatos. Vnde melius esse, ut non solū de his qui in ecclesia sunt, pro diuersitate (ut supra diximus) intellectuū, alios seruos, alios liberos arbitremur: sed etiam de uno eodemꝫ homine cꝫdiu sequitur historiam, ancillæ eum esse filium: cum autem aperiente iesu scripturas, incensum fuerit cor eius, & in fractione panis inspexerit eum quem antea non uidebat: tunc & ipsum Saræ filium nominari. Marcion & Manichæus hunc locum in quo dixit apostolꝰ: Quæ quidem sunt allegorica, & cætera quæ sequunt, de codice suo tollere noluerunt: putantes aduersum nos relinqui: qđ scilicet lex aliter sit intelligenda cꝫ scripta est: cum utiqꝫ etiam si allegorice, ut nos quoqꝫ fatemur, & Paulus docet accipienda sit, nō pro uoluntate legētis, sed pro scribentis auctoritate sic condita sit: & eo ipso qđ cōtra nos seruare uisi sunt, conterantur: qđ moyses creatoris dei seruus spiritualia scripserit, apꝰo quoqꝫ eorū idipsum docente, quē ipsi alterius christi & melioris dei asserunt prædicatorem. b ¶Scriptū Esa.54.a
est ēm: Lętare sterilis quę nō paris/erumpe ⁊ clama quę nō parturis: quia multę filij deserte magis cꝫ eius quę habet virum. Virum habuit synagoga legē: & iuxta Annæ quoqꝫ prophetiam, fœtosa quondā in liberis fuit. Sterilis uero 1.Reg.1.a
ecclesia sine uiro christo: sine ullo sponsi sermonis alloquio diu iacuit in deserto. Sed postcꝫ accepit illa librum repudij in manus suas: & omnia ornamenta uiri in idoli uertit ornamentum: tunc maritus priore cingulo putrescente: alium lumbis suis balteum, aliud de gētibus lumbare contexuit: quæ statim ut est uiro iuncta, concepit & peperit. Et in Esaia exclamat dominus per prophetam: Esa.49.f
si est gens nata simul: quando una die in actibus apostolorum tria milia, & quincꝫ milia hominum crediderunt. et.54.a
Nec puto necesse esse, ut de multitudine christiana, & de iudæorum paucitate dicamus, cum in toto mundo crucis uexilla resplendeant: & uix rarus atcꝫ notabilis in urbibus iudæus appareat. c ¶Vos autē fratres/sm Isaac
promissionis filij sumus. Apostolū & similes ei, scđm Isaac promissionis esse filios: nulla intelligentiæ difficultas est. Sed quia Origenes hunc locū ædisserens, ita apostoli posuit exemplum: Vos autem fratres, scđm Isaac promissionis filij estis: quæritur quomodo galatas, quos stultos appellarat, & incepisse dixerat spū, carne finire: nūc scđm Isaac filios repromissionis uocet. Dicimus itacꝫ apostolum ideo eos appellare scđm Isaac filios repromissionis: quia non penitus eorum desperet salutem: & rursum eos ad spiritum quo ceperant æstimet reuersuros: fiantcꝫ filij liberæ. Qui si carne fuerint consummati, filij sint ancillæ. d ¶Sed quomodo tunc qui sm carnem natus fuerat
persequebatur eum qui sm spiritum ⁊c. Non puto inuenire nos posse ubi Ismahel persecutus fuerit Isaac: sed tantū illud, qđ cum filius ægyptiæ qui maior natu erat, luderet Gen.21.a
cum Isaac: indignata sit sara & dixerit ad abraham: Eijce ancillam & filium eius: Non enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac. Et utiqꝫ simplex lusus inter infantes: expulsione & abdicatione indignus est. Verum apostolus quasi hebræus ex hebræis: & ad pedes magistri Gamalielis edoctus: qui quondam furentes aduersus deum pharisæos cōsilio refrenarat: ex uerbis saræ dicentis: nō enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac: intellexit lusum illū simplicē nō fuisse. Sed quia forsitan Ismahel quasi maior natu, & eo tempore circūcisus quo iam poterat intelligere & sentire quod passus est, sibi primogenita uendicabat: scriptura iurgiū paruulorū,

a Hęc enim sunt duo testamenta: unum quidem a monte sina in seruitutem generans, quæ est agar. Sina ēm mons est in arabia, qui conterminus est ei, quæ nunc est hierusalē, & seruit cū filijs suis. Illa autē quæ sursum est hierusalem, libera est, quæ est mater omniū nostrū. b Scriptum ēst enim: lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ c magis cꝫ eius quæ habet uirum. Nos autem fratres, d scđm Isaac promissionis filij sumus. Sed quomodo tunc qui scđm carnem natus fuerat persequebatur eū qui scđm spiritum: ita & nunc. Sed quid dicit scriptura: Eijce ancillam & filium eius. Non enim hæres erit filius ancillæ

C
D

E

lusum uocauit. Vnde & sara hæc uerba non sustinens,& consuetudinem sibi primogenita uendicantis ancillæ filij a parua ætate non patiens,erupit in uocem: Eijce ancillam cum filio suo: Non eñ hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac. Q̃d cum durũ uisum fuisset abrahæ (semp eñ primogenitis maiora debẽtur) nõ solum ismahelem priorẽ esse desinere,sed ne æqualẽ quidem cum minore fratre accipe portionẽ: deus qui liberã intus esse, & foras expelli uolebat ancillam,saræ uerba confirmat: & loquit̃ ad abrahã:

ancillæ cum filio meo Isaac. Itaq; fratres, non sumus ancillæ filij sed liberæ. Qua libertate christus nos liberauit. Ca. V

a **STatẽ & nolite iterum iugo seruitutis contineri.**
b **ECcẽ ego Paulus dico uobis: quoniã si circũcidamini,christus uobis nihil prodest.**

Nõ durũ sit corã te de puero & ancilla:Oñia quæ dixit tibi sara,audi uocẽ ei⁹:qm̃ in Isaac uocabit̃ tibi semẽ.Sicut ergo tũc maior frater Ismahel lactentẽ adhuc & paruulũ p̃sequebat̃ Isaac,sibi circũcisionis prærogatiuã, sibi primogenita uẽdicãs:ita & nunc sc̃d'm carnẽ israel,aduersũ minorem fratrẽ de gentibus populũ christianũ sustollit̃, inflatur,erigitur. Consyderemus insaniã iudæorum:qui & dñm interfecere:& p̃phetas & apostolos p̃secuti sunt: & aduersantur uoluntati dei:& uidebimus multo maiores persecutiones, quas nos etiam hist̃oriæ docent, a iudæis in christianos c̃p̃ a gentilibus cõcitatas. Miramur de iudæis:Hodie quoq; hi qui in christo paruuli sunt,& uiuunt carnaliter,persequuntur eos qui ex aqua & spiritu nati sunt:& cũ christo resurgentes,ea quærunt quæ sursum sunt,non deorsum. Faciant q̃d uolunt:cum ismahele persequantur isaac: eijcientur foras cum ancilla matre

F

ægyptia:Nec accipiẽt hæreditatẽ:quã solus qui de repromissione natus est consequet̃. Eleganter autẽ & illud,q̃d is qui sc̃d'm carnẽ natus est,persequit̃ spiritualẽ. Nunc̃; eñ spiritualis persequit̃ carnalẽ: sed ignoscit ei quasi rusticano fratri:scit eũ posse proficere per tẽpus. Et si quando ægyptiæ filium uiderit irascentẽ,recordatur unius patris,q lucẽ,boues crearit & culicẽ: & in magna domo,nõ solũ esse uasa aurea & argentea, sed lignea & fictilia. Itaq; cũ apl̃o Paulo dicamus:Non sumus ancillæ filij sed liberæ:& renouati in christo, audiam⁹ uerba dñi ad iudæos
Ioh.8.d loquentis:Si manseritis in sermone meo:cognoscetis ueritatem,& ueritas liberabit uos. Hac libertate & apos-
2.Cor.9.d to-
Ioh.8.d lus liberatus,aiebat: Cũ eñ sim liber ex omnib⁹. Q̃ui facit peccatũ,seruus peccati est. Ille quia se ab omnibus uitijs liberum:ab omni concupiscẽtia & errore sciebat alienum:recte in christi libertate gaudebat dicens: Non sumus ancillæ filij sed liberæ: qua libertate christus nos liberauit. Ca. V

STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Et ex hoc ostenditur,quia non stet qui iugo inhæreat seruitutis:Et quia is qui a christo libertate donatus est,tãdiu fuerit sub iugo c̃p̃diu spiritum seruitutis habuerit in timore:& legis initia sit secutus. Q̃d autem ait, state: firmã & stabilem in christo hortatur fidem, ut ecclesiæ galatiæ fixo in saluatore p̃maneãt pede. De quo & in
p̃s.39.a alio loco iustus loquitur: Statuit sup̃ petrã pedes meos: pro eo q̃d est,super christum: ne scilicet circũferant̃ oñi
1.Cor.10.c uento doctrinæ, & in diuersa rapiantur. Vnde & ad stantes dicit̃: Et q stat,uideat ne cadat. Et in alio loco:State,ui-
Ibidẽ.16.c riliter agite,confortamini: ut stent cum eo quẽ Stepha-
Actt.7.g nus a dextris patris stantem uidit in martyrio perseue-
Exo.34.a rans:& qui locutus est ad moysen: Tu uero sta mecum. Iugum autem seruitutis,legem uocat duram,difficilem,
Actt.15.b laboriosam,quæ die ac nocte cultores suos graui opere cõsumit. Sicut & Petrus in actib⁹ apostolorũ:Quid tentatis inquit imponere iugum graue super collum fratrũ: q̃d' neq; nos neq; patres nostri portare potuerunt? Q̃d' autẽ apposuit,nolite iterum:non quo prius legem galatæ custodierint: sed quo & idololatriæ iugum graue sit: quo ægyptiorũ populus oppressus, ad instar plumbi in rubrum mare mersus est. Iuxta quẽ sensum & supra dixerat: Quõ conuertimini iterũ ad infirma & egena elemẽta: quibus rursum seruire uultis, dies obseruantes, & menses & tẽpora & annos? Galatæ eñ qui ad Pauli apostoli prædicationem,idolis derelictis statim ad euangelij G
ũ.4.b
conscẽderant gratiã: non reuertebãtur ad legis iudaicæ seruitutem, quã nunc̃; pri⁹ cognouerãt: sed uolẽtes obseruare tẽpora, circũcidi carne,& hostias offerre corporeas, q̃dãmodo in eosdem reuertebant̃ cultus,quibus in idololatria ante seruierãt.

Aiũt eñ & ægypti sacerdotes, & ismaelitas & madianeos præputiũ nõ habere. Q̃d' aũt natiões,obseruẽt dies,menses & annos:utinã nescirem⁹, ne nobis cũ eis esset unc̃; mixta festiuitas. b **ECce ego Paulus dico vobis:qm̃ si circũcidamini: christus vobis nihil prodest.** In euãgelio saluator ad discipulos loquit̃: Qui uos audit,me audit: qui Lu.10.c
ũ.2.d uos suscipit,me suscipit. Et apostolus testatur dicens: Viuo autem iam non ego:uiuit autem in me christus. Et alibi:An experimentũ quæritis eius qui in me loquit̃ chri- 2.Cor.13.a
stus? Ex quo liquido cõprobatur hoc q̃d nũc dixit: ecce ego Paulus dico uobis,non quasi Pauli tantũ uerba accipienda,sed dñi. Nam cum & in prima ad Corinthios 1.Cor.7.b
præmisisset: His autem qui nupti sunt, denũcio non ego sed dñs:& statim intulisset: cæteris autem ego præcipio: H
ne uilis sua putaretur auctoritas: puto inquit q̃d & ego spiritum dei habeo: ut spiritu & christo in se loquẽte, nõ contẽptui duceretur:qui prophetas imitãs diceret: Hæc dicit dñs omnipotens. Maius autem fiet id q̃d dictũ est: Ecce ego Paulus dico uobis quoniam si circũcidamini, christus uobis nihil p̃dest: si cum principio copuletur, in quo ait:Paulus apostolus nõ ab hominibus neq; per hominẽ sed p̃ iesum christũ & reliq̃:ut audientes,nõ tam missi,q̃ mittentis auctoritate moueant̃. Potest aliquis dicere: Cõtrariũ est huic loco illud q̃d' ad Rhomanos scribitur: Circũcisio quidẽ prodest si legem custodias,& in- Rom.2.d
fra: Quid ergo est amplius iudæo:aut quæ utilitas circũ Ibidẽ.3.a
cisionis? Multũ per omnẽ modũ. Primũ quidẽ:quia credita sunt illis eloquia dei. Si eñ his qui circũcisi fuerint christus nihil prodest:quõ legem custodiẽtibus prodest circũcisio? Quod quidẽ hac responsione soluetur:ut dicamus epistolã quæ ad rhomanos scripta est,ad eos esse dictatam, qui ex iudæis gentilibusq; crediderãt: Et hoc egisse Paulum ut neuter populus offenderet̃:quo scilicet suum utraq; plæbs priuilegium possideret: ut nec gentiles circumciderentur,nec circumcisi adducerent præputium. Ad galatas autem scribens alio usus sit argumento. Non enim erant ex circumcisione: sed ex gentibus qui crediderant. Nec poterat eis prodesse circumcisio,qui post euãgelij gratiã,iterum ad legalia reuerterent̃ elementa. Et in Actibus apostolorũ narrat historia:cum Actt.15.
quidã de circũcisione surgentes asseruissent eos qui ex gentibus crediderãt,debere circũcidi, & legem custodire moysi:seniores qui hierosolymis erant & apl̃os pariter cõgregatos,statuisse per lr̃as, ne supponeretur eis iugum legis,nec amplius obseruarẽt:nisi ut custodirent se tantum ab idolothytis & sanguine & fornicatione:siue ut in nonnullis exẽplarib⁹ scriptũ est, & a suffocatis. Et ne resideat ulla dubitatio q̃d circũcisio nihil prosit,sed propter eos qui ex iudæis crediderant:ad rhomanos de circũcisione sententiã temperauit:paulatim ad epistolæ eiusdẽ posteriora descendens,nec circũcisionẽ,nec præputiũ aliquid ualere monstrauit,dicẽs: Circũcisio itaq; nihil est,& præ- 1.Cor.7.d
putium nihil est,sed obseruatio mandatorũ dei. Intantũ enim circũcisio nihil est:ut israeliticæ quoq; domui,se de circũcisione iactanti nihil profuerit:propheta memorante:Omnes gentes incircũcisæ carne: domus autem israel

incircũcisa

incircūcisa corde:& incircūcisus melchisedek,circūcisum benedixit Abraham.Nam qđ ait:Si circūcidamini: tale est quasi dicere uoluisset,si carne circūcidamini. Quā in alio loco nō circūcisionē, sed concisionem uocat dicens: Phil.3.a Videte concisionem. Nos enim sumus circumcisio qui spiritu dei seruimus, & gloriamur in christo,& non in carne cō fidimus. Non confidit in carne, qui oēm utilitatem expectat a christo:& nō seminat in carne, ut de carne metat corruptionē, sed in spiritu de quo uita æterna generaē. Subtilis intuēda sententia:si circūcidamini, christus uobis nihil ꝓdest. Qđ nō solū in eo si circūcidanē, nō eis ꝓsit ipsa circūcisio,sed etiā si cæteras uideanē extra circūcisionem in christo habere uirtutes, uniuersæ peant,cū post fidē christi fuerint circūcisi. Quid igiē? Nihil profuit Timotheo circūcisio? Multum per omnē modum.Non eñ tam ideo circūcisus est,ut ex ipsa circūcisione aliquid emolumēti estimaret posse se consequi:quā 1.Cor.9.c ut cæteros lucrifaceret:Factus iudæis iudæus: ut iudæos ad fidem christi sua circūcisione trāsduceret. Tunc siquidem nō prodest circūcisio:cum aliquid per semetipsam putaē utilitatis afferre. a ¶ Contestor autē omnē hominē circūcidentē se:qñ debitor est uniuersę legis faciendę. Deus qui circūcisionem primo ad abraham:deinde per moysen in lege præcepit:non solū circūcisionē,sed & alia multa obseruāda constituit:Dies festos hierosolymis frequētandos:hostiarū holocausta,mane semp & uespe: Immo B lationē in uno tātū loco agni terræ: septima æstate ferias: quinquagesimū remissionis annum:& cætera quæ facile est de scripturis excerpere sibi unūquēq lectorem. Coartabimus itaq Hebionē & sectatores eius,qui post euangelium credentes in christo circūcidendos putāt:ut aut circūcisionem faciant & cætera quæ præcipiūtur in lege: aut si impossibile est cuncta fieri, cesset & circūcisio : quæ cum cæteris quasi inutilis prætermissa est. Qđ si responderint,possibilia tantum debere se facere: non eñ deum ea a nobis exigere quæ non possumus, sed ea quæ possimus implere:dicemus eis,non eiusdem esse dei custodiri uelle legē,& eos qui legē custodiant derelinquere. Aut quomodo propter intermissam legē reos eos faciet, qui etiam si uelint,uniuersa complere non possint. Nos uero Deutr.25.a legem sequi spiritalem quæ dicat: Non infrenabis os bo- 1.Timo.5.c ui trituranti:& cū apostolo intelligere: Nunquid de bo- 1.Cor.9.d bus cura est deo,sed propter nos utiq dicit: & obseruare sabbata delicata:non ut bos & asinus noster & uilia pecora lætentur in sabbato,sed illi homines & pecora de qui- Pś.35.b bus scriptum est:Homines & iumenta saluos facies dñe. Homines, rationabiles quosq & spiritales uiros:animalia uero eos qui tardioris ingenij sunt: & a spiritualibus ad agenda domini sabbata eruditūtur. Nec contrarium esse id qđ supra dictum est,si circūcidamini, christus uobis nihil prodest:& qđ sequitur: Testificor omnem hominem circūcidentem se:quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ:huic qđ infertur a nobis. Neq eñ auditores legis sunt iusti apud deum:sed factores legis iustificabuntur:Quia factor ille sit legis qui potest dicere: Nos sumus circūcisio:& in occulto iudæus: & scim⁹ quia lex spiritalis est. Qui autem concisionem & interfectricem sequatur literam,eum nō legis esse factorem,sed ueræ legis inimicum:maxime post saluatoris aduētum, qui ad ad se conuertentibus tollat uelamen de corde: ut omnes reuelata facie,gloriam domini cōtemplantes:transfigu remur de uetustate literæ in nouitatē spiritus. b ¶ Euacuati estis a christo:q̄ in lege iustificamini/a gratia excidistis. Quomodo nemo potest duob⁹ dominis seruire: sic umbram pariter & ueritatem legis implere difficile est. Vmbra in lege ueteri est donec aspiret dies,& amoueanē umbræ:ueritas in euangelio christi: Gratia enim & ueritas C per iesum christum factæ sunt.Perdit ergo gratiam chri- Iob.1.b sti, & euangelium quod tenuerat amittit: qui in aliqua obseruatione legis se iustificari putat: & cum gratiā amiserit,a christi fide destituitur: & in eius ope non conquiescit: κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ nō ut in latino male iterꝓtatū est: Euacuati estis a christo: sed in christi ope cessastis,magis intelligiē:ut id qđ supra specialiter de circūcisiōe præceperat dicens:si circūcidamini, christus uobis nihil prodest:nunc de tota lege generaliter cō prehendat:nihil eos in christi opere proficere:qui in quā cūq obseruatione legis se crediderint iustificandos.

a Contestor autem omnem hominem circumcidentem
b se:quoniā debitor est uniuersæ legis faciēdæ. Euacuati
estis a christo:qui in lege iustificamini,a gratia excidi-
c stis. Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiæ expecta-
d mus. Nam in christo iesu,neq; circumcisio aliquid ualet neq; preputiū:sed fides quæ per charitatem opatur.

c ¶ Nos enim spiritu ex fide/ spem iustitię expectamus. Spiritum,ad distinctionem literæ posuit. Spes uero iustitiæ,christus intelligendus:quia ipse est ueritas,patiētia, spes,iustitia,omnesq uirtutes:cuius nos secūdū expectamus aduentum,quo iudicaturus est omnia: & iam non patiētia, sed iustitia affuturus :ut reddat unicuiq scđm opera sua. Cuius diei præsentiā apostolus, & qui ei sunt similes expectantes,aiunt: Adueniat regnum tuum:Vt cum filius deo & patri tradiderit regnum: & in subiectis omnibus fuerit & ipse subiectus:tunc caput subiiciatur in corpore:& sit deus omnia in omnibus. Quia qui nūc est ex parte per singulos:tunc incipiet totus esse per cunctos. d ¶ Nam in christo iesu neq; circūcisio aliquid valet neq; ꝓpetiū/sed fides quę per charitatem operatur. His D qui in christo iesu uolūt uiuere, uirtutes appetēdæ sunt, uitia fugiēda:media uero quæ inter uirtutes & uitia sūt: nec fugienda sunt nec appetenda:ut circūcisio & præputiū,& cætera his similia. Circūcisio qdē prodest si legē custodias. Quæ idcirco utilis fuit his q in lege uixerūt:nō qa circūcisi erāt,sed qa credita sunt illis eloqa dei:quæ in opa uertentes, a salute extranei non fuerūt.Nec nos moueat quod Sephora tollens calculū, filium circūcidit:& Exo.4.f suffocantem angelum prohibuit a marito: siue ut aliter in hebræo scriptum refertur:quia nunc nō tā circumcisionem penitus nil prodesse ꝓ in christo iesu eam nō ualere testatus est:ex eo si quidem tempore quo euangeliū in toto orbe radiauit,superflua est circūcisionis iniuria. Quæ tunc,ut cætera quoq legis ualuit: quando & benedictiones carnales legem seruantibus spondebātur: qđ scilicet si implessent eam,benedicti essent in ciuitate: benedicti in agro:plena haberent horrea:& multa alia quæ in repromissionibus continentur. Nos autem in christo iesu ualere uolumus & confortari,id est in uera circumcisione,& non in concisione iudaica.Neq eñ qui in aperto iudæus est: neq manifesta in carne circumcisio:sed in abscondito iudæus: & circumcisio cordis in spiritu non litera. Nihil itaq prodest in christo carnis circumcisio: sed cordis & aurium, quæ aufert illud opprobrium iudæorum: Ecce incircumcisæ aures uestræ : & non potestis audire . Prodest circumcisio labiorum quam iuxta humilitatem necdum se habere causabatur moyses: Exō.6.B ut in hebraico scriptum est:Ego autem sum præputium habens in labijs. Multum utilitatis præbet & in rebus uenereis circumcisio:cum per castitatem impudicitia desecatur. Igitur in christo iesu nec circumcisio ualet, nec præputium corporale: quia in medio,id est inter uitia uirtutesq sunt posita:sed fides quæ per charitatem operatur: Vt & fides quæ reputata est abrahæ in iustitia cōprobetur,& omne opus fidei in charitate ponatur: tota lege & prophetis ex charitate pendentibus. In his si quidem duobus præceptis: diliges deum tuum, & diliges proximū:saluator asseruit legem prophetasq consistere:

1. Cor. 6. b
E

Et Paulus in alio loco: Etenim non adulterabis, non furaberis, non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximum tuum sicut te. Si ergo omne mandatum recapitulatur in eo quod dictum est: diliges proximum tuum tanquam te: fides autem per charitatem operata ualet plurimum: manifestum est operationem fidei per charitatem, plenitudinem mandatorum omnium continere. Quomodo autem iuxta apostolum Iacob, Fides absque operibus mortua est: sic absque

Iacobi. 3. d

fide cuius bona opera sint, mortua computantur. Qui igitur in christo non credunt, & sunt probis moribus, aliud quid magis habent quam opera uirtutum? Exemplum fidei quæ per charitatem operatur, de euangelio illa meretrix

Lu. 7. f

tribuat: quæ cum in domo pharisæi accubanti domino pedes lauisset lachrymis: terssisset crinibus, linisset unguento: & pharisæo murmurati, dominus parabolam, quinquaginta & quingentos denarios debitoris proposuisset, adiecit: Propter quod dico tibi: Dimittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum. Et ad ipsam mulierem conuersus, ait: Fides tua te saluam fecit: uade in pace. Aperte enim in hoc loco demonstratum est, mulierem istam habuisse fidem per charitatem operatam: quæ multum ualuerit in christo. Esto quis dicat, Bene circumcisionem in christo nihil ualere monstrauit quam sciebat aliquando ualuisse: nunc quid & de præputio aliquis ambigebat, ut diceret, neque præputium? Sed si consyderemus plurimos christianorum, id est e nostris qui de oleastro inserti sumus in radicem bonæ oliuæ, exultare contra fractos ramos populi iudaeorum: & dicere, magis ualere præputium in quo abraham deo placuit: & reputata est ei fides ad iusticiam: quam circumcisionem quæ in signum fidei data est, & habenti eam non profuit israeli: uidebimus etiam hanc quorundam usurpationem cautissime nunc excluſam. G

Commentarij secundi in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

F

TErtium ad Galatas O Paula & Eustochium uolumen hoc cudimus: non ignari imbecillitatis nostræ: & exilis ingenij riuulum, uix paruo strepente murmure sentientes. Iam enim & in ecclesijs ista quærunt, omissaque apostolicorum simplicitate & puritate uerborum, quasi ad athenæum, & ad auditoria conuenitur, ut plausus circumstantium suscitentur: ut oratio rhetoricæ artis fucata mendacio, quasi quædam meretricula procedat in publicum: non tam eruditura populos quam fauorem populi quæsitura: & in modum psalterij & tibiæ dulce canentis, sensus demulceat audientium: ut uere illud prophetæ Ezechielis nostris temporibus possit aptari: dicente domino ad eum: Et factus es eis quasi uox citharæ suaue canentis, & bene compositæ: & audiunt uerba tua & non faciunt ea. Verum quid agam? Taceam ne? Sed scriptum est: Non apparebis in conspectu domini tui uacuus. Et Esaias (sicut in hebræis tamen habetur uoluminibus) ingemiscit: Væ mihi misero quia tacui. Loquar? sed omnem sermonis elegantiam, & latini eloquij uenustatem, stridor lectionis hebraicæ sordidauit. Nostis enim & ipsæ quod plus quam quindecim anni sunt ex quo in manus meas nunquam Tullius, nunquam Maro, nunquam gentilium literarum quilibet auctor ascendit: & si quid forte inde dum loquimur obrepit: quasi antiqui per nebulam somnij recordamur. Quid autem profecerim ex linguæ illius infatigabili studio, aliorum iudicio derelinquo: ego quid in mea amiserim scio. Accedit ad hoc, quia propter oculorum & totius corpusculi infirmitatem, manu mea ipse non scribo: nec labore & diligentia compensare queo eloquij tarditatem: quod de Vergilio quoque tradunt, quia libros suos in modum ursorum fœtum lambendo figurauerit: uerum accito notario: aut statim dicto quodcumque in buccam uenerit: aut si paululum uoluero cogitare, melius aliquid prolaturus: tunc me tacitus ille reprehendit, manum contrahit, frontem rugat: & se frustra adesse toto gestu corporis contestatur. Oratio autem etsi de bonæ indolis ingenij sit profecta & distincta inuentionibus, & ornata flore uerborum: tamen nisi auctoris sui manu limata fuerit & polita, non est nitida, non habet mixtam cum decore grauitatem: sed in modum diuitum rusticorum, opibus suis magis arguitur quam exornatur. Quorsum ista? uidelicet ut & uobis & cæteris qui forte legere uoluerint sit responsum, me non panegyricum, aut controuersiam scribere: sed commentarium: id est hoc habere propositum: non ut mea uerba laudentur, sed ut quæ ab alio bene dicta sunt, ita intelligantur ut dicta sunt. Officij mei est obscura disserere, manifesta pstringere, in dubijs immorari. Vnde & a plærisque commentariorum opus, explanatio nominatur. Si quis eloquetiam quærit, uel declamationibus delectatur: habet in utraque lingua Demosthenem & Tullium, Polemonem & Quintilianum. Ecclesia christi non de academia & licio, sed de uili plæbecula

congregata

A congregata est. Vnde & Apostolus: Videte (inquit) uocationē uestram fratres: quia non multi sapientes secūm carnem, non multi potentes, nō multi nobiles: sed quæ stulta sunt huius mundi elegit deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia. Et ignobilia huius mundi, & contemptibilia elegit deus, & quæ non sunt: ut ea quæ sunt, destrueret. Quia enim ex creaturarū ordine, uarietate, cōstantia, non cognouerat mundus per sapientiam deum, placuit deo per stulticiā prædicationis, saluos facere credentes. Non in sapientia uerbi, ut nō euacuaretur crux Christi. Vbi enim sapiens, ubi grammaticus, ubi causarū naturalium scrutatores? Nec in persuasibilibus sapientiæ uerbis, sed in ostensione uirtutis & spiritus: ut fides credentium non esset in sapientia hominum, sed in uirtute dei. Quamobrem & ipse Apostolus ad eosdem Corinthios loquebatur: Et ego ueniens ad uos fratres: ueni non per sublimitatem sermonum & sapiētiæ, annuncians uobis testimoniū domini. Non em̄ iudicaui scire me aliquid inter uos, nisi Christum Iesum & hunc crucifixū. Et ne forsitan putaret hæc dicens, esse insipiētiæ prædicator: mente præsaga, quod opponi poterat, euertit. Sed loquimur (inquit) dei sapiētiam in mysterio: quæ abscondita est, quam nemo principum huius sæculi cognouit. Quotusquisq; nunc Aristotelem legit, quanti Platonis uel libros nouere, uel nomen. Vix in angulis ociosi eos senes recolunt. Rusticanos ꝙo & piscatores nostros, totus orbis loquitur, uniuersus mundus sonat. Itaq; sermone simplici, simplicia eorum uerba pandenda sunt. Verba inquam, non sensus. Cæterum si orantibus uobis, illum possim in exponendis epistolis eorum habere spiritum, quem illi in dicendo habuerunt: tunc uideritis tantam maiestatem & latitudinem in his ueræ fuisse sapientiæ, quanta in sæculi literatis, arrogantia & uanitas fuit. Breuiter uobis meæ mentis fateor arcanū: Qui per me intellecturus est Apostolum, nolo ut mea scripta difficulter intelligat: & ad interpretem cognoscendum, alium quærat interpretē. Sed iam tempus est ut reliqua persequamur. D

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER TERTIVS.

B Garrebatis bene / quis uos impediuit ueritati nō obedire. Id quod nunc latinus posuit interpres: ueritati nō obedire, & in græco scriptum est: τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι: in superiori loco ita interpretatus est, non credere ueritati. Quod quidem nos in uetustis codicibus nō haberi, in suo loco annotauimus: licet & græca exemplaria hoc errore confusa sint. Sensus autem iste est: Adorabatis patrem in spiritu & ueritate: & de plenitudine Christi accipientes, sciebatis, quia lex data est tm̄ populo per Moysen, & non etiam facta. Gratia autē & ueritas non solum data, sed & facta per Iesum Christum. Cum igitur tam bene curreretis, ueritati magis q̄ imaginibus seruientes: a quo præpediti doctore peruerso, umbram legis sequimini, & euangelij relinquitis ueritatē? Sequit: b ¶ Nemini cōsenseritis. Sed quia nec in græcis libris, nec in his qui in Apostolum cōmentati sunt, hoc scriptum inuenimus, prætereundum uidetur. c ¶ Persuasio uestra nō est ex eo qui uocauit uos. In latinis codicibus ita scriptum repperi: Persuasio uestra ex deo est, qui uocauit uos. Q̄d quidem puto, ex eo, fuisse: & non intellectum, paulatim ob similitudinē ex deo, increbuisse pro eo qđ est, ex eo. Sed nec sic potest stare sensus: ut quos modo accusauerat quare nō obedierint ueritati, ostendens in eorum arbitrio positum, uel obedire, uel non obedire: nunc econtrario asserat persuasionem & obedientiam eorum: non tam ex ipsis esse qui uocentur, q̄ ex eo qui uocet. Melius igitur & uerius sic legitur: Persuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos. Aliud quippe dei opus est, aliud hominum. Dei opus est uocare: hominū, uel credere, uel non credere: Et sicubi alibi de scripturis liberū hominis affirmatur arbitrium, ut ibi: Si uolueritis & audieritis me: Et iterum: Et nunc israel quid petit ad te dñs deus tuus: & ex hoc loco uel maxime comprobat. Verum simpliciores quiq; putantes se deferre deo, ut persuasio quoq; nostra in ei⁹ sit potestate: abstulerūt partē orationis, nō: & sensum contrariū apostolo reddidere. Siue ergo in bonam, siue in malam partē: nec deus, nec diabolus in causa est: quia persuasio nostra non est ex eo qui uocauit nos, sed ex nobis: qui uel cōsentim⁹, uel nō cōsentimus uocanti. Aliter: Persuasio hæc quā nunc sequimini: nō est ex deo qui in principio uos uocauit, sed ex his qui uos postea turbauerūt. d ¶ Modicum fermentū totam cōspersionē fermētat. Male in nostris codicib⁹ habet: modicū fermentum totā massam corrumpit: & sensum potius interpres suū, q̄ uerba Apostoli transtulit. Hac autē ipsa sententia Paulus & ad Corinthios utit: ubi præcepit eū qui uxorē patris sui habebat tolli de medio: & tradi pœnitentiæ in interitū & uexationē carnis, per ieiunia & ægrotationes: ut spūs saluus fiat in die dñi nostri Iesu christi. Ait quippe: Non bona gloriatio uestra. Nescitis quia modicū fermentū totā massam corrumpit: siue ut iam emēdauim⁹, totam cōspersionē fermētat? Et statim intulit: Expurgate uetus fermentū: ut sitis noua cōspersio, sicut estis açymi: etem̄ pascha nostrū imolatus ē christus. Itaq; epulemur nō in fermēto ueteri, neq; in fermēto malitiæ & nequitiæ, sed in açymis synceritatis & ꝟitatis. Nūc aūt p hāc eandē sentētiā docet panē ecclīæ spiritualē, q de cœlo descēdit, nō debere iudaica interpretatiōe uiolari: & dñs idipsum discipulis præcepit: ut caueant a fermento pharisæorū. Q̄d euāgelista manifestiꝰ faciēs addidit: Dixerat aūt eis

Garrebatis bene: quis uos impediuit ueritati non obedire. Nēmini consenseritis. Pērsuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos. Modicū fermentum totam consperſionem fermentat.

Ego confido

a
b
c
d

Exo. 19. a
Deutt. 10. c
Matth. 16. a
1. Cor. 5. b

E de doctrina phariſæorũ. Porro quæ eſt iſta alia doctrina phariſæorũ, niſi legis ſecũm carnem obſeruatio? Senſus itaq; iſte eſt: Nolite putare paucorum hominum, qui de Iudæa uenientes aliud docent, inſidias contemnendas. Scintilla res parua eſt: & pene dum cernitur, non uidetur: ſed ſi fomitem comprehenderit, & nutrimenta ſui q̃uis paruus ignis inuenerit, mœnia, urbes, latiſſimos ſaltus, regiones q; conſumit. Fermẽtum quoq; cuius ad aliam partem in euangelio parabola temperata eſt, res modica uidetur & nihili: ſed cum farinæ conſperſum, totam maſſam ſuo uigore corruperit: in illius uim tranſit omne qđ mixtũ eſt: ita & doctrina peruerſa ab uno incipiẽs, uix duos aut tres primũ in exordio reperit auditores: ſed paulatim cancer ſerpit in corpore: & iuxta uulgare prouerbium, unius pecudis ſcabies, totũ cõmaculat gregem. Igitur & ſcintilla ſtatim ut apparuerit, extinguẽda eſt: & fermentũ a maſſæ uicinia ſemouendum: ſecandæ putridæ carnes, & ſcabioſum animal a caulis ouium repellendũ: ne tota domus maſſa, corpus, & pecora ardeat, corrumpat̃, putreſcat, intereat. Arrius in Alexandria una ſcintilla fuit: ſed quia non ſtatim oppreſſa eſt, totum orbem eius flamma populata eſt.

a ¶ Ego confido in vobis in dño: quia nihil aliud ſapietis. Non per coniecturam, ut quidam uolunt, ſed propheti/co ſpiritu Paulus pronunciat Galatas ad ueritatis uiam quam amiſerant regreſſuros. Etenim qui alios hortabatur ut æmularenẽ chariſmata: magis autem ut prophetarẽt: ipſe quoq; eadem plenus gratia loquebatur: Et ex parte cognoſcimus, & ex parte ꝓphetamus. Prouidens igitur ſpiritu: quia nihil aliud eſſent crediturí, niſi quod per epiſtolam docebanẽ, ait: Ego confido in uobis in domino qđ nihil aliud ſapietis. Nam & additio dominici nominis, idipſum ſignificat. Si enim per coniecturã hoc æſtimabat, potuerat dicere: Ego confido in uobis. Nunc autem apponens, in domino: diuino quodam cõfidens ſpiritu: quod futurũ cognouerat, ꝓphetauit. b ¶ Qui autẽ cõturbat vos/portabit iudiciũ quicũq; eſt ille. Occulte inquiũt Petrũ lacerat, cui ſuꝑ in faciẽ reſtitiſſe ſe ſcribit: q̃ non recto pede inceſſerit ad euãgelij ueritatem. Sed nec Paulus tam procaci maledicto de eccleſiæ principe loquereẽ: nec Petrus dignus, qui conturbatæ eccleſiæ reus fieret. Ex quo arbitrandũ eſt de alio quodã dici: qui aut cum apoſtolis fuerat: aut de Iudæa uenerat: aut ex phariſæis crediderat: aut certe magnus ſit apud Galatas æſtimatus: ut portet iudicium eccleſiæ cõturbatæ, quicunq; eſt ille. Portare autẽ iudicium, id eſt qđ alijs uerbis in ſequentibus dixit: Vnuſquiſq; ꝓprium onus portabit. Et puto in ſcripturis, onus, & in bonã, & in malam partem poſſe accipi: hoc eſt, & in his qui peccatis grauib9 opprimuntur: & in illis qui uirtutũ leuia onera ſuſtentant. De
Pſ.37.a peccatis in pſalmo pœnitens loquitur: Iniquitates meæ eleuatæ ſunt ſuper caput meum: quaſi onus graue graua/uatæ ſunt ſuper me. De uirtutibus, doctrinaq; uirtutum
Matt6.11.d ſaluator ait: Iugum eñ meum ſuaue eſt: & onus meum leue eſt. Q đ autẽ & doctrina pro onere accipiat̃, perſpi/
Ibidem.23.a cuum fit in euangelio: Alligant quippe phariſæi onera grauia, & quæ portari nõ poſſunt: & ſuperponunt ea ſuper humeros hominũ: ipſi autem uno ea digito nolunt cõtingere. Q̃ graue ſit aliquẽ de tranquillitate turbare: & ſerena corda hominũ quibuſdã quaſi fluctibus conci
Iob.14.d tare, ſaluatoris ad apl̃os uerba teſtanẽ, dicẽtis: Ne cõturbetur cor ueſtrum, neq; timeatis. Expedit quippe ei qui cõturbat & ſcandaliçat quẽpiam in eccleſia: ut lapis molaris circundeẽ collo eius, & mittat̃ cum eo in mare: q̃ ut ſcandaliçet unum de his minimis, qui a ſaluatore mon/

F ſtrantur. Turbati ergo fuerant Galatæ inter ſpiritũ & literam, circũciſionẽ & cõciſionẽ, iudaiſmũ occultũ & manifeſtum, quid agerẽt ignorantes. Breuius aũt & ſic accipi poteſt. Quicũq; eſt ille qui uos ad phariſæorũ doctrinã retrahit, & in carne deſyderat circũcidi: q̃uis ſit eloquẽs: & in legis eruditiõe ſe iactitet: nihil amplꝰ dico, niſi hoc qđ etiã uos abnuere non poteſtis: q̃ portabit pro hoc opere iudiciũ: & cõſequeẽ ꝓ ſuo labore mercedẽ. c ¶ Ego autẽ fratres ſi circũciſionẽ prędico ꝛc. Legimus in actib9 apoſtolorũ, ipſe quoq; apoſtolus Paulus in epiſtolis ſuis ſæpe cõmemorat, ſe a iudæis perſecutiones crebrimas ſuſtinuiſſe: propterea quod doceret eos qui de gentibus crediderant in chriſto, non debere circumcidi. Hi itaq; de quibus ſupra ait: Qui autem cõturbat uos, portabit iudiciũ quicunq; eſt ille: ut deciperent Galatas, etiam hoc addebant: Non ſolum Petrus, & Iacobus, & Ioannes, & cæteri in Iudæa apoſtoli, circũciſionẽ, & alia præcepta legis obſeruant: ſed ipſe quoq; Paulus qui uos aliter docuit, q̃ ſe rei ueritas habet, Timotheum circumcidit: & iudæis frequenter iudæus factus eſt, ueritate cogente. Quam opinionẽ de Galatarũ mentibus Paulus nunc uolens tollere, ait: Ego autem fratres ſi circumciſionem prædico, quid adhuc perſecutionem patior? Omne (inquit) in me odium iudæorũ, & qua aduerſum me furiunt inſania: ob nihil aliud eſt, niſi q̃ doceo gentes non debere circumcidi: & legis onera ſuperflua & iam aboli/ H
ta cuſtodire. Cum autẽ perſecutionẽ patiar, manifeſtum eſt me circumciſionẽ nõ prædicare quam deſtruo. Non eñ tam perſecutionẽ patior a iudæis, quia prædico crucifixum: & Ieſum dico eſſe Chriſtum, quẽ lex & ꝓphetæ prænunciauerunt, quã quia doceo legem eſſe completã. Q autem crux iudæis ſcandalum ſit, gentibus ſtulticia, ipſe dominus noſter oſtendit: qui lapis dicitur offenſionis, & petra ſcandali: propter nihil aliud puto, niſi quia prædicatio cum plenis uelis ad audientes proceſſerit: ſtatim ut ad crucẽ uenerit, impingit: & nequaq̃ libero curſu põt ultra procedere. Sed hæc crux quæ apud iudæos ſcandalum eſt, & apud gentes ſtulticia: nobis qui credimus, uirtus eſt & ſapientia. Chriſtus eñ dei uirtus eſt & 1.Cor.1.d
dei ſapientia: ut propter id quod ſtulticia dicebat̃, fatuũ dei ſapientius fieret hominib9: & propter id qđ infirmitas & ſcandalum, infirmũ dei fortius fieret hominibus. Cum autẽ (inquit) crucis Chriſti ſcandalum maneat: & ego perſecutionẽ patiar, quam non paterer ſi ſcandalum non maneret: fruſtra quidã iactitant me circumciſionẽ prædicare, quã impugnando ſuſtineo perſecutionem.

d ¶ Vtinam et abſcindant̃ qui vos conturbant. Quæritur quomõ Paulus diſcipulus eius qui ait: Benedicite maRoma.12.c
ledicentibus uobis: Et ipſe loquẽs: Bñdicite, & nolite maledicere: Et in alio loco: Neq; maledici regnum dei poſſi1.Cor.15.f
debunt: Nunc & maledixerit eis, qui eccleſias Galatiæ conturbabant: & cum optantis uoto maledixerit: Vtinã & abſcindantur qui uos conturbant. Tam enim dete/ſtanda abſciſionis eſt paſſio: ut & qui inuitis eam intu/lerit, legibus publicis puniatur: & qui ſeipſum caſtraue/rit, infamis habeatur. Vt enim illud (aiunt) uerum ſit: ẽ.2.d
Viuit in me Chriſtus: & hoc: An experimentum quæ/ritis eius qui in me loquitur Chriſtus: certe maledictio/ 2.Cor.13.a
nis uox non poteſt eius intelligi, qui dicit: Diſcite a me, Matt6.11.d
quia humilis ſum, & mitis, & manſuetus corde. Et magis putatur iudaico furore, & quadam effrenata inſania ſe non potuiſſe cohibere, q̃ imitatus eſſe eum qui tanq̃ agnus coram tondente ſe, non aperuit os ſuum: & maledicentibus non remaledixit. Tradidit autem ſe morti condemnatus. Ad quod qui pro Paulo reſpondebit, hæc dicet:

A hæc dicet: non tam furoris in aduersarios, ꝙ dilectionis in ecclesias dei uerba esse quæ locutus sit. Videbat quippe totam prouinciam, quam ipse suo sanguine & periculis ab idololatria, ad Christi transduxerat fidem, subita persuasione turbatam: & dolore apostolico, dolore patris se tenere nō pote/rat: mutabat uocem: & quibus blanditus fuerat, irascebatur: ut quos nequiuerat lenitate, saltē obiurgatione retineret. Nec mirum esse si Apostus ut homo, & adhuc uasculo clausus infirmo, uidensq; aliā legē in corpe suo captiuantē se, & ducentem in lege peccati, semel fuerit hoc locutus: in qđ frequēter sanctos uiros cadere perspicimus. Sed & illud dici potest: licet superfluū quibusdā esse uideat: q Paulus nō tam maledixerit eis, ꝙ orauerit ꝓ illis: ut eas partes corporis perderēt, per quas delinquere cogebant. Et Matt.18.a quō in euāgelio dictū est: melius esse aliquē sine oculo & sine manu, & sine pede, & qualibet alia parte membrorū intrare in regnū cœlorū, ꝙ totū ire in gehennā: Ita & nūc optare eis magis unā partē corporis perdere, ꝙ per occasionē integri corporis perpetuo igne damnari. Hic locus si qñ ab ethnicis reprehendit: quō eis respōderi possit, ostendimus. Nunc a nobis cōtra hæreticos proferat: Marcionē uidelicet & Valentinū, & omnes qui cōtra uetus latrant testamentū: qua ratione illi qui creatorē sanguinariū, sæuerū bellatorē, & tantum iudicē criminant, hoc in Apstō dei boni ualeant excusare. Et certe nullam puto in ueteri lege tam trucē, tam cruentā in aliquo esse sententiā: quā, utinā abscidant qui uos conturbant. Nec possunt dicere orasse Apostolū ꝓ inimicis christi, qui eius ecclesias cōturbabant. Nec ex dilectione prolatū: qđ tumore & indignatione plenū, ipso uerborū pondere demonstrat. Quicquid ergo illi ꝓ Apstō excusationis attulerint, hoc nos ꝓ lege ueteri defendem⁹. a ¶ Vos enī ꝛc. tantū ne libertatē in occasionē carni subaudit, detis. Qđ qa in græco nō habet, latin⁹ posuit interpres. Hunc locū qa ualde obscurus est, de decimo Stromatū libro trāsferri placuit ad ꝟbū. Non q̄ singula nō possint suis locis & sensibus explanari, sed q̄ a supiori negocio separata, unū difficile corpus efficiant: & si sic intelligant ut resonant, inconsequenter & abrupte repugnare inter se & scatere uideant. Origenis itaq; hæc uerba sunt. Difficilis locus est: & ita nobis differendus uidet. Qui liber est, & altiori sensu spiritū & ueritatē sequit: præcedentes & typos contemnit & literā: non idcirco debet minores despicere: & occasionē dare his qui non possunt sentire sublimius, de se penitus desperandi. Licet enī infirmi sint, & caro comparatione spiritus appellent: caro tñ Christi sunt. Si enī intelligit mysteriū charitatis infirmioribus seruiētis: faciat aliquid ꝓpter infirmos: ne in scientia sua frater pereat, ꝓ quo christus est mortuus. Diligenter itaq; attende, an ex cōsequētibus sensus iste texet. Vos (inquit) fratres in libertatem uocati estis: forsitan ideo: quia nō omēs uocationē capere poterāt libertatis: Propter qđ nunc auditis: Tantum ne libertatē in occasionē detis carni. Per dilectionē enī oportet minoribus seruire maiores: quia qui uult esse maior, erit omnium seruus. Neq; ergo spiritualis laceret Christi carnes: neq; occasionem illis tribuat, ut se remordeant ꝓuocantē: ne ab inuicē cōsumant. Oportet ergo spiritu ambulantē & spiritu scripturarū uerba sectantē: nō perficere desyderiū carnis earū. Si autē hoc qđ dicit: Spiritu ambulate, & desyderiū carnis nō perficietis, simpliciter intelligimus, ut plærique arbitrantur: contra argumentum & hypotesin totius epistolæ, in hæc subito Paulus erumpet: statim quippe sequit: Si autē spiritu ducimini, non estis sub lege. Et cum hucusq; aliqua ex parte sibi sermo cohæreat: rursum si simplicem intelligentiam sequamur, ad inordinata repēte præcepta nos transfert, de carne & spiritu differens: id est: Manifesta autem sunt opera carnis illa & illa. Et ecōtrario: Fructus aūt spiritus,

a Vōs enim in libertatem uocati estis fratres: tantum ne libertatem in occasionem carni subauditur, detis.

est charitas, & reliqua. Sed neq; in his cōsequentiā despe- C
rare debem⁹: quia opera carnis diuinorū uoluminū historia continet: non ualde eos iuuans qui sic eam intelligunt ut scripta est. Quis enī nō docebit seruire luxuriæ & fornicationē habere pro nihilo: cum Iudam ad meretricem legerit ingredientē: & patriarchas habuisse multas pariter uxores? Quomodo nō ad idololatriam prouocabitur: qui sanguinē tauorum, & cæteras leuitici uictimas non plus ꝙ qđ in litera sonat, putauerit indicare. Qđ autē inimicitias, in aperto positus scripturæ sermo docet: & ex hoc loco probatur: Filia babylonis misera: beatus qui retribuet ubi retribu- Gen.38.d
tionem tuam quā retribuisti nobis. Beatus qui tenebit ps.136.b
& allidet paruulos tuos ad petram. Et ex illo: In matuti- Ibidē.100.b
no interficiebam omēs peccatores terræ: & cætera his similia, de cōtentionib⁹ uidelicet, emulatione, ira, rixis, dissensionib⁹. Ad quæ (si nō altius aliquid sentiamus) prouocant nos magis historiæ exēpla ꝙ prohibent. Hæreses quoq; magis de carnali scripturæ intelligentia, ꝙ de opere carnis nostræ, ut plurimi æstimant, subsitterūt. Necnō inuidiam & ebrietates, per legis literā discimus. Inebriat Noe post diluuium: & patriarchæ apud fratrē Ioseph in Gen.9.c
ægypto. Sed & comesationes in regnorum libro scriptæ et.43.g
sunt: saltante Dauid & cōcrepante tympanis coram arca 2.Reg.6.c
testamenti dei: & his similia. Quæritur quomodo ad ueneficia, & ad maleficas artes, simplex scripturæ diuinæ sermo qui dicitur caro, nos prouocet: nisi ad eiusdem scripturæ spiritū transcendamus. Puto hoc significare, decies Danielem, & tres pueros magis incantatoribus, Dan.2.
& Gaçarenis atq; Chaldæis sapiētiores repertos, & Moy- Act.7.c
sen omni sapientia & doctrina ægyptiorū eruditū. Multorum ergo malorū occasio est, si quis in scripturæ carne permaneat. Quæ qui fecerint, regnū dei nō cōsequent. Quamobrē spiritū scripturæ fructusq; quæramus, qui nō dicunt esse manifesti. Multo quippe labore & sudore, & digno cultu, in scripturis fructus spiritus inuenit. D
Vnde arbitror Paulum diligenter & caute de scripturæ sensibus dixisse carnalibus: Manifesta autem sunt opera carnis. De spiritualib⁹ ꝟo nō ut ibi posuisse, manifestus est fructus spiritus, sed ita: Fructus autē spiritus, est charitas, gaudiū, pax, & reliqua. Qđ si relictis typis ad ueritatem scripturæ transeam⁹ & spiritū, statim nobis prima charitas pandit: & ad gaudiū inde gradientes, peruenimus ad pacē, per quā cōsequimur patientiā. Quis autē non ad miserationē & bonitatē erudiat: cum etiā ea quæ quibusdā tristia putant in lege, supplicia dico & prælia, & euersiones gentiū, & cōminationes ad ꝓphetas: magis remedia intellexerit esse ꝙ pœnas? Non Esa.57.c
enī in æternum irascet dominus. Cum hæc ergo nobis aperta fuerint, rationabiliorē habebimus fidem: & correctos mores temperantia comitabit: quā continentiam sequet & castitas: & post hæc omnia incipiet esse lex pro nobis. Hucusq; Origenis. Quibus nos possumus addere, ut dicamus de seruitute legali ad euangelij libertatē uocatos (quib⁹ superi⁹ dicit: State & nolite rursum iugo seruitutis hærere) etiā nunc moneri: ut leue christi iugū, & delectabilia euangelij præcepta sectantes, nequaq; putent sibi licere: ut hac ipsa libertate uiuendi, in occasione carnis utant: scilicet ut iuxta carnē uiuant, iuxta carnē circūcidant: sed spiritu magis stent, spiritu præputiū carnis abscidant: & ad spiritus altiora tendentes, humilitatē literæ derelinquant. Potest autē & aliter intelligi. Dicat quispiā: Si cessaui o Paule esse sub lege: & de seruitute in libertate uocatus sum: ergo debeo ita uiuere, ut cōuenit libertati: nec aliquib⁹ præceptis teneri: sed qđcunq; placuerit & uoluntas suggesserit, hoc facere, implere, sectari. Ad qđ respōdit Apstus: Vocatos quidem nos esse in spiritus libertatem: sed ita, ut libertas ipsa carni non seruiat. Nec putemus quia nobis omnia licent, omnia expedire: quin potius

E quin potius quia serui legis esse cessauimus: facti liberi, magis per charitatē nobis inuicē seruiam⁹: ut lacinioſæ legis præcepta, uno dilectionis capitulo concludantur. a ¶ Sed per charitatē seruite inuicē ⁊c. Qui cū esset liber ex omnibus, omnium se propter charitatē seruū fecit, ut plures lucrifaceret: recte hortaꝫ & cæteros, ut p charitatē sibi seruiant: quæ nō quærit qđ suū est, sed quod proximi. Qui enim uult fieri primus, erit oīm seruus: Vt quō saluator in forma dei Phil. 2. a cōstitutus, nō rapinā arbitratus est esse se æqualem deo: sed seipsum exinaniuit formam serui accipiens: & habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, factus obediēs usq; ad mortē: mortē autē crucis: ita & nos quæcunq; ante sub legis necessitate facere uidebamur: nunc sciamus nobis liberis, magis per charitatē esse facienda. Tantū autē bonū est charitas, ut omnis lex in illa recapituleꝫ. Enumerat & in alio loco Apostolus charita- 1. Cor. 13. b tis bona, dicens: Non çelaꝫ: non agit perperam. Multisq; in medio replicatis, in fine concludit: Omnia sperat: omnia sustinet: charitas nunq; excidit. Et saluator in euan- Matth. 22. d gelio: hoc signū, sui ait esse discipuli, ut diligat proximū. Qđ quidē puto non solum hominibus, sed etiā angelis Ibidem. 7. b cōuenire. Alijs ỽbis idipsum dicit̄: Quæ uobis fieri non uultis, alij ne feceritis: & quæ uultis ut uobis faciant homines, hæc eadem & uos eis facite similiter. Nolo adulterari uxorē meam: nolo substantiam diripi: nolo me falso opprimi testimonio: & ut cuncta breui sermone comprehendam, indigne fero aliquid mihi fieri quod iniustum est: Hæc eadem si per charitatē in me operantē, uel fecero

F alteri, uel uoluero, lex omnis impleta est. Nec difficile est docere quō uniuersa præcepta, non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimoniū dices, & cætera his similia, una charitatis obseruatione teneantur. Hoc ostendere arduum est: quomō hostiæ quoq; quæ in Leuitico sunt præceptæ: & ciborū uel abstinētia, uel permissio: cum alia munda, alia dicant̄ immunda: solennitatum quoq; iugis per annos recursus, in uno charitatis præcepto recapituleꝫ: Nisi forte quis illo se trāsferat: ut affirmet legem spiritualem esse: & imaginibus & exemplari nos cœlestiū deseruisse, anteq; uerus pontifex adueniret: qui postq; semel seipsum offerēs uictimam, suo sanguine nos redemit: omnis illa priscæ legis uarietas & difficultas, in ipsius sup homines dilectione cōpleta est. Intantū quippe pater amauit mundū, ut filium suū charissimum & unigenitū daret, p nobis. Ei autē qui semel spiritu uiuens, opera carnis mortificauit: & a saluatore dilectus: nequaq; seruus, sed amicus uocaꝫ: nō est ultra lex posita: quæ impijs & peccatorib⁹, & non subiectis & nepharijs cōstituta est. At nunc cū omnia quæ difficilio-ra sunt, uel modica ex parte faciamus: hoc solum non facimus, qđ & factu facilius est: & absq; quo cassa sunt uniuersa quæ facimus. Ieiunij corpus sentit iniuriam: uigiliæ carnem macerant: elemosynæ labore quæruntur: sanguis in martyrio, cuius ardeat fides: tamē sine dolore & timore non fundit̄. Hæc omnia sunt qui faciant: sola charitas sine labore est. Et quia sola cor mundum efficit: a diabolo expugnatur in nobis, ne deum pura mente uideamus. Quando eñ sedens loquor contra fratrē meū: & cōtra filium matris meæ pono scandalū: quando alie-na torqueor fœlicitate, & alterius bonū, meum malum facio: nonne hoc qđ sequit̄ in me expleꝫ: Si inuicē mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicē cōsumamini? Charitatis rara possessio est. Quis uult ipse anathema esse a Christo pro fratribus suis, apostolum sequēs? Quis cū lugentibus lugens: cum gaudentibus gaudens, alieno uulnere uulnerat̄? Quis fratris morte perimit̄? Omnes G magis amatores nostri, cū amatores dei sum⁹. Vide quantum bonū sit charitatis. Si ita martyriū fecerimus, ut nostras uelimus ab hominibus reliquias honorari: si opinionem uulgi sectantes, intrepidi sanguinē fuderimus: & substātiam nostrā usq; ad mēdicitatem propriā dederimus: huic operi non tam præmiū cū pœna debetur: & perfidiæ magis tormenta sunt, cū corona uictoriæ.

a Sed pēr charitatē seruite inuicem: omnis eñ lex in uno sermone impleꝫ: Diliges proximū tuū sicut teipsum.
b Quōd si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab
c inuicē cōsumamini. Dicō autē: Spiritu ambulate: & de-
d syderium carnis non perficietis. Carō enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur: ut non quæcunq; uultis,

b ¶ Quod si inuicem mordetis ⁊ comeditis: videte ne ab inuicē consumamini. Potest hoc & simpliciter accipi: ne detrahamus inuicem: ne maledicto nos putemus ulcisci: ne cōtristati contristare cupiamus: & similes bestiarū, mordere pariter & remorderi: ut post morsus sequaꝫ interitus atq; consumptio. Melius autem est, ne cōtra rationē & totius epistolæ cōsequētiam, subito in extraordinaria præcepta Paulus erumpat, hoc ita intelligere, ut ad circūcisionē obseruationēq; legis cuncta referam⁹. Si uos (inquit) cōturbant alij, uos autē cōturbamini: Si totā scripturā ueterē legentes, sic intelligitis ut scripta est: Oculū p oculo: dentē pro Deut. 19. d dente: & ira desyderat ultionē: ultio ỽo imponit dolorē: q̄p lex nō solum non prohibet, uerūetiā præcepit, iusticiā in talione restituens: sequitur, ut & nudatus nudet: & uulneratus reuulneret: & comestus remordeat: & quæ uideꝫ iusticia esse, cōsumptio sit: nō unum uindicās, sed utrunq; consumens. c ¶ Dico autē: Spiritu ambulate: et desyderiū carnis non perficietis. Et hoc scđm superiora dupliciter accipiendum: ut dicam⁹ eos qui spiritu opera carnis mortificauerint, & seminauerint in spiritu, ut de spiritu metant uitā æternā: quotienscunq; uoluptatē carnis senserint titillare, nō perficere desyderiū eius: qđ quidem si expletū fuerit, blandiri uideꝫ ad tēpus: sed spiritu refrenare: & scđm sententiā historici, animi imperio, corporis seruitio magis uiuere. Necnō & illud, quia lex spiri- Roma. 7. c talis est: & nō qui in manifesto iudæus, sed qui in occulto: & circūcisio cordis in spiritu, non litera: eos ambulare spiritu, & carnis desyderiū nō perficere dicim⁹, qui spiritualiter egrediunt̄ ægyptū: & spiritualē escam potūq; de spirituali hauriunt petra: qui nō iudicant̄ in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ & sabbati: sed ambulant in omnib⁹ spiritualiter, nō perficiētes carneæ legis, literæ ue desyderiū: sed fructus metētes intelligētiæ spiritualis. Tertia quoq; interpretatio a quibusdā in hoc loco dicta est: sed quæ non multū discrepet a secunda: ut desyderiū carnis in his asserāt esse qui paruuli in christo sunt. Iter autē spiritus in perfectis uiris: & esse sensum: In grauitate spūs. i. in itinere uiri ambulate perfecti: & non facietis desyderia paruulorū. d ¶ Caro autē cōcupiscit aduersus spiritū ⁊c. Caro præsentib⁹ delectaꝫ & breuib⁹: spiritus perpetuis & futuris. Inter hoc iurgiū media anima consistit: habens quidē in sua potestate bonū & malum, uelle uel nolle: sed non habens hoc ipsum uelle ac nolle perpetuū: quia fieri potest: ut cum carni cōsenserit, & opera eius fecerit: rursum p pœnitentiā se remordens, spiritui copuleꝫ: & opera eius efficiat. Hoc est ergo quod ait: Hæc eñ sibi inuicē aduersant̄, id est caro & spiritus: ut nō quæcunq; uultis, illa faciatis. Non quo proprium nobis tulerit arbitriū: quo uel carni uel spiritui assentiamur: sed quia qđ facimus nō est nostrū, pprie, sed opus ipsum uel carni uel spiritui deputaꝫ. Grandis laboris & disputationis est nimiæ, ostensis carnis operibus & spūs, media aliq; reperire, quæ nec ad carnē uideant̄ ptinere, nec ad spiritū. Carnales dicimur, qñ totos nos uoluptatibus damus. Spiritales, qñ spiritūsanctū præuiū sequimur. i. cū ipso sapimus instruēte, ipso docemur auctore.

H

A Animales reor esse philosophos, qui proprios cogitatus
Cor.2.d putant esse sapientiã: de quib⁹ recte dicit: Animalis autẽ
homo non recipit ea quæ sunt spiritus. Stulticia quippe
est ei. Q. ut manifestius fiat, aliqd sumamus exemplũ:
Caro, terra: anima, aurum: spiritus, ignis uocet. Q. diu
aurũ fuerit in terra,
perdit uocabulũ suũ:
& a terra cui cõmixtũ
est appellat. Cum ꝙ
separatum ab humo,
auri & speciem & no-
men acceperit: aurũ
quidẽ dicit: sed nec-
dum probatũ. Si aũt
per ignem excoctum
fuerit & purgatũ, tũc
auri splendorẽ & ornatus sui accipit dignitatẽ. Ita & ani-
ma inter humũ & ignẽ, hoc est, inter carnẽ spiritũq; con-
sistens: qñ se tradiderit carni, caro dicit: qñ spiritui, spiri-
tus appellat. Q. si ꝓprio crediderit cogitatui: & absq;
gratia spiritussancti inuenire se æstimauerit ueritatem,
quasi aurum sordidũ, animalis hominis appellatione si
gnatur. Potest locus iste sic meli⁹ explanari: & quasi una
series corpusq; fieri, se inuicem nectens, sibiq; nõ discre-
pans. Fratres de seruitute legis uocati estis, in euãgelij li-
bertatẽ. Verũ obsecro uos, ne libertate ꝓ licentia abuta-
mini: & putetis uobis cuncta expedire quæ licent: detisq;
occasionem carni atq; luxuriæ. Q. uin potius discite q li-
bertas hæc maior sit seruitus: ut qd ante lex ab inuitis
extorquebat obsequiũ, nunc per charitatẽ uobis inuicẽ
seruiatis. Siquidẽ omne illud legis onus, & multiplicia
præcepta: non tam excluſa sunt per euangelij gratiam, q̃
uno charitatis sermone breuiata: ut diligamus proximũ
sicut nos metipsos. Q. ui em̃ diligit proximũ, totam legẽ
Iacõ.2.d implet: bona ei tribuens, mala nõ inferens. Q. si cesset di
lectio: & non sit charitas per quã lex uniuersa complet,
B publicũ quoddã inter homines latrociniũ erit: ut contra
se inuicẽ deferẽtes, secq; mordentes, cõsumant ab inuicẽ.
Vos autẽ fratres ꝓpterea scd̃m spiritualẽ legem debetis
uiuere: ne desyderia quæ carnis sunt, perficiatis. Caro
em̃ frigus timet: aspernat famem: attenuat uigilijs: libi-
dinibus exardescit: mollia quæq; & iocunda desyderat.
Econtra spiritus, ea quæ carni cõtraria sunt: & quæ illam
debilitare queant, expetit. Et ita fit, ut non ideo, quia sub
seruitute legis esse cessastis, putetis esse uos liberos: sed
sciatis magis naturæ uos lege retineri: quia non statim si
lex non imperat, & natura cessauit: ne uoluntatẽ scilicet
uestram, opera subsequant: sed frequẽter ea facere com-
pellamini, repugnante carne aduersus spiritũ, quæ face-
re non uultis. Ex quo fratres obsecro: ut non detis liber-
tatem uestrã in occasionẽ carnis, sed magis spiritu seruia
tis: ut incipiatis ea facere quæ uultis: & nihil debere legi,
id est non esse sub carne. Q. uia libertatem legis abolitæ
tunc uere in euangelio habere poteritis: cũ uos nequaq̃
caro cõpulerit facere quæ non uultis: sed spiritui seruien
tes, docueritis uos non esse sub lege. Et quia supra scd̃m
duplicẽ intelligẽtiam hunc locũ cœperamus exponere,
reddenda sunt quæ omisimus. Caro concupiscit aduer-
sus spiritum: id est historia & scripturæ carneus intelle-
ctus, contra allegoriam & spiritualẽ doctrinã repugnat.
Spiritus autẽ aduersus carnẽ, id est sublimiora deiectis,
æterna breuibus, umbræ ueritas refragatur: & carneus
scripturæ sensus: quia impleri nõ potest, (nec enim uale-
mus omnia quæ scripta sunt facere) ostendit nos non in
nostra positos potestate legis explendæ: cum etiã si ueli-
mus literã sequi, impossibilitas non admittat. a ¶ Q. si
Roma.8.c spiritu ducimini, non estis sub lege. Spiritum non eum de
quo Apostolus in alio loco loquit: Ipse spiritus testimo-
nium perhibet spiritui nostro, q̃ sumus filij dei: id est nõ
spiritũ hominis qui in ipso est: sed spiritum sanctũ signifi
cat: quẽ sequẽtes, efficimur spirales: & sub lege esse desi
stimus. Notandũ ergo q̃ hic spiritus nõ cũ ἄγεθῳ & cũ ad
ditamẽto aliquo, sicut in cæteris legim⁹ spiritũ mansue-

a uultis, illa faciatis. Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub
b lege. Mãnifesta autem sunt opera carnis: quæ sunt, for-
nicatio, immundicia, luxuria, idolorum seruitus, uene-
ficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ,
dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comesationes,
& his similia,

tudinis, & spiritũ fidei: sed simpliciter spiritus appellat: C
quæ quidẽ minutiæ magis in græco, q̃ in nostra lingua
obseruatæ, qui ἄγεθῳ penitus nõ habemus, uidentur ali-
quid habere momẽti. Q. uæritur in hoc loco, si quicunq;
spiritu ducit, nõ est sub lege: utrum Moyses & ꝓphetæ,
uel spiritu acti sint, & sub lege uixerint: qd
Apostolus negat: aut habentes spiritũ, sub
lege nõ fuerint, quod
Aplus hic affirmat:
aut qd est tertiũ, sub
lege uiuentes, spiritũ
nõ habuerint: quod
de tãtis uiris nephas
est credere. Ad quod
nos breuiter respõdebimus: Non idem esse, sub lege esse,
& esse quasi sub lege: quomodo nõ idipsum est, in simili-
tudine carnis peccati, & in carne esse peccati: Nec idem so
nat uerus serpens, & ærei similitudo serpẽtis: quẽ Moy- Nume.21.b
ses in eremo suspendit. Sic igitur & sanctos prophetas &
Moysen, ambulantes spiritu & spiritu uiuentes: non sub
lege, sed quasi sub lege uixisse: ut ipsi uiderentur quidẽ
esse sub lege: sed eos qui sub lege erant, lucrifacerẽt: & ab
humilitate literæ, ad altitudinem spiritus prouocarent.
Nam & Paulus qui iudæus, iudæis factus est: & omnib⁹ 1.Cor.9.c
omnia, ut omnes lucrifaceret: non dixit, factus sub lege,
sed factus quasi sub lege: ut ostenderet se non ueritatem
legis, sed similitudinẽ custodisse. Videmur nobis soluis-
se propositã quæstionẽ. Sed quid faciemus de illo Pauli
capitulo dicentis: Cum autẽ uenit plenitudo temporis, 4.4.a
misit deus filium suum factum ex muliere, factum sub
lege: ut eos qui sub lege erant, redimeret. Si em̃ Christus
sub lege fuit, & nõ quasi sub lege: tota illa superior dispu
tatio uacua fiet. Verum & hæc oppositio de suo soluet lo
co. Q. ui em̃ ꝓpterea factus sub lege est, ut eos qui erant
sub lege, redimeret: utiq; cũ esset liber a lege, legi se subdi
dit uoluntate: Et multo erat Paulo liberior: qui non sub D
lege, sed quasi sub lege fuisse se testatus est. Et quomõ in
cœnum & barathrum mortis propter nos descẽdit: qui
orabam⁹ dicẽtes: Q. uis me liberabit de corpore mortis Roma.7.d
huius? Ita & ex muliere nasci uoluit, & esse sub lege: ut
eos qui nati erant de muliere & sub lege, saluaret. Et cer-
te nõ est natus de muliere: id est de nupta, sed de ỿgine.
Verum abusiue uirgo mulier appellata est: propter eos
qui illam fuisse uirginẽ nesciebant. Vt itaq; propter illos
qui sanctã Mariam arbitrabant maritũ habere, mulier
pro uirgine posita est: sic ꝓpter eos qui æstimabant chri-
stum esse sub lege, nescientes quia factus esset his qui
erant sub lege, quasi sub lege: dicit & ipse factus esse sub
lege. b ¶ Manifesta autẽ sunt opera carnis ꝛc. Superius
cum exponeremus de carne & spiritu: triplicem intelli-
gentiam dixeramus: uel eos esse carneos, qui paruuli &
corporei, in Christo solidum cibum, & perfectæ ætatis
alimenta capere non possent: uel carnales eos esse, qui
more iudaico historiam tantum sequerentur & literam:
Aut certe iuxta simplicẽ sensum, in hominis fictione car
nem spiritumq; subsistere: & iuxta diuersitatem substan
tiæ, uel opera carnis esse, uel spiritus. Nunc ergo quæ hic
carnis opera nominantur, fornicatio uidelicet, immun-
dicia, luxuria, & cætera quæ sequunt: magis mihi uiden
tur ad simplicem carnis & spiritus intelligentiam, q̃ ad
carnẽ legis, & paruulos in Christo referri: licet in eo loco
ubi supra de decimo Origenis Stromate uerbũ trãstuli-
mus ad ỿbũ: quid etiã de his sentiri possit, expressum sit.
Q. d aũt ait: Manifesta autẽ sunt opera carnis: uel ꝏbus
ea nota esse demonstrat: quia per se pateant mala esse &
fugienda: intantũ ut etiã hi qui ea faciunt, cupiant occul
tare quod faciunt. Vel certe his tantũ manifesta, qui in
Christo crediderint. Plurimi quippe gentilium in suis
ignominijs gloriant: & putant si expleuerint uoluptatẽ,
quandã se turpitudinũ uictoriã consecutos. Sed & illud
eleganter, quod in carne opera posuit, fructus in spiritu:
quia uitia

E quia uitia in semetipsa finiunt & pereunt: uirtutes frugibus pullulant & redundant. Nec putem⁹ animæ nullū esse opus: si uitia carni, uirtutes spiritui deputent. Quia anima (ut supra diximus) in quodā meditullio posita, uel carni iungit: & dicit de ea: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sūt: uel spiritui copulat: & in spiritus uocabulum transit. Qui em̄ adhæret dño, unus spiritus est. Primum itaq; carnis opus, est fornicatio. Manifesta in exordio posuit, ne de medijs ambigamus. Omne em̄ quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui autē fornicat, in corpus suū peccat. Et nō sumus nostri: empti em̄ sumus precio, glorificemus & portemus deum in corpore nostro. In eo fornicator maioris est criminis: quia tollit mēbra christi, & facit ea mēbra meretricis. Erunt quippe duo in carne una. Qui non est fidelis nec credit in christo, sua mēbra facit membra meretricis: qui credit & fornicatur, christi membra facit membra meretricis. Ecōtrario infidelis in fornicatione sua utrum uiolet, an ædificet templū idolo, nescio. Per uitia quippe uel maxime dæmones colunt. Hoc unum scio: q̄ qui post fidem christi fornicat, uiolat templū dei. Secundū opus carnis, immundicia nuncupatur: & eam comes luxuria sequit. Quō em̄ in ueteri lege de nephandis criminibus, quæ in occulto fiunt, & ea nominare turpissimum est: ne & dicentis os, & aures audientiū polluerent, generaliter scriptura cōplexa est, dicens: Verecundos uel reuerentes facite filios israel ab omni immundicia: sic in hoc loco cæteras extraordinarias uoluptates: ipsarū quoq; opera nuptiarū si nō uerecunde & cum honestate quasi sub oculis dei fiant, ut tm̄ liberis seruiat, immundicia & luxuria nominauit. Quartū in catalogo operū carnis, idololatria locū tenet. Qui em̄ semel se luxuriæ uoluptatiq; permiserit, nō respicit creatorem. Alias aūt omnis idololatria, festiuitate, gula, uentre: & his quæ infra uentrem sunt, delectat. Et ne forsitan ueneficia, & maleficæ artes non uiderent in nouo prohibitæ testamēto: ipsæ quoq; inter carnis opera nominant. Quia sæpe magicis artibus, & amare miseris euenit & amari. Inimicitia quoq; quæ post ueneficia ponit, quem habeat reatū, manifesto crimini subiecta declarat. Quantum em̄ in nobis est: nullius esse debem⁹ inimici, sed cū omnibus habere pacē. Qđ si loquētes ueritatē, aliquos meremur inimicos: nō tam nos inimici eorū sum⁹, q̄ illi inimici sunt ☧ itatis. Nam qđ & in Genesi dicit ad Abraham: Inimicus ero inimicis tuis: & aduersabor aduersantibus tibi: sicut supra intelligendū: nō tam Abraham illis inimicū fuisse, q̄ illos Abrahæ ut tutib⁹ & religioni: per quā calcatis idolis, cognitū uenerabat deum. Illud quoq; qđ populo præcipit israel: ut odio sempiterno & in posteros transmissa discordia, inimici sint Madianeis: quasi his dicitur qui sub pædagogo erant, & in alio loco merebant audire: Odio habebis inimicū tuū. Aut certe non tam personarū q̄ morum est facta dissensio: ut quō deus utiliter inter serpentē & mulierē inimicitias posuit: ne amicitiæ eorū inutiles essent homini, per quas proiectus est de paradiso: Ita & in israelitis & madianeis, uita magis dissimilis, q̄ gens una damnata est. Septimū locū inter carnis opera, cōtentio possidet: quodā quasi sacrato & eminenti inter uitia numero collocata. Seruū autē domini non oportet rixari, sed esse mansuetum ad omnes: doctorem longanimē, cum mansuetudine erudientem: etiā eos qui econtra disputant. Post cōtentionem, octaua succedit æmulatio: quæ græco sermone ζῆλος significantius & notius appellat. Quo quidem malo, nescio quis nostrū careat. Zelati sunt em̄ & patriarchæ Ioseph fratrē suum: & Maria & Aaron, pphetes dei & sacerdos, contra Moysen tali passione decepti sunt: intantū ut illa de qua scriptura narrauerat dicēs: Tollens autē Maria, pphetes tympanum, & cætera: postea extra castra proiecta, lepræ

Genē.6.a

1.Cor.6.d

Ibidem

Leui.15.d

Exo.23.c

Matth.5.g

Exo.15.e

& his similia: quæ prædico uobis sicut & prædixi: quoniam qui hæc agunt, regnum dei non possidebunt.

Fructus

G uitio sordidata sit: & pœnitētiā longiorē septē dierū separatione signauerit. Ira deinde succedit, quæ iusticiā dei non operat: & species est furoris. Inter iracundiā autē & iram, hoc interest: q̄ iracundus semper irascit: iratus p tēpore cōcitat. Et nescio quis possit regnū dei possidere: cum is qui irascit, separet a regno. Rixæ quoq; q̄s aliud græci significantes, ἐριθείας uocant: siquidē rixa μάχη dicit, a regno dei prohibēt. Est autē ἐρίθεια, cū quis semp ad cōtradicendū paratus, stomacho delectat alieno: & muliebri iurgio cōtendit, & prouocat cōtendentē. Hæc alio nomine apud græcos φιλονεικία appellatur. Necnon & dissensiones opera carnis sunt: cum quis nequaq̄ perfectus, eodē sensu & eadē sentētia dicit: Ego sum Pauli, & ego Apollo, & ego cephe, & ego Christi. Sed & domorū inter se hæc eadē dissensio reperitur: mariti uidelicet ad uxorē, patris ad filium, fratris ad fratrem, conserui ad conseruum, militis ad cōtubernalem, artificis ad eiusdem operis artificem. Nonnunq̄ euenit, ut & in expositionib⁹ scripturarū oriatur dissensio: e quibus hæreses quoq; quæ nunc in carnis opere ponunt, ebulliunt. Si em̄ sapientia carnis inimica est deo: (Inimica autē sunt omnia dogmata falsitatis deo repugnantia) consequenter & hæreses inimicæ deo, ad carnis opera referuntur. αἵρεσις autē græce, ab electione dicit: qđ scilicet eam sibi unusquisq̄ eligat disciplinā, quā putat esse meliorem. Quicunq; igitur aliter scripturā intelligit q̄ sensus spiritussancti flagitat quo cōscripta est: licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest: & de carnis operibus est, eligens quæ peiora sunt. Hæreses sequitur inuidia, quam nō putemus idem esse qđ çelum. Quia çelus & in bonā partē accipi potest: cum quis nititur ea quæ meliora sunt æmulari. Inuidia uero aliena fœlicitate torquet: & in duplicē scinditur passionē: cum aut ipse est aliquid in eo in q̄ alium esse nō uult: aut aliū esse uidens meliorē, dolet se ei non esse cōsimilē. Pulchre quidā de Neotericis, græcū uersum transferens: elegiaco metro de inuidia lusit dicens: Iustius inuidia nihil est: quæ protinus ipsum auctorē rodit, excruciatq̄ animū. Scripsit & beatus Cyprian⁹ librū de çelo & liuore ualde optimū: quē qui legerit, nō dubitabit annumerare operibus carnis inuidiam. Inter inuidum autem & inuidiosum hoc interest: q̄ inuidus fœliciori inuidet. Inuidiosus autē is est, qui ab alio patit inuidiam. Quartumdecimum locum inter carnis opera, ebrietas tenet. Ebrioſi quippe regnū dei nō possidebunt. Et dñs ad discipulos: Cauete (ait) ne forte grauentur corda uestra in uino & crapula. Vino, hominis sensus euertit: pedes corruunt: mens uacillat, libido succendit. Vnde Apostolus clamitat: Et uinum in quo est luxuria. Habet unusquisq̄ suæ sententiæ potestatē: Ego Apostolum sequor: in uino esse luxuriam: in uino ebrietatē. Ebrietatē autē & luxuriam, inter carnis opera numerari: nec ille pōt negare qui eisdem passionibus uincitur. Et licet me quidā in eo libro, quē de seruanda uirginitate scripsi, reprehendendū putent: q̄ dixerim adolescentulas ita uinum debere fugere ut uenenū: nō me sententiæ pœnitebit. Opus quippe ibi magis uini, q̄ dei a nobis creatura damnata est: & licentiam tulimus uirgini proprio ætatis calore feruenti: ne sub occasione parum bibendi, plus biberet & periret. Alioquin sciebamus & in christi sanguinē uinum consecrari: & Timotheo uinum ut biberet, imperatū. Ebrietas autē tam ex uino q̄ ex cæteris bibendi generibus, quæ uario modo cōficiunt, potest accidere: ex quo & de sancto dicit: Vinum & siceram non bibet. Sicera interpretatur, ebrietas. Et ne quis uinum non bibens, aliud sibi putaret bibendum: excluſa causatio est: dum omne quod inebriare potest, cum uino pariter aufertur. Quintadecima, quæ & extrema inter carnis opera, comesatio est: Manducauit quippe populus & bibit, & surrexerunt ludere.

Rom.8.b

H

1.Timo.5.d

1.Cor.10.b

Luc.21.g

Eph.5.d

Lu.21.g

A ludere. Semper ebrietati iuncta luxuria est. Pulchre quidam non ignobilis orator: cum ebrium de somno deberet excitatum, ait: Nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius poterat. Qua sententia expressit, quodammodo nec mortuū eum fuisse nec uiuum. Longum erat uniuersa carnis opera replicare: & catalogum facere uitiorum. Vno igitur omnia sermone cōclusit dicens, & his similia. Quæ utinam tam facile uitare possemus, q̄ facile intelligimus. Prædico (inquit) uobis sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum dei
Roma.6.b nō cōsequent̄. Vbi ante prædixerat: Non regnet (inquit) peccatū in mortali uestro corpore, ad obediendum desyderijs eius: Peccatū, omnes istas species habet: in quibus nunc discriminandis plus forsitan q̄ oportuit, immorati sumus. Ergo in anima in qua peccatū regnauerit, non
2.Cor.6.d potest dei regnare regnū. Quæ em̄ participatio iusticiæ & iniquitati? quæ cōmunicatio luci ad tenebras? qui cōsensus Christo & Beliak? Et putamus nos regnū dei consequi, si a fornicatione, idololatria, & ueneficijs immunes simus. Ecce inimicitiæ, contentio, ira, rixa, dissensio, ebrietas quoq̄, & cætera quæ parua arbitramur, excludunt nos a regno dei. Nec refert uno quis a beatitudine excludat̄, an pluribus: cum omnia similiter excludant. In latinis codicib⁹, adulterium quoq̄ & impudicitia, & homicidia, in hoc catalogo uitiorū scripta referunt̄. Sed sciendū non plus q̄ quindecim carnis opera nominata: de quibus & disseruimus. a ¶ Fructus autem spiritus est ꝛc. Et quæ alia inter fructus spiritus debuit tenere primatum, nisi charitas, sine qua uirtutes cæteræ non reputantur esse uirtutes: & ex qua nascunt̄ uniuersa quæ bo-
B na sunt? Siquidem & in lege, & in euangelio, ipsa obtinet
Deut.6.a principatū: Diliges dñm deum tuū ex toto corde tuo, &
Matth.22.d ex tota anima tua, & ex tota uirtute tua: & diliges proximum tuū tanq̄ teipsum. Quantis bonis referta sit charitas: & supra breuiter perstrinximus: & nunc uel parū dixisse sufficiat: q̄ dilectio nō quærit quæ sua sunt, sed quæ aliena. Et q̄uis suo quis uitio inimicus sit diligēti: & tranquillitatē ei⁹ ad odiorū fluctus concitare nitat̄: tñ nunq̄
Iacobi.5.b ille turbat̄: nunq̄ creaturā dei odio dignā æstimat. Cha-
Matth.7.c ritas em̄ operit multitudinē pctōrū. Illud q̄q̄ qd̄a saluatore dicit̄: Nō pōt arbor bona fructus afferre malos: neq̄ arbor mala, fructus afferre bonos: nō tam de hoīb⁹, q̄ de fructib⁹ carnis & spiritus arbitror pronunciatū: quia nec spiritus unq̄ pōt ea uitia quæ in carnis operibus numerata sunt facere: nec caro his fructibus qui oriunt̄ ex spiritu redundare. Potest autē fieri per negligentiā possidentis: ut spiritus qui uersat̄ in homine, fructus non habeat suos: & econtrario caro operibus suis mortificatis, peccare desistat. Non tamē illo usq̄ procedunt: ut & neglecta arbor spiritus, opera carnis afferat: & arbor carnis exculta, fructus germinet spirituales. In secundo spiritualium fructuū loco, gaudium positū est: quod Stoici quoq̄ qui distinguunt inter uerba subtilius, aliud quid esse æstimant q̄ læticiam. Gaudium quippe esse aiunt elationē animi sup̄ his quæ digna sunt exultantis: Læticiam ꝟo effrenatā animi elationē, quæ modum nesciat: & in his quoq̄ quæ uitio sint mixta, lætet̄. Alij e regione gaudij uoluptatē ponunt: non hanc quæ corpus ad libidinem concitat, titillat sensus, dulci blandit̄ affectu, sed aliam huic ὁμώνυμον: quæ sine moderatione & ullo decore læticiæ, in risu exaltat uocem suam. Quod si uerum est, & eorum inter uerba distinctio non fallit & fallitur: cōsyderemus, ne forsitan idcirco sit dictum: Non est gaudere impijs dicit dominus. Simul autē & illud notandū, q̄ post dilectionē, gaudium sequitur. Qui enim diligit quempiam, semper in eius fœlicitate lætatur. Et si eum uiderit aliquo errore deceptū, & peccatorū lubrico concidisse: dolebit quidē, & eruere festinabit: sed non poterit gaudium mutare tristicia: sciens nullam rationabilium

a Fructus autē spiritus, est charitas, gaudiū, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, cōtinētia: aduersus

C creaturarū apud deū perire perpetuo. Tertius fructus spūs, est pax, a qua Salomon quoq̄ qui in typo Christi præcessit, nomen accepit. Et de ecclesia psalmista canit: Factus est in pace locus eius. Et inter octo euangelij be- ꝑs.75.a
nedictiones scribitur: Beati pacifici: quoniam filij dei uo- Matth.5.a
cabuntur. In primo etiam graduum psalmo cantatur: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus. Nec putemus pacem tantū in eo esse quærendam, si cum alio nō iurgemur: sed tunc pax Christi, hoc est, hæreditas nostra nobiscū est: si tranquilla mens nullis passionibus perturbet̄. Post pacem sequitur longanimitas, siue patientia: quia utroq̄ modo μακροθυμίαν possumus interpretari. Huic contraria est pusillanimitas: de qua scribit̄: Pusillanimus uæhementer insipiens: Eccl.7.a
qui ꝟo patiens est, & uniuersa sustentat, uir sapiens. Et cum ἐπιτάσει, multum sapiens appellatur: ut in Prouerbijs quoq̄ scriptum est: Longanimus uir, multus in pru- Prouer.14.d
dentia. Benignitas etiam siue suauitas, quia apud græcos χρηστότης utrunq̄ sonat: uirtus est lenis, blanda, tranquilla, & omnium bonorum apta cōsortio: inuitans ad familiaritatē sui, dulcis eloquio, morib⁹ temperata. Denicq̄ & hanc Stoici ita definiunt: Benignitas est uirtus sponte ad benefaciendum exposita. Non multum bonitas a benignitate diuersa est: quia & ipsa ad benefaciendum uidetur exposita. Sed in eo differt: quia potest bonitas esse tristior: & fronte sæueris morib⁹ irrugata, bene quidem facere & præstare qd̄ poscitur: non tamē suauis esse consortio: & sua cunctos inuitare dulcedine. Hanc
D quoq̄ sectatores Zenonis ita definiūt: Bonitas est uirtus quæ prodest: siue uirtus ex qua oritur utilitas: aut uirtus propter semetipsam: aut affectus qui fons sit utilitatum. Inter fructus spiritus, septimū & sacratiorē locum fides possidet: quæ etiam alibi inter tres ponit̄, spes, fides, charitas. Nec mirum si spes in hoc catalogo non referatur: cum in fide sit quod sperat̄: & ita eam Apostolus ad He- Heb.11.a
bræos scribens definiat: Est autem fides sperandarū substantia rerum, argumentū necdum apparentium. Siquidem id quod speramus esse uenturum: & necdum est in præsenti, fide possidemus, sperantes nos tenere quod credimus. Quæritur quoq̄ quomodo fides in charitate sit posita. Qui diligit, nunq̄ se lædi æstimat: nunq̄ aliud nisi quod diligit & diligitur, suspicatur. Cum autem dilectio procul abfuerit, & fides pariter abscedit. Post fidē mansuetudo numerat̄: quæ aduersa est iræ, rixis, dissensionibus: & nunq̄ ad sui cōtraria prouocatur: uere de bona spiritus arbore, bonos fructus egerminans. Per hanc famulus dei Moyses, testimoniū scripturæ meruit accipere, dicentis: Moyses mansuetus erat, plusq̄ omnes Nume.12.a
homines super terram. Super terram inquit: Super eos enim qui facie ad faciem deum uidebant, esse non poterat: quia multa sæpe compellimur per carnis facere infirmitatē. De Dauid quoq̄, licet multi de domino nostro æstiment prophetatum, quod nos etiam non negamus, spiritussanctus in typo uenturi canit: Memento domine ꝑs.105.a
Dauid, & omnis mansuetudinis eius. Cuius mansuetudo aduersus Saul, Absalon, & Semei, uel maxime claruit: cum alius eum uellet occidere: alius res nouas molitus, fraudare imperio niteretur: alius lapides in eum 1.Reg.24.a
iaciēs, & puluerē uētilans, clamaret & diceret: Egredere, 2.Reg.15.a
egredere uir inique. Extrema cōtinentia, in fructibus spi- Ibidem.16.b
ritus collocatur. Quam nō solum in castitate debemus accipere, sed etiam in cibo & potu: In ira quoq̄ & uexatione mentis, & detrahendi libidine. Inter modestiam autem & cōtinentiam, hoc interest: q̄ modestia in uiris perfectis est, cōsummatæq̄ uirtutis, de quibus saluator ait: Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. Et de se- Matth.11.d
ipso: Discite a me: quoniā mitis sum, & humilis, & mansuetus corde. Continētia ꝟo in uia quidem uirtutis est, sed necdum perucnit ad calcē: quia cupiditates adhuc

E in eius qui se continet cogitatione nascuntur: & mentis polluunt principale, licet nō superent, nec ad opus pertrahant cogitantem. Non solum autem in desyderijs & cupiditate, continentia necessaria est: sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore. Aduersus huiusmodi fructus spiritus, non est lex. Iusto quippe lex nō est posita: Iniquis autem & non subiectis, impijs & peccatoribus. Lex mihi dicit: Non adulterabis: non occides: non falsum testimonium dices: non fraudabis: non desyderabis aliena: nō periurabis: non furaberis: si hæc omnia fructu in me spiritus charitate regnante non facio, superflua mihi sunt præcepta legis. Denicp & sapiētes mundi de philosophia sic opinati sunt: ut quod leges publicæ facere homines necessitate cōpellunt, hoc illa persuadeat fieri uoluntate.

1.Timo.1.b

Exo.20.b

a ¶ Qui autem sunt christi, carnem crucifixerunt cum uitijs et concupiscentijs. Origenes hunc locum superioribus nectens, ita legit: Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnē crucifixerunt cum uitijs & cōcupiscentijs: ut non, sicut in latino sonat, eos qui Christi sunt, carnem suam dicat crucifixisse cum uitijs & concupiscentijs: sed Christi carnem ab his cum uitijs & concupiscentijs crucifixam. Et quærit quomodo in his qui fructus spiritus habeant: & aduersum quos lex esse cessauit, crucifixio carnis dominicæ ponatur in laude: cum ad Hebræos in uituperatione sit positū: Rursum crucifigentes in semetipsis filium dei: & ostentui habentes: Pro rursus crucifigentes, melius unum uerbum compositum in græco est ἀναστανροῦντες, quod nos interpretari possumus recrucifigentes. Primū ergo notandum cp aliud sit crucifigere, aliud recrucifigere. Deinde quia non idipsum sit recrucifigere filium dei: & crucifigere carnē christi cum uitijs & cōcupiscētijs. Caro quippe christi nō principaliter & ꝓprie filius dei est, sed Iesus christus: qui cū esset in principio apud patrē, uerbū deus caro factus est: & seipsum exinaniuit formam serui accipiens, ut crucifigeret carnē & despoliaret principatus & potestates, triumphans de eis in ligno: ut compleret illud Apostoli: Qđ enim mortuus est, peccato mortuus est semel. Igitur si corpora nostra membra sunt Christi, cōsequēter & caro nostra caro christi est: quā crucifigim⁹, mortificantes per eam superterrā, fornicationē, immunditiam, passionem, desyderiū malum, & auariciam: & de nobis in laude nunc ponitur: qui Christi Iesu carnem crucifixerunt cum uitijs & cōcupiscentijs: & semper mortificationē Iesu circumferimus in corpore nostro: ut & uita eius manifestet in carne nostra. Non modici autē laboris est, sic in præsenti sæculo uiuere: ut iam nunc uita Iesu manifestetur in carne nostra. Ita em uiuificabunt & mortalia corpora nostra per inhabitantē in nobis spiritum. Vbi latinus interpres uitia posuit. in græco παθήματα: id est, passiones legunt. Et quia passio potest & dolorem, & cæteras necessitates significare corpusculi, caute Apostolus intulit, desyderia: ut non naturam corporis uideret in spiritualibus uiris negare, sed uitia. Et hoc ita admonitum sit, si uulgatam æditionē sequimur, legentes: qui autē sunt christi, carnē crucifixerunt cum uitijs & cōcupiscentijs: ut non carnē christi, sed suam eos crucifixisse dicamus. Pene oblitus sum interpretationis sæcundæ: Prædixeram enim oīa quæ sequunt ad legem & ad circumcisionē esse referenda. Sensus itacp iste est: In quib⁹ est fructus spiritus, charitas, gaudium, & reliqua: hi corpoream scripturæ intelligentiam, quæ nunc caro christi appellat, crucifixerunt cum passionibus eius & desyderijs: quæ generāt paruulis atcp lactentibus fomēta uitiorū. Crucifixit christi carnem: qui non iuxta carnem historiæ militat, sed spiritū allegoriæ sequitur præuiantē. b ¶ Si spiritu uiuimus/

Roma.6.b

a aduersus huiusmodi nō est lex. Qui autem sunt christi,
b carnē crucifixerūt cum uitijs & cōcupiscentijs. Si spiritū
c uiuimus, spiritu & ambulemus. Nōn efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicē inuidentes.

F

spiritui obtēperemus. Vtamur hoc testimonio aduersum eos qui nolunt scripturas spiritualiter intelligere. Quis est autē qui uiuit spiritu, nisi absconditus homo noster: qui & iuxta carnem interdum solet uiuere? Sed cum spiritu uixerit, spiritu ambulat. Cum in carne uoluerit ambulare, uiuens mortuus est. Vir ꝓfectus in christo, semp uiuit in spiritu: spiritui obedit, nūcp uiuit in carne. Et contra: Qui se totum carni dederit, & passionib⁹ deputarit, nuncp uiuit in spiritu. Inter hos medij sunt, qs nec spirituales possum⁹ appellare, nec carneos: sed qui inter uirtutes & uitia fluctuantes: nunc ad meliora retrahunt, & spiritus sunt: nunc carnis lubrico supplantant, & caro sunt. c ¶ Non efficiamur inanis gloriæ cupidi: inuicem prouocantes / inuicem inuidentes. Vnum uerbum apud græcos κενόδοξοι, trium uerborū circuitu interpres latinus expressit. Quantas autē habeat definitiones & significantias gloria, & philosophorum innumerabiles libri: & Ciceronis duo uolumina, quæ de gloria scripsit, inditio sunt. Verum nos quia nō uerborum etymologias, sed scripturæ sensum differere conamur: ita hunc locum cum superioribus copulabimus: Si spiritu uiuimus, spiritui obtēperemus: nequacp per legem, sed per charitatē nobis inuicem seruientes, non debem⁹ de scripturarū interpretatione contendere & dicere: Circumcisio melior est: non, sed præputium. Contemnēda historia, & Allegoria sequenda: immo Allegoria uana est & umbratica: & nullis ueritatis fixa radicib⁹. Vnde euenit, ut inuicē nascant inuidiæ. Excludere enim (ait) uos uolunt, ut illos emulemini: non tam ueritatem legis uolentes docere, cp uincere. Ne autē penitus uerbū gloriæ prætermittamus intactum, suas philosophis ineptias relinquentes, de scripturis aliqua retractemus. Opinionē uulgi, & laudem hominū fauore quæsitā, gloriæ nomen sonat ubi dicit: Omnia autem faciunt, ut ab hominibus glorificent. Et alibi: Quomodo potestis credere, gloriā abinuicē quærētes? Porro in bonam partē in eodē loco: Et gloriā ab eo qui solus est, non quærētes. Ex quo intelligimus idem uerbum, nunc uirtutem significare, nunc uitium. Si ab hominibus quæro gloriam, uitium est: si a deo, uirtus est: qui & ad ueram nos gloriam cohortatur dicens: Eos autē qui me glorificant, glorificabo. Significat & aliud in scripturis diuinis gloria: cum augustius aliquid, & diuinius hominū se præbet obtutibus. Visa est in tabernaculo gloria domini: & in templo qđ a Salomone cōstructū est, gloria erat: & in facie Moysi, quando nesciebat cp glorificatus esset uultus eius: de qua uultus gloria, puto & Apostolum dicere: Nos autē omnes reuelata facie gloriā domini cōtemplantes, in eandē imaginē transformamur a gloria in gloriam, sicut a dei spiritu. Et ipse saluator, splendor gloriæ & figura substantiæ dei dictus est. Vidit & Stephanus gloriā dei: & Iesum stantē a dextris eius. Vt autem & nos nobis fingendorū nominū licentiā præsumam⁹: rebus quippe nouis (ut ait quidā) noua fingenda sunt noīa: quia hic dictū est: Non efficiamur inanis uel uacuæ gloriæ cupidi: nos eos asseramus plenæ gloriæ esse cupidos, qui gloriā dei desyderant, & laudem uirtute condignā, & aspectum diuinius aliquid ostendentē. Vnde & in plærisep locis, nostri maiestatē ꝓ gloria trāstulerūt. Iam dudum cupio in uerba prorumpere, sed teneor timore dicendi. Dicam tamē nec tacebo passionē meam, passionē pene cōmunē: non de diuitijs, non de potentia, nō de pulchritudine, & corporū uenustate: hæc enim manifeste inter carnis opera nominant. Elemosyna si ob laudē fiat, inanis est gloria: Longa oratio, pallor ex ieiunio sequens. Non mea sunt uerba, sed saluatoris in euāgelio pertonantis. Ipsa quoq castitas in matrimonio, uiduitate, uirginib⁹, sæpe plausum quærit humanum.

G

H

Matth.23.a
Ioh.5.g
Ibidem
3.Reg.8.b
Exo.40.d
2.Cor.3.d
Heb.1.a
Actu.7.g
Lu.7.10.g

A humanū:& qđ dudum timeo dicere,sed dicendum est: martyrium ipsum, si ideo fiat ut admirationi & laudi habeamur a fratribus,frustra sanguis effusus est. Loquaē Apostolus: loquaē electionis uas: Si tradidero corpus meum ut glorier:charitatē autē non habeam,nihil mihi prodest.Ille qui dixe/
2.Cor.12.a rat:Scio hominem in Christo, ante annos quatuordecim, siue in corpore nescio,siue extra corpus nescio, deus scit, raptū usq; ad tertiū cœlum. Et post modicū:Raptus in paradisum, audiuit arcana ẏba, quæ non licet homini loqui.Illi (inquam)qui plus omnibus laborauit:ne magnitudo reuelationū extolleret eum,datus est stimulus carnis eius, angelus satanæ, qui eum colaphiçaret,ut non extolleret. Et certe ter dñm rogauit ut discederet ab eo: sed dictum est ei: Sufficit tibi gratia mea: uirtus enim in infirmitate perficiē. Quid tam dei opus,q̄ scripturas legere:in ecclesia prædicare: sacerdotium cupere: ante altare domini ministrare? Sed & hæc nisi aliquis omni diligētia custodierit cor suū,de cupiditate laudis oriunt. Videas plærosq; (qđ etiā Tullius ait) libros suos de contemnenda gloria inscribere: & causa gloriæ,ꝑpriꝭ noīs titulos prænotare.Interpretamur scripturas:sæpe uertimus stilum: quæ digna lectione sunt, scribimus:& nisi Christi causa fiant,sed memoriæ in posteros,& famæ in populos, totus labor irritus fiet: & erimus quasi tympanū sonans, & cymbalum concrepans. Videas plærosq; de scripturis inter se cōtendere:& athleticum scomma dei facere sermonē: inuicem prouocant: & si uicti fuerint,inuident: Inanis quippe gloriæ cupidi sunt.Scio in latinis codicibus in eo testimonio qđ supra posuim⁹:Si tradidero corpus meum ut glorier, ardeam habere pro glorier:sed ob similitudinē uerbi, qua apud græcos, ardeam & glorier.i. καυθήσομαι, & καυχήσομαι, una literæ parte distinguiē: apud nostros error inoleuit. Sed & apud ipsos græcos exēplaria sūt diuersa. Ca. VI

B Fratres/et si pręoccupatus fuerit homo in aliquo delicto ⁊c. Sciens Paulus eius dei se esse cultorē, qui nollet mortē peccatoris, sed pœnitentiā: & excepta trinitate,omnē creaturā licet nō peccet, tamē posse peccare:eum quoq; qui spiritualis est, cohortatur sui timore ne peccet, manū porrigere corruenti.Et pulchre præoccupatū in delicto,hominē uocat,qui mori possit:ex ipso nomine fragilitatē cōditionis ostendens: ut dignus sit uenia, qui uelut homo errore deceptus, & mersus in uoraginē,seipsum sine auxilio & adiutore erigere non possit.Spirituali autē nō addiē homo:sed quasi deo præcipiē, ut hominē præoccupatū in delicto instruat:siue(ut melius habeē in græco)perficiat in spiritu lenitatis. Qui autē perficitur:nō ei desunt uniuersa, sed aliqua.Deniq; nō peccatis pluribus, sed uitio aliquo præoccupatus errauit. Lenitatis spiritū & mansuetudinis in correctione peccātis spiritualis adhibeat: ne rigidus, ne iratus & tristis corrigere cupiat errantem: sed prouocet eum,spondens salutē:ueniam repromittens, christi testimoniū proferat:q; graui legis & peccatorū onere depressos,ad iugum suū suaue,& leue inuitet onus: ut discant, quia humilis sit & mitis,& mansuet⁹ corde:& inueniant requiē animab⁹ suis.Vtamur hoc testimonio aduersum hæreticos: qui diuersarum fingentes fabulas naturarū, aiunt spiritualē,bonā esse arborē:& nunq; malos afferre fructus.Ecce Aꝑlus,cuius & ipsi auctoritatē sequuntur, dicit eos qui spirituales sunt,posse peccare,si per altitudinem cordis sui inflenē & corruant. Qđ & nos quoq; fatemur:& χοϊκοὺς,spirituales fieri, si ad meliora reuertantur. Opponi nobis potest illud quod ad Corinthios
1.Cor.4.d scribitur: Quid uultis? In uirga ueniam ad uos:an in charitate,& spiritu mansuetudinis?Si eīm ibi ad peccatores,non in spiritu mansuetudinis, sed in uirga uenire se dicit: quō hic his qui in aliquo peccato præuenti fuerint:non uirgam adhibet, sed spiritum mansuetudinis? Verū ibi ad eos dicit qui post peccatū nō sentiētes errorē suū,nolebant maiorib⁹ suis subdi,& pœnitentia corrigi. C Vbi ẏo peccator intelligens uulnus suū, tradit medico se curandum: ibi non est uirga necessaria, sed spiritus lenitatis.Sed & illud forte quæraē: qđ si ꝑpterea instruere quis debeat peccatorem in spiritu lenitatis:quia consyderet se,ne & ipse tenteē:ergo iustus qui de sua certus est mente,qui scit nō posse se labi:non debet instruere peccatorē in spiritu lenitatis? Ad qđ dicem⁹,etiam si uicerit iustus, sciens quāto labore superauerit,magis peccanti ueniam largieē.Nam & saluator ꝑpterea tentatus est: iuxta omnia nobis similiter absq; peccato:ut possit compati & dolere infirmitatib⁹ nostris,suo doctus exēplo, q̄ difficilis sit in carne uictoria. Si quis uirgo ad senectam usq; permanserit,ignoscat ei qui adolescētiæ quodā calore deceptus est:sciens quātis difficultatib⁹ illam transierit ætatē. Si quis pro christi nominis confessione cruciatus,alium in tormētis uiderit denegare, compatiaē uulneribus negatoris:& nō tam illum uictum,q̄ se uicisse mireē. Cautelam quoq; scribētis attendite: quia nō dixerit,consyderans te ne & tu cadas:sed ne & tu tenteris. Vinci quippe uel uincere nonnunq; in nostra est potestate:cæterū tentari,in potestate tentantis est. Si eīm saluator tentatus est: quis potest esse securus, intentatum se uitæ huius maria transire? Qui putant Paulum iuxta humilitatem, & nō uere dixisse:& si imperitus sermone,non tamen scientia: defendat huius loci cōsequētiam. Debuit quippe scđm ordinē dicere: Vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis,consyderantes uos metipsos,ne & uos tentemini:& non plurali,inferre numerū singularem.Hebræus igitur ex hebræis,& qui esset in uernaculo sermone doctissimus,profundos sensus aliena lingua exprimere non ualebat:nec curabat magnopere de uerbis,cū sensum haberet in tuto. Hæc scđm simplicē intelligentiā. Cæterū ut & secundæ expositionis ordinē prosequamur: locus iste de epistolæ ad Romanos fine pandendus est. Ibi eīm cū similiter de escis & obseruationib⁹ scriberet iudæorū: & eos qui legis iuxta literā præcepta cōtēnerent,firmos atq; ꝑfectos:illos ẏo qui adhuc antiq̄ cōsuetudine ducebanē,infirmos paruuloq; narraret: & uideret iurgium esse inter spirituales & carneos: admonuit spirituales,ne contemnerent carneos & ait: Infirmū Roma. 14.a
autē in fide assumite:non in disceptationibus cogitationum. Alius eīm credit manducare omnia:qui autē infirmus est,holus manducet.Is qui manducat,nō manducantem non spernat:& qui nō manducat, manducantē nō iudicet:Deus eīm illum assumpsit:Tu qui es qui iudices alienū seruū? Suo dño stat,aut cadit.Stabit autē: Potens est eīm deus statuere illum.Et multa in medio super hoc sensu differēs,adiecit in fine: Noli propter escam destruere opus dei.Et iterū: Debemus autē nos firmiores, Ibidem.15.a
imbecillitates infirmorū sustinere: & non nobis placere. Vnusquisq; uestrū ꝓximo suo placeat ad bonā ædificationem. b Alter alteri⁹ onera portate ⁊c. Quia peccatū
onus sit:& psalmista testaē dicēs:Iniquitates meæ elua/ ꝑs.37.a
tæ sunt sup caput meū: quasi onus graue grauatæ sunt super me.Et Zacharias in specie mulieris,uidit super ta/ Zach.5.c
lentum plumbi sedere iniquitatē. Hoc onus saluator ꝓ nobis tulit:suo nos exemplo docēs, quid facere debere/ nobis tulit:suo nos exemplo docēs, quid facere debere/
mus. Ipse quippe iniquitates nostras portat: & ꝓ nobis dolet: & eos qui peccatorū ac legis onere sunt depressi, D
ad leue onus uirtutis inuitat dicēs:Iugum meum suaue Matth.11.d
est,& onus meū leue. Qui igiē fratris nō desperat salutē,

E sed manū porrigit deprecanti: & quantū in se est, flet cū flente: infirmus est cū infirmo, suaq; iudicat aliena pecca ta: iste per charitatē adimplet legem christi. Quæ christi lex est? Hoc est mandatū meū, ut diligatis inuicē. Quæ lex filij dei est? Diligite alterutrū: sicut & ego dilexi uos. Quomō dei filij nos

Iob.15.b dilexit? Maior hac di/lectiōe nō est, q̄ ut qs animā suam ponat, p amicis suis. Qui clæ mentiā nō habet: nec indutus ē uiscera mi/sericordiæ & lachry/marū: cuius spiritua/lis sit, nō adimplebit legem Christi. Sed & hunc locū cū superiorib⁹ copulem⁹: Duplicē em̄ sequi/mur intelligentiam: Si quis infirmus in fide est, & adhuc lacte nutrit infantiæ: nec p̄ōt tam cito a legali obseruatio ne ad spiritualia sacramēta transire: uos qui robustiores estis, eius onera portate: ne p scientiā uestrā frater pereat, p quo christus est mortuus. Portat quoq; fratris necessi tatē, qui grauatū pauperē onere egestatis adiutat: & fa/cit sibi amicos de iniquo mammona, quem post resurre

Matth.25.c ctionē christus affatur: Venite ad me bn̄dicti patris mei: possidete præparatū uobis regnū a cōstitutione mundi. Esuriui em̄, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere. Iuxta hunc sensum etiā in alia epistola Pau

1.Timo.6.d lus Timotheum docens, addidit: Diuitib⁹ huius sæculi præcipe non sublime sapere: pro eo q̄d est, nō superbire: neq; sperare in incerto diuitiarū, sed in deo qui præstat omnia abunde ad fruendū, bñ agere: diuites esse in ope/ribus bonis: facile tribuere: communicare: thesauriçare sibi fundamentū bonū in futurū, ut apprehendant uerā uitam. Qui uerā uitam apprehendit, eum uidelicet qui

Iob.14.a loquit̄: Ego sum uita, impleuit legē christi quæ tendit ad uitam. a ¶ Nam si qs existimat se esse aliq̄d cum nihil sit/

F seipsum seducit. Si quis non uult onera aliena portare: & im misericors suo tm̄ opere & ꝟtute cōtentus est: nō quæ rens quæ aliena sunt, sed quæ sua: hoc est, sui tm̄ amator, & nō etiam dei, ipse se seducit. Dupliciter autē legi potest atq; distingui: Vel si quis existimat esse se aliquid cum sit nihil. Aut ita: Si quis existimat se esse aliquid: ut postea inferam⁹, cū sit nihil, se ipse seducit. Et magis in græco q̄ in latino resonat ista distantia. Prioris distinctionis hic sensus est: Qui se aliquid existimat esse & nihil est, ipse se decipit. Secūdus sensus altior ē, & q nobis magis placet: Si quis existimat se esse aliquid in eo q̄d se putat esse ali/quid: & non ex clæmētia in proximū, sed ex suo opere & labore se iudicat, sua tm̄ uirtute cōtentus: iste ex hac ipsa arrogantia nihil fit, & ipse se decipit: q̄d melius in græco dicit̄ φρεναπατᾶ, hoc est, mentē suam decipit: p quo lati/nus posuit interpres, se ipse seducit. Mentem autē suam

Esa.5.c decipit, qui se putat esse sapientē: & sc̄m Esaiam, sapiēs in se est: & in cōspectu suo intelligens. Ad circūcisionē & legē, ita loci huius connectit̄ intellectus: Qui spiritualis est: & misericordiam in proximū non habet: cōtemnens humilem, quia ipse sublimior est, ipse se decipit: nesciens hanc spūs esse legē, ut nos inuicē diligam⁹. b ¶ Opus autē suum probet vnusquisq; ꝛc. Sensus iste est: Tu qui te æstimas spiritualē: & de alteri⁹ infirmitate robustior es: nō debes imbecillitatē iacētis, sed tuā fortitudinē cōsyderare. Neq; em̄ si alius p̄fecte nō potest ad christianismū a iudaismo transire, idcirco tu perfectus es christian⁹: sed si te ꝓpria conscientia non remordet, habes in temetipso gloriā & nō in altero. Athleta nō ideo fortis est, quia uicit infirmū, & languida aduersarij membra superauit: sed si robustus est, & in sua fortitudine, nō in infirmitate alte/rius gloriat̄. Intelligi potest & aliter: Qui conscientiā ha bet operis boni, & seipsum cōsyderans, opus suum non reprehendit: non debet de hoc apud alium gloriari: & laudem suam foras fundere, & cōmunicare cū cunctis: & ex hominū quærere fauore iactantiā: sed in semetipso habeat gloriam, & dicat: Mihi autē absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu christi: per quē mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Qui gloriam quærit ab al tero: huic nec mundus crucifixus est: nec crucifixus est ipse cum christo: Recepit quippe quod quærebat ab ho/minibus mercedem suā. c ¶ Unusquisq; em̄ onus suū portabit. Videtur superiorib⁹ cōtraire ubi ait: Alter alterius onera porta/te. Si enim onus suū unusq̄sq; portabit, al ter alteri⁹ onera por/tare non poterit. Sed uidendum: quod ibi præceperit ut peccantes in hac uita nos inucem sustente mus: & in præsenti sæculo alterutrum auxilio simus: hic autem de domini dicat in nos iudicio: quod non ex alte rius peccato & cōparatione deterioris, sed iuxta nostrū opus, aut peccatores ab eo iudicemur aut sancti, recipi/ente unoquoq; sc̄m opus suū. Obscure licet docemur per hanc sententiolam, nouū dogma quod latitat: dum in præsenti sæculo sumus, siue orationibus, siue consilijs inuicem posse nos coadiuuari. Cum autē ante tribunal christi uenerimus: non Iob, non Daniel, nec Noe rogare posse pro quoq;: sed unumquemq; portare onus suum. d ¶ Cōmunicet autē is qui catechizat verbū, ei qui se cate/chizat in omnibus bonis. Marcion hunc locū ita interpre/tatus est: ut putaret fideles & catechuminos simul orare debere: & magistrū cōmunicare in oratione discipulis: illo uel maxime elatus quod sequat̄, in omnibus bonis: Cum utiq; si de oratione sermo fuisset: non debuerit ei præcipi qui catechizat̄, sed ei qui se catechizat: id est non discipulo, sed magistro. Deinde etiā cætera quæ sequun/tur, cum eius expositione nō congruunt: Quæ semina/uerit homo, hæc & metet. Et: Bonū autē facientes, nō de/ficiamus: Tempore enim suo metemus, non deficientes. Sensus itaq; iste est: Quia superius spiritualibus præce/perat: ut eos qui præoccupati fuerant in aliquo delicto, instruerent in spiritu lenitatis: & alter alterius onera por tarent adimplentes legem christi: nunc ecōtrario his qui adhuc imbecilliores, & discipuli, & carnales erant: præc pit: ut quomō ipsi a magistris spiritualia metunt, sic ma/gistris carnalia præbeant: Qui totos se diuinæ eruditio/ni & studio tradētes, uitæ huius necessarijs indigeant: & fiat illud q̄d de manna scriptū est: Qui multū nō abun dauit: & q modicū nō minorauit. Bona autē in præsenti loco iuxta uulgi cōsuetudinē, morēq; cōmunē, uictum & uestitū, & cætera quæ homines inter bona numerant, appellauit. Habentes em̄ uictum & uestitum, his cōtenti

1.Timo.6.b sumus. Nec mirū si Paulus ea quæ erant corpori necessa ria, boni appellatione signauit: cum etiā saluator noster ad eos qui necdum ad uirtutū culmen ascenderant, sed adhuc humilius incedebāt, & sibi addi poscebāt fidem, dixerit: Si ergo uos cum mali sitis, scitis bona data dare

Matth.7.b filijs uestris: quāto magis pater uester cœlestis dabit bo/na petentibus se? Ego puto & Iob cum ad uxorē, quasi unam de insipiētibus mulierib⁹ loqueret̄, respectu eius quæ ita putabat de corporalib⁹ diuitijs locutū: Si bona

Iob.2.c accepimus de manu domini: & rursum de angustijs & pressuris & tentatione quæ uictoriā afferāt: Quare mala nō sustineam⁹? Cum utiq; mala & bona nō in diuitijs & pressuris, sed in uirtutibus ponant̄ & uitijs: ut iustus lo/quitur in psalmo: Quis est homo qui uult uitam, cupit

Ps.33.c uidere dies bonos? Prohibe linguam tuam a malo: & la/bia tua ne loquant̄ dolum. Declina a malo & fac bonū.

Ibidem.36.c Proprie malum dicit̄, q̄d uitandum est: bonū, q̄d facere debemus. Diues quoq; ille in euāgelio qui mali & boni scientiam non habebat, recte agrorū ubertatē bona arbi trabat̄ dicens: Anima, habes bona posita in annos mul/

Lu.12.c tos: quiesce, comede, bibe, & lætare. Et alius qui iacebat

Ibidem.16.d in purpura, & delitijs affluebat, audit apud inferos ab

Abraam

Lu.16.f Abraham: Recepisti bona in uita tua. Illud quoq; atten-
A dendum: ne forte & hoc possit intelligi, dari discipulis
mandatū: ut eis qui se instruunt, uerbum cōmunicent,
obsequantur, dociles, facilesq; se præbeant: In his tñ quæ
bona sunt, quæ spiritualia & non hæretica uel iudaica
prauitate peruersa.

a ¶ Nolite errare/ deꝰ non irridet ꝛc. Præui-
dens spiritu, eos qui
docenē & debent ma
gistris sumptꝰ & uitæ
necessaria ministrare
posse obtendere pau
pertatem, & dicere:
Ager meus hoc anno
aruit siccitate: uineā
grando cōtriuit: red-
ditus qui esse pote-
runt, tributa rapue-
runt: non habeo unde tribuam qđ iubetur, adiecit: No-
lite errare, deus non irridetur. Scit (inquit) corda uestra,
non ignorat facultates: Excusatio uerisimilis, hominem
potest utcunq; placare, deum nō potest fallere. Et simul
cohortaē ad id quod præceptum est exhibendum, semē
nominans: ne putet perditū, quod multiplicato fœnore
recepturus est. Ad Corinthios quoq; rationē dati & ac-
2.Cor.9.b cepti, simili docuit exēplo: Qui parce seminat, parce &
metet: & qui seminat in bñdictione, de bñdictione & me
tet. Vnusquisq; sicut ꝓpositū habet in corde: nō ex tristi-
cia aut ex necessitate: Hilarem enim datorē deus diligit.

b ¶ Quoniā qui seminat in carne sua/ de carne et metet cor-
ruptionem ꝛc. Omne qđ loquimur, agimus, cogitamus,
in duobus seminatur agris, carne & spiritu. Si bona sunt
quæ de manu, ore, corde promunē: seminata in spiritu,
uitæ æternæ fructibꝰ redundabunt. Si mala, ab agro car
nis excepta, corruptionis nobis segetem pullulabunt.
Aliter: Qui legē carnaliter intelligit, repromissiones car
nales, & quæ in præsenti sæculo corrumpunē, expectat.
Qui autē spiritualis auditor est, seminat in spiritu: & de
B spiritu metet uitam sempiternā. Simul notemus sermo-
nis consequentiā: & eam cum superioribus copulemus:
hominē uocari in spiritu seminantē: qui quādo cœperit
uitam metere sempiternā, homo fortasse esse desistat. Ta
cianus qui putatiuam christi carnem introducēs, omnē
coniunctionē masculi ad fœminā immundam arbitraē:
Encratitarum uel acerrimꝰ hereśiarches, tali aduersum
nos sub occasione præsentis testimonij usus est argumē-
to. Si qui seminat in carne, de carne metet corruptionē:
in carne autē seminat, qui mulieri iungiē: ergo & is qui
uxore utitur, & seminat in carne eius, de carne metet cor
ruptionē. Respondebiē ei primum non dixisse Paulum,
qui seminat in carne, sed in carne sua. Nemo autē secum
ipse concumbit: & in sua carne seminat. Deinde ut obser
uationem hanc quā annotauimꝰ, in carne sua, ex abun-
danti ei concedamus: addendum est eos quoq;, qui co-
medant & bibant, & dormiant, & aliquid faciant ob refri
gerium corporis: iuxta illum seminare in carne, & de ea
metere corruptionē. Quod si ad hoc cōfugerit, ut dicat
eos qui siue bibant, siue manducēt, siue dormiant: in no-
mine tamen domini omnia cum ratione perficiant, non
in carne seminare, sed in spiritu: & nos ei similiter respon
debimus: eos quoq; qui dei primam sentētiam sequanē
Geñ.1.c cum ratione facientes: Crescite & multiplicamini & re-
plete terram: non in carne, sed in spiritu seminare. Syllo-
gismus itaq; eius futilis & caducus, sophismate primum
decipit audientem. Cæterum diligenter inspectus, facile
soluitur: Nec; enim possumus dicere, Abraham, Isaac, &
Iacob, & alios sanctos uiros, qui de repromissione nati
sunt: ipsum quoq; dñi præcursorē: quia in carne natus
est, de corruptionis germine pullulasse. Illud pariter ob
seruandum: qđ qui seminat in carne, cum additamento
suæ carnis ponitur: qui autem seminat in spiritu: non di
citur in spiritu suo, sed simpliciter in spiritu. Qui enim
bona seminat: non in suo quippiam, sed in dei spiritu se-

a Nolitē errare, deus non irridet: quæ enim seminauerit
b homo, hæc & metet. Quōniā qui seminat in carne sua,
de carne & metet corruptionē. Qui autē seminat in spi-
c ritu, de spiritu metet uitam æternam. Bōnum autem
faciētes, non deficiamus: tempore enim suo metemus,
d non deficiētes. Ergō dum tempus habemus, operemur
bonum ad omnes: maxime autē ad domesticos fidei.

minat: de quo & uitam est messurus æternam. c ¶ Bo-
num autem facientes/ non deficiamus ꝛc. Cohortatur eos C
ad studium perseuerantiæ, qui in hac uita mercedem
boni operis expectant: nescientes, quia sicut in semine
aliud sationis, aliud messis est tempus: sic & in præsenti
uita, sementē esse ope
ra: quæ uel in spiritu
uel in carne metanē:
messem ꝙo futurum
iudiciū: & pro quali-
tate uel diuersitate se-
mentis, diuersas nos
facere messuras, cen-
tesimum & sexagesi-
mum, & tricesimum
fructum: quam sege-
tem nemo potest me-
tere deficiens. Qui Matth.10.c
em̄ pseuerauerit usq; Esa.5.g
Videte
in finem, hic saluus erit. Sicut & alio loco præcipiē: Esto
nō deficiens. Quale est autem ut cum peccatores quo-
tidie in malis operibus augeantur, nos in bono opere
lassemur? d ¶ Ergo dum tempus habemus/ operemur
bonum ad omnes ꝛc. Tempus sementis ut diximus, tem-
pus est præsens, & uita quā currimus. In hac licet nobis
quod uolumus seminare. Cum ista uita transierit, ope-
randi tempus aufertur. Vnde & saluator ait: Operamini Ioh.9.a
dum dies est: ueniet nox quādo iam nullus poterit ope-
rari. Ortus est nobis dei sermo, sol uerus: & congregatæ
sunt bestiæ recedentes in cubilia sua: procedamus ut ho
mines ad opus nostrū: & usq; ad uesperam laboremus:
sicut mystice cantatur in psalmo: Posuisti tenebras, & fa- Pſ.103.e
cta est nox: In ipsa pertransibunt bestiæ syluæ: catuli leo-
num rugientes, ut rapiant, & quærant a deo escam sibi.
Ortus est sol, & congregatæ sunt: & in cubilibus suis dor
mierunt. Egredieē homo ad opus suum: & ad operatio-
nem suam usq; ad uesperam. Siue ægrotamus, siue sanī
sumus, humiles uel potentes, pauperes, diuites, ignobi-
les, honorati, esurientes, siue uescentes, omnia in nomine D
domini cum patientia & æquanimitate faciamus: & im-
plebitur in nobis illud quod scriptum est: Diligentibus Roma.8.e
autem dominū, omnia cooperantur in bonum. Ira ipsa
& libido, & iniuria, quæ desyderant ultionem: si me refre
nem: si propter deum taceam: si per singulos commotio
nis aculeos, & incentiua uitiorū, dei desuper me uiden-
tis recorder, fiunt mihi occasio triumphorum. Ne dica-
mus in largiendo: Ille est amicus: hunc nescio: hic debet
accipere, iste contemni. Imitemur patrem nostrum qui
solem suum oriri facit super bonos & malos: & pluit su- Matth.5.g
per iustos & iniustos. Fons bonitatis omnibus patet. Ser
uus & liber, plæbeius & rex, diues & pauper, ex eo simi-
liter bibunt. Lucerna cum accensa fuerit in domo, omni
bus lucet æqualiter. Qđ si in cunctos indifferēter libe-
ralitatis frena laxanē: quanto magis in domesticos fidei,
& in christianos: qui eundē habent patrem, eiusdem ma
gistri appellatione censenē? Videtur autē mihi locus iste
posse & superioribus cohærere: ut domesticos fidei, ma-
gistros nominet: quibus supra omnia quæ putantur bo
na, ab auditoribꝰ suis iusserat ministrari. Breue est uitæ
istius curriculū. Hoc ipsum qđ loquor, qđ dicto, quod
scribo, qđ emendo, qđ relego, de tempore meo mihi, aut
crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani: qui in ultionē
dominici sanguinis subuersis hierosolymis, Romam ui-
ctor ingressus est, tantæ dicitur fuisse bonitatis: ut cum
quadam nocte sero recordaretur in cœna, qđ nihil boni
die illa feciſſet, dixerit amicis: Hodie diem perdidi. Nos
putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tem
pus, ætates, cum ociosum uerbum loquimur: pro quo
reddituri sumus rationem in die iudicij? Qđ si hoc ille
sine lege, sine euangelio, sine saluatoris & apl̄orū doctri-
na, naturaliter & dixit & fecit: quid nos oportet facere, in
quorū condemnationē habet & Iuno uiuiras, & Vesta
uirgines, & alia idola cōtinentes? Beatus Iohannes euan
gelista cum Epheſi moraretē usq; ad ultimā senectutē: &

E uix inter diſcipulorū manus ad eccleſiam deferereť: nec poſſet in plura uocē ẏba cōtexere: nihil aliud ꝙ ſingulas
1.Ioh.4.b ſolebat ꝓferre collectas, niſi hoc, filioli diligite alterutrū. Tandem diſcipuli & fratres qui aderant, tedio affecti, qđ eadem ſemper a[illegible]direť, dixerūt: Magiſter, quare ſemper hoc loqueriſ? Qui reſpōdit dignā Ioanne ſentētiā: Quia præceptum domini eſt: & ſi ſolum fiat, ſufficit. Hoc propter præſens apoſtoli mandatum: Operemur bonū ad omnes: maxime autē ad domeſticos fidei.

a ¶ Videte qlib⁹ literis ſcripſi uobis mea manu. Hi q circūcidi Galatas uolebāt, diſſeminauerāt alia Paulum facere, alia prædicare: & ſuo ope deſtruere ſermonē: ꝙ qui legē aſſereret abolitā, ipſe inuenireť in lege. Hanc opinionē, quia nō poterat Paulus apud omnes præſens ſubuertere: prohibebať quippe uinculis, quæ ob chriſti martyrium ſuſtinebat, ſeipſum per literas repreſentat. Et ne aliqua ſuppoſitæ epiſtolæ ſuſpitio naſceretur: ab hoc loco uſq ad finem, manu ſua ipſe perſcripſit: oſtendens ſuperiora ab alio exarata. Quod autē ſub nomine eius a falſis doctorib⁹ epiſtolæ mitterenť, ad Theſſalonicēſes
2.Theſſ.2.a quoq demōſtrat ſcribens: Rogamus autem uos fratres per aduentum domini noſtri Ieſu chriſti, & noſtræ congregationis in ipſum: ut non cito moueamini a ueſtro ſenſu, nec terreamini: neq per ſpiritū, neq per ſermonē, neq ꝓ epiſtolam tanq̄ per nos miſſam: quaſi inſtet dies domini: ne quis uos ſeducat ullo modo. Et ut totam epiſtolam quā mittebat, ſuſpitione erueret falſitatis: manu
Ibidem.3.d ſua in fine ſubſcripſit, dicēs: Salutatio mea manu Pauli, qđ eſt ſignum in omni epiſtola, ita ſcribo: Gratia domini
F noſtri Ieſu chriſti cum omnibus uobis. Ad Coloſſenſes etiam quas dictauerat literas, manu ſua ſimiliter ſubnotauit: Salutatio mea manu Pauli: Memores eſtote uinculorum meorū. Et ubicunq ſciebat falſos adeſſe doctores qui poſſent per apoſtoli auctoritatē noua dogmata ſeminare, epiſtolam manu ꝓpria ſubſcribebat. Denicq & ad
1.Cor.1.b Corinthios ſcribens, in quibus erant ſchiſmata & hæreſes, unoquoq dicente: Ego ſum Pauli, & ego Apollo: ego autē Cephæ: epiſtolam ſuā tali annotatione ſignauit: Sa-
Ibidē.16.d lutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dn̄m Ieſum Chriſtum, anathema ſit maranatha, & cætera. Propter hoc igitur uolens omnē occaſionē falſis auferre doctoribus: qui & Galatas a ueritate euāgelij deprauarant, finē
Gal.6.c epiſtolæ manus ſuæ annotatione cōpleuit dicēs: Videte qualib⁹ literis ſcripſi uobis: nō ꝙ grandes literæ fuerint: hoc quippe in græco ſonat πηλίκοις, ſed qđ ſuæ manus eſſent eis nota ueſtigia: ut dum literarū apices recognoſcunt, ipſum ſe putarēt uidere qui ſcripſerat. In hoc loco uir apprime noſtris tēporibus eruditus, miror quō rem ridiculam locutus ſit. Paulus (inquit) hebræus erat: & græcas literas neſciebat. Et quia neceſſitas expetebat, ut manu ſua epiſtolā ſubſcriberet: contra cōſuetudinē curuos tramites literarū, uix magnis apicibus exprimebat: etiā in hoc ſuæ ad Galatas indicia charitatis oſtendēs: ꝙ ꝓpter illos id quoq qđ nō poterat, facere conareť. Grandibus ergo Paulus literis ſcripſit epiſtolam: quia ſenſus erat grandis in literis: & ſpiritu dei uiui, non atramento, nec calamo fuerat exaratus. Qđ autē appoſuit, mea manu: opera intelligamus in manibus. Quam ob cauſam crebro & in ꝓphetis ſcribitur: ſermo dei qui factus eſt in manu Hieremiæ ſiue Aggei: ut ꝙ hanc q̄q ſimilitudinē in manu Pauli ſciamus factum dei eſſe ſermonē. Grandes Paulus literas nō ſolum tunc ad Galatas, ſed etiam hodie ſcribit ad cunctos: & cuius parui ſint apices, quib⁹ eius epiſtolæ conſcribunť, tn̄ magnæ ſunt literæ: quia in literis magnus eſt ſenſus. b ¶ Quicunq volunt placere in carne, hi cogunt uos circūcidi: tm̄ ut crucis chriſti perſecutionē non patiantť. Neq em̄ qui circumciſi ſunt, hi legem cuſtodiunt: ſed uolunt uos circumcidi, ut in carne ueſtra glorientť. Mihi aut̄ abſit gloriari, niſi in cruce domini noſtri Ieſu chriſti: per quē mihi mundus crucifixus eſt, & ego mūdo. Neq em̄ circumciſio aliquid eſt, neq præputiū, ſed noua creatura. Et quicunq uoluerant declinare cupientes: circumciſionē pro defenſione diſcipulis perſuadebant: quam nunc Apoſtolus confidentiam in carne uocat: quod ſcilicet tam gentilib⁹ quos timebant, q̄ iudæis quibus uolebant placere, circumciſionē in perſecutione proponerēt. Nam nec iudæi perſequi eos poterant nec gētiles quos uolebant, & proſelytos circumcidere: & ipſos legis præcepta ſeruare.

c ¶ Neq em̄ q circumciſi ſunt, ipſi legē cuſtodiūt ꝛc. Propter infirmitatē (inquit) carnis, lex impleri non poteſt. Vnde & iudæi præcepta magis hominum & doctrinas, q̄ dei mandata cuſtodiunt: neq corporalem facientes legem: impoſſibile quippe eſt: neq ſpiritualem, quā non intelligunt. Vnde hoc eſt omne quod ſtudent, quod agunt, quod nituntur: ut apud iudæos de ueſtræ carnis iniuria glorientur, & iactitēt ſuo gentes magiſterio circumciſas. Hoc autē totū faciunt, ut iudæis placeant: & expugnatæ legis inuidia conquieſcat. d ¶ Mihi autē abſit gloriari niſi in cruce domini noſtri ꝛc. Solus poteſt in cruce Chriſti gloriari qui tollit eam & ſequiť ſaluatorē: qui crucifixit carnem ſuam cum uitiis & cōcupiſcentiis, qui mortuus eſt mundo: & non cōtemplatur ea quæ uidenť, ſed quæ non uidenť: uidēs mundum crucifixum, & tranſeuntē figuram eius. Crucifigiť autē iuſto mundus ille, de quo
Ioh.16.g ſaluator ait: Ego uici mūdū. Et: Nolite diligere mundū. Et: Nō accepiſtis ſpiritū e mūdo. Cui crucifixus ē mundus, huic mundus & mortuus eſt: etiā ei euenit mundi cōſumatio, & dignus effectus nouo cœlo, & noua terra, & nouo teſtamento, canit canticū nouū: & accipit nomē nouū ſcriptū in calculo: qđ nemo nouit niſi qui accepe-
rit illud. Quæriť quomō nunc Paulus dicat: Mihi autē abſit gloriari, niſi in cruce dn̄i noſtri Ieſu Chriſti: cum in
1.Cor.15.d alio loco de alijs glorieť, ut ibi: Ita per ueſtrā gloriā quā
2.Cor.12.c habeo in chriſto Ieſu. Et iterū: Libēter gloriabor in infirmitatib⁹ meis, ut inhabitet in me uirtus chriſti. Et in alio
1.Cor.9.c loco: Bonū autē mihi eſt magis mori, q̄ ut gloriā meam quis euacuet: & cætera quæ in hunc modū ſcripta ſunt. Sed ſciendū ꝙ omis illa gloriatio ad crucē relata, gloria crucis ſit: & quicquid dignū in uirtutib⁹ perpetrať, hoc fieri ob domini paſſionē. e ¶ Neq em̄ circumciſio aliqđ eſt ꝛc. Quomō fidelis & infidelis, cum unus ſit per ſubſtantiam, in duos diuiditur iuxta intelligentiæ diuerſitatem, Apoſtolo dicente: Expoliantes uos ueterem homi-
Col.3.b nem cum operibus eius: & induentes nouū, qui renouatur in cognitionē iuxta imaginem creatoris: ſic & mundus cum ſcđm ſubſtantiam unus ſit, ſcđm ſenſum alius atq alius efficitur. Peccatori, mundus uetus eſt: ſancto, nouus. Cum enim ſancto mūdus fuerit crucifixus: nequaq eſt ei circūciſio & præputiū: non iudæus neq gentilis, ſed noua creatura: in quā tranſfiguratur corpus humilitatis noſtræ, cōforme corporis gloriæ chriſti: Vetera quippe tranſierunt: ecce facta ſunt omnia noua. Et quō
1.Cor.15.c alia eſt gĺia ſolis, alia lunæ, alia ſtellarū: Stella qppe a ſtella differt in gloria: ſic & reſurrectio mortuorū. De qua &
Dañ.12.a Daniel pari uoce cōcordat dicēs: Plurimi dormiētiū de

terræ

A terræ puluere surgẽt: hi in uitã æternã: & hi in opprobriũ & in cõfusionẽ æternã: Et intelligẽtes fulgebũt sicut splendor firmamẽti: & de iustis mẽti sicut stellæ in sempiternũ. Necp eñ in sole & luna, firmamẽto & stellis, circũcisio aliqd ualet, aut præputiũ: sed est noua cõditio sine his partibus corporꝫ, quæ posſunt secari. Ita igiť & nos q diligim⁹ deũ & præpata sunt nobis q̃ nec oculus uidit nec auris audiuit, nec in cor hoïs ascẽderũt: cũ de corpore humilitatis transformati fuerimus in corpus gloriæ domini iesu christi: illud habebimus corpus quod nec iudæus possit incidere: nec cum præputio custodire gentilis. Non qd' aliud iuxta substantiam sit: sed quod iuxta gloriam sit diuersum. Oportet eñ mortale hoc induere immortali, 1.Co.15.g
tatẽ, & corruptiuũ hoc incorruptione uestiri. Huic quid simile & beatus euangelista Ioannes sentiens est locutus: 1.Ioh.3.a
Charissimi, nũc dei filij sum⁹: & necdũ manifestũ est qd futuri sum⁹: Scim⁹ q̃a si manifestatũ fuerit, similes ei erimus: quia uidebimus eũ sicut ipse est. Quia ergo necdũ manifestũ est illud corpus gloriæ iesu christi: qd' & uestigia clauorũ post resurrectionẽ habuit: & clausis ianuis est ingressum: nos qui iam nũc in baptismate christo cõresurrexim⁹, in nouũ renati hominẽ, nec circũcisioni, nec præputio seruiam⁹: sed qd' futuri sumus, iã nũc nos esse credam⁹. a ¶ Et q̃cũq; hãc regulã ẽ. Ad normã oñia dirigũť: & utrũ p̃ua recta ue sint, cũ regꝛa apposita fuerit arguunť: Ita & doctrina dei quædã q̃li norma sermõis est: quæ inter iusta iudicat & iniusta: quã q secut⁹ fuerit: habebit pacẽ in semetipso quæ supat omnẽ sensum: & post pacẽ, misericordiã quæ præcipua est in dei israel. Dei ỳo israel dictus est, ad distinctionẽ eius q dei israel esse cessauit. Dicũt eñ se esse iudæos & nõ sunt, sed mẽtiunť: cum sint de synagoga satanæ. Nec mireris si ad imitationẽ spiritalis israel, carnalis sit isrł, q nec pacẽ habeat nec miseri- B
2.Co.8.b
cordiã: de quo & ad corinthios scribiť: Videte isrł secm̃ carnẽ: cũ ad imitationẽ quoq; dei & dñi, multi sint dij & multi dñi, siue in cœlo siue in terra. Pulchre aũt uno sermone ut epistolã iuxta ꝓpositũ argumentũ finiret, israel dei uocauit: quo scilicet oñia quæ sup̃dicta sũt, nõ extra causã, sed ex causa disputata doceanť. b ¶ De cętero nemo mihi molestus sit. Non q̃si defecerit in docẽdo, sed q̃ & agricola hũc habeat laborẽ: si quæ plãtauerit uirgulta sic cenť: & pastor sollicitudinẽ si pecora quæ cõgregauerat dissipata lanienť. Meli⁹ ergo in græco legiť: De cætero labores mihi nemo exhibeat: ne rursum scilicet in uobis necessitatẽ habeã laborãdi. Laborẽ p̃stat mgr̃o q̃liter & uiuit & sentit, quã magr̃ & docuit & fecit. Põt & contẽtionẽ eorũ si q contradicere deinceps uoluerinť præuenire, qd' etiã ad corinthios in uelãdo mũieris capite, & masculi C
nõ uelãdo, post multa cõplexus est dicẽs: Si qs aũt uideť cõtentiosus esse: nos talem cõsuetudinẽ nõ habemus neq; ecclesia dei: hoc est, nos diximus quæ nobis honesta uidebanť & iusta: si quis autem nolens acquiescere ueritati, quærit quid respondeat, & quibus nitatur cõtra: sciat se responsionẽ nõ dignũ, qui magis cõtẽdere paratus est q̃ doceri. c ¶ Ego eñ stigmata dñi iesu in corpe meo porto. Qui post aduẽtũ christi in carne circũcidiť: nõ portat stigmata dñi iesu, sed habet gloriã in cõfusione sua. Qui ỳo in plagis supra modũ, in carceribꝰ frequẽter: ter uirgis cæsus ẽ: semel lapidat⁹ est: & cætera quæ in Catalogo scripta sũt gloriãdi: hic stigmata dñi iesu in corpe suo portat. Forte & is q macerat corp⁹ suũ & subiicit seruituti: ne aliꝭ prædicãs ipse reprob⁹ inueniať, portat stigmata dñi iesu in corpe suo. Lætabanť & apli q̃ digni fuerãt ꝓ noie iesu cõtumeliã pati. d ¶ Gratia dñi nostri iesu christi cum spũ uestro frẽs amen. Nõ dissẽsio, nõ legis seruit⁹, nõ rixa, nõ iurgiũ, sed gr̃a dñi iesu christi sit cũ ipũ uestro: Neq; cũ carne, neq; cũ ania: siue qa spũales facti, caro & ania esse desistis: siue qd' in principali etiã ea quæ minora sunt cõprehẽdanť. Ania eñ & caro subiecta sunt spũi. De q̃ & Ecclıastes loqť: Spũs reuertetť ad eũ q dedit illũ. Et Paul⁹ in alio loco: Ipse spũs testimoniũ phibet spũi nr̃o. Hæc aũt gr̃a dñi iesu nõ cũ oñib⁹ est, sed cũ his q frẽs ab apl'o merenť uocari, frẽs fideles, frẽsq; germani: qd' amen uerbũ significat hebræũ. Amẽ eñ Lxx. interp̃tes tiat: Aqla, Symmach⁹ & Theodotio, fideliter siue uere interpretati sũt. Et quõ in ueteri testamẽto q̃dã iurãdi cõsuetudine de⁹ sua ỳba cõfirmat, dicẽs: Viuo ego dicit dñs: p̃ sctõs q̃q; iurať, uiuit aia tua: ita & saluator noster in euãgelio p ỳbũ amẽ uera esse quæ loquiť ostẽdit. Qd' aũt amen cõsensum significet audiẽtis, & sit signaculũ ueritatis, ad corinthios q̃q; prima nos docet: in q̃ Paul⁹ ait: Cæterũ si bñdixeris spũ: qs supplet locũ idiotæ? Quõ dicet amẽ sup̃ tua bñdictione: qm̃q dẽ nescit qd dicas? Ex q̃ oñdit nõ posse idioten rñdere uerũ esse qd' diciť: nisi intellexerit qd' doceť. 1.Cor.14.c D
Num.14.d

Cõmentariorum in epistolã ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

Si quicq; est Paula & Eustochiũ, qd' in hac uita sapientẽ uirũ teneat, & inter pressuras & turbines mũdi æquo anio manere p̃suadeat: id esse uel primũ reor, meditationẽ & scientiã scripturarũ. Cũ eñ a cæteris animãtib⁹ hoc uel maxime differam⁹, qd' ratiõale ania sum⁹, & loq possum⁹: Ratio aũt oñis & sermo, diuinis libris cõtineať: p quos & deũ discimus: & q̃re creati sum⁹, nõ ignoramus: miror q̃sdã extitisse q aut ipsi se inertiæ & somno dãtes, nolint quæ præclara sũt discere: aut cæteros q id studij habẽt reprehẽdendos putẽt. Quib⁹ cũ possim districtius rñdere: & breuiter eos uel offensos dimittere uel placatos, multo esse meli⁹ scripturas legere q̃ augẽdis & cumulãdis opibus inhiare: Illud dicã, qd' uel apud iniqssimũ iudicẽ obtineã: placere mihi ociũ meũ: & solitudinẽ oñi celebritate iucũdiorẽ uideri. Et quõ ego nõ reprehendo, nõ dãno qd' faciũt: ita illos ineptias meas mihi debere cõcedere. Parũ eloquẽs sum, qd ad te? dissertiorẽ lege. Nõ digne græca in latinũ trãsfero: Aut græcos lege: si eiusdẽ linguæ habes sciẽtiã: aut si tantũ latin⁹ es: noli de gratuito munere iudicare, & ut uulgare ꝓuerbiũ est: Equi dẽtes inspicere donati. Nunqd te manu cõserta in ius traho: quia nr̃a nõ scribas? Me impitior quisq; lecturus est: tua forsitan dicta si scripseris, Tullius admirabiť. Nunqd aut Tertullian⁹ beatũ martyrẽ Cyprianũ: aut Cyprian⁹ Lactantiũ: aut Lactãtius Hilariũ deterruit a scribẽdo? Taceo de cæteris minutalibus q mecũ in libris suis garriũt. Nisi & parua fuerint, magna eminere nõ p̃nt. Primũ nõ diciť, nisi secundũ seq̃tur & tertiũ. Ad sũma nõ scandimus, nisi p̃ima gradiamur. Quãobrẽ obsecro tam uos quæ in præsẽtiarũ estis, q̃ sanctã Marcellã unicũ uiduitatis exẽplar, ne facile maledicis & inuidis opuscula mea tradatis: neq; detis sanctũ canibus: & margaritas mittatis ante porcos. Qui cũ bona imitari nõ queãt, qd' solũ facere p̃nt inuident: & in eo se doctos erudi- 1.Cor.14.c
tosq; arbitranť, si de alꝭs detrahãt: Quib⁹ obsecro rñdeatis ut figãt ipsi stilũ: tria ut diciť uerba cõiungãt: sudẽt paululũ: experianť semetipsos: & ex labore ꝓprio discãt ignoscere laborãtib⁹. Scitis eñ & ipsæ qd' ad hoc me explanationũ opus, inuitũ & retrectantẽ cõpuleritis. Nõ quo ab adolescẽtia, aut legere unquã, aut doctos uiros ea quæ nesciebam interrogare cessauerim: & meipsum tantũ (ut plærisq;) habuerim magistrũ. Denisq; nup ob hanc uel maxime causam Alexandriã prexi, ut uiderẽ Didymũ, & ab eo in scripturis oñib⁹ quæ habebã dubia scisciterer. Sed cũ aliud sit proprios libros cõponere; uerbi gratia: de auaricia: & de fide: de uirginitate: de uiduis: & sup unaquaq; materia testimo-

E nijs scripturarũ hinc inde quæsitis, eloquentiã iungere sæcularẽ: & pene in cõmunibus locis, pompaticũ iactare sermonẽ: Aliud in sensum ꝓphetæ & Apostoli ingredi: intelligere cur scripserint: qua sententiã suã ratione firmauerint: qd habeant in ueteri lege propriũ, Idumæi, moabitæ, ammanitæ, tyrij, philistiim, ægyptij, & assyrij: Quid rursum in nouo testamẽto Rhomani, Corinthij, Galatæ, Philippẽses, Thessalonicẽses, Hebræi, Colossenses: & quã nũc ad Ephesios epistolã habemus in manib⁹. Necesse est em̃ ut iuxta diuersitates locorũ & temporũ, & hominũ ꝙbus scriptæ sunt, diuersas & causas & argumenta & origines habeant. Et quõ beatus Ioannes in Apocalypsi sua ad septẽ scribẽs eccle-
sias, in unaquaq; earũ specialia uel uitia reprehẽdit uel uirtutes ꝓbat: ita & sanctus apl̃us Paulus ꝑ singulas ecclesias uulneribus medeꝝ illatis: nec ad instar imperiti medici uno collyrio omniũ oculos uult curare. Et quia iam ad Galatas orãtibus uobis ante paucos dies qd nobis uidereꝝ expressimus: Nunc ad Ephesios transeũdũ est, mediã apli epistolã, ut ordine ita & sensibus. Mediã aũt dico, non quo primas sequẽs, extremis maior sit: sed quõ cor animalis in medio est: ut ex hoc intelligatis quantis difficultatibus: & q̃ ꝑfundis quæstionibus inuoluta sit. Scribebat ad Ephesios Dianã colẽtes, nõ hãc uenatricẽ quæ arcũ tenet atq; succincta ẽ: sed illã multimãmiã quã græci πολύμασθον uocãt: ut scilicet ex ipsa ꝙq; effigie, mẽtirenꝝ omniũ eã bestiarũ & uiuẽtiũ esse nutricẽ. Scribebat aũt ad metropolim asiæ ciuitatẽ in q̃ ita idololatria & qd̃ sẽp idololatriã seqꝝ artiũ magicarũ præstigiæ uiguerãt, ut Demetri⁹ diceret, & magnæ deæ tẽplũ Dianæ in nihilũ reputabiꝝ: destrueꝝ ꝙq; magnitudo ei⁹ quã cũcta asia & uniuersus orbis colit. Deniq; triẽnio ibi Apl̃us morat⁹ est: nocte & die dei euãgeliũ prædicãs, ut idololatriæ arce destructa, facile minorũ urbiũ tẽpla caperẽt. Hoc ipsum scriptura refert quõ Paulus ad Ephesios sermocineꝝ, dicẽs: Quapropter uigilate, recordãtes ꝙa triennio nocte ac die nõ cessaui cũ lachrymis monere unũquẽq; uestrũ: & nũc cõmẽdo uos deo & uerbo gratiæ ei⁹, q potẽs est ædificare & dare uobis hæreditatẽ in sanctificatis omnib⁹. Indigebãt em̃ cõmẽdatione apl̃i ad dcũ, quos tãto tẽpore dæmonũ error tenuerat: & sciebãt esse spiritales aliq̃s potestates: & in extis atq; augurijs & diuinationib⁹ quãdã similitudinẽ diuinitatis agnouerãt. Vnde rursum ad eos loquit̃: Propter qd̃ cõtestor uos in die hac: ꝙa mũdus sum ego a sanguĩe omniũ. Nõ em̃ subtraxi q̃ min⁹ annũciarẽ uobis oẽm uolũtatẽ dei. Et in alio loco: Quõ nihil subtraxerim eorũ quæ uobis ꝓderant, ꝙn annũciarẽ & docerẽ publice & domestice. Legerant in Ezechiele qd̃ speculator q populo hostiũ nõ prædixisset aduentũ, sanguis ciuiũ exigereꝝ de manib⁹ eius: & ꝓpterea omnẽ se uolũtatẽ dei & uniuersa quæ illis utilia forent annũciasse memorauit: ut liber esset a sanguine eorũ. Vt aũt sciatis eos qui in Epheso credidẽrãt, dæmoniacis præstigijs & magiæ fuisse artib⁹ obligatos: in eisdẽ apl̃os actib⁹ replicaꝝ & dicit̃: Plurimi q̃q; eorũ q curiosa gesserãt, cõportãtes libros, cõbusserũt corã omib⁹: & cõputauerũt preciũ eorũ, & inuenerũt argẽti q̃q̃ginta milia: sic potẽter uerbũ dñi crescebat & cõfortabaꝝ. Hæc idcirco uniuersa replicauim⁹, ut ostẽderemus quare Apl̃us in hac uel potissimũ epl̃a obscuros sensus & ignota sæculis sacramẽta congesserit: & de sãctarũ contrariarũq; uirtutũ docuerit potestate qui sint dæmones, quid ualeãt, qd ante fuerint, & quõ post aduẽtũ christi sunt diruti atq; destructi. De qb⁹ ait: Nõ est nobis pugna aduersum carnẽ & sanguinẽ, sed aduersum principat⁹ & potestates: aduersus rectores tenebrarũ istarũ: aduersum spiritalia neq̃tiæ in cœlestib⁹. Et in alio loco: Permanebo aũt Ephesi usq; ad pentecosten. Ostiũ em̃ mihi apertũ est magnũ & efficax, sed aduersarij multi. Permãsit aũt Ephesi usq; ad pẽtecosten: tẽpus lætitiæ atq; uictoriæ, q̃ nõ flectim⁹ genua, nec curuamur in terrã, sed cũ dño resurgẽtes ad cœlorũ alta sustollimur. Et ꝓmansit: ꝙa apertũ ei erat ostiũ, & nõ ostiũ modicũ sed magnũ: ut uincto forti atq; supato, domũ ei⁹ inuaderet, spoliaret, euerteret, & captiuã duceret captiuitatẽ: q satellitũ suorũ agminib⁹ cõgregatis, tota cõtra apl̃m acie dimicauit & uictus est. Qui sint aũt ephesij, & hinc uel maxie cõprobaꝝ, qd̃ sicut Ioãnes mysteriũ natiuitatis antiquæ dñi relatur⁹ in pect⁹ ei⁹ recubuit: & de purissimo fonte hausit riuulũ doctrinarũ: ita & hi in abeũtis Pauli collũ ruẽtes: osculis atq; cõplexib⁹ suis ĩdicauerũt unũ se cũ eo sciẽtiæ habere thesaurũ, & mgr̃i desyderiũ lachrymis cõtestati sũt. Illud q̃q; in ꝓfatione cõmoneo: ut sciatis Origenẽ tria uolumĩa in hãc epl̃am cõscripsisse: quẽ & nos exꝑte secuti sum⁹. Appollinarẽ etiã & Didymũ q̃sdã cõmentariolos edidisse: e ꝙbus licet pauca decerpsimus, & nõnulla quæ nobis uidebanꝝ adiecimus siue subtraximus, ut studiosus statim in principio lector agnoscat hoc opus, uel alienũ esse uel nostrũ.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS LIBER PRIMVS

Paulus apostolus iesu christi per uolũta. ⁊c. Si per, præpositio ministeriũ ei⁹ ꝑ quẽ res agit̃ ostẽdit, uidetur mihi in illã sententiã sensus iste cõgruere: Nemo uenit ad me nisi pr̃ me⁹ attraxerit eũ ad me. Atq; ita fiet: ut & illud qd̃ in Ioãnis euãgelio legit̃: Oĩa ꝑ illũ facta sũt: haud dubiũ ꝙn ꝑ filiũ, nõ præiudicet dño nr̃o iesu christo, q̃si ex eo minor sit, qd̃ patris obtẽpet uolũtati: quõ & nũc nõ ꝓiudicat pr̃i, qd̃ ꝑ uolũtatẽ illi⁹ Paul⁹ apl̃s iesu christi sit. Alij ꝙo ita locũ istũ intelligũt: ut Paulũ apl̃m iesu christi ꝑ uolũtatẽ dei q sit christus oñdi putẽt: Vt sicut sapiẽtia & ꝙbũ, & uirt⁹ dei, & ueritas & resurrectio, & uia dicit̃: ita etiã uolũtas appellet̃. Nõnulli nihil referre existimãt: utrũ ꝑ uolũtatẽ dei, an ex dei dixerit uolũtate: ꝙa his præpositiõib⁹ Apl̃s indifferẽter utaꝝ: & idipsũ significare ꝑ uolũtatẽ dei, qd̃ si dixisset ex uolũtate dei. b ¶ Sanctis oñib⁹ qui sunt ephesi. Quidam curiosius q̃ necesse est, putant ex eo qd̃ moysi dictum sit: Hæc dices filijs israel: Qui est, misit me: etiã eos qui in Ephesi sunt sancti & fideles, essentiæ uocabulo nũcupatos: Vt quõ a sancto sancti, a iusto iusti, a sapiente sapiẽtes: ita ab eo q est, hi qui sunt appellenꝝ: & iuxta eũdẽ apl̃m elegisse deũ ea quæ nõ erãt: ut destrueret ea q̃ erant. Ipsam etiam scripturã quæ in testimoniũ adducta est, ita edisserũt: ut destructionẽ eorũ quæ erãt, ex cõsequẽtibus intelligam⁹: Vt nõ inqt gloriet̃ oñis caro in cõspectu dei. Si em̃ aiũt qspiã ex eo qd̃ nõ erat, in id qd̃ ẽ a deo esse ꝓficiẽs, nõ datori gratiã referat, sed sui meriti & uirtutis æstimet qd̃ subsistat, statim qd̃ ẽ esse destruit̃, & ĩcipit nõ esse qd̃ fuerat. Alij ꝙo simpliciter, nõ ad eos qui sunt, sed q ephesi sancti & fideles sint, scriptũ arbitrãt̃. c ¶ Et fidelibus in christo iesu. Qm̃ sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli: & uir infidelis sanctificatus est in muliere fideli. Et sunt uasa q̃q; sancta: & mutæ pecudes quæ deo mactantur in templo: propterea eos quos sanctos dixerat, uocauit & fideles: qa fides ex mẽtis propriæ descẽdit arbitrio: sanctificatio uero ex sanctificantis interdũ, absq; uolũtate nostra sumit̃ largitate. Qd̃ autẽ ait, fidelibus in christo iesu: & hoc ad distinctionẽ diligẽtissimæ obseruationis est positum. Sunt quippe plures fideles, sed nõ in christo iesu. Si quis reddat depositũ, si quis cõmodata nõ abneget: fidelẽ se amicum exhibeat: animã magis q̃ fidem paratus sit ꝓdere: qd̃ de nõnullis philosophis legimus: & ne illi satis gloriarentur: athenienſis meretrix perpetrauit: iste quidem fidelis est: sed non est fidelis in christo iesu. d ¶ **Gratia uobis ⁊ pax a deo patre nostro ⁊ domino iesu christo.** Siue ambo ad utrumq;, hoc est, & gratia & pax: tam ad deũ patrem q̃ ad dominum nostrum iesum christum: siue ad singulos referenda sunt singula: ut gratia ad deum patrẽ, pax uero referatur ad christum. Si quidem statim sequitur:

Paulus apl̃s iesu christi ꝑ uolũtatẽ dei. Sanctis oñib⁹ q sũt Ephesi: & fidelib⁹ in christo iesu. Grãtia uobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo. Benedictus

Iob. 6. e

Iob, 1. a

Exo. 3. d

1. Cor. 7. c

A sequitur: In laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto: ut gratia patris in eo sit, qđ filiũ pro salute nostra dignatus est mittere: Pax uero filij in eo, qđ p ipsum patri recõciliati sumus: & destructo medio pariete, inimicitias in carne sua euacuans, fecerit utrũq; unũ.

a ¶ Benedictus deus & pater dñi nostri iesu christi q benedixit nos in omni bñdictione spirituali &c. Quomodo secũm substantiã atq; naturã deus bonus, nos cõmunione sui effecit bonos: & loqr̃ ad israel: Sancti estote qm̃ ego sanctus sum: ita ipse benedictus nos prestat esse benedictos. Dat quippe legislator bñdictiones: & benedictio dñi super caput iusti: cuius bñdictionis cognomẽtum habet Baruch: qui in lingua nostra, benedictum sonat. Benedixit autẽ nos, non in una benedictione, sed in cunctis. Nõ quo omnes omnia cõsequamur, sed dũ singuli uel singulas uel plures habemus ex omnib9, omnes per singulas possideam9. Et nõ in terrenis bñdictiõib9 sed in spiritualibus. Sunt quippe terrenæ bñdictiones, habere quẽpiam liberos: affluere opibus: honore & sanitate gaudere: quæ terrena bñdictio usq; ad irrationabilia iumẽta descendit. Dictũ est quippe de illis: Benedixit eis dñs, & dixit: Crescite & multiplicamini. Spirituales uero benedictiones in cœlestibus sunt: quia terra benedictionẽ nõ capit spiritualẽ. Siquidẽ & benedictiões illæ quæ in Leuitico dei præcepta seruãtibus promittunr̃: uerbi causa: ex ternis gentibus fœnerare, plena esse horrea frumẽtis: benedictos esse in urbib9: benedictos in agris, & cætera his similia, in prophetis non uidemus expleta hominibus: qui in melotis & in caprinis pellibus errauerũt: in egestate, in angustia, in desertis montibus: in speluncis & cauernis petrarum, persecutorũ impetus declinãtes. Spiritualiter ergo accipiẽda sunt omnia: & spiritualia, nõ in terrenis locis, sed in cœlestibus expectanda. Qđ uero ait: benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestib9, quasi iam in præterito factũ sit & nõ in futuro ꝓmissum: id est bñdixit, & nõ bñdicturus est: Quærir̃ quõ adhuc in terra nos positos, cœlesti benedictione benedixerit. Siue igitur qđ conuersatio nostra in cœlis est, & nõ sumus de mũdo isto: sed deposita imagine choici, portamus imaginem supcœlestis: & in carne nõ uiuimus, sed in spiritu: & thesauriçamus nobis in cœlis ubi & cor habem9, dicimur nũc cœlesti bñdictiõe bñdicti: siue certe qđ omnis benedictio spiritualis in christo, licet in terra sit, tamẽ de cœlestibus cõputer̃. Benedixit nos inquit in omni benedictione spirituali in cœlestibus in christo: In sermone dei, & sapientia, & ueritate, cæterisq; uirtutib9. Dupliciter autem legendum: Benedictus deus & pater dñi nostri iesu christi: ut sit benedictus deus qui uniuersorum cõditor est: & hucusq; distinctio: deinceps inferatur: qui est & pater dñi nostri iesu christi. Vel ita: ut deus & pater, ad dñm nostrum, in cõmune referatur. Bñdictus deus, ei9 qui assumptus est hominis: & pater ei9, qui in principio apud deum fuit deus uerbum. Non quo alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumpserit: sed quo unus atq; idem pro uarietate causarũ, nunc sublimis, nunc humilis prædicer̃. b ¶ Sicut elegit nos in ipso ante ꝯstitutionẽ mundi: vt essemus sancti & imaculati coram ipso. Pro constitutiõe mũdi, in græco scriptũ habet καταβολῆς τοῦ κόσμου: non idipsum autẽ καταβολὴ qđ constitutio sonat. Vnde & nos propter paupertatẽ linguæ & rerum nouitatẽ, & sicut qdã ait: qđ sit græcorũ & sermo latior & lingua fœlicior: conabimur nõ tam uerbum trãsferre de uerbo, qđ impossibile est, q̃ uim uerbi quodam explicare circuitu. καταβολὴ proprie dicitur cum quid deorsum iacitur: & in inferiorẽ locum mittitur de sublimi: uel cũ aliqua res sumit exordiũ. Vnde & hi qui ædium futurarũ prima iaciunt fundamenta καταβεβλῆκέναι, id est deorsum initia fundamentorũ iecisse dicũtur. Volens itaq; Paulus ostẽdere qđ deus uniuersa sit machinatus ex nihilo: non cõditionem, non creaturam atq; facturam: sed καταβολὴν id est initium fundamenti ad eũ retulit: ut non iuxta manichæum & cæteras hæreses quæ factorem & materiam ponunt aliquid unde creaturæ factæ sint antecesserit creaturas: sed omnia ex nihilo subsiterint. Qđ autem electos nos ut essemus sancti & immaculati coram ipso, hoc est deo ante fabricam mundi testatus est: ad præscientiã dei ꝑtinet: cui omnia futura iam facta sunt, & antecq̃ fiant uniuersa sunt nota. Sicut & Paulus ipse prædestinatur in utero matris suæ: & Hieremias in uulua sanctificatur, eligitur, roboratur: & in typo christi propheta gentibus mittitur. Alius uero qui deum iustũ conatur ostendere, qđ non ex præiudicio sciẽtiæ suæ, sed ex merito electorum unũquẽq; eligat: dicit ante uisibiles creaturas cœlum, terram, maria & omnia quæ intra ea sunt, fuisse alias inuisibiles creaturas, in quibus & animas, quæ ob quasdam causas soli deo notas, deiectæ sint deorsum in uallem istam lachrymarum, in locum afflictionis & peregrinationis nostræ: in quo sanctus constitutus, orabat ut ad sedem pristinam reuerteretur, dicẽs: Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est: habitaui cum habitantibus cedar: multum peregrinata est anima mea. Et in alio loco: Miser ego homo quis me liberabit de corpore mortis huius? Et, melius est reuerti & esse cum christo. Et alibi: Antecq̃ humiliarer ego peccaui: & cætera his similia. Itaq; priusq̃ animæ inquiunt præciparentur in mundum: & mundus ex animabus fieret, cum habitatricibus suis in infimum ipse deiectus, elegit Paulum deus & ei similes coram se, qui erant sancti & immaculati. Nemo autem eligitur nisi de pluribus: & ubi sunt aliqui uiliores, ibi electio perpetratur. Quomodo autem in babylonia captiuitate: quando a Nabuchodonosor in chaldæam abductus est populus, missi sunt prophetæ Eçechiel, Daniel, tres pueri, Aggeus, Zacharias: non quo & ipsi meruerint captiuitatem: sed ut essent in solatio captiuorum: Ita & in illa deiectione mundi eos qui antecq̃ mundus fieret electi erant a deo: missos esse in eruditionem & magisterium animarum peccatriciũ: ut ad prædicationem eorum reuerterentur ad eum locũ unde corruerant: Et hoc esse quod a moyse in octogesimonono psalmo dicatur: Domine refugium factus es nobis in generatione & generationem: Antequã montes firmarentur & fieret terra & orbis terrarum: Quod scilicet antecq̃ mundus fieret, & uniuersa generatio principiũ sumeret, sanctis suis deus refugium fuerit. Quod autem ait, ut essemus sancti & immaculati coram ipso. Inter sanctum & immaculatum hoc interest: quod sanctus & immaculatus quoq; intelligi potest: immaculatus uero non statim & sanctus: Paruuli quippe immaculati sunt: quia integro corpore nullum fecere peccatum: & tamen non sancti: quia sanctitas uoluntate & studio comparatur: Et quod immaculatus dici potest ille qui peccata non fecit: Sanctus autem is qui uirtutibus plenus sit: iuxta illud quod in quodam psalmo scribitur: Qui ambulat sine macula & operatur iusticiam: Et in Cantico cãticorum: Tota speciosa es proxima mea, & macula non est in te. Quæritur quomodo sanctus quis & immaculatus sit coram deo, cum propheta testetur, dicens: Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Aut enim sancti & immaculati coram deo Ephesij sunt: & falsum est hoc quod dicitur: Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Aut si nemo iustificatur in conspectu dei: falsum est qđ præcessit, sanctos & immaculatos esse in conspectu dei. Ad qđ bifariã est respondendũ, Non enim ait Paulus: Elegit nos ante constitutionẽ

a Bẽnedictus deus & pater domini nostri iesu christi: qui benedixit nos in omni bñdictione spirituali in cœlestibus in christo. Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, ut essemus sancti & immaculati coram ipso.

In charitate

C

D

Leui.20.b
Deut.11.d et.28.a Prouer.10.b
Gen.1.d
Deut.28.a Leui.26.
Heb.11.g
B
Hiere.1.b
Rom.7.d
pſ.118.d
pſ.14.a Cañ.4.b
pſ.142.a

E constitutionē mundi cum essemus sancti & immaculati, sed elegit nos ut essemus sancti & imaculati: hoc est qui sancti & immaculati ante nō fuimus ut postea essemus. Qđ & de peccatoribus ad meliora cōuersis dici potest, pō.142.a & stabit illa sententia: Non iustificabitur in cōspectu tuo omnis uiuens, id est in tota uita sua: in omni q̄ in mūdo isto cōuersatus est tempore. Qđ quidem ita intellectum, & aduersum eum facit qui antecp̄ mundus fieret, animas dicit electas esse propter sanctitatē & nullum uitium peccatorum. Non em̄ ut ante iam diximus eliguntur Paulus & qui ei similes sunt, quia erant sancti & immaculati: sed eliguntur & prædestinanť, ut in consequenti uita per opera atcp̄ uirtutes sancti & immaculati fiant. Deinde & sic sentiendum est: quia non dixerit: Non iustificabitur in conspectu tuo quispiam uiuens, sed omnis uiuens: id est non iustificabunť omnes, iustificabūtur uero aliqui.

a In charitate prædestinās nos in adoptionem filiorum
b per iesum christum in ipsum. Scd'm plăcitum uolun-
c tatis suæ. In laūdem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratifica-
d uit nos in dilecto. In quo habemus redemptionē per
sanguinem ipsius, remissionem peccatorum.

a ¶ In charitate prædestinans nos in adoptionē filiorum per iesum christum in ipsum. Dupliciter legendū: ut charitas uel cum superioribus uel inferioribus copuletur. Cū supioribus ita: ut essemus sancti & immaculati corā ipso in charitate: & postea sequatur: prædestinans nos in adoptionem filiorum per iesum christum in ipso. Cum inferioribus autē sic: in charitate prædestinās nos in adoptionem filiorū per iesum christum in ipso. Differentiā uero græci sermōis προορίσας & ὁρισθέντος latinus sermo nō explicat. Superior quippe sermo ad eos referť, qui antea nō fuerunt, & priusq̄ fierent de his cogitatū est, & postea substiterunt. Inferior uero de eo quem nulla cogitatio, uolūtas nulla præcessit, sed semper fuit & nunq̄ ut esset accepit exordium. Vnde recte nunc de his qui cum ante nō essent postea substiterūt dicit προορισθέντες. De filio uero, hoc est de domino nostro iesu christo, in alio loco scriptū est ὁρισθέντος: quia semper cum patre fuit, & nunq̄ eum ut esset uolūtas paterna præcessit. Ex quo colligitur semper patrē, semp fuisse filiū: & in qbus æternitas coæqualis est, eandem esse naturam. Nec non etiam hoc inferendū, qđ cū prædestinet nos, siue præsciat deus in adoptionē filiorum per iesum christum: tamen non ante filij esse possumus: nisi filij eius iesu christi fidem & intelligentiā recipiamus. Et ille quidē natura filius est: nos uero adoptione. Ille nunq̄ filius non fuit: nos anteq̄ essemus, prædestinati sumus: & tūc spiritū adoptionis accepimus, quando credidimus in filium dei. b ¶ Scd'm placitum voluntatis suę. Verbum εὐδοκίαν quod latinus interpretatus est, placitū: apud græcos cōpositū est ex duobus integris ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τοῦ δοκεῖν a bene & a placito, qđ nos possumus dicere beneplacitū: quia non statim omne qđ placuit & bene placere potest: sed ibi tantum εὐδοκία, hoc est beneplacitum dicit: ubi qđ placuit, recte placitum comprobatur. Hunc autem sermonem de hebraico רצון, Lxx. interpretes transtulerunt: rebus nouis, noua uerba fingentes. Inuadunt itaq̄ in hoc loco occasionem, qui ante conditionem mundi, animas putant cum angelis & cæteris uirtutum nominibus in cœlesti hierusalē fuisse uersatas: qđ nec beneplacitū dei nec in laudē gloriæ eius & gratiæ possit intelligi, alios nudos, barbaros, seruos, debiles: alios diuites rhomanos, liberos, sanos, ignobiles uel nobiles in diuersa orbis parte generari: nisi causæ præcesserint, quibus ex meritis hæc animarū unaquæq̄ sortita Roma.9.d sit. Et illud qđ ad rhomanos scriptum se quidam putant nosse nec norunt: An nō habet potestatem figulus de eadem massa facere aliud uas in honorem, aliud in contumeliam: ad eundem sensum referunt: ut quomodo uita bona siue mala, laboriosa uel facilis, frustra in isto mundo agitur, nisi credamus dei futurum iudiciū esse: ita & diuersitas in hoc mundo nascentium iusticiam dei arguat, nisi animarū merita præcesserint. Si em̄ inquiunt G hæc non ita accipimus, nec beneplacitū uoluntatis dei erit, nec in laudē gloriæ & gratiæ ei⁹, alios elegisse ante cōstitutionem mundi, ut essent sancti & imaculati: & haberent adoptionem per iesum christum: alios ultimæ conditioni, & pœnis perpetuis destinasse.

c ¶ In laudem glorię gratię suę: in qua gratificauit nos in dilecto. Quæ laus inquiunt gloriæ gr̄æ dei ē, alios gratificare in christo: alios æternis præparare supplicijs: amare Iacob anteq̄ oriať Roma.9.c ex utero: odisse Esau priusq̄ digna odio perpetraret: nisi causæ præcesserint quæ iusticiam dei probent. Omnis ergo gratia quā consequimur in gloriam & laudē eius qui nos gratificauit in dilecto, hoc est in dño nostro & saluatore cōpletur: quia absq̄ sapiētia, ueritate, iusticia, pace, redēptione, cæteriscp̄ uirtutib⁹, nullū bonū intelligi pōt. Nec putandū qđ in latinis codicibus habeť scriptū esse, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto: & si quidē esset additū, dilecto dei uel dilecto patris, esset simplex intelligentia & omniū opinione uulgata, qđ dñs noster iesus christus diligereť a patre: sed nō magnū aliqd p̄prietati filij cōcederem⁹ cū sic filius diligereť ut cætera. Dicit q̄pe ad deū: Diligis omnia & nihil abijcis eorū quæ fecisti: Sap.11.d Neq̄ em̄ odio qđ habēs cōdidisti. Aut si esset appositū, in qua gratificauit nos in dilecto præ oīb⁹, uniuersus scrupulus fuisset ablatus: quia & patriarchas & prophetas & oīes sanctos uiros scimus a deo fuisse dilectos. Nūc ꝟo in eo qđ absolute locutus est dicēs, in dilecto: ita mihi intelligendū uideť, ut subaudiať ab oīb⁹. Si em̄ christus ut sæpe iam diximus sapiētia est, iusticia, pax, gaudiū, cōtinētia, & cætera hæc uirtutū uocabula etiā hi q sequi neqūeūt diligūt: & nullus tā cōfessi sceleris est, ut nō sapiētiā & iusticiā amare se dicat. Quō & de substātia dei oīniū hominū cōsentit opinio qđ diuina sit, & nulli⁹ sensu facile cōprehēdať: errat uero unusquisq̄ dū talē uel talē eā putat: ita & christū scd'm id qđ diuersas uirtutes sonat oīes diligūt, licet plures factis nō possint p̄bare qđ diligūt, Iste est dilect⁹ quē æstimo & in Esaia significari: Can Esa.5.a tabo dilecto canticū dilecti uineæ meæ, & uinea facta est dilecto. Et in uigesimooctauo psalmo: Conteret dñs cedros libani, & cōminuet eas ut uitulū libani, & dilectus sicut filius unicornium. d ¶ In quo habemus redēptionē p sanguinē ipsius remissionē peccatorū. Ille redimiť, q captiu⁹ est, & in hostiū ueniēs potestatē liber esse desiuit: ita & nos qdā dicūt in hoc mūdo esse captiuos, & sub principibus & potestatib⁹ iugo seruitutis teneri: nec ante uinctas catenis explicare manus, & oculos sursum attollere, nisi redēptor aduenerit. Sed qs iste aiunt tantus & talis, q possit precio suo totū orbē redimere? Iesus christus filius dei p̄priū sanguinē dedit: & nos de seruitute eripiēs, libertate donauit. Et re uera si historijs gētiliū credim⁹ qđ Codrus & Curtius & Decij, mures, pestilentias urbiū, & fames & bella suis mortib⁹ represserint, q̄nto magis hoc in dei filio possibile iudicandū est: qđ cruore suo, nō urbē unā sed totū purgarit orbē. Dupliciter ꝟo sanguis christi & caro ītelligiť: uel spūalis illa atcp̄ diuina de qua ipse dixit: Caro mea uere est cibus, & sanguis me⁹ uere est po- Ioh.6.f tus: Et, nisi mādducaueritis carnē meā & sanguinē meū biberitis, nō habebitis uitā æternā. Vel caro & sanguis quæ crucifixa est, & qui militis effusus est lācea. Iuxta hāc diuisionē & in sanctis eius diuersitas sanguinis & carnis accipiť: ut alia sit caro quæ uisura est salutare dei: alia caro & sanguis quæ regnū dei nō queāt possidere. Cōsequēter aūt post redēptionē sanguis christi, remissionē accepisse scribimur peccatorū: Quia nisi redēpti fuerim⁹, frustra nobis pc̄tā donanť. Nec ante ueniā accipe possum⁹ delictoꝝ, & serui esse cessam⁹, nisi preciū p nobis cruēt⁹ q̄ndā uictor

H

a Secundū diuitias gratiæ eius, qua abūdauit in nobis.
b In ōmni sapientia & prudentia notum nobis faciens
c mysterium uoluntatis suæ. Scd'm plācitum suum qd'
proposuit in eo in dispensatione plenitudinis tempo-
d rum. Recāpitulare oīa in christo, quæ in cœlis & quæ
e in terra in ipso. In qūo & sorte uocati sumus: prædesti-
nati scd'm propositū eius qui uniuersa operatur scd'm
consilium uoluntatis suæ.

A uictor accepit. a ¶Scōm diuitias gratię ei⁹/qua abūdauit
Eph.2.b in nobis. Qui itelligit hoc qd' dictū est: Grā estis saluati,
& nō ex opibus: & qnquaginta & qngēto⁊ denariorū in
Lu.7.f euāgelio debitorē, qd' cui pl⁹ dimittit, pl⁹ diligat: iste pōt
scire qd' scd'm diuitias suas dei gratia abūdarit in nobis:
maxime in eccl'ia de gentibus cōgregata, quæ aliena fuit a te/
stamento & promis/sionib⁹ israel: cui⁹ deli
cto, nos salutē cōsecu
tisum⁹. An nō est ma
gnitudo gratiarū in
Paulo & ī cæteris san
ctis de quibus dicit:
1.Cor.6.a Nescitis quoniam an
gelos iudicabim⁹: &
1.Pe.1.b in alio loco: In quem
desyderant angeli cō/
syderare: & rursum:
Iob.10.3 Pater da ut quomodo ego & tu unum sumus, sic & ipsi
in nobis unū sint? Has diuitias gratiarū ille in se non fa/
cit uacuas, qui quantū ualet humana fragilitas, nititur,
laborat atq; contendit, & cum apostolo loquitur: Gratia
eius in me non fuit uacua. Qui uero beneficij magnitu/
dinem non recordans ad deteriora delabitur: in isto di/
ues gratia dei, & opulenta largitio, paupertate tenuatur.
b ¶In omni sapientia ⁊ prudentia notū nobis faciens my/
steriū voluntatis suę. Sapientiā & prudentiam esse diuer/
sas, Stoici quoq; opinantur dicentes: Sapientia est rerum
diuinarū humanarūq; cognitio: Prudentia uero tm̄ mor
talium. Iuxta hanc diuisionem possumus sapientiā inui
sibiliū & uisibiliū accipere: prudentiā uero tm̄ uisibiliū.
B Quæritur itaq; quō nobis deus in omni sapiētia & pru
dētia notū fecerit mysterium uoluntatis suæ. Et quidem
primum simpliciter accipiendum, qd' mysteriū uolunta
tis eius, redemptio nostra sit per sanguinē filij ipsius, & re
missio peccatorum, scd'm diuitias gratiæ eius qua abun
dauit in nobis: Q d' scilicet nos in dñi passione credētes,
quæ est stultitia non credētibus: sapientiā possideamus
atq; prudentiam. Deinde qd' per scripturas suas nobis
nota fecerit uniuersa mysteria: quomodo primū cœlum
& terrā machinatus sit, & oīa quæ intra ea sunt fecerit,
ordinarit atq; distinxerit: ut plasmatus homo, & usq; ad
passionem christi mundus impletus sit: quomodo ex ui/
sibilibus ea quæ sunt inuisibilia cognoscantur. Ad extre
mū, qd' etiam ea quæ in terra sunt, sapientia indigeāt atq;
prudētia. Quotus eīm quisq; nostrum scit quid sit illud
qd' aues in aera suspendat, pisces in fluctibus non necet:
hominum gressus promoueat, & rabiem incitet bestia/
rum. Sed qui diligens lector est: statim nobis illud op/
ponet: Si ex parte cognoscit Paulus & ex parte ꝓphetat:
& nunc uidet per speculum in ænigmate: quomodo uel
ipsi uel Ephesijs in omni sapientia atq; prudentia dei
mysterium reuelatum est. Hac itaq; necessitate compel/
limur mutare ordinem lectionis, & facere: scd'm placitū
uolūtatis suæ, in laudē gloriæ gratiæ suæ: in qua gratifica
uit nos in dilecto: in quo habemus redemptionem per
sanguinem ipsius remissionem peccatorum: scd'm diui/
tias gratiæ eius, qua abundauit in nobis in omni sapien/
tia & prudentia: ut cum hucusq; distinxerimus: quo sci/
licet, omni sapientia & prudentia, ad superiora iungan/
tur: deinceps inferamus: notum faciens nobis myste/
rium uoluntatis suæ scd'm placitum suum. Potest au/
tem & hac manente sententia, quod ex parte uideant &
ex parte prophetent: nunc in omni sapientia & pruden/
tia, dici reuelatum eis esse mysteriū: Non quo ipsi in oīi
sapientia & prudentia mysterium didicerint: sed deus
in omni sapientia sua atq; prudentia iuxta qd' consequi
poterant, eis mysterium reuelauerit. c ¶Scōm placitū
suū qō ꝓposuit in eo in dispēsatione plenitudinis tēpoꝝ.
Supra dixerat, scd'm placitum uoluntatis suæ: nūc scd'm
placitū suū, uoluntate detracta. Ibi προοριστικὸν, id est præ/
destinationē in adoptionē filiorum per iesum christum
posuit: hic uero πρόθεσιν, id est propositionē. Inter præde/
stinationē autē & propositū hi q solēt inter uerba discu/
tere, hoc asserunt interesse: quod prædestinatio alicuius
rei multo ante in mente eius qui destinet quid futurū sit
præfiguret. Propositum autem, cum iam
uicina sit machina/tio, & pene cogitatio/nē sequatur effectus.
Qd' uero ait: propo/suit in eo, ad mysteriū
referendū est: Si qui/dem supra dixerat: ut
notum faceret nobis
mysteriū uoluntatis
suæ: qd' mysteriū dis/pensatio est plenitu/dinis temporū, ut sta
tuto tempore omnia
cōpleant. Quō eīm hæres q̄diu paruulus est, licet ipsius
bona sint, tm̄ necdum ei debetur hæreditas: ita & myste/
riū qd' prædestinatū fuerat a deo in adoptionē filio⁊ ei⁹,
ante non potuit dispensari, nisi suo ueniret tempore. De
quo & alibi numero singulari Paulus ait: Vt autem ue/ Gal.4.a
nit plenitudo temporis, misit deus filiū suū: qui ante ue/
nire non potuit, nisi mysteriū tēporis impleret. d ¶Re
capitulare oīa in christo: quę in cęlis ⁊ quę in terra in ipso.
Pro recapitulare in latinis codicib⁹ scriptū ē, instaurare.
Et miror cur ipso uerbo græco nō usi sint trāslatores: cū
istiusmodi licētia, dialectica & philosophia sicut in græco
habent assumptæ sint. Nā & oratores in epilogis uel ante
epilogos, in fine causarū ꝓpter memoriā iudicū & eorū
qui audiere negocia, recordationē. i. ἀνακεφαλαιώσιμ so/
lent facere: ut quæ prius latius disputarant, breui postea
sermone cōprehēdāt: & unusq;sq; recordari corū incipiat
quæ audiuit. Sensus itaq; in præsenti loco iste est. Oīis
dispēsatio quæ & ante mūdū & postea esse cœpit in mun
do: tam inuisibilium q̄ uisibilium creaturarum, aduen/
tum dei filij pollicebatur: quod Adam qui de paradiso
ciectus est, per saluatorē reuocandus erat: Quod in fa/
bricatione turris, linguarum unitas scissa est: in Actibus
apostolorum portendebat dona linguarum. Quod
Isaac in typo domini crucem suam ipse portauit. Quod
Samson sanctam comam nutriens, Dalilæ pauperis di/
lexit amplexus, & oīa cordis sui secreta cōfessus est: sal/
uatoris & ecclesiæ ex gētibus uere pauperis & egeni my/
sterium significabat. In cruce itaq; domini & in passione
eius recapitulata sunt omnia: id est, uniuersa in hac ἀνα/
κεφαλαιώσει supputata. Quod ut manifestius fiat, quoti
dianæ consuetudinis aliquod ponamus exemplum.
Verbi causa: Viginti denarios erogaui, rursum quinq;, &
alios quindecim: triginta quoq; & ter decies, per diuer/
sa tempora dedi: Hæc si in unum uoluero supputare,
centenarij mihi numeri summa succrescit: & in uno nu/
mero habebo omnia quæ ante descripsi. Sic itaq; uniuer
sa mysteria & omnis dispensatio uetustatis: non solum
quæ in terris, sed etiam quæ in cœlis gesta est, in christi
passione complet. Cum enim semel mihi christus pas/
sus fuerit & sepultus, & resurrexerit, & ad patrem uictor
ascenderit: nō necesse habeo ueterem numerum: quia in
uno omnia teneo. Diligenter attendite, quod non solum
omnes historiæ scripturarum, quas in terra gestas spi/
ritussanctus enumerat: sed etiam in cœlestibus quæ no/
bis occultæ sunt, in christi recapitulata passione tenean/
tur. e ¶In quo ⁊ sorte vocati sumus: prędestinati ſm ꝓ/
positum eius qui vniuersa operatur ſm consilium volun/
tatis suę. Verbum, hæreditatis & sortis, per quas in chri/
sti partem uenimus: ostendit nos de alia potestate ad
aliam transmigrasse: & scd'm illud qd' in Deuterono/
mio scriptū est: Quādo diuidebat altissimus gentes cū Deut.25.e
disseminaret filios adam, de angelorū ditione ad partem
dñi esse trāslatos. Et illi qdē aliena & sibi uel cōmissa uel
usurpata

E usurpata tenuerunt. Iste uero recepit sua, & ascendens
pū.67.d in altum captiuam duxit captiuitatē: id est eos qui ante capti fuerant in perditionē, ipse cœpit ad uitam ut reduceret in excelsum: & quodāmodo est capta captiuitas, dū per secundā captiuitatē qui prius capti fuerāt liberant. Consyderandum qđ & hic προορισμὸς καὶ πρόθεσις, id est prædestinatio & propositū simul positæ sint: iuxta quæ operatur omnia deus secđm cōsiliū uoluntatis suæ. Non quo oīa quæ in mundo fiant, dei uoluntate & consilio peragant: alioqn & mala deo poterūt imputari: sed quo uniuersa quæ facit, cōsilio faciat & uolūtate: qđ scilicet & ratione plena sint & potestate faciētis. Nos hoīes plæraq; uolumus facere consilio: sed nequaq; uoluntatē sequit effectus. Illi autē nullus resistere potest, quin omnia quæ uoluerit faciat. Vult autem ea quæcūq; sunt plena rationis atq; cōsiliī: uult saluari oīes & in agnitionē ueritatis uenire. Sed qa nullus absq; ppria uolūtate saluat, liberi eī arbitrij sumus: uult nos bonū uelle: ut cū uoluerim⁹, uelit in nobis & ipse suum implere consilium. a **Ut simus in laudē glorię eius q̄ ante sperauim⁹ in christo.** Si sperauim⁹ tantū dixisset in christo: & non præmisisset, ante sperauimus, qđ græce dicit προηλπικότες, esset manifestior sensus, eos q sperauerūt in christo, sorte uocatos esse & prædestinatos secđm propositū eius, qui uniuersa operatur iuxta consiliū uoluntatis suæ. Nunc uero præpositionis adiectio, ad illam nos intelligentiā trahit, de qua superius disputauimus, exponētes hoc qđ scriptum est: Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus in christo: sicut elegit nos in ipso ante constitutionē mundi, ut essemus sancti & imaculati corā ipso: qđ scilicet sicut iam nos benedixerit omni benedictione spirituali in cœlestibus, & elegerit ante constitutionē mūdi: ita etiam nunc speraſſe ante dicamur in christo, ex eo tempore quo electi & prædestinati & benedicti sumus in cœlestib⁹. Alius ꝓ̄o hoc dogma nō sustinēs, qđ ante fuerimus & sperauerimus in christo, q̄ in isto corpe degere mus: illo intelligētiam trāsferet: ut dicat, in aduentu dñi saluatoris, quādo in nomine eius oīe genu flectetur cœ
Phil.2.b lestium, terrestriū & infernorū: & omnis lingua cōfitebit quia dñs iesus christus in gloria est dei patris: cū ei fuerint uniuersa subiecta: alios uoluntate, alios necessitate subijciēdos: & eos q ante præsentiā maiestatis ei⁹ speraue rint in eum, futuros esse in laudem gloriæ eius: & uocari προηλπικότας: eos uero qui reperti fuerint necessitate crdētes, eo tēpore quo nec diabolus & angeli eius poterūt negare regnantē, esse sperātes: sed nō in laudē gloriæ ei⁹: qđ quidē & nūc ex pte uidem⁹ expleri: qa alia sit merces eius q uoluntate sequat deū, alia q necessitate. Verūtamē siue p occasionē siue p ueritatē tm̄ christus annūciet: dūmodo sciat & sperans & ante sperans qđ pro diuersitate spei diuersa sint præmia recepturi. b **In quo & vos audito verbo veritatis/euāgelij salutis vestrę/ in quo & credētes signati estis spūsancto p:omissionis.** In quo: haud dubiū quin in christo: inter cæteros q audierūt: Vos quoq; Ephesij uerbū ueritatis audistis euāgeliū salutis uestræ: cui credentes, signati estis spiritu repromissionis sancto. Videtur autem iuxta ordinē lectionis non stare sentētia: nec ei qđ prælatum est, In quo & uos audito uerbo ueritatis euāgelij salutis uestræ: redditū aliqd qđ sequat: qa statim secūdo ponitur, in quo: qđ quia superfluū est, sublatum e medio potest textū reddere lectioni. Hoc autem patiebat Paulus de nimio amore christi: ut eum semper quē diligebat, etiā supflue & extraordinarie no minaret. Qđ potest absq; nobis in oīb⁹ epistolis eius lector diligens inuenire. Vnde & nūc secundo positum, in quo, ordinem deprehendit turbasse sententiæ: & anteriorē ꝓpositionē reliquisse pendentē. Neq; uero parua laus ephesiorū est: non prædicationē, sed uerbū ueritatis audisse. Si quidē inter predicationē & uerbū ueritatis multā esse distantiā: & in alia epistola legimus: Et uerbum inquit meū & prædicatio mea, nō in ꝓsuasibilibus sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis. Quæramus diligentius, ubi alibi scriptū sit, qđ uerbū quis audierit ueritatis: ut ex collatione eorū possit perspicue Pauli sensus aperiri: ubi quoq; euangeliū nominatū sit: siue cū additamento siue absolute. Verbi gratia cū additamēto, euāgelium meū, & euangeliū iesu christi, & euangeliū æternū: uel qđ nunc dicitur ad Ephesios, euangelium salutis uestræ. Absolute uero: ut cum loquitur de Luca, Cuius laus in euāgelio per omnes ecclesias. Signatur autē qui audierit uerbum ueritatis & crediderit in eo, spiritu repromissionis sancto. Quia multi sunt qui audierunt: & increduli ꝑmanentes, nequaq; signaculū sancti spiritus consecuti sunt. Dicitur & ad principē Tyri: Tu es signaculū simili tudinis dei. Signaculū autē dei est: ut quō primus homo conditus est ad imaginē & similitudinem dei: sic in secūda regeneratione quicūq; spiritūsanctū fuerit consecut⁹, signet ab eo, & figurā conditoris accipiat. Quærendum etiā ubi alibi scriptū sit: spūs repromissionis sanctus: uel qd significet. Ego em̄ æstimo quia sicut spūssanctus sanctum facit eū cui fuerit infusus: & spūs sapientiæ, sapientem: & intelligētiæ, intelligentē: & cōsiliī, cautū atq; cōsultum: & fortitudinis, fortem: & scientiæ, scientē: & pietatis, piū: & timoris, timidū deiq; timore trepidantē: ita & spūs repromissionis uel spūs dei, sponsorē & deū facit eum in quo habitauerit. Quō ecōtrario īmūdus spiritus īmundum facit: & spurcā sibi domū præparat spurcus habitator: fornicationis quoq; spūs efficit scortatores: de qbus Osee.4.c & propheta loquit: Spū fornicationis seducti sunt: & nequā spūs, nequā facit homines atq; puersos: & dæmoniacus, dæmones: qualisq; fuerit liquor, qui nouæ testæ infusus est: talem diu testa & odorem retinet & saporem.

a Vt simus in laudem gloriæ eius qui ante sperauimus
b in christo. In quo & uos audito uerbo ueritatis, euan-
gelij salutis uestræ, in quo & credentes signati estis spi-
c ritusancto promissionis. Qui est pignus hæreditatis no-
stræ in redēptionē adoptionis, in laudē gloriæ ipsius.

c **Qui est pignus hereditatis nostrę ꝛc̄.** Pignus latinus interpres pro arrabone posuit. Non idipsum autē arrabo qđ pignus sonat. Arrabo em̄ futuræ emptioni quasi quoddā testimoniū & obligamentū datur. Pignus uero hoc est ἐνέχυρον ꝑ mutua pecunia opponit: ut cū illa redita fuerit, reddenti debitū pignus a creditore reddatur. Rursum in eo ubi ait: In redemptionem adoptionis, non habet in græco υἱοθεσίαν sed περιποίησιν: quam nos acquisitionē siue possessionē possumus dicere: nec tamē uim sermonis expressimus. Multa em̄ uerba sunt: quæ nec de græco in latinū transferri ualent, nec de hebraico in græcum: & reciproce nec de latino in græcū, nec de græco in hebraū. Quicūq; igitur nō tm̄ spiritūsanctū sed spiritū sanctū repromissionis accepit, simul cōsequet & arrabonē hæreditatis: quæ hæreditas uita perpetua est. Et quō ex arrabone æstimat qualis emptio futura sit, & quæ possessio: uerbi causa: ex decē solidis, cētū solidorū uilla: & ex centū solidis, mille solidorū possessio: ita ex uarietate arrabonis, hæreditatis q̄q; postea secuturæ magnitudo cognoscitur. Quāuis autē sanctus sit aliqs atq; perfectus, & omniū iudicio beatitudine dignus putetur: tamen ad futuram hæreditatē nunc arrabonē est spiritus consecutus. Si autē arrabo tantus, quāta erit ipsa possessio? Quō autem arrabo qui nobis tribuitur: non est extra nos, sed intra nos est: sic & ipsa hæreditas hoc ē regnū dei qđ intra nos est, in nobis uersat intrinsecus. Quæ em̄ potest esse maior hæreditas, q̄ contēplari & uidere sensu pulchritudinem sapientiæ & uerbi & ueritatis & luminis, & ipsius ineffabilē & magnificā dei consyderare naturā: omniūq; quæ ad similitudinē dei cōdita sunt, substantiā cōtueri?

Iste autem

G

1.Cor.2.a

H

Ecc6.18.c

A Iste autem spiritus repromissionis sanctus qui est arrabo hæreditatis nostræ, idcirco nūc sanctis datur, ut redimā/tur & copulent̄ deo in laudē gloriæ ipsius. Non quo de⁹ laude alicui⁹ indigeat, sed quo laus dei laudatorib⁹ pro sit: & dum per singula opa maiestatē ipsius magnitudi/nēq; cognoscunt: ad laudandū eum mira culo stuporis erūpāt.

a ℂ Propterea & ego audiēs fidem uestrā in domino iesu & in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro uo/bis, memoriam uestri faciens in orationibus meis: ut deus dñi nostri iesu christi pater gloriæ det uobis spiri tum sapiētiæ & reuelationis in agnitione eius, illumina b tos oculos cordis uestri. Vt sciātis quæ sit spes uocatio/nis eius: & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis ei⁹ in sanctis: & quæ sublimis magnitudo uirtutis ei⁹ in nos qui cre/dimus scd'm operationem potētiæ uirtutis eius: quam c operatus est in christo suscitans illū a mortuis. Et sedē/re eum faciens ad dexteram suam in cœlestibus super omnē principatum & potestatem & uirtutem & domi nationem

Propterea ℣ ego audiēs fidem uestram in domino iesu ℣ in omnes sanctos ℞. Li/cet uerbi ad uerbum expressa trāslatio pos/sit apostolum diligēti excusare lectori, qd' uideat̄ oīs sentētiæ scatere cōtextus, & so/lœcism⁹ fieri: tm̄ & in græco uitiū sonat. Vñ & nos græcis potius calūniatoribus respō dētes: conabimur ita iuxta sensum tēpera/re ordinē lectionis, ut dicamus: Audiēs fidē uestrā in dño iesu & in omnes sanctos eius: uidenscp differentiā fidei uestræ in dñm & in omnes sanctos eius: non cesso gratias agere & memoriā uestri facere in orationib⁹ meis: ut dñi nostri iesu christi deus, pater autē gloriæ, det uobis spiritū sapientiæ & reuelationis. Q d' aūt sequitur: illuminatos oculos cordis uestri: ita per Hypbaton reddi pōt: Propterea & ego audiens fidem uestrā in dño iesu in agnitione eius, illumīatos oculos cordis uestri & in oīes sanctos: nō cesso gratias agēs pro uobis, memoriā uestri B facere in orationibus meis, ut deus dñi nostri iesu christi pater gloriæ det uobis spiritū sapientiæ & reuelationis in agnitionē: ut sciatis quæ sit spes uocatiōis uestræ, &c. Por ro deus dñi nostri iesu christi, pater aūt gloriæ, ita intelli/gēdus: ut quō dñs noster iesus christus, ipse est sermo, sa pientia, ueritas, pax, iusticia, fortitudo: ipse sit etiā gloria:
Leui.9.d scd'm illud qd' alibi dicit̄: Apparebit gloria dei: & in oīm
Num.9.c pene ueteri lege, scriptū est super tabernaculū testimonij
Pś.66.b uisam esse gloriam dei. Et psalmista canit: Exurge gloria mea, exurge. Q uæ gloria illuminans suo fulgore mun/dum, templū sibi de uirginali utero fabricata est. Cuius templi pater gloriæ efficitur deus. Et ubi christus gloria est, ibi tantū pater dicit̄: ubi iesus, ibi deus eius, absq; ad/ditamēto aliquo nominat̄. Iste igitur deus assumpti ho/minis: pater uero gloriæ, sapiētiæ, ueritatis, dat credētib⁹ in filiū suū spiritū sapiētiæ & reuelationis: ut sapiētes fiāt, & reuelata facie gloriā dñi contēplent̄. Q uæ sapientia & reuelatio cū eos sapiētes fecerint: & mysteria illis occulta aperuerint: statim sequitur ut habeant illuminatos ocu/los cordis. Ex uerbis præsentibus approbatur secūdum exterioris membra hominis, etiam interioris hominis membra dici. Ecce em̄ manifeste cordis oculos appella/uit: quos absq; sensu & mente intelligere nō possumus.
Pś.12.b Huic & illud psalmistæ conuenit: Illumina oculos meos
Eccē.2.b ne unq̄ obdormiā in morte. Et alibi: Sapiētis oculi in ca pite eius. Si em̄ simpliciter oculos carnis accipim⁹: utiq; non solum sapientis, sed etiam insipientis oculi in capite eius sunt. Caput itaq; sapientis, sensus accipitur: quia alio uerbo mens & animus & principale cordis appella/tur. Q d' uero ait, in agnitione eius, id est ἐπιγνώσ⁹ αὐτοῦ, quidā sic intelligūt: ut inter γνῶσιμ καὶ ἐπιγνώσιμ, hoc est inter notionē & agnitionē illud intersit: qd' notio eorum sit quæ ante nō sciuimus & ea postea scire cœpim⁹. Agni/tio uero eorū quæ prius scientes deinceps scire desiuim⁹, eorūq; postea recordamur: & priorē quandā uitā in cœle stibus suspicant̄: post quā in corpora ista deiecti & obliti
Pś.21.f dei patris, nunc eum per reuelationē cognouimus: scd'm illud: Reminiscentur & conuertent̄ ad dñm omnes fines terræ, & cætera his similia replicantes. b ℂ Ut sciatis quę sit spes vocatiōis eius: ℣ quę diuitię glorię hereditatis eius in sanctis ℞. Cui semel iuxta orationē Pauli datus fuerit spiritus sapientiæ & reuelationis, ut apertis oculis cordis aspiciat: iste sciet quæ reposita sunt uocatis, & quæ spe/rāda sanctis dei: quæ abundanter & large his qui hæreditatem ipsius sustinēt est da/turus. Ad quam no/ticiā, magnitudo uir/tutis dei est necessa/ria: in his qui iuxta si/militudinē Pauli, cre/dentes uocantur, per quā operatus est de⁹ in christo iesu quē a mortuis resuscitauit. Dupliciter autē intel ligenda hæreditas: si/ue qd' primogenitus omnis creaturæ hære ditas sit ānīæ domini nostri iesu christi: & ei⁹ qui ex corpore & anima assumptus est hominis: nosq; cū hæreditate ānīæ hæreditē⁹ deū uer/bum: siue qd' in christo hæreditas nostra sit, patris & filij & spiritussancti una diuinitas: Vt quō uocatur hæredi/tas domorum atq; uillarum ea ipsa quæ ab hæredibus possidentur: sic ipse deus hæreditas credentiū sit atq; san/ctorū. Scriptū est & in ueteri testamento: Filijs autem leui Num.18.c
nō dabitis hæreditatem in medio fratrū suorū: quia ego Iosue.13.b
pars eorum. Et alibi: Dñs hæreditas eorū est. Et sanctus Dent.18.a
qui extra deū nihil habere se nouit, audacter loquitur: Pś.72.d.et
Pars mea dominus: Et, tu es pars hæreditatis meæ, & cali 15.b
cis mei. Non ergo parui studij est ut sciamus spem uoca/ti ōis & diuitias gloriæ hæreditatis dei in sanctis: Ea quip pe indigemus ad hæc cognoscēda uirtute, qua etiam in fi lio suo deus usus est suscitando: quē suscitauit nō semel, sed semper a mortuis: & fecit eum in mortuis liberū, nul/la mortis contagione maculatū: quotidie christus resur/git ex mortuis, quotidie in pœnitētib⁹ suscitat̄. Nō quo nō habuerit etiā scd'm carnē potestatē animæ suæ ponen dæ & iterum resumēdæ eius: nemo quippe tollit eam, ni si ponat illā a semetipso: sed quo iuxta dispensationē car/nis & filij, homo & filius a deo & patre suscitatus esse di/catur. c ℂ Et sedere eum faciens ad dexteram suam in cę/lestib⁹ sup omnē pȝincipatū ℞. Per humanā similitudinē, dei potentiam demonstrauit: non quo solium ponatur, & deus pater in eo sedeat, secūq; filium habeat residen/tem: sed quo nos aliter iudicantem atq; regnantē nisi per nostra uerba intelligere nequeamus. Ad hoc pertinet & illud qd' in centesimonono psalmo scriptū est: Dixit dñs dño meo: sede a dextris meis. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorū. Si enim iuxta regnantis habitum filius ad patris dexteram sedet: necesse est ut iu xta eandem similitudinem maior sit ab eo qui in leua parte consederit. Q uod ut sciamus aliter intelligi cū lite/ra resonat: idem psalmus in cōsequētibus docet, dicens: Tu es sacerdos in æternum scd'm ordinem melchisedek. Dñs a dextris tuis. Q uō em̄ cū filius patri ad dexteram sedeat, rursum pater a dextris eius esse perhibetur? Aut qua ratione terra scabellū est pedū eius: & cœlum thro/nus ipsius: cum & terram scd'm Esaiam pugillo contine/ Esa.40.c
re dicatur, & cœlum palmæ extensione metiri? Non em̄ potest intra id esse qd' ab eodem cōtinetur: nec in manu inclusum tenere a quo ipse iuxta sedentis habitum cir/cūdetur. Sicut ergo proximū esse deo, uel ab eo procul recedere, non scd'm locorum spacia, sed iuxta merita sen tiendum est: qd' sancti iuxta eum sint: peccatores uero
Pś.72.d de quibus ait propheta dicens: Ecce qui elongant se a te, peribunt: ab omni eius uicinia submoueantur: Sic & in

E dextris uel in siniſtris dei eſſe accipiẽdum eſt: qđ ſancti a dextris ei⁹ ſint: peccatores uero a ſiniſtris: Saluatore q̃q; Matt̃.25.c idipſum in euãgelio cõprobãte, cũ oues a dextris, hædos eſſe memoret a ſiniſtris. Sed & ipſum uerbũ ſedere: regni ſignificat poteſtatẽ, p quã bñficiũ eis de⁹ tribuit: ſup qb⁹ ſedere dignaẽ: qđ ſcilicet regat eos & i curru ſuo habeat: & ad nutũ ppriũ uaga pri⁹ & libera colla cõuertat. Poſt hæc quæriẽ, quõ id qđ ſeq̃ poſſit itelligi, ſup oẽm principatũ, & poteſtatẽ, & uirtutẽ & dñationẽ & oñe nomẽ qđ noiaẽ, nõ ſolũ in hoc ſæculo, ſed etiã in futuro. Et qdẽ de dextris ac ſiniſtris, & de ſeſſione iã dictũ eſt. Nũc quærẽdũ ubi Apoſtolus hæc quatuor nomina, principatũ loquor, poteſtatẽ & uirtutem & dominationẽ, ſcripta repperit, & in mediũ unde ptulerit. Neq̃ eñ fas eſt eũ q diuina lectiõe fuerat inſtructus aliquid locutum putare qđ in ſanctis uoluminib⁹ nõ habetur. Arbitror itaq̃ illum aut de traditionibus hebræorũ ea quæ ſecreta ſunt, in mediũ protuliſſe: aut certe quæ quaſi iuxta hiſtoriã ſcripta ſunt, cũ intelligeret legem eſſe ſpiritualem ſenſiſſe ſublimius: & qđ de regibus atq̃ principibus, ducibus quoq̃ tribunis & centurionibus, in Numeris, & in Regnorũ libris refertur: imaginem aliorum principũ regũq̃ cognouiſſe: qđ ſcilicet in cœleſtibus ſint principatus, ſint poteſtates, ſint dñationes atq̃ uirtutes, & cætera miniſteriorum uocabula: quæ nec nos poſſumus noiare: nec ipſum Paulum puto ut in graui corpuſculo conſtitutum enumerare ualuiſſe. Si autem ſunt principat⁹ & poteſtates & uirtutes & dñationes: neceſſe eſt ut & ſubiectos habeant & timentes & ſeruiẽtes ſibi & eos qui ſua fortitudine roborentur. Quæ diſtribu-
F tiones officiorũ, non ſolũ in præſentiarũ, ſed etiam in futuro ſæculo erunt: ut per ſingulos profectus & honores & aſcẽſiones & deſcenſiones: uel creſcat aliquis uel decreſcat: & ſub alia atq̃ alia poteſtate, uirtute, principatu, & dñatione fiat. Nos homunculi cito in cinerem & puluerem diſſoluẽdi, ſi conſenſu hominũ leuemur in reges: tantas habemus miniſtrorum diuerſitates & multitudines: quãtas facilius poſſumus ſentire q̃ dicere: Verbi cauſa: quod præfectus in parte ciuili, iudices, puincias, & ordinem ſuũ habeat: rurſum militia, in tot comites, duces, tribunos, & multiplicem ſcindatur exercitum: & putamus deum, dñm dominorũ & regem regnantiũ, ſimplici tantũ miniſterio eſſe contentũ. a ¶ Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius ꝛc. Huic uidetur illud eſſe contrarium, qđ alibi ſcribitur: Necdũ eñ ei uidemus oñia ſubiecta. Sed Eccl̃.4.d & illud: Oportet eñ illũ regnare donec ponat oẽs inimi- 1.Co.15.d cos ſub pedib⁹ eius. Si eñ necdũ ei ſubiecta ſunt oñia: & oportet cũ regnare donec ei ſubijcianẽ oñia: quõ nũc ſub pedib⁹ ei⁹ de⁹ uniuerſa ſubiecit: maxiẽ cũ & in alio loco 1.Co.15.d Paulus ipſe teſteẽ: Cũ autẽ ei ſubiecta fuerint oñia, tunc & ipſe fili⁹ ſubijciẽ ei q ſibi ſubiecit oñia: ut ſit de⁹ oñia in omnibus? Ergo aut ſcd'm præſciẽtiam id qđ futurum eſt, quaſi iam factum eſſe cõmemorat: iuxta ſenſum quẽ ẽ.1.a ſupra expoſuimus ubi ait: Benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtib⁹ in chriſto. Aut certe ſi de præterito ſentiendũ eſt: ſic debemus accipere, qđ etiam ea quæ non ſunt ei uoluntate ſubiecta, naturæ conditione deſeruiant: Verbi cauſa, dæmones, iudæi atq̃ gentiles. Non enim ſeruiũt chriſto nec ſubiecti ſunt pedibus eius: & tamen quia ab eo in bonam partem creati ſunt, ſubditi ſunt poteſtati eius inuiti: tãetſi aduerſum eũ repugnẽt liberi arbitrij uoluntate. In hunc ſenſum & illud qđ ſequitur coaptatur: Et ipſum dedit caput ſuper omnia eccleſiæ quæ eſt corpus ipſius. Quomodo eñ caput plurima ſibi habet mẽbra ſubiecta: e quibus ſunt nõnulla uitioſa & debilia: Ita & dominus noſter ieſus chriſtus cum ſit caput eccleſiæ, habet mẽbra eos omnes qui in eccleſia congregantur, tam ſanctos uidelicet q̃ peccatores; ſed ſanctos uoluntate: peccatores uero ſibi neceſſitate ſubiectos. Atq̃ ita fit ut etiã inimici ſubiecti ſint pedibus eius. G Quapropter in eo qđ ait, omnia: uidetur facere quæſtionem. Nam illud qđ dictum eſt: Sede a dextris meis: do- pſ.109 nec ponã inimicos tuos ſub pedib⁹ tuis. Et alibi: Oportet 1.Co.15.d eñ eũ regnare donec ponat oẽs inimicos ſub pedib⁹ ei⁹: nõ magnopẽ quærit iterpretẽ: ut ea quæ inimica ſũt cũ fuerint ſupata, ſubijciaẽ pedib⁹ ei⁹, & in uictoris trãſeãt poteſtatẽ. Cur aũt oñia: id eſt, angeli, throni, dñatiões, poteſtates, & uirtutes cæteræ, quæ nunq̃ fuerũt cõtrariæ deo, eius pedib⁹ ſubijciãtur, uideẽ obſcurũ. Poteſt itaq̃ reſponderi, qđ abſq̃ peccato null⁹ ſit: & ſydera ipſa nõ ſint mũda corã deo, oñiſq̃ creatura paueat creatoris aduẽtũ. Vñ & crux ſaluatoris nõ ſolũ ea quæ in terra, ſed etiã ea quæ in cœlis erãt purgaſſe phibeẽ. Alius ꝓo, oñia, nõ ad uniuerſitatẽ, ſed ad ea tantũ refert de qb⁹ diſputatũ eſt: uel hoc modo, oñis ciuitas cõclamauit: nõ quo aliqs tacẽs in urbe non fuerit, ſed ex parte maxima etiam ea quæ minora ſunt appellãtur: & ipſe Paulus apoſtolus: Omnes inquit ſua quærũt nõ Phil.2.c ea quæ ſunt dei: & omnes me dereliquerunt. Non quod Timotheus & cæteri diſcipuli, qui illo tempore quo epiſtolæ ſcribebantur cum eo erant illum reliquerint: ſed idcirco, quia a pluribus ſit deſertus: ab omnibus: id eſt, a maxima parte deſertum ſe eſſe conqueritur. Simile huic quid & in pſalmo ſonat: Omnes declinauerũt, ſimul in- pſ.13.a utiles facti ſunt: Non eſt qui faciat bonum, nõ eſt uſq̃ ad unum. Si enim omnes declinauerunt: ergo declinauit & ipſe qui loquiẽ & alibi: Ego dixi in exceſſu mentis meæ: pſ.30.g omnis homo mẽdax. Aut enim uerum eſt hoc qđ dixit, aut falſum. Si omnis homo mendax eſt: ergo mẽdax eſt & ipſe qui loquitur. Si autem mendax eſt & ipſe qui loquitur: ne hoc quidem quod ait uerum eſt omnem hominem eſſe mendacem. Porro ſi uera ſentẽtia eſt, omnes H ſic accipiendi ſunt, ut ſupra diximus, quod magna pars hominũ mentiatur. Scribit & alibi Apoſtolus: docentes Col.3.c omnem hominem: & rurſum, cõmonentes omnem hominem: nõ quod omnes homines docuerit: quanti enim ſunt qui uſq̃ hodie nec doctrinam apoſtoli audiere, nec nomen: ſed quod eos omnes doceat & admoneat, qui in eccleſia ſunt & cupiunt ſcire quæ dei ſunt. Sequitur, Plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur. Quod quidem ſic accipiendum: quẽadmodum & illud: Tunc 1.Co.15.d ſubijcietur ei qui ſibi ſubiecit omnia, ut ſit deus omnia in omnibus. Nunc enim deus per partes in ſingulis eſt: in alio iuſticia: in alio caſtitas: in alio temperantia: in alio ſapientia: in alio fortitudo: & difficile eſt etiã in ſanctis uiris atq̃ perfectis omnes pariter eſſe uirtutes. Cum autẽ in fine rerum & conſũmatione mundi, ei fuerint uniuerſa ſubiecta, adimplebiẽ omnia in oñibus: ut iuxta id qđ deus eſt cunctis uirtutibus plenus: omnia in omnibus adimpleatur: & ſint uniuerſi habentes omnia, quæ ante ſingula ſinguli poſſidebant. Sed & hoc qđ ait: Et ipſum dedit caput ſup omnia eccleſiæ quæ eſt corpus ipſi⁹: plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur: non ſolum hominum ſed etiam angelorum cunctarũq̃ uirtutum & rationabiliũ creaturarũ eccleſia intelligi poteſt. Necnon & hoc: Qui omnia in omnibus adimpletur: ne quaq̃ ita ut reſonat accipiendũ: non eñ ait: Qui omnia in omnibus adimplet: ſed qui oñia in oñibus adimpletur. Si quidẽ aliud eſt implere, aliud impleri: quia in altero agentis: in altero patientis eſt uerbũ. Sicut ergo adimpletur imperator, ſi quotidie eius augeatur exercitus: & fiant nouæ prouinciæ: & populorum multitudo ſuccreſcat: Ita & dñs noſter ieſus chriſtus in eo qđ ſibi credunt omnia, & per dies ſingulos ad fidem eius ueniũt, ipſe adimpletur in omnibus: ſic tamen ut omnia adimpleatur in omnibus: id eſt, ut qui in eũ crediũt, cũctis uirtutibus

a hoc ſæculo, ſed etiã in futuro. Et ômnia ſubiecit pedib⁹ eius & ipſum dedit caput ſup oñia eccleſiæ quæ eſt corpus ipſius: plenitudo ei⁹ qui oñia in oñib⁹ adimpleť.

plent

A pleni sint: & iuxta euangelium faciant eum proficere ætate, sapiẽtia & gratia: non solum apud deum, sed & apud homines. Ca. II

ET vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris in quibus aliquãdo ambulastis sm̃ seculũ mũdi huius ꝛc̃. Antecp̃ de singulis uerborum sensibus disputemus, uidetur nobis ita lectionis ordo reddendus: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit christo, deus qui diues est in misericordia, ꝓpter multã charitatẽ suã qua dilexit nos: & cũ essemus mortui delictis in quibus aliquãdo ambulauimus, scd̃m sæculum mundi huius, scd̃m principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ: in quibus & nos omnes cõuersati sumus aliquãdo in desyderijs carnis nostræ, facientes uolũtates carnis & mentium, & eramus natura filij iræ: cõuiuificauit nos christo: ut ἀπὸ κοινοῦ, subaudiat quasi bis dictũ, & nos cõuiuificauit christo. Coniunctionẽ uero causalẽ in eo loco in quo ait: Deus autem qui diues est in misericordia, arbitramur aut ab indoctis scriptoribus additã: & uitiũ inoleuisse paulatim: aut ab ipso Paulo q erat impitus sermone, & nõ scientia superflue usurpatã. Manifeste autẽ mors animæ dicitur esse peccatum, ex eo qd̃ ait: & uos cũ essetis mortui delictis & peccatis uestris: iuxta illud ꝙcp̃ Eçech.18.a qd̃ in Eçechiel scriptũ est: Anĩa quæ peccauerit, ipsa morietur. Et quia delicta quæ græce παραπτώματα nuncupantur: iuxta eiusdem linguæ etymologiã proprie uerbũ est scripturarũ, licet delicta πλημμέλιαι rectius trãsferantur: Quærimus quid significẽt: quo ue distẽt a peccatis: id est, qd intersit inter παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας. Aiunt eñ qd̃ παραπτώματα, quasi initia peccatorũ sint: cum cogitatio tacita subrepit: & ex aliqua parte cõniuẽtibus nobis, necdum tamen nos impulit ad ruinam. Vnde & in octauodecimo psalmo scribitur: Delicta, hoc est παραπτώματα quis intelligit: quia scilicet difficile sit radices & initia intelligere peccatorũ. Peccatũ uero esse, cũ qd opere consummatũ peruenit ad finẽ. Quærimus quocp̃ quid sit: in quibus aliquãdo ambulastis scd̃m sæculum mundi huius: utrum nam & aliud sæculum sit, qd̃ non pertineat ad mundũ istum sed ad mundos alios: de quibus & Clemens in epistola sua scribit: Oceanus & mundi qui trans ipsum sunt? An unus iste mũdus sit, qui ab initio sæculi quo factus est Adã usq̃ ad terminũ suũ uoluatur & transeat: Vel certe mundus alio nomine appelletur princeps aeris huius, qui nunc operatur in filijs difGal.1.a fidẽtiæ. Scribitur & ad Galatas: Vt eruat nos de præsenti sæculo nequã: & in hac eadem epistola: Redimentes tem-Geñ.47.c pus quoniã dies mali sunt: Et dies Iacob modici dicũtur & pessimi: siue qd̃ tempus uitæ istius per qd̃ clausi tenemur in sæculo graue sit & laborioſum: siue qd̃ ipse fatas nas mundi huius ut supra diximus & sæculi uocabulo nuncupetur: De quo statim in sequẽtibus: scd̃m principem inquit potestatis aeris spiritus qui nũc operatur in filijs diffidentiæ. Princeps quippe aeris, & spiritus potestatis qui in aere isto est, diabolus intelligitur: qui nunc operatur in filijs diffidentiæ: In his enim qui dño credũt Infra.6.b non potest operari. De quo & infra ait: Non est nobis pugna aduersus carnem & sanguinem: sed aduersum principatus & potestates: aduersus rectores tenebrarum istarũ: aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Non quo diabolus & satellites eius qui per mundum istum uagãtes peccata hominibus insinuant, in cœlo uersari queãt: de quo ob sua merita corruerunt: sed cœlum dicitur aer iste qui supra nos est: iuxta illud saluatoris eloquium: Consyderate uolatilia cœli, & cætera. Manifestum quippe est qd̃ uolatilia non per cœlũ uolitent sed per aerem. Matth.6.d

C

ET uos cum essetis mortui delictis Ca. II & peccatis uestris in quibus aliquando ambulastis, scd̃m sæculum mundi huius, scd̃m principem potestatis aeris, spiritus qui nũc operatur in filijs diffidentiæ: in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desyderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & cogitationum: & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus autem qui diues est in misericordia, propter multam charitatẽ suam qua dilexit nos: & cũ essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos christo.

Gratia

Sequitur. In quibus & nos omnes conuersati sumus aliquãdo in desyderijs carnis nostræ, faciẽtes uolũtates carnis & mentium. Qd̃ ait, in quibus, ad delicta referẽdum est: Supius eñ quia duo pariter posuerat: Et uos cũ essetis mortui delictis & peccatis uestris: & ad peccata retulerat dicens: in quibus aliqñ ambulastis: ad delicta uero nihil tale uidebatur secutum qd̃ sensum possit explere: nunc ait, in quibus delictis & nos omnes conuersati sumus: simulcp̃ ne in eo qd̃ dixerat: & peccatis uestris in quibus aliquando ambulastis: se per superbiam a peccato uideretur excipere, adiunxit, in quibus & nos omnes conuersati sumus. Qui autem conuersatum esse se dicit, de præteritis delictis & non de præsentibus confitetur. Conuersati sumus inquit aliquando, non in uno desyderio, sed in desyderijs carnis nostræ: Caro quippe desyderat aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Facientes non unam uoluntatem carnis, sed pluGal.5.c res: & non solum uoluntates carnis, sed etiam mentiũ: pro quo in latinis codicibus habetur, cogitationum. In-D ter peccatum autem carnis & mentium, hoc esse puto: qd̃ carnis peccatum, est impudicitia atcp̃ luxuria, & ea quæ per ministeriũ eius in libidinibus explentur. Mentium uero delictũ, ad dogmata pertinet contraria ueritati & hæreticã prauitatẽ: ita ut possimus dicere plærosq̃ hæreticorũ, quãcp̃ hoc rarum sit, uoluntates mentiũ facere, & non uoluntates carnis: & multos contra ecclesiasticos, carnis & non mentium facere uoluntates: & esse plures qui & carnis & mentiũ pariter faciant uolũtates. Hæc autem diximus, non quo & hæretici carnis non faciãt uolũtates: plura quippe apud eos corpis sunt uitia cp̃ apud nostros: sed ut exẽplo posito, facilius qd̃ uolebam⁹ possit intelligi. Et eramus inqt natura filij iræ sicut & cæteri. Respõdeãt hæretici q diuersas naturas esse contendũt, quõ Paulus, quẽ utiq̃ spiritualis naturæ esse nõ dubium est, fuerit natura filius iræ, sicut & cæteri qui adhuc in errore sunt positi. Nos uero dicimus esse primũ oñes homines natura filios iræ: uel ꝓpter corpus humilitatis corpusq̃ mortis: & qd̃ ab adolescentia mens hominũ apposita sit ad maliciam: Vnde & Salomon ait: Non est iustus in ter-Eccs.7.c ra qui facit bonum & non peccet: Vel qd̃ ex eo tempore quo possumus habere noticiã dei, & ad pubertatẽ ueni-mus omnes, aut opere, aut lingua, aut cogitatione peccemus. Eramus igitur natura filij iræ sicut & cæteri: & omnes sancti qui ab ira sanguine christi redẽpti sunt. Si eñ Paulus qui iuxta iusticiam quæ in lege fuit, irreprehensibiliter est cõuersatus, dicit se natura fuisse filium iræ: cur timeamus etiam retro sanctos uiros filios iræ fuisse testari. De quibus omnibus uere dici possit: Cum autem uenit mandatũ, peccatum reuixit: ipsi uero mortui sunt. Filius aũt iræ sic accipiendũ, ut filios ꝓditionis, filios iniquitatis, filios mortis. Non quo aliqua ira, mors, iniquitas & ꝓditio subsistat in natura sua quæ filios habeat: sed quo filij dicantur eius rei quæ operetur in singulis: Sicut filij appellantur gehẽnæ, qui gehẽnæ ignibus consumendi sunt. Alius iræ filios sic uocatos putet ut filios diaboli. Diabolus eñ perditio est & ira & mors. Deuorauit mors

E inualescens: & nouissimus inimicus destruet mors: & ad ipsum diabolum perditio factus es. Factus inquit propria uoluntate: non ab initio sic creatus. Quō igit mors dicitur, ex eo qd inuidia diaboli mors introiuit in orbē terrarum: & per illum sunt mortui qui ante uiuebant: & pditio, qd pdat quoscūq; deceperit: Sic & ira dicit propter eam quā exercet aduersū hominē feritatē. Sunt qui illud in Regnorū 2. Reg. 24. a libris qñ dauid numerauit populū isrl, irā in se dei puocans: scriptura dicēte: Et apposita est ira dei succē di in israel, & icitauit dauid dicens: irā dñi diabolū significare putent: eteñ iuxta græcæ linguæ proprietatē nō dixit genere fœminino ira dei λέγουσα, hoc ē quæ diceret: sed ira dei λέγων, id est, q diceret, genere masculino: mittit siquidē dñs iram & furorē suū per angelos pessimos. Deus ergo qui diues est in misericordia: & dines ꝓpter charitatē suā qua dilexit hominū genus: & charitatem nō simplicē, sed multā, cū essemus mortui ꝓpter delicta nostra, uiuificauit nos: & nō solū uiuificauit: parū qppe hoc erat bonitati & magnitudini eius: sed uiuificauit cū christo iesu, unā atq eandē nobis tribuēs uitā habere cū christo. Quidā ꝓ eo qd nūc exposuimus: Et eramus natura filij iræ: ꝓ natura, prorsus siue omnino: quia uerbum φύσει ambiguū est transtulerūt. Qd & si sic sonet, iuxta ea quæ diximus, exponendū est. a ¶ Gratia saluati Roma. 8. d estis. Si nō sunt dignæ passiones huius tēporis ad futurā gloriā quæ reuelabitur in nobis: gratia magis sumus cꝫ opere saluati. Nihil eñ possumus dño retribuere ꝓ omnibus quæ retribuit nobis. b ¶ Et coexcitauit simulq; fecit sedere in cęlestib⁹ in christo iesu. Supra dixerat, qd suscitauerit de⁹ christū a mortuis, & sedere fecerit ad dexterā suam in cœlestibus super omnē principatū, & potestatē, & uirtutem, & dñationē: & omne nomen qd nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiā in futuro: Nunc uero addidit: quia & nos suscitauerit cū eo, & sedere fecerit in cœlestibus ad dexterā suā. Quæriē ergo: quō deus qui nos saluos fecit & suscitauit, simul fecerit sedere cū christo. Et quidem qui simplicius est respōsurus, hoc asserit: qd iuxta præscientiā dei id qd futurū est, quasi factū esse iam dixerit. Et quia mos iste sit scripturarū, ut interdū futura, tempore præterito declinent: Verbi causa, de cruce dñi: Foderunt manus meas & pedes. Et alibi de passione ps. 21. d eius: Quasi ouis ad uictimā ducta⁹ est. & adhuc de iniurijs Esa. 53. c flagellorū: Liuore eius nos sanati sum⁹. Et alibi: Ab iniq; Ibidē sc̄m Lxx. tatibus populi mei ductus est in mortē. Hoc autē ideo, ne quia futura semp incerta sunt hominū, spes fluctuet & uacillet, ea quæ deus futura cognouit apud quē nihil ambiguū est, quasi iam facta memorant: Vt quia præterita sc̄m philosophos quoq fieri infecta nō possunt: qui audierint, quasi iam facta habeāt quæ futura sunt. Alius uero qui resurrectionē & regnum christi spiritualiter intelligit: nō deliberauit dicere, iam sanctos sedere & regnare cum christo: Quō eñ nequaq in carne sanctus est cū uiuat in carne, & habet conuersationē in cœlestibus cum gradiatur in terra: & caro esse desistens, totus uertatur in Lu. 17. c spiritū: Ita eum in cœlestibus sedere cum christo: Regnū Matth. 6. c quippe dei intra nos est: & ubi fuerit thesaur⁹ noster, ibi erit & cor nostrū: firmiq & stabiles sedemus cū christo: sapientia, uerbo, iusticia, ueritate. Potest autem & hoc dici, ut quō arrabonem spiritussancti accepimus necdum totam eius plenitudinē cōsecuti: sic & sedere nos cū christo atq regnare, necdū perfectam sessionē in cœlestibus obtinentes. c ¶ Et ostenderet in sęculis superuentiētibus abundātes diuitias gratię suę in bonitate sup nos in christo iesu. Quāta sit bñficij magnitudo: & cꝫ multiplex gratia qua nos dñs de sæculi istius perturbationibus liberatos

a Grātia saluati estis. Et cōexcitauit simulq; fecit sedere
c in cœlestibus in christo iesu. Vt ōstenderet in sæculis
superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bo-
d nitate sup nos in christo iesu. Grātia eñ estis salui facti
ꝓ fidē, & hoc nō ex uobis: dei eñ donū est, nō ex operi-
e bus, ut ne qs glorietᵉ. Ipsius ēñ sumus factura, creati in
christo iesu

sedere fecit & regnare cum christo: hinc uel maxime cōprobatur, qd in futuris sæculis: non uno, sed omnibus suam cunctis rationabilibus creaturis super nos ostensurus est gloriam, suasq; diuitias monstraturus: Quod nos qui quondam lege tenebamur inferni, & propter uitia atq; peccata, ut optimus carnis, ita eram⁹ & supplicijs destinati: nūc in christo regnemus sedeamusq; cū eo. Sedeamus autem non in humili q̄cūq; loco, sed super omnē principatū & potestatem & uirtutē & dñationē, & omne nomē qd nominat nō solū in hoc sæculo sed etiā in futuro. Si eñ christus suscitatus a mortuis sedet ad dexteram dei in cœlestibus supra omnē principatū & potestatem & uirtutē, & cætera: & nos sedemus regnamusq; cum christo: necesse est ut super his quæ sedet ille sedeamus. Sed qui diligēs lector est, statim requirit & dicit: qd ergo, maior homo angelis & cūctis in cœlo potestatibus? Qd quia periculosum est respōdere: principatus & potestates & uirtutes & dñationes, & omne nomen qd nominatur nō solum in hoc sæculo, sed etiā in futuro: maxime quia omnia christi subiecta sunt pedibus: nō ad bonam partem sed ad contrariā referet: ut dicat eas esse angelos refugas, & principem mundi istius, & luciferū qui mane oriebatur: super quibus sancti cum christo in fine sessuri sunt: illis quoq tribuentes beneficiū, qui nunc infreni & male libertate sua abutentes passim uagantur, & per præcipitia corruant peccatorū. Cum autem tales habuerint sessores: iuxta sedentiū uoluntatē incipient gubernari. Alius uero hoc qd ait: ut ostenderet in sæculis superuenientibus abundātes diuitias gratiæ suæ in bonitate supra nos, in christo iesu: ad illam intelligētiam transferet, qd nō simus merito nostro, sed gratia eius saluati: & maioris bonitatis indiciū sit ꝓ peccatoribus magis cꝫ pro iustis mori. Pro bono eñ forsitā quis audeat interire: & datur⁹ nobis sit, quæ nec ocul⁹ uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderūt. Quæ omnia ex parte iam deriuit in christo iesu: quia nullum absq; christo bonū dici potest. d ¶ Gratia eñ estis salui facti per fidem ⁊c. Ideo inqt abūdantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate in supuenturis sæculis ostensurus est: quia gratia salui facti estis ꝓ fidem, nō per opera. Et hæc ipsa fides nō est ex uobis, sed ex eo qui uocauit uos. Hoc aūt ideo, ne forsitan nobis cogitatio occulta subrepet: si ꝓ opa nostra saluati nō sum⁹: certe uel per fidē saluati sumus: & alio genere nostrum est qd saluamur. Addidit itaq; & dixit: fidē quoq ipsam nō nostræ uolūtatis esse sed dei muneris. Non qd liberū homini tollatur arbitriū: & scd'm illud Apostoli ad rho- Roma. 9. c manos nō sit currētis neq; uolentis, sed miserētis dei: uerum qd arbitrij ipsa libertas deum habeat auctorē: & ad illius beneficiū cuncta referant, cum etiā bonū nos uelle ipse ꝓmiserit. Hoc autē totū propterea: ne quis glorietur a semetipso, & nō a deo se esse saluatū. e ¶ Ipsius eñ sumus factura, creati in christo iesu ⁊c. Reddidit causas quare gratia saluati sumus ꝓ fidē: & hoc ipsum nō ex nobis, sed ex munere dei, dicens: Ipsius eñ factura sumus: hoc est, qd uiuimus, qd spiramus, qd intelligimus, & credere possumus, ipsius est: quia ipse cōditor noster est. Et diligenter obserua: quia nō dixerit, ipsius figuratio sumus atq plasmatio, sed ipsius factura sumus. Plasmatio quippe originē de terræ limo trahit. Factura uero iuxta similitudinē & imaginē dei sumpsit exordiū. Qd in cēteſimo quoq octauodecimo psalmo simul positū diuersa significat: Manus tuæ fecerūt me & plasmauerūt me. Factura primū locū tenet: deinde plasmatio. Et quia creationis & cōditionis nomē ad magna semp solet opa copulari: uerbi causa: illa urbs cōdita est: & ab initio creatus est mundus, &

christo iesu in operibus bonis: quæ præparauit deus ut
a in illis ambulemus. Prôpter qđ memores estote, quia
aliquãdo uos gẽtes in carne, qui dicebamini præputiũ,
ab ea quæ appellatur circumcisio in carne manu facta:
quoniã eratis illo tempore sine christo, alienati a cõuer
satione israel, & peregrini testamentorum promissio-
b nis, spem non habentes & sine deo in mundo. Nũnc
autẽ in christo iesu uos qui aliquãdo eratis longe, facti
estis prope in sanguine christi: ipse est enim pax nostra.
c Qui fecit utraq; unum: & mediũ parietem maceriæ sol
uens inimicitiã in carne sua, legẽ mandatorũ in dogma
tibus euacuans: ut duo conderet in seipso in unũ no
uum hominem, faciens pacem ut reconciliaret utrũq; in uno

A dus: & unusquisq; sanctorũ per uaria dogmata atq; uir
tutes, in semetipso mũdus est totus: ꝓpterea nunc creati
in christo dicimur: & creati in operibus bonis, siue quæ
ipsi fecimus, uel facturi sumus: siue in alijs creaturis ad
quæ nostra conuersatio transferenda est: ut quæ præpa
rauit deus in illis am
bulemus, spe magna
iam nobis data: dum
in his ambulaturi su
mus quæ deus ma
gnopere præparauit.
Et quia semel ad no
men creaturæ uenimus: & sapiẽtia in ꝓ
uerbijs salomonis di
cit se creatam initium
uiarũ dei: multiq; ti
more ne christũ crea
turã dicere cõpellãt,
totũ christi mysteriũ
negant: ut dicãt, non
christũ in hac sapien
tia, sed mũdi sapiẽtiã
significari: Nos libere
ꝓclamamꝰ nõ esse pi
culũ eũ dicere creatu
rã, quẽ uermẽ & ho
minẽ & crucifixũ &
maledictionẽ, tota spei nostræ fiducia ꝓfitemur: maxime
cũ ex duobꝰ uersiculis q præcedũt, ipsa sapiẽtia ꝓmittat
se esse dicturã quæ post sæcula sunt. Cũ autẽ sæcula chri
stus fecerit: & quæ deinceps loquit, ea sint quæ post sæcu
la dicturã se esse ꝓmiserit: ad incarnatiõis mysteriũ, nõ ad
naturã dei referẽda sũt quæ sequũt: licet in hebræis codi
Prouer.8.c cibꝰ nõ habeat: dñs creauit me initiũ uiarũ suarꝫ: sed dñs
B possedit me. Inter possessionẽ aũt & creationẽ multa distã
tia est: quia q possidet, is utiq; qui est atq; subsistit, & est
proprius possidet. Creatur uero ille, qui non erat anteq;
fieret: aut certe de eo qđ erat, transfertur in aliud: sicut &
nos nunc creati dicimur in christo iesu. Creati utiq;, non
quia ante non fuimus: sed creati in operibus bonis. Qđ
dauid quoq; in psalmo quinquagesimo deprecatur, di
cẽs: Cor mũdũ crea in me deus. Et certe mundũ cor ante
ps.88.d peccatũ habuerat, quãdo de eo dñs loquebatur: Inueni
dauid filiũ iesse scđm cor meum: sed ut ibi creatio instau
rationẽ sonat: ita & in nobis & in christo per singula opa
& profectus, creatura atq; conditio accipi potest: ut quo
tidie in credentibus, qui uarie scđm merita diuersa mon
tes dicuntur, & ualles & colles atq; campestria: christus
creatus, natus & conditus sit. a ¶ Propter qõ memores
estote quia aliqñ uos gentes in carne qui dicebamini præpu
tiũ ⁊c. Gentes ephesios in carne uocans: ostendit in spiri
tu esse nõ gentes: sicut econtrario iudæi in spiritu gentes
sunt, & in carne israelitæ. Quadriphariã igitur iudæi di
uidunt & gentes. Alij sunt in carne circũcisi & in spiritu:
qualis fuit Moyses & Aaron, apostoli, & Nathanael: cu
Ioh.1.g ius occultum iudaismũ dñs intuens ait: Ecce uere israeli
tes in quo dolus nõ est. Alij qui nec carne nec spiritu cir
cũcisi sunt: qualis fuit nabuchodonosor & pharao, & ho
die barbararũ & rhomanarũ gentiũ multitudo, quæ nõ
credunt in deum. Tertij qui tantũ in carne sunt circũcisi
& spiritũ incircũcisum habent: ad quos propheta dicit:
Hiere.4.g Circũcidimini deo uestro, & nolite circũcidere carnẽ præ
Ibidẽ.9.g putij uestri. Et alibi: Omnes gẽtes incircũcisi carne: domus
uero israel incircũcisi sunt corde. Extremi de quibꝰ nũc
dicitur: quia aliquando uos gentes in carne qui diceba
mini præputiũ, ab ea quæ dicitur circũcisio in carne ma
nu facta: q̃lis hodie uniuersa est turba credentiũ & totus
e gentibus mũdus est plenus. Ad distinctionẽ igitur spi
ritualiũ gentiũ iudæorum, ephesij gentes uocãtur in car
ne: quia scđm spiritum israelitæ sunt. Nam & in alio lo
1.Cor.10.d co carneum israelem scriptura cõmemorans ait: Videte
israel scđm carnẽ: quia in spiritu non erat israel. Pulchre

autem etiam uerba moderatus est: qui dicebamini præ C
putiũ. Dicebamini inqt præputiũ, nec eratis, ab ea quæ
dicitur circũcisio in carne manu facta. Non quo sit circũ
cisio: sed quo ipsa sibi hoc nomẽ assumat: & sit uere circũ
cisio manu facta, nõ spiritu. Simul & illud est attẽdendũ
qđ nos q̃s sine christo
alienatos q̃ndã a con
uersatione israel esse
memorauit, & pegri
nos a promissionibꝰ
& testamẽto dei: nũc
postq; in christũ cre
didimus: sicut repro
missiones & testamẽ
ta eius accepimus: ita
conuersationẽ quoq;
habere dicamur israh:
quõ conuersatio uni
uersa legalis expletur
in nobis, quia uideli
cet lex spũalis est, &
magis circũcidamur
& sabbatiçemꝰ in spũ,
spũales uictimas offe
rẽtes: illorũ templo al
tariq; destructis, nos
deo fructuũ nostrorꝫ
decimas offeramus:
nos immolemus agnum immaculatũ: & accincti lum
bos, expediti pascha comedamus. Sicut enim circũcisio di
citur in carne manu facta: ita ad distinctionẽ eius intelli
gitur alia esse circũcisio: quæ nõ sit, ut diximus, manu fa
cta, sed spiritu. Qđ autẽ ait: Spem non habentes, & sine
deo in mũdo: Non quo plures deos, anteq; in christum
crederent ephesij non habuerint, atq; uenerati sint: sed D
quo qui absq; deo uero sit, nullum deũ habeat. Et signi
ficanter additum est, sine deo in mundo. Habebãt quip
pe deum, quem eos habituros deus ante cognouerat: &
apud præscientiam dei non erant sine deo: sed in mũdo
erãt absq; deo. b ¶ Nunc autẽ in christo iesu vos q̃ aliquã
do eratis longe: facti est prope in sanguine christi ⁊c. Deus
ubiq; est, & totꝰ ubiq; est: a quo quis potest separari, cũ in
eo sint omnia: & ipse per ꝓphetã loquatur: Ego deus ap Hiere.23.e
propinquans & non de longe: Et psalmista testat: Si ascẽ ps.138.b
dero in cœlũ, tu illic es: si descẽdero in infernũ, ades? Cũ
igitur in eo sint omnia, procul tamen esse ab impijs dici
tur: iuxta illud: Longe est dñs ab impijs. Iste a quo impij Prouer.15.d
longe sunt, uicinus est sanctis. Deniq; cum & ab ephesijs
esset procul, in sanguine iesu ꝓpe eis factus est. Et diligẽ
tius intuendũ, qđ absq; cruore dñi iesu nemo appropin
quet deo: quia ipse est pax nostra, dicens: Pacem meam Ioh.14.d
do uobis: pacem meam relinquo uobis. Quomodo enim
sapientia, sapientes facit, & iusticia iustos, & sanctificatio
sanctos, & uita uiuẽtes: sic ipse pax, nos facit esse pacatos:
ut dicamus: Cum his qui oderunt pacẽ, eram pacificus. ps.119.b
Si aũt christus credẽtiũ pax est, quicũq; sine pace est: con
sequẽter non habet christum. c ¶ Qui fecit vtraq; vnum
⁊ mediũ parietem macerię soluẽs inimicitiã in carne sua ⁊c.
Iste est medius paries & maceria, quæ utrũq; a se populũ
diuidebat. De quo & in Genesi in partu geminorũ obste
trix loquitur: Vt quid propter te dirupta est sepis? Postq; Genẽ.38.g
ergo sapientiam carnis quæ est inimica deo, in sua salua
tor carne destruxit: & præcepta legalia, euangelicis dog
matibus cõmutauit: ut de iudæo atq; gentili unum po
pulum faceret christianum: euangeliçans nobis qui lon
ge eramus: & reliquijs iudæorum qui de israel per apl̃os
crediderunt, pacem atq; concordiam: tunc accessimus
per ipsum ad deũ: & unum in spiritu patrem nos habere
cognouimus: Completũq; est illud qđ in euangelio dñs
loquebat, dicens. Et fiet unus pastor & unus grex. Et ite
rum: Et alias oues habeo quæ non sunt de ouili isto: nos Ioh.10.c
significans ex gentibus congregandos. Inimicitia autem
quæ in saluatoris carne destructa est, etiam per crucẽ est

E interfecta. Scriptum est eñ, ut reconciliaret utrũq; in uno corpore deo, per crucem interficiens inimicitiã in ea: Nõ ut in latinis codicibus habetur in semetipso: ꝓpter græci pronominis ambiguitatẽ: ἐν ἀυτῷ eñ, & in semetipso, & in ea: id est cruce intelligi potest: quia crux, id est, σαυρὸς iuxta græcos generis masculini est. Lex q̃q; mãdatorũ subuersa ẽ in dogmatib⁹: postq̃ circũcisio & sabbatismus qui relictus est popło dei, & pascha, & pentecoste, & non apparere in conspectu dei uacuũ: sunt alti⁹ ītellecta q̃ resonãt: & ab occidente litera recedentes, cœpimus uiuificantẽ spiritũ sequi. Q. d' autẽ ait: Veniẽs euãgeliçauit pacem uobis qui lõge, hoc est, gẽtibus: & pacem his qui prope: hoc est, iudæis: uidetur mihi de Esaia alijs uerbis testimoniũ protulisse: & scripturæ sententia
Esa.57.d abusum quasi sua. Scriptum est quippe in eo: Vias eius uidi, & sanaui eum: & consolatus sum eũ: & dedi ei consolationẽ uerã: pacẽ sup pacẽ his q longe erãt & qui ꝓpe. Et hæc quidem iuxta uulgatã interpretationẽ dicta sint. Cæterum qui illud apostoli legit, de christo memorantis: Pacem faciẽs per sanguinẽ crucis suæ, his quæ in terra erant, & his quæ in cœlis, & cætera quæ in eodem dicũtur loco: non putabit nos qui iuxta spiritum israel uocamur fuisse lõge, & iudæos q tantũmodo israel nũcupenẽ in carne fuisse prope: Et hanc totã intelligentiam ad angelos uirtutesq; cœlestes: & ad animas tẽperabit humanas: q. d' christus in suo sanguine terrena & cœlestia copularit: quæ inter se antea diffidebãt: Et bon⁹ pastor morbidã ad montes reuectãs ouẽ, fecerit esse cũ cæteris: Drach-
F mãq; quæ pierat, drachmis quæ saluæ fuerant copulauerit: & mandata legalia ad illa retraxerit dogmata, ad quorum typum & imaginẽ moyses quæ essent in tabernaculo fabricanda conspexit. Atq; ita fieri, ut crux dñi: non solum terræ, sed & cœlo profuerit: non solum hominibus, sed & angelis: & oñis creatura dñi sui cruore purgata sit. Q. d' autem ait: Vt duo conderet in semetipso in unũ nouum hominẽ: & q. d' magis uidetur superiori de iudæis atq; gẽtilibus sensui cõuenire: sic suæ intelligẽtiæ coaptabit: ut dicat hominẽ iuxta imaginẽ & similitudinem dei factum, eandem post reconciliationem formam receptu rũ quã & nunc angeli habent, & ipse ꝓdiderit. Nouũ aũt hominẽ esse dicit, qui q̃tidie renouat̃: & habitatur⁹ est in nouo mũdo, qñ erit cœlũ nouũ & terra noua: & bibitur⁹ est calicẽ iesu nouũ in regno dei: & cãturus canticũ nouũ, & ueteris & noui testamẽti lectiõe gaudebit. Illud q̃q;
Esa.43.c q. d' alibi scribitur: Ecce facio noua quæ nũc orient̃: sic sentiet, ut principium innouationis in præsenti sæculo fieri existimet. Cæterũ perfectam cõsummatãq; nouitatem, necdum in isto putet sæculo posse cõpleri. Et quõ nunc per speculũ uidemus in ænigmate: tũc aũt facie ad faciẽ: sic & instaurationẽ noui hominis tunc plene perfectecq; complendã: cum cœlestia terrenaq; fuerint copulata: & in uno spiritu, & sensu eadẽq; sententia, accesserimus ad patrem. Nescio quid tale, & in alia epistola, si quis tamen eã recipit, prudẽtibus q̃busq; lectorib⁹ Paulus subindi-
Heb.9.d cat dicens: Hi omnes testimoniũ accipientes fidei: nõ retulerunt promissionẽ, deo pro nobis melius quid prouidente: ut nõ absq; nobis consũmarent̃. Propterea & uniuersa creatura congemiscit nobiscum: qui in tabernaculo isto ingemiscimus: & condolet: qui a timore dei in utero concepimus & dolemus: & prestolamur reuelationẽ filiorum dei: ut de uanitate seruitutis cui nunc subiecta est, libereť: & fiat unus pastor & unus grex; & oratio dñi compleatur dicentis: Fiat uolũtas tua sicut in cœlo & in terra. Matt8.6.b

a Ergo iam non estis peregrini & accolę: sed ciues sanctorum & domestici dei &c. Ad id quod supra dixerat: pegrini testamentorũ & repromissionis, nunc respondet: ergo iam nõ estis pegrini & accolæ. Et ad illud q. d' præmi serat, alienati a cõuersatione israel: modo reddit: estis ciues sanctorum & domestici dei. Hic locus aduersus eos uel maxie facit: qui diuersas naturas nituntur introducere. Quõ eñ pegrini facti sunt ciues sanctorũ: & quõ domestici dei fuerunt quondã alieni a conuersatione israel: si nõ põt uel in melius uel in pei⁹ natura mutari? Q. d' autem sequitur: Edificati sup fundamentum apostolorum & prophetarũ: magis priori q̃ secundæ interpretationi conuenit: in qua superius dixeramus, ante passionẽ christi uicinũ israel, & gẽtes fuisse de longe. Hoc testimonio & contra Marcionẽ cæteroq; ueteres hæreticos, qui alium legis, alium euãgelij prædicant deũ, uti possumus. Si eñ nequaq̃ peregrini & accolæ, sed ciues sanctorũ & domestici dei supædificati sunt fundamento apostolorũ & prophetarũ ipso summo angulari lapide christo iesu: In quo omnis ædificatio compaginata, crescit in templũ sanctũ in dño: In quo & ephesij coædificanẽ in tabernaculũ dei in spiritu: unus est deus, unius ædificationis & templi, q. d' superædificatũ est fundamẽto apostolorũ & prophetarũ. Q. d' si uniuersa ædificatio cõpaginata, crescit in templum sanctum in dño: omni labore nitendũ est, ut fiamus illi lapides de quib⁹ scriptũ est: Lapides sancti uoluuntur super terram. Et cũ fuerimus Zach.9.d
uiui lapides ex oñi parte dolati, leues, politi, nullam habentes scabredinẽ, ædificemur in templũ, & fiamus habitaculum deo: Condaturq; in nobis arca testamenti cum stos legis dñi, & cherubim scientiæ multitudo, & interiora pectoris nostri in nouũ uocabulum transeant: dicamurq; רִבִּיר: q. d' nos oraculũ siue responsum possumus appellare: & ut contentiosius uerbũ exprimamus e uerbo λαλήσιον, id est locutoriũ dicere: ut cũ Apostolo erũpamus in uocẽ: An expimentũ quæritis eius qui in me 2. Cor.13.a
loquitur christus? Potest aũt omnis ædificatio super fundamentũ apostolorũ prophetarũq; constructa, non solũ nos: sed & cœlestes significare ꝓtutes, ut uniuersi pariter fiant habitaculũ dei in spũ. Incõgruũ quippe esse aiunt ex hominibus ædificationẽ cõpactã atq; concordẽ crescere in templũ sanctũ in dño: fierique habitaculũ dei in spiritu: angelos aũt & beatas quasq; uirtutes: quæ in cœlestibus deo seruiũt, ab hac fœlicitate alienas existimari. Sũmus aũt angularis lapis, qui populũ utrũq; contineat: siue iuxta secundã interpretationẽ cœlestia iungat atq; terrena: christus est dñs noster, lapis præcisus de monte sine manibus: de quo & psalmista testatur dicens: Lapidẽ pś.117.e
quẽ reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A dño factũ est istud. Reprobatus quippe est a pharisæis: qui uidebant̃ legis habere noticiã, deiq; templũ legalibus ædificare mandatis: & assumptus a deo in angularem lapidẽ: ut duos parietes ipse medius cõtineret: & p illum uterq; populus ad deũ haberet accessum. Iste angularis lapis: non credentibus, lapis offensionis est, & petra scandali. Super quem qui ceciderit, quassabitur: sup quem uero ipse corruerit, cõminuet eum.

Cõmentarij primi in epistolam ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD EPHESIOS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

A

SEcundum orationibus uestris o Paula & Eustochium ad Ephesios aggredimur librum: noua quo q; Romam munuscula transmissuri. Non quo hæc dignet' legere doctorũ senatus, & Bibliothecis ueterũ asscribere: sed quo sãcta Marcella idipsum fieri per epistolas flagitet. Cuius ego quotiẽscũ q; studiorũ, ingenij, laboris, recordor: totiens me damno inertiæ, qui in monasterij solitudine constitutus: & illud præsepe contra uidens, in quo uagientẽ paruulũ festini adorauere pastores, id facere nõ possum qd' mulier nobilis inter strepentem familiam & procurationẽ domus explet operis succisiuis. Quapropter & illam & uos, & si qui forte lecturi sunt, in cõmune precor: ut sciatis me nõ cogitatũ diu limatũ q; proferre sermonẽ: sed ad reuelanda mysteria scripturarũ, uti uerbis pene de triuio: & interdũ per singulos dies usq; ad numerum mille uersuum peruenire: ut cœpta in Apostolũ explanatio, ipsius Pauli, cuius epistolas conamur exponere, orationibus compleatur.

C

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS LIBER SECVNDVS.

Vius rei gratia ego paulus vinctus ihesu chri/sti p vobis gentibus ꝛc. Quantũ ad consequentiã sermonis textumq; eloquij pertinet: ad id qd' præmisit: Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu christi, p uobis gentibus, diligẽtissime perquirentes: nihil qd' ei reddiderit, potuim⁹ inuenire. Neq; enim dixit: huius rei gratia ego Paulus hoc uel hoc feci, uel illud & illud docui: sed suspensa manente sententia, trãgressus ad alia est.

a

HVius rei gratia ego paulus uinctus Iesu christi pro uobis gentibus: si tamen audistis dispensationẽ gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis. Quoniã scdm reuelationẽ cognitũ factum est mihi mysterium, sicut præscripsi in modico: prout potestis legẽtes intelligere, b sensum meum in mysterio christi. Et alijs generationibus nõ fuit notum filijs hominũ, sicut nunc reuelatũ est sanctis ei⁹ apostolis & ꝓphetis in spiritu, esse gẽtes cohæredes, & cõcorporales, & cõparticipes ꝓmissionis in christo

1. Cor. 11. b

Nisi forte ignoscẽtes ei, qd' & ipse cõfessus est dicens: Et si imperitus sermone, nõ tñ sciẽtia: sensuũ magis in eo quæramus ordinẽ q; ỿborũ. Qui sic reddi põt: huius rei gratia ego Paulus uinctus christi Iesu, & uinctus ꝓ uobis q estis ex gentib⁹, cognoui mysteriũ: ut uobis q; illud traderem: sicut in hac eadẽ epla ante paululũ sum locutus. Debetis aũt audire dispẽsationẽ gratiæ dei quæ data est mihi in uobis q estis ex gentib⁹ ꝓ quib⁹ & uinctus sum Iesu christi. Vinctũ autẽ Iesu christi Paulũ esse ꝓ gẽtib⁹, põt & de martyrio intelligi: qd' Romæ in uincula conjectus, hanc epla̅m miserit eo tpe quo ad Philemonẽ, & ad Colossenses, & ad Philippenses in alio loco scriptas esse mõstrauim⁹. Vel certe quia in plurib⁹ locis lectũ est, uinculum animæ corp⁹ hoc dici: q; q; si clausa teneat' in carcere: Dicim⁹ ꝓpterea Paulũ corpis nexib⁹ coerceri, nec reuerti & esse cũ christo: ut pfecta in gentes p eum prædicatio cõpleat': licet quidã aliũ sensum in hoc loco introducant, qd' Paulus prædestinatus & sanctificatus ex utero matris suæ, ad prædicationẽ gẽtiũ antecp; nasceret', postea uincula carnis acceperit. Puto autẽ cp & uitiosa in hoc loco elocutio sit. Pro eo em̃ qd' debuit dicere: huius rei grã ego Paulus uinctus Iesu christi ꝓ uobis gẽtib⁹ cognoui mysteriũ: sicut & præscripsi in modico, ꝓ put potestis legẽtes intelligere: ait: hui⁹ rei grã ego Paulus uinctus scdm reuelationẽ, cognitũ factum est mihi mysteriũ, & reliq. Si ỿo q; põt etiã iuxta sermonis & eloquij contextũ docere Apl̃m fuisse pfectũ: & in artis grãmaticæ uitia non incurrisse: ille potius auscultandus est. Nos q̃tienscunq; solœcismos aut tale qd annotam⁹: nõ Apl̃m pulsam⁹, ut maliuoli criminanẽ, sed magis apli assertores sumus: qd' hebræus ex hebræis, absq; rhetorici nitore sermonis, & uerborũ cõpositione, & eloquij uenustate, nunc̃ ad fidem christi totũ mundũ transducere ualuisset, nisi euãgeliçasset eum nõ in sapiẽtia uerbi, sed in ỿtute dei. Nã & ipse ad Corinthios ait: Et ego cum uenissem ad uos fratres: ueni nõ in eminẽtia ỿbi aut sapiẽtiæ annũciãs uobis testimoniũ dei. Et rursũ: Et ỿbũ meũ & prædicatio mea, nõ in suasoriis sapiẽtiæ ỿbis, sed in ostensione spũs & ỿtutis: ut fides uestra non sit in sapiẽtia hominũ, sed in uirtute dei. Iste igit̃ qui solœcismos in ỿbis facit: qui nõ põt hyperbaton reddere, sententiamq; cõcludere: au-

1. Cor. 2. a

Ibidem.

D

dacter sibi uendicat sapientiã: & dicit: Qm̃ scd'm reuelationẽ cognitũ est mihi mysteriũ: sicut præscripsi in modico. Vere em̃ si qs superiora hui⁹ epl̃æ cõtẽplet', uidebit ei reuelata mysteria: q̃rũ partẽ quãdã modicã suo sermone perstrinxit: nõ tã totũ qd' nouerat, pferẽs, quã ostendens ex modico quid taceret. Prout potestis (inquit) legentes intelligere sensum meũ siue sapientiã in mysterio christi. Hoc est illud qd' in præfatiõe dixim⁹: nullã epl̃arũ Pauli tãta habere mysteria, tã recõditis sensib⁹ inuolutã: q̃s & Apl̃us nosse se gloriat': & nobis indicatos breuiter ostendit: ut attẽtius quæ sunt scripta, relegam⁹. b **Et alijs generationib⁹ nõ fuit notũ ꝛc.** Mysteriũ christi qd' ex parte supra Apl̃us executus est: quõ alijs generationib⁹ fuerit ignotũ, pleni⁹ retractandũ uidet': utrũ ne Abrahã, Iacob, & Moyses, Esaias & cæteri ꝓphetæ illud ignorauerint an nõ? A quib⁹ esse prædictũ aduẽtũ christi & uocationẽ gẽtiũ, scriptura cõmemorat. Abrahã quippe uidit diem eius & lætatus est, & dicit' ei: Bñdicent̃ in semine tuo oẽs gẽtes. Et Iacob de eo qui oriũdus esset ex Iuda ꝓphetice loquit': Et ipse erit expectatio gẽtiũ. Moyses q̃q; maiores diuitias ægypti thesauris, opprobriũ Christi arbitratus est. Et Esaias: Ecce (inquit) uirgo in utero cõcipiet: & pariet. Et alibi: Erit uirga Iesse: & qui surget ad regnandum gentibus in ipso gentes sperabũt. Et ne longum fiat, pauca de psalmis dixisse sufficiat: Et adorabunt in cõspectu eius omnes familiæ gentium. Et iterum: Omnes gentes seruient ei. Et adhuc manifestius de populo israel, & de dño saluatore: Visita uineã istam: & perfice eã quã plantauit dextera tua: & sup filiũ quẽ cõfirmasti tibi. Cui⁹etiã

Ioh. 8. g
Gen̄. 22. d
Gen̄. 49. b
Esa. 7. c
Ibidem. 11. a
ps. 21. f
Ibidem. 71. c
Ibidem. 79. c

corporis dispẽsatio in cõsequẽtibus indicaẽ: Fiat manus
E tua super uirum dexteræ tuæ: & super filiũ hominis quẽ
cõfirmasti tibi. Aut igitur iuxta Montanũ, patriarchas &
ꝓphetas in extasi locutos accipiendum: & nescisse quæ
dixerint. Aut si hoc impiũ est (spiritus quippe, ꝓphetarũ,
prophetis subiectus est) intellexerũt utiq; quæ locuti sunt. Et si
intellexerunt, quæriẽ quõ nunc Paulus dicat, qd alijs generationibus non fuit notũ, fuisse Christi apostolis reuelatũ. Aut igiẽ illud est respõdendũ, qd caute Paulus signãterq; testat9 sit, filijs hoim ignotũ
ps.81.b fuisse mysteriũ, nõ filijs dei, ad quos loquiẽ: Ego dixi dij estis & filij excelsi omes: Qd scilicet hi q spiritũ adoptionis acceperint: de quib9 pῖarchæ & ꝓphetæ fuerunt, dei scierint sacramẽtũ. Aut si hoc nõ recipiẽ: & nimiũ uiolentum & coactũ uideẽ, illuc sermo transibit: ut dicat nõ definite & generaliter dixisse Paulũ alijs generatiõib9 ignotum fuisse oĩno dñi sacramẽtũ: sed sic quõ nunc reuelatũ est sanctis eius & apostolis, nescisse patriarchas ueteres &
prophetas. Aliud est eĩ in spiritu uentura cognoscere:
Lu.7.d aliud ea cernere opere cõpleta. Vñ & Iohannes ꝓpterea
maior ꝓphetis oĩbus dicit: quia quẽ cæteri ꝓphetauerunt ipse conspexerit, & digito demonstrarit dicens: Ecce
Iob.1.d agnus dei: ecce qui tollit peccata mundi. Iuxta quẽ sen-
sum, & illud exponi põt: Multi ꝓphetæ & iusti cupierũt
Matth.13.b uidere quæ uidetis, & nõ uiderũt: & audire quæ auditis, & nõ audierũt. Hæc utiq; uidere & audire cupiebãt quæ futura cognouerãt. Qd si nesciebant uentura, quõ desyderare poterant, quæ penitus ignorabant? Legim9 in re-
3.Reg.3.a gnorum libris, dñm Salomoni in somnio pollicentẽ atq; dicentẽ: Pro eo qd petijsti a me uerbũ istud: & nõ petijsti
F tibi dies multos: nec postulasti diuitias, nec aĩas inimicorum tuorũ: sed petijsti ut intelligeres, & audires iudiciũ: Ecce feci uerbũ tuum, & dedi tibi cor prudens: & sapiens sicut tu, nõ fuit ante te: & post te non surget similis tibi. Et quõ quidã putant apls̃ christi reuelatum esse mysteriũ, qd ignotũ fuerit Salomoni: cũ apostolis omnib9 sapientiorẽ fuisse Salomonẽ: & retro pῖarchis uox diuina pol-
Sap.7.b licita sit? qui de se q̃q; ipse loquiẽ cõfidẽter: Deus docuit me sapientiã: & intellectum sanctorũ cognoui. Necnõ &
ps.50. Dauid de scientia occulti mysterij gloriaẽ dicẽs: Incerta & occulta sapiẽtiæ tuæ manifestasti mihi. Et ad eum qui sibi de sapientia supplaudebat, deus loquiẽ per ꝓphetã:
Ezech.28.a Nunquid tu sapiẽtior es Daniele? Aut ille igiẽ de q̃ iam supra disseruim9, tenẽdus est sensus: ita pῖarchas & prophetas, ut nunc apl̃is reuelatũ est, christi ignorasse mysterium: quia aliud sit tenere quid manib9, aliud futurũ in
1. Cor.12.a spiritu præuidere. Aut dicẽdũ, quõ nõ sunt sĩles facies faciebus, sic nec corda esse cordib9: & iuxta Apl̃m diuersa esse charismata: alium habere ꝓphetiã: alium genera linguarum: alium dona curationũ: alium opitulationes & gubernationes: illum esse sapientẽ, hunc fidelem: istum pollere scientia secretorũ: illum simplici tm̃ fide esse contentum. Neq; eĩ omnes in exẽplũ Salomonis de naturis bestiarũ & uolucrum, & herbarũ similiter sunt locuti: ut
3.Reg.4.d disputarẽt a cedro libani, usq; ad hyssopum, quæ exijt ꝑ parietem. Ecõtrario Salomon non ita forsitan uiderit ut Moyses oĩes species uictimarũ & culturæ dei: Nec ei facie ad faciẽ sit locutus dñs: nec uasorũ tantã uel habuerit uel intellexerit suppellectilẽ: quorũ typum illi in monte dñs ostendit. Et quõ patriarchæ & ꝓphetæ habuerũt aliqua quæ apl̃os nõ habuisse credendũ est: sic ecõtrario ꝓ opportunitate tẽporis, & pro euangelij prædicatione, habuerunt apostoli magis notũ mysteriũ christi. Qd scierunt quidẽ & sancti antiquitus uiri: sed nõ ita ut apostoli, quib9 prædicãdi necessitas incumbebat. Qd est autẽ hoc mysteriũ qd sicut nunc alijs generationib9 non fuit reuelatũ? Vtiq; illud qd sequiẽ, esse gentes cohæredes &

> christo per euangeliũ: cuius factus sum minister scd'm donum gratiæ dei, quæ data est mihi iuxta operationẽ uirtutis eius. Mihi infimõ omniũ sanctorum data est gratia hæc, in gentibus euangelizare ininuestigabiles diuitias

concorporales, & cõparticipes ꝓmissionis in christo Iesu per euangeliũ: cuius factus est Paulus minister scd'm donum gratiæ dei, quæ data est ei iuxta operationẽ ꝙ utis eiꝰ. Scio appositionẽ cõiunctionis, per quã dicit, cohæredes, & cõcorporales, & cõparticipes, indecorã facere in latino sermone sententiam. Sed quia ita habetur in græco: & singuli sermones, syllabæ, apices, puncta, in diuinis scripturis plena sunt sensib9: propterea magis uolumus in compositiõe structuraq; uerborũ, q̃ intelligentia periclitari. Gentes igitur cohæredes sunt
Roma.8.c israeli, siue quod melius arbitramur, christo cohæredes sunt: ut hæreditas nostra deus sit, & cohæredes Christi. Qd & in alio loco scriptum est: Hæredes dei, cohæredes autem christi. Non ꝙ aliqua inter nos possessio diuidatur: sed ꝙ ipse dominus sit hæreditas nostra atq; possesDeut.18.a sio. Dominus quippe (ait) hæreditas uestra est. Et alibi:
ps.15.b Dominus pars mea, & hæreditas mea. Concorporales autem illud significat: ut quemadmodũ in uno corpore plura sunt membra: uerbi causa: oculi, manus, aures, pedes, uenter, & genua: & cum in uno sint corpore, habeant differentias suas: & pro se inuicem lætentur & doleant: sic licet diuersas habeant gratias, hi qui in Christo credidere: in uno tamẽ sint ecclesiæ corpore conglobati. Et in superioribus quidẽ duobus uerbis: id est in eo qd ait, cohæredes & concorporales: poterat in uno corpore diuersum aliquid suspicari. Ex eo autem quod addidit: & comparticipes promissionis in christo Iesu, omnis penitus diuersitas amputata est. Vbi enim una compartici
H patio est, uniuersa cõmunia sunt. Pulchre etiã addidit, per euangelium: cuius factus sum minister scd'm donũ gratiæ quæ data est mihi, iuxta operationem uirtutis eius: ut dei gratiam non suum meritum demonstraret. Sciebat se namq; persecutorem fuisse: & christi ecclesiam deuastasse: ex qua humilitate, arrogantiæ penitus crimẽ excludiẽ. Super qua nõnulli eum reprehendendum putant: quia sibi dixerit mysterium reuelatũ, quod patriarchis & prophetis fuerit ignotum. Nunq; enim humilitatis discipulus, uerbis arrogantiæ intumesceret: euangelium cuius minister est: non sui meriti dicens fuisse, sed gratiæ dei. Qui uolunt prophetas nõ intellexisse quod dixerint: & quasi in extasi locutos: cum præsenti testimonio, illud quoq; quod ad Romanos in plæriscq; codicib9 inuenitur, ad confirmationem sui dogmatis trahunt, legentes: Ei autem qui potest uos roborare iuxta euangelium meum: & prædicationem Iesu christi scd'm reuelationem mysteriĩ tẽporibus æternis taciti: manifestati autem nunc per scripturas ꝓpheticas, & aduentũ domini nostri Iesu christi, & reliqua. Qui b9 breuiter respondendum est, temporibus præteritis tacitum christi fuisse mysterium: nõ apud eos qui illum futurũ pollicebanẽ: sed apud uniuersas gentes quib9 postea manifestatũ est. Et pariter annotãdum, q̃ sacramentũ fidei nostræ, nisi per scripturas propheticas & aduentum christi non ualet reuelari. Sciant igitur qui prophetas non intelligunt: nec scire desyderant: asserentes se tm̃ euangelio esse contentos, Christi nescire mysterium: quod temporibus æternis gentibus cunctis fuerit ignoratum. a ¶ Mihi infimo omnium sanctorum data est gratia hæc in gentibus &c. Non puto apostolum Paulum cum mentis suæ concordasse secreto: ut uere omnibus sanctis infimum esse se dixerit: Verbi causa: his qui erant in Epheso, qui in Corintho, qui in Thessalonica, uel qui in toto orbe crediderant. Qd cum humilitatis indiciũ sit, se omnib9 sanctis infimũ dicere, mendacij est reatus: aliud in pectore clausum habere, aliud in lingua promere. Reperiendũ ergo est argumẽtũ, q̃ & Paulus uere omnibus sanctis infimus fuerit: & tm̃ de apostolica non ceciderit dignitate. Loquiẽ dominus

dominus in euãgelio ad discipulos: Qui uult in uobis Matth.20.d
A maior esse, fiat omniũ minor: & qui uult esse primus, sit
omniũ nouissim⁹. Qđ Paulus opere complebat dicẽs:
1.Co.4.b Puto eñ quia deus nos apostolos nouissimos ostendit:
quasi morti destinatos. Omnibus igitur qui se propter
Christũ infimos esse
cupiebãt, apl'us Pau-
lus infimior erat: &
Ibidem. idcirco maior. Omni
bus enim (inquit) il-
lis plus laboraui: nõ
autem ego, sed gratia
dei, quæ mecum est.
Propter quã humili-
tatem dum omnium
sanctorũ est infimus,
data est ei gratia hæc
in gentib⁹: ut euange
liçaret ininuestigabi-
les diuitias christi: &
doceret dispẽsationẽ mysterij abscõditi a sæculis in deo,
qui uniuersa creauit. Si ininuestigabiles diuitiæ Christi
sunt: quõ euãgeliçanẽ in pp'o? Si abscõditũ est a sæculis
mysteriũ in deo: qua ratione per Paulũ proferẽ in gẽtes?
Sed ininuestigabiles & absconditũ dupliciter sentiendũ.
Q̃ ininuestigabiles ante diuitiæ fuerint: & nũc post dñi
apertæ sint passionẽ. Aut certe quæ natura sua hoĩ inin-
uestigabiles erant, hæ deo reuelante sunt cognitæ. Quia
aliud est ad secretum curiositate ꝓpria peruenire: quod
postq̃ inuentũ fuerit, desinit esse ininuestigabile: Aliud
ꝓpria diligẽtia illud nequaq̃ posse cõprehendere, sed p
gratiã cognoscere dei: qđ cũ scieris, & cæteris q̃q̃ ostende
ris, nihilomin⁹ ininuestigabile pseuerat: dum tibi quãtũ
in te est, fuit anteq̃ ostenderet occultũ. Diuitias Christi
ininuestigabiles, ad ipsum q̃q̃ christũ loquẽs psalmista
ps.30.c testaẽ dicẽs: Q̃ infinita mlt̃itudo bonitatis tuæ: quã ab-
scondisti timẽtib⁹ te. Hæ bonitatis eius diuitiæ ab oĩb⁹
retro sæculis absconditæ fuerũt in deo, q creator est oĩm.
Vbi sunt Marcion & Valentin⁹, & oĩes hæretici, qui alte
B rum mundi. i. uisibiliũ, & alterũ asserũt inuisibiliũ condi
torem? Hunc iustum esse dicẽtes, illũ nescio quẽ semper
ignotũ, tantũ bonũ qui pater christi sit. Ecce deus in quo
mysteriũ christi ab omnib⁹ retro sæculis abscõditũ fuit,
creator esse omniũ prædicaẽ. Ex q̃ ostendiẽ idẽ esse deus
noui & ueteris testamenti. Potest autẽ mysteriũ a sæculis
absc̃ditũ & aliter intelligi: qđ ipsa illud sæcula ignoraue
rint, hoc est, omnes spirituales & rationabiles creaturæ
quæ in sæculis fuerũt. Sæculum quippe frequẽter ꝓ his
quæ in sæculo uersanẽ accipiẽ. Sicut Paulus ad Galatas
Gal.1.a loquiẽ dicẽs: Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequã.
Eph.2.b Et in alio loco: Vt ostenderet in uenturis sæculis: ꝓ eo qđ
est, his oĩb⁹ quæ in superueniẽtib⁹ sæculis futura erant.

a ¶ Vt innotesceret nunc principatibus et potestatibus ꝛc. Iuxta donũ gratiæ dei, quæ data est Apl'o: ut euangeliça ret ininuestigabiles diuitias christi: & doceret in gẽtibus mysteriũ qđ a sæculis fuerat ignoratũ: idcirco idipsum sacramentũ ei est reuelatũ: ut nõ solũ gẽtibus, sed & prin cipatib⁹ & potestatib⁹ per ecclesiam manifesta fieret mul tiplex sapiẽtia dei: quæ iuxta ꝓpositum uterũ sæculorũ olim destinata, nunc cõsummata uideẽ in christo. Si aũt principatibus & potestatib⁹ in cœlis, quas sanctas mini-
straq̃ dei accipere debem⁹: licet quidã principem aeris istius & angelos eius interpretenẽ, ignota fuit multiplex sapiẽtia dei: quæ nunc eis p ecclesiam reuelata est: quãto magis patriarchis & ꝓphetis ignota fuit: quos supra nõ ignorasse mysterium christi, sed ita ut apostolos nescisse mõstrauim⁹? Multiplex quippe sapiẽtia dei, quæ sermo-
ne græco, & ut ita dicam multifaria, πολυποίκίλος ap-
pellatur, p ecclesiam dei, nunc & principatib⁹ & potesta-
tibus reuelata est. Quã olim deus futurã in sua mente decreuerat: & nunc esse perfectam, ex eo qđ uidemus, agnoscim⁹. Crux itaq̃ christi nõ solum nobis, sed & an-
gelis cunctisq̃ in cœlo uirtutib⁹ profuit: & aperuit sacra

diuitias christi: & illuminare quæ sit dispẽsatio mysterij
a abscõditi a sæculis in deo qui uniuersa creauit. Vt innõ
tesceret nunc principatib⁹ & potestatibus in cœlestibus
per ecclesiam, multiplex sapientia dei secundum pro-
positum sæculorum: quam fecit in christo Iesu domino
b nostro. In quõ habemus fiduciam & accessum in confi-
c dentia per fidem eius. Propter quod peto ne deficiatis
in tribulationib⁹ meis pro uobis quæ est gloria uestra.

mentũ qđ antea nesciebant. Denicq̃ ad cœlum cum cor-
pore deum reuertentẽ mirantur & dicunt: Quis est iste C
qui ascẽdit de Edom: fuluida uestimẽta eius ex Bosor: sic Esa.63.a
formosus in stola candida? Et in alio loco: Quis est iste ps.23.b
rex gloriæ? dñs uirtutũ ipse est rex gloriæ. Non putemus
igitur in ecclesia esse
simplicem fidem, sed
multiplicẽ & multi-
fariam esse sapientiã:
ut non solum uaria
sit, sed multa uarieta-
te distincta. Respicis
cunas Christi: uide
pariter & cœlum. Va
gientẽ in præsepe in-
tueris infantẽ: sed an-
gelos simul ausculta
laudantes. Herodes Matth.2.c
persequiẽ, sed adorãt
magi. Ignorant pha-
risæi, sed stella demonstrat. Baptiçatur a seruo, sed uox Ibidem.3.d
desuper dei intonantis auditur. Aquis mergitur: sed co-
lumba descendit: immo spiritus in columba. Ad passio- Ibidem.26.d
nem uenit, & pati timet: uult transire calicem: & Petrum Ibidem.
quia calicem timebat, accusat. Quid hac stulticia pru-
dentius, uarietate distinctius, sapientia obscurius, quam
fecit deus in christo Iesu dño nostro? Licet eñ a plæriscq̃
scđm ordinẽ iuncturamq̃ sermonis, & ecclesia facta in-
telligi possit: & ἀναδίπλωσις, id est propositio, quã nos genere
neutrali in latino sermone, ꝓpositũ habem⁹ expressam:
tamen sapientia magis in christo facta potest resonare q̃
cætera. Fatuum quippe dei sapiẽtius est hominibus. Q̃ 1.Cor.1.d
si in christo scđm mysticos intellectus dicit facta sapien-
tia: intelligant Arriani frustra se de illo testimonio gloria
ri: in quo sapientia in initio uiarum dei creatam se & ge-
nitam loquitur & fundatam. Et utiq̃ iuxta illos si creata
est, nata esse non potuit. Si autem nata est, quomõ & fun
data dicitur & creata?

b ¶ In quo habemus fiduciam et accessum in confidentia p fidem eius. Nihil nobis ita potest
ad deum præbere fiduciam & conscientiæ puritatem: de D
qua dicitur: Si conscientia nos non reprehenderit, confi-
dentiam habemus ad deum: nisi sermo, ueritas, sapien-
tia, iusticia: quæ omnia intelliguntẽ in christo. Quomõ
igitur hæc nobis tribuunt fiduciam ad deum: sic & acces
sum, ut noster ad eum sensus accedat: & diligentius con
templeẽ: & aliquid sibi de eius maiestate assumat & uen
dicet: & quasi de radijs solis, calorem quendam splendo
remq̃ luminis mutueẽ & dicat: Signatum est super nos ps.4.b
lumen uultus tui domine. Magnum est ergo non solum
nos habere fiduciam, sed etiam habere eam in confiden
tia. Nec tantũ habere accessum, sed ut ipse firmior sit ac-
cessus, habere illum in cõfidentia: cuius fiduciæ atq̃ ac-
cessus, principiũ & origo, fides in christo est. Qui igitur
omnia ratione & ordine facit, iste credit in christum ser-
monem atq̃ rationẽ. Qui sapientiam potuerit compre-
hendere, credit in christum sapientiam: qui intellexerit
ueritatem, credit in christum ueritatẽ: qui iuste uixerit,
credit in eum iusticiam. Nec opus est plura dicere: cum
frequenter mihi necessitas incubuerit de christo simili-
ter disserendi. c ¶ Propter quod peto ne deficiatis in
tribulationibus meis pro uobis quę est gloria uestra.
Id quod nunc latinus translator expressit, ne defici-
atis: potest iuxta græci sermonis ambiguitatem & ita
legi, ne deficiam. Vt sit sensus: Propter quod peto ne
deficiam in tribulationibus meis pro uobis, & cætera.
Hoc est ergo quod Apostolus rogat, & a domino ma-
gnopere deprecatur, ne deficiat in pressuris suis. Vide-
bat quippe se de hierusalem usq̃ ad illyricum euange- Roma.15.c
lium prædicasse, isse Romã, ad Hyspanias uel perrexisse,
uel ire disponere. Totus mundus ad doctrinã ipsius de
potestate principis tollebaẽ: deserebanẽ idola: & cultori-
bus tẽpla deserta squalore & sordib⁹ replebanẽ. Ob quã
causam oĩs exercitus dæmonũ, omnis turba inimicarũ
fortitudinũ,

E fortitudinũ, contra ipsum facto cuneo dimicabat: ut per tribulationes & angustias, euangelium christi desineret prædicare: & lassus aliquando requiesceret. Hoc est itaq; quod ait: Peto ne deficiam in tribulationibus meis pro uobis. Totum enim qđ patior, qđ tribulor, qđ coartor, uestræ salutis est causa: dum uobis euangelium annũciare desydero: quæ tribulationes meæ, uestra est gloria. Porro quasi imperitus locut⁹ est: ut plurali tribulationum numero, gloriam subiungeret singularem & diceret: In tribulationibus meis ꝓ uobis, quæ est gloria uestra: ꝓ eo qđ est, quæ sunt tribulationes gloria uestra: nisi forte quis altius & ꝓ Hyperbaton, uel ad fiduciã, uel ad accessum, uel ad fidẽ hoc existimet esse referendũ: & dicat: in q̃ habemus fiduciã, & accessum, & fidẽ: Quæ fiducia, accessus, & fides, uestra est gloria. Sed magis superior sectandus est sensus. Potest autẽ scđm id qđ latinus expressit: Propter qđ peto ne deficiatis in tribulationib⁹ meis pro uobis, quæ est gloria uestra: illud exponi, qđ pro Ephesijs petat, ne in pressuris apostoli lassescant atq; deficiant. Si quidem & ea quæ sequunt̃, huic sensui magis cõgruunt: Propterea curuo genua mea ad patrem dñi nostri Iesu christi: ut det uobis scđm diuitias gloriæ suæ uirtute cõfortari. Necessariam quippe habebant fortitudinẽ, ne in tribulationibus uincerent̃. Dicat aliquis: si fuissent Ephesij in angustijs cõstituti, recte Paulus pro eis potuerat deprecari, ne deficerent atq; lassescerent: nunc ꝯo ridiculũ est Paulo in tribulationibus posito, rogare eum ne Ephesij in suo labore deficiãt. Sed & ad hanc quæstiũculam dissoluẽdam, illud sumet̃ exemplum: Tentationẽ uestrã in carne mea nõ spreuistis neq; abiecistis: Ostenditur siquidem in hoc dicto, ꝙ in carne Pauli alijs sit nata tentatio. Cõsyderemus totius mundi homines: & quid in cõmune de omnib⁹ loquor, eos qui in christum putant̃ credere discutiamus: & uidebimus hac eos uel maxime quæstione tentari, quare sanctis uiris & deo seruientibus, multa aduersa eueniant: & cõtra, scelerati, impij, parricidæ floreant, uigeant, sint diuites & potentes. Quorũ uerba sub sua persona Dauid expri- Pſ.72.a mens ait: Quã bonus deus israel rectis corde. Mei ꝯo pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei. Quoniam æmulatus sum super iniquis, pacẽ peccatorũ uidens, & reliqua. Super quæ infert: Ego autẽ dixi: ergo sine causa iustificaui cor meũ: & laui inter innocẽtes manus meas: & factus sum flagellatus tota die. Non itaq; mirum est si pluribus Paulo angustijs in Epheso & in Asia coartato Ephesij tentabant̃: & habebant necessariũ orationũ eius auxilium, ne deficerent in pressuris eius. Quod autẽ in Epheso & in Asia fuerit Apostolus plura perpessus, scriptum est quidem & in actibus Apostolorũ: sed magis de 2. Cor.15.d ipsius Pauli epistolis discimus, in quibus ait: Si iuxta hominẽ ad bestias pugnaui in Epheso, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt. Et in secunda ad Corinthios: 2. Cor.1.b Nolo uos ignorare fratres de tribulatione nostra quæ facta est in Asia: quia super modũ, super uirtutẽ aggrauati sumus, ita ut desperarem⁹ etiam uiuere: sed ipsi in nobis metipsis respõsum mortis habuim⁹: ut nõ cõfidẽtes esse/mus in nobis, sed in deo q̃ suscitat mortuos: q̃ de talib⁹ mortibus liberauit nos & liberat: speramus autẽ quia & liberaturus sit. Quantum putas eum tribulationũ pondus urgebat ut diceret: qui de tantis & talibus mortibus liberauit nos? Recte igitur petit, ne deficiat fides Ephesiorum in pressuris suis atq; angustijs: quas propterea patitur, quia Ephesijs euangelium prædicabat. Quæ quidem pressuræ apud incredulos pœnæ sunt: apud fideles gloria atq; uictoria: quia uicisse, est aduersarijs in angustijs non cessisse. a Propterea curuo genua mea ad patrẽ domini nostri iesu christi ⁊c. Quomodo in superioribus demonstratum est, ad effigiem corporalium lumi/num esse oculos spirituales: sic nunc intelligendum, alia esse exterioris hominis genua, alia interioris. Etenim illud G quod dicitur in Esaia: Confortamini manus dimissæ, & Esa.35.a genua dissoluta: Et in alio loco ipse Apostolus: Vt in no/mine (inquit) Iesu omne genu flectatur cœlestium, terre/strium, & infernorum: Non ad genua corporis, sed ad subiectionem mentis & inclinationem animæ cordisq; obsequium pertinet, terræ se coæquantis: ut psalmista quoq; canit dicens: Adhæsit pauimento anima mea. Res enim spiritualis, & incorporea anima, rei corporali pauimento quomodo potuit adhærere? Esto quippe in nomine Iesu flectant genu terrestria: Nunquid & angelos cæterasq; uirtutes, quæ in cœlestibus perseuerant, possumus affirmare speciem habere corpoream: ut in nomine eius flectant genu: Vel apud inferos animas uinculis corporis liberatas, genu quod non habent esse flexuras? Quomodo igitur qui/cunq; subiectus est saluatori, flectere ei genu dicitur: sic qui peccati seruus est, & habet spiritũ seruitutis iterum in timore, genu scribitur flexisse peccato. Dereliqui (ait 3.Regt.19.c mihi dominus) septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Baal, idolo scilicet atq; peccato. Qui fornicator est: & per lupanaria scortaq; discurrit, libidini flectit genu suũ. Qui furiosus, flexo adorat iram genu. Qui mammonam suspicit, & deus eius est uenter: flectit genua auariciæ, atq; luxuriæ. Et quid me necesse est, singula peragrare? Totiẽs diabolo flectim⁹ genu, q̃tiẽscũq; peccam⁹. Hæc autẽ spũaliter exponẽtes, nõ statim iuxta literã orandi cõsuetudinẽ tollimus: qua deũ genu posito suppliciter adoramus: & fixo in terrã poplite: magis qđ ab eo poscim⁹, impetram⁹. Legimus em̃ & Paulũ in litto/re sic orasse: & geniculationes in oratione præceptas. Sed Act.27.f sicut illud ædificat simplices: sic uerã geniculationẽ esse docem⁹ in animo: quia multi corpale flectẽtes genu, animæ nequaq; poplitẽ curuauerũt. Et cõtra, alij erecto deũ corpe deprecãtes, magis se animo curuauerũt. Porro qđ H sequit̃ ad patrẽ, ex q̃ oĩs paternitas in cœlis, & in terra nominat̃: nõ ut in latinis codicibus additũ est: ad patrẽ dñi nostri Iesu christi, sed simpliciter ad patrẽ legendũ: ut dei patris nomẽ, nõ dño nostro Iesu christo, sed omnib⁹ creaturis rationabilib⁹ coaptet̃. Quærẽdũ ergo: quõ ex deo patre oĩs paternitas in cœlis & in terra sit noĩata. Et simul antecq; aliquid retracteꝫ: Notandũ ꝙ nõ dixerit, ex q̃ oĩs paternitas in cœlis & in terra nata est uel creata: sed ex q̃ oĩs paternitas in cœlis & in terra nominat̃. Aliud est em̃ appellationem paternitatis mereri, aliud naturæ habere cõsortium: paternitatẽ quæ in græco πατριὰ, in hebræo מִשְׁפָּחָה .i. cognatio uel familia dicit̃. Legim⁹ & in Nu- Nume.1.a meris: Tollite (inquit) summã oĩs synagogæ israel, iuxta cognationes & populos, scđm domos paternitatũ, iuxta numerũ nominũ eorũ. Et post paululũ: Hi sunt electi synagogæ principes tribuum: iuxta paternitates suas duces israel. Et rursum de tribu Leui: Et locutus est dominus ad Moysen in deserto Sina dicẽs: Numera filios Leui Nume.3.c scđm domos paternitatũ suarũ, scđm populos eorum: scđm cognationes eorũ: omne masculinũ a mense uno & supra consyderate eos. Hæc de populo israel, & de sacerdotali ac leuitica tribu. Cæterum mecum ipse pertractans, ubi & de gentibus paternitatũ uocabulũ legerim, nunc interim aliud nõ inuenio, nisi uicesimiprimi psalmi testimoniũ, in quo scriptum est: Et adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gentiũ. Et in nonagesimoquinto, & uicesimooctauo: Afferte domino patriæ gentiũ: afferte domino gloriã & honorẽ: afferte domino filios arietum. Quomodo ergo deus essentiæ suæ nomẽ atq; substantiæ, etiam cæteris impertit elementis, ut ipsa quoq; esse dicantur: non quo scđm naturã sint: fuit enim tempus, qñ uniuersa non fuerunt: & rursum si uoluerit, in nihilũ reuertent̃: sed ut esse dicant̃, habent dei bonitate donatũ: sic & paternitatis nomẽ ex semetipso largitus est omnibus.

A omnib⁹. Q̃ ut manifestius fiat, scripturarũ testimoniũ proferamus. Loquit̃ in Exodo dñs: Ego sum qui sum. Exo.3.d Et, hæc dices filijs israel: Qui est, misit me ad uos. Nunquid solus deus erat: & cætera nõ erant: Vtiq; angeli, cœlum, terra, uel maria, & ipse Moyses cui dñs loquebatur, & israel, & ægyptij, ad quos, & contra quos princeps & aduersarius mittebat̃, erant. Et quomodo nomen cõmune substantiæ, sibi proprium uendicat deus: illa ut diximus causa: quia cætera ut sint, dei sumpsere beneficio: Deus ꝙ̃o qui semper est, nec habet aliunde principium: & ipse sui origo est: suæq; causa substantiæ, non potest intelligi aliunde habere quod substitit. Nam & in igni, aliud est calidum, aliud calefactum. Ignis absq; calore intelligi nõ potest. Cætera quæ ex igni calefiunt, calorẽ illius mutuantur: & paulatim si ignis abscesserit calore tenuato, redeunt in naturam suam: & nequaq; calida nuncupantur. Iuxta hunc sensum & in euangelio dicitur ad eum, qui saluatorẽ non quasi dei filium, sed quasi magistrũ bonũ Lu.18.d putabat: Quid me appellas bonũ: nemo est bonus, nisi unus deus. Et certe terram bonam legimus, & hominẽ & pastorẽ bonum: sed nemo iuxta naturam bonus, nisi solus deus. Cætera ut dicanẽ bona, bonitate illius conseq̃unt̃. Sicut ergo solus bonus, bonos facit: & solus immortalis, immortalitatẽ tribuit: & solus uerus, ueritatis nomẽ impertit: ita & solus pater, quia creator est omniũ, & uniuersorum causa substantiæ, præstat cæteris ut patres esse dicantur. De terrenis cœlestia contemplemur:

B Adam quem primum plasmauit deus: & creator ipsius & pater fuit: certe deo patri scit se debere quod substitit: Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrẽ illum intelligunt, ex quo orti sunt. Vnde & in euangelio scd̃m Lucã: cum paulatim a Christo, Dauid, & Abraham retrorsum Lu.3.g esset generatio supputata, ad extremũ scriptura ait: Filij Seth, filij Adam, filij dei: ut paternitatis in terra uocabulum, a deo primũ ortum esse monstraret. Quæritur ꝙ̃o quã ob causam & in cœlis ab eo omnis paternitas appelletur: Quomõ nos qui nõ sumus de genere Abraham: si fidem illius habuerimus, filij uocamur Abraham: patriarchas quoq; & prophetas: si tamẽ nos ab eis peccata non separẽt, nostros patres dicimus: Ita puto & angelos cæteraſq; uirtutes habere principes sui generis in cœlestibus, quos patres gaudeant appellare. Archangelus enim nisi angelorũ dici non potest: & dominatio, & principatus, & potestas, nisi inferiores subiectos habeant, non uocantur. Potest ergo & hoc dici, ex eo ꝙ deus pater domini nostri Iesu christi iuxta substantiam pater est: & unigenitus non est adoptione filius, sed natura: cæteræ quoq; creaturæ, paternitatis nomen adoptione meruerunt. Quicquid autẽ de patre & filio dicimus, hoc sciamus dictum esse de spiritusancto. Nam & saluator noMar.2.a ster patrem esse se nouit dicens: Fili, dimittuntur tibi pec Matth.9.c cata. Et: Filia, fides tua te saluam fecit. Et: Filioli mei, adIoh.13.d huc modicum uobiscum sum: & per spiritumsanctum, iusti quiq; adoptantur in filios. Valentinus sæculorum suorũ parabolas atq; coniugia, ex hoc uel maxime loco confirmandas putat: nequaq; intelligens ut supra diximus, ad similitudinẽ dei patris, & in cœlo, & in terra, paternitates non fieri, sed appellari. a ¶ Vt det vobis scd̃m diuitias glorię suę virtute confortari per spiritum eius in interiorem hominẽ ꝛc̃. Propterea (inquit) curuo genua mea ad patrem: ad cuius similitudinem omnis in cœlo, & in terra paternitas nominatur: deprecans eum atq; obsecrans, ut tribuat uobis uirtutẽ gloriæ suæ, id est maiestatis suæ habere consortium: Voscq; roboret atq; confirmet

a Vt det uõbis scd̃m diuitias gloriæ suæ uirtute confortari per spiritũ eius in interiorẽ hominẽ: habitare christum per fidem in cordibus uestris: in charitate radicati & fundati: ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis: quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo. Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem christi: ut impleamini in omni plenitudine dei.

per spiritũ sanctũ: quia nulla fortitudo absq; spiritu sancto est. Roboret autem atq; confirmet in interiorẽ hominem. Non em̃ corporis uires, sed animæ quærimus: nec exteriorem, sed interiorem hominem cupimus roborari: ut postq̃ habitauerit Christus in interiore homine, in ipsius interiori hominis habitet principali: id est in cordibus nostris: Nequaq; per cuncta eius membra discurrens, sed in rationabili eius habitans: & in eo domicilium, sedemq; suam ponens. Hoc autem totum per fidem fiet, si credamus in eum: Quamobrẽ ait: Habitare Christum per fidem in cordibus uestris. Habitatio autem ista quæ per exordium fidei fabricatur, radices & fundamentum in charitate habet: ut quoniam dei agricultura sumus, dei 1.Cor.3.b ædificatio, omnia in charitate succrescant atq; ædificentur. Cum autẽ radicati & fundati in charitate, in interiore homine habitare Christum, tota mentis fiducia nouerim⁹: tunc incipiemus cum cæteris sanctis etiã ad illa nos tendere: ut sagaci animo cõprehendamus, quæ sit latitudo, & longitudo, profundum, & altitudo: & nõ solum hoc, sed etiam supereminentẽ scientiæ charitatem christi scire cupiemus: ut postq̃ hæc omnia fuerint in nobis ordine & ratione completa, tunc impleamur in omnibus plenitudine dei. Latitudinẽ & longitudinẽ, profundum & altitudinem, de corporalib⁹ ante discamus: ut per ea ad spiritualia transire ualeamus. Verbi gratia: sit latitudo cœli istius & terræ: id est totius mundi, ab oriente usq; ad occidentem: Longitudo, a meridie ad septentrionẽ: Profun- D dum, in abyssis & in inferno: Altitudo, quæ supra cœlestia sublimatur. Sed quoniã a plærisq; iuxta Eccles. 1.a Eccãs.1.a cœlum affirmat̃ rotundum, & in spheræ modum uolui: Nulla autem rotunditas, latitudinem & longitudinẽ habet, altitudinem quoq; & profundum: sed ex uniuersis partibus coæqualis est: necessitate compellimur altitudinem, angelos intelligere superaſq; uirtutes: Profundũ ꝙ̃o inferos & quæ infra eos sunt: Longitudinẽ autẽ & latitudinem, media quæ inter superos inferosq; consistunt. Et quia consequens est: aut superis aliquem, aut inferis esse uicinum: quæcunq; incipiunt ad meliora proficere: & ad cœlestia & ad alta cõsurgere, longitudo appellent̃. Quæ ꝙ̃o inferiori parti, ꝓxima sunt, & ad uitia delabuntur, his latitudinis nomen impositum sit. Lata quippe & spacioſa uia, quæ ducit ad mortem. Hæc uniuersa & in cruce domini nostri Iesu christi intelligi queunt. Ascen- ꝑ.67.d dens quippe in altum, captiuã duxit captiuitatẽ: & descendit in inferiora terræ. Et post altitudinẽ & profundũ, in omnẽ terrã exijt prædicatio crucis: Atq; ita & altitudinem & profundũ, & longitudinẽ & latitudinẽ tenet. Nec mirũ si crux christi uniuersa possideat: cũ etiã si quis crucifixus fuerit cũ Christo, eandem habeat potestatẽ. Sciet quippe primum latitudinẽ ab inferioribus incipiens, & minora cognoscẽs. Deinde longitudinẽ eos, qui in terra positi, ad sublimia & alta festinant. Post hæc profundũ, aduersarias cõtrariasq; uirtutes, quæ contra nos in hoc mundo bellum gerunt. Et ad extremũ altitudinẽ: quia postq̃ noticiã earũ habentes, fecerimus nobis ea esse sub pedibus: tunc merebimur ad alta & excelsa cõscendere. Nec putandũ in hoc finẽ laboris nostri esse: ut radicati & fundati in charitate, possimus cõprehendere cũ omnib⁹ sanctis: quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo: nisi etiã omni studio nosse cupiam⁹, eminentẽ scientiæ charitatẽ christi: ut non simplex charitas, sed superemineñtes nota sit nobis: nec iste sit terminus habere noticiam supereminẽtis charitatis Christi, nisi addamus & aliud ut supereminentẽ charitatẽ scientiæ cõsequamur.

Ex quo

E Ex quo animaduertendū, quia grandem & immensam christus scientiæ habeat charitatē: id est eorū qui se scire desyderant, qui in lege eius meditantur die ac nocte: qui uerba uertunt in opera: & qđ ore meditanť, consūmant manu. Qui autē talis est: ut dignus sit per scientiā suam habere christi superēminētem charitatē, ille nihil debet aliud præter scientiam cogitare. Atq; ita implebitur in omni plenitudine dei: nō solum in præsenti sæculo, sed etiā in futuro: ut qui nunc plenus esse cœpit in studio per lectionem, postea perfectius impleat deo, qui est plenitudo omnium se complente.

a Ei autē qui potest sup omnia facere abundantius q̄ petimus aut intelligimus, scd'm uirtutē quæ operať in nobis: ipsi gloria in ecclesia, & in christo Iesu, in omnib⁹ generationibus sæculi sæculorum amen. Ca. IIII

b OBsecrō itaq; uos ego uinctus in dño, ut digne
c ambuletis uocatione qua uocati estis. Cūm
omni humilitate & māsuetudine, cū patiētia.
d Sufferēntes inuicē in charitate. Solliciti seruare unitatē
e spiritus, in uinculo pacis, Vnum corp⁹, & unus spiritus, sicut &

quidē uinculū hic peccati, & tenebras ignorātiæ, aduētu & prædicatione christi, ppheta ostendere dissolutas. Sed & superior sensus habet locū: q̄ uinculū, corpus sit: & tenebræ, terrena hæc habitatio: ubi sunt rectores tenebrarum, & mōtes tenebrosi: ad q̄s pedes prohibemur offendere. Qđ autē ait: Vt digne ambuletis uocatiōe q̄ uocati estis: Digne uocatiōe ambulare credendus ē: qui ingredit̄ p eum q̄ dicit: Ego sum uia: & non declinat, neq; ad dextram, neq; ad sinistrā: & auertit pedem suū ab omni uia mala: completurq; in eo: A dño gressus hominis diriguntur.

c Cum omni humilitate & mansuetudine cū patiētia. Qui terrā & cinerē esse se nouit: & post paululum in puluerē dissoluendum, nunq; superbia eleuabit̄. Et qui dei æternitate perspecta, breue & pene ad puncti instar humanæ uitæ spaciū cogitarit: ante oculos suos semp habebit interitū, & erit humilis atq; deiectus. Corruptibile em̄ corpus aggrauat animā: & terrenū hoc tabernaculū, sensum oppri mit mlta curantē. Propter qđ cū oī humilitate dicam⁹: Dñe nō est exaltatū cor meum: neq; elati sunt oculi mei. Omnis autē humilitas, non tam in sermone, q̄ in mente est: ut humiles nos esse conscientia nouerit: & nunq; nos uel scire, uel intelligere, uel esse aliquid æstimem⁹. Mansuetudo quoq; illa est, quæ nulla passione turbať: & specialiter ira & furore nō rumpitur. Quam qui habuerit, beatitudinē quæ dñi uoce promissa est, cōsequeť: ut possideat terrā: id est imperet corpori suo, domineturq; subiecto: & hæc sit eius prima hæreditas, in carne nō carnaliter uiuere. Nonnulli rugata fronte, dimisso supercilio, uerbisq; trutinatis, auctoritatē sibi doctorū & iudicum uendicāt. Non quo ipsi dignū aliquid arrogantia nouerint: sed quo simplices quosq; fratrū, sui quædā uideant cōparatione nescire.

d Sufferētes inuicē in charitate. Si quis intelligit quid sit, sufferētes inuicem in charitate: nō putabit in sanctos uiros hoc cōuenire mandatū: uerum in eos qui sunt in uirtutum initijs constituti. Sancti quippe nō habebunt qđ inter se inuicē sufferant: sed hi qui quasi homīes aliqua adhuc passione superanť. Nec mirū si Ephesij hæc audiant: cū in multitudine credentiū sint aliqui qui adhuc inuicem sufferre se debeant. Hoc ipsum mihi uideť significare & illud qđ ad Galatas scribitur: Alterutrum onera uestra portate. Possumus ergo utrunq; testimoniū & aliter interpretari: ut uel alterutrū onera portare, uel sufferre inuicē in charitate, & eos complere dicam⁹, qui diuites sunt, & inopiam pauperū subleuant. Si quis ægrotanti fratri præbet obsequiū, suffert eum in charitate. Si quis in cælibatu beatā transiens uitam, alium qui & uxorē habet & liberos, & seipsum uix potest pascere adiuuarit: & utcunq; potest, fuerit cōsolatus: alienum onus portasse laudabit̄. Est qui matrē uel sororē uiduam cernēs egestate tabescere, nō potest adiuuare: huic si quis porrexerit manū, sustinuit eū in charitate. Siue aūt supiorē sensum, siue posteriorē sequamur: nec peccantē fratrē, nec inopē cōsolať: qui nō habet charitatē, & cōtemnit uerba Apostoli cōmonētis: Debemus autē nos qui fortiores sumus, infirmitates imbecillorū portare: & nō nobis metipsis placere.

e Solliciti seruare unitatem spiritus, in uinculo pacis ꝛc. Ephesijs qui iam unitatē spiritus sancti fuerāt cōsecuti, recte dicit̄: Solliciti seruare unitatē spiritus in uinculo pacis. Qui em̄ quid habet: seruandi illi sollicitudo præcipit̄. Qui autē nō habet studiū: illi ut habere ualeat imperatur. Hic locus uel maxime aduersum hæreticos facit: qui pacis uinculo dissipato,

a Ei autē qui potest sup omnia facere abundantius q̄ petimus/aut intelligimus ꝛc. Ad id quod supra dixerat: Propterea curuo genua mea ad patrē: ex q̄ oīs paternitas in cœlis & in terra noīatur: ut det uobis scd'm diuitias suas uirtute cōfortari, & reliq̄: nunc infert: Ei aūt qui potest sup omnia facere abundantius q̄ petim⁹, aut intelligimus: hoc ostendens, se quidē iuxta imbecillitatē hoīs postulasse, quæ eis conducibilia uidebanť: cæterū q̄tū ad rei ipsius pertinet ueritatē: plus deum ualere tribuere, q̄ rogať: & spes nostras uinci effectib⁹: quia scd'm id qđ oportet orare, nescimus: & sæpe cōtra nos petimus æstimantes esse p nobis. Quāto em̄ melius erat fornicatori ægrotare, & debilitate torqueri, q̄ christi tēplū facere mēbra meretricis. Potens est ergo deus nō solum sup id qđ petim⁹, sed etiā sup id qđ intelligim⁹ tribuere. Euenit interdū ut sensum nostrū nō exprimamus in uocē, & mentē uerba nō explicēt: tacitoq; cogitatu gemitib⁹ inenarrabilib⁹, ut ipse Apl'us ait, nescio quid qđ dicere nō possum⁹, deprecemur. Præstabit igit̄ sup q̄ petim⁹, aut intelligim⁹, scd'm eā ỳtutē quæ operať in nobis: Vt quō nunc non iuxta meritū nostrū, sed supra uota dat nobis aliq̄: quæ nec petere ausi fuim⁹, nec si petissem⁹, æstimauimus nos mereri: ita & cætera tribuat: quæ nec mens potest cogitare, nec lingua proferre. Ipsi itaq; deo sit gloria: primū in ecclesia quæ est pura, nō habēs maculam neq; rugam: & quæ ppterea gloriam dei recipere potest: quia corpus est christi. Deinde in christo Iesu, quia in corpore assumpti hoīs, cui⁹ sunt uniuersa membra credentiū, omnis diuinitas inhabitet corporaliter. Quæ quidem gloria nō in præsens tm̄ tēpus extēdit̄, & futuris sæculis terminať, sed in omnes generationes, & sæculū sæculorū ineffabili æternitate permanet, crescit, augeť.

b Obsecro itaq; vos ego vinctus in dño / vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis. Ca. IIII

OBsecro itaq; uos ego uinctus in dño, ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis. Potest & in christi uinculis, & in carcere pro martyrio constitutus hæc scribere: melius autem est, si uinctum dñi, in christi charitate dicam⁹. Cuius rei & clæmens ad Corinthios testis est scribēs: Vinculū charitatis dei quis poterit enarrare? Et in primo regnorū libro legimus: Factū est post uerba hæc, colligata est anima Ionathæ cum anima Dauid. Et propheta de apostolis: Post te (inquit) sequent̄ uinctis ferro manib⁹. Qui em̄ christū diligūt, sequunt̄ eum charitatis uinculis colligati. Est & alia expositio: quæ recipienda sit, nec ne, erit in potestate lectoris: Vinculum animæ, corpus hoc dici: & quia Paulus ob ministeriū euangelij corpus acceperit, cōsequēter christi uinctus sit appellatus. Corp⁹ hoc uinculū dici: & eos qui in corpore uincti sunt, uinctos terræ appellari: Hieremias quoq; in secundo alphabeto testať dicens: Vt humiliaret sub pedib⁹ suis oīes uinctos terræ. Et alibi hoc ipsum legim⁹ ex christi persona, dicētis his qui erāt in uinculis, exite: & qui in tenebris, reuelamini. Potest

1. Cor. 13. 2. Reg. 18. a Ps. 106. a Treñ. 3. d Esa. 49. c

Esa. 30. e Prouer. 4. d Ps. 36. d Sap. 9. c Ps. 130. a Gal. 6. a Roma. 15. a

A dissipato atq; corrupto, putant se tenere spiritus unitatē: cum unitas spiritus, in pacis uinculo cōseruet. Quādo
4.Cor.1.b enī nō idipsum omnes loquimur: & alius dicit: Ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephe, diuidim⁹ spiritus unitatē: & eam in partes ac mēbra discerpim⁹. Nec statim aliquis illud opponat: Quō ergo diuersæ sunt gratiæ, & uaria charismata: cum unitas custodienda sit spūs. Sunt quidē uariæ donationes, sed in eodē spiritu: & diuersa ministeria, sed idem dñs: & multiplices operationes: sed ipse deus qui
1.Cor.12.a operat oīa in omnibus. Q. aūt ait: unū corp⁹, & unus spūs: uel simpliciter unū corp⁹ christi intelligit, quæ est ecclesia: uel certe q. ex uirgine est dignatus assumere: ne illū quidā putent totiēs corporatū, quotiēs in ueteri apparuit testamēto. Et unus spūs sanctus: unus quippe largitor, & sanctificator est omniū. Vel certe unū corpus, ad uitā refert & opera, quæ græce dicunt πρακτικὸς βίος: & unus spūs, ad scientiā & contemplationē, quæ ꝓprie uersat in corde: & ab illis appellat θεωρία. Cū ergo mēbrū quis fuerit ecclesiæ: nec ab uno eius spiritu separatus, cōsequēter erit in una spe uocationis. Quæritur quō una spes uocationis sit: cum apud patrē diuersæ sint mansiones. Ad q. unā spem uocationis, regnū cœlorū, quasi unū bonū dei patris esse dicemus: & in una domo uarias mansiones. Alia enī gloria
4.Cor.15.c solis, alia lunæ, alia stellarū. Aut certe illud subtilius indicatur: q. in fine & cōsummatione rerū, in pristinū statū restituēda sint omnia: qñ omnes unū corp⁹ efficimur: &
Iob.17.c in uirū perfectū reformamur: & oratio ꝓ nobis saluatoris implet: Pater da: ut quō ego & tu unū sum⁹, sic & isti in nobis unū sint. Nō ignoro in eo q. nunc exposui, solliciti seruare unitatē spūs in uinculo pacis: spiritū a plærisq; nō sanctū accipi, sed affectum mentis atq; sententiā:
B iuxta quā omniū credentiū erat anima & cor unū: Et ab
1.Cor.7.f Apl̄o uirgini præcipit: Vt sit sancta, & corpore & spiritu: carnis uidelicet opere, & mētis affectu. Sed & generalis explanatio ad specialem interpretationē trahi potest: q. seruet unitatē spūs in uinculo pacis: qui nō rapiat omni uento doctrinæ: neq; in morem stulti quasi luna mutet, nunc diabolo seruiēs, nunc deo: Habeat ỹo unū corpus bonorū operū: & semp carnē suā deo tēplum exhibeat: Et unū spiritū, eadē semp sentiēs, in una spe uocationis: ut nequaq; de repromissionib⁹ ambigēs, in resurrectiōe & restitutione oīm, solida mēte cōfidat. a ¶ Unus dñs/ una fides/ unū baptisma ꝛc. Quō alia est fides baptismate, deo & dño: sic baptisma, dñs & deus, alia sunt a tribus singulis, quæ pariter nominant. Hoc autē dico ꝓpter Sabelliū: qui eundē deū patrē arbitrat & filiū: confunditq; personas, dum eandē diuinitatē in utroq; deprehendit. Ecce manifestissime unus dñs filius, & unus deus pater uocant. Q. ad Corinthios quoq; pleni⁹ scriptū est: Sed
1.Cor.8.b nobis unus deus pater, ex q̄ oīa: & unus dñs noster Iesus christus, ꝓ quē oīa, & nos ꝓ ipsum. Sicut enī deo patri nō adimit filius ne dñs sit, cū dñs solus ipse dicat: ita & filio nō aufert pater ut deus sit, quia pater deus tm̄modo no/
Ps.99.a minatur. Legim⁹ & in alio loco: Et scitote, qm̄ dñs ipse est
Deut.6.a deus. Et alibi: Dñs deus tuus, deus unus est. Si enī ut existimant Arriani, deus pater solus est deus: eadē cōsequētia, solus erit dñs Iesus christus: & nec pater erit dñs: nec filius deus. Sed absit ut nō sit uel in dñatione deitas: uel in deitate dominatio. Vnus est dñs, & unus est de⁹: quia patris & filij dominatio, una diuinitas est. Propterea & fides una dicit: quia similiter in patrē, & in filiū, & in spiritum sanctū credim⁹, & baptisma unū. Eodē enī modo & in patrē, & in filium, & in spiritū sanctū baptiçamur. Et ter mergimur, ut trinitatis unū appareat sacramentū. Et nō baptiçamur in nominibus patris & filij & spūs sancti,

a sicut & uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnūs dñs, una fides, unum baptisma: unus deus & pater omnium: qui super omnes, & per omnes, & in omnibus.
b Vnicuiq; aūtē nostrū data est gratia scd̄m mensuram
c donationis Christi. Prōpter q. dicit: Ascēdens in altū, captiuā duxit captiuitatem: dedit dona in hominibus.

Quod autē sed in uno nomine q. intelligit deus. Et miror qua consequētia in uno uocabulo, eodē opere, & eodē sacramento, naturæ diuersitatē, Arrius, Macedonius, & Eunomi⁹ suspicent: cōcordante in impietate discordia, & creaturæ in filio & spiritusancto: cœnosum fontē tenētes, diuersos hæreseos riuulos duxerint. Vnum baptisma: & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit: & cōtra oēs hæreticos: ut sciāt nō habere se baptisma/ ta: sed in una Christi eccl̄ia fontē esse uitalem. Pōt unū baptisma & ita dici: q. licet ter baptiçemur, ꝓpter mysteriū trinitatis: tñ unū baptisma reputet. Vnū quoq; baptisma est in aqua, in spiritu, & in igne: Et de q̄ dñs loquit: Baptisma habeo baptiçari. Lu.12.f
Et alibi: Baptismate meo baptiçabimini. Diuersitas autē Mar.10.f præpositionū in quib⁹ dicit: unus deus & pater omniū qui sup oēs, & ꝑ oēs, & in oīb⁹: diuersam intelligentiam sapit. Super oēs enī est deus pater, quia auctor est omniū: Per oēs filius: quia cuncta trāscurrit uaditq; ꝑ oīa: In oīb⁹ spūs sanctus: quia nihil absq; eo est. Nec ỹo putandū, unū deū & patrē omniū esse cōmuniter: ut scilicet ad irrationabilia iumēta, nomē patris possit aptari: sed quō si in decem hominib⁹, quinq; filijs, & quinq; seruis pariter dicerem⁹: horū decē, unus est dñs, & unus est pater: nō utiq; oīm patrē, nec dñm omniū uocarem⁹: Sic & in eo q. ait: Vnus deus & pater omniū, aliorū pater, aliorū deus accipiendū est. Tale quid de creaturis & de deo etiā Zeno cū suis Stoicis suspicatur. Quē secutus Vergili⁹ ait: Deū nāq; ire ꝑ oēs terras q; tractusq; maris, & reliq̄. Et, Principio cœlū ac terras, camposq; liquentes: Lucentēq; globū lunæ, titaniaq; astra: Spiritus intus alit, totāq; infusa per artus, Mens agitat molem, & magno se corpore miscet. Quidā hoc q. est scriptū: Sup omnes, & per oēs, & in oīb⁹: ad patrē & filiū & spiritūsanctū, sic æstimāt esse referendū: ut sup oīa pater sit, quia auctor est omniū: per oēs filius, quia ꝑ filiū creata sunt oīa: in oīb⁹ spūs sanctus, ipse enī credentib⁹ datur: & tēplū sumus spiritussancti: & pater & filius habitant in nobis.

D

b ¶ Vnicuiq; autē nostrū data est grā scōm mensurā donationis christi. Licet deus pater, super oīa sit, & ꝑ oēs, & in oīb⁹: tñ gratia iuxta mēsurā credentib⁹ datur. Non quod ad mensurā spiritū & gratiā tribuat deus: magnificentiæ enī ei⁹ nō est finis: sed q. iuxta mēsurā uasculorū infundat liquorē: tantū muneris largiēs, quantū potest ille cui donat accipere. Nec enī ad mēsurā dat deus spiritum: aut potest habere mēsurā, q̄ æqualiter ubiq; diffusum est. Q. ut manifestius fiat, impfectū licet & nō implens similitudinē: tñ ꝑ q. possit intelligi q. dicit, sumam⁹ exēplū. Mare certe immēsum est: & capacitas ei⁹ deo soli nota: ex hoc si quis uelit multis hoīb⁹ scd̄m id q. gestare queunt tradere: necesse est ut ad mensurā unicuiq; tribuat: & partes eius mēsurā recipiant: cui⁹ soliū immēsurabile est. Ita & spūssanctus, immēsus quidē est: & nullo fine cōcludit: tñ unicuiq; dat scd̄m q. expedit. Et simul notandū q̄ hæc eadē gratia quæ nunc attributa perhibetur, scd̄m mensuram donationis christi data sit nobis.

c ¶ Propter qō dicit: Ascēdens in altum/ captiuā duxit captiuitatē ꝛc. Quia supra dixerat: Vnicuiq; autem nostrū data est gratia scd̄m mēsurā donationis christi: ut confirmaret hæc ipsa dona, quæ post paululū quoq; enumerat dicens: Et ipse dedit quosdam quidē apl̄os, q̄sdā autē ꝓphetas, alios euāgelistas, alios pastores & magistros, & reliq̄, a saluatore esse donata, testimoniū de sexagesimo/ septimo psalmo assumpsit: ut sciam⁹ illas esse manubias hoīb⁹ distributas, q̄s Christus uictor emeruit. Ascēdens quippe in altū, captiuā duxit captiuitatē. Nos qui nunc in christo credimus de gentib⁹ congregati: cum essemus

t creatura

E creatura dei, a diabolo capti sumus: & eius satellitibus distributi. Venit igitur dñs noster Iesus Christus scd'm
Eçech.9.a et.12.a Eçechielē, uasa secū captiuitatis apportans: & operto capite, ne ab aduersarijs cognosceretur: prædicauit his qui capti erant remissionē: & qui tenebant in uinculis, solutionē: & nos de canis hostiū, & de compedibus liberauit: sicut illam in euāgelio mulierē: de qua ipse commemorat: Hanc
Lu.13.d aut filiam Abraham quam ligauit satanas iā decē & octo annis, nō oportuit solui de uinculo hoc in die sabbati. Liberatosq; nos & per nouā captiuitatē, de captiuitate ueteri erutos, secū duxit in cœlū: & his ipsis quos de inimicorū manu uictor eripuit, diuersa gratiarū dona largitus est. Et eleganter hic posuit, dedit dona in hoīb⁹: cū in psalterio
ps.67.d scriptū sit, accepit dona in hominib⁹. Verū ibi quia nec dum factum erat, sed futurū promittebat: ꝓpterea dicit accepisse. Hic ꝙo cum Apl'us scribit, quia iam dederat: & in uniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant: idcirco nō accepisse scribit, sed dedisse. Alij hunc locū ita edisserūt, q̄ ob id dñs noster Iesus christus ad cœlos uictor ascēderit: ut inde angelos cæterasq; uirtutes ad custodiam ecclesiarū suarū mitteret. Et dum indignus sit locus iste terrenus, sublimium potestatū habere præsentiā: quodammodo illæ sustinuerint captiuitatē. Ideo em̄ (inquiunt) ascendit in altū: ut captiuās captiuitatē, dona hominib⁹ largiret. Hoc aūt totū ideo Apl'us replicat: ut quia superius dixerat: Sufferētes inuicē in charitate, solliciti seruare unitatē spiritus in uinculo pacis: doceret in diuersis charismatibus eccleſiam esse cōcordem: & non statim schismatū &
F dissensionū occasionē dari: quia scd'm mensurā donationis christi unusquisq; nostrū accepisset dona: Non eadē, sed in unū corpus, & in unū spiritū omnes uocatos esse: id est: ut sicut unus dñs est, & una fides, & unū baptisma, & unus deus pater: ita & nos in charitate idipsum sim⁹: in pacis uinculo, seruantes spiritus unitatem. a ¶ Quō autē ascēdit q̄d est/nisi q̄ et descēdit in inferioza terrę? Qui ascēdisse nunc dicit: ꝓpterea ascēdit, quia ante descenderat: Hoc enim sonat: qd' autē ascēdit, quid est, nisi quia & descēdit? Requirendū itaq; sup eo qd' alibi scriptum est:
Ioh.3.b Nemo ascēdit in cœlū, nisi qui de cœlo descēdit, filius hominis, quō ascēderit ante descēdens. Q. ñ em̄ hæc loquebatur: post descensionē e cœlis, se quōdā ad cœlos ascendisse mōstrabat. Necnō & illud pariter retractandū: quō ipsa descensio & ascensio sentienda sit: Vtrum nam scd'm corpus localiter, an supra corpus spiritualiter, uel certe utroq; modo. Inferiora autem terræ, infernus accipit: ad quē dñs noster saluatorq; descēdit: ut sanctorū animas quæ ibi tenebant inclusæ, secū ad cœlos uictor abduce-
Matth.27.f ret. Vnde & post resurrectionē eius, plurima corpora iustorum in sancta ciuitate uisa sunt. Q. d' autē infernus in
ps.105.c inferiori parte terræ sit: & psalmista testat dicens: Aperta est terra & deuorauit Dathan: & operuit super cōgrega-
Nume.16.e tionem Abyron. Et ipsum in Numerorū libro pleni⁹ ex-
ps.54.c plicatur. Alio quoq; loco legim⁹: Veniat mors sup eos: & descēdant in infernū uiuentes. b ¶ Qui descēdit/ipse est q̄ ascēdit sup omnes cęlos: vt impleret oīa. Nunquid corporaliter omnes cœlos, & uniuersas sublimitates, & cœlorū circulos, q̄s philosophi spheras uocant, transiens atq; transcendens, stetit in summo cœli fornice: & ut ipso uerbo utar, apsidē? An certe omnia corporalia contēnēs atq; despiciens: & æterna cōtemplans, super cœlos: id est super inuisibilia stetisse credendus est: qd' ego melius puto. Descēdit ergo in inferiora terræ, & ascēdit super oīes cœlos filius dei: ut nō tm̄ legē ꝓphetasq; cōpleret, sed & alias quasdam occultas dispensationes, quas solus ipse nouit cum patre. Neq; em̄ scire possum⁹, quō & angelis & his qui in inferno erant, sanguis christi profuerit: & tm̄ quin profuerit, nescire non possumus. Descendit quoq; ad inferos, & ascendit ad cœlos: ut impleret eos qui in illis regionibus erant, scd'm id qd' se capere poterant. Ex quo sciendum q̄ anteq̄ christus descēderet & ascēderet, uacua fuerint omnia & plenitudine illi⁹ in diguerint. Hic locus aduersum Hebionē, & Fotinum uel maxime facit. Si em̄ ipse est ascendens in cœlos, qui de cœlis ante descēderat: quō dñs noster Iesus christus nō ante Mariam est, sed post Mariam? Necnō & contra eos, qui duos filios insano errore confingunt: filium uidelicet dei, & filium hominis. Ecce hic apertissime dicitur, q̄ ipse sit ascēdens atq; descēdens. Nec statim ista dicentes, locum alteri hæresi damus: quæ dimidiatā christi asserit dispensationē: sed sic unum & dei & hominis filium cōfitemur: ne dispēsationē assumpti hominis, qua saluati sumus, ex parte credētes, in parte truncem⁹.

a Quōd autem ascendit quid est, nisi quia & descēdit in
b inferiora terræ? Qui descēdit, ipse est qui ascēdit super
c omnes cœlos: ut impleret omnia. Et ipse dedit quōsdā quidem apostolos: quosdam autē prophetas: alios ꝙo euāgelistas: alios autē pastores & magistros, ad instructionem sanctorū, in opus ministerij, in ædificationem corporis christi.

G

c ¶ Et ipse dedit quosdā quidē apostolos: quosdā autē ꝓphetas ⁊c. Et ex hoc loco manifestissime cōprobatur, patris & filij una diuinitas. Si quidē hoc qd' nunc christus
1.Cor.12.d tribuisse describitur: in prima epla ad Corinthios, deus pater dedisse narratur. Alios em̄ (ait) posuit deus in ecclesia, primo apl'os, scd'o prophetas, tertio doctores, deinde uirtutes, & dona sanitatū, opitulationes, gubernationes, genera linguarū. Q. d' Sabellius non intelligens, patrem cōfundit & filium, dum eandē operationē esse nō putat diuersorū. Et simul notandū, q̄ hic apostolos, ꝓphetas, euangelistas, pastores, & magistros dedisse Christus: ibi ꝙo eosdē pater posuisse memoret. Posuit itaq; siue dedit pater & filius primo apostolos, scd'o ꝓphetas: Non illos qui futura uaticinent, quales in ueteri legim⁹ testamento: sed qui infideles & imperitos, arguant atq; dijudicēt.
2.Cor.11.c Tales quippe prophetas noui testamenti in alia epistola esse definit. Tertio euāgelistas, quorū specioſi pedes sunt ad annunciandam pacem. Nec ꝙo putandum q̄ sicut in superioribus tribus, alios dixit esse apostolos, alios prophetas, alios euangelistas: ita & in pastorib⁹ & magistris, officia diuersa posuerit. Non enim ait: alios autem pastores & alios magistros: sed alios pastores & magistros: ut qui pastor est, esse debeat & magister. Nec in ecclesijs cuius sanctus sit, pastoris sibi nomen assumere: nisi possit docere q̄s pascit. Vel certe aliter: ut unus atq; idem præses ecclesiæ, sit pastor & doctor: Pastor ouium, magister hominū. Homines quippe & iumenta saluos facies do-
ps.35.b mine. Arbitror hodie quoq; in ecclesijs, quēadmodū propheta & euangelista, pastor quoq; inuenit & doctor: ita posse & apostolum repperiri: in quo apostolatus signa & indicia compleant: & e regione esse plurimos tam foris, q̄m intus: tam in ecclesia q̄m in hæresib⁹, qui pseudoapostoli sint & pseudoprophetæ, & pseudoeuangelistæ, & pseudopastores, & pseudomagistri. Et de hæresibus quidem nulla dubitatio est: quin scd'm falsam fidem, falsa uniuersa possideant. In ecclesijs autem nonne uobis uidēt falsi esse pastores: qui non pascunt oues cum disciplina, sed quasi mercennarij nequaq̄ gregis salutem cogitant: quod errauit non cōuertentes: & quod perijt non quærentes: sed tm̄modo de ouibus lac & lanam, cibos uidelicet & uestimēta captantes. Neq; ꝙo absq; ordine in hæc putemus apostolum subito prorupisse: uerū quia præmiserat esse deum super omnia, & per omnia, & in omnibus: & unicuiq; sanctorū datam gratiā scd'm mensuram donationis christi: nunc addit alios apostolos, alios prophetas, alios euāgelistas, alios pastores & magistros esse in ecclesia distributos: qui necessarij sint ad perfectionē instructionēq; sanctorū in opus ministerij, in ædificationem corporis christi: quia cum corpus dñi ecclesia sit, &

H

ecclesia

A ecclesia de uiuis lapidibus constructa: hi quos supra memorauimus in ecclesia constitutos, id habent operis: ut secm dispensationē & officia sibi credita, ecclesiam christi, id est corpus eius ædificent. Si quis igitur non ædificat ecclesiam christi, nec plæbem sibi subiectam instruit: ut de subiecto populo, Christi ecclesia construatur: iste nec apostolus, nec propheta, nec euangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.

a ¶ Donec occurramꝰ omnes in vnitate fidei ⁊c. Quærendū quos omnes dixerit occurrere in unitate fidei: Vtrum nā omnes homines, an omnes sanctos, an certe omnes qui rationis capaces sunt. Videtur autem mihi de omnibus hominibus dicere: quia multi uenti doctrinarum sunt: Et flatu eorum fluctibus concitatis, huc atq; illuc homines incerto cursu, & uario ferunt errore. Vnde omni studio laborandum, primum in fidei occurrere unitate: deinde in eadem unitate, habere agnitionē filij dei. Quorū cum fuerit secura possessio, paruuli esse cessantes: & mensurā interioris hominis recipientes, quæ mensura plenitudinis, mensura Christi est: perfecti uiri uocabulum sortiemur: ita tamen ut ad consummatam ætatem plenitudinis christi, omnis credentiū turba perueniat: & nequaq; in dogmatibus fluctuans, ad instar paruulorū gurgite

B infidelitatis feratur incerto: dum uenti hincinde perflantes, hæreticorū uidelicet, siue sapientium sæculi, diuersæ compugnantesq; rationes, naufragium audiētibus aut inferunt, aut minant: dum alij absq; uoluntate fallaciæ: ea tñ quæ falsa sunt, prædicāt: alij ꝙo oñi calliditate erroris laqueos cōponētes, nos decipere & uincere festinant. Cū autē occurrerint atq; peruenerint sancti in mensurā supradicti uiri: tunc intelligentes charitatē christi, augebunt in eo omnia quæ acceperant semina ueritatis, habentes corporis ecclesiæ caput dominū Iesum. Quia ꝙo ait: Vt ultra nō simus paruuli fluctuantes, & reliqua: se quoq; fluctuantē & paruulū esse cōtestans, retractandū uidetur: utrum ne hæc secm humilitatē locutus sit: An certe ex parte uidens, & ex parte cognoscens, intellexerit quantū a perfecta absit scientia: & in uera cōscientiæ suæ uerba proruperit. Si quis igitur uult eum hæc secm hu

1. Cor. 13. c militatē locutū, illo utetur exēplo: Qñ eram paruulus, loquebar ut paruulus: cogitabam ut paruulus: sapiebam ut paruulus. Quādo ꝙo factus sum uir, euacuaui ea quæ erāt paruuli. Alius ꝙo ad ista respōdeat: comparatione multorū, in ætatem perfecti uiri apostolū peruenisse: ad ea ꝙo quæ reposita sanctis sunt, adhuc paruulum nuncupari: Si quidē oñes apostolos qui in christo

Esa. 8. d credant, paruulos ꝓpheta cōmemorat dicens: Ecce ego & paruuli quos dedit mihi deus. Post hæc attentius diserendū: ne forte uere iuxta humilitatē nō solū paruulū apꝰ se esse dixerit, sed fluctuantem & omni doctrinarū flatu in diuersa raptatū, in fallacia hominū, in nequitia, ad circūuentionis errorē. Qui autē uult hæc eum nō de humilitate, sed de cōsciētia ꝓtulisse, dicit: Paulus apꝰ, homo erat acuti & acris ingenij: & qui ad primos quosq; disputantiū conatus, sagaci mēte quæ erāt inferēda, prænosceret. Videbat igit sæpe ex utraq; parte sic dici: & tam uerisimilia in rebus cōtrarijs asseri, ut ambigere facerent audientē: idcirco ut hō & adhuc in fragili corpusculo cōstitutus, circumferebat quidē omni uento doctrinæ, sed non elidebatur in saxa: nec nauis eius gurgitibus implebatur: Stabat quippe in puppi gubernaculum tenens: & spumantes hæreseos fluctus, fidei securitate fran

corporis Christi. Donēc occurramus omnes in unitate fidei & agnitionis filij dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Vt ultra non simus paruuli fluctuantes, & circūlati omni uento doctrinæ, in fallacia hominum & astutia, ad circumuentionē erroris. Veritatē autem facientes in charitate, augeamus in

b ipso omnia, qui est caput christus. Ex quō totū corpus compactum & cōglutinatū per omnē iunctura submi-
nistrationis, secm operationē in mensurā uniuscuiusq; membri augmentum corporis facit in ædificationē sui
in charitate.

C gebat: Non tamen intrepidus & securus, nec quietus & placidus, prospiciebat uentos hincinde perflantes, & solicita aure captabat, uincebatq; cōtraria, sed non erat illi secura uictoria. Quia igitur aduersariorū uerba, atq; rationes, quibus ueritatē euertere nitebantur: uidebat nō facile posse superari: & oñi calliditate plenas, dialecticæ quoq; imo diaboli arte contextas: sperabat ꝺei auxiliū, ut omnē deliberationem de mēte sua ꝓpelleret: & certe atq; defixe absq; ulla molestia crederet ueritati: & augeret eam in dilectione Christi: quem sciebat & sui & totius ecclesiæ corporis caput. Sciendum q; hic locus in græco manifestior sit: dum aūt in latinū e uerbo transfertur ad uerbum, sensus sermonibus inuoluti, obscurum facere quod dicitur. b ¶ Ex quo totum corpus compactum ⁊ conglutinatum per omnem iuncturam submi nistrationis ⁊c. In fine rerum, cum deum facie uidere cōperimus ad faciem: & in mensuram peruenerimus ætatis plenitudinis Christi: de cuius plenitudine nunc omnes accepimus: ita ut Christus non ex parte sit, sed totus in nobis: & relictis initijs paruulorum creuerimus in eum uirum: de quo ꝓpheta dicit: Ecce uir oriens no- Zach. 6. c
men illi. Et Iohannes baptista commemorat: Post me ue Iob. 1. b
nit uir qui ante me factus est, quoniā ante me erat: tunc in occursu unius fidei, & unius agnitionis filij dei: quē nunc pro uarietate mentium, non una nec eadem fide & agnitione cognoscimus: totum corpus quod prius dissipatum fuerat, & in diuersa laceratum, in suam compagem iuncturamq; redigetur: ita ut una subministratio eademq; operatio, & unius ætatis consummata perfectio, totum crescere faciat corpus æqualiter: & omnia membra iuxta mensurā suam incrementum ætatis acciD piant. Hæc autem tota ædificatio per quam ecclesiæ per partes corpus augetur, mutua in se charitate complebitur. Totas rationabiles creaturas sub unius rationabilis animalis intelligamus exemplo: & quodcunq; de huius membris dixerimus & partibus, hoc sciamus esse referendum ad unamquamq; rationabilem creaturam. Putemus hoc animal ita per artus, uenas, carnesq; laceratum: ut nec os ossi hæreat: nec neruus iungatur ad neruum: separatim oculi iaceant, seorsum nares: manus alium locum teneant: alio proiecti sint pedes: & reliqua membra in hunc modum inter se dispersa sint & diuisa. Finge aliquē uenire tantæ scientiæ medicum, qui iuxta fabulas ethnicorū, Aesculapium possit imitari: & in nouam figuram nouumq; nomen Virbium suscitare: hic necesse habebit unumquodq; membrum suo loco restituere: & compagem copulare compagi: & quodam glutino partibus restitutis, unum corpus efficere. Hucusq; nobis una similitudo processerit: nunc in eandem similitudinem ad id quod intelligi uolumus, aliud trahatur exēplum. Paruulus crescat: & occulto æuo in perfectam adolescat ætatem: suum manus augmētum habebit, sua pedes sentient incremēta: uenter dum nescimus, implebitur: humeri dum falluntur oculi dilatantur: & omnia membra per partes iuxta mensuram suam sic crescunt: ut tamen nō sibi, sed corpori uideant augeri. Ita igitur & in restitutione omnium, quando corpus totius ecclesiæ nunc dispersum atq; laceratū, uerus medicus Christus Iesus sanaturus aduenerit: unusquisq; secm mensurā fidei, & agnitionis filij dei: quem ideo agnoscere dicitur: quia prius nouerat, & postea nosse desiuit, suum recipiet locum: & incipiet id esse qꝰ fuerat: Ita tamē ut non iuxta

E altam hæresim, omnes in una ætate sint positi: id est omnes in angelos reformentᵉ: sed unumquodq; membrum iuxta mensuram & officium suum perfectum sit. Verbi gratia: ut angelus refuga id esse incipiat q̄ creatus est: & homo qui de paradiso fuerat eiectus, ad culturā iterum paradisi restituatur. Ista autē uniuersa sic fient: ut inuicem inter se charitate iungantur: Et dum congaudet mēbrū membro: & in alterius proiectione lætaᵉ christi corpus, ecclesia primitiuorū habitet in cœlesti hierusalem: quā in alio loco Apostolus matrē sanctorum uocat. Idcirco (ut supra diximus) hæc apud nos obscuriora sunt: quia μεταφορικῶς dicuntur in græco: Et omnis metaphora si de alia in aliam linguam transferaᵉ ad uerbū, quibusdā quasi sentibᵍ, orationis sensus & germina suffocanᵉ. a ¶ Hoc ergo dico et contestor in domino: vt non amplius ambuletis / sicut et gentes ambulant in vanitate sensus sui obscurati mente ꝛc. Hoc ergo (ait) dico uobis, o Ephesij: uosq; contestor: ut quia occursuri estis in mensurā ætatis plenitudinis christi, non ambuletis sicut ambulant gentes: quæ idolis seruientes, & sensu & mente abutunᵉ in praua. Quæ cum ideo acceperint animam & intellectum ut cognoscerent deum, abalienati sunt a uita eius: quā aliā absq; christo non nouimus: & in sui cordis ambulant cæcitate. Atq; utinam peccasse sufficeret: & uel sero agerent pœnitudinem, damnarētq; uitia in quibus iugiter inhiarunt, esset remedium resipiscere post errorē. Nunc ꝙo desperantes, se & in ritum irrationabilium bestiarū, cœno uoraginiq;

F mergentes tradiderūt impudicitiæ atq; luxuriæ: operantes quicquid corpus uoluit, mens desyderauit, libido suggessit. Et cum nihil omnino prætermiserint quod immundum sit, hoc totum fecere in auaricia: dum nunq; luxuriando satianᵉ, nec eorū terminū habet uoluptas. Aut certe ultra cōcessam uiri ad fœminam cōiunctionē, ad maiora conscendunt: masculi in masculos turpitudinem operantes: & mercedem erroris sui in semetipsis recipientes. Vanitas sensus, & mentis obscuritas, bifariam diuiditur: in sæculi huius negocia, & in sapientiam sæcularem: quando aut in his quæ mundi huius sunt & citō transeunt, detinemur: aut non profutura cognoscimus. Nōne uobis uideᵉ in uanitate sensus, & obscuritate mentis ingredi: qui diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur: qui physicus perscrutator, oculos trans cœlū leuat: & ultra profundum terrarū & abyssi, quoddā inane demergit: qui iambum struit, qui tantā metrorū syluam in suo studiosus corde distinguit & congerit: & ut alterā partem transeam, qui diuitias per phas & nephas quærit: qui adulatur regibus, hæreditates captat alienas & opes congregat: quas in momēto cui sit relicturus, ignorat? Quod autem ait: qui desperantes semetipsos, id est οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς, multo aliud in græco significat q̄ in latino: desperantes quippe ἀπηλγηκότες nominantur. ἀπηλγηκότες autem hi sunt qui postq̄ peccauerint, non dolent: qui nequaq̄ sentientes ruinam suam, feruntur in pronum: & tanq̄ bestiæ ferrum uidentes, in mortem ruunt. Pone mihi duos in uno uitio deprehensos: alterū qui intelligat, plangatq; quod fecit: alterū qui delectᵉ in scelere: & non solum non doleat, uerumetiā glorieᵉ: & putet se quandā turpitudinū palmā & uictoriam consecutū: nonne tibi uidetur ille dolere: & hic penitus non dolere? Exprimamus si possimus uerbum de uerbo: & dicamus ἀπηλγηκότες, indolentes, siue indolorios. Nam & quidā philosophorū ἀνηλγησίαν, id est indoloriā prædicauit. Hi qui naturas uarias introducūt,

G sciant, ppterea gētes in uanitate sensus obscuratis mētibᵍ ambulare: quia ignorantiæ se & cæcitati dederint. Nemo eñ imperitus appellaᵉ & cæcus: nisi is qui cognoscere potest & uidere. Nec dicimᵍ cæcū esse lapidē: & brutū animal ignorare: quia nō ab eo quæriᵉ, nec eius naturæ est, ut cognoscat & uideat. Sinautē in natura gentiū fuit, ut dei uitam intelligerent & uiderēt: nō choicorū & spiritualiū natura uaria, sed uoluntas. Dixeramᵍ supra operationē immunditiæ omnis in auaricia: nō ad auariciā ut sonat simpliciter pertinere, sed ad libidinem atq; luxuriam: Debemus hunc sensum alterius loci testimonio cōprobare. In prima ad Thessalonicēses epistola scribiᵉ: Hæc est eñ uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos a fornicatione: ut sciat unusquisq; uestrū suū uas possidere in sanctificatione & honore: nō in libidine desyderij, sicut & gētes quæ nō nouerūt deū: ut ne quis supergrediaᵉ, & circūscribat in negocio fratrē suū: qñ uindex est dñs de his oñibᵍ: sicut & prædiximᵍ uobis & testificati sumᵍ. Non eñ uocauit nos deus in immundicia, sed in sanctificatione. Diligēter obserua: quia ad castitatē nos ꝓuocans: & uolens uxoribᵍ tñ esse contentos dixerit: Ne quis supergrediaᵉ, & circumscribat in negocio fratrē suū. i. ne suā cōiugem derelinquēs, alteriᵍ polluere quærat uxorē. Vbi nos habemᵍ, & circūscribat in negocio fratrem suum: in græco legiᵉ, καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. πλεονεξία autē auaricia nuncupaᵉ: quā nos possumᵍ uim uerbi transferētes, sic in præsenti loco exprimere, ut ne quis supergrediaᵉ: & auarus fraudet in negocio fratrē suū. Quæ eñ consequētia est, uel in illo capitulo qđ nunc ad exēplū uocauimus: uel in hoc qđ principaliter ad Ephesios conamur exponere: inter impudicitiā & immundiciā, castitatē q̄q; & affectū cōiugalem, extraordinarie repēte auariciā nominari. Non uobis molestū sit, si diu in obscuriorib⁹ immoremur: causati enim in principio sumus, inter omnes Pauli epistolas, hanc uel maxime & uerbis & sensib⁹ inuolutā. b ¶ Vos autē non ita didicistis christū / si tñ illum audistis ꝛc. Si oñes qui christum audire uideᵉ, audirēt: nunq; ad Ephesios, & certe illos quibᵍ sacramēta christi reuelarat, Apl̄us diceret: si tñ illum audistis. Discere aūt christū, idipsum est, q̄ nosse uirtutē: & audire illum, non differt ab eo si diceret: audire sapientiā, iusticiā, fortitudinem, tēperantiā, & cætera quibus christus uocaᵉ. Si quis ergo christū audiuit & didicit, nō ambulabit in uanitate sensus sui: nec obscuratus mēte gradieᵉ: neq; erit abalienatus a uita dei: habebit etiā sciētiā ignoratiōe discussa: & īmisso tenebris lumine, oīs de oculis cordis eiᵍ cæcitas auferēᵉ. Qđ cū habuerit, non se tradet impudicitiæ: nec operabiᵉ omnē immūdiciam in auaricia, cōcessos fines prætergrediēs nuptiarū. Si autē aliqñ cōtigerit ut aliqua passione supereᵉ, dolebit super uulnere suo: & cōscientiæ tormēta patieᵉ: quia liberā frontē, & puritatē īmaculatæ mentis amiserit. Discamᵍ igitur christū & audiamᵍ illū: si quis est qui pōt dicere: An experimentū quæritis eius qui in me loquiᵉ christus. Curramus ad eum diebus ac noctibᵍ, ad os eius & ad eloquium pendeamᵍ. Christus nobis loquiᵉ: spūssancti sunt uerba quæ promit. Statuit eñ deus in ecclesia primū apl̄os, secdo ꝓphetas, tertio doctores. Sed nec illud est desperādū, qđ aliqñ ipse in mentibus nostris christus loquaᵉ: & per semetipsum nos doceat: & organū oris nō quærat alieni: tantū nō simus subditi peccato: nec corpus nostrū delicta possideant: & ingredietur in illud sapientia. c ¶ Sicut est veritas in iesu. Vocabulum, Iesus, interdū eum hominē significat: quia deo uerbo

Galat. 4. d

Deponere

1. Thes. 4. a

Eccli. 35. e

2. Cor. 13. d

Lu.1.a deo ꝙbo est assumptus ex uirgine: iuxta illud: Vocabis
A nomen eius Iesus: Ipse enim saluabit populum a pecca/
Iob.4.a tis eius. Et alibi: Iesus ergo fatigatus de uia, & reliqua.
Interdum ꝙo deum uerbum: Nobis em̃ unus dominus
Iesus christus per quē omnia. Si quādo ergo dicit Iesus:
Ibidem.14.a Ego sum uia & ueri/
tas: iuxta id dicit qđ
filius dei est. Cum au
tem scribit Paulus: si/
cut est ueritas in Iesu,
de tēplo corporis lo/
quitur, in quo habi/
Iob.1. tat uerbū deus. Ver/
bum em̃ caro factum
est: & habitauit in no
bis. Nisi forte utrunq; de deo uerbo intelligendum: qđ
Iob.5.d quomō habitet in eo uita, & ipse sit uita: sicut em̃ habet
pater uitā in semetipso: ita & filio dedit habere uitā in se/
metipso: Sic & ueritas dicatur filius: & ipsa in eo habitare
mōstreť. Hæc autē dicimus, nō Iesum a Christo separan/
tes: nec rursum deum uerbum ab eo quē assumpsit ho/
minem alterum esse dicentes: sed scđm intelligentias ef/
fectuū uel locorū, illum quē unū esse credim⁹ filiū hoīs
& filium dei, & ante uirginē, & post uirginem, alium atq;
alium nuncupantes. Potest autē & aliter intelligi: Sicut
est ueritas in Iesu: In nullo patriarcharum, in nullo pro/
phetarū, in nullo apostolorū ueritas fuit, nisi in solo Iesu.
Alij enim ex parte cognoscebant, & ex parte propheta/
bant: & per speculum in ænigmate uidebant. In solo Iesu
Iob.14.a ueritas dei apparuit, quæ loquitur cōfidenter: Ego sum
ueritas: quæ credentibus in se iuxta Analogiam fidei tri
buit libertatem. Qui enim cognoscit ueritatē, a ueritate
libertate donatur. Et ipsa ueritas, ꝓpterea formam serui
Phil.2.a assumpsit: & humiliauit se, facta obediens patri usq; ad
mortem: ut seruum redderet liberum. Vbi enim spiritus
dei est, ibi libertas. Si uolumus formam liberi in Iesu fa/
Matt.8.17.a ciemq; cognoscere ueritatis, ascēdamus cum eo in mon/
tem: uideamus eum transfiguratum: ubi & uestimenta
B eius, id est scripturæ quæ de eo annunciant, immutanť:
& Moyses quoq; & Elias, id est lex & prophetæ uidentur
in gloria. Q̄diu dominus formam serui non mutat, nec
ascendit in montem: lex in sordibus, prophetæ in squa/
lore uersantur. Cum ille ad superiora conscenderit: &
uestimēta sua uoluerit immutare: intellectuq; de seruo
fuerit clarus & liber: tunc Moysi quoq; & Eliæ, & facies &
uestimenta mutantur. a ¶ Deponere vos scōm ꝓiorē
conuersationē veterem hominē/qui corrumpitur iuxta desy
deria erroris. Quia uidetur iuxta ordinem textumq; ser
monis scatere sententia, sic legendum est: Vos autem nō
ita didicistis Christum: si tamen illum audistis, & in illo
docti estis, deponere uos scđm priorem conuersationē
ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta desyderia er/
roris: sicut est ueritas in Iesu. Vt sit sensus: Quomodo
est ueritas in Iesu: sic erit & in uobis qui didicistis Chri/
stum, & audistis illum, & docti estis deponere scđm prio
rem conuersationē ueterem hominē, qui corrumpitur
iuxta desyderia erroris. Veterē autem hominem quem
præcipit deponendum, inueteratum a malicia arbitror
appellari. Iste enim scđm priorem conuersationē & desy
deria erroris, semper errans, & in opere corruptionis hel
luans, corrumpitur atq; uiolatur. Et quia in desyderijs
indesinenter uersatur erroris: & nunq; cessat a uitio: ne/
quaq; corruptus dicit̃, sed corrumpi: quod per singulos
dies, horas, puncta, atq; momenta corrumpitur, interci/
pitur, uiolatur. Sermo ꝙo dei qui ideo interficit, ut uiuifi
cet mortuum: & uiuificatus dominum requirat, quem
ante interitum nesciebat: non corrumpit, sed interficit ue
Deut.32.f terem hominem. Ego enim occido (ait) & ego uiuifico: &
cum interficeret illos, tunc quærebant eum. Nec pute/
mus hoc quod nunc ait: Qui corrumpitur scđm desy/
deria erroris, illi esse cōtrarium quod in alio loco scriptū
est: Et si exterior noster homo corrumpitur: sed is qui in/

a Deponere uos scđm priorem conuersationē ueterem hominē, qui corrumpitur iuxta desyderia erroris. Re/
b nouamini autē spiritu sensus uestri: & induite nouum hominē, qui scđm deum creatus est, in iustitia & sancti
tate ueritatis.

terior est, renouať de die in diem: Quia corruptio exte/ C
rioris hominis, interioris hominis renouatio est: Et con/
tra: interioris hominis corruptio, exterioris est instaura/
tio. Estimet aliquis simpliciter Paulū loqui: Si quis tem/
plum dei corrumpit, corrumpet illum deus: Templum 1.Cor.3.d
em̃ dei sanctum est,
quod estis uos. Sed
forte & ibi aliquid la/
titat, quod apud nos
uidetur abscōditū. Si
templum dei nos su/
mus: scđm id quod
scribitur: Templum
enim dei sanctum est
qđ estis uos: & alius
est qui corrumpit templum dei, aliud qđ corrumpitur:
Quærēdū quis sit ille qui tēplum corrumpat dei. Si in/
ueneris hostes hierusalem corrumpentes atq; uiolantes
templum ex lapidibus extructum: uidebis pariter om/
nem corrumpentem & uiolantem templum dei: quem
corrumpet & uiolabit deus, ulciscens corruptionē tem/
pli sui. Veruntamē & templum quod se præbuit, uiuens
quidem est atq; sensibile, insidijs corrumpentis luet pœ/
nas, per hoc ipsum quod corruptum atq; uiolatum spi/
ritum incorruptionis amisit. b ¶ Renouamini autē spi/
ritu sensus uestri: et induite nouum hominē/ qui scōm deum
creatus est ⁊c. Nec in sensu renouamur absq; spiritu, nec
in spiritu absq; sensu: sed renouamur coniuncte in spiri/
tu sensus nostri: ut quomodo psallimus spiritu, psalli/
mus & sensu: oramus spiritu, oramus & sensu: sic in spi/
ritu sensus nostri renouemur: ut cum sensus mundus
fuerit atq; purgatus: & ab omni macula sordidæ cōcre/
tionis alienus: tunc ei iungatur & spiritus: & ita quodā
inter se unitatis glutino copulentur: ut nequaq; simplex
spiritus, sed spiritus sensus esse dicatur. Cum autem re/
nouati fuerimus in spiritu, qui nostri sensus est spiritus,
tunc induemur nouum hominē qui scđm deum crea/
tus est. Quod quidē alijs uerbis idipsum puto esse qđ
in alio loco dicitur: Induite uos Christum Iesum. Iste Roma.13.d
quippe est nouus homo, quo uniuersi credentes debe/ D
mus indui atq; uestiri. Quid enim in homine qui a sal/
uatore nostro assumptus est, non nouum fuit? Conce/
ptus, natiuitas, partus, infantia, doctrina, uita, uirtutes,
& ad extremum, crux & passio, expoliantis in ea princi/
patus, & cōtrarias fortitudines ostentui habentis, resur/
rectio quoq; & ascensus ad cœlum. Hic ergo uere crea/
tus est in iustitia & sanctitate ueritatis: quia deus uerus,
dei ueri filius fuit: & tota in illo religio, atq; iustitia, dei
ueritate completa est. Qui igitur conuersationem illius
imitari potest: & uniuersas in se exprimere uirtutes: ut sit
mansuetus, sicut fuit ille mansuetus & humilis corde: &
ponat animā suam pro amicis, ut ille posuit pro ouibus
suis: uerberatus non respondeat: maledictus non rema/
ledicat, sed uincat in humilitate superbiam: iste indutus
est nouum hominē, & dicere cum Apostolo potest: Viuo Gal.2.d
autem iam non ego: uiuit ꝙo in me Christus: Et, Imita/ 1.Cor.11.a
tores mei estote, sicut & ego Christi. Potest quoq; uerba
Iohānis assumere: Qui dicit se in Christo credere: debet 1.Iob.2.a
sicut ille ambulauit, & ipse ambulare. Quod autem ait:
Qui scđm deum creatus est: nō idipsum sonat in latino
sermone quod græco. Creatio quippe apud nos, gene/
ratio uel natiuitas dicitur: apud græcos ꝙo sub nomine
creationis, uerbum facturæ & conditionis accipitur. Et
quod apud nos cōditio, hoc apud græcos creatio sonat.
Vnde & hæresis natiuitatē Christi calumnians, Salomo
nis usurpat exemplū: Dominus creauit me initium uia/ Prouer.8.c
rum suarum. Consyderandum igitur: quia creatio atq;
conditio, nunq; nisi in magnis operibus nominentur.
Verbi causa, mundus creatus est: urbs condita est: do/
mus ꝙo cuius magna sit, ædificata potius dicitur, cui con/
dita uel creata. In magnis enim operibus atq; facturis,
uerbum creationis assumitur. Ex quo animaduertendū

E istum nouum hominẽ, qui iuxta deum in Christo creatus est: magnum dei opus esse, & eminere ultra cæteras creaturas: cum sic conditus esse dicatur, ut mundus, & initium uiarum dei, & in exordio elementorum omniũ sit creatus. a ¶ Propter quod deponentes mendaciũ, loquimini ueritatẽ unusquisq; cum proximo suo ꝛc. Nõ simpliciter ut quidã putant: nec moraliter Apostolus præcepit mẽdacio derelicto, cum ꝓximis ueritatẽ loquendam. Alioquin si tantũ cũ proximis loquimur ueritatem: quicunq; nõ fuerit proximus, debet audire mendacium. Quod Exo.20.c quidem & in lege præceptum est: Non adulterabis uxorem proximi tui: Si proximus tantum propinquus uel amicus accipitur, adulteria in alienos iure permittit: sed proximum uocat omnem hominem, qui ex eodem nobiscum parente generatus est. Quod quidem & pa- Lu.10.c rabola illa significat, de Hierusalem Hiericho hominis descendentis, qui incidit in latrones: & sacerdote & leuita prætereuntibus, a samaritano curatus est: & ad stabularium reuectus. Affirmat autem post hæc dñs eum esse proximum, qui illi misericordiam fecerit, uolens ostendere omnes homines, omnibus esse proximos. Et hoc quidem sic intellectum ædificat audientes. Cæterum id quod sequitur: Quoniam sumus alterutrum membra: magis mihi uidetur significare mysterium: & de his dicere, qui nobis fide & uirtute sunt proximi. Membra F quippe alterutrum nõ sunt, nisi fideles fidelium, & christiani christianorum: & perfecti eorum, qui sunt plenæ consummatæq; uirtutis. Propter quod Paulus ipse per- 1. Cor.2.b fectus, in epistola alia loquebatur: Sapientiã autẽ loquimur inter perfectos. Ergo hoc iubet, ut unusquisq; mystica quæq; atq; secreta: & ea quæ dei ueritate sunt plena, Ps.18.a loquat̃ cum proximo suo: & dies diei eructet uerbum: & nox nocti indicet scientiam: hoc est, clara quæq; & lu- Matt8.5.b centia his indicet, qui merentur audire: Vos estis lumen mundi. Porro tenebrosa & inuoluta, & omni sacramentorum nocte uelata, his referat, qui & ipsi nox, tenebræ, Ps.17.b uel caligo sunt: de quibus dicitur: Et caligo sub pedibus Exo.19.c eius, haud dubiũ quin dei: Nam & in monte Sina Moyses ingreditur in turbinem & caliginem, ubi erat deus: Ps.17.b & de ipso deo scriptum est: Posuit tenebras latibulum suum. Loquatur itaq; ueritatẽ atq; mysteriũ unusquisq; cum proximo suo: & nõ det sanctum canibus: neq; mittat margaritas suas ante porcos: sed quicunq; oleum habuerit ueritatis, illos in thalamũ sponsi & pœnum regis inducat. Porro qd̃ ait: Loquimini ueritatem unusquisq; Zach.8.c cum proximo suo, sciam⁹ de Zacharia ꝓpheta sumptũ.

b ¶ Irascimini et nolite peccare. De quarto psalmo hoc usurpatum, nulli dubium est: & uidetur illi esse contra- Col.3.b rium quod alibi dicitur: Nunc autẽ deponite & uos omnem iram, & indignationẽ, & maliciam, & blasphemiã, & turpem sermonem ex ore uestro. Sed & simpliciter intellectum nocet, dum putantur iræ frena laxata. Duplex autem non solum apud nos, uerumetiam apud philosophos iræ nomen accipitur: Vel cum iniuria lacesciti, naturalibus stimulis concitamur: uel cum requiescẽte impetu & furore restincto, potest mens habere iudicium: & nihilominus super eo qui putatur læsisse, desyderat ultionem. Arbitror itaq; de priori ira nunc dictum: & nobis quasi hominibus esse concessum: ut ad indignæ alicuius rei faciem moueamur: tranquillitatemq; mentis, uelut lenis quædam aura conturbet: nequaq; tamen intumentis gurgitis furoris impetu subleuemur. Firmianus noster librum de ira dei, docto pariter & eloquenti sermone conscripsit: quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum, satis abundeq; posse sufficere. c ¶ Sol nõ occidat super iracundiam uestrã. Si simpliciter hunc solem intelligimus, qui oculis carnis aspicit̃: peccamus, quando irascimur: & occidẽte sole, iracundia perseuerat. Non peccamus autem, quando (uerbi gratia) a prima hora usq; ad undecimam irascentes, facimus quod indignatio, furor, ira suggesserint. Quo sensu nihil mihi uideẽ absurdi⁹: q̃si non queat quispiam ab ortu solis usq; ad occasum, in tanta scelera debacchari: quanta tota uita sua, non possit lachrymis expiare. Aut nõ magis ira locum in die habeat: cũ utiq; nox requies sit furoris: & succedẽte somno, etiam si irascimur, in diem iracundiam differamus. Quia igitur uerus sol, sicut occidit super malos prophetas: iuxta illud quod scriptum est: Occidit sol super pro- Amos.8.c phetas uestros meridie: ita etiam super omnes occidit peccatores: nequaq; eis ortus sui lumen indulgens: præcipit nunc Apostolus, ne talia faciamus furore superati: per quæ nobis sol occidat, & principale cordis, tenebris inuoluatur. Quidam putant sic accipiendum hoc esse simpliciter, quomõ & illud quarti psalmi: unde idipsum sumptum uidetur: Quæ dicitis in cordibus uestris, & in cubilibus uestris compungimini: id est quæcunq; in die, uel opere, uel sermone, uel cogitatione peccatis: hæc succedente pœnitentia purgate per noctem: & ira sit breuis, nec in diem crastinum differatur. d ¶ Neq; locum H detis diabolo. Diabolus græcum uerbum est, quod latine dicitur criminator: lingua uero hebræa satan appellatur: id est aduersarius, siue contrarius: & ab Apostolo 2. Cor.6.a belial, hoc est, absq; iugo: quod de collo suo dei abiecerit seruitutem: quem Aquila apostatam transtulit. Et sciendum ubicunq; in ueteri lege filij pestilentiæ scribantur, sicut ibi: Filij autem Eli, filij pestilentiæ: ibi in hebraicis 1. Reg.2.e uoluminib⁹ belial, hoc est, diabolũ pro pestilentia nominari: licet plurimi ꝓ belial corrupte in Apostolo belian legant. Nolite itaq; (ait) dare locum diabolo: qui tanq̃ leo rugiens, quærit aditum per quem possit irrumpere. Quomodo enim pater & filius stant ante ostium & pulsant, ut introeant & cœnent cum eo qui se receperit: ita & aduersarius semper in nos est paratus irrumpere: & cũ locum dederimus, ingreditur. Solet autem anteq̃ ueniat, quædam iacula præmittere: & præcursorem aduentus sui facere cogitationem: hanc si nos in corde nostro susceptam nutrierimus intrinsecus, & crescere fecerim⁹: cum in nobis prolem suam auctam uiderit: & ipse audebit intrare. Deniq; in Iudæ Iscariot cor, primam iecit sagittam ut traderet saluatorem: quam si exceptam ille miserabilis nõ fouisset, nunq̃ post intinctum panem in paropside, intrasset in illũ satanas. Simulq; & hoc diligenter attendite, quod non inuenerit diabolus locum introeundi in Iudam: cuius pectus iam ante percussserat, nisi in conuiuio saluatoris. Quia tunc uel maxime in potestate ei damur: quando nec humanitate, nec clæmentia, nec mansuetudine eius uincimur, quem odimus indigne. Huic quod nunc præcepit: neq; locum detis diabolo, illud de Ecclesiastico comparatur: Si spiritus potestatem habentis ascẽderit super te, locum tuum ne dederis ei: Ille superbus & temerarius uult ascendere, uult subire: sed etiam si te oppressum putauerit & se extulerit: tu ne dederis locum. Potestas quippe diaboli: non in temeritate illius atq; iactantia, sed in tua est uoluntate.

e ¶ Qui furabat̃ iam nõ furet: magis autẽ laboret operando manibus suis quod bonum est: ut habeat cõmunicare ei qui indiget. Quia hi qui in uitæ istius negocijs cõuersantur, propter alimenta & usus necessarios, cogunt̃ aliqua uel emere, uel uendere, & lucra de negociatione sectari: & difficile est etiam eos qui a cæteris passionibus liberi sunt,

magis autē laboret operando manibus suis quod bonum est: ut habeat cōmunicare ei qui indiget. Omnis a sermō malus de ore uestro non procedat. Sed si quis bonus, ad ædificationem oportunitatis, ut det gratiam b audientibus. Et nōlite cōtristare spiritum sanctum dei in quo signati estis in die redemptionis.

A sunt, fornicatiōe uidelicet, idololatria, adulterio, & homicidio, hoc uitio non teneri: Propterea nunc ephesios monet: ne sub occasione emolumēti, furti crimen incurrāt: Furtum nominās: omne qđ alterius damno quæritur. Iustum autē esse ut manibus suis unusquisq; operans, & uictum labore conquirēs, impertiat nō habentibus. Necq; uero ait: Magis autem laboret operādo manibus suis, quod bonum est, ut non indigeat, & habeat uictū: & nulli molestiā exhibeat: sed laboret inqt manibus suis quod bonum est: ut habeat unde communicet indigentibus. Qui igitur ad hoc tantum laborat, ut ipse non egeat, & a cæteris contrahit manum: quāuis applaudat sibi: tamen apostoli præceptum non fecit. Potest autem & altius intelligi: qui furabatur iam non furetur, & reliqua: propter illud quod scriptū Rom.2.c est de pseudoprophetis: Qui furantur sermones unus- Iob.10.b quisq; a proximo suo: Et in euangelio, Omnes qui uenerunt ante me: fures fuerunt & latrones: Et ad Rhoma- Hiere.23.f nos: Qui prædicas non furandū furaris: qđ furta prohibeamur facere spiritualia. Necq; enim hoc qđ sequitur: magis autem laboret operādo manibus suis, qđ bonum est: ad uitæ huius necessaria digne referri potest: ut bonū dicatur quodcūq; periturū est, & ad māmonam iniquitatis ptinet. Quāuis em̄ iustus labor opes habeat absq; tergiuersatione quæsitas: satis habebit si nō dicantur malum: cæterum bonum nō ualent appellari. Igitur bonū operatur, qui declinat a malo & facit bonum: & operatur B in agro animæ suæ: ut spiritualibus panibus impleatur, & possit cōmodare esurienti, & necessitatē sustinēti: dans in tēpore cibaria conseruis suis. Si autē talis est qui operatur bonum: ergo & is qui furatur, consequenter uerba furatur & dogmata: de furto uiuens: de furto sibi cerui- çalia consuens: & scripturarū pannos hinc inde colligēs: ut possit tunicā facere cōscissam, quæ deorsum est nō desursum. Tunica em̄ ecclesiæ: hoc est corpus christi, desup cōtexta est, & nulla ex parte cōsutilis: quæ ne ab inimicis quidē scindi potest. a ¶ Omnis sermo malus de ore vestro non ꝓcedat: sed si quis bonus/ ad ędificationē oportunitatis vt det gratiā audiētibus. Bonus sermo est ad ædificationē oportunitatis, dans gratiā audientibus: qui docet uirtutes sequendas, uitia fugienda. Malus, qui ad pec cata ꝓuocat & ꝓnos magis incitat ad ruinā. Pro eo autē qđ nos posuimus, ad ædificationē oportunitatis: hoc est quod dicitur græce τῆς χρείας: in latinis codicibus propter euphoniam mutauit interpres & posuit, ad ædificationem fidei. Quotienscūq; ex sermone nostro aliquis proficit: & iuxta oportunitatem loci, temporis & personæ, ædificat audiētes, bonus de ore nostro sermo processit. Quotiens uero loquimur aut non in tempore, aut importuno loco: aut nō ut cōuenit audientibus: totiens sermo malus procedit de ore nostro, ad destructionem eorum qui audiunt. Consyderemus itaq; quid loquamur: quia pro omni ocioso uerbo, reddituri sumus rationem in die iudicij. Et etiam si non lædamus, non tamen ædificemus: mali uerbi nobis luenda sit pœna. b ¶ Et nolite contristare spiritū sanctum dei: in quo signati estis in die redemptionis. Mœror sanctispiritus: sic intelligendus, quomodo ira dei & somnus: & cæteræ in humanam similitudinē passiones. Non quo contristetur spiritus: & ullam perturbationem diuinitas sentiat: sed quo ex uerbis nostris, dei discamus affectus: qđ mœreat, quotiēscūq; peccam⁹, & defleat peccatores. Nam & saluator in corpore cōstitutus, fleuit hie- Lu.19.f rusalem: & omne hominum genus in propheta deplo- Mich.7.a rat dicens: Heu mihi anima, quia perijt reuerens a terra. Et qui corrigat inter homines non est: omnes in sangui- Ezech.20 ne iudicantur. Et in Ezechiele opera quondam sanctæ ciuitatis enumerans ait: In omnibus istis cōtristabas me. Signati autem sumus spiritu dei sancto: ut & spiritus noster & anima imprimātur signaculo dei: & illam recipiamus imaginem & similitudinem ad quā in exordio conditi sumus. Hoc signaculū sancti spiritus iuxta eloquiū saluatoris, deo imprimēte signatur. Hunc enim, ait, signa- Iob.6.c uit pater deus. Signatur ergo a patre spiritu sancto, omnis qui ex eo quod credidit deo signauit: quia uerus est deus. Qui idcirco signatur: ut seruet signaculū, & ostendat illud in die redemptionis, purum atq; syncerum: & nulla ex parte mutilatum: & ob id numerari cum his ualeat qui redempti sunt. C D

Cōmentarij secundi in epistolā ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD EPHESIOS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

SAtis abundeq; o Paula & Eustochium, de argumēto epistolæ Pauli ad Ephesios, in primi libri præfatione differui: & sparsim ubicūq; occasio data est, licet breuiter, ostendi qđ beatus apostolus ad nullam ecclesiarum tam mystice scripserit: & abscondita sæculis reuelauerit sacramēta. Nunc ergo quoniam orationum uestrarum & sanctæ Marcellæ fultus auxilio, tertium, id est extremum, in eandem epistolam dicto librum: iustū mihi uidetur: ut nominis quoq; ipsius etymologiā cum sensu quē supra exposui cōgruere doceā. Ephesus in latinā linguam interpretatur uolūtas: siue consiliū meū in ea: uel certe anima mea in ea. Voluntas & consiliū & anima dei in eo est, qui potest dicere: Ipse em̄ mihi dedit noticiam omniū: & cum incerta & occulta sapientiæ dei illi fuerint reuelata, testimoniū consequetur

E loquentis:Inueni Dauid de bethlehem filium Ieſſe,uirum ſcd'm cor meũ: qui faciat omnes uo/ G
luntates meas. Iſtiuſmodi uirum & Oſeæ propheta ſignificat dicens: Quis ſapiens & intelligit hæc,prudens & agnoſcit iſta? Porro ut ſciatis multam eſſe diſtantiam iuſti ſimplicis,iuſtiq; ſa/ pientis:qualem in reſurrectione mortuorum ſinguli gloriam conſequantur attendite. Et multi dormientium de limo terræ exurgent:hi in uitam æternam: & hi in opprobrium & confuſionẽ æternam:Et intelligentes fulgebunt ſicut ſplendor firmamenti, & ex iuſtis multi ſicut ſtellæ in æternũ. Fulgebũt inquit iuſti ſicut ſtellæ in æternũ: & intelligẽtes:id eſt habẽtes ſcientiã ſcriptu/ rarum,ſicut ſplendor cœli. Non quo doctus uir,iuſtus quoq; eſſe non debeat: ſed quo qui iu/ ſtus eſt:niſi fuerit eruditus ,tam procul ſit a ſapiente iuſto,cꝫ eſt ſtellarum fulgor a lumine fir/ mamenti. Quod ſi quis meditatione tantum legis inſtructus,uitam ſuam negligit: neq; audet dicere: A mandatis tuis intellexi: propterea ad omnia mãdata tua dirigebar:iſte quaſi æramẽ/ tum ſonans,& cymbalum tinniens, & infatuatum ſal,in ſtercore conculcandus eſt. Si autem de/ tur optio ſingulorum,ſepoſito eo qui habet ſapientiam atq; iuſticiam: magis ego uelim ruſtici/ tatem iuſtam cꝫ doctam maliciam. Quia in altero licet minor,tamen gloria eſt, ſtellarũ eſſe lu/ mini coæqualem: in altero iuxta ſcientiæ profectum, maiora ſupplicia ſunt. Potentes quippe potenter patientur tormenta. Et,ſeruus qui ſcierit uoluntatẽ domini ſui & non fecerit eam: ua/ pulabit multis. Hæc idcirco,ut docerem quare animam & conſilium, & uoluntatem dei,ephe/ ſiorum uocabulum ſonet: qui artium magicarum preſtigijs derelictis,erroris çelum ad ueritatis ſtudium tranſtulerunt. Ob quorum ſalutem tanto Paulus ſudore pugnauit: ut ad Corinthios ſcriberet: Si ſcd'm hominem ad beſtias pugnaui epheſi: quid mihi prodeſt ſi mortui non reſur/ gunt? Quæ ſunt iſtæ beſtiæ? Nempe illæ de quibus pſalmiſta precatur dicẽs: Ne tradas beſtijs animã cõfitentẽ tibi. Et in alio loco: Increpa feras calami. Aduerſarius em̃ noſter diabolus,tanꝫ
F leo rugiens circuit. Qui cum cerneret principem Aſiæ ciuitatem ad doctrinam Pauli de fauci/ bus ſuis eripi:totis ſatellitum ſuorum agminibus congregatis,eum opprimere nitebatur: & im/ probe ſe extollens,uolebat quaſi aquila ponere ſuper illum nidum ſuum. Quod Apoſtolus ſen/ tiens,& omni cuſtodia ſeruans cor ſuum: quippe qui eius non ignoraret aſtutias: poſt uicto/ riam quidem,ſed non incruentã uictoriam loquebatur: Non enim uolumus uos ignorare fra/ tres de tribulatione noſtra quæ facta eſt nobis in Aſia:quoniam ſupra modum grauati ſumus, ſupra uirtutem:ita ut tederet nos etiam uiuere. Quod autem per Tychicũ epiſtola mittitur,ual/ de eiuſdem epiſtolæ congruit ſacramẽtis. De quibus & noni pſalmi titulus prænotatur, pro ar/ canis filij: Tychicus enim ſilens interpretatur: non proijciens margaritas ante porcos:nec dans ſanctum canibus: & libere ad deum loquens: In corde meo abſcondi eloquia tua, ut non pec/ cem tibi.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS LIBER TERTIVS

Omnis amaritudo ⁊ furor ⁊ ira ⁊ clamor ⁊ blaſphemia auferat a vobis cũ omni malicia.

OAma/ ritudo cõtra/ riadul cedini eſt: unde ama/ ri uulgo appellant & dulces. De q̃ & Hiere mias loquitur dicẽs: Et amaritudo tua aſcendit ſuper me. Furor uero incipiẽs ira eſt,& ferueſcens in animo indignatio. Ira autem eſt: cuius amaritudo & furor ſpecies ſunt: quæ furore reſtin/ cto deſyderat ultionem: & eum quem nocuiſſe putat uult lædere. Quæ quidẽ licet in deo ſæpe dicant̃, ſcd'm illud: Domine ne in furore tuo arguas me: neq; in ira tua corripias me: non ſunt perturbationes animi com/ putandæ ſicut in nobis: quia in illo moderata & ordina/ ta ſunt omnia: & pœna qua peccatores corriguntur,no/ ſtris uocibus appellatur. Nos uero ſi iraſcimur, pertur/ bamur: & furore rapti,noſtri eſſe deſinimus. Vnde a no/ bis omnis amaritudo,& furor,& ira,penitus auferenda ſunt. Nam ad illud euangelij: Quicũq; iraſcitur fratri ſuo ſine cauſa,reus erit iudicio: fruſtra eſt additum,ſine cauſa: quia nec cum cauſa nobis iraſci conceditur: ma/ nifeſtiſſime Apoſto/ lo nunc dicẽte: Ama/ ritudo & furor,& ira tollatur a uobis: Et triceſimoſexto pſal/ mo, uniuerſam com motionem animi ge/ neraliter auferentes: Quieſce ab ira,& dimitte furorem. Si enim ira deſyde/ rat ultionem: omnis autem ultio rependere cupit ei ma/ lum a quo ſe læſam putat: & chriſtianus non debet ma/ lum pro malo reddere, ſed uincere in bono malum: &, Mihi uindictam & ego retribuam dicit dominus: omnis qui iraſcitur, peccat: Ira quippe uiri iuſticiam dei non operatur. Poſt amaritudinem, furorem, iram: recte clamor quoq; & blaſphemia prohibentur in no/ bis. Quia qui ſemel fuerit furore ſuperatus: neceſſe eſt ut proſiliat in clamorem: & turbide fremens, huc atq; illuc

Matth.5.c

Eccleſ.9.a ſcd'm.Lxx.

a

Omnis amaritudo et furor et ira,& damor,& blaſphemia,auferatur a uobis cum omni malicia.

Eſtote autem

A atq; illuc in modum folij uentiletur & dicat: o rerum iniquitas: o iniusta iudicia dei, & cætera quæ solent loqui qui per indignationis furorem mentis iudicium perdiderunt. Porro blasphemia: non solum aperta est, & de ira nascitur: sed & absq; ira sedata mente profertur: si aut de mundi istius quispiam gubernatione causetur, & dicat: illud sic esse nō debuit: hoc uero esse sic debuit: aut certe in ecclesia constitutus, & credens in deum: labatur in dogmatibus quæ ignorare non licitum est: aliter de patre & filio & spiritu sancto sentiēs, quā rei ipsius ueritas habet: nō ita credens in resurrectione mortuorū, ut scripturæ docent: uel certe alienæ inuidens sapientiæ, eum male sentire cōmemoret, qui catholicæ fidei est: & rursum hæreticum pro adulatione qua sibi obsequit̄, catholicū esse cōtestās: qui dicit dulce amarū, & amarū dulce. Vnde omni studio legendæ nobis scripturæ sunt: & in lege dñi meditandū die ac nocte: ut probati trapeçitæ, sciamus quis nūmus probus sit, quis adulter. Porro amaritudinē, furorem, iram, clamorem, atq; blasphemiā, sic tollamus a nobis: ut cum omni malicia auferantur. Malicia autem uel cōtraria uirtuti intelligēda est: quā alio nomine uitiū nominamus: uel malignitas & nequitia, quæ in tergiuersatione & calliditate sentitur.

Ca. V

B EStote autē inuicē benigni/misericordes/ donantes vobismetipsis: sicut ☞ deus in christo donauit vobis. Supra amaritudini, contrariā dulcedinē dixeramus: quā nūc Apostolus alio uerbo χρησότητα: id est suauitatem magis q̄ benignitatē uocauit: præcipiēs ut omni amaritudine & furore, ira, clamore, & blasphemia, & motu turbido, cum quadā frontis austeritate damnatis, clæmentes simus & blandi: & ad familiaritatē nostram ultro homines inuitemus, ut nullus ad nos formidet accedere: quæ familiaritas maxime ex misericordia comparatur. Nec statim præstantes alijs, ipsi q̄d dedimus habere desistimus: sequitur em̄: Donantes uobismetipsis: quia q̄d bene in alium fit: magis ei reponit̄ qui præstitit q̄ cui datū est. Qui miseretur pauperis: ipse saturabitur: & qui dat ei, deo fœnerat. Vel certe ita accipiēdum, q̄d in eo q̄d suaues & misericordes sumus, & perturbationibus quæ nos inquietabant relictis, ad mansuetudinem, temperantiāq; transiuimus: ipsis nobis datum sit & donatum, dum de malis in bonos uertimur: & hæc ipsa donamus nobis quæ deus pater donauit in christo. Si enim omissis uitijs, uirtutes sequimur: omnes autem uirtutes, sapiētia, ueritas, iusticia, mansuetudo, & cætera ad christum intellecta referuntur: cum has uirtutes habuerimus: ipsas nobis etiam nostro studio cōparamus, & habere nos facimus: quas deus nobis donauit in christo. Alius uero hoc q̄d ait, donantes uobismetipsis, simpliciter accipiet: ut quomodo supra dicitur: Estote autē inuicem suaues: sic & nunc dicatur, donantes uobis met ipsis: pro eo q̄d est, donantes uobis inuicem: ut quomodo deus nobis in christo nostra peccata donauit: sic etiā nos eis qui in nos peccauerint dimittamus. Et ad probandum q̄d dimissio peccatorum in scripturis donatio nuncupetur: illud sumet exemplum, quod in Luca scribit̄: ubi uni creditori alius debebat quingētos denarios, & alius quinquaginta: quos utriq; concesserit: & ad interrogationem saluatoris ille qui interrogatus fuerat respondit, maiorem gratiam illum habere cui plus donatum sit. Dicitur & in oratione dominica: Dimitte nobis debita nostra: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Deus autē nobis donauit in christo, non extra positus, sed habitans in eo: quia pater in filio, & filius in patre. Nec statim ille in q̄ donat̄ minor est ab eo q̄ in se donat: quia & Apostolus dicit: Et ego si quid donaui uobis, in facie christi & dei. b ☞ Estote ergo imitatores dei sicut filij charissimi. Qui intelligit quomodo dictum sit: Estote perfecti, sicut & pater uester cœlestis perfect⁹ est: iste sciet quomodo & nunc dicatur, Estote imitatores dei. Et Corinthijs quidem scribens ait: Imitatores mei estote sicut & ego christi. Nō enim poterant statim imitatores christi fieri, sed grāde illis erat si imitatores possent imitatoris existere. Ephesijs uero q̄si his quos iam mysteria tanta docuerat: nō ait, imitatores mei estote: nec imitatores christi, sed imitatores dei. Non quo minus sit imitatorē christi esse q̄ dei, Deus quippe christus est: sed q̄d aliud sit scd̄m hominem illū imitari, aliud scd̄m deum. Nam & si christum scd̄m carnem antea noueramus: nunc iam nequaq̄ eum nouimus scd̄m carnem. Loquitur & ipse saluator humilitatem dispensationis ostendens: Quæcūq; uiderit patrem faciētem, hæc eadem filius facit similiter. Non quo aliud cœlum & aliam terram pater fecerit: & ad similitudinē eorum, aliud cœlum & alia terra & elementa a christo facta sint cætera: sed quo quæcūq; operetur pater, hæc eadē & filius operetur. In quo autem similes deo possumus fieri, supra testatus est dicens: donantes uobis, sicut & deus in christo donauit uobis. Non em̄ puto quod in cæteris quoq; quæcūq; deus fecit, homo deum possit imitari: sed uerbi causa: ut quomodo ille clæmens est: & pluit super bonos & malos & reliqua: sic etiam nos bonitatem nostram super omnes homines effundamus. Quod cum fecerimus, erimus filij dilecti, siue ipsius Pauli, siue quod melius puto dei. c ☞ Et ambulate in charitate sicut ☞ christus dilexit nos/ ☞ tradidit semetipsum pro nobis oblationem ☞ hostiam deo in odorem suauitatis. Qui pro aliorum salute usq; ad sanguinem cōtra peccatum dimicat: ita ut & animam suam tradat pro eis: iste ambulat in charitate: imitans christum, qui nos intantum dilexit: ut crucem pro salute omnium sustineret. Quomodo enim ille se tradidit pro nobis: sic & iste pro quibus potest libenter occumbens: imitabitur eum qui oblationem & hostiam in odorem suauitatis se patri tradidit: & fiet etiam ipse oblatio & hostia dei in odorem suauitatis. d ☞ Fornicatio autem ☞ omnis immundicia aut auaricia/ nec nominetur in vobis sicut decet sanctos ☞ turpitudo ☞ stultiloquium ☞c. Nisi philosophorū quidam Cynicus extitisset: qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxum seminis ex qualicūq; attritu tactuq; uenientem in tempore non uitandum: & nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent: nunquā sanctus Apostolus scribens ad Ephesios, ad fornicationem etiam omnem immundiciam copulasset: & ad immundiciam iunxisset auariciam: Non hanc qua pecuniam cupimus congregare: sed illam de qua supra diximus: ne supergrediatur, & auarus fraudet in negocio fratrem suum: Quod scilicet insatiabilis & inexpletus, per omnia turpitudinum genera lasciuiæq; discurrat. Sicut decet inquit sanctos. Ex quo sanctus non potest appellari, qui cunq; extra fornicationem in aliqua immundicia & auaricia uoluptatum quæ se delectauerint inuenitur. Si quis autem arbitratur auariciam: non in illo sensu accipiendam esse quo diximus: reddat causas quare inter fornicationem, & immundiciam, & turpitudinem & stultiloquium, & scurrilitatem, mediam auariciam extraordinarie posuerit. Porro stultiloquiū esse existimo: non solum

a EStote autem inuicem benigni, Ca. V misericordes: donantes uobismetipsis, sicut & b deus in christo donauit uobis. Estote ergo imi- c tatores dei sicut filij charissimi. Et ambulate in charitate sicut & christus dilexit nos: & tradidit semetipsū pro d nobis oblationē & hostiā deo in odorē suauitatis. Fornicatio aūt & oīs imūdicia, aut auaricia, nec nominet̄ in uobis sicut decet sāctos: & turpitudo & stultiloquiū: aut scurrilitas

C

2. Cor. 2. c

Matth. 5. g

1. Cor. 4. d et. 11. a

Ioh. 5. c

D

5. 4. g

Lu. 7. f

Matth. 6. b

E non solum eorum qui aliqua narrant turpia ut risum moueant: & fatuitate simulata magis illudant eis quibus placere desyderant: sed etiam eorum qui sapiētes sæculi putantur: & de rebus physicis disputantes: dicūt se arenas littorū, guttas oceani: & cœlorū spaciū, terræq; pūctum liquido cōprehendisse. Est & in ecclesia stultiloquium: Si quis cœlum putet fornicis more curuatum: Esaiæ quem nō intelligit sermone deceptus: solium quoq; in cœlis positū: & sup eo sedere deum: & in ritum imperatoris & iudicis, angelos stare in circuitu qui uerbis iubentis obtemperent: & in diuersa mittātur officia. Sed quia sequitur, stultiloquium, scurrilitas, magis stultiloquiū ad fatuas & ineptas fabulas transferendū. Inter stultiloquiū autem & scurrilitatē hoc interest: qđ stultiloquium nihil in se sapiēs & corde hominis dignū habet. Scurrilitas uero de prudenti mente descēdit: & consulto appetit quædam: uel urbana uerba, uel rustica, uel turpia, uel faceta: quā nos iocularitatē alio uerbo possumus appellare: ut risum moueat audiētibus. Verum & hæc a sanctis uiris penitus propellenda: quibus magis conuenit flere atq; lugere: ut in hebraico quoq; euangelio legimus, dominū ad discipulos loquētem: Et nunq; inquit læti sitis: nisi cum fratrem uestrum uideritis in charitate. Videtur hucusq; nihil extra propositum, & extra consequētiam textumq; ordinis intulisse. Verum hoc quod sequitur, & in fine positum est: Sed magis gratiarum actio: Quærat aliquis & dicat, quid sibi uelit post fornicationem prohibitam & immundiciam, & lasciuiam, & turpitudinem, & stultiloquium, & scurrilitatem, actio gratiarū. Si enim semel ei liberum fuit ponere quācūq; uirtutem: potuit dicere: sed magis iusticia, ueritas, dilectio. Quomodo autem hoc inconsequēs est: ita etiam illa inconsequentia esse potuissent: & eadem licentia ordinem non haberent. Forsitan igitur gratiarum actio in hoc loco nō ista est nominata, iuxta quā gratias agimus deo: sed iuxta quā grati siue gratiosi, & salsi apud homines appellamur. Stultiloquum enim & scurram non decet esse christianum. Decet autem sermonē eius sale esse conditum: ut gratiam apud audientes habeat. Et qa nō est consuetudinis nisi inter doctos quosq; apud græcos εὐχαριστίαν ad distinctionem eucharistiæ dicere: hoc est gratiosum esse, & agere gratias: Propterea puto Apostolum quasi hebræum ex hebræis, uerbo usum esse uulgato, & sensum suum alterius significatione uerbi explicare uoluisse: maxime cum apud hebræos gratiosus & gratias agens: uno ut aiunt sermone dicatur. Vnde & in Prouerbijs puto ita scriptum γυνὴ εὐχάριτος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν, mulier grata suscitat uiro gloriā: pro eo qđ est, gratiosa: uideremur uim facere scripturæ, & gratias agentem mulierem, pro gratiosa audacter accipere: nisi & cæteræ æditiones nostræ opinioni congruerent. Aquila enim & Theodotio & Symmachus ita posuerunt: γυνὴ χαροποιός, id est mulier gratiosa: & non εὐχάριτος quod ad actionem pertinet gratiarum. **a ¶ Hoc autem scitote quia omnis fornicator aut immūdus aut auarus qđ est idolis seruiēs: nō habet hereditatē in regno christi & dei.** Notandū qđ sex uitijs supra prohibitis: fornicatiōe, immūdicia, auaricia, turpitudine, stultiloquio, scurrilitate: nunc tantū tria posuerit: fornicationem, immundiciā, auariciā: quibus qui fuerit obnoxius, hæreditatē in regno christi & dei habere non possit. Si em̄ ita stultiloquus & scurra alieni essent a regno dei, quō tres quos specialiter seperauit: uideretur sententia esse crudelis, non ignoscere imbecillitati fragilitatis humanæ: cū etiam per locum nos dicta damnarent. Qui em̄ in sermone nō labitur, perfectus est. Neq; uero ista dicentes, locum stulti-

Esa. 6.a

Prouer. 11.b

F

aut scurrilitas quæ ad rem nō pertinēt: sed magis actio a gratiarum. Hoc autem scitote quia omnis fornicator aut immūdus, aut auarus, qđ est idolis seruiens: nō ha- b bet hæreditatē in regno christi & dei. Nemos ůos decipiat inanibus uerbis: propter hæc enim uenit ira dei in filios diffidentiæ.

loquio & scurrilitati damus, dum non excludūtur a regno: sed quomō apud patrem diuersæ sunt mansiones, & stella a stella differt in gloria: sic & resurrectio mortuorum. Quāuis aliquis a fornicatione, immūdicia atq; lasciuia alienus sit: tamen si stultiloquus & scurra fuerit: nō tenebit eum locū quē possessurus erat, si hæc uitia non haberet. Respondeat quis: esto stultiloquium & scurrilitas non eundem habeāt reatum, quem fornicatio, immūdicia, & auaricia, nunquid non & turpitudinem cū tribus superioribus debuit nominare? Ad qđ dicendū, turpitudinem hic significare absconditam cogitationem, cum inflāmatur sensus noster ad libidinē, & carnis titillationibus anima ignita succendit: & nihilominus dei timore & mētis iudicio refrenat. Denicq; etiā supra absq; turpitudine, tria pariter appellauit dicēs: Fornicatio autē & oīnis immūdicia & auaricia, nec nominetur in uobis: & deinceps turpitudo cū stultiloquio & scurrilitate numerata est. Et quō stultiloquium & scurrilitas: sic & ista turpitudo non perdit nec in perpetuū excludit a regno. Quia uero in superioribꝰ ex eo qđ alibi legeramus: Ne supergrediatur: & auarus fraudet in negocio fratrem suum: dixeramus auariciam, pro adulterio positam: Quærimus id qđ nunc dicitur: aut auarus, qđ est idolis seruiens: utrum cum illa: an cū uulgata interpretatione consentiat. Inuenimus in locis plurimis prophetarum, idololatriam, fornicationem appellatam. Fornicabantur inquit post idola sua, & spiritu fornicationis seducti sunt. Potest itaq; fornicatio & super idololatria intelligi. Sin uero auarus ille accipitur: qui pecuniam utcumq; conquirens, nummos per fas & nefas habere desyderat: & pleno sacculo delectatur: Iste idololatres in eo est: quia sculpturam ipsius nummi colit: & idola in eis cælata ueneratur. Vt uoratiū deus uenter est: ita cupidorum quoq; iustissime pecunia deus dici potest: maxime cum in alio loco Apostolus cupiditatem idololatriam uocet. Ad hæc uidendum quid sentire uoluerit dicens, In regno christi & dei: utrum nā aliud regnum christi sit: & aliud dei: An idem regnum sit patris & filij. Et si quidem dixisset, in regno filij & patris: per filium ueniremus ad patrem: & licet esset diuersitas personarum: tamen esset regnantium una maiestas: nūc uero cum dixerit, in regno christi & dei: ipsum deum & christum intelligamus: quia & cum tradiderit regnum deo & patri: non erit pater omnia in omnibus, sed deus omnia in omnibus. Vbi autem deus est: tam pater q̄ filius intelligi potest. Porro qđ de patre & de filio dicimus: hoc idē & de spiritu sancto sentiamus. b ¶ **Nemo vos decipiat inanibus verbis: propter hæc em̄ venit ira dei in filios diffidentiæ.** Verba quæ decipiunt atq; supplantant, inania sunt & uacua. Quæ uero ædificant audientes, plena, cumulata, conferta. Quia igitur sunt plærique qui dicunt non futura pro peccatis esse supplicia: nec extrinsecus adhibenda tormenta: sed ipsum peccatum & conscientiam delicti esse pro pœna: dum uermis in corde nō moritur, & in animo ignis accenditur: in similitudinem febris quæ non torquet extrinsecus egrotantem: sed corpora ipsa corripiēs punit, sine cruciatuū forinsecus adhibitione qđ possidet. Has itaq; persuasiones & decipulas fraudulentas: uerba inania appellauit & uacua, quæ uidenē florē quendā habere sermonū, & blandiri peccantibus: sed dū fiduciam tribuūt, magis eos ferunt ad æterna supplicia: Quia de nulla re sic irascit deꝰ: quō si peccator supbiat: & erectus ac rigidus nō flectat in fletū, nec misericordiā postulet pro delicto. Propter hæc em̄ uenit ira dei sup filios diffidentiæ: siue insuasibilitatis: ἀπειθείας em̄ magis a suasione q̄ a fiducia ediuerso intelligi potest.

Insuasibilitatis

1. Cor. 15.e

G

1. Tessal. 4.d

Osee. 4.c

H

1. Cor. 10 b

A Insuasibilitatis autem siue diffidentiæ filij sic dicuntur, quõ filij perditionis,& filij fornicatiõis,& filij mortis,& filij gehennæ:& cætera his similia, quæ in uarijs scripturarum locis inuenire perfacile est. a ¶Nolite ergo effici cõparticipes eorũ. Particeps siue comparticeps fit diffidẽtiæ filiorũ:q in fornicatione & in ĩmunditia & auaricia, ꝓpter quæ uenit ira dei sup filios diffidentiæ reperitur. Et particeps quidẽ eorum est,ab eo qđ participatur,& cõmunionem habet malorũ operũ. Comparticeps uero is appellatur,qui cũ alijs est particeps:Et in cõparticipi intelligitur, & particeps. In participi uero non statim tenetur & comparticeps. Diligenter obserua uerbum, comparticipis atq; participis. Puto enim in scripturis participem in bonam partem:comparticipem in malam semper accipi. Verbi gratia:Propter qđ unxit te deus deus tuus,oleo exultationis præ participibus tuis. Et in alio loco:Participes enim christi facti sumus:si tamẽ principiũ substantiæ usq; ad finem firmum tenuerimus. Porro nõ memini alibi me legisse, excepto præsenti loco, comparticipem: & tamen manifestum est,hic non in bona parte sed in contraria positum. b ¶Eratis enim aliquando tenebræ:nunc autem lux in domino. Si possibile est uerti in lucem tenebras:nõ est scđm quosdã hæreticos natura quæ pereat & recipe nequeat salutem. Interrogemus ergo eos qui illa confingunt: utrũ nam omnes impij tenebræ sint nec ne: de quibus quidã cũ propter maliciã tenebræ uocarentur,ad meliora conuersi, nunc lux appellantur in domino: Sicut autem iusti sunt lumen mundi: sic impij consequenter tenebræ uocabũtur: & iusti quidem cum sint lumen:uidebunt lumen in lumine: iniusti autem cũ sint tenebræ,populus sunt sedens in tenebris,& nihil uidens: Quorum differentiam inter se atq; distantiam,ex fructibus intelligimus. Omnis enim qui operatur malum,odit lucem:& nõ ueniens ad lucem,tenebrosus est, & filius noctis atq; tenebrarum. Qui uero operatur ueritatem & in lucem uenit,lux est:& filius lucis & diei: Lucentes autem siue tenebrosi: de cordis uel lumine,uel tenebris cognoscuntur. Super hæc quæres: ne forte ob distinctionem eorum qui lux sunt:sed non sunt lux in domino:de iustis dicatur, nunc autem lux in domino. Decenter quoq; ephesijs, qui ad scientiæ summam conscenderant,scribitur quod sint lux in domino. Neq; uero tenebræ ipse uertuntur in lucem, aut lux in tenebras commutatur:sed hi qui ab eo quod sunt, nomen quoq; uel uirtutis meruere uel uitij,si conuersi fuerint de alio in aliud:ὁμωνύμως his rebus a quibus possidentur: uel tenebrarum,uel lucis uocabulum sortientur. c ¶Vt filij lucis ambulate. Si deus lux est,& tenebræ in eo nõ sunt: filij dei, filij lucis sunt. Nec non si christus lux uera est: filij quoq; eius ad quos loquitur dicens: Filioli mei ad/huc modicũ uobiscum sum:filij ueræ lucis sunt. Ex quo colligitur,eosdem filios esse dei patris qui sunt filij christi iesu. d ¶Fructus enim lucis est/ in omni bonitate ⁊ iusticia ⁊ veritate. Aduersus Marcionem,qui iustum deum a bono separat:& putat creatorem esse iustum:alium uero nescio quem, cuius christus iste qui uenit filius sit,bonũ tantũmodo esse deum: hoc testimonium proferamus. Si quidem fructus lucis:non solũ est in bonitate,sed in iusticia & in ueritate. Vbi itaq; bonitas est,ibi & iusticia:ubi iusticia,ibi consequenter & ueritas. Apud bonum ergo christi patrem: ut ipsi quoq; fatentur, est ueritas & bonitas. Vbi autẽ bonitas & ueritas:apud ipsum & nõ apud alium,ut nunc Apostolus docet, iusticia est. Intelligat quoq; Marcion ipsum christum, bonitatem, ueritatem, & iusticiam nuncupari. Bonitatem in eo,quod nõ scđm opera, sed scđm misericordiam det gratiam credentibus in se. Iusticiam in eo,dũ unicuiq; retribuit quod meretur. Porro ueritatem, dũ ipse solus causas creaturarum omnium rerumq; cognoscit.

a Nõlite ergo effici cõparticipes eorũ. Erãtis em̃ aliqñ tenebræ: nũc autẽ lux in domino. Vt filij lũcis ambulate.
b Fr̃uctus em̃ lucis,est in omni bonitate & iusticia & ueritate. Pr̃obantes quid sit beneplacitum deo. Et nólite
c cõmunicare operibus infructuosis tenebrarum. M̃agis
b autẽ & arguite. Q̃uæ em̃ occulte fiunt ab eis,turpe est &
i dicere. Omni᷑ autem arguta a luce manifestantur:om-
k ne enim quod manifestatur lux est. Pr̃opter quod dicit:surge qui dormis,& exurge a mortuis,& illuminabit te christus,siue,orietur tibi christus.

C e ¶Probantes quid sit beneplacitum deo. Omnia faciẽda cum consilio,ut cauti atq; solliciti,ea tantũ quæ scimus deo placere faciamus: in morẽ prudentissimi trapeçitæ: qui sculptum numisma: non solum oculo,sed & põdere & tinnitu ꝓbat. Quia uero in hoc loco contextus eloquij uidetur esse turbatus, & tota scatere sententia: sic ordini sermo reddendus est. Nolite ergo fieri comparticipes eorum, probantes quid sit beneplacitum deo: & si enim eratis aliquando tenebræ,nunc autem lux estis in dño: quasi filij lucis ambulate,fructus luminis ostendentes in omni bonitate & iusticia & ueritate. f ¶Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. Et ad Galatas nomen fructus in spiritu:operis uero posuit in carne,dicens:Manifesta autem sunt opa carnis, quæ sunt fornicatio, & reliqua. Fructus uero spũs,est charitas,gaudiũ,pax,& cætera. Porro in præsentiarum,opera tenebrarum infructuosa appellauit: quibus qui ea fecerint,communione sociantur. Gal.5.d

D g ¶Magis autem ⁊ arguite. Inter cætera mandata,etiam peccantes posse arguere,maximæ libertatis est. Sed hoc ille potest facere qui non meretur audire: Hypocrita,ejice primum trabẽ de oculo tuo: & tunc poteris ejicere festucam de oculo fratris tui. Quãobrem & prophetæ,nulla ipsi peccatorum sorde polluti:nec cauteriatam habentes conscientiam: poterant cæteros arguere delinquentes. Ex quo animaduertendum eum arguere posse:qui ipse non redarguatur in semetipso. Luc.6.f b ¶Quę enim occulte fiunt ab eis / turpe est et dicere. Non mihi uidetur sermonis stare contextus: ut id quod nunc dicitur: quæ enim occulte fiunt ab eis, ex superioribus pendeat: & sciri possit ad quos potissimum referendum sit: nisi forte alius reddatur hyperbaton: & ad filios diffidentiæ copuletur: ut sonare possit: quæ enim occulte fiunt a filijs diffidentiæ,turpe est & dicere: quæ sunt fornicatio & immũdicia & auaricia omnis. i ¶Omnia autem arguta a luce manifestantur:omne enim quod manifestatur lux est. Omnia,haud dubium quin ea quæ occulte fiunt a filijs diffidentiæ: hæc enim a luce arguta manifestantur. Lux autem arguit ea quæ prius erant tenebræ, & postea facta sunt lumen in domino: ut ex eo quod corripiuntur,mutentur in melius: & mutata manifestentur in publico: & publicata sint lumen:quia omne quod manifestatur lux est. k ¶Propter quod dicit:surge qui dormis/ ⁊ exurge a mortuis:⁊ illuminabit te christus ⁊c. Quoniam opera tenebrarum a luce arguta manifestantur in lucem, his quæ arguta fuerant transmutatis: dicitur dormientibus & mortuis:eo quod opera fecere tenebrarum: Surge qui dormis: & exurge a mortuis. Quærat aliquis, quis nam sit iste qui dicat: Surge qui dormis:& exurge a mortuis: aut cuius testimonio Apostolus sit abusus. Et quidem qui simplici responsione contentus est: dicet in reconditis eum prophetis: & his quæ uocantur apocrypha hæc lecta in medium protulisse: Sicut in alijs quoq; locis illum feciſſe manifestum est: non quod apocrypha comprobaret:

Videte ergo

Ps.44.c

Heb.3.c

Ioh.3.c

Ioh.13.d

E cõprobaret, sed quo & Arati & Epimenidis & Menandri uersibus sit abusus ad ea quæ uoluerat in tempore comprobãda. Nec tamen Arati & Epimenidis & Menandri, tota quæ scripsere sunt sancta, quia eos uere aliquid dixisse testatus est. Alius uero quasi προσωποποιίαμ spiritussancti apostolus figurauerit, ad exhortationem pœnitentiæ hæc dicta memorabit. Ego certe sed'm paupertatulam meã, omnes æditiones ueterum scripturarum: ipsaq; hebræorũ uolumia diligẽter euentilans: nunq; hoc scriptum repperi. Nisi forte & hoc dicamus: quomodo olim prophetæ in contione populi loquebãtur, hæc dicit dominus: & quoniam dominus locutus est: ita & Apostolum spiritu sancto plenũ, repente in uerba quæ in se christus loquebatur erupisse atq; dixisse, hæc dicit dominus. Nec non & illud est differendum, quomodo uni atq; eidem dicatur quasi uiuenti, surge qui dormis: & quasi mortuo, exurge a mortuis. Igitur quia & spiritus est hominis, quem semper in bonã partẽ scriptum meminimus: & anima cuius & infirmitates & mortes legimus peccatorum: id quod nunc dicitur, surge qui dormis, referatur ad spiritum: & quod sequitur, exurge a mortuis: animæ coaptetur. Anima enim quæ peccauerit, ipsa morietur. Spiritus autem mortem nunq; omnino legimus. Christus ergo lux uera orietur ei qui surrexerit de somno: & ex mortuis fuerit suscitatus. Scio me audisse quendam de hoc loco in ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculum, nunq; ante uisam formam populo exhibuit ut placeret: Testi-
F monium hoc inquiens ad adam dicitur in loco caluariæ sepultum: ubi crucifixus est dominus. Qui caluariæ idcirco appellatus est: quod ibi antiqui hominis esset cõditum caput: Illo ergo tempore quo crucifixus dominus, super eius pendebat sepulchrum: hæc prophetia completa est dicens: Surge adam qui dormis, & exurge a mortuis: & non ut legimus ἐπιφάυσ\ σοι ὁ χρισὸς: id est orietur tibi christus: sed ἐφά\ξεται: id est continget te christus: Quia uidelicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependentis, uiuificetur atq; consurgat: & tunc typum quoq; illum ueritate compleri: quando Elisæus mortuus, mortuũ suscitauit. Hæc utrum uera sint, nec ne, lectoris arbitrio derelinquo. Certe tunc in populo dicta placuerunt, & quodam plausu ac tripudio sunt excepta. Vnum quod scio loquor: cum loci istius interpretatione atq; cõtextu, sensus iste nõ cõuenit. a ¶ Videte ergo quomodo caute ambuletis: non vt insipientes sed vt sapientes. Recte ephesijs dicitur, ut caute ambulent, qui habebant exercitatos sensus ad discernendum bonum & malum: & probantes omnia, id quod statuerant bonum esse retinebant. Qui autem uidet quomodo ambulet, & cẽ cauteps. 118.c figat gradum: ne forte ad lapidẽ offendat pedem suũ: & dicit: Lucerna pedibus meis uerbum tuũ dñe: utiq; sapiens est. Non enim puto ἰδίωτκμ quempiam & si uelit ambulare caute, posse hoc implere præceptum: quia sapientibus & non insipientibus imperatum est. Ex quo intelligimus & præcepta moralia quæ plæriq; manifesta arbitrantur: ex eo quod in octauodecimo psalmo dicitur: Mandatum domini lucidum illuminans oculos: indigere prudenti & circumspecta expositione: quia lucidum illud præceptum, eorum illuminat oculos, qui insipientia derelicta, sapientiæ studijs se manciparint.

b ¶ Redimentes tempus/ quoniam dies mali sunt. Qui sapiens est, & idcirco caute ambulat: redimit tempus. Tempus autem redimit, quia dies mali sunt. Quando in bono opere tempus consumimus: emimus illud & proprium facimus quod malicia hominum uenditum fuerat. Nemo autem uitæ huius quærens necessaria: & de diuitijs & sollicitudinibus, quas euangelium spinas nuncupat cogitans, potest sibi tempus redimere. G
Redimentes autem tempus, quod in diebus malis est, quodãmodo immutamus illud: & dies malos in bonos uertimus, & facimus illos non præsentis sæculi, sed futuri. Potest & aliter locus iste edisseri: Quos Ephesij quibus de somno sæculi istius exurgentibus sol iusticiæ ortus est christus: caute ambulate atq; prudenter: & abiecta insipientia, tenete sapiẽtiam: per quã possitis non cum uarietate temporum cõ-

a Vidẽte ergo quomodo caute ambuletis, non ut insipiẽ
b tes sed ut sapientes. Rediment̃es tempus quoniã dies
c mali sunt. Prop̃ter qd' nolite effici imprudentes: sed in-
d telligite quæ sit uoluntas dei. Et nol̃ite inebriari uino
e in quo est luxuria: sed impleamini spiritu. Loquẽtes uobismetipsis in psalmis & hymnis & cãticis spiritualib9, cantantes

mutari, sed diuersitatem temporũ uobis unũ tẽpus efficere. Et qa sunt plurimæ p̃secutiões: In principio quippe fidei propemodũ q̃tidie uexabant̃ ecclesiæ: unũ tenete cursum, & hoc scitote seruandum, ut non in morem stulti, quasi luna mutemini: sed qd' semel cœpistis, firma mẽte teneatis: ne uidelicet si persecutorem iudicem uideritis: & uos cum iudicis uoluntate mutemini. Rursum si alius dogmatis uestri laudator aduenerit: uos fateamini christianos: sed quod estis, omni tempore reseruate. Aliquod de scripturis ponamus exemplum: ut qd' dicimus manifestius fiat. Ioseph unum habebat propositum, placere deo. Hoc nulla uarietate temporis immutatum est: nec fratrum inuidia, nec conditione seruitutis: nec ætatis illecebris: nec dominæ repromissis: nec squalore carceris, nec postea tumore ægyptiæ potestatis: sed semp unus fuit: & uarietatem ut diximus temporum sibi redimens, malos dies uertit in bonos. Hoc idem & de Iob sentiẽdũ est, qd' p̃ uaria tentamẽta uexatus: nec diuitijs, nec damnis, nec orbitate, nec uulnere, nec exprobratione amicorum, nec solitudine, nec postea bonorum omnium restitutione mutatus est. Redimerat enim sibi tempus: & dies malos fecerat bonos. c ¶ Propter qõ nolite effici imprudentes: sed intelligite quę sit voluntas dei. Quia tempus H
malum est: & sicut supra diximus redimendum, appetẽda ante sapientia est, ut per illã intelligere ualeamus quæ sit uoluntas dei. Non enim possumus caute ambulare: nisi prius intellecta uolũtate dei. In omni ergo opere primum consyderandum quid uelit deus: & habito iudicio, id postea faciendum, quod illi placere fuerit comprobatum. d ¶ Et nolite inebriari vino in quo est luxuria: sed impleamini spiritu. Quomodo non possumus duobus dominis seruire, deo & mãmonæ: sic non possumus spiritu impleri pariter & uino. Qui enim spiritu impletur, habet prudentiam, & mansuetudinem, uerecundiam, castitatem. Qui uino, habet insipientiam, furorẽ, procacitatem, libidinem. Hoc quippe æstimo uno uerbo significare luxuriam. Quod si quidam intelligerẽt, nunquã Matth.6.c
me temeritatis & hæreseos arguissent: quod in uirginitate seruanda dixerim uinum adolescentulis declinandũ: & non mittendum super flammam oleum: nec naturalem carnis ardorem, fomentis uoluptatis augendum. Potest autẽ uinum in quo est luxuria, & illud accipi, de quo in cantico Moysi dicitur: Furor draconum uinum Deut.32.d
eorum: & furor aspidum insanabilis: quod omnes qui sæculi istius cogitatione sunt ebrij, bibunt & insaniunt, & uomunt, & præcipites corruũt. Et iuxta Lapitharũ, Centaurorũq; fabulam: in mutuum feruntur exitium. Huic uino, illud uinum contrarium est: quod dominus se no- Matth.6.c
biscum in regno suo bibiturum esse promittit. Frequenter annotauimus, nomen spiritus absq; additamento, in bonam positum partem: quod quidem etiam nunc obseruandum uidetur. e ¶ Loquentes vobismetipsis in psalmis ꝛ hymnis ꝛ canticis spiritualibus ꝛc. Qui se abstinuerit ab ebrietate uini in quo est luxuria: & pro hoc Eph.5.d
spiritu fuerit impletus: iste omnia potest accipere spiritaliter: psalmos, hymnos, & cantica. Quid autem interſit

inter psalmũ

A inter psalmum & hymnum & canticum: in psalterio plenissime discimus. Nunc autem breuiter hymnos esse dicendum, qui fortitudinem & maiestatem prædicant dei, & eiusdem semper uel beneficia uel facta mirantur. Qđ omnes psalmi continent: quibus allelu ia uel præpositū uel subiectū est. Psalmi autem proprie ad ethicū locū ptinēt: ut p organū corpis, qd faciēdū, & qd uitādū sit nouerim⁹. Qui uero de supioribus disputat, & concentum mundi omniūcp creaturarū ordinē atcp cōcordiā subtilis disputator edisserit: iste spiritale canticū canit. Vel certe ut propter simpliciores manifestius qđ uolumus eloquamur, psalmus ad corpus: canticum refertur ad mentē. Et canere igitur & psallere & laudare dñm, magis aīo cꝑ uoce debem⁹: Hoc est qp pe qđ dicīt: Cantātes & psallētes in cordib⁹ uestris dño. Audiāt hæc adolescētuli: audiāt hi qb⁹ psallēdi in ecclesia officiū est, deo nō uoce sed corde cātādū: nec in tragœdorū modū guttur & fauces dulci medicamine colliniēdas: ut in ecclesia theatrales moduli audiant & cātica, sed in timore, in opere, in scientia scripturarū. Quāuis sit aliquis ut solent illi appellare κακοφώνος, si bona opera habuerit: dulcis apud deum cantor est. Sic cantet seruus christi, ut non uox canentis, sed uerba placeant quæ leguntˉ: ut spi
1.Reg.16.d ritus malus qui erat in Saule: ei͛sciatur ab his q similiter ab eo possidentur: & nō introducaˉ in eos: qui de dei domo scenam fecere populorū. a ¶Gratias agentes semp
B p:o omnibus in noīe dñi nostri iesu chr̄isti deo ⁊ patri. Huic
1.Thessal.5.c qd simile: & in epistola ad Thessalonicēses prima scriptū est: Semper gaudete: sine intermissione orate, in omnib⁹ gratias agite. Qđ præceptum ille solus custodire potest:
Lū.12.a qui prouidētia dei nouit etiam quinꝯ passeres qui uenduntur dipondio gubernari: quorū unus non cadit in laqueum sine patris uoluntate. Qđ autem ait: Gratias agētes, & semper, & pro omnibus: Dupliciter intuendū, ut & in omni tēpore: & p oīnib⁹ quæ nobis accidūt, deo gratias referamus: ut non tantū pro his quæ bona putamus, sed etiam quæ nos coartant, & contra nostram ueniunt uoluntatē, in dei præconiū mens læta prorumpat:
Iob.1.d & dicamus: Nudus exiui de utero matris meæ: nudus & redeam: sicut placuit dño, ita factū est: sit nomen dñi benedictum. Hæc actio gratiarū apud prudentes uiros: & generaliter & specialiter obseruatur. Generaliter, ut gratias agamus deo qđ nobis sol oritur, dies currit, nox mutatur in requiē: splendore lunæ, tenebræ temperanˉ: & ortu occasuꝯ stellarū tēpora mutanˉ & redeunt: qđ nobis seruiūt pluuiæ, terra parturit, elemēta famulanˉ: qđ tātæ aīaliū uarietates, uel ad uehendū, uel ad operandū, uel ad uescēdū, uel ad tegmē, uel ad exēplū, uel ad miraculū datæ sunt: & ad extremū qđ nati sum⁹: qđ subsistimus: qđ in mūdo q̄si in quadā domo potētissimi patrisfamilias procurationē gerimus, & totum quicqd in mundo est, nostri causa intelligimus procreatū. Specialiter uero, quādo in dei beneficijs quæ nobis accedūt gratulamur. Sed hoc & gētilis facit, & iudæus, & publicanus, & ethnicus. Christianorū ꝓpria uirtus est: etiā in his quæ aduersa putantur, referre gratias creatori: Si domus corruerit: si amātissima uxor & filij uel captiuitate uel ueneno uel naufragio intercepti sint: si diuitias ꝓscriptione perdidimus, si sanitatē inumerabiles morbi, & semp expectāda miseris podagræ debilitas fregerit: qui sibi sanctiores uidētur, solent deo referre gratias quod de periculis uel de miserijs liberati sunt. Sed iuxta Apostolū hæc uirtus est maxima, ut in ipsis periculis atcp miserijs, deo gratiæ referantur, & semper dicamus: Benedictus deus, minora nescio sustinere cꝯ mereor, hæc ad mea peccata parua sunt: nihil mihi dignū redditur. Hic animus christiani est, hic crucem suam tollens, sequitur saluatorem, quē nec orbitas nec damna debilitāt. Quē ut Flaccus in lyrico carmine ait: Si fractus illabatur orbis, impauidum ferient ruinæ. Qui autem sicut diximus gratias agit deo & patri in mediatore dei & hominū, referat eas christo iesu: quia nisi per illum accēdere non ualemus ad patrem. b ¶Subiecti inuicem in timore chr̄isti. Audiāt hæc episcopi, audiant presbyteri, audiat oīs ordo doctorum: subiectis suis se esse subiectos, & imitentur dicētem Apostolū: Cum eī esſem liber ex omni-
1.Cor.9.d bus: omnibus meipsum seruū feci, ut omnes lucrifacerē. Et in alio loco: Per charitatem seruite inuicem. Vnde &
Gal.5.e ipse eadem charitate omnibus gentium seruiuit ecclesijs. Saluator quoqꝫ formā serui accepit: ut seruiret discipulis suis, & pedes eorum lauit. Hoc interest inter gentiū principes & christianorū, qđ illi dominātur subditis, nos seruimus & in eo maiores sumus, si minimi omniū fuerimus. Sed & hoc quod ait: In timore christi, sic accipiendum: ut ipsa subiectio non propter hominum gloriā sed propter timorem christi fiat: dum illum timemus offendere. Alius uero sic interpretabitur: subiecti inuicē in timore christi: ut hanc sententiam generalem in consequētibus diuidi dicat atcp partiri: Mulieres uiris suis subditæ sint: & filij obedite parētibus: & serui obedite dñis carnalib⁹ cū timore & tremore: ut non solū uxor uiro & filij parētib⁹, & serui dñis, sed etiā uiri mulierib⁹ iuxta officiū qđ præceptū est: & patres filijs, ne illos ad iracundiā puocēt: & dñi seruis: ut remittāt minas, & prebeāt his quæ habēt necessaria, inuicē sint subiecti: & hoc ex christi timore
D faciāt: Vt quō seruis suis fuit ille subiectus: sic & hi q maiores uidētur subijciant minoribus suis, reddēdo officiā quæ iubentur. Possumus hic timorē & pro εὐλαβείᾳ: id est reuerētia accipere, quæ magis uicina est charitati. Neq̄ enim cōuenit Ephesijs, ut timore quid faciāt: & nō dilectione christi. c ¶Mulieres viris suis subdite sint sicut dño ⁊c. Hoc qđ in latinis exemplaribus additum est, subditæ sint: in græcis codicibus non habetur: si quidem ad supiora refertur: & subauditur: Subiecti inuicem in timore chr̄isti: ut ἀπὸ κοίνου resonet subiectæ & mulieres uiris suis sicut dño. Sed hoc magis in græco intelligitur cꝯ in latino. Quō itaqꝫ christo subiecta est ecclesia: sic subiecta sit uxor uiro suo: Quē eī habet principatū & subiectionē christus & ecclesia: huic eidem ordini maritus & uxor astringitur. Sed uidendum, ut quō in christo & in ecclesia sācta cōiunctio est: ita & in uiro & in muliere sancta sit copula. Sicut autem non omnis congregatio hæreticorum christi ecclesia dici potest: nec caput eorum christus est: sic non omne matrimoniū qđ nō uiro suo scđm christi præcepta cōiungiē, rite coniugiū appellari potest: sed magis adulterium: Alias autem subijcitur uxor uiro ut dño: quia ad ipsum conuersio eius est: & ipse illius dominabitur. Nam & Sara dñm uocabat Abraham, quæ
Gen.18.b spontanea seruitus, quanto magis fuerit uoluntate subiecta: tanto esse incipit coæqualis: quinimo, obsequijs suis in seruitutē redigere dominantem. Quidā hunc locum scđm Anagogē ita interpretanˉ: ut dicāt uxorē in corpe, uirū accipi in aīo. Et sicut christo subiecta ē ecclesia: ita corpa subijci debere sensui, & in unū spiritū redigi, si dño fuerint copulata. Qui eī adhæret dño: unus spūs est.
d ¶Ipse est saluator corporis. Qī ꝓpinqor atcp iferior est substātia christi a natura ecclīæ: ꝓpterea eā corp⁹ christi æstimo nomiatā: cuius corpis saluator est christus iesus: id est uerbum, sapientia, cæteræcp uirtutes in quibus intelligitur filius dei. Quære curiosius, sicubi in diuinis uoluminibus potueris inuenire, uocabulum carnis prō ecclesia positū. Si quidē nunc nequaqꝫ caro, sed corpus

E christi appellatur ecclesia. Porro manifestū, qđ quicquid caro est: consequenter & corpus sit: non autem quicquid corpus, hoc consequenter & caro. a ¶Sed vt ecclesia subiecta est christo: ita & mulieres viris suis in omnibus. Ecclesia christi gloriosa est: non habens maculam neq; rugam, aut quid istiusmodi. Qui ergo peccator est & aliqua sorde maculatus: de ecclesia christi non potest appellari, nec christo subiect⁹ dici. Possibile autē est, ut quō ecclesia quæ prius rugam habuerat & maculam: in iuuentutē & mundiciam postea restituta est: ita & peccator currat ad medicum: quia non habēt opus sani medico, sed male habentes, & curētur uulnera ipsius: & fiat de ecclesia quæ corpus est christi. Satis quoq; eleganter & caute ad Ephesios loquens ait: ut ecclesia subiecta est christo: ita & uxores uiris suis. Si enim ita uxor subijciēda uiro est, ut christo ecclesia: inter uirum & uxorem erit sancta cōiunctio: & nunc̄ corporis seruient passionibus. Qđ si nobis aliquis illud quod ad corinthios scribit oppositum fuerit: uirum uxori debitum reddere, & uxorem uiro: animaduertat magnam inter corinthios & ephesios esse distātiam. Illis quasi paruulis atq; lactentibus scribitur: in quibus erāt dissensiones & schismata, & audiebatur fornicatio qualis ne inter gentes quidem: & propterea eis conceditur, ut post orationem ad idipsum redeant: ne temptentur a satana: licet & ibi in cōsequētibus, nō iuxta uoluntatē: sed iuxta συγκατάβασιν, se eis dicat ignoscere. Ephesij ꝙo apud quos fecit triēniū: & omnia eis christi aperuit sacramenta aliter eruditiuntur: & habet unusquisq; arbitrij liberā potestatē: uel Corinthios sequi uel Ephesios: & saluari aut seruitute Corinthij, aut ephesij libertate. Væ inquit saluator pregnantibus & lactentibus in die illa, hoc est iudicij, quæ utiq; proprie opera nuptiarum sunt. Vnde omni labore nitendum, ut magis ephesios q̄ corinthios emulemur: nec deprehendamur quasi in diluuio, ementes & uendentes, nubentes & matrimonio copulati: sed accinctis lūbis lucernas teneamus in manibus. b ¶Viri diligite uxores uestras sicut & christus dilexit ecclesiā &c. Quāuis sui inuicem maritus & coniunx amore teneantur: qualis illa uxor memorat Hasdrubalis, quæ capto uiro, in patriæ se iecit incēdium: & cæteræ quæ uiris mortuis superuiuere noluerunt: Nunc̄ tamen dilectionem illam uir sapiens dilectioni christi & ecclesiæ comparabit. Sanctus igitur hic intelligēdus est amor: quo & Isaac dilexit uxorem suam Rebeccam: quæ interpretatur patientia: & de terra mesopotamiæ, quæ sæculi huius ex omni parte fluctibus cingitur: in terram eam repromissionis induxit, ut consolaretur pro morte matris suæ: Interitum quippe synagogæ, cōiunctione ecclesiæ temperauit. Ista dicentes occasionē hæreticis damus, qui omnes omnino nuptias repudiandas putant: & hoc uel maxime utūtur testimonio. Quibus breuiter respondēdum, passiones hic & immundiciam & luxuriam ab Apostolo inter maritum & uxorem uetari, non sanctam coniunctionem: alioquin si coniugium omnino ꝓhibebat: quid necesse fuit dicere, uxores uestras: cum potuerit dicere: Viri diligite mulieres uel uxores: Vestras, em̄ proprie matrimonium sonat: Et rursum in sequentibus: & uiri debent diligere uxores suas sicut sua corpa: & adhuc manifesti⁹: q uxorē suā diligit, seipsum diligit: Nemo em̄ unc̄ suā carnem odit, sed nutrit & fouet eam: quia scd'm ædictum legis antiquæ & instaurationē euangelij, maritus & uxor una caro efficiunt. Liberorū ergo ut dixim⁹ in matrimonio opa cōcessa sūt. Voluptates aūt quæ de meretricū capiuntur amplexibus, in uxore damnatæ. Hoc legens omnis uir & uxor, intelligant sibi post conceptū, magis orationi q̄ connubio seruiendum. Et qđ in animalibus & bestijs ipso naturæ iure præscriptum est, ut pregnantes ad partū usq; non coeant: hoc in hominibus sciant arbitrio derelictum: ut merces esset exabstinentia uoluptatū. Quia ꝙo scd'm Tropologiam, uiros animas, & uxores corpora dixeramus: sic diligat anīa corpus quō christus ecclesiam: ut semetipsum tradat ꝓ salute ipsius, & eam sanctificet uerbo doctrinæ, ut exhibeat sibi eam non habentē

a Sed ut ecclesia subiecta est christo: ita & mulieres uiris
b suis in omnib⁹. Viri diligitē uxores uestras sicut & chri-
stus dilexit ecclesiam, & semetipsum tradidit pro ea ut
eam sanctificaret: mundās lauacro aquæ in uerbo, ut
exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem
maculam aut rugā aut aliquid eiusmodi: sed ut sit san-
c cta & imaculata. Itá & uiri debent diligere uxores suas
d sicut sua corpora. Qui uxōrem suam diligit, seipsum di-
ligit: nemo enim unc̄ carnem suam odio habuit, sed
nutrit & fouet eam sicut christus ecclesiam.

Propter hoc maculā aut rugā aliquā uetustatis: maxime cū sciat illā in resurrectione saluandam, & uisuram esse salutare dei. Talis uir caput habet christum: & cum propter salutem carnis se humilians factus fuerit cum uxore sua una caro, retrahit eam ad spiritū: & dño copulatus, caro esse desistit. Pulchre quoq; maculā aut rugam, quia de cōiugio loquebatur, de exemplo mulierum ad decorem traxit ecclesiæ. Sicut enim solent in mulierum corporibus uel sordere neui, uel ruga contrahi, uel lentigo uariari: & hoc est omne studium fœminarum, ut quod fœdare uidetur abstergant: & exhibeant maritis corporum uenustatem: ita & animæ omni peccatorū sorde purgandæ sunt: ut ruga ueteris hominis in iuuentute tendatur: & renouet̄ in nouum hominē de die in diem. c ¶Ita & viri debent diligere vxores suas sicut sua corpora. Et in genesi ex persona loquentis Adam scriptū est: Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea: & idipsum in euangelio dño postea dicēte firmatur: Qui creauit ab initio: masculum & fœminam fecit eos, & dixit: propter hoc relinquet homo patrem & matrem: & adhærebit uxori: & erunt duo in carne una. Cum igit̄ uir & uxor una caro sint: ita uxoribus ut nostris corporibus prouidēdū. Nemo autē corpus suū turpiter amat, aut semetipsū, ꝓpter coitū diligit, sed quasi uasculū aniæ suæ fouet corpus & nutrit: ne fracto uase, id qđ cōtinebat̄ effluat & erūpat. Nec nō & iuxta litterā, q̄diu mulier partui seruit & liberis: hāc habet ad uirū differētiā quā corp⁹ ad animā. Sin aūt christo magis uoluerit seruire q̄ sæculo: mlier esse cessabit, & dicet̄ uir: quia omnes in perfectū uirū cupimus occurrere. Qđ si ad Tropologiā & hæc referimus, amabimus nostrū corpus, & corporis sensus uilioris quidē conditionis ab animo: sed per quos ad mentem bonarum artium & uirtutum transeant disciplinæ. d ¶Qui vxorē suam diligit, se ipsū diligit: nemo em̄ unc̄ carnē suā odio habuit &c. Quam tū ad simplicē intelligētiā ptinet, sancta inter uirū & uxorem charitate præcepta, nunc iubemur ut nutriamus & foueamus coniuges: ut scilicet eis uictum atq; uestitum & ea quæ sunt necessaria præbeamus. Sed opponi nobis potest, qđ non sit uera sententia dicentis Apostoli: Nemo enim unc̄ carnem suam odit: cum morbo regio laborātes, & ptisi & cancere & distillationibus: mortem uitæ præferāt: & sua oderint corpora. Magis itaq; ad Tropicā intelligentiam sermo referatur: & dicamus, qđ illam carnē quæ uisura sit salutare dei, anima diligat & nutriat & foueat, eam disciplinis eruditēs: & cœlesti saginans pane, & christi sanguine irrigans: ut refecta & nitida, possit libero cursu uirum sequi, & nulla debilitate & pondere prægrauari. Pulchre etiam in similitudinē christi nutrientis & fouentis ecclesiam, & dicentis ad hierusalem: Quoties uolui

Gen. 2.d

Matth. 19.a

Lu. 13.g

1. Cor. 7.a

Lu. 21.d

Matth. 24.d

Gen. 24.g

A uolui congregare filios tuos, sicut gallina cõgregat pullos suos sub alas, & noluisti: animæ quoq; fouent corpora sua: ut corruptiuũ hoc induat incorruptionẽ, & alarũ leuitate suspensum, in aerem facilius eleuetur. Foueam⁹ igit̃ & uiri uxores, & animæ nostra corpora: ut & uxores in uiros, & corpora redigant̃ in animas. Et nequaq; sit sexuũ ulla diuersitas: sed quõ apud angelos, nõ est uir & mulier: ita & nos qui similes angelis futuri sum⁹, iã nũc incipiam⁹ esse qd nobis in cœlestib⁹ repromissum est. a ¶ Quoniã mẽbra sum⁹ corpis ei⁹. Quia mẽbra sumus corporis christi: & christus nutrit & fouet ecclesiam: ideo & nos nutrimus & fouemus carnẽ nostrã, quã nemo unq; odio habuit. Membra autẽ sum⁹ corporis christi: nõ scd'm naturã diuinitatis æternæ, sed iuxta id qd hominẽ est dignatus assumere: Quãq; & homo ipse qui assumptus est, habeat naturã nostrorũ corporum, sed nõ habeat originẽ. Nos em̃ ex humano semine coagulamur: ille de spiritu sancto natus est. Potest aũt & aliter dici: Q m̃ corp⁹ christi ecclesia est, & ecclia de cũctis credentibus congregatur, Paulus & Ephesij mẽbra sunt corporis: id est ecclesiæ christi. b ¶ Propter hoc relinquet homo patrẽ ⁊ matrẽ: ⁊ erunt duo in carne vna. Qd frequenter annotauimus apostolos & euangelistas non eisdem uerbis usos esse in testamenti ueteris exẽplis quibus in proprijs uoluminibus continẽtur: hoc & hic probamus: si quidẽ testimoniũ istud ita in Genesi scriptũ est: Propter hoc relinquet homo patrẽ suũ & matrem suã, &
B adhærebit uxori suæ: & erũt duo in carne una: Nunc autem Apostolus pro eo qd ibi habetur, ἕνεκεν τούτου: id est
Gen.2.d propter hoc: posuit ἀντὶ τούτου, qd latine alijs uerbis dici nõ potest: deinde, p patre suo & matre sua, pnomina abstulit, & patrẽ tantũ posuit & matrem: & qd in medio dicitur, & adhærebit uxori suæ: hic penitus prætermisit: & tantũ qd sequebatur hoc dictũ, superioribus copulauit: & posuit, & erunt duo in carne una. Hoc autẽ totum nũc idcirco obseruauimus, ut etiã in cæteris locis sicubi testimonia q̃si de pphetis & de ueteri testamẽto ab apostolis usurpata sunt: & in nostris codicibus non habentur: nequaq; statim ad apocryphoꝝ ineptias & delyramẽta curramus: sed sciamus scripta quidẽ ea esse in ueteri testamẽto, sed nõ ita ab apostolis ædita: & sensum magis usurpatum: nec facile nisi a studiosis posse ubi scripta sint inueniri. Igit̃ ad exhortationẽ mutui affectus inter uxorẽ & uirum, Adam & Euæ sumpsit exemplũ: Vt quõ costa tollitur de adam & ædificatur in coniugẽ: & ipsa rursum coniunx in unã uiri carnem redigitur: quia qui uxorem diligit, seipsum diligit: sic & nos nostras amem⁹ uxores. Idipsum autem per Allegoriã in christo interpretatur & in ecclesia: ut adam christum, & Eua præfiguraret eccle-
1.Cor.15.f siam. Factus est enim nouissimus adam in spiritũ uiuificantẽ. Et quõ de adã & uxore ei⁹ omne hominũ nasciẽ genus: sic de christo & ecclesia omnis credentiũ multitudo generata est. Quæ unũ ecclesiæ corpus effecta, rursum in latere christi ponitur, & costæ locum replet, & unũ uiIoh.10.f ri corpus efficiẽt: ipso dño id in euangelio postulante: Pater da, ut quõ ego & tu unum sumus: sic & ipsi in nobis unum sint. Interrogemus Marcionẽ qua consequẽtia locum istũ qui de ueteri usurpatus est instrumẽto, in christum & in ecclesiam interpretari queat: cum iuxta illum scriptura uetus omnino non ptineat ad christũ. c ¶ Sacramentũ hoc magnũ est: ego autẽ dico in christo ⁊ in ecclesia. Non ut plærisq; existimãt, omnis historia quæ de adã & de eua in Genesi scripta est, ad christũ & ad ecclesiam facile referri potest, sed tantũmodo qd in præsenti loco ponitur: id est, propter hoc relinquet homo patrẽ suũ & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erũt duo in car-

a Quõniam membra sumus corporis eius: ex carne eius
b & ex ossibus eius. Prõpter hoc relinquet homo patrem
c & matrẽ: & erunt duo in carne una. Sacramẽntum hoc
d magnũ est: ego autem dico in christo & in ecclesia. Vẽrũtamen & uos singuli unusquisq; suam uxorẽ sicut se
e diligat. Mulier autem ut timeat uirum.

Filij obedite

ne una. Primus em̃ homo & primus uates adam, hoc de christo & ecclesia pphetauit: qd reliquerit dñs noster atq; saluator patrem suũ deum, & matrem suã cœlestem hierusalem: & uenerit ad terras propter suum corpus ecclesiam: & de suo eam latere fabricatus sit, & propter illam uerbum caro factum sit. Et quia non omnia æqualia sacramenta sunt, sed est aliud sacramẽtum maius, & aliud minus: pptera nunc dicit: Sacramẽtũ hoc magnũ est: simulq; humilitatis ei⁹ indiciũ est inferentis: Ego autẽ dico in christo & in ecclesia. Gregorius Naçiançen⁹, uir ualde eloquẽs, & in scripturis apprime eruditus, cum de hoc mecum tractaret loco: solebat dicere: Vide quantũ istius capituli sacramentũ sit, ut Apostolus in christo illud & in ecclesia interpretans: non se ita asserat ut testimonij postulabat dignitas expressisse: sed quodãmodo dixerit: scio quia locus iste ineffabilib⁹ plenus sit sacramẽtis, & diuinum cor quærat interpretis: Ego autem, p pusillitate sensus mei, in christo interim illud & in ecclesia intelligendũ puto: nõ quo aliquid christo & ecclesia maius sit: sed qd totum qd de adam & de eua dicitur, in christo & in ecclesia interpretari posse, difficile sit. d ¶ Verũtamen ⁊ vos singuli vnusquisq; suã vxorem sicut se diligat. Estimet aliquis eandẽ inter maritũ & uxorem iuberi ab Apostolo charitatẽ, quæ in proximũ præcepta est: sic em̃ scriptum est: Diliges proximũ tuum Leuitt.19.d
sicut te ipsum: & nunc dicitur, unusquisq; suam uxorem sicut se diligat. Ergo eadem in proximũ & in uxorẽ charitas erit. Qd si pximus iuxta interpretationẽ saluatoris omis homo ẽ homini: nulla ergo erit inter uxorẽ & quorũlibet hominũ dilectionẽ differentia charitatis: qd dicere ualde absurdum est. In proximo em̃ similitudo ponitur: ut sic eum diligas sicut te & cupias esse saluatum. In uxore autẽ comparationis aduerbiũ, sicut, non similitudinem sed approbationem & confirmationẽ, cum quodam põdere sonat: quomodo dicimus de uiro: quasi uir fecit: & de saluatore scriptum est: Vidimus gloriam eius Ioh.1
quasi gloriam unigeniti. Non quo ipse saluator gloriam habuerit ad comparationem alterius unigeniti: ipse est enim unigenitus: Et unigenitus si & alter fuerit: unigenitus non potest appellari: Vnde alterius unigeniti non indigebat exemplo, sed quasi unigenitũ: hoc est ut semetipsum decebat gloriam habere possedit. Hoc idem & septuagesimi secundi psalmi iuxta græcos tamen exordiũ sonat. ὡς ἀγαθὸς ὁ θεὸς τῷ ἰσραὴλ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. qd a nostris trãslatũ est: Q bonus de⁹ israel rectis corde. Aliogn iuxta græcos ὡς: id ẽ sicut, similitudinẽ magis uidet̃ q firmitatẽ significare dictorũ: si nõ ut cõfirmationẽ audieris, sed q̃si exẽplũ. Simul & hoc attẽdẽdũ, qd uir diligere iubet̃ uxorẽ, mulier ꝟo timere uirũ. Congruit em̃ uiro dilectio, mulieri timor: seruo uero non solũ metus, sed & tremor iungitur. Vnde & in consequẽtibus ait: Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore. e ¶ Mulier autem vt timeat virum. Si in deum metus propter timorem supplicij, non finit eum qui metuit esse perfectum: quanto magis imperfecta erit mulier: nõ solum deum, sed etiam uirum metuens. Propter quod requirendum, an carnaliter uxor intelligenda sit, & uxoris timor: cum frequenter multo meliores maritis inueniantur uxores: & eis imperent & domum regant: & educent liberos, & familiæ teneant disciplinam: illis luxurijs tibus & per scorta currentibus. Hæ uiros suos utrum regere debeãt an timere: lectoris arbitrio derelinquo. Qd si iuxta Allegoriã ut supra diximus: uxor in corpore accipitur: uir in animo: nihil incongruum est timere eam ut ancillam uirum in secundo gradu, & in uiliori substãtia constitutam. Animi quippe (ut ait Crispus) imperio,

corporis seruitio magis utimur. Qui uero simplicem intelligentiam mulieris sequitur & mariti: duas significantias in uerbo timoris esse monstrabit. Et dicet unam de qua Ioannes ait: Qui timet, pœnam habet: & qui timet, non est perfectus: Iuxta quam & serui spiritum seruitutis habent in timore, quem exigũtur a domino dicente ad eos: Et si pater sum ego, ubi est gloria mea? & si dominus sum ego, ubi est timor meus? Alterã vo quæ apud philosophos nominatur εὐλαβέια: & apud nos licet non plene sonet, reuerentia dici potest. Scit quoq; & prophetes perfectorũ timorem: quem qui timuerit, pfectus est: in tricesimo tertio psalmo dicens: Non est inopia timẽtibus eum. Potest igit uxori simpliciter intellectæ, hic imperari metus, ut timeat: hoc est, reuereatur uirum suum. Ca. VI

a FIlij obedite parẽtibus uestris in domino: hoc enim est iustum &c. Ambigue dictum, utrum in domino parentibus suis, filij debeant obedire: an certe parentibus suis filij obediãt in domino. Qd utrunq; faciendum: ut & his parentibus qui nos in domino genuere, qualis fuit Paulus & apostoli, obediam⁹: & ea faciamus quæcũq; præceperint: & parentibus nostris de quibus scẽm carnem nati sumus: obtẽperemus in domino, implentes ea quæ non sunt domini contraria uoluntati. Simul & hæreticos coartabimus, nolentes uetus testamentum esse dei boni, cuius filius christus sit: Qua ratione Apostolus christi, boni dei filij scriptura creatoris utatur: & obedientiam filiorum de ueteri lege præsumat. Quod testimonium de Exodo sumptum, ita ibi contexitur: Honora patrem tuum & matrem tuam, ut bene sit tibi: & sis longæuus super terram, quam dominus deus tuus dabit tibi: de quo nunc ultima uerba subtraxit: quod mandatum in decalogo quintum est. Vnde quærẽdum, quare nunc dixerit, quod est mãdatum primum: cum primũ mandatum sit: non erunt tibi dij alij præter me. Quãobrem nonnulli ita legunt, quod est mandatum primum in promissione: quasi quatuor alia mandata quæ ante hæc dicta sunt: nõ habeant promissiones: & in hoc solo pollicitatio feratur adiuncta, ut bene sit tibi: & sis longæuus super terram quã dominus deus tuus dabit tibi. Sed uidentur mihi non obseruasse subtilius, & in secundo mandato repromissionẽ esse sociatam. Ait enim: Non facies tibi idolum, neq; omnem similitudinem eorum quæ in cœlo sursum, & quæ in terra deorsum: & quæ in aquis subtus terrã: non adorabis ea, & non immolabis illis: Ego enim sum dominus deus tuus: deus çelotes qui reddo peccata patrum in filios usq; ad tertiam & quartam generationem, his qui me oderunt: & facio misericordiam in milia his qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Obserua enim quod uerba sint sponsionis: Faciens misericordiam in milia his qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Forsitan ergo quia decalogus exeunti de ægypto populo, prima lex data est: unumquodq; mandatum decalogi, primum mandatum est appellandum: ad comparationem eorum præceptorum, quæ postea in lege cõscripta sunt. Qui uero expositionem superiorem tenere conabitur: in eo qd distinxerat, quod est mandatum primum in repromissione: dicet separatim esse mandatum: Honora patrem tuum, & matrem tuam: & postea repromissionem suo loco positam: ut sis longæuus super terram quam dominus deus tuus dabit tibi. In hoc uero mandato: id est, non facies tibi idolum neq; omnem similitudinem: non seorsum, sed sub uno textu atq; sermone: non tam promissionem datam q̃ sententiam in laudes dei esse finitam, facientis misericordiam in milia his qui eũ diligunt & custodiunt mandata eius. Rursum is q tota decalogi mãdata, primũ mãdatũ esse cõtendit: repromissionem in qua scriptum est: ut sis longæuus super terram quã dominus deus tuus dabit tibi: non solũ ad eos ptinere monstrabit, q parẽtibus obsequant: sed etiã ad alia innumerabilia præcepta: & necesse habebit cuncta replicare mandata in quibus merces hæc & premiũ ꝓmittant, ut sint longæui super terrã quã dñs deus suus dederit eis. A q̃ diuersus ille exigere debebit interpres, ut doceat ante hoc mãdatum: illa quæ ab eo prolata sunt scripta esse mãdata. Qd si nõ potuerit approbare: frustra & in alijs præceptis hanc repromissionem adiunctam esse memorabit. Post hæc retractandum, pro honore patris & matris: nõ iudaicum & carnale esse promissum, ut longæui sint filij super terram quã dñs deus suus dederit eis. Multos enim fuisse credendũ, qui & parentibus obsequentes cito mortui sint: & in parentes impij, usq; ad extremam uenerint senectutẽ. Respondeant em̃ iudæi & similes iudæorũ: si uitæ istius lõgitudo est in repromissis: & diu in corpore permanere felicitas est: quid sibi uult illud in psalmis: Heu mihi quia incolatus meus prolõgatus est: habitaui cum habitantibus cedar: Et hoc Salomonis in Ecclesiaste: Laudaui ego omnes mortuos qui olim mortui sunt, super uiuẽtes qui uiuunt usq; in præsens: & melior est super hos duos, qui necdum natus est: & non uidit omne opus malũ qd̃ factum est sub sole. Et post paulum: Si genuerit uir centum, & annos plures uixerit, & multi fuerint dies annorum eius: & anima illius repleat bonis: & sepultura nõ sit ei: dixi melius est super eũ abortiuum: quia in uanitate uenit: & in tenebris nomen eius operietur: & quidem solem non uidit, & cætera. Si enim laudantur super uiuos mortui: & iuxta quosdam qui anteq; in corpora ista descendant, animas degere in cœlestibus arbitrantur: melior esse dicitur duobus, qui nec dum natus est: & omnis ista uita tentatio est: Et scd̃m Iob Mors uiri requies, Et iuxta eũdẽ & Hieremiã: Maledicta est dies in qua nascimur: quõ nunc repromittitur honorantibus patrem & matrem qd̃ longæui sint super terrã, quã dñs deus suus dederit eis? Quærenda est ergo terra quã dñs repromittit, & tribuit his qui spiritualẽ ægyptũ reliquerint: & cum omni patiẽtia, magna & terribilia uitæ istius deserta transierint: & uicerint reges magnos q̃s pcutit dñs: & trãsierint in iudæã quæ lacte & melle fluit: Et sub iesu duce, hiericho corruẽte, atq; uastata hai, quæ interpretatur abruptũ, hierusalẽ uenerint: & ædificet eis templum sub Salomone rege pacifico, & possideant terram quæ mansuetis est præparata: Beati quippe mites: quoniam ipsi possidebunt terram: quæ uere est terra uiuentium: psalmista quoq; dicente: Credo uidere bona domini, in regione uiuentium: Huius uitæ longitudinẽ & sapientia habet in manu dextera: in sinistra tenens diuitias & gloriam. b ¶ Et patres nolite ad iracũdiam prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione dñi. Peccatum filiorum est, non obedire parentibus: & quia poterant parentes aliquid imperare peruersum: adiunxit, in domino: Peccatum uero parentum: paruulos filios atq; lactentes ad iracundiam prouocare: aut certe iam adolescentibus & maturioris ætatis: ea imperare quæ grauia sunt. Sicut igitur in filijs obsequium, & subiectionis merces est demonstrata: ita parẽtibus moderatũ iubetur imperium: ut nõ quasi seruis, sed q̃si filijs præesse se nouerint. Nec hoc præcepti fine cõtentus est: sed & illud adiunxit: Educate illos in disciplina & correptione

Seruite obedite

Exo.20.b

Exo.20.a

Ps.119.

Eccl̃s.4.a

Ibidẽ.6.a

Iob.5.

Hiere.20.d

Ioſue.6.et.8

Ps.26.d

A ptione dñi. Quã correptionẽ nos legim⁹:meli⁹ in græco dicit̃ μουθεσία, quæ admonitionẽ magis & eruditionẽ cũ austeritatẽ sonat. Legãt episcopi atq; presbyteri, qui filios suos sæcularib⁹ literis eruditi: & faciũt comœdias legere, & mimorũ turpia scripta cantare: de ecclesiasticis forsitã sumptibus eruditos: & qđ in corbanã pro peccato uirgo uel uidua, uel totam substãtiam suam effundẽs, quilibet pauper obtulerat: hoc in calendariã strenã, & saturnaliciam sportulam, & mineruale munus grãmaticus & orator: aut in sũpt⁹ domesticos: aut in tẽpli stipes: aut in sordida scorta cõuertit. Eli sacerdos ipse sanct⁹ fuit: sed qa filios suos nõ erudiuit in oñi disciplina & correptiõe: supin⁹ cecidit, & mortu⁹ est: Nõ eñ poterat ad priora extẽdi, sed retrorsum ruit: & opisthotono insanabili lapsus in tergũ, ad sodomam cum Lot uxore respexit: & certe corripuerat filios suos dicens: Quare facitis uerba hæc quæ ego audio de uobis mala ab omni populo? Nolite filij mei: quoniam nõ est bona fama, quã ego audio de uobis. De istiusmodi patrib⁹, & Esaias lachrymabili uoce causat dicẽs: Et filij alienigenarũ nati sunt eis. Qđ si hoc Ephesijs laicis & plærisq;, ut in populo solet, uitæ hui⁹ negocijs occupatis, præcipit ut filios suos erudiant in oñi disciplina & admonitione domini: quid de sacerdotibus æstimandum est, de quorum ordine ad Timotheum scribit, dicens: Filios habentem in obsequio, cum omni honestate. Et idipsum ad Titum inculcat & repetit: Filios habentem fideles: non in accusatione luxuriæ: aut non subditos: & quasi uitia filiorum parentibus imputentur, coniunctionem causalem interserens ait: Oportet eñ episcopum sine crimine esse, tanq; dei dispensatorem. Non est ergo sine crimine episcopus, cuius filius non fuerit subditus, & in accusatione luxuriæ. a ¶Serui obedite dominis carnalib⁹ cũ timore ꝛc. Propheta loquẽte ad hierusalẽ: Qualis tu timuisti ab hoie mortali & a filio hominis: & Petro in epistola sua: Timorẽ eorũ ne timeatis, sed dominũ iesum christum sanctificate in cordibus uestris: Et saluatore eadem concinente: Nolite timere eos qui possunt occidere corpus, & plus nõ habent qđ uobis faciãt: sed timete eum qui potest & animã & corpus occidere in gehennam: Salomone quoq; paria testante: Fili honora dñm & confortaberis: præter illum aũt ne timeas alium: Videtur Apostolus diuersa præcipere, ut serui cũ timore & tremore obediant dominis carnalibus, & uxori ut timeat uirum. Atq; qui simplicius respondebit: hæc dicet, nõ perfectis seruis & eis qui sapiẽtiæ secreta cognouerint hæc præcepta constitui, sed his qui principia habebant fidei, & doctrinis humilioribus indigebant. Alius uero asserat eum qui non habeat spiritum seruitutis iterum in timore, nequaq; huic subiacere sententiæ, ut cum timore & tremore obediat dominis carnalibus: Hoc idem & de uxore dicturus: quæ iubetur ut timeat uirũ. Porro tertius: in hoc quoq; loco sicut in muliere, timorem pro reuerentia dictum putabit: sed arctabitur ex eo quod additus est, timori tremor. Potest enim uxori reuerentia conuenire, ut reuerens timeat uirum. Vbi autẽ tremor est, metus non sonabit reuerẽtiam, sed timorem. Necessario itaq; in seruis additum est: ut post timorem domini habeant & tremorem: & ad distinctionẽ domini spiritualis, nunc carnalis dominus appellatur: Ita ut seruo quicũq; crediderit in deum, & necdum ad scientiæ summam peruenerit: non indecens sit domino seruire carnali cum timore & tremore, in simplicitate cordis sui, & sic ei seruire fideliter ut christo: Non ad oculum seruiens: ut hi faciunt qui hominibus placere desyderant: sed ut necessitatem in uoluntatẽ uertat, & faciat de seruitute mercedem: maxime cum dominus carnis, a domino spiritus diuersa non imperet: Hoc est enim quod ait: Non ad oculum seruientes, ut hominibus placentes, sed ut serui christi, facientes uoluntatem dei. Sed & ipsam fidelitatem non coactam seru⁹ habeat, sed spõtaneam & ex animo: sic seruiens domino suo sicut christo: a q̃ recepturus est fidelis premium seruitutis, non minus quã si liber uoluntate seruisset. Simul & hoc notandum, qđ obediẽtiæ filiorum atq; seruorum diuersa subiunxerit. Ad filios enim dicit, obedite parentibus uestris in domino: ad seruos uero, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore: Vt sicut inter seruum & uxorem habet metus diuersitatem: ita & inter filios & seruos obedientia discreparet. Et pulchre imperans seruis ut obediant dominis, adiecit, quasi christo: & iterum, ut serui christi, facientes uoluntatẽ dei: ut scilicet non audiat seruus carnalẽ dñm si contraria dei præceptis uoluerit imperare. Quomodo autem ad Corinthios scđm tempus rescripserat: ne per occasionem fidei in christum inter maritos & uxores diuortia fierẽt, si e duob⁹ un⁹ credere uoluisset: Ita ad Ephesios & ad Colossenses: quia plurimi inter initia fidei putabant gentiles dominos contemnendos: nunc conditionum moderate præcepta constituit: ut & seruitia nõ uideatur contra dominos concitare; & rursum nequaq; dominos doceat audiẽdos, si uitiosa & nephanda præcipiãt. b ¶Et dñi eadẽ facite ad illos / remittẽtes mínas / sciẽtes quia ꝛ ipsoꝝ ꝛ uester dñs est in cęlis ꝛc. Quæ nã sunt hæc quæ seruis superius imperauit, ut diceret dominis eadem facienda quæ seruis? Puto illa quæ dixerat in simplicitate cordis: & facientes uoluntatem dei, & ex animo, & cum fidelitate siue beniuolentia in seruos: quia εὔνοια utrumq; sonare potest. Vnusquisq; enim quod fecerit boni, hoc recipiet a domino: siue famulus seruierit, sicut dictum est: siue liber dominatus fuerit, ut oportet: ut nõ sit terribilis, non promptus ad uerbera: sciens quia & ipse habeat dominum in cœlis: apud quem nõ est acceptio personarum: & qui solus tantum iudicet uoluntates, & iuxta eas deteriori præferat meliorem: eligens facta, non homines. c ¶De cętero confortamini in domino / ꝛ in potentia virtutis eius. Scio in græco, pro uirtute, fortitudinem positam: id est ἰσχύν: quia uirtus apud eos ἀρετὴ appellat. Sed hæc apud nos consuetudo est scripturarũ, ut indifferẽter ἰσχὺν & ἀρετὴν uirtutẽ nominẽt: maxime qa fortitudo corporis, uirt⁹ animi existimatur. Quãquã & apud philosophos inter quatuor uirtutes fortitudo sit posita: quam utiq; animi & non corporis esse manifestum est. Quod igitur ait: confortamini in domino & in potentia uirtutis eius: totum sentitur in christo: ut in omnibus uirtutibus quæ sũper eo intelliguntur, qui crediderint confortentur. Et prudenter post specialia mandata quid uiris & uxoribus, patribus & filijs, dominis & seruis obseruandum sit: nunc generaliter omnibus in commune præcipit: ut in domino & in eius potentia confortati, præparent se ad uersum diabolum. De quo in consequentibus scribit.

a Serui obedite dominis carnalibus cũ timore & tremore & simplicitate cordis uestri sicut christo. Nõ ad oculũ seruiẽtes quasi hominibus placẽtes: sed ut serui christi, facientes uoluntatẽ dei ex animo: cum fidelitate seruientes sicut dño & nõ hominibus: Scientes qđ unusquisq; qđ fecerit boni, hoc recipiet a domino siue seruus siue liber. b Et dñi eadẽ facite ad illos, remittẽtes minas: scientes quia & ipsorum & uester dñs est in cœlis: & personarum non est acceptio apud eum. c Cętero confortamini in dño, & in potentia uirtutis eius.

1.Reg.2.c
Esa.2.b
1.Timo.3.a
Titum.1.b
1.Timo.3.a
Esa.51.e
1.Pe.3.c
Matth.10.c
Prouer.7.a
1.Cor.7.b

E a ¶ Induite omnia arma dei: vt possitis stare contra versu-
tias diaboli. Ex his quæ infra legimus, & his quæ in scri-
pturis omnibus de domino saluatore dicuntur, manife-
stissime cõprobatur: omnia arma dei qbus nũc induimu-
bemur, intelligi saluatorẽ: ut unũ atq; idem sit dixisse, in-
duite uos oĩa arma
dei: qsi dixerit, indui-
te dñm ihesũ christũ.
Si em̃ cingulũ ueritas
est: & lorica iusticia ẽ:
saluator aũt & ueritas
& iusticia noiaf: nulli
dubiũ qn ipse & cin-
gulũ sit & lorica. Itaq;
iuxta hæc, ipse erit &
præpatio euãgelij pa
cis: & scutũ fidei, & galea salutaris, & gladius spũs, qd est
uerbũ dei: & uiuẽs sermo & efficax, & acutus sup omnẽ
gladium ex utraq; parte acutum. Quæ autem alia ar-
ma dei possumus existimare, quibus induendus est qui
habet aduersum diaboli dimicare uersutias, excepta uir-
tute quæ christus est? Hunc enim qui iuxta omnia quæ
sup eo intelligunt fuerit indutus, potẽs erit cõtra uniuer
sas insidias diaboli repugnare: & scdm id quidẽ qd ueri-
tate præcinctus est: nõ facile ad falsitatis dogmata dedu-
cet. Iuxta hoc uero qd loricã indutus est iusticiæ: iniqta
tis iaculis nõ poterit pforari. Nec nõ cũ calciat9 fuerit cal
ciamẽtis pulcherrimis in præpatiõe euãgelij pacis: quasi
ts q præpauit in fine opa sua: & idcirco pacis homo fact9
est, nec bellicum aliquid & tumultuosum agit: nec cum
his qui impreparati sunt condẽnabit. Infidelitas quoq;
quæ inimica est fidei: ubi scutũ est fidei, nihil ualebit. Ca
put etiam & principale cordis & animæ in quo sensus
omnes locati sunt, salutis galea circumdatum, non quas-
sabit. Ad extremũ quasi uir bellator & fortis, oĩes sectas
cõtrarias ueritati concidet, interficiet, iugulabit, gladiũ
spiritus: id est, uerbum dei manu tenens. Volens ergo
Apostolus multimoda diaboli ingenia ostendere, qui-
P bus nos capere nitatur per ea loca in quibus non om-
ni custodia seruemus cor nostrum, methodias eius: id
est, adinuentiones uel uersutias nominauit. Si enim ab-
stinuerimus nos a corporũ uoluptate: parum cautos in
auaricia capit. Quod si & auariciam cum uoluptate cõ-
temnimus, per luxuriam irrepit: & facit nobis uentrem
esse deum: & per hanc etiam illa quæ fortia esse uide-
bantur expugnat. Et quomodo solent sapientes exerci-
tuum principes: ea uel maxime oppugnare urbium lo
ca quæ parum munita sunt: ut cum per illa irruperint,
facile munita capiant: ita & diabolus p ea quæ patere ui-
det, aut certe non firmiter clausa, quærit irrumpere: & ad
ipsam arcem cordis & animæ peruenire. Et quid me ne-
cesse est de pluribus eius insidijs dicere: cum ex his &
cæteræ uersutiarum eius species cognoscantur. Diabo-
lus autem, nomen græcum est, quod interpretatur crimi
nator. Iuxta hebræi uero sermonis ꝓprietatẽ: quia & tri-
bus çabulon quandam similitudinem huius uocabuli
habet, καταρύω, id est, deorsum fluens dici potest: qd
scilicet paulatim de uirtute ad uitium fluxerit: & de cœ
lestibus ad terrena corruerit. b ¶ Quoniã nõ est nobis
colluctatio aduersus carnẽ z sanguinẽ sed aduersus pncipa
tus zc. Nõ puto Paulũ scribentẽ ad Corinthios dicere po
tuisse, non est uobis colluctatio aduersus carnem & san
guinem: quibus ait: Tentatio uos non apprehendat nisi
humana. Fidelis aũt deus qui nõ permittit uos tentari su
pra id qd potestis. Existimo quippe aduersus carnem &
sanguinem esse certamina, quæ ibi tentationes appel-
lantur humanæ: quando caro concupiscit aduersus spi
Gal.5.d ritum: & prouocat nos facere opera sua: fornicationem,
immundiciam, luxuriã, idololatriã, inimicitias, conten-
tiones, emulationes, iras, rixas, dissensiones, hæreses, insi-
dias, ebrietates, comesationes. & reliqua his similia. Por-
ro non est humana tentatio, nec aduersus carnem & san-

guinẽ pugna: quãdo aut ipse satanas trãsfiguratus in an G
gelũ lucis, psuadere nititur ut eum angelũ lucis arbitre-
mur: aut aliquid horum simile facit, in omni uirtute, si-
gnis & portentis mẽdacibus, in omni deceptione iniqui
tatis. Nam cum aliquem illaquearit inimicus ut recipiat
se: & loquatur in eo, hæc dicit dominus: Non quasi caro &
sanguis eum decipit, aut quasi humana tẽ
tatio: sed quasi prin-
cipatus & potestas, re
ctor tenebrarũ & ne-
qtia spiritualis. Quã
obrem nondemus lo
cum diabolo: sed & si

a Indũite omnia arma dei: ut possitis stare contra uersu-
b tias diaboli. Quoniam non est nobis colluctatio aduer
sus sanguinem & carnem: sed aduersus principatus, ad
uersus potestates: aduersus mũdi rectores tenebrarum
harum: aduersus spiritualia nequitiæ in cœlestibus.

Ideo sumite

spiritus potestatem habentis ascenderit super nos: iuxta
qd scriptum est: locum non demus ei. Dicat quispiam Eph.4.f
hoc qd ait: Non est nobis colluctatio aduersus sangui-
nem & carnem, sed aduersum principatus & potestates,
& cætera quæ sequũtur, ideo dici: ut doceamur, ne ea qui
dem quæ nobis ministrari uitia putamus ex carne, car-
nis esse uel sanguinis: sed a quibusdam spiritualibus ne-
quitijs suggeri. Sunt enim quidam dæmones amoribus
& amatorijs canticis seruientes: ut propheta quoq; com-
memorat dicẽs: Spiritu fornicationis seducti sunt. Nam Osee.4.c
& barbara quædam nomina eorum esse dicuntur: ut sæ-
pe confessi sunt hi quos uere uulgus maleficos uocat: &
incantationes, & preces & colores uarij, & diuersa uel me
tallorum genera uel ciborũ, ad quæ inuocati assistere dæ
mones & infelices animas capere memorãtur. Alij uero
iracundias & furores & bella committere: alij præesse
inimicitijs, & inter homines odia concitare. Quia uult
ergo (aiunt) Apostolus nos docere: non ex natura corpo H
ris, & de materia carnis & sanguinis, hæc uitiorum gene-
ra procreari, sed instinctu dæmonũ, propterea ait: Non
est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem: sed
aduersus principatus & potestates, & reliqua. Ideo autẽ
nunc eorum qui magicis infelices artibus seruiunt, & fa-
cere ista perhibentur: in medium exempla protulimus:
ut retundamus eorum opinionem: qui putãt omnia ui-
tia esse carnis & sanguinis, & nullam habere dæmones
potestatem, ut nos incitent ad peccatum. Talem luctatio Gen.32.f
nem & Iacob putamus fuisse, quod scilicet non aduer-
sum carnem & sanguinem contenderit, quando reman-
sit solus & luctabatur cum eo homo, adiuuans eum &
corroborans aduersum alium sudore nimio dimicantẽ.
Et simul uide, ne forte ridiculi sint qui arbitrãtur in ritũ
luctantiũ, tota Iacob nocte luctatum. Quid em̃ grande,
si ut illi aiunt, luctans aut superarit, aut uictus sit? Sed iu
xta rationabilem & conuenientẽ patriarchæ luctam: ta-
lem illi colluctationem fuisse credendum est: qualem hi
habent qui possunt dicere: Non est nobis colluctatio ad
uersus carnem & sanguinem. Non necesse est totum nũc
loci illius excutere sacramentũ, cum in suo loco si uixero
plenius differẽdum sit. Quærimus autem ubi in ueteri
testamento Paulus hæc legerit, aut qua auctoritate quæ
minime scripta sunt publicarit. Et cõperimus ex his quæ
de prælijs & singulari certamine: uerbi causa, Dauid ad-
uersum Goliam: & filiorũ israel contra alienigenas, & cæ
teras gentes, scripta sunt in lege: & Iesu, & libro Iudicũ, &
Regnorũ, & Paraliponenon, altius intellexisse Apostolũ:
& spirituale bellũ sensisse de carneo, quo pugnãtes uicti
sint siue superint: & satrapas quidẽ uniuscuiusq; loci, su-
pernarũ fuisse indicia potestatũ: Reges autẽ gentiũ singu
larum, imagines eorum qui nunc rectores mundi, tene-
brarũq; dicunt: Malos ꝙ hoĩes: spiritales nequitias in cœ
lestibus demonstrasse. Et uidet nobis Apostolus alijs uerbis
hæc dicere. O Ephesij, quæ de prælijs israelis aduersum
nationes legitis: uident quidẽ carnẽ sonare uel sanguinẽ:
Verbi gratia: ægyptiorũ, idumæorũ, ammanitarũ, moabi
tarũ, & gẽtiũ cæterarũ: Sed si uere uultis scire: cognoscite

qa illa

A qa illa uniuersa figuraliter cõtingebant illis. Scripta sunt
1.Cor.10.c autẽ propter nos, in quos fines sæculorũ decurrerũt: ut intelligamus ex illis: non esse nobis pugnam aduersum carnem & sanguinẽ, sed aduersus spirituales quasdam & inuisibiles potestates: aduersus rectores earum tenebrarum, quæ huic mundo incubant: & errorem hominibus incredulitatis offundunt: & aduersum spiritualia nequitiæ, quæ habitant in cœlestib⁹: Nõ quo dæmones in cœlestibus cõmorentur, sed quo supra nos aer, hoc nomen acceperit. Vnde & aues quæ uolitant per aerem, uolucres cœli esse dicuntur. Nam & in alio loco de dæmonibus q
Eph.2.a in aere isto uagentur, Apostolus ait: In quibus ambulastis aliquando iuxta sæculum mundi istius, secũm principem potestatis aeris spiritus, qui nunc operat in filios diffidentiæ. Hæc autem omnium doctorum opinio est, q aer iste qui cœlum & terram, medius diuidens, inane appellatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus. Post hæc retractandum, a quo principatus, & potestates, & rectores tenebrarum mundi, & spiritualia nequitiæ in cœlestibus ut hoc sint, acceperint potestatem. Et quidem dicat alius, apostatam diabolum, satellitibus suis diuersa officia commisisse: & non esse harum distributionum auctorem deum. Cui potest illud diligens lector oppone-
Roma.13.a re: & quomodo scriptum est: Non est enim potestas, nisi a deo? Quod si de hominibus dicitur, quanto magis de his qui sunt subtilioris melioriscq naturæ? Nec statim q hoc sentiat blasphemiæ eum crimẽ incurrere: quia unusquisq iuxta suam uoluntatem, diuersa ministeria sortitus sit. Quomodo em̃ in urbibus eos qui aliquid commisere flagitij, uidemus uel bestias alere, uel secare marmora, uel mundare spurcitias cloacarũ, uel præesse gla-
B diatoribus: & fundendo reorum sanguini destinari: Ita & dæmones ex propria arbitrij libertate, insidiarũ, fraudium, scelerum, atq periurij: & reliquam uitiorum prouinciam esse sortitos, ut sint rectores tenebrarũ: quia esse lucis principes noluerunt. Hi ergo rectores mundi atq tenebrarum, cum aduersum aliquem colluctantes supplantauerint eum fecerintq corruere: statim illum suo mundo, & suis tenebris quibus principant, annectunt. Ob quam causam fortius laborandum: ut qui semel au-
Iob.15.c diuimus: Ego elegi uos de isto mundo: iam non estis de isto mundo: si enim essetis de mundo, mundus quod suum esset, amaret: non redeamus ad mundum, nec subijciamur ei: sed crucifigatur nobis mundus, & nos ei: ut rector lucis Iesus proprio mundo nos copulet: & sub patris esse faciat ditione erutos de spiritualis nequitiæ potestate, & de cœlo eorum quod transiturũ est, nec dei sedes appellari potest. Impium quippe est, ut spiritualia nequitiæ in cœlestibus, eum cœlum tenere credant: de
Esa.66.a quo loquitur deus: Cœlum mihi thronus est. Itaq qui intelligit quanta in isto mundo, nobis & præsentibus & absentibus fiant: dum ea uidere non possumus, siue propter corpus humilitatis nostræ hoc fragile atq terrenũ, quo anima inuoluit: siue quia carnalibus oculis subtilior natura non panditur: Hic uidebit quæ sint tenebræ quæ ab Apło nunc dicantur: quod scilicet aut tota uita ista terrena, tenebræ nuncupentur: Lux quippe lucet in tenebris: & tenebræ eam non comprehenderũt: Aut animæ lumen & sensus, terrenum corpus, & corpus mortis & humilitatis obumbret, operiat, & obcæcet. Sciamus autem quod excepto præsenti loco, nec in ueteri, nec in nouo testamento, κοσμοκράτορας: id est, mundi rectores, unq̃ legerimus: quod nomen idcirco Paulus apostolus finxit: quia necesse habebat ad Ephesios disputans, rebus nouis & inuisibilibus, noua nomina coaptare. Adhuc propter hoc quod ait, in cœlestibus: quia uidetur ambiguum: dicẽdum subaudiri posse illud ad omnia: ut sit sensus: Non est nobis colluctatio aduersus potestates in cœlestibus: & rectores tenebrarum istarum in cœlestibus: & spiritualia nequitiæ in cœlestibus: & non tm̃ aduersum spiritualia nequitiæ in cœlestibus: maxime si intelligim⁹ (ut iam supra expositum est) quomodo cœlestia nominentur propter uolucres cœli, & quod in usu dicitur, pluuiam uenire de cœlo: Non quo pluuia e cœlo ueniat, Philosophi quippe aiunt: nõ amplius, q̃ duobus milib⁹ passuũ, a terra distare nubes: ex quibus fundant pluuiæ & imber irroret. Iuxta quẽ sensum cataractæ quoq cœli in diluuio apertæ esse feruntur. Veruntamẽ quãto quis peior fuerit, tanto uicinior erit terræ locis, & pinguiori substantiæ. Siquidem & terra, & circundatus nobis aer, habent pinguedinẽ suam. Aiunt quidam & animas corporibus liberatas, si attenuatæ fuerint in præsenti uita, & lima, ut ita dicam ἀσκήσεως atq uirtutum, in subtile corpus attritæ, non habitaturas in pinguioribus locis: sed deo qui incorporeus est, uicinas fore. Si ẏo tales fuerint, de quibus dici possit: Filij hominum usq quo graui siue pũ.4.a pingui corde: secũm crassitudinis suæ pondus ad infima detrahi, & pinguedine prægrauari. Post hoc & illud pariter differendum, an hac terra & aere, aliquis pinguior locus sit, qui a plærisq appellat infernus: in quo hi qui dicuntur inferi, commorentur. Qui nam ẏo isti sint: & quam uel cognationẽ, uel diuersitatem habeant, ad eos qui spiritualia nequitiæ in cœlestibus appellantur: non est præsentis temporis disputare. Reliquum est: ut quid inter colluctationẽ carnis & sanguinis, & inter rectores tenebrarũ istarũ, & spiritualia nequitiæ in cœlestibus sit, in duobus apud Apostolũ manifestius discamus agminibus. Quando em̃ uult humanas tentationes, hoc est, colluctationem carnis & sanguinis indicare: despiciens eas atq cõtemnens loquitur: Quis nos separabit a cha-
Roma.8.g ritate dei: tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames
D & nuditas, & periculum, & gladius? Iuxta quod scriptũ
pũ.43.d est: Propter te mortificamur tota die: reputati sumus ut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Quando uero docere nos uult de aduersarijs potestatib⁹, & rectoribus tenebrarũ, & spiritualib⁹ nequitiæ in cœlestib⁹: ab alio quasi capite sumit exordiũ & dicit: Certus sum em̃, quia neq mors, neq uita, neq angeli, neq principatus, neq præsentia, neq futura, neq fortitudo, neq altitudo, neq profundũ, neq alia quælibet creatura poterit nos separare a charitate dei, quæ est in Christo Iesu dño nostro. Prolixius forsitã quam lector uoluerit, de hoc capitulo disputatũ sit: sed quæso det ueniam difficultati ipsius loci & psonæ Ephesiorũ, qui post artes magicas scire debuerãt, a quib⁹ fuissent aliqñ decepti. a ¶ Ideo sumite omnia arma dei: ut possitis resistere in die malo &c. Diem malam, aut præsens tempus ostendit, de quo supra dixerat: Redimentes tem- 5.5.d
pus, quia dies mali sunt: propter angustiã & uitæ huius labores: quia non absq sudore & certamine peruenimus ad palmam: aut certe consummationis atq iudicij, quando diabolus inimicus & uindex, in sua nos cupiet parte retinere: De qua liberabitur, qui intelligit super pũ.40.
egenum & pauperem: In die enim mala liberabit eum dominus. Hæc est dies, de qua & in alio loco scriptum est: Ecce uenit dies iræ domini: Et alibi: Dies enim do- Esa.13.b
mini insanabilis ueniet, furoris & iræ. Et rursum: Væ Amos.5.c
desyderantibus diem domini: Vt quid uobis dies domini? & hæc est tenebræ, & non lux. Quemadmodum si fugiat homo a facie leonis: & incurrat in ursum: & introeat in domum suam: & reclinet manus suas super parietem: & mordeat eum coluber: Nonne tenebræ dies domini, & non lux: & caligo non habens splendorem? Quomodo enim non mala est hæc dies, quæ tenebris & caligine inuoluitur? De qua Iohel quoq propheta commemorat dicens: Canite tuba in sion: prædicate in mon- Iohel.2.a
te sancto meo: & confundantur omnes qui habitant terram: quoniam adest dies domini: quia prope est dies

Sophō.1.c tenebrarum & turbinis, dies nebulæ & caliginis. Et So/
E phonias de eadem die loquitur dicens: Prope est dies
domini magna, prope & uelox nimis. Vox dici domini
amara, & dura, & fortis: dies iræ, dies illa, dies angustiæ
& necessitatis: & reliqua. Post quæ infert: Et affligam ho/
mines, & ambulabūt
ut cæci: quia domino
peccauerunt. Vt igi/
tur possit quis in hac
die diabolo resistere:
Apocal.12.c quia ipse est accusa/
tor fratrum nostro/
rum, assumat omnia
arma dei: Hoc enim
sonat παναπλία: non
ut in latino simplici/
ter arma translata sunt: & omnibus telis armisq; succin/
ctus, de quibus in sequentibus explicatur: sciat tunc se
stare posse, si uniuersa fuerit operatus: ut plenus cunctis
uirtutibus, stabilem figat gradum, & non moueatur de
Matth.16.g acie: sitq; ex his de quibus dominus ait: Sunt quidam
2.Cor.1.d de hic stantibus. Et in alio loco: Etenim fide statis. Et Psal
Pſ.39.a mista: Statuit (inquit) supra petram pedes meos. Tertia
quoq; a quibusdam interpretatio subinducitur, dicen/
tibus: non omne aduersum diabolum prælium morte
finiri: sed cum de isto sæculo exierimus, tunc nobis for/
tius & apertius, præsentibus contra præsentes futurum
esse certamē: & sic illud quod paulo ante posuimus ex/
ponent: neq; præsentia, neq; futura: ut futura hæc dicant
2.Cor.5.b esse: quæ post uitam istam sint ineunda certamina: Nec/
non & illud: Quapropter cōtendimus, siue in præsenti,
siue in futuro placere illi: ut præsens tēpus, hanc uitam:
futurum, post mortem significari putent. Hoc quoq; qđ
nunc dicit: Et omnia operati stare, ad eundē sensum re/
ferent: quasi non possit aliquis omnia in præsenti uita
F operari, sed ex parte quid faciat: sicut ex parte uidet, &
ex parte prophetet: & tunc perfecte stare ualeat, cum uni
uersa fuerit operatus. Alius ỹo simplicius hæc exponit,
dicens Ephesios ad futuras tentationes, & persecutiones
quas eis Paulus apostolus post hanc epistolam prophe/
tico uidebat spiritu prouenire, cohortari & moneri: ut
omnia faciant, per quæ possint in fide stare euāgelij, nec
in persecutione corruere. Diem autem malam, proprie
de quadragesimo octauo psalmo, arbitramur esse nunc
sumptā. a ¶ State ḡ succincti lumbos vestros in veritate.
Qđ iuxta mēbra carnis & corporis, oia mēbra animæ
in scripturis uocent, nulli dubiū est: de quib⁹ unū puto
esse nunc membrū, lumbos: ąs ut accingamus ueritate
præcipitur. Scriptū est quoq; in euangelio κατὰ λοῦκαμ:
Lu.12.d Sint lumbi uestri præcincti: & lucernæ ardētes in mani/
bus uestris. Quia igitur lumbi in generatione semper
Pſ.131.b accipiuntur & semine, secm illud: De fructu lumbi tui
Heb.7.b ponam super thronū tuum: Et alibi: Adhuc in lumbis
erat Leui patris sui Abraham, quando obuiauit ei Mel/
chisedek: Videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui ne/
quaq; uxori debitum reddit, nec seruit libidini: sed imi/
tatur ingenitum deum, generationis negocijs non mini
strans. Hoc idem reor & illud significare quod Iohannes
Matth.3.a çonam pelliceam habebat circa lumbos suos: & nō erat
de immundis, qui propter fluxum seminis extra castra
proiecti, cum arca domini habitare non possunt: Nec ex
Leuitt.13.f his de quibus in Numeris scribitur: Sint uestimēta eius
Nume.8. dissuta. Qui autem Christo accinctus est ueritate, hæc
uestimenta in altum colligit & sursum trahit: & nudorū
laterum fœditatem, balteo spirituali uelat, stringit, inclu/
dit, & paratus ad prælium est: & opera habet lucentia, quæ
lucernæ dicunt ardentes. b ¶ Et induti loricam iustic̄e.
Sicut difficile uulneratur, in his uel maxime locis quæ
uitam tenent: qui consertam hamis, & ferreis inuicem
circulis, se tenentē loricam uirtutis indutus est: ita qui
est circundatus multiplici ueste iustic̄iæ: nec ad similitu/
dinem cerui in iecur accipiet sagittam: nec in desyderia
corruet & furores: sed erit mundo corde, habens artificē

a State ergo succincti lumbos uestros in ueritate, & indu
b ti loricam iustic̄iæ. Et calciati pedes, in præparatione
c euangelij pacis. Super omnia accipientes scutum fidei,
in quo possitis omnia iacula maligni ignita extingue/
re. Et galeam salutis accipite.

huius loricæ deum: qui unicuiq; sanctorū omnia arma G
fabricatur: & non finit eum a iaculo uolante per diem: &
a sagittis ardentibus percuti pariter & exuri. c ¶ Et
calciati pedes, in p̄parat̄one euangelij pacis. Diligentius
obseruate, q̄ uirtutē quandā animæ appellauerit pedes,
quib⁹ ingredimur in
eo qui dicit: Ego sum Ioh.14.a
uia: & quos nos opor
tet calciare præpara/
tione euangelij pacis.
In horum calciamen
torum figurā, & illa
calciamēta in Exodo Exo.12.b
præcesserunt: quæ ha
bere pascha uescētib⁹
imperat: & his qui ad
faciendū iter parati sunt. Sic em̄ (ait) manducabitis illud:
lumbi uestri accincti: & calciamēta uestra in pedib⁹ ue/
stris: & baculi uestri in manibus uestris: & comedetis il/
lud cū festinatione, pascha est em̄ dñi. Signū siquidē præ/
parationis est, cū festinatione & calciatis pedib⁹ comede
re: ut corroborati paschali cibo, latam & horribilem pos/
sint eremum pertransire. Qui ergo adhuc ambulat, cal/
cietur: Qui ỹo iam Iordane transmisso terrā repromis/
sionis intrauit, nudet pedem. Solue (ait) calciamentū de Exo.3.b
pedib⁹ tuis: locus em̄ in q̄ tu stas, terra sancta est. Si quis Iosue.5.d
nō est Iesus Naue, nec apl̄us: calciet pedes suos in præpa/
ratione euāgelij pacis. Si quis autē apl̄us est, & inter duo
decim numerari p̄ōt: nequaq; tollat in uia calciamentū
suū: nec ad scorpiones & colubros declinādos, calcaneū
tegat: sed iam cōsummatus atq; p̄fectus, stet in terra san/
cta: & uiuat in Christo: & sequat̄ agnū quocunq; uadit.
Quæri⁊ utrū nam ad distinctionē euāgelij alteri⁹, nunc
dixerit, pacis euangeliū? An certe, ppriū sit hoc euāgelij,
ut pacis euangelium nominetur? Qui igitur habet pa/
cem, calciatus est Christi euangelio: & cum calciatus fue
rit, præparatus est: & præparatus non se putet esse perfe/ H
ctum: sed ad hoc præparet̄, ut pergat, & pergens ueniat
ad finem. d ¶ Super oia accipientes scutum fidei ⁊c. Qua/
si dixerit: in omni opere portate clypeum fidei: ut possi/
tis tecti atq; muniti excipere uenientes sagittas: & huc atq;
illuc arte eas bellica declinare. Hæc est fides super qua
& Abraham post multa opera atq; uirtutes, uix potuit
promereri, ut de eo scriptura diceret: Credidit autē Ab/ Gen.15.b
raham deo, & reputatū est illi ad iustic̄iā. Perspicua sunt
autē iacula maligni, quæ uult mittere in corda nostra p
cogitationes pessimas: de quib⁹ unū iecit in cor Iudæ, ut
traderet saluatorem. Itaq; ne principium quidem habe/
re poterit inimicus animæ uulnerandæ, si tenuerimus
scutum fidei: in quo non solum uenientia tela frangun/
tur, sed etiam telorum ipse ignis extinguitur: de quo &
propheta complorat dicens: Omnes adulterantes, quasi Ose.7.a
clibanus corda eorum. Qui hunc umbonē fidei manu
forti tenuerit: & cōfisus in domino, scierit se a uenientib⁹
iaculis esse securū, loquet̄ intrepidus: In domino cōfido: Pſ.10.a
quomō dicitis animæ meæ, transm̄igra in montem sicut
passer? Quoniā ecce peccatores intenderūt arcum: para
uerunt sagittas suas in pharetris: ut sagittent in obscuro
rectos corde. Cum ergo (inquit) confidam in dño, qua
mihi datis ratione cōsilium, ut nō stem aduersum inimi
corum impetus, & iacula quæ cōtra me in pharetris præ
pararūt: uolentes nō solū me, sed etiā oēs rectos corde
percutere? Ecce em̄ sto super petram: & nō transmigro in
montes tenebricosos: & omnia tela hostium repulsa, in
ipsos qui dirigunt cōuertunt̄. e ¶ Et galeam salutis acci
pite. Propter hanc galeam salutaris, omnes in capite no/
stro sensus integri perseuerāt: & maxime oculi, de quib⁹
in Ecclesiaste Salomon ait: Sapiētis oculi in capite eius. Eccs.2.b
Sciebat em̄ qđ esset uiri caput: & qui nā isti oculi in uiri
capite collocati. Si em̄ caput uiri Christus est: & oculi sa/
pientis in capite ei⁹ sunt: sequit̄ ut ois noster sensus, mēs,
cogitatio, sermo, cōsiliū: si tm̄ sapiētes fuerim⁹, in Christo
sint. In Christo autem uerbo, lumine, iustic̄ia, ueritate,
cunctisq; uirtutib⁹.

A cunctisq; ꝟtutib⁹. a ¶Et gladiū spūs/qđ est ꝟbū dei ⁊c. Dei sermo de spūsancto fluit: cōtrari⁹ ꝟo de terra loquit̄: Ioh.3.d & inde sumit exordiū. Qui enim de terra est, de terra lo/ Ibidem. quit̄. Qui de cœlo uenit, super omnes est: Et qđ uidit & audiuit, hoc testat̄. Porro sermo dei, gladi⁹ spūs est: de nunc Paulus ait: Gla dius spūs, qđ est ꝟbū Heb.4.c dei. Viuens quippe sermo dei & efficax & acutus sup omnē gla dium ancipitē: & pe/ netrans usq; ad artus animæ, & ossium & medullarū. Qui spi/ ritus præcidit & diui dit, multū proficiens per orationē & obse/ crationē eorū, qui in omni tempore domi num deprecantur in spiritu: iuxta illud: 1.Cor.14.c Orabo spiritu, orabo & mēte. Et in hoc pro ficiēs: ut per uigilias & instantem precem: Apostolus in dei uer/ bo doctrinaq; diteſ. Et hæc oīs opulen/ tia ad alioꝝ proficiat salutē: ut eis q̄q; ipsis prosit, qui ꝓ eo obsecrant. Simulq; Apostoli humilitas admiranda, petentis Ephesios: ut ꝓ se faciant obsecrationes. Ait quippe: In omni instantia & prece ꝓ omnibus sanctis & ꝓ me: Vt seorsum sanctorū, & seorsum sui faceret mētionē. b ¶Vt mihi detur sermo B in apertione oris mei ⁊c. Hoc quod nunc ait: in apertione 2.Cor.6.c oris mei: Et alibi: Os meum ad uos apertum est o Corin Matth.5.a thij: Et, aperiens os suū, docebat discipulos suos dicens: Ps.118.r Et, os meū aperui, & attraxi spiritū: Et, aperiam in para/ Ibidem.77.a bolis os meum: & cætera his similia: sic accipiendū quasi dixerit: aperiantur thesauri, & abscōdita a sæculis sacra/ menta pandant̄: ut spūssanctus introeat ad ea proferēda quæ latitant. Nam quod huius testimonij, id est, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, iste sit intellectus: se/ quentia probant. In confidentia (inquit) notum facere mysteriū euangelij: Nequaq; in parabolis & prouerbijs: sicut & prophetæ: & ipse dominus adhuc constitutus in Ioh.16.c corpore loquebatur dicēs: Venit hora quando nequaq; uobis in prouerbijs loquar: sed confidenter de patre an/ nunciabo uobis. Hunc confidentiæ sermonē, solus pote rit obtinere: qui nō habuerit cor se reprehendens: Si em̄ cor nostrū nos non reprehenderit, cōfidentiam habem⁹ ad deum: & quodcunq; petierimus, accipiemus ab eo. Rarus itaq; est qui in confidentia notum faciat mysteriū euāgelij: quia rarus est qui cōfidentiā habeat ad deum. Quis em̄ gloriabit̄ castum se habere cor: aut quis stabit dicens mundum se esse a peccatis? Post hæc quid sit hoc quod ait: Pro quo legatione fungor in catena: ut notum uidelicet facerē mysterium euangelij, breuiter perstrin/ gendum. Et quidē qui simpliciter intelligit, dicet, ꝓpter testimoniū Christi eū de carcere & de catenis hæc Romæ positum scripta misisse. Alius ꝟo propter corpus humi/ litatis & catenam istam qua circūdamur: & necdum sci/ mus sicꝫm qđ oportet nos scire: & per speculum uide/ mus in ænigmate: ista eum dixisse cōtendet: & tunc uere posse in cōfidentia euangelij aperire mysteria, cū catenā depositurit, & de carcere liber exierit: nisi forte & in uin/ culis absq; uinculis computandus est, qui cōuersationē Roma.8.b habet in cœlis: & de quo dici potest: Vos autē non estis in carne, sed in spiritu: si tñ spiritus dei habitat in uobis. c ¶Vt autem sciatis et vos quę circa me sint / quid agam: omnia nota vobis faciet tychicus dilectus frater ⁊c. Dupli/ citer accipite: uel ideo Tychicum missum Ephesum, ut nunciaret eis uincula apostoli Pauli nota facta esse in

a Et gladiū spiritus, quod est uerbum dei. Per omnem orationē & obsecrationē, orantes in omni tempore in spiritu: & in ipso uigilantes in omni instantia & prece:
b pro omnib⁹ sanctis & pro me. Vt mihi detur sermo in apertione oris mei: in confidentia notum facere mysterium euangelij, pro quo legatione fungor in catena:
c ita ut in ipso audeam ut oportet me loqui. Vt autem sciatis & uos quæ circa me sint, quid agam: omnia nota uobis faciet tychicus dilectus frater, & fidelis minister in domino: quē misi ad uos in hoc ipsum: ut cognoscatis quæ circa nos sunt: & consoletur corda uestra. Pax fratribus & charitas, cum fide a deo patre & domino
d Iesu Christo. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

omni prætorio: & catenam illius ad fidem euāgelij pro/ fecisse: eo tempore quo & ad Colossenses scripsit dicens: C Quæ circa me sunt, omnia nota uobis faciet Tychicus Col.4.b frater dilectus, & minister, & conseruus in domino: quē misi ad uos ob hoc ipsum: ut cognoscatis quæ circa nos sunt: & cōsoletur cor/ da uestra cum One/ simo charissimo & fi/ deli fratre, qui est ex uobis: qui oīa quæ hic aguntur, nota fa/ ciet uobis. Grandis enim consolatio erat, audire Paulū Romæ in domina urbium: & in arce romani im/ perij, de carcere & de uinculis triumphan/ tem. Vel certe ob id Tychicū missum esse, ut uitam & conuersa tionem Pauli, quam ignorabant, annun/ ciaret eis: & q̄si q̄dā exēplar uiuēdi daret discētibus gesta apo/ stoli atq; uirtutes, & eum imitari uolenti/ bus. Nec parua esse poterat cōsolatio æmulari cupientium, quæ Apostolum egisse cognouerant. d ¶Pax fratribus et charitas/cum fide a deo patre et domino iesu christo. Si qua alia dona sunt quæ tribuunt̄ a deo patre & domino Iesu Christo: inter hæc pax non minimū possidet locum: quæ superat D omnē sensum: & custodit corda intellectusq; sanctorū: serenitas quædam atq; tranquillitas animæ quiescentis: & uniuersam tempestatē & turbinem perturbationū fu/ gans. Huic similis est charitas cum fide: quam & ipsam simul deus pater donat & filius: ut diligamus deum de toto corde, & proximos sicut nos metipsos: & pro inimi/ cis nostris precemur. Hanc pacem & charitatē quā cre/ dentibus Apostolus imprecat̄: hi tantū habent, qui fra/ trum nomine merentur uocari. Pax fratrib⁹ & charitas cum fide & pace. Igitur & charitatē & fidem sic pater præ stat ut filius: Et hæresis obmutescit, quæ non uult eadem filium posse quæ patrem. e ¶Gratia cum omnibus qui diligunt dominū iesum christum in incorruptione. Amen. Nonnulli hoc ita interpretati sunt: ut eum putarent dili/ gere dominum nostrum Iesum christum, qui ab operi/ bus corruptionis alienus sit: opera corruptionis in coitu sentientes. Vnde & consuetudo & sermo uulgaris incor/ ruptos uirgines uocat: eosq; qui coitum nesciant fœmi/ narū. Corruptos ꝟo eos, qui istiusmodi degustauerint uoluptatē. Illud quoq; testimonium coaptantes: Si quis 1.Cor.3.c templum dei corrumpit, corrumpet illum deus. Sed nescio an hoc ualeant explanare qđ scribit̄: Vnusquisq; Ibidem.7.d proprium habet donum a deo: alius quidem sic, & alius sic. Videamus igitur ne forte melius sit omne peccatum corruptionē animæ intelligere: & eos qui a peccato liberi sunt, incorruptos uocari: ita ut diligentes dominū Iesum Christum, in incorruptione sint, dum peccati uinculis non tenentur, & cum eis est gratia dei. Simulq; arbitror ad distinctionem eorum qui diligunt dominum Iesum Christū, sed non in incorruptione: nunc positū, eos gra/ tiam habere Christi, qui diligant eum in incorruptione. Quanti enim diligunt dominum, parati exilia, parati martyria, parati inopiam, & omnia pro eo cōtumeliarū genera sustinere: & nihilomin⁹ carnis passione superan/ tur: sed his nō imprecat̄ Aplus gratiā: quia gratia dñi est cum omnibus qui diligunt eum in incorruptione.

Commentariorū ad Ephesios finis.

Diui

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD TITVM AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

E LIcet non ſint digni fide, qui fidem primã irritam fecerũt: Marcionẽ loquor & Baſilidem, & omnes hæreticos qui uetus laniant teſtamentum: tamẽ eos aliqua ex parte ferrem⁹, ſi ſaltẽ in nouo cõtinerẽt man⁹ ſuas: & nõ auderẽt Chriſti (ut ipſi iactitant) boni dei filij, uel euangeliſtas uiolare, uel apoſtolos. Nunc ỹo cum & euãgelia eius diſſipauerint, & apoſtolorũ epiſtolas: nõ apoſtolorũ Chriſti fecerunt eſſe, ſed proprias: miror quõ ſibi chriſtianorũ nomẽ audeant uindicare. Vt enim de cæteris epiſtolis taceam: de quibus quicquid cõtrariũ ſuo dogmati uiderant, eraſerunt: nõnullas integras repudiandas crediderũt: ad Timotheum uidelicet utramq;, ad Hebræos, & ad Titum, quã nunc conamur exponere. Et ſi quidem redderẽt cauſas cur eas apoſtoli nõ putarẽt, tentaremus aliquid reſpõdere: & forſitan ſatiſfacere lectori. Nunc ỹo cum hæretica auctoritate pronuncient & dicant: illa epiſtola Pauli eſt, hæc non eſt: ea auctoritate refelli ſe pro ueritate intelligant, qua ipſi non erubeſcunt falſa ſimulare. Sed Tatianus Encratitarũ patriarches, qui & ipſe nõnullas Pauli epiſtolas repudiauit: hanc uel maxime, hoc eſt, ad Titum, apoſtoli pronunciandã credidit: paruipendens Marcionis & aliorũ qui cũ eo in hac parte cõſentiunt aſſertionẽ. Scribit igitur Apſus, O Paula & Euſtochiũ de Nicopoli: quæ in Actiaco littore ſita, nunc poſſeſſionis ueſtræ pars uel maxima eſt, & ſcribit ad Titum diſcipulum ſuum: & in Chriſto filium, quẽ Cretæ reliquerat ad eccleſias inſtruẽdas: præcepitq; ei ut cum e duobus Artemas ſeu Tychicus Cretam fuerit appulſus, ipſe Nicopolim ueniat. Iuſtum quippe erat: ut ille qui dixerat, ſollicitudo mea omnium eccleſiarum: & qui euangelium Chriſti uſq; ad Illyricum de Hieroſolymis proficiſcens fundauerat, non pateretur, & ſui & Titi abſentia Cretenſes eſſe deſertos: a quibus primum idololatriæ ſemina pullularunt: ſed mitteret eis pro ſe & Tito Arteman uel Tychicum, quorũ doctrina & ſolatio confouerentur. G

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD TITVM LIBER VNVS.

F PAulus ſeruus dei / apoſtolus autẽ Ieſu chriſti. In epiſtola ad Romanos ita exorſus eſt: Paulus ſeruus Ieſu Chriſti uocatus Apoſtolus. In hac autem ſeruum ſe dei dicit: Apoſtolum ỹo Ieſu Chriſti. Si eñ pater & filius unum ſunt: & qui crediderit in filium, credit & in patrem. Seruitus quoq; indifferẽter apoſtoli Pauli, uel ad patrem eſt referẽda, uel ad filium. Hæc autẽ ſeruitus non eſt illa de qua ipſe Apſus ait: Nec eñ accepiſtis ſpiritũ ſeruitutis iterum in timore: ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis, in quo clamamus Abba pater: uerum nobilis ſeruitus, de qua & Dauid ad deum loquitur: Ego ſeruus tuus & filius ancillæ tuæ: Et beata Maria ad angelum: Ecce ancilla domini, fiat mihi ſcd̃m uerbũ tuũ. Hanc ſeruitutẽ habuit & Moyſes: de quo dñs ad Ieſum filium Naue: Moyſes (inquit) famulus meus mortuus eſt. Et in alio loco: Mortuus eſt Moyſes famulus dñi in terra Moab per uerbum dñi. Abſit quippe ut ſpiritum ſeruitutis Moyſen & Mariam in timore, & non in dilectione dei habuiſſe credamus. Nec mirum q̃uis ſanctos homines, tamen dei ſeruos nobiliter appellari: cum per Eſaiam prophetam, pater loquatur ad filium: Magnum tibi eſt uocari te puerum meum: quod græce dicitur: μέγας σοι ἐστὶ τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου. Puer autem, hoc eſt, παῖς: quia poteſt ſcd̃m græcos & famulum & filium ſignificare: in hebræo quæſiuimus, & inuenimus non filium meũ ſcriptũ eſſe, ſed ſeruũ meũ: id eſt עַבְדִּי. Vnde & Abdias propheta qui interpretatur ſeruus domini, ex famulatu dei nomẽ accepit. Si mouẽat quẽpiam, dominum ſaluatorem, qui uniuerſitatis eſt cõditor, ſeruum dei dici: non mouebitur, ſi ipſum ad apoſtolos audiet loquentẽ: Qui uoluerit inter uos eſſe maior, ſit omnium ſeruus. Et filius hominis uenit, non ut miniſtraretur ſibi, ſed ut miniſtraret: qd̃ ne docere tm̃ uerbis uideretur, mõſtrauit exẽplo. Aſſumpto quippe linteo, accinxit ſe: & aqua peluim replẽs, diſcipulorũ pedes lauit. Nõ eſt itaq; impiũ credere eum qui formã ſerui aſſũpſerat, hæc feciſſe quæ ſerui ſunt: ut paternæ uoluntati ſeruiſſe dicatur, cum ſeruis ſuis ipſe ſeruierit. Hæc autem ſeruitus, charitatis eſt: per quam nobis inuicem ſeruire præcipimur. Et ipſe Apoſtolus cum eſſet liber ex omnibus, omnium ſe ſeruum fecit. Et in alio loco: Veſter (inquit) ſeruus propter chriſtum. Seruus dei ille eſt, qui non eſt ſeruus peccati. Omnis enim qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati. Apoſtolus igitur qui peccati non fuit ſeruus, recte dei patris uocaẽ ſeruus & Chriſti. Porro quod ait: Apoſtolus autem Ieſu Chriſti: tale mihi uidetur, quaſi dixiſſet: præfectus prætorio Auguſti cæſaris, magiſter exercitus Tiberij imperatoris. Vt enim iudices ſæculi huius quo nobiliores eſſe uideantur, ex regibus quibus ſeruiunt: & ex dignitate qua intumeſcunt uocabula ſortiunt̃: ita & Apſus grandẽ inter Chriſtianos ſibi uindicans dignitatẽ, apoſtolũ ſe Chriſti titulo prænotauit: ut ex ipſa lecturos nominis auctoritate terreret: indicans omnes qui in Chriſto crederẽt, debere ſibi eſſe ſubiectos. Necnon qd̃ paulo ante ſcriptũ poſuimus ad Romanos: Seruus Ieſu chriſti, nõ differt ab eo ſi dixiſſet, ſeruus ſapiẽtiæ, ſeruus iuſticiæ, ſeruus ſanctificationis, ſeruus redemptionis: Chriſtus quippe factus eſt nobis a deo patre ſapientia, iuſticia, ſanctificatio, & redemptio.

Matth.20.d Ioh.13.a H

a

b PAulus ſeruus dei: apoſtolus autẽ Ieſu Chriſti. Scd̃m fidem electorũ dei & cognitionẽ

Roma.8.c Pſ.115.b Lu.1.d Ioſue.1.a Deu.34.b Eſa.49.b

1.Cor.9.d

1.Cor.1.d

b ¶ Scd̃m fidem electorũ dei et cognitionem veritatis ꝛc. Qui non iuxta humilitatẽ, ut plærique æſtimant, ſed uere dixerat: Et ſi imperitus ſermone, non tm̃ ſciẽtia: hebræus ex hebræis: iuxta legẽ phariſæus, profundos ſenſus græ-

quaſi uere paribus facultatum co ſermone
linguarum non uteretur a Spiritu ſancto.

co sermone nō explicat: & qđ cogitat, in uerba uix promit. Iuxta ordinē igitur sensuū & textū rerū, potiusq uerborum, de singulis ut scripta sunt, disseram⁹. Secđm fidē (inquit) electorū dei: refert ad superiora, qđ intulit: Paulus seruus dei: Apłus autē Iesu christi secđm fidē electorū dei. i. eorū qui nō tm uocati sunt, sed & electi. Electorum quoq ipsorū, magna diuersitas est pro uarietate operū, sensuū, atq sermonum. Nec statim qui electus dei est: uel iuxta electionē possidet fidem: uel iuxta fidem habet sciētiam ueritatis. Vnde & saluator ad Iudæos qui in eum crediderāt, est

cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pietatem in spe uitæ æternæ: quam promisit non mendax deus ante sæcula æterna: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum imperium saluatoris nostri dei, Tito charissimo filio iuxta communem fidem: Gratia & pax a deo patre, & Iesu Christo saluatore nostro.

Huius rei

Ioh.8.d locutus: Si permanseritis in uerbo meo, cognoscetis ueritatem: & ueritas liberabit uos. Et euāgelista testat, q̄ hæc credentibus quidē dixerit: sed nescietibus ueritatē: quā cōsequi possent, si in sermone ipsius permanerēt: & liberi effecti, serui esse desinerēt. Quærit quare ad id qđ ait: secđm fidem electorū dei & cognitionem ueritatis: iunxerit, quæ iuxta pietatē est: utrū nam sit aliqua ueritas quæ nō in pietate sit posita: & nunc ad distinctionē illius inferatur cognitio ueritatis, quæ iuxta pietatem est. Est plane ueritas, quæ non habet pietatem. Si quis grammaticam artem nouerit uel dialecticam: ut rationem recte loquendi habeat: & inter falsa & uera dijudicet. Geometria quoq & Arithmetica & Musica habēt in sua sciētia ueritatem: sed nō est scientia illa pietatis. Scientia pietatis, est nosse legem: intelligere pphetas: euāgelio credere: apostolos non ignorare. Et ecōtrario multi sunt qui habent

B pietatis uerā cognitionē: sed non statim & cæterarū artiū & earū, de quib⁹ supra mētionē fecim⁹ ueritatē. Hæc igit ueritas cui⁹ cognitio iuxta pietatē est, in spe uitæ æternæ posita est: quia statim ei qui se cognouerit, præmium tribuit immortalitatis. Absq pietate uero noticia ueritatis delectat ad præsens: sed æternitatē nō habet præmiorū: quā promisit nō mendax deus ante sæcula æterna: & manifestauit eam temporibus suis in christo Iesu. Cui autē promisit ante, & postea fecit esse perspicuā: nisi sapientiæ suæ: quæ erat semper cū patre, cū lætareť orbe perfecto: & gauderet sup filijs hominū: & repromisit eos quicunq in illa crediturі essent, habituros esse uitā æternā? Antecq orbis iaceret fundamēta, antecq maria diffunderet: montes statueret: cœlum suspenderet: terrā deiecta mole solidaret: hæc repromisit deus in quo mendacium non est: Nō quia possit mētiri, & nolit in falsitatis uerba prorumpere: sed quia qui pater sit ueritatis, nullum in se habeat

Roma.3.a mēdaciū: secđm illud: Fiat aūt deus uerax: oīs aūt homo mendax. Propterea autē nō mendax deus dicit: etem cū iureiurando quædā in pphetis polliceť: ut nos securiores effecti, magis sperem⁹ futura esse quæ prædicta sūt: & tota mente credētes, ad cōsequēda ea quæ uentura sunt, præparemur. Non ab re uideť breuiter perstringere: cur deus solus uerax, & oīs homo mendax, Apostoli uoce dicať. Et nisi fallor, quomō solus habere dicit immortalitatem: cū & angelos & multas rationabiles fecerit creaturas, quib⁹ dederit immortalitatē: ita & solus dicitur esse uerax: non qđ & cæteri non immortales & ueritatis sint amatores: sed q̄ ille solus naturaliter sit, & immortalis, & uerus. Cæteri ꝟo immortalitatem & ueritatem ex largitione illius cōsequantur: & aliud sit uerum esse, & quid habere per semet: aliud in potestate donantis esse quod habeas. Sed nec hoc silentio prætereundum puto, quō non mendax deus ante æterna sæcula, æternam spoponderit uitam: ex quo iuxta historiā Geneseos factus est mundus: & per uices noctium ac dierū, mensium pariter & annorū, tempora cōstituta sunt. In hoc curriculo & rota mundi, tempora labunť & ueniunt: & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidā philosophorū nō putant C esse tempus præsens: sed aut præteritū, aut futurū: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus: aut dum fit, præterit: aut si nōdum factum est, expectam⁹. Ante hæc igitur mūdi tēpora, æternitatē quandā sæculorum fuisse credendū est: quibus semp cum filio & spiritusancto fuerit pater: & ut ita dicam, unum temp⁹ dei, est omnis æternitas: imo innumerabilia tempora sunt, cum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implenť anni: & quātas prius æterni-

tates, quanta tēpora, quātas sæculorū origines fuisse arbitrandū est: in quibus angeli, throni, dñationes, cæteræq uirtutes seruierint deo: & absq tēporū uicib⁹ atq mēsuris deo iubēte substiterint. Ante hæc itaq oīa tēpora, quæ nec sermo eloqui, nec mens cōprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere: promisit deus pater sapientiæ suæ uerbū suū, & ipsam sapiētiā suam, & uitam eorū qui crediturі erant mūdo esse ueturā. Diligenter attēdite textū & ordinē lectionis: quoniā uita æterna quā nō mendax deus ante sæcula æterna promisit: nō alia sit absq uerbo dei. Manifestauit em̄ (inquit) tēporib⁹ suis uerbū suum: Ergo quā promiserat uitam æternā, ipsa est uerbū suum qđ in principio erat apud patrē: & deus erat uerbum: & uerbū caro factū est, & habitauit in nobis. Qđ autē uerbū caro factū est, & habitauit in nobis. Qđ autē uerbum dei, hoc est, Christus ipse sit uita, in alio loco testať dicens: Ego sum uita. Vita ꝟo nō breuis, non aliquibus Ioh.14.a circūscripta tēporib⁹, sed perpetua, sed æterna: quæ manifestata est in nouissimis sæculis: in prædicatiōe quæ credita est Paulo doctori gentiū & magistro: ut annūciareť in mundo, & hominib⁹ nota fieret: iuxta imperiū saluatoris dei, qui nos saluos esse uoluit, id qđ pollicitus fuerat implendo. Scribit autē Apostolus Tito charissimo filio, qđ græce diciť τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ: & latino sermone non potest explicari: γνήσιος em̄ hoc potius sonat: cum quis fidelis & proprius & (ut ita dicam) legitimus siue germanus absq cōparatione alterius appellať. Ex quo intelligimus fuisse & in filijs Pauli plurimā differētiā, qđ alios haberet γνησίους, i. germanissimos, sibiq cōiunctos: & de uero matrimonio, ac de libera procreatos: alios ꝟo quasi ex ancilla & ex Agar, qui nō possunt hæreditatē accipere cum liberæ filio Isaac. Sermo quippe & sapiētia & doctrina qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebāt eum proprium Apostoli filium: & ab omni aliorū consortio separatū. Videamus post hæc qđ sequitur: Secđm communem fidem: utrum nam omniū qui in Christo credebant, cōmunem dixerit fidem, an cōmunem, suam tm̄ & Titi? Quod quidē mihi meli⁹ uidetur, apostoli Pauli & Titi fidem fuisse cōmunem, q̄ omnium credentium: in quibus pro uarietate mentium, fides quoq communis esse non poterat, sed diuersa. Ad extremum præfatio epistolæ, & salutatio præfationis apostoli ad Titum, tali fine compleť. Gratia & pax a deo patre & Christo Iesu saluatore nostro. Siue qđ & gratia & pax, tam a deo patre sit q̄ a christo Iesu: & utrunq ab utroq datū possit intelligi: siue q̄ gratia ad patrē, & pax referať ad filium. Nō absq scrupulo transeundum est: qđ quibusdam Apostolus imprecatus est, ut eis gratia & pax multiplicarenť: nunc ꝟo ad Titū pax & gratia sine multiplicatione sint positæ. Noe uir iustus & naufrago orbe solus seruatus, nō diciť plures gratias, sed unā gratiā inuenisse in cōspectu dei. Et Moyses ad dñm: Si inueni (inquit) gratiā apud te: Et Exo.33.c sicubi alibi in pſona sanctorū gratia posita est: quære & inuenies: non eos gratias inuenisse, sed gratiā. Mercator ille de euāgelio q̄ plures habuit margaritas, ad extremū Matth.13.f unam preciosam

D

unam preciosam repperit, quã de multis margaritis solã emit. Perfectorũ quippe est unam margaritam, & unum thesaurũ, omnibus margaritis & totius substantiæ suæ emere cõmertio. Incipientiũ ꝙo & adhuc in itinere positorum, nedum unam & solam, sed plures habere margaritas. a ¶ Huius rei gratia reliqui te cretę: vt ea quę deerãt corrigeres. Apostolicæ dignitatis est ecclesiæ iacere fundamentum: qđ nemo potest ponere, nisi architectus. Fundamentũ aũt nõ est aliud præter Christũ Iesum. Qui inferiores artifices sunt, hi possunt ædes sup fundamẽta cõstruere. Paulus itaq; ut sapiens architectus, & hoc omni labore contendens: ne in præparatis gloriarẽ, sed ubi necdum Christus fuerat annunciatus: postq̃ dura Cretensium ad fidem Christi corda mollierat: & tam sermone q̃ signis edomuerat & edocuerat eos nõ in uernaculum Iouem, sed in deum patrem & in Christum credere: reliquit Titum discipulum Cretæ, ut rudimenta nascentis ecclesiæ confirmaret: & si quid uidebatur deesse, corrigeret: ipse pergẽs ad alias nationes, ut rursum in eis Christi iaceret fundamentũ. Quod autẽ ait: ut ea quæ deerant, corrigeres: ostendit necdum eos ad plenã uenisse scientiam ueritatis: & licet ab Apostolo correcti fuerint: tamen adhuc indigere correctione. Omne autẽ quod corrigit̃, imperfectum est. Nam & in græco præpositionis adiectio, qua scribit̃ ἐπιδιορθώσῃ, nõ idipsum sonat qđ διορθώσῃ. i. corrigeres: sed ut ita dicã, supercorrigeres: ut scilicet ea quæ a me correcta sunt: & necdũ ad plenã ueri lineam sunt retracta, a te corrigant̃: & normam æqualitatis accipiant.

a Huiũs rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerãt, corb rigeres. Et cõstitũas per ciuitates presbyteros, sicut ego c tibi disposui. Si qũis est sine crimine, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut nõ subditos.

b ¶ Et constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Audiant episcopi qui habẽt cõstituendi presbyteros per urbes singulas potestatẽ, sub quali lege ecclesia sticæ constitutionis ordo teneatur: nec putent Apostoli
Lu.10.c uerba esse, sed Christi: qui ad discipulos ait: Qui uos spernit, me spernit: qui aũt me spernit, spernit eũ qui me misit: Sic & qui uos audit, me audit: qui autẽ me audit, audit eum qui me misit. Ex quo manifestum est, eos qui Apostoli lege cõtempta, ecclesiasticũ gradum nõ merito uoluerint alicui deferre, sed gratia: contra Christum facere: qui qualis in ecclesia presbyter cõstituendus sit, per Apostolum suum in sequentibus executus est. Moyses amicus dei, cui facie ad faciem deus locutus est: potuit utiq; successores principatus, filios suos facere: & postea propriam relinquere dignitatẽ: sed extraneus de alia
Deu.1.f.31.b tribu eligitur Iesus: ut sciremus principatũ in populos non sanguini deferendũ esse, sed uitæ. At nunc cernimus plurimos hanc rem beneficiũ facere: ut nõ quærant eos, qui possunt ecclesiæ plus prodesse & in eccl'ia erigere columnas: sed quos uel ipsi amant, uel quorum sunt obsequijs deliniti: uel pro quibus maiorũ quispiam rogauerit: & ut deteriora taceam: qui ut clerici fierent, muneribus impetrarũt. Diligenter Apostoli uerba attendamus dicentis: Vt cõstituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Qui qualis presbyter debeat ordinari, in cõsequentibus differens, hoc ait: Si quis est sine crimine, unius uxoris uir, & cætera: postea intulit: Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanq̃ dei dispensatorẽ. Idem est ergo presbyter qui episcopus: & anteq̃ diaboli instinct
1.Cor.1.b u, studia in religione fierent, & dicerẽt in populis: Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autẽ Cephe, cõmuni presbyterorum cõsilio, ecclesiæ gubernabant̃. Postq̃ ꝙo unusquisq; eos quos baptiçauerat suos putabat esse nõ Christi: in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponerẽt cæteris: ad quem omnis ecclesiæ cura pertineret: & schismatũ semina tollerentur. Putat aliquis nõ scripturarũ, sed nostram esse sententiã, episcopum & presbyterũ unum esse: & aliud ætatis, aliud esse nomen officij: relegat Apostoli ad Philippenses uerba dicentis:

Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, oñib⁹ sanctis in christo Iesu, qui sunt Philippis cũ episcopis & diaconis, gratia uobis & pax, & reliq̃. Philippis una est urbs Macedoniæ: & certe in una ciuitate plures, ut nuncupant̃, episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo tempore quos & presbyteros appellabãt: propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris est locutus. Adhuc hoc alicui uideat̃ ambiguũ, nisi altero testimonio cõprobet̃. In actibus apostolorũ scriptum est: qđ cum uenisset Apostolus Miletũ, misserit Ephesum: & uocauerit presbyteros ecclesiæ eiusdem: quibus postea inter cætera sit locutus: Attendite uobis & omni gregi: in quo uos spiritussanctus posuit episcopos pascere ecclesiam dñi, quã acquisiuit per sanguinem suũ. Et hic diligentius obseruate, quomõ unius ciuitatis Ephesi presbyteros uocans, postea eosdem episcopos dixerit. Si quis uult recipere eam epistolam, quæ sub nomine Pauli ad Hebræos scripta est: & ibi æqualiter inter plures ecclesiæ cura diuidit̃. Siquidẽ ad plæbem scribit: Parete principibus uestris, & subiecti estote: ipsi eñ sunt qui uigilant pro animabus uestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant: Si quidẽ hoc utile uobis est. Et Petrus qui ex fidei firmitate nomen accepit, in epistola sua loquit̃ dicens: Presbyteros ergo in uobis obsecro cõpresbyter, & testis Christi passionũ: qui & eius gloriæ quæ in futuro reuelanda est, socius sum: pascite eum qui in uobis est gregem domini: nõ quasi cũ necessitate, sed uoluntarie. Hæc propterea, ut ostendere/mus apud ueteres eosdem fuisse presbyteros quos & episcopos: paulatim ꝙo ut dissensionũ plantaria euelleren/tur, ad unum omnẽ sollicitudinẽ esse delatã. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex eccl'iæ cõsuetudine ei qui sibi præpositus fuerit esse subiectos: ita episcopi nouerint se magis cõsuetudine q̃ dispositionis dominicæ ueritate, presbyteris esse maiores: & in cõmune debere ecclesiam regere, imitantes Moysen: qui cum haberet in potestate solus præesse populo israel, septuaginta elegit cum quib⁹ populum iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter siue episcopus ordinandus sit. c ¶ Si quis est sine crimine vnius vxoris vir &c. Primũ itaq; sine crimine sit: quod puto alio uerbo ad Timotheum irreprehensibilẽ nominatum: non q̃ eo tm̃ tempore quo ordinandus est, sine ullo sit crimine: & præteritas maculas noua cõuersatiõe diluerit: sed ex eo tempore quo in Christo renatus est, nulla peccati conscientia remordeat̃. Quomõ eñ potest præses ecclesiæ auferre malum de medio eius, qui in delicto simili corruerit? Aut qua libertate corripere peccantem, cũ tacitus sibi ipse respondeat, eadem admisisse quæ corripit? Itaq; qui episcopatum desyderat, bonum opus desyderat. Opus inquit, non honorẽ, non gloriã. Oportet autẽ illum & testimoniũ habere bonũ ab his qui foris sunt: ut non in opprobrium incidat & in laqueum diaboli. Quod autẽ ait, unius uxoris uir: sic intelligere debemus: ut nõ omnem monogamum digamo putemus esse meliorem: sed quo is possit ad monogamiam & continentiã cohortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Esto quippe aliquẽ adolescentulũ cõiugem perdidisse: & carnis necessitate superatũ, accepisse uxorem secundam: quam & ipsam statim amiserit, & deinceps uixerit continẽter: alium ꝙo usq; ad senectam habuisse matrimoniũ & uxoris usum: ut plæriq; existimant fœlicitatẽ, nunq̃ a carnis opere cessasse: quis uobis e duobus uidetur esse melior, pudicitior, cõtinentior? Vtiq; ille qui infœlix etiã in secundo matrimonio fuit: & postea pudice & sancte cõuersatus est: & nõ is qui ab uxoris amplexu, nec senili est separatus ætate. Non sibi ergo applaudat, quicunq; quasi monogamus eligitur, q̃ omni digamo sit melior: cũ in eo magis sit electa fœlicitas q̃ uoluntas.

Phil.1.a

Act.20.e

Heb.13.c

1.Pe.5.a

Num.11.d

1.Tim.3.a

1.Tim.3.a

Quidam

A Quidam de hoc loco ita sentiunt: Iudaicæ (inquiunt) consuetudinis fuit, uel binas uxores habere, uel plures: quod etiam in ueteri lege de Abraham & Iacob legim⁹: & hoc nunc uolunt esse præceptum: ne is qui episcopus eligendus est, uno tempore duas pariter habeat uxores. Multi superstitiosius magis q̄ uerius, etiã eos qui cũ gẽtiles fuerint, & unam uxorẽ habuerint: qua amissa, post baptismum Christi alterã duxerint, putant in sacerdotio nõ legẽdos: cũ utiq; si hoc obseruãdũ sit, illi magis ab episcopatu arceri debeant: qui uagam per meretrices ante exercentes libidinẽ, unam regenerati uxorem acceperint: & multo detestabilius sit fornicatũ esse cum pluribus, q̄ digamum reperiri: quia in alio infœlicitas matrimonij est: in alio ad peccandũ prona lasciuia. Montanus & qui Nouati schisma sectant, nomẽ sibi munditiæ præsumpsere: putantq; secunda matrimonia ab ecclesiæ cõmunione prohibenda: cum Apostolus de episcopis & presbyteris hoc præcipiens, utiq; in cæteris relaxarit: nõ q̄ hortetur ad secunda matrimonia, sed q̄ necessitati carnis indulgeat. Scripsit & Tertullianus de monogamia librum hæreticum: quem Apostolo cõtraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Et quidẽ esse sine crimine episcopum siue presbyterum: & unam uxorẽ habere, in nostra est potestate. Cæterũ illud quod sequitur: habere filios fideles, nõ in accusatione luxuriæ, ac nõ subditos, extra nostram est uoluntatẽ. Esto quippe parentes bene instituisse liberos suos: & a parua ætate semp dominicis erudisse præceptis: hi si postea se luxuriæ dederint: & superati uitijs, libidini frena permiserint: nunquid culpa ad parentes redundabit: & sanctitatẽ patris, filij peccata maculabunt? B Si quis bene erudiuit filios suos: in his puto fuisse & Isaac: qui utiq; Esau filium suum bene instituisse credendus est. Verũ Esau fornicari⁹ & ꝓphanus, pro una esca uendidit primogenita sua. Samuel quoq; qui talis fuit, ut inuocaret dñm: & dominus exaudisset eum: & in tempore messis, pluuiam hyemis impetraret: habuit filios qui declinauerũt post auariciam: & accipiebant munera, & tam iniqui iudices extiterunt: ut populus nequaq; ferens, regem sibi in similitudinẽ cæterarũ gentiũ postularet. Ergo si electio sacerdotũ fieret: & Isaac ꝓpter Esau, & Samuel ꝓpter filios suos indigni sacerdotio putarent. Et cũ peccata parentũ filijs non imputent, nequaq; iam illa uigente sententia, parẽtes uuam acerbã comederunt, & dentes filiorũ obstupuerũt, filiorũ uitia parentibus præiudicabunt? Primũ itaq; dicendũ est, qd tam sanctum nomẽ sit sacerdotij: ut nobis etiam ea quæ extra nos sunt posita, reputentur: non quo propter uitia nostra episcopi nõ fiamus: sed q̄ propter filiorũ inconstantiam ab hoc gradu arcendi simus. Qua em̃ libertate possumus alienos filios corripere, & docere quæ recta sunt: cum nobis statim possit qui fuerit correptus ingerere: ante doce filios tuos. Aut qua fronte extraneũ corripio fornicantẽ, cum mihi cõscientia mea ipsa respõdeat: Exhæreda ergo fornicantẽ filium: abijce filios tuos uitijs seruientes. Cum autẽ nequam filius in una tecum communicat domo, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non uidens? Non itaq; iustus poluitur ex filiorũ uitijs: sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruat: q̄ talis fiat qui nõ timeat propter uitia liberorũ extraneos reprehendere. Deinde etiã illud est inferẽdũ aduersum eos qui de episcopatu intumescunt: & putant se nõ dispensationẽ Christi, sed imperiũ consecutos: quia non statim omnibus his meliores sint, quicunq; episcopi nõ fuerint ordinati: & ex eo q̄ electi sunt, ipsi se magis existiment cõprobatos: sed intelligant propterea quosdã a sacerdotio remotos: quia eos uitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorũ iustum ab episcopatu prohibent: quanto magis unusquisq; se consyderans & sciens: quia potentes potenter tormenta pãtientur, retrahet se ab hoc non tam honore q̄ onere: & aliorũ locum qui magis digni sunt, non ambiet occupare. Ad extremũ hoc dicendum est, in scripturis per filios λογισμούς, id est, cogitationes: per filias ῥο, πράξεις, id est, opera intelligi: & eũ nunc præcipi deberẽ episcopũ fieri: qui & cogitationes & opera in sua habeat potestate: & uere credat in Christo: & nulla subrepentium uitiorum labe maculetur.

a subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanq; dei dispensatorẽ: non proteruum, nõ iracundũ, nõ uinolentũ, nõ percussorẽ, nõ turpis lucri appetitorẽ: Sed hospitalem,

a ¶ Oportet em̃ episcopum sine crimine esse, tanq; dei dispẽsatorẽ. Quæritur ergo inter dispensatores ut fidelis quis inueniat? & nõ comedens & bibens cum ebriosis, percutiat seruos & ancillas: sed incertũ dei expectet aduentũ: & det cõseruis in tẽpore cibaria. Inter uillicum autẽ & familiam hæc sola distantia est: q̄ conseruus præpositus est cõseruis suis. Sciat itaq; episcopus & presbyter, sibi populũ cõseruũ esse non seruũ. Cætera quæ sequunt, in nobis posita sunt. Non proteruũ, id est, non tumentẽ & placentẽ sibi qd̄ episcopus sit: sed quasi bonum uillicum, id requirentẽ, quod pluribus prosit. Non iracundũ. Iracundus est, qui semper irascitur: & ad leuem responsionis auram atq; peccati, quasi a uento folium cõmouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso: qui cum debeat esse mansuetus: & sc̄dm illud quod scriptum est: Seruum autem domini non oportet rixari: sed humilem esse ad omnes, doctorem patientem, in mansuetudine erudientem eos qui contra ueniunt: Ille e diuerso toruo uultu, tremẽtibus labijs, rugata fronte, effrenatis conuicijs, facie inter pallorẽ ruborẽq; uariata, clamore perstrepat: & errantes nõ tam ad bonũ retrahat, q̄ ad malum sua sæuitia præcipitet. Inde est quod & Salomon ait: Ira perdit etiã sapiẽtes: Et, ira uiri iustitiam dei non operat. Nec ῥο qui aliquando irascitur, iracundus est: sed ille dicitur iracundus, qui crebro hac passione superat. Prohibet quoq; episcopũ esse uinolentũ: de quo ad Timotheum scribitur: Non multo uino deditũ. Quale est autẽ episcopum uidere uinolentum: ut sensu occupato uel exaltet risum contra grauitatis decorem, & labijs dissolutis cachinnet: uel si paululum tristis cuiusdam rei fuerit recordatus, inter pocula in singultus prorumpat & lachrymas. Longum est ire per singula: & insanias quas ebrietas suggerit, explicare. Videas alios pocula in tela uertentes, scyphum in faciem iacere cõuiuæ: alios scissis uestibus in uulnera aliena proruere: alios clamare: alios dormitare: qui plus biberit, fortior computatur: accusationis occasio est, adiuratum per regem frequentius non bibisse. Vomunt ut bibant: bibunt ut uomant. Digestio uentris & guttur, uno occupant officio: Hoc nunc dixisse sufficiat, qd̄ sc̄dm Apostolum, in uino luxuria est. Et ubicũq; saturitas atq; ebrietas fuerint, ibi libido dominet. Specta uentrem & genitalia, pro qualitate uitiorũ ordo membrorũ. Nunq; ego ebrium castum putabo: qui & si uino consopitus dormierit, tamẽ potuit peccare per uinum. Miramur autẽ Apostolum in episcopis siue presbyteris damnasse uinolentiam: cum in ueteri quoq; lege præceptũ sit: Sacerdotes cum ingrediuntur templum ministrare deo, uinum omnino non bibere: & naçareum q̄diu sanctam comam nutriat: & nihil contaminatum, nihil mortale cõspiciat: & a uino abstinere, & ab uua passa, & a dilutiori quæ solet ex uinaceis fieri potione, omniq; sicera, quæ mentẽ ab integra sanitate pertuerit. Dicat quisq; quod uolet, ego loquor cõscientiam meam: scio mihi abstinentiam & nocuisse intermissam, & profuisse repetitam. Post uinolentiam autem hoc præcipit, ne percussor sit: quod quidem & simpliciter intellectum ædificat audientẽ, ne facile manum porrigat ad cedendum: ne in os alterius uerberandum, insanus erumpat. Melius autem est, ut non percussorẽ illum dicamus esse, qui mansuetus & patiens, scit in tempore quid loquendum

C

D

1.Timo.3.d

Prouer.11.d Iaco.1.a

1.Timo.3.a

Geñ.25.d 1.Reg.12.c

E quendum sit, quid tacendum: nec sermone inutili, con/
scientiam percutit infirmorum. Non enim Apl'us ecclesiæ
principē formans, uetat esse pugilem & pancratiasten:
qđ etiā in plæbeio & quocunq; gentili si fuerit, reprehen
ditur: sed hoc ut dixi: ne contumelios⁹ & garrulus per/
dat eum, quē potuit modestia & lenitate corrigere. Turpis q̄q;
lucri appetitus ab eo qui episcopus futu/rus est, esse debet alie/nus. Sunt enim mul/ti docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia: qui totas do/mos subuertūt, & putant quæstum esse pietatem. Melior autē est
Prouer.16.b iuxta Salomonē, mo/dica acceptio cum iu
stitia, q̄m multa genimina cū iniquitate: & magis eligen/dum in paupertate nomen bonum, q̄m in diuitijs nomen pessimū. Episcopus qui imitator Apostoli esse cupit: ha/bens uictum & uestitum, his tantū debet esse cōtentus. Qui altario seruierint, de altario uiuant. Viuant inquit, non diuites fiant. Vnde & æs nobis excutitur de ẓona: & una tm̄ tunica induimur: nec de crastino cogitam⁹. Tur
pis lucri appetitio, est plus q̄m de præsentib⁹ cogitare. Huc usq; qđ nō debeat habere episcopus siue presbyter, Apo/stoli sermone præceptū est: nunc ecōtrario quid habere debeat, explicatur. a ¶ Sed hospitalem ⁊c. Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciat. Si enim omnes
Matth.25.c illud de euāgelio audire desyderant: Hospes fui, & susce/pistis me: quāto magis episcopus, cuius domus, omniū cōmune esse debet hospitiū? Laicus eñ unum aut duos,
F aut paucos recipiens, implebit hospitalitatis officiū. Epi/scopus nisi omnes receperit, inhumanus est. Sed uereor
Matth.12.d ne quō regina Austri ueniens a finibus terræ, audire sa/pientiam Salomonis, iudicatura est homines temporis sui: Et uiri Niniuitæ acta pœnitentia ad prædicationem Ionæ, condemnabunt eos qui maiorē Iona saluatorē au dire cōtempserūt: Sic plurimi in populis, episcopos iudi/cent, subtrahentes se ab ecclesiastico gradu: & ea quæ epi scopo nō cōueniunt exercētes: de quib⁹ puto & Iohannē
3.Ioh.b ad Gaium scribere. Charissime fideliter facis: quodcūq;
operaris in fratrib⁹, & hoc peregrinis: qui testimonium dederunt dilectioni tuæ corā ecclesia: quos optime facis, si præmiseris deo digne: pro nomine eī domini exierūt, nihil accipiētes a gentilib⁹. Et uere sancto spiritu in se lo/quente: qđ futurū erat in ecclesijs, iam tunc reprehendit dicens: Scripsi etiā ecclesiæ: sed qui primatus agere cupit eorū diotrephes nō recipit nos. Propterea cum uenero, admonebo eius opera, quæ facit malis uerbis detrahens de nobis: & nō sufficit ei q̄ ipse non recipit fratres, sed & uolentes prohibet, & de ecclesia eijcit. Vere nunc est cer/nere qđ prædictū est, in plærisq; urbibus, episcopos siue presbyteros, si laicos uiderint hospitales, amatores bono rum: inuidere, fremere, excōmunicare, de ecclesia expel/lere: quasi nō liceat facere qđ episcopus nō faciat: & tales esse laicos, damnatio sacerdotū sit. Graues itaq; eos ha/bent: & quasi ceruicibus suis impositos, ut a bono abdu/cant opere, uarijs persecutionib⁹ inquietant. Sit autē epi scopus & pudicus, quē græci σώφρονα uocant: & latinus interpres uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico pru/dentem transtulit. Si autē laicis imperat ut propter ora/tionem abstineant se ab uxorū coitu: quid de episcopo sentiendū est: qui quotidie, p suis populiq; peccatis, illi/batas deo oblaturus est uictimas? Relegam⁹ Regum li/
1.Reg.21.b bros: & inueniemus sacerdotem Abimelech de panibus propositionis noluisse prius dare Dauid & pueris eius: nisi interrogaret, utrum mūdi essent pueri a muliere: nō utiq; aliena, sed coniuge. Et nisi eos audisset ab heri & nudiustertius uacasse ab opere coniugali: nequaq; pa/

a Sed hōspitalem, bonorum amatorem, castum, iustum, sanctum, continentem, siue abstinentem, obtinentem eum qui scd̄m doctrinā est fidelem sermonē: ut potens sit consolari in doctrina sana, & cōtradicentes arguere.

b Sunt ēnim multi & non subditi, uaniloqui, & mentium deceptores: maxime qui de circumcisione sunt, quibus oportet silentium indici: qui uniuersas subuertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

Dixit quidam nes quos prius negauerat, concessisset. Tantum interest inter ꝓpositionis panes & corpus Christi, quantū inter umbram & corpora, inter imaginem & ueritatem, inter exēplaria futurorū: & ea ipsa quæ per exemplaria præsi/gurabant. Quō itaq; mansuetudo, patientia, sobrietas, moderatio, abstinen/tia lucri, hospitalitas quoq; & benignitas, præcipue esse debent in episcopo: & inter cunctos laicos emi/nentia: Sic & castitas ꝓpria, & (ut ita dixe/rim) pudicitia sacer/dotalis: ut non solum ab opere se immūdo abstineat, sed etiam a iactu oculi, & cogi/tationis errore, mens Christi corpus con/fectura sit libera. Iustus quoq; & sanctus episcopus esse debet: ut iusticiam in populis quibus præest, exerceat: reddens unicuiq; quod meretur: nec accipiat personam in iudicio. Inter laici autē & episcopi iusticiam hoc inter/est, q̄ laicus potest apparere iustus in paucis: episcopus ꝓo in tot exercere iusticiā potest, quot & subditos habet. Sanctus autē q̄ græce ὅσιος dicitur, magis id significat, cum ipsa sanctitas est mixta pietati: & ad deum refertur. Quem enim nos sanctum, græci ἅγιον uocant: quem autem illi ὅσιον, nos pium in deum possumus appel/lare. Sit quoq; episcopus & abstinens: non tantum (ut quidam putant) a libidine & ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationib⁹: ne ad iracundiam cōcitetur: ne illum tristicia deijciat: ne terror exagitet: ne
H læticia immoderata sustollat. Abstinentia autē in fructi/bus spiritus, ab Apostolo numerata est. Et si exigitur ab omnibus, quāto magis ab episcopo: qui patiens & man/suetus debet uitia ferre peccantium: consolari pusillani/mes: sustentare infirmos: nulli malum ꝓ malo reddere, sed uincere in bono malum. Ad extremū obtineat eum qui scd̄m doctrinam est fidelem sermonē: ut quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptione dignus: sic & ille talem se præbeat: ut omne quod loquitur, fide dignum existimetur: & uerba ipsius sint regula ueritatis. Potens quoq; sit eos qui sæculi istius turbinibus exagitant cō/solari: & per sanam doctrinā infirma præcepta destruere: Sana autem doctrina dicitur ad distinctionē languidæ infirmæq; doctrinæ. Talis quoq; sit, ut contradicentes ar guat hæreticos siue iudæos, & sæculi istius sapientes. Et superiora quidem quæ in episcopi uirtutibus posuit, ad uitam pertinēt. Hoc ꝯo quod ait: ut potens sit consolari in doctrina sana, & contradicentes arguere: referendum est ad sciētiam. Quia si episcopi tantū sit sancta uita, sibi potest prodesse sic uiuens. Porro si & doctrina & sermo/ne fuerit eruditus, potest se cæteros q̄ instruere: & nō solū instruere & docere suos, sed & aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atq; conuicti, facile queunt sim/plicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & ocio & somno dantes, putant peccatum esse, si scripturas legerint: & eos qui in lege domini medi tantur die ac nocte: quasi garrulos inutilesq; cōtemnūt: non animaduertentes Apostolum post catalogum con/uersationis episcopi: etiam doctrinā similiter præcepisse.

b ¶ Sunt enim multi et non subditi, vaniloqui, et mentium deceptores ⁊c. Qui ecclesiæ futurus est princeps, habeat eloquētiam cum uitæ integritate sociatā: ne opera absq; sermone sint tacita: & dicta factis deficiētib⁹ erubescant: maxime cum sint non pauci, sed plures: nec subditi, sed proterui: qui non curent illud Psalmistæ dicere: Nonne
ps.61.a subiecta est deo anima mea? Sed bonā mentiū sementē, quæ naturaliter habet noticiā dei, inani persuasione per/uertant. Hoc quippe mihi Paulus uidetur sensisse, cum dicit φρεναπάτω: non ut simpliciter latinus interpres transtulit,

A transtulit, deceptores, sed mentium deceptores. Et quidem sine scripturarū auctoritate garrulitas non haberet fidem, nisi uiderentur peruersam doctrinam etiam diuinis testimonijs roborare. Hi sunt de circūcisione iudæi, qui tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebant, & introducere præcepta legalia: de quib⁹ & ad Romanos & ad Galatas plenius Paulus exequit. Et nos ante paucos mēses, tria uolumina in epistolæ ad Galatas explanatione dictauimus. Tales homīes doctor ecclesiæ, cui animæ populorū creditæ sunt, scripturarū debet ratione superare: & silentium illis testimoniorum pondere imponere: qui non unam aut paucas domos, sed uniuersas cum dominis familijsq; subuertunt: docentes de ciborum differentijs, de sabbati iam olim abolitione, de circumcisionis iniuria: atq; utinam hoc ipsum çelo fidei facerent, ex parte aliqua posset ignosci: dicente Roma.10.a Apostolo: Confiteor çelum dei habent, sed non sc̄m scientiam. Verum quia deus est uenter ipsorum, turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos: ut quasi magistri a sectatoribus suis alantur. Possumus autem & aliter interpretari hoc quod dictum est, turpis lucri gratia: ut putemus Apostolum communi uerbo usum, quo omnes hæretici cum peruersa docēt, se hominū solent asserere lucratores: cum non lucrum sit, sed perditio animas interficere deceptorū. Contra, qui errantē fratrem suum iuxta euangelium corripuerit: si fuerit ille conuersus, lucratus est eum. Quod enim maius lucrum potest esse: aut quid preciosius, cū si humanā animā quis lucretur? Omnis igitur doctor ecclesiæ, qui ad fidem Christi recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus qui quibusdā præstigijs homines fallit & fallitur, loquiē quæ nō oportet, turpis lucri gratia. a ¶ Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta &c. Quantū ad textū sermonis, & ad cōtinētiam loci pertinet, hoc q̄d ait: Dixit quidā ex illis proprius eorū ꝓpheta: uideē ad eos referri, de quibus superius est locutus: maxime qui de circūcisione sunt: quos oportet refrenari: qui uniuersas domos subuertunt, docētes quæ non oportet turpis lucri gratia: ut sequaē: dixit quidā ex illis proprius eorū ꝓpheta. Quia ꝙ in nullo ꝓphetarū, qui apud Iudæam uaticinati sunt, hic hexameter uersiculus reperiē: uideē mihi dupliciter legendū: ut hoc q̄d ait: Dixit quidam ex illis ꝓprius eorū ꝓpheta, cū superiorib⁹ copuleē: hui⁹ rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerāt, corrigeres: & sequaē: dixit quidā ex illis ꝓprius eorū ꝓpheta, id est, Cretensium. Sed quia multa in medio sunt: & hoc absurdū uideē, & forte nemo recipiat: propterea cū superioribus, quæ magis uicina sunt, aliter aptandū est, ut legamus: Sunt em̄ multi & nō subditi, uaniloqui, & mētium deceptores: maxime autē qui de circūcisione sunt: q̄s multos & nō subditos, uaniloquos, & mentiū deceptores, cū his qui de circūcisione sunt, oportet refrenari: qui uniuersas domos subuertunt: docētes quæ nō oportet turpis lucri gratia: dixit quidā ex illis proprius eorū propheta: ut id quod ait, proprius eorum propheta: non specialiter ad iudæos & eos maxime qui de circumcisione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, & uaniloqui, & mentium deceptores: qui utiq; quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt. Dicitur autem iste uersiculus in Epimenidis Cretensis Poetæ oraculis repperiri: quem in præsentiarū: siue illūdens prophetā uocauit: q̄ scilicet tales christiani, tales habere mereanē prophetas: quō & ꝓphetæ erant Baal, & ꝓphetæ cōfusionis, & alij offensionum, & quoscunq; uitiosos prophetas scriptura commorat: Siue uere: quia de oraculis scripserit atq; responsis, quæ & ipsa futura prænuncient: & ea quæ uentura

> a Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mēdaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Testimonium hoc uerum est: ob quam causam increpa illos acriter: ut sani sint in fide, non attēdentes iudaicis fabulis, & mandatis hominū auersantiū se a ueritate.

B

C

sunt, multo ante prædicant. Denicq; ipse liber, oraculorū titulo prænotatur: quem quia uidebatur diuinum aliquid repromittere: propterea Apostolum arbitror inspexisse, ut uideret quid gentilium diuinatio polliceretur: & in tempore abusum esse uersiculo, scribentem ad Titum qui erat Cretæ: ut falsos Cretēsium doctores, ꝓprio insulæ doctore cōuinceret. Hoc autem Paulus nō solum in hoc loco, sed etiā in alijs fecisse deprehenditur. In actibus quippe apostolorum, cum contionaretur ad populum: & in Areopago, quæ est curia Athenienſium disputaret, inter cætera ait: Sicut & quidam de uestris poetis dixerūt: Ipsius em̄ & genus sumus: quod hemistichium in Phænomenis Arati legitur: quem Cicero in latinum sermonem trāstulit: & Germanicus Cæsar, & nuper Auienus: & multi, quos enumerare perlongū est. Ad Corinthios quoq;: qui & ipsi Attica facundia expoliti: & propter locorum uiciniam Athenienſium sapore conditi sunt: de Menandri Comœdia uersum sumpsit Iambicum: Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Nec mirū si ꝓpopportunitate temporis, gentilium poetarum uersibus abutatur: cum etiam de inscriptione aræ aliqua commutans, ad Athenienses locutus sit: Pertransiens em̄ (inquit) & contemplans culturas uestras, inueni & aram in qua sup̄scriptum est: Ignoto deo. Quod itaq; ignorantes colitis, hoc ego annuncio uobis. Inscriptio autē aræ non ita erat ut Paulus asseruit, ignoto deo: sed ita: Dijs Asiæ & Europæ, & Aphricæ: dijs ignotis & peregrinis. Verū quia Paulus non pluribus dijs indigebat ignotis, sed uno tantum ignoto deo, singulari uerbo usus est: ut doceret illum suum esse deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotassent: & recte eum scientes colere deberent: quem ignorantes uenerabantur, & nescire nō poterant. Hoc autē Paulus faciebat raro: & ut loci potius q̄ ostentationis opportunitas exigebat: in morem apium, quæ de diuersis floribus solent mella componere: & fauorū cellulas coaptare. Sunt qui putent hunc uersum de Callimacho Cyrenensi poeta sumptum: & aliqua ex parte non errant. Siquidem & ipse in laudib⁹ Iouis aduersus Cretenses scriptitans: qui sepulchrum eius se ostendere gloriabantur, ait: Cretenses semper mendaces: qui & sepulchrum eius sacrilega mente fabricati sunt. Verum (ut supra diximus) integer uersus de Epimenide poeta ab Apostolo sumptus est: & eius Callimachus in suo poemate est usus exordio. Siue uulgare prouerbium, quo Cretēses fallaces appellabanē, sine furto alieni operis in metrū retulit. Putant quidam Apostolum reprehendendum, q̄ imprudenter lapsus sit: & dum falsos doctores arguit, illum uersiculum comprobarit: quod propterea Cretēses dicunt esse fallaces, q̄ Iouis sepulchrum inane cōstruxerint. Si enim (inquiunt) Epimenides siue Callimachus propterea Cretenses fallaces & malas bestias arguunt: & uentres pigros, quod diuina non sentiant: & Iouem qui regnet in cœlo in sua insula fingant sepultum: & hoc quod illi dixerunt, esse uerum Apostoli sententia comprobatur: sequitur Iouem nō mortuum esse, sed uiuum. Imperite igitur Paulus idololatriæ destructor: dum aduersus peruersos doctores agit: deos quos impugnabat, asseruit. Quibus breuiter respōdendum est: sicut in eo quod ait: Corrumpunt mores bonos, colloquia praua: Et in illo: Ipsius enim & genus sumus: nō statim totam Menandri Comœdiam: & Arati librum probauit: sed opportunitate uersiculi abusus est: ita & in præsenti loco, non totum opus Callimachi siue Epimenidis: quorū alter laudes Iouis canit, alter de oraculis scriptitat, per unum uersiculum confirmauit: sed Cretenses tantū mendaces uitio gentis increpauit: nō ob illam

Act.17.e

1.Cor.15.d

D

E opinionē qua ſunt arguti a poetis, ſed ob ingenitā mentiendi facilitatē, de proprio eos gentis auctore cōfutans. Qui autē putant totū librū debere ſequi eum qui libri parte uſus ſit: uidentur mihi & apocryphum Enoch, de
Iude.d quo apoſtolus Iudas in epiſtola ſua teſtimoniū poſuit, inter eccleſiæ ſcripturas recipere: & multa alia quæ apl'us Paulus de recōditis eſt locutus. Poſſumus em̄ hoc argumento dicere: quia apud Athenienſes ignotū deum colere ſe dixit, quem illi in ara annotauerant: debere Paulū & cætera quæ in ara ſcripta fuerant ſequi: & ea quæ Atheniēſes faciebant, facere: quia cū Athenienſib⁹ in cultura ignoti dei ex parte cōſenſerat. Abſit ut argumentū & ſcholaſticā elegantiā in calumniā trahā. Nemo eſt tā ſiccarius, & tā parricida, tam ueneficus, qui nō aliquid boni aliq̄n fecerit. Ergo ſi unum bonū illius uidens probauero: & in cæteris mihi incumbet neceſſitas, quæ mala fuerint approbandi. Si inimicus aduerſus nos iurgeť & clamitet, nōne inter uerba ſimultatis & rixæ aliquid loqueť ueritatis? qđ & a nobis quoq; aduerſus quos loquiť, nō uſq; quaq; reprehenditur. Itaq; & Callimachus & Epimenides, nō ideo uera dixerūt Iouem deum eſſe: & reliqua quæ in eorū carminibus cōtinentur, quia Cretenſes fallaces ſunt: ſed in eo tm̄modo uerum locuti ſunt, quia ingenitū Cretenſium uitium expreſſere mendacij: qui quia fallaces ſunt, non ſtatim & uerū nō aliq̄n dixerūt. Nec em̄ Iupiter deus, idcirco nō eſſet, ſi Cretenſes uera loquerenť: ſed illis tacentibus, qui mortuus erat, dei uocabulū non haberet. De
F niq; ut ſciamus Apoſtolum nō fortuito, & ut libet tranſitorie (ut illi arbitranť) ſed cōſyderate & circumſpecte, & ex omni parte ſe protegentē aduerſum Cretēſes locutū: Teſtimoniū (inquit) hoc uerū eſt: nō totū carmē de quo teſtimoniū ſumptū eſt: non uniuerſum opus: ſed tm̄ hoc teſtimoniū, hic uerſiculus q̄ mendaces uocanť. Et utiq; qui in una tm̄ poematis parte cōſenſit, cætera confutaſſe credendus eſt. Quō autem uel Cretenſes mendaces, & ſtulti Galatæ: uel dura ceruice iſrael: uel unaquæq; prouintia ꝓprio uitio denoteť, in epiſtola Pauli ad Galatas diſſeruimus. Et quia nihil amplius eſt qđ hic poſſimus afferre, illo cōtenti ſumus. Quamobrē increpa (ait) illos acriter: Mendaces quippe ſunt, & malæ beſtiæ, & uentres pigri: qui falſa perſuadēt, qui ferarū ritu ſanguinē ſitiunt deceptorū: & nō cū ſilentio operantes, ſuū panē mandu
cant: quorū deus uenter eſt, & gloria in cōfuſione eorū: & increpa ut ſani ſint in fide. De qua fidei ſanitate & in cōſequētibus loquiť: Senes ſobrios eſſe, honeſtos, pudicos, ſanos in fide, & charitate, & patiētia: ad quā fidei ſimilitudinē, doctrinæ quoq; ſanitas appellať. Erit (ait) tempus qū ſanæ doctrinæ nō acquieſcent. Sunt & ſermones ſanitatis, de quibus ad Timotheum in prima epiſtola lo
1. Timo. 6. a quitur: Si quis aliter docet, & nō acquieſcit ſanis ſermonibus domini noſtri Ieſu chriſti: & quæ ſcđm pietatē eſt doctrinæ. Et in ſecūda: Exēplum habēs ſanorū uerborū
2. Timo. 1. d quæ a me audiſti. Qui hanc habēt fidei & doctrinæ ſanitatem atq; uerborū, nō attēdent iudaicis fabulis & mandatis hominū auerſantium ſe a ueritate. Acquieſcamus pauliſper iudæis: & eorū qui apud eos ſapiētes uocanť, patiēter ineptias audiam⁹: & tunc intelligem⁹ quæ ſunt iudaicæ fabulæ, ſine auctoritate ſcripturæ, ſine ulla aſſertione rationis, anilia quædā & fabuloſa fingentiū: de qui
Eſa. 29. d bus Eſaias ꝓphetauit dicens: Populus hic labijs me honorat: cor autem eorū longe eſt a me. Sine cauſa autē colunt me, docētes doctrinas & mandata hominū. Qđ te
Matth. 15. a ſtimoniū ſaluator in euāgelio cōprobans, arguit eos legi dei mandata hoīm prætuliſſe. Deus quippe ait: Honora patrē & matrē. Illi ꝙ tradiderūt: quia quicunq; dixerit patri & matri: munus quodcūq; eſt ex me, tibi proderit: & non honorificauit patrē ſuū & matrē. Si quis poſt ad

a Omnia munda mūdis: coinquinatis autē & infidelib⁹ nihil mundum: ſed polluta eſt eorū & mens & conſcien
b tia. Confitenť ſe noſſe deum, factis autē negant: execrabiles & inobediētes, & ad omne opus bonum reprobi.

uentum Chriſti cōcidiť & non circūcidiť: iudaicis ſeruit fabulis: & mandatis hominū auerſantiū ueritatem. Non em̄ qui in manifeſto iudæus eſt, ſed qui in occulto, & circumciſio cordis in ſpiritu, nō litera: Si quis paſcha agit, non in açymis ſynceritatis & ueritatis: ut exterminet ex anima ſua omne uetus fermentū malitiæ & nequitiæ: iſte attendit fabulas, & umbras ſequiť, ueritate neglecta. Si quis non reſurgens cū chriſto: nec quærens ea quæ ſurſum ſunt, ſed quæ deorſum, dicit: ne tetigeris: ne guſtaueris: ne tractaueris, quæ ſunt in corruptione, ipſo uſu ſcđm præcepta & doctrinas hominū: iſte ſequiť iuſticias nō bonas, & præcepta nō bona. Vbi autē eſt ueritas & lex ſpiritualis, ibi iuſtificationes bonæ, & præcepta ſunt optima: quæ qui fecerit, uiuet in eis. a ¶ Omnia munda mundis ꝛc. Quia ſuperi⁹ dixerat: Sunt em̄ multi, & nō ſubditi, uaniloqui, & deceptores, maxime qui de circūciſione ſunt: & de his qui ab eis decepti fuerant, conſequenter addiderat: Increpa illos acriter, ut ſani ſint in fide: nō intēdentes iudaicis fabulis, & mandatis hominū auerſantiū ueritatē: Et quō ad Galatas & ad Romanos pleniſſime diſputať, putabant inter cibos eſſe diſtantiā: cū aliqui mundi, aliqui uiderenť immūdi: ꝓpterea nunc infert: Omnia munda mūdis: his uidelicet qui in chriſto credunt: & ſciunt omnem creaturā bonā eſſe: & nihil abijciendū qđ cum gratiarum actione percipiť. Coinquinatis autē & infidelib⁹ nihil mundū: quia polluta eſt eorū & mens & conſcien
H tia: propterea etiam quæ munda ſunt per naturā, eis immunda fiunt: Nō ꝙ uel mundū ſit aliquid uel īmundū: ſed ꝓ qualitate ueſcentiū, & mundū mundis, & immundum contaminatis fiat. Alioquin infideles quoſq; atq; pollutos, etiam panis benedictionis, & calix dominicus nō iuuat: quia qui indigne comederit de pane illo, & de calice biberit, iudicium ſibi manducat & bibit. Aduētu chriſti purgata ſunt oīa. Quæ ille mūdauit, nos cōmunicare nō poſſum⁹. Sed cōſyderandū ne iſta tractantes,
Apoc. 2. f occaſionē illi hæreſi demus: quæ iuxta Apocalypſim & ipſum quoq; apoſtolū Paulū ſcribentē ad Corinthios,
1. Cor. 8. b putat de idolothytis eſſe ueſcendū: quia omnia munda ſunt mundis. Nunc em̄ Apl'o nō fuit propoſitum de his quæ immolanť dæmonibus diſputare: ſed aduerſus iudæos, qui ſcđm legis abolitæ diſciplinā, quædā munda,
1. Cor. 10. e quædā arbitrabanť immūda. Non em̄ (inquit) poſſum⁹ menſæ domini participare, & menſæ dæmoniorū: nec ualemus ſimul bibere calicem dn̄i, & calicē dæmoniorū. In nobis itaq; eſt comedere uel mūda uel immunda. Si em̄ mūdi ſumus, munda nobis eſt creatura. Si autē īmundi & infideles, fiunt nobis uniuerſa cōmunia: ſiue per inhabitantē in cordibus noſtris hæreſim, ſiue per conſcientiā delictorū. Porro ſi cōſciētia noſtra nos nō reprehenderit: & habuerim⁹ fiduciā pietatis ad dn̄m: orabim⁹ ſpiritu, orabim⁹ & mente: pſallem⁹ ſpū, pſallem⁹ & mēte: & procul erim⁹ ab his, de quib⁹ nūc ſcribiť: Polluta eſt eorū & mēs & cōſciētia. b ¶ Cōfitenť ſe noſſe deū: factis autē negant ꝛc. Hi q̄rū polluta eſt & mēs & cōſciētia, deū ſe noſſe cōfitenť: factis autē negant: ſcđm illud quod in Eſaia dicitur: Populus hic labijs me honorat: cor autem eorum
Eſa. 29. d longe eſt a me. Quō igitur labijs quis honorat, & corde procul recedit: ita deum ſermone quis confitens, operibus negat. Negans autē operibus deum, confeſſione ſimulata, recte execrabilis & prophanus eſt: & nulla ueritatis ratione perſuaſus, inobediens & incredulus appellatur. Vnde euenit ut ad omne opus bonū reprobus ſit: ꝙ ſcilicet & ea quæ naturali bonitate ſuperatus forte bona fecerit: non ſint bona, dum mentis peruerſitate ſunt reproba. Exiſtimant quidam in eo tm̄ deum negari, ſi in perſecutione quis a gentilib⁹ comprehenſus, ſe renuerit chriſtianū. Sed ecce Apoſtolus omnibus quæ peruerſa ſunt factis,

A sunt factis, deum asserit denegari. Christus sapientia est, iusticia, ueritas, sanctitas, fortitudo. Negatur per insipientiam, sapientia: per iniquitatem, iusticia: per mendacium, ueritas: per turpitudinē, sanctitas: per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotiēscunq; uincimur uitijs atq; peccatis, totiens deum negamus. Et ecōtrario: quotiēs bñ quid agimus, deum confitemur. Nec arbitrandum est in die iudicij illos tantū a dei filio denegādos, qui in martyrio christū denegarūt: sed per omnia opera, sermones, cogitationes, christus uel negatus negat, uel confessus confitet. De hac puto cōfessione & discipulis præcepit dicens: Eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & usq; ad extremū terræ: ut in oñib⁹ bonis operibus atq; sermonib⁹, mens christū ipsi dedita confiteat. Est & quædā laudanda negatio: de qua & ipse Apl'us ait: Vt abnegantes impietatē & sæcularia desyderia, caste, & iuste, & pie uiuam⁹ in præsenti sæculo: expectantes beatā spem & aduētū saluatoris nostri dei. Quā negationē qui negauerit, & sequi uoluerit saluatorem loquentem: Quicunq; uoluerit uenire ad me, abneget semetipsum: exutus ueterē hoiem cū operib⁹ ei⁹: & indutus nouū, sequet deum suū. Quō autē se quis abneget, cōtemplandū est. Pudicus fornicatorē qđ prius fuerat, negat: sapiens imprudentē, iustus iniustum, fortis infirmum. Et ut in cōmune de omnibus loquar: totiens negamus nos, quotiens priora uitia calcantes, desinimus esse qđ fuim⁹: & incipim⁹ esse qđ ante nō fuim⁹. Ca. II

B Tu ỿo loquere quę decet sanam doctrinā. Aliud est sanam doctrinā loqui: aliud ea quæ sanæ conueniunt docere doctrinæ: quia in altero simplex tm̄ institutio est: in altero cū eo qđ docet, uitæ q̄ correctio est. Quicunq; ergo solueri unū de mandatis istis minimis & docuerit sic hoīes, minim⁹ uocabit in regno cœlorū: dño præcipiēte discipulis, nō solum in meditatione scripturarū eos laborare debere, ut quæ scripta sunt, replicēt & cōdant in memoriæ thesauro: sed pri⁹ faciant quæ præcepta sunt. Quicunq; ỿo fecerit & docuerit, ille uocabit magnus in regno cœlorū. Nisi enim supergressa fuerit nostra iusticia scribarū iusticiā & pharisæorū, nō possumus ingredi regna cœlorū: Qui supra Moysi cathedram sedentes dicunt, & non faciunt: & alligant onera importabilia, quæ ceruicib⁹ hoīm iponūt: & ipsi minimo digito nolunt ea cōtingere. Hoc igitur nunc Apl'us Titum filiū in christo, & discipulū suū docet: ut ea loquat quæ sanæ doctrinæ cōueniant: quia tunc doctrinæ sit sanitas, cū doctoris doctrina pariter & uita consentiant. b ¶ Senes sobrios esse/honestos/pudicos/sanos in fide/et charitate/et patientia. Generaliter Tito ante præcipiens quid ipse loqui deberet ad cūctos, in eo qđ ait: Tu ỿo loquere quæ decet sanam doctrinā: nunc p̄ singulas species quid unamquāq; ætatem deceat, exponit. Primū senibus uiris cōuenientia: deinde anus quid deceat: tertio quæ adolescentibus apta sint, tam maribus uidelicet, q̄ fœminis: licet in præcepto mulierū uetularū de adolescentibus fœminis mandata subiecerit: ut non tam ipse doceret adolescentulas, q̄ quid a uetulis docerent, exponeret. Extremo de seruis, & per singulas ætates, & conditiones, sic decenter præcepta cōstituit: ut sermo eius, uitæ morumq; sit regula. Senes igitur sobrios esse, siue uigilantes: quia νηφάλιοι apud græcos utrumq; sonat: honestos: ut ætatis grauitatē, morum grauitas decoret. Pudicos, ne in aliena ætate luxurient: ne iam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam. Sanos in fide: de qua fidei sanitate supra dixim⁹. Sanos autē non tm̄ in fide, uerū & in charitate & in patientia: ut cum primam fidei habuerint sanitatem, audiant a saluatore: Fides tua te saluum fecit. Et alibi: Neq; in israel tantam fidem inueni. Et propter eandem fidei sanitatē, fiant filij Abrahæ: de quo scriptū est: Credidit Abraham deo, & reputatum est ei ad iusticiam. Et Abacuk de hac fidei sanitate cōmemorās ait: Iustus aūt ex fide mea uiuit. Rege ad Hebræos epistolam Pauli apostoli: siue cuiuscūq; alterius eam esse putas: quia iā inter ecclesiasticas est recepta; totū illum catalogum fidei enumerā: in quo scriptum est: Fide maius sacrificiū Abel a Cain obtulit deo: & Enoch translatus est, ne uideret mortē: & Noe de his quæ necdū uidebat, deo credēs fabricatus est arcam: & Abraham in terram quā nesciebat, egressus est. Et ne uideret scriptura nullum mulieribus fidei exemplum dare: in eadem epistola scribitur: quia & Sara acceperit uirtutē ad recipiendū semē alieno iam ætatis suæ tēpore: quia fidelem eum qui repromiserat, arbitrata est. Laudatur ibi fides Isaac, & Iacob, & Ioseph, Moysi quoq; & Rahab, & cæterorū: quos melius potest scire, qui ipsam epistolam legerit. Quomodo est igitur fidei sanitas: ita eadem sanitas & in charitate est. Quis autem sanitatem possidet charitatis, nisi ille qui primū deum dilexerit ex tota anima sua, & ex toto corde suo, & ex totis uiribus suis? Deinde christi præceptum audiens in proximum: Diliges proximum tuum sicut teipsum, diuiserit charitatem: quia in his duobus mandatis pendet omnis lex & prophetæ. Qui habet sanitatem charitatis, non emulatur, non inflatur, non agit perperā, non inhoneste, non ad iracundiam concitat, non cogitat malum, nō gaudet super iniquitate, cōgaudet autē ueritati: omnia sustinet, omnia credit, oīa sperat, omnia præstolat. Et quia charitas nunq; excidit: qui in charitatis est sanitate, nunq; & ipse corruit. Siquidem nec tribulatio eum, nec angustia, nec fames, nec persecutio, nec nuditas, nec periculum, nec gladius separare poterit a sanitate charitatis quā habuerit in christo Iesu. Quid de gladio & cæteris minoribus loquar: quæ non possunt eum diuidere, qui sanitatis possidet charitatem: cum nec mors, nec uita: nec angeli, nec principatus: nec præsentia, nec futura: nec fortitudo, nec altitudo: nec profundū, nec alia quælibet creatura possit separare eum qui habet charitatē sanitatis in christo Iesu? Si intellecta est a nobis sanitas charitatis, de scripturis aliquod sumamus exemplum, eorum qui in infirmitate sunt charitatis. Ait saluator de extremis temporibus: Quia cū multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorū. Calida quippe est charitas in his qui feruent in spiritu: frigens autem & glacialis & gelida, in his qui flatus aquilonis durissimos susceperе. Ab aquilone eñ exardescent mala sup omnes inhabitantes terram. De hoc frigore charitatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguerat. Timēdum ergo, ne forte & nos hac infirmitate charitatis aliquando superemur. Nonnunq; enim euenit, ut primū a nobis in uirginē siue in quamlibet fœminā sit sancta dilectio: & cum mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis languore pallescat, & infirmari incipiat: & ad extremam mortem diligentem ferat. Vnde & Apostolus caute & prudenter Timotheo præcipit, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate. Oñis autē castitas, in carne, & spiritu, & anima est, ne scandaliçetur oculus: ne in pulchritudine uultus fœminæ hærētes pēdeam⁹: ne blanda nos audire uerba delectet: ne ad simulatos sermones, mens pri⁹ dura marcescat. Caueant ergo (ut diximus) tam iuuenes, q̄ senes: tam adolescentulæ, q̄ uetulæ: & omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatē dilectionis, morbus charitatis introeat: & per amorē sanctum, fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennā. Qui sanus est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoq; sit in patiētia: & patiētia quæ maxime in tentationib⁹ cōprobatur: quia

C Gen. 15.b Abacuk. 2.a Heb. 11.

D Matth. 5.g 1. Cor. 13.b

Act. 1.a Titum. 2.c Lu. 9.c Matth. 5.c Matth. 23.a Mar. 10.g Matth. 8.b Hiere. 1.c 2. Reg. 13.a 1. Timo. 5.a Matth. 24.b

E nihil prodest habuisse quæ supra enumerauimus, nisi omnes diuitiæ & mercimonia quibus onusta nauis est, in tempestate seruentur: & perflantib⁹ hincinde uentis, absq; naufragio ea quæ bñ parta sunt, liberenť. Qui eñ perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. a ¶Anus similiter in habitu sancto/non incentrices/nō uino multo seruientes/ bene docētes/vt ad castitatem erudiant adolescētulas ꝛc. Tametsi apꝰus Petrus præceperit: ut uiri uxorib⁹ suis, tanq; infirmiori uasculo honorem tribuant: Non tamen arbitrandum est, quod uxor quæ corporis uasculum habet infirmum, statim & anima infirmior sit. Vnde nunc præcipiť eis:

a Anus similiter in habitu sancto, non incentrices, non uino multo seruientes, bene docentes, ut ad castitatem erudiāt adolescētulas: ut amēt uiros suos: ut amēt filios: pudicas, castas, habētes domus diligentiam, benignas, subditas uiris suis, ut uerbum dei non blasphemetur. b Iuuēnes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus: teipsum exēplū præbens bonorū operū: in doctrina, in integritate & castitate, in sermone sano & irreprehensibili: ut qui ex aduerso est, reuereaťr nil habens de nobis dicere mali.

2. Cor. 12. c ut in ipsis quoq; illud Apostoli compleatur: Virtus in infirmitate perficiť: & dicitur, ut & omnia habeant, quæ senibus uiris sunt præcepta cōmuniter, in eo scilicet qđ ait: Anus similiter, hoc est: ita ut uiri senes in omnibus honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide & charitate, & patientia: & pro sexu suo hoc habeant proprium: ut sint in habitu sancto: siue ut melius legitur in græco ὡς καταστήματι ἱεροπρεπεῖς: ut ipse quoq; earum incessus & motus, uultus, sermo, silentium, quandam decoris sacri præferant dignitatem. Et quia hoc genus muliercularum

1. Timo. 5. b esse solet garrulum, iuxta illud: Simul autem & ociosæ discunt circumire domos: non solum autem ociosæ, sed

F & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet: Propterea eas uult esse non incentrices, id est, non accusatrices: non tales quæ ut alijs placeant, de alijs detrahant: Aut certe quia ipsæ adolescentiam iam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, & dicant: illa sic ornatur: illa sic comitur: sic illa procedit: amat illum: amatur ab illo: cum etiam si hæc uera sint, nō tam apud cæteros debeāt accusare, q̄ ipsam secrete Christi charitate corripere: & magis docere ne faciat, q̄ in publico accusare quod fecerit. Solent hæ ætates, quia corporis frixere luxuriam: licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant: & ante gregem nepotum, trementes uirgunculæ componantur, uino se dedere pro libidine: & cum inter pocula sibi prudentes uisæ fuerint & facundæ: morum quasi austeritatem assumere, loquentes hoc quod sibi uidentur esse: & non recordantes illud quod fuerūt. A uini ergo nimio potu anus prohibeanť: quoniam qđ in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est. Aut quomodo potest docere anus adolescētulas castitatem: cum si ebrietatem uetulæ mulieris adolescentula fuerit imitata, pudica esse non possit. Signanter autem expressit, non uino multo seruientes: Seruitus enim quædam est & extrema conditio, uino sensus hominis occupari: & nō suum esse, sed uini. Quia igitur docuit quales primo anus deberēt esse: & post illa quæ cum senibus uiris habent communia, etiam propria earum exposuit: ut honesto & sancto habitu & omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec alijs detrahentes, nec uino sensibus occupatis: Nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit: ut cum tales fuerint, docendi habeant libertatem:

1. Timo. 2. d ut scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: Docere autem mulieribus non permitto: sic intelligendum est, ut in uiros sit illis doctrina sublata. Cæterum adolescentulas doceant quasi filias suas. Primum castitatem: quia aduersus hanc magis in ætate florenti pugnat inimicus: & uirtus eius omnis contra fœminas in umbilico uentris est: deinde ut ament uiros suos, diligant filios. Quæ doctrina est amare uiros: cum hoc non in eloquio docentis, sed in corde amantis sit constitutum? Vult eas amare uiros suos castę: uult inter uirum & mulierem esse pudicam dilectionem: ut cum pudore & uerecundia, & quasi necessitate sexus reddat potius debitum uiro, q̄ ipsa exigat ab eo: & opera liberorum añ oculos dei & angelorum perpetrare se credat: ita næ illa erubescet etiā secretū cubile: & noctis tenebras, & clausum cubiculum suum: cum oīa patere dei oculis cogitarit. Filios autem ita diligunt, si eos in dei eruditione disciplina. Cæterū nolle eos cōtristare docendo quæ bona sunt, & libertatē tribuere peccandi: non est amare filios, sed odisse. Eruditiantur quoq; adolescentulæ, ut domus habeant diligentiam. Et quia poterat euenire, ut diligentia domus cum austeritate regereť: & per hoc Apostoli præceptum, matrona seuerior fieret in seruulos: ideo copulauit, benignas: ut tunc se crederet mariti bene domum regere, si cum benignitate imperet seruulis, non in terrore. Nec non & subditas uiris suis: ne forte diuitijs & nobilitate perflatæ, dei sententiæ non meminerint: per quam subiectæ sunt uiris. Ait quippe ad mulierē: Ad uirum tuum conuersio tua: & ipse tui dominabitur. In quo sanctæ scripturæ consyderanda prudentia est: quia non uiro hoc dominus sit locutus, & dixerit: Dominaberis uxori

H tuæ, sed ipsi mulieri: ut illi præmium relinqueret obsequelæ, dum in potestate eius est, si dei uelit obedire præceptis: seruire uiro & marito esse subiecta: ut quodammodo esset libera seruitus, & dilectione plena: ideo seruiens est uiro, dum eum metuit offendere. Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Et cum caput mulieris uir sit: caput autem uiri, Christus: quæcunq; uxor non subijcitur uiro suo, hoc est, capiti suo: eiusdem criminis rea est, cuius & uir si non subijciatur Christo capiti suo. Verbum autem domini blasphematur: uel dum contemnitur dei prima sententia: & pro nihilo ducitur: Vel Christi infamatur euangelium, dum contra legem fidemq; naturæ, ea quæ christiana est & ex dei lege subiecta, uiro imperare desyderat: cum etiam gentiles fœminæ uiris suis seruiant communi lege naturæ. b ¶Iuuenes similiter exhortare vt pudici sint in omnibus teipsum exemplum prębens bonoꝝ operum/in doctrina/in integritate/et castitate/in sermone sano et irreprębensibili vt qui ex aduerso est/ reuereatur nihil habens de nobis dicere mali. Sicut in eo quod supra præceperat dicens: Anus similiter in habitu sancto: similitudinem anuum dixeramus, ad senes esse referendam: Ita nunc in eo quod intulit: Iuuenes similiter hortare ut pudici sint: similitudinem iuuenum ad anus: & per anus ad senes arbitramur aptandam: ut senum habeant sobrietatem, & honesti sint & pudici, & sani in fide & charitate, & patientia. Anuum autem in habitus sanctitate, ut non sint accusatores, non uino multo seruientes, bene docentes, & cætera. Proprium autem adolescentulorum hoc posuit, ut pudici sint in omnibus: tam scilicet mente, q̄ corpore: tam opere, q̄ cogitatione: ut nulla sit in adolescente suspitio turpitudinis. Et licet quidam de latinis ita existiment legendum, Iuuenes similiter hortare ut pudici sint: & postea inferant, in omnibus teipsum formam præbens bonorum operum: tamen sciamus, in omnibus, ad superiora esse referendum: id est hortare ut pudici sint in omnibus. Sciendum quoq; est qđ continentia non solum in carnis opere & animi concupiscentia,

A piscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appetamus: ne accendamur auaricia: ne ulla passione superemur. Teipsum inquit formam præbens bonorum operum. Nihil prodest aliquem exercitatum esse in dicendo: & ad loquendū triuisse linguam: nisi plus exemplo docuerit q̄ uerbo. Denicq̄ q impudic⁹ est: q̄uis disert⁹ sit: si ad castitatem audientes cohortetur: sermo ei⁹ infirmus est, & auctoritatem non habet cohortandi. Et econtrario q̄uis sit rusticanus & tardus ad loquendum: si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad uitæ similitudinē impellere. Quod autē ait, in incorruptione: sic accipiendum: quod incorruptio proprie uirginitatem sonet. Denicq̄ qui uirgines sunt, uulgo incorrupti appellari solent: & qui uirgines esse desierint, corrupti nominantur: & dicimus, illa quæ fuit olim uirgo corrupta est. Vnde & Titum existimo priusq̄ carnis opere occuparetur: euangelio credentem accepisse baptisma: & uirginem permansisse: & nunc ab Apostolo ut in incorruptione formā sui prebeat cōmoneri: quā quidem incorruptionem in Timotheo non uidemus. Nam cum ei diceret, Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed forma esto fideliū in sermone: in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate: de incorruptione tacuit, & tantū posuit castitatem. Castitas autem & in cælibatu absq̄ uirginitate intelligi potest: Nisi forte castitatem accipiamus in mente: incorruptionem uero in corpore: iuxta illud quod alibi in uirginis
1.Cor.7.f definitione scribitur: ut sit sancta corpe & spiritu: Et ipse
B nunc consequēter adiunxit: In doctrina: in incorruptione: in pudicitia. Possumus & pudicitiam & incorruptionem, & in doctrinæ integritate interpretari: nisi quod specialiter sequit̄, sermōe sano & irreprehēsibili, ꝓpriū haberet sup doctrinæ institutiōe præceptū. Q̄z aūt ait, sermōe irreprehēsibili: nō q̄d ullus tātæ facūdiæ & prudētiæ sit, ut a nemine reprehēdat̄: reprehēdūt̄ q̄ppe & apl̄i & euāgelistæ ab hæreticis & gentibus: sed quod nihil dignum reprehensione dicat aut faciat: licet aduersarij sint ad reprehendendum parati. Et quia sunt multi non subditi, uaniloqui & mentium deceptores: qui oderunt in portis arguentem, & sermonem sanctum abominantur: propterea exemplū nos in omnibus præbeamus: in doctrina, in integritate, in pudicitia, in sermone sano & irreprehensibili: ut aduersarij uitæ & doctrinæ nostræ sanitate ꝓterriti: nō audeāt accusare: hoc est, nihil uerisimile in accusatione confingere. Et reuera usq̄ hodie uidemus nō nullos in ecclesijs, quāq̄ hæc rara auis sit, tantæ grauitatis continentiæq̄ esse: ut etiam ab aduersarijs habeant testimonium: & dicatur, uir magnus est ille: & sanctæ conuersationis: probisq̄ moribus nisi esset hæreticus. Nemo est enim tam immoderatæ impudētiæ, ut solis radios possit accusare tenebrosos, & clarum lumen caligine noctis
1.Cor.11.c offundere. Vnde & Apostolus hæc eadem præcauēs ait: Vt auferam occasionē his qui uolūt occasionem. Potest autem is qui ex aduerso est & diabolus intelligi: qui accusator est fratrum nostrorum: ut Ioannes euangelista prædicat: qui cum nihil habuerit mali q̄d nobis obijciat erubescit: & criminator non poterit criminari. Diabolus aūt in latina lingua criminatorē sonat. a ¶ Serui dominis suis subditi sint in omnibus/sint placentes non cōtradicētes ꝛc. Quoniā dominus & saluator noster qui in euan-
Matt8.11.d gelio ait: Venite ad me oēs qui laboratis & onerati estis & ego reficiam uos: nullam cōditionem, ætatem, sexum, a beatitudine arbitratur alienum: propterea nunc Apostolus & seruis præcepta constituit: scilicet ut parti ecclesiæ membrisq̄ corporis Christi. Et quomodo superius senes, anus, adolescentulas, iuuenes, quid Titus erudire deberet edocuit: ita nunc seruis apta præcepta constituit. Primum ut subditi sint dominis suis in omnibus.

a Serui dominis suis subditi sint in omnibus: sint placētes, non contradicentes, non furantes: sed omnem fidem ostendentes bonam ut doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus.

Illuxit enim

In his autem omnibus, quæ non sunt contraria deo: ut si dominus ea iubet quæ non sunt aduersa scripturis sanctis, subijciatur seruus domino. Sin uero contraria præcipit, magis obediat spiritus q̄ corporis dño. Diligēter attēdite quō cōgrua ꝓsonis præcepta decernat. Serui, inqt, dominis suis subditi sint in oīb⁹. In alio loco disputās de filijs ait: Filij obedite parētib⁹. Filios quippe decet parentibus obedire: Seruos uero imperāti domino esse subiectos. Nec illud putemus esse contrarium quod in alia epistola, mulieres (ait) subiectæ sint uiris: & in hac subiectas uiris suis asseruit uxores: quasi eodē uerbo & in seruis & in uxoribus usus sit. Quodammodo enim maritus uxoris est dominus: Ipse inquit dominabitur tui. Erat & saluator subiectus parentibus suis: sed cum adhuc duodecim esset annorum: & nihil differret a seruo, dñs omnium: necdum ēm ad perfectā uiri ætatem quæ posset hæreditatē capere peruenerat. Sed & alibi de eo scriptum est: quia cum subiecta ei fuerint omnia, tunc ipse filius subijcietur ei qui sibi subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. Subijcientur autem ei omnia: cum dixerit dominus domino meo sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. In subiectis seruis dñs subijcitur. Et quomodo ꝓ nobis dicitur esse maledictum: cum nō sit maledictū, sed uera benedictio: ita pro nobis uel subiectus scribitur, uel nō subiectus: si aut subditi fuerimus deo aut nō subditi. Quidam hūc locum ita legūt. Serui dñis suis subditi sint. Et postq̄ huc usq̄ distinxerint, inferunt: in omnibus placeant: cum in græco alius sit ordo lectionis: id est, serui dominis suis subditi sint in omnib⁹: ut sequatur εὐαρέσους εἶναι: q̄d nos licet nō plene, tamē ex parte aliqua interpretari possumus, ut cōplaceāt sibi: ne uidelicet super cōditione sua uideatur eis dei iniqua sentētia. Sed quō pauper iuxta mensurā suā saluari potest: & mulier in sexus infirmitate a regno dei nō excludit̄: & oīs cōditio sc̄m ordinē suū beatitudinē capere potest: ita & serui cōplaceāt sibi q̄d serui sint: & nō idcirco putēt deo se seruire nō posse, qa subiecti sint hoīb⁹: sed in eo magis placere uoluntati dei, si & dominis suis subditi fuerint in omnibus: & cōplacuerint sibi in cōditione sua: & q̄d deinceps Apl̄us præcipit exequant̄, ut nō sint cōtradicētes, nō furātes: uel maximū seruoꝝ uitiū ē, dñis cōtradicere: & cū aliq̄d iusserint secū mussitare. Itaq̄ Titū cōmonet, ut per doctrinā sanam ab his qui christiani serui sunt: istiusmodi auferat passionē. Si enim quæ dominus imperat necesse habet seruus implere: cur hoc ipsum nō cum bona faciat uoluntate, sed & dominū offendat & tandem faciat q̄d iubetur: maxime cū & deus ad aquā cōtradictionis offensus sit. Et in alio loco de murmurāte populo loquatur: Desinat a me murmuratio eorum: & non morientur. Post contradictionē & aliud seruorū uitium, doctrina christi corrigat, ne fures sint. Fur autem nō solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non ēm id q̄d furto ablatū est: sed mens furātis attendit̄. Quō in fornicatione & adulterio, nō idcirco diuersa sit fornicatio aut adulteriū, si pulchra uel diues, deformis aut pauper: meretrix uel adultera sit: sed qualiscūq̄ illa fuerit, una est fornicatio uel adulteriū: Ita & in furto, quātūcūq̄ seruus abstulerit, furti crimē incurrit. Vñ & in Moysi lege fures nōnunq̄ septuplū, nōnunq̄ quadruplū reddere cōpelluntur: & interdū obtruncat̄, interdum uendit̄ fur ipse pro furto: de quibus nuper uobis in Leuitico exposuisse me memini. Si autem hoc prohibetur in seruo: quāto magis in libero: ne aut iudex rapiat: aut miles non contentus stipendijs suis aliena deuastet? Pulchre quidam uir apprime grauis, cum ei cuiusdam iudicis laudaretur integritas: & diceret de eo ille qui laudabat: non est fur: Respondit, optimum seruum faceret, si nec furgitiuus

C

Epb.6.a Col.3.c

Epb.5.e Col.3.c

Lu.2.g

1.Cor.15.d

D

Leuit.19.

E gitiuus esset: intantum furti suspitio ab omni libero de/bet esse aliena. Sint itaq; serui subditi dominis suis in omnibus, sint complacētes conditioni suæ, ut non ferant aspere seruitutem: non contradicant dominis: non furē/tur: & post hæc in omnibus fidem bonam ostendant: ut doctrinam saluatoris dei nostri ornent in oībus. Si ēm apud carnales dominos in minimo fideles fue/rint: incipiēt eis apud deum maiora cōmit/ti. Ornat autem do/ctrinā domini, qui ea quæ conditioni suæ apta sunt facit. Et edi/uerso cōfundit eam, qui non est subiectus in omnibus: cui con/ditio sua displicet: q cōtradictor atq; frau dator in nullo fidem bonam ostendit. Quomodo enim potest fidelis esse in substantia dei, qui carnali domino fidem exhibere nō po tuit? a ¶ Illuxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus: erudiens nos, vt abnegantes impietatem & sæcularia desyderia &c. Post catalogum doctrinæ ad Titum: quid se nes, quid anus, quid adolescentulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet: recte nunc intulit: Il/luxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus. Non est enim aliqua differētia liberi & serui: græci & bar/bari: circūcisi & habētis præputium, mulieris & uiri: Sed cuncti in christo unum sumus: uniuersi ad dei regnum

F uocamur: omnes post offensam patri nostro reconcilian di sumus: non per merita nostra, sed per gratiam saluato ris: Vel quod dei patris uiuēs & subsistens gratia ipse sit christus: Vel quod christi dei saluatoris hæc sit gratia: & non nostro merito saluati simus: scd'm illud quod in

Psā.55.b alio loco dicit: Pro nihilo saluabis eos. Quæ gratia om/nibus hominibus ideo illuxit, ut erudiret nos abnegan/tes impietatem & sæcularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuere in hoc sæculo. Quid sit autem abnegare im/pietatem & sæcularia desyderia: ex eo qd' supra expo/suimus: deum confitentur se nosse, factis autem negant: intelligi posse cōfido: & p cōtraria disserta cōtraria. Sæcu laria ergo desyderia sunt, quæ a mūdi istius principe sug gerunt: & cū sint sæculi, cū sæculi hui⁹ nube ptrāseūt. Nos autem cum pudice & iuste, nec corpore scilicet, nec men/te peccātes uixerimus in christo: pie quoq; uiuemus in hoc sæculo: quæ pietas expectat beatam spem, & aduen/tum gloriæ magni dei & saluatoris nostri iesu christi. Si/cut enim impietas, magni dei reformidat aduentum: ita secura de opere suo & de fide illum pietas præstolatur. Vbi est serpēs Arrius? ubi Eunomius colubet? Magnus deus iesus christus, saluator dicitur: non primogenitus omnis creaturæ: non uerbum dei & sapientia, sed iesus christus: quæ uocabula assumpti hominis sunt. Neq; uero aliū iesum christū, alium uerbū dicimus: ut noua hæresis calūniat: sed eundē & ante sæcula, & post sæcula: & ante mundū & post Mariā: imo ex Maria, magnū deū appellam⁹ saluatorē nostrū iesum christū: q dedit semet/ipsum p nobis, ut præcioso sanguine suo nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populū περιούσιον, ita quippe habetur in græco: & bonorum operum face/ret emulatorem. Sæpe mecum consyderans quid sibi uellet uerbum περιούσιον, & a sapientibus sæculi huius interrogans si forte alicubi legissent: nunq; inuenire po/tui qui mihi quid significaret exponeret. Quāobrem cō pulsus sum ad uetus instrumentū recurrere: unde arbi/trabar & apostolū sumpsisse qd' dixerat. Hebræus ēm ex hebræis, & scd'm legē pharisæus: utiq; id ponebat in epi/stola sua, qd' in ueteri testamēto legisse se nouerat. In Deu teronomio itaq; repperi: Quoniā populus sanct⁹ tu, do/mino deo tuo: & in te complacuit dño deo tuo: ut esses ei in populū περιούσιον ex oībus populis q sunt sup faciē terræ. Et in centesimo tricesimoquarto psalmo, ubi nos habemus: Psallite nomini eius quoniam suaue est: quo/niam iacob elegit sibi dominus, israel in possessionē sibi: pro eo qd' est, in pos/sessionē, in græco scri/ptum est, εἰς περιουσι/ασμὸν: qd' qdē Aqui/la & quinta æditio, εἰς περιούσιον expresse/runt. Lxx. ℣o & Theo dotio περιουσιασμὸν transferētes, cōmuta/tionem syllabæ fecere nō sensus. Symmach⁹ igitur pro eo qd' est in græco περιούσιον, in hebræo סְגֻלָּה, ex/pressit ἐξαίρετον: id est, egregium uel præci/puū: pro quo uerbo in alio uolumine latino sermone utens, peculiarē, inter/pretatus est. Recte igitur christus iesus, magnus deus no ster atq; saluator, redemit nos sanguine suo: ut sibi chri/stianum populū peculiarem faceret: qui peculiaris tunc esse posset, si bonorū operū emulator existeret. Vnde & il lud qd' in euangelio scd'm latinos interpretes scriptū est:

Matth.6.b Panem nostrum quotidianū da nobis hodie: melius in græco habetur panem nostrum ἐπιούσιον: id præcipuū,

Ioh.6.c egregium, peculiarem: eum uidelicet qui de cœlo descen dens ait: Ego sum panis qui de cœlo descēdi. Absit quip pe ut nos qui in crastinum cogitare prohibemur: de pa ne isto qui post paululum concoquendus & abiscien/dus est in secessum: in prece dominica rogare iubeamur. H Nec multum differt inter ἐπιούσιον & περιούσιον: præposi/tio enim tantūmodo est mutata non uerbum. Quidam ἐπιούσιον existimant in oratione dominica panē dictum, qd' super omnes οὐσίας sit: hoc est, sup uniuersas substan tias. Quod si accipitur, non multum ab eo sensu differt quē exposuim⁹. Quicquid ēm egregiū est & præcipuū: extra omnia est, & super omnia. b ¶ Hæc loquere & exhortare & increpa cum omni imperio. Tria posuit: loquere, exhortare, & increpa. Et quidem in eo qd' ait, loquere: ad doctrinam uidetur esse referēdum. Quod uero intu/lit, exhortare: id est παρακάλει: aliud quoddam in græco significat q̄ in latino. παράκλησις quippe magis con/solationem q̄ exhortationem sonat. Hoc uerbum & su/perius de adolescentibus est locutus: Iuuenes similiter consolare, pudicos esse in omnibus. De quo nos in suo loco ita ut in latino legitur: quasi exhortare scriptum esse expressimus. Consolatur igitur audientem qui dicit: Ro gamus pro christo reconciliamini deo: & seipsum humi liat & subiicit: ut lucrifaciat quem consolatur. Qd' uero tertium est, increpa: consolationi mihi uidetur esse con/trarium: ut quicūq; consolationem contempserit, increpatione sit dignus: & mereat audire: Obliti estis conso/lationis: quæ uobis ut filijs loquitur. Ad Timotheum quoq; alteram consolationem, & increpationem alteram legimus, dicente Apostolo: Insta oportune, importune, 2.Timo.4.a argue, increpa, consolare. Et ibi quidem increpatio an/te assumitur, & postea consolatione seueritas tempera/tur. Hic uero ante uult discipulos consolari: & si non profecerint consolando, tunc corripi, & corripi cum om ni imperio. Sic enim intelligo hoc quod dictum est: In/crepa cum omni imperio: ut specialiter ad increpatio/nem & non ad duo superiora in commune referatur. Neq; enim conuenit dicere: consolare cum omni impe/rio, & loquere cum omni imperio: sed tantummodo in/crepa cum omni imperio. c ¶ Nemo te contemnat. Exi stimet aliquis hoc ipsum nūc ad Titum scribi qd' ad Ti/motheum dictum est: Nemo adolescentiam tuam con/ 1.Timo.4.c temnat. Nos uero iuxta græci sermonis differentiā, aliud putamus

a Illūxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus: erudiens nos, ut abnegantes impietatem & sæcularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuamus in hoc sæculo: expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni dei & saluatoris nostri iesu christi: qui dedit semetipsū pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate: & mun daret sibi populum egregium, emulatorem bonorum b operum. Hæc lōquere & exhortare & increpa cū omni c imperio. Nemō te contemnat. Ca. III

Admone illos

G

A putamus significare περιφρονείτω quod hic scribitur, & aliud καταφρονείτω quod ad Timotheum dictum est: & præpositiones περὶ uel κατὰ sensum facere diuersum. Quod autem non fortuito, & ut libet, Paulus apostolus, non solum nominibus & uerbis: uerũ etiam præpositionibus diuersis utatur ꝓ uarietate causarũ: ꝓspicuũ fieri poterit
1.Cort.11.b ex eo qđ ait: Mulier eñ ex uiro: uir uero per mulierẽ. Et alibi:
Roma.11.d Quia ex eo & ꝓ eum & in ipso sunt omnia. Nec nõ & illud: Paulus apls nõ ab hoĩb⁹ nec ꝓ hominẽ. Existimam⁹ itaq; καταφρόνησιν ad contẽptũ ꝓprie ptinere: uel cũ qs inter eculeũ laminasq; distẽtus, cõtẽnit dolorẽ: & nec iudicis cõminationẽ, nec circũstãtis populi fremitũ ptimescit: sed pro cõfessione martyrij, uniuersa supplicia contẽnit & despicit. Econtrario autẽ est &
Abacuck.1.b malus contẽptus, de quo & Habacuk spiritu sancto in se loquente testat̃: Videte contẽptores & inspicite mirabilia & disperdimini. Iuxta qđ ad Timotheũ quoq; scriptũ di-
1.Timo.4.a ximus: Nemo adolescentiã tuã contẽnat: id est, nolo te talem exhibeas, ut possis ab aliquo merito contemni. περιφρόνησις autem illud sonat, sicut Stoici tamen asserunt, qui distinguũt inter uerba subtiliter: cũ quis cõfidẽs sibi se alio esse meliorẽ, despicit eũ quẽ inferiorẽ putat: & sup id est plus sapiens, humiliorem existimat dignum esse contẽptu. Tale qd intumescẽs superbiæ uanitate, & cœlũ ipsum solẽq; despiciẽs apud græcos qdã dixisse deludit̃: ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: qđ nos latine possum⁹
B dicere: scando ꝓ aerẽ & pluris me noui esse q̃ solẽ. περιφρόνησις ergo quæ nunc ad Titum ponitur, illum sensum habet: Nemo eorũ qui in ecclesijs sunt, te segniter agẽte sic uiuat, ut se putet esse meliorẽ. Qualis eñ ædificatio erit discipuli, si se intelligat magistro esse meliorẽ? Vnde nõ solũ episcopi, presbyteri & diaconi debent magnopere prouidere: ut cunctũ populũ cui præsidẽt, cõuersatiõe & sermone præcedãt: uerũ & inferior gradus: exorcistæ, lectores, ædituí: & omnes omnino qui domui dei seruiunt. Quia uehementer ecclesiam christi destruit, meliores laicos esse q̃ clericos. Ca. III

Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, obedire ad omne opus bonum &c. Tale
Roma.13.a quid & ad Rhomanos scribit̃: Omnis anima potestatibus superioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi a deo. Qđ quidem præceptum, & hic & ibi ꝓpterea puto æditũ: quia Iudæ galilæi ꝓ illud tempus dogma adhuc uigebat: & habebat plurimos sectatores: cuius & in Actis apostolorum fit mẽtio, scriptura
Actũ.5.f referente: Ante hos eñ dies surrexit Theodas dicẽs quẽdam se esse magnum: cui appositi sunt uiri quasi tria milia. Et post hunc surrexit in diebus census Iudas galilæus: qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex lege: nullum debere dominũ nisi solum deum uocari: & eos qui ad tẽplũ decimas deferrẽt, cæsari tributa nõ reddere. Quæ hæresis intantũ creuerat, ut etiã pharisæoꝝ & multã partẽ populi cõturbaret: ita ut ad dñm quoq; no-
Matth.22.b strum referretur hæc quæstio: Licet Cæsari dare tributũ an non? Quibus dñs prudenter cautecq; respondẽs ait: Reddite quæ sunt cæsaris cæsari: & quæ sunt dei deo. Cui responsioni Paulus apostolus congruens, docet principatibus & potestatibus credentes debere esse subiectos. ἀρχαῖς quippe quæ leguntur in græco, magis principatus q̃ principes sonant: & ipsam significant potestatem: non eos qui in potestate sunt homines. Sed quia dixerat: admone illos principatibus & potestatibus subditos esse: poterat his qui tormenta formidant, occasio adnegandum dari: dum iuxta Apostoli dictum se assererent principatibus & potestatibus esse subiectos: & facere qđ iuberent: propterea subiecit: Obedire ad omne opus bonum. Si bonum est quod præcipit imperator & præses, iubentis obsequere uoluntati. Sin uero malum & contra deum sapit: responde ei illud de actibus apostolorũ: Actũ.5.e Obedire oportet deo magis q̃ hominibus. Hoc ipsum & de seruis intelligam⁹ apud dominos: & de uxoribus apud uiros: & de filijs apud parẽtes: qđ in illis tantum debeant dominis, uiris, parẽtibus esse subiecti: quæ contra dei mandata nõ ueniũt. Qđ uero sequitur: Paratos esse: dupliciter legendum: ut uel subaudiatur, ad omne opus bonum paratos esse: uel certe cum superioribus, copulato hoc quod ait, obedire ad omne opus bonum: & hucusq; finito: quasi aliud proprium & speciale præceptum sit paratos esse: iuxta illud qđ in Leuitico scriptũ
Leuit.16.b est: Hircũ q emittit̃ maledicta populi sustinentẽ, tradi in manus hominis parati. Si quis ergo paratus est ut ἀποπομπαῖον teneat & educat illũ in desertum, & ibi eũ disperdat, & quantum in se est, sorte maledictionis exterminet: is cum obedierit oñi operi bono, etiam paratus erit. Potest autem & aliter accipi, paratos esse: ut omnia quæcũq; euenire possunt sibi in animo præfigurent: & cum acciderint, nihil quasi nouum sustineãt: sed eis præparata sint omnia. Neminem quoq; blasphemare, non simpliciter accipiẽ. Nec enim ait: neminem hominẽ blasphemare, sed absolute neminem: nõ angelum, non aliquã creaturã dei. Omnia quippe quæ a deo facta sunt: ualde bona sunt. Quãdo Michael archangelus cum diabolo dis-
Iude.c putabat de Moisi corpore: non fuit ausus inferre iudiciũ blasphemiæ: sed dixit, impet tibi deus. Si igitur Michael non fuit ausus diabolo, & certe maledictione dignissimo iudiciũ inferre blasphemiæ: quanto magis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Merebatur diabolus maledictum: sed per archangeli os blasphemia exire nõ debuit. Relege ueteres libros, & uide quæ tribus in monte
Deu.27.b Gariçin constitutæ sint, ut benedicerent populo: & quæ in monte altero ut maledicerent. Ruben, qui maculauerat thorum parẽtis: & Zabulon nouissimus filius Liæ: & ancillarum liberi, in monte Ebal ponunt̃: ut maledicant eis qui maledictione sunt digni. Longum est si nunc enumerẽ quomodo Iacob qui ad benedictionẽ uocauerat fi-
Genñ.49.a lios dicẽs: ut benedicã uobis: postea quasi in benedictione consotiet: maledictus furor eorũ, quia procax: & ipse
Ibidẽ.3.c dñs loquat̃ in Genesi: Maledicta terra in opib⁹ tuis. Hoc nunc tantũ dixisse sufficiat: qđ blasphemare christi discipulos non oportet: Nec qđ addit̃, esse litigiosos. Si eñ sumus filij pacis: & uolum⁹ sup nos pacẽ requiescere, & accessimus ad hierusalem cœlestem, quæ ex pace nomen accepit: cum his qui oderunt pacem habeamus pacẽ: & quãtũ in nobis est cũ oñibus hoĩbus pacati simus: non solum cũ modestis, sed etiam cum rixosis: quia nulla uirtus est ferre mansuetos: locũq; demus iræ, omnẽ ostendẽtes mansuetudinem ad omnes homines: non qđ uanæ gloriæ desyderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus: sed dum omnes ferimus, & iniuriæ uicem non rependimus, ipsa opera notiora uniuersis fiant. Potest aliquis ob iactantiam & opinionem uulgi auramq; popularem, simulare apud quosdam mansuetudinem, & fingere bonitatem. Sed ubi non est uera & genuina & solida mansuetudo, nescio an eum esse mansuetũ possit omnibus persuaderi. b ¶ Fuimus enim aliquando & nos inobedientes: errantes/seruientes desyderijs & uoluptatibus &c. Quærat aliquis quomodo Paulus fuerit stultus, incredulus, errãs, & seruiẽs uarijs desyderijs & uoluptatib⁹, in malicia, & in inuidia, odiosus, & odiens: antequam saluatoris nostri bonitas atq;

clæmentia

E clæmentia per lauacrum ſecundæ regenerationis eũ ſal/
uum faceret: nõ ex iuſticiæ operibus quæ fecerat: ſed ex
miſericordia ſua, effuſo abũdanter & large ſuper apoſto/
los atq; credentes per ieſum chriſtũ ſpiritu ſancto: ut hæ/
reditatem gratiæ conſecuti, ſpem uitæ in perpetuũ poſſi/
derent. Et certe legi/
Phil.3.a mus eum ſcd'm iuſti/
ciam quæ in lege eſt
ſine quærela fuiſſe cir
cũciſum octaua die:
hebræũ ex hebræis,
ſcd'm legẽ phariſæũ,
de tribu Beniamin,
Act.22.a eruditũ ad pedes Ga
malielis: & ab infan/
tia ſacris litteris inſti/
tutum. Ad qd' reſpon
detur, iudæos qui an
te aduentũ ſaluatoris
& paſſionẽ eius & re/
ſurrectionem in lege
uerſati ſunt: licet non
plenam: attamen ali/
qua ex parte habuiſ/
ſe iuſticiam: ſicut Sy/
meon quoq; & Anna
pphetiſſa in templo
dei ſeruiens eſt repta.

uarijs in malicia & in inuidia agẽtes, odioſi, odiẽtes alte
rutrũ. Cum autẽ bonitas & humanitas illuxit ſaluato/
ris noſtri dei: nõ ex operibus iuſticiæ quæ fecimus nos:
ſed ſcd'm miſericordiã ſuam ſaluauit nos: per lauacrũ
regenerationis & renouationis ſpiritusſancti: quẽ effu/
dit ſuper nos opulẽter per ieſum chriſtum ſaluatorem
noſtrum: ut iuſtificati illius gratia, hæredes efficiamur
a ſcd'm ſpem uitæ æternæ. Fidelis ſermõ, & de his uolo
te confirmare: ut curam habeant bonis operibus præ/
eſſe qui credunt in domino. Hæc bona ſunt & utilia
b hominibus. Stũltas autem quæſtiones & genealogias
& contentiones: & pugnas quæ ueniunt ex lege, deui/
ta. Sunt quippe inutiles & uanæ.

Hæreticum

Poſtq; uero ppl'us cõclamauit, crucifige, crucifige eũ: nõ
habemus regẽ niſi cæſarem: & ſanguis eius ſup nos & ſu
per filios noſtros: & ablatum eſt ab eis regnum dei, & tra
ditum genti facienti fructus eius: ex eo tempore qui in
chriſtum nõ credidit: fuit ſtultus, errabundus, incredu/
lus, & ſeruiens uarijs uoluptatibus. An nõ uobis uidet
Paulus fuiſſe ſtultus: quando habebat çelum dei, ſed nõ
ſcd'm ſcientiã: & pſequebat eccleſiã, & lapidantiũ Stepha
Act.8.a num ueſtimẽta ſeruabat: cum intantũ odij cõtra ſaluato
rem inſtigatus exarſerit: ut literas a ſacerdotibus accipet:
pgẽs Damaſcũ ad eos q in chriſtũ crediderãt uinciẽdos:
F Aut ullas poterat habere uirtutes ſine uirtute dei chriſti
ieſu: aut æſtuantẽ flammã reſtinguere uoluptatũ: cũ non
eſſet templũ dei: Quæ aũt maior poteſt eſſe malicia & in/
uidia, q̃ cõtra abſentes epiſtolas ſumere: & ubiq; chriſti
uaſtare diſcipulos: nolle ipſum ſaluũ fieri: & cæteris q ſal
ui eſſe poterãt inuidere: odiſſe chriſtianos & cõſequenter
ab oĩb9 odiũ ꝓmereri. Quis aũt maior error & inobe/
diẽtia & uecordia, q̃ poſtq̃ reſpirauit dies & præterierũt
umbræ, legem abolitã uelle ſeruare, & dicere: ne attrecta
ueris: ne contigeris: ne guſtaueris: & apparente ſolido ci/
bo & uirili: infantiæ lacte cupere potari. Diligentius attẽ/
damus, & inueniemus in præſenti capitulo manifeſtiſſi/
mã trinitatẽ. Benignitas quippe atq; clæmentia ſaluato/
ris noſtri dei: nõ alterius q̃ dei patris, per lauacrũ regene
rationis & renouationẽ ſpũſſancti: quẽ effudit ſuper nos
abunde p ieſum chriſtũ ſaluatorẽ noſtrũ, uiuificauit nos
in uitã æternã. Salus credẽtiũ myſteriũ trinitatis eſt. Alij
hunc locũ ita intelligunt: ut nõ de Paulo & apoſtolis, ſed
ſub apoſtolorũ pſona, de alijs dictum putẽt: ut quõ ſub
pſona ſua & Apollo & Cephæ de diſſenſione & ſchiſmate
1.Cor.1.b qd' arguebat in Corinthijs eſt locut9: ita etiã in pñti loco,
ſe & apl'os nominãs: oĩes q in chriſto crediderãt, quales
fuerint ante regenerationẽ lauacri uitalis oñderit. Simul
aũt & humilitas ei9 eſt admirãda, qd' q omnẽ utilitatẽ iu/
ſticiãq; legis q̃ſi qſquilias & purgamẽta contẽpſit: recte
ſe ſine chriſto uitijs oĩb9 ſeruiſſe memorarit. a Fide/
lis ſermo: & de his volo te confirmare &c. Hoc qd' ait, fidelis
ſermo, ad ſupiora iũgendũ eſt: in qbus præmiſerat, ut iu/
ſtificati ipſi9 gratia, hæredes efficiamur ſcd'm ſpem uitæ
æternæ. Dignus eñ fide ſup hæreditate dei ſermo, & ſup
ſpe uitæ æternæ. Vnde oportet de his, nõ dubiũ, nõ timen
tẽ & ipſum credere: & ut credãt cæteri cõfirmare. Nõ ſolũ
aũt hoc, ſed & hoc cũ cæteris his q uoluerint credere cõ/
firmãdũ ẽ: q̃propter ait: Et de his uolo te cõfirmare. Qui

G aũt iſta uera eſſe crediderint, neceſſe eſt ut curam habeãt
bonorũ operũ: per quæ hæreditas dei & ſpes uitæ præpa/
ratur æternæ. Et pulchre ut maiorem fidem faceret, nõ di
xit, qui credunt hominibus: ſed qui credunt deo. Neceſſe
eſt eñ ut curam bonorũ operum habeant: quæ adimple
ta & omni ſtudio per/
petrata, ſunt bona uti
liaq; credentibus.
b Stultas autẽ quę/
ſtiones & genealogias:
& cõtentiões & pugnas
quę veniũt ex lege de/
uita &c. Quia multi/
plices & diuerſæ ſunt
quæſtiões: propterea
Salomon de his qui
quærunt deũ locut9
eſt dicens: Recte autẽ Prouer.8.b
quærentes eum inue
nerũt pacẽ. Qui igi/
tur deum non recte
quærũt, pacẽ inueni/
re nõ poſſunt. Pluri/
ma exẽpla ſunt quæ/
rentiũ non recte deũ.
Iudæi praue quærũt
deũ, ſperantes ſe eum
inuenire poſſe ſine
chriſto. Hæretici uano ſermonũ ſtrepitu concrepantes:
quærunt quẽ inuenire nõ poſſunt. Philoſophi quoq; &
barbari de deo uaria ſentiẽtes, quæſierunt deũ. Sed quia
non recte quæſierũt, fuerũt eorũ fatuæ quæſtiones: putã/
tium deũ humanis ſenſibus poſſe comprehendi. Ab his
igitur Paulus nos reuocat quæſtionibus. Cæterum ad
ſapiẽtes & quæ ſcripturarũ auctoritate ſunt fultæ, magis H
cohortat & ꝓuocat, præceptorũ nõ neſcius ſaluatoris, in
qbus ait: Quærite & inuenietis: pulſate & aperiet uobis: Lu.11.b
petite & dabit uobis: Oĩs eñ q quærit inueniet: & qui
petit accipiet: & qui pulſat aperietur ei: modo nõ ſit cor/
pus noſtrum ſubditũ peccatis: & ingredi et in nos ſapien
tia. Exerceat ſenſus: mens quotidie diuina lectione paſca
tur: & quæſtiones noſtræ ſtultæ nõ erunt quæſtiões. Qd'
autẽ ait: genealogias & contentiones & rixas quæ ueniũt
ex lege deuita: proprie pulſat iudæos: qui in eo ſe iactãt
& putant legis habere noticiã, ſi noĩa teneant ſingulorũ:
quæ quia barbara ſunt, & etymologias eorũ nõ nouim9:
plærũq; corrupte proferunt a nobis. Et ſi forte erraueri/
mus in accẽtu, in extenſione & breuitate ſyllabæ: uel bre/
uia ꝓducẽtes, uel ꝓducta breuiantes: ſolent irridere nos
impitiæ: maxie in aſpiratiõib9 & qbuſdã cũ raſura gulæ
literis ꝓferẽdis. Hoc autẽ euenit qd' Lxx. interpretes, p q̃s
in græcũ ſermonẽ lex diuina trãſlata ẽ: ſpeciat'r ח heth literã
& ע ain, & cæteras iſtiuſmodi: qa cũ duplici aſpiratione in
græcã linguã trãſferre nõ poterãt: alijs lr̃is additis expreſ
ſerũt. Verbi cauſa: ut Rahel, Rachel dicerẽt: & hieriho, hie/
richo: & hebron, chebron: & ſeor, ſegor. In alijs ꝙo eos co/
natus iſte deficit. Nam nos & græci unã tantũ lr̃am. s. ha/
bem9: illi uero tres, ס ſamech, צ ſade & ש ſin: quæ diuerſos
ſonos poſſidẽt. Iſaac & ſion p צ ſade ſcribũt: iſrael p ש ſin,
& tñ nõ ſonat hoc qd' ſcribit. Seon rex amorræorũ p ס ſa/
mech lr̃am &, pnũciat & ſcribit. Si igit a nobis hæc nomi
nũ & liguæ idiomata, ut uidelicet barbara, nõ ita fuerint
expreſſa ut exprimunt ab hebræis, ſolẽt cachinnũ attolle
re & iurare ſe penit9 neſcire qd' dicim9. Vñ & nobis curæ
fuit oẽs ueteris legis libros: q̃s uir doct9 Adamãti9 in exẽ
pla digeſſerat, de cæſariẽſi bibliotheca deſcriptos, ex ipſis
autẽticis emẽdare, in qb9 & ipſa hebræa ꝓprijs ſũt chara
cterib9 uerba deſcripta: & græcis lr̃is tramite expreſſa ui
cino. Aqla etiã & Simmach9. Lxx. q̃q; & Theodotio ſuũ
ordinẽ tenẽt. Nõnulli uero libri & maxime hi q apud he
bræos uerſu cõpoſiti ſunt: tres alias ædítiões additas ha/
bẽt: quã qntã & ſextã & ſeptimã trãſlationẽ uocãt: auctori

tatẽ ſine

A tatē sine noibus interpretū cōsecutas. Hæc īmortale illud ingeniū suo nobis labore donauit: ut nō magnope ptime scam⁹ supciliū iudæorū: solutis labijs, & obtorta lingua, & stridente saliua, & rasa fauce gaudentiū. Est & illis alia occasio superbiæ: quoniam sicut nos qui latini sumus, latina nomina & origines de lingua nostra habentia, facilius memoriæ tradimus: ita illi a parua ætate, uernacula sui sermonis uocabula, penitis simis sensibus imbiberunt: & ab exordio adā usq; ad extremū Zorobabel: omniū generatiōes ita mēoriter uelociterq; p currunt, ut eos suū putes referre nomen: Hoc nos q aut alias literas didicim⁹: aut certe sero credidim⁹ in christū: aut etiā si infantes sum⁹ ecclesiæ mācipati: magis scripturarū sensum q̄ uerba sectamur: si forte nō ita nouim⁹, putāt se in noib⁹ referēdis, & in supputatiōe annorū, & in nepotibus & abnepotibus, auis, proauis, & attauis doctiores. Audiui ego quēdā de hebræis q se rhomæ in christū credidisse simulabat: de genealogijs dñi nostri iesu christi quæ scripta sūt in Matthæo & Luca facere quæstionē: q̄d uidelicet a Salomone usq; ad Ioseph: nec numero sibi, nec uocabulorū æqualitate consentiāt: qui cū corda simpliciū puertisset: quasi ex adytis & oraculo deferebat quasdā ut sibi uidebat solutiones: cū magis debuerit iusticiam & misericordiā & dilectionē dei quærere: & post illa si forte occurrisset, de nominib⁹ & numeris disputare.

B Satis forsitan de hebræorū supcilio & plus q̄ necesse fuerit dixerimus: sed occasio nobis data est, de genealogijs & cōtentione & rixis quæ ex lege ueniūt differendi. Dialectici quorum Aristoteles princeps est: solent argumentationū retia tēdere, & uagam rhetoricæ libertatē in syllogismorū spineta cōcludere: hi ergo qui in eo totos dies & noctes terūt: ut uel interrogent uel respondeāt: uel dent ꝓpositionē uel accipiāt, assumāt, cōfirmēt atq; cōcludāt, quosdā cōtentiosos uocāt: qui ut libet, nō ratione sed stomacho disputent litigantū. Si igit illi hoc faciunt: quorū proprie ars contētio est: quid debet facere christian⁹ nisi omnino fugere cōtētionē? Rixæ q̄q; legales penit⁹ respuē dæsunt, & iudæoꝝ stulticiæ relinquēdæ: Sūt em inutiles & uanæ: quæ tantū speciē scientiæ habēt: cæterū nec dicēti bus nec audiētib⁹ ꝓsūt. Quid em mihi ꝓdest scire q̄t annos uixerit Mathusalē: q̄to ætatis suæ anno Salomon sortit⁹ sit cōiugē: ne forsitan Roboā undecimo ætatis illius anno nat⁹ esse credat? & multa istiusmodi, quæ aut difficile est inuenire ꝓpter librorū uarietatē: & (dū paulatim de inemēdatis inemēdata scribunt) errores inolitos: aut etiā si inueniremus magno studio & labore, nihil ꝓfutura cognoscimus. Frequēter accidit ut habeamus pugnas legis, nō ob desyderiū ueritatis, sed ob iactātiam gloriæ, dum apud eos qui audiūt, docti uolumus æstimari: aut certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid em prodest spumātibus labijs, & latratu garrire canū: cū simplex & moderata respōsio, aut possit te placare si uera est: aut si falsa, leniter a te & placabiliter emēdari. ¶ Hæreticū hominē post unā & alterā correptionē deuita &c. Nomen 1.Cor.11.d hæreseos & in epistola ad Corinthios ponit: Oportet em & hæreses in uobis esse, ut probati quiq; manifesti fiant. Gal.5.c Et ad Galatas inter carnis opera numeratur: Manifesta autē sunt opera carnis: quæ sunt fornicatio, immundicia, luxuria, idololatria, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, emulatiōes, iræ, rixæ, dissensiōes, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comesationes: & cætera his similia: quæ prædico uobis sicut prædixi: quoniam qui hæc agunt, regnū dei non possidebūt. In quibus diligēter est obseruandū, q̄d quō cætera uitia quæ inter carnis opera numerata sunt excludūt nos a regno dei: ita etiā nobis hæreses auferāt regnū dei: & nō interest quō quis, dū tantū excludat a regno. Q̄d autem magis mirū sit, etiam illud de actibus aposto

a Hæreticū hominē post unā & alterā correptionē deuita: sciēs q̄d subuersus ē eiusmodi: & delinqt q ē a semet
b ipso dānat⁹. Cū miserō ad te Artemā aut Tychicū: festina uenire ad me Nicopolim: ibi em statui hyemare.

Zenam legis

lorum uidetur esse relegendū, fidem nostram in christo, & ecclesiasticā disciplinā, iam tunc a peruersis hominib⁹ hæresim nuncupatā. Nos em (inquiūt) iudæi ad aposto lum Paulum, nec literas a te accepimus de iudæa: nec ue Act.28.e niens quis de fratribus annūciauit nobis: aut locutus est aliquis de te in malū. Petimus autem, ut audiamus a te quid sentias: de hæresi em ista notū est nobis: quia ubiq; ei cōtradicitur. Et licet nomen hæreseos Mileti non dicat: a Paulo tamen opera nominant, loquente ad presbyteros ecclesiæ: Ego scio quoniā ueniēt post ab Ibidē.20.f scessum meū lupi graues in uos: nō parcētes gregi: & ex uobis ipsis consurgēt uiri loquētes puersa: ut abducant discipulos post se. Hæc in trālitu dicta sint: ubi & alibi hæresis appelletur: Nunc ipsum nomen uidetur plenissime uentilandū. Hæresis græce ab electione dicitur, q̄d scilicet unusq;sq; id sibi eligat q̄d ei melius esse uideat. Philosophi q̄q; Stoici, Peripatetici, Academici, Epicurei, illi⁹ uel illi⁹ hæreseos appellant. Superfluū est ire per singula, & Marcionē, Valentinū, Apellen, Hebionē. Montanum, & Manichæū cum suis enumerare dogmatibus: cū perfacile sit unicuiq; cognoscere q̄bus singuli ducant erroribus. Arrius & Eunomius, & nouæ auctor hæreseos: utinā tā noti non essent, minus forsitan plurimos decepissent. Hæreticum igitur hominem post unam correptionem: siue ut in græco melius habetur νουθεσίαμ deuita: νουθεσία autem commonitionem magis & doctrinam absq; increpatione significat. Legit in latinis codicibus, q̄d uerū papa q̄q; Athanasius approbabat, Post unā & alterā correptionē: q̄d scilicet nō sufficiat tantū semel eū corripi uel cōmoneri qui aliquo sit deprauatus errore: sed & secunda sit ei adhibēda doctrina: ut in ore duorū aut trium testiū stet omne uerbū. Quare autē post primā & secundā correptionē deuitandus sit: reddit causas dicēs: q̄d subuersus est eiusmodi, & peccat, cum sit a semetipso dānatus. Qui em semel bisq; correptus, audito errore suo nō uult corrigi: errare existimat corrigētē: & ecōtrario se ad pugnas & iurgia uerborū parans, eū uult lucrifacere a quo docet. Propterea uero a semetipso dicitur esse damnatus: quia fornicator, adulter, homicida, & cætera uitia, per sacerdotes de ecclesia propelluntur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes: quæ recessio, propriæ conscientiæ uidetur esse damnatio. Inter hæresim & schisma hoc esse arbitrant: q̄d hæresis puersum dogma habeat. Schisma propter episcopalem dissensionem ab ecclesia separetur: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim: ut recte ab ecclesia recessisse uideatur. b ¶ Cum misero ad te Arteman aut Tychicū: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Legimus in exordio istius epistolæ: Huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant corrigas: & constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: Vt quia Cretenses nuper crediderant: recedente Paulo & ad alias ecclesias transeunte: non dimitterentur orphani: sed haberent apostolicum uirum: qui ea quæ uidebātur deesse corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus: qui ædificium superstrueret: scribit ei, ut cum Arteman uel Tychicum: unum scilicet e duobus qui secum fuerant, Cretam misisset, impleturus locum eius: ipse Nicopolim ueniret: ibi se hyematurū esse contestās. Ex quo paternos Pauli in Cretēses probemus affectus. Necessariū habet Titū in euangelij ministerium: tamen non eū ante ad se uult uenire, nisi in locum eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob uictoriam Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramq; superarit nomen accepit.

Zenam legis

a ¶Zenam legis doctorem & Apollo / sollicite præmitte vt
nihil illis desit. Iste est Apollo de q̃ & ad Corinthios scri/
1. Cor. 1. b bit: Vnusquisq; uestrum dicit: Ego sum Pauli: ego autẽ
apollo: ego uero cephæ. Fuit autẽ uir Alexandrinus ex
iudæis, ualde eloquens & p̃fectus in lege: episcopus Co/
rinthiorũ: quẽ p̃pter
dissensiones quæ in
Corintho erãt, ad ui/
cinam insulã Cretã
cũ Zena legis docto/
re putandũ est trans/
fretasse: & Pauli epi/
stola dissentionibus
quæ corinthi ortæ fu/
erant temperatis, rur/
sum Corinthum re/
uertisse. Zenam uero legis doctorem, de alio scripturæ lo
co quis fuerit, nõ possum⁹ dicere: nisi hoc tantũ, qd & ipse
apostolicus uir, id operis qd Apollo exercebat habuerit,
christi ecclesias extruendi. Præcepit itaq; Tito, ut qm̃ de
Creta ad Græciã nauigaturi erant: nõ eos faciat sitarcis
indigere, sed habere ea quæ ad uiaticum necessaria sunt.
b ¶Discãt autẽ & nostri bonis opibus p̃esse in necessarijs
usibus: vt nõ infructuosi sint. Supra dixerat, Zenã legis do
ctorem & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit:
Quia ergo poterat suboriri occulta rñsio: ut nõ tã Titus
q̃ qcũq; epistolæ lector hoc diceret: & unde Tito, ut uiati
cũ nõ habẽtibus largiret? Soluit hãc quæstionẽ, & quasi
nihil sibi opponat elidit, dicẽdo: Discãt aũt & nostri bo/
nis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infru/
ctuosi sint. Nostros, suos uocat qui in christo crediderãt:
qui quia christi erãt, recte & Pauli & Titi appellari mere/
bant. Habes inquit in discipulos potestatẽ: doce eos non
esse infructuosos: sed euãgelistis & apostolicis uiris qui
bonis operibus seruiunt ministrare: & ministrare non in
F quibuscũq; causis, sed in necessarijs usibus: Habẽtes q̃/
1. Timo. 6. b pe uictũ & uestimentũ, his contenti simus: Et qui altario
seruiũt, de altario uiuant: & qui participes spiritualiũ no
strorũ facti sunt, debẽt nobis sua p̃ticipare carnalia. Et ne
forsitan uel epistolã Pauli uel præceptũ Titi facile cõtem/
nerẽt: infructuosos uocat, qcũq; euãgelistis nõ ministra/
Prouer. 3. uerint. Dicit & Salomon in Prouerbijs: Fruct⁹ uero ele/
Gal. 5. b emosyna. Et ipse Paulus primũ spũs fructũ charitatẽ uo
Matth. 3. c cat. Charitas aũt in cõicatiõe & in ministerio uel maxime
cõprobat. Vt nõ inquit infructuosi sint. Omnis em̃ arbor
quæ nõ facit fructũ bonũ, excidet & in ignẽ mittet. Hoc G
aũt dico: quia q parce seminat, parce & metet. Apostolicis
uiris & euãgeliçatoribus christi in necessarijs usibus nol
le tribuere: sterilitatis seipsum est condẽnare. c ¶Salu/
tant te qui mecũ sunt omnes. Vel solita consuetudine usus
est, ut Titum ab oñi/
bus qui secũ erant di/
ceret salutari: uel cer/
te proprie in Titũ, qd
talis esset, ut amorem
eorũ qui cum Paulo
erãt omniũ mereret.
Magna uero laus Ti/
ti, per Paulũ ab omni
bus salutari. d ¶Sa
luta eos qui nos amãt
in fide. Si omnis qui amat, amaret in fide, & nõ essent alij
qui absq; fide diligerẽt: nunq; Paulus ad amorẽ fidẽ ap/
posuisset, dicens: Saluta eos qui nos amãt in fide. Amãt
quippe & matres filios, ita ut mortẽ pro eis oppetere sint
paratæ: sed nõ amant in fide: & uxores maritos quibus
frequẽtissime cõmoriunt, sed amor ille nõ fidei est. Sola
sãctoꝝ dilectio in fide diligit, intãtũ ut etiã si ille q diligit
infidelis sit: tm̃ sanct⁹ in fide eũ diligat: scd̃m illud: Oñia
uestra in fide fiãt. Et alibi: Diligite inimicos uestros. Dili Lu. 6. d
git sanct⁹ inimicos suos: & ideo in fide diligit: qa credit in
eũ qui pollicitus est se p̃ expletione mãdati retributurũ
esse mercedem. e ¶Gratia dñi nostri cũ omnibus vobis.
Sciendum quod in græcis codicibus ita scriptum est:
Gratia cum omnibus uobis: ut nec domini nec nostri in
libris feratur autenticis. In cõmune itaq; sanctis atq; cre/
dentibus, Tito & cæteris qui cum eo erãt, imprecatur gra
tia. Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suum
Iacob: & ipse duodecim patriarchas: apostoli q̃q; ingre/ H
dientes domum dicebant: Pax huic domui: Et si digna
erat domus, requiescebat pax eorum super eam: si uero Matth. 10. b
exhibebat se indignam, reuertebatur ad eos qui eam fue
rant imprecati: Ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus
gratiam credentibus imprecatur: quæ cum uoto habe/
bat effectum, & erat in potestate credẽtium, si talem se be
nedictus, qualem benedicens præbere uoluisset.

a Zenãm legis doctorẽ & Apollo, sollicite præmitte, ut
b nihil illis desit. Discãt autẽ & nostri bonis opibus præ
c esse in necessarijs usibus: ut nõ infructuosi sint. Sãlutãt
d te qui mecũ sunt omnes. Salũta eos qui nos amãt in fi-
e de. Gratia dõmini nostri cum omnibus uobis.

Commentariorũ in epistolam ad Titum finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROEMIVM.

DVi nolunt inter epistolas Pauli eam recipere quæ ad Philemonẽ scribitur: aiũt nõ
semper apostolum, nec omnia Christo in se loquente dixisse: quia nec humana im/
becillitas unum tenorem sancti spiritus ferre potuisset: nec huius corpusculi necessi
tates sub præsentia domini semp complerent: uelut disponere prandium, cibũ ca/
pere, esurire, saturari, ingesta digerere, exhausta cõplere: taceo de cæteris quæ exquisite & coacte
replicant: ut affirment fuisse aliquod tempus in quo Paulus dicere non auderet: Viuo iam non
ego, uiuit uero in me christus. Et illud: An experimentũ quæritis eius qui in me loquit christus?
Quale inquiũt experimentũ christi est audire: Penulã quã reliqui Troade, apud Carpũ ueniẽs
tecũ affer: Et illud ad Galatas: Vtinã & excidantur qui uos conturbant. Et in hac ipsa epistola:
Simul autẽ & præpara mihi hospiciũ? Hoc autẽ nõ solũ apostolis, sed p̃phetis quoq; similiter
accidisse. Vnde sæpius scriptũ feratur: Factũ est uerbũ dñi ad Eçechiel, siue ad quẽlibet aliũ pro
phetarũ: qa post expletũ uaticiniũ, rursum in semet reuertẽs, homo cõmunis fieret e propheta:
& excepto dño nostro iesu christo: in nullo sanctũ spiritũ remansisse. Qd signũ & Ioannes ba
ptista acceperat: ut sup quẽ uidisset spiritũ sanctũ descẽdentẽ & manentẽ in eo, ipsum esse cog
nosceret. Ex quo ostendit super multos quidẽ descendere spiritũ sanctũ: sed proprium hoc esse

saluatoris

A saluatoris insigne:quia permaneat in eo. His & cæteris istiusmodi, uolunt aut epistolã non esse Pauli quæ ad Philemonẽ scribitur:aut etiã si Pauli sit, nihil habere qd' ædificare nos possit:& a plærisq; ueteribus repudiatã:dum cõmendandi tantũ scribatur officio,nõ docendi. At ecõtrario qui germanæ authoritatis eam esse defendunt:dicunt nunc̃q; in toto orbe a cunctis ecclesijs fuisse susceptã nisi Pauli apostoli crederetur:& hac lege ne secundã quidẽ ad Timotheũ & ad Galatas eos debere suscipere:de quibus & ipsi humanæ imbecillitatis exempla protulerũt:Penulam c̃q; reliqui Troade,apud Carpũ ueniens tecũ affer: Et,utinã excidantur qui uos conturbant. In ueniri plurima & ad Romanos & ad cæteras ecclesias: maximeq; ad Corinthios remissius & quotidiano pene sermone dictata:in quibus Apostolus loquatur: Cæteris aũt ego dico nõ dñs: Quas & ipsas quia aliquid tale habeant:aut Pauli epistolas nõ putandas: aut si istæ recipiunt', recipiendã esse & ad Philemonẽ, ex præiudicio similiũ receptarũ. Valde autẽ eos & simpliciter errare:si putent cibũ emere,hospiciũ præparare,uestimẽta cõquirere,esse peccatũ:& asserere a se refugari spiritũsanctũ,si corpusculi paulisper necessitatib9 seruiamus,Nolite,inquit Apostolus, contristare spiritũsanctũ in quo signati estis in die redẽptionis. Quibus operibus spiritussanctus contristetur, propheta cõmemorat,multis in ordine uitijs peccatisq; digestis:ad extremũ inferens: In omnibus istis cõtristabas me. Alioqui calicẽ aquæ frigidæ porrigere, pedes lauare, immolare uitulũ,prandiũ præpare,peccatũ sit:cũ sciam9 ex his reb9 in dei quosdã filios adoptari. Non est huius temporis ad omnia respondere:quia nec omnia quæ illi proponere solent intulimus. Qd' si nõ putant eorũ esse parua,quorũ & magna sunt:alterũ mihi cõditorẽ, iuxta Valentinũ,Marcionẽ & Appellen, formicæ,uermiũ,culicũ,locustarũ:alterũ cœli,terræ,maris & angelorum debent introducere. An potius eiusdem potentiæ est:ingenium quod in maioribus exercueris etiam in minoribus nõ negare.Et quoniã Marcionis fecimus mentionem, Pauli esse epistolã ad Philemonẽ,saltẽ Marcione authore doceantur. Qui cũ cæteras epistolas eiusdẽ,uel
B nõ susceperit:uel quædã in his mutauerit atq; corroserit:in hãc solã manus nõ est ausus mittere: quia sua illam breuitas defendebat.Sed mihi uidẽtur dum epistolã simplicitatis arguunt,suam imperitiã prodere:nõ intelligentes quid in singulis sermonibus uirtutis ac sapientiæ lateat:quæ orantibus uobis,& ipso nobis sancto spiritu suggerẽte:quo scripta sunt,suis locis explanare conabimur.Si autẽ breuitas habet' contẽptui:contẽnatur Abdias, Nahum,Sophonias & alij duodecim prophetæ:in qbus tam mira & tam grandia sunt quæ feruntur;ut nescias utrũ breuitatẽ sermonũ in illis admirari debeas,an magnitudinẽ sensuũ. Qd' si intelligerent hi qui epistolã ad Philemonẽ repudiant:nunquã breuitatẽ despicerent:quæ pro lacinioſis legis oneribus,euangelico decore conscripta est:dum breuiatum consummatũq; sermonẽ facit dñs super terram. Sed iam ipsa apostoli uerba ponenda sunt:quæ ita incipiunt.

C

D

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM LIBER VNVS

Paulus vinctus ihesu christi & Timotheus frater/ Philemoni dilecto & cooperatori nostro &c. Præpo/ stero ordineatq; peruerso, in epistolas Pauli dictari a me uobis placuit. Nam cũ id crebro O Paula & Eustochium petere/ tis ut facerem: & ego obnixe ne facerem recusarẽ: saltẽ paruã & quæ uobis ut numero uersuum,ita sensu quoq; & ordine uidebat' extrema, ut dissererẽ coegistis. Rem itaq; principij in fine tentabo: & qd' alius in exordio statim apostoli quæreret:quare,aut quo tẽpore, uel quo cognominante e Saulo Pauli nomen acceperit: hoc ego nunc facere compellor:ne mu quidem(ut dicit') ante hanc diẽ in eum facere ausus. Neq; uero putãdum est,ut a simplicioribus latinis legit': saulũ ante dictũ esse, & nõ saul: quia & de tribu beniamin erat;in qua hoc nomen familiarius habebat'. Siquidẽ & ille saul, rex iudeæ, persecutor dauid,de tribu beniamin fuit. Qd' autẽ saulus a nobis dicit': non mirũ est hebræa nomina ad similitudinẽ græcorũ & Romanorũ casuum declinari:ut sicut pro Ioseph Iosephus: ,p Iacob Iacobus: ita ,p Saul quoq;

a **Paulus vinctus christi iesu & Timotheus frater,Philemoni dilecto & cooperatori nostro:& Apphiæ sorori: & Archippo commilitoni nostro: & ecclesiæ** quæ in

Saulus in nostra lingua ac sermone dicatur. Quæritur igitur, cur,aut quo iubente, uel antiquum nomẽ amiserit, uel nouum sumpserit. Vt ex abrã abraham diceret',dei iussione perfectũ est: ut ex sarai saræ uocabulũ fieret:æque dei imperiũ fuit. Et ut ad nouũ instrumentũ ueniã: ut simon,Petri nomẽ acciperet:& filij Zebedei בְּנֵי רַעַם beni reem:hoc ẽ filij tonitrui uocarent':dñi nostri iesu christi uoce præceptũ est. Quare autẽ e saulo Paulus dictus sit, nulla scriptura memorat. Audacter itaq; faciã, sed forte uere, de actibus apostolorũ suspitiones meas affirmans. Legimus in eis qd' sanctus spiritus Antiochiæ dixerit: Separate mihi barnabam & saulũ in opus ad qd' assumpsi eos. Tunc ieiunãtes & orãtes,impo Act.13.a

y nentesq;

E nentesq; eis manus, dimiserunt illos. Qui cū Seleuciam syriæ descendissent: & nauigantes Salaminā Cypri, quæ nunc Cōstantia dicit, peruenissent: haberētq; secū in ministerio Iohannē: ꝓpter quē postea ædificatoriū ecclesiæ iurgiū cōcitatū est: & omni insula peragrata, Paphū usq; uenissent: inuenerūt quēdā magū pseudo prophetam noīe Bar iesu cum proconsu/ le Sergio Paulo uiro prudente. Qui acci/ tis Barnaba & Saulo, desyderabat dei sermonem ab eis audire. Resistente itaq; mago, & a fide recta: ergium de/ prauante, Saulus (ait scriptura) qui & Paulus, repletus spiritusancto, intuens in eum dixit: O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iusticiæ, non desinis subuertere uias dñi rectas? Et nunc ecce manus dñi super te: & eris cæcus nō uidens solem usq; ad tēpus. Confestimq; cecidit in eum caligo & tenebræ: & circuiēs quærebat, qui ei manus daret. Tunc proconsul cū uidisset factum, credidit, admirans super doctrina dñi. Et cū a Papho nauigassent Paulus, & qui cum eo erant, uenerūt Pergen Pamphyliæ. Diligēter attēde, qđ hic primū Pauli nomē accepit. Vt em̄ Scipio subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomē assumpsit: & Metellus Creta insula subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit: & imperatores nunc usq; romani ex subiectis gentib⁹, Adiabenici, Par/ tici, Sarmatici nuncupanē: Ita & Saulus ad prædicatio/ nem gentium missus, a primo ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo, uictoriæ suæ trophæa retulit: erexitq; uexil lum, ut Paulus diceret e Saulo. Si autem & interpretatio nominis quæritur, Paulus in hebræo, mirabilem sonat: Reuera mirū ut post Saul, qui interpretat, expetitus: eo
F qđ ad uexandū ecclesiam, fuisset a diabolo postulatus: de psecutore uas fieret electionis. Plus forte q̄ oportuit, sed necessarie disputatū est. Quod autē sequit: uinctus Iesu christi: in nulla epistola hoc cognomine usus est: li/ cet in corpore epistolarū, ad Ephesios uidelicet & Philip/ penses & Colossenses esse se in uinculis, ꝓ cōfessione teste tur. Maioris autē mihi uidet supercilij: uinctum se Iesu Christi dicere, q̄ apostolū. Gloriabant quippe apostoli, q̄ digni fuerant ꝓ nomine Iesu christi cōtumeliam pati. Sed necessaria authoritas uinculorū. Rogaturus ꝓ One simo, talis rogare debuit: qui possit impetrare qđ posce/ ret. Fœlix nimirū qui nō in sapiētia, nō in diuitijs, nō in eloquētia & potentia sæculari, sed in christi passionibus gloriat. Tali & ad Galatas epistolā sermone cōcludens: De cætero (ait) nemo mihi molestus sit: ego em̄ stigmata dñi nostri Iesu christi in corpore meo porto. Non omnis autē qui uinctus est, uinctus est Christi: sed quicunq; ꝓ christi noīe & ꝓ eius confessione uincit, ille uere uinctus dicit Iesu christi: & sanguis effusus is tantū martyrē facit, qui ꝓ christi nomine fundit. Scribit igit ad Philemonē Romæ uinctus in carcere: quo tempore mihi uident ad Philippēses, Colossenses, & Ephesios, epistolæ esse dicta/ tæ. Ad Philippēses illa ex causa: primū, qđ cū solo Timo/ theo scribit, qđ in hac epistola facit. Dehinc q̄ uincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Quid sit autē prætoriū, in ipsius epistolæ fine significat. Salutant uos oēs sancti, maxime autē qui de Cæsaris domo sunt. A Cæsare missus in carcerē, notior familiæ eius factus, persecutoris domum, christi fecit ecclesiam. Deinde ait: Quidā autē ex cōtentione christum annun/ ciant, nō syncere, existimātes pressurā se suscitare uincu/ lis meis. Porro & ad Colossenses principiū simile: Pau/ lus apostus Iesu christi per uoluntatem dei, & Timotheus frater. Et in cōsequētibus: Cuius factus sum ego Paulus minister: qui nunc gaudeo in passionib⁹ ꝓ uobis, & ad/ impleo ea quæ desunt passionum christi in carne mea ꝓ corpore ei⁹, qđ ē ecclesia. Et in fine: Salutatio mea manu Pauli: memores estote uinculorū meorum. Hoc ideo, ut sciamus has quoq; epistolas de carcere, & inter uincula fuisse dictatas. Illud autē ꝓprie habet ad Colossenses: q̄

quæ in domo tua est. Gratia uobis & pax a deo patre nostro, & domino nostro Iesu Christo.

Gratias ago deo

idem Onesimus qui nunc Philemoni cōmendat, etiam perlator eiusdē sermonis fuit. Deniq; ait: Quæ circa me sunt, oīa uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & minister fidelis, & conseruus in dño: quē misi ad uos, ad hoc ut cognoscat quæ circa uos sunt: & consoletur corda uestra cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui ē ex uobis. Si autē Philemon ad quē hæc epla scribi/ tur, Onesimi domin⁹ est: imo frater esse cœpit in dño: & ad Colossenses referē q̄ Onesim⁹ ex eis sit: ratio nos ipsa & ordo deducit, q̄ & Philemon Colossensis sit: & eo tēpore cōmunē ad omnē eccl̄iam Onesim⁹ epl̄am tulerit: q̄ priuatas & sui cōmen/ datrices ad dñm literas sumpserat. Est & aliud indiciū, q̄ in hac eadē epla & Archipp⁹ noīat: cui hic cū Philemone scribit: Dicite (inquit) Archippo: uide ministeriū qđ acce pisti a domino: ut illud impleas. Quod est ministerium quod Archippus accepit a domino? Ad Philemonē legi mus: Et Archippo cōmilitoni nostro, & ecclesiæ quæ in domo tua est. Ex q̄ puto aut episcopū eum fuisse Colos/ sensis ecclesiæ: cui admonet studiose & diligēter præesse: Aut euangelij prædicatorē. Aut si ita nō est, illud mihi in præsentiarū sufficit, q̄ & Philemon & Archippus & One simus ipse qui literas perferebat, fuerint Colossenses: & eodem tēpore, quatuor (ut ante diximus) epistolæ scriptæ sunt. Ad Ephesios ꝙo illam ob causam, qđ pro christo & hic uinctum se esse dicat: & eadē quæ ad Colossenses ius/ serat, in huius quoq; epistolæ fine præcipiat: ut uxores subijciant uiris: & uiri uxores diligant: ut filij obediant parentibus: ut patres nō prouocēt ad iracundiam filios suos: ut serui obediant dominis carnalib⁹: ut dñi relictis minis, ea seruis quæ iusta sunt, præbeant: & ad extremū epistolam suā hoc fine cōcludat: Quid agam, notū uo/ bis faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in dño: quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa me sunt, & cōsoleē corda uestra. Tychicus aūt is est, qui & ad Colossenses cū Onesimo mittit: & eo tem/ pore Onesimū habuit comitē: quo Onesimus ad Phile/ monem literas perferebat. Et Timotheus frater. In alijs epistolis Sostenes & Siluanus, interdum & Timotheus assumit. In quatuor tm̄ Timotheus: quia uel eodē tem/ pore, uel præsente Timotheo cæteriq; dictatæ sint. Qđ ego duplici ex causa factū puto: ut & epistola maiorē ha beret authoritatē, quæ nō ab uno scribebat: & quia nul/ la æmulatio erat inter apl̄os: si quid forte Paulo dictan/ te, alij spiritus suggessisset: absq; ulla tristicia addebat Paulus in literis quas dictabat. Scđm id qđ ipse Corin/ thijs præcepit: ut si alio ꝓphetante, alij fuerit reuelatum: taceat ille qui prius ꝓphetabat: Ita ipse quoq; præceptū suū opere cōplebat: & ꝓpter pauca quæ alio addiderat suggerēte, ut suā: ita alteri⁹ quoq; epistolā præscribebat: Philemoni (inquit) dilecto. Non habet in græco ἠγαπη/ μένῳ, quod dilectus dicit: sed ἀγαπητῷ, id est, diligibili. Inter dilectū autē & diligibilē, hoc interest: q̄ dilectus ap pellari potest & ille qui dilectionē non meret. Diligibilis ꝙo is tm̄ qui merito diligitur. Deniq; & inimicos nostros diligere præcipimur: qui sunt dilecti, sed non diligibiles. Amamus quippe illos: nō quia amari merent, sed quia præcipit eos odio nō habendos. Illud ꝙo qđ in quadra/ gesimiquarti psalmi titulo prænotat, pro dilecto: melius habet in græco, ꝓ diligibili: qui locus manifestissime de christo intelligit. Licet em̄ iudæi ledidia, hoc est, amatū dei, Salomonē dici putent, q̄ ei a deo sit ob sapientiā no/ men impositū: tm̄ amatus dei quis magis dici potest, nisi is de q̄ in euangelio pater loquit: Hic est filius meus di/ lectus in q̄ mihi bn̄ cōplacui, hunc audite. Deniq; & in Esaia ita scriptum habet: Cantabo dilecto canticum dili gibilis uineæ meæ. Vinea facta est dilecto. Et hoc circū/ cisio de ppl̄o iudaico accipiendū putans, impegit in lapi dem offensionis & petrā scandali: nō recogitans uineam quæ de ægypto translata est, esse domū israel: & christum

G

H

1.Co.14.d

יְדִידְיָה 2.Regū.12.

Esa.5.a

hic dicꝫ

A hic dici uel diligibilem, uel dilectum: dum & ipse diligi meret a sanctis, & sancti eum diligunt: offerētes ei magis charitatē, q̄ ulla charitatis præmia postulantes. Scribūt igitur Paulus & Timotheus Philemoni charissimo & co operatori: qui ideo charissimus dictus est, q̄d in eodem Christi opere uersat.

Apphiæ quoq; sorori nō habenti in se falsæ aliquid & fictæ ger/manitatis: & Archip/po cōmilitoni: quem arbitror cū Paulo & Timotheo contra ad/uersarios pro Christi nomine dimicantē extitisse uictorē: & ꝓpterea nunc com militonē dici, q̄ in eodem certamine bellog superauerit. Scribit etiam ecclesiæ, quæ in domo eius est. Verum hoc ambiguum, utrū ecclesiæ quæ in̄ domo Archippi sit: an ei quæ in domo Philemonis. Sed mihi uidet non ad Archippi, sed ad Philemonis referēdum esse personam: cui ipsa quoq; epistola deputat. Nam licet Paulus & Timotheus pariter scribant ad Philemonē, Apphiam, Archippum, & ecclesiam: tamē in sequētib⁹ approbat Paulum tm̄modo ad Philemonē scribere: & unum cū uno sermocinari: Gratias ago deo meo semper & memoriam tui faciens. Hunc autē morē scribendi in nōnullis epistolis ei⁹ inuenire poteritis: q̄ cū plures & ad plures in præfatione ponant, postea per totū corpus epistolæ, unus disputās
Gal.3.d inducat. Illud q̄d ad Galatas scribens Apostolus ait: In christi fide nihil referre, gentilis sit aliquis, an iudæus: uir an mulier: seruus, an liber, etiā in hoc loco perspicuū fit. Inter duos quippe uiros & apostolicos, inter cooperatorem Pauli, & cōmilitonē ei⁹, mediū Apphiæ nomē inseritur: ut tali ex utroq; latere fulta comitatu, nō uideat ordinem sexus habere, sed meriti. Q̄d autē ait: Gratia uobis
B & pax a deo patre nostro & domino Iesu christo, adhuc a duob⁹ ad plures scribit: & in omnib⁹ pene epīs æquale principium est: ut gratiā eis & pacē a deo patre & christo dño imprecetur. Ex quo ostendit unam filij patrisq; esse naturā: cum id potest filius præstare q̄d pater: & dicit id pater præstare q̄d filius. Gratia autē est, qua nullo meri/to nec opere saluamur. Pax, qua recōciliati deo per christum sumus: ut ibi: Obsecram⁹ ꝓ christo, recōciliamini deo. a ¶ Gratias ago deo meo semper memoriam tui faciens in orationibus meis ꝛc. Hæc iam nō ut Paulus & Timotheus, Philemoni & cæteris: sed ut solus Paulus, ad solum Philemonē loquit: Gratias, inquiens, ago & memoriam tui faciēs in orationib⁹ meis. Ambigue ꝓo dictum, utrum gratias agat deo suo semper, an memoriam eius faciat in orationibus suis semper. Et utrunq; intelligi potest. Qui em̄ præcipit alijs, ut in omnibus gratias agant deo, nullis angustijs poterit coartari: ut gratias semp deo ipse non referat. Si autē ꝓ sanctis & melioribus quibusq; Paulus semp orabat: Sanctus autē & Philemon est, tantā habens in se fidem & charitatē: ut non solum auditu ei, sed etiā ope re nosceret: & pro Philemone semper orasse Paulum, credibile est: quo scilicet fides & charitas quam habebat in christo, & in omnes sanctos eius, per communicationē fidei & operationem agnitionis in omni bono, Christi misericordia seruaretur: & de charitate quidem quā habebat in christo Iesu, & in omnes sanctos eius: nō difficilis interpretatio est, qua post deum dilígere iubemur & proximos. Nunc hoc quærit, quomodo eandem fidē in christo Iesu habere quis possit, & in sanctos eius: ἀπὸ κοινοῦ em̄ resonat charitatē, quā habes in dño Iesu & in oēs sanctos ei⁹. Ad expositionē huius loci de Exodo su/
Exo.19.b mamus exemplū: Credidit populus deo & Moysi seruo eius: Vna atq; eadem credulitas in Moysen refertur & in deum: ut populus qui credebat in dñm, æque credidisse dicatur in seruum. Hoc autē non solum in Moyse, sed in omnibus sanctis eius est: ut quicunq; credidit deo, aliter eius fidem recipere non queat, nisi credat & in sanctos eius. Non est em̄ in deum perfecta dilectio & fides, quæ

> a Gratias ago deo meo semper, memoriam tui faciens in orationib⁹ meis: audiens charitatē tuam, & fidem quā habes in dño Iesu, & in omnes sanctos eius: ut cōmunicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione oīs boni, q̄d in nobis

in ministros eius odio & infidelitate tenuatur. Quod autem dico, tale est: Credit quispiam in conditorem deum: non potest credere, nisi prius crediderit de sanctis eius uera esse quæ scripta sunt: Adam a deo plasmatū: Euam ex costa illius & latere fabricatam: Enoch translatū: Noe naufrago solum orbe seruatum: Quod primus Abraham de terra sua & cognatione iussus exire, circūcisionem quam in signum futuræ prolis acceperat, posteris de reliquit: Quod Isaac oblatus, uictima sit: & ꝓ illo aries īmolatus, coronatusq; sentibus, passionē domini deformarit: Quod Moyses & Aaron decem plagis ægyptū afflixerint. Q̄d ad uocem Iesu filij Naue precesq;, steterit sol in Gabaon: & luna in ualle Ailon. Longum est diuersa iudicum gesta percurrere: & totam Samson fabulam, ad ueri solis (hoc quippe nomen eis sonat) trahere sacramentū. Ad Regum libros ueniam: qñ in tēpore messis obsecrāte Samuele, pluuiæ dē cœlo & flumina repente manarunt: & Dauid unctus in regē est: & Nathan & Gad prophetauerūt mysteria: cū Elias igneo raptus est curru: & Eliseus spiritu duplici, mortuus mortuum suscitauit. Hæc & cætera quæ de sanctis scripta sunt: nisi quis uniuersa crediderit, in deum sanctorū credere nōn ualebit: nec adduci ad fidem ueteris testamenti, nisi quæcunq; de patriarchis & prophetis & alijs insignibus uiris narrat historia cōprobarit: ut ex fide legis, ad fidem ueniat euāgelij: & iustitia dei in eo reueletur ex fide in fidē: sicut scriptū est: Iustus autē ex fide Abacuk.2.a
uiuit. Præcipitur & in alio loco: Sancti estote, qm̄ ego sanLeuitt.19.a
ctus sum, dicit dñs deus uester. Eadē sanctitas seruis debet & dño: & sanctificans qppe & sanctificati ex uno oēs. Nō putem⁹ leuē Philemonis prædicationē, si eandē fidē habeat in sanctos, q̄ & in deū. Qui credit deum sanctū D
esse, utiq; nō errat. Q̄d si quis hoiem qui sanctus nō est, sanctū esse crediderit: & dei eū iunxerit societati, Christū uiolat: cui⁹ corporis, oēs mēbra sum⁹. Qui dicit, inquit, iustū iniustū: & iniustū iustū, abominabilis uterq; apud deum est: similiter qui sanctū dicit esse nō sanctū: & rursum nō sanctū asserit sanctū, abominabilis apud deum
1.Cor.6.d est. Oēs credētes (scd̄m Apl̄um) christi corpus efficiunt. Qui in christi corpe errat & labit: asserēs mēbrū ei⁹ uel sanctū esse, cū non sit: uel nō sanctū esse, cū sanctū sit: uide q̄li crimine obnoxius fiat. Væ (ait Esaias) qui dicūt dulce,
Esa.5.e amarū: & amarū, dulce: ponētes tenebras lucē: & lucem, tenebras. Dulce puto esse sanctimoniam: amarū q̄d sanctimoniæ cōtrariū est: æque lux sanctimonia intelligi potest, tenebræ contrariæ sanctitati. Quis putas e nobis probandis numismatibus, callidus trapeçita, non errabit in discretione sanctorum. Qui cum in deum uel in sanctos eius æqualē charitatē habuerit & fidem, ipsius fidei communicationē debet habere non disparē: ut sicut credit & dilígit, ita dilectionē suam & fidem opere cōsumat. Vnde ait: Euidens fiat in agnitione oīs boni: siue ut in græco melius habet, efficax: ἐνεργὴς em̄ ꝓprie transferri potest, efficax siue operatrix: ut non solum fidem nobis & charitatem in deum & in sanctos eius sufficere posse credam⁹: sed id q̄d credimus, opere cōpleat. Potest autē accidere: ut quis habeat fidem, & eam opere consumet: uerū simpliciter & nude, nō habens agnitionē, nec scientiam eius: iuxta illud Apostoli: Confiteor çelum dei habēt, sed non Roma.10.a
scd̄m scientiā. Sunt hodie plæriq; simpliciū, qui faciunt opera iustitiæ: & non habēt eorū quæ ipsi operant scientiam. Vnde addidit: Vt cōmunicatio fidei tuæ operatrix fiat in agnitione omnis boni. Quantis gradibus quantisq; saltib⁹, apostolicus in altiora sermo se tendit. Habet quispiam charitatē & fidem, in deum & in sanctos eius: sed forsitan non æquali eam in omnes lance cōmunicet. Communicet forsitan in cunctos, sed opere nō expleat: uoluntate impleat: aliquis & opere, sed gestorū suorum,

E perfectam habere non potest notionem. Sit talis quoq; qui & opus habeat & scientiã: sed nõ omnis habet boni. Multa em̃ iuste, mãsuete, studioseq; perpetrãs, impar est suis in aliq̃ parte uirtutib⁹. An nõ talis Philemon? Habet quippe cõmunicationẽ operatricis fidei & charitatis in agnitione oñis boni.

Quæ cũ in apostolis sit, nõ existim⁹ putem⁹ ob id tm̃ esse perfectã, si in illis sit: sed in eo totam esse, quia Christi est: ut quicquid boni & in Philemone laudatur, & de apostolorum exemplo sumiẽ: inde bonũ sit: quia de fonte christi ducatur.

a ¶ Gaudium em̃ magnum habuim⁹ et consolationem in charitate tua: q; uiscera sanctorum requieuerunt p̃ te frater. Plenius inculcat & edocet, quare dixerit: gratias ago deo meo, semp memoriã tui faciens in orationibus meis. Dignum siquidem erat agere gratias deo sup charitate Philemonis: qui internũ cordis affectum, & profundos animi sanctorũ recessus, suscipiendo refecerat. Et hoc idioma apostolicum est: ut semper uiscera uocet, uolens plenam mentis ostendere charitatẽ. Vnde gaudens cum gaudentib⁹, & cũ his qui requieuerant, refectum esse credens: habet læticiam non transitoriam & leuem: & quæ fortuito possit accidere, sed magnã, & ꝓ ut erat in Philemone charitas, eminẽtẽ: quã augebat consolatio super Philemonis charitate descendens, plena a patre misericordiarũ, & deo totius consolationis.

b ¶ Propter qd̃ multã fiduciam habens in christo iesu imperandi tibi quod prodest propter charitatẽ: magis obsecro cum sis talis vt paulus senex: nunc autem & vinctus iesu christi. Multis in Philemonẽ laudib⁹ ante præmissis: cum res talis sit, pro qua rogaturus est: quæ & præstanti sit utilis & roganti, poterat Paulus magis imperare, q̃ petere. Et hoc ex fiducia illa ueniebat, q̃ qui tanta ob christum opera perpetrarat, utiq; impar sui in cæteris esse nõ poterat. Sed uult magis petere q̃ iubere, grandi petentis authoritate proposita: per quã & Apostolus obsecrat, & senex & uinctus Iesu christi. Totum autẽ pro quo rogat, illud est: Onesimus seruus Philemonis, fuga furto cumulans quædam rei domesticæ compilarat: hic pergens ad Italiam, ne in proximo facilius posset apprehendi, pecuniam domini per luxuriam prodegerat. Hoc ne quis putet temere, & ut libet, a nobis fictum, in sequẽtibus discat: Nunq; enim Paulus diceret: Si quid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa: Ego Paulus scripsi manu mea, ego reddam. Nec sponsor rei fieret ablatæ, nisi esset id qd̃ ablatum fuerat dissipatum. Hic igitur cum ob confessionem Christi, Paulus Romæ esset in carcere, credidit in christum: & ab eo baptiçatus, digna pœnitẽtia, maculas uitæ prioris abstersit: intantũ ut is apostolus conuersionis eius testis fieret: qui quondam Petrum increpauerat, non recto pede in euangelij ueritate gradientẽ. Quantũ igitur ad peccatum & ad facinus pertinet, quo dominũ læserat, ueniam non meretur: quantũ ꝙo ad Apostoli testimoniũ, qui scit eum plene esse cõuersum, grandi pondere premitur qui rogatur: ut qui e seruo fugitiuo atq; raptore, ministeꝛ apostoli factus erat. Quod autẽ aliud habebat apostolus ministerium, nisi euangelij Christi Iesu: iam non quasi a domino, sed quasi a conseruo, & eo euangelista, ignosceretur ei: qui seruus esset Christi similiter & minister.

c ¶ Obsecro te de meo filio quẽ genui in vinculis onesimo: qui tibi aliquando inutilis fuit: nunc autẽ & mihi & tibi utilis est/ quẽ remisi tibi &c. Volens impetrare quod postulat: iam non pro seruo Philemonis, sed pro filio suo se asserit deprecari: & illo filio quem genuerit in uinculis euangelij, hoc est, quæ ꝓ christi euangelio sustinebat: qui cum ante inutilis domino suo tantum fuerit: nec enim seruus fur atq; fugitiuus alteri nocuit, nisi dño suo: nunc econtrario utilitatis compẽsatione, qua ipsi domino & Paulo utilis est: cæteriscq; per Paulũ, plus charitatis meretur, q̃ odij ante meruerat. Vnde ait: Qui tibi aliq̃n inutilis fuit. Tibi, inquit, soli, nõ cæteris: nunc autẽ & mihi & tibi utilis. Vtilis domino in eo: quia posset & Paulo seruire ꝓ dño suo. Paulo ꝙo in eo utilis: quia illo in carcere in uinculisq; detento, posset ei in euãgelio ministrare. Simul autẽ admirandum de magnanimitate apostoli & in christum mente feruentis. Teneꝛ in carcere: uinculis stringiꝛ: squalore corporis, charorũ separatione, pœnalibus tenebris coartaꝛ: & nõ sentit iniuriam: nõ dolore cruciaꝛ: nihil nouit aliud, nisi de christi euangelio cogitare. Sciebat seruũ: sciebat fugitiuũ: sciebat aliq̃n raptorẽ ad christi fidem esse cõuersum. Grandis laboris est talem hominẽ in eo perseuerare qd̃ cœpit. Idcirco filiũ suũ & filiũ uinculorũ & ministrũ euãgelij in uinculis cõstituti, inculcat ac replicat: ut Philemon ille prudenter & dispensatorie tantũ in præfatione laudatus: nõ auderet negare, ne suis laudib⁹ uideꝛ indignus. Qd̃ autẽ ait: Tu autẽ illũ, id ẽ mea uiscera suscipe: hoc est, qd̃ paulo ante dixi: uiscera significare internum cordis affectũ, & plenã ex animo uoluntatẽ: cum totũ quicquid in nobis est, suscipiꝛ a rogato: Alias aũt omnes liberi, uiscera sunt parentũ.

d ¶ Sine consilio autẽ tuo nihil volui facere: vt nõ quasi ex necessitate bonũ tuum esset/ sed voluntariũ. Hoc qd̃ a plæriscq; quæriꝛ, & sæpissime retractaꝛ: quare deus hominẽ faciens, nõ eum bonũ rectũq; cõdiderit: de præsenti loco solui põt. Si em̃ deus uoluntarie & nõ ex necessitate bonus est, debuit hominẽ faciẽs, ad suã imaginẽ & similitudinẽ facere: hoc est, ut ipse uoluntarie & nõ ex necessitate bon⁹ esset. Qui aũt asserũt ita eum debuisse fieri, ut malũ recipe nõ posset: hoc dicũt: talis debuit fieri qui necessitate bon⁹ esset, & nõ uoluntate. Q; si talis fuisset effectus: qui bonũ nõ uoluntate, sed necessitate perficeret: nõ esset deo similis: qui ideo bon⁹ est: quia uult, nõ quia cogiꝛ. Ex q̃ manifestũ est rem eos inter se postulare cõtrariã. Nã ex eo q̃ dicunt, debuit hõ deo similis fieri: illud petunt, ut liberi fieret arbitrij, sicut deus ipse est. Ex eo aũt qd̃ inferũt: talis debuit fieri, qui malũ recipere non posset: dũ necessitatẽ ei boni important: illud uolunt, ut homo deo similis nõ fieret. Potuit itaq; & apostolus Paulus absq; uoluntate Philemonis, Onesimum sibi in ministeriũ retinere. Sed si hoc sine uoluntate Philemonis feciꝛsset: bonum quidem erat, sed nõ uolũtariũ: Qd̃ autẽ nõ erat uoluntariũ, alio genere arguebaꝛ non esse bonũ. Nihil quippe bonũ dici potest, nisi qd̃ ultroneum est. Ex q̃ apostoli consyderanda prudentia est: Qui idcirco fugitiuũ seruũ remittit ad dominũ: ut prosit domino suo: qui prodesse nõ poterat, si dño teneꝛet absente. Superior ergo quæstio ita soluiꝛ: Potuit deus hominẽ sine uoluntate eius facere bonum. Porro si hoc feciꝛsset: non erat bonũ uoluntariũ, sed necessitatis: Qd̃ autẽ necessitate bonũ est, nõ est bonũ: & alio genere malum arguitur. Igitur proprio arbitrio nos relinquens, magis ad suam imaginem & similitudinem fecit. Similem autem deo esse absolute, bonum est.

Forsitan enim

A a ¶ Forsitan enim ideo discessit ad horam a te: vt æternũ illũ reciperes ꝛc. Nonnunq̃ malum occasio fit bonorũ: & hominum praua consilia, deus uertit ad rectum. Q. d. dico manifestiꝰ exẽplo fiet. Ioseph fratres, sui ẽli stimulis incitati, Ismaelitis uiginti aureis uẽdiderũt. Hoc initiũ & patri & fratribꝰ & oñi ægypto bonorum omniũ fuit. Deniq̃ ipse postea ad fratres: Vos inquit cogitastis de me mala: & deus cogitauit de me bona. Simile qd & in Onesimo possumꝰ itelligere, qd̃ mala principia, occasiões fuerit rei bonæ. Si eñ dñm nõ fugisset, nunq̃ uenisset Romã ubi erat Paulus uinctus in carcere. Si Paulũ in uinculis nõ uidisset, nõ recepisset fidem in christum. Si christi non habuisset fidem: nunq̃ Pauli effectus filius, in opus euangelij mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos reciprocante sententia, ideo minister euangelij est factus Onesimus: quia fugit a domino. Pulchre autem addens, forsitan, sententiam temperauit. Occulta sunt quippe iudicia dei: & temerarium est quasi de certo pronunciare qd̃ dubium est. Forsitan inquit ideo discessit: caute, timide, trepidanter & nõ totũ fixo gradu: ut si non posuisset forsitan, omnibꝰ
B seruis fugiendum esset ut apostolici fierent. Q. d̃ autem ad horam iunxit: horam pro tẽpore debemus accipere. Ad comparationẽ enim æternitatis, omne tempus breue est. Vt æternũ illum reciperes. Nullus æternus dominus serui sui: potestas quippe eius & utriusq̃ conditio, morte finitur. Onesimus uero qui ex fide christi factus æternus est: æterno Philemoni, quia in christum & ipse credidérat, spiritu libertatis accepto, iam nõ seruus sed frater cœpit esse de seruo, frater charissimꝰ, frater æternꝰ: æterno & ipsi apostolo dñoq̃ suo: cui Onesimũ ut carnis ante conditio: ita postea spũs copulabat. Et tũc quidẽ qñ erat ei subiectꝰ in carne, nõ erat ei iũctus in dño: nũc aũt ei & in carne iunctus ẽ & in dño. Ex q̃ itelligimꝰ seruũ q̃ crediderit christo, duplici domino suo lege constringi, ut ei & carnis necessitate iungatur ad tempus: & in æternũ spũ copuletur.

b ¶ Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. Philemon Paulũ sociũ habere cupiebat: & in christũ credẽs, tales utiq̃ uolebat habere ꝓfectus, ut Paulo similis fieret & ei cõmunicaret in uinculis. Consyderemus ergo quantũ hic laudetur Onesimus: quantũ profecisse dicatur: cum ità recipiẽdus sit ut Apostus: & sic eius dñs ut Pauli debeat desyderare consortiũ. Breuiter qd̃ dicit tale est. Si me uis habere cõsortẽ, habeto & Onesimũ: quẽ ego consortẽ & filium meum & uiscera mea habeo: quẽ si non susceperis, nec habere uolueris: & ipse intelligis qd̃ me habere non possis. c ¶ Si aũt aliquid nocuit tibi aut debet: hoc mihi imputa. Imitator domini sui & christum in se loquentem habens, ea iuxta uires suas debet facere quæ christus. Si eñ ille infirmitates nostras portauit & plagas nostras doluit: iuste Apostolus pro Onesimo se opponit, & spondet quæ ille debebat. Vt autem supra diximus totũ illud est, qd̃ ablatum furto & per luxuriam perditum, non poterat absolui: qd̃ Philemon grandi precio pensabat: dum pro seruo fugitiuo & pecunia perdita, & fratrẽ charissimum, & fratrem reciperet æternum: & per eum sibi Apostolum faceret debitorem. d ¶ Ego paulus scripsi manu mea: Ego reddam/ vt non dicam tibi/ quia ꝛ ipsum te mihi debes. Q. dicit tale est: Quod Onesimus furto rapuit: ego me spondeo redditurum: cuius sponsionis, epistola hæc & manus testis est propria: quã non solito more dictaui, sed mea manu ipse conscripsi. Crede igitur mihi pro Onesimo pollicenti. Hoc autem dico quasi ad extraneum loquens. Cæterum si ad ius meum redeam: propter sermonem christi: quem tibi euãgeliçaui & christianus effectus es: te ipsum mihi debes. Q. d̃ si tu meus es, & tua omnia mea sunt, Onesimus quoq̃ qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo uti ut meo: sed uoluntati tuæ relinquo ut mercedem habeas ignoscendo.

C

a Fõrsitan enim ideo discessit ad horam a te, ut æternũ illum reciperes. Iam non sicut seruum, sed plus seruo, fratrem charissimum, maxime mihi: quanto magis au-
b tem tibi & in carne & in domino. Si ergõ habes me
c socium, suscipe illum sicut me. Si aũtem aliquid nocuit
d tibi aut debet: hoc mihi imputa. Egõ paulus scripsi manu mea. Ego reddã, ut nõ dicã tibi, quia & ipsũ te mihi
e f debes. Ita fratẽr ego te fruar in dño: Réfice uiscera mea
g in christo. Cõfidẽs de ob̃ediẽtia tua scripsi tibi: sciẽs qm̃
h sup id qd̃ dico facies. Simũl aũt & p̃pa mihi hospiciũ.

Spero eñ

e ¶ Ita frater ego te fruar in domino. Proprietatem græcam latinus sermo non explicat. Quod enim ait ναὶ ἀδελφὲ: ναὶ ὀd dam quasi aduerbiũ blandientis est. Nos autem interpretãtes, ita frater, aquatius & dilutius nescio quid magis aliud ꝙ id qd̃ est scriptũ sonamus. Sicut eñ אנה ana illud hebraicũ, pro ọ frequenter Lxx. Interpretes δέομαι transtulerunt in lingua sua significat deprecantis affectum: unde nonnunq̃ Symmachus pro ana δέομαι: hoc est obsecro transtulit: Ita & nos eandem in græca lingua uim patimur: quam græci sustinent in hebræa. Quod autem ait: Ego te fruar in domino: aliud multo intelligitur ꝙ putatur. Apostolus non fruitur nisi eo qui multas in se habet concinnẽtesq̃ uirtutes. Et totum quod christi dicitur pro uarietate causarum: sapientiam uidelicet: iusticiam, continentiam, mansuetudinem, temperantiam, castitatẽ: has imprecatur Philemoni: ut cum his abundauerit, ipse eo perfruens impleatur. Et ne putes illã fruitionẽ dici qua nos sæpe nostri inter nos præsentia delectamur: addidit, in domino: ut ex eo qd̃ domini nomen adiunctũ est, intelligeretur & alia esse fruitio: qua quis absq̃ domino perfruatur. f ¶ Refice uiscera mea in christo. Sicut ipse frui uult Philemone in domino: ita uiscera sua Onesimum: quem & superius eodem nomine appellauit, refici uult per Philemonem. Et ambigue dictum: utrũ uiscera Pauli in christo Onesimus sit: an uiscera Pauli Onesimus per Philemonem in christo reficienda sint. Si superius accipere uolueris: recte Pauli in christo uiscera dicentur Onesimus: quem in uinculis christo genuit. Si posterius: in christo reficiendus est Onesimus a Philemone, dum eius in christo sermonibus eruditur.

g ¶ Confidens de obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniã super id qõ dico facies. Qui præsumit de eo quẽ rogatus est: ipsa quodãmodo præsumptione præiudicat ne ei negare liceat quod rogatur. Porro si scit ille qui postulat plusq̃ rogauit rogatum esse facturum: ideo minora petit, ut habeat rogatus uoluntariam & maiorem præstatione mercedem. Si autem Philemon hæc ad hominis præceptum facit: quãto magis faciet ob dilectionem dei? Vnde merito Apostoli uoce laudatur: quod mandata eius opere præuertat, & possit dicere: Voluntaria oris mei complaceant tibi domine: plusq̃ faciens ꝙ præceptum est, uincat eos qui tantũmodo imperata fecerunt, & iubentur dicere: Serui inutiles sumus: quod debuimus facere fecimus. Virginitas quoq̃ propterea maiori præmio coronatur: quia præceptum domini non habet: & ultra imperata se tendit. h ¶ Simul autem & p̃para mihi hospicium. Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarcinis occupatum: ut de præparando ageret hospicio: & nõ una contẽtus cellula, breue corporis sui spaciũ, ædes amplissimas existimaret: Sed ut dũ eũ spectat Philemon ad se esse uenturum: magis faciat qd̃ rogatus est. Si autem hoc non dispensatorie, sed

D

a Spero enim per orationes uestras donari me uobis.
b Salutat te Epaphras concaptiuus meus in christo iesu:
Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas cooperatores mei.
c Grátia domini nostri iesu christi cum spiritu uestro.

E uere quis existimat imperatū: ut sibi hospiciū præparet: apostolo magis ꝙ Paulo hospiciū præparandū est. Venturus ad nouam ciuitatem, prædicaturus crucifixum: & inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros: & necesse erat, primū, ut domus in celebri esset urbis loco ad quā facile cōueniret. Deinde ut ab omni importunitate uacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audiētiū, ne ꝓxima spectaculoꝝ locis nē turpi uicinia detestabilis: postremo ut in plano potiꝰ esset ſita ꝙ in cœnaculo. Quā ob causā eū existimo etiā romæ in cōducto māsisse biēnio. Nec parua, ut reor erat māsio, ad quā iudæoꝝ turbæ ꝗtidie cōfluebāt. a ¶Spero enim per orationes uestras donari me uobis. Filiū patri, deus rogatus indulget: & frater sæpe fratris oratione seruat. Aplūs aūt totius ecclesiæ precibus conceditur, ob eorū qui eū audituri sunt utilitatē. Et hoc donum, non tam in eum dicitur esse qui differt a martyrio ad martyriū præparatus: ꝙ in eos ad quos apostolus mittitur. Q d' autem crebro Paulus in carcere fuerit: & de uinculis liberatus sit: ipse in alia loco dicit: In carceribus frequēter: de quibus nonnunq̄ 2.Co.11.c domini auxilio, crebro ipsis persecutoribus nihil dignū in eo morte inuenientibus dimittebatur. Necdum em̄ super nomine christiano senatusconsulta processerāt: nec dū christianū sanguinē Neronis gladius dedicarat. Sed pro nouitate prædicatiōis: siue a iudæis inuidētibus, siue ab his qui sua uidebant idola destrui: ad furorem populis concitatis, missi in carcerem, rursum impetu & furore deposito laxabantur. Et hoc ita esse ut dicimus, apostolo- Actt.25.d rum acta testantur: in quibus & Felix loquit ad Agrippam: potuisse dimitti Paulū, si non appellasset Cæsarem. F Et q̄ia nullā inuenerit causam præter quæstiones quasdam de religione propria: & de quodā iesu quem Paulus uiuere prædicabat. Ex quo aniaduertimus, & a cæteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti: id agēte domino ut in toto orbe noua prædicatio disseminaretur. b ¶Salutat te Epaphras concaptiuus meus in christo iesu: Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas cooperatores mei. Id q d' in principio dicebamus, quoniā ad Colossenses epistola eodem in tempore, & per eundē esset scripta baiulum literarum, quo ad Philemonem quoq̄ scriptum est: etiam eorum qui salutantes inducuntur nomina docent. Nam & in ipsa ita scribit: Salutat uos Aristarchus cōcaptiuus meus: & Marcus cōsobrinus barnabæ: & Epaphras qui est ex uobis seruus christi. Et paulo inferius: Salutat uos Lucas medicꝰ charissimꝰ, & Demas: & dicite Archippo: uide ministeriū q d' accepisti in domino, ut illud impleas: & memores estote uinculorum meorum. Si autem ex eo aliquis nō putat pariter scriptas, q d' ad Colossenses pauca sint nomina quæ hic non ferantur assscripta: sciat non omnes omnibus aut amicos esse aut notos: & aliud esse priuatā ad unū hominē: aliud publicā ad uniuersam ecclesiam epistolā fieri. Salutat te inquit epaphras cōcaptiuus meus in christo iesu. Quis sit Epaphras concaptiuꝰ Pauli, talem fabulam accepimus. Aiunt parentes apostoli Pauli de gyscalis regione fuisse Iudææ: & eos cum tota prouintia, Romana uastaretur manu: & dispergerentur in orbe iudæi, in tharsum urbem ciliciæ fuisse translatos: parentū conditionē adolescentulū Paulum secutū: Et sic 2.Cor.11.c posse stare illud q d' de se ipse testatur: Hebræi sunt & ego: Phil.3.a Israelitæ sunt & ego: semen Abrahæ sunt & ego. Et rursum alibi. Hebræus ex hebræis: & cætera quæ illum iudæum magis indicant ꝙ tharsensem. Q d' si ita est, possumus & Epaphram illo tempore captū suspicari, quo captus est Paulus: & cum parentibus suis in Colossis urbe Asiæ collocatū, christi postea recepisse sermonē. Vnde ad Colossenses ut supra diximus scribitur: Salutat uos epaphras qui, est ex uobis, seruus christi semper solicitus ꝓ uobis in oratiōibus. Hoc si se ita habeat, & Aristarchus qui concaptiuus eius in eadem epistola dicitur: ad eandem intelligentiam deduceretur: nisi forte reconditum aliquid & sacratū ut quidam putant in uerbo captiuitatis ostendit: q d' capti pariter & uincti, in uallē hanc adducti sint lachrymarum. Q d' si neutrū recipit, ex eo q d' hic additū est in christo iesu: possumꝰ suspicari eadem eum Romæ ꝓ christo uincula sustinuisse quæ Paulum: & ut uinctū christi, ita captiuum quoq̄ eiꝰ potuisse dici. Aut certe ita, q d' nobilis & ipse sit in apostolis, ut Andronicus & Iulia, de quibus ad Romanos scribitur: Salutate Andronicum & Iuliam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in christo iesu, Hæc de Epaphra. Cæterum cooperatores euangelij & uinculorum suorum, cum ad Philemonem epistolam scriberet, Marcū ponit: quē puto euangelij conditorem: & Aristarchum cuius supra fecimus mentionem: & Demam de quo in alio loco queritur: Demas me dereliquit diligens præsens sæculum: & abijt Thessalonicam. Et Lucam medicum, qui euangeliū & actus apostolorum ecclesijs derelinquens: quomodo apostoli de piscatoribus piscium, piscatores hominum facti sunt: Ita de medico corporum, in medicum est uersus animarū: de quo & in alio loco: Misi inquit cum illo 2.Cor.8.c fratrem: cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias: cuius liber quotiēscūq̄ legitur in ecclesijs: totiēs eius medicina non cessat. c ¶Gratia domini nostri iesu christi cum spiritu uestro. Sicut a meliore parte hominis capite numeratur populus israel: dicente scriptura, sc d'm capita eorum: ita in toto quidē homine & in omni parte sanctorum: gratia est dñi iesu christi. Sed a maiori & meliori parte: id est spū, per synecdochen, de toto homine dicit. Gratia dñi nostri iesu christi cū spiritu uestro. Cum autē in spiritu ꝗ gratia fuerit: totum facit hominem spiritualem: ut & caro spiritui seruiat: & anima non uincat a carne: & redacta simul in substantiam spiritualem adhæreant domino: quia qui adhæret domino, unus spiritus est. Interpretatur autem sc d'm iudæos Paulus, admirabilis. Timotheus, beneficus. Philemon, mire donatus, siue os panis: ab ore, non ab osse. Apphia, continēs aut libertas. Archippus, longitudo operis. Onesimus, respōdens. Epaphras, frugifer & uidens siue succrescens. Marcus, sublimis mādato. Aristarchus, mons operis amplioris. Demas, silens. Lucas, ipse cōsurgens. Quæ si nomina iuxta interpretationem suam uolueritis intelligere, non est difficile, admirabilem atq̄ beneficum præcipue ad eum scribere, cui uniuersa concessa sint uitia: & os eius pateat ad cœlestem panem. Deinde ad continentē & liberam & ad longitudinem operis: q d' nunq̄ a sancto labore desistat. Scribere autē pro eo qui respondeat testimonio suo, nec non ei cui specialiter epistola dedicatur: salutari ab ubertate crescente: Et eum qui factus sit per mandata sublimior: illoq̄ qui per maiora opera in montem usq̄ succreuerit: ab eo quoq̄ qui posuit custodiā ori suo, & ostium munitum labijs suis: qui idcirco forsitan siluit: quia ad modicū Apostolū dereliquerat: Et ad extremū ab eo q ꝓ se ipse consurgēs quotidie augeatur: processusq̄ habeat: dum eius euangelio orbis impletur: & totiēs crescit, quotiens auditus & lectus ædificat.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM FINIS.

A PROEMIVM COMMENTARIORVM IN EPISTOLAS DIVI PAVLI C

SITERIS tuis cursim mihi allatis, & laboribus & curis in sacris codicibus desudare me cogis, iam mihi senescẽte corpore, & uiribꝰ lasseſcẽtibꝰ Heliodore sancte: idq; in epistolis beati Pauli apostoli: quæ & scientia prædicatoris & lima iusticiæ tã magnæ & prædicando & docendo testimonio spiritussancti prolatæ atq; dilatatæ sunt, ut cõparare aut coæquare ueteri testamento & euangelicæ doctrinæ non dubitemus: ipse eñ reuelante sibi spũsancto cognouit, dũ se raptũ esse usq; ad tertiũ cœlũ in corpore aut extra corpus asserit: hoc est usq; ad tertiam legem ueteris nouiq; testamenti. In corpore aut extra corpus: id est neq; per legem naturæ, neq; per legem literæ, sed per spiritumsanctum ei, omnibus apostolis minimo, nouissime datum per Iesum Christum dominũ nostrũ, per quem habemus accessum in gratia ista, in qua & stamus & gloriamur. Nos uero simpliciter exposuisse breuibusq; sermonibus comperies. Eius nempe epistolæ magnificentius ab omnibus sapientibus & interpretantur & prædicantur.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS

PAulus. Quærimus quare Paulus scribat cum saulus antea sit uocatus? Qđ ex more sanctorũ fecisse credendũ est: qui in uirtutibꝰ profi/ciẽtes, mutato noĩe sunt uocati, ut essent etiã ipso noĩe noui: ut Abrahã & Sara & Cephas.

Aliter. Paulus. Sicut aliorũ sanctorũ tam in ueteri q̃ in nouo testamento: id est abrahã & Petri & cæterorum, ꝓfectu & incremento meritorũ mutata sunt nomĩa: ita & Paulus in gratia, ꝓficiens nomen sibi ipse mutauit. b ¶Seruꝰ iesu christi. A seruo cœpit, exemplum nobis humilitatis ostendẽs: quasi imitator eius q exinaniuit seipsũ formam serui accipiens, & humiliauit seipsum, factus obediens usq; ad mortem: propter qđ & deus illum exaltauit: & hic per fidele primum seruitium meruit apostolatũ. Item nõ secm timorẽ, sed secm dilectionẽ: sicut ipse Gal.2.d dicit: Viuo autem iam nõ ego, uiuit uero in me christus. c ¶Vocatus apostolus. Iam in præsentia ad hoc uocatus ut esset apꝰs. Itẽ ostẽdit nõ solũ uocatũ se ad apostolatus gratiã: sed & segregatũ in prædicationẽ gentiũ, ut ipse memorat. Nos in gẽtibꝰ, ipsi aũt in circũcisione. Vocatꝰ ergo a christo ad apostolatũ: segregatus autẽ in prædicationẽ gentiũ: ut ostẽdat unã esse substantiã patris & filij & spũsancti. d ¶Segregatus. Sicut in actibus apostolorũ spi/Act.13.a ritussanctus dicit: Segregate mihi barnabã & paulum in opus ad qđ elegi eos. e ¶In euangeliũ dei. Euangeliũ, latine bona annũciatio dicitur: natiuitatis scilicet christi, passionis & resurrectionis & in cœlũ ascẽsionis. f ¶Qđ ante promiserat ꝓphetas suos. Ostendit se christũ nõ aliũ prædicare, q̃ eum cuius euãgeliũ ꝓphetæ ab hierusalẽ promiserãt esse uenturũ. g ¶In scripturis sanctis. Ipsos asserit dei prophetas esse & illas scripturas sanctas quæ de christo ante cecinerũt. Verũ totus hic locus cõtra manichæos facit, ubi dicit, qđ euãgeliũ ante sit, ꝓmissum & ꝓphetas dei & in sanctis scripturis, & qđ christus secm carnẽ ex dauid stirpe, id est de Maria uirgie sit creatus, secm qđ prædixerat Esaias. b ¶De filio suo. Multi filij gratia, hic natura: cuius etiam in carne natiuitas dissimilis cæteris inuenitur, eo quod ex uirgine natus est. Esa.7.c

i ¶Qui factus est ei ex semine dauid. Factus per spiritũsanctum. k ¶Scõm carnem. Addendo secm carnem, & Fotinum excludit & Arriũ. Si eñ secm carnẽ factꝰ est: secm uerbi utiq; substantiam factus non est. l ¶Qui prædestinatus est filius dei in uirtute. Dicendo: in uirtute, ostendit nõ solitũ humanæ naturæ esse cõceptũ, sed absq; uirili semine ex uirgine, ꝓcreatũ. Inferẽdo autẽ m ¶Scõm spiritum sanctificationis. Ostẽdit creatorem suũ spiritũ sanctum. Item ut sit in omnibus ipse primatum tenens, secm spiritum sanctificationis prædestinatus, ut prior oñibꝰ incorruptibilitatis uirtute surgeret & uiam resurrectionis dei filijs aperiret. De quibus ipse dicit: Quia filij dei cum sint filij resurrectionis. n ¶Ex resurrectione mortuorum iesu christi domini nostri. Non omniũ resurgentium, sed ad christum pertinentiũ. In ipso christo resurrectiõis forma est. o ¶Per quem accepimus gratiam ꝛ apostolatũ. Gratiam in baptismo. Apostolatum, quando a spiritusancto directus est. Apostolus eñ græce latine missus dicitur. Item recto ordine, accepta gratia, honorem apostolatus meruisse se dicit. p ¶Ad obediendum fidei. Ostendit euangelij gratiã obedientibus prædicandã. q ¶In omnibus gentibus. Apostolatum accepit, ut iam non legi, sed fidei obedirẽt. r ¶Pro nomine eius. Vice nominis eiꝰ fungimur, ut ipse ait: Sicut misit me pater & ego mitto uos. Et iterum: Qui uos recipit, me recipit. Iob.6.f Matth.10.d s ¶In quibus estis ꝛ uos uocati iesu christi. Et in uobis: id est Romanis apostolatum accepimus. t ¶Omnibus qui sunt romę dilectis dei. Hoc est omnibus credentibus, quos æqualiter diligit deus sine acceptione personæ iudæi uel græci. v ¶Vocatis sanctis. Sanctis uocatione dei, non meritis facti. Item idcirco dicit, sanctis, quoniam gratiam spiritussancti habẽtibus prædicabat. r ¶Gratia vobis ꝛ pax a deo patre ꝛ domino nostro iesu christo. Talis est ubiq; salutatio eius, ut & commemoret in nobis beneficia dei, & optet in nobis integra

B

PAulus seruus iesu christi uocatꝰ apostolus, segregatus in euangelium dei: qđ ante prómiserat per prophetas suos in scriptũris sanctis de filiõ suo, qui factus est ei ex semine dauid secm carnẽm: qui prædestinatꝰ est filius dei in uirtute, secm spiritũm sanctificationis. Ex resurrectiõne mortuorum iesu christi, domini nostri. Per quem accepimus gratiam & apostolatum: ad obẽdiendum fidei in ómnibus gentibus pro nómine eius: in quibus estis & uos uocati iesu christi omnibus qui sunt romæ dilectis dei uocatis sanctis. Gratia uobis & pax a deo patre & domino nostro iesu christo.

G bis integra ꝓmanere: quia & gratis nobis peccata dimissa sunt, & reconciliati sumus deo ꝑ mortē filij eius. Cōmonet etiā pacificos esse debere, unā eandēq; gratiā consecutos. a ¶ Primū quidē gratias ago deo meo. Natura, deus omniū est: merito & uolūtate, paucorū: ut deꝰ Abrahā: secᵈm qᵈ hic suū nominat deū. b ¶ Per iesum christū ꝓ omnibꝰ uobis. Hoc est, nō pro iudæis solis. c ¶ Quia fides uestra annunciatur in uniuerso mūdo. Ostendit quō Romanorū fides omnibꝰ ecclesijs cognita sit: Vel certe quod eadē fides quā Romani tenēt, in uniuerso mundo ab apostolis prædicetur. Item prudenter laudat, ut prouocet ad ꝓfectum: Siue quia omni mūdo mirum fuit Romanos credidisse, qui idolorum nimia fuerant cultura possessi, ita ut omnium gentium dijs quas uicerant deseruirent. Sed & simpliciter eorū fidem laudasse credendum est, cuius nunc deuotio demonstratur.

H d ¶ Testis enim mihi est deus cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius. Hoc est, in toto corde meo & prompta deuotione mea deseruio. Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo. Siue uerbum hic spiritum nominauit, ut est illud: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. e ¶ Qꝺ sine intermissione memoriā uestri facio semper in orationibus meis. Hic ostendit se omnia ex dilectione dicturum, ut liberius audiatur: & dat exemplum sine intermissione orandi. f ¶ Obsecrans. Qua liberatione ad uos quandoq; perueniam in uolūtate dei. Aliter enim prosperum iter non habeo, nisi me uoluntas dei quæ omnia nouit illuc direxerit, ut aliquē habeam fructum. Vnde in actibus apostolorū legimus, eos alio ire uolentes, alio destinatos. Siue secᵈm illud Iacobi: Si deus uoluerit & uixerimus, faciemus hoc uel illud. g ¶ Si quo modo tandem aliquando ꝓsperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos. Demonstrat se cuncta quæ agebat ex dei gerere uoluntate. h ¶ Desydero enim videre vos. Hic ostendit quomodo eos superius laudauerat qui ad confirmandum aliquid gratiæ indigent spiritualis. i ¶ Vt aliquid impertiar gratię vobis spiritualis ad confirmandos vos. Romanos Petri prædicatione fidem tenētes confirmare se uelle Paulus dicit: non quo minus accepissent a Petro: sed ut duobus apostolis, testibus atq; doctoribus, eorū roboraretur fides. k ¶ Id est simul consolari in vobis per eam quę inuicem est fides vestra atq; mea. Vt per cōmunem fidem inuicem consolemur. l ¶ Nolo enim vos ignorare fratres: quia sępe ꝓposui venire ad vos. Per cōmeantes autem fratres audire potuistis. m ¶ Et ꝓhibitus sum vsq; adhuc. Ostendit se occupatum necessitate euangelij prædicandi Romam adhuc ire non posse. Item prohibitus hic occupatus accipitur: dum alijs prouincijs prædicauerit: sicut ipse exponit in fine epistolæ suæ dicens: Propter qᵈ

a b chriſto. Primùm quidem gratias ago deo meo ꝑ ie-
c ſum chriſtum pro omnibus uobis: quia fides ueſtra
d annunciatur in uniuerſo mundo. Teſtis enim mihi eſt
deus cui ſeruio in ſpiritu meo in euangelio filij eius,
e qᵈ ſine intermiſſione memoriam ueſtri facio ſemper
f g in orationibus meis, obſecrans ſi quo modo tandem
aliquando proſperum iter habeam in uoluntate dei
b i ueniendi ad uos. Deſydero enim uidere uos, ut aliquid impertiar gratiæ uobis ſpiritualis ad confirman
k dos uos: id eſt ſimul conſolari in uobis per eam quæ
l inuicem eſt fides ueſtra atq; mea. Nolo autem uos
ignorare fratres: quia ſæpe propoſui uenire ad uos:
m n & prohibitus ſum uſq; adhuc, ut aliquem fructum
o habeam in uobis, ſicut & in cæteris gentibus. Græ-
p cis ac barbaris, ſapientibus & inſipientibus debitor
q ſum: itaq; qᵈ in me promptum eſt & uobis qui romæ
r s t eſtis euangeliçare. Non enim erubeſco euangelium.
v x y Virtus enim dei eſt in ſalutem omni credenti: iudæo
z a primum & græco. Iuſticia enim dei in eo reuelatur
b c ex fide in fidem: ſicut ſcriptum eſt: Iuſtus autem ex
fide uiuit. Reuelatur enim ira dei de cœlo ſuper omnē
impietatem

& impediebar plurimum uenire ad uos. n ¶ Vt aliquem fructum habeam in vobis. Mercedem laboris sui nominat fructum. o ¶ Sicut ⁊ in cęteris gentibus. Subauditur, habeo. p ¶ Gręcis ac barbaris, sapientibus ⁊ insipiętibus debitor sum. Sapiętes, græcos philosophos: barbaros, insipientes appellat. q ¶ Itaq; qꝺ in me ꝓmptū est ⁊ vobis q̄ romę estis euāgeliçare. Qui Romæ estis: æque insipiętibꝰ ut græcis euangeliçare uult. r ¶ Non enim erubesco euangelium. Recte dicit non se erubescere prædicationem crucis, quæ credentibus dei uirtus est in salutē. Item hoc ad taxationē subtiliter pertinet pagānorum: qui cū nō erubescāt credere deum suum Iouem propter inanem libidinem, in animalia irrationabilia & insensibilia esse mutatum: nobis erubescendum putant dominum propter salutem perditi hominis credere crucifixum: cum in altero horrendum sit dedecus, in altero admirāda pietas atq; uirtus. Simul & illos hæreticos tangit, qui hæc tanq; indigna deo refugiunt, ut hominem indueret quem pro salute humani generis passioni traderet: non intelligentes nihil dignius creatori q̄ creaturæ suæ curare salutem: maxime cum ipse per hoc naturæ detrimentum quasi impassibilis sentire non possit. s ¶ Virtus enim dei est in salutem. Nulla maior uirtus est q̄ quæ deuicta morte homini perdito reddit uitam. t ¶ Omni credenti. Quāuis infirmitas uideatur incredulis. v ¶ Judęo primum ⁊ gręco. Siue qᵈ iustum fuerit: ut quomodo Abraham credens ex gentibus per solam primam fidem saluatus est: ita cæteri credentes saluarentur. Siue quod illud testamētum quod per legem deus uerax promiserat, debuerat exhibere. x ¶ Justicia enim dei in eo reuelatur. Ostendit ex fide uniuscuiusq; nostrum, prædicationis fidem posse roborari. y ¶ Ex fide in fidem. Siue qᵈ ex fide iustificatur iudæus, & in fide gentilis. Et ideo exposuerit ut cacologiæ uitium declinaret. z ¶ Sicut scriptum est. Non ex operibus legis. a ¶ Justus autem ex fide viuit. Propterea hoc dicit: quia sine fide: hoc est sine spe retributionis bonorū operum, perficere uirtutes nemo poterit: sicut & ipse ad Hebræos perhibēs docet. Sine fide autem impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum, quia est: & inquirentibus se remunerator sit. b ¶ Reuelatur enim ira dei de ęlo. Si dicentibus Manichæis crudelis asseritur deus ueteris testamēti, quia super peccatores uindictam inducat: quomodo hoc loco ab Apostolo dicit a deo noui testamenti uindictam impijs hominibus inferendam? Vnde monstratur unum eundemq; deum esse noui & ueteris testamenti. Item incipit ad partem gentiū loqui, dicitq; dei iram per euangeliū reuelari siue per naturæ testimonium: nouerunt em̄ homines & beneficia & plagas expectare de cœlo. c ¶ Super omnem impietatem &

Act. 16. g et 16. d Iacobi. 4.

Heb. 11. a

A

tatem ꝛ iniusticiam hominum. Tres esse uidentur impietates. Prima & maxima in deum, quæ aut per blasphemiã aut per idololatriam admittitur. Secunda in parẽtes, aut
Leuit.20 iniuria aut cõtemptus: sicut scribitur in Leutico. Si quis dormierit cum uxore patris sui, morte moriatur: ambo impietatem fecerunt.
Tertia ĩ extraneos: ut
ps.31.b est illud: Et tu remisisti impietatem cordis mei. Et plura alia, quæ enumerare perlongum est. Siue omnis ipietas, ad diuersas idolorum culturas referenda est: ut impietas quasi ad iniuriam dei: iniusticia uero ad omnia peccata pertinere uideatur. a ¶Eorum qui veritatem dei in iniusticia detinent. Veritatem nominis dei iniusticia indignæ materiæ detinente dolorẽ. Item scientes delinquunt, qui dei ueritate agnita iniuste agũt.
b ¶Quia quod notum est dei. Ostendit quomodo omnis homo naturalem habẽs intellectum, agnoscit esse insequẽdam substãtiam inuisibilem, quæ diuersas in hominibus artes & disciplinas operatur. Quo etiã exẽplo inuisibilis deus manifestatur hominibus, ex his operibus quæ operatus est & operatur: simul & mens trinitatis demonstrat imaginem, in qua generat insitum sibi uerbum & inseparabilem habet sibimet natum uerbum sapientia. Item quod potest naturaliter scire de deo quod sit, & qđ iustus sit. c ¶Manifestum est in illis. In conscientijs eorum. Omnis nãq creatura deum se nosse testatur: & ab alio factam indicat: cuius uoluntati sibi parere necesse sit. Si enim deus summum magnum est, inuisibilis, incomparabilis, incomprehensibilis, inæstimabilis: & qui super omnia sit: id est cui neq proponi aliquid neq possit æquari: siue magnitudine siue claritate uel potentia: manifestum est hoc nulli creaturæ posse competere, quæ & oculis uidetur, ratione colligitur, & æstimatione iudicatur. Maior autem omnibus per omnia nulla est creatura: quia omnes se alterutrũ uincunt. Alia enim magnitudine, ut cœlum, terra. Alia claritate, ut sol, luna uel stella. Alia altitudine: ut mare. Ita ergo per uidetur quia nullum elementum sit deus. Quod autẽ facta sint, mutabilitas eorum quæ non potest cadere in æternitatem demonstrat. Quod uero nõ seipsa fecerint, manifestum est: quia si seipsa fecerunt, iam erant anteq fierent ut se facere possent: quod ualde absurdum est dicere. Cum uero uariant, & ordines suos permutant: & alterutrũ cedunt: ostendunt se ab uno authore facta, & non suã, sed domini sui facere uoluntatem: cuius transgredi non possunt imperium. v ¶Deus enim illis manifestauit. Virtus enim eius occulta, ex his quæ palam sunt æstimatur. Si enim ea quæ uidentẽ, tam præclare ab eo facta sunt, ut quidam illa deos putarent & æterna asserere tentarent: quanto magis factorem sempiternum & omnipotentem & immensum esse intelligere potuerunt: scđm Sapientiæ librum dicentem. Ad cuius magnitudinem, creaturarum comparata, poterit ho-

a impietatem & iniusticiam hominum, eorum qui ue-
b ritatem dei in iniusticia detinent: quia quod notum
c d est dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manife-
e stauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea
f quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna
quoq eius uirtus & diuinitas, ita ut sint inexcusabi-
g les. Quia cum cognouissent deum, non sicut deum
b glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in
i cogitationibus suis: & obscuratum est insipiens cor
k l eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.
Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitu-
m dinem imaginis corruptibilis hominis: & uolucrum
n & quadrupedum & serpentium. Propter quod tradi-
o dit illos deus in desyderia cordis eorum in immundi-
p q ciam, ut cõtumelijs afficiãt corpora sua in semetipsis.
r Quia commutauerunt ueritatem dei in mendacium:
s & coluerunt & seruierunt creaturæ potius q creato-
t v ri: qui est benedictus in sæcula: amen. Propterea tra-
x didit illos deus in passiones ignominiæ. Nam fœmi-

næ eorum

B

rum creator uideri &c. e ¶Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quę facta sunt intellecta conspiciuntur. Tam euidenter intellecta sunt: ut conspecta dicantur. f ¶Sempiterna quoq eius virtus ꝛ diuinitas ita vt sint inexcusabiles: quia cum cognouissent deum. Siue per naturam, siue per factura & rationem.
g ¶Non sicut deũ glorificauerũt aut gratias egerunt. Pro eo qđ tales facti sunt, ut deum possint agnoscere si uelint.
b ¶Sed euanuerunt in cogitationibus suis. Putantes se dei magnitudinem in cogitatione posse comprehendere, euanuerunt in naturali sapore, creaturas pro creatore uenerati. i ¶Et obscuratum est insipiens cor eorum. Recedentes a lumine ueritatis. k ¶Dicentes enim se esse sapientes. Quasi qui inuenissent quomodo inuisibilis deus, per simulacrum uisibile coleretur. l ¶Stulti facti sunt: ꝛ mutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinẽ. Non intelligẽtes nullam similitudinẽ habere mortale immortalis, & incorruptibile sempiterni.
m ¶Imaginis corruptibilis hominis ꝛ volucrum ꝛ quadrupedum ꝛ serpentium. Non hominis solum, sed imaginis hominis: & nõ huius tantũ, sed etiam animalium. Hic Iouis cultores appellat, qui eum propter amores fœdissimos in ista asserunt transformatum: & idcirco se illi tales imagines consecrasse, in quibus libidini satisfecit.
n ¶Propter qđ tradidit illos deus in desyderia cordis eorum. In hoc quod deus tradidisse dicitur propriis desyderijs peccatores, ostendit non qđ ipse sit causa, sed qđ per longanimitatem & patientiam non inducendo uindictam, patitur eos scđm cordis sui agere uoluntatem: hoc facit uolens eos ad pœnitentiam conuerti. Item tradere in scripturis dicitur deus, cum non retinet delinquẽtes propter arbitrij libertatem: sicut in psalmo dicit: Et dimisi eos scđm desyderia cordis eorum. o ¶In immũdicia. Quæ est in turpibus ministerijs idolorũ. p ¶Vt contumelijs afficiant corpora sua. Dum sibi in sacramentis eorum, cauteria & combustiones infligunt. q ¶In semetipsis. Vt quasi amentes ipsi in se, suorum sint uindices delictorum. r ¶Quia commutauerunt veritatem dei in mendacium. Commutauerunt uere dei cultum in mendaciũ idolorum, quæ falso prodigijs coluerunt: & quodãmodo stultis mentiuntur esse quod non sunt.
s ¶Et coluerunt ꝛ seruierunt creaturę potius q creatori. Non solum dilexerunt, sed etiam seruierunt: sed quicũq alicuius creaturæ cupiditate uincitur, ipsi seruit. A quo enim quisq superatus est, huius & seruus est.
t ¶Qui est benedictus in sęcula. Cui si seruissent, fieri benedicti in sæcula potuissent. Qui enim fecerit uoluntatem dei, manet in æternum: sicut ipse manet in æternum. v ¶Propterea tradidit illos deus in passiones ignominię. Propter causas superius memoratas, in his flagitijs sunt dimissi. x ¶Nam fęminę eorum immutauerunt naturalem vsum in eum vsum, qui est contra naturam.

E Omnia peruerterunt in deum peruersi. Necp enim ordinem naturæ seruarunt: qui naturæ dereliquerunt authorem. Infandorum enim idolorum cultura, omnis mali causa est, initium & finis. a ¶Similiter autem & masculi relicto naturali usu fœminę exarserunt in desyderijs suis in inuicem / masculi in masculos turpitudinē operantes. Effrenata libido, modum seruare nō nouit. b ¶Et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes. Sic cucurrit ordo, ut qui dei obliti erant, nec se ipsos agnoscerent.

c ¶Et sicut non probauerunt deum habere in noticia. Non nescierunt, sed minime probauerunt. Ille em̄ probat se deū habere in noticia, qui semper illum in præsenti habens, peccare non audet. d ¶Tradidit illos deus in reprobū sensum. Non reprobā di sunt traditi in reprobum sensum.

e ¶Ut faciant ea quę non conueniunt: Homini facere. f ¶Repletos omni iniquitate / malicia. Iniquitatē & maliciam, principales causas ostendit ulciorū esse. g ¶Fornicatione / auaricia. Fornicationem autem & auariciam simul nuncupauit: quia utricp pene idololatria cōparat nequitiæ. b ¶Plenos inuidia / homicidio. Pulchre inuidiā homicidio sociauit: quia prima huius crimini ipsa materia ē.

G

næ eorum immutauerunt naturalē usum, in eum usum
a qui est contra naturam. Similiter autem & masculi
relicto naturali usu fœminæ: exarserunt in desyderijs suis in inuicem: masculi in masculos turpitudinem
b operantes: & mercedem quam oportuit erroris sui in
c semetipsis recipientes. Et sicut non probauerunt deum
d habere in noticia: trādidit illos deus in reprobum sen-
e f g h i k l m n o p q r s t v
sum: ut faciant ea quæ non conueniunt, répletos omni iniquitate, malicia, fornicatiōne, auaricia, nequitia,
plenos inuidia, homicidijs, cōtentione, dolō, malignitate: susurrones, detractores, deo odibiles, contumelioſos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos sine
affectiōne, absq; fœdere, sine misericordia. Qui cum
iusticiam dei cognouissent, non intellexerunt: quoniā
f qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

CAPITVLVM II

f PRopter quod inexcusabilis es o homo omnis qui iudicas. In quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas. Eadem enim agis
5 quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium dei est
scd'm ueritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc o homo omnis qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea: quia tu effugies iudicium dei? An
a diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiam

H

Ca. II

PRopter qđ inexcusabilis es o homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum teipsum condemnas. Eadem enim agis quę iudicas. Omnes huiusmodi q dijudicabant, maxime tamen hi qui habent in reprehendendo iudicium iudices & domini, conueniuntur. Naturali enim iudicio dignam factis profert unusquisq; sententiam: omnesq; nouerunt, & innocentiam mereri premiū, & maliciam habere supplicium. 5 ¶Scimus enim quoniam iudicium dei est ſm veritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc o homo qui iudicas eos qui talia agunt & facis ea: quia tu effugies iudicium dei? Scd'm ueritatem erit iudicium, quo iudicabuntur huiusmodi qui condemnare in alijs potuerunt quæ ipsi committere non timuerunt. Si enim tu peccator, peccatorem tibi similem iudicas: quanto magis deus iustus te iudicabit iniustum? ne illi mala placere & displicere bona forsitan uideantur: Quippe quem sine personarum acceptione nec amicis suis, nec angelis legimus pepercisse peccantibus. Humanum autem iudicium multis modis corrumpitur. Amore, odio, timore, auaricia sæpe iudicij integritas uiolatur: & contra iusticiæ regulam interdum misericordia inclinatur. a ¶An diuitias bonitatis eius & patientię & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiam te adducit. Hic aperte monstratur quare peccatori desyderia cordis sui dimiserit deus:

f ¶Contentione. Contentio est, ubi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & ubi iam non ueritas quæritę, sed proximus fatigatur. k ¶Dolo. Occulta malicia, blandis sermonibus adornata. l ¶Malignitate. Maliciæ uotum, uel opus, malignitas appellatur.

m ¶Susurrones. Murmuratores, non in faciem, sed in aurem loquētes. n ¶Detractores / deo odibiles. Nihil est enim tam odibile deo cp̄ idololatria: cui per similitudinem eradicandi pœna detractionis scripta coniungitur.

o ¶Contumelioſos. Qui ueloces sunt in uerbis iniuriæ. p ¶Superbos / elatos / inuentores malorū. Qui uult supergredi quod est, superbus est, sicut diabolus perdit seipsum quod est. Qui enim super alios uult esse, hic infra se fiet: & ideo sequitur. Inuētores malorum: quia semper superbia excogitat & inuenit mala: sicut author superbiæ per elationem suam inuenit sibi malum quod ante non fuerat. Elatus autem dicitur, qui effertur super mensuras suas. q ¶Parentibus non obedientes. Veri parentes sunt, qui per semen uerbi generant in lucem filios ad uitam æternam. r ¶Insipientes / incompositos. Qui a fonte sapientiæ recesserunt, necesse est ut inordinate ferantur. s ¶Sine affectione absq; fœdere. Affectio est adimpletio charitatis. t ¶Sine misericor /

A deus: & cum possit prohibere peccantem, uel inferre uin dictam, mauult conuerti ad pœnitẽtiam. Item nunquid propterea tibi de impunitate blandiris, quia deus in præsenti non reddit: & tu longitudinem temporis & abundantiam bonitatis intuens, putas iam non esse iudicium? Audi scripturæ sententiam: Non tardat dominus promissis, sed patienter agit propter uos, nolens aliquẽ perire, sed omnes ad pœnitentiam conuerti. Bonus est expectãdo, iustus est puniendo. Vnde admonet propheta: Ne tardes cõuerti ad dominum, neq; differas de die in diem: subito uenit ira eus, & in tẽpore uindictæ disperdet te. Et iterum. Ne dixeris peccaui, & qd accidit mihi triste: est enim altissimus patiens redditor. Multi se homines per patiẽtiam dei seducunt: qa non uult statim punire peccantes: putatur enim aut res humanas minime curare, aut culpas indulgere quia differt. Plærisq; etiam cõtra se calumniãtur, cur in præsenti non reddit: non intelligentes quod si ita fieret, nullus pene hominum remaneret: nec unq; de iniustis fierent iusti. Ideo autem hominibus uidetur deus diu expectare peccantes: quia nos cum parui temporis simus, annos centum æternitatem putamus: Ille autem apud quẽ mille anni pro uno sunt die, centum annos unius horæ suæ spacio non coæquat: quapropter hoc paruum est apud eum: cum etiam homines soleant multo tempore correptionem sperare peccantium. a ¶Scõm duriciam autem tuam ⁊ impẽnitens coꝛ. Tu autem impudens æger, ad uulnera maiora abuteris ipso remedio: quia iuxta sentẽtiam beati Iob: Iob.24.d pœnitentiæ loco abuteris in superbiam. Vnde non agnita pietas maius tibi iudicium parat: ut uindictã sentiat qui misericordiam sentire contempsit. Iterum, omne eñ cor quod non sentit, induratur. Hoc enim modo indurauit deus cor Pharaonis. b ¶Thesauríças tibi irã in die ire ⁊ reuelatiõis iusti iudicij dei: qui reddet vnicuiq; ſm opera eius. In diem iudicij, iram tibi super iram ipse condis: qui die definito & certo tempore apparebit. c ¶His quidem qui ſm patientiam boni operis. Boni operis merces per pãtientiam expectatur: quia in præsenti uita non redditur. Per fidem enim ambulamus & non per speciẽ. Et tunc erit perfectum opus, si in finem usq; durauerit: quia qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. d ¶Gloꝛiam ⁊ honoꝛem ⁊ incoꝛruptionem. Gloriam, qua sancti fulgebũt ut sol. Honorem, filiorum dei quo nihil est maius: per quem etiam angelos iudicabunt. Incorruptionem uitæ perpetuæ. e ¶Quæꝛentibus vitam ẽternam. Qui per patientiæ opera quærit uitam æternam: ista omnia consequitur. Et qui habet hanc spem, in eo sanctificat se sicut & ille sanctus est. f ¶His autem qui sunt ex contentione. Audiant qui sæpe uicti, animositate contẽdunt, & timeãt in consuetudine pessima permanere, ne ista omnia super eos deputentur: Iam superius dictum est, contentiosum hunc esse specialiter qui aliquid contra conscientiam suam nititur defensare. g ¶Et qui nõ acquiescunt veritati: credunt autem iniquitati. Euangelicæ ueritati non credunt & cõsentiunt iniquitati, ut relicto creatore, deseruiãt creaturæ. b ¶Ira ⁊ indignatio. In iudicio pœnæ sunt. i ¶Tribulatio ⁊ angustia. Cõscientiæ & infructuosæ pœnitentiæ, sicut scriptum est: Tunc discent intra se pœnitentiam agẽtes & per angustiam spiritus gementes. Item hucusq; sermo dirigit ad omnes naturali obnoxios legi: In quo etiã iudæi pariter cõtinentẽ. Idcirco aũt iudæo gẽti li anteferẽ: qm̃ præter naturalẽ legẽ & Moysi, legem scriptam habẽt. k ¶In omnem animã hominis operãtis malũ: iudei primũ ⁊ greci. Animæ pœnam Apostolus comminatur ꝓpter hæreticos, qui solam carnẽ delinquere dicũt: & animã negant posse peccare. Siue anima pro toto homine dicitur, sicut in Genesi: Iacob cum septuaginta animabus ægyptum introisse refertur. l ¶Gloria autem ⁊ bono: ⁊ pax omni homini operanti bonum. Gloria contra iram, honor contra indignationem. Et quod supra incorruptionem, hic pacem appellat. m ¶Judeo primum ⁊ greco. Quod supra animam, hic hominem nominanit. Primum autẽ pro quidem ponit. Siue primũ credulitatis tempore non honore. n ¶Non est enim personarum acceptio apud deum. Ergo nec gentes sibi de ignorantia falsa: nec iudæi de legis circumcisione & priuilegio blandiantur.

Ecli.5.b

Ibidem

a tentiam te adducit? Secũndum autem duriciam tuam
b & impœnitens cor, thesaũriças tibi irã in die iræ & re-
uelationis iusti iudicij dei: qui reddit unicuiq; secundũ
c opera eius. His quidẽ qui secundũ patientiã boni ope-
d ris, glõriam & honorem & incorruptionem qũærenti-
e bus uitam æternam. His aũtem qui sunt ex contentio-
f ne: & qui nõ acquiescunt ueritati: credunt autem iniqui-
g tati: irã & indignatio, tribulatio & angustia: in õmnem
h animam hominis operantis malum: iudæi primum &
i græci. Gloriã autem & honor & pax omni operãti bo-
m num: iudæo primum & græco. Nõn enim est acceptio
n personarum apud deum. Quicũq; enim sine lege pec-
o cauerunt, sine lege peribunt. Et quicũq; in lege pecca-
p uerunt, per legem iudicabuntur. Nõn enim auditores
legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustifica-
q buntur. Cũm enim gentes quæ legem non habent, na-
r turaliter ea quæ legis sunt faciunt: eiusmodi legem non
s habẽtes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scri-
t ptum in cordibus suis, testimonium reddente illis con-
scientia

o ¶Quicũq; enim sine lege peccauerunt/sine lege perí-
bunt. Et quicũq; in lege peccauerunt/ per legem iudicabun-
tur. Sine lege literæ, in lege naturæ: hoc loco, peribunt & iudicabuntur: unum uoluit intelligi: quia & qui perit, per dei iudicium perit: & qui iudicatur, peccator perit: sicut scriptum est: Quia peccatores peribunt. Nam & similes illos facit dicẽdo: Non auditores tantũ legis iustos esse sed factores. Et paulo inferius, dicit gentes in die dñi iudicãdas. Quis enim dubitat tam sub lege positos q̃ sine lege degentes, nisi Christum crediderint perituros? ps.36.g

p ¶Non enim auditoꝛes legis iusti sunt apud deum sed factoꝛes legis iustificabuntur. Reddit rationem quare nõ sint gẽtibus meliores. Vnde & nobis timendum est, ne audientes legem & non facientes, cum gentibus pereamus: sicut ipse alibi dicit: Ne cum hoc mundo damnemur. q ¶Cum enim gentes quę legem non habent. Ne quis forte diceret, legem non habent: ad quã formam poterunt iudicari. r ¶Naturaliter ea quę legis sunt faciũt Siue de his dicit, qui naturaliter iusti fuerũt ante legem: siue qui etiam nunc boni aliquid operãtur. s ¶Eiusmodi legem non habentes/ipsi sibi sunt lex. Ostendit illos non esse sine lege, ut & gentes inexcusabiles faciat, & iudæis de proprietate gloriam tollat. t ¶Qui ostendunt opus legis scriptum in coꝛdibus suis/testimonium reddente illis conscientia ipsoꝛum. Natura agit legem in corde per conscientiæ testimonium: siue conscientia testatur legem habere timendo dum peccat: & uictis gratulando pec-

E catis,etiam si nullum hominũ uereatur ipse qui peccat. a ¶Et inter se inuicem cogitationum accusantium:aut etiã defendentium in die cum iudicauerit deus occulta hominũ. Dicit altercationes cogitationum esse,cum quid faciendum uel non faciendum,diutina deliberatione decernimus: & secundũ hoc nos in die dñi iudicãdos:quia bonum malumue non ignorasse probamur. Siue conscientia & cogitationes nostræ erunt in die iudicij ante oculos nostros tanq̃ quædam historiæ cognoscẽdæ: aut ipse nos accusabunt aut etiam excusabũt, sicut scriptum ps.49.d est:Arguam te & statuam eam contra faciẽ tuã. b ¶Scõm euangelium meum per iesum christum.Scd̃m quod annuncio per Iesum christum iudicabit deus. c ¶Si autem iudęus cognominaris. Hic cõuertit se ad iudæos, docens opere nõ nomine tm̃ debere esse iudæum: eumq̃ esse uerum,cuius occulta sunt bona. d ¶Et requiescis in lege. Confidis uel securus es.

e ¶Et gloriaris in deo & nosti uolũtatem eius.Gloriaris te solũ nosse deum,eiusq̃ uoluntatem agnoscere.

f ¶Et p̃bas vtiliora instructus per legẽ. Eligis maiora, & inter minora discernis.Quæ enim per naturam utiliora probantur, utiliora sunt per legem. g ¶Confidis teipsum esse ducem cęcorum. Quorũ cor obscuratũ est. h ¶Lumẽ eorũ qui in tenebris sunt. Ignorãtiæ. i ¶Eruditorẽ insipientiũ. Qui dei nõ habẽt sapientiã. k ¶Magistrũ infantiũ.Paruulorũ ætate uel sensu. l ¶Habentẽ formã scientię & veritatis in lege. Ad quã semper respiciẽs, errare nõ potes. m ¶Qui ergo alium doces/ teipsum nõ doces? Similiter gentibus dixerat:Qui enim alium iudicas,teipsum condẽnas? Qui in lege requiescis o iudæe, quare trãsgrederis legẽ? Qui gloriaris in deo: q̃re inhonoras deũ? Qui nosti uolũtatẽ eius: quare nõ obtẽperas ei⁹ uolũtati? Qui p̃bas utiliora:cur iutilia sectaris. Dux cæcorũ,quõ uiã non uides rectã? Si em̃ uideres: p̃ ipsam utiq̃ ambulares. Si lumẽ es aliorũ,cur nõ abijcis opa tenebrarũ? Eruditor insipientiũ,ut quid timorẽ dñi qui est initium sapientiæ,reliquisti? Magister infantium,quomodo puer es in sensu? Qui habes formam scientiæ veritatis in lege,quare nec ipse sequeris,nec alios sequi pessimo exemplo permittis? Quare non conuenit uita tua doctrinæ tuæ:& opus tuum destruit fidem tuam? Vnde fiet ut lex a te non custodita,non solum tibi nihil prosit, sed etiam maioris criminis reum,suum contemptorem obtineat. n ¶Qui prędicas non furandum/ furaris. Quidam dicunt abscõdendo ab hominibus furaris christũ. o ¶Qui dicis non mœchandum/ mœcharis. Non est una mœchia.Nam omne quod deo debet anima,si alicui præterq̃ deo reddiderit,mœchatur. p ¶Qui abominaris idola/ sacrilegiũ facis. Sacrilegiũ est qd̃ proprie in deũ cõmittit: quasi sacro sancti uiolatio. Itẽ in hoc inquit in quo committis sacrilegium, idololatra esse monstraris. q ¶Qui in lege gloriaris/ p̃ p̃uaricationẽ legis deũ inhonoras. Exponit sacrilegiũ qa dicit r ¶Nomẽ em̃ dei p̃ vos blasphemat̃ inter gentes. s ¶Sicut scriptũ est. In Esaia. Esa.52.b Præposterato ordine ante posuit testimonium & diceret scriptũ, Ita em̃ dicẽtis sermo dilapsus est,ut quod ex propria intentione dicebat: eodem sensu scriptum reppererit. Vel reuera, quoꝝ iniustis actibus nomen dei fuerat blasphematum:sicut scriptũ est:Polluerunt nomen meũ inter gentes:dum dicũtur populus dei,inter quas gentes captiui, suis peccatis faciẽtib⁹ morabant̃.Item,sicut ait:Per bona opa uestra benedicit̃ deus: ita nunc nõ recte cõuersantibus blasphemat̃. t ¶Circũcisio quidẽ p̃odest si legem obserues:si autẽ p̃uaricator legis es: circũcisio tua p̃putium facta est. Quomodo nihil est si prodest? Prodest tẽpore suo signũ: prodest si iusticia cuius est signaculũ,adsit. Cæterũ sine illa superfluũ erit:siue qa uiuere faciebat iudæũ, & infantia exterminari anteq̃ saperet: siue quia in lege facit esse

F

a scientia ipsorum:& inter seinuicem cogitationum accusantium,aut etiam defendentium,in die cum iudicabit
b deus occulta hominum secũndum euangelium meum
c per iesum christum. Si autem tu iudæus cognomina-
d ris: & requiescis in lege: & gloriaris in deo: & nosti
e uoluntatem eius: & p̃bas utiliora instructus per le-
f gem:cõfidis teipsum esse ducem cæcorum: lũmen eo-
g rum qui in tenebris sunt:eruditorem insipientium:ma-
h gistrũ infantium,habentem formam scientiæ & ueri-
i tatis in lege.Qui ergo alium doces,teipsum non doces.
k Qui prædicas non furandum, furaris. Qui dicis non
l mœchandum,mœcharis. Qui abominaris idola, sacri-
m legium facis. Qui in lege gloriaris, per prævaricationẽ
n legis deum inhonoras.Nomen enim dei per uos blas-
o phematur inter gentes: sicut scriptum est. Circũcisio
p quidem prodest si legem obserues. Si autem prævari-
q cator legis sis,circumcisio tua præputiũ facta est.Si igi-
r tur præputium iusticias legis custodiat:nonne præpu-
s tium illius in circumcisionem reputabitur? Et iudicabit
id quod ex natura est præputium legem consũmans,
t te,qui per litteram & circumcisionem prævaricator le-
u gis es. Nõ enim qui in manifesto iudæus est:neq; quæ

in manifesto

H

quia perspecta inuenitur carnis circumcisione cessante, ueram illam cordis esse uenturam. Et prævaricator legis est, dum non sequitur id quod ibi prædictum est.

v ¶Si igitur p̃putium iusticias legis custodiat: nonne p̃putiũ illius in circũcisiõe reputabitur? Visibilia indigẽt inuisibilib⁹, inuisibilia nõ indigẽt uisibilib⁹: eo qd̃ uisibilia imago sunt inuisibilium:& inuisibilia ueritas sint uisibilium:ideo circũcisio carnis, indiget cordis. Circũcisio autem cordis,non indiget carnis:quia imagine non indiget ueritas:imago autem indiget ueritate. Quæritur sane:quare sit data circumcisio,si per seipsam non prodest. Primum,ut agnosceretur dei populus inter gentes. Deniq̃ quando ,soli erant in eremo, circumcisi non fuerunt. Siue ut corpora eorum agnoscerentur in bello. Nam quod in tali membro signantur,hæc causa est. Primum, ne aliud membrum aut debile fieret, aut turpe quod publice uideretur. Iterum, propter gratiæ promissionem, in qua erant per castitatem placituri. Siue ut christus significaretur ex eius semine nasciturus:ad quem futura erat ista carnalis,quæ spiritualem habebat afferre: Cuius typum gerens Iesu naue, populum secundo circumcidere iubetur. x ¶Et iudicabit id quod ex natura est p̃putio legem consummans te qui per literam & circumcisionem p̃uaricator legis es. Siue dum literæ circumcisionem sectaris, circumcisionem spiritus accipere dedignaris: siue non sequendo quod lex dicit:hoc est ut christo credens,uerã circũcisionẽ acceperis.

y ¶Non enim qui in manifesto iudęus est, neq; qui in manifesto in carne circumcisio: sed qui in abscondito iudęus est.Ipse est uerus.Omnia enim quæ antea circa exteriorem hominẽ gerebantur,figurã interioris habebant.

Et circũcisio

A

Deu.30.b

Phil.3.d

§ ¶Et circumcisio cordis. De qua scriptum in lege est: In nouissimis diebus circumcidet deus cor tuum, & cor seminis tui, ad dominum deum tuum amandum. Et iterum: Circumcidite uos deo uestro, & circumcidite præputium cordis uestri. laus non ex hominibus sed ex deo est. Nō secundum litteram legis, sed secundum nouum testamentum: quod interiora quærit, quæ solum uidet deus. Ca. III

Quid ergo amplius ē iudæo: aut quę utilitas circumcisionis? Multum quidem per omnē modum. Ex persona iudæi interrogātis dicit: respōdēte Apło, multū quidē secūdum omnem modum. Ideo autē multum interest: non quia circumcisionem in carne acceperūt, sed quia credita sunt illis eloquia dei. Item reddit rationem, quod lex contempta non prosit: & quod carnalis circūcisionis prærogatiua, nullis operib⁹ fulta, sit uana. Interrogat quid ampli⁹ habeat iudæus. Ex cuius persona respondet: Multum per omnem modum. Nam si ipsius sensus est: multū per omnem modum: & omnis homo mendax: quomodo postea contrauenit dicens: Si autem iniquitas nostra iusticiam dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus deus? Absit, &c. Postremo, quomodo iudæos nihil amplius habere confirmat, si hic multum habere cōmemorat? d ¶Primū quidem quia credita sunt illis eloquia dei. Hoc estis dicturi: primum, quod credita sunt illis eloquia dei: & gentibus nulla. e ¶Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas eorum fidem dei euacuauit? Absit.

Geñ.12.a

Fidem promissorū, cū sit dictū Abrahæ: Quia in semine tuo benedicentur omnes gētes. f ¶Est autem deus uerax: omnis autem homo mendax. Hic omnis, pro maxima

Phil.2.c
2.Timo.4.b

parte dicit: sicut: Omnes sua quærunt. Et: Omnes me dereliquerunt. Lucas est mecū solus. g ¶Sicut scriptū est: Ut iustificeris in sermonibus tuis: et vincas cum iudicaris. In psalmo quinquagesimo. Hoc testimonium ita posuit pars aduersa, quasi diceret: Propterea ego peccaui, ut tu iustus appareas, me iudicādo. Sed uerus sensus sic se habet: quia promiserat se deus sine personarū acceptione in peccantibus uindicare: & quidam eius patientiam mendacium iudicabant: uincit cum iudicauerit, quando eorum facta punietur: in quibus nemo putauerat uindicari. Aliter: Probasti te curam de hominibus habere: qui per prophetam, mea abscōdita reuelasti: & uicisti eos qui te incuriosum humanorum actuum esse confingunt. Huc usq; obiectio cucurrit: iam incipit Apostolus respondere. h ¶Si autem iniquitas nostra iusticiam dei cōmendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus? Inquam est, si in illis uindicat: qui ideo peccauerunt, ut illis iustior appareret. Item nō qđ nostra iniquitas addat iusticiam deo, sed in tempore quando in iudiciū cum deo uenimus, nō obseruantes præcepta eius, promissionum retributionē fraudam⁹. Vnde ostendit deus uerax: quia quæ promisit sanctis, peccatoribus nō dat. i ¶Qui infert iram. Vt in diluuio & Sodoma, ita in iudicio. k ¶Scōm hominē dico: Absit. Scām te, qui taliter sentis. l ¶Alioquin quomō iudicabit deus hunc mundum? Quia iusticia damnabit iniusticiam: si secundū te, humana iniquitate sit iustior. m ¶Si enī ueritas dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius. Hoc est, creuit. n ¶Quid adhuc et ego? Hoc est, insuper iudicor ego quicūq; mētior homo, q laudari deberem, si meo mēdacio, dei ueritas cōprobat. o ¶Tanq; peccator iudicor, et nō sic vt blasphemamur: & sicut aiunt quidā nos dicere. Vt qui me ita iudicat quasi peccantem, & nō sicut quidā nos aiunt dicere: qđ quanto maiora mala fecerim⁹, tanto maiora bona recipiamus. p ¶Faciamus mala, vt veniant bona. Hoc fortassis ideo putabant: quia non intelexerunt qđ qdā dicebat: Vbi abundauit peccatū, superabundauit gratia. Roma.5.d q ¶Quorū damnatio iusta est. Quid iustius, q̄ ut hanc pœnam sentiāt, quā nos negare mentiti sunt; qui nihil magis q̄ iustum dei iudiciū prædicamus. r ¶Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaq; Causati enim sumus iudęos et gręcos omnes sub peccato esse. Nos ex iudæis nullam unde maiores simus inuenio causam. Hoc enim inuestigauit ratio, sub peccato esse & iudæos & græcos: quod non ratione sola colligimus, sed etiam de iudæis testimonio comprobamus. Item hoc ostendit: quomodo iudæi licet legem & prophetas haberent, nihil tamen amplius q̄ gentes habeant: quia omnes similiter peccauerunt, & egent gloria dei. s ¶Sicut scriptum est: Quia non est iustus quisq;. In psalmo tertio decimo. Psalmus iste unde hoc testimoniū sumptum est, de insipiente loquitur: quod testimonium in aduentu Christi, præcipue ostendit impletum, tempore scilicet passionis, quo nullus iustus cum pateretur, puto inuentus sit. t ¶Non est intelligens: non est requirens deum. Qui non requirit fundamentum, necesse est ut declinet. v ¶Omnes declinauerunt. Qui non intelligit, non requirit: seu ideo, non intelligit: quia non quærit. Deus autem tunc requiritur, cum eius uoluntas inquiritur: quia omnis qui peccat, nō uidit eum, nec cognouit eum: eo quod qui peccat, domini sui non cognoscit uoluntatem. Nam & uulgo nescire dicitur, cui⁹ uoluntas ignorata est. x ¶Simul inutiles facti sunt. Inutiles ad opus, ad quod fuerunt procreati.

B

C

D

C a ¶ Non est qui faciat bonum non est vsq; ad vnum. Nec Apostolus. Item si non est qui faciat bonum, quomodo inferius, plæbem suam arguit, deuorantes, & inopum consilium confundentes? Plæbs enim dei non erat, si bonum non faciebat: maxime cum iusta ibidem generatio appelletur. Hoc magis ad psalmi expositionem pertinet, q̃ ad Apostoli causam.

b ¶ Sepulchrum patens est guttur eorum. Fœtore doctrinæ suæ & adulatione contaminans, & interficiens audientes. Ideo enim sepulchrum diligenter clauditur, ne adhuc uiuentib⁹ exhalatione sua generet pestem.

c ¶ Linguis suis dolose agebant. Aliud ore promittentes, aliud corde uolutantes.

d ¶ Venenum aspidum. Horum serpentium pessimum dicit esse uenenum.

e ¶ Sub labijs eorũ. Hoc est, in corde.

f ¶ Quorum os maledictione. Non est uni⁹ generis maledictio. Quicquid enim malo uoto dicitur, sine dubio maledicitur.

g ¶ Et amaritudine plenum est. Amaritudo contraria est dul-

D cedini uerborũ dei.

a nõn est qui faciat bonum: non est usq; ad unum. Se-
b pulchrũm patens est guttur eorum: lingúis suis dolose
c
d
e
f agebant: uenẽnum aspidum sub labijs eórum. Quó-
g rum os maledictione & amáritudine plenum est: uelo-
h ces pẽdes eorum ad effundendum sanguinem. Con-
i tritiõ & infœlicitas in uijs eorum: & uiam pacis non co-
k gnouerunt: nõn est timor dei ante oculos eorum. Sci-
l mus áutem quoniam quæcunq; lex loquitur: his qui in
m
n lege sunt, loquitur. Vt õmne os obstruatur: & subditus
o fiat omnis mundus deo: quiá ex operibus legis non iu-
p stificabitur omnis caro coram illo. Per legẽm enim co-
q gnitio peccati. Nunc autẽm sine lege iustitia dei mani-
r festata est, testificáta a lege & prophetis. Iustitiá autem
s dei per fidem Iesu Christi, in omnes & sup omnes qui
t credunt in eum. Non énim est distinctio. Omnes enim
v peccauerũt & egent gloria dei. Iustificáti gratis per gra-
x tiam ipsius, per redemptionẽ quæ est in Christo Iesu:
y
z quẽm proposuit deus prõpiciatorem per fidem in san-
a guine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ prõpter re-
b missionem præcedentium delictorum in sustentátio-
c ne dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore:
ut sit ipse

b ¶ Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Siue simpliciter homicidas dicit: siue interficientes animas adulando. Vnde in actibus apostolorum dicit Pau-
Act.20.f lus: Mundus sum ab omni sanguine. Non enim subterfugi, quo minus uobis annunciarem omne consilium dei.

i ¶ Contritio et infelicitas in vijs eorum: et viam pacis non cognouerunt. Conteruntur & infœlices fiunt animæ in doctrinis eorum, uel in exemplis conuersationis eorum.

k ¶ Non est timor dei ante oculos eorum. In timore dei concluſit: qui si timorem dei semper ante oculos habuissent, non utiq; deliquissent. Necq; enim audet seruus domino præsente peccare.

l ¶ Scimus autem quoniam quecunq; lex loquitur: his qui in lege sunt / loquitur. Ne dicerent, hæc in psalmo de gentibus dicta, ostendit quæ in lege dicta sunt: his qui in lege sunt, loqui. Quæritur sane, quomodo iudæi dixerunt deum non esse. Non utiq; uerbo dixerunt, sed opere. Nam confitentur quidẽ se nosse, factis autẽ negant. Ergo gentes hic nõ appellat: qui iam de illis talia dixerat in propria causa.

m ¶ Vt omne os obstruatur. Non solum gentiũ, sed etiam iudæorũ: dum nõ habent unde gloriari possint.

n ¶ Et subditus fiat omnis mundus deo. In confessione peccati.

o ¶ Quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Modo non iustificatur. Siue opera legis, circumcisionẽ dicit, sabbatum, & cæteras cerimonias: quæ non tam ad iusticiam, q̃ ad carnis lætitiam pertinebant. Item non cõtraria sibi dicit Apostolus, superius dicens: Qui ostendunt opus legis in cordibus suis: Et nunc dicit: Ex operibus legis non iustificari omnem carnem. Carnem accusat, cuius prouidentia legi dei subijcere nõ potest. Lex enim ostendere nouit peccatum: non tamen ostendit qualiter debeat obseruari: & iterum punire noxia, non dans ueniam pœnitenti: Christus autem remissionem peccatorum donat credentibus: & docet quomodo debeant carnis uitia uitari, atq; prudentia resecari.

p ¶ Per legem enim cognitio peccati. Non remissio est peccati, sed cognitio. Ideo enim per legem quid sit peccatum, agnoscitur: quia aut in obliuione erat lex naturæ: aut ante legem litteræ, leuiora quæq; non cognoscebantur esse peccata: id est, quæ alijs non nocebant: ut concupiscentia, ebrietas, & cætera huiusmodi.

q ¶ Nunc autem sine lege iustitia dei manifestata est. Hoc est q̃d dicit: quia iustitia quæ in christo manifestanda erat, in lege naturali non erat cognita. Testimonia autem legis Moysi & prophetarum, annunciatione prædicantur. Item sine lege litteræ iustitia manifestata: quæ nobis gratis a deo donata est: nõ nostro labore quæsita: & apertius per exẽpla Christi, euidentiora patefacta, quæ latebant in lege.

r ¶ Testificata a lege et prophetis. Siue iustitia hæc prædicata est a lege & pphetis: in nouissimis temporib⁹ esse uentura: siue cognitio peccati, a lege & prophetis testimonium accepit.

s ¶ Justicia autẽ dei per fidem iesu christi in omnes et super omnes qui credunt in eum. Iusticia, qua credit Christo.

t ¶ Non est est distinctio. Inter iudæum & græcum.

v ¶ Omnes enim peccauerũt et egent gloria dei. Quia non habent suam.

x ¶ Justificati gratis per gratiam ipsius. Sine ulla operũ actione per baptismum, quod omnibus non merẽtibus gratis peccata donauit.

y ¶ Per redemptionem que est in christo iesu. Qua nos redemit sanguine suo de morte: cui per peccatum uendi-
ti fueramus, secundum Esaiam dicentẽ: Peccatis uestris Esa.52.a
uenundati estis. Quam mortẽ Christus uicit: quia non peccauit. Omnes autem rei eramus morti: cui se ille indebite tradidit, ut nos suo sanguine redimeret. Vnde propheta prædixerat: Gratis uenundati estis: & sine pecunia Esa.52.a
redimemini. Hoc est, quia nihil pro uobis accepistis, & Christi estis sanguine redimendi. Simul illud notandũ: quia redemit nos, non emit: quia ante per naturam ipsi-
us fueramus, licet simus nostris ab eo alienati delictis. Tunc sane fructuosa erit redemptio nostra, si peccare cessemus.

z ¶ Quem proposuit deus. In promptu ante oculos omnium posuit: ut qui redimi uult, accedat.

a ¶ Propiciatorem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ. Vt propicietur eis qui credunt se eius sanguine liberandos.

b ¶ Propter remissionem precedentium delictorũ. Propterea passus est Christus, ut propositum dei sedaret: quo tandem punire decreuerat peccatores.

c ¶ In sustentatione dei / ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore. Vult ostendere deum quidem ad hoc expectasse, ut tandem se corrigerent delinquentes.

Illos uero

A Illos uero male usos patiẽtia dei, in maiora ꝓlapsos esse peccata. Vnde Iob ille iustissimus suo tempore ait de pec
Iob.24.b catore: Dedit ei deus locum pœnitentiæ: & ille abutitur eo in superbia. a ¶Ut sit ipse iustus et iustificans eum qui ex fide est iesu christi. Qui solus iustus inuentus est, & quem ipse iustifi/cauerit: non ex ope/ribus, sed ex fide.

a ut sit ipse iustus & iustificans eum, qui ex fide est Iesu
b Christi. Vbi est ergo gloriatio tua? Excusa est. Per
c quam legem? Factorum? Non. Sed per legem fidei.
d Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine
e operibus legis. An iudæorum deus tantum? Nonne &
f gentium? Immo & gentium. Quoniamquidem unus
g est deus qui iustificat circumcisionem ex fide, & præ-
h putium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem?
Absit. Sed legem statuimus. Ca. IIII

l Quid ergo dicemus inuenisse Abraham pa-
m trem nostrum secundum carnem? Si enim
n Abraham ex operibus legis iustificatus est:
habet gloriam, sed non apud deum. Quid
o enim dicit scriptura? Credidit Abraham deo: & re-
p putatum est illi ad iusticiam. Ei autem qui operatur:
q merces non imputatur secundum gratiam, sed secun-
r dum debitum. Ei uero qui non operatur: credenti au-
s tem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius
t ad iusticiam secundum propositum gratiæ dei: sicut &
v Dauid dicit, beatitudinem hominis cui deus accepto
x fert iusticiam sine operib⁹: Beati quorum remissæ sunt
y iniquitates: & quorum tecta sunt peccata. Beatus uir
z cui non imputauit dominus peccatum.

Beatitudo ergo

B ¶Arbitramur enim iustificari hominẽ per fidem sine operibus legis. Certi sumus, uel iudicamus. Abutuntur quidam hoc loco ad destructionem operum iusticiæ, solam fidem posse sufficere affirmãtes: cum
1.Cor.13.a tamẽ alibi dicat Apostolus: Si habuero omnem fidem, ita ut mõtes transferã: charitatẽ autẽ non habeã, nihil mihi prodest. In qua charitate, alio loco legis asserit plenitudinem contineri dicẽs: Plenitudo legis est charitas. Qđ si hæc eorum sensui uidentur esse contraria: sine quibus operibus legis, Apostolus iustificari hominem per fidem dixisse credendus est, scilicet circũcisionis uel sabbati, & cæterorum huiusmodi: non absq; iusticiæ operibus: de quibus beatus Iaco-
Iacobi.2.d bus dicit: Fides sine operibus mortua est: hic autem de illo dicit: qui ad christum ueniens sola cum primum credit fide saluatur. Addendo autem, operibus legis: ostendit esse etiam gratiæ opera. f ¶An iudæorum deus tñ? Nonne & gentiũ? Nunquid iudæos solos dei creauit: aut de illis solis curam gerit? Nam & gentes peccauerunt & uos: & si uos conuertimini, & illi. Si uobis uenit christus ex lege promissus, & illis. Nam & frequenter prophetæ etiam de iudæorum uocatione dixerunt. g ¶Immo & gentium. Pulchre modum seruauit in uerbis. Immo dixit: ut ostenderet magis gentes quãuis non erant circũcisi. Et Abraham ante circũcisionem iustus. Et reddit rationem ne iudæos excludere uideretur. h ¶Quoniamquidem unus deus qui iustificat. Vtriq; uni deo & uni christo credidistis. i ¶Circũcisionem ex fide/ꝓputium per fidem. Ipsum est ex fide & per fidem: sed usus scripturarum hic est, ut in ijsdem causis mallent mutare q̃ repetere sermonem: sicut in Daniele scriptum est: Propter Abraham seruum tuum & Isaac dilectum tuum, & Israel sanctum tuum. k ¶Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus. Non contraria sibi Apostolus dicit, superius asserens exclusam esse umbram & typum legis præsenti ueritate: nunc autem infert approbare se legem in quo ipse testimoniũ perhibet. Abraham, non ex operibus legis, sed ex fide iustificatus est. Item, legem ergo quæ circũcidi præcipit supperfluam iudicamus. Absit. Immo stare faciamus, dum probamus uerũ esse qđ dixit: legem legi, testamentũ testamento: circũcisionem circũcisioni successurã.

C Ca. IIII

¶Quid ergo dicemus inuenisse Abraham Reuocauit illos ad caput circũcisionis: ut qđ initio constiterit adhibeat in toto. m ¶Patrem nostrum. Patrem scđm carnis circũcisionem. Nam fides in mente consistit.

n ¶Scõm carnẽ. Dicens scđm carnem, ostendit traducẽ carnis esse non animæ.

o ¶Si enim abrahã ex operibus legis iustificatus est. Si ex eo qđ se circũcidit iustificatus est, nihil illi deus donauit, sed ex se habuit gloriam. Aliter. Si iussa ꝓfecit, apud semetipsũ habet gloriam, non apud deũ.

D p ¶Habet gloriam sed nõ apud deum. Dicens: habet gloriam, sed non apud deum: ostendit eum ex operibus suis gloriam habere, & non ex deo. q ¶Quid enim scriptura dicit: Credidit abraham deo. Tam magna fuit fides abrahæ, ut & pristina ei peccata donarentur, & sola præ omni iusticia doceretur accepta: & tanto deinceps amore flagrauit: ut super omnia se opera præpararet. r ¶Et reputatum est ei ad iusticiam. Et ideo habet gloriam apud deum, scđm qđ lex probauit. s ¶Ei autem qui operatur/merces non reputatur ad gratiã/sed ꝑm debitum. Debitoris enim est facere quæ iubentur: & nisi paruerit, damnatur: si autem fecerit, non habet gloriam: quia inutilis adhuc seruus dicitur, qui nihil amplius q̃ præceptum est operatur. Aliter. Non illi gratis donatur iusticia, sed merces redditur operum pristinorum. t ¶Ei vero qui nõ operatur: credenti autem in eum qui iustificat impium/reputatur fides eius ad iusticiam. Conuertentem impium, per solam fidem iustificat deus, non opera bona quæ non habuit. Alioquin per impietatis opa fuerat puniẽdus. Simul attende, quia non peccatorem dicit iustificari per fidem, sed impium: hoc est nuper credentem asseruit. v ¶Scõm propositum gratię dei. Qui proposuit gratis per solam fidẽ peccata dimittere. x ¶Sicut et dauid dicit beatitudinẽ hominis. Magna beatitudo est sine labore legis & pœnitẽtiæ dñi gratiã promereri: sicut si quis aliquã dignitatẽ gratis accipiat. y ¶Cui deus accepto fert iusticiã sine operib⁹. Ad hoc fides prima ad iusticiã reputat, ut de preterito absoluat: & de præsenti iustificet: & ad futura fidei opa præparet. z ¶Beati q̃rũ remisse sunt iniq̃tates et q̃rũ tecta sũt pcã. Beat⁹ vir cui nõ iputauit dñs pcm. Qđ pœnitet, nõ tenet; & qđ tegit, nõ apparet; & idcirco minime iputat.

Quidam

E Quidam dicunt remitti per baptismum, tegi laboribus pœnitentiæ, non imputari per martyrium. Alij autem dicunt, remissis per baptismum peccatis, augeri charitatem in deo, quæ operit multitudinem peccatorum: & deinceps nō sinit imputari, dum bonis quotidie operibus, mala præterita superantur. a ¶ Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet: an etiam in præputio? Vult istam beatitudinem tribus temporibus assignare: Naturæ, & circumcisionis, & christianitatis.

b ¶ Dicimus enim: quia reputata est abrahæ fides ad iusticiā. Omnes enim confitemur & cōsentimus: ut quæ ratio de Abraham inuenerit, hoc de cæteris obseruemus.

c ¶ Quomodo ergo reputata est ei: in circumcisione / an in præputio? Videamus utrū circumcisio ex iusticia, an iusticia ex circumcisione sit nata.

d ¶ Non in circumcisione / sed in præputio. Quia ante iustus, q̄ circumcisus. e ¶ Et signum accepit circumcisionis. Ne dicerent: ergo superflue circūcisus est: signum ait esse iusticiæ, non augmentum. f ¶ Signaculum iusticiæ fidei quæ est in præputio. Signaculum accepit illius iusticiæ, quā præputiati fides meruit. Perfecta enim fuit, ut signaculum mereretur. Semper enim res plena signatur. Siue ut ostēderet: q̄ iustus & fidelis esset, qui dolorem sibi ex mandato dei non dubitauit inferre. Non putetis superfluum quod ab essentiarum domino iubebatur: sicut nec parricidium credidit impium, quod fons præceperat pietatis. g ¶ Ut sit pater omnium credentium per præputium: vt reputetur et illi ad iusticiam / et sit pater circumcisionis: non his tantum qui sunt ex circumcisione / sed et his qui sectantur vestigia fidei / quæ est in præputio patris nostri abrahæ. Vt omnes qui ex gentibus credunt, filij sint Abrahæ: dum & illis sola fides ad iusticiam reputatur: Erūt & ipsi circumcisi, sed corde. Siue quia in præputio iustus fuit, ut esset incircumcisorum pater: & circumcisus iustus permansit, ut circumcisorum iustorum fuerit pater. h ¶ Non enim per legem promissio abrahæ aut semini eius. Hic enim legem ipsam circumcisionem appellat: eo quod possit omne præceptum, lex intelligi. i ¶ Ut hæres esset mundi / sed per iusticiam fidei. Siue ut in semine eius, quod est Christus, benedicerentur omnes gentes: quæ illi in hæreditatē a patre sunt datæ. Siue ut cum eo recumbant gentes, in regno cœlorum. k ¶ Si enim qui ex lege hæredes sunt / exinanita est fides: abolita est promissio. Si illi soli ut uos uultis circumcisi hæredes sunt: nō impleuit deus promissum Abrahæ, ut pater esset multarum gentium: & si ita est, iam uidebitur deo sine causa credidisse. G

l ¶ Lex enim iram operatur. Quia iniustis est posita: & magis grauauit peccare uolentes, q̄ absoluit per scientiam cumulando delicta. Si enim cæci essetis, peccatum non haberetis.

m ¶ Vbi enim non est lex / nec præuaricatio: ideo ex fide vt secundū gratiam firma sit promissio omni semini: nō ei qui ex lege est solum / sed et ei qui ex fide est abrahæ: qui est pater omnium nostrum: sicut scriptum est: Quia patrem multarum gentium posui te. Cum ergo fides exinaniri non potest, nec promissio aboleri: non est ex lege hæreditas, sed ex fide. Lex enim nō donat peccata, sed damnat: & ideo non potest omnes gentes filios facere Abrahæ: quia secūdum quod omnes sub peccato inuenti sunt, omnes erant utiq; puniendi. Fides autem dimissis per gratiam peccatis, omnes credētes filios efficit Abrahæ: siue quia non est quæ præuaricetur, ubi lex nō est: siue non est quod uindicetur, ubi lex necessaria non est.

n ¶ Ante deum cui credidisti. Ante deū q̄ pater est omnium credentium. o ¶ Qui viuificat mortuos. Hic mortuos ad generandum dicit, ut præsenti conueniat causæ.

p ¶ Et vocat ea quę non sunt / tanq̄ ea quę sunt. Quāuis & in principio uocauerit quæ non erant, & statim esse cœperunt: tamen hic de filij desperata conceptione significat: quia iam non erant eis tempora generandi. q ¶ Qui contra spem in spe credidit. Contra spem naturæ est: ut centum annorum homo ex muliere æque iam fessa, quæ etiam in iuuentute sterilis fuisset: semen suum sicut stellas cœli crederet esse futurum. r ¶ Ut fieret pater multarū gentium: scōm quod dictum est ei: Sic erit semen tuum. Qui nec unius filij iam per se esse poterat pater. s ¶ Et non infirmatus est in fide. Quæritur quomodo Abraham iam emortuo corpore, filios de Cetura generauerat, qui de Sara ante nō potuit? Idcirco de Sara non genuit: quia & senex erat & sterilis: in illa uero quasi in iuuene, cursu naturæ, facile potuit generare.

t ¶ Nec cōsyderauit corpus suū emortuū: cum fere centum esset annorum / et emortuam uuluam sarę. Nihil naturæ consyderat fides: quia omnipotentem nouit esse qui dixit:

v ¶ In repromissione etiam dei nō hęsitauit diffidentia / sed confortatus est fide. Nec de se, nec de senectutis impossibilitate, nec de promissionis magnitudine dubitauit.

x ¶ Dans gloriā deo / plenissime sciens: q̄ quęcūq̄ promisit deus / potēs est et facere. Tanq̄ de præcepto gratias agens.

Ideo &

F

H

Ideo &

A a ¶ Ideo et reputatum est illi ad iusticiam. Quia tam perfecte & firmiter credidit. b ¶ Non est autem scriptum tantum propter ipsum: quia reputatum est illi ad iusticiam/ sed et propter nos quibus reputabitur. Non ut eius solum fidem sciremus, qua domino placuit: qui ideo etiam tentatus est, ut & ipse se nosset, & nos sequeremur.

c ¶ Credentibus in eum q̄ suscitauit iesum dominum nostrum a mortuis. Si tam perfecte crediderim⁹ Christum a mortuis resurrexisse: quomodo ille credidit corp⁹ suum posse ad generandū uiuificari iam mortuum. d ¶ Qui traditus est propter delicta nostra/ et resurrexit ppter iustificationem nostram. Qui morte sua, nr̄a peccata aboleuit: & in ea qualitate qua mortuus est, necessario resurgens apparuit: ut iusticiā credentium cōfirmaret. Ca. V

I Ustificati igitur ex fide. Pertractata causa quare nemo B eorū ex operibus iustificatus sit, sed omnes ex fide: quod exemplo Abrahæ probat: cuius se filios esse soli iudæi putabant: ostendit ratione, quod non genus nec circumcisio, sed fides faciat filios Abrahæ: qui ex sola prima fide iustificatus est. Qua ratione conclusa, pacem eos habere hortatur: quia nemo suo merito, sed omnes æqualiter dei gratia sunt saluati. f ¶ Pacem habeamus ad deum per dominum nostrum iesum christum. Vel subiecti simus utriq; deo: siue pacem dei non tantum sæculi habeamus. g ¶ Per quem et accessum habemus per fidem in gratia ista. Per quem accessimus prope, qui eramus longe. h ¶ In qua stamus. Qui ante iacebamus. i ¶ Et gloriamur in spe glorię filiorum dei. Gloriamur nos sperare filiorum dei gloriam possessuros. Tantumq; est quod speramus, quantum ex se nullus auderet: ne non spes, sed blasphemia putaretur: eo quod multis pro sua magnitudine incredibile uideatur.

k ¶ Non solum autem/ sed et gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem. Non solum in gloriæ spe, sed etiam in saluberrimis tribulationibus gloriamur, magnitudinē præmij cognoscentes: sicut Iacobus ait: Omne gaudium existimate fratres, & reliqua. Vnde & gaudere debemus aliquid pati pro nomine dei, ut acquiramus de tribulatione finienda præmium infinitum. Consyderatione enim præmij, nullum possumus condignum æstimare laborem. Nam & scimus homines propter aurum ultro se ad bestias deputare: quod tamen in æternum non poterunt possidere: quanto magis nos exemplo apostolorum in tribulationibus gaudere debemus? Quæ quidem cum sint temporales, æternam salutem acquirunt: & a doloribus liberant sempiternis. Cum multi propter spem paruæ salutis, & curam corporis, maximos sustinuerunt cruciatus: nec tamen perfectam possunt consequi sanitatem: quæ etiam si prouenerit, paulopost mor

a b Ideō & reputatum est illi ad iusticiam. Non est autē
c scriptum tm̄ propter ipsum: quia reputatum est illi ad
iusticiam, sed & propter nos quibus reputabitur: cre-
c dentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum domi-
d num nostrum a mortuis: qui traditus est propter de-
licta nostra, & resurrexit propter iustificationem no-
stram. Ca. V

e f I Vstificati igitur ex fide, pacē habeamus ad deum
g per dominum nostrum Iesum christum: p̄r quē
& accessum habem⁹ per fidem in gratiā istam in
h i quā stamus: & gloriāmur in spe gloriæ filiorū dei. Non
k solum autē, sed & gloriamur in tribulationib⁹: scien-
tes quod tribulatio patientiam operatur: patientia au-
l tem probationem: probatio uero spem. Spes autem
m non confundit; quia charitas dei diffusa est in cordib⁹
n nostris p̄r spiritum sanctum, qui datus est nobis. Vt
o quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus scd'm
p q tempus, pro impijs mortuus est? Vix enim pro iusto
r quis moritur: nam p bono forsitan quis audeat mori.
s Commendat autem charitatem suam deus in nobis:
t v quoniā si cum adhuc peccatores essem⁹, scd'm tempus

C

Christus

D

Roma. 7. c

b ¶ Non est autem scriptum tantum propter ipsum: quia reputatum est illi ad iusticiam/ sed et propter nos quibus reputabitur. Non ut eius solum fidem sciremus, qua domino placuit: qui ideo etiam te intercedente soluetur. Habemus ergo unde honeste & sine periculo gloriemur. Magna enim gloria est de imis ad summa crescere: de nihilo ad maxima peruenire: de limo ad cœlum: & de seruitute uocamur ad regnum: si tamen omni sæculi gloria & iucunditate contēpta: in illo solo quod nobis promittitur, gloriemur. Quod & si feceritis, tale est: quale si quis nūmo plumbeo contempto, gemmam regiam consequat: q̄q̄ nec sic sit digna comparatio: quia q̄tūis hic precium distet, tamen manet utriusq; corruptio: ibi ẏo incorruptibilibus corrupta, & æternis caduca mutantur.

l ¶ Probatio vero spem: spes autem non confundit. Spes futurorum omnē confusionem expellit. Vnde probatur non habere spem, qui præceptis cōfundit christi.

m ¶ Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris. Magnitudo beneficiorum excitat in se magnitudinem charitatis: quæ perfecta confidit, & timere non nouit. Item manifeste hoc ostendit: quia quæcūq; hominibus a deo patre donantur, per spiritum sanctum tribuuntur. n ¶ Per spiritum sanctū/ qui datus est nobis. Quomodo nos deus diligat, ex hoc cognoscimus: quia non solum nobis per filij sui mortem peccata dimisit, sed & spiritum sanctum nobis dedit, qui iam ostendat gloriā futurorū. o ¶ Vt quid enim christus cum adhuc infirmi essemus. Vt quid indebite pro nobis mortuus est, nisi ut manifestaret suam charitatem: cum adhuc peccatorū & scelerū languorib⁹ premeremur? p ¶ Scōm tempus. Scd'm tēpus infirmi, quo iam defecerat pene iusticia, Siue quia ultimo tempore passus est christus: siue ad tridui tēpus ut prædicebat est mortuus. q ¶ Pro impijs mortuus est. Vult ostendere, quia p impijs mortuus est: ut ex beneficiorū contemplatione eius gratiam cōmendaret: & in mercato delicti, quantū eum debeam⁹ diligere, demōstraret: & tanto beneficio & sancto, an aliquid præponendū sit, uiderem⁹: cū ille nobis impijs nec uitam suam præposuerit: ne necessariam nobis denegaret mortē. r ¶ Vix enī p iusto dś mori. Ideo p iusto difficile morit: quia iustus nō habet mori. Pro morituro enim forte moritur alter. s ¶ Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Bonus ipse est, qui & iustus. Dicit enī alibi: Mandatum sanctum, & iustum & bonum. Forsitan autem, hoc est, tam facile audeat, ne illi iniuria fiat. t ¶ Commendat autē charitatē suam deus in nobis. Amabilem facit, cum insinuat quantū nos diligat: quando enim indebite aliquid prestatur, tunc maxime charitas cōmendatur. Quid enī tam indebite, q̄ ut sine peccato dñs pro seruis impijs moreretur: & uniuersitatis cōditor dignaret apparere in homine & cōtemni pro reparatione ppriæ creaturæ. v ¶ Quoniā si cū adhuc peccatores essemus. Notandū q̄ plærūq; Apostolus credentes iam in Christo fuisse peccatores, dicens: iam non esse significat: ut qualiter se exhibere debeant, recognoscant.

Christus

E

a ¶ Christus pro nobis mortuus est: multo igitur magis iustificati nunc. Si peccatores tantum dilexit, quanto magis custodiet iustos? b ¶ In sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum. Non animalium, sicut in lege. Caueamus ergo, ne peccando eum pollutū dicamus: sicut dicit ipse Apostus ad Hebræos.

c ¶ Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filij ei⁹. Peccatores inimici sunt contemnendo: sicut dicit Apostus: Scitis quia amicitia hui⁹ mundi inimica est deo: Quicūq; em̄ uoluerit amicus esse sæculi hui⁹, inimicus dei cognoscit̄. Inimici ergo actibus, non natura. Reconciliati autem: quia cōciliati naturaliter fueramus.

d ¶ Multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Si per mort̄ Christi saluati sumus: quāto magis in ei⁹ glorificabimur uita, si eam fuerimus imitati? e ¶ Non solum aut̄, sed et gloriamur in deo per dominum nostrū Iesum christum: per quē nunc reconciliationem accepimus. Non solum nobis uita dabit̄ sempiterna, sed etiā quædā similitudo per Christum ꝓmittit̄ diuinæ gloriæ: sicut dicit apostolus Iohānes: Nondum apparuit quid erimus: quoniam cum apparuerit, similes ei erimus. f ¶ Propterea sicut per vnum hominem. Si per unum homin̄ Euam, peccatum intrauit in mundum: insaniunt qui dicunt: anteqū deceperit diabolus Euam, peccatum fuisse in mundo. Item hic ostendere uult propterea Christum passum: ut qui sequentes Adam discesseramus a deo, per Christum reconciliaremur deo. g ¶ In hunc mundum peccatum intrauit: et per peccatū mors. Exemplo, uel forma: Quomodo cum non esset peccatum, per Adam aduenit: ita etiam cum pene apud nullum iusticia remansisset, per christum est reuocata. Et quomodo per illius peccatū, mors intrauit: ita & per huius iusticiam, uita est reparata: futura, non præsens. h ¶ Et ita in omnes homines mors pertransijt. Dum ita peccant, & similiter moriuntur. Non enim in Abraham, & Isaac, & Iacob pertransijt: de quibus dicit dominus: Omnes enim illi uiuunt. Hic autem ideo dicit omnes mortuos: quia in multitudine peccatorū non excipientur pauci iusti, sicut ibi: Non est qui faciat bonum: non est usq; ad unum. Et omnis homo mendax. Siue in eos omnes pertransijt: qui humano, non cœlesti ritu uiuebant. Item nunc Apostolus mortem animæ significat: quia Adam præuaricans mortuus est: sicut & ꝓpheta dicit: Anima quæ peccat, ipsa morie. Transiuit enim & in omnes homines, qui naturalem legem præuaricati sunt. i ¶ In quo omnes peccauerunt. Hoc est, in eo quod omnes peccauerunt, exemplo Adæ peccant.

k ¶ Usq; ad legem enim peccatum erat in mundo. Lex peccati uindex aduenit: ante cuius aduentum liberius uel præsentis uitæ longitudine fruebant. Erat quidem ante legem peccatum, sed non ita putabatur esse peccatum: quia iam pene obliteratum fuerat in natura. Item dicēs Usq; ad legem, Moysi significat. Inferens autem, peccatū non imputat̄ cum lex non est: naturalem iterum ostendit legem, per quā præuaricatus est Cain: & post ipsum qui naturalem legē præuaricati sunt.

l ¶ Peccatum autem non imputabatur, cum lex nō esset. Quomodo mors regnabat, si non imputabat̄ peccatum? nisi subaudias, in præsenti non imputabatur.

m ¶ Sed regnauit mors ab adam, usq; ad moysen. Siue dum nō esset qui inter iustum & iniustum ante distingueret, putabat se omnibus dominari. Siue nō solum in eos qui præceptum sicut Adam trāsgressi sunt: Hoc est de filijs Noe: quib⁹ iussum est, ne animam in sanguine manducarent: Et de filijs Abrahæ, quibus circumcisio mandata est: sed etiam in eos qui sine præcepto legem contempsere naturæ. n ¶ Etiam in eos qui nō peccauerūt in similitudinē præuaricationis adę. Hi sunt qui non in similitudinem præuaricationis Adæ peccauerūt: qui per naturalem legem transgressi sunt: & nō sicut Adam p mandatū. o ¶ Qui est forma futuri. Siue ideo forma fuit Christi: quia sicut Adam sine coitu a deo factus est: ita ille ex uirgine spiritu sancto operāte processit. Quidā dicunt forma ecōtrario, hoc est: sicut ille peccati caput, ita & iste iusticiæ. Item forma Christi Adam factus est. Sicut enim Adam primus mandatum dei præuaricans exemplum est, legem dei præuaricare uolentibus: sic & Christus uoluntatem patris complens, exemplum est imitari eum cupientibus.

p ¶ Nam non sicut delictum, ita et donum. Ne in forma, æqualitas putaretur. q ¶ Si enim vnius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia dei & donū in gratia vnius hominis iesu christi in plures abundauit. Hic manifeste docet: quia non generaliter de omni homine dicit, dicens: unius delicto, multi mortui sunt: quia cōmuni & naturali morte: non solum peccantes, sed & iusti moriuntur.

r ¶ Et non sicut per vnum peccatum, ita et donum. Sed amplius. s ¶ Nam iudicium quidem ex vno in condemnationem. Ex uno iusto peccante, processit iudicium mortis. t ¶ Gratia autem ex multis delictis in iustificationem. Quia non inuenit Adam multam iusticiam, quam suo exemplo destrueret: Christus autem gratia sua, multorum peccata dissoluit. Et Adam solam formam fecit delicti: Christus uero & gratis peccata remisit: & iusticiæ dedit exemplum. v ¶ Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis abundantiam gratię et donationis et iusticię accipientes in vita regnabunt per vnum iesum christum. Quare multa peccata dimisit, abundantia donationis spiritussancti: quia multa sunt dona. Ipsa enim iusticia donatur per baptismū, non ex merito possidetur.

F

1. Ioh. 3. a

Roma. 14. b
2. Cor. 5. c
Ps. 52. d
Eccl. 18. e

G

H

Igitur sicut

A possidetur. a ¶Igitur sicut per vnius delictū in omnes homines in condēnationē: sic z per vnius iusticiā in omnes homines in iustificationē vitę. Mors regnauit: subauditur, ita & per iustificationē gratia regnauit. Itēq; superius dicit: Nunquid iniquus deus qui infert iram? Et adiecit: Absit: quomodo potest uni⁹ delicto adæ, omnes homines condemnare, cū nec uni⁹ christi iusticia, omnes hoies iustificati sunt? Omnes autē dicēs nō generaliter dicit: sed uniuscuiusq; partis significat multitudinē. Alioquin inueniunt oēs hoies iustificati in christo, sicut & in adā condēnati: & nō erit ultra qui puniatur.

b ¶Sicut em̄ per inobedientiā vnius hominis peccatores constituti sunt multi: ita z p vnius obedientiam iusti constituentur multi. Sicut exemplo inobedientiæ adæ, peccauerūt multi: ita & christi obediētia iustificant multi. Grande enim crimē inobediētia ē, quod tantos occidit.

c ¶Lex autē subintrauit: vt abundaret delictum. Quia naturalē legē habentes hebræi & scribæ acceperunt: ꝓpterea dicit: subintrauit. Ipsi em̄ ad maiorē mercedē accipiētes legē, per suā negligentiā non custodientes, in mai⁹ ceciderūt delictum: ne dicerēt, sed nobis lex peccatū dimisit: nō, inquit, uenit dimittere sed demonstrare delicta. Et dum scienter peccatur, cœpit abūdare delictū: quasi si diceret: ut uideo, lex peccatū nō abstulit, sed adiecit: nō tamē suo uitio sed illorū, subintrauit, hoc est subito intrauit: & ita contigit ut abūdaret delictum.

d ¶Vbi autē abundauit delictū, supabundauit z gratia. Sicut ait saluator: Cui plus dimittit̄, amplius diligit. Manifestata est em̄ quātitas peccati ut sciretur gratiæ magnitudo: & redderemus competēs debitū charitatis. Lu.7.d

e ¶Vt sicut regnauit peccatū in mortē: ita z gratia regnet p iusticiā in vitā ęternā per iesum christū dn̄m nostrum. Sicut abundāter confirmatū est regnū peccati per contemptū legis: ita & regnū gratiæ, confirmet̄ per multorū remissionē peccatorū: & indesinentē deinceps iusticiæ actionem.

Quid ergo dicemus? Manebimus Ca. VI in pctō vt gratia abundet? Absit. Qui em̄ mortui sumus peccato. Ne non intelligētes dicerēt: Si gratia crescit in magnitudine delictorū, peccare debemus ut possit magis ac magis gratia abundare. Absit. Ego de illis dico quos ita fides inuenit, nō de nobis qui iam mortui sumus peccato ut gratia uiueremus.

g ¶Quō adhuc viuemus in illo. Vult tā firmū esse baptiçatū tanq; perfectū.

h ¶An ignoratis. Aut nunquid nescitis ipsum sacramentum baptismatis?

i ¶Quia quicūq; baptiçati estis in christo iesu. Tribus modis baptismū accipitur in scripturis: Aquæ & spūssancti, q & ignis appellat⁹ est: & sanguinis in martyrio: de quo saluator dicebat: Baptismo habeo baptiçari. Luc.12.f

k ¶In mortē ipsius baptiçati sumus. Vt illi cōmoriamur in baptismo.

l ¶Consepulti em̄ sumus cum illo per baptismū in mortē: vt quō christus surrexit a mortuis per gloriam patris: ita z nos in nouitate vitę ambulemus. Ostēdit nos propterea ita baptiçari, ut per mysterium consepeliamur christo, criminib⁹ moriētes, & renūciantes pristinæ uitæ: ut quō pater glorificat̄ in filij resurrectione: ita & per nostræ conuersatiōis nouitatē ab oīmibus honoret̄: ut ne signa quidē ueteris hoīs agnoscantur in nobis. Nec em̄ aliquid uelle aut cupe debemus, qd̄ uolūt aut cupiūt qui nōdū sunt baptiçati: & quicūq; adhuc ueteris uitæ errorib⁹ implicant̄.

m ¶Si em̄ cōplātati facti sum⁹ similitudini mortis ei⁹, simul z resurrectionis erimus. Si consepulti sumus nunc, & tunc resurrectiōis eius poterimus esse ꝓticipes: & si fuerimus noui & immutati in cōuersatione: similiter noui & imutati erimus in gloria.

n ¶Hoc sciētes quia vetus homo noster. Qui ueterē hominē terrenū Adam imitando peccabant.

o ¶Simul crucifixus est. Per baptismum te crucifixum intellige, qui membrū de corpore eius effectus es. Et ille quidem innoxium corpus appendit, ut tu noxiū suspendas a uitijs: in quo mysterio Moyses serpentem æreum in deserto suspendit.

p ¶Vt destruatur corpus peccati: vt vltra nō seruiamus peccato. Hoc est, ut omnia uitia destruātur: quia unum uitium, membrum est peccati: omnia, corpus totum. Christus enim nō ex parte sed integer est crucifixus. Siue ut corpus nostrum destruatur a seruitute peccati: & fiat iusticiæ mancipium quod solebat esse delicti. Omnis enim qui facit peccatum, seruus est peccati. Iob.8.d

q ¶Qui enim mortuus est: iustificatus est a peccato. Hoc est alienatus est a peccato. Mortuus em̄ omnino nō peccat. Ita & q natus est de deo non peccat. Crucifixus enim omnibus membris dolore occupatis, peccare uix poterit.

r ¶Si autem mortui sumus cum christo: credimus quia simul etiam viuemus cū illo. Si cōmortui non sumus, nec conuiuemus: quia eius non sumus membra.

s ¶Scientes qō christus resurgens ex mortuis iam non morītur. Mors illi vltra non dominabitur. Ita & nos si hic uoluntate mortui fuerimus: secundam non timebimus mortem. Siue iam nō potestis iterum baptiçari: quia christus non potest pro uobis iterum crucifigi: sicut dicit ad Hebræos: Impossibile est eos qui semel illuminati sunt &c. Quibus nō pœnitentiam negat: sed iterationem baptismi diffitetur. Hab.6.a

t ¶Qd̄ enim mortuus est peccato, mortuus est semel. Quia ipse peccata nostra portauit, & pro nobis doluit, ne de cætero peccaremus.

v ¶Qd̄ autem viuit, viuit deo. Viuit in gloria deitatis.

x ¶Ita z vos existimate vos mortuos quidē esse peccato, viuētes autē deo in christo ie-

E

ieſu. Quaſi membra eius ſemel uos ſcitote commor/tuos debere iam ſemp uiuere deo in chriſto: in quo uita noſtra abſcondita eſt apud deum, quem induti, eius ſequamur exemplū. a ¶Non regnet peccatum in veſtro mortali corpore: vt obediatis cōcupiſcentijs eius. In corpore mortali, uiuite ut imortales. Et quō regnet peccatum in corpore, expoſuit: p obedientiā ſcilicet & cōſenſum. b ¶Sed neq; exhibeatis mēbra veſtra arma iniqtatis peccato. Vnūquodq; mēbrū ſi officiū ſuū in malos uſus uerterit, arma iniqtatis efficiē ad iuſticiā expugnandā. Simul notandū, qd homo mēbra ſua cui uelit parti exhibeat per arbitrij libertatē. c ¶Sed exhibete uos deo tanq; ex mortuis viuentes. Tanq; qui iam reſurrexiſtis: quia tūc nec carnaliter uiuiē nec peccato. d ¶Et mēbra veſtra arma iuſticię deo. Vt oculus qui ante uidebat ad concupiſcendū: nunc uideat nudū ad ueſtiendum. Sic de reliquis membris aduerte.

e ¶Peccatū em̄ in vobis nō dñabitur. Non uos uincet peccatū. Non em̄ eſtis paruuli ſed pfecti: quaſi pædagogus puero, noli facere uitiū ſermonis. Nō em̄ adhuc audis grāmaticū ſed oratorem: ſiue nō debet dominari. Item nō quia impoſſibile ſit peccare his qui gratiā acceperūt: ideo dicit peccatum in uobis nō dñabitē. f ¶Non em̄ ſub lege eſtis/ ſed ſub gratia. Sed bene ſciens quia hi qui ſub gratia ſunt, alieni ſunt a multis & a diuerſis præceptis legis, & ab onerib⁹ eius: quæ data eſt propter duriciā cordis iudæorū: ut eſt illud: Leproſam domū deſtruere & longe a ciuitate in locū imundū ꝓijcere. Qui em̄ participes ſunt chriſti gratiæ, didicerūt quēadmodū oportet uincere paſſiones: & deum diligere ac ꝓximū ſuū: ſicut ſcriptū eſt: Nō em̄ eſtis ſub lege, ſed ſub gratia: gratiam uincendi & doctrinæ prebuit exemplum. g ¶Quid ergo? Peccabimus: qm̄ non ſumus ſub lege. Ne dicerēt: Ergo ceſſante uindicta legis, impune peccamus. h ¶Sed ſub gratia. Abſit. Si peccatis, ſub gratia non eſtis. i ¶An neſcitis/ qm̄ cui exhibetis vos ſeruos ad obediendū/ ſerui eſtis eius cui obediſtis: ſiue peccati ad mortē/ ſiue obeditionis ad iuſticiā? Si uolueritis peccatis ſeruire, incipietis ſententiæ legis ſubiacere, quæ uindicat in peccātes: ſi autē iuſticiæ obedieritis, nō eſtis ſub lege, ſed ſub gratia. k ¶Gratias autē deo qō fuiſtis ſerui peccati. Fuiſtis inquit, ſed nō eſtis. l ¶Obediſtis autē ex corde in ea forma doctrinę in qua traditi eſtis. Ex corde dicit, hoc eſt fideliter. m ¶Liberati autē a peccato, ſerui facti eſtis iuſticię. In doctrina & exemplo chriſti: qui nō ſolum peccata, ſed etiam occaſiones auferre docuit delictorum. n ¶Humanum dico propter infirmitatem carnis veſtrę. Humanū dico: quia nondū ad plenū poteſtis audire diuinū. Cum enim multo magis debetis ſeruire iuſticiæ ꝙ peccato cui ante ſeruiſtis: ego tamen cōcedo infirmitati ueſtræ ut tantū iuſticiæ ſeruiatis. Siue ita: humana iā ratiōe digna loquor, qd omēs mecū ſentire poſſent, & nullus abnuere.

G

ſtimate uos mortuos quidē eſſe peccato: uiuentes autē deo, in chriſto ieſu. Nōn ergo regnet peccatū in ueſtro mortali corpore, ut obediatis cōcupiſcētijs ei⁹. Sēd neq; exhibeatis mēbra ueſtra arma iniquitatis peccato, ſed exhibete uos deo tanq; ex mortuis uiuētes: & mēbra ueſtra arma iuſticiæ deo. Peccātū em̄ uobis nō dñabit. Nōn em̄ ſub lege eſtis, ſed ſub gratia. Quid ergo? Peccabimus, qm̄ nō ſumus ſub lege, ſed ſub grātia? Abſit. An nēſcitis quoniā cui exhibetis uos ſeruos ad obedien dum: ſerui eſtis eius cui obediſtis: ſiue peccati ad mortē: ſiue obeditionis ad iuſticiam. Grātias autem deo quod fuiſtis ſerui peccati: obēdiſtis autē ex corde in eam formā doctrinæ in qua traditi eſtis, Liberati autem a peccato, ſerui facti eſtis iuſticiæ. Humanūm dico propter infirmitatē carnis ueſtræ. Sicūt enim exhibuiſtis membra ueſtra ſeruire immūdiciæ & iniquitati ad iniquitatē: ita nunc exhibete mēbra ueſtra ſeruire iuſticiæ in ſanctificationē. Cūm em̄ ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſticiæ. Quē ergō fructū habuiſtis tunc in illis in quibus nunc erubeſcitis? Nam finis illorū mors eſt. Nūnc uero liberati a peccato: ſerui autem facti deo, habetis fructū ueſtrum in ſanctificationē: finem uero uitam æternam, Stipēndia em̄ peccati mors: grātia autē dei uita æterna in chriſtō ieſu domino noſtro.

H

Ca. VII

ANignōratis fratres: ſcientibus enim legem loquor: qūia lex in homine dominatur quanto tempore uiuit. Nām quæ ſub uiro eſt mulier: uiuente uiro alligata eſt legi: Si autem mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt a lege viri. Comparatione legis, mandatum uirum appellat: ut oſtendat legē ſine effectu uindictæ quaſi mortuam, nobis iam mortificatis impedire non poſſet

Leuit. 14.

Deu. 6. a

F

o ¶Sicut enim exhibuiſtis membra veſtra ſeruire immūdicię & iniqtati ad iniqtatē: ita nūc exhibete membra veſtra ſeruire iuſticię in ſanctificationē. Quia qcquid ania carnaliter gerit, carnaliter deputatur: ſi autem caro ſpirituale opus faciat, totus homo efficitur ſpiritualis: ut eſt illud: Corpus qd corrūpitur, aggrauat antmā. Nos exhibuim⁹ membra noſtra ſeruire peccato: non ſicut Manichæi dicunt: naturam corporis inſertum habere peccatū. Sap. 9. d

p ¶Cū em̄ ſerui eſſetis peccati/ liberi fuiſtis iuſticię. Hoc eſt in nullo ei penitus ſeruientes: ita & nunc liberi eſtote ab oīni peccato. q ¶Quē ergo fructum habuiſtis tūc in illis in quibus nunc erubeſcitis. Nam finis illorum mors eſt. Nullus ſine dubio fruct⁹ eſt in ea re quæ per pœnitentiam erubeſcitur. Omnis em̄ qui cognoſcit bonitatem, in priſtinis actib⁹ erubeſcit: quicūq; aūt erubeſcit iuſticiā, fructū eius ignorat. Ergo q peccār, nec in præſenti aliquem fructū habent: & mortem perpetuā in futuro ꝓcipient: Qui uero ſeruiūt dño, & in præſenti fructū habent donum ſpirituſſancti: & in futuro uitam æternam.

Aliter. Qualem fructū in actione illius rei habuiſtis: in cuius etiam recordatione uerecundia eſt? r ¶Nūc vero liberati a peccato/ ſerui autem facti deo: habetis fructū veſtrum in ſanctificatione: finem vero vitam ęternam. Hoc ipſum ideo fructus eſt quod uiuetis ſanctificati per baptiſmū. s ¶Stipendia peccati mors. Qui peccato militat, remunerationē accipit mortem. Item premiū quod offert ad deceptionē noſtrā: hoc mors eſt. t ¶Gratia autem dei vita ęterna. Non dixit ſimiliter, ſtipendia iuſticiæ: quia non eſt anteq; remuneratur in nobis. Non em̄ noſtro labore quæſita eſt, ſed dei munere condonata.

v ¶In chriſto ieſu dño noſtro. Eſt ſiue gratia ſiue uita.

Ca. VII

AN ignorātis fratres: ſciētibus em̄ legem loquor. Hic incipit difficultatē legis oſtendere, ut illos hortetur ad gratiam ſine eius timore tranſire.

y ¶Quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit. Homo: ſiue lex homini. z ¶Nam quę ſub viro eſt mulier/ viuente viro alligata eſt legi: Si autem mortuus fuerit vir eius/ ſoluta eſt a lege viri. Comparatione legis, mandatum uirum appellat: ut oſtendat legē ſine effectu uindictæ quaſi mortuam, nobis iam mortificatis impedire

non posse: quo minus ex integro ad christum qui resurrexit a mortuis transeamus: qui merito nobis uiueret, si inuenisset quod punire posset in nobis. a ¶Igitur uiuente uiro uocabitur adultera si fuerit cum alio uiro: si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est a lege uiri vt non sit adultera si fuerit cum alio uiro. Q diu uiuit uir, tamdiu illi secundū eius solius necesse est uiuere uolūtatē: cum autem illo mortuo, alio uiro mulier fuerit copulata, tā non illi secm prioris uiri consuetudinē est uiuēdū. b ¶Itaq; fratres mei & uos mortificati estis legi. Noluit iuxta cōparationē, legem illis dicere mortuā: sed qđ uerbis eis dicere nō audebat, intellectui derelinquit. c ¶Per corp⁹ christi vt sitis alterius uiri, qui ex mortuis resurrexit: vt fructificetis deo. Cōmoriēdo christo, q dānauit peccatū in carne. d ¶Cū enim essemus in carne, passiones peccatorū q̄ per legem erant, operabāt in mēbris nostris. Cum essemus in carnali cōuersatione, passio concupiscētiæ operabatur in oculis, & in cæterts mēbris cæteræ passiōes: quæ tamen per legem ostendebantur esse peccata. Item in carne est: qui uolūtate carnis ducit: & legi dei obedire prohibet: quia non potest duobus dominis seruire. Nūc autē gratia spiritussancti, docti passiones uincere, in carne non sumus: quia mortui sumus legi, quæ doctrinā gratiæ nō continet. e ¶Vt fructificarent morti. Vt nos legis seueritas interficeret. f ¶Nunc autē soluti sumus a lege mortis in qua detinebamur. Morientes peccato, in quo detinebamur a lege. g ¶Ita vt seruiamus in nouitate spiritus. Spiritualis gratiæ præceptis & nō literæ legis. Item seruitus noua est, nō diligere mundū neq; ea quæ sunt in mundo: & carnis curam nō facere in concupiscentijs. Lex em̄ bona terræ promittēs, nutrire nouit amatorū carnis desyderia. Iuste hic discipuli iesu legi mortui sunt, quoniā mundo abrenunciauerunt. h ¶Et non in uetustatē literę. Nunc scriptæ & naturalis legis facit mentionē: quia scripta lex & naturalem continet. Infert autem dicens: Nam cōcupiscentiā nesciebā nisi per legem. Persoñā iuuenis sumit, ostendere uolens: quia q̄diu sumus infantes, omnino quid sit concupiscētia ignoramus. Cū aūt crescere cœperimus, initiū accipit concupiscētia quæ a lege prohibita est in nostram peruenire noticiam, cum iam possimus discernere bonū & malum. i ¶Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Quia ab ea semp mortē dixerat esse solutā. Item ex hinc uult ostendere: quoniam non custodiendo legem, non fuit legis infirmitas, sed humanæ uoluntatis. Dicēdo autem: Peccatum non cognoui nisi per legem: persoñā pueri assumit, qui per ætatis infirmitatem legi obnoxius nō est: sed ubi adoleuerit, sub lege esse incipit & mādata cognoscere. k ¶Absit. Cōtra Manichæos. Qđ si dixerint, timuit scandalū: semper ergo timuit, & nunq̄ contra legem locutus est, Vnde ergo uos audistis, quod illerion

B

uiuēte uiro alligata est legi. Si aūt mortuus fuerit uir ei⁹, a soluta est a lege uiri. Igitūr uiuēte uiro uocabit̄ adultera, si fuerit cū alio uiro. Si autē mortuus fuerit uir eius, liberata est a lege uiri ut nō sit adultera, si fuerit cum alio b c uiro. Itaq; fratres mei & uos mortificati estis legi p̄r corpus christi, ut sitis alterius: qui ex mortuis resurrexit ut d fructificetis deo. Cūm enim essemus in carne: passiones peccatorū quæ per legem erant, operabantur in mēbris e f nostris ut fructificarent morti. Nūnc autem soluti sumus g b i k l a lege mortis in qua detinebamur: itā ut seruiamus in nouitate spiritus, & nō in uetustate litteræ. Q̄id ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed p̄ccatū non m cognoui, nisi per legem. Nām concupiscentiā nesciebā, n nisi lex diceret, Non concupisces. Occ̄sione autem acce o p q r e t v pta: peccatū per mandatū operatum est in me ōmnem concupiscētiam. Sinē lege enim peccatum mortuū erat. Egō autem uiuebam sine lege aliquando. Sēd cum uenisset mandatum, peccatum reuixit. Ego aūtem mor- f tuus sum, & inūentum est mihi mandatum quod erat y ad uitam, hoc esse ad mortem. Nam p̄ccatum occasione accepta per mandatum seduxit me: & per illlud occidit. Ita q̄ lex quidem sancta & mandatum sanctum & iustum

C

¶Sed peccatum non cognoui nisi per legem. Hic in persona eius hominis loquitur qui legē accipit: id est, qui primum dei mandata cognoscit: cum consuetudinē habet delinquendi. m ¶Nam concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces. Non dixit: non habebam aut non faciebam, sed nesciebā: hoc est nesciebam cōcupiscentiam esse peccatum. Item sicut lumen in tenebris uel offendiculum uel foueam ostendit: similiter & lex præcauēdū & obseruandū esse a peccatis facit noticiā peccatorū: & per hoc legem sanctam & bonam esse dicimus. n ¶Occasione autē accepta peccatum per mandatum operatum est in me. Hic peccatū diabolum appellat: sicut in Apocalypsi nominatur: scilicet auctor peccati. Dicit ergo occasionem mandati: quod excusationem ignorantiæ abstulit. Grauius enim facit q̄ ante peccare: sicut omnis inuidus tunc magis occasionem nocendi amplectitur: quando aliquid committitur ei cui ille molitur insidias. o ¶Omnem concupiscentiā. Quæ fuerat lege prohibita.

D

p ¶Sine lege enim. Pene lex in obliuione erat naturalis, quæ suggerebat quid sit peccatum: idcirco lex literæ superducta est: ut commoneret oblitos. Item si cum lex nō esset, peccatum mortuū est: Insaniunt qui de Adam peccatū asserūt ad nos uenire peccatū. Propterea hic dicit peccatum mortuū est: quia in infantibus qui sine lege sunt, non uiuit: id est impune cōmittitur. Nam maledicēte infante, parentibus uidetur esse peccatum, non tamen uiuum sed mortuum. q ¶Peccatum mortuum est. Puer licet peccet, mortuum est in eo peccatum: quia non est legi subiectus. r ¶Ego autem uiuebam sine lege aliquando. Quasi iustū & liberū uiuere me putabam: siue in præsenti uiuebam. Item cum autem puer essem, legi obnoxius non eram. s ¶Sed cum uenisset mandatū. In fine obliuionis recognitū est peccatū aduenīente mandato: ut oīs qui illud fecerit, mortuū se esse cognoscat. t ¶Peccatum reuixit. Vbi adoleui & cœpi esse sub lege, & delictū, quod cū essem puer per ignorantiā erat in me mortuū, reuixit in me lege domināte. Ita ergo inquit mādatū quod erat ad uitam datum, hoc mihi in morte inuētū est pueritiæ consuetudine & more peccādi. Item, quia uixerat per naturalē scientiā, & mortuū fuerat per obliuionem, ideo dicitur reuixisse per legem. v ¶Ego aūt mortuus sum. Quia sciens prævaricaui. x ¶Et inuentum est mihi mandatū q̄ erat ad vitam, hoc esse ad mortē. Quod custoditū proficiebat ad uitam, neglectū duxit ad mortem. Item pœnā mortem dicit, quā nobis peccatū per deceptionē suā acquisiuit: ostendens tēporalia & terrena quæ putant esse bona: & legē prævaricare suadens, quæ uitā æternā faciēti⁹ repromittit. y ¶Nam peccatū occasione accepta p mandatū seduxit me: & p illud occidit. Itaq; lex quidē sanctū & mandatū sanctū & iustum & bonum.

E Contra impugnatores legis,& cõtra eos q̃ iusticiã a boni
Matth.5.c tate secernũt: lex & sancta & bona dicit & iusta. Nisi inqt,
Iob.17.d abũdauerit iusticia uestra. Sed & de⁹ nõnunq̃ in ueteri
instrumẽto bonus,& in nouo dicit iustus. Pater iuste,ait
dñs. Contra Martionistas hic locus facit. a ¶Quod er-
go bonum est mihi fa-
ctum est mors? Absit.
Non mihi ipsa causa
mortis extitit,sed ego
qui peccando inue-
nio mortẽ. b ¶Sed
peccatum vt appareat
peccatũ / per bonũ mi-
hi operatum est mortẽ.
Per bonũ legis,reue-
lat̃ peccatũ & ab ipsa
punitur. Itẽ uult ostẽ
dere qualiter infantis
q̃ ante sine lege erat,
cũ cœpit adolescere,
& a parẽtibus nihilo-
minus ꝓhiberi, pec-
catũ incipiat appare-
re. Apparet autẽ cum
illud uitare didicerit.
Ipsum eñ peccatũ si
in proficiẽte ætate,nõ
solum nõ abscindit̃
sed auget̃,supra mo-
dum peccans efficit̃
dũ iam ueniã nõ me-
retur. c ¶Vt fiat su-
pra modum peccans.
Ante legem modũ ha
F bebat per ignorantiã:
supra modũ est cum
scienter admittit̃. Itẽ
hõc dicit:qm̃ peccatũ
cum per ætatẽ obno-
xium non erat adole-
scenti ætati: dominãte sibi lege cõmissi reputat̃ in culpã:
factum est ultra modum peccatũ. d ¶Peccatum per
mandatũ. Nunc ex persona eius qui ætatem legitimã ha-
bet,sermo ꝓfertur. Qui eñ dicit: Quia lex spiritalis est:
seipsum condẽnat propria uoluntate peccante. Vnde ad
iecit: Ego autẽ carnalis sum, uenundatus sub peccato: ut
ostendat,qui cum esset liber,ipse se uenundedit peccato.
Quid eñ iterum dicit: Quod eñ operor non intelligo:
hoc est,nolẽs discernere nocere,uolẽs noceo. Aliena desy-
dero,in eis fraudare non optans: hoc eñ ostendit dicẽs:
Non eñ quod uolo ago: hoc est mihi bonũ fieri, sed q̃d̃
odi illud facio: simil̃r intelligit̃ mihi malũ fieri. Si eñ q̃d̃
nolo mihi malũ fieri hoc facio: cõsentio legi, qa bona est:
præcipiens q̃d̃ tibi fieri nõ uis,alij non feceris. e ¶Sci-
mus enim qõ lex spiritualis est. Quæ spiritualia mandat.
f ¶Ego autem carnalis sum. Ego quãcũq̃ legem accipio,
& carnaliter uiuere cõsueui. g ¶Venũdatus sub pecca
to. Quod enim operor non intelligo. Non eñ qõ volo/hoc
ago:sed qõ odi illud facio. Proposito peccato, ut si consiliũ
eius accepero,ipsius seruus efficiar,sponte memetipsum
subijciens: etiã quasi inebriatus consuetudine peccatorũ
ignoro quid facio. Quod eñ operor non intelligo. Siue
ita pronunciandũ. Ego non intelligo malũ esse quod in-
uitus admitto,cum malum nolo facere quod cõmitto:
utiq̃ cum lege sentio: quæ mala & non uult & prohibet.
Potest autẽ & intelligi: Si pecco,legis seueritati meipsum
subijcio. Item inuenitur peccare qui uoluntati carnis in
seruit. h ¶Si autẽ qõ nolo illud facio/ consentio legi qm̃
bona est. Si ea quæ lex præcepit contraria uoluntati car-
nis,custodire uoluero,sc̃d̃m carnem q̃d̃ nolo illud facio:
sc̃d̃m uero uolũtatẽ spũs, legi dei spirituali atq̃ bonæ cõ-
uenio. i ¶Nunc autẽ iam non ego operor illud. Ante cõ
suetudinẽ ergo libens ego ipse faciebam. Item dicẽs: Iam

a iustum & bonum. Quod ergo bonum est,mihi factum
b est mors? Absit. Sed p̃ccatũ ut appareat peccatũ, p bo-
c nũ opatũ est mihi mortẽ, ut fiat supra modũ peccãs pec-
d e cãtum per mandatũ. Scimus eñ quia lex spiritalis est:
f g Ego autẽ carnalis sum,uenũdatus sub peccato. Quod
enim operor,nõ intelligo. Non enim quod uolo bonũ,
h hoc ago,sed quod odio malũ,illud facio. Si aũtem q̃d̃
i nolo illud facio:consentio legi, quoniã bona est. Nunc
k autẽ iam non ego operor illud,sed qũod habitat in me
l peccatũ. Scio enim quia nõ habitat in me,hoc est in car-
m n ne mea bonum. Nam ũelle adiacet mihi: p̃ficere autẽ
o bonum non inuenio. Non enim quod uolo bonũ hoc
p facio,sed quod nolo malum hoc ago. Si aũtem quod
nolo illud facio:iam non ego operor illud,sed quod ha
q r s bitat in me peccatũ. Inuenio igitur legem uolenti mihi
facere bonum:qũoniam mihi malum adiacet. Cõde-
lector enim legi dei secundũ interiorem hominem. Vi-
t u dẽo autem aliam legem in membris meis repugnãtẽ
x legi mentis meæ:& captiũantem me in lege peccati quæ
y est in membris meis. Infœlix ẽgo homo: quis me libera
z bit de corpore mortis huius? Grãtia dei p ieſum chriſtũ
dominum

G non ego operor illud:ostendit quia non est hominis ra-
tionalis,irrationaliũ animaliũ ritu uiuẽdũ. Inferẽs autẽ,
quod habitat in me peccatũ: docuit quia totũ se tradide-
rit passionibus carnis,quæ dẽo sunt inimicæ. k ¶Sed
qõ habitat in me peccatum. Habitat quasi hospes,& quasi
aliud in alio: nõ qua-
si unum: ut accidẽtia
scilicet nõ naturalia.
l ¶Scio eñ quia non
habitat in me: hoc est
in carne mea bonum:
Non dicit: Non est ca-
ro mea bona. Itẽ hoc
ex persona eius dicit:
qui peccãdi cõsuetu-
dinẽ habet: & carnis
uitijs tenet̃ obnoxi⁹.
m ¶Nam velle adia-
cet mihi. Est uolũtas;
sed nõ est effectus: qa
carnalis consuetudo
uolũtati resistit. Item
uoluntas carnis amã-
tur magis q̃ dei. Ideo
dicit: uelle adiacet mi-
hi,ut id q̃d̃ mihi bo-
num fieri uolo nõ p̃fi-
ciam proximo: nã q̃d̃
odi pati illud facio.
n ¶Perficere autem
bonũ non inuento. Nõ
uideo facere. o ¶Nõ
eñ qõ volo bonũ h fa-
cio sed qõ nolo malũ h
H agO. Sicut uerbi gra,si
qs iã deuorare cõsue-
uit,etiam cũ nõ optat
incurrit. p ¶Si aũt
qõ nolo illud facio/ nõ
ego operor illud:sed qõ
habitat in me peccatũ. Nõ ego q inuit⁹ sed cõsuetudo pec-
cati: quã tñ necessitatẽ mihi ipse paraui. q ¶Inuenio
igit̃ legẽ volẽti mihi facere bonũ. Si ego uolo,inuenio mihi
legẽ bonũ facere contra adiacens malũ. Itẽ hoc est q̃d̃ ait,
sc̃d̃m animæ uoluntatẽ bonũ uelle se facere: adiacere sibi
malum iuxta desyderia carnis. r ¶Quoniã mihi malũ
adiacet. Quod dicit: Qm̃ mihi malum adiacet: ostendit
quia non per necessitatem peccat: sed propria uoluntate
ducitur ad peccatũ, cũ uult esse carnis amator. s ¶Cõ
delector eñ legi dei ꝑm interiorem hominem. Consentio le-
gi secundũ mentem. Item interior homo noster rationa-
lis & intelligibilis,est anima quæ consentit legi dei. Lex
enim eius est rationabiliter uiuere: & non duci irratione
bilium animaliũ passionibus. Exterior uero, est corpus nõ
strum. Eius autẽ lex prudẽtia carnis est: quæ docet edere
& potare, & cæteris uti luxurijs quæ repugnant rationi.
Et si superauerint,legi peccati subijciũt. Sic enim ita est si
cut quidam æstimãt: quia quod nolumus hoc facimus.
t ¶Video autem aliam legem in membris meis. Desyde-
ria consueta uel persuasionem inimici. v ¶Repugnan
tem legi mentis meę. Conscientiæ scilicet naturali,uel legi
diuinæ quæ in mente consistit. x ¶Et captiuantem me
in lege peccati quę est in mẽbris meis. In consuetudinẽ de-
lictorũ. y ¶Infelix ego homo quis me liberabit de cor-
pore mortis huius. Ego q sic detineor, quis me liberabit
de consuetudine mortifera corporali. z ¶Gratia dei p
ieſum christum dominũ nostrum. Admirabiliter intulit di-
cens: Gratia dei per iesum christum dominũ nostrum:
quia quæ Moyses & naturalis lex nõ docuit: hæc docuit
dñs noster iesus christus: contemnere mundũ & supera-
re uitia. Vnde beatus Apostolus hoc docet,dicens: Qui Gal.5.d
autem christi sunt, carnem suã crucifixerunt cum uitijs
& cõcupiscẽtijs. Item quẽ lex nõ potuit liberare: nũquid
non Paulus

A non Paulus nondū erat dei gratia liberatus? Vnde probatur: quia ex alterius persona hæc loquitē. a ¶Igitur ego ipse mente seruio legi dei. Recapitulat ut concludat: & rursum in persona eius qui sub lege erat hæc loquitur. b ¶Carne autem legi peccati. Homo carnalis duplex est quodāmodo & in semetipso diuisus.

Ca. VIII

NIhil ergo nunc dānationis ēst his qui sunt in christo iesu qui nō ſm carnē ambulant. Hic apſs, nihil in illis dānatione dignū esse ait qui carnis opera crucifixerūt. c ¶Lex enī spiritus in christo. Notandū quia gratiā legē appellat. d ¶Liberauit me a lege peccati & mortis. Quæ mortificat peccatores. f ¶Nam qđ impossibile erat legi. Hic ostēdit qm̄ lex p infirmitatē carnis nō poterat impleri. In eo autē in quo dicit: Deus cum filium suū misisset in similitudinem carnis peccati: & ꝓpter peccatum misisse demonstrat, quoniam ante incarnationē erat filiꝰ: & suscepta postea carne quæ ad peccandū esset, peliuior, ipse tamen absq; peccato eam susceperit. Et idcirco dicit in similitudinem carnis peccati suscepta carne uenisse: & peccatū in eadē carne dānasse: quoniā carnem quā susceperat, innoxiā seruauerit ab omni contagione peccati. Itē legem dicit nō præcepta sacrificiorū, & cætera quæ erāt umbra, usq; ad tēpus christi data: sed illā quā & dns noster iesus Matt.7.b christus docuit dicēs: Omnia quæcūq; uultis ut faciant uobis homines: sic & uos facite illis. Ista est enī lex & prophetæ. Infirma enī erat qua nos uolebamus. Non enī impossibilia mādata. Vnde filius dei formā serui accipiens, factus est homo, ut peccatū damnaret in carne, & nos instrueret quēadmodū oporteat peccatū damnare in carne: ut iustificatio legis impleatur in nobis. g ¶In quo infirmabatur per carnem. In illis infirmabatur non in se. h ¶Deus filium suum mittens. Contra Photinū qui negat filiū ante carnē. i ¶In similitudinē carnis peccati. Dicens in similitudinē carnis peccati, ostēdit eum eandē quidē carnē: sed absq; peccato portasse. Item hic similitudo ueritatē habet: sicut adam genuit ad similitudinē suā. Similē ergo cæteris hoīb⁹ carnē dns de⁹ noster iesus christus assumpsit. k ¶Et de peccato dānauit peccatū in cc. Quasi si dicas: de hoste expugnauit hostē: Siue sicut hostias quæ ꝓ pctō offerebāt in lege, peccati noīe uocabant, cum ipsi delicta nescirēt: sicut scriptū est: Et imponēt manus sup caput peccati sui: Sic & christi caro quæ pro peccatis nostris oblata est, peccati nomē accepit. Quidā aūt dicūt qđ peccato iudæorū qđ dnm occiderūt, peccatum diaboli qđ hostē decepat per hominē condēnarit: sicut Heb.2.d ad Hebræos dicit: Vt per mortē destrueret eū qui habebat mortis imperiū. Siue de illius carnis substantia quæ ante seruiebat peccato, uicit nunc̄ peccando peccatū: & in eadē carne damnauit peccatū, ut ostēderet uoluntatē esse in crimine nō naturā, quæ talis a deo facta est, ut possit non peccare si uelit. l ¶Ut iustificatio legis impleret in nobis. Vt quod in illis repugnante carnali consuetudine implere nō potuit, in nobis saltē impleat qui exemplo christi mortificabimus carnē. m ¶Qui non ſm carnē ambulam⁹ / sed ſm spm̄. Qui enī ſm carnē sūt / quę carnis sūt sapiunt: qui vero ſm spiritū / quę spūs sunt sentiunt. Homo ex spiritu & carne constructus est. Quādo ergo carnalia agit, totus caro dicit̄: qñ uero spiritualia, totus spūs appellat. Vnaquæq; enī substantia, cum eadē alterā in suam ditionē erigit: & uim quodāmodo ꝓpriā & nomen amittit: Nam singulæ cognata sibi & uicina desyderant. n ¶Nam prudentia carnis mors est: prudētia aūt spūs vita & pax. Notandū qa nō caro mors sed prudentia. Eius aūt mortē dicēs: æternā pœnā significat. Item ipse alibi dicit: prudentiā humanā esse, malo uicem referre. Talis ergo prudentia mortem parit transgrediēdo præceptum. Spiritus uero prudētiæ, in præsenti pacem habet, & non reddendo uicē & uitā in futuro. Prudentia uero a prouidēdo est appellata. o ¶Quoniam prudentia carnis inimica est deo. Legi enim dei non est subiecta. Non ipsa caro, ut Manichæi dicūt, sed sensus carnalis inimicus est deo. Omne enī non subiectū, inimicū est: & quicūq; se uoluerit uindicare, etiā ueteris legis nōnunc̄ modum excedit. p ¶Nec enim potest. Impossibile dixit: ut uel sic eos a carnis cōcupiscētijs reuocaret. q ¶Qui autē in carne sunt. Hic probatur quia superius non carnem, sed opa accusauerat carnis: quia quibus hoc dicitur, utiq; in carne uiuebant. r ¶Deo placere non possunt. Fieri enī nō potest ut carni deditus, aliquādo nō peccet. s ¶Vos autē in carne non estis sed in spiritu. Hoc est in spiritualib⁹ operibus occupati. t ¶Si tamen spiritus dei habitat in vobis. Hic ostendit, quoniā spiritussanctus patris & filij sit. Item in illo spūs dei habitat in quo eius apparent fructus: sicut ait ad Galatas: Fructus autē spiritus est, charitas, gaudiū &c. Gal.5.d v ¶Si quis autē spiritū christi non habet: hic non est eius. Spiritus christi est humilitas & patientia: omniūq; uirtutū est: qui dilexit inimicos & ꝓ eis oravit. x ¶Si autē christus in vobis est / corpus quidē mortuū est ꝓpter peccatū. Si christū imitamini, carnalis sensus quasi mortuus nō resistit. Vnde & Dauid aiebat: Ego tanq; surdus nō audiebā, & sicut mutus non aperiens os suum &c. ps.37.c y ¶Spiritus vero viuit ꝓpter iustificationē. Nunc spiritū nostrū significat: qui propter iusticiā suam uita appellat̄, quasi iustificans corpus, beata illa æterna uita. Item spūs uiuit ut iusticiā operet̄. Non enī hoc solū quæriē, ut a carnalibus cessemus, sed etiā ut spiritualia faciamus. z ¶Qđ si spūs eius qui suscitauit iesum a mortuis habitat in vobis: qui suscitauit iesum christū a mortuis / viuificabit & mortalia corpora vestra ꝓpter inhabitantem spiritum eius in vobis. Si tñ purificati ut in nobis spiritus sanctus habitare dignet̄: nō patiē deus tēplū spūs interi-

a dominū nostrum. Igitur egoipse mente seruio legi dei:
b carnē autem lege peccati.

Ca. VIII

c NIhil ergō nunc damnationis est his qui sunt in
d christo iesu qui non secundū carnem ambulāt.
e Lex enim spiritus uitæ in christo iesu, liberauit
f me a lege peccati & mortis. Nam quod impossibile erat
g legi in quo infirmabatur per carnem: deus filium suum
h i mittens in similitudinem carnis peccati: & de peccato
k l damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur
m in nobis: qui non secundū carnē ambulamus, sed
secundū spiritum. Qui enim secundū carnem sunt, quæ
carnis sunt, sapiunt: qui uero secundū spiritū sunt, quæ
n sunt spiritus, sentiunt. Nam prudentia carnis mors est:
o prudentia autem spiritus uita, & pax. Quoniam sapiētia
carnis inimica est deo. Legi enim dei non est subiecta: nec enim potest. Qui autem in carne sunt, deo placere non possunt. Vos autem in carne nō estis sed in spi
p q r s t v ritu: si tamen spiritus dei habitat in uobis. Si quis autē
x spiritum christi non habet, hic non est eius. Si autē christus in uobis est, corpus quidem mortuum est propter
y peccatum: spiritus uero uiuit propter iustificationem.
z Qđ si spiritus eius qui suscitauit iesum a mortuis, habitat in uobis: qui suscitauit iesum christum a mortuis, uiuificabit

B

C

D

C re:sed quō iesum a mortuis suscitauit:ita & corpora ue/
stra restaurabit. a ¶Ergo frates debitores sumus non
carni vt ſm carnem viuamus. Hoc totū agit,ut ostendat eis
legem nō esse necessariā:quæ carnalib⁹ data est. Item ma
nifeste nūc ostendit: qa nō de cōmuni & naturali morte
supi⁹ fecerit mētionē,
dicēs: b ¶Si em ſm
carnē vixeritis/morie/
mini. Significat autē
mortē pœnæ æternæ.
Nō em quia caro hu/
mana mala sit,& spūs
bonus,laudat spiritū
& uituperat carnē:cū
ipse doceat,dicens: Et
2.Cor.7.f uirgo cogitat quæ sūt
dñi,ut sit sancta cor/
pore & spiritu. Nouit
em & mentē accusare
dicēs: Homines cor/
rupti mēte: hoc em di
cit,ostēdere uolēs ma
ximā partē passionū,
desyderia hūani cor/
poris esse: qđ cū cæte
ris irrationalib⁹ ani/
malibus cōmune ha/
bemus. Sicut em cæte
ra anialia de terra ha/
bent natiuitatē: ita &
nos corpus. Ania aūt
nostra spūs est incor/
poreus & ratiōalis &
imortalis. Si em ſcđm
carnē uixeritis, morie
mini. Scđm rationē
D expositā:carnales ho
mines iusticiam custodire non possunt. c ¶Si autē
spiritu facta carnis mortificaueritis/viuetis. Spiritualibus
actionibus,carnis opera subieceritis. Notādum sane ope
ra carnis, non substantiam accusare. d ¶Quicūq; aūt
spiritu dei aguntur:hi filij dei sunt. Quicūq; merentur san
cto spū gubernari: Sicut ecōtrario:q peccant,spū diaboli
agunt,ab initio peccatore. Itē qcūq; ſcđm doctrinā spiri/
tussancti uiuunt:ipsi sunt qui spū dei agunt. e ¶Non
em accepistis spiritū seruitutis iterū in timore:sed accepistis
spm adoptionis filiorū dei. Notandū est, qa iudæi & si filij
dei erāt:tñ cū essent sub lege uelut sub pædagogo agētes,
spiritū timoris habebāt. Item iudæi acceperūt spiritū qui
illos ad seruitutē cogeret per timorē. Timere em seruorū
est: diligere filiorū:sicut scriptū est:Seruus dñm suū time
bit:& filius diliget patrē suū. Illi ergo qui operari charita
tis uoluntate nolebāt:timoris necessitate coganť. Nos ue
ro omnia uolūtarie operemur: ut filios nos oēs probe/
mus nō seruos timoris. Itē uos Rhomani in adoptionē fi
lioꝝ uocati estis,nō sicut iudæi qui subditi legis impio,in
seruitute tenebanť. f ¶In q̄ clamamus abba pater. Qui
uocat patrē,filiū se esse profiteť. Debet ergo patri in mori
bus similis inueniri: ne noīe quoq; inuacuum usurpato,
maiori pœnæ subiaceat. g ¶Ipe em spūs testimoniū red
det spiritui nostro qđ sumus filij dei. Testimoniū adoptiōis
est qđ habemus spiritū per quē ita oramus. Tantā em ar
ram accipe nō poterant nisi filij. b ¶Si aūt filij & hęre
des:heredes quidē dei: cohęredes autem christi. Qui me/
reť esse fili⁹,mereť effici hæres patris & ueri filij cohæres.
i ¶Si tñ cōpatimur. Si talia patimur cū necesse fuerit ꝓ
noīe ei⁹: qualia ptulit ille pro nobis. k ¶Vt & glorifice
k.Iob.3.d mur. Sicut Iohānes ait:Scimus qm̄ cū apparuerit,similes
ei erimus. l ¶Existimo em qđ nō sunt condigne passio/
nes huius tēporis. Hic uult futurā gloriā cōmendare, ut
præsentes pressuras facilius tolerem⁹. Et reuera nihil pos
set hō cōdignū pati gloriæ cœlesti: etiā si talis esset illa q̄/
lis modo est uita. Quicqd em passus fuerit a morte,plus
nō est q̄ etiā ꝓ peccatis suis antea merebať. Nunc aūt &

uificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitan
a tē spiritū eius in uobis. Ergō fratres, debitores sum⁹ nō
b carni ut secundū carnē uiuamus. Si em scđm carnē ui/
c xeritis,moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortifi
d caueritis,uiuetis. Quicūq; em spiritu dei agunť,hi sunt
e filij dei. Non enim accepistis spiritū seruitutis iterū in ti
more,sed accepistis spiritum adoptionis filiorū dei: in
f g quo damamus,abba pater. Ipse enim spiritus testimo/
h niū reddit spiritui nostro quod sumus filij dei. Si aut
filij & hær des:hæredes quidē dei:cohæredes aūt chri/
i k sti:si tamen compatimur ut glorificemur. Existimo em
l m quod non sunt condignæ passiones huius temporis ad
n futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Nam expe/
o ctatio creaturæ reuelationē filiorū dei expectat. Vani/
p q tati enim creatura subiecta est,non uolens, sed propter
eū qui subiecit eā in spe:quia & ipsa creatura liberabit a
seruitute corruptionis in libertatē gloriæ filiorū dei. Sci
r mus em qđ omnis creatura ingemiscit & parturit usq;
e adhuc. Nō solū aūt illa,sed & nosipsi primitias spūs ha/
bētes,& ipsi intra nos gemimus adoptionē filiorū dei,
expectantes

in quibus completa sunt,necdū tenemus,sed in spe susti E
nemus: q̄uis quæ multi uidere iusti cupierunt uideri/
mus. Itē dicēs: Si tñ cōpatimur ut & glorificemur:& inse/
rēs: Expectatio creaturæ: De ratiōali creatura sermonē fe
cit:& nō sicut qdā existimāt de irrationali uel insensibili,
quæ ad seruitutē hoim creata ē:& post hæc pitura,qñ sol
obscurabit,& luna nō dabit lumē suū & stellæ cœli cadēt
sup terrā:& tūc erit nouū cœlū & noua tra. Creatura aūt
adā ē & eua quæ adhuc expectat se a deo recipe adoptio/
nē. o ¶Vanitati em creatura. Vanitas est oīne qđ qñq; fi
nit. Itē uanitas ē preuaricatio: cui subiecta eua,nō ꝓpria
uolūtate,sed a serpēte decepta,spe illa q̄ audierat: Et eritis
q̄si dñi,sciētes bonū & malū. Seruitus aūt est corruptiōis
quā audiuit adā: Terra es & in terrā ibis. In resurrectiōe Gen.3.d
recepturi sūt incorruptionē filioꝝ dei. p ¶Subiecta est.
Si angeli hoibus ministrāt. q ¶Nō volēs/sed ꝓpter eū
q̄ subiecit eā in spe ꝛc. Iam nō seruiet eis q dei imaginē cor
ruperūt. r ¶Scim⁹ em qđ oīs creatura ingemiscit ꝛ partu
rit vsq; adhuc. Sicut gaudēt āgeli sup pœnitētes: ita dolēt
sup cōuerti nolētes. Itē nūc cōmunē creaturā noīat,post
adā & euā, iustos q fuerūt usq; ad tēpus christi: q & ipū
adæ & euæ q dicūť creatura simul cōgemiscūt,recipe de/
syderātes premia uirtutū quæ dñs ꝓmisit eis. s ¶Non
solū aūt illa sed ꝛ nosipsi ꝛc. Nō solū angeli q benigniores
nobis sunt de huiusmodi dolēt,sed etiā nos q iā spūsctm
habem⁹ de talib⁹ ingemiscim⁹: sicut & Hieremias inge/
miscēs aiebat: Heu mihi aīa qa perijt a terra reuerēs:& re Hiere.9.d
liq̄. Itē dicēs: Nō solū aūt illa,sed & nosipsi primitias spūs
habētes: manifeste edocuit: qa nō de irratiōali uel insen
sibili creatura sermonē fecerit,quæ nō ꝓticipat spūsctm,
sed de sāctis dicit q deo placuerūt naturali lege, similiť &
Moysi: Discipuli aūt christi primitias dicūť habere spūs,
id est prima & p̄clara charismata,ꝓ quæ ditauerūt oēm
terrā. Nō em tāta fuit gr̄a ante legē & in lege moysi. Et q
p̄bores sint discipli christi. hebræis scribēs docet: Sed & hi
oēs testimonio fidei,pbati nō acceperť repromissionē deo
ꝓ nobis meli⁹ aliqđ ꝓuidēte: & ne sine nob cōsūmareť.
Expectantes

expectatio creaturę/re
uelationē filiorū dei ex
pectat. Diuersi hūc lo
cū, diuersis modis ex
ponūt. Siue oīs crea
tura resurrectionis tē
pus expectat:qa tunc
in meli⁹ cōmutabit,
siue āgelica siue rōna/
lis creatura. Petr⁹ em
dicit, etiā angelos glo 1.Pe.1.b
riā desyderare sancto
rū. Quidā etiā sic di/
cūt: Adam & Euā esse
creaturā, q̄s olim ser/
pens a spe diuinita/
tis uanitati subiectos,
corruptioni effecerit
deseruire:nō ex semet
ipsis peccātes,sed ser/
pētis istigatione & cō
silio. Et ipsi,inquiūt,li
berabunť,ut iam nō
corruptiōi deseruiāt.
Oēm aūt creaturā di/
cūt esse,qcūq; usq; ad
aduētū christi iusti fu
erunt:qa & ipsi nōdū
accipiētes expectant,
deo,ꝓ nobis aliqd me
lius,puidēte. Nō solū
aūt illi: sed & nos ipsi
in quibus completa sunt,necdū tenemus,sed in spe susti F
nemus: q̄uis quæ multi uidere iusti cupierunt uideri/
mus. Itē dicēs: Si tñ cōpatimur ut & glorificemur:& inse/
rēs: Expectatio creaturæ: De ratiōali creatura sermonē fe
cit:& nō sicut qdā existimāt de irrationali uel insensibili,
quæ ad seruitutē hoim creata ē:& post hæc pitura,qñ sol
obscurabit,& luna nō dabit lumē suū & stellæ cœli cadēt
sup terrā:& tūc erit nouū cœlū & noua tra. Creatura aūt
adā ē & eua quæ adhuc expectat se a deo recipe adoptio/
nē. o ¶Vanitati em creatura. Vanitas est oīne qđ qñq; fi
nit. Itē uanitas ē preuaricatio: cui subiecta eua,nō ꝓpria
uolūtate,sed a serpēte decepta,spe illa q̄ audierat: Et eritis
q̄si dñi,sciētes bonū & malū. Seruitus aūt est corruptiōis
quā audiuit adā: Terra es & in terrā ibis. In resurrectiōe Gen.3.d
recepturi sūt incorruptionē filioꝝ dei. p ¶Subiecta est.
Si angeli hoibus ministrāt. q ¶Nō volēs/sed ꝓpter eū
q̄ subiecit eā in spe ꝛc. Iam nō seruiet eis q dei imaginē cor
ruperūt. r ¶Scim⁹ em qđ oīs creatura ingemiscit ꝛ partu
rit vsq; adhuc. Sicut gaudēt āgeli sup pœnitētes: ita dolēt
sup cōuerti nolētes. Itē nūc cōmunē creaturā noīat,post
adā & euā, iustos q fuerūt usq; ad tēpus christi: q & ipū
adæ & euæ q dicūť creatura simul cōgemiscūt,recipe de/
syderātes premia uirtutū quæ dñs ꝓmisit eis. s ¶Non
solū aūt illa sed ꝛ nosipsi ꝛc. Nō solū angeli q benigniores
nobis sunt de huiusmodi dolēt,sed etiā nos q iā spūsctm
habem⁹ de talib⁹ ingemiscim⁹: sicut & Hieremias inge/
miscēs aiebat: Heu mihi aīa qa perijt a terra reuerēs:& re Hiere.9.d
liq̄. Itē dicēs: Nō solū aūt illa,sed & nosipsi primitias spūs
habētes: manifeste edocuit: qa nō de irratiōali uel insen
sibili creatura sermonē fecerit,quæ nō ꝓticipat spūsctm,
sed de sāctis dicit q deo placuerūt naturali lege, similiť &
Moysi: Discipuli aūt christi primitias dicūť habere spūs,
id est prima & p̄clara charismata,ꝓ quæ ditauerūt oēm
terrā. Nō em tāta fuit gr̄a ante legē & in lege moysi. Et q
p̄bores sint discipli christi. hebræis scribēs docet: Sed & hi
oēs testimonio fidei,pbati nō acceperť repromissionē deo
ꝓ nobis meli⁹ aliqđ ꝓuidēte: & ne sine nob cōsūmareť.
Expectantes

A a ¶ Expectantes redēptionē corporis nostri. Spe eñ salui/
ficati sumus. Nondū rem ipsam ꝓmissam percepim⁹, sed
1. Cor. 5. b sperām⁹: sicut ad Corinthios ait: Per fidē eñ ambulam⁹,
& nō per speciē. b ¶ Spes autē quę videt, nō est spes ꝛc.
Qđ uidetur, nō sperat: sed si propriū est, possidet. Nulla
eñ spes in rebus uisi/
bilib⁹ est christianis.
Non enim nobis præ
sentia promissa sunt,
sed futura. c ¶ Si
autem qđ nō videmus
speramus, per patiētiā
expectam⁹. Ideo fides
per patientiā grandis
est præmij: quia qđ
non uidet, credit: &
quasi iam acceperit,
ita secura est de nōdū
Heb. 10. g acceptis: sicut ait ad
Hebræos: Patiētia uo
bis necessaria est, ut
uolūtatē dei faciētes,
reportetis repromis/
sionem. Spes eñ sine
patiētia esse nō nouit.
d ¶ Similiter autē et
spiritus adiuuat infir/
mitatē nostrā. Scđm
hanc spem adiuuat:
ut nō terrena, sed cœ/
lestia postulemus. In/
firma enim est nostra
possibilitas, nisi do/
ctrina sanctispūs ad/
iuuetur. e ¶ Nam
qđ oremus sicut opor/
B tet nescim⁹. Quia ad/
huc per speculū uide
mus. Frequenter ob/
sunt, quæ ꝓdesse pu/
tamus: & ideo nobis
postulata minime cō/
ceduntur prouisione
diuina: sicut & ipse ali
2. Cor. 12. c bi ait: Propter qđ ter dñm rogaui, ut discederet a me, &
reliqua. Aliter: Difficile orationis nostræ desyderium
scđm qđ corde cōcepimus, exprimere uix uoce ualem⁹:
unde subsecutus est. f ¶ Sed ipse spiritus postulat pro
nobis gemitibus inenarrabilibus. Deus ergo qui scrutat
corda, & si sermone cōprehendere non sufficimus: nouit
inquantū modo credere cupiamus. Scit tamen quia pro
sanctis rebus, nō pro sæcularib⁹ postulam⁹ scđm ipsius
uoluntatē. g ¶ Qui autē scrutat corda/ scit quid desyde/
rat spiritus. Quasi summus sacerdos. h ¶ Quia scōm
deum postulat pro sanctis. Hic gratiam spiritus, spiritū no
1. Cor. 14. minauit: sicut alibi dicit: Si orauero lingua, spiritus me⁹
orat: & æmulatores estis spirituū. Postulat autē: quia po/
stulare nos facit gemitib⁹, qui enarrari nō possunt: sicut
tentare nos dicit deus ut sciat, hoc est, ut scire nos faciat
quales simus. Sed & hoc commune qđ dñs fieri iubet,
ipse dicit operari: ut ille ædificauit domū, aut ille codicē
fecit: cū nec ipse scripserit, nec ille cōstruxerit. Item gratiā
spiritus, nominat spiritū: qui docet nos ꝓ nobis dño po/
Esa. 11. a stulare, sicut Esaias dicit: Spiritus sapientiæ & scientiæ &
1. Cor. 14. c intellectus. Et Corinthijs scribēs dicit: Sic & uos quoniā
æmulatores estis spirituū, ad ædificationē ecclīæ quærite
ut abundetis. i ¶ Scimus autē qñ diligētibus deū oñia
cooperant in bonū. Oñia quæcūq; fecerim⁹ uel passi fue/
rimus ꝓpter dilectionē dei, oñia nobis ad mercedē cre/
scunt. Omnia eñ quæcūq; iustus fecerit, prosperabunt.
k ¶ His qui scōm ꝓpositū vocati sunt sancti. Nam quos
ꝓsciuit. Scđm qđ ꝓposuit sola fide saluare quos presci/
erat credituros: & quos gratis uocauit ad salutē, multo
magis glorificabit ad salutē operantes. l ¶ Et prędesti/
nauit cōformes fieri imaginis filij sui. Prædestinare idē est
qđ præscire. Ergo ꝙs præuidit cōformes futuros in uita,
uoluit ut fierent cōformes in gloria. Qui transformauit
corp⁹ humilitatis nostræ, cōforme corpori claritatis suæ,
m ¶ Ut sit ipse primo/
genitus in multis fra/
tribus. Primogenit⁹,
ex mortuis in gloriā.
Item hic scđm qđ hō
factus est, scđm gr̄am
quæ in eo erat filius
dei, primogenitus in/
terpellat ꝓ nobis: nō
quasi de⁹ interpellat,
sed quasi summ⁹ sa/
cerdos. n ¶ Quos
aūt prędestinauit, hos
et vocauit ꝛc. Quos
præsciuit credituros,
hos uocauit. Vocatio
autē uolētes colligit,
nō inuitos. Aut certe
discretio: nō in perso/
nis, sed in tēpore est.
Hoc ideo dicit, ꝓpter
fidei inimicos: ne for/
tuitā dei gratiā iudi/
carent. Ergo uocant
ꝓ prædicationē ut cre
dant: credentes iustifi
cent ꝓ baptismū: glo/
rificent in uirtutibus
gratiarū. o ¶ Quid
ergo dicemus ad hęc:
Si deus ꝓ nobis / ꝙs
cōtra nos: Vult osten
dere qđ nemo possit
impedire eos qui dilī
gētes deū, diligunt a
deo: quo min⁹ gloriā
quæ ꝓmissa est, conse
quant: eo qđ pfecta
quæ in illis est chari/
tas, omnem causam mortalis timoris foras expellat.
p ¶ Qui etiā ꝓprio filio suo nō pepercit: sed ꝓ nobis oībus
tradidit illū. Præmisit tradit, ut tradentib⁹ maneret liber/
tas arbitrij: & nobis patiētiæ mōstrarēt exēplū. Qđ dicit,
ꝓ omnib⁹, notandū quia nō ꝓ aliquantis. q ¶ Quō nō
etiā cū illo oīa nobis donauit? Quid pōt habere charius,
qđ nobis neget, qui filiū nō negauit? r ¶ Quis accusabit
aduersus electos dei ꝛc. Quos deus elegit credentes, ac si/
gnis & uirtutib⁹ iustos ostendit: quis ꝓ pristinis audebit
accusare delictis, uel ꝓ cōtemptu legalium mandatorū?
s ¶ Christus iesus qui mortuus est: imo qui ꝛ resurrexit ꝛc.
Scđm assumpti hominis loquit formā: qui mortuus est
& resurrexit. t ¶ Qui etiā interpellat pro nobis. Vt cum
ipso simus, ubi ipse est. Solent plane Arriani ex interpel/
lationis causa, mouere calumniā, dicētes: qđ qui interpel
latur, interpellante sit maior. Quibus respondendū est,
deum oblīuionē non pati: ut pro ipsis cōmoneat semper
quos ipse elegit: sed in hoc interpellare eum dicit, dum
semper patri hominē quē suscepit, quasi nostrū pignus
ostendit: & offert ut uerus pōtifex & æternus. v ¶ Quis
ergo nos separabit a charitate christi? Tribulatio/ an angu/
stia/ an persecutio/ an fames ꝛc. Post tanta & præclara be/
neficia uel ꝓmissa: quæ poterit tam grauis esse pressura
quæ nos ab eius charitate diuellat: & dicēdo omnes do/
cet tales esse debere: qui a Christo nec periculis debeant
separari. Tunc ꝙo iudæi uolebant illos a christo ita sepa/
rare, ut ad legis eos custodiam reuocarent. x ¶ Quia
ꝓpter te mortificamur tota die. Non propter aliqđ crimē,
sed ꝓpter te, qui dixisti: Beati eritis cū psequent uos, &c.

Estimati sumus

Estimati sumus

E

a ¶ Estimati sum⁹ sicut oues occisionis. Hoc in nobis christianis maxime impletur: quibus non licet nosmetipsos defendere, sed exemplo dñi & magistri: qui sicut ouis ad uictimam ductus est, omnia illata patiētissime tolerare.
b ¶ Sz in his oīb⁹ superam⁹ ꝓpter eū q̄ dilexit nos. Has oīes tribulationes ꝓ nihilo ducim⁹, ꝓpter eum qui nos tantū dilexit, ut etiā morerer ꝓ nobis. Et qñ ꝓ eius noīe morimur, tunc maxīe triumpham⁹: præsertim cū leue sit ꝓ se pati, q̄d pro alijs Christus dñs pati dignatus est.
c ¶ Certus sum em̄: quia neq; mors, neq; uita &c. Pro certo cōfido: quia nec si mihi quis mortem mineť, nec si uitā promittat: nec si se angelū dicat a dño destinatū, nec si se angelor⁹ principē mentiať: nec si in præsenti honorē conferat, neq; si polliceať gloriā futurorū: neq; si uirtutes opereť: nec si cœlum ꝓmittat: & inferno deterreat: uel profunditatē scientia suadere coneť, unq; nos poterit a Christi secernere charitate.
d ¶ Neq; creatura alia poterit nos separare a charitate dei. Omnē pene creaturā nominauit: & nō fuit his cōtentus nisi addiderit, ut etiā si sit alia creatura: nec ipsa ualeat separare.
e ¶ Que est in christo iesu dño nr̄o. Deū diligit in Christo, cui⁹ dilectio cōsistit in custodia mandatorū, sicut ipse ait: Si diligitis me, mandata mea seruate. Nec nō imitationē amoris sui in fraterna charitate cōstituit dicēs: In hoc cognoscēt hoīes: quia mei discipuli estis, si dilexeritis inuicem. Et Iohannes ait: Si fratrē quē uides, non diligis: deū quē nō uides, quō potes diligere? Ca. IX Veritatē dico in christo iesu &c. Contra iudæos acturus, primū illis satisfacit: nō se odij causa hæc dicere, sed amoris: eo q̄d doleat illos nō credere christum: ad q̄s primū saluādos aduenerat. Q̄d autem dicit: se in christo dicere ueritatē, ostendit hominē baptiçatū: qui per cōmunicationē corporis & sanguinis christi in ipso manet, & ipse in illo: quicquid uel facit uel loquit̄, in christo eum loqui uel agere, cui⁹ est mēbrū. Et quicquid ei illatum iniuriæ fuerit, christo sīliter irrogari. Nā q̄d ait: Conscientiā sibi in hac parte testimoniū perhibere: illū docet ueritatē discere, cui⁹ cōscientiā in omnib⁹ atteštať. Nec eū mēdacij reū, interna accusatiōe cōstituit.
Itē Apl's se tristem dicit ualde ꝓ fratrib⁹ suis sc̄d'm carnē, qui dicit nullū nos separare a charitate christi: sciēs se q̄n persecutor erat, & optabat se anathema esse a christo: uocatū a christo sc̄d'm ei⁹ misc̄diam: & uolebat eos credere, & eandē misc̄diam promereri.
g ¶ Optabā em̄ ego ipse anathema esse a christo &c. Optabam aliq̄n cū persequerer christum, nō modo optarē: sciebam q̄d ipsorū essent hæc oīa. Sed post̄q̄ cognoui ueritatē, dereliqui eos q̄s taliter diligebā, & ipsi nōdū cōuertunť.
h ¶ Qui sunt israelitę, quor⁹ adoptio est filior⁹. De ipsis em̄ dicebat: Filius meus primogenitus isr'. Exo. 4. f
i ¶ Et gloria & testamentū & legislatio. Veteris latio, & noui promissio.
k ¶ Et obsequiū et promissa. Hoc est ministerium angelorū uel prophetarum.
l ¶ Quorum patres. Abraham, Isaac, & Iacob.
m ¶ Ex quibus est christus sc̄d'm carnē: q̄ est sup oīa deus benedictus &c. Contra Manichæum, Photinū, & Arrium: quia & ex iudæis est sc̄d'm carnē, & deus benedictus in sæcula: sicut & Thomas adorat & dicit: Deus meus, deus meus. Ioh. 20. g
Q̄d ille confirmat dicens: Quia uidisti, ideo credidisti.

G

a Estimati sum⁹ sicut oues occisionis. Sed in his oīb⁹ su
b
c peram⁹, ꝓpter eū qui dilexit nos. Certus sum em̄: quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principat⁹, neq; uirtutes, neq; instantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq;
d altitudo, neq; ꝓfundū, neq; creatura alia poterit nos se
e parare a charitate dei, q̄ æ ē in christo Iesu dño nostro.
f
V Eritatem dico in christo Iesu: non Ca. IX mentior, testimoniū mihi perhibēte cōsciētia mea in spūsctō: qm̄ tristicia mihi magna est,
g & cōtinuus dolor cordi meo. Optabā em̄ ego ipse anathema esse a christo pro fratrib⁹ meis, qui sunt cognati
h mei sc̄d'm carnē q̄i sunt israelitæ: q̄r̄ū adoptio ē filior⁹,
i k l & gl'ia & testamētū & legislatio & ōbsequiū & ꝓmissa:
m q̄r̄ū pātres ex quib⁹ est christus sc̄d'm carnē, qui est sup
n oīa de⁹ bn̄dictus in sæcula, amē. Nō autē q̄ exciderit
o ꝟbū dei. Nō em̄ oēs q̄i ex circūcisione sunt isr', hi sunt
p israelitæ: neq; q semē sunt Abrahæ oēs filij: sed in Isaac
q uocabit̄ tibi semē: id ē nō q̄i filij carnis, hi filij dei: sed q̄
r filij sunt ꝓmissionis, æstimant̄ in semine. Promissionis
s em̄ ꝟbū hoc est: Sc̄d'm hōc tēp⁹ ueniā: & erit Saræ filio⁹.

Non solum

n ¶ Non autē q̄ exciderit verbū dei. Licet Apl's doleat iudæos excidisse a ꝓmissiōis gratia, ostendit tñ nō inane fuisse uerbum dei: & his ꝓmissa deberi: nō qui sc̄d'm carnem ex Abrahā, Isaac & Israel nati sunt: sed qui seruantes fidē patriarcharū, de quorū semine putant̄. Item quia superi⁹ dixerat dolere se, q̄d genus israel ꝓprio uitio excluderet̄ a regno, q̄r̄ū hæc oīa fuerūt: Hic ostendit illos qui nō credunt, nō esse filios Abrahæ: ne oīb⁹ iudæis præiudicare putaretur & obijceret̄ ei: Nunquid deus mentitus est Abrahæ?
o ¶ Non enim omnes qui ex circūcisione sunt israel, hi sunt israelitę: neq; q̄ semē sunt abrahę, omnes filij. Si non omnes, tñ aliquanti: Et si non oēs israelitæ, israel sunt: sunt ergo

F

H

ex gentib⁹ aliquanti, in quibus non est dolus.
p ¶ Sed in isaac vocabitur tibi semen. In solo Isaac uocati sunt, etiā tunc filij Abrahæ: nō etiā in Ismael, cū & ipse ex eius stirpe descēderet. Item semē Isaac, non isti qui sc̄d'm carnem nati sunt: sed hi qui sc̄d'm spiritum sunt, hoc est, sc̄d'm fidem Isaac. Qui em̄ talis, huius promissio est & adoptio filiorū. Habebat em̄ primogenitū Esau: & nō est a deo dilectus, nisi israel.
q ¶ Id est non qui filij carnis, hi filij dei: sed qui filij promissionis sunt, estimant̄ in semine. Ismael em̄ sc̄d'm carnalem usum natus est ex ancilla: Isaac ꝟo super naturam de senibus ex repromissione dei est generatus: Ita nunc christianos promissio facit filios Abrahæ, quam meruit fides: ut scilicet pater sit gentium plurimarum.
r ¶ Promissionis enim verbum hoc est. Hic ostendit posteriorem populum more Isaac esse repromissionis.
s ¶ Scōm hoc tempus veniam, et erit sarę filius. Antęq; nasceremini: imo priusq; Rebecca Esau & Iacob utero suo funderet, in Iacob dilexi uos: in Esau Idumæā odio habui. Quem locum Paulus apostolus mystica disputatione euentilans, scriptum ad Romanos: duo pariter testimonia de Genesi Malachiaq; coniungit. Sed & Rebecca de uno concubitu habens Isaac patrem nostrum. Nam cum nondum nati essent, aut aliquid egissent boni uel mali: ut secundum electionem, propositum dei maneret: non ex operibus, sed ex uocatione dictum est ei: Quia maior seruiet minori: Sicut scriptum est: Iacob dilexi: Esau autem odio habui. Hoc enim quod dicitur: Sicut scriptum est, & ad Geneseos librum, & ad prophetam Malachiam refertur. Et non solum ait: Iacob dilexi antęq; nasceretur: & odio habui Esau, priusq; ex matris utero funderetur: sed in posteros eorum amorem meum & odium conseruaui. Odium in Esau, cuius montes qui appellantur Seir, redegi in solitudinem, & urbes feci esse desertas, & a serpentibus ac bestijs obtineri. Gen. 25. c Malach. 1. a

Non solum autem

A a ¶ Nō solū autē illa/sed ꝛ rebecca. Non solū autē Ismael & Isaac: qui ꝙuis ex uno quidē patre, diuersa tñ matre sunt generati: nō sunt unū apud deum, sed etiā Iacob & Esau: qui ex uno sunt de Rebecca nati cōcubitu añ ꝙ nascerentur, fidei sunt apud deum merito separati: ut ꝓpositū dei de eligendis bonis, & refutandis malis, etiā in præsenti maneret. Ita ergo & nunc quos præsciuit de gentibus credituros, elegit: & ex isr̄ reiecit incredulos. b ¶ Ex uno concubitu habēs isaac patrem nostrum. Quæ legitur primo gemi/nos ædidisse, in eo q̄si nouū aliquid accesserit, perterrita deū interrogat. c ¶ Cū em̄ nondū nati fuissent ꝛc. Siue ut hoc significaret: ꝙ modo etiam de geminis qui non credit, abiiciet. d ¶ Nō ex operib⁹/ sed ex uocatione dictū est ei. Præscientia dei nō præiudicat pc̄tōres, si conuerti uoluerint. Dicit

Ezech.18.f ēm per Ezechielē: Si dixero pc̄tōri: morte morieris, & ille cōuersus iusticiam fecerit: uita uiuet, & nō morietꝫ.

e ¶ Quia maior seruiet minori.

Gen.25.c In Geneseos libro dictū est: Duæ gentes & duo populi in utero tuo: & ppl̄us ppl̄m superabit: & maior seruiet minori. Ergo ꝓphetia nō de his est, qui scd̄m carnē sunt Iacob & Esau: sed de his qui futuri erant ex operibus boni & mali: & ex ipsis operib⁹ aut odiū dei habere, aut miseri cordiā eius consequi. f ¶ Sicut scriptū est: Iacob dilexi: esau autē odio habui. Hoc autē qd̄ dicit: sicut scriptū est, &

Malach.1. ad Geneseos librū, & ad ꝓphetā Malachiam pertinet. In Geneseos libro ad Rebeccā dicit: Duæ gētes & duo ppl̄i in utero tuo. Vñ bñ ostēdit Apl̄s ꝓmissiones nō esse eorū qui scd̄m carnē filij sunt Abrahæ, sed eorū qui fidē patrū seruant atq̄ custodiūt. g ¶ Quid ḡ dicemus? Nunqd iniquitas apud deū? Absit. Timuit ne qd̄ ipse ꝓpterea dixerat, ut ꝓbaret apud deū prærogatiuā generis nil ualere: siue iam tūc significatū posteriorē ppl̄m meliorē futurū, nō intelligētes, putarēt eum dicere: qd̄ alios deus bonos faceret, alios malos, scd̄m ipsorū sententiā: qd̄ erat iniq̄rū punire: qui nō sua sponte peccassent: proponit sibi ex aduerso testimonia, quib⁹ ipsi hoc affirmare solebāt. Quibus exēplis ꝓ breues subiectiones respōdet, ostendēs ita intelligi nō posse. h ¶ Misereor enim dicit: Miserebor cui misereor: ꝛ miscēbo iam p̄stabo. Hoc recto sensu ita ītelligit: Illi⁹ miserebor quem præsciui posse miscd̄iam ꝓmereri, ut iam tunc illius sim miser⁹. i ¶ Cui miserebor. Ecōtrario iudæi sermo ē. Igit̄ nō uolentis neq̄ currētis. Et iterū: Ergo cui⁹ uult, miserē: & quē uult, indurat. Nō em̄ apl̄s tollit qd̄ in ꝓpria uoluntate habem⁹: qui superius dicit: Ignoras quia bonitas dei te ad patientiā adducit? Et iterū

2.Timo.2.c Timotheo scribit: In magna aūt domo, nō solū sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. Et quædā qdē in honorē, quædā in cōtumeliā. Si quis autē mundauerit se ab his, erit uas in honorē sanctificatū. k ¶ Igit̄ nō uolentis neq̄ currētis/sed miserētis est dei. Hoc loco Paulus apl̄s usq̄ ad illū locū: Quid em̄ adhuc quæri? Voluntati em̄ ei⁹ quis resistere poterit? personā de cōtrario assumit, uenientis & dicētis: nō esse in nobis aut recte, aut malū agere, sed in dei arbitrio cōstitutū: qui cuius uult, miserē: & quē uult, indurat. Homo tu quis es qui cōtradicas deo?

Nunqd dicit figmentū ei qui se finxit, quid me fecisti sic? Nunc apl̄s cōtradicentē sibi superi⁹ increpat, ostēdēs hoc ipsum qd̄ dicit: Cui uult, miserē: & quē uult, indurat. Et quid adhuc quærit? Volūtati em̄ ei⁹ qs resistere poterit? Ex hoc igit̄ demōstrat eū esse ꝓprij arbitrij uel uolūtatis: qd̄ si ut ipsi ecōtrario uenjens, dicit: Cuius uult, miserē deus: & quem uult, indurat: nihil differt, qd̄ figulus tractat ī manib⁹: qd̄ fingendi ex se uas aliqd cōtradicere nō pōt, qd ex eo uult effi cere: hic aūt in eo in q̄ cōtradicit, quærit de dei uoluntate, ostēdit liberi esse arbitrij: qui audet de dei iudicio retractare. Itē si nō est uolētis neq̄ currētis, ut qdā putant: quare ipse currit, dicēs: Cur sum cōsummaui. Et alios ut curreret, adhortatus est dicēs: Sic currite ut oēs cōprehēdatis. Vñ intelligit̄ quia hic interrogātis uoce utitur: & redarguentis potius, q̄ negantis. l ¶ Dicit em̄ scriptura pharaoni ꝛc. Hoc & illi male ꝓponunt. Sed hic loc⁹ duob⁹ modis a diuersis exponit̄: Siue qd̄ unusq̄sq; modū & finē pc̄tōrū suoꝝ implet ut puniat̄ sicut sodomitæ & amorræi. Hic ergo iā modū excesserat: & idcirco uoluit de⁹ q̄si de iam perituro alijs ꝓuidere: ut ppl̄us ei⁹ agnosceret iusticiā ipsi⁹ atq̄ ꝑtutē: ut nec peccarent, nec suos aduersarios uererent. Tale ē hoc qd̄ in Pharaone gestū est: q̄le si medic⁹ de cruciatu iā dānati rei multis inueniat sanitatē, causas inquirēdo morborū. Vel si iudex cū possit criminosum statim punire, ad oīm timorē diuersis pœnis afficiat. Siue dei patiētia indurat⁹ est. Cessante em̄ plaga dei durior fiebat: & ꝙuis sciret eū nō conuerti: tñ etiā in ipso suam clæmētiam uoluit demōstrare. m ¶ Ergo cui⁹ uult/miserē: ꝛ quē uult/indurat. Ergo si hoc sic intelligit̄: Cui⁹ uult, miserē: & quē uult, indurat: qd̄ satis iniquū est: & ita ꝓpositio uestra concludit̄, ut dicatis malitiæ uestræ: nō uos esse causam, sed dñi uolūtatē, cui cōtradici nō possit: sed resistit hic rationi uræ ipsa natura iusticiæ dei. n ¶ Dicis itaq̄ mihi: Quid adhuc querit̄ ꝛc. Apl̄s cōtra aduersarios dicit: Dicis itaq̄ mihi: Quid adhuc quærit̄? Et iterū infert, cōfirmans hoc qd̄ dixerat: hō tanto magis uere quærit̄, & iuste ex ꝟbis tuis. Nemo em̄ ꝓpriā nō habēs uolūtatē, dicere pōt de deo: quid adhuc quærit̄. Vñ recte arguēs ei⁹ imprudētiā, dicit: Tu q̄s es q̄ respōdeas deo? Qui em̄ a deo indurat⁹ est: sicut tu dicis, cōtradicere suo creatori nō potest: quasi nō habēs ꝓpriā uoluntatē: sicut & lutū insensibilis materia fictori suo respōdere nō pōt: quia in ptāte figuli positū est. o ¶ O hō tu q̄s es q̄ respondeas deo ꝛc. Quibusdā uidet̄ & hoc adhuc ex ipsoꝝ ꝑsona dicere: quia ipsum est dicere, neminē posse cōtradicere uoluntati dei alteri⁹ miserētis, alterū indurantis: & addere neminē deo respōdere. Quidā ꝟo dicunt iā hinc apl̄m respondere: qd̄ etiā si ita esset ut illi calumniant̄, nō debere eos suo respōdere factori: eo qd̄ tales simus ad cōparationē dei, quale ad suū est luti artificē figmentū. In græco habet, μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε: qd̄ est, o hō tanto magis. p ¶ An non habet ptātē figulus luti ex eadē massa facere aliud quidem uas in honorē ꝛc. Scd̄m hos qui hæc uerba Apl̄i dicunt: massam dicit omnes in ægypto commorantes: quia & israel ibi idolis deseruierat.

Q; si deus

C

a ¶ Q; si deus volens ostendere iram ꝛc. Quia illum diu sustinuit blasphemantẽ, & populũ suũ uarijs operib⁹ affligentẽ. Præterea ꝯ innoxiã ætatẽ paruulorũ crudeliter iusserat enecare. Itẽ cõpetẽs respõsum: quia patiẽtia & ei⁹ bonitas facit eos qui ꝓpriã habẽt uoluntatẽ uiuẽdi, siue uasa iræ siue misc'diæ.

b ¶ Vasa irę apta in interitum. Implendo peccata sua, uasa iræ digna sunt facti, & a semetipsis ad interitũ præparata. c ¶ Vt ostẽderet diuitias gl'ię suę in vasa misc'dię ꝛc. Digni erant misc'dia: qa & minora cõmiserant, & grauiꝰ fuerãt afflicti. d ¶ Quos et vocauit: nõ solũ ex iudęis/sed etiã ex gẽtib⁹. Quia & tunc aliq̃nti ægyptiorũ exierãt cũ filijs isr'l: qd' si de⁹ personã acciperet, solus isr'l debuit habere salutẽ. Ita & nunc nõ solum iudæos, sed etiã gẽtes uocauit ad fidẽ. Sc'm eos autẽ q hæc non ex apl'i, sed ex iudæorũ ꝑsona dici putant: Intantũ inquiũt ꝯs uoluit, saluauit: ut etiã gẽtes elegerit ido/lolatras, q nũq̃ seruierant deo: & ex isr'l paucos uocaret, sc'm testimonium Esaiæ.

e ¶ Sicut in osee dic'. Nõ pp'm, duas trib⁹ dicit: & nõ misc'diam cõsecutã, decẽ tribus.

f ¶ Vocabo non plębẽ meã / plębẽ meã. Hoc loco Iudã significat.

g ¶ Et nõ dilectã / dilectam: et non misc'diam cõsecutã / misc'diam cõsecutã. Israeliticũ pp'm.

a Q; si deus uolens ostẽdere iram & notã facere potẽtiã
b suã, sustinuit in multa patiẽtia ũasa iræ apta in interitũ:
c ut ostenderẽt diuitias gloriæ suæ in uasa misc'diæ, quæ
d præparauit in gloriã. Quos & uocauit: nõ solum ex iu-
e dæis, sed etiã ex gentib⁹: sicut in Osee dicit: Vocabó nõ
f plæbẽ meã, plæbẽ meã: & nõn dilectã, dilectã: & nõ mi-
g sericordiã cõsecutã, misc'diam cõsecutam. Et ẽrit in loco
h ubi dictũ est eis: Nõ plæbs mea uos: ibi uocabunt filij
i dei uiui. Esaiãs aũt clamat ꝓ isr'l: Si fuerit numerus filio
k rum isr'l tanq̃ arena maris, reliquiæ saluæ fient. Vẽrbũ
l eñ cõsummans & abbreuians in æquitate: quia uerbũ
m breuiatũ faciet dñs super terrã. Et sicũt prædixit Esaias:
n Nisi dñs sabaoth reliquisset nobis semen, sicut sodoma
o facti essem⁹: & sicut gomorra siles fuissem⁹. Qũid ergo
p dicem⁹, q gẽtes quæ nõ sectabant iusticiã, apprehẽderunt iusticiã: Iusticiã aũt quæ ex fide est. Isr'l ẏo sectãndo legẽ iusticiæ, in legem iusticiæ nõ peruenit. Quare:
q r Quia nõ ex fide, sed quasi ex operib⁹. Offenderũt eñ
s in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in
t sion lapidẽ offensionis, & petram scandali: & oñis qui
u credit in eum, non confundetur. Ca. X
v Fratrẽs: Voluntas quidẽ cordis mei & obsecra-
x tio ad deum fit pro illis in salutem. Testimoniũ
y enim perhibeo illis: qd' æmulationẽ quidem dei habẽt,
y sed non sc'm scientiam. Ignorantes enim iusticiam dei
& suam quærẽtes statuere, iusticiæ dei nõ sunt subiecti.

Finis enim

q ¶ Justiciam autem quę ex fide est. Quia iusticia ex fide est, cui illi credere noluerunt. r ¶ Israel vero sectando legẽ iusticię / in legem iusticię non peruenit. Quare: quia nõ ex fide/sed quasi ex operibus legis. Reddit causas, q̃re nõ inuenerint iusticiam: quia falso in operib⁹ gloriati, credere noluerunt: quasi iusticiã gratiam reputantes: dicens, quoniã populus iudæorũ ex operibus legis iustificari se putans, in legem iusticiæ, id est ad fidem Christi dedignando nõ potuit peruenire.

s ¶ Offenderũt eñ in lapidẽ offensionis ꝛc. Qui uidet lapidem, nõ offendit: qui autẽ cæcus est, impingit. Qd' contigit iudæis, quos sua malicia excæcauit: & Christum non agnoscentes crucifixerunt: Sed & idcirco lapis offensionis & petra scandali, prædictus est Christus: quia multi in natiuitate eius & passione, scandalũ patiunt: sicut scriptũ est: Quia scandaliçabantur in eo. Et Apostolus ait: Christum crucifixũ, iudæis scandalũ: gentibus stulticiam: ipsis uero uocatis, Christum dei uirtutem & dei sapientiam. Vnde & hic sequitur: Qui credit in eo, non confundeꝛ. Petrus quoq̃ dicit: quod credentibus lapis electus sit angularis: incredulis uero offensionis.

Matth. 24. a

1. Cor. 1. d

1. Pet. 2. a

t ¶ Et omnis qui crediderit in eum / non confundetur. Non iudæus solus, sed oñes credentes in eo nõ cõfundenꝛ de pristinis delictis.

F

Fratres: Voluntas quidẽ cordis mei et obsecratio ad deũ fit ꝓ illis in salutẽ. Hic se ostendit nõ solis labijs, sed & corde pro inimicis orare. Ca. X

x ¶ Testimonium enim perhibeo illis quod æmulationem quidem dei habent / sed non sc'm scientiam. Habent scientiã sectandæ legis, sed non intelligunt: quia Christus sc'm legem uenit. Et quia per legem iustificari non possunt, periclitantur reuera, si sine scientia fiat: quia sæpe uertitur in contraria.

y ¶ Ignorantes enim iusticiam dei et suam quęrentes statuere / iusticię dei nõ sunt subiecti. Ignorantes quod deus ex sola fide iustificat: & iustos se ex legis operibus, quam non custodierunt esse putantes: noluerunt se remissioni subijcere peccatorum, ne peccatores fuisse uiderentur: sicut scriptum est: Pharisæi autem spernentes consilium dei in semetipsis, noluerunt baptiçari baptismo Iohannis. Item quia sacrificia legis: & cætera quæ umbra erant ueritatis, quæ per Christum perfici habebant, præsentia Christi cessauerunt: cui credere noluerũt: Bene dicit Apostolus, iusticiam suam: quia iam non dei est, sed ipsorum.

Finis enim

A a ¶ Finis em legis/christus ad iusticiã oñi credẽti. Talis est ille qui christum credidit, die qua credidit, qualis ille qui uniuersam legem impleuit. b ¶ Moyses em scripsit: qm Leuit.18.a iusticiã quę ex lege est. Ipse Moyses distinxit in Leuitico inter utrãq; iusticiã, fidei scilicet atq; factorũ: qđ altera operibus, altera sola fidei credulitate accedente fiat. Itẽ Apłus ostendere uolens differentiam iusticiæ legis, ac fidei, testẽ uocat Moysen. Itẽ docentẽ de iusticia legis, qui fecerit homo, uiuet in ea. De iusticia autẽ fidei: Ne dicas inquit in corde tuo: qs ascendet in cœlũ: hoc est, ne dubites credere mandato, qđ futurũ est annunciare christũ, qui uenturus est dare tibi iusticiam ex fide.

c ¶ Qui fecerit homo/ viuet in ea. Nemo em illorum uiuit: quia in hoc tẽpore nemo perfecit legẽ sine christo: quia & hoc legis est, ut ipsi credaẽ. Quidam ex hoc loco putant iudæos præsentem tantũ uitã ex legis operibus meruisse: quod uerũ nõ esse, B dñi uerba declarant: qui de uita interrogatus æterna, mandata legis opponit dicens: Matth.19.c Si uis in uitam uenire, serua mãdata. Vñ intelligimus: qđ qui suo tẽpore legẽ seruauit, uitã habuit æternam. d ¶ Quę autẽ ex fide est iusticia/sic dicit: Ne dixeris in corde tuo. Ille quidem secundũ historiã de lege hoc dixit: sed Apostolus illud ad christum aptat: quia lex nec in cœlo fuit, nec in abysso. Siue ideo illud semper iubet lex meditari, ut ibi christum ualeant inuenire. e ¶ Quis ascendet in cęlum/ id est christum deducere: aut quis descendet in abyssum ⁊c. Quia Christus deus & homo est, in eo quod deus uerbũ, qui cũ in forma dei erat, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, factus est homo: Propterea dicit: Quis ascẽdet in cœlum, hoc est christum deducere. Deducere dicit sc̃m formam dei: reducere autẽ ex mortuis, sc̃m formã serui. f ¶ Sed quid dicit scriptura: Prope est uerbũ in ore tuo et in corde tuo: hoc est uerbum Deu.30.c fidei qđ prędicamus. In Deuteronomio. Nouũ scilicet testamentũ. g ¶ Quia si cõfitearis in ore tuo dñm iesum/ et in corde tuo crediderís ⁊c. Testimoniũ cordis, est oris confessio. h ¶ Saluus eris. A delictis præteritis cũ futuris. i ¶ Corde em credit ad iusticiã: ore aũt cõfessio fit ad salutẽ. Ergo si fides sufficit ad iusticiam, & confessio ad salutem, inter iudæum & gentilem credentes nulla discretio est.

Esa.53.a k ¶ Dicit em scriptura: Omnis qui credit in illũ. In Esaia. Non solum iudæus. l ¶ Non confundetur. Nolite ergo uos illos confundere de pristinis actibus: quos scriptura dicit confundi non posse. m ¶ Non enim est distinctio iudęi et gręci; Nam idem dominus omniũ/ diues in omnes qui inuocant illũ. Vnus dominus omniũ & abundans misericordia & salute, habet unde largiẽ. n ¶ Omnis enim quicunq; inuocauerit nomen domini/ saluus erit. Quõ ergo inuocabunt/ in quẽ non crediderunt? In Iohele. De gentibus obiectio iudæorũ, qđ deum inuocare nõ possunt. Iohel.2.g

o ¶ Aut quomodo credent ei/ quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prędicante? Quomõ uero prędicabunt/ nisi mittantur? Quia nunq; ad illos ꝓphetæ sunt missi. p ¶ Sicut scriptum est: Quã speciosi pedes euãgeliçantium pacem/ euangeliçantium bona. Istorũ pedes pulchri sunt: qui pacem annunciant: illorum autem qui annũciant sæculi cursum, turpes sunt atq; deformes.

q ¶ Sed non omnes obediunt euãgelio. Ergo si nec illi oñes obaudierunt, ad quos isti sunt missi: quanꝺominus isti ad quos nemo est destinatus.

r ¶ Esaias enim dicit: Dñe q̃s credidit auditui nr̃o? Quis credit, D qđ auditum a nobis, uel quod nos a te, ut alijs annunciaremus audiuimus. s ¶ Ergo fides ex auditu: auditus autem per uerbum christi. Hic respõsio Apostoli. t ¶ Sed dico: Nunquid nõ audierunt? Et quidem. Etiam ante illos audisse confirmat.

v ¶ In omnẽ terram exiuit sonus eorum: et in fines orbis terrę uerba eorum. Vult hoc testimoniũ per Allegoriã, uocibus intelligi prophetarum.

x ¶ Sed dico: Nunquid israel non cognouit? Gentes esse uocandas ad fidem. y ¶ Primus moyses dicit. Ideo primus Moyses: quia omnes pene prophetæ postea de gentium salute dixerunt. z ¶ Ego ad emulationem uos adducam in non gentem: in gentem insipientem/ in iram uos mittam. In cantico Deuteronomij. Anteq̃ credide/ Deut.32.c rint deum, non erant gentes dei. Quasi ergo dicat, eos qui non sunt gens mea, uocabo: & credent mihi adue/ stram irritationẽ: ut quibus maiores debuistis esse, gaudeatis æquare: sicut si quis habeat filium inobedientem, & ad corrigendum eum, dimidium patrimonij sui, det seruo suo, ut tandem ille conuersus gaudeat, uel si tantum accipere mereatur. Siue non eramus gens: quia mortui eramus in peccatis. a ¶ Esaias autem audit et dicit: Inuentus sum a non quęrentibus me. Gentibus quæ non deum in lege, sed in idolo ignoranti requirebant.

b ¶ Palam apparui eis qui me non interrogabant. Non deum, sed dæmonia interrogabant per augures & haruspices idolorum atq; astrologos.

c ¶ Ad israel autem dicit. Ipse qui talia gentibus iræ promisit iudæis: ecce qualia comminatur, ut sciatis utrunq; prædictum.

Tota die

E

a ¶ Tota die expandi. Toto tẽpore mirabilia uel plagas ostendit: & nec sic credere uoluerũt. b ¶ Manus meas ad populum nõ credentẽ ꝛc. Extensio manuũ, allegorice signat crucẽ. Ca. XI

Dico ergo: Nunquid repulit deus populũ suũ? Absit. Quia satis illos humiliauerat: modo quasi bonus doctor cõsolatur eos, ne illos nimiũ exacerbare uideret. Non omnes ait repulit, nec semp, nisi ꝙdiu non credunt.

c ¶ Nã ꝛ ego israelita sum. Si omnes repulisset, me nõ suscepisset.

d ¶ Ex semine abrahã de tribu beniamin. Nõ ex semine ꝓselytorũ.

e ¶ Non repulit deus plẽbẽ suã quã ꝓsciuit. Illã plæbẽ nõ repulit, quã præsciuit esse creditura. g ¶ An nescitis in Elia ꝙd dicit scriptura. In Regũ libro, ubi scriptũ est de Elia.

h ¶ Quẽadmodũ interpellat deũ aduersus israel. Gentib9 superbiam tollit, ne glorientur qđ ex iudæis pauciſſimi crediderũt: & ipsi soli remanserunt deo.

F

i ¶ Prophetas tuos occiderũt ꝛc. Omnes ꝓphetæ, illa tñmodo sciebãt, quæ illis fuissent a dño reuelata. Vñ & rex Hiezechias remiã dubie interrogat: si in ea hora qua cum illo loquebatur, apud eum sermo dñi haberet. Sed & Elisæ9 4.Regt.4.c dicit: quomodo hæc dñs abscõdit a me? Ita ergo & Elias hoc loco præter se esse alios qui deũ colerẽt, ignorauit.

a Totã die expandi mãnus meas ad populum nõ credentem, sed contradicentem mihi. Ca. XI

b c d e f g h i k Dico ergo: Nunquid deus repulit populũ suũ? Absit. Nam & egõ israelita sum ex semine Abrahã, de tribu Beniamin. Non repulit deus plæbem suã quã præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit scriptura: quẽadmodũ interpellat deũ aduersum israel? Dñe, prophetas tuos occiderũt: altaria tua suffoderũt: & ego relictus sum solus: & quærũt animã meã. Sed qđid dicit illi diuinũ responsum? Reliqui mihi septẽ milia uirorũ, l m qui nõn curuauerũt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc n tẽpore reliqđiæ scđm electionẽ gratiæ dei saluæ factæ o p sunt. Si autẽ gratia, iam nõ ex operib9: Alioquin gratia q iam nõ est gratia. Qđid ergo? Qđ quærebat israel, hoc r nõ est cõsecutus. Electio autẽ cõsecuta est: cæteri ꝙo excæcati sunt, sicut scriptũ est: Dedit illis deus spiritũ compunctionis: oculos ut nõ uideant: & aures ut nõ audiãt, s t uſq; in hodiernũ diẽ. Et Dauid dixit: Fiat mensa eorũ coram ipsis in laqueũ, & in captionẽ & in scandalũ, & in retributionẽ illis. Obscurent oculi eorũ ne uideant: & v x dorsum eorũ semper incurua. Dico ergo: Nunquid sic y z offenderũt ut cãderent? Absit. Sed illorũ delicto: salus a b est gẽtib9 ut illos æmulent. Qđ si delictũ illorũ diuitiæ sunt mundi: & diminutio eorũ diuitiæ gentiũ: quanto c magis plenitudo eorũ? Vobis enim dico gentib9: ꝙdiu quidem ego sum gentiũ Apostolus, ministeriũ meum honorificabo,

G

t ¶ Sicut scriptũ ẽ: Dedit illis deus spm cõpunctionis ꝛc. In Esaia. Añ hominẽ uita & mors: qđ placuerit ei, dabit illi: ne liberetas scilicet tollat arbitrij. Dei ergo dare, permittere est. Spiritum autẽ cõpunctionis, quẽ desyderabant. Semper em uerbis dei fuerũt incredulis: nam si uoluissent habere spiritum fidei accepissent. Sed & nũc christiani qui de resurrectione dubitant, & præmio ac gehenna, similem sibi spiritum quæsierunt. Hoc em loco ꝓpheta de infidelib9 loquit. Diuina scriptura hoc habet, cũ unusquisq; habeat libertatem faciendi bonũ uel malum, deũ dicat tradere aut dare: propterea quia ipse est qui dedit libertatẽ. Hæc em facit ei9 patientia: quia nõ statim peccantib9 infert uindictam, nec bonis præmia. Esa.7.b

v ¶ Usq; in hodiernũ diẽ. Vsq; quo conuertant: sicut de uelamine cordis, ad Corinthios dicit.

H

x ¶ Et dauid dicit: Fiat mẽsa eorũ coram ipsis ꝛc. et dorsum illorũ semper incurua. Aliter: semp incurua onera pctõrum: ut nõ dimittant nisi crediderint: quia in passiõe christi beati sunt, pascha comedẽtes. Hoc em de illis ꝓphetat, q saluatorẽ aceto & felle potarũt: & tñ ipsis dicit Petr9: Et nunc scio: quia per ignorãtiã feciſtis hoc: Pœnitemini ergo, & baptizet unusquisq; uestrũ. Et ipse Paulus post modicũ ait: Et illi si nõ permãserint in incredulitate, inserent: ut sciam9 quia spiritus cõpunctionis facultatẽ illis nõ abstulit cõuertendi. Denicq; statim ipse soluit in sequẽtib9 uerbis. Itẽ sacerdotes cũ arbitrant: qđ si christũ interfecerint, haberẽt semp mensam sacrificiorũ & decimarũ, facta est illis in laqueũ. Perdiderũt em tẽplũ in qđ uanã spem habuerũt: & nũc sunt inter gẽtes maledicti. y ¶ Dico g: Nunqđ sic offenderũt: Modo iterũ partẽ releuat iudæoꝝ. z ¶ Ut caderẽt. Absit. Nõ penit9 & irremediabiliter ceciderũt. a ¶ Sz illorũ delictũ salus ẽ gẽtib9 ꝛc. Vsq; adeo illos dilexit, ut ꝓpter salutem illorũ gẽtes uocarent: q eas uidẽtes ad regnũ dei admitti, uel sic facili9 cõuerterent. Itẽ quia dispẽsatio dei ita fuit: ut p mortẽ christi, oñe gen9 humanũ saluaret: sicut ipse dñs dicit: Cũ exaltat9 fuero, oĩa ad me traham: ideo dicit: Sed illorũ delictũ salus gẽtium. Dicẽs autẽ: Vt illos æmulent, ostẽdit: quia nisi gẽtes christo credidissent, reliquiæ illorũ nunq; saluatæ fuissent. b ¶ Nõ si delictum illorũ diuitiæ sunt mũdi ꝛc. Si delictũ eorũ tantũ uobis profuit: ut sine operibus legis, uos illis facerẽt cohærere: & si pauci eorũ credẽtes, oẽs uos ad salutẽ uocarũt: quãto magis si oẽs crediderũt, prodesse poterãt uobis p doctrinã? c ¶ Vobis em dico gẽtib9. Vult ostẽdere ad iudæorũ salutem magnopere festinare. d ¶ Ꝛdiu qđẽ ego sum gẽtiũ apostolus, ministeriũ nostrũ honorificabo. Ꝛdiu fuero in Iob.12.c Matth.23.c Roma.11.c Act.3.c Psa.68.

A corpore cõstitutus, honorificabo ministeriũ nostrũ: dum exemplo meo, plures eorum saluare contendo. a ¶Si quo modo ad æmulandum prouocem carnẽ meam. Vt omni modo talem me exhibeam, ut me desyderent imitari. b ¶Et saluos faciam aliquos ex illis. Vel aliquantos, quia nolunt oẽs. c ¶Si enim amissio eorũ reconciliatio est mundi. Repetit quod dixerat superius. d ¶Quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? Vnde gentibus assumptio, nisi ex illorũ uiuerẽt morte? e Ex iudæis mortuis, christus uel apli, uita fuerũt gentibus: Siue si ꝙs inde libera uero, ad uestrã proficient uitam. Item hoc dicit: quoniam sicut gentes per fidem assumptæ sunt: ita etiã iudæi si crediderint, ex mortuis ad uitam transibunt. e ¶Quod si delibatio sancta est, et massa. Si illi qui pauci ex eis crediderunt, sancti sunt, & omnes si credant. Hic primitias, Christum dicit. Massam autẽ populum hebræorũ, a quibus Christus secũm carnẽ est. f ¶Et si radix sancta, et rami. Radix, patriarchæ: rami, apli: hoc est, & primi & nouissimi sancti ex ipsis sunt. Itẽ hoc loco

a honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem
b c carnem meam: & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim
d amissio eorũ reconciliatio est mundi: quæ assumptio, nisi
e uita ex mortuis? Q; si delibatio sancta est, & massa. Et
f si rádix sancta, & rami. Quod si aliqui ex ramis fracti
g b i sunt: tu autẽ cũ oleaster esses, insertus es in illis: & sociꝰ
k radicis & pinguedinis oliuæ factus es: noli gloriari ad-
uersus ramos. Q; si gloriaris: non tu radicẽ portas, sed
l radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Be-
m ne propter incredulitatẽ fracti sunt. Tu autem fide stas:
n o noli altũ sapere, sed time. Si enim deus naturalib9 ramis
p nõ pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatẽ
q & seueritatẽ dei. In eos quidẽ qui ceciderunt, seueritatẽ:
r in te autẽ bonitatẽ dei, si permanseris in bonitate. Alio-
s quin & tu excideris. Sed & illi si nõ permanserint in in-
t credulitate, inserent. Potens est enim deus iterũ inserere
v illos. Nam & si tu ex naturali excisus es oleastro: & con-
x tra naturã insertus es in bonã oliuam: quanto magis hi
y qui secũm naturam inserent suæ oliuæ? Nolo enim uos
z a b ignorare fratres mysteriũ hoc, ut nõ sitis uobismetipsis
c sapientes: quia cæcitas ex parte contigit israel, donec plenitudo gẽtium intraret: & sic omnis israel saluus fieret.

Sicut scriptũ

B radicem, Abraham significat: quoniam propter fidem, pater multarũ gentium uocatur. Ramos uero posteros eius, fidem similiter retinentes. g ¶Quod si aliqui ex ramis fracti sunt. Non ꝓpter te fracti sunt, sed ꝓpter illos tu insertus es, quia illi fracti sunt. h ¶Tu autem cum oleaster esses insertus es in illis. Olea quidem, sed inculta atq; siluestris. Item hoc loco cõtra naturã gentilẽ populũ insitum dicit in radice, hoc est, in fide patriarcharum: & non secundum naturam arborum quasi insertum, proprij generis fructum ferre: sed bonitatem radicis sequi, in quam insertus es. i ¶Et socius radicis et pinguedinis oliuę factus es. Radicis patrum, pinguedinis Christi. k ¶Noli gloriari aduersus ramos: quod si gloriaris: non tu radicem portas, sed radix te. Noli de illorum perditione gaudere: alioquin audies quod non illi per te stant, sed tu per illos. Nec tu illis uitam præstas, sed illi tibi.

l ¶Dicis ergo: Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene propter incredulitatem fracti sunt. Tu dicis ideo illos fractos, ut tu inseraris: Videamus si propterea, & non magis propter incredulitatem suam ceciderunt. m ¶Tu autem fide sta. Non enim deus personam tuam acciperet, & illos sine causa proiiceret. n ¶Noli altum sapere, sed time. Quidam hunc locum non intelligentes, nec attendentes causam uel personas, de qua & de quibus loquitur Apostolus, putant hic sapientiam esse prohibitam. Quod si ita est secundum illos, inuenietur sibiipse contrarius: qui hic uetat, quod alibi, ut Ephesij & cæteri accipiant, magnis supplicationibus ad dominum deprecatur. Noli ergo altum sapere, hoc est, noli contra eos esse superbus. o ¶Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Si illis non pepercit propter incredulitatem, qui ex radice sancta sunt: multo minus tibi si peccaueris. p ¶Vide ergo bonitatem et seueritatem dei. Contra eos qui alium deum iustum, alium asserunt bonum. Et contra eos qui negant deum in peccantibus uindicare. q ¶In eos quidem qui ceciderũt seueritatem: in te autem bonitatem dei. Quia & illi iuste fracti sunt, & tu clæmenter insertus es. r ¶Si permanseris in bonitate. In fide, quæ tibi dei bonitate collata est. s ¶Alioquin et tu excideris: sed et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Sin uero, & tu seueritatẽ senties, & illi bonitatem. t ¶Potens est enim deus iterum inserere illos. Apud homines quidem, impossibile est aridos surculos reformare: apud deum omnia possibilia & facilia sunt.

v ¶Nam et si tu ex naturali excisus es oleastro. Quia iam olim patres eorum naturalem legem obliti, degenerauerant a natura: & per successiones peccandi, consuetudine permanente, quasi naturaliter amari, & infructuosi esse cœperunt. Itẽ hoc loco contra naturã gentilẽ populum insitũ dicit in radice: hoc est, in fide patriarcharum: & nõ secũm naturã arborũ quasi insertum, proprij generis fructum ferre: sed bonitatem radicis sequi, in quã insertus est. x ¶Et contra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis hi qui secundum naturam inserentur suę oliuę. Contra naturam est oliuæ inserere oleastrum: quia magis ramus solet uim radicis imitari, q̃ radix ramorum in suam uertere qualitatem. y ¶Nolo enim vos ignorare fratres. Hoc totum contra illos, ne superbiant gentes. z ¶Mysterium hoc. Arcanum quod hominibus ignotum est, quare saluatæ sunt gentes: quia occasionem eis salutis etiam cæcitas præstiterit israel. a ¶Vt non sitis vobismetipsis sapientes. Ne secundum humanam sapientiam dicatis: Nos deus elegit, & illos abiecit. b ¶Quia cęcitas ex parte cõtigit in israel. Intantum israel & delicta & perfidia occuparũt: ut ueniret tẽpus, q̃ gẽtes omnes admitterent ad uitam: & ita omnis israel per fidem solam saluaretur: quomõ gentium plenitudo uita æquales essent in Christo: quia inæquales fuerant in delictis. c ¶Donec plenitudo gẽtiũ intraret: et sic omnis israel saluus fieret. Tamdiu permansit, donec gentes saluatæ uiderent, qđ omnes uocati sunt ad salutem: siue ex Iuda & israel, & lege scilicet. Item hoc ostendit: quoniã intrante in fidem Christi gentium supplemento: tunc çelo & æmulatione permoti, reliqui populi iudæorum, credentes in Christo salui fiant. Præponit autem interdum Apostolus gentes, populo hebræorum in fide, ea ratione, quoniam etiam si aliquanti ex illis Christo crediderant: tamen legis Mosaicæ adhuc præcepta seruabant. Vnde & ipsi postea exemplo gentium, christianam fidem, integre custodire cœperũt. Non enim pro multitudine, plenitudinẽ dicit: sed quia repleti sunt a domino nostro: sicut & ipse ait Pauius de credentibus: Et ipsum dedit caput super omnem

B ecclesiam,

E ecclesiam, quæ est, corpus ipsius, plenitudo eius: qui omnia in omnibus adimplet. a ¶Sicut scriptū est: Veniet ex sion qui eripiat et auertat impietatē ab iacob. Quidam hæc omnia futura existimant. Quibus respondendum est: Ergo & hoc testimonium: Veniet ex sion qui eripiat israel, adhuc futurū est, ut rursum Christus aduenīat liberare: & a deo pro tēpore excæcati sunt, & non semetipsis quid de illis, quō pereunt non credentes. b ¶Et hoc illis a me testamentum, cū abstulero pcā eorum. Testamentum nouum qđ promisit Hiere.31.e Hieremias: qđ nō nisi noui abolitis peccatis accipient. c ¶Scōm euāgeliū quidē inimici ꝓpter vos. Inimici mihi sunt, ꝓpter quæ uobis prædico, Christum prohibentes nō gētibꝰ loqui ut saluæ fiant. d ¶Scōm electionē autē charissimi ꝓpter patres. Si autem credant, charissimi sunt dupliciter cōmendati. e ¶Sine pœnitentia eīm sunt dona & vocatio dei. Si crediderint, nō illis poterunt imputari peccata: quia dñm nō pœnitet Abrahæ semen ꝓmisisse. Siue illi sine afflictione pœnitētiæ si crediderint, salua/

F buntur. f ¶Sicut eīm aliqñ et vos nō credidistis deo. Quando adhuc illi credebant: g ¶Nunc autē miseri cordiam cōsecuti estis ꝓpter incredulitatē illorū. Non uestro merito. b ¶Ita et isti nunc non crediderūt in uestrā miscōiam. Misericordia gentiū, Christus est. i ¶Ut et ipsi miscōiam consequant. Intantū nō crediderūt: ut & ipsi operibꝰ suis nō iustificentur, sed misericordia sicut & uos. k ¶Conclusit eīm deus omnia in incredulitate. Non ut cōclusit, sed ratione conclusit, quos inuenit in incredulitate, hoc est, iudæos omnes & gentes hic conclusit: quia antea iudæi peccatores tm̄ erant, non etiam perfidi: postq̄ autē Christum nō crediderunt, gentibus sunt æquales: & omnes similiter miseri cordiam consequunt. l ¶Ut omnium misereat. Hac de causa. m ¶O altitudo diuitiarū sapientię et scientię dei. Laudat sapientiā dei: qui tamdiu expectauit scđm præscientiam, donec omnes misericordia indigerent: ut omnibus de falsa iactantia operū, gloria tolleret. n ¶Et incōprehensibilia sunt iudicia eius, & ininuestigabiles viæ eius. Iudicia dei, abyssus multa. Aliqui enim comprehendere non possunt. o ¶Quis enim cognouit sensum domini? Ante nemo cognouit: nam in præsenti ipse Paulus utiq̄ sciebat, qui alijs ostendebat. Nos autē sensum domini habemus: Siue legem ipsius per se nemo cognouit: & nemo peculiari deo confabulatione instructus, doctrina nō indiget legis. p ¶Aut quis consiliarius eius fuit? Vt eius nouerit sacramenta. q ¶Aut quis prior dedit illi et retribuetur ei. Quis prior fecit aliquid boni & non dei misericordiā glorificet, sed suo se merito recepisse glorietur.

r ¶Quoniā ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Ab ipso omnis creatura accepit initium, & per ipsum regit, & in ipso omnia concludunt, nec ipse continet ab ullo. s ¶Ipsi bono: et gloria ⁊c. Ipse solus glorificandus est: cuius est etiā qđ sumus & uiuimus, ac mouemur. Simul etiam cōtra Arrianos facit hic locus, cū dicitur, deus id esse: ex q̄ omnia, & p quē omia facta esse monstrantur: siquidēm omnia per uerbum in principio facta, euāgelista signauit. Et quod de filio euāgelista testat, hoc Apūs per unitatis mysteriū, de patre intelligēdum edocet credendū. Ca. XII

G

OBsecro itaq̄ vos fratres. Quia de sensu dñi dixerat: modo dicit, quales se exhibere debeant, ut sensum domini habere mereantur. Hucusq̄ de dogmatibus dicit: hinc iam moralia docet. v ¶Per miserīcordiam dei. Quia magis nihil est, p quā liberati sumꝰ. x ¶Ut exhibeatis corpora vestra. Quanto magis animā, nō animaliū, sicut in lege: quæ tm̄ licet in figura fuerint, imaculata offerebantur & uiua. y ¶Hostiam viuentē, sanctā. Hoc est, castam & alienam ab omni morte peccati. 5 ¶Deo placentē. Dño, nō hoibꝰ tm̄ placete, siue talis et placet hostia. a ¶Rationabile obsequiū vestrū. Omne opus bonum tunc placet deo, si rationabiliter fiat. Nam mercede priuatur: utputa si quis hominū causa ieiunat, bonū obsequiū insipiēter facit: ita & de oīmibꝰ adiacētibꝰ sentiendū est. b ¶Et nolite cōformari huic sęculo ⁊c. Nolite similes esse filijs mundi, qui facti estis filij dei: sed renouate sensum uestrū per quē regit corpꝰ, & oīa mēbra dirigunt, ut etiā corporis actus noui fiant: q̄ possitis uoluntatē dei & sensum eiꝰ agnoscere. Hæc eīm nō nisi nouo sensui reuelant. c ¶Bona/et bñplacēs/et pfecta. Hoc est, qđ bonū sit & meliꝰ & optimū. d ¶Dico eīm per gratiā quę data est mihi. Prohibet usum humanæ sapiētiæ, quæ præter legē est: nō sensu ꝓprio loqui se dicit, sed authoritate gratiæ dei. e ¶Omnibꝰ q̄ sunt inter vos. Qui sunt sacerdotes siue doctores: quorū cæteri sequunt exemplū. f ¶Nō plus sapere/q̄ oportet sapere ⁊c. Plus uult sapere, qui illa scrutat, quæ lex non dicit. Vnde & Salomon ait: Altiora te ne quæsieris: & maiora te ne scruteris: sed quæ præcepit tibi deus, illa cogita semp. Eccl.3.c g ¶Et vnicuiq̄ sicut deus diuisit. Notandū qđ deum dicat spiritūsanctū, quō ad Corinthios ait, dona diuidere singulis prout uult. 1.Cor.12.b h ¶Mensurā fidei. Mensura fidei, uirtutis intelligēda est gratia: quā non nisi fideles accipiūt. i ¶Sicut eīm in vno corpore multa mēbra habemus ⁊c. Per cōparationē corporis, eos ad cōcordiā cohortat, ne uel hinc moueant: quia dona accepere diuersa: nō enim poterant omnia habere singuli,

H

sumus

singuli, ne superbirēt nulli⁹ egētes: nec oēs eadē, ut corporis christi similitudo in nobis monstrēt. Item qđ dicit in uno corpore multa mēbra, ꝓpter diuersitatē officiorū dicit. Non em̄ pōt oculus audire, nec auris uidere, & sic cætera intelligēda. a ¶ Singuli autē alter alteri⁹ mēbra. Vt præstando alterutrum quod habem⁹, magis ac magis charitas in nobis confirmetur. b ¶ Habentes autē donationes scōm gratiā quę data est nobis differentes. Donū non ex nostro, sed ex donātis arbitrio pendet. Et omnib⁹ quidē credētib⁹ gloria promittitur in futuro: sed qui tam mūdum cor habuerit, ut hoc mereatur, gratiā uirtutū accipit etiā in præsenti. c ¶ Siue prophetiam ſm rationē fidei. Fidei, non legis: siue quia fides illa merēt: unusquisq; em̄ tantū accipit, quantum credit. Item scđm fidem quæ unicuiq; a deo data est atq; concessa. d ¶ Siue ministerium in ministrando. Ministerium sacerdotalis, uel diaconat⁹ officij. e ¶ Siue qui docet in doctrina: qui exhortat in exhortando. Qui docet, maior ē eo qui exhortat. Exhortari em̄, p uirib⁹ suis possunt, etiā minus periti. Notandū sane qđ tertio tm̄ posuerit siue: qđ quare fecerit, spiritualis debet lector agnoscere. f ¶ Qui tribuit in simplicitate. Omnib⁹ simpliciter largitur, cunctos credens bonos esse, & indigere quæ petunt. g ¶ Qui præest in sollicitudine. Qui præest ecclīæ uel fratribus, debet esse sollicitus. h ¶ Qui miseretur in hilaritate. Maxime circa ęgrotos miscđ iam exhibendo. Siue misericordiæ titulus generalis est, qui circa oēs placido exhibendus est animo. Hilarē em̄ datorē diligit deus: & tristem sine dubio odit: quia melius est uerbū bonū super datum optimū. i ¶ Dilectio sine simulatione ꝛc. Tota puritas debet esse in christianis, sicut deus pura lux est. Fingere enim seruorū est. Et diligamus non lingua tm̄, sed opere & ueritate. Ita etiā si necesse fuerit, pro inuicē moriamur. k ¶ Charitatem fraternitatis inuicē diligentes. Ita uos diligite, quasi ex una matre generati. l ¶ Honore inuicem præuenientes. Hoc si semper seruarem⁹, & charitatē & patientiā tenere/mus: sicut alibi ait: Alter alterutrū maiorē æstimantes. Si enim nos oēmibus minores iudicaremus, nec ultro alicui iniuriā facerem⁹: nec illatā nobis grauiter deputarem⁹. m ¶ Sollicitudine nō pigri. Ne per sollicitudinem sæculi, pigri in dei opere efficiamini & inertes. n ¶ Spiritu feruentes. Quia frigidos dominus nō amat, & in tepidis nauſiat. Tunc plane spiritu feruemus, si sæculo frigidi sumus. o ¶ Domino seruientes. Non sæculo neq; uitio, sed deo. p ¶ Spe gaudentes. Spe non præsenti. Spes em̄ quæ uidetur, non est spes. q ¶ In tribulatione patientes. Propter gaudium spei futuræ, omnia sustinete: sicut ait: Iacobi.1.a Omne gaudium existimate. r ¶ Orationi instantes. Instantia orationis nobis præstat auxilium in aduersis. s ¶ Necessitatibus sanctorū cōmunicantes. Ministrate eis qui propter Christum, sua omnia contemnentes, alienis ad tempus indigent ministerijs. Quidā codices habent: Memorijs sanctorū cōmunicantes: qđ ita intelligiē, qđ meminerint, in qualibus sancti, uel quib⁹ operibus promeruerint deū, ut participes eor⁹ fiant imitantes semper. Deniq; sequitur: t ¶ Hospitalitatem sectantes. Quia & hoc sancti fecerunt: sicut Abraham, sicut Lot, qui etiam inuitos hospites detinebant: de qua dicit. Per hanc em̄ quidam deo placuerunt angelis hospitio receptis. v ¶ Benedicite persequentibus uos: benedicite et nolite maledicere. Ne putaremus utrūq; nos facere debere. Ait em̄ & beatus Petrus: Neq; maledictum pro maledicto, 1.Pe.3.b sed ecōtrario benedicentes. x ¶ Gaudere cum gaudentib⁹ / flere cū flentib⁹. Vt si quid patitur unum membrum, cōpatianē omnia mēbra. Sicut Iob ait: Si nō ingemui uel lachrymatus sum, cū uiderem homines in necessitate. Et dñs fletibus Mariæ, ad fletū prouocatur, ut nobis daret exēplū. Nec em̄ pro Laçaro quē erat Iob.11. suscitaturus, fleuisse credēdus est: nec propter incredulitatē illorum, qui ei sæpe non crediderūt mirabilia facienti. Nos autē iam peruerso modo flemus cū gaudentib⁹, & gaudem⁹ cum flentibus. Si quis em̄ laudatus fuerit, cōtristamur: si quis ceciderit, exultam⁹. Vnde ostēdim⁹ nos qui talia facim⁹, de corpore christi nō esse, qui nō dolem⁹ de uno mēbro præciso: sed inimici sumus partis nostræ, & amici partis aduersæ: qui nō dolem⁹ de acie nostra uiros fortissimos corruentes: nec gaudemus, si uideamus eos fortiter dimicantes: cui⁹ ipsi tam ualidi non simus ad pugnandum. y ¶ Idipsum inuicē sentientes. Vt ita alteri sentiatis, sicut uobismetipsis. 5 ¶ Non alta sapientes / sed humilibus consentientes. Superba sapit iste, qui suam per se ulcisci cupit iniuriam: & nō humilib⁹ rebus, id est humilitate consentit. a ¶ Nolite esse prudentes apud uosmetipsos. Nolite in humana sapientia gloriari: sed stulti estote sæculo, ut sitis dño sapientes: sicut scriptum est: Beatus homo quē tu ps.93.b erudieris dñe: & de lege tua docueris eum. b ¶ Nulli malū ꝓ malo reddentes. Humana sapiētia est, si quæram⁹ uicem reddere inimicis. Stulticia em̄ est in hoc sæculo, si percutienti & aliam maxillam præbere uolueris. Qđ si tantæ patientiæ & humilitatis fueris: nō solū apud dñm, sed & apud oēs homines poteris probabilis apparere. c ¶ Prouidentes bona: nō tm̄ coram deo / sed etiā coram hominibus. Tantū caue ne ideo facias: ut non deo, sed solis hominibus placere desyderes. d ¶ Si fieri potest quod ex uobis est / cū omnibus hominib⁹ pacē habētes. Qđ uestrū est, uos cū omnib⁹ pacē habetote: & dicite cum ꝓpheta: Cum his qui oderūt pacē, eram pacificus: optantes scili- ps.119.b cet conuersionē eorum atq; salutē: sicut quæ uobis fieri possit. e ¶ Non uosmetipsos defendentes charissimi / sed date locum iræ. Aut fugiendo, aut permittendo nocere. f ¶ Scriptū est em̄: Mihi uindictā. Ego quasi meam dicit dñs, non quasi uestrā iniuriam uindicabo: qm̄ dicit propheta: Qui uos tangit, tanq; qui tangit pupillam oculi Zach.2.c ipsius. g ¶ Ego retribuam dicit dñs. Facienti bona, re-

E

tribuere promittit. a ¶ Sed et si esurit inimicus tuus/ciba illum: si sitit / potum da illi. Noli illi negare, qđ deus nulli negat: cuius sit blasphemus & impius. b ¶ Hoc enim faciens / carbones ignis congeres super caput eius. Vt cū sibi carbones intellexerit per suam indebitā misericordiam congregari, excutiat eos: hoc est, cōuertat, & diligat te, quem habuerat aliquādo perosum. Cæterū non est misericordia, sed crudelitas: si ideo eam facias, ut illi aliquid peius eueniat: ꝓ quo deum præciperis deprecari. Item hoc loco docet nos imitari deum debere: qui solem suū oriri facit super bonos & malos. Cibando em̄ inimicū & potando, eum ad pacē uel reconciliationem prouocamus: ut si ille in malicia persisterit, ignem suo congerit capiti. c ¶ Noli vinci a malo/sed vince in bono malum. Ille dicitur uicisse alterū, qui eum ad suā duxerit partem: sicut hæreticum uel paganū. Si ergo te fecerit sibi uicem reddere, ille te uicit, sibi similē te faciendo: si autē per patientiam tuā feceris eum cessare ab iniuria, tu uicisti.

F

Ca. XIII

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Hæc causa aduersus illos prolata est: qui se putabant ita habere libertatē christianā: ut aut nulli honorē deferrēt, aut tributa dependerēt. Quocūq; ergo modo eos humiliare desyderat: ne forte ꝓpter superbiā, magisq; ꝓpter deum cōtumeliā patiant. Ideoq; docet illos humilitate tempus redimere. Aliter: qđ sublimiores potestates, ecclesiasticæ dignitates intelligant. e ¶ Nō est em̄ potestas/nisi a deo. Et quō deus dicit per ꝓphetā: Regnauerūt, & nō ex me. f ¶ Quę autē sunt/a deo ordinata sunt. Si de sæculi potestatibus dicere uideat, nō ideo iuste erunt: etiā si a deo exordium acceperūt. Scđm desyderiū uniuscuiusq; dantur. Sap. 6.a Nam dicit Salomon: Cū̄ data est nobis potestas a deo. Sed cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis. Horrende & cito apparebit uobis, &c. Constituit enim a deo ut iuste iudicet: & ut peccatores habeant, qđ timeāt, ne peccent. g ¶ Itaq; q̄ resistit potestati/ dei ordinationi resistit ꝛc. Sicut ad Rahab dicitur: Qui exierit foras, ipse sibi reus erit. h ¶ Nam principes non sunt timori boni operis/sed mali. Malus debet timere potestatē: nam bonus non habet quod timeat: qui si iniuste occiditur, gaudet. i ¶ Vis autē nō timere potestatē? Accipe cōsiliū meum, & nunq; timebis. k ¶ Bonū fac/et habebis laudem ex illa. Ipsa damnatio malorū, laus est bonorū. l ¶ Dei em̄ minister est tibi in bonū: si autē malefeceris/time. Qui pro tua sollicitus est quiete. Item hic dicendo: Minister est tibi boni causa, ostendit in his quæ recta sunt iudicibus obediendum, non in illis quæ religioni contraria sunt.

m ¶ Non enim sine causa gladium portat: dei em̄ minister est. Etiā te habet officium, si peccaueris: nec tibi proficit ad mercedem. Siue sacerdotes gladium spiritualem portant: sicut Petrus percussit Ananiam & Sapphirā, & Paulus magum. n ¶ Vindex in iram ei qui malū agit. Quia deus non diligit malos: qui odit omnes qui operant iniquitatē. o ¶ Ideoq; necessitate subditi estote: non solum ꝓpter iram/sed etiā ꝓpter cōscientiā. Non solum quia possunt potestates etiam sine causa irasci, sed & ne ꝓpter alicuius peccati cōsciētiā cōdēnemini. Siue nō solū, ne irascant sacerdotes, sed etiā quia sanctis illis & iustis honorē debetis. Itē, malū agētes, & cōtra præcepta uiuentes, propter uindictam subditi sunt potestatib⁹: recte autem uiuentes ꝓpter consciētiam subditi sunt: quia bona & iusta sūt quæ iubentur.

p ¶ Ideo em̄ tributa prę̄statis ꝛc. Possunt & tributa sacerdotū intelligi, quæ illis a deo sunt constituta. Siue ideo regibus tributa præstatis: quia uoluistis possidendo sæculo esse subiecti. Ministros autem dei illos appellat: ut uel sic eis reddant, qđ eis debebant: ne uideret Christus superbiam docuisse. q ¶ Reddite ḡ omnib⁹ debita: cui tributū / tributum. Pōt etiā eleemosyna debitū appellari. Dicit scriptura: Inclina Eccl. 4.a pauperi aurē tuā: & redde debitū tuū. r ¶ Cui vectigal/vectigal. Vectigal nostrū est, ut transeuntib⁹ donem⁹: uel nos trāseuntes sedētib⁹ ad uiam, & inde uenientib⁹ largiamur. s ¶ Cui timorē/timorē. Quō ergo scriptū est alibi: Præter deū neminē esse timēdū? Sed sic inquit age ut ne/ Pā. 13 minē timeas. Timor em̄ dei, timorē expellit humanū. Sed qm̄ causas adhuc timoris habetis, necesse est ut timeatis.

t ¶ Cui honorē/honorē. Etiā timorē maioribus, honorē tm̄ æqualibus. v ¶ Nemini quicq; debeatis. Præclare dixit Aplūs, reddenda unicuiq; quæ debent, sola tm̄ dilectione nos inuicē obnoxios esse debere. Si autē semper fratribus debuerim⁹, dilectionē seruem⁹, ut perpetuæ charitati cōnectamur. Nā nō adulterabis, non occides, nō furaberis, nō cōcupisces: & si quid est aliud mādatū, in hoc ꝙbo instaurat: Itē nemini debitū nō reddatis. x ¶ Nisi vt inuicē diligatis. Hoc solū semp debet manere, qđ nunq; psolui pōt. y ¶ Qui em̄ diligit ꝓximū/legē impleuit. Scđm dñi parabolā, sine discretione cunctis miscdiam fieri iubētis: oīs hō ꝓxim⁹ esse cēsendus est. Itē dilectionē ideo præmisit: quia fidelibus scribebat, & de iusticiæ cōuersatione tractabat. z ¶ Nā nō adulterabis ꝛc. Diliges ꝓximū tuū sicut teipsum. Recapitulat oīs iusticia in ꝓximi dilectione: & iniusticia nascit, dū plus cæteris nos amam⁹. Qui em̄ sicut se diligit ꝓximū: nō solum illi malū nō facit, sed etiam bonū facit: quia & circa se utrunq; cupit impendi.

a ¶ Dilectio ꝓximi/malū nō operat. Etiā bonū nō facere, malū est. Nā si uiderit illū fame periclitari: nōne ipse illū occidit, si ille cū affluat, nō dederit uictū: cuius ei proprias nō tulerit facultates. Quisq; enim in quacūq; necessitate succurrere morituro pōt: si non fecerit, occidit. b ¶ Plenitudo ergo legis/est dilectio. Hoc est, perfectio.

G

H

Et hoc

A a ¶Et hoc scientes tempus: q̃ hora est iam nos de somno surgere. Hoc est, ut ad perfectiora tendatis. Non em̃ semp
Heb.5.c debetis esse paruuli & lactentes, sicut alibi dicit: Etenim cum deberetis magistri esse &c. Item hortat Apostolus, ut tenebrosa & somni torpore depressa opera relinquentes, in lumine, hoc est, in bonis operib⁹ ambulemus. Itē de somno inertiæ & ignorantiæ consurgam⁹: Iam enim scientia lucet.
b ¶Nunc em̃ p̃pior est nostra salus/q̃ cum credidimus. Scientia proficiēte, propior est salus, q̃ q̃n primū credidimus. c ¶Nox p̃cessit: dies autē ap/p̃opinquauit. Comparat diei scientiam, & ignorantiam nocti, scd̃m Osee dicentem:
Osee.4.b Nocti assimilaui matrem tuam: factus est populus meus tanq̃ non habēs scientiam.
d ¶Abiiciamus ergo opera tenebrarum/et induamur arma lucis. Cum ignorātia abiiciamus simul & opera ignorātiæ: & arma lucis, hoc est, luminis
Eph.5.c opa induamur. Qui enim male agit, odit
B lucē: qui v̄o facit ueritatē, uenit ad lucē.
e ¶Sicut in die honeste ambulemus. Sicut lux diei, prohibet unumquemq̃ agere, qd̃ nocte libere committebat: ita & scientia nos prohibet legis mandata contemnere: quod sciamus nos semper a deo uideri.
f ¶Non in comessationibus et ebrietatibus/nō in cubilibus et impudicitijs. Comessatio, est mensæ collatio. Nos v̄o habemus spirituale cōuiuium dicentes: Cum conuenitis, unusquisq̃ psalmū habeat, & cætera. Ebrietatē ergo pernicios̃am esse, & luxuriæ materiā: ex hinc cognoscimus,
Eph.5.d quia impudicitiā subiunxit. Et alibi ait: Nolite inebriari uino in quo est luxuria. g ¶Non in cōtentione et æmulatione. Etiam contentionē & inuidiam criminosam esse:
Iaco.3.d & alijs multis probatur exemplis, dicēte Iacobo: Si enim zelo amaro habetis &c. b ¶Sed induimini dñm iesum christum. Solus Christus uideat in uobis, non uetus homo. Qui enim dicit se in Christo manere: debet sicut ille ambulauit, & ipse ambulare: in quo oēs sunt uirtutes.
i ¶Et carnis curam ne feceritis in desyderijs. Sicut Salo/
Eccl.18.d mon ait: Post concupiscentias tuas non eas. Et iterum: Si dederis concupiscentiam animæ tuæ, in gaudium facies te inimicis tuis uenire. Ca. XIIII

I Nfirmum autem in fide assumite. Hic oblique illos increpare incipit: qui se fortes putabant, ut immoderate carnibus uescerent. Item hic infirmos fideles dicit: qui carnes quæ in macello tunc tēporis uendebantur, idololatrias esse credebant: & p̃pter hoc sic putantes, ne polluerent, oleribus uescebant. Vnde præcipitur ab Apostolo: ne imperiti ita sentientes iudicent, qui habent fidem: omnia quæ in macello ueneunt, sine discep tatione manducēt: quoniam omnis creatura dei bona est: & nihil damnandum est eorū, quæ deus hominibus ad edendum creauit. l ¶Non in disceptationibus cogitationum. Nolite scd̃m uestras cogitationes, quem lex nō iudicat iudicare. m ¶Alius enim credit se manducare omnia. Qui autem infirmus est, olus manducet. Infirmus aut ætate, aut corporis calore. Item hic probat: quia non de iudæis dicat, ut quidā putant, sed de abstinētibus. Non em̃ carnes scd̃m legem, sed sola olera manducabant. Aliter: Si idcirco tibi infirmitas animæ generatur: quia alium eiusdē p̃positi, carnibus, p̃ suā fide uesci perhorrescēs, forte cognoscis: noli esse iudex alterius uoluntatis, nec exigere ab aliquo. Vnicuiq̃ in uoluntate demissum est: sed si tibi scandalum est, & nō uis carnibus uesci, tibijpsi impone modum: & melius faciēs, sola olera manduca. Magis unusquisq̃ per tuam æquanimitatē ad abstinentiā prouocet, q̃ irritatus de hoc scandaliçet te: Magis in edendis carnib⁹ confirmetur, quod tum non potes quasi culpā in alio reprehēdere, si unusquisq̃ aut fideliter hoc præsumit, aut forte asperitate ualitudinis, aut senecta hoc faciat exigente. o ¶Is qui manducat/non manducantem nō spernat. Habebant inter se scandala: illi illos quasi carnales iudicabant: & illi illos tanq̃ stultos irridebant, & superstitiosos iudicabant. p ¶Et qui nō manducat/manducantē non iudicet: deus enim illum assumpsit. Ita illos deus uocauit, ut te. q ¶Tu quis es q̃ iudicas alienū seruū? Cuius tu authoritatis es, ut iudices eum quē lex nō iudicat? Vnde & Iacobus ait: Qui iudi/
Iacobi.4.c cat fratrē scilicet sapientiorē se, iudicat legē. Cæterū ipse Paulus contra mandatū facientes iudicauit, & alijs iudicandi tribuit facultatē. Ad eum qui fide infirmus est sermo dirigit, nō eum debere iudicare manducantē. Oīa quæcunq̃ in macello ueneunt: qui robustus fide est, omnia munda mundis esse cognoscit. r ¶Dño suo stat aut cadit. Siue uiuit, siue morit: quia & ille p̃pter deum abstinet: & ille scd̃m deum manducat. s ¶Stabit autē: potens est em̃ deus statuere illum. Deus qui tres pueros legu
Dañ.1.c minibus pastos, meliores apparere fecit, q̃ illos qui de mensa regis edebant, potest & illos diutius facere in corpore stare. t ¶Nam alius iudicat diem inter diem: alius autē iudicat omnē diem ⁊c. Iudæi in escis diem inter diem iudicare nō poterant. Ergo de ieiunio & abstinētia dicit, quæ nō sunt sub certo modo legis redacta: ut unusquisq̃ tantū faciat, quantū potest: quantū mercedē habere uoluerit. Vnde sequitur: Vnusquisq̃ id faciat in tali causa, quod melius esse iudicat. Item hoc est quod dicit, alios esse: qui certis anni temporib⁹, alios esse qui omni tēpore uitæ suæ ab esu carnium decreuerūt abstinendū.
v ¶Qui sapit diem/dño sapit. Dño sapit, qui p̃pter deū ieiunat, & nō p̃pter homines. x ¶Et qui manducat/dño manducat: gr̃as em̃ agit deo. Qui p̃pter dñm manducat: ut prædicandi euāgeliū possit habere uirtutē: nō suæ gulæ studet, sed aliorū saluti: p̃pter qd̃ cōuersi, gr̃as referāt deo. y ¶Et q̃ non manducat/dño nō manducat: ⁊ gratias agit deo. Quia per exēplū illius multi saluant, & gratias referūt deo. Qui em̃ uoce agit gr̃as, solus agit: qui autem

C etiã in opere, in multis agit. a ¶ Nemo enim nostrum sibi viuit/et nemo sibi moritur ꝛc. Nemo fidelium sibi uiuit, & nemo sibi moritur: quia Christus pro omnib⁹ mortuus est: ut & qui uiuunt, iam nõ sibi uiuant, sed illi. Cauendũ ecõtrario, ne nos aut nobis uiuamus manducando: aut propter homines mo riamur ieiunando.

b ¶ In hoc enim chri stus mortuus est et re surrexit ꝛc. Aduentus christi & uiuos inue niet, & mortuos susci tabit. Nihil ergo re fert, utrũ te resuscitet, an uiuũ inueniat: tm̃ labora, ut corã eo iu stus appareas. c ¶ Tu autẽ quid iudicas fra trem tuũ? Qua autho ritate quasi uoracem damnas? d ¶ Aut tu quare spernis fratrem tuũ? Quasi infirmũ despiciens, aut super uacue ieiunantem?

e ¶ Omnes enim stabi mus ante tribunal chri sti. Tunc conscientias nostras dominus iu dicabit, quid & quali uoto fecerimus.

f ¶ Scriptũ est enim: Viuo ego dicit domi nus: qm̃ mihi flectetur omne genu: et omnis lingua cõfitebitur deo. Hoc testimonio pro bat: quia omnes soli domino reddem⁹ no strorum actuum ra tionem. g ¶ Itaq; vnusquisq; nostrũ/pro se rationẽ reddet deo. De his quibus lex ta cet. Cæterũ si uidens peccantẽ nõ arguerit, reddet etiã deo ꝓ eo rationem. h ¶ Non ergo amplius inuicem iudicem⁹. Sufficit qđ nunc usq; feci stis.

i ¶ Sed hoc iudicate magis / ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Hic subtiliter ingreditur ad abstinentiam cõmendandam: & dicit illos abstinere debere q̃uis firmi sint, ne exemplo illorũ, infirmi scandalum patiant. k ¶ Scio et cõfido in dño iesu: quia nihil cõmune per ipsum. Non hoc ideo dico: quia putem aliquid cõmune esse. Per Christum em̃ scio omnia esse mundata. Commune em̃ dicit, quicquid im mundũ uidet in esca iudæorũ. l ¶ Nisi ei qui existimat quid cõmune esse/illi cõmune est. Illi per cõscientiã fit com mune, qui adhuc ritu iudaico, aliquid post christi fidem in talib⁹ causis arbitrat immundũ. m ¶ Si em̃ propter cibum frater tuus cõtristat. Non dixit, propter ieiunium: sed ne illum tuo exemplo aut prouoces, aut compellas.

n ¶ Jam nõ scõm charitatẽ ambulas. Quia inuitus man ducat, qđ illi nõ expedit. Etiam nõ diligis proximũ sicut te, si nõ illius utilitatẽ cogitas sicut tuam. o ¶ Noli cibo tuo illum perdere/pro quo christus mortuus est. Non dixit, abstinentia tua, sicut quidã uolunt. p ¶ Non ergo blas phemetur bonũ nostrũ. Libertatẽ quã habem⁹ in dño, ut omnia nobis munda sint: nõ ea ita debem⁹ uti, ut uidea mur ꝓpter gulam & epulas ambulare. Siue blasphemat

D Hoc testimonio probat: quia omnes soli domino reddem⁹ nostrorum actuum rationem.

a Nemõ enim nostrũ sibi uiuit, & nemo sibi moritur. Siue enim uiuimus, dño uiuimus: siue morimur, dño morimur. Siue ergo uiuimus siue morimur, domini sumus.

b In hõc em̃ christus mortuus est & resurrexit: ut & uiuo

c rum & mortuorũ dominet. Tu autẽm quid iudicas fra

d e trem tuum: aũt tu quare spernis fratrẽ tuũ? Omnes em̃

f stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est em̃: Viuo ego dicit dns: quoniã mihi flectet omne genu: & omnis

g lingua cõfitebit deo. Itaq; unusquisq; nostrũ pro se ra

h tionẽ reddet deo. Non ergo amplius inuicẽ iudicemus.

i Sed hõc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri

k uel scandalũ. Sciõ & cõfido in dño Iesu: quia nihil com

l mune per ipsum, nisi ei qui existimat quid cõmune esse,

m illi cõmune est. Si em̃ ꝓpter cibum frater tuus contri

n o statur, iam nõn scd̃m charitatẽ ambulas. Noli cibõ tuo

p illum perdere, pro quo christus mortuus est. Non ergo

q blasphemet bonũ nostrũ. Non est em̃ rẽgnũ dei, esca

r & potus, sed iusticiã, & pax, & gaudiũ in spiritusancto.

s Qui em̃ in hoc seruit christo, placet deo, & probatus est

t v hominibus. Itaq; quæ pacis sunt, sectemur: & qũæ ædi

r ficationis sunt, inuicem custodiam⁹. Noli ꝓpter escam

y z destruere opus dei. Omniã quidẽ munda sunt, sed mã

a lum est homini, qui per offendiculũ manducat. Bõnũ

b est nõ manducare carnẽ, & nõ bibere uinũ: nẽq; in quo frater tuus offenditur, aut scandaliçat, aut infirmatur.

c Tu fidem quam habes penes temetipsum, habe coram

d e deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo qđ pro

e bat. Qui autem discernit si manducauerit, damnatus

f g est: quiã non ex fide. Omne autem quod nõ est ex fide, peccatum est.

Ca. XV

Debemus

s ¶ Non est em̃ regnũ dei esca et potus. Non p escam iustificamur. Sed & hoc notandũ, q nõ dixerit: ieiuniũ & sobrietas nõ est regnũ dei, sed esca & potus. Item hic manifeste monstrat, quoniam regnũ cœlorũ cibum & potum nõ habet temporalem, sed illic spiritualiter uiuitur.

r ¶ Sed iustitia / et pax/et gaudium in spi ritusancto. Quæ per abstinentiam facilius custoditur. Vbi uero iusticia, ibi & pax: ubi pax, ibi & gaudium spirituale: quia ex dis sensione semper tristi cia & molestia genera tur. s ¶ Qui enim in hoc seruit christo/ pla cet deo: et probatus est hominib⁹. De tali ho mine nemo põt dubi tare, quia sanctus est.

t ¶ Itaq; quę pacis sunt/sectemur. Vt non inuicẽ nos de huius modi iudicemus.

v ¶ Et quę ędificatio nis sunt/ inuicem custo diamus. Sed ædifica tio est abstinẽtia. Cæ terum esca etiã si ne minem perdat, nullũ ædificat. x ¶ Noli ꝓpter escam destruere opus dei. Hominem scilicet a deo creatũ.

y ¶ Omnia quidem mũda sunt. Repetit qđ superius dixerat, ne creaturam damnare uideret. z ¶ Sed ma lum est hoi/ qui per of fendiculum manducat. Ipsum mũdum, illis fit malum, si per illud alterum offendat.

a ¶ Bonũ est nõ man ducare carnẽ/ et non bi bere vinum. Exponit quid sit per qđ offen dere dicebat infirmũ/ Item hoc loco laudat quidẽ abstinentiã carnis & uini: sed multo magis admo net, ꝓpter scandalũ fratris abstinendũ esse a cibo & potu eorũ, quæ idolis immolant. b ¶ Neq; in quo frater tuus offendit/aut scãdalizat/aut infirmat. Infirmat a pudicitia. Vinum em̃ & mulieres apostatare faciunt etiã sapientes. Eccĩ.19.d

c ¶ Tu fidem quam habes penes temetipsum / habe coram deo. Si in hoc fidelem te putas: sic manduca, ut nemo tuo infirmetur exemplo. d ¶ Beatus qui nõ iudicat semet/ ipsum in eo quod probat. Quia non suam infirmitatem probando consyderat, sed alterius salutem infirmi.

e ¶ Qui autem discernit si manducauerit / damnatus est/ Si quis de alio discernat & dicat: Iste si manducauerit, plane damnandus est. Hoc non habet fides, & ideo sub sequitur f ¶ Quia non ex fide. Non est enim ex fide, si tu alium idcirco cõdemnas: quia te ieiunante, ille man ducat. Aliter: Qui se ita dijudicat. Idipsum enim est discretio & iudicium: quia & iudicium discernendo fit, & discretio iudicando. g ¶ Omne autem quod non est ex fide / peccatum est. Non ex fide, quæ per charitatem operatur. Quicquid ergo alium destruit, ex fide non est, & idcirco peccatum.

Ca. XV

Debemus

A

DEbemus autē nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere. Si uere firmi estis, sic facite ut ego, qui factus sum infirmus, ut infirmos lucrifacerē. b ¶Et non nobis placere: unusquisq; proximo suo placeat. Non a nobisipsis sed a proximis collaudemur: sicut & alibi suum nobis proponit exēplū, dicēs: Sicut & ego omnibus per omnia placeo, nō quærēs quod mihi utile est, sed qđ multis ut salui fiant. Nemo em̄ pōt ædificare alterū: cui per bonā uitā nō ante placuerit. Sed & sibi placētes sunt, qui propria cōmoda quærentes, suā faciūt uoluntatem.

c ¶In bonā ędificationē. Ostendit modū placēdi & causam: ne ad uanam gloriā placeamus. Simul cū dicit: In bonā ædificationem: ostendit malā esse: sicut est illud:

1.Cor.8.c Ædificabit ad manducandū idolothita.

d ¶Etenim christus nō sibi placuit. Imitat hoc & discipul⁹ christi: nō quærit suū commodū. Ille em̄ ob aliorū salutē, etiā mortu⁹

B est, & impropia amarissima supportauit,

Mar.15.c dicentiū: Vah qui destruit templum &c.

e ¶Sicut scriptū est: Improperia improperantiū tibi ceciderunt sup me. Quæcūq; nō solū christo, sed etiā sanctis exprobrant dei causa, deo im-

ps.41. propari dicunt: ut est illud: Vbi est de⁹ tuus? f ¶Quęcūq; em̄ scripta sunt, ad nostrā doctrinam scripta sunt. Nihil em̄ scriptū est sine causa. Nam & merita uel tentationes iustorū ad nostrā proficiūt ædificationē: quia deo manifestissimi erant. g ¶Ut per patientiā & consolationē scripturarū spem habeamus. Per scripturarū solatia, spem futurā

Exo.118.b patiētissime expectamus: sicut scriptū est: Pax multa diligētibus legē tuā: & nō est illis scandalū: hoc est q cōsolatione legis utunt, moueri ulla tētatione nō pnt, ut p exēpla patientiæ & cōsolatiōis eorū quæ scripta sunt spere-mus cōsolationem etiam in præsentibus tentationibus. Magna em̄ causa solatij est, si quæ nos patiamur, dñm nostrū iesum christum & sanctos eius sciam⁹ essę perpessos. h ¶Deus autē patiētię & solatij. Hoc loco deū patiētiæ, spiritūsanctū significat, q donat nobis scd'm christū unanimes glorificare deū & patrē dñi nostri iesu christi. Itē patiētiæ eius quæ est in conuersione & solatio, nō ira nec̄ dissidio. i ¶Det vobis idipsum saperee in alterutrum ſm iesum christum. Vt unusquisq; sic quærat salutē alterius quasi suā, sicut christus sua morte oēs saluauit a morte. k ¶Ut vnanimes vno ore honorificetis deū & patrē dñi nostri iesu christi. Tūc uere deus honorificat, si uno animo & cōcordi uoce laudatur. Si em̄ duo cōuenerint sup terrā ex omni re, quæcūq; petierint, fiēt illis. l ¶Propter qō suscipite inuicē. Propter honorē dei inuicē onera uestra portate: sic adimplebitis legē christi: qa nos suscepit, in se cū essemus impij. Quāto ergo magis nos inuicē ut similes, nos sustinere debemus. Iterū hic utrūq; popu-

a DEbemus aūt nos firmiores imbecillitates infirb morū sustinere: & nō nobis placere. Vnusquisq; c uestrū proxio suo placeat in bonū ad ædificad tionē. Etem̄ christus nō sibi placuit, sed sicūt scriptū est: f Improperia improperantiū tibi ceciderūt sup me. Quæg cūq; em̄ scripta sūt, ad nostrā doctrinā scripta sūt: ut p b patiētiā & cōsolationē scripturarū spem habeam⁹. Deo⁹ i aūt patiētiæ & solacij det uobis idipm sapere in alterutrū k scd'm iesum christū: ut unanimes uno ore honorificetis l deū & patrē dñi nostri iesu christi. Propter qđ suscipite m inuicē sicūt & christus suscepit uos in honorē dei. Dico em̄ christū iesum ministrū fuisse circūcisiois ppter ueri o p tatē dei ad cōfirmādos ppmissiōes patrū: gētes aūt sup q misericordia honorare deū: sicūt scriptū est: Propterea confitebor tibi in gentibus dñe: & nomini tuo cantabo.

r Et iterū dicit: Lætamini gentes cū plebe eius. Et iterum s Laudate oēs gētes dñm, & magnificate eū oēs populi.

t Et rursus esaias ait: Erit radix iesse: & qui exurgat regere u gentes: in eū gentes sperabūt. Deus autem spei repleat x uos omni gaudio & pace in credendo: ut abundetis in y spe & uirtute spiritussancti. Certus sum autem fratres z mei: & ego ipse de uobis: quoniam & ipsi pleni estis a dilectione: repleti omni scientia: ita ut possitis alterutrum b monere. Audatius autem scripsi uobis fratres ex parte, tanq; in

C

c Hic ostendit qm̄ secudū carnē christus, iuxta ppmissiones patrū ex ipsis natus sit: ut præcepta legis impleret. Item non uenerat ministrari, sed Matt.20.d ministrare, & dare animā suā redēptionē pro multis. o ¶Ad confirmādas ppmissiones patrū. Quia illis promiserat christus: Matt.15.c sicut ipse dicit: Nō uenī nisi ad oues perditas domus israel.

p ¶Gentes autē sup misericordia honorare deum. Cui em̄ plus di- Luc.7.g mittitur, plus diligit.

q ¶Sicut scriptū est: Propter hęc confitebor tibi in gētibus & nomini tuo cātabo. Tulit iudæis arrogantiā, dū gentiū salutem docet esse prædictam: cui non fuerit nunciatus ipse christus in gentibus. Confitetur eos misericordiā consecutos: quia & ipsi sunt in corpore eius.

D

r ¶Et iterū dicit: Lętamini gentes cum plębe eius. Qui cū ipsis estis ad salutem adducti. s ¶Et iterum: Laudate omnes gentes dñm: & magnificate eū oēs populi. Et rursum esaias ait: Erit radix iesse. Iesse pater fuit dauid, de cuius semine id est Maria, natus est christus. t ¶Et qui exurget regere gentes: in eū gentes sperabūt. Nō de proselytis asserit, sed & illud huic loco simile est: Nō deficiet princeps ex iuda, Geñ.49.b nec dux de fœmoribus eius. Vnde probat uere iam uenisse christū, in quo omnes gentes sperare manifestū est.

v ¶Deus autem spei. In quo omnes speramus: hoc ostendit quō de⁹ absq; uirtute spūssancti, nō replet aliqñ nationē gratia, qm̄ unū donū est patris & spūssancti. x ¶Repleat vos omni gaudio & pace. Pax fideliū, in spe debet esse futura. Et ibi oīe gaudiū ubi pax est. Nullū uero in dissensione gaudiū sed uniuersa mœsticia. y ¶In credēdo vt abūdetis in spe & virtute spūssancti. Abūdātia, in spe, in spū, uirtutibus consistit & signis. z ¶Certus sum aūt fratres mei & ego ipse de vobis. Bonus doctor laudando prouocat ad profectum ut erubescant tales non esse quales ab Apło putant. a ¶Qm̄ ipsi pleni estis dilectione. Prouidit ne unq; contentiosius dura increpasse uideat. Vel dissidētes aut stultos ostēdit christianos semp alterutrū monere debere. b ¶Repleti omni sciētia: ita vt possitis alterutrum monere. Hoc est noui & ueteris testamenti.

c ¶Audacius autē scripsi vobis fratres ex parte. Imo ideo magis scribendi fiduciam habui, quia noui uos ut prudentes cito accipere rationem: sicut scriptum est: Argue Prouer.9.b sapientem, & amabit te. Item hoc loco aut humilians se Apostolus loquitur: aut certe quoniam habentibus iam prædicationem Petri, ipse audeat prædicare.

E

a ¶Tanq̃ in memoriã vos reducens. Recordans uos esse prudentes siue non ignaros, non doceo, sed cõmoneo ut sciẽtes. b ¶Propter gratiã quę data est mihi a deo. Non propter munera terrena uel laudẽ, sed ut impleam offi/cium qd̃ accepi. c ¶Vt sim minister christi iesu in genti/bus. Seruiens euan/gelio: hoc est reuocãs ei seruos quosdã fugi tiuos. d ¶Sanctifi/cans euangelium dei. Meo exemplo sanctũ esse demonstrans, qd̃ cum tãto timore per/ficio. Quidam em̃ ut humanum contem/nunt, qd̃ prædicãt ut diuinũ: & ita fit ut res sancta uideaẽ esse nõ sancta, cũ nõ pficitur sancte. Vnde dicitur:
Iohel.2.d Sanctificate ieiuniũ, id est sanctũ facite si/ue mõstrate. e ¶Vt fiat oblatio gentiũ ac/cepta z sanctificata in spũsancto. Vt exẽplo meo gẽtes efficiãt ho/stia deo accepta, non igni sanctificata uel susceptа, sed spũsan/cto: sicut scriptũ est:
Act.2.d Quia sedit sup apo/stolos quasi ignis: & uisæ sũt eis uariæ lin/guæ. f ¶Habeo igi
1.Cor.1.d tur gloziam christi iesu ad deũ. Qui gloria/
F tur, in domino glorie tur. Gloriam habeo apud deũ, licet apud homines infamer & maculer. g ¶Non em̃ audeo aliquid loq eozum quę per me nõ efficit christus in obe/dientia gentium. Hic

a tãnq̃ in memoriã uos reducẽs, prõpter gratiã quæ da/
b ta est mihi a deo: ut sim minister christi iesu in gẽtibus,
c sanctificãs euãgeliũ dei: ut fiat oblatio gẽtiũ accepta, &
f sanctificata in spũsctõ. Habeõ igit̃ gloriã in christo ie/
g su ad deũ. Nõ em̃ audeo aliqd loq eorũ quæ p me nõ ef
h ficit christus, in obediẽtiã gẽtiũ, in uerbo & factis, in uir/
i k tute signorũ & ꝓdigiorũ, in uirtute spũssancti: ita ut ab
l hierusalẽ p circuitũ usq; ad illyricũ repleuerim euãgeliũ
m christi. Sic autẽ prædicaui euãgeliũ hoc: nõ ubi noiatus
n est christ9: ne sup alienũ fundamẽtũ ædificarẽ: sed sicut
o scriptũ est: Q̃m q̃bus nõ est annunciatũ de eo, uidebũt:
p & q nõ audierũt de eo, intelligẽt: ꝓpt̃er qd̃ & ipediebar
q plurimũ uenire ad uos: & prohibitus sum usq; adhuc.
r Nũc uero ulteri9 locũ nõ habẽs in his regionib9: cupidi
s tatẽ aũt habẽs ueniẽdi ad uos ex multis iã præcedẽtib9
t annis: cũ in hispaniã ꝓficisci cœpo, spero qd̃ præteriẽs
v uideã uos: & a uobis deducar illuc, si uobis primũ ex pte
x fruitus fuero. Nũnc igit̃ ꝓficiscar in hierusalẽ, ministrã/
y re sanctis. Probauerũt em̃ macedonia & achaia colla/
z tionẽ aliquã facere in pauꝑes sanctorũ, qui sunt in hie/
a b rusalẽ. Placuit enim eis, & debitores sunt eorũ. Nam si
c spiritualium eorum participes facti sunt gentiles: debẽt
& in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur cum consum/
mauero, & assignauero eis fructũ hũc: p uos proficiscar
d in hispaniã. Sciõ autẽ quoniã ueniens ad uos: in abun/
dantia

G

gloriã perfectiõis impugnãt. y ¶Probauerũt em̃ mace/donia z achaia collationẽ aliquã facere. Probauerunt hoc sibi utile fore, si collationem aliquam sumptuum facerẽt sanctis. z ¶In pauperes sanctorum qui sunt in hieru/salem. Placuit enim eis. Quia propter sanctorum ædifi/cationem esse pauperes uoluerunt. Siue simpliciter pau/peres sanctorum intellige. a ¶Et debitores sunt eorum. Exemplo eorum prouocat Rhomanos ad simi/le opus, ostendens hoc illis non immerito placuisse.

b ¶Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles/ debent z in carnalibus ministrare eis. Quia do/ctores ex ipsis habebant, & socij facti fuerant radicis, & pinguedinis oliuæ: ideoq; unusquisq; in quo abun/dat debet alteri impertire. c ¶Hoc igitur cum consummauero z assignauero eis fructum hunc, proficiscar per uos in hispaniam. Si uos bene exhibueritis, abun/dauit nobis bona doctrina in uos: quia quantum pro/ficit discipulus, tantum prouocatur ad docendum & doctor. Sicut alibi ait: Os nostrum patet ad uos o 2.Cor.6.a Corinthij. Siue abundanter benedicitur in aduentu meo christus in uobis. d ¶Scio autem quoniam ueniens ad uos/ in abundantia benedictionis christi ve/niam. Sciens Apostolus quoniam propter prædicatio/nem christi Rhomam uinctus ducendus erat, in abun/dantia benedictionis prædicat se esse uenturum. Vel certe quoniam conscius sibi erat, nihilominus habere se gratiam ab alijs apostolis.

H

videam uos. Vtrum in hispania fuerit, in/certum habetur.

t ¶Et a uobis dedu/car illuc si uobis pri/mũ ex pte fruit9 fuero. Quia ita uos exhibe tis, ut nec apud uos locum aut necessitatẽ habeã diutius remo/randi: & ideo ex par/te illis fuisse dicit: qa nõ credere idigebãt, sed tantũmodo con/firmari. Siue ideo ex parte: quia nulla ma/gnitudo temporis sa/ciat charitatem.

v ¶Nunc igitur pro/ficiscar in hierusalem. Hoc mihi restat dein/ceps ut ueniam.

x ¶Ministrare san/ctis. Sancti erant in hierusalẽ, qui omni/bus suis distractis, & ante apostolorum pe des depositis, oratio/ni, lectiõi, doctrinæq; uacabãt. Quales aũt fuerint, ex hoc cogno scitur, ut ipse apostо/lus per se illis perge/ret ministrare: & qui/bus oblationẽ suam esse optat acceptam: id est ut eam dignenẽ accipę, ostẽdens hoc non tam prodesse ac/cipẽtibus q̃ dantib9. Hoc cõtra illos facit q

Esa.52.d est. In Esaia. Ostendit suum laborem iam ante fuisse præ/dictum. n ¶Quontã quibus non est annunciatũ de eo vi/debunt/ z qui non audierunt intelligẽt. Ostenditur christus in apostolis & per uirtutes quæ in eis nomine fiebant. o ¶Propter qõ z impediebar plurimũ uenire ad vos. Ex/posuit illud qd̃ in capite dixerat. p ¶Sed prohibitus sum usq; adhuc. Nunc vero vlterius locum non habens in
Ps.118.c his regionibus. Vbi iam toti firmi sunt, causam se negat
Phil.1.c habere ponendi fundamentũ. q ¶Cupiditatem autẽ habens veniẽdi ad vos. Notandum, esse cupiditatẽ etiam

Obsecro

A

a ¶Obsecro igitur vos fratres per dñm nostrũ iesum christum. Rogat ut pro eo tota instanter oret ecclesia: quia nouit multũ ualere præces in cõmuni multorũ. Iacobo eñ occiso, Petrus fratrũ præcibus de carcere liberat: qui nõ tam illi q̃ sibi beneficiũ prestiterũt, scilicet ut eius possint doctrina firmari.

b ¶Et per charitatẽ spũs vt adiuuetis me in orationib⁹ vestris p me ad deũ. Spiritualis enim charitas facit ut pro inuicem exoretis. c ¶Vt liberer ab infidelibus qui sunt in iudea/ & obseqũ mei oblatio accepta fiet in hierusalẽ sanctis. Siue ut omnes credant: siue fidelib⁹ ministrãs, in manus infidelium non incurram, ne ad uos uenire non possim. d ¶Vt veniam ad vos in gaudio per volũtatem dei/ & refrigerer vobiscum. Tunc in gaudio ueniam, si oblatio mea ab eis accepta fuerit: & securꝰ uerbum dei abundãtius loquar. Tristicia enim animi multum impedit ad doctrinã. e ¶Deus autem pacis sit cum omnibus vobis Amẽ. Deus pacis non nisi in pacificis est. Pulchre autẽ finiuit, duob⁹ populis in concordiam reuocatis.

B

Ca. XVI

¶Commendo autẽ vobis phœben sororem nostrã. Iam quasi finito textu epistolæ, ut solet commendationis gratiam subter adnexuit. Item hic monstrat Apostolus non accipiendam aut eligendam personã esse uiri uel fœminæ, qñ Rhomanis per mulierem ut fertur litteras mittit. In eadẽ epistola aliis fœminis mandat salutem.

a dantia benedictionis christi ueniam. Obsecrõ ergo uos fratres per dominum nostrum iesum christum, &
b per charitatem sancti spiritus: ut adiuuetis me in oratio
c nibus uestris pro me ad deũ: ut liberer ab infidelib⁹ qui sunt in iudæa: & obsequij mei oblatio accepta fiat in hie
d rusalem sanctis: ut ueniã ad uos in gaudio per uolunta
e tem dei, & refrigerer uobiscum. Deus autem pacis sit cum omnibus uobis. Amen.

f Commẽdo autẽ uobis phœbẽ Ca. XVI
g sororẽ nostram, q̃ æ est in ministerio ecclesiæ,
h quæ est cẽchreis: ut eã suscipiatis in dño digne sanctis, & assistatis ei in q̃cũq; negocio uestri indigue-
i rit. Etenim ipsa quoq; assistit multis & mihi ipsi. Salutate
k priscã & aquilã adiutores meos in christo iesu: q̃i pro ania mea suas ceruices suppositerũt: Quib⁹ ego nõ solũ
l ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentiũ: & domẽ-
m sticã ecclesiã eorũ. Salutatẽ epæneti dilectum mihi: qui est primitiuus ecclesiæ asiæ in christo iesu. Salutate ma-
n riam quæ multum laborauit in uobis. Salutatẽ andronicũ & iuniam cognatos & concaptiuos meos: qui sunt nobiles in apostolis: qui & ante me fuerunt in christo iesu. Salutate ampliatũ dilectissimũ mihi in dño. Salutate urbanũ adiutorẽ nostrũ in christo iesu: & stachyn dilectum meum. Salute apellen, probum in christo. Salutate eos q sunt ex aristobuli domo. Salutate herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex narcisci domo, qui sunt in domino. Salutate tryphenam & tryphosam: quæ laborant in domino. Salutate persidam charissimam: quæ multum laborauit in domino. Salutate rufum electum in domino: & matrem eius & meã.
o Salutatẽ asyncritũ & phlegontam, hermam, patrobã hermen: & qui cũ eis sunt fratres. Salutate philologum & iuliam, nereum & sororẽ eius, & olympiadem: & om-
p nes qui cum eis sunt sanctos. Salutãte inuicem in oscu-
lo sancto. Salutant uos omnes ecclesiæ christi.

Rogo autem

C

ecclesiam. Ostendit congregationẽ fidelium, ecclesiam nominari.

m ¶Salutate epẽnetum dilectum mihi/ qui est primitiuus asiæ in christo. Salutate mariam quæ & multum laborauit in vobis. Primitiuos ecclesiæ asiæ, istos omnes quos salutat, intelligimus ex noibus fuisse peregrinos: per quorum exẽplum atq; doctrinã, nõ absurde existimamus credidisse Rhomanos. n ¶Salutate andronicum & iuliam cognatos & concaptiuos meos qui sunt nobiles in apostolis: qui & ante me fuerunt in christo. Salutate ampliatum dilectissimum mihi in domino. Salutate vrbanum adiutorẽ nostrum in christo & stachyn dilectum meũ. Salutate apellen probum in christo. Salutate eos q̃ sunt ex aristobuli domo. Salutate herodionẽ cognatum meũ. Salutate eos q̃ sunt ex narcisci domo qui sunt in dño.

D

Salutate tryphẽnam & tryphosam quæ laborant in domino. Salutate persidam charissimam quæ multũ laborauit in domino. Salutate rufum electũ in domino. Et matrem eius & meam. Aetate nõ partu matrẽ salutate. Hi ex iudæis erãt & quia simul cũ Paulo fuerant tribulati, nec territi: ideo nobiles hoc merito habebantur: qui ad profectum Rhomanorũ inter cæteros fuerant destinati, quicq; prio-

Rogo autem

g ¶Quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est in cẽchreis. Sicut etiam nunc in oriẽtalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu ministrare uidentur in baptismo, siue in ministerio uerbi: quia priuatim docuisse fœminas inuenimus, sicut Priscillam, cuius uir Aquila uocabatur. h ¶Vt eam suscipiatis in domino digne sanctis: & assistatis ei in quocũq; negocio vestri indigueritis. Etenim ipsa quoq; assistit multis & mihi ipsi. Vt adiuuetis eam siue sumptuum opibus, siue solatio: quia & ipsa quãdiu habuit, plures adiuuit.

i ¶Salutate priscam & aquilam adiutores meos in christo iesu. Qui confirmasse se Apostolo dicuntur in fide: quos & ideo adiutores appellat: quia in opere doctrinarũ ubi ipse laborabat & usti iuuerunt. k ¶Qui pro anima mea

res Paulo credidisse, ipsius testimonio referuntur.

o ¶Salutate asyncriton phlegontam/ herman/ patrobã hermen: & qui cum eis sunt fratres. Salutate philologum & iuliam/ nereum & sororem eius & olympiadem & omnes qui cum eis sunt sanctos. Suo exemplo nos docet quales amicos debeamus in nostris literis salutare: non diuites sæculi, facultatibus uel dignitatibus honoratos: sed gratia ac fide locupletes. p ¶Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ christi. Non ficte uel subdole quale Iudas tradidit saluatori. Ideo enim in ecclesia pax primo annunciatur: ut ostendat se cum omnibus esse pacificum qui corpori communicaturus est christi.

Rogo autem

C a ¶Rogo aũt vos fratres vt obseruetis eos q̃ dissensiões ꝛ offendicula pr̃ter doctrinã quã vos didicistis faciunt: ꝛ declinate ab illis. Huiuscemodi em̃ chr̃isto dño nostro nõ seruiũt: sed suo ventri. De illis dicit qui ex circũcisione illo tẽpore uenerãt, ieiunia & abstinentiam destruentes, neomenias & sabbata & cæteras ferias, uentris gratia prædicabãt, dissentiẽtes ab aplica doctrina, & fratribus offendicula præparantes. b ¶Et per dulces sermones ꝛ benedictiões seducunt corda innocẽtiũ. Per blandimẽta, & adulationes, cõpto sermone compositas. c ¶Uestra em̃ obediẽtia in omni loco diuulgata est. Si illis obedistis q̃bus non debuistis: quãto magis nobis obedire debetis: Nam & illi propterea ad uos uenerũt, quia sciebãt uos p̃ obediẽtiam simplicẽ cito posse seduci. d ¶Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapiẽtes esse in bono ꝛ simplices in malo. De⁹ aũt pacis cõterat satanã sub pedib⁹ vestris velociter. Gratia dñi nostri ihesu chr̃isti vobiscum. Salutat vos timotheus adiutor meus ꝛ lucius ꝛ iason ꝛ sosipater cognati mei. Saluto vos ego tertius qui scripsi epistolam in dño. Salutat vos gaius hospes me⁹ ꝛ vniuersa ecclesia. Quia bona est obedientia, sed si rationabilis sit: & ideo uolo uos sapientes esse in bono, ut malũ nescientes, sub pedibus innocentiæ deponatis inimicum. Ita enim dedit nobis dominus potestatem calcandi super scorpiones atq̃ serpẽtes, & omnem uirtutem inimici: id est ne nobis prævaleat: & omnibus super eum mẽbris liberis ac solutis ambulare possimus. e ¶Salutat vos erastus arcarius ciuitatis ꝛ quartus frater. Hic arcarium ex arcario dicit: sicut gentes credentes ex gentibus sæpe uocauit, secundũ consuetudinem legis quæ abigail, uxorem nabal adhuc appellat, cum iam illo mortuo in Dauid matrimonium transisset. f ¶Gratia domini nostri ihesu chr̃isti cum omnibus vobis Amen. Hæc est subscriptio manus eius in omnibus epistolis, ut in ea etiam cõmoneret beneficia chr̃isti. g ¶Ei autem qui potens est vos confirmare. Signis atq̃ doctrinis. Item hic patris personam monstrat. Descendens autem dicit: manifestatũ hunc per scripturas prophetic as secundum imperium æterni dei: spiritum sanctum significat. Item infert: Cognitum est soli sapiẽti deo per chr̃istũ ihesum: cui gloria in sæcula. Hoc loco patrem & filium manifeste loquitur. Quod autem dicit: Cognitum est soli sapienti deo: in communi munere, myster ij significat trinitatẽ. h ¶Juxta euangeliũ meũ ꝛ p̃dicationem ihesu chr̃isti. Vt sic uiuatis, quomodo ego chr̃isti exẽplo & auctoritate gentibus prædicaui. i ¶Secundũ reuelationem myster̃ij. Mysterium de uocatione uniuersarum gentium in lege diu fuerat occultatũ, quod nunc per Paulum euidenter patefactum est euangeliũ in chr̃isto per testimonia prophetarum: quia quãuis de gentibus ante multa dixisset, tamen quomodo & in chr̃isto unum fierẽt & iudæi, nemo tam aperte cognouerat. Existimare enim poterant quosdam ad fidem quasi proselytos admittendos. k ¶Tẽporibus ẽternis taciti quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum. Descendẽs autem dicit quid est patefactum. l ¶Secundũ p̃ceptum ẽterni dei. Præcepit deus ut oẽs gentes obediãt & deũ agnoscãt, q̃d futurũ q̃n doq̃ solus ante sciebat, qui solus naturaliter sapiens, sicut naturaliter bonus: cum tamen & homo dicatur bonus: sed nos institutione boni uel sapiẽtes esse possumus: ille natura. Cui per iesum christum gloria & honor in sæcula sæculorũ. m ¶Ad obeditionẽ fidei in cunctis gentibus. Spiritũ sanctũ significat. Item infert: n ¶Cogniti soli sapienti deo per iesum chr̃istum: Cui honor ꝛ gloria in sæcula sæculorum Amen.

Commẽtariorum in epistolam ad Rhomanos finis.

a Rogo autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quã uos didicistis faciunt: & declinate ab illis. Huiuscemodi em̃ christo domino nostro non seruiunt, sed suo uentri: & p̃r dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentiũ. c Uestra em̃ obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis: sed uolo uos sapientes esse in bono: & simplices in malo. Deus autẽ pacis conterat satanam sub pedibus uestris uelociter. Gratia dñi nostri ihesu christi, uobiscum. Salutat uos timotheus adiutor meus, & lucius & iason & sosipater, cognati mei. Saluto uos ego tertius qui scripsi epistolam hanc in dño. Salutat uos e gaius hospes meus, & uniuersa ecclesia. Salutat uos erastus arcarius ciuitatis, & quartus frater. Grátia dñi nostri ihesu christi cũ omnibus uobis: amen. Ei aũtem qui potens est uos confirmare iuxta euangeliũ meũ, & prædicationẽ ihesu christi, secundũ reuelationẽ myster̃ij temporibus æternis taciti: quod nunc patefactũ est per scripturas prophetarũ, secundum præceptum æterni dei ad obeditionẽ fidei in cunctis gentibus cõgniti soli sapienti deo, per iesum christum: cui honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen. Finis.

Ad Corinthios epistola prima.

Paulus vocatus apostolus

ihesu christi per uoluntatem dei & sosthenes frater ecclesiæ dei, quæ est corinthi: sanctificatis in christo ihesu uocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri ihesu christi: in omni

COMMENTARII IN PRMAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

Paulus: quod nomen præponit in epistolis, auctoritatis esse noscendũ. Item aliter. Paulus apl̃us: cõnectens in epistola fratrũ noĩa: uel humilitatẽ suam significat: uel cooperatorẽ esse eũ apostolicæ prædicationis ostendit. p ¶Uocat⁹ apl̃s ihesu chr̃isti p̃ volũtatẽ dei. Volũtate dei uocat̃ q̃sq̃ ad fidẽ, sed sua sponte & suo arbitrio credit: sicut ait in Actib⁹: Nõ fui incredulus cœlesti uisioni. q ¶Et sosthenes frater ecclesię dei. Frater, inquit, non apostolus. Hũc autem idcirco secum scribentem inducit: quia ex ipsis doctor est: & pro his ualde sollicitus. r ¶Quę est corinthi. Ostendit qui sunt ecclesia dei, sancti scilicet & immaculati: quia ecclesia neq̃ maculã habet neq̃ rugã: & ideo his scribit qui integram adhuc seruabãt, non qui perdiderũt sanctitatem. Nam istos honorat litteris, illos auctoritate commendat. s ¶Sanctificatis in chr̃isto ihesu vocatis sanctis. Per baptismum sanctificatis. Cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri ihesu chr̃isti. Proprie sacerdotum est inuocare dominum: Quibus dicitur: Sic benedicite filijs Israel, inuocantes nomen meum super illos. Et Psalmista dicit: Et Samuel inter eos qui Act.26.c ps.98.b

A eos qui inuocant nomen eius. Quem sacerdotem fuisse illa res probat: quia & sacerdoti successit & hostias offerebat. De quo etiã secm̃ historiã dictũ est: Suscitabo mihi sacerdotẽ fidelẽ. Qui cuius nõ sit ex genere Aaron, tamẽ de tribu Leui esse in Paralipomenon legit̃: quia ipse hũc constituit qui & illũ. Ita em̃ Aaron elegit, ut alios postea eligendi nõ amiserit potestatẽ. a ¶In omni loco ipsorũ & nr̃o. Quia sacerdotes & suo & apostolorũ loco funguntur. Propter qd̃ etiã ecclesiarũ aplĩ nominant̃.

Item aliter. Vniuersis ecclesijs ,puinciæ Achaiæ ostẽdit se has lr̃as mittere. b ¶Gratia vobis & pax a deo patre nostro & dño iesu christo. Pax gratiã seruat, quã qdam habere nolebãt. c ¶Gratias ago deo meo semper ,p vobis in gratia dei quæ data est vobis in christo iesu. Primũ solito laudãdo prouocat ad ,pfectũ, & dicit se quidẽ gaudere de eorũ sciẽtia: sed scire illos debere: quia uera sapiẽtia nõ inflat nec̃ dissentit. d ¶Quia in omnibus diuites facti estis in illo. In omnibus uirtutib9, per sapientiã, quæ amicos dei & ,pphetas constituit. Itẽ aliter. Hoc dicẽdo, Aplus ostendit eos qñ ad fidẽ christi accesserũt, omni gratia tunc esse ditatos: nunc autẽ nõ iuxta fidem cõuersantes, uacuefactã monstrat gratiã quã perceperũt. e ¶In omni verbo & in omni scientia. Id est non tã noui q̃ ueteris testamẽti. f ¶Sicut testimoniũ christi confirmatũ est in vobis. Testimoniũ quo ait: Omnis scriba doctus in regno cœlorũ similis est homini patrifamilias q̃ profert de thesauro suo noua & uetera. g ¶Ita vt nihil vobis desit in vlla gratia. Vnde Sap.7.b ait Salomon. Venerunt mihi omnia bona pariter cũ illa, id est cũ sapiẽtia. h ¶Expectãtibus reuelationẽ dñi nostri iesu christi. Ille uere expectat aduentũ christi, q̃ in omnibus præpatus est. Reuelatio autẽ dicit̃ dñi aduẽtus: quia modo a nobis abscõditus est. i ¶Qui & confirmabit vos vsq̃ ad finẽ sine crimine in die aduẽtus dñi nostri iesu christi. Ps.118.d Per doctrinã: sicut ait Dauid: Cõfirma me in uerbis tuis. Ibidem,x. Et iterũ: Pax multa diligẽtibus legẽ tuã, & nõ est illis scandalũ. Item aliter. Orat pro ipsis ut usq̃ ad finẽ uitæ suæ irreprehẽsibiles in aduentum dñi nostri iesu christi permaneãt. k ¶Fidelis deus per quẽ vocati estis in societatẽ filij eius iesu christi dñi nostri. Quã societatẽ Iohãnes exIoh.1.b ponit, dicẽs: Qm̃ deo lux est, & tenebræ in eo nõ sunt ullæ. Si dixerimus q̃ societatẽ habem9 cũ eo, & in tenebris 2.Timo.2.c ambulamus, mẽtimur. Et Paulus ait: Si cõmortui sum9, & cõuiuemus: si sustinemus, & cõregnabimus. Hic locus cõtra Arrianos facit, qui in hoc minorẽ esse filiũ uolunt, quo per ipsum omnia facta referunt̃, cũ hoc etiã in patrẽ cadat: per quẽ in societatẽ filij eius credẽtes uocat. Item aliter. Hoc cõtra Arrianos ualet qui ministrũ præceptorũ patris filiũ dicũt: qm̃ scriptũ est: Omnia ,p ipsum facta

b in õmni loco ipsorũ & nostro. Grãtia uobis & paxa deo
c patre nostro & dño iesu christo. Grãtias ago deo meo
semp pro uobis in gratia dei quæ data est uobis in chri
b c sto iesu: qũia in oibus diuites facti estis in illo, in õmni
f uerbo & in omni sciẽtia: sicũt testimoniũ christi cõfirma
g b tũ est in uobis: itã ut nihil uobis desit in ulla gratia ,expe
i ctantib9 reuelationẽ dñi nostri iesu christi: qũi & cõfir
mabit uos usq̃ in finẽ sine crimine, in die aduẽt9 dñi no
k stri iesu christi. Fidelis deus ,p quẽ uocati estis in societa
l tẽ filij eius iesu christi dñi nostri. Obsecro autẽ uos frẽs
m n o ,per nomẽ dñi nostri iesu christi: ut idipsum dicatis oẽs:
p & nõn sint in uobis schismata. Sitis autẽ perfecti in eo-
q dem sensu, & in eadẽ sciẽtia. Significatũ est em̃ mihi de
uobis fratres mei ab his qui sunt chloes: quia cõtentiões
r sunt inter uos. Hoc autẽ dico, quod unusquisq̃ uestrũ
dicit. Ego quidẽ sum Pauli: ego autem apollo: ego uero
s t cephe: ego autẽ christi. Diuisus est christus? Nunqũid
paulus crucifixus est pro uobis: aut in nomine pauli ba
v ptiçati estis? Grãtias ago deo meo, quod neminem in ue-
strum baptiçaui, nisi crispũ & gaiũ: ne quis dicat, qd̃ in
nomine meo baptiçati sitis. Baptiçaui autẽ & stephanæ
domũ: cæterum nescio, si quem alium uestrum baptiça-
x uerim. Nõn em̃ misit me christus baptiçare, sed euãge-
y 5 liçare: nõn in sapientia uerbi: ut nõ euacuetur crux chri-
a sti. Verbũm enim crucis pereuntibus quidẽ stultitia est:
his autem
nobis autẽ q̃ saluos fiunt, uirtus dei est. Scriptũ est em̃: Perdam sapientiã sapientũ, & prudentiã prudentũ reprobabo. Vbi sapiens? Vbi scriba? Vbi conquisitor huius seculi? Nõne stulta fecit deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Nos autem prædicamus christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem uocatis Iudæis & Græcis christum dei uirtutem & dei sapientiam. Quia quod stultum est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est dei, fortius est hominibus. Videte enim uocationem uestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles. Sed quæ stulta sunt mundi elegit deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destruat: ut non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem vos estis in christo iesu, qui factus est nobis sapientia a deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio: ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur in domino glorietur.

Et ego cum uenissem ad uos fratres, ueni non in sublimitate sermonis aut sapientiæ, annũtians uobis testimoniũ christi. Non enim iudicaui me scire aliquid inter uos, nisi iesum christum, & hunc crucifixum. Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos: & sermo meus & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis: ut fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam uero non huius seculi, neque principum huius seculi, qui destruuntur: sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam deus prædestinauit ante secula in gloriam nostram, quam nemo principum huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est: Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit deus his qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit deus per spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda dei. Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita & quæ dei sunt nemo cognouit, nisi spiritus dei. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus quæ a deo donata sunt nobis. Quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus dei. Stulticia enim ei est, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Spiritualis autem iudicat omnia, & ipse a nemine iudicatur. Quis enim cognouit sensum domini, qui instruat eum? Nos autem sensum christi habemus.

Et ego fratres non potui loqui uobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam paruulis in christo. Lac uobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. Cum enim sit inter uos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Alius enim quidem dicit, ego autem sum Pauli: alius uero, ego apollo: quid igitur est paulus? quid autem apollo? Ministri eius cui credidistis, & unicuique sicut deus dedit. Ego plantaui, apollo rigauit, sed deus incrementum dedit. Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus. Qui autem plantat & qui rigat unum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Dei enim sumus adiutores, dei agricultura estis, dei ædificatio estis. Secundum gratiam dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Vnusquisque autem uidet quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est christus iesus. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam: unius cuiusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit, quia in igne reuelabitur, & uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. Si cuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si quis templum dei uiolauerit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est, quod estis uos. Nemo se seducat. Si quis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud deum. Scriptum est enim: Qui apprehendit sapientes in astutia eorum. Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientum quoniam uanæ sunt. Nemo ergo glorietur in hominibus. Omnia enim uestra sunt, siue paulus, siue apollo, siue cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia enim uestra sunt. Vos autem christi, christus autem dei.

Sic nos existimet homo ut ministros christi & dispensatores mysteriorum dei. Hic iam quæritur, quis sit minister christi, & dispensator mysteriorum dei. Et dicit, quod ipse & cæteri apli. Quod autem dispensator sit, ostendit, quia ,p deum patrẽ uocati sunt in cõmunionẽ iesu christi dñi nr̃i. Hucusq̃ cũ laude præfatio. l ¶Obsecro autẽ vos fratres. Ad unã sentiendi concordiã reuocat: ut & ipsi oẽs idẽ loquant̃ hortat̃. Itẽ aliter. Hic iam causam contra dissensionẽ aggredit̃. m ¶Per nomen dñi nostri iesu christi. In quo noie saluati estis & signa fieri conspexistis. n ¶Vt idipsum dicatis omnes. Vt unũ sentiatis atq̃ dicatis. o ¶Et nõ sint in vobis schismata. Schismata semper ex contẽtione nascunt̃. p ¶Sitis autẽ ,pfecti in eodem sensu & in eadẽ sciẽtia. Si unũ sentiatis & proferatis, tunc uere potestis esse perfecti. q ¶Significatum est em̃ mihi de vobis fratres mei ab his qui sunt chloes: q̃ contẽtiones inter vos sunt. Queritur quõ Apostolus crediderit aliquid de absentib9: cum scriptũ sit: Non credes auditui uano. Eccĩ.13.et.19 Et iterũ: Quæ uiderint oculi tui loquere &c. Sed hanc gratiã habebat, ut nosset absens quid in singulis ecclesijs ageret̃. Sicut dicit ad Colossenses: Et si corpore absens sum, sed spiritu præsens, gaudẽs & uidẽs ordinem uestrũ &c. Colosseñ.2.a Quia ergo sciebat corinthios ita agere, ut audiebat nõ credidit sine causa quasi de absentibus, quorum conuersationẽ in spiritu cognoscebat. r ¶Hoc autẽ dico qõ vnusquisq̃ vestrũ dicit: Ego qdẽ sum pauli &c. Sub noie apsorũ, pseudo apsos tãgit, qui eos per sapiẽtiã circũuenerãt mũdi, ut unusquisq̃ eius se diceret esse cui9 doctrinã elegisset q̃ aduersa docebãt. Si ergo nec de ueris aplis hoc dici permittit: quanto magis de falsis nõ licebit? s ¶Diuisus est christus. Diuidit̃ corpus cũ mẽbra dissentiũt. t ¶Nunquid paulus crucifixus est ,p vobis: aut in noie pauli baptiçati estis? Potest istud dici his q̃ relicto christi exẽplo, sanctos ueteris testamenti in solis diuitijs cupiũt imitari: Nunquid Abrahã crucifixus est pro uobis, aut in nomine Iob baptiçati estis? Et illud dñi, ubi docemur non quærere quid alij discipulo iubeatur, dicentis Petro: Quid ad te, tũ me sequere. v ¶Gratias ago deo meo qõ neminẽ vestrũ baptiçaui nisi crispũ &c. Ioh.21. Quod ita contigit, ut illos paucos baptiçarem, qui se nõ dicunt in meo nomine baptiçatos. Item aliter. Illorum ipsorũ neminem nisi quos numeraui. x ¶Non enim misit me christus baptiçare, sed euãgeliçare. Non usurpauit minora facere qui poterat officia implere maiora. Sicut hodie & episcopus uel sacerdos, si uoluerit, diaconi poterit implere ministerium. y ¶Non in sapientia verbi. Cum possint apostoli etiam sermones sapientiæ prædicare, simplr docẽt, ne astuciæ prædicatiõis asscribat̃ prudẽtia & euacuetur crux christi. 5 ¶Vt non euacuetur crux christi. Euacuãt enim uim crucis: q̃ aures declamatione permulcẽt. a ¶Verbũ em̃ crucis pereũtibus quidẽ stultitia est. Prædicatio crucis non intelligentibus uirtutem dei,
stultitia

E stulticia uidetur dei filium dicere crucifixum: fideles autem intelligunt dei esse uirtutem: qua mors uicta est, & diabolus superatus est. a ¶ His autem qui salui fiunt/id est nobis/ virtus dei est. Fides enim eorum eos saluos fa/
Abdie cit. b ¶ Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapien/tium. Hoc in aduentu saluatoris asserit ad/impletū, id est ad ni/hilū redigā. c ¶ Et prudentiā prudentium reprobabo. Eligendo piscatores, artē rheto/ricā & philosophicā reprobauit. Quærit plane, unde sit hæc sa pientia quā reprobat
Exci.1. deus. Scriptū est em qd' omnis sapientia a dño deo sit: id est de bona natura ducit ex ordiū. Hoc em habet sensus humanus, ut quocūq; eū tetēderis, cōseqūtur, & paulatim meditādo ꝓficiat. Inde est qd' multi illiterati poemata compo/nūt tā exquisita quæ uiri eruditissimi ad/mirentur. Hunc ergo sensum quem deus se ex creaturis cognoscendū, & suā uolun/tatē inquirendā dede rat: illi ad inquirenda
F superflua & curiosa uerterūt. Similiter & de diuitijs ac fortitu/dine & de omnibus quibus male utimur possum⁹ existimare. d ¶ Ubi sapiens/ vbi scriba. Id est doctor.
e ¶ Ubi inquisitor hu ius seculi. Nonne stultam fecit deus sapientiā huius mundi: Qui acquirit sapientiā sæcularē uel quicūq; alijs de re/bus obscuris inquirit. f ¶ Nam quia in dei sapientia nō cognouit mundus per sapientiā deum. Factura mūdi, dei sa pientia est fabricata: in qua per sapientiā naturalem quæ ad hoc data & creata fuerat, debuit cognosci ipse qui fece/rat: sed qm̄ non agnouerunt homines: alia illis medicina succurrit. Item aliter. Hoc loco sapiētiam dei, ordina/tione creaturarū quæ uident ostendit: ex quibus deū au ctorem uenerari & agnoscere debuerunt. g ¶ Placuit deo per stulticiā prędicationis saluos facere credentes. Non quod uere stulticia sit prædicatio crucis: sed quia apud illos ita haberet. h ¶ Quoniā & iudęi signa petūt. Iudæi ex consuetudine prophetarū signa petunt, quæ etiā uidē tes credere noluerūt. i ¶ Et græci sapientiā quærūt. Artis dialecticæ & humanæ sapiētiæ rationē. k ¶ Nos autem prędicamus christū crucifixum. Multū suā doctrinam ab illorū sensu discrepare demonstrat. l ¶ Judęis quidem scandalū. Scandalizant si audiunt christū a se crucifixū. Siue scandalū illis est audire christū mori potuisse quē illi quasi immortalē expectant. Inde est quod dicebant:
Sob.12.c Nos audiuimus ex lege quia christus manet in æternū: nō intelligētes, qa primū pati illū oportebat & sic in glo/riā suā introire. m ¶ Gentibus autē stulticiā. Scd'm mū danā sapientiā, stulticia uidetur deū credere crucifixum. n ¶ Ipsis autē uocatis iudęis atq; gręcis/christū dei uirtu/tē & dei sapiētiā. Hic nō diuinitatē christi dicit dei uirtutē & sapientiā, sed ordinationē crucis. Item aliter: Ipsi iu/dæi & gētes cū crediderint, intelligūt uirtutē dei esse quæ deuicta morte hominē reuocauit ad uitam: & sapiētiam quæ nos a dominatione diaboli liberauit: qd' ante per in credulitatē intelligere nō ualebāt. o ¶ Quia qō stultū est dei: sapiētius est hominib⁹. Quod stultū putat dei, omnē humanā sapientiā antecedit: quia sapiētia sua liberari nō potuerāt q per crucis mysterium sunt sal/uati. p ¶ Et qō infir mū est dei: fortius est hominib⁹. Mortē quā nec gigantes euadere potuerūt, crucifixi in firmitas superauit.
q ¶ Videte em̄ vocationē vestram fratres. Exemplū accepit ex his qui crediderant, ut ostendat quia non prodest gloriatio carnalis ad fidē, sed magis obest, dum superbia sapientiæ & nobilitatis, inflati, homies dei sapiētiæ subiacere noluerūt. r ¶ Quia nō multi sapientes fm carnem: nō multi potētes: nō multi nobiles. Hic contra illos agit oblique, qui se legis peritos, & fortiores apostolis & nobiliores ex sacerdotali stirpe descendere iactabant.
s ¶ Sed quę stulta sunt mundi elegit deus vt confundat sapientes: & infirma mūdi elegit deus vt confundat fortia: & ignobilia mūdi & contemptibilia elegit deus. Quia dum in semetipsis non confidebāt, celerius credi derunt. Semper enim sapientium & diuitum & fortium gloria increpatur, sicut ait propheta: Non glorietur sa/piens in sapientia sua, neq; fortis in fortitudine sua, neq; diues in diuitijs suis: sed ipse dominus quod per prophetam dixerat, ipse ad nostrum compleuit exemplum. Nascendo enim de matre paupere, diuitias repro bauit. Dum autem literas non discit, refutat sapientiam sæcularem. Cum uero traditus non resistit sed patien/ter sustinet crucem, in humana fortitudine prohibet gloriari. Humilient ergo se deo huiusmodi si uolunt & ipsi cum cæteris liberari. t ¶ Et ea quę non sunt vt ea quę sunt destrueret. Quæ non sunt sapientia, fortia, nobilia, ut quæ sunt talia dissiparet. v ¶ Ut non glorietur omnis caro in conspectu eius. Omnis caro nō spiritus, quia carnalis est ista gloriatio. x ¶ Ex ipso autem vos estis in christo iesu. Si ergo ex ipso estis, nolite ea quæ ille reprobat admirari. y ¶ Qui factus est sapiētia nobis a deo & iusticia. Nobis factus est, sibi semper fuit: ut scilicet nos faceret sapientes & iustos & sanctos. Item alia expositio. Cum sit christus dei patris sapientia, tunc tamen cum quis in illum crediderit, sapientia ei christus effici/tur. z ¶ Et sanctificatio & redemptio. Redemptio nostræ salutis. a ¶ Ut quēadmodū scriptū est: Qui gloriat/ur in domino glorietur. Non in semetipso aut in superius cō/prehensis. Ca. II

E T ego cum uenissem ad uos fratres. Quia ostenderat non illos debere humanā sapientiā admirari, suo q̄q; hoc exēplo cōfirmat, eo qd' ipse nō p humanā sapiētiā predicasset. c ¶ Nō veni p sub

limitatē

limitatem

limitatē sermonis aut sapientiæ, annuncians uobis testi
a monium christi. Nōn enim iudicaui me scire aliquid in/
b ter uos, nisi iesum christum, & hūnc crucifixum. Et egō
c in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos:
d & sermō meus & prædicatio mea nōn in persuasibili/
e bus humanæ sapientiæ uerbis: sed in ostensione spiri/
f tus & uirtutis: ut fides uestra non sit in sapientia homi
g num, sed in uirtute dei. Sapientiam autem loquimur in
h ter perfectos. Sapientiam uero non huius sæculi neq;
i principum huius sæculi, qui destruuntur: sed loquimur
k dei sapientiam in mysterio quæ abscondita est: quam
l prædestinauit deus ante sæcula in gloriam nostram:
m n quam nemo principum huius sæculi cognouit. Si enim
cognouissent: nunq; dominum gloriæ crucifixissent. Si
o cut scriptum est: quod oculus non uidit, nec auris audi/
uit, nec in cor hominis ascendit: quæ præparauit deus
p his qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit deus per
q spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur: etiā pro
r funda dei. Quis enim scit hominum quæ sunt homi/
nis: nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita & quæ dei
s sunt nemo cognouit nisi spiritus dei. Nos autem non
t v spiritum huius mundi accepimus: sed spiritum qui ex
deo est: ut sciamus quæ a deo donata sunt nobis: quæ
& loquimur non in doctis humanæ sapientiæ uerbis:
x sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia compa
y rantes. Animalis autē homo non percipit ea quæ sunt
z spiritus dei. Stultitia enim est illi, & non potest intelli/
a gere: quia spiritualiter examinatur. Spiritualis autem
iudicat omnia: & ipse a nemine iudicatur: sicut scriptū
est:

A limitatē sermonis/aut sapiētię annūcians vobis testimoniū chr̄isti. Nolui pompaticum eloquentiæ iactare sermonē in predicatione diuina. a ¶Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos nisi iesum chr̄istū. Id est non sum gloria/tus in aliquo nisi in christo. b ¶Et hunc crucifixū. Qđ stultū apud homines esse uidetur. c ¶Et ego in infirmitate ⁊ timore ⁊ tremore mul/to fui apud vos. Neq; enim alio modo deū conuenerat prædica/ri: non iactantia neq; glia carnali. d ¶Et sermo meus ⁊ prędica/tio mea. Quia diale/ctici erant Corinthij, noluit apud illos dis/putatione uti, ne hoc quoq; illis noua ali/qua philosophia ui/deretur, sed magis il/lis uirtutes & miracu la demonstrauit.
e ¶Nō in psuasibilib⁹ humanę sapiētię ꝟbis sed in ostensione spūs ⁊ virtutis. Quia rhe/torica habet colores persuasorios in una/quaq; materia.
f ¶Ut fides vestra nō sit in sapiētia hominū/ sed in virtute dei. Sa/pientia hominis tem/poralis, ad breue pro/dest. Virtus autē dei ut æterna, dat sine fi/ne profectū. g ¶Sa/pientiam autem loqui/mur inter perfectos. Ne putetis & nos sa/pientiam nō habere: habemus diuinā, sed uos iā tūc capę mini me poteratis: quæ iā credētibus aperitur.
h ¶Sapiētiam vero non huius sęculi neq; pncipū huius sęculi qui destruunt. Siue re/gum siue philosophorū, qui in hoc seculo primatū sapiē tiæ tenere uidētur. Qui cum sapientia sua per nostrum euangelium destruuntur. i ¶Sed loquimur dei sapien/tiam in ministerio quę absconditā est. In euāgelio quod cō/tinet natiuitatē christi, passionem &c. k ¶Quam prędestinauit deus ante sęcula. Siue in præsentia, siue in lege an/
Matt8, 13.c te tēpora. Multi enim prophetæ cupierunt uidere & non uiderunt. l ¶Et gloriam nostram. Qui credimus chri sto. m ¶Quā nemo pncipum huius sęculi cognouit. Pi/latus, Caiphas & cæteri, quorum etiam ignorātia dam/natur: quia non debuerant ignorare. n ¶Si eñ cog/nouissent/nunq; dominū maiestatis crucifixissent. Hoc loco ad defensionē peruersi dogmatis, duæ hæreses abutunt, Apollinarij scilicet & Arrij. Vna ut perfectam assumpti hominis naturam destruat. Alia ut dei uerbum asserat esse passibile: neq; erat intelligens, maiestatis domi/num etiam assumptum hominem dictū: neq; ista sciens, non diuinitatis sed humanitatis passibilem esse naturā.
Item alia expositio. Dominus maiestatis carne patitur, carne crucifigitur, carne moritur, substantia autem dei/tatis impassibilis est. Et simili modo etiam apostolus Pe/trus testatur in epistola sua, christum pro nobis in carne passum, dicens: Qui peccata nostra ipse porta uit in cor/pore suo super lignū. Item alio loco: Christo igitur passo in carne. o ¶Sed sicut scriptū est: Quod oculus non vi/dit nec auris audiuit ⁊c. Memoratorum scilicet principum mens hæc uidere non potuit: quia credere noluerunt. Quidam sane dicūt oculus non uidit uir/ginem peperisse, nec auris audiuit. Tunc Matt8.13.f iusti sicut sol fulge/bunt. Qui habet au/res inquit audiēdi au/diat, & in cor hominis non ascēdit, homines cohæredes christo fu turos. p ¶Nobis autem reuelauit deus per spiritum suum. No/bis qui fide merui/mus spiritum dei ac/cipere, qui eius nobis uoluntatem ostendit.
q ¶Spiritus enim omnia scrutatur etiam pfunda dei. Etiā quæ in secreto dei consilio cōgescūt. r ¶Quis enim scit hominū quę sunt hominis: nisi spūs hois q̄ in ipso est ⁊c. Quæ cogitatiōes uer sent̄ in hoie. Itē alia expositio. Præclarum hoc aduersus hæreti/cos q creaturā spiritū sc̄tm̄ dicūt, Vnde hic ostēdit̄ nō solū creatu rā nō esse, uerūetiā qđ ipse solus ĭteriora dei & profunda rimetur: quippe ut eiusdē na/turæ atq; substātiæ sit cū christo. s ¶Nos autē non huius mundi spiritū accepimus/ sed spiritū qui ex deo est. Quicūq; mundana sapit, nō spiritum dei uidet̄ habere sed mū/di. t ¶Ut sciamus quę a deo donata sunt nobis. Vt sciamus quāta nobis a deo collata sunt p christi aduentū. v ¶Quę ⁊ loq̄mur nō in doctis humanę sapiētię verbis sed in doctrina spūs. Quæ etiā uobis annūciamus, non a philosophis uel grāmaticis, sed a dei spiritu eru/diti. x ¶Spiritualibus spiritualia cōparantes. Illis ea di/centes qui possunt audire: non enim possunt nisi a sibi cognitis & similibus comprehendi. y ¶Animalis au/tem homo non percipit ea quę sunt spiritus dei. Qui spiri/tum dei nō habet, animalis est: quia animalium ritu uer/satur, qui putat nihil esse post mortem. Et ideo ut animal uētri libidinicq; committit se, æterna morte periturus.
z ¶Stultitia est enim illi ⁊ non potest intelligere: quia spi/ritualiter examinatur. Stultitia illi uidet̄ primo qđ ille qui & passus & mortuus est & resurrexit: totius creaturæ nūc dominus prædicet̄. Secūdo contemnere propria bona, alteri prębere maxillam: & cætera his similia christi man/data. a ¶Spiritualis autē iudicat oīa: ⁊ ipse a nemine iudicatur. Iudicat uana esse, in quibus carnales homines delectantur. Et ipse ita se agit ut a nemine iudicetur. Siue omnia spiritalis discernit & intelligit & sensu illius ab ho/mine nō intelligitur animali. Item alia expositio. Om/nia dicit quæ sunt spiritalia. Non eñ artes & disciplinas

huius mundi, animalis homo nisi spiritualiter intelligat, scire potest. a ¶ Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum? Sensum domini qui est in uiris spiritualibus, sine spiritu dei nemo cognouit. Item sensus: hic intelligentiam significat. b ¶ Nos autem sensum christi habemus. Qui spiritum sanctum accepimus.

Ca. III

ET ego fratres non potui vobis loqui quasi spiritualibus sed quasi carnalibus. Modo timens ne putēt hoc solum habere sensum domini, qđ ipsi ut paruuli audierant, nō inquit in me sensus dñi defecit: sed uobis uirtus defuit audiendi. Item alia expositio. Arguit Apostolus corinthios qđ gratiam quā in principio credentes acceperant, perdiderint. Videtur autē hoc loco uniuersos increpare. Cū hi reprehendant qui non iuxta fidem conuersant. c ¶ Tanq̄ paruulis in christo. Nō ætate carnali, sed in christo. d ¶ Lac vobis potū dedi ⁊c. Hoc & beatus Petrus ait: Deponentes igit̄ omnem maliciam & simulationē tanq̄ modo geniti infantes, rationabiles & sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem. Si ergo adhuc illi paruuli sunt qui omnem maliciam abiecerunt, & qui nondum sunt in uirtute perfecti, quid de illis censendū est, quibus omnis malicia dominatur? f ¶ Cum enim sit inter vos çelus ⁊ contentio: nonne carnales estis? Ecce de quibus uitijs carnales iudicantur: quæ non proprie per carnem fiunt sed de carnali sensu talia descendunt.

g ¶ Et ſm hominem ambulatis. Qui nihil amplius habet q̄ cæteri homines: secundū hominem dicitur ambulare: sed in hoc loco ob defensionem singulorum hominum, homines appellantur. h ¶ Cum enim quis dicat ego quidem sum pauli: alius autem ego apollo: nōne homines estis? Vult nos plus esse quā homines. i ¶ Quid igitur est apollo: quid vero paulus: ministri eius cui credidistis. Si nos nihil sumus quos ministros ipse constituit, quāto magis illi qui in carnalibus gloriantur? k ¶ Et vnicuiq̄ sicut deus dedit: ego plātaui: apollo rigauit sed dē incrementū dedit. Hoc ipsum non ex nobis est, sed dei donū est, ut per manus meas signa fierēt quæ uos excitarēt ad fidē: & apollo sua uos doctrina firmaret: qa sicut planta sine aqua, sic fides sine doctrīa marcescit. Si ergo & plātatio & fons dei est: quid nobis assc̄ribitis q̄si aliqd nostra uirtute fecerimus? l ¶ Itaq̄ neq̄ q̄ plantat est aliq̄d/ neq̄ qui rigat sed qui incrementum dat deus ⁊c. Nisi enim dē incrementū dederit, sine causa laboramus. Nos mercenarij sumus in alieno agro. Alienis utimur ferramētis: nihil habemus proprium nisi mercedem nostri laboris.

m ¶ Dei enim sumus adiutores: dei agricultura estis: dei

s est: Quis enim cognouit sensum domini: aut quis in-
b struxit eum. Nos autem sensum christi habemus.

Ca. III

c ET egó fratres non potui uobis loqui quasi spi-
d ritualibus, sed quasi carnalibus. Tanq̄ parulis
e in christo: lac uobis potum dedi, nō escam. Non
dum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis: ad-
f huc enim carnales estis. Cum enim sit inter uos çelus &
g contentio: nonne carnales estis: & secundū hominem
b ambulatis? Cum enim quis dicat, ego quidem sum pau
i li: alius autem, ego apollo: nonne homines estis? Quid
igitur est apollo? quid uero paulus? Ministri eius cui
k credidistis: Et unicui q̄ sicut dominus dedit. Ego planta
l ui: apollo rigauit: sed deus nunc incrementū dedit. Itaq̄
neq̄ qui plantat est aliquid, neq̄ qui rigat: sed qui incre
mentum dat deus. Qui autem plantat & qui rigat unū
sunt. Vnusquisq̄ autem propriam mercedem accipiet,
m secundū suum laborem. Dei enim sumus adiutores: dei
n agricultura estis: dei ædificatio estis. Secundū gratiā dei
o quæ data est mihi, ut sapiēs architectus fundamētū po-
p q suí: alius autē superædificat. Vnusquisq̄ autem uideat
r quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud ne
mo potest ponere præter id quod positum est: quod
s est christus iesus. Si quis autem superædificat supra fun
t damentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos,
ligna,

ædificatio estis. Non in potentia sed in uerbo adiuuamus coli dei agrum & extrui templum. n ¶ Scom gratiam dei quę data est mihi. Non secundū meam uirtutem. Siue ponendi fundamentum gratiam accepi, ut ibi prædicarem, ubi christus nō fuerat nunciatus. o ¶ Ut sapiēs architectus fundamentum posui. Nō potest imperit⁹ architectus ponere fundamentū. p ¶ Alius autē superædificat. Alius doctor instituit supra fidem quā ego fundaui. q ¶ Unusquisq̄ autē videat quō superędifícet. Sollicitus q̄ fortia & recta parietū latera consurgāt. r ¶ Fūdamentum enim aliud nemo potest ponere p̄ter id quod positum est christus iesus. Non est alius christus quē possit uobis aliquis prædicare, præter iesum cui fide firmissima credidistis. Hoc solum agitur ne per doctorum negligentiam, obnoxij incipiatis esse gehennæ.

s ¶ Si quis autem superędificat supra fundamētum hoc. Eiusdē artis est qui superædificat, licet minor sit in ope cuius ille est qui posuit fundamentū. Nō ergo unusquisq̄ homo super fidē suā ædificat, sed quilibet doctor: quia nec parietes per se aliquando possunt erigi, nisi fuerint ab operatore constructi. Item hic magistros & doctores significat super fundamētum qđ est christus homines recte instituere uel praue, in quibus magistrorum doctrina in die iudicij in igne reuelabitur, ubi consumptis peccatoribus probati manebunt. Doctores autē super his qui probati fuerunt, mercedem retributiōis accipiēt: in illis uero quos ignis exurit, damno afficientur: quia inuacuum laborauerunt. Idem autē magistri in iudicium uenientes, salui fient, si tamen ipsi causa non fuerint perditorum. Quod autem ait: Si cuius opus arserit, damno affectus erit. Non hic ut quidā putant in igne flammæ arsura sunt opera, sed homines qui ita operati sunt ut mereantur incendio deputari. Si autem opera, id est crimina punientur, saluo eo qui perstrauerat, non erit ei damnum sed lucrum. Vnde manifeste ostenditur sicut supra comprehensum est homines esse aurum, argentum, lapides præciosos, ligna, fœnum, stipulam. Quia acceptis institutionibus magistrorum uel obseruant præcepta uel negligunt. t ¶ Aurum/ argentum/ lapides pręciosos/ ligna/ fęnum/ stipulam vnusquisq̄ opus manifestū erit: dies enim domini declarabit quę in igne reuelabit. In ecclesia tria genera sunt bonorum. Est bonum: & melius, & optimum. Quod autem primo aurum posuit, ut sermo melius texeretur, siue ad fortitudinem non ad speciem comparauit. Quia argentum fortius est auro, ideo meliori ponitur loco. Tria sunt ecōtrario genera malorum: Malum, peius & pessimum. Quæ lignis, fœno, & stipulæ comparantur.

Et uniuscuiusq̄

A a ¶Et vniuscuiusq; opus quale sit/ignis probabit: si cuius opus manserit/quod superædificauit mercedem accipiet. Aurum & argentū non solum nō ardent sed per ignē splēdidiora radiabunt. Ligna uero & cætera cremabūtur. Siue examinationem iudicij, igni uoluit comparare: iuxta consuetudinem scripturarum. b ¶Si cuius opus arserit detrimentū patiet. Si qs negligēter aut uerbo docuerit aut exēplo, perdet laborem suū. Quia opus aridum infirmumq; perfecit. c ¶Ipse autem saluus erit. In propria iusticia. d ¶Sic tamen quasi per ignem. Quod si ille non nisi per ignem saluus erit qui iustus ex .pprio est: quia negligenter ædificauit discipulos, quid de illis fiet q & sermone nō ædificāt, & insuper scandaliçāt exemplo. e ¶Nescitis quia templū dei estis: & spiritus dei habitat in vobis. Nescitis cuius sitis templum, siue in singulis siue in uniuersa ecclesia.

B f ¶Si quis autē templum dei violauerit: disperdet illum deus. Templum enī dei sanctum est qđ estis vos. Siue suū corpus peccando, siue ecclesiam ad prauam doctrinā reducendo: uel certe exemplo proprio destruendo. Solent hūc locum Nouatiani opponere ad pœnitentiam excludendam. Quibus respondendum est, ad quid hoc ipsum scribit: Spem ueniæ non habebūt. g ¶Nemo vos seducat. Propria uel aliena adulatione deceptus. h ¶Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo: stultus fiat vt sit sapiens. Hic proprie mundi increpat sapientes, quos humana sapientia non permittebat sentire diuina. Aliter. Si quis ad reddendā uicem iniuriæ, si eadem fecerit, putet se esse sapiētem, stultus fiat: In hoc enim seculo stultus est qui euangelica uoluerit implere præcepta. Qui enim percutienti Matth. 5, f alteram prebet maxillam, uoluntate stultus est, non natura. i ¶Sapientia enim huius mūdi stultitia est apud deum. Nihil stultius est q̄m ut uelit se qui non potest uindicare, & deo suā non reseruat iniuriam. Et ita de contumelia uindictam apud deum perdet, & de patientia mercedem. k ¶Scriptum est enim: Comprehendam sapiētes in astutia eorum. Ad effugiendam manum dei, nulla suffragatur astutia. l ¶Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientium quoniam vanæ sunt. Nihil utilitatis conferunt ad salutem. m ¶Nemo itaq; glorietur in hominibus. In falsis scilicet apostolis, humana tantum sapientibus, cum nec in nobis quidem, sed in eo cuius & ipsi sumus sit gloriandum. n ¶Omnia enim vestra sunt/ C
siue paulus/siue apollo/ siue cephas nos vestri sumus: vos aūt christi: siue mundus/siue vita/siue mors. Omnia creata sunt propter sanctos: qui cum nihil habeāt, possident cuncta. Possumus autem hæc ad libertatem referre arbitrij, ut qđ uelint intelligat siue mortem siue uitam. o ¶Sive presentia siue futura. Omnia enim vestra sunt. Quod sanctis tam præsentia q̄m futura diuinitus sint attributa: item christi uitam mortemq; significat. Quoniam propter nos & mortuus est & resurrexit. p ¶Vos autem christi. Sic est christus dei sicut alibi de⁹ dicitur christi, & hoc fide diuinitate uelis intelligi. Cæterū hic deassumpti hominis forma tractatur, secundum quā & dicitur unctus. q ¶Christus autem dei. Qua/si homo.

Ca. IIII D

SIc nos existimet homo vt ministros christi & dispensatores mysteriorum dei. Non ut æquales christo. s ¶Hic iam queritur inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur. Interrogantis uox est, id est iam hic uos putatis conscientias iudicari. t ¶Mihi autem pro minimo est vt a vobis iudicer/ aut ab humano die. Humanum iudiciū nullius dico momēti, in quo sæpe ueritas & iustitia frustratur. Diem Hiere. 17. b
enim hominis nō cō/
cupiui, Hieremias ait. v ¶Sed neq; meipsum iudico. Ego qui conscientiam meam optime noui, nihil esse me iudico. Neq; meipsum iudico.
x ¶Nihil enim mihi conscius sum. Male sentiunt qui dicunt: Nemo potest uitare peccatum. y ¶Sed non in hoc iustificatus sum. Hoc pro humilitate dicit. Nihil enim mihi sum conscius: unde super homines debeam gloriari. Si hoc Paulus dicit: Quid a nobis dici debeat cogitandum est. Sed non in hoc iustificatus sum. z ¶Qui autem iudicat me dominus est. Non in quo me quidam ita laudant: quia ita quisq; aliena laude non iustificatur, ut ne maculetur infamia. Vnicuiq; enim apud deum quod est, non quid dicitur, imputatur. a ¶Itaq; nolite iudicare ante tempus quousq; veniat dominus qui & illuminabit abscondita tenebrarum & manifestabit consilia cordium. Homo uidet in facie, deus autem in corde.

b ¶Et tunc laus erit vnicuiq; a deo. Ille uero laudabilis est qui dei testimonio laudatur, apud quem omnia occulta & inuisa sunt cognita.

E

a ¶Hęc autem fratres trãsfiguraui in me ꝛ apollo ꝓpter vos. Vt a nobis humilitatis ſumatis exemplum: ne ſupra diſciplinam ſcripturæ audeat unuſquiſq; aduerſus alterũ pro alio inflari, doctore malæ cõtentionis euerſo.
b ¶Vt in nobis diſcatis ne ſupra q̃ ſcriptũ eſt: Vnus aduerſus alterũ infletur pro alio. Hoc eſt quod dicit: ne unuſquiſq; magiſtrum propriũ prædicans, alter aduerſus alterũ incitetur.
c ¶Quis enim te diſcernit ꝛc. Hic ad ipſos inflatos per eloquentiam, uerba cõuertit: quis te diſcernit cuius momenti ſis?
d ¶Quid autem habes quod non acceperiſti. Quid enim boni ex temetipſo habes, quod a nullo didiceris: uel dei dono mihi conſecutus ſis.
e ¶Si autem acceperiſti / q̃d gloriaris quaſi non acceperis? Quaſi in proprio gloriaris.
f ¶Jam ſaturati eſtis iam diuites facti eſtis. Hoc increpatiuo modo legẽdum uel pronunciandum eſt.
g ¶Sine nobis regnatis. In nullo noſtri indigentes.
b ¶Et vtinam regnetis vt ꝛ nos vobiſcũ regnem⁹. Vtinã nõ eſſetis falſa gloriatiõe decepti, forſitã ſimul regnarem⁹.
i ¶Puto enim deus nos apoſtolos nouiſſimos oſtẽdit tanq̃ mortis deſtinatos. Nos omniũ ultimos ad gentes tanq̃ ad mortem direxit.
k ¶Quia ſpectaculũ facti ſumus huic mundo ꝛ angelis ꝛ hominibus. Omnes noſtras publice ſpectant iniurias, ſiue uere angeli & homines, ſiue ſancti homines & peccatores.

a Hæc aũtem fratres tranſfiguraui in me & apollo: propter uos, ut in nobis diſcatis: ne ſupra q̃ ſcriptum eſt, unus aduerſus alterum infletur pro alio. Quis enim te diſcernit? Quid autem habes quod non acceperiſti? Si autem acceperiſti: quid gloriaris quaſi non acceperis? Iam ſaturati eſtis: iam diuites facti eſtis. Sine nobis regnatis: Et utinam regnetis: ut & nos uobiſcum regnemus. Puto enim quod deus nos apoſtolos nouiſſimos oſtendit, tanq̃ morti deſtinatos: quia ſpectaculum facti ſumus mundo & angelis & hominibus. Nos ſtulti propter chriſtum: uos autem prudentes in chriſto. Nos infirmi: uos autem fortes. Vos nobiles: nos autem ignobiles. Vſq; in hanc horam & eſurimus, & ſitimus & nudi ſumus: & colaphis cædimur & inſtabiles ſumus: & laborãmus operantes manibus noſtris. Maledicimur, & benedicimus. Perſecutionem patimur, & ſuſtinemus. Blaſphemamur, & obſecramus. Tanq̃ pũrgamenta huius mundi facti ſumus, ómnium peripſema uſq; adhuc. Non ut confundam uos, hæc ſcribo: ſed ut filius meos chariſſimos moneo. Nam ſi decem milia pædagogorum habeatis in chriſto: ſed non multos patres. Nam in chriſtõ ieſu per euangelium ego uos genui. Rógo ergo uos imitatores mei eſtote: ſicut & ego chriſti. Ideó miſi ad uos timotheum: qui eſt filius meus chariſſimus & fidelis in domino: qui uos commonefaciat uias meas quæ ſunt in chriſto ieſu: ſicut ubiq; in omni eccleſia doceo. Tanq̃ nón uenturus ſim ad uos, ſic inflati ſunt quidam. Veniam autem ad uos cito ſi dominus uoluerit: & cógnoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt, ſed uirtutem. Non énim in ſermone eſt regnum dei: ſed in uirtute. Quid uultis? in uirga ueniam ad uos an in charitate & ſpiritu manſuetudinis?

Omnino

F

l ¶Nos ſtulti ꝓpter chriſtum / vos autem ꝓdentes in chriſto: nos infirmi / vos autem fortes: vos nobiles / nos autem ignobiles. Nos tanq̃ ſtulti propter chriſtum omnia ſuſtinemus: Vos autem ita uultis eſſe chriſtiani, ut prudentiam ſæculi teneatis. Nos infirmi quia uicem reddere nolumus: Vos autem reddendo, fortes uos eſſe gloriamini. Nos nihil habentes uolũtaria paupertate deiecti: Vos uobis etiam nobilitatem terreni generis uendicatis.
m ¶Vſq; in hãc horam. Ab initio prædicationis noſtræ uſq; in præſens tempus.
n ¶Et eſurimus ꝛ ſitimus ꝛ nudi ſumus ꝛ colaphis cędimur ꝛ inſtabiles ſumus. Non ſtamus in ſedibus certis, ubiq; euangelij neceſſitate iactamur.
o ¶Et laboramus operantes manibus noſtris. Sic tamen operabantur ut doctrinæ officium magis implerent.
p ¶Maledicimur ꝛ benedicimus: perſecutionem patimur ꝛ ſuſtinemus: blaſphemamur ꝛ obſecramus. Rogamus deum pro his qui nos blaſphemant.
q ¶Tanq̃ purgamenta huius mundi facti ſumus. Sicut ſcriptũ eſt: Iuſtus ĩmundus eſt apud malos.
r ¶Omnium peripſema vſq; adhuc. Omnium humillimi atq; ſubiecti.
s ¶Non vt confundam vos hęc ſcribo / ſed vt filios meos chariſſimos moneo. Poterant confundi de ſua gloria ſi eos nõ releuaret. Nõ enim ruborem illorũ cupiebat, ſed profectum.
t ¶Nam ſi decem milia pędagogorũ habeatis in chriſto / ſed non multos patres. Omnes qui ab alio iam genitis miniſtrant, patres dici nõ poſſunt.
v ¶Nam in chriſto ieſu per euangelium ego vos genui. In nouam uitam me primũ prædicante, reformatos uos eſſe me miniſtis.
x ¶Rogo ergo vos / imitatores mei eſtote. Bonorũ filiorũ eſt in omnibus bonos imitari parentes.
y ¶Ideo miſi ad vos timotheũ q̃ eſt filius me⁹ chariſſimus ꝛ fidelis in dño. Quãto fidelior eſt cæteris, tanto charior cunctis.
z ¶Qui vos cõmonefaciat vias meas quę ſunt in chriſto ieſu. Qui uos & meis litteris & ſuo commoneret exemplo: aliud enim ſine alio prodeſſe non poterat.
a ¶Sicut vbiq; in omni eccleſia doceo. Quomodo ſemper & ubiq; meum exemplum cum doctrina concordat.
b ¶Tanq̃ non venturus ſim ad vos. Hic incipit cauſam forniſcationis arguere.
c ¶Sic inflati ſunt quidam. Veniam autem cito ad vos ſi dominus voluerit. Tamdiu aliquis de ſcientia falſa ſe iactat, uſququo ueræ ſcientiæ prædicator aduenit.
d ¶Et cognoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt ſed virtutem. Examinabo non eloquentiæ pompam, ſed conuerſationis effectum, ubi uirtus fidei eſſe probatur.
e ¶Non enim in ſermone eſt regnum dei / ſed in virtute. Hic oſtendit nihil prodeſſe doctrinam abſq; iuſtitiæ operibus, ei qui non faciat quæ facienda perſuadet.
f ¶Quid vultis. Benignus magiſter diſcipulorum correctionem in eorũ poteſtate dimittit: ut ſi pœnitere uelint, clæmentiſſimus conſolator adeſſet. Si autem nollent, durus ultor aſſiſteret peccatorum.
g ¶In virga veniam ad vos / an in charitate ꝛ ſpíritu manſuetudinis. Quali uirga uenit Petrus ad Ananiam & Sapphiram, & ipſe Paulus ad magum. Act. 5 Ibidem. 13

Ca. V

Omnino

A ODnino auditur. Ostendit quare superiora minatus sit. b ¶Inter vos fornicatio: & talis fornicatio qualis nec inter gẽtes: ita vt vxorẽ patris q̃s habeat. In ecclesia cui uos præesse uidemini. c ¶Et vos inflati estis & non magis luctũ habuistis. Vana scientia inflamini & curam de his qui pereunt non habetis: ut aut corrigantur aut ab ecclesia separentur. Cum bonos pastores semper legamus populi deflesse peccata: ut Hiere. 9.a Hieremiã, q̃ ait: Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarũ: ut ostenderet sibi nõ affectum doloris sed lachrymas defecisse. d ¶Vt tollat̃ de medio vestrum qui hoc opus fecit. Siue homo qui peccauit tollat̃, siue satanas efficiat̃ dũ non habet per quem operetur. e ¶Ego quidem absens corpore, præsens autẽ spiritu iã iudicaui vt præsens. Præsentẽ se esse dicit in spiritu, ne ex solo auditu absentẽ damnasse putaretur: secundum illud Elisei 4.Reg.5.g dicẽtis ad Giezi. Nõne spiritus meus tecum erat in uia? f ¶Eum qui sic operatus est in nomine domini nostri iesu christi, congregatis vobis & meo spiritu cum virtute dñi iesu. Qui pro me erat præsens, siue in literarũ mearũ auctoritate, per quã dñi quoq; uirtus assistit. g ¶Tradere huiusmodi satanæ in interitũ carnis. Vt arripiendi illũ corporaliter habeat potestatẽ. Quod dum uiderit se nec carnis hic, nec in futuro, spiritus requiem habiturũ, de facto pœniteat ut saluet̃. Siue sic quisq; pro meritis suis de ecclesia pellitur, & satanæ tradit̃ potestati: ut dum caro eius per pœnitentiam afflicta quendam interitum patitur, spiritus conseruetur. Habet enim consuetudinem scriptura, ut hominẽ in parte totum intelligat. Siue ita, quia & hic scripturæ mos est ut in carne carnales act9 interire, in spiritu uerò spiritualis conuersatio salua fieri demonstret̃. Item hic ostendit eiectum extra ecclesiam rabido ore dæmonum laceradum, si permanserit nolens carnis uitia mortificare, ut possit uitam sanctã recuperare. b ¶Vt spiritus saluus sit in die domini nostri iesu christi. Quoniã in spiritũ satanas accipere non potest potestatem, ut domini in dicio reseruetur. i ¶Non est bona gloriatio vestra: nescitis quia modicum fermentum totam massam corrũpit. Ignoratis quia malo exemplo possunt plurimi interire. Sed & per unius delictum, in omnem populũ iudæorum iram dei legimus aduenisse. k ¶Expurgate vetus fermentum vt sitis noua conspersio sicut estis açymi. Nihil in uobis conuersationis pristinæ relinquatis: quod synceritatem possit naturæ corrumpere. l ¶Etenim pascha nostrum immolatus est christus. Itaq; epulemur nõ in fermento ueteri, neq; in fermento malicię & nequitię, sed in açymis synceritatis & veritatis. Non figura sed ueritas. Et iudæi quidem septẽ diebus açyma comedebãt. Nos ucro semper, si simpliciter & pure ysemus. Quia in septem diebus mũdus est factus: qui semper in suo ordine reuoluitur. Et quotidie nobis agnus occiditur, & pascha quotidie celebramus: si fermentum maliciæ & nequitiæ non habemus. Quid est enim aliud nisi corruptio naturæ, fermentum: quod & ipsum prius a naturali dulcedine recedens, adulterino acrore corruptũ est.

m ¶Scripsi vobis in epistola ne cõmiscemini fornicarijs: non vtiq; fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus. Hoc ipsũ in hac epistola ita feci, nõ ut a gentibus sed ab his qui peccant in ecclesia separemini: sin autem, mori debueratis: quos id circo precipue uiuere interim deꝰ uoluit, quo cohabitatiõe uestra ꝓficerẽt ifideles.

n ¶Alioquin debueratis de hoc mundo exisse. Sive ita: sin autem, melius uobis fuerat de hac luce migrasse, q̃ indigere per commonitionẽ a gentium consortio separari. o ¶Nunc autẽ scripsi vobis nõ commiscerí. Sed magis quod scripsi, hoc est ne talibus coniungamini. p ¶Si is qui frater nominatur inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax. Non ex sola opinione utendus est. Sed si quis frater solo nomine appellatur, cũ fornicator detegatur aut fur, ab hoc separari iubemur: sicut scriptum est: Qui se iungit fornicarijs, nequam est: Eccl. 19.a putredo & uermes hæreditabunt eum.

q ¶Cum huiusmodi nec cibum sumere. Nec communem quidem cibum cum talibus participandum esse concessit. r ¶Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? Hoc est de infidelibus.

s ¶Nonne de his qui intus sunt vos iudicatis. Nam eos qui foris sunt deus iudicabit. Nunquid non uos de his solis qui sunt intra ecclesiam iudicatis?

t ¶Auferte malum ex vobisipsis. Quo facilius eos possitis docere qui foris sunt.

B

C

D

a
b
c
d
e
f
g
h
i
k
l
m
n
o
p
q
r
s
t

OMnino auditur inter uos Ca. V
fornicatio: & talis fornicatio qualis nec inter gentes: ita ut uxorẽ patris sui aliquis habeat. Et uos inflati estis: & non magis luctum habuistis: ut tollatur de medio uestrum qui hoc opus fecit. Egõ quidem absens corpore, præsens autem spiritu: iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est in nomine domini nostri iesu christi: congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini iesu, trãdere huiusmodi satanæ in interitum carnis: ut spiritus saluus sit in die domini nostri iesu christi. Non est bona gloriatio uestra. Nescitis, quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Expurgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis açymi. Etenim pascha nostrũ immolatus est christus. Itaq; epulemur: nõ in fermẽto ueteri, neq; in fermẽto maliciæ & neqtiæ, sed in açymis synceritatis & ueritatis. Scripsi uobis in epistola, ne cõmiscemini fornicarijs. Non utiq; fornicarijs huius mũdi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: aliõquin debueratis de hoc mundo exisse. Nunc autem scripsi uobis non commiscerí. Si is qui frater nominatur inter uos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum huiusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? Nonne de his qui intus sunt, uos iudicatis? Nam eos qui foris sunt deus iudicabit. Auferte malum ex uobisipsis.

Ca. VI

AVdet aliquis uestrum habẽs negocium aduersus alterum. Audet aliquis contra præceptum

C domini uenire dicētis: Si quis uult tecū iudicio contēdere & cætera. Notandum quod aliquando apostolus in medio causæ quam agit, quosdam sensus inserat & delatere iactet, quibus explicitis rursus reuertat ad causam.
Matth. 5, f

a ¶Iudicari apud iniquos & non apud sanctos. Hic probat christianos tūc iudices non fuisse: quia iniqui dicuntur.

b ¶An nescitis quoniam sancti de hoc mūdo iudicabūt? Quod dominus repromisit, discipulis dicens:
Matth. 19, d
Sedebitis & uos iudicantes duodecim tribus Israel: etiam omnibus hoc promittens, qui eos fuerint imitati. Nam ex ipsis unus periit, cuius loco alius successit: cui nihil fuerat repromissum. Paulus quoq; & Barnabas apostoli sunt ordinati a sancto spiritu.

c ¶Et si in vobis iudicabitur mundus. Siue per uos uel uestro exemplo.

d ¶Indigni estis qui de minimis iudicetis. ¶Nescitis quoniā angelos iudicabimus: quanto magis sęcularia? Ergo indigni sūt de rebus exiguis iudicare, qui & mundum totum & angelos iudicabunt. Illos angelos qui cum carnem non habuerint, peccare uoluerunt, hi qui in carne sancti esse uoluerunt iudicabunt.

e ¶Sęcularia igitur iudicia si habueritis. Quæ de rebus sæculi oriuntur.

f ¶Contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Possunt de his etiam illi qui minimi sunt in ecclesia iudicare. Item contēptibiles in ecclesia eos iudices dicit, quos appellat in inferioribus infideles.

g ¶Ad verecundiam uestram dico. Sic nō est inter uos sapiens quisquā qui possit iudicare inter fratrem suum. Erubescere debetis eo quod nemo sit inter uos tam sapiens q nouerit causas inter fratres discernere: ut nō necesse sit publice litigare.

h ¶Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles. Duplex peccatum est: & qđ iudicio contenditis: & quia apud infideles uos ad iurgia prouocatis.

i ¶Iam quidem omnino delictum est in vobis. Iam hoc solum delictum est quod contra præceptum facitis christi.

k ¶Quod iudicia habetis inter vos. Qui semper pacem habere deberetis, etiam cum rerum temporalium detrimento seruatam.

l ¶Quare non magis iniuriam accipitis: quare non magis fraudem patimini? Sed uos iniuriam facitis, & fraudatis: & hoc fratribus. Cum illata secundum euangelij præceptum, & domini exemplum patienter sustinere deberetis: uos econtrario non solum nō suffertis, sed etiā nō facientibus irrogatis.

m ¶Et hoc fratribus. Quod nec inimicis reddere deberetis, fratribus facere non timetis.

n ¶An nescitis quia iniqui regnum dei non possidebunt. Quod regnum dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur.

o ¶Nolite errare: neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorū concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces: regnum dei possidebunt. Et hæc aliquando quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis: in nomine domini nostri iesu christi: & in spiritu dei nostri. Omnia mihi licent: sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent: sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, & uenter escis: deus autem hunc & hanc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino: & dominus corpori.

Deus uero

a sus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud sanb ctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo ic dicabunt? Et si in uobis iudicabitur mundus: indo gni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus: quanto magis sæcularia? Sæcf cularia igitur iudicia si habueritis: contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad g uerecundiam uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquā qui possit iudicare inter fratrem suum: b sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud i infideles. Iam quidem omnino delictum est in uok bis, quod iudicia habetis inter uos. Quare non magis iniuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini? Sed uos iniuriam facitis, & fraudatis: & m hoc fratribus. An nescitis, quia iniqui regnum dei n non possidebunt? Nolite errare: neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorum concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces: regnum dei posp sidebunt. Et hæc aliquando quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis: in q nomine domini nostri iesu christi: & in spiritu dei r nostri. Omnia mihi licent: sed non omnia expes diunt. Omnia mihi licent: sed ego sub nullius redit gar potestate. Esca uentri, & uenter escis: deus autem v hunc & hanc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino: & dominus corpori.

Deus uero

ita & christus & spiritussanctus peccata abluit, iustificat atq; sanctificat. q ¶In nomine dñi nostri iesu christi & spiritu dei nostri. Abluti in nomine christi: sanctificati per spiritū dei. r ¶Omnia mihi licent: sed nō omnia expediūt. Qui de fornicatiōe tractabat, uoluit gulā & intēperātiā, materiā fornicatiōis ostēdere & simul destruere. Itē hoc dicit: qa liberi sum arbitrij & licet mihi agere qđ uelim: non tñ debeo ipse aliquo peccato esse subiectus.

s ¶Omnia mihi licent: sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri & venter escis. Licet nobis manducare & bibere, sed si nimium uentri subditi fuerimus, ipsum licitum trahit nos ad illicita: hoc est ad fornicationem: ita & de omnibus intelligendum, quæ cum peccatū non sint, occasiones tamen possunt capere delictorum.

t ¶Deus autem hunc & hanc destruet. Et hæc duo: id est escam & uentrem, & hominē his subditum & uoluptatibus seruientem. Item in resurrectione mortuorum non destruetur uentris substantia, sed esus ciborum & uentris opera cessabunt. Quoniam regnum cœlorum sicut idem Apostolus ad Rhomanos dicit: neq; esca neq; Roma. 14c potus est.

v ¶Corpus autem non fornicationi sed domino & dominus corpori. Non fornicationi, sed domino

E

¶An nescitis quia iniqui regnum dei non possidebunt. Quod regnum dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur. o ¶Nolite errare: neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorū concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces: regnum dei possidebunt. Nolite errare, putantes uobis solā fidem sufficere ad salutem, cū omne peccatum permanēs, excludat a regno: Sicut ad Galatas ait: Manifesta sunt Gal. 5, d opa carnis: quæ sunt fornicatio, īmūditiæ, contentiōes, iræ & his similia: quæ prædico uobis: quoniam qui talia agunt: regnum dei non consequent. Ideo autem addidit, & his similia, ne qs ne garet præter hæc alia esse pcā, quæ regnū dei prohiberent intrare. p ¶Et hęc aliqñ quidē fuistis sed abluti estis: sed sanctificati estis: sed iustificati estis Nolite de præteritis timere peccatis, tantū ne post baptismū delinquatis. Aut qui ut assolet prævētus fuerit, ad pœnitentiam conuertat. Item omnia peccata, baptismi gratia diluuntur.

Item alia expositio. Hoc contra hæreticos dicit q christū & spiritumsanctū a deo patre separare conātur. Hic enim ostenditur quoniam sicut pater,

A mino exhibeatur: & dominus corpori copulabitur. Dominus enim nobiscum est q̄diu fuerimus cū illo, si derelinquerimus eum, & ille nos derelinquet. a ¶ Deus vero et dominum suscitauit: et nos suscitabit per virtutem suam. Quia caput nostrū suscitauit & nos suscitabit, si tamen eiꝰ membra per sanctitatē esse mereamur. b ¶ Nescitis quoniam corpora vestra/membra sunt christi? Omnis ecclesia, corpus Christi est: singuli autem membra. c ¶ Tollens ergo membra Christi. Tollit christi membra, id est, abscindit se a corpore Christi: qui iunctus est meretrici.

d ¶ Faciam membra meretricis? Absit. Nō dixit, fornicatoris: ut ostenderet eum eiusdem & criminis esse, & nominis, cuius illa est: Apud homines enim minus uidetur uiri, q̄ mulieris admissum.

e ¶ An nescitis: quoniam qui adhęret meretrici / vnum corpus efficitur: erunt enim inquit duo in carne vna. Quomodo cum uxore licite, ita & illicite cum meretrice una caro efficitur per amorem. f ¶ Qui autem adhęret deo/vnus spiritus est. Quomodo per carnis opera, caro fit: ita per opera dei, spiritus efficitur.

g ¶ Fugite fornicationē. Cuius crimen uidetis esse grauissimum. b ¶ Omne enim peccatum quodcunq; fecerit homo / extra corpus est: qui autem fornicatur / in corpus suum peccat. Omne peccatum potest & ab uno committi: qui membrum dici potest, non tamen corpus. In fornicatione autē duo pereunt, etiā corpus. Grauiꝰ ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauare uult fornicationis causam, quæ illis per consuetudinem leuissima uidebatur. Item alia expositio: De his qui sunt in coniugio constituti, Apostolus sumit exemplum.

Gen.2.d Quō (inquit) scriptum est: Erunt duo in carne una: id est, uir & uxor, unum corpus efficitur? Vnde si aliquis ipsorum fuerit fornicatus, peccat in alium, quasi in proprium corpus. Residua autem peccata, specialia uniuscuiusq; sunt: nec alterum condemnant.

i ¶ An nescitis: quoniam membra vestra / templum sunt spiritussancti / qui in vobis est? quem habetis a deo. Cui grauissimam iniuriam facitis fornicando.

k ¶ Et non estis vestri: empti enim estis precio magno. Qui non est suus, non debet suæ uoluntati seruire: sed illius a quo emptus est, secundum ipsius iussum dicen-

Luc.9.c tis: Qui uult post me uenire, abneget semetipsum sibi. Si ēm homo a seruo pauca pecunia cōparato, cōtinuam exigit seruitutem: quanto magis ille qui nos sua morte

1.Pe.1.d redemit? Sicut ait Petrus: Scientes quod non corruptibilibus, argento uel auro redempti estis de uana uestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sangui/ne: quasi agni immaculati & incontaminati Christi.

Aliter: Rescindit emptionis pactum quisquis inculcauerit ius testamenti: & a seruili conditione alienus est, qui libertate suæ uoluntatis non impeditur.

l ¶ Glorificate et portate deum in corpore vestro. Glorificate deum actibus uestris: & portate eum, eius imaginem conseruando: sicut ait alibi: Sicut portauimus imaginem terreni: ita portemus imaginem cœlestis. C

Ca. VII

a Deus uero & dominum suscitauit: & nos suscitabit per
b uirtutem suam. Nescitis quōniam corpora uestra, mem
c bra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, fa-
d/e ciam membra meretricis? Absit. An nescitis: quōniam
qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur. Erunt
f enim inquit duo in carne una. Qui autem adhæret
g/b deo, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omnē
enim peccatum quodcunq; fecerit homo, extra corpus
est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An
i nescitis: quōniam membra uestra, templum sunt spí-
k rituſſancti, qui in uobis est? quem habetis a deo, & nōn
l estis uestri. Empti enim estis precio magno: glorificate
& portate deum in corpore uestro.

Ca. VII

m/n De quibus autem scripsistis mihi: bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem unusquisq; suam uxorem habeat: & unaquæq; suum uirum habeat. Vxori uir debitum reddat: similiter autem & uxor uiro.

Mulier sui corporis

De quibus autem scripsistis mihi. Incipit de coniugijs: ante ēm expugnauit illicita, q̄ de licitis loqueret.

n ¶ Bonum est homini mulierem nō tangere: propter fornicationem autem vnusquisq; suam vxorē habeat: & vnaquęq; suum virum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter autem et vxor viro. Bonum fuerat illud quod uobis in primordio prædicaui, hoc est, secundum coniugij usum, non tangere mulierē. Sed quoniam multos incontinentes huic doctrinæ scripsistis refragari, concedatur remedium, ne fornicando morianē. Ergo hoc Apostoli exemplo, imprimis, uirginitas & continentia prædicatur. Et si quis se incontinentem non erubuerit confiteri, in languorem incontinentiæ reclamanti, non denegetur remedium nuptiarum. Quomodo si peritus medicus inquieto egro, & neganti se posse a pomis omnibus abstinere: concedat aliquantum, ne ille pernicioſa præsumat. Incontinentiæ reuera usus, & tempore, & ætate, & loco, & infirmitate prohibetur. Castitas uero potest iugiter custodiri. Illud ergo debemus appetere, quod facilius custodire sine impedimento ullo possumus & in perpetuo possidere. Sed obijcere amatores luxuriæ solent: Vt quid ergo prima dei benedictio, crescere & mltiplicare cōcessit? Vt terra scilicet repleret: quæ iam impleta, debemus ab incontinentia temperare. Sed potuit inquies oēs homines de terra formare, si semper illi usus coniugij non fuerat placiturus. Sed non quæritur quid potuit, sed quid fecit: cui omnia possibilia sunt. Ipsam denicq; Euam noluit de terra facere, sed de costa. Si autem putas nobis antiqua tempora in omnibus conuenire: Imitare Adam, qui filiam (ut ita dixerim) suam accepit uxorem. Cain similiter, si non pudet & cæteros, qui proprias in matrimonium accepere sorores. Quod si fieri non debet, omnia dominum secundum præscientiam suis temporibus ordinasse credamus: ut qui tunc terram impleri uoluit, modo plus diligit castitatem: cui & grande præmium repromittit. Illud etiam dicendum est: quod nec secundum uetus testamentum, quosdam uxores habuisse uideamus. Quia ibi uxores liberorum causa habere permissum est: non propter nimiam libidinem exercendam: qui in hoc etiam animalibus deteriores esse noscuntur: quo necando filios, probant se non filiorum causa nupsisse. Qui autem ea sola causa coniungitur, statim se abstinet post conceptum. Et cessante iam per ætatem partu, cessat & usus. D

E a ¶ Mulier sui corporis potestatem non habet / sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet / sed mulier. Corpus dicitur omne quod iungitur. Sicut ergo mulier corpus dicitur uiri: ita & uir, corpus mulieris appellatur. Ideo nec̄ si uoluerit mulier contraire, in cōpore suo, id est in uxore, uir poterit dominari. Dubium autem non est, multo magis nolente uiro, nec̄ in uirum mulierem posse prævalere. Quoniā ergo de duob⁹ incontinētibus dicit, concedit ex necessitate Apostolus: ut in idipsum: quia utriq; incontinentes sunt, reuertantur: ne intercedente quacunq; dissensio / nis causa, ambo fornicationis crimen admittant: quia utriq; sunt incontinentes. Cæterū autē si unus e duob⁹ considerans præmiū castitatis, uoluerit cōtinere, incontinenti assentire non debet: sed ita agere; ut uidendo continentiam illius, prouocet incontinens: quia luxuria ad cōtinentiam

F transire debet, non ad luxuriam continētia declinare: cū quis plurimæ mulieres casti / tati contradicant. Ita illum qui uoluerit continere, agere debere: ut incontinentia assentiat in idipsum: Ne dum ille continet, illa peccet. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Nec enim seruituti subiectus est frater aut soror in eiusmodi. Nec̄ enim uocauit nos deus in immundicia, sed in sanctificatione. Aliter: quia uoluit uiro esse subiectā, solam sibi abstulit libertatem. b ¶ Nolite fraudare inuicem / nisi forte ex consensu ad tempus: vt vacetis orationi / et iterum reuertimini in idipsum. Negare uidetur incontinentes orationi posse uacare: quæ in eo utiq; minor est communioni: qua catechumini & pœnitentes orant, qui communicare non possunt: Non solum hoc in nouo, sed etiā in ueteri testamento sanctificantur a muliere: ut descendenti domino in montem, assistere mereantur. Hic pro / batur quid possit perpetua continentia; si tantum ualuit

1.Regt.21.b triduana. Vnde & in Regnorū libro panē sacerdotalē nō nisi continentes accipiunt. Quam ob causam necessitas legē soluere uenialiter potuit suffragio charitatis. Vnde

1.Pe.3.b & Petrus hortat̄ nostras orationes minime impediri debere. c ¶ Ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Notandum quod ad duos respiciens incontinentes, uni non præiudicet continenti. Item ne uno se retrahenti, alius fornicetur. d ¶ Hoc autem dico secundum indulgentiam / et non secundum imperium. Volo autem omnes vos esse sicut meipsum. Hoc ut paruulis indulgeo, nō præcipio ut perfectis: nam oēs homines cupio mihi similes inueniri. Noui em̄ quanta castitas merecede penset. Nunc̄ hoc uoluisset Apostolus, si fieri omnino non possit. e ¶ Sed vnusquisq; proprium donum habet ex deo: alius quidem sic / alius vero sic. Hoc est, propriæ uoluntatis accepit donatiuum. f ¶ Dico autem non nuptis et viduis. Incipit aliam causam de innuptis. g ¶ Bonum est illis si sic permanserint / sicut et ego. Magnopere appetendum est, quod a tanto doctore laudatur. b ¶ Quod si non se continent / nubant. Notandum quod incontinenti / bus nuptiæ cōcedantur. i ¶ Melius est enim nubere / q̄ vri. Malo fornicationis melius est, quod igne punitur: sicut Iudas in Genesi de sua nu / Geñ.38.f ru pronunciat.

k ¶ His autē qui matrimonio iuncti sunt. Item de coniugijs minime causa aliqua dimittendis. l ¶ Præcipio non ego / sed dominus: vxorē a viro nō discedere. Prohibet dimitti quacūq; ex causa, ne alijs coniungantur secundum consuetudinem iudæorum, quam dominus interdixit dicēs: Quicunq; dimiserit Matth.19.b uxorem suā, excepta causa fornicationis: & aliam duxerit, mœchatur. Aliter: Præcipio nō ego, sed dñs: uxorem a uiro non discedere. Non quia in se nō habebat chri / H stum loquētem, hæc dicit: sed ut ostendat, quia ipse domin⁹ per semetipsum de hoc in euangelio dixit.

m ¶ Quod si discesserit / manere innuptam: aut viro suo reconciliari: et vir vxorem non dimittat. Si ob aliquam causam discesserit, alij non nubat: aut suo uiro si uoluerit, reconcilietur: quia hoc q̄ alteri nubere melius esse manifestum est. n ¶ Nam ceteris dico ego / non dominus. Consilium do quod mihi utile esse uidetur.

o ¶ Si quis frater vxorem habet infidelem: et hęc consentit habitare cum illo / non dimittat illam: et si qua mulier fidelis habet virum infidelem: et hic consentit habitare cum illa / nō dimittat virum. Si quis solus crediderit e duobus: non quo permiserit fidelem infideli cōiungi. Non enim dixit: si quis ducit, sed si quis habet infidelem.

p ¶ Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem: et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. Exemplum refert: quia sæpe contigerit, ut lucrifieret uir per mulierem. Vnde & beatus Petrus ait: Vt si qui non 1.Pe.3.a credunt uerbo, per mulierum conuersationem sine uerbo lucrifiant: id est cum uiderint eas in melius commutatas, cognoscant omnes dei legem ita consuetudine inueterata potuisse mutari. Item ideo uir & uxor inuicem sanctificantur: quia ex traditione dei, sanctæ sunt nuptiæ. q ¶ Alioquin filij vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt. Si non ita esset ut dico, filij uestri adhuc infideles permanerent: sæpe enim contingeret, ut filij illos parentes qui crediderant, sequerentur. Sub qua spe credi uoluit, alterum saluari posse, tam liberorum exemplo, q̄ coniugis.

r ¶ Quod si infidelis discedit / discedat. Maritus enim uel uxor non sunt domino præferendi.

Non enim

A a ¶ Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi. Non enim ita ligatus est in eiusmodi causa, quasi uere illi seruire necesse sit, & propter alterum interire. b ¶ In pace autem vocauit vos deus. Cæterum non ad dissidium sumus uocati: ultro ergo discedere non debemus. c ¶ Unde enim scis mulier / si virum saluum facies? In dubium quidem posuit: sed semper ambigua in melius euenire credenda sunt. Simul quærendum, quomodo superius sanctificatus dicatur, de cuius hic salute dubitatur: nisi secundum hunc quē exposuimus intellectum. d ¶ Aut vnde scis vir / si mulierem saluam facies. Si per te credat & salua sit. e ¶ Misi vnicuiq; sicut diuisit dominꝰ. Vnumquēq; sicut vocauit deus / ita ambulet: et sicut in omnibus ecclesijs doceo. Vel cum infideli coniuge, uel etiam cum fideli: siue in præputio, siue circumcisus, seruus aut liber. f ¶ Circumcisus aliquis vocatus est / non adducat præputium: in præputio autē aliquis vocatus est / nō circumcidatur. Non putet se superflue circumcisum, nec de hoc pœniteat: fuit em̄ suo tempore necessariū. Siue hoc modo: nō adducat præputium, quo sine legis cerimonijs uiuat: quia tunc quibusdam apostoli permittebant opera legalia custodire, ne subito a lege retracti, scandalum paterentur. Item alia expositio: Euidens est hoc loco, nō hic de circumcisione carnis aut præputio apostolum loqui: neq; enim fieri potest, circumcisum aliquem posse præputium adducere, sed ad eos sermo est: qui sunt in coniugio constituti: hoc enim dicit: Si quis ad fidem dei accesserit, uxorem non habēs: postmodum gentilem coniugem non debet accipere. Si autem in tali copula constitutus, ad fidem fuerit uocatus, non debere eum coniugale uinculum soluere.

B g ¶ Circumcisio nihil est: et præputium nihil est / sed obseruatio mandatorum dei. Hoc tempore nec prodesse poterit, nec obesse. h ¶ Unusquisq; in qua vocatione vocatus est / in ea permaneat: seruus vocatus es / non sit tibi curę. Christianæ religioni, cōditio nō potest obesse seruilis: ne dicas ergo: quō deo possum placere, qui seruus sum? Deus enim non conditionem aspicit, sed uoluntatē quærit & mentem. i ¶ Sed et si potes fieri liber / magis vtere. Vsq; adeo non prodest libertas, nec seruitus nocet. Item similiter ad eos qui matrimonio iuncti sunt, Apostolus loquit̄ dicens: Sed & si potes liber fieri, magis utere: si tamen tibi deo pudice uolenti seruire, non fuerit molesta: quando forte tuo consortio, etiam ipsa ad deum possit conuerti. k ¶ Qui enim in domino vocatus est seruus / libertus est domini: similiter qui liber vocatus est / seruus est christi. Qui hominis seruus est, liber est deo: & qui hominibus liber est, seruus est Christi. Ambo ergo unum sunt. Non est enim personarum acceptio apud deum. l ¶ Precio empti estis / nolite fieri serui hominū: vnusquisq; ḡ in q̄ vocatus est frater / in hoc permaneat apud deum. Precio empti estis, hoc est, christi sanguine comparati: nihil ergo propter homines facitis: sicut alibi ait: Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes: sed quasi serui Christi, facientes uoluntatē dei ex animo, & cætera. m ¶ De virginibus autem. Et de hoc consuluerant, ubi esset præcepta uirginitas. n ¶ Præceptum domini non habeo. Q̄d sub præcepto est, si non impleatur, punit: Impletum morte tantum caret: quia nihil ex se dat: sed q̄d debet, exoluit. o ¶ Consilium autem do. Consiliū est autē saluatoris dicentis: Sunt qui se castrauerunt, ppter regnum cœlorū. p ¶ Tanq; misericordiam consecutus a domino. Suo exemplo docet, non nisi in domino gloriandum. q ¶ Ut sim fidelis. Domini mei semper seruitio occupatus. r ¶ Existimo ergo hoc bonum esse. Hic existimo, non pro dubio posuit, sed pro certo: sicut & illud: Puto em̄ quod & ego spiritum dei habeo. s ¶ Propter instantem necessitatem. Id est, præsentis uitæ sollicitudinem, quæ multum potest obesse iusticiæ: & qua præcipue iuncti matrimonijs implicantur. t ¶ Quoniam bonum est homini sic esse. Duplex bonum est: & sollicitudinibus mundi carere: & uirginitatis præmium expectare. v ¶ Alligatus es vxori / noli quærere solutionem; solutus es ab vxore / noli quærere vxorem. Ita uult solutos non ligari: quomodo nec solui dissidio ligatos admittit. x ¶ Si autem acceperis vxorem / non peccasti: et si nupserit virgo / non peccauit. Quia liberæ uoluntatis es, si non uis esse maior, esto uel minor. Nuptiæ enim peccatū nō sunt: sed per sollicitudinē mundi qui nubunt, legem seruare uix possunt. Aliter: Illos dicit non peccare si nubant, qui nondum deo uouerint castitatem. Cæterum qui uel in corde suo promisit: si aliud fecerit, habet damnationem: quia primam fidem irritam fecit. Q̄d enim erat licitum, per uotum sibi fecit illicitum: sicut Ananiæ & Sapphiræ, quib⁹ de precio possessionis sui retinere nihil licuit: Ob quā causam & subita morte prostrati sunt. y ¶ Tribulationem tm̄ carnis habebunt huiusmodi. Maledicto se Euæ subijcientes, siue sollicitudinē sæcularis tribulationis & tristiciæ patient̄. z ¶ Ego autē vobis parco. Vobis uirginibus: ut minori labore, maiorē possitis implere iusticiā. a ¶ Hoc itaq; dico fratres. Hic omni intentione etiam habentes uxores ad continentiā cohortat̄: ut multo magis suadeat non nubere non habentes.

a Non ēnim seruituti subiectus est frater uel soror in eius
b c modi. In pāce autem uocauit uos deus. Vnde ēnim scis
d mulier, si uirum saluum facies? Aūt unde scis uir, si mu-
e lierem saluam facies? Nisi unicūiq; sicut diuisit dominus. Vnumquemq; sicut uocauit deus, ita ambulet: &
f sicut in omnibus ecclesijs doceo. Circūcisus aliquis uocatus est, non adducat præputium. In præputio autem
g aliquis uocatus est, nō circumcidatur. Circūcisio nihil est: & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorū
h dei. Vnūsquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea per-
i maneat. Seruus uocatus es, non sit tibi curæ: sed & si pō-
k tes fieri liber, magis utere. Q̄ui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uoca-
l tus est, seruus est Christi. Prēcio empti estis: nolite fieri seruí hominum. Vnusquisq; ergo in quo uocatus est
m frater, in hoc permaneat apud deum. De uirginibūs au-
n o tem præceptum domini non habeo: cōsilium autem
p q do tāncq; misericordiam consecutus a domino, ut sim
r s fidelis. Existimō ergo hoc bonum esse prōpter instan-
t tem necessitatem: quōniam bonum est homini sic esse.
v Alligātus es uxori, noli quærere solutionem. Solutus es
x ab uxore, noli quærere uxorem. Si āutem acceperis uxorem, non peccasti: & si nupserit uirgo, non peccauit. Tri-
y z bulatiōnem tamen carnis habebunt huiusmodi. Egō
a autem uobis parco. Hoc itāq; dico fratres.

Tempus breue est.

Tempus breue est.

C a ¶ Tempus breue est: reliquum est: vt et qui habent vxores/tanq̃ non habentes sint. Tempus uitæ nostræ modi/cum asserit: ut doceat uoluptatem, quæ cito finitur: non magnopere appetendam, sed magis concupiscendum esse æternum præmium castitatis. b ¶ Et qui flent/tanq̃ non flentes: et qui gaudent/tanq̃ nõ gaudentes: et qui emunt/tanq̃ non possidentes: et qui vtuntur hoc mundo/tanq̃ nõ vtant. Quia & istud in breui transibit: tempus eñ omnis rei sub sole, tẽpus plangendi, & cætera. c ¶ Præterit eñ figura huius mundi. Hoc sæculũ, quasi umbra pertrãsit. Nolite ergo de eo multũ esse solliciti, ne hui⁹ possessio/ne perdatis æternam. Et figurã quærentes, incipiatis amittere ueritatem. Hic eñ mundus, imago futuri est: Si ergo talis est imago, ipsa ueritas qualis est? Vnde si hoc tam impẽse diligitis, quanto magis illud impensius amare debetis? Nam sæculũ hoc nos dimissuros, quotidiana moriẽtium exempla testantur. An forte nos solos credim⁹ immortales, quasi nõ simus ex hominibus generati? Vnde sapiens semper aliorũ casibus emendatur, di/cente scriptura: Cor sapientis in domo luctus. Hic enim finis omni homini: & cui uult, dabit bonum in corde suo. d ¶ Volo autem vos sine sollicitudine esse. Debemus & nos uelle, quod Apostolus uelle se dicit: ne incontinentes, contra eius uideamur facere uoluntatem. e ¶ Qui sine vxore est: sollicitus est quę domini sunt/quomodo placeat deo: qui autem cum vxore est: sollicitus est quę sunt mundi. Multum nobis expedit sollicitudine carere mundana, ne forte

Eccs.7.a

Luc.14.d

spinæ suffocent semen, & dicere incipiamus: Villam comparaui: boues emi: uxorem duxi: ad cœnam uenire nõ possum. f ¶ Quomodo placeat vxori. Quale est uxori magis uelle placere q̃ deo? g ¶ Et diuisus est. Quod diuisum est, unum non potest esse: quia unitas diuisionem omnino non accipit. h ¶ Et mulier innupta et virgo/cogitat quę domini sunt: vt sit sancta corpore & spiritu. Corpore, ab usu coniugali: spiritu, a rerum mundanarum sollicitudine: dum tota diuino seruitio manci patur. i ¶ Quę autem nupta est: cogitat quę sunt mundi/quomodo placeat viro. Nuptam uiro placere asserit cogitando, quæ mundi sunt: innuptam uero de eo quod illi nulla cura sit sæculi. Quæ ergo uirum non habet: & tamen quæ mundi sunt, cogitat: cui placere desyderat? Nonne incipiet illi nupta præponi, quæ cogitando mundana, complacet uel marito: cũ hæc nec marito quẽ non habet, possit placere nec deo. k ¶ Porro hoc ad vtilitatem vestram dico: non vt laqueum vobis iniiciam: sed ad id quod honestum est: et quod facultatem præbeat/sine impedimento dominum obsecrandi. Necessitatem illis uide/tur imponere: Dicit se quid illis expediat commonere eos. Simul attende: quia si hoc illis utile erat quod Apostolus suadebat, illud minus utile erat: quod illi uolebant. l ¶ Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua/quod sit superadulta. Turpis uideri poterit, si cupientem uirginem suam, nubere non permittat: & illa fuerit fornicata. Item hoc loco nõ parentes dicit uirginum filiarum: neq̃ enim potestatis illorum potest esse propositum alienæ continentiæ: sed unum/quemq̃ habere propriæ carnis arbitriũ, eam incorruptam seruare. m ¶ Et ita oportet fieri/quod vult faciat: non peccat/si nubat. Si ita necesse fuerit, ppter filiæ uoluntatem: nam parentes quidẽ usq̃ ad legitimam ætatem custodire debent & docere, quod melius est: si autem illa noluerit, fiat quod necesse est. n ¶ Nam qui statuit in corde suo firmus/non habens necessitatem: potestatem autem habens suę voluntatis: et hoc iudicauit in corde suo/seruare virginem suam/bene facit. Ille firmus statuit, cui⁹ puellæ consensus, patris firmauerit uoluntatem. Et

D a Tempus breue est. Reliquum est: ut & qui habent uxo
b res, tanq̃ non habentes sint: & qui flent, tanq̃ non flentes: & qui gaudent, tanq̃ non gaudentes: & qui emunt,
tanq̃ nõ possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanq̃
c non utantur. Prætĕrit enim figura huius mundi. Volo
d e autẽm uos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est: sol-
licitus est quæ domini sunt, quomodo placeat deo. Qui
f autẽ cum uxore est: sollicitus est quæ sunt mundi, quo-
g b modo placeat uxori, & diuĩsus est. Et mulier innupta &
uirgo, cogitat quæ domini sunt: ut sit sancta corpore &
i spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi,
k quomodo placeat uiro. Porrõ hoc ad utilitatẽ uestram
dico: non ut laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod
honestum est: & quod facultatem præbeat sine impedi
l mento dominum obsecrandi. Si quis autem turpem se
uideri existimat super uirgine sua, quod sit superadul-
m ta: & ita oportet fieri, quod uult faciat: non peccat, si nu-
n bat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens
necessitatem: potestatem autem habens suæ uolunta-
tis: & hoc iudicauit in corde suo, seruare uirginem suam,
o bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit uirginem
p suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. Mulier
q alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit. Quod si
dormierit uir eius, liberata est a lege. Cui autem uult,
r nubat: tantum in domino. Beatior autem erit, si sic per-
s manserit secundum meum consilium. Putõ autem qd'
& ego spiritum dei habeam. Ca. VIII

De his autem non illum compellit filiæ necessitas facere quod nolebat, sicut illum de quo supra locutus est.

o ¶ Igitur et qui matrimonio iungit virginem suam/bene facit: et qui non iungit/melius facit. Ita concludit uirginum causam, ut eas faciat in omnibus meliores. Vnde prudentib⁹ semper meliora & perfectiora sectanda sunt: quia nec in sæcularibus & caducis norunt mediocribus esse contenti. p ¶ Mulier alligata est legi: quanto tempore vir eius viuit. Hic incipit de bigamis et uiduis.

q ¶ Quod si dormierit vir eius/liberata est a lege: cui autem vult/nubat: tantum in domino. Secundum legem libera facta est a uinculo coniugali. Quod si nec tunc continere uoluerit, conceduntur illi etiam secundæ nuptiæ, tantum ut infidelium ritu non nubat.

r ¶ Beatior autem erit/si sic permanserit secundum meum consilium. Beata habẽs maritum, si custodiat castitatem. Beatior uidua: quia minor in labore, maiorem inueniet castitatem. Beatissima uirgo, quæ sine labore ad summum præmium possit peruenire.

s ¶ Puto autem quod et ego spiritum dei habeam. Ne meum consilium tanq̃ humanum contemnatis.

Ca. VIII

De his autem

A

DE his autem quæ idolis sacrificantur. Incipit de idolothytis, de quibus etiam dixerat: Quia quidã in templis edebant, idolum nihil esse dicentes: & creatura dei se debere uti: & errabant ueri similis ratiõe decepti: hoc increpandũ Apostolus dicit ad eos qui habent scientiam diiudicandi, nihil esse qđ idolis immolat. Hoc ergo ait. b ¶Scimus/quia omnes scientiam habemus. Id est, non omnibus est notitia. Et nos omes nouimus sicut uos: sed sunt aliqui qui ignorant. c ¶Scientia inflat. Illa scientia quæ ex sensu ꝓprio & humano descendit, eos qui præter eam diuinam non habuerint, inflat: & quæ coniecturis magis nititur, ꝙ exemplis. Cæterũ si diuina inflat, ut quidam putant: quare illos amplius uult docendo inflare? Et in principio ipsius epistolæ, gratias se dicit deo agere: quod omni scientia sint repleti, suũ quoq; alibi proponit exemplum, dicens: Et si imperitus sermone, sed nõ scientia. Sæpe etiam arguit ignorantes: Et ignorantiã tenebris cõparauit. Galatas æque stulticia notat: necnõ Ephesijs lumẽ sapientiæ suppliciter deprecatur. d ¶Charitas vero ędificat. Quia non quærit quæ sua sunt, sed quæ ædificẽt fratres. e ¶Si quis autẽ se existimat scire aliquid nondũ cognouit ꝛc. Si quis sibi uidetur sapiens, stultus est: qui enim uere sapiens est, insipientiorem se omnibus arbitratur. Vnde Salomon ait: Vidi uirum qui sibi sapiens esse uidebatur, & spem habuit insipiens magis ꝙ ille.

Prouer. 26.b

f ¶Si quis autem diligit deum/hic cognitus est ab eo. Ille diligit deum, qui ædificat fratres: sicut dicitur Petro: Si amas me, pasce oues meas. g ¶De escis autem quę idolis immolantur/scimus quia nihil est idolum in mundo: et quod nullus est deus/nisi vnus. Repetit quod superius dixerat se scire, & quid sit, euidentius ostendit.

Ioh. 21.c

h ¶Nam etsi sunt qui dicantur dij/siue in cęlo/siue in terra: siquidem sunt dij multi/et domini multi. In cœlo, angeli: & sancti, in terra: de quibus dicitur: Ego dixi dij estis, & domini sunt sancti eorum, quos iudicabunt: de quibus dicitur: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

ps. 81.b
Sap. 3.b

i ¶Nobis tamen vnus est deus pater. Cuius uirtute ex nihilo omnia sunt creata. Item hunc locum hæretici ita accipiunt, personam patris filijq; separantes, ut dicant unum deum patrem: ex quo omnia, & dicunt domino: id est, Christo esse maiorem, per quem omnia. Hæc autem & filio sicut patri esse communia, idem Apostolus ad Romanos docet dicẽs: Quis enim cognouit sensum domini: id est Christi, non dei

Roma. 11.d

patris: sicut ille dicit & infert dicens: Quia ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Item per quem, etiam deo patri asscribit, idem Apostolus in hac eadem epistola dicens: Fidelis deus per quem uocati estis in communionem filij eius Iesu Christi domini nostri.

C

1. Cor. 1.b

k ¶Ex quo omnia/et nos in illo/et vnus dominus iesus christus. Calumniam ex hoc loco commouent Arriani: quod cũ unus tantum deus dicitur pater, filius a deitate seiunctus sit. Quib⁹ respondendũ: si ideo nõ est fili⁹ deus, quia unus est deus pater. Ergo & pater nõ erit dominus, quia unus est domin⁹ Christus. Si autem pater nõ excluditur a domina/tione, nec filius a deitate: Sed utrũq; utriq; commune est.

l ¶Per quem omnia/et nos per ipsum. Per filiũ oẽia facta sunt, sed & nos per ipsum sumus saluati.

m ¶Sed non in omnibus est scientia. Non oẽs sciunt: quia per cõtemptum idolorũ, & non magis uenerationis gratia manducetis.

D

n ¶Quidam autem cum conscientia vsq; nunc idoli/quasi idolothytũ manducãt: et conscientia ipsorum cum sit infirma/polluitur. Quidam ignari sic habent: adhuc in conscientia sua quomodo anteq; crederent, manducabant.

o ¶Esca autem nos non commendat deo. Sicut dicit Aggæus propheta: Et si manducastis & bibistis, nonne uobis manducastis & bibistis?

Aggei. 1.b

p ¶Neq; enim si manducauerimus/abundabimus: neq; si nõ manducauerimus/deficiemus. Cui eñ dubium est nullum neq; manducando abundare, neq; non manducando egere: cum econtrario illis magis formidanda inopia sit, qui gulam retinere nõ norunt. Sed ꝙ magnitudini fidei suæ quæ idolis immolata sũt uesci, asscribebãt: ideo Apostolus neq; in illis edendis fidei abundãtiam, neq; in non edendis inopiam esse testatur.

q ¶Videte autẽ ne forte hęc licentia vestra. Videte ne quod uobis sufficere minus creditis, alijs obsit. Potest & illis dici qui destruunt exemplo, qđ ædificant uerbo.

r ¶Offendiculum fiat infirmis. Ne per uos offendant & cadant.

s ¶Si enim quis viderit eum qui habet scientiam in idolio recumbentem ꝛc. Quicũq; scandaliçauerit unum de pusillis istis, expedit ei ut mola asinaria suspendatur collo eius, & mittatur in profundum maris. Quanto grauior pœna illos expectat: ut ad comparationẽ illius, hoc qđ grauissimũ est, leue putetur. Et notandũ quod in christo peccare dixerit, qui in membro peccauerit Christi.

Matth. 18.a

t ¶Quapropter si esca scandaliçat fratrem meum/non manducabo carnem in ęternum ꝛc. Non solum esca, sed omnia quæ scandaliçare poterunt fratrẽ.

Ca. IX

Non sum liber,

E

NOn sum liber/nõ sum apostolus. Sicut alij ? Nũquid non sum, suam illis replicat formam: qđ etiam licita contempserit, ne alij eius infirmarentur exemplo. b ¶ Nonne christum iesum dominum nostrum vidi ? Nonne opus meum vos estis in domino? Et si alijs nõ sum apostolus / sed tamen vobis sum. Ad quos non sum directus a domino, id est ad iudæos.

c ¶ Nam signaculum apostolatus mei vos estis in dño. Indicium apostolatus mei est, quod per me domino credidistis, signis & uirtutibus prouocati. d ¶ Mea defensio apud eos. Inde apostolus esse defendor. e ¶ Qui me interrogant / hęc est. In græco habet, iudicãt.

f ¶ Nunquid non habemus potestatẽ manducandi ? bibendi? Habemus potestatẽ concessam a dño de sumptu uestro uiuendi, sine nostro labore.

g ¶ Nunqđ non habemus ptãtem sororẽ mulierculam circumducendi. Non dixit, mulieres ducẽdi, ne de uxoribus dicere putaretur: sed circumducendi inquit per prouincias, quæ necessaria de suis facultatib⁹ ministrarẽt. h ¶ Sicut et ceteri apostoli et fratres domini ? cephas? Aut solus ego ? barnabas non habemus potestatem hoc operandi? Non illos condemnat, sed suum dat exemplum. Illi enim fidelioribus prædicabant: & apud iudæos antiqua hæc erat consuetudo, ut necessaria doctoribus a discipulis præberentur: qđ gentes adhuc rudes poterat scandaliçare. i ¶ Quis militat. Alijs etiam exemplis probat sibi debitum hoc fuisse. k ¶ Suis stipendijs vnq̃. Suis, & non publicis, uel eorum, pro quibus militat.

l ¶ Quis plantat vineam / et de fructu eius non edit: quis pascit gregem / et de lacte gregis non manducat ? Per comparationem uineæ & gregis, populum uult intelligi: sicut ibi: Vineam de ægypto transtulisti. Et iterum: Dabo uobis pastores secundum cor meum: & pascẽt uos cum disciplina. m ¶ Nunquid scõm hominem hęc dico? Id est, nunquid proprio tantum sensu loquor? n ¶ An et lex hęc non dicit? Scriptum est enim in lege moysi: Non alligabis os boui trituranti: Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos vtiq̃ hęc dicit ? Nam propter nos vtiq̃ ?c. Quomodo ergo ei de pecoribus cura est ? Et ad Ionam de Niniue dicit : in qua sunt homines & pecora multa ? Sed de ipsis propter hominem cui creata sunt, cura est:

Ps. 79.b
Hiere. 5.e

Deu. 25.a

nam deficiente homine, & ista deficiunt: non tamen proprie dei curam merent. o ¶ Quoniam debet in spe qui arat arare: et qui triturat in spe fructus percipiendi. Debet fructũ sui laboris percipere: & qui triturat, debet de ipsa area mãducare. p ¶ Si nos vobis spũalia seminauim⁹ ? magnum est / si nos carnalia vestra metamus. Si uobis spiritualia & diuina seminauim⁹, nunquid grauabimus uos, si a uobis quæ carni opus sunt, uelimus accipere.

q ¶ Si alij potestatis vestrę participes sunt / quare nõ potius nos? Si illi a uobis accepe/runt, quib⁹ minime debebat, pseudoapostoli scilicet, quos nihil uobis certum est contulisse: quanto magis nos accipere poterimus, si uobis esse utile sentiremus?

r ¶ Sed non vsi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus: ne quod offendiculum demus euãgelio christi. Hoc est, famem & sitim, nuditatem libentissime toleramus: ne p nos aduersarijs occasione accepta deuorantibus offendatis. Aut ne cui prædicatio nostra in aliquo reprehensibilis uideatur, auariciæ suspitione maculata.

s ¶ Nescitis quoniã qui in sacrario operantur: quę de sacrario sunt / edunt: et qui altario deseruiunt / cum altario participant. Apud iudæos secundum cõsuetudinem ueteris testamẽti, etiã hoc exemplum eadẽ repetendo cõfirmat.

t ¶ Ita et dñs ordinauit his q̃ euangeliũ annunciant / de euangelio viuere: ego autẽ nullo horũ vsus sum. Dicens: Dignus est operarius mercede sua. v ¶ Non autẽ scripsi hęc / vt ita fiant in me. Non hæc idcirco scribo, ut uel modo fiat qđ ante factum sit: sed uobis exempla præbeo tam proprij, q̃ alieni discriminis: saltem ab illicitis abstinere, cum uideatis me aliorum causa salutis, debita non minus q̃ licita contempsisse. x ¶ Bonum est enim mihi magis mori / q̃ vt gloriam meam quis euacuet. Etiam si fame morerer, propositum meum, de quo ante deum glorior, nunq̃ potest immutari. y ¶ Nam etsi euangeliçauero / non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit. Cum omnia feceritis præcepta, debita uos dicite persoluisse. Non enim aliquid amplius fecistis, unde gloriari possitis. z ¶ Vę enim mihi est si non euangeliçauero. Damnationem habeo. a ¶ Si enim volens hoc ago / mercedem habeo ?c. Tunc magis uidebitur uoluntariũ, si amore eius licita contemnantur.

F

G

H

a b NOn sum liber, non sum apostolus: nõnne christum Iesum dominum nostrum uidi? Nonne opus meum uos estis in domino? Et si alijs nõ
c sum apostolus, sed tamen uobis sum: nam signaculum
d apostolatus mei uos estis in dño. Mea defensio apud
e f eos qui me interrogant, hæc est: Nunquid non habe-
g mus potestatẽ manducandi & bibendi? Nunquid non
habemus potestatẽ sororẽ mulierculam circumducen-
h di: sicut & cæteri apostoli & fratres domini & Cephas?
Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem
i k hoc operandi? Quis militat suis stipendijs unq̃? Quis
l plantat uineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit
m gregem, & de lacte gregis non manducat? Nunquid se-
n cundum hominem hæc dico? An & lex hæc nõn dicit?
Scriptum est em̃ in lege Moysi: Non alligabis os boui
trituranti. Nunquid de bobus cura est deo? An ꝓpter
nos utiq̃ hæc dicit? Nam ꝓpter nos utiq̃ scripta sunt:
o quoniã debet in spe qui arat arare: & qui triturat in spe
p fructus percipiendi. Si nos uobis spiritualia seminauimus: magnum est, si nos carnalia uestra metamus? Si
q alij põtestatis uestræ participes sunt: quare non potius
r nos? Sed nõn usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus: ne quod offendiculum demus euãgelio christi.
s Nescitis quõniam qui in sacrario operantur: quæ de sacrario sunt, edunt? Et qui altario deseruiũt, cum altario
t participant? Ita & dñs ordinauit his qui euangeliũ annunciant, de euãgelio uiuere. Ego autẽ nullo horũ usus
v x sum. Non aũtẽ scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bonum est
em̃ mihi magis mori, q̃ ut gloriã meam quis euacuet.
y Nam & si euãgeliçauero, non est mihi gloria. Neces-
z sitas enim mihi incumbit. Væ ẽnim mihi est, si nõ euãge-
a geliçauero. Si ẽnim uolens hoc ago, mercedem habeo:
si aut

Quæ est ergo

A a ¶Quę est ergo merces mea ꝛc. Quasi interroget, unde maiorē possit habere mercedem: & ipse respondet, si gratis annunciem, nec acceptam exerceam potestatē. b ¶Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci: vt plures lucrifacerē. Cum possem uti libertate mea & de cæteris non curare: omnibus tamen cōpassus sum, ut eos facerē saluos. c ¶Et factꝰ sum iudęis tanq̄ iudęus, vt iudęos lucrarer. Quādo se purificauit in tēplo: qđ tpe gratiæ sciebat esse superfluū. d ¶His qui sub lege sunt, quasi sub lege essem. Ostendit quomō fuerit cū ipsis & ipse iudæus. Potest & ita intelligi, qđ samaritanos dixerit esse sub lege: qui legem tantum Moysi uidentur accipere. e ¶Cū ipse non essem sub lege ꝛc. Nō est sub lege litteræ, quæ peccatoribꝰ data esse perscribit. f ¶His qui sine lege erāt, tanq̄ sine lege essem. Sine lege litteræ: & a gētibus imprimis solam fidē quærebat, quasi non haberet præcepta legis Christi: quæ illos obseruare doceret: siue in eo quo illos ad fidei credulitatem nō tam legalibus doctrinis, q̄ rationabilibus argumentis prouocabat. Sicut Athenis fecisse perhibetur, philosophos & paganos per philosophiam & arārum titulum exhortando, dum dicit: Circumiui aras uestras: & ut quidam uestrum dixerunt.

a si autē inuitus, dispēsatio mihi credita est. Qđ est ergo merces mea: ut euāgeliū prædicans, sine sumptu ponā euangelium: ut nō abutar potestate mea in euangelio? b Nam cū liberꝫ essem ex omnibꝰ, omniū me seruū feci: ut c plures lucrifacerem. Et factus sum iudæis tanq̄ iudæus, d ut iudæos lucrarer. His qui sub lege sunt, quasi sub lege e essem, cum ipse non essem sub lege: ut eos qui sub lege f erant, lucrifacerē. His qui sine lege erant, tanq̄ sine lege g essem: cū sinē lege dei nō essem, sed in lege essem christi: h ut lucrifacerē eos qui sine lege erāt. Factus sum infirmis i infirmꝰ: ut infirmos lucrifacerē. Omnibꝰ omnia factus k sum, ut omnes facerē saluos. Omniā autem facio ꝓpter l euāgeliū, ut particeps eius efficiar. Nescitis qđ hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt: sed unus accipit m brauiū? Sic currite, ut cōprehendatis. Omnis em̄ qui in n agone cōtendit, ab omnibꝰ se abstinet: & illi quidem ut corruptibilē coronā accipiant, nos autē incorruptā. Ego igitur sic curro, nō quasi in incertū: sic pugno, non quasi aerem uerberans. Sed castigo corpus meū, & in seruitutem redigo: ne fortē cum aliis prædicauerim, o ipse reprobus efficiar. Ca. X

B p Nolo em̄ uōs ignorare fratres: qm̄ patres nostri omnes sub nube fuerunt: & omnes mare transierunt: & q omnēs in Moyse baptiçati sunt in nubē & in mari: & r omnēs eandē spiritalē escam manducauerūt: & omnes s eundē potū spiritalē biberūt. Bibebānt autē de spirituali t cōsequēte eos petra: pētra autē erat Christus. Sed nōn v in pluribus eorū beneplacitum est deo. Nam prostrati x sunt in deserto. Hæc āutē in figura facta sunt nostri: ut non simus

C illi quidē vt corruptibilē coronā accipiant: nos autē incorruptam. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum ꝛc. sed castigo corpus meum ꝛc. Non inuanum curro uel fingo certamen, sed castigo corpus meum & seruituti subiicio, per abstinentiam & afflictionem atq̄ labores, sicut alibi ait: in ieiunijs multis, in uigilijs, in fame & siti, in frigore & nuditate, in laboribꝰ, in carceribꝰ &c. Sicut ad Hębreos, prophetas, & alios sanctos passos, multa talia memorauit. Heb. 11. g

o ¶Ne forte cū aliis prędicauerim, ipse reprobus efficiar. Non faciendo quæ dico.

D Nolo enim vos ignorare fratres ꝛc. Ne quis confidens in eo solū, q̄ baptiçatꝰ est: aut in esca spiritali uel potu, putet sibi deum parcere, si peccauerit: tale patrum proponit exemplum: quo ostendat tunc ista merito profutura, si præcepta seruenē. q ¶Et omnes in moyse baptiçati sunt. In Moyse, qui Christi typum gerebat. Item hæc in illo tempore q̄si in umbra & typo fiebant: non in ueritate, postea uero præsentia christi complenē. r ¶In nube ꝛ in mari. Quia & nubis proprium humorē portat. s ¶Et omnes eandē spiritalē escam māducauerūt ꝛc. Manna, figura corpis christi fuit. t ¶Bibebāt autē de spiritali consequēte eos petra. Ostendit Apłus: qm̄ ppłus israel q̄diu in deserto fuit, per omne iter eorū sequebat eos petra. Vnde populo cū omni substantia sua fluenta suffecerūt: donec peruenientes in terrā Moab, puteum effoderūt aquarū: terra repromissionis in proximo constituta. v ¶Petrā autem erat christus. Quia christus erat postmodū secuturus: cuiꝰ figurā tunc petra gerebat. Idcirco pulchre dixit, cōsequēte eos petra. x ¶Sed non in pluribus eorū bnplacitū est deo ꝛc. Ita ergo & uobis erit, si eos uolueritis peccando imitari. y ¶Hęc autē in figura facta sunt nostri ꝛc. Ipsis uere facta sunt, quæ in figura erāt nostra: ut timeamꝰ talia agere, ne talia incurramꝰ. Omnia em̄ quæ in populo israel illo tempore facta sunt in figura, nunc in nobis in ueritate celebranē. Sicut em̄ illi per Moysen ex ægypto liberati sunt, sic nos per quemlibet sacerdotē uel doctorē de sæculo liberamur. Deinde christiani facti, ducimur per deserta: ut p exercitiū contēptus mundi & abstinētiæ, in obliuionē nobis eant ægypti uoluptates: ita ut nesciamꝰ ad sæculū repedare. Cū ỹo baptismi mare transūmꝰ, tunc nobis diabolus cū suo exercitu tanq̄ Pharao demergit. Deinde manna cibamur, & potum accipimus de Christi latere emanantē. Claritas quoq̄ sciētiæ tanq̄ columna ignis, in nocte sæculi demōstratur:

E

stratur:& in tribulationis estu, diuinæ cõsolationis nube protegimur. Post quæ omnia si peccauerimus, ista nobis
Heb.10.e sola suffragari nõ poterũt: sicut & ad Hebræos dicit: Irritam quis faciens legẽ Moysi duobus aut tribus testibus, sine ulla miseratione punit. Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filiũ dei conculcauerit,& cætera.

a ¶ Neq; idololatrę efficiamini/ sicut quidã ex ipsis ꝛc. In idolio recumbentiũ usq; adeo negociũm aggrauauit, ut illos idololatras fuisse diximus.

b ¶ Neq; fornicemur/ sicut quidã ex ipsis fornicati sunt ꝛc. Notandum qd nõ solũ idolatræ perire dicuntur. c ¶ Neq; tentemus christũ ꝛc. Et hic Christus deus ostenditur: quia deum dixisse legimus, tentaNume.14.d uerunt me decies.

d ¶ Tentrauerunt/ et a serpentibus perierunt.

Ps.77.c Dicẽtes, nunquid potest deus parare mensam in deserto?

e ¶ Neq; murmuraueritis/ sicut quidã eorũ murmurauerunt ꝛc. In

F

tribulationib9 ꝓpter Christum. f ¶ Hęc autem omnia in figura contingebant illis ꝛc. Oĩa quæ illis cõtigerunt, scd'm facta sua qdẽ receperũt: sed tñ ideo scripta sunt, ne nos putem9 impune peccare. Si ẽm adhuc paruulis & rudibus non pepercit, quanto magis nobis qui legẽ perfectiõis accepim9 nõ parcet, si talia fecerimus. g ¶ In quos fines sęculorũ deuenerunt. In quos tota temporũ perfectio decucurrit. h ¶ Itaq; q̃ se existimat stare/ videat ne cadat. Videat, ne per hoc ipsum cadat: qd' se stare firmiter gloriat: siue uideat ne fallat.

non simus cõcupiscẽtes malorũ, sicut & illi cõcupierunt.

a Neq; idololatræ efficiãmini, sicut quidã ex ipsis: quemadmodũ scriptũ est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerũt ludere. Neq; fornicẽmur, sicut quidã ex

b ipsis fornicati sunt: & ceciderũt una die uigintitria milia.

c Neq; tẽntem9 Christũ, sicut quidã eorũ tẽntauerũt: & a

e serpẽtib9 perierũt. Neq; mũrmuraueritis, sicut quidam eorũ murmurauerunt: & perierunt ab exterminatore.

f Hæc aũtẽ omnia in figura cõtingebant illis: scripta sunt

s autẽ ad correptionẽ nostrã, in quos fines sæculorũ deue

b nerunt. Itaq; qui se existimat stare, uideat ne cadat. Tentatio uos nõ apprehendat, nisi humana. Fidelis aũtem

i k deus est, qui nõ patiet uos tentari supra id qd' potestis:

l sed faciet etiã cũ tentatione prouentũ, ut possitis sustinere. Prõpter qd' charissimi mihi, fugite ab idolorũ cultura. Vt prudẽtib9 loquor, uobisipsi iudicate qd' dico.

n o Calix bñdictiõnis cui bñdicimus, nonnẽ cõmunicatio

p sanguinis Christi est? Et pãnis quem frangimus, nõne participatio corporis dñi est? Quoniam unus panis &

q unum corpus multi sumus: omnes quidẽ de uno pane

r & de uno calice participam9. Videtẽ israel scd'm carnẽ.

s t Nõnẽ qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo? Dico qd' idolis immolatũ sit aliquid, aut qd' idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmoniis

v immolant, & nõ deo. Nolo autẽ uos socios fieri dæmoniorum. Non põtestis calicẽ dñi bibere, & calicẽ dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse, &

x y mensæ dæmoniorum. An æmulamũr dñm? Nunquid

3 fortiores illo sumus? Omniã mihi licent, sed non om-

a nia expediunt. Omniã mihi licent, sed nõ omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.

b Omnẽ qd' in macello uenit, manducate: nihil interro-

c gantes ꝓpter cõsciẽtiam. Dñi est tẽrra & plenitudo eius.

d Si qũis uocat uos infideliũ ad cœnã, & uultis ire: omne quod

Ioh.6.f G

dicit: Qui manducat carnẽ meam, & biberit sanguinem meũ: in me manet, & ego in eo. p ¶ Et panis quẽ frangimus/ nõne participatio corporis dñi est? Ita & panis idololatriæ, dæmonũ participatio esse monstrat. q ¶ Omnes qdẽ de uno pane ꝛ de uno calice participamus. Ita si cũ idolatris de uno pane comedim9, unũ cum illis corpus efficimur. r ¶ Videte israel scd'm carnẽ. Carnalis israel, carnales hostias offerebat: sicut spiritalis, sacrificia spiritalia offert christo. Item ideo scd'm carnẽ, qd' iuxta lrãm nõ spiritaliẽ seruierũt. s ¶ Nonne q̃ edunt hostias/ participes sunt altaris? Sicut illi edẽtes hostias participes fiebant diuini altaris: ita isti similiter idolorũ. t ¶ Quid ḡ dico q̃ idolis immolatũ sit aliqd ꝛc. Præuenit, ne quis diceret: Ergo dicis uim aliquã habere idolũ, uel posse polluere: Nõ inquit, idolũ insensibile polluit, sed dæmones: q tẽplis præsidẽt ad homines deprauandos, & suo seruitio mancipandos. v ¶ Nõ potestis calicẽ dñi bibere et calicẽ dęmoniox ꝛc. Non potestis & dei & dæmonũ esse participes. x ¶ Æmulamur dñm. Alij codices habẽt: Ipsi me çelauerunt in dño: hoc est, ad çelum prouocauerunt. y ¶ Nunquid fortiores illo sumus? Qui ista non fecit: nã si scisset hinc fidẽ firmissimã cõprobari, in hoc quoq; dedisset exẽplum. 3 ¶ Omnia mihi licẽt/ sed nõ omnia expediunt. Omnia quæ a lege nõ prohibent, licent: quia per se nõ habẽt peccatũ, sed nõ semp expediũt: quia occasionem nõnunq; generant delinquẽdi. a ¶ Omnia mihi licẽt/ sed nõ omnia ędificant ꝛc. Omne quod expedit, licet: nõ omne qd' licet, expedit: sed nos Apostoli exẽplo & Christi nõ debemus illa tm consyderare quæ licent, sed illa potius quæ nobis expediũt & ædificant fratres: ut nõ quæram9 quæ nobis solis tẽporaliter prosint, & alijs forte nocent. b ¶ Omne qd̃ in macello venit/ manducate ꝛc. Si uultis manducare carnes, saltẽ de macello cõparate, tantũ ne in idolio comedatis: & nolite interrogare utrũ immolatæ sint, ne cognoscentes uos, omnia immolata esse respõdeant: & nõ possitis ꝓpter cõscientiã manducare. c ¶ Dñi est terra et plenitudo eius. Si dñi sunt, munda sunt omnia simpliciter utentib9. d ¶ Si q̃s vocat vos infideliũ ad cęnã/ et vultis ire: omne qd̃ vobis apponit̃/ manducate ꝛc. Concessit ire si uelint, Tunc sane debet christianus ad infidelem ire, si nouit esse

H

A nouit esse profectū: sicut saluator qui ad hoc ibat, ut aut signa faceret, aut doceret: sicut apud pharisæum, primo ipsum docuit non diuites pascendos esse, sed debiles. Deinde simul discumbētes docuit humilitatē etiā in accubitu custodire. Postremo legisperitos arguit arrogantes: eo qđ nec ipsi redarguerent superbiā, nec alios paterentur. a ¶ Conscientiā autē dico nō tuā/sed alteri⁹. Ne quis putet illa uos quasi sancta comedere. b ¶ Ut quid em̄ libertas mea iudicat̄ ab aliena cōscientia? Hoc est, ad quem profectū ista utor libertate mea ut me alius reprehendat? c ¶ Si ego cum gratia participo / quid blasphemor ꝓ eo ꝙ gras ago? Non ideo sub gratia sumus, ut sub libertatis specie, occasionē demus infidelibus blasphemandi. d ¶ Siue ḡ manducatis siue bibitis ⁊c. Nihil magis agendū est christiano, q̄ ut in omni opere eius, dei gloria prædicet̄: nec aliquid faciat, unde Christi doctrina possit in aliq̄ reprehendi.

B e ¶ Sine offensione estote iudeis et gentibus ⁊c. Quia & iudaizantiq̄ de idololatrijs scandalū patiētes, credere nō audebant: & gētes in colendis idolis firmabant̄: & christiani tali destruebantur exēplo. f ¶ Sicut ⁊ ego ꝓ oīa omnibus placeo ⁊c. Ego me sic exhibeo, ut oīb⁹ placeam ad profectū. Si quis me sine causa odisse uoluerit, ego non sum in culpa. Nunq̄ Apostolus ipse se laudat: non se ad extollentiam laudat, sed suo exēplo illos ꝓuocat ad profectū. Vnde & nos ad hoc solū debem⁹ uelle placere: ut sicut illius tm̄ deus nostrā nouerit cōsciētiā: quia nō hoc ꝓpter fauorē, sed ꝓpter salutē hominum facimus. Ca. XI

Imitatores mei estote/ sicut et ego christi. Christus nihil ꝓpter se fecit aut passus est, sed salutis causa multorū. Item qui nō quærit ea quæ sibi soli expediant, sed & plurib⁹, ut salui fiant: ipse imitator ē Christi, qui ꝓ nobis & passus est, & mortuus. b ¶ Laudo autem vos fratres/ꝙ ꝓ omnia mei memores estis. Incipit de uelamentis: & laudando ad rationē ꝓuocat: quia in hac causa, authoritatē legis non habet quā profert. Hæc irridendo Apostolus dicit, qđ eius præcepta minime seruarent.

C i ¶ Et sicut tradidi vobis/ꝓcepta mea tenetis. Quasi legem præcepta mea tenetis, sciētes illū in me spiritū loqui, qui in lege locut⁹ est & ꝓphetis. k ¶ Volo aūt vos scire. Etiā in hoc uolo uos instruere, ut illud similiter teneatis. l ¶ Ꝙ oīs viri caput/christus est. Vir nulli subiectus est nisi christo, qui & homo & deus est. Mulier uero, & christo & uiro debet esse subiecta. m ¶ Caput autē mulieris/ vir. Secm ordinē naturalem. Cæterū in christo Iesu neq̄ masculus, neq̄ fœmina, sed uoluit eas esse subiectas.

C n ¶ Caput ꝯo christi / deus. Secm assumpti hois formā. Item ideo caput Christi deus: qm̄ susceptā incarnationē secm hominē, deitas quæ in eo inerat, gubernabat: sicut idē Apl̄us alibi dicit: Deus erat in christo, mundū reconcilians sibi. 2.Cor.5.d

o ¶ Omnis vir orans vel ꝓphetans. Siue docens, siue futura prædicans.

p ¶ Velato capite/ deturpat caput suū. Venit ad causam: quia & uiri comam nutriebant: & mulieres nudo capite procedebāt in ecclesiam, glorianates in crinibus: quod nō solum inhonestū erat, sed etiam cōcupiscentiæ fomenta præstabat. Vir ergo ut liber, nō debet habere uelamē, cuius caput est Christus. Mulier ꝯo debet esse uelata: ut ostendatur, quia debet esse humilis & subiecta.

D q ¶ Omnis autē mulier orans aut prophetans nō velato capite/ deturpat caput suum: vnum em̄ est ⁊c. velet caput suum ⁊c. In suo sexu, aut in domo. r ¶ Vir quidem nō debet velare caput suū. Ergo nec comam nutrire.

s ¶ Qm̄ imago et gloria dei ē ⁊c. Vir ad imaginē dei factus est: & idcirco liber est. Mulier ꝯo ad uiri similitudinem est formata: unde iubet̄ esse subiecta. t ¶ Nō em̄ vir ex muliere est/ sed mulier ex viro. Ex costa scilicet uiri. v ¶ Etem̄ nō est creat⁹ vir ⁊c. Vir, ꝓpter seipsum factus est: mulier ꝯo ad uiri adiutoriū creata ē. x ¶ Ꝯo debet mulier velamē hē sup caput suū. Velamen, signum potestatis esse declarat.

y ¶ Et propter angelos. Item hoc loco angelos, ecclesijs præsidentes dicit: sicut & Malachias ꝓpheta testat̄ sacerdotem angelū esse dicēs: Labia em̄ sacerdotis, custodiunt scientiā: Et legem requirent ex ore eius: quia angelus dñi exercituum est: Siue uere ꝓpter honorē angelorum, qui ecclesiæ assistere perhibent̄. Malach.2.b

z ¶ Veruntm̄ neq̄ vir sine muliere/neq̄ mulier sine viro in dño. Consolat̄ illas, ne nimiū eas grauasse uideat̄: & nec uir sine muliere potest nasci, nec mulier sine uiro. a ¶ Nam sicut mulier de viro: ita et vir per mulierē. Hoc est, in principio. Pōt & ita dici: Sicut Eua ex Adam: ita secm hominem, Christus ex Maria.

b ¶ Omnia autē ex deo. Contra Manichæos, qui negant carnē factam a deo. c ¶ Vosipsi iudicate ⁊c. In ipsorū iudicio ponit, ut sua cōscientia cōuincant. d ¶ Nec ipsa natura docet vos. Potest dici, si hoc natura est: quare non ab oīb⁹ gentib⁹ custodit̄? quia illi a natura deciderūt: sicut ex multis alijs cōprobat̄. Denicq̄ sine lege uiuunt: & si apud illos loquer̄ Apl̄us, alijs rationib⁹ uteretur.

E a ¶ Q; vir q̃dē si comā nutriat ꝛc. Naçaræi ut comam nutrirent, ex dei præcepto deuotissime faciebant. b ¶ Q̃m capilli ꝓ velamine dati sunt ei. Exposuit qđ dixerat, si non uelaꝫ & tondeaꝫ. c ¶ Si quis autē videꝫ cōtentiosus esse. Præuenit illos, ne quis diceret: ubi scriptū est, uel alijs argumentis huic resisteret rationi. d ¶ Nos talē cōsuetudinē nō habem⁹. Siue cōtendendi, siue talia faciendi. e ¶ Neq; ecclesia dei. Quæ mansuetudini poti⁹, q̃ cōtentionib⁹ studet. f ¶ Hoc autē p;cipio. Considerandum est qđ audierit a dño ille seruus, qui solū acceptū talētū custodiuit. Vnde nō est laudand⁹ q nō semp crescit in melius: quia fides eo pfectior esse debet q̃ senior. Miserū aūt est, si semp infans lacte poteꝫ: aut q litteris studet, hoc solum habeat, qđ in primis rudimentis accepit. Quāto igitur magis ille sine spe est, qui nō solū nō ꝓficit, sed etiā deficit: & illud ipsum penit⁹ obliuiscit̄, qđ accepit. g ¶ Nō laudans qō nō in mel⁹/ꝭ in deterius cōuenitis. F Subaudiť uitupero, qđ in deteri⁹ pficitis. h ¶ Primū q̃dē cōuenientib⁹ vob in eccl̃iam. Incipit de sacrām̃tis. i ¶ Audio scissuras esse inter vos ꝛc. Secm qđ mihi a dño reuelatum est: siue quia scio cōtentiosos uos esse. k ¶ Nam oportet et hereses esse ꝛc. Quia tales cōtētiones habetis, necesse ē uos etiā usq; ad hæreses peruenire. Sicut si dicas: ille q tantū bibit, necesse habet inebriari. Item nō hoc dicit Apl̄us: quia debēt esse hæreses, sed quia inter se scissuras habebant: ideo dicit: oportet hoc esse, & necesse est hæreses esse. l ¶ Cōuenientibus g vobis in vnū/iam nō est dñica cęnā māducare ꝛc. Iam non est dñica, sed humana: q̃n unusquisq; tanq; cœnam ꝓpriā solus inuadit: & alij q nō obtulerit, nō impertit: ita ut magis ꝓpter saturitatē quā ꝓpter mysteriū uideamini cōuenire. Cæterū dñica cœna, om̃ib⁹ debet esse cōmunis: quia ille om̃ib⁹ discipulis suis qui aderant, æqualiter tradidit sacrām̃ta. Cœna autē ideo dicit̄: quia dñs in cœna tradidit sacrām̃ta. Itē hoc ideo dicit: quia in ecclesia conueniētes oblatiōes suas separatim offerebāt: & post communionē quæcunq; eis de sacrificijs superfuissent, illic in ecclesia cōmunē cœnā comedentes, pariter cōsumebant. m ¶ Et alius q̃dē esurit/alius autē ebrius est. Quicūq; nō obtulisset, nō cōmunicabat: quia oīa soli qui obtulerāt, insumebant. Quidā hunc locū ad illos referūt, qui epulas in eccl̃ia faciebāt. Aliter: Quidā esurit, quidā ebrius est: ideo dicit, quia superueniētib⁹ mediocrib⁹ & uolentibus sumere sacrām̃ta, deerant: q̃n ab illis qui obtulerant oblationes in cōmuni cōuiuio, fuerant cuncta consumpta. n ¶ Munq̃d domos nō habetis ad manducandū et bibendū? Si uultis saturari, domi manducate. Sanctificatio em̃ etiā in paruo cōsistit. o ¶ Aut ecclesiam dei contemnitis. Faciētes eam triclinijū epularū. p ¶ Et cōfundi

a Q; uir q̃dē si comā nutriat, ignominia est illi: mulier
b ꝟo si comā nutriat, gloria est illi: q̃m c̄apilli ꝓ uelamine
c dati sunt ei. Si q̃s autē uideꝫ cōtentiosus esse: nōs talē
f cōsuetudinē nō habem⁹: neq; ecclesia dei. Hoc autē præ
g cipio: nō laūdans q, nō in meli⁹, sed in deteri⁹ cōuenitis.
b i Primū q̃dē cōueniētib⁹ uobis in eccl̃iam, audio scissu-
k ras esse inter uos, & ex parte credo. Nam ōportet & hæreses esse: ut & qui ꝓbati sunt, manifesti fiant in uobis.
l Cōueniētib⁹ ergo uobis in unū, iam nō est dñicā cœnā māducare. Vnusquisq; em̃ suā cœnā præsumit ad man
m ducandū. Et aliūs quidē esurit: alius aūt ebrius est. Nun
n q̃d domos nō habetis ad manducandū & bibendū?
o p Aut ecclam dei contēnitis: & cōfunditis eos qui nō ha
q bent? Quid dicam uobis? Laudo uos: in hoc nō laudo.
r s Egō em̃ accepi a dño, qđ & tradidi uobis: quōniā dñs
t v Ieſus in q̃ nocte tradebaꝫ: accepit panē, & gratias agēs
x fregit, & dixit: Accipite & manducate: hoc est corpus meū qđ ꝓ uobis tradet̄. Hoc facite in meā cōmemorationē. Similiter & calicē postq; cœnauit, dicēs: Hic calix
y z a b nouū testamentū est in meo sanguine. Hoc facite quotiēscūq; bibetis, in meā cōmemorationē. Quotiēscūq;
c d em̃ māducabitis panē hunc, & calicē bibetis, mortē dñi
e annūciabitis, donec ueniat. Itaq; quicūq; māducauerit
f panē hunc: & biberit calicē dñi indigne: reūs erit corporis & sanguinis dñi. Próbet aūt seipsum homo: & sic de

pane illo

G Gal.1.b

H

Exo.30.d

Matth.5.d

corpus effectus est. y ¶ Hic calix nouum testamentū est. Quia uetus, hoc per sanguinē animaliū portendebat. z ¶ In meo sanguine hoc facite. Et uetus & nouū per sanguinē dedicaꝫ: quia sine morte firmū esse nō potest testamentū. a ¶ Quotiēscūq; bibetis/in meā cōmemorationē. Ideo hoc saluator tradidit sacrām̃tum, ut per hoc semp cōmemoremus: quia ꝓ nobis est mortuus. Nam & ideo cū accipimus a sacerdotib⁹, cōmonemur: quia corpus & sanguis est Christi, ut beneficijs eius non existamus ingrati. b ¶ Quotiēscunq; em̃ manducabitis panē hunc ꝛc. Siue ipsi mysterio nunciatis, siue in cordib⁹ uestris agnoscitis. c ¶ Donec veniat. Tamdiu memoria opus est, donec ipse uenire dignet̄. d ¶ Itaq; q̃cunq; manducauerit panē hunc/ꝛ biberit calicē dñi indigne. Sicut scriptū est: Omnis mūdus manducabit. Et iterū: Anima quæ manducauerit, immunda exterminabiť de ppło suo. Et ipse dñs ait: Si ante altare recordat⁹ fueris: quia habet frater tuus aliquid aduersum te: relinque munus tuū ante altare, & uade recōciliari fratri tuo. Prius ergo pscrutanda est cōscientia, si in nullo nos reprehendit: & sic aut offerre aut cōmunicare debemus. Quidā sane dicunt: quia nō indignū, sed indigne accipientē reuocet a sancto. Si ergo etiā dign⁹ indigne accedēs retrahiť, q̃nto magis indign⁹ qui nō pōt accipere digne. Vñ oportet ociosum cessare a uitijs: ut sanctū dñi corpus, sancte percipiat. e ¶ Reus erit corpoꝛis et sanguinis dñi. Quia tanti mysterij sacramentū ꝓ uili despexerit. f ¶ Próbet autē seipsum hō ꝛc. Si in linteum, uel uas sordidum, nō illud mittere a uel

quanto magis

A quãto magis in corde polluto: quã immũdiciã deus sup oĩa execrat: & quæ sola iniuria ei⁹ est corpori. Nam & Mar.15.d Ioseph ille iustus, ꝓpterea sindone mũda inuolutum in sepulchro nouo corp⁹ dñi sepeliuit: præfigurãs corp⁹ dñi accepturos, tam mundã mentẽ debere habere, q̃ nouã.

a ¶ Qui enim manducat et bibit indigne ⁊c. Dupliciter reus effectus, præsumptionis scilicet, & peccati.

b ¶ Non dijudicans corpus dñi. Nõ discernens a cibo cõmuni.

c ¶ Ideo inter vos multi infirmi ⁊ imbecilles ⁊c. Erat præsens correptio, & nunc est: sed qa mlti talia patiunt, putam⁹ cõsuetudinis esse qd culpæ ẽ. Trib⁹ sane causis infirmitates aduenĩunt corpales. Aut ex tentatione, sicut Iob & Tobiæ: aut ex pecca/to, sicut Asaph regi, & his qui in præsenti ab Apl̃o arguuntur: aut ex alĩq̃ intemperãtia, ut Timotheo: & his q iubent medicũ honorare. Huic tñ causæ, humana põt succurrere medicina. Item B significat Corinthios ꝓpter supradictũ peccatũ, egrotatiõe & imbecillitate ex morte a dño esse correptos.

d ¶ Dum iudicamur autẽ a dño/corripimur ⁊c. Correptio paterna est pietatis, ut pœniteamus: ne cũ infidelibus mundi damnemur in æternum.

e ¶ Itaq̃ fratres mei cum cõuenitis ad manducandũ/ inuicẽ expectate ⁊c. Quia nemo aliũ expectabat, ut cõmuniter offerretur.

f ¶ Ut nõ in iudiciũ cõueniatis. Nõ in sanctificationẽ, sed ad iudiciũ cõueniebãt.

g ¶ Cętera aũt cũ venero/ disponã. Cætera de ipsi⁹ mysterij sacramẽto. Ca. XII

De spiritalib⁹ autẽ. Incipit de spiritalib⁹ sacramẽtis. Crescente fide, iam linguarũ gr̃a quã ꝓpter infideles acceperãt, desinebat: hinc ergo plurimi cõtristati, adhuc etiã hanc gratiã habẽtib⁹ inuidebãt, oĩb⁹ donis hãc maiorẽ esse putãtes.

i ¶ Nolo vos ignorare frẽs. Nolo uos huius mysterij nescire rationẽ.

k ¶ Scitis autẽ qm̃ cũ gẽtes essetis ad simulacra muta. Hoc est, irrationabiles, scd̃m ꝓphetã dicentẽ: Ps.134.d Similes illis fiant qui faciũt ea: & oẽs qui cõfidunt in eis.

l ¶ Prout ducebamini euntes. A magis uel auruspicibus idolorũ.

m ¶ Ideo notũ vobis facio ⁊c. Vtinã irrationabiles mobilesq̃ nõ sitis: cum religione em̃ & mores mutare debetis, & nosse uestræ fidei rationem.

n ¶ Et nemo põt dicere: dñs Iesus, nisi in spũsctõ. Quõ ergo operarios iniquitatis domin⁹ cognoscet, si etiã uirtutes sint operati: & de⁹ malis operib⁹ denegat? Sed nemo põt in spũsancto dñm appellare, nisi qui eũ & uerbis & operib⁹ cõfiteť. Itẽ docet Corinthios: nisi in spũsctõ, hoc ẽ, in bonis operib⁹ cõuersantes, dñm Iesum dicant, eis prodesse non posse: Matth.7.c sicut & ipse dñs in euãgelio dicit: Non oĩs qui dicit mihi, dñe dñe, introibit in regnũ cœlorũ: sed qui facit uolũtatẽ

a pane illo edat: & de calice bibat. Qui em̃ mãducat & bi-
b bit indigne, iudiciũ sibi manducat & bibit, nõ dijudicãs
c corpus dñi. Ideõ inter uos multi infirmi & imbecilles: &
dormiunt multi. Qd̃ si nosmetipsos dijudicarem⁹, non
d utiq̃ dijudicaremur. Dũm iudicamur autẽ a dño corri-
e pimur: ut nõ cũ hoc mũdo damnemur. Itaq̃ fratres mei
cũ cõuenitis ad manducandũ, inuicẽ expectate. Si quis
f esurit, domi mãducet: ut nõ in iudiciũ cõueniatis. Cæte-
g ra aũtẽ cum uenero, disponam. Ca. XII
b De spiritalib⁹ autem nolo uos ignorare fratres.
i Scitis autẽ qm̃ cum gẽtes essetis, ad simulacra
k muta prout ducebamini euntes. Ideõ notũ uobis facio,
l q̃ nemo in spũ dei loquens, dicit anathema Iesu. Et nẽ-
m mo põt dicere: dñs Iesus, nisi in spũsctõ. Diuisiones ⁊o
n gratiarũ sunt, idẽ aũt spũs. Et diuisiones ministrationũ
o sunt, idẽ aũt dñs. Et diuisiones operationũ sunt, idẽ ⁊o
p de⁹: qui operat oĩa in oĩnib⁹. Vnicuiq̃ aũt dat manife
q statio spũs ad utilitatẽ. Alij qũidẽ p spiritũ datur sermo
r sapiẽtiæ. Alij autẽ sermo sciẽtiæ scd̃m eundẽ spiritũ. Al
s teri fides in eõdẽ spũ, alij gr̃atia sanitatũ in uno spũ, alij
t operatio uirtutũ, alij ꝓphẽtia, alij discrẽtio spirituũ, alij
u genera li uarũ, alij interpretatio sermonũ. Hæc autẽ
x oĩa ŏpera unus atq̃ idem spũs, diuidẽs singulis prout
y uult. Sicũt em̃ corpus unum est, & mẽbra habet multa.
z Omnia autẽ mẽbra corporis cũ sint multa, unũ tñ corp⁹
a sunt: ita & christus. Etem̃ in unŏ spũ oẽs nos in unũ cor
b pus baptiçati sumus, siue iudæi, siue gentiles, siue serui,
c siue liberi: & omnes in unŏ spiritu uocati sum⁹.

Nam & siue em̃ rem posuit ꝓ effectu.

t ¶ Alij gr̃a sanitatũ ⁊c. Vt curet egrotos.

v ¶ Alij operatio ⁊tutũ. Op⁹ ⁊tutis est, dæmonia eĵcere, uel mortuos suscitare.

x ¶ Alij ꝓphetia. Hoc est, ut futura prædicet.

y ¶ Alij discretio spirituũ ⁊c. Vt qualis uel q̃ spũ ueniat uel loquat, ĩtelligat.

z ¶ Alij interꝓtatio sermonũ. Alio⁹ interpretari poterat, quæ alio⁹ loquerẽt.

a ¶ Hęc autẽ oĩa operat vn⁹ atq̃ idẽ spũs. Si oĩa un⁹ spũs operat, q̃re cõtristaris ꝙ aliã gr̃am accepisti: & aliũ q̃si maiorẽ partẽ inuaserit, æmularis: cũ hoc nõ nr̃a, sed in donãtis sit positũ ptãte.

b ¶ Diuidẽs singulis ꝓut vult. Sic quoq̃ spm̃ dñi dicit: dũ nõ iussus, sed uolũtari⁹ operat.

c ¶ Sicut em̃ corp⁹ vnũ est ⁊c. Per cõparationẽ corpis, ostendit nõ naturã mẽbroꝝ, sed officia esse diuersa: & neminẽ debere curare cui⁹ sit officij, dum oẽs uno eodẽq̃ spũ animent. Sumit exẽplũ ex humano corpe: ut doceat ita esse ecclias in christo unũ corp⁹, sicut sũt membra in corpore hominis: ne aduersum alterũ, alter inflet.

d ¶ Ita ⁊ christus. Notandũ q̃ christus p corp⁹ suũ dicat ecclia.

e ¶ Etem̃ in vno spũ ⁊c. Vt unũ corp⁹ efficiamur in christo. Quorum ergo spiritalia & cœlestia cõmunia sunt, debẽt terrena & carnalia cõmuniter possidere, scd̃m sentẽtiã ꝓphetæ: Nonne pr̃ un⁹ est oĩm: ltẽ hic manifeste Malach.2.b ostẽdit: qm̃ q̃ baptiçant in noĩe pr̃is & filij & spũsancti, in una baptiçant substãtia: qm̃ trinitas deitatis nõ habet diuersitatẽ, dicẽte Apl̃o.

C Diuisiones ꝓo gr̃arũ sunt ⁊c. Hic uult ostendere gratiæ spũsancti diuisiões esse, nõ ipsi⁹. Et q̃uis hic locus, ꝓprie cõtra Macedonios faciat, q̃ spm̃sanctũ negãt esse deũ. Dicẽdo em̃ semp̃ idẽ, oĩa se dicere de spũsancto declarat. Sed & paulopost ait: Hæc aũt oĩa cooperat unus atq̃ idẽ spũs: ut eũ & deũ & dñm demonstraret: Tñ contra Arrianos nõ mediocre ẽ argumentũ: q̃ de hoc caũniari solẽt, qd̃ primo pr̃, scd̃o fili⁹, tertio spũsctũs noĩat. Hic em̃ istum ordinẽ permutauit. Itẽ manifesta prædicatio ẽ, uni⁹ deitatis atq̃ substãtiæ patrẽ & filiũ & spm̃sctm̃ esse, qui ptãtẽ ut dñs & de⁹, singulq̃ qui buscq̃ ut uult gr̃arũ dona largit. p ¶ Unicuiq̃ autẽ dat manifestatio spũs ⁊c. Vt appareat illũ spiritũsctm̃ accepisse. q ¶ Alij qdẽ p spm̃ dat sermo sapiẽtię. Sapientiæ sermo ẽ, sapiẽter & apte ac rationabiliter loqui, & posse disserere, uel docere qd̃ norit sane: D Qui ex dono habet sapiẽtiæ sine suo conatu loquit̃ & labore: & nemo illi sicut btõ Stephano prævalet contraire. Ad utilitatẽ: & incredulorum, ut credant: & credentes, ut firment. r ¶ Alij aũt sermo sciẽtię ⁊c. Vt sciat legis mysteria explanare: uel ut præterita nouerit, & æstimet de futuris. s ¶ Alteri fides ⁊c. Hic fides, prodigia facienda, quæ mõtes trãsferat. Abu/

C sum⁹. Quasi potionati spũ, quẽ accipiũt baptiçati ꝑ manus impositionẽ. a ¶ Mã & corpus. Reuertit ad exẽplũ. b ¶ Nõ est vnũ mẽbrũ ꝛc. Nõ põt totũ corp⁹, unũ officiũ agere: sed unũqd̃q; mẽbroꝝ id agit ad qd̃ aptũ ẽ. c ¶ Si dixerit pes. Pes ecclie dici põt, q ad intercedẽdũ egredit. d ¶ Quã nõ sum man⁹. Man⁹, ẽ ille q operat. e ¶ Nõ sum de corpe ꝛc. Dicebat eñ nõ eẽ se de corpe: quia hãc quam alij acceperũt gratiam, nõ habebat. f ¶ Si totũ corp⁹ oculus, vbi audit⁹? Si oẽs sciẽtes, ubi sunt auditores? g ¶ Si totum audit⁹, vbi odorat⁹? Si oẽs auditores, qs erit boni odoris mali ue discretor: ut unũ corpus efficiamur ĩ christo. h ¶ Nũc aũt posuit deus mẽbra ꝛc. Sicut in corpore apte & ordinate cõstituta sũt mẽbra: ita & in eccl̃ia unusqsq; a deo ad id qd̃ apt⁹ est, ordinat. i ¶ Q; si eẽnt oia vnũ mẽbrũ ꝛc. Si oẽs unã gr̃am haberent, reliq̃ ubi essent: nec corp⁹ iam poterãt esse, sed mẽbra. k ¶ Nũc aũt multa qdẽ mẽbra, vnũ aũt corp⁹. Hoc est, humanũ: qd̃ mꝛta membra ostẽdit. l ¶ Non põt autẽ oculus dicere manui ꝛc. Ideo inuicẽ indigemus, ut magis ac magis charitas cõfirmet. Nam si unus oĩa haberet, aduersus cæteros inflaret. m ¶ Aut iterum caput pedib⁹. Sacerdos, est caput: infirmi, pedes ecclie. Si dixerit auricula: quæ sapiẽs auditor est: Nã auris inter cætera auferri dicit a Iudæa ꝑ Esaiã ꝓphetã: Nõ sum oculus, nõ sum ex corpe: nõ ideo nõ est de corpore. n ¶ Non estis mihi necessarij. Oculus ẽ q intelligit: os, ille q docet uel loquit linguis. o ¶ Sꝫ mꝛto magꝭ ꝛc. Membra quæ spernitis in ecclia, maioris utilitatis esse ꝓbant: sicut in corpe sine manib⁹, & pedib⁹ uiuit, sine intestinis oĩno nõ uiuit. p ¶ Et quę putam⁹ ignobiliora ꝛc. Nõ quo uere sint talia. q ¶ His honorẽ abundãtiorẽ circũdam⁹. Cũ cauti⁹ uestimẽtis & diligẽti⁹ cõtegunt. r ¶ Et q̃ inhonesta sũt nr̃a ꝛc. Quæ ꝑ se pulchra sunt, nulli⁹ tegminis egent pulchritudine: ut est caput & man⁹. s ¶ Sꝫ dedit tẽperauit corp⁹ ꝛc. Minorib⁹ maiora dona cõcedẽs: ut q honore minor erat, gr̃a abundaret. t ¶ Ut nõ sit schisma ĩ corpe. Vt ꝑ inuicẽ solliciti sim⁹: dũ alterutro indigem⁹, ne qs sequat, & gr̃a & honore priuatũ. v ¶ Sꝫ in idipm ꝑ inuicẽ sollicita sint mẽbra. Sicut oculi uiam pedib⁹ præuidẽt, & man⁹ ꝑ toto corpe opant: & oĩa alterutrũ mẽbra deseruiũt. x ¶ Et si qd̃ patit vnũ mẽbrũ ꝛc. Si unũ mẽbrũ dolet, totũ corp⁹ affligit: & ad sanitatẽ ei⁹ mẽbra oĩa collaborãt. y ¶ Siue gloriat vnũ mẽbrũ ꝛc. Sicut ait Salomon: Corde lætãte, uult⁹ floret. Nos autẽ cõpassionẽ & cõgratulationẽ in cõtraria permutam⁹. z ¶ Vos aũt estis corp⁹ christi. Hoc ẽ, eccl̃ia de carne ei⁹, & de ossib⁹ ei⁹: sicut ad Ephesios ait. a ¶ Et mẽbra de mẽbro. Toti, corp⁹: singuli, mẽbra. b ¶ Et q̃sdã qdẽ posuit de⁹. Modo ipsum uult mẽbrorũ ordinẽ demõstrare. c ¶ In ecclesia primo apl̃os. Nõ in synagoga, ne putemus eũ de antiqs dixisse ꝓphetis: sicut erat Agab⁹: cæterũ pr̃iarchas q̃q debuerat nominare. d ¶ Scõdo ꝓphetas ꝛc. Prophetæ sunt, q exꝓlanãt obscura ꝓphetarũ: & q hoies exhortant, sicut alibi dicit: Nã q ꝓphetat hoib⁹, loquit ad ædificationem, exhortationẽ & cõsolatiões. e ¶ Deinde ỽtutes ꝛc. Hic uirtutes, signa maiora significat. f ¶ Opitulationes. Hoc ẽ, adiutoria. Vnde Paulo in uisu dicit a uiro Macedone: Veni adiua nos. g ¶ Gubernationes ꝛc. Qui sciũt singulos, ꝓut apti sunt gubernare. h ¶ Nũqd oẽs ꝛc. Hoc ẽ qd̃ superi⁹ dixerat: Si essent oĩa unũ mẽbrũ, ubi corp⁹. i ¶ Emulamini aũt charismata meliora. Hoc ẽ, sectamini prophetas. k ¶ Et adhuc excellentiorem. In græco habet, super modum. l ¶ Viam vobis demõstro. Charitatẽ per quã peruenit ad deũ: Vult nos magis illa quærere quæ ex nobis sunt, & ad uitam ꝓsunt, q̃ꝑ signa quæ non sunt in nr̃a ptãte posita. XIII ¶ Si linguis ꝛc. Nõ solũ oĩm hoim, sed etiã si quæ sunt angelorũ. n ¶ Charitatẽ ꝛc. velut ꝙs ꝛc. Qd̃ nõ ex se, sed ab alio impulsum solũ sonitũ reddit, & delectat auditũ. Charitas ỽo ex nobis est, & oẽm possidet fructum. o ¶ Et si habuero ꝓphetiã ꝛc. Hic futura prædicare, mysteriorũ cognitio est & omnium secretorũ. Scientia ỽo, nosse oĩa quæ fuerũt & sunt. Si ista oĩa tã magna sine charitate nihil sunt: quãto magis sine abstinẽtia ieiunio, & his simil⁹: in quibus sibi plæriq; relicta charitate gloriant. p ¶ Et omnẽ scientiã. Et hic scientia magna: quia cũ his cõputat, etiam si minor sit charitate. q ¶ Et si habuero omnẽ fidem, ita vt montes transferam ꝛc. Hic intelligitur magna fides esse, quæ in euangelio grano sinapis comparat: quæ non propter modicitatem, sed propter integritatem, uel uigorem apposita est. Notandum sane quod inter cætera etiam omnis fides quæ montes transferat, sine charitate non prosit. r ¶ Et si distribuero in cibos pauperũ oẽs facultates. Apl̃us de summo charitatis bono tractans,

D a Nã & corp⁹ nõ est unũ mẽbrũ, sed mꝛta. Si dixerit pes: b qm̃ nõ sum mãn⁹, nõ sum de corpore: nũ ideo nõ est de c corpe? Et si dixerit auris: qm̃ nõ sum oculus, nõ sum de d corpe: nũ ideo nõ est de corpe? Si totũ corp⁹ oculus, ubi e audit⁹? Si totũ audit⁹, ubi odorat⁹? Nũc aũt posuit de⁹ f mẽbra, unũqd̃q; eorũ in corpe sicut uoluit. Q; si essent g oĩa unũ mẽbrũ, ubi corp⁹? Nũc aũt mꝛta quidẽ mẽbra, h unũ aũt corp⁹. Nõ põt aũt ocul⁹ dicere manui, opa tua i nõ indigeo: aut iterũ caput pedib⁹, nõ estis mihi nẽcessak rij. Sed mꝛtõ magis q̃ uident mẽbra corpis infirmiora l esse, necessariora sunt. Et q̃ putam⁹ ignobiliora mẽbra m esse corpis, his honorẽ abundãtiorẽ circũdam⁹. Et q̃ in- n hõnesta sunt nostra, abundãtiorẽ honestatẽ habẽt. Ho- o nesta aũt nostra nulli⁹ egẽt. Sed de⁹ tẽperauit corp⁹ ei p cui deerat, abundãtiorẽ tribuẽdo honorẽ: ut nõ sit schiq sma in corpe, sed in idipsum ꝑ inuicẽ sollicita sint mẽbra. r Et si qd̃ patit unũ mẽbrũ, cõpatiunt oĩa mẽbra: siue glos riat unũ mẽbrũ, cõgaudẽt oĩa mẽbra. Vos aũt estis cort a pus christi, & mẽbra de mẽbro. Et q̃sdã qdẽ posuit de⁹ b in eccl̃ia prio apl̃os, scd̃o ꝓphetas, tertio doctores, dein c de ỽtutes, exinde gratias curationũ, opitulationes, gud bernationes, genera linguarũ, interꝑtationes sermonũ. e Nũqd oẽs apl̃i? Nunqd oẽs ꝓphetæ? Nunqd oẽs doctores? Nunqd oẽs ỽtutes? Nunqd oẽs gratiã habent f curationũ? Nunqd oẽs linguis loquunt? Nunqd oẽs g interꝑtant? Emulamini aũt charismata meliora. Et ad- h huc excellẽtiorẽ uiã uobis demõstro. Ca. XIII i Si linguis hoim loquar & angelorũ: charitatẽ autẽ k nõ habeã, factus sum uelut æs sonãs, aut cymba- l lum tinniens. Et si habuero ꝓphetiã, & nouerim mysm teria oĩa, & omnẽ sciẽtiã: & si habuero omnẽ fidem, ita ut n mõtes trãsferam: charitatẽ autẽ nõ habuero, nihil sum. o Et si distribuero in cibos pauperũ oẽs facultates meas: p & si tradidero q

Esa.6.c

A bono tractās, magnis eā ꝓculdubio rebus prætulisse credēdus ē: neq; em̄ potuerūt rei sūmæ cōparari nō magnæ: qđ ex ipsis specieb⁹ agnoscit. Nā linguis hominū loq & angelorū, & habere ꝓphetiā & oīa mysteria nosse, oēmq; sciētiā possidere, & habere oēm fidē, & ignib⁹ se cremādū tradere, magna esse quis nesciat? His etiā mūdi contēpt⁹ annectit: q si magn⁹ nō esset, nec rei sūmæ: id est charitati cōparet, nec inter magna utiq; ponere: qđ illorū sentētiā destruit q renūciā dū rebus sæculi certo tpe, ꝓsecutiōe cogēte uolūt esse præceptū: ut & aplis gloriā tollāt, qđ nō uolūtarie fecerint sed inuiti: & nr̄i æui ꝓfectos, uanos cōstituāt, qui rē alterius tpis, frustra nunc uoluerūt exercere. Itē aliter: notādū, qđ contēptus mūdi, martyrio cōparet, cōtra eos q illud de euangelio uarijs argumētis nitunt exoluere, ubi dicitur
Lu.18.d ad diuitē: Vade uende oīa quæ habes & da paupib⁹. a ¶Et si tradidero corp⁹ meū ⁊c. Non ꝓpter deum,
B sed ꝓpter gloriā humanā. Vel certe si qs in ipso martyrio aduersū fratrē retineat irā, cōtēnēs eū q iussit nos maliciam proximi obliuisci: & in ipsa etiā morte præuaricator existēs. b ¶Charitas patiēs ē ⁊c. Sem̄ ꝑ bñ uolēs. Modo describit oīa mēbra & species charitatis. Parentes quia multum diligunt filios, eorum etiam libēter patiunt iniurias. c ¶Charitas non emulat ⁊c. Nemo illi quē uere amat inuidet, cuiuscuis eū esse cōspiciat gr̄iæ uel honoris, sed oēm ei⁹ fœlicitatē, q̄si suā libēter amplectit. d ¶Nō est ambiciosa. Maior esse alijs nō ambit: & sup frēs nō cupit dñari. e ¶Nō querit q̄ sua sunt. Nō quærit qđ sibi tantū sit utile, sed qđ multis. f ¶Nō irritat. Nō incitat ad iurgia ab illo quē diligit. g ¶Nō cogitat malū. Non solū nō facit, sed ne cogitat qdē. h ¶Non gaudet sup iniq̄tate. Cōtristat si quē iniquū aliqđ uel feciſſe uel passum esse cōspexerit. i ¶Cōgaudet aūt ueritati ⁊c. Id est bonis opib⁹ uel fidei ueritatis. k ¶Omnia sperat, omnia sustinet. Suffert iniurias, satiffaciēti credit, sperat eius emēdationē, & donec corrigat patiēter expectat. l ¶Charitas nunq̄ excidit. Hoc ē, ipsa sola ꝑmanet in futuro. Aut certe quæ uera est nō finit. m ¶Siue ꝓphetię euacuabunt ⁊c. Non oīa scimus, nec oīa prophetamus. Et ita ut in maius proficiam⁹, destruent: ꝑ ista em̄ ad pfecta uenimus. n ¶Cū autē uenerit qđ perfectū est ⁊c. Quod sanctis promissum est in futuro. o ¶Cū essem paruulus, loquebar vt paruulus ⁊c. Exēplo carnalis incremēti, uult spiritalem demonstrare profectū. p ¶Quādo factus sum vir, euacuaui quę erant paruuli. Exposuit qualiter euacuent, quæ superius memorauit. q ¶Videmus nunc. Quasi paruuli, qui nō possunt serena cordis luce, perfecte lumen perspicere ueritatis. r ¶Per speculū in ænigmate. Per speculum legis, q̄si rerū imaginē contēplamur. s ¶Tūc facie ad faciē. Id est in præsētia. t ¶Nunc cognosco ex parte ⁊c. Sicut me pfecte deus nouit, ita & ego quæ sunt diuīa cognoscā. v ¶Nunc autē manet fides. In præsenti tria hæc, in futuro sola dei charitas & angelorū & sanctorū omniū ꝑmanebit. Magis ergo est qđ semp erit, q̄ qđ aliquādo cessabit. Itē in patre & filio & spū sancto, fides stabilis est, additamēto enim opus nō habet. Spem autē eam manere dicit quæ est nō eorum quæ uidemus. Charitas uero ideo maior est oīmbus: quia q diligit & credit & sperat
x ¶Spes/charitas tria hęc: maior autem horū est charitas. Omne qđ speramus credimus, nō omne qđ credimus speramus.

a & si trādidero corpus meum ita ut ardeam: charitatem
b autem non habuero, nihil mihi prodest. Charitas pa-
c tiens est, benigna est. Charitas non æmulat: non agit
d ꝑperā: nō inflat: nō est ambitiosa: nō quærit q̄ sua sunt:
e f g nō irritat: nō cogitat malū: nō gaudet sup̄ iniq̄tate: con-
h i gaudet aūt ueritati. Oīa suffert, oīa credit, oīa sperat, oīa
k sustinet. Charitas nūq̄ excidit, siue ꝓphetiæ euacuabū-
l m tur, siue linguæ cessabūt, siue sciētia destruet. Ex ꝑte em̄
n cognoscim⁹, & ex ꝑte ꝓphetam⁹. Cū aūtē uenerit qđ ꝑ
o fectū ē: euacuabit qđ ex ꝑte est. Cū essem ꝑuul⁹, loq̄-
p q r bar ut ꝑuulus, sapiebā ut paruul⁹: cogitabā ut paruul⁹.
s Q̄n aūtē fact⁹ sum uir: euacuaui q̄ erāt paruuli. Videm⁹
t nūc ꝑ spēculū in ænigmate, tūc aūtē facie ad faciē. Nūc
cognosco ex ꝑte: tūc aūt cognoscā sicut & cognit⁹ sum.
v p Nūc aūtē manēt, fides, spēs, charitas tria hæc: maior aūt
horum est charitas. Ca. XIIII
y 5 a Sectāmini charitatē: æmulamini spiritalia, magis
b aūt prophetetis. Qui em̄ loqt lingua, nō hoibus
c loqt, sed deo. Nemo em̄ audit. Spūs aūtē loqt mysteria. Nā q ꝓphētat, hoib⁹ loqt ad ædificationē & exhortationē & cōsolationē. Qui loqt lingua, semetip̄m ædifi
d cat: q aūt prophetat, ecclesiā dei ædificat. Volo aūtē oēs
e uos loq linguis: magis aūt ꝓphetare. Nā maiōr ē q prophetat q̄ q loquit linguis, nisi forte iterp̄tet, ut ecclesia
f s ædificationē accipiat. Nūc aūtē frēs si uenero ad uos, linguis loquēs: qd uobis ꝓdero, nisi uobis loq̄r: aut in reuelatiōe, aut in sciētia, aut in ꝓphetia, aut in doctrina. Tñ
h q̄ æ sine aīa sunt, uocē dātia: siue tibia siue cithara: nisi
i distinctionem sonituum dederint: quomodo scietur id quod canitur, aut quod cathariçat? Etenim si incertam uocem det tuba: quis parabit se ad bellū. Ita & uos per linguā,

uidet, cuiuscuis eū esse cōspiciat gr̄iæ uel honoris, sed oēm ei⁹ fœlicitatē, q̄si suā libēter amplectit. d ¶Nō est ambiciosa. Maior esse alijs nō ambit: & sup frēs nō cupit dñari. e ¶Nō querit q̄ sua sunt. Nō quærit qđ sibi tantū sit utile, sed qđ multis. f ¶Nō irritat. Nō incitat ad iurgia ab illo quē diligit. g ¶Nō cogitat malū. Non solū nō facit, sed ne cogitat qdē. h ¶Non gaudet sup iniq̄tate. Cōtristat si quē iniquū aliqđ uel feciſſe uel passum esse cōspexerit. i ¶Cōgaudet aūt ueritati ⁊c. Id est bonis opib⁹ uel fidei ueritatis. k ¶Omnia sperat, omnia sustinet. Suffert iniurias, satiffaciēti credit, sperat eius emēdationē, & donec corrigat patiēter expectat. l ¶Charitas nunq̄ excidit. Hoc ē, ipsa sola ꝑmanet in futuro. Aut certe quæ uera est nō finit. m ¶Siue ꝓphetię euacuabunt ⁊c. Non oīa scimus, nec oīa prophetamus. Et ita ut in maius proficiam⁹, destruent: ꝑ ista em̄ ad pfecta uenimus. n ¶Cū aūtē uenerit qđ perfectū est ⁊c. Quod sanctis promissum est in futuro. o ¶Cū essem paruulus, loquebar vt paruulus ⁊c. Exēplo carnalis incremēti, uult spiritalem demonstrare profectū. p ¶Quādo factus sum vir, euacuaui quę erant paruuli. Exposuit qualiter euacuent, quæ superius memorauit. q ¶Videmus nunc. Quasi paruuli, qui nō possunt serena cordis luce, perfecte lumen perspicere ueritatis. r ¶Per speculū in ænigmate. Per speculum legis, q̄si rerū imaginē contēplamur. s ¶Tūc facie ad faciē. Id est in præsētia. t ¶Nunc cognosco ex parte ⁊c. Sicut me pfecte deus nouit, ita & ego quæ sunt diuīa cognoscā. v ¶Nunc autē manet fides. In præsenti tria hæc, in futuro sola dei charitas & angelorū & sanctorū omniū ꝑmanebit. Magis ergo est qđ semp erit, q̄ qđ aliquādo cessabit. Itē in patre & filio & spū sancto, fides stabilis est, additamēto enim opus nō habet. Spem autē eam manere dicit quæ est nō eorum quæ uidemus. Charitas uero ideo maior est oīmbus: quia q diligit & credit & sperat
x ¶Spes/charitas tria hęc: maior autem horū est charitas. Omne qđ speramus credimus, nō omne qđ credimus speramus.

Ca. XIIII
Sectemini charitatē. Oīm conatu ipsam sequimini: qa in uestra est potestate.
z ¶Emulamini spiritalia ⁊c. Et spiritalia dona æmulari uos ac ꝯgrere nō ꝓhibeo, sed ut magis ꝓficiatis exhortor. a ¶Qui em̄ loquit lingua ⁊c. Nemo per auditū auriū de his quæ dicūt accipit intellectū nisi de⁹, & qui interpretādi donū accepit, uel q eiusdē est linguæ. b ¶Spiritus autē loquit mysteria. Iterū linguā significat. c ¶Mā q ꝓphetat ⁊c. Notandū qm̄ ꝓphetiā doctrinā dicit: exposuit q̄t modis intelligēda sit ꝓphetia. Quicūq; hāc habet, ꝓpheta esse cēsend⁹ est. d ¶Volo aūt oēs vos loq ⁊c. Hoc qdē uolo, sed illud malo: hoc nō ꝓhibeo, illud exhortor. e ¶Mā maior ē q ꝓphetat. Quia & hoc magnū op⁹ ē charitatis p q̄ multi ꝓficiūt. f ¶Q̄; q loqt linguis. Q̄d uos præcipuū existimatis. ¶Nisi forte ut ecclia ędificatio. accipiat. Si interpretet æqualis esse poterit prophetāti. g ¶Nūc aūt frēs ⁊c. Suū illis ꝓponit exēplū: erit uobis sola admiratio nō ꝓfect⁹, nisi uobis aut iterpreter aut plana faciā legis occulta quæ noui, aut ꝓphetias exponā, aut uos moralib⁹ doceā institutis. b ¶Tñ ea q̄ sine aīa sunt ⁊c. Cū hæc inanimātia nisi distinctionē habeāt non possunt reddere cantilenā & ut superflua respuunt, quāto magis uobis q spiritalis estis, suauitas non aures debet mulcere sed mentes. i ¶Etenim si incertā vocem det tuba quis parabit ⁊c. Si uox tubæ incerta fuerit utrū

E

solēnitatis an belli sit nemo pugnabit:ita ergo & ueſter intelligēdus est sermo ut possit ad spiritale prælīū christi milites præpare. a ¶Eritis eī in aera loquentes tā multa ꝛc̄. Etiā si tā multa loq̄mini ut genera sunt linguarum: quid ꝓderit cū omnia in aera soluant & nulli proficiāt: mā nō introibit spūs sapiētiæ. s ¶In lege scriptū est:qm̄ in alīs linguis ꝛc̄. Etiā hoc signū dabo ut ꝓ sanctos meos inusitato sermone loquar, & nec sic eloquentē intelligēt. t ¶Itaq; linguę in signū sunt nō fidelibus. Hic ostenditur crescēte fide, signa cessasse qn̄ infideliū causa danda esse, ꝓdicebat. v ¶Sed infidelibus. Vt ei⁹ saltem admiratione moueren̄. x ¶Prophetię autē nō infidelibus sed fidelib⁹. Maior est ergo & utilior quæ fidelib⁹ ꝓdest & semꝑ est opus. y ¶Si ergo cōueniat vniuersa ecclesia in vnū ꝛc̄. Hoc est si fieri pōt ut cōcederet uobis qui oēs hoc uultis. z ¶Intret ꝛ idiota aut infidelis. Idiotæ nup credētes dicunt hoc loco. a ¶Nōne dicēt qò insanitis. Sicut iudæi de apl̄is dixerūt: Hi pleni sunt musto. Aliter, sicut initio apl̄i qn̄ acceperūt spiritū sanctū uisi sunt quasi ebrij. b ¶Si aūt oēs ꝓphetēt ꝛc̄. Occulta etiā cordis ei⁹ manifesta fiūt. Qn̄ eius pulsatur cō scientia per doctrinā. c ¶Et ita cadēs in faciem adorabit deū ꝛc̄. Sicut Nabuchodonosor adorauit Danielē: Vere deus uester ipse est deus: postꝙ somniū quod oblitus fuerat & interpretatio/nem eius audisset. d ¶Quid ergo est fratres. Quid ergo est faciendū, uel quid deniemus esse tenendū. e ¶Cum conuenitis/ vnusquisq; vestrū psalmū habet ꝛc̄. Hoc est intelligit psalmum. f ¶Apocalypsim habet/linguā habet/ interp̄tationē habet. Reuelationē aliquā mysteriorum,quod intelligitur reuelatio. g ¶Omnia ad ędificationē fiant. Nihil sit in uobis quod non uos alterutrum ædificet. h ¶Siue lingua quis loquitur ſm duos aut multum tres ꝛ per partes ꝛ vnus interpꝛetet. Hoc est uicissim prophetantes dicant,& unus paulatim interpretetur. i ¶Si autem non fuerit interpres/ taceat in ecclesia: sibi autem loquatur ꝛ deo. Sua consciētia & dei teneat eum gratiam hanc habere. k ¶Prophetę duo aut tres dicant ꝛ cęteri dīudicent. Qꝛ si alī reuelatum fuerit sedenti/prior taceat. Potestis eī ꝛc̄. Non stantibus sed ꝓphetis sedentibus. l ¶Et spiritus prophetarū prophetis subiectus est. Non est enim dissensionis deus sed pacis. Siue gratia spiritus alteri ,ꝓphetæ cōsentit,ut alterutrū sibi cedāt: siue spiritum humilitatis & charitatis debent habere prophetæ. Quia deꝰ q ī ipsis est,nō est deꝰ dissensiōis neq; supbiæ. Itē hoc alt:qa in quo est spūs ꝓphetiæ, ipse alīs ꝓphetis ꝓ societatē

F

b ¶Et nihil sine voce est. Nihil sine uoce linguā habēs. c ¶Si ꝙ nesciero ꝛc̄. Omnis sermo q nō itelligit, barbar⁹ iudicat. d ¶Et q̄ loqt̄ mihi barbarus. sic ꝛ vos ꝛc̄. Qm̄ spūalia dona sectamini,illa magis quærite quæ ædificent auditores. e ¶Et ideo qui loquit̄ lingua/oret vt interpꝛetet. Oratio hoc loco oris elocutio itelligit. Sic ergo loquatur,ut gratiæ uerba quæ dicit,possint intelligi:sive oret,ut illi iterpretādi gratia donetur. f ¶Nam si oē lingua spiritus meus oꝛat. Hoc dicit: qm̄ si quis incognitis alīs linguis loquat̄,mēs ei⁹, nō ipsi efficit̄ sine fructu,sed audiēti:qcqd eī dicit̄ ignorat. Itē si lingua dicam,non ego loq̄r,sed spūs,qui in me est. Si aūt ad orationē reqrat̄ spūs,sermo nō intelligēd⁹ est. qui nōnunq̄ mentē alia cogitantē præcat̄. g ¶Mens aūt mea sine fructu ē ꝛc̄. Qui nō intelligo qd̄ loquor. h ¶Orabo spiritu ꝛc̄. Qui eī interpretat̄, necesse est ut ante intelligat qd̄ alīs est dicturus. Item sic est loquendum ut intelligāt alī. i ¶Cęterū si bñdixeris spū. Bñdicit̄ oīne qd̄ uere & sc̄m deū dicit̄. k ¶Quis supplet locū idiotę. Laicū significat q nullo gradu eccl̄iastico fungit̄. Aliter. Inanitatē sciētiæ in corde ignari qs implet. l ¶Quō dicit amē sup tuā bñdictionē ꝛc̄. Quō tuæ phibet bñdictiōi testimoniū uel cōsensum. m ¶Nā tu quidē bene gratias agis ꝛc̄. Quod supius dixerat,omni bñdicas, hic ipsū exponit. n ¶Gratias ago deo meo ꝙ oīm vestrū linguis loquor. Ne putetis me hāc q̄q gratiā nō habere,& uos ideo ꝓhibere, & idcirco nō loq. o ¶Sed in ecclesia volo q̄nq; verba sensu meo loq̄. Sed malo ꝓpauca ad ꝓfectū loq,quā multa quæ nulli ꝓficiāt. Quidā sane quærūt quæ sunt q̄nq; uerba:a qbus ecōtrario,quæ sint decē milia est quærendū. p ¶Ut alios instruā ꝛc̄. Id est proprio intellectu & simplici rōne. q ¶Frēs nolite pueri effici sensib⁹. Scire debetis q̄diu futuræ sunt linguæ,uel q̄re sint datæ. r ¶Sed malicia paruuli estote ꝛc̄. Malicia debetis paruuli esse nō sensu:simul ostendit neminē nisi paruulū malicia,sensu esse ꝓfectū. Quia in maliuolā ani

Sap,1.a

Dañ.2.c

Act.2.b

A p societatē gratiæ subiect⁹ est: in q̄ nō emulat alterū pphetare cū ei fuerit reuelatū. a ¶Sicut ꝛ in omnibus eccle/sijs. Sic est ubiq; ne noui aliq̄d me uobis imperare putetis. b ¶Mulieres in ecclesijs taceant ꝛc. Quia contra ordinem est naturæ uel legis, ut in cōuentu uirorum fœminæ loquant. Quærit ergo quō alibi dicat, mulieres docere prudentiā & castitatē debere. Sed hoc in sexu suo: sed & hic designat locū, ubi taceāt. alibi eis loqui pmisit, sicut & lex dicit:

c ¶Si q̄d autē uolūt discere. Quia & uir prius factus est, & Sara dñm uocabat abrahā. d ¶Domi uiros interrogēt ꝛc. Ne uideret eas etiā discere uetuisse, domi illas hoc q̄t publice nō decebat, facere debere præcepit. e ¶An a uobis sermo dei processit ꝛc. Nunq̄d doctrina christi aut ex uobis est, aut apud uos remansit. De scientia similiter est dicēdum.

f ¶Si quis videt pro/pheta esse ꝛc. Hoc probatis uerū prophetā, si ista cognouerit dñi mandata esse q̄ dico: si qs aūt ignorat hæc,

B ignorabit & a nobis, & a dño dicēte eis: qui se in eius noie prophetasse dicebant, nescio uos. g ¶Itaq; frēs emulamini pphetare ꝛ linguis nolite prohibere. Illud sectamini, hoc prohibere nolite. h ¶Oia aūt honeste ꝛ fm ordinē fiāt. Nihil puerso ordie aut p cōtētionem uel inanem gloriam faciatis.

a Non em̄ est dissensionis deus, sed pacis: sicūt & in om-
b nibus ecclesijs sc̄ōr̄ doceo. Mulieres in ecclesijs taceāt.
Nō em̄ pmittit eis loq, sed subditas esse: sicut & lex di-
c cit. Si q̄d aūt uolūt discere: domi uiros suos interrogēt.
e Turpe est em̄ mulieri loq in ecclesia. An a uobis uerbū
f dei pcessit: aut in uos solos puenit? Si qs uidet ppheta
esse, aut spūalis: cognoscat quæ scribo uobis: q̄a dñi sūt
s mādata. Si qs aūt ignorat ignorabit. Itaq; frēs æmula-
b mini pphetare: & loq linguis nolite prohibere. Omniā
autē honeste & sc̄d'm ordinē fiāt in uobis. Ca. XV

i k l m n o p q r s t v NOtū aūt uobis facio frēs euāgeliū q̄d' p̄dicaui uobis: q̄d' & accepistis: in q̄uo statis: p q̄d' & saluamini: q̄ua ratiōe p̄dicauerim uobis, si tenetis: nisi frustra credidistis. Trādidi em̄ uobis in primis q̄d' & accepi: q̄m christus mortuus est pro pctis nostris secundū scripturas: & q̄a sepult⁹ est: & q̄uia resurrexit tertia die secūdū scripturas: & quia uisus est cephe: & post hoc undecim. Deinde uisus est plus q̄ qngētis fratrib⁹ simul: ex qb⁹ multi manēt usq; adhuc: q̄dā aūt dormierūt. Deinde uisus est iacobo: deinde apl̄is oibus. Nouissime aūt omniū tanq; abortiuo uisus est & mihi. Ego

B ém̄ sum minim⁹ apl̄orū, qui nō sum dignus uocari apl̄s
qm̄ psecutus sum ecclesiā dei. Gratia aūt dei sum id q̄d'
f sum: & gratia ei⁹ in me uacua nō fuit, sed abundāti⁹ illis
g b oibus laboraui. Non ego aūt, sed gratia dei mecū. Siue
i em̄ ego siue illi, sic prædicauim⁹ & sic credidistis. Si aūt
k christus prædicat' q̄d' resurrexit a mortuis: q̄uō q̄dā dicūt in uobis q̄m resurrectio mortuorū nō est? Si aūt re
l surrectio mortuorum non est: nec; christus resurrexit.

Si autē

NOtū aūt vobis facio frēs euāgeliū ꝛc. Ca. XV Incipit causa resurrectiōis. Inter cætera, q̄dā corinthiorū etiā resurrectionē carnis ausi fuerāt ex ueteris sciētiæ præsumptiōe negare: q hic ab apl̄o arguūt. k ¶Nō ꝛ accepistis. Ne illi hoc nō credidisse uiderent: uel oēs creditū respuisse. l ¶In q̄ statis ꝛc. In cui⁹ doctrina statis, & p q̄d' salutē speratis: & in præsenti de diuersis infirmitatibus sæpe saluamini. m ¶Qua rōne p̄dicauerim. Tota ratio prædicationis nostræ hæc est, ut resurrectionē credatis: hoc est em̄ primū omniū qui christo deseruiunt: alioq̄n supflu⁹ ois labor ē orationū ieiuniorūq;, quē in hac uita patimini, cū uobis hic pspera uel aduersa cū infidelibus esse cōmunia uideant: sicut & ipsi solent pagani pponere: quid ab illis amplius habemus, & uerū est: Si horū laborum præmiū in uita alia nō habemus, peiores illis sumus: quia illi uel in præsenti uoluptatū & luxuriæ consolationem habere uidentur.

n ¶Si tenetis nisi frustra credidistis. Si fidei uestræ & laboris præmium non speratis, superfluū hæc credidistis.

o ¶Tradidi em̄ vobis in primis. In primordio siue maxime. p ¶Quod ꝛ accepi. Vel a lege uel a prioribus, siue q reuelatiōnē christi. q ¶Om̄ christus mortuus est pro pctis nostris fm scripturas. Posset quidē apl̄is prædicāti/rū, siue apl̄is q̄s extra duodecī ad p̄dicādū misit. s ¶Novissime autē omniū. Ne putarēt eū audita potiꝰ q̄ uisa narrare. t ¶Tanq; oīm abortiuo. De cui⁹ uita desperatū est. b ¶Visus est ꝛ mihi. In uia scilicet uel in tēplo. c ¶Ego em̄ sum minim⁹ apl̄oꝝ. Minim⁹ tpe, nō labore. v ¶Qui nō sum dign⁹ ꝛc. Fili peccasti ne adijcias iterū, sed & de pristinis deprecare. Vñ & p Esaiā dñs dicit: Ego sum q deleo iniqtates tuas: & nō memorabor, tu aūt memorare. Mellius est em̄ dimissa recordari peccata, q̄ detēta obliuiscī. e ¶Gra dei sum id q̄ō sum ꝛc. Non fuit sine fructu, sicut ille q talentū dñi defodit in terrā. f ¶Sed abūdātius illis oīb⁹ laboraui. Quia illis diuti⁹. g ¶Nō ego aūt ꝛc. Non ex me sed gra dei: nec se sine gra dicit in euāgelio laborasse ne cōtra illud q̄d' superi⁹ dixerat sibi aliq̄d dari uideret, nec gratiā sine se ut liberū seruaret arbitriū. b ¶Sive em̄ ego ꝛc. Vñ igit & nos sic prædicauim⁹ & uos similr credidistis: q̄a christ⁹ idcirco surrexit prim⁹, ut uiā resurrectionis apiret: hoc illis cōmēorat, ut illi q̄d' cōsequēs ē negare nō possint. i ¶Si aūt christ⁹ p̄dicat' ꝛc. Quæ cōsequētia rōnis. Iā em̄ hoc ipsū resurrectio ē q̄d' christ⁹ a mortuis resurrexit. k ¶Quō q̄dā dicūt ꝛc. Alterę ex altō pēdet: aut utrūq; negare aut utrūq; necesse ē cōfiteri. l ¶Nec; christ⁹ resurrexit. Cæterę rei nō futuræ exēplū dare nō debuit.

Si autē

Esa.53.c

Oseo.6.a

Luc.24.c

Ecci.12.a

Esa.43.d

Matth.25.c

C a ¶Si autē christus nō resurrexit/inanis est p;ēdicatio no/
stra ;c. Ergo & nos sine causa hæc prædicauim⁹/si uere nō
resurrexit,& uos in illū frustra credidistis. Quidā hæreti
ci aniæ resurrectionē uolūt assignare nō carnis,sed resur/
gere nō dicit nisi qđ cecidit & resurgit: ergo neq; anima
morte cecidit,neq; sē/
per iacuit corp⁹:alio/
qn surgere magis q̄
resurgere diceretur.
b ¶Inuenimur aūt ;
falsi testes dei ;c. Non
solū uani sed etiā falsi
cōtra deū inuenimur
extitisse:si qdē mortui
nō resurgūt. c ¶Nā
si mo;tui non resurgūt
;c. Sed qm̄ de illo ne/
mo dubitat:& de no/
bis nemo dubitet.
d ¶Qđ si ch;ist⁹ nō re
surrexit ;c. Si mētit⁹ ē
se post triduū resur/
recturū,mētit⁹ est etiā
se peccata dimittere.
Aut ita:oēs in resur/
rectiōe eius baptiça/
mur ut nostra pecca/
ta diluant. Si ergo nō
resurrexit, nec nobis
remissa sunt peccata.
e ¶Ergo ; qui dor/
mierūt in ch;isto perie
rūt. Maxime de his di
D cit,q pro christo sunt
mortui: sine causa em̄
hanc uitā p̄diderūt si
aliam nō habebunt.
f ¶Si in hac uita tan
tū in ch;isto sperantes
sumus: miserabiliores
sumus oībus hoībus.
Illi em̄ uel in præsenti
glorianť: nos aūt hic tribulatiōes quotidie sustinemus.
g ¶Nunc autē ch;istus resurrexit a mo;tuis. Quod apud
oēs est certū: qa in primis probatū est. h ¶P;imitię dor
mientiū. Quia primus in incorruptiōe surrexit. Si ergo ca
put resurrexit, necesse est etiā ut cætera mēbra sequanť.
i ¶Quoniāquidē per hominem mo;s ;c. Sicut per adam
mors intrauit, quia primus ipse est mortuus: ita per chri
stum resurrectio, quia primus resurrexit. Et sicut ille mo
rientium forma est, ita & iste resurgentiū. Aliter: spem re/
surrectionis uolens ostendere hoc dicit: sicut in adā mor
tales sumus: sic & in christo immortales erimus. k ¶Et
sicut in adam omnes mo;imur/ita ; in ch;isto omnes viuifi/
cabunť. Omnes qdē resurgēt, sed soli hi uiuificabunť in
christo, qui christi merebunť copulari corpore. Item de
cōmuni morte & de communi resurrectione dicit.
l ¶Unusquisq; autē in suo o;dine. Tēporis uel honoris.
m ¶P;imitię ch;istus ;c. deinde finis ;c. Tūc erit finis om
niū etiā mortis, cum uniuersū resurgent. n ¶Cum tra/
diderit regnū deo ; patri. Regnū scilicet humani generis.
Sc̄d'm Petri epistolā & Apocalypsim Iohānis, patri tradē
dū asserit esse per filiū: ut ibi regnet deus per gloriā, ubi
p uitia diabolus ante regnabat. Deo & patri. Deo sc̄d'm
humanitatē, patri sc̄d'm deitatē. Hoc loco calūniari solent
Arriani dicētes minorē esse filiū. Si em̄ tradet, inquiunt,
patri regnū: ipse utiq; iam regnare desinet. Quibus pri/
mo dicendū est: quia hic nō de trinitatis substātia, sed de
resurrectione tractabat, quā christi resurrectione confir/
mat. Ergo sc̄d'm substantiam eius loquitur qui a mor/
tuis resurrexit. Si tñ ideo christus non regnabit: quia re/
gnū traditurus est patri: ergo nec pater regnarat anteq; ei
tradať a filio. Si aūt pater nō tunc primū regnauit q̄uis
tunc suscipiat regnū, nec filius illum q̄uis tradere uidea
tur amittit. Aliter. In hoc deo patri christus regnū tra/
dit: quoniā nemo potest ad patrē uenire nisi credíderit in
christo, sicut ipse in euangelio dicit: Nemo uenit ad patrē Ioh.14.a
nisi p me. o ¶Cū euacuauerit oēm p;incipatū ;c. Euacu
atis p;ctis, euacuabūť
a nobis oēs cōtrariæ
ptātes: ab eo qđ nobis
se sequētibus princi/
pantur potestate qua
nos uicerant. Virtus
em̄ eorū nostra pecca
ta sunt. p ¶Oportet
em̄ illū regnare donec
ponat. Cum omnib⁹
scilicet suis. Donec,
nō semp finē signifi/
cat: sicut est illud: Ego
de⁹ uester donec sene
scatis, & cætera talia.
Aliter. Oportet inqt
regnare oīb⁹ christū
donec inimicos & in
se īcredulos, subiiciat
sibi & patri. Nō ē aūt
una subiectio: nā iu/
st⁹ ad se fide & credu
litate uenientes subiji/
cit. Infideles autem &
īpios destruēs, subiu/
gabit æterno suppli/
cio deputādos.
q ¶Omnes inimicos
sub pedibus eius. Qñ
alij uolūtate, alij crūt
necessitate subiecti.
r ¶Nouissima autem
inimica destruet mors
;c. Diabolus qui in
Apocalypsi peccatū
& mors appellať: qa
auctor est peccati &
mortis. s ¶P;æter eum qui subiecit omnia. Caute Apo
stolus dicit filio qui deo patri subiecit omnia, cuncta esse
subiecta: ne & ipsum simul cum omnibus quæ subie/
cta sunt, credamus esse subiectum: quoniam a dextris
patris sedet: æquali potestate cum patre iudicaturus.
t ¶Cum autem subiecta fuerint illi omnia. Hic quoq; Ar/
riani ita calūniantur, ut dicant, quia post resurrectionem
omniū & finē: erit filius patri subiectus, ut minor scilicet
maiori. Quibus respondendū est: Subiectionē non sem/
per ad diminutionē honoris pertinere, sed etiam ad cha/
ritatis officiū: maxime cū & spiritus prophetarū prophe
tis dicať esse subiectus: ut nō sit deus ibi dissensionis sed
pacis. Et ipse dñs Ioseph ac Mariæ scribitur fuisse subie/ Lu.2.g
ctus. Multi sane de hoc capťo diuersa senserūt. Nā qdā di
cūt, sicut in suis esuriētib⁹ esurijt uel cibať, ita & in eccliā
quæ est corp⁹ ei⁹ ipse subijciť. Alij aiūt qđ ipsa humana
natura quā induit, in gratiarūactionem semper sit subie
cta diuinitati: cui secum unum faciendo omnia subiece/
rit. Multi etiā alia & diuersa dicunt, quæ inferere & enu/
merare, prolixū est. v ¶Ut sit de⁹ oīa in oīb⁹. Tūc de⁹ oīa
in oīb⁹ erit, cū euacuata morte, & oīmi malicia uel errore
destructo, solus regnabit in cūctis. x ¶Alioqn qđ faciēt
q̄ baptiçanť p mo;tuis. Quicūq; baptiçati sum⁹ in chri/
sto, in morte ipsi⁹ baptiçati sumus: id est iā q̄si cōmortui
cū illo sumus. Quid ergo p̄dest nos huic mūdo mori: si
hūc cōtēptū uoluptatū uita nō sequiť æterna: Itē hoc est
qđ dicit: qa nō solū p̄pter remissionē p̄cō; baptiçāť sed
& p̄pter resurrectionē carnis nr̄æ. Carnē aūt nostrā mor/
tuā appellat qm̄ hac morte ania nō moriť. Vñ increpādo
ait: Aut qđ facient q̄ baptiçanť p mortuis si oīno mortui
nō resurgūt, id ē qđ baptiçari op⁹ ē carnē si nō resurgat

Si omnino

Si omnino

a Si aūtē christus nō resurrexit: inanis est prædicatio no/
b stra: inanis est & fides uestra. Inuenimur aūt & falsi te/
stes dei: qm̄ testimoniū diximus aduersus deū, qđ suſci
tauerit christū: quē nō suscitauit, si mortui nō resurgūt.
c Nā si mortui nō resurgūt, neq; christus resurrexit. Q;
d si christus nō resurrexit, uana est fides uestra. Adhuc em̄
e estis in peccatis uestris. Ergo & q dormierūt in christo,
f perierūt. Si in hac uita tm̄ in christo sperātes sumus: mi
g serabiliores sumus omnib⁹ hoibus. Nunc aūtē christus
b resurrexit a mortuis primitiæ dormiēntiū: qm̄quidē per
i hominē mors, & p hominē resurrectio mortuo;. Et si/
k cūt in adā oēs moriunť, ita & in christo oēs uiuificabun
l m tur. Vnusquisq; aūt in suo ordine, primitiæ christus: de/
inde hi qui sunt christi: q in aduētu eius crediderūt. De/
n o inde finis: cū trādiderit regnū deo & patri: cū euacuaue
p rit oēm principatū & potestatē & uirtutē. Oportet aūt
q illū regnare, donec ponat oēs inimicos sub pedib⁹ eius.
r Nouissime aūtē inimica destruet mors. Omnia em̄ sub
s iecit sub pedibus eius. Cū autem dicat, omnia subiecta
t sunt ei, sine dubio prætęr eū qui subiecit ei oīmia. Cū au
tem subiecta fuerint illi omnia: tunc & ipse filius subie/
v ctus erit illi q subiecit sibi oīmia: ut sit deus oīmia in om/
r nibus: Aliōquin qđ faciēt qui baptiçanť pro mortuis:

A a ¶Si omnino mortui non resurgũt vt quid ꝛ baptiçantur ꝓ illis ꝛc. Si nihil esset in futuro nõ eram⁹ tã stulti ut tãtas tribulationes ꝓ illis pateremur. b ¶Quotidie moꝛioꝛ. Semp paratus ad mortẽ,& quotidie expecto me pro uestra gloria moriturũ. c ¶Per gloriam vestram fratres. Per,nõ semp significatio iuramẽti est. Nã si dicã per puerũ misi, nõ statim ꝓ puerũ iurasse recte putabor. d ¶Quam habeo in chriſto ieſu dño noſtro. Ego habeo mercedẽ laborũ in uobis: etiã si uos proficere nolueritis. e ¶Si ẽm homĩ ad beſtias pugnaui epheſi: quid mihi ꝓdeſt,ſi moꝛtui nõ reſurgũt: Si nihil remuneratiõis a deo pro hoc certamine ſpero, quare pugnaui, ut hominibus forte placerẽ? Aliter. Hic beſtias eos cõmemorat qui epheſi ſeditionẽ aduerſus eum mouerãt populare propter Dianæ idolũ, cuius culturã prædicatione aplica deſtruebat. Qd' autẽ B manifeſte cõſtet, beſtias cũ qbus pugnauit Apls, aduerſarios homines debere ĩtelligi: idẽ in alia epla memorat dicẽs: Et liberatus ſum de ore leonis. In quo oſtendit ſe ſæuitiã Neronis euaſiſſe qñ prima uice Rhomã uinctus deduct⁹ eſt. Dicẽs uero quid mihi prodeſt ſi mortui nõ reſurgũt: illorũ dogma deſtruit, q̃ dicũt ante corpora anĩas in cœlo factas, actũ quendã ꝓpriæ cõuerſationis habuiſſe. Aliter. Multa dicuntur in epiſtolis quæ in actib⁹ nõ cõtinent: & multa in actib⁹ quæ in epiſtolis nõ ſcribunt. Per allegoriã autẽ beſtiæ poſſunt intelligi aduerſariæ poteſtates: ſicut ait in pſalmo: Ne tradas beſtijs animas confitentes tibi: ad quas hic dicit ſe pugnaſſe.

2. Timo. 4. d

1. Cor. 15. c

Pſ. 73. d

a Si ōmnino mortui nō reſurgunt: ut quid & baptiçãtur
b pro illis? Vt quid & nos periclitamur omni hora. Quō-
c tidie morior? propter ũeſtrã gloriã fratres qũam habeo
e in chriſto ieſu dño noſtro. Si ſecũdũ hominẽ ad be-
ſtias pugnaui epheſi: quid mihi prodeſt, ſi mortui non
f reſurgunt? Manducemũs & bibamus, cras enim morie-
g h mur. Nolite ſeduci. Corrũmpũt mores bonos colloqa
i k l mala. Euigilatẽ iuſti: & nolite peccare. Ignōrantiã enim
m dei qdã habẽt. Ad reuerentiã uobis loquor. Sed dicẽt
n aliq̃s: Quō rẽſurgẽt mortui? Quali aũt corpore ueniẽt?
o Inſipiẽs tũ, qd' ſeminas nõ uiuificat: niſi prius moriat.
p Et qũid ſeminas? Nõ corpus quod futurũ eſt ſeminas:
ſed nudũ granum, utputa, tritici: aut alicuius cæterorũ.
q r Deus autẽ dat illi corpus ſicut uult: & unicũiq; ſeminũ
s propriũ corpus. Non ōmnis caro eadem caro, ſed alia
t hominũ, alia pecorum, alia ũolucrum, alia autẽ piſciũ.
u Et cōrpora cœleſtia & corpora terreſtria. Sed aliã quidẽ
cœleſtium gloria: alia autẽ terreſtriũ. Alia claritas ſolis:
y alia claritas lunæ: & alia claritas ſtellarum. Stella ẽnim a
ſtella differt in claritate: ſic & reſurrectio mortuorum.
z a Seminatũr in corruptione: ſurget in incorruptione. Sẽ-
b minat' in ignobilitate, ſurgẽt in gloria. Seminatũr in in-
c d e firmitate: ſurgẽt in uirtute. Seminatũr corpus animale,
ſurget corpus ſpirituale. Si eſt corp⁹ animale, eſt & ſpirituale: ſicut ſcriptum eſt.

Factus eſt

C

D

g ¶Manducemus ꝛ bibam⁹: cras eñ moꝛiemur. Increpat exẽplo ꝓphetæ gulæ deditos, deſperatiõe futuroꝝ, cuius rei crimẽ negat' eis remitti q̃aduſq; morianť. g ¶Nolite ſeduci. Ab his qui talia loquũtur. b ¶Coꝛrumpunt moꝛes bonos colloquia mala. Ne dicerent, ergo tales nos iudicas q facile ſeducamur? nõ inqt de uobis timeo ſed de illoꝝ cõuerſatione formido: ſed quõ mala colloqa bonos mores corrũpunt: ita ecõtrario bona colloqa, malos mores ædificãt. i ¶Euigilate iuſti ꝛ nolite peccare. Ille iuſtus ẽ q nõ peccat. k ¶Ignoꝛãtiã eñ dei q̃dã habẽt. Ignorãt uirtutẽ dei, q eũ putãt ſuſcitare nõ poſſe, potentiã eius ex ſua imbecillitate cẽſentes. l ¶Ad reuerentiã vobis loquoꝛ. Vt erubeſcatis uos his ſermonib⁹ tanq̃ adhuc parũulos eruditi. m ¶Sed dicet aliq̃s. Ipſe ſibi ex cõtradicẽtiũ pſona ꝓponit. Aliter. Præclarũ hoc loco Apls de reſurrectiõe carnis, frumẽtorũ ſumit exẽplũ. Quorũ ſemẽ cũ nudũ ſeratur, nõ ita ut terræ mãdať renaſciť, ſed ſicut in principio ſecũm ordinẽ unicuiq; ſeminũ quale corpus de⁹ eſſe præcepit: & quẽadmodũ iuſſit terrã ꝓducere ordinatione ſua, durat & ꝓmanet: Ita & unicuiq; hominũ carnẽ quã unicuiq; initio naſcẽdi ſpecialiter tribuit, in reſurrectione reſtituet. Dicẽdo aũt dat illi corpus ſicut uoluit & nõ ſicut uult, oſtẽdit a principio conſtitutionẽ dei ĩmutabilẽ ꝓmanere. n ¶Quõ reſurgẽt moꝛtui ꝛc. Multi ſolẽt ꝓponere utrũ debilia corpora ut ſunt defuncta reſurgãt. Quib⁹ rñdendũ eſt in reſurrectiõe nõ debilitatis uitiũ ſed ĩtegritatẽ repari naturæ. Nunq̃ eñ tã debile eſt corp⁹ q̃ cũ fuerit in pulueré reſolutũ. Qui ergo creditur totũ reddere cur exꝑte repare dubiteť, hoc ẽ, uerbi gra, cur nõ reddat oculos q totũ reſtituet corp⁹. o ¶Inſipiẽs tu qõ ſeminas nõ viuificať niſi ꝓꝛ⁹ moꝛtať. Qui etiã naturalibus exẽplis edocere debueras ad huc diuinis ꝓmiſſionib⁹ infidelis exiſtis. p ¶Et qõ ſeminas nõ coꝛpus qõ futurum eſt ſed nudũ granũ ꝛc. Sicut de grano reſurgit fœcundior cũ granis ariſta: ita & corruptibile corpus in gloria reſurgit cũ augmẽto. q ¶Deus aũt dat illi coꝛpus ꝓut voluit. Sicut ab initio diſpoſuit, ut oĩa ſemina cũ putruerint in ampli⁹ reformentť. r ¶Et vnicuiq; ſeminũ ꝓꝛiũ coꝛpus. Attẽde qa ꝓpriũ corp⁹ dixerit nõ alienũ. s ¶Non oĩs caro eadẽ caro/ſed alia hominũ / alia pecoꝛũ. Cuius iuſſu in principio terra, tanta & tã diuerſa corpora animata quæ nõ accepat dedit, qd mirũ ſi ei⁹ iuſſu hominẽ reſtituat quẽ accepit? t ¶Alia volucrũ/ alia aũt piſcium. Simil'r & de aqs intellige, quæ tantã diuerſitatẽ uolucrũ & piſciũ ediderũt. v ¶Et coꝛpa cęleſtia ꝛ coꝛpa terreſtria. Qui talia fecit corpora elementorũ, cur non poſſit exiguũ corpus humanũ reficere? ꝓ ¶Sed alia q̃dẽ cęleſtiũ gloꝛia: alia aũt terreſtriũ ꝛc. Tota cõparatiõis huius diuerſitas ad hoc facit, ut credas unũ gen⁹ repare facile poſſe q tãta fecit ex nihilo. y ¶Stella eñ a ſtella differt in claritate/ſic ꝛ reſurrectio moꝛtuoꝝ. Stellarũ diuerſitati, iuſtorum differẽtiã cõparat: quos gradus uirtutũ in gloria, nõ peccata faciẽt eſſe diuerſos. Nã peccatorũ diuerſitas in cœlo nõ erit ſed in pœna. 3 ¶Seminať in coꝛruptiõe. Vt nec febres iam nec cætera corruptibilitatis genera patiantur. Aliter. Sanctis & peccatorib⁹ reſurrectio carnis cõmunis eſt: ſed ſanctorũ corpa æterna gloria ueſtient cũ incorruptione & immortalitate. a ¶Seminatur in ignobilitate. Quid tam ignobile q̃ cadauer? b ¶Surget in gloria. In gloria ſplendoris ut ſol. c ¶Seminať in infirmitate. Imbecillitatis humanæ. d ¶Surgit in virtute. In uirtute æternitatis. e ¶Seminať coꝛpus animale ꝛc. Hic animale eſt corp⁹ qa nõ ſemp habet ſpm̃ſctm̃. Tũc ꝙo ſp ma nebit in ſctis. Itẽ ſemiať corp⁹ aniale ſurgit corp⁹ ſpũale. Aliter. Animale corpus dicit qd' conditũ terræ corrũpiť. Spirituale uero qd' incorruptũ reſurgit, ut poſſit aera penetrare feſtinans ad cœlos. Primus adam ad hoc factus eſt, tantum ut uiueret. Nouiſſimus adam, id eſt chriſtus, ideo ſuſcepit hominem, ut uiuificaret.

Factus eſt

E

a ¶ Factus est primus homo adam in animā viuentē: nouissimus adam in spiritū viuificantē. Notandū quod cum duos adam dicit, eiusdem naturæ utroscp demonstrat. Quod cōtra Manichæos & Apollinaristas facit: qui negant a dei uerbo pfectū hominē esse susceptū. b ¶ Sed nō prius qđ spirituale est sed qđ aīale ⁊c. Primus hō de terra terrenus: secūdus hō de cēlo cēlestis ⁊c. Cœlestis dicit, qa nō humanæ fragilitatis ritu, sed diuinæ maiestatis nutu & cōceptꝰ ē & enixus: nā uscp adeo naturā nostrā habuit, ut secūdus adā dicat & hō. Aliter. Hic primū & secundū hominē, iuxta opera terrestrē & cœlestē dicit: Nam & christus scđm carnē, ex nostra massa fuit. c ¶ Et qualis cēlestis tales ⁊ cēlestes. Si ideo ut hæretici uolūt, nostri generis assumptꝰ homo non fuit: quia cœlestis dicitur: ergo nec isti naturæ nostræ sunt, qui cœlestes appellanē. Si uero de his nemo dubitat, nec de illis est ambigēdum. d ¶ Igitur sicut portauimus imaginem terreni ⁊c. Peccator, adæ imaginem portat: iustus uero imaginem christi. Ergo sicut portauimus ueterem hominē ante baptismū, ita & post baptismū portemus nouum.

F

e ¶ Hoc autē dico fratres, qz caro ⁊ sanguis regnū dei possidere nō possunt ⁊c. Frequēter scriptura carnem pro opibus nominat carnis ut ibi: Vos autē in carne nō estis, sed in spiritu. Aliter. Caro sicut est, regnū dei nō possidebit, nisi īmortalitate uestita.

f ¶ Ecce mysteriū vobis dico. Obscuritatē significat nominādo mysteriū. g ¶ Oēs quidē resurgemus/ sed nō omnes īmmutabimur. Omnes homines resurgēt: sed soli qui regnaturi sunt in gloria, mutabunē. Siue ita, resurgemus oēs q in aduētu christi mortui inueniemur. Non omnes īmutabunē qui in corpore sint reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriā consequētur. Aliter in quibusdā græcis codicibus habeē. Omnes em dormiemus, nō omnes īmutabimur. In alijs aūt: Omnes em non dormiemus, omnes autē īmutabimur. quod quadrat magis ad sensum Apostoli: qa hic sermo non de omnibus generaliter dicitur sed de solis sanctis. h ¶ In momēto in ictu oculi. Per ictū oculi, nimiā breuitatē uult significare momēti, ut quāta sit dei potētia ex resurrectiōis celeritate cognoscas. i ¶ In nouissima tuba ⁊c. Nouissima tuba, nouissimus aduentus intelligit christi: mortui autē uel peccatores intelligendi sunt: qui etiā uiuētes mortui esse dicunē, ut ad pœnam aut immortales, aut absq aliqua membrorū diminutione resurgant: uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit: & solos sanctos cū his qui uiui iusti inuēti fuerint in gloriā immutari. k ¶ Oportet em̄ corruptibile hoc. Necesse est fieri quod promissum est. l ¶ Induere incorruptelā ⁊c. Est quod induit, & est similiter indumētum. m ¶ Cum autē mortale hoc ⁊c. Absorpta est mors in victoria. Vt euacuatis causis mortis per diuinā uictoriā: sibi absorpta non appareat. n ¶ Ubi est mors victoria tua: Ubi est mors stimulus tuus? Propheta expsona iustorū loquit insultantium morti. o ¶ Stimulus autem mortis peccatū est. Sagittæ mortis peccatū, per qđ animæ iugulantur. p ¶ Virtus vero peccati lex. Dum fortius & maius fit p scientiam peccatum. q ¶ Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam ⁊c. Victoriam illius peccati in quo lex per carnalem nostrā uoluntatē fuerat infirmata, quam christus cruce & exēplo destruxit. r ¶ Itaqꝫ fratres mei dilecti. Redita resurrectionis ratione de qua hæsitabāt: hortaē eos in dei ope pmanere iā certos de retributiōe futura. s ¶ Stabiles estote ⁊ īmobiles abundantes in opere dñi ⁊c. Nemo uos de gradu spei futuræ ultra permoueat.

G

a Factūs est primus homo adam in animā uiuentem: no
b uissimus adam in spiritū uiuificantē. Sed nōn prius qđ
spirituale est, sed quod animale est: deinde quod spiri-
tuale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo
c de cœlo cœlestis. Qualis terrenus: tales & terreni. Et qūa
d lis cœlestis: tales & cœlestes. Igitūr sicut portauimus ima
e ginē terreni: portemus & imaginē cœlestis. Hoc aūtem
dico fratres: quia caro & sanguis regnum dei possidere
non possunt: neq; corruptio incorruptelam possidebit.
f Eccē mysterium uobis dico. Omnes qūidē resurgemus:
g sed nō omnes immutabimur. In mōmento, in ictu ocu
i li, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resur-
k gent incorrupti: & nos immutabimur. Oportet em̄ cor
l ruptibile hoc induere incorruptionē: & mortale hoc in-
m duere immortalitatē. Cum aūtē mortale hoc induerit
immortalitatē: tūc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta
n est mors in uictoria. Vbi est mors uictoria tua? Vbi est
o mors stimulus tuus? Stimulus aūtē mortis peccatū est:
p q uirtus uero peccati lex. Deo autem gratias qui dedit no
r bis uictoriā per dominū nostrū iesum christum. Itaq;
s fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles: abundā
tes in omni opere dñi, semp scientes quod labor uester
non est inanis in domino. Ca. XVI

t De collectis aūtē quæ fiunt in sanctos: sicut or-
v dinaui in ecclesijs galatiæ: ita & uos facite per
x unā sabbati. Vnusquisq; uestrū apud se repo-
nat, recondens quod ei bene placuerit: ut nō cum uene-
y ro tunc collectæ fiant. Cum aūtem præsens fuero, quos
pbaueritis p epistolas, hos mittā perferre gratiā uestrā
in hierusalē. Qz si dignū fuerit, ut ego eā, mecū ibūt. Ve
niā aūt ad uos, cū macedoniā ptrāsiero. Nā macedoniā
ptrāsibo. Apud uos autē forsitan manebo: uel etiā hye
mabo: ut uos me deducatis quocūq; iero. Nolo em̄ uos
modo in trāsitu uidere. Spero em̄ me aliquantulū tem-
poris manere apud uos: si dominus permiserit.

Permanebo

Ca. XVI

De collectis aūt q fiūt in sanctos/ sicut ordinaui ecclesijs Galatię: ita ⁊ vos facite. De sumptibus dicit, q p singulas ecclesias collecti, hierosolymā sanctis pauperibus mittebanē. v ¶ Per vnā sabbati. Vna sabbati, dñica dies est: sicut in euangelio dicit, dñm una sabbati surrexisse. x ¶ Unusquisq; vestrum apud se reponat/ recondens qđ ei bene placuerit: vt nō cū venero tūc collectę fiant. Vt paulatim reseruantes, non una hora grauari se putent: ut hilares datores diligantur a deo. y ¶ Cum autē pręsens fuero ⁊c. Uenīā aūt ad vos cū macedoniā ptransiero ⁊c. Quia ita se agūt macedones, ut nō sit necesse mihi apud eos diutiꝰ demorari: Apud uos aūt necesse ē ut maneā uel hyemē. Multa em̄ sūt quæ corrigāt in uobis: sicut medicꝰ ibi morā habet, ubi plures egrotāt.

Permanebo

A a ¶ Permanebo aũt epheſi vſq; ad pẽtecoſten: oſtiũ em̃ ꝛc. Ideo ibi permanebo, quia cum mihi euidens datus ſit aditus predicãdi, ſunt plurimi, qui reſiſtãt. b ¶ Si aũt venerit Timothe⁹: videte vt ſine timore ſit apud vos. Opus enim dñi operatur ſicut ego: ne quis illũ ergo ſpernat. Sine tribulationis formidine, uel etiam ueſtri contẽptu. c ¶ Deducite aũt illũ i pace vt veniat ad me Expecto enim illũ cuꝫ fratribus. Nihil admittẽtes, quod ad animæ eius faciat læſionem. d ¶ De apollo autẽ fratre vobis notum facio qm̃ multũ rogaui eũ vt veniret ad vos cũ fratrib⁹: ꝛ vtiq; nõ fuit volũtas, vt nũc veniret. Veniet autem cum ei vacuum ꝛc. Vigilate mentis oculis ad diaboli aſtutias, præcauẽdas. State, quia ſtãtib⁹ difficile ſomnus obrepit. e ¶ Viriliter agite Muliebris enim omis inconſtantia & uarietas indicatur. f ¶ Et cõfortamini, oĩa em̃ veſtra in charitate fiant. Vt ſit in ueſtra uirtute profectus, omnia non inanis gloriæ cauſa, ſed charitatis gratia facere feſtiate. g ¶ Obſecro autẽ vos fratres noſtis domum ſtephanę ꝛ fortunati ꝛ achaici quontã ſunt primitię achaię ꝛ in miniſteriũ ſctõꝝ ordinauerũt ſeipſos: vt ꝛ vos ſubditi ſitis eiuſmodi et omni cooperãti ꝛ laborãti. Gaudeo aũt in pñtia ſtephanę ꝛ fortunati ꝛ achaici: qm̃ id qđ nobis deerat: ipſi ſuppleuerunt. Quia præſentes ſũt apud uos, & in illis magnum poteſtis habere profectũ. Siue quia mihi uenerunt ꝓ uobis miniſtrare officium charitatis. h ¶ Refecerunt em̃ ꝛ meũ ſpi ꝛ veſtrum. Meũ ſpiritũ charitate pro uobis, ueſtrum pro mea læticia, refecerũt. i ¶ Cognoſcite ergo q eiuſmodi ſunt. Vnde & alibi ait: Cognoſcite eos qui ita ambulãt, ut habetis formã noſtrã. Hos cognoſcite, honorate cognoſcẽtes eorum ſtudiũ uel laborẽ. k ¶ Salutãt vos eccl'ię aſię. Salutant vos in dño multum aquila ꝛc. Domeſticam cõgregationem fraternitatis, eccleſiam nominauit. l ¶ Salutatio mea manu pauli. Si quis non amat dominum noſtrum ieſum chriſtum ſit anathema. Sicut illis q eũ amãt redẽptio uẽtur⁹ eſt chriſtus. Ita & qui eũ non amãt anathema ſit, id eſt ut illos abominẽt & perdat. m ¶ Maranatha. Magis ſyrũ eſt cꝫ hebræũ, tametſi ex cõfinio utrarumcꝫ linguarum aliquid hebræũ ſonet. Et interpretatur dñs noſter uenit. n ¶ Gratia domini noſtri vobiſcũ. Propriæ manus conſueta ſubſcriptio. o ¶ Charitas mea cum omnibus vobis. Vt quomodo uos ego diligo, ita & in chriſto inuicem diligatis. p ¶ In chriſto ieſu. Non ſecũdũ ſæculi charitatem. q ¶ Amen. Confirmatio eſt benedictionis hic ſermo, ſicut ſuperius ipſe demonſtrat: quomodo inquiens dicit amẽ ſuper tuam bẽedictionem ¶

Finis Epiſtolæ ad Corinthios primæ.

a Permanebo autem epheſi uſq; ad pentecoſten. Oſtiũ em̃ mihi apertũ ẽ magnũ & euidẽs, & aduerſarij multi
b Si aũt uenerit timothe⁹, uidete ut ſine timore ſit apud uos. Opus em̃ dñi opatur, ſicut & ego. Ne quis ergo illũ ſpernat. Dẽducite autẽ illũ in pace, ut ueniat ad me.
c Expecto em̃ illum cum fratrib⁹. De apõllo autem fratre uobis notũ facio, qm̃ multum rogaui eum, ut ueniret ad uos cũ fratrib⁹, & utiq; nõ fuit uoluntas eius, ut nunc ueniret. Veniet autẽ cum ei uacuum fuerit. Vi-
d f gilate, ſtate in fide, uiriliter ágite & cónfortamini, oĩa
g em̃ ueſtra in charitate fiant. Obſecrõ autẽ uos fratres, noſtis domũ ſtephanæ & fortunati & achaici: qm̃ ſunt primitiæ achaiæ, & in miniſterium ſanctorum ordinauerunt ſeipſos, ut & uos ſubditi ſitis eiuſmodi, & omni cooperãti & laborãti. Gaudeo autem in præſentia ſtephanæ & fortunati & achaici, quoniam id quod uobis
h deerat, ipſi ſuppleuerunt. Refecẽrunt em̃ & meũ ſpiri-
i tum & ueſtrum. Cõgnoſcite ergo que eiuſmodi ſunt.
k Salutãnt uos eccleſiæ aſiæ. Salutãt uos in dño multum aquila & priſca: cum domeſtica ſua eccleſia, apud quos & hoſpitor. Salutant uos oẽs fratres. Salutate inuicẽ in
l oſculo ſctõ. Salũtatio mea, manu pauli. Si qs nõ amat
m dñm noſtrum ieſum chriſtum, ſit anathema mãrana-
n tha. Gratiã dñi noſtri chriſti uobiſcum. Chãritas mea
o p cum omnibus uobis in chriſtõ ieſu. Amẽn.
q

Secunda epiſtola Pauli ad Corinthios.

r Paulus apoſtolus ieſu chriſti, per uoluntatẽ dei, & timõtheus frater
s ecclęſiæ dei, quæ eſt corinthi, cũ õmnibus
t ſanctis qui ſunt in uniuerſa achaia. Grã-
v tia uobis & pax a deo patre noſtro & domino ieſu chri
x ſto. Bẽedictus deus et pater domini noſtri ieſu chriſti
y pater miſericordiarum, & dẽus totius cõſolationis, qui
z a conſolatur nos in õmni tribulatione noſtra, ũt poſſi-
mus & ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt per exhortationem qua exhortamur & ipſi a deo. Qm̃ ſicut

Phil. 3. d

E quod deus

COMMENTARIA IN SECVNDAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

Paulꝰ apoſtolus chriſti ieſu. Quæritur in omnib⁹ epiſtolis contra uſum epiſtolarum, primũ ſuum nomẽ ponat, cui eorũ ad quos litteræ deſtinantur. Sed hoc ex authoritate apoſtolici ordinis, quia minoribus ſcripſit: ut etiã ſeculi iudices ſolent ad eos quos regunt, ſcripta dirigere. Per uolũtatẽ dei, id eſt non hominũ uolũtate. Si mihi uult oſtendere non ſine uoluntate patris ſe miſſũ a chriſto. s ¶ Et timotheus frater ꝛc. Non dixit paulus & timotheus, quia nõ ambo apoſtoli. Ad philippẽſes uero ubi nõ erat tãta authoritas neceſſaria, ſerui ambo ponuntur. t ¶ Cum oĩb⁹ ſanctis qui ꝛc. Hic ſancti pñt accipi ſacerdotes, q in prima ponuntur inuocãtes dñm: & ad philippẽſes cũ epiſcopis & diaconib⁹. Ideo autem poſtea nominãtur, ne parum intelligẽtes, eos prætermiſſos eſſe putarẽt. Cum ſint in eccleſia comprehenſi Achaiæ, cuiꝰ eſt metropolis Corinthus. v ¶ Gra vobis ꝛ pax a deo patre ꝛ domino ieſu chriſto. Hæc eſt ſolita ſalutatio. Hic gratias agit deo gaudens ſe ideo conſolari ut ipſi alios conſoletur. x ¶ Benedictus deus pater domini noſtri ieſu pater miſericordia. Quia ex ipſo eſt omnis miſericordia. y ¶ Et deꝰ totius cõſolationis qui conſolatur nos. Id eſt perfectæ conſolationis, quia non eſt minus tribulatione ſolatium. z ¶ In omni tribulatiõe noſtra. Id eſt nõ in aliquibus, ſed in oĩbus. a ¶ Et poſſimus ꝛ ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt: per exhortationem qua exhortamur ꝛ ipſi a deo. Id eſt propterea liberamur, ut & nos alios conſolari & de triſticia liberare poſſimus. Aut ita formam dat nobis alios conſolandi, ut per exhortationẽ qua ipſi a deo conſolamur: agnoſca mus

C quod deus timentium se neminem derelinquat: & multo magis in futuro remuneret, quos etiã in præsenti nõ deserit.
a ¶Quoniã sicut abundant passiones christi in nobis. Id est pro nobis christi. b ¶Ita et p christũ abũdat cõsolatio nostra. Vt Petrus est de carcere liberatus, & Paulus uisione domini & uoce confirmatus in templo.
c ¶Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione et salute.
Quia uos ad salutem hortamur: uel ut uobis exemplũ tolerãtiæ prebeamus. d ¶Quę operatur sufferentiam earundem passionum quas & nos patimur: vt spes nostra firma sit p vobis. Id est ideo libenter ut ipsa re confirmemini non pertimescere passiones, uel ut uos hortemur patienter ferre illa quæ ad præsentem consolationem ptinent & futurã.
e ¶Scientes quoniam sicut socij passionum estis, simul & consolationũ eritis. Id est hæc est spes nostra firma pro uobis.
f ¶Non enim volumus vos ignorare fratres de tribulatione nostra quę facta est i asia.
D Narrat suas passiões, ut illi se ad illarum comparationem paruа pati cognoscant, maxime cum illi talia patiantur, qui uice christi fuerant destinati. Sicut si quis discipul⁹ doleat sup iniuria sua, cũ audierit magistrũ maiora perpessum, consolatione accepta dolere desinit. g ¶Quoniam supra modũ grauati sumus. Supra uirtutem grauati põdere passionum.
h ¶Ita vt tederet nos viuere. Ita ut mori omni desyderio cupere/mus. i ¶Sed ipsi nobis responsum mortis habuimus: vt non simus fidentes in nos. Hoc est in nostra prudentia uel cautela. k ¶Sed in deo qui suscitauit mortuos. Ipsa mors docuit nos omne humanũ auxiliũ defecisse, & ab illo solo sperandũ esse remediũ: cui etiã possibile est mortuos suscitare. l ¶Qui de tãtis ꝑiculis eripuit nos & eruit adhuc in quẽ speram⁹ qm̃ liberauit nos. Scit se adhuc mlta passurũ qsperat se liberãdũ.
m ¶Adiuuãtibus vobis. Nisi laborãs nõ dicitur ab alio iuuari. n ¶Per oratiõnẽ p̃o nobis. Multũ ualet oratio totius ecclesiæ: quæ Petrũ de carcere liberauit. o ¶Vt ex multarũ ꝑsonis facierũ eius q̃ in nobis est donatiõis p multos gratię agunt deo p̃o nobis. Id est ut ex multorũ cõuentu, p eo quod uobis donamur, dño gratiæ referant: uel qa multis donati sumus, plures cõuertẽtes, p nos gratiã agũt.

a Quoniam sicut abundãt passiones christi in nobis: itã
b & per christum abundat consolatio nostra. Siue autẽ
c tribulamur pro uestra exhortatione & salute: siue cõsolamur pro uestra cõsolatione: siue exhortamur pro ue-
d stra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam
e earundem passionum quas & nos patimur: ut spes nostra firma sit pro uobis. Sciẽtes qm̃ sicut socij passio-
f num estis: sic eritis & consolationis: nõn enim uolumus
ignorare uos fratres de tribulatiõe nostra quæ facta est
g in asia: qm̃ suprã modũ grauati sumus supra uirtutem:
h itã ut tederet nos etiã uiuere. Sed ipsi in nobismetipsis
i respõsum mortis habuimus: ut nõ simus fidentes in no-
k bis: sed in deo qui suscitat mortuos: qui de tantis peri-
l culis nos eripuit & eruit, in quẽ speramus: qm̃ & adhuc
m eripiet adiuuantibus & uobis in oratione prõ nobis: ut
o ex multarũ personis facierũ eius quæ in nobis est do-
p nationis: per multos gratiæ agantur pro nobis. Nam
q gloria nostra hæc est testimonium cõscientiæ nostræ:
r s Quod in simplicitate cordis & synceritate dei: et nõn
t in sapientia carnali: sed in gratia dei conuersati sumus
ψ in hoc mundo: abundantius autem ad uos. Nõn enim
ꝓ alia scribimus uobis q̃ꝑ quæ legistis & cognouistis. Spe
ꝯ 3 ro autẽ quod usq; in finem cognoscetis: sicut & cogno-
a uistis nos ex parte: quia gloria uestra sumus sicut &
b c uos nostra: in die domini nostri iesu christi. Et hac con
v fidentia uolui prius uenire ad uos, ut secundã gratiam
haberetis: & per uos transirem in macedoniã: & iterum
a macedonia uenirem ad uos: & a uobis deduci in iu-
e dæam. Cum ergo hoc uoluissem: nũquid leuitate usus
f g b i sum? Aut quæ cogito, secundum carnem cogito: ut sit
apud me est & nõ est? Fidelis aũt deus: quia sermo nostер qui fuit apud uos: non est in illo, est & non: sed est
k in illo est. Dei enim filius iesus christus qui in uobis
per nos prædicatus est: per me & Siluanum & Timotheum non fuit in illo, est & non: sed est in illo fuit.

p ¶Nam gloria nostra hęc est. Ideo in ipsis passionibus gloriamur qm̃ consciẽtia nos minime reprehẽdit, eo quod gloriæ uel lucri causa docere uideamur. q ¶Testimoniũ cõscientię nostrę. Id est beati mundo corde, qm̃ ipsi deũ uidebunt. r ¶Quod in simplicitate & synceritate dei nõ est. Quõ de⁹ simplex est & syncerus. s ¶Non in sapientia carnali sed in gratia dei cõuersati sumus in mundo. Hoc nõ subdole uel astute docẽtes, ut sapiẽtia carnalis quæ mercede distrahit, sed gratis: sicut a deo accepimus, uel dei solius causa docemus. t ¶Abundantius autẽ ad vos. A quibus nec uictum qui nobis iure debeẽ accepimus. v ¶Nõ enĩ alia scribimus vobis. Non confundor, quia uos nostis certum esse quod dico.
x ¶Quã quę legistis & cognouistis. Id est quæ legistis in epistola, cognouistis in conscientia. y ¶Spero aũt q̃ vsq; in finem cognoscetis. Id est, certus sum meũ propositũ nõ mutari. z ¶Sicut et cognouistis ex parte nos Quia nõdũ finis est, cũ aũtuenerit ex itegro cognoscetis. a ¶Quia gloria vra nos sumus sicut et vos nostra.
Sic gloriantur discipuli de bono doctore, quõ & magister in bonis discipulis gloriat.
b ¶In die dñi nostri iesu christi. Quãdo et ueri magistri & boni discipuli probabũtur.
c ¶Et hac cõfidẽtia volui p̃ius venire ad vos. Id est quod nihil aliud uestrum q̃siui q̃ꝑ salutẽ. d ¶Vt secundam gratiã haberetis. &c. Quia primã in primo habuistis aduẽtu: uel ut gratiã secũdam præsentiæ meæ post literas haberetis.
e ¶Cũ ergo hoc uoluissem &c. Quia promissum non impleuerat, ne leuitatis accusaret se excusat. f ¶Aut q̃ cogito ꝑm carnẽ cogito. Id est secundũ carnalẽuoluntatẽ, carnale enim est aliquẽ nulla maiore causa existente nõ facere quæ promisit. g ¶Vt sit apud me est & non. Ideo non cogito secundũ carnẽ ut nõ mẽdax uel duplex inueniar. h ¶Fidelis autem deus. Ita & nos p quos ipse loquit: dum eũ imitamur nõ sumus infideles. i ¶Quia sermo noster qui fit apud vos nõ est in illo est & non. Nulla in eo ambiguitas, nec nos uobis sumus aliquando mentiti. k ¶Dei enim filius iesus &c. Quare cũ ꝑmisisset ire se ad cẽturionis puerũ nõ perrexit? Sed affuit spũali gratia q non affuit pñtia corporali. Sed est in illo fuit. i. imutabilis ueritas, ut ad Moysen dicit: Qui est Exo. 3. d

misit me

misit me. Ille enim uere est, qui semper idem est. a ¶Quotqt enim promissiones dei sunt in illo est. Et ideo &c. Omnis ueritas promissionis in christo est: quæ per nos ad dei gloriam predicatur. b ¶Qui autem confirmat nos vobiscum in christo. Gratia & doctrina. Et quia dixerat per nos, modo ostendit deum totum facere, qui in eis ista omnia operatur est. c ¶Et qui unxit nos deus. Spiritu sancto uel chrismate.

d ¶Et qui signauit nos. Illud signatur, qd aliquid intrinsecus continet præciosum.

e ¶Et dedit pignus spiritus, in cordibus &c. Id est pro arra, spiritus gratia: omnis autem arra p magnitudine precij dari solet. Quatum ergo precium est, cuius tanta est arra. f ¶Ego autem testem inuoco. Reddit causam non impleti, promissi, hoc non suæ leuitati: sed illorum infirmitati asserit deputandum.

g ¶In animam meam. Cuius secreta solus agnoscit. h ¶Quod parcens vobis non veni vltra Corinthum. Ne in uobis acrius uindicarem. i ¶Non quia dominamur fidei uestræ &c. Non qd ideo credideritis ut uobis dominemur, sicut in lege sacerdotes: et ideo uos terremus, sed omnia ad uestram facimus emendationem, ut hic in conscientia & in perpetuo gaudeatis: ne ipsa libertate usi fueritis in peius:

k ¶Nam fide statis. Fide non lege, id credendo christo stare cepistis. Ca. II.

STatui autem hoc ipsum apud me: ne iterum in tristicia uenirem ad uos. Cogitaui uel disposui, ne in tristicia secundo uenirem. Qui cum primum credidistis, apud uos in gaudio fui. m ¶Si enim contristo ego uos: et quis est qui me lætificet? Proptrea id facio ut possim gaudere de uobis. n ¶Nisi qui contristatur ex me. Qui enim contristatur, intelligit se peccasse: sicut eger q dolorem sentit, potest percipere sanitatem, & ad medici læticiam ptinere. o ¶Et hoc ipsum scripsi vobis. Modo enim ideo scribo uel ante scripsi, ut litteris emendati, præsentem me gaudere faciatis. p ¶Ut non cum venero tristiciam sup tristiciam habeam. Tristiciam habeo quia peccatis: quæ magis augebit, si uos non perfecte uidero emendasse. q ¶De quibus oportuerat me gaudere. De quibus semper gaudere debuerat, uel de emendatione gratulari. r ¶Confidens in omnibus vobis &c. Id est confido uos intelligere, quia tunc sit uerum gaudium uestrum si ego gaudeam. Siue confido quod me taliter diligatis, ut meum gaudium uestrum esse dicatis. s ¶Scripsi uobis per multas lachrymas. Primam epistolam qua uos corripui, & hinc intelligendum qm fuerit de omnium salute sollicitus. t ¶Non vt contristemini: sed sciatis quam charitatem habeam. Non ideo commemoro ut iterum contristemini: sed ut sciatis me oia in charitate fecisse. v ¶Abundantius in vobis. Ex maiori sollicitudine, abundantiorem cognoscite charitatem. x ¶Si quis aut contristauit me: non me contristauit. Quia p illius peccatum uos etiam correpti, amplius profecistis. Siue q me emendauit, non me penitus contristauit. y ¶Sed ex parte. Id est ex ea solum parte q nocuit sibi, dum illi necesse est pœnitere. z ¶Vt non onerem oes vos. Ideo scribo eum recipi, ut non oneremini si per uestram duriciam desperauerit de salute. a ¶Sufficit illi qui eiusmodi est &c. Non de illo solum dicit qui paternum polluit thorum, sed de omni peccante: nam multos illic peccasse, epistola prima demonstrat.

b ¶Ita vt econtrario magis donetis. Vt contra obiurgationem donetis uenia. c ¶Et consolemini. Verbis prophetiæ dicentis, Nolo mortem peccatoris. Et, iniquus qua cunq die fuerit conuersus non memorabuntur peccata eius. Eccech. 18.f et.33.c

d ¶Ne forte abundantiore tristicia &c. Ne forte per desperationem indulgentiæ absorbeat gurgite uitiosæ, & a diabolo persuasus, ad infidelitatis et blasphemiæ maiora precipitia deducatur. e ¶Propter quod obsecro vos vt confirmetis in illum charitatem. Qua perfecte recognoscat se uenia consecutum. f ¶Ideo enim et scripsi vobis vt cognoscam &c. Vt uideam si quo obaudistis in uindicando: ita obaudiatis in indulgendo. Obedientia enim illa uera & perfecta est, quæ in nullo contenit. g ¶Cui aut aliquid donatis: et ego. Sicut uobiscum uindicaui: ita & dono uobiscum. h ¶Nam et ego qd donaui. Non in mea persona sed in christi q dixit: Quæcunq solueritis in terra, erunt & in cœlo soluta. i ¶Si qd donaui, propter vos. Ne uos graue mini uel contristemini. Matth.16.c

k ¶In persona christi. Quia uice fungimur christi. l ¶Vt non circumueniamur a satana &c. Nec enim eius ignoramus uersutias, Idem similiter circumuenit p nimiam duriciam peccatores, ut pereant desperando: quo nimia remissione minime corrigendo. Vnde Salomon ait: Non declinas in dexteram neq sinistram. Quauis ergo tota epistola contra Nouatum sit, tamen hic euidentissime ostenditur a diabolo circumuentus pœnitentiam denegare: cuius ista uersutia est: ut sub specie iusticiæ fallat incautos. m ¶Cum venissem autem troadem propter euangelium christi. &c. Modo illis uult probare quanto amplius eos diligat: quorum causa tantum sollicitus est ut cum essent illi omnia prosperata, nullam requiem Proue.4.d

sed uafefa.

A quiem habuerit, quia Titū quē ad eos uidendos miserat, nō inuenit, timēs iam ne minime eos correxisset, quia nondū ei quicq̄ renūciauerat Titus. a ¶Sed valefaciēs eis ꝓfect⁹ sum. Cito inde egressus sum: quāuis occasionē habuerim prædicādi. b¶In macedoniā. Per quam a uobis Titus erat uticq̄ reditu/rus. Vicinior est enim Macedonia achaiæ cū troadæ: denicq̄ cum ibi esset, dicit Titū postea aduenisse. c ¶Deo autem gratias qui semper triumphat nos in chr̄isto. Triūphare facit nos per christū, uel in nobis ipse triūphat. d ¶Et odorem noticię suę ⁊c. Odor noticiæ dei, per doctrinam manifestatur & signa. Odor aūt ideo dicit, quia sentit potius cū uidetur: & quia primo credentes, aliquid tanquam ꝑ modicū odorem sentire ualebant. e ¶Quia chr̄isti bonus odor sum⁹ deo ⁊c. Quidā ita dicunt, noster labor deo semper est gratus, qa omnib⁹ prædicam⁹ seu uelint credere seu nolint: sed hic proprie de illis dicitur, qui uel sanabātur per ipsos, uel in quib⁹ uindicta fiebat. Bon⁹ ergo odor in utrisq̄ quia iustus.

B f ¶Et ad hęc quis tam idoneus. Ad hæc facienda quis potest tā idoneus esse quā nos qui ad hoc sumus electi.

g ¶Non enim sumus sicut plurimi adulterántes verbum dei. Pseudo apostolos tangit, humanū sensum diuinæ predicatiōi miscētes. Esa.1.f Vnde Esaias ait, Caupones tui miscent uino aquam, id est meræ doctrinæ adulatiōis mollia uerba, quib⁹ homines nō tam inebriati ferueant cū delectati tabescant. h ¶Sed ex synceritate sicut ex deo in chr̄isto loquimur. Ex deo, pcessit doctrina quā scimus ipso præsente in persona dicere christi, id est sicut ipse prædicauit. Ca.III.

I Ncipimus iterū nosmetipsos cōmendare. Nō ut cōmendemus nos uobis ista dicendo, laudare nos uolumus: sed hæc ne ab alijs seducamini cogimur cōmemorare. k ¶Aut nunquid egemus sicut quidam ⁊c. Quos non commendat gratia uirtutū, illos digne commendant epistolæ amicorū. l ¶Epistola nostra uos estis. Per uestram fidem omnibus cōmendamur, sicut alibi dicit, Signaculū apostolat⁹ mei uos estis. m ¶Scripta in cordib⁹ ⁊c. In cōscientijs nostris: & uos nobis predicantibus credidisse, uel in corde nostro ē predicatio ꝑ quā epistola nostra estis facti, quæ cognoscit & q̄ legitur ab omnibus hominibus & manifestatur. n ¶Quoniā epistola estis chr̄isti ministrata a nobis. Omnibus manifestum est christo uos per nostrā credidisse doctrinā, confirmante uirtutē spū sancto. Siue uere hinc cognoscimini christi esse, qđ ei⁹ spm̄ accepistis. o ¶Ministrata a nobis. Hoc est spiritu sancto preparata. p¶Et scripta: nō attramento: sed spiritu dei uiui: non in tabulis lapideis ⁊c. Hic differentiam inducit legis & gratiæ, Iudæi in dura materia legē acceperunt, significante duriciam mentis eorum, sicut & uelamen faciei Moysi, cordis eorū uelamē ignorantiæ portendebat. Nos uero quāuis legē christi scriptā in euangelijs habeamus: tñ imprimis non quasi absentes tabulis scriptis, sed presentes per auditum domini uerba corde suscepimus. Euangelia uero postmodum scripta sunt, ad memoriā posterorum. Si ergo inexcusabiles sunt qui legem in lapidibus acceperūt: q̄ntomagis nos qui uerba christi suscepimus si peccemus: ut ad Hebræos scribit, Si enim illi non effugerūt super terram loquentē illis, & reliqua. Heb.2.b

q ¶Fiduciam autē talem habemus ꝑ chr̄istum ad deum. Quia nouimus uos per nos credidisse: uel qđ nos non humana epistola sed gratia diuina commendat. r ¶Non quod sufficiētes simus ⁊c. Vult ostēdere se nihil sua prudentia facere uel uirtute, quia pauci homines rustici, nunquā sine dei gratia totum mundum saluare potuissent. s ¶Sed sufficiētia nostra ex deo est. Ideo hoc premisit, quia dicturus erat tanto maius se q̄ Moysen mysterium suscepisse: quanto maius est nouum testamentum lege, ut eos a falsis apostolis sibi detrahentibus reuocaret.

t ¶Qui ⁊ idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Dum ad hoc idonei adimplendum non essemus.

v ¶Non littera sed spiritu. Non litteræ legis, sed spiritui gratiæ ministrantes. x ¶Littera enim occidit: spiritus autem viuificat. Quomodo alibi dicit legem esse spiritalē spiritalibus. Cæterū peccatores occidit: gratia autē uiuificat impiū conuertentē. Quidā dicūt qđ historicus intellect⁹ occidat: nescientes quod nec ubiq̄ historia, nec ubiq̄ possit allegoria seruari: nā sicut q̄ dā in figura dicta sunt, ut si præcepta uelis allegorice intelligere omnē uirtutē eorū euacuās omnibus aperuisti uiam delinquendi. Sed ille uerus spiritalis intellectus est qui nō uerisimilibus coloribus pulchrū mēdaciū pingit, sed uirtute rerū ipsam rē exprimit ueritatis Roma.7.c

y ¶Quod si ministratio mortis litteris defozmata in lapidibus fuit in gloria. Quæ mortificat peccatores: cæterū ipse eam sanctam & iustam & bonam alibi dicit. ȝ ¶Ita vt nō possent intēdere filij israel in faciē moysi. Id est cōtra manichæos. Nūquā em̄ apostolus posset cōtrario cōpare, id ē maiorē ministrorū noui testamenti q̄ Moysi gloriā dicere si inter eos nō uideretur esse cōmunio. a ¶Propter gloriā vultus eius q̄ euacuat. Gloria legis per gloriam euangelij euacuatur: sed ita euacuatur ut ꝓficiat: sicut infantē ipse discit euacuari in uiri perfecti ætatem. Semen quoq̄ euacuatur in fructum, melior fructus semine, sed sine eo esse nō potest Fructus non perit, sed multiplicatur semen in fructu: & ita euacuatur sicut prophetia & scientia destruentur.

b ¶Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria. In gloria nostra quæ ut perfecta non potest euacuari.

Nam si

A a ¶ Nam si ministratio dānationis in gloria est. Exposuit quod superius dixerat: literam occidere, ministrationem esse mortis iam damnādo peccantes. b ¶ Multo magis abundat ministeriū iusticię in gloria. Quod ministrat iusticiam admittēdo peccata. c ¶ Nam nec glorificatū est qđ claruit ī hac parte ⁊c. In cōparatione gloriæ euangelicæ obumbratur gloria legis: ut orto sole, lumē obtunditur lunæ cū tñ suo tp̄e magnū habeat fulgorē: hocoñdit etiā dñs cū ascēdēs montē solus, splendore solis uisus est radiasse: cū tñ moyses & helias uisi in gloria, referātur: & ideo uox desup prīs ipm solū præcepit audiri. d ¶ Si enim qđ euacuat̄ p gloriā est ⁊c. Si euacuādū per gloriā datū est testamētū, qn to magis erit qđ pmanet glorioſū. e ¶ Habētes igitur talē spem. Talē spem gloriæ, qa spe salui facti sumus. f ¶ Multa fiducia vtimur. In deo, qui fecit nos idoneos. g ¶ Et nō sicut ⁊c. Nō ita facim⁹, qa iā oēs christiani uidēt gloriā dñi sancto spū reuelante. Ut non intēderent filij israel vsq̄ in finem ⁊c. usq̄ in finē eius: id est usq̄ in finē uitæ eius: ita & lex nō intelligit̄ usq̄ dū in finē ei⁹: id est dū christo credat̄. h ¶ Qđ euacuat̄. Velamen nunc euacuat̄ in christo. i ¶ Sed obtusi sunt sensus eorū usq̄ in hodiernū diē. Nisi em̄ crediderint, ītelligere scđm p̄phetam omnino nō possunt. k ¶ Idipm velamen in lectione veteris testamēti manet nō reuelatū. Cuius figurā ille gestabat in facie. l ¶ Qđ in christo euacuat̄. Qui finis est legis. m ¶ Sed usq̄ in hodiernū diē cū legitur moyses, velamen ⁊c. Ignorātiæ: super cor eorū quibus legit̄ moyses: id est iudæorū. n ¶ Cum aūt cōuersus fuerit ⁊c. Cū cōuersus fuerit iudæ⁹ sicut moyses conuertebat̄ ad dñm audiendū. o ¶ Dñs autē spūs est. Nihil in illo obscurū uel uelatū. p ¶ Vbi autē spūs dñi: ibi libertas. Liber est spiritus: & idcirco nō potest uelamen accipe, cū magis ipse omnia reuelet: quia qui spiritū dei habet, omnia illi nuda sunt & apta: quia spūs omnia scrutat̄. q ¶ Nos vero oēs reuelata facie gloriā dñi speculantes. Euidēter & clare dñi gloriā contēplamur. r ¶ In eandē imaginē transformamur. Quā dns ostendit in monte, sicut alibi dicit: Qui transfigurauit corpus humilitatis nostræ, cōforme corpori claritatis suæ: Siue trāsformamur quotidie & nitimur transformari. s ¶ A gloria in gloriā tanq̄ a dñi spiritu. Id est ab hac gloria in futurā proficimus, spiritu domini operante. Ca. IIII

2.Cor.3.d

B

C

I Deo habētes hanc administrationē, iuxta qđ misericordiā consecuti sumus. Quia per nos idonei tanto officio nō eramus. v ¶ Non deficimus. In omnibus tribulationibus nostris. x ¶ Sed abdicamus occulta dedecoris. Id est occulta uitio. Dedec⁹ ē em̄ delinquere christiānū. y ¶ Non ambulantes in astutia. Non turpis lucri gra prædicantes. z ¶ Neq̄ adulterātes verbū dei. Per adulationē excūsando peccata: ut aliqui causa lætificandi cor hois uerbo dei sermonē uilē admiscent & per terram repunt. a ¶ Sed in manifestatione veritatis ⁊c. Sed ita manifestū ē apud hoies uerū esse quod dicimus, ut eorū conscientia testimoniū phibeat nobis, q resistāt. b ¶ Coram deo. Nō hominibus, id nō, ppter ipsos eis nos cōmendam⁹. c ¶ Q̄ si etiā opertū est euāgeliū nostrum ⁊c. Quasi aliquis illi obiecisset, qđ hāc nō omnes intelligant ueritatē, sed non credentes inquit uel subdoli non fideles: etiā plurimi iudæorū ignorabant. d ¶ In quibus deus huius sęculi excęcauit mētes infidelium ⁊c. Dei sæculi pōt ita accipi quō princeps mūdi qa ipse sibi in īfidelib⁹ uēdicat̄ principatū: sed ppter calumniā hæreticorū ita itelligēdū est ut dicamus deū mētes infideliū huius sæculi merito infidelitatis excæcasse: sicut ait saluator: In iudicium uēni in hunc mundum ut qui nō uident uideāt & qui uidēt cæci fiāt. Et ipse Apostolus alibi ait: Quia non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati: misit illis deus spiritū erroris: hoc est dari permittit, quia credere noluerūt: quasi si medicus inobediētem egrum deserat, ipse egritudinem dicitur plongasse cum tota illius culpa sit, quia audire contempsit. Tamen si rursus roget & obtemperet, potest recipere sanitatem. e ¶ Qui est imago dei. Imago expressa substantia dei, sicut scriptū est ad Hebræos. f ¶ Nō em̄ nosmet ipsos p̄dicamus, sed iesum christum dñm nostrū. Qui em̄ cōmoda propria quærit, nō christū, sed semetipsum prædicat, sicut qui suo uentri seruiūt. g ¶ Nos autē seruos vestros per iesum. Quia uestræ utilitati omnia procuramus, exemplo christi qui formā serui accepit, non gloriæ nec auaritiæ causa docemus. h ¶ Qm̄ deus q̄ dixit de tenebris lucē splēdescere. Hoc cōtra oēs inimicos ueteris testamēti: quia a patre christi est datū. i ¶ Ipse illuxit in cordibus nostris ⁊c. Illuxit primus in cordibus nostris p iesum christum, ut nos alios illuminare possimus.

2.Co.2.e

Ioh.9.g

E a ¶ In facie christi iesu. Quæ claritas ē in facie christi maior q̄ moysi: uel in p̄sona christi nos homines sciētia illuminamus. b ¶ Habemus autem. Hic incipit ostendere quare tāta & talia patiant̄: qa de hoc illis pseudoapostoli detrahebāt. c ¶ Thesaurū istū ꝛc. Thesaurū gratiæ spiritalis in fragili corpe habulamus, in q̄ etiā cū alios sanemus ipsi aliq̄tiēs infirmamur, ut qd̄ facimus nō nostræ uirtutis, sed dei esse noscat̄. d ¶ In omnibus tribulationē patimur ꝛc. Persecutionē qdē patimur, sed p̄ solatiū futuræ spei, nō angustiamur sed amplius delectamur. e ¶ Apoziamur/sed nō destituimur/p̄secutionē patimur. Et cede & opprobrijs, sed diuīo nō desolamur auxilio.

f ¶ Deijcimur/sed nō p̄imus. Vsq̄ ad desperationē uitæ uenim⁹, sed nō morimur: sed & si morimur nō perimus. g ¶ Sēp mortificationē iesu christi in corpe nr̄o circūferētes ꝛc. Per tribulationē, sic̄ alibi ait: Quotidie morimur p̄uestrā gloriam: ergo si cōmorimur inqt, & cōuiuemus. Illi autē q nolūt cōmori, nec cōuiuent.

h ¶ Semp enī nos q̄ viuim⁹ in mortē tradimur. Quādiu sumus in corpore. i ¶ Propter iesum: vt & vita iesu manifestet̄ ꝛc. Non ꝓpter opa mala, sed ꝓpter corp⁹ ei⁹, id est ecclesiā patimur, qd̄ passus est ille pro nobis ut uita ei⁹, hoc est æterna manifestetur in carne nostra mortali, ut possit fieri immortalis. Nondū enī apparuit in nobis qd erimus. k ¶ Ergo mors in nobis opat̄ ꝛc. Nunqd in nobis semp erit mors & in uobis uita & futura, & p̄ns: l ¶ Habētes aūt eūdē spiritū fidei ꝛc. Increpat eos q falsis ap̄is crediderūt: idcirco Paulū passionib⁹ subiacere quia fidei mīoris sit. Si ergo p̄ fidē tribulari nō possit, econtrario ostendit se propter fidem talia sustinere: illos uero causas odij nō habere p̄ adulationē atq̄ dissidiū Vnde ad Galatas ait: Qui uolūt in carne placere tantū, ut crucis christi p̄secutionē minime patiant̄ m ¶ Credidi ꝓpter qō locutus sum ꝛc. Hoc testimonio credere se probat. Si enī ille ideo qa credidit loquebat̄: nemo enī sanæ mētis alteri affirmat qd̄ ipse nō credit: ergo & nos q loquimur inquit credimus: qui etiam propterea tribulamur. n ¶ Sciētes qm̄ q̄ suscitauit iesum ꝛc. Firmiter tenētes hāc fidē, a qua nec morte diuellimur. o ¶ Et nos cū iesu suscitauit ꝛc. Sicut illū suscitauit & nos, si pro eo morimur. p ¶ Oia ꝓpter vos. Oia ideo patimur qa fideliter uestrā salutē quærim⁹ & optamus. q ¶ Vt gr̄a abūdās p̄ multos gr̄arūactiōes ꝛc. Hūc sensū habet: ut p̄ multitudinē credētiū ꝓpter gratiā abūdantē: & gr̄arū actio abūdet in gloria dei. r ¶ Propter qō nō deficimus. Propter uos & ꝓpter gloriā dei in oīb⁹ tribulatiōib⁹ & opprobrijs nō cessam⁹. s ¶ Sed licet is q̄ fori est nr̄ hō corrūpat̄ ꝛc. Licet corpus passionū iniurijs corrumpat̄, anima tñ spe futurorum quotidie cōfirmat̄ ad oia sustinēda. t ¶ Mā id qō p̄sis est ꝛc. Præsens tribulatio q̄ntolibet tpe pseuerās, ad cōpationē imēsæ gl̄iæ æternæ breuis & facilis est: sicut ad Romanos ait: Existimo enī qd̄ non sūt cōdignæ passiones huius tp̄is ad futurā gloriā. v ¶ Supra modū in sublimitate. Quia nulla cōpatio pōt esse. x ¶ Æternū gloriæ pondus opat̄ in nob. Quia illud leue dixerat, ideo posuit h pōd⁹ seruās metaphorā statheræ: uel qd̄ tribulationū pōd⁹ quæ supra modū sunt in p̄nti, sublimitatē gloriæ æternæ perficiāt. y ¶ Nō ꝓtēplātib⁹ nobis q̄ vident̄ ꝛc. De uisibilib⁹ nec bonis mouemur nec malis qa utraq̄ finitū̄t. Ca. V

S Cimus enī qm̄ si terrestris domus nostra ꝛc. Quasi aliqs ei dixisset, qñ istud erit cū sciā me esse mortalē: ideo resurrectionē gl̄iæ induxit. Dom⁹ nr̄a inqt terrenū corpus, in q̄ in hoc sæculo adhuc corp̄aliter habitam⁹: si ante aduentū dñi uel passiōib⁹ uel cōditiōe naturæ fuerit dissolutū, cœlestē incorruptionē ex deo corpe reuiuiscēte sumem⁹. a ¶ Domū nō manufactam ꝛc. Quia animale corpus quod dei quodāmodo manu dicit̄ esse plasmatū, hoc ipsum spiritale fiet, per spiritum. b ¶ Mā ꝛ in hoc ingemiscim⁹ ꝛc. Gemitus hic ꝓ labore accipit̄: qa cū gemitu laborat̄: sicut & partus ꝓ labore ponit̄. Ad hoc ergo laboram⁹ ut illa supindui mereamur. c ¶ Si tñ vestiti ꝛ nō nudi ūeniamur. A fide uel ope pietatis. d ¶ Mā ꝛ q̄ sumus in hoc tabernaculo ingemiscim⁹ grauati eo/ q̄ nolumus expolia. ꝛc. Nā q uiui inuenient̄, hoc laborabūt ut nō expolient̄ ab igne cū peccatorib⁹, cū oīa ceperint elemēta cōsumi: sed ut cū iustis immortalitate supindui mereant̄. e ¶ Vt absorbeat̄ qō mortale est a vita. Q̄d̄ absorbet̄ nō appareat cū sit, sicut ferrū si mittat̄ in ignē manente ei⁹ materia totū fit ignis: nā & splēdorē & calorē ipsius ignis assumit. f ¶ Qui aūt efficit nos in hoc ipm̄ dē⁹. Deū hoc dicit facere, ne cui impossibile uideretur. g ¶ Qui dedit nobis pignus spiritus. Qui nobis dedit pignus spiritus ut sciamus quia templū sui spūs perire non patitur.

G

Roma.8.d

H

Audentes

Audentes

A a ¶Audentes igitur semper et scientes. Ideo hoc audem⁹ petere: quia q̄diu in corpore sumus in hac uita, incertis iactamur euentibus, finem nostri exitus nescientes. Cum autē excesserim⁹ e corpore, tunc scimus nos dño propinquare: qm̄ aduersis & incertis sumus sæculi molestijs liberati. b ¶Qm̄ dum sumus in hoc corpore/ peregrinamur a dómino ꝛc̄. Peregrinamur: quia adhuc nō sum⁹ in hæreditate paterna. Vt peregrini ergo nō debem⁹ de huius sæculi rebus magnopere curare: sed necessarijs cōtenti, desyderium omne & studiū perueniēdi ad patriā habeamus: quia fide adhuc speramus, & nondū specie possidemus. Audem⁹ autē & cōsentim⁹ & prorsus hoc audenter legim⁹:
Phil. 1.c sicut alibi ait: Dissolui & cum christo esse, multo magis melius. c ¶Magis peregrinari a corpe. Bñ ait, peregrinari a corpe: quia ad id sumus iterū regressuri. d ¶Et p̄sentes esse ad dominū. Quanq̄ creatori suo nulla creatura sit absens: sed nos quodā-
B modo tunc illi magis præsentes erimus, ut etiam perfecti, cum a carnis fuerim⁹ fragilitate seiuncti. Siue qđ secđm nos, deo præsentes erimus, quia secundū illum absentes esse nunq̄ possumus. e ¶Et ideo contendimus siue absentes / siue p̄sentes placere illi. Iam modo tales esse actu conamur quales futuri sumus in regno, natura incorruptibili sine dubio & perfecti. Hoc dicit: q̄diu in mūdo positi peregrinamur a dño, conuersatione bona id agamus: ut ei in futuro placere possumus: non ut quidā putant: quia postea q̄ excesserim⁹ e corpore, ibi aliquid operantes deū promereamur. f ¶Oñes em̄ nos manifestari oportet ante tribunal christi. Pro magnitudine potētiæ sedentis, magnitudo tribunalis, & terror iudicij æstimanda sunt. g ¶Vt referat vnusquisq̄ propria corporis prout gessit, siue bonū, siue malū. Quia de resurrectiōis tēpore fecerat mētionē: uult ostendere animā oīa per corp⁹ operatā, siue bonū,
Matth. 25.c siue malū. Venite ad me bñdicti. Et: Discedite a me maledicti. b ¶Sciētes g̃ timorē dñi hoīb⁹ suadem⁹ ꝛc̄. Sciētes quātus metus sit diuini iudicij, hominib⁹ suadem⁹ ut eā ueant: deo autē manifesti sum⁹, si nō & nos formidam⁹. i ¶Spero autē et in cōscientijs vestris manifestos nos esse. Quis male uobis suggestū sit de nobis: puto tamen qđ nō recipiat conscientia uestra de nobis aliud suspicari q̄ nouit: nec possit alijs magis fidem accommodare q̄ sibi. k ¶Nō iterū cōmēdam⁹ nos vobis. Quia superius dixerat: incipim⁹ nosmetipsos cōmēdare. l ¶Sed occasionē damus vobis gloriandi p nobis. Cōtra pseudoapostolos, qui primū per detractionē odium eis uolebant inserere: ut eis fides facili⁹ haberet. m ¶Vt habeatis ad eos q̄ in facie gloriant/ et nō corde. Vt habeatis ad eos qui in carnalibus, & in uisibilib⁹ & non in cōsciētijs gloriant. Quid respōdere potestis cōtra ea quæ de nostra obtrectatione confinguntur: ut etiam sui cordis testimonio, reuincantur.

a b Audentes igitur semper & sciētes: quoniā dum sumus in hoc corpore, peregrinamur a dño. Per fidem em̄ ambulamus, & nō per speciē. Audem⁹ autē & bonā uolun
c tatem habemus mā́gis peregrinari a corpore & præsen
d e tes esse ad dñm: & ideō contendimus siue absentes, siue
f præsentes placere illi. Omnes em̄ nos manifestari opor
g tet ante tribunal Christi: ut referat unusquisq̄ propria
b corporis prout gessit, siue bonū, siue malum. Scientes
ergo timorē domini hominibus suademus: deo autem
i manifesti sumus. Spero autem & in conscientijs uestris
k manifestos nos esse. Non iterum commendamus nos
l uobis, sed occasionē damus uobis gloriandi pro nobis:
m ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde. Siue enim mente excedimus deo, siue sobrij sumus
n o p q uobis. Charitas em̄ Christi urget nos æstimantes hoc: quoniā si unus pro omnib⁹ mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnib⁹ mortuus est christus: ut & qui uiuunt, iam nō sibi uiuant: sed ei qui pro ipsis mor-
r s t tuus est & resurrexit. Itaq̄ nos ex hoc neminē nouim⁹ secđm carnē. Et si cognouimus secđm carnem christum,
v sed nunc iam nō nouim⁹. Si quā ergo in Christo noua
x creatura, uetera transierūt: ecce facta sunt omnia noua.
y z a Omnia autē ex deo qui nos reconciliauit sibi per christū: & dedit nobis

n ¶Siue enim mente excedim⁹ deo. Si inquit sensu proprio, recta peruertim⁹ in uitia, ipsi a deo excidimus, atq̄ alienamur ab eo. Si autē integre sentimus & sobrij, uobis sufficit nostra prædicatio. Dicebant enim de illis, si eorū esset memoria corā deo, nunq̄ talia paterent. Quidam aliter dicunt: Siue in ectasi sum⁹ deo, siue nro sensu loquimur uobis. o ¶Siue sobrij sumus vobis. Siue abstinētes, ppter uos. p ¶Charitas enim christi vrget nos. Necesse est nobis uel aliquatenus uicem eius rependere charitati: id est ut pro eius corpore patiamur, qui mori pro nobis morte dignatus est.
q ¶Estimantes hoc: quoniā si vnus p omnibus mortuus est/ ergo omnes mortui sunt: et p oīb⁹ mortuus est christus. Solus inuentus est, qui ut immaculata hostia pro omnib⁹ qui erant in peccatis mortui, offerretur. r ¶Vt et qui viuunt/ iam nō sibi viuant. Ei debem⁹ uitā nostrā, qui illā in omnibus sua morte seruauit. Si quis ergo
D suam poti⁹ q̄ dei uoluntatē facit: sibi uiuit, non illi. Vnde ipse dominus ait: Si quis Matth. 16.d uult post me uenire, abneget semetipsum sibi, &c. s ¶Sed ei q̄ pro ipsis mortuus est/ et resurrexit. Propter calumniam, semper mortis resurrectionē adiungit. De abolitione ueterū, & renouatione creaturæ, & recōciliatione nostra ad deum per dñm nostrū Iesum christum. t ¶Itaq̄ nos ex hoc neminem nouimus scđm carnem. Id est carnaliter circumcisum, & carnales cerimonias seruantē, & nullius ueterum imitamur exemplum. v ¶Et si cognouimus scđm carnem christum/ sed nunc iam non nouimus. Cognouimus inquit secđm carnem Christum: quando maledictum factus, patibulum crucis pro nostra salute suscepit. Nunc autem non ita cognoscimus: non enim est iam passurus pro nobis, qui semel pro omnibus & mortuus est, & resurrexit. Aliter: Et si cognouimus christum, cum adhuc essemus secundum carnem: sed nunc iam non nouimus. Quia eis exempla ueterum proponebat: ait Christum carnaliter circumcisum cum iudæis omnia celebrasse. Sed nunc iam ista non nouimus: quia post resurrectionem eius, nouum est testamentum. Aliter: Qui infirmi sunt, carnaliter credunt Christo: perfecti uero intelligūt iam post resurrectionem nihil imbecillitatis in eo esse carnalis. x ¶Si qua ergo in christo noua creatura/ vetera transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Si quis credit in Christo, noua est creatura: intelligens uetera, suo tempore fuisse disiuncta, & amodo nouo more uiuendum. y ¶Omnia autem ex deo. Quia etiam præcepta innouata sunt, tamen & noua & uetera ab uno deo pro diuersitate temporum sunt dispensata. z ¶Qui nos recōciliauit sibi. Quia peccando fueramus ab eo auersi. a ¶Per christum. Per Christi doctrinam, pariter & exemplum.

E a ¶Et dedit nobis ministerium reconciliationis. Vt & nos alios reconciliare possimus. b ¶Quoniam quidē deus erat in christo/mundum recōcilians sibi. Tribus modis in/esse deum legimus: Scđm infinitatē omni creaturæ: sicut ipse dicit per ꝓphetā: Nōne cœlum & terrā ego impleo? Scđm sanctificationē & peculiarē inhabitationē in sanctis: iuxta Leui.26.b illud.: Et inhabitabo in illis. Scđm plenitudinem diuinitatis in Christo: dicente alibi Col.2.b Apło: Quia in ipso habitat omis plenitudo diuinitatis corporaliter, mundū reconcilians sibi. c ¶Non reputans illis delicta ipsorū. Hoc est, per solam fidē cognoscens. d ¶Et posuit in nobis ꝟbū recōciliatiōis ꝛc̄. Vt ꝓ christo nos recōciliem⁹ homines deo, cui⁹ christi uice, legati sum⁹ dei. e ¶Tanq̄ deo exhortante p nos. Id est nō ex nobis loquimur, sed ex deo. f ¶Obsecram⁹ ꝓ christo/recōciliamini deo. F Qđ dicit, hoc est, nō inqt nos ꝓ christo deprecamur, sed ꝓpter id qđ pro nobis passus est: ut credētes in ipsum, recōciliemini deo: hoc est, uice christi. g ¶Eum q̄ nō nouerat pc̄m/ꝓ nobis peccatū fecit. Scđm illud: Christus q̄ absq̄ peccato erat, ꝓ nobis dicit̄ factus peccatū: quia pro peccatis nostris mortuus est: Pater ꝓ nobis Christum, qui peccatū nesciebat, peccatū fecit, hoc est, sicut hostia ꝓ peccato oblata, peccatū uocabat̄ in lege: ut in Leuitico scriptū est: Et Leuit.1.et.3. imponet manū super caput peccati sui: ita & Christus ꝓ peccatis nostris oblatus, peccati nomen accepit. h ¶Ut nos efficeremur iusticia dei in ipso. Non nostra, nec nobis.

ADiuuantes autē ꝛc̄. Verbo uos adiu/ Ca.VI uantes. k ¶Ne inuacuū gratiā dei recipiatis. Inuacuū gratiā dei recipit, qui in nouo testamēto nō nouus est, hoc est, nihil in illo ꝓficit. l ¶Ait em̄: Tpe accepto exaudiui te ꝛc̄. Acceptū tēpus ad exaudiendū & ad salutē miserandū, in hac uita præsenti Iob.12.c est: sicut ait saluator: Ambulate dum lucē habetis: ne uos tenebræ cōprehēdant. m ¶Ecce nunc tēpus acceptabile. Sicut alibi: Dum tēpus habem⁹ ait, operemur qđ bonū est. Dies autē ideo dicitur hæc uita: quia ad operandū est apta: & cōcludit̄ nocte iudicij: quæ dies tenebræ erūt peccatorib⁹, nō lux, in qua iam nemo poterit operari. Estati quoq̄ assimilat̄ hoc tēpus: in cui⁹ cōparatione, formica dicit̄ hyemē sperare uenturam. n ¶Ecce nunc dies salutis. Modo solā possum⁹ inuenire salutē: quia iuxta prophetæ testimoniū, in inferno nemo cōfitebit̄. o ¶Nemini dantes vllā offensionē ꝛc̄. Nemo a nr̄o offendat̄ exēplo: ne nō tam nostrū uitium putet̄ esse, q̄ legis. p ¶Sed in omnib⁹. Non in aliquātis. q ¶Exhibeam⁹ nosmetipsos. Oīes autē huj⁹ causæ in nr̄a sunt potestate. r ¶Sicut dei ministros. Dei ministri, deū debēt, prout possibile est imitari, ut ex actu cognoscant̄ dei esse cultores. Vñ alibi

a b & dedit nōbis ministeriū reconciliationis. Quōniā quidem deus erat in christo mundū reconcilians sibi: nōn c d reputans illis delicta ipsorū: & pōsuit in nobis uerbum e f reconciliationis. Pro christo ergo legatione fungimur g tanq̄ deō exhortante per nos. Obsecrámus ꝓ christo, b reconciliamini deo. Eum qui nō nouerat peccatū, ꝓ nobis peccatū fecit: ut nōs efficeremur iusticia dei in ipso.

i k l m n o p q r s t v x y z a b c d e f g b i k l m n o p q r

Os nostrum patet

i ¶A dextris et a sinistris. Nec prosperis eleuemur, nec frangamur aduersis. k ¶Per gloriā et ignobilitatē. Gloriam uirtutū, & ignobilitatē carceris. l ¶Per infamiam et bonā famam/ vt seductores et veraces. Ab alijs ut ueraces laudamur: ut seductores ab alijs infamamur: sicut & ipse saluator appellatus est a iudæis seductor: quæ omnia æqualiter ferimus, ne extollant nos laudantes, nec deijciant detrahentes: quia necesse est utramq̄ partē aliquando mentiri. Vnde ad conscientiam redeuntes, non debemus alijs magis fidem accommodare q̄ nobis. m ¶Sicut qui ignoti et cogniti. Ignoti perfidis & ingratis, & cogniti a fidelibus & iustis. n ¶Quasi morientes/et ecce viuimus. Hoc est, usq̄ ad mortem peruenientes: sicut quando lapidatus est, & mortuus æstimatus surgens docebat in lystris. o ¶Ut castigati et non mortificati. Castigans castigauit me dominus, & morti non tradidit me. p ¶Quasi tristes/semper autem gaudentes. Tristes seueritate uultus: corde uero etiam in tribulatione gaudentes. q ¶Sicut egentes/multos autem locupletantes. In hoc ipso quo nobis egemus, alijs abundamus: dum per nos eleemosynæ fiunt: siue terrenis egentes, alios bonis cœlestibus facimus locupletes. Simul attendendū, quō omnia quasi pati se dicit: non tñ pati, ut ostendat ista esse, quasi imagines passionū, ad cōparationem præmij sempiterni. r ¶Tanq̄ nihil habētes/ꝛ oīa possidentes. Sicut ait Solomon, eius qui fidelis est totus mūdus diuitiarū. Nam excepto q̄ oīa nostra dei sunt: nemo plus habet, q̄ qui nulli⁹ indiget: ille ꝟo nihil eget, qui præter

A

G

H

I

A qui præter necessaria nihil requirit. De separatiõe fideliũ ab infidelibus: & quod omnes sancti templum sint dei.

a ¶Os nostrum patet ad vos o corinthij: cor nostrum dilatatum est. Ita sumus uestro profectu ꝓuocati, ut tacere penitus nõ possimus. Profectus enim discipuli, aperit os magistri. Et cor dilatat atq; amplificat, id est facit sensibus abundare Sicut de solomone scriptum est. Quia dedit illi deus latitudinẽ cordis, sicut arenam maris. b ¶Nõ angustiamini in nobis/angustiamini autẽ in visceribus vestris. Non ex nobis sermonis angustia: sed quia ualidiorem uos non potestis audire doctrinam: ideo ex uobis causa procedit angustiæ. c ¶Eandem autem habentes remunerationẽ. Si eundem sustinueritis laborem. Aut certe si tantũ, quãtum dicere possumus capiatis. d ¶Tãq; filijs dico/dilatamini & vos. Quasi filij meo exẽplo dilatamini: ut maiora recipiatis. Siue sacerdotes in doctrina exemplo suo præcipit dilatari. e ¶Nolite iugum ducere cum infidelibus. Nolite illis cõiũgi, uel æquari: quia iugum simul non trahunt, nisi pares, id est: nolite pseudo apostolis sociari, uel his q̃ in idolio recumbebant. f ¶Quę enim participatio iustitię cũ iniquitate: aut q̃ societas luci ad tenebras? Nulla, sicut nec cũ tenebris luci. Simul ostẽdit nemi nem posse esse iustum & iniustũ: ualde cõtraria exẽpla proponẽs. g ¶Quę autẽ conuentio christi ad belial? aut quę pars fideli cum infideli? Penitus illi nõ potest conueni/re. In belial autem diabolum, siue antichristũ in uocabulo idoli nominauit. h ¶Qui autẽ consensus templo dei cũ idolis: vos enim estis templum dei viui. Idola ipsos homines dicit, qui idola colunt: quia templa sunt dæmonum: sicut iusti templum dei sunt. i ¶Sicut dicit deus quoniam inhabitabo in illis. Cum ubiq; sit deus: tamen in illis proprie habitare se dicit: qui eius gratia perfruũtur: & qui mũdum ei præparãt sui cordis hospitiũ. k ¶Et inter eos ambulabo. Omnes eorum sensus obtinebo, uel percurram. l ¶Et ero illorũ deus. Deꝰ enim natura omniũ est, uoluntate paucorũ, nõ eñ est deus mortuorũ sed uiuorũ. m ¶Et ipsi erunt mihi ppłus. Qui uolũtate serui sũt nõ natura tãtum. n ¶Propter quod exite de medio eorum: & separamini dicit dñs. Actu uel conuersatione uel familiaritate non loco. o ¶Et immundum non tetigeritis. Omnis qui peccat, immũdus est: immũdus eñ apud deũ omis iniquus. p ¶Et ego recipiã vos. Si uos illi eiecerint. q ¶Et ero vobis in patrẽ: & vos eritis mihi in filios & filias: Si uos pa

a Os nostrum patet ad uos o corinthij: cor nostrum dila
b tatũ est. Non ãgustiamini in nobis: angustiamini au
c tem in uisceribus uestris. Eándem autẽ habentes remu
d e neratiõnẽ: tãnq; filijs dico, dilatamini & uos. Nolite iú
f gum ducere cũ infidelibus. Qúæ enim participatio iu
stíciæ cũ iniquitate: aut quæ societas luci ad tenebras?
g Qúæ aũt cõuẽtio christi ad belial? Aut quæ pars fide
h i li cũ infideli? Qũi aũt cõsensus templo dei cum idolis.
k l Vos em̃ estis tẽplũ dei uiui, sicut dicit deꝰ: Quoniãm in
m habitabo in illis, ẽt inambulabo inter eos, & ẽro illorũ
n o deꝰ, & ipsi m̃ erunt mihi populus. Prõpter qd exite de me
p q dio eorum: & separamini dicit dñs: & immũndũ ne teti
r geritis: & ẽgo recipiã uos: & ẽro uobis in patrẽ: & uos
s eritis mihi in filios, & filias: dicit dñs õipotẽs. Ca. VII.

B t
v
x y
z a
b c
d e
f g
h i
k l
m n
o

HAs ẽrgo habentes promissiones charissimi: mũdemus nos ab omni inquinamento carnis & spũs, pẽrficientes sanctificationẽ in timõre dei. Cãpite nos. Neminẽ læsim̃ꝰ: nẽminẽ corrupimus, nẽminẽ circũuenimus. Nõn ad cõdẽnationem uestrã dico. Prædiximus em̃ q̃d in cordibus nostris estis ad cõmoriendum & ad conuiuendũ. Múlta mihi fiducia est apud uos: mũlta mihi gloriatio ꝓ uobis. Rẽpletus sum consolatione: supérabũdo gaudio: in omni tribulatione uestra. Nãm & cum uenissemus in macedoniam: nullam requiem habuit caro nostra: sed õmnem tribulationem passi sumus. Fõris pugnæ: intus timores. Sed qui consolatur humiles consolatus est nos deus, in ãduentu titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione, in qũa consolatus est in uobis, rẽferens nobis uestrum desyderium uestrum fletum: uẽstram æmulationem pro me

ita ut magis

¶Mundemus nos ab oĩni inquinamento carnis & spũs. Inquinamẽtum carnis est, qd̃ per carnẽ admittitur. Spũs uero, quod sola cogitatione peccatur. v ¶Perficientes sanctificationem. Tũc erit perfecta sanctificatio, si utraq; munda seruẽtur. x ¶In timore dei. Non in laude hominum uel timore. y ¶Capite nos. Neminem læsimus. Accipite quod dicimus, siue quod uiuimus, ut exemplũ nostrum teneatis. z ¶Neminem corrupimus. Mala doctrina. a ¶Neminẽ circũuenimus. Vt eius aliquid tolleremus. b ¶Non ad condemnationẽ vestram dico. Prædiximus em̃ &c. Nõ me excusãdo, uos tales expono: non em̃ possum de uobis hoc sentire quos diligo, ut superius commemoraui. c ¶Multa mihi fiducia est apud vos. Multã mihi fiduciam dedistis loquendi: quia in omnib⁹ obedistis, siue quia multũ mea nobis diligi non ignoro. d ¶Multa mihi gloriatio pro vobis. Apud alias eccle/sias: de uestra emendatione mihi applaudo.

e ¶Repletus sum consolatione. Post multam tristiciã. Siue sermo mihi suppeditat consolationẽ, uestro prouocatus exemplo & profectu. f ¶Superabundo gaudio: in omni tribulatione vestra. In omni tribulatione uestra tantum gaudeo, ut obliuiscar omnium pressurarũ. g ¶Nam & cum venissemus in macedoniam: nullam requiẽ &c. Ostendere illis uult quantam pressuram magnitudo gaudij superarit. h ¶Sed omnem tribulationem passi sumus. Nullum genus tribulationis experti non sumus. i ¶Fõris pugnæ: intus timores. Pugnæ contra infideles, & timor de fratribus falsis: siue timebamus ne scandaliçarentur infirmi. k ¶Sed q̃ consolatur humiles &c. Hoc est humiliatos passionibus & afflictos. l ¶In aduentu titi. Non solum &c. Non solum quia desyderatus aduenit, sed etiam quia illa nunciauit: propter quæ eius maxime expectabamus aduentũ. m ¶In qua cõsolatus &c. Post lucrũ quẽ ꝓ uobis nobiscũ habebat. n ¶Referẽs nobis &c. Pro nostra cõtristatiõe: & quorũdã peccatis. o ¶Vestrã æmulationẽ &c. Quia uice mea æmulati estis dei emulatiõe peccã

tes, siue tri

C tes, siue triplex est æmulatio, aut imitatiõis, aut inuidiæ, aut de qua agit in præsenti. a ¶ Ita vt magis gauderẽ. Quia nõ mõ correxistis uos, sed etiã amplio ꝓfecistis. b ¶ Quo tiã ꝛ si cõtristaui vos in epistola, nõ me pœnitet. Et si pœnite ret videns quod in epistola illa ꝛc. Et si me pœnituisset, eo quod uos durius corripuerim: tamẽ uester facit profectus, ut non me pœniteat: quasi si dicat medicus, etiam si doluisset mihi tam ardenti me usum esse cauterio: sed nũc gaudeo, nõ quia doluistis, sed quia dolor ille uobis ꝓfuit ad salutem. c ¶ Cõtristati enim estis secundum deum. Non secundum sæculum. d ¶ Vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Aut nostra negligẽtia. Aut ut ueniẽtes aliquẽ uestrũ damnaremus. e ¶ Quę enim secundũ deum tristicia est: pœnitentiam in salutem stabilẽ operatur. Est enim pœnitentia diabolica aduersa saluti: si quis de bono ope pœniteat. Stabilẽ operatur, stabilẽ salutẽ siue permanentem pœnitentiã. De propicia/tu enim ꝓccatorum, nõ debemus esse sine metu. f ¶ Sęculi aũt tristicia mortem operatur. Sæculi tristicia est: aut de amissis rebus proprijs, aut de alienis non inuasis dolere, uel de alterius fœlicitate torqueri. Secundũ deum uero tristicia est: siue sua, siue aliena lugere cõmissa. g ¶ Ecce enim hoc ipsum ꝓm deũ cõtristari ꝛc. Hoc ipsũ quod modo factũ est, põt uos docere: quid sit inter utrãq; tristiciã. h ¶ Sed defensionẽ. Quidã habẽt, sed excusationem: in græco aũt ἀπολογίαμ, id est satisfactionẽ præcepti scilicet dicit. Quidam dicunt hoc loco, sed præpositionem in latino esse superfluam. Apud græcos uero consequentiam, structuræ esse sermonis. i ¶ Sed indignationem. Contra peccantes, non negligentiam. k ¶ Sed timorem. Timorem domini, nõ securitatẽ. l ¶ Sed desyderium. Nõ fastidium, sed desyderium nostrũ. m ¶ Sed æmulationem. Contra peccantes: ne ultra peccarent: nõ remissionẽ. n ¶ Sed vindictam. Non ueniã nociuã: sed uindictam salutarẽ. o ¶ In oĩbus exhibuistis vos incõtaminatos esse negocio. Probatis uos immunes a culpa: contaminatus enim authoritatem nõ habet uindicandi. p ¶ Igit ꝛ si scripsi vobis nõ ꝓpter eũ qui fecit iniuriã, nec ꝓpter eũ qui passus est. Non ꝓpter eũ q patri fecit iniuriã tãtũ, nec ꝓpter ipsũ solũmodo patrẽ scripsi. Põt & ita dici. Non ꝓpter eũ q excõmunicauit: neq; ꝓpter eũ q eiect⁹ est scripsi: neq; enim ꝓ me hæc sola emẽdata uel correpta est causa. q ¶ Sed ad manifestandã sollicitudinem ꝛc. Ne putetis nos aliqd posse latere, dum pro uobis sumus nimia cura solliciti. r ¶ Ideo quoq; cõsolati sum⁹. Quia uos castos ꝓbatis esse in negocio. s ¶ In consolatione aũt nostra abundantius magis gauisi sum⁹ ꝛc. In hoc aũt amplius gratulati sumus: quod ita a uobis titi spũs est refect⁹, ut nũq; de ei⁹ mente possitis recedere. Profectus qp pe discipulorũ, spiritalia gaudia sunt magistrorũ. t ¶ Et si quid apud illũ de vobis gloriatus sum. Quasi perit⁹ medicus agit: qui uulnus iã prope sanatũ, blãdis unctiõibus fouet, ut facilius cauterij ustura sanetur. v ¶ Non sum cõfusus ꝛc. Confusionẽ nõ habet glia de profectu ꝭ ¶ Ita ꝛ gloriatio nostra quę fuit ad titũ, ueritas facta est. De reb⁹ iustis, nõ uanitatis, sed ueritatis est gloriatio. y ¶ Et viscera eius abũdãtius in vobis ꝛc. Oĩa uos affectuum eius mẽbra desyderãt: ut oculi præsentiã: aures sermonẽ, os colloquium expectet. ȝ ¶ Quõ cũ timore ꝛ tremore excepistis illũ. Obedientiã fidelẽ descripsit: qui enim ex charitate obedit, timet cõtristare quẽ diligit. a ¶ Gaudeo qõ in oĩbus cõfido in vobis. Feciſtis me gaudere: quia de obedientia uestra nũq; potui hæsitare: & de ministerio in sctõs. Ca. VII

a ita ũ ut magis gauderem. Quõniam & si contristaui uos
b in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret uidens qd
epistola illa, & si ad horam uos contristauit: nunc gau-
deo: non quia contristati estis: sed quia contristati estis
c ad pœnitentiam. Cõntristati enim estis secundũ deũ:
d ũt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ em
secundum deum tristicia est: pœnitentiam in salutẽ sta
f bilem operatur: sæcũli autem tristicia, mortẽ operat.
g Eccẽ em hoc ipsum secundũ deũ contristari uos: quan-
h tam in uobis operatur sollicitudinem: sed defensionẽ:
i sed indignationem, sed timorem, sed desyderium, sed
k l æmulationem, sed uindictam. In õmnibus exhibuistis
m n o uos incontaminatos esse negocio. Igitur etsi scripsi uo-
p bis: non propter eum qui fecit iniuriam: nec propter eũ
q qui passus est: sed ad manifestandam sollicitudinem
r nostram quam habemus pro uobis coram deo. Ideo
s quoq; consolati sumus. In cõsolatione autem nostra
abundantius magis gauisi sumus sup gaudio titi: quia
t refectus est spiritus ei⁹ ab oĩbus uobis. Et si qũid apud
v illũ de uobis gloriatus sum, nõn cõfusus sum: sed sicut
x oĩa uobis in ueritate locuti sum⁹: ita & gloriatio no-
y stra quæ fuit ad titũ, ueritas facta est. Et ũiscera ei⁹ abũ
dantius in uobis sunt: reminiscentis omnium uestrum
ȝ obedientiam, qũo cũ timore & tremore excepistis illũ.
a Gaudeo quod in oĩbus cõfido in uobis. Ca. VIII
b NOtam autem facimus uobis fratres gratiam
c dei, quæ data est in ecclesijs macedoniæ: & qd
in multo experimento tribulationis abũdan-
d tia gaudij ipsorum fuit: & altissima paupertas eorum
e abundauit in diuitias simplicitatis eorum. Quia secun-
dũ uirtutem testimoniũ illis reddo: & supra uirtutem
f uoluntarij fuerunt, cum multa exhortatione obsecran-
tes nos gratiam & communicationem ministerij quod
g fit in sanctos. Et nõn sicut sperauimus: sed semet-
ipsos dederunt primum domino: deinde nobis
per uoluntatẽ

B NOtam autẽ facimus vobis frẽs ꝛc. Causam incohoat de collectis & exemplo ecclesiarũ illarũ eos ad pniam & eleemosynã ꝓuocat, ut nõ putarẽt sibi graue, qd paupiores uideãt iã fecisse. c ¶ Quõ in multo ꝛc. gaudij ipsorũ fuit. Tũc maxime gaudẽt, qñ fuerint tribulati, sciẽtes apostolos cõtumeliã ĩ cõcilio passos ꝓ noĩe christi, publica lætitia fuisse gauisos. d ¶ Et altissima paupras eorũ abũdauit in diuitias ꝛc. Multũ qdẽ in terrena facultate sũt paupes: sed in magna simplicitate sũt diuites, plus cupiẽtes dare quã habẽt: ac ꝓpterea de⁹ animũ magis ꝓbat quã qd dextera porrigit: q enim quãtũ põt facit, totũ facit: sipliter diues & paup, quãuis diues ampli⁹ dare uideat. e ¶ Quia ꝓm virtutẽ ꝛc. Verbis præposteris hoc dicit. Testimoniũ illi reddo: qd secũdũ uires faciẽtes, supra uirtutẽ uoluntarij fuerũt. f ¶ Cũ multa exhortatiõe ꝛc. Multũ suadẽtes nos, rogauerũt, ut gratãter quæ offerebãt susciperem⁹ in ministeriũ sctõrũ. g ¶ Et nõ sicut spe. ꝛc. Ampli⁹ q̃ sperabam⁹ fecerũt,

A fecerunt:non cõtenti sua dare,sed seipsos primo dño tradiderũt, deinde nobis,hoc est deus uidet uolũtatẽ eorũ,nos effectum. a ¶Per voluntatem dei. Nõ ut nobis placerẽt sine domini uoluntate. b ¶Ita vt rogaremus titum: vt quemadmodum cepit:ita & perficiat in vobis etiam gratiam istam. Illorum de uotiõe accensi sumus mittere eum ad uos,ut doctrina & dispositione sua,etiam hoc in uobis pficiat,ne quid minus cæteris habeatis. De collaudatione corinthiorum & æqualitate, prout quisq; habuit & de ministerio qđ fit in sanctos agit. c ¶Sed sicut in oñibus abũdatis fide & sermone & scientia: & in omni sollicitudine,insuper & charitate vestra in nos.Nota cum fide scientiam esse laudabilem. d ¶Ut & in hac gratia abundetis. Ne cum in alijs uindicatis,in hoc ab alijs superemini. e ¶Nõ q̃si imperans dico:sed per aliorum sollicitudinem etiam vestrę charitatis ingeniũ bonũ comprobans. Nõ impero nec exigo: sed consiliũ do: ut sicut in multis formã alijs præbetis: ita & in isto opere facia-
B tis.Est enim uobis sic ingenita pietas, ut ab alijs eam discere minime egeatis.

f ¶Scitis enim gratiam domini nostri iesu christi: quoniam propter vos egenus factus est/cũ esset diues: vt illius inopia vos diuites essetis. Et cõsiliũ in hoc do. Hoc enim vobis vtile est. Nõ ignoratis dei filiũ propter uos pauperem factum: qui uniuersorum erat conditor & dominus: ut eius exemplo,bonis cœlestibus ditaremini. Si ergò ille propter uos temporalia uniuersa contempsit: quanto magis uos dare debetis parua, non uestra, imo sua ei reddere: Ipsi enim datur,quicquid eius causa porrigitur. Simul & contra Fotinum facit:quod prius quam pauper fieret christus diues erat,quia habitabat in patre.

g ¶Qui non solũ facere:sed & velle ⁊c. Ostendit quosdam posse facere non uolentes:cum aut importunitas petentis, aut authoritas præcipientis exigeret. h ¶Nunc vero & facto perficite: vt quemadmodum promptus est ⁊c. Quod uoluntarie incœpistis,implete. Omnis enim boni operis finis est expetendus. Quia sicut factũ inuiti,acceptũ nõ est: ita uoluntas infructuosa est,habentibus eam sine facto.

i ¶Si eñ voluntas prompta est secundũ id quod habet/accepta est ⁊c. Ne putetis me aliquẽ supra uires cogere, aut tãtum in hac causa a paupere quantũ a diuite expetere. Oñes æqualiter dabunt, si unusquisq; tantum dederit, quantum potest, non secundum quod nõ habet. Hoc & Tobias dicebat ad filiũ: Prout habueris fili fac eleemosynã. k ¶Nõ eñ vt alijs sit remissio: vobis autem tribulatio: sed ex ⁊c. Tob.4. Non dico ut uobis nihil seruetis, sed quod quidem utrisq; sufficiat. l ¶Vestra abundantia/illorum inopiam suppleat: vt & illorum abundantia vestrę ⁊c. Date illis carnalia, ut & illi uacantes, possint uobis reddere spiritalia. Isti eñ duo gradus, sine alterutro esse non possunt: iam eñ ille pfectus nõ erit de carnalibus cogitando,quãuis misericors, cum non habet cui dare uel quomõ dare doceat. m ¶Qui multũ habuit nõ abundauit: & qui modicũ nõ minorauit. De mãna hoc dicitur quod accepit,populus in deserto,cuius exemplo docemur qđ omnis superabundantia generet uermes. Simul & ostenditur quæ deus dat,oñib⁹ æqualia esse debere. Et propter huius testimonij authoritatem,uult nobis Apostolus præsentia oĩa eẽ cõmunia, ut & pfecti doctrinã non abscondant: & habentes substantiã mundi, nõ denegẽt eis uictũ. Dignus est eñ operari⁹ cibo suo. Matth.10.b n ¶Gratias aũt ago deo q̃ ⁊c. Gratia quidẽ exhortationis, & uoluntate,propria festinauit,ut mercedẽ haberet: nõ inuitus quasi ei sit credita dispẽsatio. o ¶Misimus aũt cũ illo fratrẽ nostrũ/cui⁹ laus est ⁊c. Hoc de Luca intelligitur: quia laudem in euangelio conscribendo uidetur habere præ cæteris: qui etiam act⁹ apl̃orũ præter euangelia scripsit. p ¶Non solum autẽ/sed ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostrę in hanc gratiam quę ministratur a nobis. Testimonio ecclesiariũ idoneũ eũ & probatũ fuisse demonstrat. q ¶Ad dñi gloriã: & destinatã volũtatẽ nostrã. Propositã siue paratã. Deuitãtes hoc/ne q̃s nos vituperet in hac plenitudine ⁊c. Ne q̃s dicat quomõ christ⁹ legẽ impleuit: cũ uideamus christianos,non tantam eleemosynã facere: quanta fieri in lege præceptũ est. r ¶Prouidemus eñ bona nõ solum coram deo:sed etiam coram hominibus. Nihil enim propter humanam gloriam facimus: sed tamen nolumus ut per nos aliquis scandalum merito patiatur: sed ut omnes uidentes opera nostra bona,magnificent patrem nostrũ. s ¶Misimus aũt cum illis & fratrem nostrũ. Quidã hoc de apollo asserũt dictũ. t ¶Quẽ pbauimus in multis sepe sollicitũeẽ. Testimoniũ illi dat ut facili⁹ audiat̃.

a per uoluntatẽ dei:ita ut rogaremus titũ: ut quẽadmo-
b dum cœpit:ita & perficiat in uobis etiam gratiam istã.
c Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone &
scientia:& in omni sollicitudine insuper & charitate ue
d stra in nos:ut & in hac gratia abundetis. Nõn quasi im
e perans dico:sed per aliorum sollicitudinem etiam ue-
f stræ charitatis ingenium bonũ comprobans. Scitis enim
gratiam domini nostri Iesu Christi:quoniam propter
uos egenus factus est cum esset diues: ut illius inopia
uos diuites essetis: & cõsilium in hoc do. Hoc enim uo
g bis utile est,qui non solum facere: sed & uelle cœpistis
h ab anno priore. Nunc uero & facto perficite: ut quẽad-
modum promptus est animus uoluntatis:ita sit & per
i ficiẽdi ex eo quod habetis. Si enim uoluntas prompta
est secundũ id quod habet,accepta est,non secundũ id
k quod non habet. Nõn enim ut alijs sit remissio: uobis
autem tribulatio:sed ex æqualitate in præsenti tempo-
l re:uestra abundãtia,illorũ inopiam suppleat: ut illorũ
abundantia uestræ inopiæ sit supplementum ut fiat
m æqlitas: sicut scriptũ est: Qui multũ habuit nõ abunda-
n uit:& qui modicum nõ minorauit. Grãtias autem ago
deo qui dedit eandem sollicitudinem pro uobis in cor-
detiti:quoniam exhortationem quidem suscepit: sed
cum sollicitior esset sua uolũtate profectus est ad uos.
o Misimus autem cum illo fratrem nostrum, cuius laus
p est in euãgelio per omnes ecclesias. Nõn solum autem
sed & ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinatio-
nis nostræ in hanc gratiam quæ ministratur a nobis
q ad domini gloriam:& destinatam uolũtatem nostrã.
Deuitantes hoc,ne quis nos uituperet in hac plenitu-
r dine quæ ministratur a nobis in domini gloriam. Pró-
uidemus enim bona,non solum coram deo:sed etiam
s coram hominibus. Misimus autem cum illis & fratrẽ
nostrũ,quẽ probauimus in multis sæpe sollicitũ esse:
Nunc autem

C a ¶ Nunc aũt sollicitiorẽ multo ⁊c. Multo nũc sollicitiorẽ comprobamus eũ ꝓpter uos, quia uestra obedientia prouocatur, siue quia adiuti a tito, siue quia per seipsum comprobauit. b ¶ Siue pro tito qui est socius meus ⁊ in uobis adiutor: siue fratres nostri ⁊c. Quod dicit, hoc est. Tã Titi causa qui eorum obedientiam collaudauerat: q̃ eorum qui ad ipsum fuerant pariter destinati: ita se exhibere̅t: ut & charitatis syn ceritatẽ & apostolicæ pro ipsis gloriæ ueritatem, in cõspectu omnium comprobarent. c ¶ Ostensionẽ ergo quę est charitatis uestrę ⁊ nostrę glorię, ꝓ vobis in illos ostẽdite in faciẽ ecclesiarũ. Vt uideant uerũ esse qđ dicitur in omnibus ecclesijs de uestro profectu. Siue aliter: ostendite charitatẽ uestrã, de qua coram omnib⁹ ecclesijs gloriamur.

Ca. IX.

NAm dẽ ministerio qđ fit in sanctos, ex abũdãti est mihi scribere uobis. Scio eñ ⁊c. Mutare uidetur sanctos, hic sensum: & ideo quidam dicunt eũ superius de laicis dixisse: hic uero de sacerdotib⁹ sanctis. Alij uero aiunt eũ de eleemosynis hucusq; tractasse, modo autẽ de ministerio uerbi cõmonere: quod sanctificatis per baptismum exhibeẽt. Hi uero duo sensus usq; ad finem causæ diligenter utriq; sũt colligẽdi. e ¶ Quoniam ⁊ achaia parata est ab anno pręterito. Tota prouincia cuius caput estis, per nos ad hoc ministerium prouocata est. f ¶ Et uestra æmulatio prouocauit plurimos. Hic æmulatio pro imitatione ponitur. g ¶ Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte. Superius memoratur: Qui uos cõmoneant ne aliter inueniant: in parte doctrinæ, siue ministerij quam putabã. b ¶ Vt quemadmodum dixi parati sitis: ne cum uenerint ⁊c. Si nos erubuerimus quasi falso gloriantes: quanto magis uos & pro uestra negligentia, & pro nostro rubore? Multa enim confusio est: si quis pro eo qui eum diligit erubescat. i ¶ Necessarium ergo existimaui rogare fratres: ut pręueniant ad uos: ⁊ pręparent repromissam benedictionem ⁊c. Siue a benedicendo, siue quia per humanitatem eorum benedictio nascitur dei. k ¶ Sic quasi benedictionem, non quasi auariciam. Benedictio erit si grato animo tribuatur. l ¶ Hilarem enim datorem diligit deus. Auarus autem hilariter dare non nouit. In scientia autem auarus est, qui sensum non uult implere quem cœpit. Vnde dominus neminem in uia salutare præcepit, hoc est nulli transitorie uerbum annunciare salutis. Hoc est autem qui parce seminat parce & metet. Contra Iouinianum etiã hic locus facit, ubi meritorum gradus esse monstrantur. Et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus & metet. E contrario ergo in maledictione seminans, inde & metet: sicut scriptum est. Non semines mala in sulcis iniuriæ & non metes ea septuplum. Vnusquisq; prout destinauit in corde suo. id est uoluntarius nõ coactus, non ex tristicia aut ex necessitate, hilarem enim datorẽ diligit deus, secũdum sapiẽtiam Salomonis. Et in omni dato, hilarem fac uultum tuũ. Si autem de scientia intelligiẽ, Hilarem in labore suo uult esse doctorem: sicut de se alibi dicit. Si enim uolẽs hoc ago, mercedẽ habeo, & reliqua. m ¶ Potens est autẽ deus. Siue ne inopiam formidarent, siue gratuitum donum sapientiæ. n ¶ Omnem gratiam abundare facere in uobis. Gratiam nascentiæ, quia exinde ꝓ opera uestra, deo gratiæ referuntur. A fructu enim frumenti uini & olei sui multiplicati sunt. o ¶ Vt in omnibus semper omnem sufficientiã habentes abundetis in omne opus bonũ. Ita ut tam carnalium misericordiarum quam spiritalium, id est doctrinarum opus bonum possetis implere, sicut scriptum est:

Ecci.7.a

Ecci.35.b

pã.4.b

p ¶ Dispersit dedit pauperibus. Siue sensu pauperib⁹, siue substantia: sicut superius ait, illorum abundantia, uestræ inopiæ sit supplementum.

q ¶ Justicia eius manet in ęternum. Rebus temporalibus, æterna iusticia comparatur. r ¶ Qui autem administrat autem semen seminanti: ⁊ panem ad manducandũ ꝓstabit. Hoc ait: Quod deus qui uelle eis præstitit, etiã facere perficiat in uobis. Hoc est deus qui tibi dedit unde dispenses, esurientem minime patietur. Si autem ad semen uerbi referas. Qui dedit officiũ docendi, præstabit & escã tibi: modo ad hoc solũ uacare uelis. s ¶ Et semen uestrũ. Humilitatis uel sermonis. t ¶ Et augebit incrementam frugum iusticię uestrę. Fruges iusticiæ, sunt facultates, cũ de eis fit iusticia. Cum uero aut inique congregantur, aut ad auariciam uel superbiam possidenẽ, fruges iniquitatis fiunt. Prætio eñ grauans triticum in populo, maledicitur: siue fruges iusticiæ, sermones sunt dei. De fructu eñ laborum suorum satiabiẽ sapiens. Sap.3.d

v ¶ Vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem: quę operatur ꝓ nos gratiarum actionem deo. Vt sine discretione omnibus simpliciter indigentibus tribuatis. Non quærentes cui, sed quare detis.

a Nũnc autem multo sollicitiorem confidentia multa in
b uos: siũe pro Tito qui est socius meus, & in uobis adiutor: siue fratres nostri apostoli ecclesiarũ gloriæ Chri
c sti. Ostẽnsionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro uobis in illos ostendite in faciem ecclesiarum.

Ca. IX.

d NAm dẽ ministerio quod fit in sanctos, ex abũdanti est mihi scribere uobis. Scio enim promptũ animũ uestrũ, pro quo de uobis gloriot
e apud macedones: quoniam & achaia parata est ab an
f no præterito: & uestra æmulatio prouocauit plurimos.
g Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uo-
b bis, euacuetur in hac parte: ut quẽadmodũ dixi parati sitis: ne cum uenerint macedones mecum & inuenerint uos imparatos: erubescamus nos: ut non dicamus
i uos in hac substantia. Necessarium ergo existimaui ro
gare fratres: ut præueniant ad uos: & præparent repro
k missam benedictionem: hanc paratam esse: sic quasi benedictionem, non quasi auariciam. Hoc autem dico:
D Qui parce seminat: parce & metet. Et q seminat in benedictionibus: de benedictiõib⁹ & metet. Vnusquisq; prout destinauit in corde suo: non ex tristicia aut ex ne
l cessitate. Hilarem enim datorẽ diligit deus. Potens est
m autem deus, omnem gratiã abundare facere in uobis:
n ut in omnibus semper omnem sufficientiam habẽtes,
o abundetis in omne opus bonum. Sicut scriptum est:
p Dispersit dedit pauperibus: iusticia eius manet in sæcu
q lum sæculi. Qui autem administrat semen seminanti: &
r panẽ ad mãducãdũ pstabit. Et multiplicabit semẽ ue-
s strum: & augebit incrementa frugum iusticiæ uestræ:
t ut in omnibus locupletati abundetis in omnẽ simpli-
v citatem: quæ operatur per nos gratiarũ actionem deo.

A quare dicis. a ¶Quoniã ministeriũ huius officij ꝛc. Duplicẽ potestis habere mercedẽ,& perfectionẽ sanctorũ, & gratiarũ in dño actiones. Aliter. Non solũ docet sanctos, sed domino gratias agit, qui nos tanta sapientia erudiuit. b ¶Per probationẽ ministerij huius ꝛc. Per hoc ministeriũ esse ꝓbamini christiani, magnificantes deũ p operũ cõfessionẽ, sicut ecõtrario alij factis negare dicunt.

Aliter, perfecte docetis & ostẽditis diuinũ esse, in quo deum p obedientiã magnificatis. c ¶Et simplicitate ꝛc. In omnes simpliciter tribuentes siue docentes bona, quæ cõmunicatis potiꝰ ꝙ donatis, certi uos cũ multiplici ea fœnore recepturos. Hæc oĩa operaꝫ administratio huius officij quæ etiã in hoc abundat: d ¶Desyderantiũ uos ꝓpter eminẽtẽ gratiã dei in uobis. Quis autẽ non desyderet talẽ ꝓpter gratiã siue sciẽtiæ siue misericordiæ cæteris eminentẽ. e ¶Gratias deo super inenarrabili dono eius. Qui tantam nobis gratiam pietate sua conferre dignatus est.

B De armis carnalibus & spiritalibus, & de Apostoli potestate, & de his q seipsos cõmendare conant.

Ca. X

IPse autem ego paulus obsecro uos per mãsuetudinem ꝛc. Eauos mãsuetudine rogo q̃ christꝰ, cũ se posset de iuriosis ulcisci, noluit, ut uel sero se corrigerẽt. g ¶Qui in facie quidem humilis sum inter vos ꝛc. Semper sanctorũ præsentiã, per nimiã humilitatem, minus intelligẽtibus potest esse contemptui. Absentes uero si necesse fuerit, confidenter suam indicat potestatem. Qui præsentes, sic sunt quasi nihil possint habere uirtutum, si tamen nihil delicti repererint in subiectis. b ¶Rogo autem vos ne p̃sens audeam. Ita agite ne mihi necesse sit manifestare uirtutem. i ¶Per eam confidentiam qua existimo: audire in quosdã. Nam omnis existimatio facta est: sicut est, Puto aũt qđ & ego spiritum dei habeã. k ¶Qui arbitrantur nos tanꝯ ſm carnẽ ambulemus. Qui putant nos nihil amplius cæteris hominibus habere uirtutis. l ¶In carne eĩm ambulantes/ non tamen ſm carnẽ militamus ꝛc. In corpore uidemur incedere, sed ut dei ministri spiritaliter militamus. Arma qppe militiæ nostræ non sunt facta de ferro, nec manu hominis fabricata sunt, sed potentia dei: qua plus uel uerbo agas, quã alij homines carnalibus armis. m ¶Ad destructionẽ munitionũ consilia destruẽtes. Muniunt enim & circũdant doctrinam suam falsi doctores astutiæ argumẽtis: quas aereas potestates Apostolus destruit uirtute gratiæ spiritalis: sicut illum magum uias dñi peruersis disputationibus subuertentem, Paulus uerbo cæcauit. Act. 13. b

C

a Quoniã ministeriũ huius officij non solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiã abundat per multas gratia-
b rum actiones in dño, pẽr probationẽ ministerij huius: glorificantes deum in obedientia confessionis uestræ,
c in euangelio christi & simplicitáte cõmunicationis uestræ in illos: & in oẽs, & in ipsorũ obsecratione p uobis,
d desyderantiũ uos ꝓpter eminentẽ gratiã dei in uobis.
e Grátias ago deo sup̃ inenarrabili dono eius. Ca X
f IPse aũtẽ ego paulus, obsecro uos p̃ mansuetudinẽ
s & modestiam christi: qui in facie quidem humilis
b i gõ autẽ uos ne præsens audeam pẽr eam confidentiam
k qua existimor audere in quosdam: qui arbitrantur nos
l tanꝯ secundũ carnẽ ambulemus. In carne ẽnim ambulantes: nõ tamen secundũ carnẽ militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt: sed potentia deo, ad
m n destrũctionẽ munitionũ consilia destruẽtes: & omnẽm
o altitudinẽ extollentẽ se aduersus scientiã dei: & in cãptiuitatem redigẽtes omnẽ intellectũ in obsequiũ christi:
p & in prõmptu habentes ulcisci omnem inobediẽtiam:
q cum impleta fuerit uestra obedientia. Qũæ scd'm faciẽ
r sunt uidete. Si qũis confidit christi se esse: hoc cogitet iterũ apud se: quia sicut & ipse christi est: ita & nos. Nam
s & si ampliũs aliquid gloriatus fuero de potestate no-
t stra quã dedit nobis dñs in ædificationem: & nõn in de-
v structionẽ uestram, non erubescam. Vt aũtem non exi
stimer tanꝯ terrere uos p epistolas: quoniãquidẽ epi-
x stolæ inquiũt graues sũt & fortes: p̃sentia aũt corpis infirma & sermo contẽptibilis: hõc cogitet qui eiusmodi
y est: quia quales sumus uerbo per epistolas absentes: tales & præsentes in facto. Nõn enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam qui seipsos com-
z mendant: sed & ipsi in nobis nosmetipsos mentientes, & cõparantes a christo accepisse dixero ꝙ cæteros ut Apostolus, non erubescam: quia uerũ dico, & nõ gloriæ sed ædificationis causa compulsus hæc facio. t ¶Et nõ in destructionẽ vestram nõ erubescã. Vnam illi & usurpatã & in destructionẽ exercere cupiunt potestatem. v ¶Ut non existimer quasi terrere vos p epistolas ꝛc. Hoc ideo dico, ne quis me putet illa cõminari quæ implere non possum, ut de me iactant deceptores. x ¶Hoc cogitet qui eiusmodi est ꝛc. Qui putat hoc, sciat omnia me posse facere si necesse sit quæ promitto. Nam obedientibus per humilitatẽ infirmus, & peccãtibus per seueritatẽ fortis existo. y ¶Nõ eĩm audemus inserere ꝛc. Id est non debemus ita deum cõtemnere ut coæquemur aliquibus, qui suis laudibꝰ malũt ꝙ dei gratia cõmendari: nec de nobis possumꝰ maiora iactare ꝙ sumus, z ¶Sed ipsi in nobis nosmetipsos iudicantes. Non excidimus mensuræ nostræ terminos.

D

F Et cõparantes

E

a ¶Et cõparantes nosmetipsos nobis. Non minorib⁹ :sicut cũ illi nihil sint, aplis se non modo æquales faciũt, sed etiam anteponunt. b ¶Nos autẽ nõ in immensum gloriabimur ꝛc. Nihil supra mensurã humanã facim⁹, sed in apostolatus gra, quantũ nobis dñs donare dignat⁹ est, p quã uobis Corinthij prædicamus, nec eñ hoc usurpatione feci/mus sed præcepto.

c ¶Vsq; ad vos enim puenimus in euãgelio christi. Nõ nro, ut illi q prædicãdo se, suũ euãgeliũ faciũt. d ¶Nõ in immẽsum gloriãtes in alienis laborib⁹. Immẽsum est in alienis laborib⁹ gloriari. Illi autem semper ad fideles ibãt, qui signa minime quærebant.

e ¶Spem autem habentes ꝛc. Qui non munera a uobis, sed mercedẽ a deo uestræ fidei expectamus.

f ¶In abundantia illa quę vltra vos sunt euangeliçare. Id est, nõ enim usq; ad uos sufficit peruenire: sed cũ uestra fides creuerit, alio transiemus.

g ¶Non in alena regula in bis q̃ præparata sunt gloriant. Sicut illi de præparatis iam ab alijs impudenter gloriantur. b ¶Qui autẽ gloriatur, in dño gloriet. Iã gloriari in dño exhortat, cuius uirtutes in eo opatæ sunt. i ¶Non eñ qui seipsum cõmendat probatus est ꝛc. Seipsũ commendat qui ipse laudat se: Illum uero dñs cõmendat, qui signorũ uirtutibus cõmendat. Ca. XI

V ¶Tinã sustineretis modicum quid insipientię mee ꝛc. Sustinete me qui multum sustinere cõsueuistis imprudentiã meam. Ideo insipiẽtẽ se dicit: quia illi necesse erat, aliqua de se dicere, licet uera: ut ostendat quã uere insipiẽtes sunt q falso se laudãt. l ¶Sed ꝛ supportate me. Æmuloꝛ eñ vos ꝛc. Id est, non stimulo liuoris inflammor, sed uos tanq; pater diuina æmulatione custodio, ut possim uos immaculatos christo coniungere: tanto maiore studio conuersatos, quanto meliori estis sponso iungẽdi. m ¶Timeo autem ne sicut serpẽs euam seduxit astutia sua ꝛc. Serpẽs euã dẽ deo mẽtiendo seduxit, affirmans solam deum comminatum esse mortem, nec esse iam illaturum. Ita & pseudo apostoli asserebant ideo euangelij præcepta addita, ut uel sic lex antiqua seruaretur: & eam solam sufficere custoditam perquirunt æmulatores. Iam

F

a & cõparantes nosmetipsos nobis. Nos aũtem non in
b immensum gloriabimur: sed secundũ mensuram regulæ qua mensus est nobis deus mensuram pertingendi
usq; ad uos. Non enim quasi non pertingentes ad uos
c superextendimus nos. Vsq; ad uõs enim peruenimus
d in euangelio christi, nõn in immensum gloriãtes in alie-
e nis laboribus. Spem aũtem habentes crescentis fidei
uestræ in uobis magnificari secundũ regulam nostram
f in abũndantia: etiam in illa quæ ultra uos sunt euange-
g liçare, non in aliẽna regula in his quæ præparata sunt
h gloriari. Qui aũtem gloriatur: in domino glorietur. Nõ
i enim qũi seipsum commẽdat, ille probatus est: sed quẽ
deus commendat. Ca. XI

k
l V Tinãm sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed & supportate me. Emulor enim
uos dei æmulatione. Despondi enim uos uni
m uiro, uirginem castam exhibere christo. Timẽo autem
ne sicut serpens euam seduxit astutia sua: ita corrũpan-
n o tur sensus uestri, & excidãt a simplicitate qũæ est in chri-
p sto ieſu. Nam si is qũi uenit alium christum prædicat
quem non prædicauimus: aut alium spiritum accipitis
quem non accepistis: aut aliud euangelium quod non
q recepistis, recte pateremini. Existimõ enim nihil me mi
r s nus fecisse a mãgnis apostolis. Nam & si imperitus ser-
t mone, sed non scientia. In omnibus autem manifestus
v sum uobis. Aut nũnquid peccatum feci meipsum humi
x lians ut uos exaltemini? Quoniam gratis euangelium
y dei euangeliçaui uobis: aliãs ecclesias expoliaui, accipiẽs
z stipendium ad ministeriũ uestrum. Et cũm essem apud
a uos, & egerem: nulli onerosus fui. Nam quod mihi de-
erat, suppleuerunt fratres qui uenerunt de macedonia:
b & in õmnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo.
c Est ueritas christi in me: quoniam hæc gloriatio non in
d fringetur in me in regionibus achaiæ. Quare? Quia nõ
e diligo uos: Deus scit. Quod autem facio & faciam: ut
f amputem occasionem eorum qui uolunt occasionem:
ut in quo

G

nunc serpens similiter quosdã seducit, gehennã propter solum terrorem asserẽtes nominari, quã aut penitus nõ esse: aut æternam non esse affirmat, contra authoritatem omnium scripturarum. n ¶Et excidant a simplicitate. Quia dei uerbũ simplr credere, nõ est hominum peruersorum. o ¶Quę est in christo ieſu. Castus sensus qui uni uiro coniungitur christo: & solius illi semel promissa sufficiunt.

p ¶Nam si is qui uenit alium christum prę dicat quẽ non p̃dicauimus ꝛc. Si uobis amplius aliquid gratiæ prædicaretur cp̃ per nos accepistis, recte eos nobis p̃poni forsitan pateremini.

q ¶Existimo enim nihil me minus fecisse. Me minus fecisse istis qui nihil sunt ne putetis. r ¶A magnis apostolis. Quãto magis Petr⁹ & cæteri prædicãt minus aliquid accepisse. s ¶Nã ꝛ si impitus sum sermone sed non scientia. Nõ sicut isti q cũ sint scientia imperiti, in sermõe tumido gloriantur.

H

t ¶In omnibus autẽ manifestus sum in vobis. Ostendit integritatẽ suã, qua per deũ omnia fecerit, cũ nec auariciã nec gulã nec gloriam ab eis aliqñ quæreret. v ¶Aut nunq̃d peccatũ feci ꝛc. Si forte hoc solũ peccaui qui propter uos etiã licita & concessa contẽpsi. x ¶Qñ gratis euangeliũ euangeliçaui vobis. Qui neq; panẽ quotidianum, quẽ ordinauit dominus accepim⁹. y ¶Alias ecclesias expoliaui ꝛc. Cũ uobis prædicarẽ, mihi macedones ministrabãt: z ¶Cum essem apud vos ꝛc. Hoc fuit ex ueritate infirmitatẽ portare paruulox, ut nec tũc qdẽ uellet accipe cũ egeret. a ¶Nam qõ mihi deerat suppleuerũt frẽs ꝛc. Qui nõ occurrebãt, manibus adorãdo fratres quos nouerũt falsos: nec pseudo apostolos susceperãt, qnimo uincebant. b ¶Et in omnibus sine onere ꝛc. Quando infirmos uos habueritis. c ¶Est veritas christi in me. Sicut christus semel statuit, nec negauit necesse est ut aliqñ nõ mẽtitus ita faciã. d ¶Quoniã hęc gloriatio non infringet in me ꝛc. Gloriationẽ, propter deũ cõcessam cõtemnit præcipue si inopiam patiatur. e ¶Quare? Quia non diligo vos: deus scit. Ipse nouit utrũ uos diligam an non. Imo ideo a uobis non accipio: quia multũ uos diligo. f ¶Qõ autẽ facio et faciam vt amputem occasionem eorum

A eorum qui volunt occasionē ꝛc̄. Hic reddit causam, quare ipse nō acceperit,& aduersarij cur docerent gulam,auari ciāq; sectarent̄,quærētes ppaucū additū inuenire lucrandi,ut hic uel panē acciperet, illi aurum licētius exigerēt. Ideo tollit occasionē Apls,ut in hoc appareant qui propter deū docerent,si a discipulis nihil exp̄e/terēt. s ¶Mā eius/modi pseudo apostoli Eccō.13.a sunt.Dicētes: Hæc dicit dns,cū ipse nō miserit eos & uisiones a corde suo loquūtur.

b ¶Operarij subdoli trāsfigurātes se in apostolos christi. Subdolus est q aliud fingit, cū aliud agit, ut sub contemplatione euāgelicæ prædicatiōis cō tegat rapacitatem. Tales enim prædicatores, ut hominib⁹ placeant necesse est adulari,ut adulando placeant,& placendo accipiāt: ea quæ cōmendantur dicūt,non ea quæ ædificent audiēt̄em . Plærisq; eorum non tam pecuniā desyderāt q̄ honorem, arbitrātes se summis opibus esse ditatos si B ab omnibus collaudentur:sed nec pecunias ideo spernunt: quia non habent, sed quia in recōditis habent. Veri autē & simplices magistri apostolos imitantur,dicētes: Neq; enim fuim⁹ in sermone adulationis aliquando,nec in occasione auaricię: neq; quærētes ab omnibus gloriam nec a uobis. c ¶Et non mirū:ipse en̄ satanas transfigurat se in angelū lucis. Non tam facile somnijs, aut aliquibus quasi angelis lucis,fides habenda:ne forte transfiguret se satanas in angelum lucis, & decipiat ac fallat incautos.

d ¶Non est ergo magnū si ministri ꝛc̄. Non mirum si ministri satanæ,auariciæ,id est gloriæ causa fingant se iusticiam prædicare. e ¶Quorū finis erit ſm opera ipsorū. Mala opera,malus finis expectat. f ¶Iterum dico ne quis putet me insipientē esse ꝛc̄. Iam superius dixit: Sustinete modicum quid insipientiæ meæ:& reddiderat rationem:quia çelo dei eos çelaret: non gloriæ desyderio esset de se aliquid dicturus:ne eius in odium uersi,falsos apostolos sequerentur.Si ergo insipientia eius tam sapiēs est, q̄ sapiens erit ipsa sapientia? Simul notandum quia mirum esse non debet, si ad tempus falsa doctrina præualeat,cuius authoribus in fine uindicta p̄mittit̄. g ¶Od loquor/non loquor ſm deum ꝛc̄. Si hic necessitate populi compulsus, negat se secundum deum gloriari, quid de illis sentiendum est,qui sola iactantia gloriantur substantiæ gloriæ? Est enim alia uera substantia gloriandi.

a ut in quo gloriantur,inueniātur sicut & nos.Nam eiūſ-
b modi pseudo apostoli sunt op̄arij subdoli, transfigu-
c rantes se in apostolos christi. Et nō mirum: Ipse enim
d satanas transfigurat se in angelum lucis. Nō ergo est magnum si ministri eius transfigurentur uelut ministri
e f iusticiæ quōrum finis erit secundū opera eorum.Itērum dico ne quis putet me insipientem esse. Alioquin uelut insipientem accipite me:ut & ego modicum quid glo-
g rier.Quōd loquor,non loquor secundū deum:sed quasi in insipientia in hac substantia gloriæ:quōniam mul-
i ti gloriantur secundū carnē: & ego gloriabor. Libēnter enim suffertis insipientes:cum sitis ipsi sapientes. Sustik l nētis enim si quis uos in seruitutem redigit:si quis deuo
m n rat:si quis accipit:si qs extollit̄: si qs in faciēm uos cædit.
o Secundū ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fueri-
p q mus in hac parte.In quo quis audet:in insipientia dico
r audeo & ego.Hebræi sunt & egō.Israelitæ sunt & ego.
s t Semen abrahæ sunt & ego.Ministri christi sunt & ego.
v Vt minus sapiens dico plus ego.In laboribus plurimis: in carceribus abundantius: in plagis supra modum:in mortibus frequenter. A iudæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter uirgis cæsus sum: semel lapi-
x datus sum:tēr naufragium feci:nocte ac die in profun-
y do maris fui. In itineribus sæpe:periculis fluminum:periculis latronum:periculis ex genere, periculis ex gentibus: periculis in ciuitate: periculis in solitudine: peri-
z culis in mari: periculis in falsis fratribus. In labore & erumna: in uigilijs multis: in fame & siti: in ieiunijs
a multis. In frigore & nuditate: præter illa quæ extrinse-
b cus sunt instantia mea quotidiana sollicitudo omnium ecclesiarū. Quis infirmatur:& ego non infirmor? Quis
c scandaliçatur: & ego non uror? Si glōriari oportet:

quæ infirmitatis

b ¶Quoniam multi gloriantur ſm carnē,ꝛ ego gloriabor. C Quoniam in nobilitate terreni generis gloriari, carnale est. i ¶Libenter en̄ suffertis insipientes/cum sitis ipsi sapientes. Video enim uos cum edocti sitis, nullius momenti insipiētibus facile consensisse. k ¶Sustinetis en̄ si quis uos in seruitutē redigit. Legis uel pharisæorum qui dominatum in populum exercebant. l ¶Si quis deuorat: si quis accipit. Conuiuia uel munera. Si quis accipit pecuniam.

m ¶Si quis extollit̄. Iudaica superbia,uel de scientia uel de generis q̄litate. n ¶Si quis in faciem uos cędit. Si quis etiam præsentes obiurgat.

o ¶Scōm ignobilitatem dico. Ignobilitas en̄ maxima est, si qs filius dei , de terrena nobilitate se iactet.

p ¶Quasi nos infirmi fuerim⁹ in hac pte. Ab illis minus aliqd habeamus. q ¶In quo quis audet. Hic se apostolis cōparat laborū suorū contemplatione. Item notandum quod quasi temerarium dixerit audere. r ¶Audeo et ego.Possum audere si uolo. s ¶Hebręi sunt ꝛ ego:Israelitę sūt ꝛ ego ꝛc̄. Si in hoc gloriantur: & ego huius sum gentis. t ¶Ministri chr̄isti sunt ꝛ ego. Notandū q̄ si qs de christi solum ministerio glorieť,nō sapienter hoc facit. v ¶Et min⁹ sapiēs dico plus ego:in laboribus plurimis ꝛc̄. Quinq; uicibus tricenas & nouenas quasi trāsgressor legis accepit. Hæc autē in actibus apostolorum non omnia reperiuntur: quia nec in epistolis omnia quæ ibi scripta sunt continentur. x ¶Ter naufragium feci/nocte ac die in profundo maris fui. In ultimo periculo,cum nauim in profunda tempestate deductam, moras fluctuum operiri putaremus. y ¶In itineribus sępe: periculis fluminum ꝛc̄.periculis in falsis fratribus ꝛc̄. Qui explorare subintroierūt nostrā libertatē. z ¶In labore ꝛ erūna:in vigilijs multis: in fame ꝛ siti ꝛc̄. Fames necessitatis est, ieiuniū uoluntatis. a ¶Pręter illa quę extrinsecus sunt instantia mea quotidiana sollicitudo omniū ecclesiarū. Præter illa quæ per mansuetudinē leuiora esse uidenť. b ¶Quis infirmatur ꝛ ego nō infirmor/quis scandaliçatur ꝛc̄.Non dixit scandaliçor:quia in fide scādaliçatur. Cum infirmantibus infirmor:cum pereuntibus perire me credo:sic en̄ uror tristicia ut animo ardere me sentiam. c ¶Si gloriari oportet. Nam si gloriari necesse est,nō in his quæ ad læticiam sed quæ ad mœrorem pertinēt gloriabor.

C

D

E

a ¶Quę infirmitatis meę sunt gloriabor. Manifeste infirmitates suas Apostolus, tentationes quas sustinebat persecutionesq; significat. Item omnes superiores necessitates, uno infirmitatis nomīe definiuit, eo quod humanas imbecillitates istæ prævaleāt. b ¶Deus z pater domini nostri iesu christi scit q̄ est benedictus in sęcula q̄ non mentior. Rem quasi difficilē dictu rus, quod iudæi contra eum etiam principes gentium concitassent, ante implorat testimonium dei: ne uere hoc iactātiæ imputaretur quod aduersus eum etiam regna surrexerint, & nihil potuerint prævalere. Hæc aūt idcirco enumerat, ut ostēdat qd interfit inter ueros & falsos apostolos.

c ¶Damasci prępositus gentis aretę regis custodiebat ciuitatem damascenorū ꝛc. Præpositus gentis illius erat cui imperabat Areta rex.

Ca. XII

SI gloriari oportet: non expedit quidem. Non mihi expedit, qui necessitate compellor. c ¶Veniam autem ad uisiones z reuelatiōes domini. Sibi infirmitates, domino uisiones asscribit. f ¶Scio hominem in christo. Siue humilitatis causa de se in alterius psona loquitur: siue de alio: uerum potest utrūq; constare. g ¶Ante annos quatuordecim siue in corpore siue extra corpus ꝛc. Quia iterum repetit, ostendit aliam fuisse uisionem. Vide quanta necessitas fuit, ut quod annis quatuordecim celauerat, prodere cogeretur. h ¶Et scio huiusmodi hominē siue in corpore siue extra corpus nescio: deus scit: quoniam raptus est in paradisum. Iterando Apostolus hunc talem hominē, ostendit secūdo esse raptum: semel usq; ad tertium cœlum, ubi uidit uisiones: & semel in paradisum, ubi reuelata sunt ei ineffabilia uerba. i ¶Et audiuit arcana uerba quę non licet homini loq̄. Siue quæ nulli dicere fas est, siue quæ impossibile est humanam enarrare naturam. Hoc contra Arrianos. k ¶Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem nihil. Visione uel homine: pro me autem non gloriabor in mea uirtute: quia non est reuelatio mea sed dei.

l ¶Nisi in infirmitatibus meis. Nam z si voluero gloriari non ero insipiens ꝛc. Hic uidetur ostendere, cum de alio dicat, etiam se dicat causam gloriandi habere nolle.

m ¶Parco autē ne quis me existimet supra id qđ videt ꝛc. Sufficiunt manifesta, etiam si celentur occulta. n ¶Et ne magnitudo reuelationū extollat me datus est mihi stimulus ꝛc. Quanta putatis esse quæ celo, ut merito mihi esset stimulus necessarius, qui me hominem esse semper mihi demonstraret. Stimulum carnis, angelum satanæ: tentationes psecutionum, apostolus se sustinuisse significat. o ¶Ut me colaphiçet. Aut tribulationes suscitando, aut dolores. Quidam enim dicunt eū frequenter dolore capitis laborasse.

p ¶Propter quod ter dominū rogaui ut discederet a me: z dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea ꝛc. Hic intelligimus etiā sanctos ignoräter nōnunq̄ alia impetrabilia postulasse: simul etiam discimus quod importuna petitio, uel respō sum mereatur, si non meretur effectum.

q ¶Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis ꝛc. Postq̄ cognoui prodesse, qđ nocere putabam.

r ¶Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis: in contumeliis. Non in honoribus. s ¶In necessitatibus. Non in ocio, non in diuitijs.

t ¶In psecutionibus in angustijs pro christo. Non pro crimine: unde saluator docuit ut sola causa iusticiæ patiamur: Petro similiter id attestante.

v ¶Cum enim infirmor tunc potens sum. Maxima potentia est infirmari pro christo, & magnæ diuitiæ indigere. x ¶Factus sum insipiens. Insipientem esse dicit, aliquē se in laboribus iactare uel uirtutibus.

y ¶Vos me coegistis: ego enim a vobis debui cōmendari ꝛc. Sed hoc uos coegistis, qui cum alijs de me satisfacere deberetis quod nihil minus fuerim a magnis apostolis, iterum opus habetis ut uos denuo commendemus. z ¶Tametsi nihil sum: signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia ꝛc. Ego quidem nihil sum ut homo, sed apostolatus, sua in uobis signa monstrauit: hoc est patientiā in moribus: & prodigia in signis. a ¶Quid est enim qđ minus habuistis præ cęteris ecclesijs ꝛc. Quibus alij apostoli prædicarunt.

De integritate Apostoli, & seueritate acceptæ potestatis a domino in eos qui pœnitentiā negarunt agit. b ¶Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos: z non ero vobis grauis,

G

H

a q̄ quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Deus & pater do
b mini nostri iesu christi scit, qui est benedictus in sæcula
c quod non mentior. Dāmasci præpositus gentis aretæ
regis custodiebat ciuitatem damascenorum: ut me com
prehenderet. Et per fenestram in sporta dimissus sum
per murum: & sic effugi manus eius. Ca. XII

d
e
f
g
SI gloriāri oportet: non expedit quidem. Veniām autem ad uisiones & reuelationes domini. Scio hominēm in christo ānte annos quatuordecim: siue in corpore nescio: siue extra corpus, nescio: deus scit
g raptum huiuscemodi usq; ad tertium cœlum. Et sciō hu
iuscemodi hominem siue in corpore siue extra corpus,
nescio: deus scit, quoniam raptus est in paradisum &
i audiuit arcana uerba quæ non licet homini loqui. Pro
k hūiuscemodi gloriabor: pro me autem nihil, nisi in infir
l mitātibus meis. Nam & si uoluero gloriari, non ero in-
m sipiens: ueritatē em̄ dicā. Parco aūtem ne quis me exi
stimet supra id quod uidet in me: aut audit aliquid
n ex me. Et ne māgnitudo reuelationum extollat me, da-
o tus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ qūi
p me colaphiçet. Prōpter quod ter dominum rogaui
ut discederet a me. Et dixit mihi: Sufficit tibi gratia
q mea: nam uirtus in infirmitate perficitur. Libenter igi-
tur gloriabor in infirmitatibus meis: ut inhabitet in
r me uirtus christi. Propter quod placeo mihi in infir-
s t mitatibus meis: in contumelijs: in nēcessitatibus: in pēr
v secutionibus: in angustijs pro christo. Cum ēnim infir-
x y mor, tunc potens sum. Factus sum insipiens, uos me
coegistis. Ego enim a uobis debui commendari. Ni-
hil enim minus feci ab his qui sunt supra modum apo-
5 stoli. Tamētsi nihil sum: signa tamen apostolatus mei
facta sunt super uos in omni patientia: in signis & pro-
a digijs & uirtutibus. Quid est enim quod minus habui
stis præ cæteris ecclesijs, nisi quod ego ipse non grauai
uos? Donate mihi hanc iniuriam. Ecce tertio hoc pa
ratus sum

A grauis. Non enĩ quæro quę uestra sunt sed uos. Salutem ue
stram desydero, non munera. a ¶Nec enĩ debẽt filij pa
rentibus thesauriçare: sed parẽtes filijs. Ego magis si habe
rem, uobis dare deberem. b ¶Ego autem libentissime
impendam ꝛc. Quod habeo labore nimio, impendo, &
pluscz possum impẽ
dã. Perfecta enim di
lectio non solum totũ
quod habet gratis im
pendit, sed etiam ipsa
libenter superimpen
ditur si necesse est.
c ¶Sed esto: ego vos
nõ grauaui ꝛc. Per om
nia se purgat, ipsorũ
semper conscientiam
testẽ inuocãs: simul,
& quomodo se ab il
lis possint cauere de
monstrans. d ¶Ro
gaui titum ꝛ misi cum
illo fratrẽ ꝛc. Nunqd
aliquid uobis abstu
lit ad me perferendũ?
e ¶Nõne eodem spi
ritu ambulamus: nõne
eisdẽ vestigijs? Nõne
uno spiritu omnia ge
rimus? f ¶Olim pu
tatis qõ excusem⁹ nos
apud vos. Nõ sicut su
pi⁹ dixi placem⁹ nob,
sed ne nobis cũ uene
rim⁹ necesse sit acrius
uindicare. g ¶Co
rã deo in christo loqui
mur ꝛc. Quẽ fallere
ipossibile est. h ¶Ti
meo enĩ ne forte cum
venero: non ꝗles volo
inuenĩã vos ꝛc. Timeo
si uos non inuenero
iustos: & ego uobis se
uerus inueniar. Blan
dimentis minas iun
git. i ¶Ne forte
contẽtiones/emulatio
nes/animositates ꝛc.
Propter hæc se dice
bat seuerissime uin
dicare. Quid faceret
si nostris temporibus
aduenire⁹, qb⁹ ad cõ
parationẽ aliorũ cri
minũ, ista ne putan
tur qdẽ esse peccata.
k ¶Et lugeã multos
ex his qui ante pecca
uerunt ꝛc. Hoc est con
tra Nouatianos pœni
tẽtiæ negatores: si enĩ
luget pœnitẽtiã non
agentes: utiçz de agẽ
tibus gaudet. l ¶Et
fornicatione ꝛ impudi
citia quã gesserunt. Im
pudicitia grauior est
fornicatione: quasi

ratus sum uenire ad uos: & non ero grauis uobis. Non
a enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. Nec enim debent
b filij parentibus thesauriçare: sed parentes filijs. Egõ au
tem libentissime impẽdam: & supimpẽdar ego ipse pro
animabus uestris abũdãtius: licet plus uos diligẽs, minus
c diligar. Sed estõ. Ego uos nõ grauaui: sed cũ essem astu
tus dolo uos cæpi. Nunquid per aliquem eorum quos
d misi ad uos, circumueni uos? Rogaũi titum, & misi cum
e illo fratrem. Nunquid titus uos circumuenit? Nõnne
eodem spiritu ambulauimus? Nonne eisdem uestigijs?
f g Olim pũtatis quod excusemus nos apud uos. Coram
deo in christo loquimur. Omnia autem charissimi pro
h pter ædificationem uestram. Timeo enim ne forte cum
uenero: nõ quales uolo inueniã uos: & ego inueniar a
i uobis qualem non uultis: ne forte cõtentiones, æmu
lationes, animositates, dissensiones, detractiones, susur
rationes, inflationes, seditiones sint inter uos. Ne ite
k rũ cũ uenero humiliet me de⁹ apud uos: & lugeam mul
tos ex his qui ante peccauerunt: & non egerunt pœ
l nitentiam super immundicia & fornicatione: & impu
dicitia quam gesserunt. Ca. XIII
m Ecce tertiõ hoc uenio ad uos, ut in ore duorum
uel trium testium stabit omne uerbum. Prædixi
n enim & prædicõ: ut præsens uobis & nunc ab
sens his qui ante peccauerunt, & cæteris omnibus: quo
o niam si uenero, iterum non parcam. An experimen
p tum quæritis eius qui in me loquitur christus? Qui in
q uobis non infirmatur, sed põtens est in uobis. Nam &
r si crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute dei.
s Nam & nos infirmi sumus in illo: sed uiuemus cum eo
t ex uirtute dei in uobis. Vosmetipsos tentate si estis in
v fide: ipsi uos probate. An non cognoscitis uosmetipsos:
quia christus iesus in uobis est? Nisi forte reprobi estis.
x Speró autem quod cognoscitis: quia nos non sumus re
y probi. Oramus autem deum ut nihil mali faciatis, non
ut nos probati pareamus, sed ut uos quod bonum est
z faciatis. Nos autẽ ut reprobi sumus. Nõ possumus enĩ
a aliquid aduersus ueritatem: sed pro ueritate. Gaude
mus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autem po
b tentes estis. Hoc & oramus uestram consummationẽ.
c Ideo enim hæc absens scribo, ut nõ præsens durius agã
secundũ

bus ꝛ nũc absens his qui ante peccauerũt ꝛc. Qui post do
cumenta priorum peccauerint, non ipsis parcam: quia
antecedentium ruina, sequentes debet facere cautiores.
o ¶An experimentũ quæritis eius q̃ in me loquit̃ christus?
An in me christũ tẽtatis: utrũ in uobis ualeat uindicare?
p ¶Qui in vobis
nõ infirmatur. Quem
nõ infirmum, sed po
tentem esse nec ipsi
nescitis. q ¶Sed
potens est in vobis.
Quãto magis in uo
bis carptoribus suis.
r ¶Nam ꝛ si crucifi
xus est ex infirmitate
nostra sed viuit ex vir
tute dei. Qd̃ crucifi
xus ẽ, nostræ est infir
mitatis: qd̃ uiuit, suæ
uirtutis. s ¶Nam
ꝛ nos infirmi sumus in
illo ꝛc. Siue, qui nos
quasi infirmos pro
uocatis, inuenietis nos
uiuere cum christo
in uirtute dei cum in
uos uindicare cœpe
rimus. Siue nos in
præsenti quidem in
firmamur, sed in futu
ro cũ illo nõ in nostra
sed dei uirtute uiue
mus. t ¶Vosmet
ipsos tentate si estis in
fide/ipsi vos probate.
Si in fide estis, & in uo
bis uos cognoscite: da
te sentẽtiã in peccãte,
& uidete si nõ statim
cũ uestro ẏbo uĩdicta
procedat. v ¶An nõ
cognoscitis vosipsos:
qz christus iesus in vo
bis ẽ. Dei uirtus, si nõ
uos minime reproba
uit. x ¶Spero autẽ
qõ cognoscitis ꝛc. Spe
ro uos sensuros quõ
nos conuersemur.
y ¶Oramus aũt deũ
vt nihil mali faciatis
ꝛc. Sed vt vos quod
bonũ est faciatis. Nos
autem vt reprobi si
mus. Si enim mali ali
qd feceritis, nos uindi
cãdo parebim⁹ ꝓbati: sed maluimus nos
reprobos uideri, tãtũ
ut uos qd̃ bonũ est fa
ciatis. z ¶Non enĩ
possumus aliqd̃ aduer
sus veritatẽ ꝛc. Innocẽ
tiæ enĩ nostræ sentẽtia
obesse nõ poterit, nisi
ei q ꝓ certo peccaue
rit. a ¶Gaudemus
enĩ qñ infirmi sum⁹ ꝛc.

B

C

D

Emonstruosa turpitudo: sicut ille fecit qui uxorẽ patris accepit. Ca. XIII

Ecce tertio hoc venio ad vos: vt in ore duorum vel trium testiũ stabit omne verbum. Secundũ legem: contra Manichæos. m ¶Prędixi ꝛ prędico vt ꝓsenti/ Gaudemus si non sit necesse ut nostra uirtus appareat, sicut Petri apparuit in sapphira & anania. b ¶Hoc Act. 5.
oramus vestram consummationẽ. Vt uos perfecti sitis atcz potentes. c ¶Ideo hęc absens scribo vt nõ ꝓsens du
rius agã ꝛc. Si nõ correxeritis uos, durius adhuc acturus

C sum ꝙ scribendo denuncio. a ¶In ędificationem. Vt & uos de cætero emendetis:& alij peccare formident. b ¶Et nō in destructionē. Ad quā sibi pseudoapostoli po testatem usurpant. c ¶De cętero autem fratres gaudete:perfecti estote/ exhortamini. Notandum quod toti ec/ clesiæ scribēs, dicit eos omnes debere esse per/ fectos:& quod laicos iubet seinuicē exhor/ tari. d ¶Idipsum sapite. Pacem habete ꝛ deus pacis ꝛ dilectio nis erit vobiscū. Alio/ quin author diffen/ sionis & odij, contra/ rius erit uobis:& uos cum illo permanebi/ tis in æternum: si ille hic uobiscum man/ serit semper. e ¶Salutate inuicē in osculo sancto. Salu/ tant vos omnes sancti. Nō honorati aut diuites. f ¶Gra tia dñi nostri iesu christi ꝛ charitas dei ꝛ cōmunicatio sancti spiritus. Contra Arrianos, qui ideo patrem maiorem esse contendunt: quia plærūꝙ primus nominatur in ordi/ ne. g ¶Sit cum om/ nibus vobis amen. Non aliquantis: siue quod omnes in his donis uelit esse perfe/ ctos.

secundum potestatem quā dominus dedit mihi in ædi
a ficatiōnem & nō in destructionem. De cæterō fratres
b gaudete: perfecti estote, exhortamini: idipsum sapitē.
c Pacem habete: & deus pacis & dilectionis erit uobiscū.
e Salutatē inuicem in oculo sancto. Salutant uos omnes
f sancti. Grātia dñi nostri iesu christi: & charitas dei & cō-
g municatio sancti spiritus sit cū omnib⁹ uobis. Amen.

Commentariorū in secundam epistolam ad Corinthios finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD GALATAS. Ca. I

PAulus apostolus nō ab hominibus neꝙ per hominem. Sicut sacrarū scripturarū testat authoritas: Neminē uenire ad patrem nisi p filiū & spiri tū san/ ctū. Itē neminē uenire ad filiū, nisi quem uo cauerit pater & spiri/ tussanctus: ita & hoc loco manifeste osten/ ditur Paulum apostolum in euangelij prædicationē, per iesum christum & deum patrem uocatum esse a sancto spiritu: quēad modū liber apostoli/ corū actuū docet, di/ cens: Ministrantibus autē illis domino, & ieiunātibus dixit spi/ Actt.13.a ritussanctus. Segregate mihi barnabam, & Saulum in opus ad quod assumpsi eos. Item & infra in eodē loco: Et ipsi quidem missi a spiritu sancto abierunt seleutiam. Quod autem hic iesum christum primo loco ponit, & ita demum patrem, & alibi indiffe/ renter deum patrem anteponit, frequēter etiā spiritūsan/ ctum, hoc ostendit: quoniam in patre & filio & spiritu sancto, non ordo, non maior aut minor, sed una est glo/ ria eademꝙ substantia. Quod uero dicit, neꝙ per ho/ minem, sed per iesum christum: hic personam deitatis ostendit. Quod autem ait: qui suscitauit eum a mor/ tuis: assumpti hominis significat incarnationē. Aliter: Non humana præsumptione, ut illi dicunt: neꝙ per apostolos alios, ut Aaron per moysen, sed p ipsum domi num, ut Moyses & omnes apostoli uel prophetæ, sed plæ riꝙ ab hominibus ordinantur, cum indigne fauore po/ puli patientiā domini contemnentes, diuino sacerdotio contra meritum ordinantur. i ¶Sed per iesum chri/ stum. Qui Petrū & cæteros apostolos in ministeriū apo/ stolatus elegit. k ¶Et deū patrē. Ostendit unā esse pa/ tris & filij operationē. l ¶Qui suscitauit eū a mortuis. Scd'm qd' mori potuit, scd'm carnē scilicet. m ¶Et qui mecū sunt omnes fratres ecclesijs galatię. Ne solus indigne ferre putaret, suam cōculcari doctrinā, Apostolus obiur gaturus galatas propter conuersationē suam, non tantū ex sua persona scribit ad eos, sed ex omniū fratrū, qui in cōsortio secū erant: quos in epistola ad corinthios apōs uocat, dicēs: Sive fra/ 1.Cor.1.a tres nostri apli ecclesiam gloriæ christi.

b i k l m n o p q r s t

PAulus apostolus non ab hominibus, neꝙ per hominem: sed per iesum christum & deum patrem: qui suscitauit eum a mortuis: & qui mecum sunt omnes fratres ecclesijs galatiæ. Grātia uobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo: qui dedit semetipsum pro peccatis nostris: ut eriperet nos de præsenti sæculo nequā, secundū uoluntatē dei & patris nostri: cui est gloria in sæcula sæculorum amen. Miror qd' sic tā cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiā christi, in aliud euangeliū: quod non est aliud, nisi sunt v x y aliqui qui uos conturbant: & uolunt conuertere euange/ liū christi. Sed licet nos aut angelus de cœlo euāgeliçet z uobis præterꝙ qd' euāgeliçauim⁹ uobis, anathema sit.

Sicut

n ¶Gra vobis. Qua sola estis fide saluati. o ¶Et pax a deo ꝛ patre nostro ꝛc. Qua remissis delictis omnibus, reconciliati fuerant deo. p ¶Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris. Ostē/ dit beneficia Christi quibus existebāt ingrati, in lege quæ peccatoribus data est, ut uere cupientibus, cū illis omnia essent peccata dimissa. q ¶Ut eriperet nos de presenti sęculo nequā. Non quod sæculū nequā sit, sed qd' mala sint, quæ aguntur in sæculo: sicut & dominus in euāgelio dicit: Suf/ Matt.6.d ficit diei malicia sua. Non quia dies mala sit, sed propter illa, quæ in eius tempore aguntur uel bona uel mala dicitur. Itē mala sæculi opa dicunt quæ cōmittunt in ipso. r ¶Secundū voluntatē dei ꝛ patris nostri. Non secūdū merita nostra. s ¶Cui est gloria in sęcula sęculorum amen. Infinitis beneficijs, infinita gloria debetur. t ¶Miror qō sic tam cito transferimini ꝛc. Manifestatis beneficijs, mirari se dicit quod ab illo potuerint separari. v ¶Nisi sunt aliqui qui vos conturbant. Nam euangelium uerum aliud esse non potest, nisi christi. x ¶Et volunt conuertere euangelium christi. Dum lex ad euangelium profecerit: illi peruerso ordine euangelium ad legem provocare nituntur. y ¶Sed licet nos aut angelus de cęlo euāgeliçet vobis pręterꝙ euāgeliçauimus vobis. Breuiter omni uoluit prævidicare psonæ, quando nec apostolus contra id quod primū prædicauerat, nec uocem de cœlo loquētis angeli permisit audire. Facit autem sententia contra omnes hæreticos, qui traditiones apostolicas mutare conant. z ¶Anathema sit. Hoc est abominabilis uobis sit.

Sicut

A a Sicut prædiximus/et nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepistis/anathema sit. Repetitum fortius commendatur. b Modo enim hominibus suadeo/an deo? Nunquid ppter homines uobis suadeo, sicut propter iudæorum traditiones ante faciebam? Ostendere uult odia hominū se non timentem, libere defendere ueritatem. c An quæro hominibus placere? Vbicūq; sine additamento aliquo homines nominant, in malam partem accipitur in scripturis. Vt est illud: pſ.115. Omnis homo mendax. Et: Quē dicunt pſ.9.d hoīes esse? Et: Nonne 1.Cor.3.a homines estis? Et: Secundum hominem ambulatis. Igitur qui cunq; talibus placere uoluerit: necesse est ut eorū faciat uoluntatem. Sancti autem deo tm̄ & deū amanti bus placent: qui plus q̄ homines esse meruerunt. d Si adhuc hominibus placerem/christi seruus non essem. Nam ideo me

B oderunt: quia seruus sum christi. e Notum enim vobis facio fratres euangelium ꝛc̄. Vult purgare usurpationis & humanæ traditionis infamiam. f Quia non est scōm hominem: neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici/sed p reuelationē iesu christi. Neq; a me confinxi, neq; ab alio hoīe accepi, neq; a quoq; didici, qđ gentes sola fide saluarent. g Audistis enim conuersationem meam aliquando in iudaismo. Nec uos credo latere quod dico. Ostendere uult q̄ firmiter tenuerit iudaismū: & q̄ fideliter pro traditionibus patrum expugnarit ecclesiam: ut intelligamus eum non potuisse inde humano consilio, nisi reuelatione separari diuina. h Quoniā supra modū persequebar ecclesiam dei/et expugnabam illam: et proficiebam in iudaismo supra multos coætaneos meos ꝛc̄. Non supra omnes, ne iactabundus putaret. i Cum autē placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ. Hic præscientiam dei, ad dilectionem apostoli anteqū nasceret, ostendit. Item qui me in præscientia ab utero segregauit: quando uoluit, fecit quod sciebat esse futurum. k Et vocauit per gratiam suam, Non meis meritis. l Vt reuelaret filium suum in me/vt euangelizarem illum in gentibus. Vt filium suum, per me gentibus reuelaret. m Continuo non acquieui carni et sanguini. Hoc dicit: quoniam scđm mysterium reuelationis, commissam sibi prædicationē euangelij exercuerit: neq; tunc carnis & sanguinis uocem audiui, sed dei. n Neq; veni hierosolymam ad antecessores meos apostolos/sed abij in arabiam: ꝛ iterū reuersus sum damascum. Non quod mihi necesse fuit, ut ab illis aliquid edocerer: sed de Damasco in Arabiā protinus ibam, ut docerem quod mihi a deo reuelatum fuerat. o Deinde post annos tres. Ostendit se non indiguisse doceri, qui tribus iam annis alijs prædicarat. p Veni hierosolymam. Quando se discipulis iungere attentabat. q Videre petrum. Et susceptū se ab illo in charitate demonstrat: & in tā breui tēpore nihil discere potuisse. r Et mansi apud eum dieb⁹ quindecim. Videndi gratia, non discendi. s Alium autem apostolorum vidi neminē. Ne uel ab illis didicisse uideret. t Misi iacobum fratrē domini ꝛc̄. Quatuor modis fratres appellari quis dubitat? Primo, naturæ: secđo, cognatione: tertio, gente: quarto, affectu. Vnde Iacobus scđm cognationem frater domini dicitur: quoniam de Maria Cleophæ sorore matris domini, natus esse monstratur. v Deinde veni in partes syrię et cilitię: eram autē ignotus facie ecclesię iudęę. Notandū quia per triennium ecclesijs iudææ erat ignotus. x Quę erant in christo ꝛc̄. Seorsum qui ex iudæis erant, ecclesia habebantur: nec his qui erant ex gentibus, miscebantur. y Et in me clarificabant deum. De re difficili, maxima nascitur admiratio: & laudabatur deus qui hoc solus posset efficere. De falsis fratribus, & de Petro in circumcisione: Paulo vo in gentibus ordinatis.

a Sicūt prædixímus, & nunc iterum dico: Si quis uobis euāgelizauerit præter id quod accepístis, anathema sit.
b Modo enim hominibus suadeo, an deo? An quærō ho
c minibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Chri-
d sti seruus non essem. Notum enim uobis facio fratres
e euangelium quod euangelizatum est a me: quia nō est
f secundum hominem. Neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi.
g Audistis enim conuersationem meam aliquando in
h iudaismo: quoniam supra modum persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam: & proficiebam in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo,
i abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. Cum autem placuit ei qui me segregauit
k ex utero matris meæ: & uocauit per gratiam suam, ut
l reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in
m n gentibus: continuo nō acquieui carni & sanguini. Neq; ueni hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam: & iterū reuersus sum Damascum.
o Deinde pōst annos tres uēni hierosolymam uidere Pe
p trum: & mansi apud eum diebus quindecim. Alium
q r autem apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fra-
s t trem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo:
v quia non mentior. Deinde uēni in partes Syriæ & Ci-
x litiæ. Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant: quoniam qui persequebat nos aliquando, nunc euan-
y geliçat fidem quam aliquando expugnabat: & in mē clarificabant deum.

Ca. II

5 a Deinde post annos quatuordecim iterū ascēndi hierosolymam cum Barnaba, assumpto & b Tito. Ascendi autem secundum reuelationē:
c & cōtuli cum illis euangeliū quod prædico in gētibus. Seorsum autem

C Neq; veni hierosolymam ad anteceſſores meos apoſtolos/ſed abij in arabiam: ꝛ iterū reuerſus ſum damaſcum. Non quod mihi neceſſe fuit, ut ab illis aliquid edocerer: ſed de Damaſco in Arabiā protinus ibam, ut docerem quod mihi a deo reuelatum fuerat. o Deinde poſt annos tres. Oſtendit ſe non indiguiſſe doceri, qui tribus iam annis alijs prædicarat. p Veni hieroſolymam. Quando ſe diſcipulis iungere attentabat. q Videre petrum. Et ſuſceptū ſe ab illo in charitate demonſtrat: & in tā breui tēpore nihil diſcere potuiſſe. r Et manſi apud eum dieb⁹ quindecim. Videndi gratia, non diſcendi. s Alium autem apoſtolorum vidi neminē. Ne uel ab illis didiciſſe uideret. t Miſi iacobum fratrē domini ꝛc̄. Quatuor modis fratres appellari quis dubitat? Primo, naturæ: ſecđo, cognatione: tertio, gente: quarto, affectu. Vnde Iacobus ſcđm cognationem frater domini dicitur: quoniam de Maria Cleophæ ſorore matris domini, natus eſſe monſtratur. v Deinde veni in partes ſyrię et cilitię: eram autē ignotus facie eccleſię iudęę. Notandū quia per triennium eccleſijs iudææ erat ignotus. x Quę erant in chriſto ꝛc̄. Seorſum qui ex iudæis erant, eccleſia habebantur: nec his qui erant ex gentibus, miſcebantur. y Et in me clarificabant deum. De re difficili, maxima naſcitur admiratio: & laudabatur deus qui hoc ſolus poſſet efficere. De falſis fratribus, & de Petro in circumciſione: Paulo vo in gentibus ordinatis.

Ca. II

D Einde poſt annos quatuordecim. Quando de oneribus legis quæſtio mouebatur.
a Iterum aſcendi hieroſolymam cum barnaba/aſſumpto ꝛ tito. Non uoluntate mea, ſed imperij diuini neceſſitate. b Aſcēdi autē ſcōm reuelationem. Hoc ait Apſtus: Cum uenirem (inquit) hieroſolymā ſcđm reuelationem dei: congregationi fratrum per ædificationē meam reddidi rationē: ſeorſum & apoſtolis: nō ut ab illis in aliquo inſtruerer, quippe qui plenā fueram gratiā cōſecutus: ſed ut manifeſtarē eis recto ordine, me Chriſti euangelium prædicare. c Et contuli cum illis euangelium quod prędico in gentibus. Non didici, ſed contuli euangelium, per quod gentes ſola fide ſaluantur.

E a ¶ Seorsum autem bis qui videbantur aliquid esse. Ne illos discipuli de euangelio dubitare putarent. b ¶ Ne forte inuacuum currerem aut cucurrissem. Hoc non est dubitantis, sed potius confirmantis. c ¶ Sed neq; titus qui mecum erat, cum esset gentilis compulsus est circumcidi. Inuacuum cucurrit.

d ¶ Sed propter subintroductos falsos fratres. Reddit causas, cur circumcidit Titum: non quia illi circumcisio prodesset, sed ut scandalum imminens uitaretur.

e ¶ Qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in christo iesu: vt nos in seruitutem redigerent. Qua absoluti sumus a iugo legis. f ¶ Quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, vt veritas euangelij permaneat apud vos. Vt periculum uitaremus: & essent in nobis qui ueritatem euangelij confirmarent.

g ¶ Ab his autem qui videbant esse aliquid. Hic eos significat, qui Galatas iudaizare cõpulerãt: qui aliquando insignes inter discipulos apostolorũ fuerant: quicq; præsenti tẽpore a fide christiana ad obseruationẽ iudaicã cõuertebant.

h ¶ Quales aliquãdo fuerint, nihil mea interest: deus enim personã hominis non accipit. Non mihi cura est, quia cũ domino ambulauerunt: quia nec tempus præiudicat fidei, nec persona labori. i ¶ Mihi autẽ &c. quod creditũ est mihi euangelium præputij. Vt prædicem in gẽtibus, sicut illi iudæis.

k ¶ Sicut et petro circumcisionis: qui enim operatus est petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter gẽtes &c. In nullo sum illo inferior: quia ab uno deo sumus in ministerio ordinati. l ¶ Jacobus et cephas et iohannes qui videbantur columnę esse. Super quas erat ecclesia cõfirmata. m ¶ Dextras dederunt. Ita nos docere debere. n ¶ Mihi et barnabę societatis &c. Ambo enim missi erant simul, ut gentibus prædicarẽt. o ¶ Vt pauperum memores essemus. Qui omnia sua distribuentes, ad apostolorũ pedes, precia deponebant: Vel quorũ bona fuerant a iudæis inuasa: sicut legimus ad Hebræos.

p ¶ Quõ etiã sollicitus fui hocipsum facere. Hoc est, qđ in omni pene scribit epistola. q ¶ Cũ autẽ venisset cephas antiochiam, in faciem ei restiti: quia reprehensibilis erat. Galatarum infirmitas, cõpellit eum narrare: qđ nec ipsi apl'orum principi Petro pepercerit: ueritatẽ euãgelij nõ libere defendenti: sicut etiã ad profectũ Corinthiorũ manifestat: uisionẽ quam annis quatuordecim celauerat. Hoc autẽ totũ ait, ut ostendat se nunq; circumcisionis fuisse factorẽ, qđ de illo falsi apostoli cõfingebant. Vnde & alibi dicit: Ego aũt fratres, si circũcisionẽ prædico, quid adhuc persecutionẽ patior? Gal. 5. b

r ¶ Prius em q; venirent quidam a iacobo, cum gentibus edebat. Sciens sibi ostensum, ut nullius generis hominẽ uocaret imundum. s ¶ Cum autẽ venissent, subtrahebat et segregabat se &c. Nõ ideo reprehensibilis erat, quia cũ illis edebat: sed quia postea propter hoies se subtrahebat. t ¶ Jta vt et barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Qui mecum ad gẽtes missus, nihil inter eos docuerat esse discriminis.

v ¶ Sed cũ vidissem, qõ nõ recte ambularẽt ad veritatem euãgelij. Quis hoc, pter scandalum faceret iudæorum: tamen publice illum cõueni, ut & iudæis superbia, & gentibus desperatio tolleretur. x ¶ Dixi cephę coram omnibus. Publicũ scandalum non poterat priuate curari. y ¶ Si tu cũ iudęus sis. Si tu non tenes quod natus es: quõ illos facis tenere quod nati non sunt? Rationem reddit, nõ iniuriam facit.

z ¶ Gentiliter viuis et nõ iudaice. Nõ ex operibus legis, sed sola fide sicut gentes, uitam in christo inuenisse te nosti. a ¶ Quomõ gentes cogis iudaizare? Cur subtrahis te tanq; a peccatoribꝰ &

F

G

H

a Seorsum autem his qui uidebantur aliquid esse: nẽ for-
c te inuacuum currerem aut cucurrissem. Sed néq; Titus
qui mecum erat, cum esset gentilis compulsus est circum
d cidi: sed prõpter subintroductos falsos fratres, qui sub-
e introierunt explorare libertatem nostram quam habe-
mus in Christo Iesu: ut nos in seruitutem redigerent:
f quibus néq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas
g euangelij permaneat apud uos. Ab his aũtem qui uide
b bantur esse aliquid, qũales aliquando fuerint, nihil mea
intereſt. Deus enim personam hominis non accipit.
i Mihi aũtem qui uidebantur esse aliquid, nihil contule-
runt: sed econtra cum uidissent quod creditum est mihi
k euangelium præputij, sicũt & Petro circumcisionis. Qui
enim operatus est Petro in apostolatum circumcisio-
nis, operatus est & mihi inter gentes. Et cum cognouis-
l sent gratiam quæ data est mihi: Iacobus & Cephas &
m Iohannes qui uidebantur columnæ esse, dextrãs dede-
n runt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in gentes, ipsi
o autem in circumcisionem tantum: ut pauperum memo
p res essemus. Quod etiam sollicitus fui hocipsum facere.
q Cum autem uenisset Cephas Antiochiam, in faciem ei
r restiti: quia reprehensibilis erat. Priús enim q; uenirent
s quidam a Iacobo, cum gentibus edebat. Cum aũtem
ueniſſent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui
ex circumcisione erant: & simulationi eius consenserunt
t cæteri iudæi: ità ut & Barnabas duceretur ab eis in illam
v simulationem. Sed cũm uidissem quod non recte am-
x bularent ad ueritatem euangelij, dixi Cephæ cõram
y omnibus: Si tũ cum iudæus sis, gẽntiliter uiuis & nõ iu-
z a daice: quõmodo gentes cogis iudaizare? Nos nãtura
b iudæi, & non ex gentibus peccatores. Sciẽtes autem q;
non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem
Iesu christi: & nos in Christo Iesu credimus ut iustifice-
mur ex fide christi, & nõ ex operibus legis. Propter qđ
c ex operibus legis non iustificabit omnis caro. Quod si
quærẽtes iustificari in christo, inuenti sumus & ipsi pec-
catores: nunquid Christus peccati minister est? Absit.

Si enim

b ¶ Nos natura iudęi, & non ex gentibus peccatores. Peccatores tamẽ eramus: quia cõclusit scriptura omnia sub peccato. c ¶ Scientes autem q; non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidẽ &c. Opera legis, circumcisio & sabbatũ, dies festi, & cætera: quæ non propter iusticiam, sed ad edomandam populi duritiam sunt mandata.

d ¶ Quõ si quærẽtes iustificari in christo &c. Si enim gentes fides sola non saluat, nec nos: quia ex operibus nemo iustificatur. Ergo adhuc peccatores sumus, & christus peccatorũ minister est, tanq; non ualens peccata indulgere.

Si enim

A a ¶ Si enim quę destruxi iterum hęc reędifico/prǽuaricatorẽ me cõstituo. Si destruxi iudæos,& nũc (ut illi dicũt) ipsos reædifico,meæ sentẽtiæ prǽuaricator inuenior. b ¶ Ego enim per legem/legi mortuus sum. Hoc est qđ dicit: per legẽ Christi, legi Moysi mortuus sum: aut certe per ipsam Moysi legẽ,legis eiusdem sum obseruationibus liberatus: quoniam scriptum est in Geñ.15.b eadẽ lege: Quia Abraham ex fide iustificatus est, & non ex operibus legis. Item per legem Christi, legẽ litteræ: & Moysi lege ueteri sum mortuus: quia ipsa se cessaturam esse prædixit. c ¶ Ut deo viuam. Quia legem suam innouauit.

d ¶ Christo confixus sum cruci. Omnibus peccatis quib⁹ lex est data, sum mortuus: ergo lex mihi minime est necessaria.

e ¶ Viuo autem iam nõ ego. Vetus homo.

f ¶ Viuit vero in me christus. In illo uiuit christus, in quo christus uegetat actus & uitam. g ¶ Quod autẽ nunc viuo in carne/in fide viuo filij dei. In sola fide: quia nihil debeo legi antiquæ.

B h ¶ Qui dilexit me: et tradidit seipsum p me. Non pecuniam, non aliqđ aliud precium, sed se. i ¶ Nõ abijcio gratiam dei. Non debeo illi esse ingratus: qui me tantũ dilexit, ut pro me etiam moreretur. Abiecta enim est gratia, si mihi sola non sufficit. k ¶ Si enim per legẽ iustitia/ergo gratis christus mortuus est. Si lex poterat iustificare, superflue mortuus est Christus. Ca. III

O Insensati galatę. Non est contrarium saluatoris uerbo, quo fratrem fatuum uocari prohibuit: non enim hic dicitur sine causa.

m ¶ Quis vos fascinauit? Per uulgi uerbum, Sap.4.c inuidiam significauit: sicut ait Salomon: Fascinatio nugacitatis obscurat bona. n ¶ Ante quorum oculos christus iesus proscriptus est. Quibus per meam prædicationẽ ita manifestata est passio eius, ut ipsum añ uos pendere putaretis. Proscriptus est, sententiam damnationis accepit. o ¶ Et in vobis crucifixus. Quasi apud uos omnia facta sint. Siue sic, quem uere pro damnato & mortuo etiam nunc uilem habetis, dum putatis eum uobis non sufficere ad salutem. p ¶ Hoc solum a vobis volo discere. Hoc unum uos interrogo. q ¶ Ex operibus legis spiritum accepistis/an ex auditu fidei? Si ex merito fidei spiritum accepistis, quid nobis lex amplius poterit dare? r ¶ Sic stulti estis: vt cum spiritu cęperitis/nunc carne cõsummamini. Cum nec iudæi aliter spiritum accipiant, quam per fidem Christi, uos econtrario putatis uobis spiritum non sufficere sine lege. s ¶ Tanta passi estis sine causa/si tñ sine causa. Ostendit quia in Galatia constituti, pro christi fide passi sunt persecutionem. Item tanta sine causa ꝓ christo toleraſtis, si non iterũ pro christo corrigatis. Siue qđ hic, si tamẽ, nõ dubitantis sermo sit, sed potius cõfirmãtis, scđm illud: si tamẽ iustum est apud deum retribuere, qui nos tribulant tribulationem.

C t ¶ Qui ergo tribuit vobis spm ꝛc. Spiritũ sanctũ sola fide accepistis: qui nõ nisi a iustis accipit: iustos aũt sine legis onerib⁹ esse uos cõstat. v ¶ Abraham credidit deo: et reputatũ est illi ad iustitiam. Ita & uobis ad iustitiam, sola sufficit fides. x ¶ Cognoscite ergo: quia q̃ ex fide sunt/hi sunt filij abrahę. Siue iudæi, siue græci, non carnaliter circũcisi. y ¶ Prouidens autẽ scriptura ꝛc. qz benedicent in te omnes gentes. Non una gens iudaica: sed omnes quæ ex operibus legis sunt.

z ¶ Igitur qui ex fide sunt/bñdicent cũ fideli abrahã. Non enim circũcisæ sunt gentes, ut possint ex operib⁹ D benedici. a ¶ Quicunqz enim ex operibus legis sunt/sub maledicto sunt ꝛc. Quia ita prævaluit cõsuetudo peccãdi, ut nemo iam perficiat legem.

b ¶ Maledictus omnis q̃ non permanserit in omnib⁹ quę scripta sunt in libro legis vt faciat ea. Hoc est, qđ nõ omnia usqz ad finem legis mandata seruauerit. Quæritur sane

a Si enim quæ destruxi iterum hæc reædificо, prævaricatorem me constituo. Egõ enim per legem, legi mortuus
b c d e f g sum ut deõ uiuam: Christo cõfixus sum cruci. Viuõ
h autem iam non ego: uiuit uero in me Christus. Quod
i autẽ nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei: qui dilexit
k me: & tradidit seipsum pro me. Non abijciõ gratiã dei.
l m Si enim per legẽ iustitia, ergo gratis christus mortuus est.
n o p q

O Insensati Galatæ quis uos Ca. III
r fascinauit non obedire ueritati? Antẽ quorũ
s oculos Christus Iesus proscriptus est: & in uobis crucifixus. Hoc solum a uobis uolo discere. Ex ope-
t ribus legis spiritũ accepistis, an ex auditu fidei? Sic stul-
u ti estis: ut cũm spiritu cœperitis, nunc carne consummamini? Tantã passi estis sine causa, si tamen sine causa.
x Qui ergo tribuit uobis spiritum: & operatur uirtutes in
y uobis ex operibus legis, an ex auditu fidei: sicut scriptũ
z est: Abrahã credidit deo, & reputatum est illi ad iusti-
a ciam. Cognoscitẽ ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij
b Abrahæ. Prouidens autẽ scriptura: quia ex fide iustificat gentes deus, prænunciauit Abrahæ: quia benedicen-
c tur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, bñdicent
d cum fideli Abraham. Quicũnq; enim ex operibus legis
e f sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est em̃: Maledictus
g omnis qui nõ permanserit in omnibus quæ scripta sunt
h in libro legis ut faciat ea. Quõniam autẽ in lege nemo
i iustificatur apud deum, manifestum est: quia iustus ex
k fide uiuit. Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea,
l uiuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis,
m factus pro nobis maledictum: quia scriptum est:
n o p q

Maledictus

hoc loco, si fides sola sufficiat christiano: & utrum nõ sit maledictus, qui euãgelica præcepta cõtemnet. Sed fides ad hoc proficit: ut in primitijs credulitatis accedentes, ad deum iustificet: si deinceps in iustificatione permaneat; cæterum sine operibus fidei, non legis, mortua est fides. Qui em̃ non credit mandatis, & eos qui euangelij præcepta cõtemnunt, maledictos esse, & saluator edocuit, dicens: Discedite a me maledicti in ignẽ æternũ. Et Iacob⁹ Matth.25.d apl'us, uni⁹ mandati transgressorẽ, omniũ reum esse demonstrauit. c ¶ Quoniã autẽ in lege nemo iustificat apud deum/manifestũ est. Quia nemo illam seruat: ideo dictũ est, ꝓ sola fide iustificandi essent credentes. Itẽ uult ostendere: quia ex operib⁹ legis Moysi, iustificari hõ nõ possit, nisi habuerit & fidem: quæ ueniam dat credenti in deo. Non em̃ qui credunt in christo, sine lege uiuere possunt. Iacobi.2.b d ¶ Quia iustus ex fide viuit. Perfecta fides est: nõ solum christum, sed & christo credere. e ¶ Lex autem nõ est ex fide. Non iustificat sola fides. f ¶ Sed q̃ fecerit ea viuet in illis. Suo labore conquirat iusticiam, & uiuet in æternũ. g ¶ Christus nos redemit ꝛc. Qui sub maledicto nõ erat: quia ꝓ oĩa legẽ impleuit. Et ideo indebito maledicto ei⁹, nostrũ debitũ cõpensatũ est, ut liberet trãseuntes ad fidẽ.

Maledictus

Deut.21.d C a ¶ Maledictus omnis qui pendet in ligno. Sic est scriptum: Si cui fuerit iudicium mortis, suspendetis eum in ligno. Non ideo maledictus, quia pendet: sed ideo pendet, quia maledictus. Christus ergo cui non erat iudicium mortis: nec causa subeundæ crucis & maledicti reatus, pro nobis maledictū suscepit: quia omnes maledicti eramus, & debiti ligno: & ideo maledicti: qa non permansimus in omnibus quæ scripta erant in lege. b ¶ Vt in gentibus benedictio abrahę fieret in christo iesu. Vt sola fide, gentes benedicerentur in Christo, sicut promissum fuerat Abrahæ. c ¶ Vt pollicitationē spiritus accipiam⁹ per fidem. Quæ per Ioelem prophetam omni carni promissa est: id est uniuerso generi hominum. Ioel.2.g d ¶ Fratres/scōm hominem dico: tamen hominis confirmatum testamentū. Humano utor exemplo: comparari enim humana diuinis, propter euidentiorē intellectum D possunt: æquari non possunt. e ¶ Nemo spernit aut superordinat: abrahę dictę sunt promissiones et semini eius ⁊c̄. Quia post tantum temporis data est lex. f ¶ Hoc autem dico testamentum confirmatū a deo. In Christo Iesu. g ¶ Quę post quadringentos et triginta annos facta est lex: nō irritū facit ad euacuandam promissionē. Ne quis putet esse contrarium: quoniam in libro Geneseos Gen.15.c ad Abraham a deo dicitur: Scito prænoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua: & subijcient eos seruituti: & affligent quadringentos annos: & hic Apostolus triginta annos amplius ponat. Quod autem dicit, hoc est, septuagesimoquinto ætatis suæ anno, Abraham accepit a deo repromissionem: a quo tempore usq; ad initium legis Mosaicæ, quadringenti & triginta anni, hac ratione complentur: Ex tempore repromissionis usq; ad centesimum annum Abrahæ: quando Isaac filius ei natus fuit, uigintiquinq; anni numerantur. Postea quinto ætatis anno, Isaac paruulus, ab Ismaele cœpit affligi: sicut idem Apostolus in hac ipsa epistola scribit. Euidenter ergo monstratur secundū sermonē dei ad Abrahā factū, post centū triginta annos repromissionis, semen eius persecutionibus laborare cœpisse. b ¶ Nam si ex lege hereditas/iam non ex promissione: abrahę autem per repromissionem donauit deus. Non per legem, quæ necdum erat. i ¶ Quid igitur lex? Quare ergo data est lex? k ¶ Propter transgressionem posita est/donec veniret semen cui promiserat. Propterea data est, ut nos non transgredi, uel cogeret, uel doceret, uscq; dum Christus ueniret. l ¶ Ordinata per angelos. Hoc loco Moysen, dei & hebræorum mediatorem significat, legem per angelum domini accepisse: sicut in libro Actuum apostolorum Stephanus dicit: Hic est Moyses, qui fuit in ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina. Item legimus angelos per legem sæpe populo affuisse. Act.7.e m ¶ In manu mediatoris. Siue Moysi (ut quidam putant) siue Christi. Nam & Moyses (aiunt) inter deū & populum medius fuit. n ¶ Mediator autem unius non est. Id est, unius partis. o ¶ Deus autē unus est. Hoc ideo addidit, ne quis putaret Christum ab unitate diuinæ naturæ penitus esse diuisum: quia mediatoris suscepisset officiū. p ¶ Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quę posset viuificare/ꝑ ex lege esset iustícia. Sicut ad Romanos ait: Qđ impossibile erat legi in quo infirmabat, scilicet, quæ a nemine seruabat q ¶ Sed conclusit scriptura omnia sub peccato: vt promissio ex fide iesu christi daretur credētibus. Adueniente Christo, qui sub lege Moysi erant, concluſi sunt peccato, si ultra in legis obseruatione permanere uoluerint: Quia maledicti qui umbræ legis deseruierunt, ueritate præsente. Item ostendit, quoniam non potuit inueniri, qui daretur credentibus: ut necesse esset sola fide saluari credentes. r ¶ Priusautem q̄ veniret fides. Priusq̄ ueniret, cui crederemus. Roma.8.a E F

a Maledictus omnis qui pendet in ligno: ut in gentibus
b benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicita-
c tionem spiritus accipiamus per fidem. Fratres secundū
d hominem dico: tamē hominis confirmatum testamen-
e tum nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictæ
sunt promissiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, & semini tuo qui
f est Christus. Hoc autem dico testamentum confirma-
g tum a deo, quæ post quadringentos & triginta annos,
facta est lex: non irritum facit ad euacuandam promis-
h sionem. Nam si ex legē hæreditas, iam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionē donauit deus.
i k Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est,
l donec ueniret semen cui promiserat: ordinata per ange
m los in manu mediatoris. Mediator autem unius nō est:
n deus autem unus est. Lex ergo aduersus promissa dei?
o Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere
p ex lege esset iusticia. Sed conclusit scriptura omnia sub
peccato: ut promissio ex fide Iesu Christi daretur cre-
q dentibus. Priusautem q̄ ueniret fides, sub legē custo-
r diebamur: conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.
s Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide
t iustificemur. At ubi uenit fides, iam non sumus sub pæ-
u dagogo. Omnes enim filij dei estis per fidem, quæ est
v in Christo Iesu. Quicunq; enim in Christo Iesu baptiçati estis, Christum induistis. Non est iudæus neq; græ
x cus: non est seruus neq; liber: non est masculus neq; fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu.

Si autem uos

Si autem uos

a ¶ Sub lege custodiebamur/conclusi in eam fidem quę reuelanda erat. Seruabamur a lege, huic fidei quæ erat suo tempore reuelanda. t ¶ Itaq; lex pędagogus noster fuit in christo/vt ex fide iustificemur. Ad disciplinam nos arctius retentans: perfectam doctrinam uero magistro seruabat. v ¶ At vbi venit fides/iam non sumus sub pędagogo. Perfectæ ætatis discipuli, non indigent pædagogo. x ¶ Omnes enī filij dei estis per fidē/quę est in christo iesu. Equaliter & iudæi & gentes per solā fidē filij dei estis, qua credidistis Christo. y ¶ Quicunq; enī in christo iesu baptiçati estis/christū induistis. Filiū dei induti, & toti membra eius effecti, filij dei sitis necesse est? Vt quid ergo uobis lex quæ seruis & peccatoribus data est, quibus per baptismum peccata remissa sunt? z ¶ Non est iudęus neq; gręcus: non est seruus neq; liber: non est masculus neq; fęmina: omnes enim vos vnum estis in christo iesu. Ante enim non solum inter iudæum & græcum, sed etiam inter tribum & tribum erat magna diuersitas.

A a ¶ Si autē uos christi/ ergo semē abrahę estis ꝛc. Si omes unum corpus estis christi, Abrahæ semē estis & ueri hæredes: non ex carnali semine, sed ex diuina promissione generati. Ca. IIII

Dico autem ꝛc. sub tutoribus et actoribus est ꝛc.

Quia dñatum q̄ndā sacerdotes & princi/pes exercebant: quos tutores & actores ap/pellat. Modo autē nō dominari, sed formā præbere iubent: quia sacerdotale genus su mus, & oīa cōmuni ter habem⁹: q̄uis per illos percipiamus sa/crameta. c ¶ Ita et nos cū essemus paruu li / sub elementis mun/di eramus seruientes. Dierum uidelicet & temporū, quæ fuerāt eorū infirmitati neces saria, ꝓ tēporis quali/tate. d ¶ At vbi venit plenitudo tēporis/mi/sit deus filium suum. Impletū iam erat tem pus, quando legem per malam consuetu dinem nemo poterat

B custodire. e ¶ Factum ex muliere. Di/cens factum ex mu/liere, sexum signifi/cat, non corruptionē. Cæterum ut mani/feste ostenderet na/tum ex uirgine, ait: ex muliere, non per mulierem. In eo autē quod dicit: ex mulie/re, monstrat non mo/re solito ex conuentu uiri & fœminæ, sed per spiritūsanctū, ex matre tantū, Christū incarnationem hominis suscepisse. Nam idem Apostolus ad Corinthios scribens ait: Sicut mulier ex uiro, ita & uir per mulierem. Vnde sicut in principio generatio/nis, mulier ex uiro sumpta est: ita & Christus secundum carnem, ex matre tantum est. Omnis autem residua hu/mana generatio, non est ex muliere, secundum Apostoli dictum, sed per mulierem: ut clareat generatio hominū ex uiro per mulierem creari. f ¶ Factum sub lege: vt eos qui sub lege erant/redimeret. Christus sub lege factus est: ut peccatum in carne uincens, credentes in se, a legis uinculis liberaret. Ipse autē sub lege tamdiu fuit, donec baptiçatus, noui testamenti inciperet euangelium præ/dicare. Item si sub lege factus non esset, iudæos saluare non poterat: gentes uero poterat positus sub lege redi/mere. g ¶ Vt adoptionem filiorum reciperemus. Non enim omnes recepissemus adoptionem, si factus sub le/ge non esset. b ¶ Quoniam autem estis filij dei/ misit deus spiritum filij sui in corda vestra clamantē / abba pater. Ex hoc nos probat filios esse dei, quoniam spiritū Chri/sti accepimus. i ¶ Itaq; iam non est seruus/sed filius: quod si filius/et hęres per deum. Quid uis iterum seruus esse, qui iam filius & hæres es? Item hic manifeste osten/dit: quia totus populus, unus filius uocatur. k ¶ Sed tunc quidem ignorantes deum /his qui natura non sunt dij/ seruiebatis. Conuertit se ad illos, qui ex gentibus credide rant, & arguit illos: quia dies festos & tempora iudæorū obseruare uellent, sicut antea idolis fecerant. Nam iu/dæis isti dies idcirco concessi sunt, ne eos amore festiuita/tis, idolis exhiberent. l ¶ Nunc autem cum cogno/ueritis deum / imo cogniti sitis a deo. Ante ignorabamꝰ/ni ab illo, quia nō nouit iniquos: & non uos illum quæ/sistis, sed ille uos per/ditos requisiuit.

a Si autēm uos Christi, ergo semē Abrahæ estis secundū promissionem hæredes. Ca. IIII

b Dico autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt a seruo: cum sit dominus om/nium, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfi/c nitum tempus a patre. Ita & nos cum essemus paruuli, d sub elemētis mundi eramus seruientes. At ubi uēnit ple/e nitudo temporis, misit deus filium suum factūm ex mu/f liere, factūm sub lege: ut eos qui sub lege erant, redime/g b ret: ut adoptiōnem filiorū reciperemus. Quōniam autē estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda uestra i damantē, abba pater. Itaq; iam nō est seruus, sed filius: k q̄d si filius & hæres per deum. Sed tūnc quidē ignoran l tes deum his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nūnc autem cum cognoueritis deum, imo cogniti sitis a deo: m quōmodo cōuertimini iterum ad infirma & egena ele/n menta, quibus denuo seruire uultis? Diēs obseruatis, & o menses & tempora & annos. Timeō ne forte sine causa p laborauerim in uobis. Estotē sicut ego: quia & ego sicut q r uos. Fratres obsecro uos, nihil me læsistis. Scitis autēm quia per infirmitatem carnis euangeliçaui uobis iam/s pridem: & tēntationem uestram in carne mea non spre t uistis, neq; respuistis: sed sicūt angelum dei excepistis v me sicūt Christum Iesum. Vbi est ergo beatitudo ue/x stra? Testimōnium enim perhibeo uobis: quia si fieri y potuisset, oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi.

Ergo inimicus

C obseruate uellent, sicut antea idolis fecerant. Nam iu/dæis isti dies idcirco concessi sunt, ne eos amore festiuita/tis, idolis exhiberent. l ¶ Nunc autem cum cogno/ueritis deum / imo cogniti sitis a deo. Ante ignorabamꝰ/ni ab illo, quia nō nouit iniquos: & non uos illum quæ/sistis, sed ille uos per/ditos requisiuit.

m ¶ Quomō conuer/timini iterum ad infir/ma et egena elementa/ quibus denuo seruire vult? Euidēter osten/dit Apostolus Gala/tas post acceptam fi/dem Christi, ad ido/lorum iterum rediisse culturam. n ¶ Dies obseruatis / et menses/ et tempora / et annos. Nos non similiter ob seruamus: non enim Kalendas colimus, nec dies festos, sicut illi in luxuria & epu/lis, sed in synceritate açyma epulamur.

o ¶ Timeo ne forte sine causa laborauerim in vobis. Nihil enim prodest Christianos uos factos, si ista iterū obseruetis.

D p ¶ Estote sicut ego: quia et ego sicut vos. Hoc est q̄d dicit: me imitamini gentiliter uiuentē: quia & ego gentiliter uiuo, iudai ca obseruatione de/posita: sicut Apostolus in hac eadem epi/stola Petro apostolo dicit: Si tu cum sis iu/dæus, gentiliter uiuis quomodo cogis gen/tes iudaiçare? Gal. 2. c

q ¶ Fratres obsecro vos/nihil me lęsistis. Vt merito putetis me inimicitiarum & non salutis uestræ causa moueri. r ¶ Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangeliçaui vobis iampridē. Vel per passionē, uel etiam per naturalem infirmitatem: quia thesaurum gratiæ in uasis fictilibus baiulabat.

s ¶ Et tentationem vestram in carne mea non spreuistis/ neq; respuistis. Increpando hoc Apostolus dicit: quia cū fidem Christi apud Galatas prædicaret, persecutionem ab incredulis ciuibus eorum passus est: & nihilominus ipsi tentationi & uarijs iniurijs permiserunt Apostolum subiacere. Item grandis tentatio est, si uir sanctus aut infirmetur, aut impune lædatur. Sed ideo ista pati per/mittitur a deo, ut uirtutem per infirmitatem perficiat: & ut corruptionem hanc sentiētes, incorruptam uitam, maiori studio & amore perquirant.

t ¶ Sed sicut angelum dei excepistis me. Cum se ange/lis comparatum gaudet, probat angelos hominibus esse maiores. v ¶ Sicut christum iesum. Non solum ut angelum. x ¶ Vbi est ergo beatitudo vestra? Quam nunc taliter suscepistis. y ¶ Testimonium enim perhibeo vobis: quia si fieri potuisset / oculos vestros eruissetis et dedissetis mihi. Ostendit quanta eum charita te dilexerint: & quomodo se totos eius doctrinæ tradide rint. Vtiq; charissima corporis sui membra eidem trade/re cupierant, hanc solam euāgelico lumini dignam esse uicissitudinem arbitrantes, si sua lumina ei reddidissent.

Ergo inimicus

a ¶ Ergo inimicus vobis factus sum/verũ dicens vobis. Hæc est cõditio ueritatis, ut eam semp inimicitiæ sequantur:sicut per adulationẽ pernicioſam, amicitiæ conquiruntur. Libenter em̃ quod delectat, auditur: & offendit omne quod nolumus. Ita enim & hi diligere cœperant sabbati ocia, & dierũ festorũ epulas prædicantes contra Apostolum:qui omnẽ continentiã suo illis exemplo monstrabat.

b ¶ Emulantur vos non bene/sed excludere vos volunt: vt illos ęmulemini. Emulus & imitator, potest & inimicus intelligi:Sic nõ bene æmulatur, qui ut alium deiſciat, nõ ut ipse proficiat, æmulatur. Emulamini autem meliora charismata. c ¶ Bonum autẽ ęmulamini in bono semper: et nõ tantũ cum p:ęsens sum apud vos. Nolite illos æmulari, sed bonum semper æmulamini: non in præsentia mea tm̃.

d ¶ Filioli mei quos iterũ parturio/donec formet̃ christus in vobis. Euidẽter hoc aduersus hæreticos ualet:qui post baptiſma peccãtib⁹, pœnitẽtiã non dant. Item in illo uere Christus formatur, qui uirtutem fidei eius intelligit: & in quo omnis conuersatio eius exprimitur atq; depingitur. e ¶ Vellem autem esse apud vos modo. Quia quanta uos audire meremini, scribere tanta non possum. f ¶ Et mutare vocem meam. Vocem blandientis patris, in rigorẽ magistri ueteris mutare. g ¶ Quoniam confundor in vobis. Detrimentum discipulorum, confusio est magistri: sicut profectus eorum, est gloria præceptoris. Confunditur autem: quia iam filij facti, rursum serui esse cupiebant. h ¶ Dicite mihi qui sub lege vultis esse ꝛc. quoniã abraham duos filios habuit ꝛc. Ismael, carnis: Isaac, filius fidei. Illum em̃ Abraham scd̃m carnalem usum genuit: istum contra naturam promissione suscepit. i ¶ Quę sunt per allegoriam dicta. Quæ quidem sunt per Allegoriam dicta, hoc est, alia ex alijs figurata. Dedit autem regulam hoc loco Apostolus, intelligẽdi allegoricas rationes, scilicet ut manente historiæ ueritate, figuras ueteris testamẽti exponam⁹. Nam cum dixisset, Abraham duas uxores uerissime habuisse: postea qd præfigurauerint, demõstrauit: & hoc ipsum ibi fecit: ubi aliqua sanctorũ honesta gesta referuntur: non ubi peccata notantur. Cæterũ delicta dicere per mysteria: aut impossibilitatis, aut ignorantiæ, deum est criminari. Qui autem aliter sua monstrare non poterit sacramenta: aut certe putans sibi quorundã peccata necessaria, prius illa generaliter condemnet: sed & postea reprehendendo atq; uindicando ostendat: illa non propter sua mysteria fieri uoluisse: præcepta uero difficile inueniet Apostoli, taliter exponentis: ne eorum uitam uideretur eneruare. k ¶ Hęc enim sunt duo testamenta. Vetus & nouum, singulos populos generantia. l ¶ Unum quidem in monte sina/in seruitutem generans. Iudæi metu præsentium cogebantur, ut feræ: nos uero præmijs inuitamur, ut liberi: & illi quasi serui præter mortalia præcepta, etiam diuersis operibus premebantur: nobis autem quasi filijs, mortalib⁹ monitis adimpletis, seruilia onera auferuntur: sed illi sacerdotibus suis ex debito seruientes, tributa etiam reddere cogebantur: nos præter charitatem nihil debentes, antistites nostros uoluntarie honoramus. m ¶ Quę est agar. Cui⁹ typum habuit synagoga.

a Ergõ inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?
b Emulantur uos non bene, sed excludere uos uolunt: ut
c illos æmulemini. Bõnũ autẽ æmulamini in bono sem-
d per: & nõ tantũ cum præsens sum apud uos. Filioli mei
quos iterum parturio, donec formet̃ Christus in uobis.
e f Vellem autẽ esse apud uos modo, & mutare uocẽ meã:
g b quoniam confundor in uobis. Dicite mihi qui sub lege
uultis esse? Legem nõ legistis: Scriptũ est em̃: quoniam
Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum
de libera. Sed qui de ancilla, scd̃m carnẽ natus est: qui
i autẽ de libera, per repromissionẽ: qũæ sunt per allego-
k riam dicta. Hæc em̃ sunt duo testamenta: unum quidẽ
l m in monte Sina, in seruitutem generans, qũæ est Agar.
n Sina em̃ mons est in Arabia: qui coniunctus est ei, quæ
o p nunc est hierusalẽ: & serũit cum filijs suis. Illa autẽ quæ
sursum est hierusalem, libera est: quæ est mater nostra,
q r sicut scriptũ est: Lætare sterilis quæ nõ paris: erũmpe &
s clama quæ nõ parturis: quia multi filij desertæ magis q̃ę
t v eius quæ habet uirum. Nos autẽ fratres scd̃m Isaac pro
x missionis filij sum⁹. Sed quõ tũnc is qui scd̃m carnẽ na-
y z tus fuerat, pẽrsequebat̃ eum qui scd̃m spm̃: ita & nunc.

Sed quid

n ¶ Sina enim mons est in arabia/qui coniunctus est ei/quę nunc est hierusalẽ. Ex qualitatibus locorũ, uult intelligi diuersitatem testamẽtorũ. o ¶ Et seruit cum filijs suis. Cum filijs hierusalẽ, gentibus seruit.

p ¶ Illa autem quę sursum est hierusalem/libera est: quę est mater nostra ꝛc. Recte dicit Apostolus, hierusalem cœlestem sterilem esse generatione filiorũ: quia non illic generat filios: sed hic per fidem renatos in Christo, postea suscipit: & eorum quos susceperit, mater efficitur. Hoc autem ualet contra dogma eorũ, qui dicunt animas de cœlo propter peccatum, in terras demitti: & nascentibus corporibus infundi. Quod autem ait: Multi filij desertæ magis q̃ę quæ habet uirum. Filios desertæ, significat ecclesiæ populos ex gentibus congregatos. Habentem autem uirum, synagogam iudæorum testatur: sicut Osee prophe
ta monstrat: Iudicate matrem uestram, iudicate: quia Osee.2.a
ipsa non uxor mea: & ego non uir eius. Item ecclesia mater est tam gentilium credentium, q̃ etiam iudæorum: cuius filij, serui esse nõ possunt. Et ideo & mediator noui testamenti de cœlo aduenit pontifex: & euangelium nõ in uno loco, sed in toto mundo est prædicatum.

q ¶ Lętare sterilis quę non paris. Prophetico testimonio Esa.54.a
probat meliorem nos, q̃ iudæos matrem habere.

r ¶ Erumpe et clama quę non parturis. Clamor, pro prophetia ponitur in hoc loco. s ¶ Quia multi filij desertę magis. Hoc præfigurabat Anna quæ dixit: Sterilis quæ 1.Reg.2.a
peperit septem: & fœtosa in filijs infirmata est. t ¶ Q̃ę eius quę habet virum. Quæ uirum habere putans, de fœcunditate gloriat̃. Aut quia habebat uirum antec̃ eijceretur cum filio suo. v ¶ Nos autem fratres scd̃m isaac promissionis filij sumus. Quomõ de Isaac, ita & de nobis est Abrahæ repromissum: quod scilicet in eo benedicendæ essent omnes gentes. x ¶ Sed quomodo tunc is qui scd̃m carnem natus fuerat. Semper carnales homines: eos qui spiritales sunt, persequuntur. Vnde mirum non est: si modo carnei & sæculares, homines sanctos tribulent & affligant: imo inde cognoscendi sunt iusti esse, si a talibus opprimantur. y ¶ Persequebatur eum qui secundum spiritum. In Genesi quidem hoc scriptum est: Geñ.21.a
Quia illuserat Isaac Ismael. Sed Apostolus ostendit non simplicem lusum fuisse, quem persecutionem appellat. Quia scurrilem eum & leuem sicut ipse erat, facere cupiebat: ne illi possit in hæreditate præferri. Ideo Abraham deijciendo eum, uocem Saræ iubet audire.

z ¶ Ita et nunc. Ita & isti seruos suos sibi similes facere nituntur.

Sed quid dicit

A a ¶ Sed quid dicit scriptura: Ejice ancillam et filiũ eius ꝛc. Quumuis se extollat iniquitas, ancilla est: & subjiciẽda sanctis: sicut & iudæi: q̃uis Abrahæ filios se iactent, q̃diu filij ancillæ fuerint, nobiscum hæreditatẽ habere nõ possunt. b ¶ Itaq; fratres non sumus ancillę filij, sed liberę: qua libertate nos christus liberauit. Non debemus ancillã sequi, matre relicta: quia licet eiusdẽ uiri fuerit uxor, tamen ad tempus: quia Saræ tempus nõdum uenerat generandi. Ca. V

State et nolite iterũ iugo seruitutis contineri. State in fide euãgelij: iam em̃ tempus legis effluxit: nolite iugum cum iudæis trahere, qđ nec ipsi ferre possunt.

d ¶ Ecce ego paulus dico vobis. Ego uobis audenter dico, nemi/nem pertimescens.

e ¶ Quoniam si circumcidamini/ christus vobis nihil proderit. Quia solum illũ ad salutem uobis sufficere non putatis.

f ¶ Testificor autem rursus oĩ homini circumcidenti se: quoniã debitor est vniuersę legis faciendę. Qui caput operũ legis suscepit, necesse est ut cætera membra sustineat, ne maledicto subiaceat. g ¶ Euacuati estis a christo: qui in lege iustificamini/ a gratia excidistis. Si in lege spem ponitis, & iustificare posse uos creditis, infirmã Christi gratiam iudicatis: & quod iam grãtis consecuti estis, tanq̃ non habentes, proprijs uultus laboribus adipisci. h ¶ Nos enim spiritu ex fide spem iusticię expectamus. Spiritali conuersatione perfectæ fidei, speramus nos iusticiæ immortalẽ accepturos esse mercedem. i ¶ Nam in christo iesu/ neq; circumcisio aliquid valet/ neq; præputium. Neq; circumcisio prodest, nec præputium nocet temporibus christianis. k ¶ Sed fides quę per charitatẽ operatur. Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris, amplius operatur, q̃ qui præsentem metuit pœnam. l ¶ Currebatis bene. Fidei gressibus, & moralibus disciplinis. m ¶ Quis vos impediuit veritati non obedire? Quis ille fuit qui legis operib⁹ implicauit, ut cursum uestræ fidei impediret. n ¶ Nemini consenseritis: persuasio hęc non est ex eo qui vocat vos. Nec illis nec mihi, sine uerbis dei consentire debetis: qui uos iterum ad pœnitentiam uocat.

o ¶ Modicum fermentum/ totam massam corrumpit. Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum non omnes errauerunt? Ostendit quod modicum maliciæ fermentum, totam possit ecclesiam, & massam suam a ueritate corrumpere. p ¶ Ego confido in vobis in domino/ qõ nihil aliud sapietis. Quam habet ueritas Christi.

q ¶ Qui autem conturbat vos/ portabit iudicium quicunq; est ille. Ab euangelij ueritate. r ¶ Ego autem fratres si circumcisionem adhuc prędico/ quid adhuc persecutionem patior? Quod de me uobis mentiti sunt deceptores, ita me alijs prædicare. Quid persecutionẽ patior, si ipsius circumcisionis nõ inimicus sum ut affirmatur.

s ¶ Ergo euacuatum est scandalum crucis? Ideo scandalum patiuntur: quia in sola fide crucis dico esse salutem. t ¶ Utinam abscindantur qui/ vos conturbant. Si putant sibi hoc prodesse: nõ solum circumcidantur, sed etiam abscindantur: si enim expoliatio membri profi/cit, multo magis ablutio. Quidam dicunt: Vtinam errore abscisi, ueritatis radicibus inserantẽ. v ¶ Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tm̃ ne libertatem in occasio/nem detis carnis. Tantum ne per occasionẽ circumcisionis, ad legis seruitium redeatis. x ¶ Sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Non subperbiam per speciem libertatis insinuo: sed spontaneum esse uolo seruitium, non coactum. y ¶ Omnis enim lex in vno sermone impletur. Legis etiã ipsa moralia quæcũq; sunt, uno possunt sermone concludi: & in uno hoc præcepto cõpleri. z ¶ Diliges proximum tuum. Dilectio uel charitas, in quatuor modis consistit: hoc est, in dei dilectione, quæ prima est: secunda, si nos metipsos secundum deum amemus: tertia, proximos: quarta, etiam inimicos. Deum ergo plus q̃ nos diligere debemus: proximum sicut nos: inimicum ut proximum. Proximus diligebatur in lege: & nisi deum primo dilexerimus, nos minime possumus non peccando diligere: & nos diligamus, ad quam formam proximos diligimus: quod si proximos non amamus, quando inimicum amare poterimus? Si ergo uolumus dilectionem habere, primo deum pluſq̃ nostras animas diligamus: quod inde probatur, si propter deum etiam salutem nostram, & ipsas animas contemnamus.

a ¶ Sicut teipsum. Qui secum proximum diligit, utraq; complet genera mandatorum: id est, nec malum facit ulli, nec bonum facit. b ¶ Quod si inuicem mordetis et comeditis. Per contentiones singuli uos meliores alteris iudicando. c ¶ Videte ne ab inuicem consummamini. Dum alter alteri occasio perditionis extat.

d ¶ Dico autem in christo: Spiritu ambulate. Spiritalibus actibus, quos infra describit. e ¶ Et desyderia carnis non perficietis. Non quo caro sine anima cõcupiscat: sed quando ipsa anima carnalia cogitat, caro dicitur: quãdo uero spiritalia, unus cum deo fit spiritus. Q̃ diu ergo duplex in nobis est desyderium uel uoluntas, non perficimus quæcũq; uolumus, uno ædificante in nobis,

G & alio

B

C

D

a Sed qũid dicit scriptura? Eĳce ancillam & filium eius: b non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Itaq̃ fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ: qua libertate

Ca. V

nos Christus liberauit.

c d e f g h i k l m n o p q r s t v x y z a b c d e State & nolite iterũ iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico uobis: quõniam si circumcidamini: Christus uobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se: quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ. Euacuati estis a christo: qui in lege iustificamini, a gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iusticiæ expectamus. Nam in Christo Iesu, neq; circumcisio aliquid ualet, neq; præputium: sed fides quæ per charitatẽ operatur. Currebatis bene: quis uos impediuit ueritati non obedire? Nemini consenseritis. Persuasio hæc nõ est ex eo qui uocat uos. Modicum fermentum, totam massam corrumpit. Ego confido in uobis in domino, q̃ nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat uos, portabit iudicium quicunq; est ille. Ego autẽ fratres si circumcisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis? Vtinam abscindantur qui uos conturbant. Vos enim in libertatẽ uocati estis fratres, tm̃ ne libertatẽ in occasionẽ detis carnis: sed per charitatẽ spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Q̃d si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consummamini. Dico autem in Christo: Spiritu ambulate: & desyderia carnis non perficietis.

ceat. g ¶ Euacuati estis a christo: qui in lege iustificamini/ a gratia excidistis. Si in lege spem ponitis, & iustificare posse uos creditis, infirmã Christi gratiam iudicatis: & quod iam grãtis consecuti estis, tanq̃ non habentes, proprijs uultus laboribus adipisci. h ¶ Nos enim spiritu ex fide spem iusticię expectamus. Spiritali conuersatione perfectæ fidei, speramus nos iusticiæ immortalẽ accepturos esse mercedem. i ¶ Nam in christo iesu/ neq; circumcisio aliquid valet/ neq; præputium. Neq; circumcisio prodest, nec præputium nocet temporibus christianis. k ¶ Sed fides quę per charitatẽ operatur. Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris, amplius operatur, q̃ qui præsentem metuit pœnam. l ¶ Currebatis bene. Fidei gressibus, & moralibus disciplinis. m ¶ Quis vos impediuit veritati non obedire? Quis ille fuit qui legis operib⁹ implicauit, ut cursum uestræ fidei impediret. n ¶ Nemini consenseritis: persuasio hęc non est ex eo qui vocat vos. Nec illis nec mihi, sine uerbis dei consentire debetis: qui uos iterum ad pœnitentiam uocat.

o ¶ Modicum fermentum/ totam massam corrumpit. Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum non omnes errauerunt? Ostendit quod modicum maliciæ fermentum, totam possit ecclesiam, & massam suam a ueritate corrumpere. p ¶ Ego confido in vobis in domino/ qõ nihil aliud sapietis. Quam habet ueritas Christi.

q ¶ Qui autem conturbat vos/ portabit iudicium quicunq;

E

& alio destruēte. a ¶ Caro enī cōcupiscit aduersus spiritū: spūs autē aduersus carnē. Carnalis consuetudo aduersus spiritale desyderiū. b ¶ Hęc enī sibi inuicem aduersant: vt non quęcunq; vultis/illa faciatis. Hoc facit ratio, ut non uoluntatem sequatur effectus. c ¶ Qđ si spiritu ducimini/nō estis sub lege. Si uos spiritalib⁹ per omnia actibus occupetis, nō est uobis lex necessaria, quæ carnalibus data est.

d ¶ Manifesta sunt autē opera carnis. Nō est difficile discernere inter utraq; opera.

e ¶ Quę sunt fornicatio/immundicia/impudicitia/luxuria/idolorū seruitus/ veneficia/inimicitię ꝛc. Inimicitias, & cætera sequētia, carnalia dicit: quæ animæ sunt, non carnis: ne Manichæi eū substantiam carnis accusare putarēt: sed omne malū carnale diffiniunt, omne bonum spiritale, quia cœleste. f ¶ Quę prędico vobis sicut prędixi. Ex his cætera colligere poteram: quæ compendij gratia prætermisi. g ¶ Quoniam qui talia agunt / regnū dei non consequentur. Notandum atq; plangendum, qđ contentiosos atq; dissidentes uel iracundos, cū idolorum, & ueneficis, & homicidis penitus excluſit a regno.

b ¶ Fructus autem spiritus / est charitas. Omniū uirtutū prima est charitas, quā in quatuor partes diuisibilem annotauimus. i ¶ Gaudium. spiritale. k ¶ Pax/ patientia. Etiam cum odientibus pacem.

F

a perficietis. Carō enim concupiscit aduersus spiritū: spiri
b tus autem aduersus carnem. Hæc ēnim sibi inuicem ad-
c uersantur: ut non quæcunq; uultis, illa faciatis. Quōd si
d spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifestā sunt autē
e opera carnis: quæ sunt fornicatio, immundicia, impudi-
citia, luxuria, idolorū seruitus, ueneficia, inimicitiæ, con-
tentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, in-
uidiæ, homicidia, ebrietates, comesationes, & his simi-
f g h i k l m n o p q r s t v x y z
lia: quæ prædico uobis sicut prædixi: quōniam qui talia
agunt, regnum dei non consequentur. Frūctus autem
spiritus, est charitas, gāudium, pāx, patiētia, bēnignitas,
bonitas, longānimitas, mānsuetudo, fidēs, mōdestia,
continētia, castitās. Aduersus huiuscemodi non est lex.
Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerūt cum
uitijs & concupiscentijs. Ca. VI

SI spiritū uiuimus, spiritu & ambulem⁹. Nōn efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicēm prouocantes, inuicē inuidentes. Frātres & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto: uos qui spirituales estis,
a huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis: cōsyderans
b teipsum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate:
c & sic adimplebitis legem christi. Nam si quis existimat
d se aliquid esse cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem
e suum probet unusquisq; : & sic in semetipso tm̄ gloriā
f habebit, & non in altero. Vnusquisq; enim onus suum
g portabit. Communicet autē is qui catechiçatur uerbo
h ei qui se catechiçat in omnib⁹ bonis. Nolitē errare: deus
i nō irridetur. Quæ enī seminauerit homo, hæc & metet:
quoniā qui seminat in carne sua, de carne & metet cor-
k ruptionē. Qui autē seminat in spiritu, de spiritu metet
l uitam æternam. Bonum autē facientes nō deficiamus:
tempore

G

quis ueram doctrinā euacuare conat̄, ut plures uideat̄ habere discipulos: huiusmodi tamen se alterutrū ad iracundiam prouocare consueuerunt: q̄diu sibi inuicem inuidere non desinunt. Inanis aliter gloria est: si ex his quæ non præcipiuntur in lege, omnes cogamus facere, quantū nō facimus: & cum ipsi non potemus, hæc superflua dicamus. γ ¶ Inuicem prouocantes/inuicem inuidentes. Si irridendo seductos ad iracundiam prouocetis, & illi uobis inuideant. ȝ ¶ Fratres et si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto ꝛc. Hoc illis dicit, qui non fuerant persuasi: ut præuentos corrigant mansuete: Sane in his præuenię humana fragilitas: quæ leuiora sūt, & ex insperato cōtingunt. Cæterum nō est præuentio, ubi aliquid cum consilio diu meditato committitur.

a ¶ Consyderans teipsum/ne ꝛ tu tenteris. Quia & tu ipse homo cum sis, potes in aliquo præueniri: & adiutorio indigere, sicut sani infirmos sustinent: & mortuos sepeliunt uiui: quia & ipsi infirmari & mori se posse credunt.

b ¶ Alter alterius onera portate: et sic adimplebitis legem christi. Lex Christi, charitas est: sicut ipse dicit: Mandatū nouum do uobis, ut uos inuicē diligatis: sicut & ego dilexi uos. Notandū q; gratia, lex dicatur. Ioh. 13. d

c ¶ Nam si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit/ipse se seducit. Qui se putat nō posse tentari: siue qui plus de se laudanti, q; suæ conscientiæ credit. d ¶ Opus autē suū probet vnusquisq;. Testimonio cōscientiæ. e ¶ Et sic in semetipso tm̄ gloriā habebit/ et nō in altero. In sua cōscientia, & nō in alterius adulatione: siue in sua iusticia, nō alieno peccato. Nemo enī proficit ad alteri⁹ detrimentū: nec ex illi⁹ delicto iustior q; fuerit, apparebit. f ¶ Vnusquisq; enī onus suū portabit. Non enī onus ei⁹ aufert laus sectantis. g ¶ Cōmunicet autē is q̄ catechiçat verbo ꝛc. Siue obedientiā uerbo, & actibus imitationē, siue substantiam uictus. h ¶ Nolite errare: deus nō irridet. Homo potest a serpēte, dei uindictam negante irrideri, sicut Eua: Nam deus exhibet qđ ꝓmittit: nam ut omnē eius astutiā excluderet: amplio⁹ primo peccantib⁹ reddidit, q; promisit: & uxori Lot etiā qđ nō dixerat, fecit. i ¶ Quę enī seminauerit hō/hęc ꝛ metet ꝛc. Qui spem habet in circūcisione carnali: uel qui uitia seminat, metet pœnā. k ¶ Qui autē seminat in spū ꝛc. Qui in spiritali cōuersatione seminat, uel fide. l ¶ Bonum autē facientes non deficiamus. Sicut Ecclesiasticus ait: Non impediaris orare Eccl. 18. c

H

A pediaris orare semper: & nõ uereris usq; ad mortẽ iustificari: quoniã merces domini manet in æternũ. Indeficientem eñ iusticiã, indeficiens præmiũ subsequit̃: quia qui perseuerauerit usq; in finem, saluus erit. a ¶ Tempore eñ suo metemus non deficientes. Nunc tempus seminandi est, non metendi.

b ¶ Ergo dum tempus habem⁹. Vltimũ sementis hoc tempus est: festinemus ergo campos omnes serere: sed magis eos, qui sunt uberrimi, repleamus: ne incipiamus tempore messis, alijs ambulantib⁹ esurire.

c ¶ Operemur bonũ ad oñes: maxime autẽ ad domesticos fidei. Indigentibus iudæis & paganis, & omnib⁹ christianis, bonis malisq; misericordiam faciamus: nec alicui qđ dominus cõmuniter tribuit, denegemus: maxime tamẽ his qui peculiarem fidei exhibent famulatum.

d ¶ Videte qualib⁹ litteris scripsi vobis mea manu. Intelligite q̃ non timeam, qui litteras manu mea nuper scripsi. e ¶ Quicunq; enim volunt placere in carne/hi cogunt vos circumcidi: tantũ vt crucis christi persecutionem non patiantur. Qui iudæis carnalibus placere desyderant, crucis Christi persecutionem sustinere timentes. f ¶ Neq; enim qui circumciduntur/ legem custodiunt. Si circumcisio legem faceret custodire, aliquid uideretur habere rationis ista persuasio. g ¶ Sed volunt vos circumcidi/vt in carne vestra glorientur. Vt de carne uestra apud iudæos laudem habeant: siue quod discipulos ad se traxerint, glorientur. b ¶ Mihi autẽ absit gloriari/nisi in cruce domini nostri iesu christi: per quẽ mihi mundus crucifixus est/ et ego mundo. Non in propria iusticia uel doctrina, sed in fide crucis: per quam mihi omnia peccata dimissa sunt: ut ego mundo morerer, & ille mihi. i ¶ In christo enim iesu neq; circumcisio aliquid valet neq; præputium/ sed noua creatura. Hoc tempore solum hoc prodest: si quis renatus in Christo, noua conuersatione utatur: ut prophe/ta ait: Innouate uobis Hiere. 4. a
nouã messem: & ne seminaueritis inter spinas. Circũcidite uos deo uestro: & circumcidite præputiũ cordis uestri. k ¶ Et quicũq; hanc regulam secuti fuerint/ pax super illos et misericordia. Quia in sola fide spes collocat̃ animarum. l ¶ Et super israel dei. Dei est ergo israel: Non enim om/ Roma. 9 b
nes qui sunt ex israel, hi sunt israelitæ.

m ¶ De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata domini iesu in corpore meo porto. Nemo me amplius interroget, quasi dubitans: quia omnem exposui ueritatem. Ego enim signa & caracteres, non circumcisionis, sed crucis & passionis in corpore meo circumfero. D

n ¶ Gratia domini nostri iesu christi cum spiritu vestro fratres. Subscriptio talis est Apostoli. Optat autem ut gratia eos domini, non legis opera comitentur. Simul & attende: quia cum spiritu uestro dixerit, non cum carne: in cuius circumcisione gloriantur carnales: uos autẽ spiritaliter conuersamini, ut spiritaliter circumcisi.

Commentariorũ in epistolam ad Galatas finis.

B C

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD EPHESIOS. Ca. I

Paulus apostolus iesu christi/per voluntatem dei. Non meis meritis. b ¶ Omnibus sanctis. Omnes sancti fideles, non omnes fideles sancti: Quia possunt etiam catechumini, ex eo quod christo credunt fideles dici, non tamen sancti sunt: quia non per baptismum sanctificati. Siue sic intelligendũ, quod scribat, fideliter seruantibus gratiam sanctitatis. c ¶ Qui sunt ephesi/& fidelibus in christo iesu. Non omnibus Ephesijs, sed his qui credunt in Christo.

d ¶ Gratia vobis et pax. Tunc uobis ualebit gratia, si ei nõ fitis ingrati: salutẽ uestrã, uestris meritis deputãtes. Pacem ꝙ recõciliationis obseruabimus, si nihil eius bonitati uel iusticiæ deinceps faciamus cõtrariũ. e ¶ A deo patre nostro/et dño iesu christo. Vnum esse patrẽ & filium demonstrat, uti q̃ pariter operantes. f ¶ Benedictus deus et pater dñi nostri iesu christi. Laudat deum, eo qđ donauerit infrà scripta. g ¶ Qui benedixit nos in omni bñdictione spirituali. Non aliquantis, sed omnib⁹ spiritalib⁹ gratiæ bñdictionibus: ut quõ in nobis nihil deest ex illo, ita uoluntati ei⁹ nihil desit ex nobis.

b ¶ In cœlestib⁹. Non in carnali ꝓsperitate, nec in terrena abundantia. i ¶ In christo. In capite omnia membra benedixit.

k ¶ Sicut elegit nos in ipso ante mundi cõstitutionem ꝛc. Quia nihil nouũ ẽ ei apud quẽ oñia erãt, anteq̃ fierent. Non ut quidã hæretici somniãt aĩas antea in cœlo fuisse segregatas. l ¶ In cõspectu eius. Non hominum. m ¶ In charitate. Hoc fecit: siue immaculatos diligit deus. n ¶ Qui prædestinauit nos in adoptionẽ filiorum. Hoc prædestinauit, ut haberent potestatem filij dei fieri homines, qui credere noluissent: sicut scriptum est:

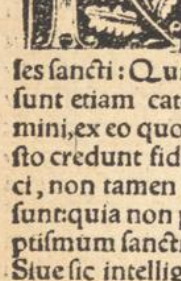

Paulus apostolus iesu Christi, per uoluntatem dei: ōmnibus sanctis q̃ sunt Ephesi: & fidelibus in Christo Iesu. Gratia uōbis & pax a deō patre nostro & domino Iesu Christo. Benēdictus deus & pater domini nostri Iesu christi, q̃ bene/dixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus in Christō: Sicūt elegit nos in ipso ante mundi constitutionem: ut essemus sancti & immaculati in cōspectu eius in charitate. Q̃ prædestinauit nos in adoptionẽ filiorum

E

Loquebantur uerbū cum fiducia omni uolenti credere: a ¶ Per Iesum christū in ipsum. Vt membra eius simus. b ¶ Scōm ꝓpositū voluntatis suę. Non scd'm merita nostra. c ¶ In laudē glorię gratię suę. Vt laudemus gloriā gratiæ ei⁹. d ¶ In qua gratificauit nos in dilecto filio suo. In qua gratia gratos fecit nos sibi in Christo. e ¶ In quo habemus redemptionē ꝑ sanguinē eius in remissionem peccatorū ꝛc. Non solum redemit, sed etiā peccata remisit: sinē labore nostro, iustos nos fecit, scd'm diuitias gloriæ eius. f ¶ Quę superabundauit in nobis in omni sapientia ꝛc. Plusq̄ abundauit: ut nō solū a morte redēptis gratis peccata dimitteret, sed etiam nobis tantā sapiētiam donaret: ut uolūtatis ei⁹ occulta mysteria noscerem⁹. g ¶ In dispensatione plenitudinis tempoꝝ. In nouissimis temporibus: qñ iam omnis dispensatio temporū legis & naturæ prophetarumq̄ trāsacta est. b ¶ Instaurare omnia in christo / quę in cęlis et quę in terra sunt in ipso. Multi supra hac re diuersa dixerunt. Nam quidam aiunt cœlos, animas: terram, corpora accipienda. Alij cœlos, iudæos, qui cœlestia præcepta habuerant: terrā esse gētiles affirmant. Alij uero asserūt: nō angelos ꝑ cœlos significari, sed eorū sciētiam: ex christi eīn tempore ꝓfecisse, qui tanq̄ ignari interrogabant: Quis est iste rex gloriæ? Et docentur dīm eum esse ꝯtutū. Sed qm̄ instaurari nō dicit̄, nisi lapsum: melius est si eorū gaudium in salute hominū instauratū esse dicam⁹: qd' habuerant anteq̄ homines a iusticia penitus declinarēt. In terra ꝯo instauratū genus hominū ꝑ Christū nullus ignorat. i ¶ In q̄ etiā nos sorte vocati sumus. Nos qui ex iudæis credim⁹. k ¶ Prędestinati. Per fidem, siue præcogniti. l ¶ Scōm ꝓpositum eius. Proposuit oīa restaurare: sed primo oues perditas domus israel. m ¶ Qui operat omnia. Omniū horū causa, uoluntas dei est: quā rationabilem esse nō dubium est. n ¶ Scōm cōsiliū voluntatis suę. Nō scd'm merita nostra. o ¶ Vt simus in laudē glorię eius. Vt per cōuersationē nostram, & signa quæ facim⁹, det gloria deo. p ¶ Nos qui ante sperauim⁹ in christo. Nos apli uel iudæi, qui priores credim⁹ christo: siue ex lege expectauimus. q ¶ In quo et vos cū audissetis verbū veritatis / euāgeliū salutis vestrę. In quo etiā uobis gētibus annunciata est salus. r ¶ In quo et credentes. In q̄ euāgelio, siue christo. s ¶ Signati estis ſpiritu ꝓmissionis ſctō / q̄ estis pignus hereditatis nr̄ę. Hinc cognoscimini unū esse, quia eundē spiritū accepistis: cui⁹ signa, arra sunt hæreditatis futuræ. Si ergo mortuos suscitare arra est, quāta erit ista possessio? Pignus ꝯo promissis fidē operat̄ spiritu promissionis, qui nō carni promissus est. t ¶ In redēptionē acquisitionis in laudem glorię ipsius. Quos redimēdo suo sanguine acquisiuit: ut etiā in hoc laudem⁹ gloriā eius. v ¶ Propterea ⁊ ego audiēs fidē vestrā / quę est in christo iesu. Q̄ firmiter teneatis fidē Iesu. x ¶ Et dilectionem in oīes sanctos. Hoc est, fidē operib⁹ cōprobatis: & omnes bonos sine exceptione pſonæ uel noticiæ diligitis. Cauere autē a pseudoprophetis, & nō omni spiritui credere: & nō añ probationē nobis iudicare præcipit̄. y ¶ Non cesso grās agēs ꝓ vobis / memoriā vestri faciens in oronib⁹ meis. Non ut quidā in iucunditate conuiuij: mihi autem nihil oratione iucundius. z ¶ Vt deus dñi nr̄i ie su christi pater glorię / det vobis spm̄ sapientię et reuelationis. Notandum: quia fidē & charitatem habētib⁹, sapiētia a dño prædicatur: nouerat enim adiutricē esse ꝯtutū. a ¶ In agnitionē ei⁹. Quō optat ut agnoscant deum, quē usq̄ adeo nouerant: ut ei credētes, oīes ꝓpter ipsum diligerent sanctos? Sed hoc petit, ut perfecte agnoscant magnitudinē ei⁹ atq̄ uirtutem, qua potest promissa præmia uel pœnas implere. Magnitudinē: qui cum ubiq̄ sit, nihil eū pōt oīno latere: qui eīn ꝓ certo cognouerit, nullo poterit in loco peccare: nā qui humanū testimoniū erubescit, multo magis diuinū poterit reuereri. Vñ filij cū sacerdotes essent, deū nescisse dicunt̄: quia præsentiā & potētiā eius minime timuerūt. Et Iohānes apl'us omnē qui peccat, deū nō cognouisse confirmat. b ¶ Illuminatos oculos cordis vestri. Spiritalia ꝓmissa nō nisi spiritalib⁹ oculis peruidenť. c ¶ Vt sciat̄ quę sit spes vocationis eius ꝛc. Si sciretis ad quantā spem uocati estis, omnē spem sæculi facile cōtēneretis: & si diuitias hæreditatis dei uideretis, omnis terrena uobis horrebit hæreditas. Nemo eīn regnū cū opib⁹ suis sperans, curator esse, & mediocrē substantiam possidere dignatur. d ¶ Et quę sit supereminēs magnitudo ꝯtutis ei⁹ ꝛc. Oīs magnitudo ꝯtutum dei in natura uel lege supereminet, qa præstitit christianis ut filio suo nō parceret: ut eum caput nostrū factū, ad suā dexterā in cœlestib⁹ collocaret. e ¶ Et cōstituēs ad dexterā suā in cęlestib⁹. Hic dextera, ꝓ honore ponit̄: ne deus corporeus esse credat̄. Nam & pater a dextris esse scribit̄ christi. Dñs inquit a dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges. Ambo ergo a dextris sunt: quia nihil est in diuinitate sinistrū. f ¶ Super omnem principatū et potestatē ꝛc. Quia unum est iam cum deo assumptus

G

a filiorū ꝑ Iesum christum in ipsum scd'm ꝓpositum
b c uoluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ: in quā gra
e tificauit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redem
ptionem, per sanguinem eius in remissionē peccatorū,
f scd'm diuitias gratiæ eius: quæ supérabundauit in no-
bis in omni sapiētia & prudentia: ut notū faceret nobis
sacramentū uoluntatis suæ, scd'm beneplacitū eius qd'
g proposuit in eo in dispēsatiōne plenitudinis temporū,
h instaurare omnia in christo, quæ in cœlis & quæ in terra
i k l sunt in ipso. In quo etiā nos sorte uocati sumus, prædē-
m stinati scd'm ꝓpositū eius qui operatur omnia scd'm
n cōsilium uoluntatis suæ: ut simus in laudē gloriæ eius,
o p q nos qui ante sperauimus in christo. In quo & uos cum
audissetis uerbum ueritatis, euangeliū salutis uestræ: in
r s quo & credentes signati estis spiritu ꝓmissionis sancto,
t qui est pignus hæreditatis nostræ in redēptionē acqui-
v sitionis in laudē gloriæ ipsius. Propterea & ego audiēs
x fidem uestram, quæ est in Christo Iesu, & dilectiōnē in
y omnes sanctos: nōn cesso gratias agens pro uobis, me-
z moriam uestri faciens in orationib⁹ meis: ut deus domi
ni nostri Iesu christi pater gloriæ, det uobis spiritum sa-
a b pientiæ & reuelationis in agnitiōnem eius, illuminātos
c oculos cordis uestri: ut sciatis quæ sit spes uocationis
eius: & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis.
d Et quæ sit supereminēs magnitudo uirtutis eius in nos,
qui credimus scd'm operationē potentiæ uirtutis eius,
quā operatus est in christo Iesu, suscitans illum a mor-
e f tuis: & cōstituens ad dexterā suam in cœlestibus, supér
omnē principatum, & potestatē, & uirtutē, & domina-
tionem,

H

assumptus homo qui suscitatus est. a ¶ Et omne nomẽ qõ nominat ꝛc. Si qd est aliud. b ¶ Et oĩa subiecit sub pedib⁹ eius ꝛc. sup omnẽ eccleſiam ꝛc. Eccleſia omniũ plenitudo mẽbrorũ est. c ¶ Qui oĩa in omnib⁹ adimplet. Qñ oĩes credent, tunc erit corpus eius effectus in omnibus mẽbris. Totus eĩ in membris, nõ in ſingulis impletur, ne ulla ſit diuerſitas meritorum. Ca. II

ET vos conuificauit cũ eſſetis mortui delictis et pctis vestris. Incipit collata beneficia replicare: ut iuxta officiũ mandatorũ ex cõtemplatiõe donatæ indulgentiæ, auidius concitentur. Mortui eĩ erant peccatis faciẽtibus, ſicut Adam & Eua in delictis uiuentes. e ¶ In qb⁹ aliqñ ambulaſtis. Notandũ q in peccatis ambulaſſe illos nõ ambulare dixerit.

f ¶ Scõm ſeculũ mundi hui⁹. Sæculi hominibus, ſimiles ſequentes diaboli uoluptatẽ.

B g ¶ Scõm principem ptãtis aeris hui⁹ ſpũs. Scd'm principẽ illius ptãtis, qui hui⁹ aeris ſatellitib⁹ ſuis ad decipiendos diuerſis peccatis hoĩes, diues erat poteſtate. h ¶ Qui nunc operat in filios diffidentię. Operatur ſuaſione, nõ ui: in eos qui non credunt. Illi autem qui deſperant atq; diffidunt de promiſſione dei, dicunt filij diffidentiæ, ſicut filij iræ, & gehennæ, & mortis. i ¶ In qbus et nos oẽs aliqñ cõuerſati ſumus. Nõ ſolum uos gentes nõ credendo, ſed & nos iudæi peccando. k ¶ In deſyderijs carnis noſtrę ꝛc. Qñ mens nr̃a reb⁹ terrenis & carnalib⁹ inhærebat: nõ ſolũ deſyderabãt, ſed & faciebãt quæcũq; mala cogitatio ſuggeſſiſſet. l ¶ Et eram⁹ natura filij irę ꝛc. Ita nos fraternæ traditionis cõſuetudo poſſederat, ut oẽs ad dãnationẽ naſci uideremur. m ¶ Deus autẽ q diues est in miſcõia. Miſericors hoĩb⁹: quia oĩa diligis quæ creaſti: nec eĩ odiẽs aliqd cõſtituiſti. n ¶ Propter nimiã charitatẽ ꝛc. Nimia charitas eſt, rebelles ſeruos quaſi filios diligere. Vñ conſyderandũ eſt quantũ diligit ſanctos & pfectos, qui tantũ dignat⁹ eſt diligere pctõres. o ¶ Et cũ eſſem⁹ mortui pctis ꝛc. Sine peccato, ſicut chriſtus per baptiſmũ faciẽdo. p ¶ Cuius gr̃a estis ſaluati. Propter uſum, ſiue qui p uobis gratis nullo ueſtro iuſtitiæ merito intercedẽte mortuus eſt, cum ipſe reus non eſſet. q ¶ Et cõreſuſcitauit et cõſedere fecit in cęleſtibus in chriſto ieſu. Non poſſum⁹ deſperare qd nostra iam poſſidet natura: quia ubi caput eſt, ibi erit & corpus: ſicut ipſe ait: Volo ubi ego ſum, & iſti ſunt mecũ. r ¶ Vt oſtẽderet in ſęculis ſuperueniẽtib⁹. Ante prædeſtinauit, qd erat his tẽporibus cõpleturus. s ¶ Abundantes diuitias gratię ſuę. Vere abundans eſt gratia, quæ nõ ſolum peccata donauit, ſed etiam cum Chriſto reſuſcitans, in dextera dei in cœleſtibus collocauit. t ¶ In bonitate ſuper nos in chriſto ieſu. Exemplo uel corpore Chriſti.

C v ¶ Gratia enim eſtis ſaluati per fidem ꝛc hoc nõ ex vobis. Non meritis prioris uitæ, ſed ſola fide: ſed tamẽ nõ ſine fide. x ¶ Dei eĩ donum eſt nõ ex operibus: vt ne quis gloietur. Quaſi ſuis meritis aliqd in baptiſmo accepiſſet. y ¶ Ipſi⁹ eĩ ſum⁹ factura creati in chriſto ieſu in operibus bonis: quę præparauit deus, vt in illis ambulem⁹. Quia nuper ſumus in chriſto renati: ut quæ in euangeliis ſunt defenſa.

z ¶ Propter qõ memores eſtote, q aliqñ vos qui gentes eratis in carne. Cõmemorat illa, ne de tanta ignobilitate qua ad ſummam regni perducti ſunt dignitatẽ, ſint ingrati beneficijs largitoris. a ¶ Qui dicebamini præputiũ ab ea quę dicit circumciſio. Gentes, præputium: iudæi, circumciſio dicebant. b ¶ In carne manufacta. In manu humana: in carne, non in ſpiritu dei aut corde. c ¶ Quia eratis illo in tempore ſine chriſto. Neſciẽtes chriſtum, idola inſenſibilia colebatis.

D d ¶ Alienati a conuerſatione iſrl'. Qui tunc erat populus dei.

e ¶ Et hoſpites teſtamẽtorũ. Etiam ſi crederitis, proſelyti, hoc eſt, aduenæ habebamini. f ¶ Promiſſionis ſpem nõ habentes. Quã deus promiſit Abrahæ, illi ſoli ſperare uidebantur. g ¶ Et ſine deo in hoc mundo. Multos eĩ falſos deos ſequẽtes, unũ amiſerant uerbum. h ¶ Nunc autẽ in chriſto ieſu vos q aliqñ eratis longe ꝛc. Ita ut iudæos ſequeremini qui cũ deo erant. i ¶ In ſanguine chriſti. Credendo uos eſſe ſanguine eius & paſſione liberatos.

k ¶ Ipſe eĩ est pax nr̃a ꝛc. Ipſe est reconciliatio utriuſq; populi ad inuicẽ ad deũ. l ¶ Et mediũ parietẽ macerie. Medius paries, & ſepis & maceries, onera legis erant, duos populos diuidentes: & ideo ipſe paries inimicitiæ nominant. m ¶ Soluẽs inimicitias in carne ſua. Circũciſionis & cæterorũ: quæ nõ tam dei uoluntas, q̃m aut tẽporis ratio, aut ppũ duritia exegerat. n ¶ Legẽ mandatorũ decretis euacuãs. Per ſolã fidẽ iuſtificãs, moralia ſola decernens. o ¶ Vt duos cõdat in ſemetipſo. Iudæũ & gentẽ in ſuo corpe æqualiter cõiungens. p ¶ In vno nouo hoĩe ꝛc. In unũ ppm̃ chriſtianũ ex duob⁹ effectũ. q ¶ Reconciliet

Ioã.17.d

a tionẽ: & õmne nomẽ qd' nominat': nõ ſolũ in hoc ſæculo, ſed etiã in futuro: & õmnia ſubiecit ſub pedib⁹ eius.
Et ipſum dedit caput ſup omnẽ eccl'iam: quæ eſt corp⁹
c ipſius & plenitudo eius, qui oĩa in oĩbus adimplet'.
d ET uõs cõuiuificauit cũ eſſetis mortui Ca. II
e delictis & peccatis ueſtris, in qũib⁹ aliqñ ambu-
f laſtis ſcd'm ſæculũ mũndi hui⁹: ſcd'm principẽm
g poteſtatis aeris hui⁹ ſpũs qui nunc operat' in filios diſ-
h fidentiæ: in qũib⁹ & nos oĩes aliqñ cõuerſati ſumus in
i deſyderijs cãrnis noſtræ, faciẽtes uoluntatẽ carnis & co-
k gitationũ: & erãmus natura filij iræ ſicut & cæteri. Deus
l autẽ qui diues eſt in miſcd'ia, ꝓpt̃er nimiam charitatẽ
m ſuã qua dilexit nos: & cũ eſſem⁹ mõrtui peccatis, conui-
n ficauit nos in chriſto: cui⁹ grãtia eſtis ſaluati: & conteſu-
o ſcitauit & cõſedere fecit in cœleſtibus in chriſto Ieſu: ut
p oſtenderẽt in ſæculis ſuperueniẽtib⁹ abundantes diui-
q tias gratiæ ſuæ in bõnitate ſup nos in chriſto Ieſu. Grã
r tia eĩ eſtis ſaluati per fidẽ: & hoc nõ ex uobis. Dei eĩ
s donũ eſt, nõ ex operib⁹: ut ne quis glorie'. Ipſius ẽnim
t ſumus factura creati in chriſto Ieſu in operibus bonis:
v quæ præparauit deus ut in illis ambulem⁹. Pr̃opter qd'
x memores eſtote, q aliqñ uos qui gentes eratis in carne:
y qui dicebãmini præputiũ ab ea quæ dicitur circũciſio in
z carnẽ manufacta: qui erãtis illo in tempore ſine chriſto,
a aliẽnati a cõuerſatione iſrl': & hoſpites teſtamẽtorũ, pro
b missionis ſpẽm non habẽtes, & ſinẽ deo in hoc mundo.
c Nunc autẽ in chriſto Ieſu uos qui aliqñ eratis longe, fa-
d cti eſtis ꝓpe in ſanguinẽ chriſti. Ipſe eĩ eſt pax noſtra,
e qui fecit utraq; unũ: & mẽdiũ parietẽ maceriæ ſoluẽns
f inimicitias in carne ſua: legem mãdatorũ decretis eua-
g cuans, ut duõs cõdat in ſemetipſo in unõ nouo homine
h faciẽs pacem: ut rẽconciliet ambos in uno corpore deo:
per crucẽ

C cõciliet ambos ꝛc. Quia ambo ꝑ peccatũ fuerant inimici. a ¶ Per crucẽ interficiẽs inimicitias ꝛc. Per solã fidẽ crucis, quæ nullũ deterret: nõ eñ grauis aut difficilis ẽ, quã hñe etiã latro potuit crucifixus. b ¶ Et veniẽs euangeliçauit pacẽ ꝛc. Ad hoc uenit, ut dissidẽs humanũ genꝰ in semet/ ipso & in deo, ad recõciliationis gratiam reuocaret. c ¶ Quoñ ꝑ ipm habemꝰ accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Nemo uenit ad patrẽ, nisi ꝑ me. In uno spũ, unũ corpꝰ, unũ spñ habet, & signũ pacis. d ¶ Ergo iã nõ estis hospites ꝛc. Iam non extranei & ꝓselyti: nec eñ separauit nos deꝰ a populo
Esa.56.a suo: sicut dixit Esaias: sed ciues, q̃ sunt eiusdem originis uel hospitij, & habitationis. e ¶ Superædificati sup fundamentũ apłorũ et ꝓphetarũ ꝛc. Prophetarũ noui testamenti:
Act.11.d in quibꝰ Agabꝰ fuit: Christus est etiã fundamẽtũ, qui etiã lapis dicit angularis, duos cõiungẽs & cõtinens parietes. Ideo autem
C fundamentũ: & summus est: quia in ipso fundat & cõsummat
D ecclia. f ¶ Crescit in tẽplũ sanctũ in dño. In tẽplo sctõ nõ pñt lapides nisi sancti poni: ad cõparationẽ tẽpli hierusalẽ dixit extrui corpꝰ christi, id est ecclesiã: & młto maiorẽ mũdiciã & sanctitatẽ habet ueritas q̃ imago. g ¶ In q̃ et vos coædificamini in tabernaculũ dei in spũsctõ. Vt cũ apłis & prophetis, sitis habitaculum dei spiritale nõ manufactum. Ca. III

a per crũcem interficiẽs inimicitias in semetipso: & uẽniẽs
b euãgeliçauit pacẽ uobis qui longe fuistis: & pacẽ his qui
c ꝓpe: qm̃ ꝑ ipm habẽmꝰ accessum ambo in uno spũ ad
d patrẽ. Ergõ iã nõ estis hospites & aduenæ, sed estis ciues
e sctõrũ & domestici dei, supẽrædificati sup fundamẽtũ
apłorũ & ꝓphetarũ ipso summo angulari lapide Chri-
f sto Iesu: in q̃ omnis ædificatio cõstructa, crẽscit in tẽplũ
g sanctũ in dño. In q̃ & uõs coædificamini in ta-

H bernaculũ dei in spiritusancto. Ca. III

b Vius rei gratia ego Paulus uinctus christi Iesu
i prõ uobis gẽtibꝰ: si tñ audistis dispẽsationẽ gratiæ dei,
k quæ data est mihi in uobis: qm̃ scdm̃ reuelationẽ nõtũ
l m n o factũ mihi ẽ sacramẽtũ, sicut supra scripsi in brẽui: pro-
p ut potestis legẽtes intelligere prudentiã meã in ministẽ
q rio christi, qd̃ aliis generationibꝰ nõ est agnitũ filiis ho
minũ: sicuti nũc reuelatũ est sanctis apłis eiꝰ & ꝓphetis
r s in spũ esse gẽtes cohæredes & cõcorporales, & cõpartici
t pes promissionis in christo Iesu ꝑ euãgeliũ: cui⁹ factus
v sum ego minister scdm̃ donũ grãtiæ dei, quæ data est
x y mihi scd'm ọperationẽ ẏ tutis eiꝰ. Mihi ẽñ oim̃ sanctoꝝ
z minimo data ẽ gratia hæc in gẽtibꝰ euãgeliçare inuesti
a gabiles diuitias christi: & illuminãre oẽs, quæ sit dispẽsa
b c tio sacramẽti abscõditi a sæculis in deo qũi oia creauit:
d ut innõtescat principatibꝰ & ptãtibꝰ in cœlestibꝰ ꝑ eccle
e siam młtiformis sapiẽtia dei scdm̃ ꝓfinitiõnẽ sæculorũ,
f quã fecit in christo iesu dño nostro: in q̃ habẽmꝰ fiduciã
g & accessum in cõfidẽtia ꝑ fidẽ eius. Prõpter q̃d peto ne
deficiatis in tribulatiõibꝰ meis ꝓ uobis, q̃ ẽ gł̃ia uestra.
h Huius rei grãtia flecto genua mea ad patrẽ dñi nostri
iesu christi: ex q̃ oís paternitas in cœlis & in terra noiat̃:
ut det uobis

Matth.24.d

H Uius rei gratiã. Quã superiꝰ memorauit, qd̃ filiꝰ dei & gẽtes saluauerit & iudæos: & utroscꝫ fecerit unum. i ¶ Ego paulus vinctus christi iesu. Siue catenis, siue christi amore ligatus: nõ possum meã, nisi dñi facere uoluntatẽ: Sane quõ uinctũ se nominat, cõfirmat euãgeliũ Christi. Ostendit quanta sit spes, ꝓ q̃ talia pati libẽter amplectit̃: cum posset apud iudæos, ut legis doctor & magnis diuitijs abundare: & summo honore gaudere. k ¶ Pro vobis gẽtibꝰ. Scd'm euãgeliũ, inimici ꝓpter uos: quia uos similes esse dicimꝰ iudæorũ. l ¶ Si tñ audistis dispẽsationẽ gratię dei ꝛc. Si tñ firmiter retinetis me in uobis dispensationẽ accepisse doctrinæ. Quis eñ fidelis seruus & prudens, quẽ constituit dñs super familiã suam: ut det illis escam in tẽpore. m ¶ Qm̃ scdm̃ reuelationẽ. Nõ scd'm humanã doctrinã. n ¶ Motum factum mihi est sacramentũ sicut supra scripsi. Iudæos & gẽtes unũ esse in christo. o ¶ In bꝛeui: ꝓout potestis ꝛc. Non quantũ poterã ego scribere, sed quantũ uos assequi ualebatis. p ¶ In ministerio christi. Non eloquio sæculari. q ¶ Quod aliis generationibus nõ est agnitũ ꝛc. Sciebant quidem ꝓphetæ priores gentes esse uocandas: non tñ sciebant nullam inter ipsos & iudæos discretionẽ futurã. r ¶ In spiritu esse gentes cohꝛedes. Per spiritũ mihi reuelatũ, siue in spiritu illos sociatos esse non carnis circumcisione. s ¶ Et concorꝛpozales et comparticipes ꝓmissionis in chꝛisto iesu. Id ẽ, uniꝰ corporis: non solum cohæredes, qd̃ posuit diuersi generis esse, nec solum cõcorporales: quia possunt eiusdem generis filij, non eiusdem in hæreditate esse substantiæ. t ¶ Per euangelium, cuius factus sum ego minister. Per meã prædicationem omnibꝰ innotescet: quia hoc mihi peculiariter reuelatum. v ¶ Scõm donum gratię dei ꝛc. Non scd'm meritum meum. x ¶ Scõm operationem virtutis eius. Cuiꝰ uirtus me cõfirmauit: siue cuius uirtutes meum cõfirmant euangelium. y ¶ Mihi eñ omniũ sanctoꝝ minimo data est gratia hęc. Minimo tempore, non labore. Notandum qd̃ inter sanctos se humiliando fecerit gratum. z ¶ In gẽtibꝰ euangeliçare inuestigabiles diuitias chꝛisti. Annunciare futuras hæreditates, diuitias promissas: quas sensus humanus apprehendere nõ ualet, nisi per reuelationem. a ¶ Et illuminare omnes / quę sit dispẽsatio sacramenti. Iudæis & gentibus huius sacramenti pandere rationẽ. b ¶ Absconditi a sęculis in deo. Hoc est, qd̃ in primis tẽporibus, soli deo cõfirmatũ erat. c ¶ Qui omnia creauit. Et iudæos & gentes: siue omnem creaturam, ut sensus contra Marcionem proficiat, & omnes hæreticos. d ¶ Ut innotescat principatibus et potestatibus in cęlestibus ꝑ eccleſiam multiformis sapientia dei. Vt per me his qui rebus cœlestibus per omnẽ ecclesiam principant̃ multiformis sapiẽtia innotescat. e ¶ Scõm ꝓfinitionem sęculoꝝ / quã fecit in chꝛisto iesu dño nostro. Quã præfiniunt & hoc tempore: quando iam homines aliter saluari non poterunt, nisi christi fide saluentur. f ¶ In quo habemus fiduciam et accessum in confidentia per fidem eius. Non per nostram iusticiam, sed per eum cuius fides peccata dimisit. g ¶ Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis ꝓ vobis / quę est gloria vestra. Ne me audiẽtes impune lædi: ad deũ nõ pertinere putetis, in q̃ magis gloriari debetis: intelligentes me tanta absq̃ certa spei fiducia sustinere nõ posse. h ¶ Huius rei gł̃a flecto genua mea ad patrẽ dñi nostri iesu chꝛisti: ex q̃ omnis

A omnis paternitas in cęlis et in terra noīat. Ex quo oīs paternitas nomē accepit. Siue ex quo oīs res, pater noīat. a ¶Ut det vobis ſm diuitias glorię ſuę ⁊c. Vt uos per illuminationē ſciētiæ & diuitiarū fructū cōfirmet. b ¶In interiore hoīe habitare chriſtū ⁊c. Vbi interior hō p fidē robustus eſt, ibi habitat chriſtus, non ubi exterior ſaginatur.

c ¶In charitate radicati ⁊ fundati. Vt in ei⁹ amore firmiter ſtarent, beneficiorū eius recordatur, ut eum cognitis eius beneficijs diligerent.

d ¶Ut poſſitis cōp⁊ehendere. Vt ex omni pte magnitudinē ſciētiæ adipiſci ualeatis.

e ¶Cū omnibus ſanctis. Quære ſapientiam apud malos & nō inuenies. Et alibi, Prouer.14.a Ibidē In corde autem boni requieſcit ſapientia.

f ¶Quę ſit latitudo ⁊ longitudo ⁊ ſublimitas ⁊ p⁊ofundū. Quidā dicūt qđ latitudo ſpacioſa uia intelligatur: lōgitudo uita æterna: altitudo cœlū: p fundum infernus: ut ſcilicet horū omniū noticiā habentes, nouerint quid diligāt uel qd refutēt. B g ¶Scire etiam ſupeminētem charitatem chriſti. Superemineт fructus.

b ¶Ut impleamini in omnē plenitudinē dei. Vt efficiamini pleni omnibus uirtutibus.

i ¶Ei autē qui potēs eſt omnia facere ſuperabūdāter ⁊c. Frequenter maiora tribuit nō ſolum q̄ petimus ſed etiam q̄ petere intelligimus, quæ operatur in nobis.

k ¶Ipſi gloria in eccleſia ⁊ in chriſto ieſu. Quia ueniens chriſtus ſibimet ad dei gloriā eccleſiam congregauit.

l ¶In omnes generationes ſęculi ſęculorū. Immensa beneficia, immēſis laudibus celebranda, nō ſolū de his quæ chriſti tēporibus contulit, ſed etiā quæ ante fecit, faciet. Amen. Ca. IIII

OBſecro itaq; uos ego uinctus in dño: vt digne ambuletis uocatione qua uocati eſtis. Ego uos rogo qui ueſtri cauſa ſum uinctus, ut uos dei filium agnoſcentes, digne tanto honore conuerſemini: quia una dignitas eſt qua agnoſcuntur proprija inſtituta.

n ¶Cum omni humilitate ⁊ manſuetudine cum patiētia. Et mentis & corporis. Humilitas uera nihil ſibi uendicat, manſuetus nulli nocet, patiens nulli uicem reddit iniuriæ.

o ¶Supportantes inuicem in charitate. Sufferunt & philoſophi ſed non in charitate. Nos uero non ut laudari, ſed ut ille quem ſuſtinemus proficiat diligentes, ſuſtinere debemus.

p ¶Solliciti ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis. Per uinculum pacis Act.4.f in uobis unitas ſpūs continet. Multitudinis em̄ credentium erat cor unum & anima una.

q ¶Vnum corpus ⁊ vnus ſpiritus ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtrę ⁊c. Vnum conſenſum debet habere in uno corpore omniū compago membrorum, quæ ad unam ſpem ſunt uocata ſalutis. Vnde diligentius legere debent hunc locum hi qui in ſæculi occupationibus ligati, putant ſibi licere peccare, & alijs non licere: cum omnes in unum corpus baptiçati, eundem ſpiritum acceperint, & in una ſpe uocati ſint dei. Siue ſic: ſi unum ſpiritū habetis & ex uno patre deo nati eſtis, nolite uobis de terrena nobilitate aliquid arrogare ne ueſtrā gloriam amittatis.

r ¶Vnus deus ⁊ pater omnium. Etiam eorum qui ex gentibus crediderūt.

s ¶Qui ſuper omnes ⁊ per omnia ⁊ in omnibus vobis. Super omnes uirtutes ut potens, per omnia opera ſua, qui immenſus omnibus chriſtianis, ſecūdum quā habitare dignatur.

t ¶Vnicuiq; autem noſtrum data eſt gratia. Non multa ſunt corpora, per uarietatem gratiarū, ſed membra diuerſa.

v ¶Secundum menſuram. Non tam nō/ſtræ capacitatis quā illius largientis.

x ¶Donationis chriſti. Ad quā gratiam q ſe aptauerit, ipſam cō ſequitur: utputa: qui ſtudioſus legis eſt, ſapientiā multā: oranti & ieiunanti concedi/tur ſpiritus poteſtas.

y ¶Propter quod dicit: Aſcendens in altū captiuam duxit captiuitatem ⁊c. Quos diabolus captiuos tenebat ad mortem, chriſtus captiuauit ad uitam: ad caput noſtrum in cœleſtibus collocandum.

z ¶Aō autem aſcendit/quid eſt niſi quia ⁊ deſcendit. Exponit cur dicat aſcēdiſſe, quē nuſq̄ eſſe non dubiū eſt: ſecundum formam ſcilicet ſerui: ad quam non localiter ſed dignanter deſcenderat.

a ¶In inferiores partes terrę. Infernum ſub terra eſſe nemo iam ambigat.

b ¶Qui deſcēdit ipſe eſt ⁊c. Qui deſcēdit cū aīa in infernū, ipſe cū ania & corpe aſcēdit in cœlū.

c ¶Vt adimpleret oīa. Gloria triumphātes, ſiue quæ ſcripta ſunt, ſiue dum iam humanitas cum diuinitate unum effectum eſt.

d ¶Et ipſe dedit quoſdam quidem apoſtolos/quoſdam autem p⁊ophetas. Cōtra Arrianos ut filij & patris una ſit operatio. Nam ad Corinthios deum patrem dicit in eccleſia ordinaſſe: hic uero Chriſtum hoc dixiſſe commemorat.

e ¶Alios vero euangeliſtas. Omnis apoſtolus euangeliſta: non omnis euangeliſta apoſtolus: ſicut Philippus qui unus erat ex ſeptem.

f ¶Alios autem paſtores ⁊ doctores. Paſtores uero omnes qui ſunt idonei ad alios inſtruendos. Omnis ergo paſtor doctor: non omnis qui doctor eſt & paſtor.

g ¶Ad conſummationē ſanctorū ⁊c. Vt perficiantur ſancti ſiue eorum numerus impleatur, omnes ſunt conſtituti ad ædificandā eccleſiam quæ corpus chriſti eſt: ut omnes ad perfectionē fidei perducant.

E

a ¶ Donec occurramus oēs in vnitate fidei. Hoc uotū etiā falsis doctoribus inest: id est, uolo omnes esse sicut me.
b ¶ Et agnitionis filij dei. Ille agnouit gratiā filij dei q nō peccat: qa omnis qui peccat, nō uidet eū nec cognouit eū.
c ¶ In virū perfectū in mēsurā ętatis plenitudinis christi.

Qui enim dicit se in christo manere, debet quō ille ambulauit, ambulare: & non anorū eius ætatem, sed plenitudinē imitari.
d ¶ Ut iam nō simus paruuli fluctuātes ⁊c. Vt nō simus ignorantes nec dubij ac uacillātes, & more imperiti gubernatoris, oēs doctrinæ uento nostræ fidei uelut appēdentes, ne facile naufragemus, aut ad portum pfectiōis nunq̄ peruenire possimus.
e ¶ In nequitia hominū ⁊c. Nequitia hominū, astutis disputationib⁹ a recto fidei cursu detorquet incautos.
f ¶ Ad circūuentionē erroris. Siue cū mixti quoddā erroris sui remediū putent: si multos secū traxerint ad errorē, siue erranti bus remediū sine labore promittētes, permanere faciūt in errore.
g ¶ Veritatē aūt facientes in charitate. Omnia in ueritate, pter charitatē christi: & nihil in hypocrisi faciētes.
b ¶ Crescamus in illo p oia. In illius pfectione ex omni parte crescamus.
i ¶ Qui est caput christus ⁊c. Ex capite connexū corpus, p oēm subiūctionē opatiōis

a poris christi: donec ŏccurramus omnes in unitatē fidei
b c & ăgnitionis filij dei in ŭirū pfectū, in mēsurā ætatis ple
d nitudinis christi: ůt iam nō simus paruuli fluctuātes, &
e circūferamur omni uento doctrinæ in neqŭitia homi-
f nū, in astutia ad circūuēntionē erroris. Veritātē autē fa-
g b i ciētes in charitate, crescāmus in illo per omnia qŭi est ca
put christus: ex quo totū corpus compactū & cōnexū
per omnē iuncturā subministratiōis scd'm opationē in
k mēnsurā uniuscuiusq; mēbri augmentū corpis facit, in
l ædificationē sui in charitate. Hoc igitŭr dico & testificor
m n in dn̄o: ůt iā nō ambuletis sicut & gētes ambulāt in uā-
o nitate sensus sui, tēnebris obscuratū habētes intellectū:
p q r alienāti a uita dei per ignōrantiā, quæ est in illis propter
s cæcitatē cordis ipsorū: qŭi desperātes semetipsos tradi-
t derūt impudicitiæ in opĕratione immūdiciæ omnis in
v auariciā. Vos aūtē nō ita didicistis christū: si tn̄ illū audi
x y stis: & in ipso edocti estis: sicůt est ueritas in iesu. Depō
z nite uos scd'm pristinā cōuersationē ueterē hominē: qŭi
a corrūpit' scd'm desyderia erroris. Renoŭamini aūt spiri
b c tu mētis uestræ: & induite nouū hominē, qŭi scd'm deū
d creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis. Prōpter qd'
e deponētes mendaciū loqŭimini ueritatem unusquisq;
f cū proximo suo: qm̄ sumus inuicē mēbra. Irāscimini, &
g nolite peccare. Sol nō ŏccidat sup̄ iracundiā uestrā. Nō-
h lite locū dare diabolo. Qŭi furabat', iam nō furetur: ma
k gis autē laboret opĕrādo manib⁹ suis, qd' bonū est: ut
l ut habeat unde tribuat necessitatē patiēti. Om̄is sermō
m malus ex ore uestro non procedat: sed si qūis bonus est
n ad ædificationem fidei: ůt det gratiam audientibus.

Et nolite

F

re. g ¶ Veritatē aūt facientes in charitate. Omnia in ueritate, pter charitatē christi: & nihil in hypocrisi faciētes. b ¶ Crescamus in illo p oia. In illius pfectione ex omni parte crescamus.
i ¶ Qui est caput christus ⁊c. Ex capite connexū corpus, p oēm subiūctionē opatiōis crescit dū se alterutrū mēbra ædificāt diligēdo: ita ut unū quodq̄ mēbrū in sua mēsura augeat': hoc est ut q est p sapiētiā oculus, in eorū numerū crescat q oculi officiū geriturī sūt: & singula quæq̄ mēbra proficiāt. k ¶ In mensurā uniuscuiusq̄ mēbri augmentū corporis facit ⁊c. Dum singula mēbra crescūt, maius efficitur corpus. l ¶ Hoc igitur dico ⁊ testificor in dn̄o. Quos superi⁹ obsecrauerat, hic in dn̄o obtestatione constringit. m ¶ Vt iam nō ambuletis sicut ⁊ gentes ambulant. Nolo ait solo uos noīe esse christianos: & deū ore confitentes opibus denegare, sed quantū inter diabolū distat & deū, tanta differētia debēt filij dei a filijs diaboli in opibus discrepare. Ne deū labijs honorātes, cordis timore longius assistamus: & dicat' de nobis: Sine causa colūt me: hoc est ex mea cultura nullos accipiēt fructus. n ¶ In vanitate sensus sui. Vani sunt em̄ oēs hoies qbus nō est sapiētia dei. o ¶ Tenebris obscuratū habētes intellectū. Sed ignorātia & mūdanarū rerum sollicitudinum a caligine ac tenebris obscuratum.
p ¶ Alienati a vita dei. Illi ideo a uita alienati sunt dei qa ignorāt: uos aūt qa cognouistis deū seq debetis. q ¶ Per ignorantiā quę est in illis. Notandū qa contēptus ignorantiā generauit. r ¶ Propter cęcitatē cordis eorū ⁊c. Dicētiū nō est deus. s ¶ Qui desperātes ⁊c. Desperātes pœnā impiorū & præmiū iustorū, necesse est ut præsentibus uoluptatib⁹ adhæreāt q futura desperāt: Venite & fruamur bonis quæ sunt, & cætera. t ¶ In opatiōe immūdicię ⁊c. Om̄ia crimina, imūdiciæ & auariciæ noīe cōprehēdit. v ¶ Vos aūt nō ita didicistis christū ⁊c. Et sicut ille nō gētili ritu uiuatis: Ille em̄ uere christū audiuit & ab ipo didicit q nullo similis uitio gētib⁹ iuenit'. x ¶ Sic est ueritas in iesu. Sicut ille uere mortu⁹ est & surrexit ut nos uere in nouitate ābulem⁹.
y ¶ Deponite vos scm pristinā ꝓuersationē veterē hominē. Expositio quid sit uet⁹ hō & quō deponat', scilicet ut pristinos errores abijciat hui⁹ mūdi: & non mēbris corpis sed mēte & cōuersatione mutat'.
z ¶ Quę corrūpit scm desyderia erroris. Faciēs uolūtatē carnaliū cogitationū. a ¶ Renouamini aūt spū mētis vestrę. Sicut Hieremias ait: Facite uobis cor nouū & spm̄ nouum. Ezech. 18. g
b ¶ Et induite nouum hominē. Ex ueteri itel lige nouū. c ¶ Qui scm deū creatus est ⁊c. Expositio quid sit homi nē ad imaginē dei creatū: ut scilicet iustus & sctūs & uerax sicut de⁹, ut sctitate vitaris nō uanitatis sit p̄dit⁹, hoc est, quæ uanā hōminū gloriā aucupat' cū scriptū sit: Iuste qd' iustū est persequeris.
d ¶ Propter qō deponētes mēdaciū. Hic describit' ipsa species castitatis, qb⁹ nouus hō cognoscit'. e ¶ Loqŭimini vitatē vnusq̄sq; cū pximo suo ⁊c. Nemo suū circūueniat fratrē: qa unū corp⁹ sum⁹, & nō pnt alterę mēbra se fallere nec em̄ man⁹ illudit ocko, aut dētes lacerāt mēbra, nisi forte ubi spūs imūd⁹ ihabitat. f ¶ Irascimini ⁊ nolite peccare. Ira nō iebriet mētē, sed vitas dispēset: nec tuā iuriā sed fratris aīaduerte pctm̄. g ¶ Sol nō occidat sup iracūdiā vestrā. Ne sciētiæ lumē in tua īdignatiōe deficiat. b ¶ Nolite locū dari diabolo. Irascēdo uel q̄libet alio delicto. Porta em̄ diaboli est pctm̄: sicut hō iustus spūssancti porta est. i ¶ Qui furabat ⁊c. magis aūt laboret. Alienos labores aliq̄n direptos nūc suo labore cōpēset, & operādo tribuat indigētib⁹, q multos furādo fecit egētes. k ¶ Operādo manib⁹ qō bonū est ⁊c. Nō qd' malū: sunt em̄ multæ uel inhonestæ, uel malæ artes, ut maleficia & oia q̄ nō ad naturę necessitatē sed ad cōcupiscētiarę pficiūt uoluptatē
l ¶ Omis sermo malus ⁊c. Nō un⁹ nec duo sed oēs mali sermones, in hoc christiani debēt esse crucifixi. m ¶ Sed si qs bon⁹ est ⁊c. Nō silētiū iposuit sed q̄litatē loquēdi mōstrauit, ut oīs sermo fidē ædificet christianā: & os nostrū solū appetat uerbū dei. Simul notādū qa hoc uniuersæ ecclię præcipit'. n ¶ Vt det gratiā audiētibus. Hoc est qd' alibi dicit: Sermo uester in gratia sit sale conditus: & in sermone nostro gratiam accipiant audientes. Coloss. 4. a

G

Sap. 1. b

H

Et nolite

A a ¶Et nolite cõtristare spm̃ sanctũ dei. Hominib⁹ loquẽs, cõparatiõnẽ inducit humanam: ut ex nobis intelligamus quantã spiritui sancto iniuriã facimus, cum domũ eius, in nobis aliqua peccati sorde polluimus. Et quia de hospitio suo nobis cõdolet: ideo sibi dolens tristis abscedit. Cæterũ tristicia & ira & cætera huiusmodi in nobis passiones sunt: quia passibiles sumus: In deo uero dispensationes: nos illa inuiti patimur: ille uoluntate ad nostrã emendationem assumit. Et hæc est quæ assumit deum & hominem: harũ conditionũ diuersitas & natura. b ¶In quo signati estis ꝛc. Signaculũ sanctũ spiritꝰ in die baptismi accepistis: nouũ signaculũ habere cœpistis. c ¶Omnis amaritudo. In qua contristatur spiritus sanctus. Recte autem posuit amaritudinem: quia ipsa est prouocatio. d ¶Et ira: Omnem aufert irã. e ¶Et indignatio. Indignatio ex superbia est, cum aliquem iudicamus indignũ: ideo eũ nolumus sustinere. f ¶Et clamor. Qui ex furore descẽdit quẽ non habeãt christiani. Cæterũ Esaias bñ clamare iubetur. Sed & ipse iesus clamabat in templo: Qui sitit ueniat & bibat. g ¶Et blasphemia tollatur a vobis cum omni malicia. Quæ uel inimico potest uicem reddere.

Esa.58.a

Ioh.7.f

b ¶Estote autem inuicem benigni. Seruat ordinem legis, ut non solum malicia tollatur, sed etiam benignitas inseratur. i ¶Misericordes. Id est condolentes. k ¶Donantes inuicem ꝛc. Remittẽtes peccata: ne uobis dicatur: Serue nequã, omne debitũ dimisi tibi: oportuit & te dimittere conseruo tuo.

Matth.6.f

Estote ergo imitatores dei sicut filij Ca. V charissimi. Imitatione enim nõ natura filij dei sumus: sicut ait saluator: Vt sitis filij patris mei qui in cœlis est &c. m ¶Et ambulate in dilectione sicut ꝛ christus dilexit nos. Vnde & Iohãnes apostolus ait:

Ioh.10.c

In hoc cognouimus charitatem: quia ille animam suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratrib⁹ animas ponere. n ¶Et tradidit semetipsum. Voluntarie ipse se tradidit, nõ ab alio inuitus traditus est. o ¶Pro nobis. Pro peccatoribus ut fierent iusti. p ¶Oblationem ꝛ hostiã deo in odorem suauitatis. Suauissimus deo odor est charitas. q ¶Fornicatio autem ꝛ omnis immũdicia ꝛ auaricia. Omnia crimina breuiter cõprehẽdit, duorum criminum designando radices. r ¶Nec nominetꝰ in vobis sicut decet sanctos. Cõsyderandũ scilicet nõ licere fieri quod non licet nominare. s ¶Aut turpitudo aut stultiloquiũ. Hoc etiam in filijs hominũ reprehẽdit hone/

a Et nolite cõtristare spiritum sanctum dei: in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo & ira & b indignatio & clamor & blasphemia tollatur a uobis cum omni malicia. Estote autem inuicem benigni: misericordes, donantes inuicem, sicut & deus in christo donauit uobis. Ca. V

c d e f g h i k l m n o p q r s t u

Estote ergo imitatores dei, sicut filij charissimi: & ambulate in dilectione, sicut & christus dilexit nos: & tradidit semetipsum pro nobis oblationẽ & hostiam deo in odorem suauitatis. Fornicatio autem & omnis immundicia aut auaricia nec nominetur in uobis sicut decet sanctos: aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet: sed magis gratiarũ actio. Hoc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immũdus, aut auarus: quod est idolorũ seruitus, non habet hæreditatem in regno christi & dei. Nemo uos seducat inanibus uerbis: propter hæc enim uenit ira dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo effici participes eorũ. Eratis enim aliquando tenebræ: nunc autem lux in dño. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate & iusticia & ueritate: probantes quid sit beneplacitum deo. Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis: turpe est & dicere. Omnia autem quæ arguuntur, a lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis: & exurge a mortuis. & illuminabit te christus. Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis: non quasi insipientes: sed ut sapientes redimentes

v x y z a b c d e f g h i k l m n o p q

B

C

D

b ¶Estote autem inuicem benigni. Seruat ordinem legis, ut non solum malicia tollatur, sed etiam benignitas inseratur. i ¶Misericordes. Id est condolentes. k ¶Donantes inuicem ꝛc. Remittẽtes peccata: ne uobis dicatur: Serue nequã, omne debitũ dimisi tibi: oportuit & te dimittere conseruo tuo.

Estote ergo imitatores dei sicut filij Ca. V charissimi. Imitatione enim nõ natura filij dei sumus: sicut ait saluator: Vt sitis filij patris mei qui in cœlis est &c. m ¶Et ambulate in dilectione sicut ꝛ christus dilexit nos. Vnde & Iohãnes apostolus ait: In hoc cognouimus charitatem: quia ille animam suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratrib⁹ animas ponere. n ¶Et tradidit semetipsum. Voluntarie ipse se tradidit, nõ ab alio inuitus traditus est. o ¶Pro nobis. Pro peccatoribus ut fierent iusti. p ¶Oblationem ꝛ hostiã deo in odorem suauitatis. Suauissimus deo odor est charitas. q ¶Fornicatio autem ꝛ omnis immũdicia ꝛ auaricia. Omnia crimina breuiter cõprehẽdit, duorum criminum designando radices. r ¶Nec nominetꝰ in vobis sicut decet sanctos. Cõsyderandũ scilicet nõ licere fieri quod non licet nominare. s ¶Aut turpitudo aut stultiloquiũ. Hoc etiam in filijs hominũ reprehẽdit hone/ctus eñ lucis in omni bonitate ꝛ iustícia ꝛ veritate. Talẽ habet scientia fructum. f ¶Probantes quid sit beneplacitũ deo. Ex lege probate quid beneplaceat deo, non quod hoies asserũt. g ¶Et nolite cõmunicare opibus infructuosis tenebrarũ. Nõ, pdest quicqd fit sine sciẽtia ueritatis: qa nec lux põt cõmunicare cũ tenebris. h ¶Magis aũt redarguite. Nõ solũ cõmunicare nolite, sed etiã redarguite. i ¶Quę in occulto fiunt ab ipsis. In secretis locis domorũ uel tẽpli. k ¶Turpe est etiam dicere. Nobis dicere turpe est quæ illi uel in tenebris facere non erubescũt. l ¶Oia eñ q̃ arguunt/a lumĩe manifestant. Sicut ad corinthios ait: Occulta etiã cordis eius manifesta fiunt. Et tunc cadẽs in faciẽ adorabis deũ ꝓnũcians qđ deus uere est in nobis. m ¶Omne eñ qđ manifestat lumẽ est. Incipit lumẽ esse cũ crediderit, & uobis adiungitur. n ¶Propter qđ dicit: Surge qui dormis. Voce alicuius sapientis conscientiã increduli pulsare cupientis: de somno ignorantiæ excitat. o ¶Et exurge a mortuis. A peccatis uel idolis. p ¶Et illuminabit te christus. Cum ei crediderís, efficieris & ipse lux. q ¶Videte itaq; fratres quõ caute ambuletis ꝛc. sed vt sapiẽtes. Quasi filij sapiẽtiæ & lucis, ne alicui offendiculũ detis, & incipiatis ei causã pditionis existere.

1. Cor.14.e

Redimentes

C a ¶Redimentes tempus. Vestra sapientia uel cautela. b ¶Quoniã dies mali sunt. Non dies mali sunt per se, sed per homines: sicut locus malus dicitur, in quo aliquid cõmittitur mali. c ¶Propterea nolite fieri imprudẽtes sed intelligẽtes quę sit volũtas dei. Scrutamini legẽ in qua eius uoluntas agnoscitur. d ¶Nolite inebriari vino in quo est luxuria ꝛc. Exponit continentiæ utilitatẽ: Quia luxuriæ materiam expetere nõ conuenit crucifixis, sed spiritu sancto repleri. e ¶Loquentes vobismetipsis in psalmis ꝛ hymnis ꝛ canticis spiritalibus. Non in actibus sæculi: sicut ait p

Ps.16.b pheta: Vt non loquatur os meũ opera hominum. f ¶Cantãtes ꝛ psallentes in cordibus vestris. Ne ore tantum uerba dei resonemus. g ¶Domino gratias agentes pro omnibus ꝛc. Siue bonis siue malis, sicut

Iob.1.d ait Iob. Sit nomen domini benedictum.

D h ¶Deo patri subiecti inuicẽ i timore christi. Nõ humano timore uel auariciæ studio, sicut quidã suis patronis adulari consueuerunt. i ¶Mulieres viris suis subditę sint. Non eos sicut corinthios lacte alebat, sed perfecto cibo continẽtiæ nutriebat. Timet eñ ne cessante in plæriscꝫ carnis officio, aut mulieribus subiectio, aut in uiris cessaret charitatis affectꝰ: & ne tancꝫ diuortium docuisse crederetur. Cæterum tale est, ut nouæ uitæ prædicator nulla existente causa hoc doceret quod naturaliter possidebant.

a redimẽntes tempus: quõniã dies mali sunt. Propterea
c nõlite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uolun
d tas dei. Et nõlite inebriari uino, in quo est luxuria: sed
e impleamini spiritu sancto: loquẽntes uobismetipsis in
f psalmis & hymnis & canticis spiritalibus: cántantes &
g psallentes in cordibus uestris dominõ, gratias agentes
h semp pro omnib⁹ in nomine dñi nostri iesu christi, deõ
i & patri. Subiecti inuicẽ in timore christi. Mulieres ui-
k l ris suis subditæ sint sicũt domino: quõniã uir caput est
mulieris: sicut christꝰ caput est ecclesiæ: ipse saluator corporis ei⁹. Sed sicut ecclesia subiecta est christo: ita & mu
m lieres uiris suis in omnibus. Viri diligite ũxores uestras
n sicut & christus dilexit ecclesiam: & seipsum trãdidit pro
o ea: ut illãm sanctificaret, mũdans eam lauacro aquæ in
p uerbo uitæ: ũt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiã, non habentẽ maculã aut rugam, aut aliquid huiusmodi: sed
q r ũt sit sancta & immaculata. Ita & ũiri debent diligere
s uxores suas ut corpora sua. Qũi suam uxorẽ diligit, se-
t ipsum diligit. Nemõ enim unqꝫ carnẽ suã odio habuit:
v sed nutrit & fouet eã: sicũt & christꝰ ecclesiã: quia mẽbra
x sumus corporis eius de carnẽ eius & de ossib⁹ eius. Pro-
y pter hoc relinquet homo patrẽ & matrẽ suã: & ãdhærebit uxori suæ: & erũt duo in carne una. Sacrãmentũ hoc
5 magnũ est. Ego autem dico in christo & in ecclesia. Ve
a rũtamẽn & uos singuli unusquisqꝫ uxorem suam sicut seipsum diligat: uxor autem timeat uirum suum.

Ca. VI

b FIlij obẽdite parentibus uestris in domino. Hoc
c ẽnim iustum est. Honõra patrem tuum & ma-
d trem tuam: quõd est mandatum primũ in prõ-
e f missione: ut bene sit tibi: & sis longæuus super terrã. Et
g uõs patres nolite ad iracundiã prouocare filios uestros: sed educate

E ¶Ut sit sancta ꝛ immaculata. Si omnib⁹ immaculata est, maculati ab ea alieni esse cẽsentur, nisi rursum per pœnitentiam fuerint expurgati. r ¶Ita viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. Itẽ ꝗles uxores cupiũt inuenire, tales exhibeant se uxoribꝰ. s ¶Qui suam vxorẽ diligit, seipsum diligit. Quia duo sũt in carne una. t ¶Nemo enim vnqꝫ carnem suam odio habuit, sed nutrit ꝛ fouet eã. Nõ ut ei labores & dolores infligat, sed ut securã faciat & qetã. Non nuptias damnat, sed ad continentiam cohortatur. v ¶Sicut ꝛ christus ecclesiam quia mẽbra sumus corporis eius. Membra eius eũ debent in omnibus imitari. x ¶De carne eius ꝛ de ossibus eius Propter ꝟ relinquet hõ patrẽ ꝛ matrẽ suã. Amore si non bono. y ¶Et adhęrebit vxori suę ꝛc. Obiectio ex psona carnaliũ uolentium se amare carnaliter, ut quibusdam uidetur. 3 ¶Sacramentum hoc magnum est: ego aũt dico in christo ꝛ in ecclesia. Ego hoc inquit in christo intelligendum dico, & in eccłia, unde uos maiore affectu debetis uxores uestras sanctas diligere spiritales qui ante dilexistis peccatrices, & in gentilitate carnales.

F a ¶Verũtamen ꝛ vos singuli vnusquisqꝫ vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem timeat virum suũ. Subiecta sit tancꝫ infirmior ut regnetur.

Ca. VI

k ¶Sicut domino. Quomodo sara subdita erat abrahæ,

Gen.18.b dominũ eum uocans. l ¶Quoniam vir caput est mulieris, sicut christus caput est ecclesię ꝛc. Reddit iustam causam subiectionis: quia & prior est uir & utriusqꝫ corporis debet esse saluator. m ¶Viri diligite vxores vestras sicut christus dilexit ecclesiam. Tam sancta & tam uenerabili charitate. n ¶Et seipsum tradidit pro ea. Ita & uos pro sanctitate uxorum, nec mori si necesse fuerit recusetis. o ¶Vt illam sanctificaret mundans lauacro aquę in verbo vitę. Aqua lauit corpus, animã doctrina mũdauit,

Heb.10.d sicut ait ad Hebræos: Asperſi corda a conscientia mala & abluti corpus aqua mũda: ita & uos corpora uxorũ conscientiæ animas, mundate doctrinis. p ¶Vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam ꝛc. Ita sibi christus mũdauit ecclesiã, ut antiqua crimina abluerẽt, & nouas maculas quomodo incurrim⁹,

F Ilij obedite parentibus vestris in domino. Parat illos disciplinæ, qua illos a parentibus secundũ deum præcepit erudiri. c ¶Hoc enim iustum est. Vt mutuam inuicem dilectionem exhibeatis. d ¶Honora patrem tuum ꝛ matrem tuam. Iubet honorare parentes sed bonos. Cæterum contra deum uiuentes, ipse etiam Moyses prohibuit agnosci. e ¶Quod est mandatum primum. In secunda tabula primum, quæ ad humanitatem pertinentia præcepta sex numero continebat. Prima enim tabula proprie officia exigebat.
f ¶In ꝓmissione ꝛc. super terram. Nõ in hac terra in qua impij nõnunqꝫ & in parẽtes sceleſti seneſcũt: sed sup terrã illã quã dñs mitibus ꝓmittit, in qua iusti habitabunt, & cuiꝰ bona uisurũ esse se credũt. g ¶Et patres nolite ad iracũdiã ꝓuocare filios vestros sed docete eos in disciplina ꝛ correptiõe dñi, Siue in moderatiõe. & nõ irrationabiliter uerberando,

A uerberando: siue ne eos ad sæcularia studia prouocãtes iracundiam discere faciatis: sed diuinæ legis eos institute disciplinis: talibus ergo parentibus præcepit obedire. a ¶Serui obedite dominis carnalibus. Non enim uenit christus conditiones mutare. Nam seruitiũ non natura dedit, sed captiuitas fecit: neq; ex maledicto Cham, ut qdã putant, cũ ex eo reges legam⁹ esse generatos. Maledictum illud in filijs cham, impletum est qui israel sunt subiugati. Prouidet sane hic Aplʼs, ne doctrina dei in aliquo blasphemet, si credentes serui suis dominis inutiles fiant. Et qui forte permissurus erat, alios seruos fieri christianos de ipsis iam factis incipiat pœnitere. Si vo uiderit eos in melius, pfecisse, & ex infidelib⁹ fideles effectos, nõ solũ alios optabit credere famulos suos sed etiã ipse fortasse saluabit. b ¶Cũ timore z tremore in simplicitate zc. Cũ omni obedientia & festinatiõe humilitatis, priori supbia & simulatione deposita. c ¶Sicut in christo. Hoc in christo fit, quicqd ei⁹ contẽplatione hoib⁹ exhibet. d ¶Nõ ad oculũ seruientes quasi hoibus placentes. Nõ timẽtes dominos tantum, quasi ipsis non deo placere uolentes.

B e ¶Sed vt serui christi facientes voluntatem dei ex animo. In his quæ dei non sunt contraria uoluntati. In multis enim concordat cum lege naturali animus dominorum: quia seruos & fideles & sobrios & castos & humiles habere defyderant. f ¶Cum bona voluntate seruientes sicut dño: z nõ hominibus. Nõ cum murmuratione, ne apud homines gratia, apud deum mercede priuemini. g ¶Scientes qñ vnusquisq; quodcũq; fecerit bonum zc. Quicquid propter dominũ feceris, habebis ab ipso mercedẽ, nec te desperare faciat conditio seruitutis. h ¶Et vos domini eadem facite illis. Ne si fugerint, tuæ maliciæ incipias deputare non legi. Hoc etiam paganus feciſſet, si aliter tractaretur præceptũ: & tu audire de illo non uis quod iustum est: i ¶Remittentes minas: scientes quia illorum z vester dominus est zc. Minamini propter disciplinam, sed remittite propter misericordiam: & ut uobis a uestro domino remittatur, apud quem utiq; unum estis: ut hæreditas quæ promissa est, una sit in uobis. k ¶De cætero fratres. Generaliter epistolam exhortatione concludit. l ¶Confortamini in domino z in potentia virtutis eius. Exemplo domini & uirtute. m ¶Induite vos armatura dei vt possitis stare aduersus insidias diaboli. Contra spiritales hostes, spiritalia arma sumẽda sũt: ut a dissimilitudine diaboli natura armorũ fortitudine protegatur. n ¶Quia non est nobis colluctatio aduersus carnẽ z sanguinem. Caro & sanguis homo dicitur. o ¶Sed aduersus principes z potestates. Qui sibi principatum in huius mundi homines usurparunt: & qui ignorantes animas per peccata seducunt. p ¶Sed aduersus mundi rectores tenebrarum harum. Cõtra dæmonum potestatem, qui sibi in homines mundi huius potestatẽ capiẽtes, ignorantiæ erroribus præsumunt, qui tenebris cõparãtur: sicut ipse ait: Fuistis em̃ aliquãdo tenebræ, nunc autem lux in dño. q ¶Contra spiritalia nequitię in cęlestibus. Sunt autem spiritales bonitates in cœlestibus in aere, ubi uolucres cœli appellantur.

C r ¶Propterea accipite armaturam dei. Quia tales habetis inimicos. s ¶Vt possitis resistere in die malo. Non sibi malus est dies, sed nobis quãdo impugnamur a malo. t ¶Et in omnibus perfecti stare. Non in aliquãtis perfectum uult hominem. Sed & hoc notandum quod omnes ad perfectionem hortatur. v ¶State ergo succincti lumbos vestros. Perfecte state, lumbis mentis succincti: hoc est in omni prælio præparati: & ab omnibus curis sæculi expediti. x ¶In veritate. Non hypocrisi: nemo enim coronatur nisi qui legitime certauerit. y ¶Et induti lorica iusticię. Sicut lorica multis circulis uel armillis intexitur: ita & iusticia diuersis uirtutum connectitur speciebus. Monet autem non solum peccatoris conscientiam, sed & uentris continentiam: nec non & ad fœmorum usq; pertingit libidinem coercendam.

D z ¶Et calciati pedes in prępparatione euangelij pacis. Cum fiducia incedentes intrepide prædicate. a ¶In omnibus sumentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. In omnibus certaminibus fide muniamur. Quia sicut scutum ipsorum quoq; armorum defensio est: & sine hoc omnis armatus inermis est: ita & hæ uirtutes sine fide saluare non possunt. Nam sicut scutum omnia iniecta repellit & recutit: ita & fides omnes diaboli persuasiones extinguit: quãuis quasi lumen rationis habere uideantur. b ¶Et galeam salutis assumite. Quæ omnes capitis sensus, a praeuis officijs protegat & abscondat. c ¶Et gladium spiritus quod est verbum dei. Nemo militum audet ad bellum sine gladio proficisci: se enim utcũq; tueri potest: sed hostem non ualet occidere. Nonnunq; etiam ab audaci inimico perimit̃ & armis omnibus expoliatur: ita sine dei uerbo, iusticia omnis intuta est. d ¶Per omnem orationem z obsecrationem. Semper hunc gladium postulate. e ¶Orantes omni tempore in spiritu. Non impediaris orare semper: & pro rebus spiritalibus deprecari.

E a ¶Et in ipso vigilantes in omni instantia ⁊ obsecratione. Nihil em̃ prodest dormientis more latere corpore,& animo prægrauari,dū in hac uanitate nec ab hoīe possit aliquid impetrari. b ¶Pro omnibus sanctis.Sancti estote,ut possitis orare pro sanctis. c ¶Et pro me: vt detur mihi sermo ⁊c. Vt abū dāter & sine metu exponam persecutiões uel odia iudæoꝝ,muniti in christi populi ratione. d ¶Pro quo legatione fungor in catena ista ita vt ⁊c. Omnis enim uerbi legator,talia necesse est ut sustineat: sed uerbum dei non potest alligari:tunc em̃ maior fiducia erit si rationabiliter dicatur, & si abundanter exprimatur ratione. e ¶Ut autem ⁊ vos sciatis quę circa me sūt quid agam ⁊c. Sollicite agit,non solum ut proficiant,sed & ne in tribulationibus deficiāt: uel ne in aliquo contristentur. f ¶Pax fratribus ⁊ charitas cum fide a deo patre nostro ⁊ domino iesu christo. Pax & charitas & fides, perfectū faciunt christianū. Tamen sine fide infructuosa est charitas, sicut fides sine charitate uel pace.Charitas maior est pace. Potest em̃ odio non haberi quis,non tamen & amari. G

a & in ipso uigilantes in omni instantia & obsecratione
b c prō omnibus sanctis,& pro mē:ut detur mihi sermo in
apertione oris mei,cum fiducia notum facere mysteriū
d euāgelij:pro quō legatione fungor in catena ista: ita ut
e in ipso audeā prout oportet me loqui. Vt aūtem & uos
sciatis quæ circa me sunt,quid agam:omnia uobis nota
faciet tychicus charissim⁹ frater,& fidelis minister in do
mino:quē misi ad uos in hocipsum,ut cognoscatis quæ
f circa nos sunt,& consolet̃ corda uestra. Pax fratribus &
charitas cū fide a deo patre nostro & domino iesu chri-
g sto. Grātia cum omnibus qui diligunt dominū nostrū
iesum christum in incorruptione.Amen.

g ¶Gratia cum omnibus qui diligunt dñm nostrum iesum christū in incorruptione. In quorum corde,adulterino more per sæcularia christi dilectio nō uiolatur.

Commentariorū in epistolam ad Ephesios finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES. Ca. I

F Paulus ⁊ Timotheus serui iesu christi.Ambo serui,non ambo apostoli.Omnis em̃ apostolus seruus: nō omnis aūt seruus apostolus. i ¶Et omnibus sanctis in christo iesu ⁊c. Quia nemo sine christo sanctus est:Et sanctis nō omnibus, Philippensibus etiam paganis. k ¶Cum omnib⁹ episcopis ⁊c. Hic episcopos presbyteros intelligimus:non em̃ in una urbe plures episcopi esse potuisset, sed etiā hoc in apl̄orū actib⁹ habet̃. l ¶Gratias ago deo meo in omni memoria vestri.Bonorū memoriā cū gratiarū actiōe celebrat. m ¶Semper in orationib⁹ meis. Ostendit circa eos dilectionē suā,pro quibus semper oret.

b i k l Paulus et Timotheus m meo in om̃i memoria uestri, semp̃er in cūctis oratiōib⁹ n meis,prō omnibus uobis cū gaudio:deprecationē fa- o ciens sup̃er cōmunicatione uestra in euangelio christi:a p q prīmā die usq; nunc,cōfidens in hoc ipsum: qūia qui r s cœpit in uobis opus bonum,p̃ficiet ūsq; in diem chri- t sti iesu.Sicūt est mihi iustum hoc sentire pro omnibus v uobis:eō quod habeā uos in corde & in uinculis meis, x y & in defensione & cōfirmatione euangelij socios gau- z a dij mei omnes uos esse. Testis ēnim mihi est deus: quō b cupiam omnes uos esse in uisceribus iesu christi. Et hōc c oro ut charitas uestra magis ac magis abūdet in sciēntia d & in omni sensu:ut probetis potiora: ut sitis syncēres & sine offensa

servi iesu christi:omnibus sanctis in christo iesu, qui sunt philippis,cum episcopis & diaconibus: Gratia uobis & pax a deo patre nostro & domino iesu christo. Grātias ago deo meo in om̃i memoria uestri, semp̃er in cūctis oratiōib⁹ meis,prō omnibus uobis cum gaudio:deprecationē faciens sup̃er cōmunicatione uestra in euangelio christi:a prīmā die usq; nunc,cōfidens in hoc ipsum: qūia qui cœpit in uobis opus bonum,p̃ficiet ūsq; in diem christi iesu.Sicūt est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis:eō quod habeā uos in corde & in uinculis meis, & in defensione & cōfirmatione euangelij socios gaudij mei omnes uos esse. Testis ēnim mihi est deus: quō cupiam omnes uos esse in uisceribus iesu christi. Et hōc oro ut charitas uestra magis ac magis abūdet in sciēntia & in omni sensu:ut probetis potiora: ut sitis syncēres & sine offensa

p ¶Super cōmunicatione vestra in euangelio.Quia mihi cōmunicastis in euangelio prædicādo. q ¶A prima die vsq; nunc. Ab initio fidei uestræ:deprecor ut perseueretis:siue quod cōmunicatis ab initio prædicādo.. r ¶Confidens in hoc ipsum. Cōfido me īpetrare. s ¶Quia q̄ cępit in vobis op⁹ bonū. Cœpit doctrinā siue gratiā sciētiæ largiendo. t ¶Perficiendo qđ docti fuerint ut doceāt. v ¶Vsq; in diem iesu christi. Vsq; ad diem, quo de corpore recedēbāt.Ex quo iam ad dñi unusquisq; seruatur aduentum. x ¶Sicut est mihi iustū hoc ⁊c. Charitas enim omnia sperat. y ¶Eo qđ habeam vos in corde ⁊c. Tantū uos diligo ut mihi memoriam uestri, nec hæc tribulatio nec sollicitudo defensionis auferat. z ¶Et confirmatione euangelij. Cōfirmatio euangelij,est constās tollerātia prædicantis. a ¶Socios gaudij mei omnes vos esse.Hoc sentio de uobis & credo: quia sicut meæ tribulationis socij estis,ita eritis & gaudij sempiterni: Siue sic: scio uos ita euangelio credidisse, ut etiā in tribulationibus meis pro eius defensione mecū pariter gaudeatis. b ¶Testis em̃ mihi deus quō cupiā oēs vos esse in viscerib⁹ iesu christi. Siue esse eius in uisceribus: siue ita uos desydero tanq̄ uiscera christi. c ¶Et hoc oro vt charitas vestra magis ac magis abundet. Vt uos in eo qđ habetis amplius abundetis. d ¶In scientia ⁊ omni sensu vt probetis potiora.Notandum quia scientibus adhuc scientiā deprecatur, ut synceres in omnibus esse ualeant. Nemo enim eger an sanari possit agnoscit. e ¶Vt sitis synceres ⁊ sine offensione in die christi. Synceris materia est quæ naturam suam seruat nulla extrinsecus corruptione fucata;tale uinū semp̃ in melius proficit non in peius.

Repleti

A

a ¶Repleti fructu iusticię per iesum christū. Non solū syn/ceres ab omni corruptione sitis, sed etiam fructu iusticiæ abundetis, exemplo christi: qui nō modo maliciā nō ha/bet, sed etiā bono redundat. b ¶In gloziā ⁊ laudē dei. Vt glorieť deus in actibus uestris. c ¶Scire autē volo vos fratres ⁊c. Hic cō/solatur eos de sua tri/bulatiōe: quia audie/rant eum uinctum in urbe Rhoma custodi/ri. d ¶Magis ad profectū uenerūt euan/gelij ⁊c. Non solū non obsunt, sed etiam pro/fuerunt, dum manife/statur me non pro ali/quo crimine, sed pro christo oīa sustine/re. e ¶Et plures e fratribus in dño. Plu/res mea tribulatione cōstantes effecti sunt ꝑ doctrina. f ¶Cō/fidētes in vinculis meis ⁊c. Vinculorū meorū exēplo sunt incitati, dum me uiderūt pro christo libētissime su/stinere. g ¶Quidā quidē ⁊ ꝓpter inuidiā ⁊ cōtentionē. Dum mi/hi apud credētes glo/riam auferre se putāt, ne solus mihi uendi/care uidear scientiam prædicādi. h ¶Quidā autē ⁊ ꝓpter bonā voluntatem christum ꝓdicant. Alij etiam alios saluare uolētes, fideliter christū annū/ciant. i ¶Quidam ex charitate. Quidā uero ex mea charita/te adiuuāt me euāge/lium defensando. k ¶Scientes qm̄ in de/fensione euāgelij posi/tus sum. Non huma/næ dilectiōis affectu, sed quia sciunt me a dño ad defendendū euangeliū ordinatū. l ¶Quidā autem ex cōtentione christum an/nunciāt ⁊c. Alij dolore prædicāt ad me gra/uandū, q̄si plures di/scipulos facientem, &

a sine offensa in diem christi, rēpleti fructu iusticiæ per ie
b c sum christum in glōriam & laudem dei. Sciē autem uo
b lo uos fratres, quia quæ circa me sunt, māgis ad profe/ctum uenerunt euangelij: ita ut uincula mea manifesta fierent in christo, in omni prætorio, & in cæteris omni/
c f bus: ut plures e fratribus in domino cōfidentes, in uin/culis meis abundantius auderent sine timore uerbum
g dei loqui. Quidām quidem & propter inuidiam & con/
b tentionem. Quidam autem & propter bonam uolun/
i k tatem christum prædicant. Quidam ex charitate, sciēn/
l tes quoniam in defensione euangelij positus sum. Qui/dam autem ex contentione christum annunciant non syncere: existimantes pressurā se suscitare uinculis meis.
m Quid enim? Dum omni modo siue per occasionem si/
n ue pr̄ ueritatem christus annūcietur: & in hoc gaudeo:
o p sed & gaudebo. Scio ēnim quia hoc mihi proueniet ad
q salutem per uestram orationem, & subministratiōnem
r spiritus iesu christi, secūndum expectationem & spem
s t meam: quia in nullo confundar: sed in ōmni fiducia si/
v cut semper: & nūnc magnificabitur christus in corpore
x y meo: siue per uitam siue per mortem. Mihi enim uiue/
3 a re christus est & mori lucrum. Q; si uiuēre in carne hic
b mihi fructus operis est: & quid eligam, ignoro: coartor
c autem e duobus, desyderiū habens dissolui & esse cū christo: multo magis melius: permanere autem in car/
o ne necessarium propter uos. Et hoc confidens scio, quia
e f manebo & pr̄manebo omnibus uobis ad profectum
g uestrum & gaudium fidei: ut grātulatio uestra abundet
b i in christo iesu in me, per meum aduentum iterum ad uos. Tantū dignē euangelio christi conuersemini: ut si/
k ue cum uenero & uidero uos: siue absens audiam de uobis: quia statis in uno spiritu unānimes collaboran/
l tes fidei euangelij: & in nullo terreamini ab aduersarijs: quæ est illis causa perditionis: uobis autem salutis.

Et hoc

B

C

Quia de omnibus his expecto & spero mercedem.
s ¶Quia in nullo confundor. Neq; in uita neq; in morte neq; in contumelijs, neq; in opprobrijs: denicq; in nullo apostolus cōfundebať. Nos in oñib⁹ erubescimus: & in quo uituperamur ultra non facimus: q̄uis secundum deū cœperimus: un/de ostēdimus nos lau/dibus, non christo ser/uire. Apl'us non con/fundebať in catenis, nos confundimur in opprobrijs. t ¶Sed in oñi fiducia sicut sē/per. Nulla res me po/terit deterrere. v ¶Et nūc magnificabiť chri/stus in co:pore meo. Inimicis suis insultat, qđ ei nocere non ua/leant. Si ēm eum occi/derint, martyrio coro/nabiť. S i seruauerint ad christū annūcian/dū, plurimū faciēt fru/ctum. ¦ x ¶Siue p vitam: siue per mo:tē. Et uita nostra & mors ad magnificentiā pti/net christi. y ¶Mi/hi ēm viuere chr̄istus est. Non alia causa uo/lui uiuere nisi christi: ut eius corpus ædifi/cem. 3 ¶Et mori lu/crū. Corona. a ¶Q; si viuere in carne hic mihi fructus opis est. Si uiuere in carne me uoluerint, habebo tē/pus operādi. b ¶Et quid eligā ignoro ⁊c. Intantū mihi utraq; cōueniūt, ut quid eli/gam scire nō possim. c ¶Desyderiū habēs dissolui ⁊ esse cū chri/sto: multo magis me/lius ⁊c. Illud melius mihi, istud necessariū uobis. Et mortē illos nō timere sed diligere debere eos, suo demō/strat exēplo: & ut non cōtristenť, mansuq; se carne spū prophetico ꝓmittit. d ¶Et hoc confidēs scio q; manebo. Nō solū credo, sed etiā certissime noui.

D

e ¶Et pmanebo oīb⁹ vobis. Nō mihi id esse nō mei causa. f ¶Ad ꝓfectū vestrū ⁊ gaudiū fidei. Profectū de fructu fi/dei uestræ & gaudiū habeatis, siue ut gaudeatis: qa ue/stra me fides & oratio cōseruauit. g ¶Ut gratulatio vestra abūdet in chr̄isto iesu ⁊c. Vt postq; uiserim uos, iterū abūdā/ti⁹ gratulemini. h ¶Tantū digne euāgelio chr̄isti ꝓuersa/mini. Oīa eius præcepta seruātes, siue digne euāgelij præ/dicatorib⁹ cōseruare debetis. i ¶Ut siue cū venero ⁊c. q; statis in vno spū. Sicut legimus: quia erat eis cor unum & anima unā: nec quisq; suum dicebat: sed erāt illis omnia cōmunia. k ¶Unanimes collaborantes fidei euangelij. Oīs pugna unanimiter aggressa uictoriā parit. l ¶Et in nullo terreamini ab aduersarijs ⁊c. Neq; uersutis disputa/tionibus, nec passionib⁹ opprobrijsq; turbemini. Quia

Act. 4. E

E uobis magis ad mercedem possunt prodesse. Sicut apo/
Actu.5.f stoli ibant gaudentes: quia pro nomine dñi digni habiti
sunt cõtumeliam pati. a ¶Et hoc a deo: quia vobis do/
natum est pro christo. Quia uult uos coronari probatos,
sicut Iob permittitur tentari. Quia nec uinci habebat, & ei9
gloria ampliãda erat
aduersario superato
atq; cõfuso. b ¶Ut
non solũ in eum creda/
tis ꝛc. Occasio fidei a
deo donata est. Quia
si nõ uenisset christus
& docuisset, nõ utiq;
crederem9: cæteq; & fi
dẽ uolũtariã, in actib9
legimus: nõ solũ ergo
uult ut fidei meritum
sed etiã ut martyrij p/
miũ habeatis, dũ uos
tentari deus patitur
ut uincatis. c ¶Idẽ
certamen habentes ꝛc.
Nihil nouũ patimini,
sed hoc qd' præsentes
uidistis in me, & nũc
absentes de me audi/
stis. Non sit ergo illud
uobis indignum, in q̃
nos conspexistis glo/
riari. Ca. II

SI qua ergo cõ
solatio in chri/
sto. Si in omni
tribulatiõe ab
ipso solo cõsolamini,
non sit uestra consola
tio, patrimoniũ terre/
nũ. e ¶Si qõ sola/
tium charitatis. Cha/
ritas christi, nõ amico
rũ. f ¶Si qua socie
tas spũs. Spiritalium,
nõ carnaliũ. g ¶Si
qua uiscera miseratio/
nis. Vestri miseremi/
ni potius q̃ parentũ.

F

a Et hõc a deo. Quia uobis donatum est pro christo:
b nõn solum ut in eũ credatis: sed ut etiam pro illo patia
c mini: idem certamen habentes, quale & uidistis in me,
& nunc audistis de me. Ca. II

d SI qua ergo consolatio in christo: si quod solatiũ
e charitatis: si quã societas spiritus: si qua uiscera
f miserationis: impletẽ gaudium meum: ut idem
g sapiatis, eandẽ charitatem habẽtes, unanimes idipsum
b sentientes. Nihil per contentionẽ neq; per inanem glo
i riam, sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitran
k tes: nõn quæ sua sunt singuli consyderãtes: sed ea quæ
l aliorum. Hoc enim sentite in uobis quod & in christo
m iesu. Qui cum in forma dei esset: nõn rapinam arbitra/
n tus est esse se æqualẽ deo: sed semetipsum exinaniuit,
o formam serui accipiens, in similitudinem hominũ fa/
p ctus, & habitu inuẽtus ut homo: humiliauit semetipsũ
q factus obediens usq; ad mortem: mortem autem cru/
r cis. Propter quod & deus exaltauit illum: & donauit il/
s li nomen quod est super omne nomen: ut in nomine
t iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & in/
v fernorum. Et omnis lingua confiteatur, quia dominus
x iesus christus in gloria est dei patris. Itaq; charissimi
y mei sicut semper obedistis: nõn in præsentia mei tantũ:
5 sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu &
a tremore uestra salutẽ operamini. Deus est enim q opat'
in uobis

b ¶Implete gaudiũ meũ. Quod iam habeo ex parte, in talibus enim doctor exultat. Aliter, si qua mihi a uobis consolatio exhibetur in christo: & si quod solatium charitatis: si qua uos societas spirit9 cõnectit: & si qua sint apud uos uiscera pietatis, hoc mihi prestate, qd' rogo, ut gaudium nostrũ unitatis & electionis impleatis. i ¶Ut idẽ sapiatis/eandẽ charitatẽ habentes ꝛc. Nolite charitatẽ scindere, sentiendo diuersa. k ¶Nihil per contentionẽ neq; per inanẽ gloriã. Ne aliquid non dei æmulatione faciatis, sed ut quisq; alius uideatur. l ¶Sed in omni humilitate supiores sibi inuicẽ arbitrãtes. Si oẽs a qbus iniuriã patimur, supiores arbitraremur, facile patientiã seruaremus. Nemo enim apochre uel a dño egre se fert iniuriã consecutum. m ¶Non quę sua sunt singuli consyderãtes/sed quę aliorũ. Non quæ nobis solis expediũt, sed quæ & alijs prosunt. n ¶Hoc enim sentite in uobis quod ꝛ in christo iesu. Vult ostendere christũ, non pro se sed pro alijs passum: si ue tam humilis sensus sit in uobis q̃ fuit in christo. Multi præterea hunc locũ ita intelligunt, qd' scd'm diuinitatẽ se humiliauerit christus, scd'm formã uidelicet scd'm quã æquam æqualitatẽ dei, non rapinã usurpauerit, quã naturaliter possidebat: Et exinaniuit se, non substantiã euacuans, sed honorẽ declinans, formã serui: hoc est naturã hominis induẽdo: & p omnia homo tantũmodo atq; humilitatis suæ obediẽtiæ nec crucis mortẽ recusando. Q d' in christo iesu: scd'm qd' unctus est, christus est, iesus nomen accepit: hoc est scd'm hominẽ. o ¶Qui cum in for/
mam dei esset. In qua erat, siue quia absq; peccato erat ad imaginẽ dei scilicet. p ¶Non rapinã arbitratus est se esse æqualẽ deo ꝛc. Quod erat humilitate, celauit, dans nobis exemplũ ne in his gloriemur quæ forsitan nõ habemus. q ¶Formã serui accipiens. Ita ut etiã pedes lauaret discipulorũ. r ¶In similitudinẽ hominũ factus. Inter dũ similitudo recipit ueritatem, nam genuit Adam filium scd'm imaginẽ & similitudinẽ suam, & uocauit nomẽ eius Seth. In similitudine humana humilitate seruiẽdo cum omnium dominus esset. s ¶Et habitu inuentus vt homo. Hoc ut uerum sit, sicut quasi unigeniti a patre ita intelligẽdũ. t ¶Humiliauit semetipsum factus obediens vsq; ad mortẽ. Vt nobis perfectæ obedientiæ monstraret exemplum. v ¶Mortẽ autẽ crucis. Qua nulla mors potest esse deterior. x ¶Propter qõ ꝛ de9 exaltauit illum ꝛ donauit illi nomen. Quia se assumpt9 homo humiliare dignatus est, diuinitas quæ humiliari nõ potest, eũ qui humiliatus fuerat exaltauit. Sed & illi donatum est nomen, quia ante nõ habuit: unde recti9 locus hic secundũ humanã naturam intelligendus est q̃ diuinam. Si ergo hos ex alto respicimus, exemplo christi fratribus seruiamus. Si enim ille dominus & magister, seruis & discipulis ministrauit, quanto magis nos æqualibus & maioribus seruire debemus, & deo & sanctis eius usq; ad mortem etiam obedire: ne magistrum humilem, superbi discipuli non sequamur: & dominum mitem, serui contemnamus ingrati.

G

H

y ¶Quod est super omne nomen. Cui enim angelorum dixit, filius meus es tu? 5 ¶Ut in nomine iesu omne genu flectatur cęlestium/terrestriũ. Vt omnes simul hominẽ adorẽt cum uerbo assumptũ. a ¶Et infernorum. Hic infernorum custodes inducit. b ¶Et omnis lingua cõfiteatur. Omnium gentium scilicet. c ¶Quia dominus iesus christus in gloria est dei patris. Hoc est in natura & gloria deitatis, dum eiusdem est gloriæ cuius pater. d ¶Itaq; charissimi mei sicut semper obedistis. Exemplo eius qui usq; ad mortem obediuit. e ¶Non in præsentia mei tm̃. Quasi serui ad oculum seruientes. f ¶Sed multo magis nunc in absentia mea. Quia si quid me præsenti liberius agebatis corrigere poteram. g ¶Cum metu ꝛ tremore salutem vestram operamini. Non cum negligentia, sed sicut ait Iob: Verebar omnia opa mea propter deum, sciens quoꝺ non parceres delinquẽti. Et super humilem & quietem & trementẽ uerba dei spiritussanctus requiescit. b ¶Deus est enim qui operatur in vobis ꝛ velle ꝛ proficere. Velle operatur suadendo: & premia promittendo. Qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. Cæterũ proficere nostrũ omnino nec uelle, q̃q̃ est: quia

Iob.9.d
Esa.66.a

nr̃ũq;

A utrūq; eiusdem loci definitione tenetur. a ¶Pro bona voluntate. Si in ea maneatis. b ¶Omnia autem facite sine murmurationib⁹. Ingratus est seruus, q grauia dñi sui queritur esse præcepta. Qui em murmurat de præceptis, dubitat de premijs. Hic etiam si operatur, non est sine querela. Vnde alibi ait: Neq; murmuraueritis, & cætera.

2. Cor. 10. b

c ¶Et hesitationib⁹. De mercede futura. d ¶Ut sitis sine querela & simplices sicut filij dei &c. Sicut deus uos fecit. Consydera te cuius filij sitis, qui cū in oībus sanctus ac purus sit, filios nō potest habere degeneres. e ¶In medio nationis prauę atq; peruersę. Quæ omnē rationabilis naturæ peruertit ordinem & perdidit. f ¶Inter qs lucete sicut luminaria in mundo. Sic luceat dei gen⁹ in genere humano, sicut sol & luna illuminat mūdū. g ¶Verbum vitę continētes. Vt per uos illuminent & exemplo cōfirment. b ¶Ad gloriā meā. Gloria patris filioꝝ est, ut ait Salomon. i ¶In die christi. In die iudicij

Prouer. 17. a

B

k ¶Quia non inuacuum cucurri neq; inuacuū laborauī. Qui talem deo populū acquisiui. l ¶Sed & si īmolor supra sacrificiū &c. Etiam si occidar: quia sacrificiū & obsequiū fidei uestræ obtuli deo: uincit ꝓfect⁹ uestri gaudium, tristiciā pœnæ uel mortis: siue iā non timeo mori, sacrificio fidei uestræ consummato: siue quia uestræ fidei ministraui. m ¶Id ipsum autē & vos congaudete & cōgratulamini mihi. Quia mihi grande premiū est ꝓ uobis occidi, siue qa mihi expedit solui.

n ¶Spero aūt ī dño iesu timotheū me cito mittere ad vos. Dat exēplū nō temere quid definiēdi, sed omnia spe dñi ꝓmittēdi. o ¶Ut & ego bono animo sim, cognitis quę circa vos sunt. Vt sciatis quia uos meæ passiones minime terruerunt. p ¶Neminē em habeo tam vnanimē qui syncera affectione pro vobis sollicitus sit. Qui ita mecū pro omniū uestrū salute sollicitus sit. q ¶Omnes em quę sua sunt quærunt. Cōmodum uel quietē, nolentes pro anima tribulari. r ¶Nō quę iesu christi. Non curantes de corpore uel exēplo christi qui ꝓ omniū salute mori minime recusauit. s ¶Experimentū eius cognoscite. Vt qlis sit noueritis. t ¶Am sicut patri filius mecū seruiuit in euangelio. Sc'm hominē, propter hoīes factus obediēs usq; ad mortē. v ¶Hunc igitur spero me mittere ad vos &c. Modo em incertus sum. x ¶Confido autē in dño: qm & ipse veniā ad vos cito. Non solū illum mitto quē unicū habeo solatium. y ¶Necessariū autem existimaui epaphroditū fratrē & cooperatorem. Necessariū uobis & cooperatorē propter euāgelij op⁹. z ¶Et cōmilitonē meum: vestrum apostolū. Commilito propter honorem: quia & ipse acceperat in illis apostolatus officiū. a ¶Et ministrum necessitatis meę mittere ad vos. Quia uenit meæ necessitati ministrare ꝓ uobis. b ¶Quoniā quidē omnes vos desyderabat. Charitatem eius circa illos sollicitam cōmendat: ut & ipse ab eis amplius diligatur. c ¶Et męstus erat propterea qđ audieratis infirmatū. Tristiciæ uestræ causa mœstus erat, eo qđ uos per infirmitatis suæ nunciū paueret nimiū contristatos. d ¶Nam & infirmat⁹ est usq; ad mortē: sed deus misertus est eius. Vt maiorem docēdo colligat fructum.

C

D

e ¶Nō solū autē eius verūetiam & mei: ne tristiciā sup tristiciā haberem. Ne tristiciā carceris tristicia desolatiōis augeret. f ¶Festinantius ergo misi illū vt viso illo iterum gaudeatis. Pro cuius noui uos absentia cōtristari. g ¶Et ego sine tristicia sim. Quā mihi uestra tristicia generat. b ¶Excipite itaq; illū cū oīni gaudio in dño. Soluētes si quē scrupulū de eius tarditate anim⁹ forte suscepat. i ¶Et eiusmodi cū honore habitote. Nō solū hūc q uester est doctor, sed & oēs q talis grā sūt honorate. k ¶Am pro pter op⁹ christi usq; ad mortē accessit. Qui mihi nō timuit in carcere ministrare. l ¶Tradēs animā suā. In man⁹ inimicoꝝ: hoc ē parat⁹ ad mortē. m ¶Ut impleret id qđ deerat &c. Vt reliquū uestrū erga me solus ipleret obsequiū.

a in uobis & uelle & proficere prō bona uoluntate. Omb nia aūtem facite sine murmurationibus & hæsitatiōni
c bus: ut sitis sine querela: & simplices filij dei sine repre-
d hensione in mediō nationis prauæ atq; peruersæ: inter
e quos lucetis sicut luminaria in mundo: uerbum uitæ cō
f tinētes, ad gloriā meam in diē christi: qūia non inua-
g cuum cucurri: neq; in uacuum laboraui. Sed & si imō-
h lor supra sacrificium & obsequiū fidei uestræ: gaudeo
i & congratulor omnibus uobis. Idipsum aūtem & uos
k gaudete & cōgratulamini mihi. Sperō aūt in dño iesu
l timotheū me cito mittere ad uos: ut & ego bono aīo
m sim cognitis quæ circa uos sunt. Neminēm em habeo
n tam unanimē, qui syncera affectione pro uobis sollici-
o tus sit. Omnes enim quæ sua sunt, quærunt: nōn quæ
p ieſu christi. Experimentum autem eius cognoscite: quo-
q niam sicut patri filius mecum seruiuit in euāgelio. Hūc
r igitur spero me mittere ad uos mox ut uidero quæ cir-
s ca me sunt. Cōfido autem in domino: quoniā & ipse
t ueniam ad uos cito. Necessariūm autē existimaui epa-
v phroditum fratrem & cooperatorē & cōmilitonem
x meum: uestrum autem apostolum: & ministrūm ne-
y cessitatis meæ mittere ad uos: quoniam quidē omnes
z uos desyderabat: & mœstus erat, propterea qđ audie-
a ratis illum infirmatum. Nam & infirmatus est usq; ad
b mortem: sed deus misertus est eius. Nōn solum autem
c eius: uerūetiam & mei: ne tristiciam super tristiciam ha-
d berem. Festinantiūs ergo misi illum: ut uiso illo iterum
e gaudeatis: & egō sine tristicia sim. Excipite itaq; illū cū
f omni gaudio in domino: & eiusmodi cum honore ha-
g betote: quōniam propter opus christi usq; ad mortem
h acceſſit, trādens animā suam: ut impleret id quod ex uo
i bis deerat erga meum obsequium.

Ca. III

k De cæterō fratres mei gaudete in domino: eadē ūobis scribere mihi quidem non pigrum, uobis aūtem necessarium. Videl
m te canes, ūidete malos operarios, ūidete concisionem. Nos em circūcisio enim

De cętero frēs mei gaudete in dño. Ca. III

n Nō in rebus humanis uel in aliq; præterea in
o domino gaudeatis. o ¶Eadē vobis scribere &c. Eadē repetere quæ pñs dixerā. p ¶Vobis aūt necessariū. Sicut horto crebri⁹ irrigari. q ¶Videte canes. Hic cōtra pseudoaplos ait christi euāgeliū lacerātes. r ¶Videte malos oparios. Qui qđ nos bñ cōstruximus, destruere conant. s ¶Videte cōcisionē. Cōcisio em

potius & circũcisio sunt dicendi. a ¶Nos enim sumus circũcisio/qui spiritu seruimus deo. Nos sumus uiri iudæi, qui non unius membri pellem, sed totius carnis uitia amputamus, spiritaliter scilicet circũcisi. b ¶Et gloriamur in christo iesu ꝛc. In sola fide christi, non in circũcisione carnali. c ¶Quãꝙ ego habeam confidentiam in carne. Ne quis putet me hoc ideo dicere: quia ego gloriãdi causam non habeam & idcirco nõ glorier. d ¶Si quis alius videtur confidere in carne: ego magis circumcisus ꝛc. Quia ex illis forte aliqui erant proselyti: ego secundũ genus non post annos, ut aliqui peregrini.

e ¶De tribu beniamin. Quæ semper cũ iuda coniuncta fuit.

f ¶Hebræus ex hebræis. Non ex gẽtibus ꝓselytus. g ¶Scõm legẽ pharisæus. Legis/peritus uel diuisus a turba, qui nõ possem posse quod probarẽ.

h ¶Scõm æmulatiõnem ꝓsequẽs ecclesiam dei. Tãtã habui æmulationẽ ut nescius etiã ecclesiam insectarer.

i ¶Scõm iusticiã quę in lege est. Primus fui in omnibus in quib⁹ illi falso gloriãtur: sed quia hoc tempore illa non ualere cognoui, ideo illa nulli⁹ duco momenti: & tanꝙ impedimẽta ꝓfício q bus me uitam acquirere posse putabam.

k ¶Conuersatus sine querela. Omniũ iustificationum & cerimoniarũ purificationem & mandata complebã: sed hæc nulla putaui dũ credẽrẽ christo quæ lex ipsa promiserat. l ¶Sed q̃ mihi fuerunt lucra/hęc arbitratus sum ꝓpter christum detrimenta. Ad comparationẽ inuenti auri, cõtemnitur æramentũ: q̃uis ab uno sit conditum, & pro temporis qualitate necessarium. m ¶Verũtamẽ existimo omnia detrimentum esse ꝛc. ꝛ arbitror vt stercora. Stercora ciborum sunt reliquiæ, & quondam rerum utilium purgamenta. n ¶Ut christum lucrifaciam ꝛ inueniar in illo. Vt christum habeam caput, & eius inueniar membrum.

o ¶Non habens meam iusticiam quę ex lege est. Hoc est meo labore quæsitam. p ¶Sed illã quę ex fide est christi iesu: quę ex deo est iusticia in fide. Sed illã quæ a deo ꝓprie & sola fide collata est christianis. q ¶Ad cognoscẽdum illum. Vt beneficium eius perfecte cognoscam.

r ¶Et virtutem resurrectionis eius. Quia ideo surrexit ut nos similiter resurgamus. Qui autem hoc uere cognoscit, satis agit, si omnino non peccet. s ¶Et societatẽ passionis illius: configuratus morti eius. Si enim compatimur & conuiuimus. t ¶Si quo modo occurram ad resurrectionem quę est ex mortuis. Ad illam quæ perfectorũ est proprie, nõ ad illam quã etiam inuitos habere necesse est. v ¶Non quod iam acceperim. Quia mundi nõ dum finis aduenit, sed in spe est quod credimus, non in re. x ¶Aut iam perfectus sim. Adhuc ait se de ꝓfectione hac, & de tali resurrectione suspensum.

y ¶Sequor autem si quo modo comprehendam ꝛc. Si comprehẽdam: meritũ apostolatus, in quo apostolatu a christo sum comprehẽsus. z ¶Fratres ego me non arbitror comprehendisse. Se humiliãdo, omnibus gloriam tollit, & uniuersos ꝓuocat ad ꝓfectionẽ. a ¶Vnũ autem quę quidem retro sunt obliuiscens ꝛc. Hoc solum scio, quia quotidie proficio, & præteritum laborem non computans, ad priora festino: siue legis obliuiscẽs ad perfecta euangelij præcepta me teneo. b ¶Ad destinatum persequor brauium supernę uocationis dei in christo iesu. Quod perfectis deus promisit in christo in cœlis: quod nõ nisi uincẽtes accipiẽt. c ¶Quicũqꝫ ergo perfecti sumus/hoc sentiamus. Quomodo negat se esse perfectum, si alij sunt, nisi humilitatis gratia hoc dictũ accipias? Quicũqꝫ ꝓfectus est hoc sentiat, uetera scilicet obliuiscendo, & noua sectãdo: quia perfecti debẽt esse discipuli christi: licet superius de ꝓfectione premiſ, hic uero de scientia sit locutus. d ¶Si quid aliter sapitis: ꝛ hoc vobis deus reuelabit. Si quid alij deus reuelauit: Aliter inquit non aliud: hoc est alia assertione non fide. e ¶Verũtamen ad quod peruenimus. Ad perfectionem noui testamenti. f ¶Ut idem sapiamus. Idem sit, aliter scilicet alter nõ astruat. g ¶Et in eadem permaneamus regula. Non enim scire sufficit sine facto. h ¶Imitatores mei estote fratres. Me sequimini, non falsos apostolos. i ¶Et obseruate eos qui ita ambulant/sicut habetis formam nostram. Dupliciter dicẽ obseruare, uel ad imitandum ut hic: uel ad cauendum sicut ad Rhomanos ait: Obseruate eos qui dissensiones & offendicula faciunt. k ¶Multi enim ambulant quos sę pe dicebam vobis. De his dicit qui spem passionis christi per quam peccata dimissa sunt auferẽtes, in lege cerimonias collocabãt. Potest & de louiniani studijs accipi, qui ieiuniorum afflictionem & omnem corporis cruciatum, in luxuriam & epulas conuerterit. l ¶Nunc autem ꝛ flens dico inimicos crucis christi. Notandum qđ uero affectu, omniũ salutem optauerit, qui etiam inimicos crucis christi

Roma.16.c

a Nõs enim sumus circumcisio, qui spiritu seruimus deo:
b & gloriãmur in christo iesu: & nõ in carne fiduciam ha-
c bentes: q̃uis & egõ habeam confidentiam in carne. Si
d qũis alius uidetur confidere in carne: ego magis circum
e cisus octauo die ex genere israel de tribũ beniamin, he-
f g bræus ex hebræis, secũndũ legem pharisæus: secũndũ
b i æmulationẽ persequens ecclesiam dei: secũndũ iusticiã
k l quæ in lege est conũersatus sine querela. Sed qũæ mihi
fuerunt lucra: hæc arbitratus sum propter christum de
m trimenta. Verũtãmen existimo omnia detrimentum
esse propter eminentem scientiam iesu christi domini
mei: propter quem omnia detrimẽtum feci: & arbitror
n ut stercora, ũt christum lucrifaciam: ut & inueniar in il-
o lo, nõn habens meam iusticiam quæ ex lege est, sed il-
p lam qũæ ex fide est christi iesu: quæ ex deo est iusticia
q in fide, ad cõgnoscendum illum & ũirtutem resurrectio
r nis eius, & sociẽtatem passionis illius: configuratus mor
s ti eius, si quõ modo occurrã ad resurrectionem, quæ est
v x ex mortuis: non qũod iam acceperim, aũt iam ꝓfectus
y sim. Seqũor autem si quo modo comprehendam: in
z quo & cõprehensus sum a christo iesu. Frãtres ego me
a non arbitror comprehendisse. Vnũm autem, quæ qui-
dem retro sunt obliuiscens: ad ea uero quæ sunt priora
b extendens meipsum, ad destinãtum persequor ad bra
c uium supernæ uocationis dei in christo iesu. Qũicũqꝫ
ergo perfecti sumus, hoc sentiamus, & si quid aliter sa-
d e pitis, & hõc uobis reuelabit deus. Verũtãmen ad quod
f g h i peruenimus ũt idem sapiamus, & in eãdem permanea
mus regula. Imitatõres mei estote fratres, & obseruate
eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.
k Multi ẽnim ambulant quos sæpe dicebam uobis:
l Nunc aũtem & flens dico inimicos crucis Christi:
quorum

A christi deflebat, ultro in interitū properantes. a ¶Quorum finis est interitus. Quia in corruptiõe seminant carnis. b ¶Quorum deus venter est. Qui se in hoc putãt deo seruire, si comedant, non audientes prophetam dicentẽ: Si manducaueritis & biberitis, nõne uos mãducatis & bibitis? c ¶Et gloria in cõfusiõe ipsorum ꝛc. In circũcisione uerecundi membri. d ¶Nostra aũt cõuersatio in cęlis est. Hoc nõ potest dicere terrenis uitijs mãcipatus. e ¶Vnde etiã saluatorẽ expectamꝰ dñm nostrum iesum christum. Qui caput ẽ nostrũ. f ¶Qui reformabit corpus humilitatis nostrę/configuratũ corpi claritatis suę. Sicut mõstrauit in monte, cum unũ ex uiuentibus & unũ ex mortuis, claritatis suæ corpori cõfigurat: exẽplũ resurrectionis ostendẽs & in mortuis & in uiuentibus. g ¶Scõm operationẽ qua possit sibi subijcere oĩa. Quia nõ solũ conformauit nos, sed etiam corpori suo; omnia fecit esse subiecta: siue sec'm sẽtentiã qua sibi cũcta subiecit, etiam hoc illi possibile est.

B

Ca. IIII

ITaq; frẽs mei charissimi ꝛ desyderatissimi. Quia pfectiores. i ¶Gaudiũ meũ ꝛ corona mea. Per uos in præsenti lætificor, & in futuro coronabor. k ¶Sic state in domino charissimi. In sola christi fide, ut superius comprehẽdi, spem ponẽtes & in cõuersatione cœlesti. l ¶Euodiam rogo ꝛ syntychen deprecor id ipsum sapere in domino. Quod dicit, id est, una mecum hæ mulieres sciẽtes erant legis: qua similiter ut istas eadẽ sentire cõmemorat & hortat. m ¶Etiã rogo te ꝛ germane cõpar. Germanus dictus est noĩe, qui egerat, cõpar officij. n ¶Adiuua illas quę mecũ laborauerunt in euãgelio. Nõ uiros sed fœminas quæ erãt docẽtes, nõ in ecclesia sed in domo. o ¶Cum clemẽte ꝛ cęteris adiutoribus meis. Clemẽs ex philosopho magnæ doctrinæ uir, qui Rhomæ episcopꝰ fuit. p ¶Quorũ noĩa sunt in libro uitę. Ne molestẽ ferrẽt sua noĩa in hac epistola cõprehẽsa, scripta esse dicit in cœlis. Huius libri etiã Moyses & Dauid meminit & dñs in euãgelio. q ¶Gaudete in dño semp. Quia sæculi gaudiũ nõ habetis. r ¶Iterũ dico gaudete. Repetit, ut magis ac magis gaudiũ confirmet. s ¶Modestia uestra nota sit omnibus hominibus. Iudæis & gẽtibus omnibus: qui uos tribulant & psequũtur. t ¶Dñs ẽm prope est. Scit quid opus sit antecq̃ petatis ab eo: siue de

a Quorum finis interitus: quorum deus uenter est: & gloria
b in cõfusione ipsorũ qui terrena sapiũt. Nostra autẽ
c conuersatio in cœlis est. Vnde etiam saluatorem expe-
f ctamus, dominũ nostrũ iesum christum: qui reforma-
bit corpus humilitatis nostræ, configuratũ corpori cla-
g ritatis suæ, secundũ operationẽ uirtutis suæ: qua etiam
possit subijcere sibi omnia. Ca. IIII
b i ITaq; frãtres mei charissimi & desyderatissimi:
k l gaudium meum & corona mea: sic statẽ in domi-
m no charissimi. Euodiam rogo & syntychen depre-
n cor idipsum sapere in dño. Etiam rogo & te germane
compar: adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euã-
o p gelio, cum clemente & cæteris adiutoribus meis: quorũ
q r nomina sunt in libro uitæ. Gaudete in dño semper: itẽ-
s rum dico gaudete. Modestia uestra nota sit omnibus
t u hominibus: Dns ẽm prope est. Nihil solliciti sitis, sed in
x omni oratione & obsecratione cum gratiarũactione,
y petitiones uestræ innotescant apud deum. Et pax dei
quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda uestra
z & intelligẽtias uestras in christo iesu. De cætero fratres
a b quæcũq; sũt uera, quæcũq; pudica, quæcũq; iusta, quæ-
cũq; sancta, quæcũq; amabilia, quæcũq; bonæ fame: si
c quã uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate quæ &
didicistis & accepistis & audistis & uidistis in me. Hæc
d e agitẽ: & deus pacis erit uobiscum. Gauisus sum autem
f in domino uehemẽter: quoniã tandẽ aliquando reflo-
ruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati aũt
g eratis. Non quasi propter penuriam dico. Egõ enim di
i dici in quibus sum sufficiens esse. Scio & humiliari, scio
& abundare. Vbiq; & in omnibus instítutus sum: & sa-
k tiari & esurire & abũdare & penuriã pati. Omnia possũ
l in eo qui me cõfortat. Verũtamen benefecistis, cõmuni

cantes

C

ps. 33. d

x ¶Sed in omni oratione ꝛ obsecratione cũ gratiarũactiõe petitiones uestrę innote ꝛc. Non cũ murmuratione, aut tristicia: tunc potest oratio uestra digna esse auribus saluatoris: si pro omni/bꝰ quæ patimini gratias referatis sicut apostoli faciebãt. y ¶Et pax dei quę exuperat omnẽ sensum custodiat corda uestra ꝛc. Qua malos sustinet & ingratos. Christi pax qua pro suis persecutoribus exorabat: si recogitemus omnem mentem superat & inclinat. Hæc ergo pax corda & intelligẽtias uestras exemplo christi custodiat. z ¶De cętero fratres. Ad extremũ ut omnia breuiter cõprehendam.

D

a ¶Quęcũq; sunt uera. Permanenda.
b ¶Quęcũq; pudica quęcũq; iusta/quęcũq; sancta/quęcũq; amabilia ꝛc. Quia omnis natura humana noluit diligenter amare quod bonum est.
c ¶Si qua virtus/si qua laus disciplinę: hęc cogitate quę ꝛ didicistis ꝛc. Virtus tolerãtiæ siue laus conuersationis, & reliqua bona, quæ & didicistis uerbo, & accepistis exemplo & audistis auribus & uidistis oculis: hæc tantũmodo cogitate. d ¶Hęc agite. Non enim sola sine actu sufficit cogitatio. Hæc posteriora, illa explanant superiora. e ¶Et deus pacis erit uobiscum. Si hæc non modo cogitetis, sed etiam faciatis.
f ¶Gauisus autem sum in domino uehementer: quoniam tandem aliquando refloruistis ꝛc. Iterum florẽ boni operis recepistis, qui mei immemores occupatione non uoluntate arefacti, fueratis effecti. g ¶Non quasi propter penuriam dico. Non propter meam inopiam, sed propter uestrum fructum dico me esse gauisum. h ¶Ego ẽm didici in quibus sum sufficiens esse. A christo omnia æquanimiter ferre sum edoctus. i ¶Scio ꝛ humiliari: scio ꝛ abundare. Vbiq; ꝛ in omnibus instítutus sum: ꝛ satiari ꝛ esurire ꝛ abundare ꝛ penuriam pati. Vt nec abundantia extollar, nec frangar inopia. k ¶Omnia possum in eo qui me confortat. Dans intelligentiam, uel sua doctrina confirmat. l ¶Verũtamen benefecistis/cõmunicantes tribulationi meę. Non enim debuit mea inopia uestrum impedire mercedem.

E a ¶Scitis autem ꝛ vos philippenses ꝛc. Quando profectus sum, scitis, quia uos solos a quibus sumptus accepimus elegim⁹, fideliores uos omnib⁹ iudicates. b ¶In ratione dati ꝛ accepti/ nisi vos soli. Dantes carnalia, spiritalia accepistis. c ¶Quia thessalonicā semel ꝛ bis ꝛc. sed requiro fructū abūdantē in ratiōe vestra. Abūdās fructus orationis est, cum sanctis etiam absentibus ministrat. d ¶Habeo autem omnia ꝛ abūdo: repletus sum exceptis ab epaphrodito q̄ misistis. Prouocat eos laudando & gratias referendo. e ¶In odorem suauitatis. Odor suauitatis, nō in re oblata, sed in mentis deuotione cōsistit: sicut Geñ.8.d sacrificium Noe deus describitur odorat⁹, Esa.1.c cū ipse dicat nec carnibus nec animaliū sanguine se delectari. f ¶Hostiam acceptā placentē deo. Notandum q̄ eleemosyna hostia appellat: quæ sicut a sanctis oblata, accepta est, ita eorū qui in peccatis durauerint reprobat. G g ¶Deus aūt meus impleat oīe desyderiū vestrū ꝛc. Quia ut pfecti alia desyderare nō poterāt, nisi quæ sunt scd'm diuitias dei non sæculi, & quæ ad gloriā pertinēt christi. b ¶Salutate oēm sanctū in christo iesu ꝛc. Erāt em̄ omnes sancti ꝙs saluere iubet & oēs præcepit salutari: sicut & in omnibus epistolis facit: & proculdubio uerum dixisse credendus est: Si uere sancti erant, peccatores utiq; non erant: & quia nō peccatores sed sancti erāt tam poterant esse q̄ erant, q̄ poterāt non esse quod non erant. Igit̄ sanctos homines hac ratione esse possibile est. i ¶Salutant vos omnes sancti: maxime autem qui de cęsaris domo sūt. Quia sunt nuper de cæsaris domo conuersi.

a cantes tribulationi meæ. Scitis aūtem & uos philippenses, quod in principio euangelij quando profectus sum
b a macedonia, nulla mihi ecclesia cōmunicauit in rātione dati & accepti, nisi uos soli: quiā & thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione ue-
b stra. Habeō autem omnia & abundo. Repletus sum ex
c ceptis ab epaphrodito quæ misistis in ōdorem suauita
f g tis, hostiām acceptam placentē deo. Deus autem meus impleat omne desyderium uestrum secundum diuitias suas in gloria in christo iesu. Deo autē & patri nostro
b gloria in sæcula sæculorum: Amen. Salutāte omnē sanctum in christo iesu. Salutant uos qui mecum sunt fra-
i tres. Salutant uos omnes sancti: maxime autem qui de cæsaris domo sunt. Gratia domini nostri iesu christi cū spiritu uestro. Amen.

Commentariorum in epistolam ad Phi/lippenses finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES. Ca. I

F Paulus apostolus iesu christi per voluntatem dei/ ꝛ timotheus frater/ his qui sunt colossis sanctis ꝛ fidelib⁹ fratrib⁹ in christo iesu. Gratia vob ꝛ pax a deo patre nostro. Et christo iesu domino nostro.

l ¶Gratias agimus deo ꝛ patri dñi nostri iesu christi ꝛc. ꝛ dilectionē in oēs sanctos. Sine exceptione psonarū uel noticiæ, solā diligitis in omnibus sanctitatē. m ¶Propter spem quę reposita est vobis i cęlis ꝛc. Nō propter hominū laudem, sed propter uitā æternā quæ in christo est. n ¶Sicut ꝛ i vniuerso mūdo est: ꝛ fructificat. Aliud tricesimū, aliud sexagesimum, aliud cētesimū, scd'm parabolā seminantis. o ¶Et crescit. In numero uel uirtute. p ¶Sicut in vobis/ ex ea die qua audistis ꝛc. Qui eius bñficia malis actib⁹ nō euacuāt. q ¶Sicut didicistis ab epaphra charissimo cōseruo nostro q̄ est fidelis ꝛc. Fideliter pro uobis in oratione in-

cūbens, ministeriū christi exhibet uolūtate. r ¶Qui etiā manifestauit nobis dilectionē vestrā in spū. Quā habetis in spiritalibus charitatē. s ¶Ideo ꝛ nos ex qua die audiui/mus ꝛc. vt impleamini agnitione voluntatis eius. Quia eam aliter facere nō potestis: quod propheta intelligens dicebat ad deū. Doce me facere uolūtatem tuam, quia deus me⁹ es tu. t ¶Vt ambuletis digne deo/ p omnia placentes/ in omni opere bono fructificantes ꝛc. Bene ille deo ambulat, qui ei per omnia placet, hoc est, ut in opere bono cū sciētia dei fructificet. Simul exposuit q̄ frequēter obscure docebat: hoc est, q̄modo deus det uelle uel adiuuet & confirmet: docendo scilicet sapientiā, & intellectum gratiarū tribuendo, non libertatē arbitrij auferēdo: sicut etiā in præsenti orat ut impleant agnitione uoluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali: quo possint digne deo per omnia ambulare. v ¶In omni virtute confortati. Virtus magna est inueteratum uincere uitiorum: uel in passionibus carnis infirmitatem superare.

k Paulus apostolus iesu
l christi p uoluntatē dei, & timothe⁹ frater, his qui sunt colossis sanctis & fidelibus fratrib⁹ in christo iesu: Gratia uobis & pax a deo patre nostro. Grātias agimus deo & patri
l dñi nostri iesu christi semp pro uobis orantes, audiētes fidē uestrā in christo iesu, & dilectionē quā habetis in
m sanctos oēs: p̄pter spem quæ reposita est uobis in cœlis: quā audistis in uerbo ueritatis euāgelij q̄ pue-
n nit ad uos: sicūt & in uniuerso mūdo est: & fructificat &
o crēscit sicūt in uobis, ex ea die qua audistis & cognoui-
p q stis gratiā dei in ueritate: sicūt didicistis ab epaphra charissimo conseruo nostro: qui est fidelis pro uobis mini-
r ster christi iesu. Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu. Ideō & nos ex qua die audiui-
s mus, non cessamus pro uobis orantes & postulantes: ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni sa-
t pientia & intellectu spirituali: ut ambuletis digne deo per omnia placētes, in omni opere bono fructificātes:
v & crescentes in scientia dei, in ōmni uirtute confortati secundū potentiā

Secundū

A a ¶Scom potētiā claritatis eius. Vt & uos sicut & ille patienter oia sufferatis. b ¶In omī patiētia ⁊ longanimitate cū gaudio. Ibi est uera longanimitas & patiētia, ubi aliquis gaudet etiā sustinerē qđ patiē. c ¶Gratias agētes deo ⁊c. Plus uocatio lætificet, ꝙ affligat tristicia passionū. Cognomiat sortē sanctorū, sortē hæreditatis, sicut etiā scriptura Iosue.1. cōmemorat: qa Iesus terrā diuisit in sorte. d ¶Qui eripuit nos de ptāte tenebrarum. Ab ignorantia uel errore. e ¶Et trāstulit in regnum filij dilectionis suę. De regno erroris & mortis, quo & dilecti & filij fieremus. f ¶In quo habemus redemptionē ⁊ remissionē peccatorū. Redemptis fide, p baptismū peccata dimittit. g ¶Qui est imago dei inuisibilis. Scđm epistolā ad Hebræos. b ¶Primogenitus ois creaturę. Primogenitus scđm assumpti hominis formam, nō tpe, sed honore: iuxta Exo.4.f illud: Filius meus primogenitus israel. i ¶Quoniam in ipso cōdita sunt vniuersa in cęlis ⁊ i terra ⁊c. Id cōtra Manicheos facit. B k ¶Omnia per ipsum et in ipso creata sunt. In ipsius creata sunt potestate. l ¶Et ipse est ante oēs: et oia in ipso constant. Dum p ipsum subsistunt. m ¶Et ipse est caput corporis ecclię. Quia omnes credētes, eius membra sunt. n ¶Qui est principiū primogenitus ex mortuis. Incorruptibilis gloriæ. o ¶Vt sit in oīb⁹ ipse primatum tenēs. Tam in uisibilibus, ꝙ in inuisibilib⁹ creaturis. p ¶Quia in ipso cōplacuit omnē plenitudinem diuinitatis inhabitare. In alijs, hoc est, in apostolis, patriarchis, uel prophetis, gratia fuit ex parte. In christo autē tota diuinitas habitauit corporaliter, quasi si dicas summaliter. q ¶Et per eum recōciliari oia in ipsum ⁊c. Per quem sunt homines emundati. r ¶Siue quę in cęlis, siue quę in terris sunt. Terrena cœlestibus, quæ ab eis per contrarietatē uitæ fuerāt separata. Vnde orare docemur, ut uoluntas dei quemadmodū celebratur in cœlis, ita fiat & in terris. s ¶Et vos cū essetis aliqñ alienati et inimici ⁊c. Quæ fuerint inimicitiæ, euidentissime declarauit. t ¶Exhibete vos sanctos. Ne eius beneficiū irritū faciētes, sitis iterum inimici. v ¶Et immaculatos et irreprehensibiles coram ipso. Vide si sciebat se impossibilia præcepisse. x ¶Si tū permanetis in fide fundati ⁊ stabiles ⁊ immobiles. Tunc poteritis immaculati esse, si hominū uos exēpla minime decipiāt, sed firmiter futura credatis. y ¶A spe euāgelij qđ audistis. Spem euangelij, cōtra euangeliū uiuentes sperare non possunt. z ¶Quod prędicatū est in vniuersa creatura quę sub cęlo est. Rationabili scilicet. Notandum sane quō omnē creaturā, homines solos nominauit. a ¶Cuius factus sum ego paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus ⁊c. Pro alijs patitur: quia p ipso ante passus est christus. b ¶Et adimpleo ea quę desunt passionum christi ⁊c. Vsqđadeo præsentib⁹ nō terreor persecutionibus, ut mihi paruū esse uideaē qđ patior, quoadusqꝫ in me passio impleaē: sicut ad Hebræos dicit: Vt nō Heb.12.a fatigemini animis uestris deficiētes, nōdū em̄ usqꝫ ad sanguinē restitistis. c ¶Scōm dispēsationem dei ⁊c. Doctrinæ euāgelicæ, quam uobis gētibus iussus sum erogare. D d ¶Nunc autē manifestatum est sctis eius, qb⁹ voluit deus. Tempore quo uoluit gentes uocare, quib⁹ uoluit sanctis aperuit sacramentū. e ¶Ho tas facere diuitias ⁊c. Quia idem dom⁹ omniū diues: in omnes qui inuocāt illū. f ¶Qđ est christus in vobis spes glorię, quē nos annunciam⁹: corripientes oēm hoīem ⁊c. Iudæum & græcum, seruū & liberū. Simul attende, q omnes sapientiam doceat. g ¶Vt exhibeamus omnē hominē pfectū in christo iesu ⁊c. Notandū q omnes conet exhibere perfectos.

a scđm pōtētiā claritatis ei⁹, in ōmni patiētia & longanimitate cum gaudio, grātias agentes deo & patri: qui dignos nos fecit in partē sortis sanctorū in lumine. Qui eripuit nos de ptāte tenebrarū, & trāstulit in rēgnū filij dilectionis suæ: in q̄ habem⁹ redēptionē & remissionē peccatorū. Qui est imago dei inuisibilis, primōgenitus ois creaturæ: qm̄ in ipso cōdita sunt uniuersa in cœlis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dñationes, siue principatus, siue ptātes. Omnia p ipsum & in ipso creata sunt: & ipse est antē oēs, & om̄ia in ipso constant. Et ipse est caput corporis ecclię, qui est principiū primogenitus ex mortuis: ut sit in ōm̄ib⁹ ipse primatū tenēs. Quia in ipso cōplacuit omnē plenitudinē diuinitatis inhabitare: & p eū recōciliari om̄ia in ipsum, pacificans p sanguinē crucis ei⁹, siue quæ in cœlis, siue quæ in terris sunt. Et uos cū essetis aliqñ alienati & inimici sensu in operib⁹ malis: nūc autē recōciliauit in corpe carnis ei⁹ p mortē exhibere uos sanctos & imaculatos & irreprehēsibiles corā ipso. Si tñ permanetis in fide fundati & stabiles & imobiles a spē euāgelij q̄ audistis, quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cœlo est. Cui⁹ factus sum ego Paulus minister, qui nūc gaudeo in passionib⁹ p uobis: & adimpleo ea quæ desunt passionū christi in carne mea pro corpore ei⁹ qđ est ecclia. Cui⁹ factus sum ego minister scđm dispēsatiōnē dei, quæ data est mihi in uobis: ut impleā uerbū dei, mysterium qđ abscōditū fuit a sæculis & generationib⁹: nūc aūtē manifestatū est sanctis ei⁹, quib⁹ uoluit de⁹ nōtas facere diuitias gloriæ sacramēti hui⁹ in gentib⁹: qđ est christus in uobis spes gloriæ, quē nos annūciam⁹, corripientes omnē hominē: & docētes in omni sapientia, ut exhibeam⁹ omnē hominē perfectū in christo Iesu: in q̄

V & laboro, certando scđm operationem eius quam operatur in me in uirtute. Ca. II

b Volo em̄ uos scire qualē sollicitudinē habeam pro uobis & pro his qui sunt Laodiceæ: & quicunq; nō uiderūt faciē meā in carne: ut consolent corda ipsorū, instructi in charitate, & in omēs diuitias plenitudinis intellectus in agnitiōe mysterij dei patris & christi Iesu: in quo sunt

V Volo em̄ vos scire ⁊c. et quicunq; nō Ca. II viderunt faciē meā ⁊c. Qui si me uidissent: & charitatem meam erga se & diuitias mysterij plenius cognouissent: maiorem præstitissent affectum, & abundantiam rationis a me: quā ab ipso Christo didici docerentur: & per hæc consolatiōnem fuissent consecuti.

E

Esa.33.b scd'm Lxx.

a ¶ In quo sunt omnes thesauri sapientię et scientię. Qui latębant in litteris legis, sicut Esaias ait: In thesauris salus nostra uenit. b ¶ Abscōditi. Qui Moysi ērant uelamine contecti. c ¶ Hoc autē dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonū. Idcirco melius fuisset, ut ego præsens instruerem: sed tamen breuiter omnē sapientiam in ipso esse complexā: ut sensum uel sermonē, philosophiæ quæ contra illum est, nō solū non timeatis, sed etiam stulticiæ deputetis. d ¶ Nam et si corpore absens sum, sed spū vobiscum sum ꝛc. Habebāt hanc gratiam apostoli, ut alibi positi: quid alibi ageretur, agnoscerent: sicut Heliseī spiritus cū Giezi fuit in uia. Supplens id qđ est de utilitate uestræ fidei: uel impleo qđ præsentia implere nō possum.

4.Regt.5.g

e ¶ Sicut ergo accepistis iesum christū dñm nostrū, in ipso ambulate. Exemplū christi in uobis sufficit ad uitā: etiā si aliquid interim minus scientiæ habetis.

F

f ¶ Radicati et superędificati in ipso. Scd'm robur fundamenti, ualidum ædificium supercrescit.

g ¶ Et confirmati in fide, sicut et didicistis: abundantes in illo in gratiarūactione. Semper crescētes in illo: & p omnib⁹ beneficijs eius gratias referētes.

h ¶ Videte ne qs vos decipiat per philosophiam ꝛc. Contra philosophos ait, quorū oīs pene disputatio de elementis est, & de uisibilibus creaturis, & ex rebus naturalibus uirtutē existimāt dei dicētes: ex nihilo fieri nihil posse: & animā, aut initium nō habere, aut esse mortalem: & uirginē parere omnino non posse: sed & deum ex homine nasci, mori, atq; resurgere stultum esse. i ¶ Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. Omnis plenitudo diuinæ naturæ in corpore ei⁹ inhabitat. k ¶ Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus et potestatis. Si illius scientia docemini, qui prodidit initium inuisibili creaturæ: quid uobis cōferēt qui nihil plus intelligunt, q̄ quod uident. l ¶ In quo et circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione corporis carnis. Hic iam pseudoapostolos taxat, ne ab ipsis quidam seducantur. m ¶ Sed in circumcisione iesu christi consepulti ei in baptismo. Per quam totum hominem expoliastis. n ¶ In quo et resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illum a mortuis. Surrexistis in nouam uitam, credentes eum etiam propter hoc surrexisse.

o ¶ Et vos cum mortui essetis in delictis ꝛ præputio carnis

a in quō sunt omnes thesauri sapiētiæ & scientiæ abscōn
c diti. Hoc autem dico, ut nemo uos decipiat in sublimi-
b tate sermonū. Nam & si cōrpore absens sum, sed spiritu uobiscū sum: gaudens & uidens ordinē uestrū & firmamentum eius, quæ in Christo est fidei uestræ. Sicut
f ergo accepistis Iesum christum dñm nostrū, in ipso am
g bulate: radicāti & superædificati in ipso, & cōfirmāti in
fide: sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum-
b actione. Videtē ne quis uos decipiat per philosophiā
& inanem fallaciā scd'm traditionē hominū: scd'm ele-
i menta mūdi, & nō scd'm christū: quiā in ipso inhabitat
k omnis plenitudo diuinitatis corporaliter: & estis in illō
repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.
l In quō & circumcisi estis, circūcisione nō manufacta in
m expoliatione corporis carnis: sed in circūmcisione Iesu
n christi consepulti ei in baptismo: in quō & resurrexistis
per fidē operationis dei, qui suscitauit illum a mortuis.
o Et uōs cum mortui essetis in delictis & præputio carnis
p uestræ: conuiuificāuit cū illo, donans uobis oīa delicta:
q delens qd' āduersus nos erat chirographū decreti, qd'
erat cōtrarium nobis. Et ipsum tulit de medio, affigens
r illud cruci: & expolians principatus & potestates trā-
s duxit cōfidēter palam, triūphans illos in seipso. Nemō
t ergo uos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei fe
v sti, aut neomeniæ, aut sabbatorū: quæ sunt umbra futu
x rorum, corpus autē Christi. Nemō uos seducat uolens
in humilitate & religione angelorū, quæ non uidit am
y bulans frustra, inflatus sensu suæ carnis: & nōn tenens
z caput, ex quō totum corpus per nexus & cōiunctiones
a subministratū & cōstructum crescit in aūgmētum dei.
b Si ergō mortui estis cum Christo ab elementis huius
c mundi: quid adhuc tanq̄ uiuentes mundo decernitis?

Ne tetigeritis,

G

q ¶ Delens quod aduersus nos erat chirographū decreti, qō erat contrariū ꝛc. Chirographū, maledictum legis est. Vnde alibi ait: Christus nos redemit de maledicto legis, quia in ea cōtinet: Maledictus oīs qui non permāserit in libro legis, ut faciat ea. Quidam uero chirographum dicunt esse, quasi scriptam quandā apud deum memoriā peccatorū. Vnde ipse in Canticis dicit: Nōne hæc congregata sunt apud me, & signata in thesauris meis? Et Hieremias ait: Peccatum Iudæ in ungue adamantino. Etiam hæc deleta est in cruce, dum dimissis peccatis, etiam memoria oblita est delictorū.

Gal.3.b

Deu.32.e

Hiere.17.a

r ¶ Et expolians prīcipatus et potestates.

H

Vt per mortē destrueret eum qui habebat mortis imperium, se offerendo pro eis.

s ¶ Traduxit confidenter palam, triumphans illos in seipso. Deuicit palam crucifixus, confusione contempta triumphauit: non occidendo, sed moriendo: ut nobis cōfracta omni superbia monstraret exemplum. t ¶ Nemo ergo vos iudicet in cibo aut in potu ꝛc. Nullum ergo in hoc iudicium est qđ est umbra: & cessauit corpore ueniente: quia imagine opus nō est, ueri

v ¶ Quę sunt vmbra futurorū ꝛc. Tunc ēm futura erant, quæ modo sunt. x ¶ Nemo vos seducat volens in humilitate et religione angelorum ꝛc. Nemo ficta humilitate superbus: & angelos se uidere mētiens, frustra se super homines iactet: qui uisiones a suo corde loquit̄: siue nemo tam humilis sibi, & religiosus uideat̄: ut angelos qui deū uident se uidere mentiat̄. y ¶ Et nō tenēs caput. Christo nō credens, qui oīm sanctorū caput est. z ¶ Ex q̄ totū corp⁹ ꝛc. Quia mēbris p totū corpus membra iunguntur. Quicūq; igitur extra hoc corp⁹ est, q̄tumlibet se iactet, ille caput nō habet, qđ est christus q est uita. a ¶ In augmentū dei. Augmentū illi⁹ corporis qđ unitū est deo. b ¶ Si ḡ mortui estis cū christo ab elementis hui⁹ mūdi. Possunt intelligi etiā auaricia, luxuria, & cætera his silia. c ¶ Quid adhuc tanq̄ viuētes mundo decernitis? Ne sīlitudinē quidē ullam uiuētiū in mundo uoluit, nos habere, hoc est, illorū qui futura nō credunt.

Ne tetigeritis,

A

a ¶ Ne tetigeritis/neq; gustaueritis/ neq; contrectaueritis. Illo tactu & gustu & cõtrectatione, quo hi qui in concupiscentijs abutunt̃, & terrena diligũt ꝓ æternis. b ¶ Quę sunt oĩa in interitu ipso vsu. Ex partib⁹ mundi, conditionẽ ipsius aduertim⁹: cui em̃ mẽbra cõponunt̃ atq; soluuntur, necesse est ut totus aliq̃ compositus fuerit, & q̃cq; soluat: Non ergo mortalia ꝓ immortalib⁹ debent diligi & æternis.

c ¶ Scõm ꝓcepta ⁊ doctrinas hominũ ⁊c. Scꝫm qꝫ multi etiã homines, natura docente tradiderunt: qꝫ mundus esset aliq̃ soluẽdus: & ideo deo quẽ solũ æternũ intellexerunt, licet superstitiose, tamen humiliter uenerati sunt: & nõ parcẽdũ duxerũt corpori: nec carnem in saturitate honorandam, utpote moritura. Aliter: Non uos seducat philosophia ad humanam doctrinam, quæ sapiẽtiæ & abstinẽtiæ specie subornatur. In qua tam uana est corporis afB flictio: tam stulta meditatiõis intẽtio: cui⁹ bonũ ad capiẽdas & infirmandas mentes: quasi quidã laqueus diabolo aucupante, prætenditur: quo facilius malum suũ seq̃s inducat. Ca. III

Igitur si consurrexistis cũ christo/ quę sursum sunt quęrite ⁊c. Consequenter primo commortuos, deinde consurrexisse nos dicit: nec solũ terræ mori, sed etiam cœlo nos uiuere hortatur: nihil inqt terrenũ ambiatis, nihil mortale quæratis. e ¶ Quę sursum sunt sapite/nõ quę super terram ⁊c. Cœlestem sectamini sapiẽtiam: sed nos laboriosius humanæ sapientiæ studiũ impendimus: & artibus uilissimis ingeniũ occupamus. f ¶ Et vita vr̃a abscondita est cũ christo in deo ⁊c. 1.Ioh.3.a Quia filij dei cum simus, nõdum apparuit. Scimus qm̃ cum apparuerit, similes ei erimus. Non ergo debemus hic nostrã quærere gloriã, in præsenti: ne de nobis quoq; dicat̃: Perceperunt mercedẽ suã. g ¶ Mortificate ergo. Qꝫ professi estis, implete. h ¶ Membra vestra quę sunt super terrã. Membra uitiorũ uestrorũ: siue malum membrorum, nominat uestra membra. i ¶ Fornicationẽ/immundiciã/libidinẽ. Omnẽ impudicitiã & immũdiciam & libidinẽ nominauit. k ¶ Concupiscẽtiã malã. Est em̃ con- Dañ.9.f cupiscentia bona. Vnde Daniel uir concupiscẽtiarũ ap- Ps.118.c pellatur. Et Dauid inquit: Concupiscit & deficit anima mea in atria domini. l ¶ Et auariciã/quę est simulacrorũ seruitus. Nihil prodest deo noĩe, & idolis operibus seruire. m ¶ Propter quę venit ira dei super filios incredulitatis. Super Sodomã & eos qui in diluuio perierũt. Ex præteritis ergo exẽplis, futura timẽda sunt. n ¶ In quibus et vos ambulastis aliquando cũ viuerẽtis in illis ⁊c. Nolite itaq; nunc ambulare, ne frustra uideamini credidisse. o ¶ Ira m/indignationẽ/maliciã/blasphemiã. Ipsa est quæ inebriat mentẽ, ꝓ maliciã inferre alteri, quod pati nolis. p ¶ Turpem sermonẽ de ore vestro. Quia hic in disciplinis filijs hoĩm nõ conuenit educatis: quanto magis dei, quibus non minus est turpis sermo q̃ actus.

q ¶ Nolite mẽtiri inuicem. Non decet mentiri inuicẽ filios ueritatis, cum de ueritate nõ sit omne mẽdaciũ.

r ¶ Expoliantes vos veterẽ hominẽ cũ actibus suis. Cum actib⁹ uoluptatum. s ¶ Et inducentes nouũ/ eum q̃ renouat̃ in agnitione dei. Cum cognouerit cuius imago est: & inquantũ debet & potest, nititur simulare.

t ¶ Scõm imaginem eius qui creauit eum. Exposuit imaginẽ in actu consistere.

v ¶ Vbi nõ est masculus ⁊ fęmina/gentilis ⁊ iudęus/ circumcisio et pręputium/ barbarus et scytha/ seruus et liber. Apud deum non præiudicat sexus, uel genus, uel conditio, sed conuersatio sola.

x ¶ Sed omnia et in omnib⁹ christus. Omnes quicunq; baptizati sumus, christum induimus.

y ¶ Induite vos ergo sicut electi dei/sancti et dilecti. Illa deponẽtes induite: quia ad hoc facti estis. z ¶ Viscera misericordię/ benignitatem/ humilitatẽ/ modestiã/ patientiam. Quia illa mẽbra diC xerat, hæc uiscera nominauit.

a ¶ Supportantes inuicem. Exemplo Christi, qui infirmitates nostras portauit. b ¶ Et donantes vobisinetipsis. Indulgentes inuicem, sicut Christus omnibus indulsit: etiam pro persecutoribus orans: ut & nobis a patre cœlesti, debita remittantur: ne impleatur in uobis illa sententia: Homo Eccĩ.28.a homini reseruat iram: & a domino quærit medelam, & cætera. c ¶ Si quis aduersus aliquem habet querelam. Vnusquisq; maliciæ proximi sui nõ meminerit, ne forte exigẽtes a cõseruis, etiã ꝓpria indulta reddere cogamur.

d ¶ Sicut et dominus donauit vobis/ita et vos. Si ille indulsit qui potuit, uindicta aut nulla, aut satis parua est.

e ¶ Super omnia autem hęc charitatem habete. Super hæc omnia est charitas: quia omnem quem diligimus, sustinemus: & nõ omnem quem sufferimus, diligimus.

f ¶ Quod est vinculum perfectionis. Charitas enim multa membra in unum colligit corpus. g ¶ Et pax christi. Non sæculi, quam nobis reliquit: qui pro omnibus mortuus est, & nos inimicos dilexit. h ¶ Exultet in cordibus vestris/in qua et vocati estis in vno corpore. Non in facie fallaciter arridente, uel sermone doloso.

Et grati estote.

a Ne tẽtigeritis, neq; gustaueritis, neq; contrectaueritis:
b c quæ sunt ōmnia in interitu ipso usu scd'm præcẽpta &
doctrinas hominũ, quæ sunt rationẽ quidẽ habẽtia sapientiæ in superstitione & humilitate: & nõ ad parcendum corpori, nõ in honore aliquo ad saturitatẽ carnis.

o Igitur si cõsurrexistis cũ christo, quæ Ca. III
e sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextera
f dei sedẽs: Quæ sursum sunt sapite, nõ quæ super terrã. Mortui em̃ estis, & uitã uestra abscõdita est cum
christo in deo. Cũ autẽ christus apparuerit uita uestra,
g tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificãte
b i ergo mẽbrã uestra quæ sunt super terrã, fornicatiõnẽ,
k l immũdiciã, libidinẽ, cõcupiscẽtiã malã, & auariciã, quæ
m est simulacrorũ seruitus: ꝓptẽr quæ uenit ira dei super
n filios incredulitatis, in qũib⁹ & uos ambulastis aliq̃n cũ
o uiueretis in illis. Nunc autẽ deponite & uos oĩa, irãm,
p indignationẽ, maliciã, blasphemiam, tũrpẽ sermonẽ de
q ore uestro. Nolitẽ mẽtiri inuicẽ, expoliantes uos veterẽ
r hominẽ cũ actib⁹ suis: & induẽntes nouũ, eum qui re-
s nouat̃ in agnitione dei scd'm imãginẽ eius qui creauit
t eum: ubi non est masculus & fœmina, gẽtilis & iudæus,
v circumcisio & præputiũ, barbarus & scytha, seruus & li-
x ber, sed oĩa & in ōmib⁹ christus. Induitẽ uos ergo sicut
y electi dei sancti & dilecti uiscera miscd'iæ, benignitatẽ,
z humilitatẽ, modestiam, patientiã, suppōrtantes inuicẽ
a b & donãntes uobismetipsis, si qũis aduersus aliquẽ ha-
c bet querelã: sicũt & domin⁹ donauit uobis, ita & uos.
d e Super ōmnia autem hec charitatem habete, quōd est
f g uinculum perfectionis. Et pax Christi exultẽt in cor-
b dibus uestris: in qua & uocati estis in uno corpore,
& grati estote.

E

a ¶ Et grati estote. Beneficijs scilicet christi. In nonnullis exẽplaribus habet, gratia estote: hoc est, nolite legi assimilari quæ uicem reddit, sed gratiæ: quæ ignoscit etiã inimicis, & ꝓ eis dñm deprecat. b ¶ Verbũ christi habitet in vobis abundãter. Hic ostendit uerbũ christi nõ sufficienter, sed abundãter etiã laicos habere debere, & docere se inuicem uel monere. c ¶ In omni sapientia ꝛc. Vt sapiẽter & rationabiliter proferat. d ¶ In psalmis, et hymnis, et canticis spiritualib⁹ in gratia. Psalmis, ut Dauid: hymnis, ut triũ puerorũ: canticis, ut Moysi: & cæterorum, quæ sunt spiritalia: & nõ carnalib⁹ uel turpibus cantilenis.

e ¶ Cantantes in cordibus vr̃is dño. Nusq̃ legim⁹ aliquem sine uoce cantasse. Vñ necesse est hic, in corde, ex corde intelligi: scilicet, ut nõ sõlũ ore, sed etiã corde cantemus: Confitebor (inqt) tibi domine in toto corde meo. f ¶ Omne qõcunq; facitis in verbo aut in opere ꝛc. Siue docetis, siue operamini, nihil ad uestrã, sed oĩa ad dñi gloriam faciatis: deo gr̃as referentes, qui filium suũ ad hæc docẽda destinare dignat⁹ est: siue per actus uestros deo gratiæ referantur.

F

g ¶ Mulieres subdite estote viris vr̃is / sicut oportet in dño. Scd̃m legem, in his quæ conueniunt domino.

h ¶ Viri diligite vxores vestras ꝛc. Nunq̃ rem naturalẽ hortatur, nisi continẽtes esse cœpissent: sicut ad Ephesios plenius notatũ est. i ¶ Patres nolite ad indignationẽ prouocare filios vr̃os ꝛc. Ne exasperati ira cundi fiant, qui exemplo uestro, patiẽtiam discere debuissent.

a & grãti estote. Vẽrbũ christi habitet in uobis abundan
b ter: in õmni sapiẽtia docẽtes & cõmonẽtes uosmetipsos
c in psalmis & hymnis & cãnticis spiritualibus in gratia
d cantãntes in cordib⁹ uestris dño. Omnẽ q̃dcũq; facitis
in ẏbo aut in opere, oĩa in noĩe dñi nostri Iesu christi:
e gratias agentes deo & patri ꝓ ipsum. Mulierẽs subditæ
f estote uiris uestris, sicut oportet in dño. Viri diligite
uxores uestras: & nolite amari esse ad illas. Filij obedite
g parẽtibus per oĩa: hoc em placitũ est in dño. Patrẽs no
lite ad indignationẽ prouocare filios uestros: ut nõ pu-
h sillo animo fiant. Serui obedite ꝓ oĩa dñis carnalib⁹:
i nõ ad ocũlũ seruiẽtes, quasi hoĩbus placẽtes: sed in sim-
m plicitate cordis timẽtes dñm. Quodcũq; facitis, ex ani-
o mo operamini sicut dño, & nõ hoĩb⁹: sciẽntes q̃ a dño
p accipietis retributionẽ hæreditatis, dño christo seruite.
q Qui em iniuriã facit, recipiet id qd̃ inique gessit. Et nõ
r est personarũ acceptio apud deũ. Ca. IIII
s Omini qd̃ iustũ est & æquũ, seruis præstate:
t sciẽntes q̃m & uos dñm habetis in cœlo. Orã-
v tioni instate, uigilantes in ea in grãtiarũ actione: orãn-
x tes simul & ꝓ nobis, ut deus aperiat nobis ostiũ sermo
nis ad loquẽdũ mysteriũ christi: ꝓpter qd̃ etiã uinctus
y sum, ut mãnifestem illud: ita ut oportet me loqui. In sa-
5 piẽntia ambulate ad eos qui foris sunt, tẽpus redimen-
a tes. Sermo uester semp in gratia sale sit cõditus: ut scia-
b tis quo oporteat uos unicui q̃ respõdere. Q̃æ circa me
c sunt, oĩa uobis nota faciet Tychicus charissimus frater
d & fidelis minister, & conseruus in dño: quẽ misi ad uos
e ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt: & cõsoletur corda uestra cũ Onesimo charissimo & fideli fra-
f tre, qui ex uobis est: qui oĩa quæ hic agunt, nota faciẽt
g uobis. Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, &
Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si uenerit ad uos, suscipite illum. Et Iesus qui dicitur iustus, qui sunt ex circumcisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei, qui mihi fuerunt solatio.

Salutat uos

G

Ca. IIII

Omini qõ iustum est et ęquum seruis pręstate. Patres magis uos sentire debent q̃ dominos. Vnde & patres familias appellantur.

s ¶ Scientes quoniã et vos dominum habetis in cęlo. Qualem circa uos dominum uultis esse, tales & uos estote conseruis.

t ¶ Orationi instate, vigilantes in ea. Negligentis em & dormientis oratio, nec ab homine præualet impetrare. v ¶ In gratiarum actiõe. Pro omnibus quæ concessa sunt uobis.

x ¶ Orantes simul et ꝓ nobis ꝛc. Vobis em orantib⁹ si de tribulatione liberemur, uobis proficiet in doctrina. y ¶ Vt manifestem illud ita vt oportet me loqui. Vt ipse destinet quid agẽdũ, quando, uel cui debeat prædicare: sicut Esaias ait: Vt sciam quando oporteat me dicere sermonem. Esa. 50.b scd̃m Lxx.

H

5 ¶ In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt. Nolite eos ultra ad iracundiam prouocare. a ¶ Tempus redimentes. De malo tempore, bonũ tempus uestra prudentia facientes.

b ¶ Sermo uester semper in gratia. In nouo scilicet testamẽto, uel certe gratũ proferatis sermonem. c ¶ Sale sit cõditus. Sapientiæ & rationis, ne stulta nostra religio a philosophis & gẽtib⁹ existimet. d ¶ Vt sciatis quõ oporteat vos vnicuiq; respõdere. Aliter paganis, aliter iudæis, aliter hæreticis cõtradicẽtib⁹ ueritati. Vnde & Petrus ait: Parati semp ad satisfactionẽ &c. e ¶ Quę circa me sunt, oĩa vobis nota faciet tychicus charissim⁹ ꝛc. Securos illos uult esse de sua incolumitate, ne hac essent tristicia occupati. f ¶ Salutat vos aristarchus cõcaptiuus me⁹. Simul uinctus erat, siue compatiebatur charitatis affectu. 2.Pe.3.c

g ¶ Et marcus cõsobrinus ꝛc. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei ꝛc. In nouo testamento, per qd̃ intrat regnũ: sicut satanas mors dicitur: quia ipse causa mortis.

Salutat uos

k ¶ Serui obedite per omnia dñis carnalibus. Qui carnis solam dominationẽ exercẽt. l ¶ Non ad oculũ seruiẽtes, quasi hominibus placentes. Non ad hoc tm̃, ut hominibus uideamini carnalibus laborantes. m ¶ Sed in simplicitate cordis timentes dñm. Qui ubiq; semper uidet, & custodit omne quod factum est. n ¶ Quodcunq; facitis, ex animo operamini: sicut dño et non hominibus. Non necessitate cõditionis, sed religionis facite uoluntate: ut per opera uestra dño gratiæ referant, cum ex tẽpore credulitatis talia uiderint proficisci. o ¶ Scientes q̃ a domino accipietis retributionem hęreditatis. Nolite putare uestrum infructuosum esse seruitium qd̃ propter deum

A a ¶ Salutat vos epaphras/qui ex vobis est seruus christi iesu ⁊c. vt stetis pfecti et pleni in omni voluntate dei. Tam erant pfecti, qui perseuerare monent. Laborē ergo eor̄ suis orationibus adiuuabat. b ¶ Testimoniū em̄ illi perhibeo ⁊c. q̄ sunt laodiceę/⁊ q̄ hierapoli. Tales erāt primi tēporis discipuli apostolorū, ut imitarent magistros, & pro oīm essent salute solliciti. c ¶ Salutat vos lucas medic⁹ ⁊c. Euāgelista ex medico erat, sicut

a Salutāt uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi Iesu, semper sollicitus p̄ uobis in orationibus, ut stetis
b perfecti & pleni in omni uoluntate dei. Testimōnium enim illi perhibeo, q̄ habet multum laborē pro uobis,
c & pro his qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. Salutāt uos Lucas medicus charissimus, & demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & nympham & quæ in domo eius est ecclesiam. Et cū lecta fuerit apud uos epistola hæc, facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur: & ea
d quæ Laodicēsium est, uobis legat̄. Et dicitē Archippo: Vide ministeriū q̄d̄ accepisti in dño, ut illud impleas:
e Salutatiō mea manu Pauli. Memores estote uinculor̄ meorū. Gratia dñi nostri Iesu christi uobiscū: Amen.

Matthæus iam apl̄us adhuc dicit̄ publicanus. d ¶ Et dicite archippo ⁊c. Hic diaconus fuisse perhibet̄. e ¶ Salutatio mea manu pauli: memores estote vinculorū meorum ⁊c. Siue orate, ut reddar uobis: siue mementote, quia uestri hæc patior causa: & imitamini tolerantiā passionum.

Commētariorum in epistolā ad Colossenses finis.

C

D

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PRIMAM AD THESSALONICENSES. Ca. I

Paulus et siluanus et timotheus ecclesię thessalonicensium. Quia per ipsos filijs

Paulus et siluanus et Timotheus ecclię Thessalonicensium in deō patre nostro, & domino Iesu Christo: Gratiā uobis & pax. Gratiās agimus deo semp̄ p̄ omnibus uobis mēmoriam uestri
f faciētes in orationib⁹ nostris sine intermissione, mēmo
g res operis fidei uestræ & laboris & charitātis & sustinentiæ spei dñi nostri Iesu Christi ante deum & patrē
h nostrū. Sciēntes fratres dilecti a deo electionē uestrā:
i k l quiā euangeliū nostrū non fuit ad uos in sermone tm̄:
m sed & in uirtute & in spū sancto, & in plenitudine multa: sicut scitis quales fuerimus in uobis propter uos. Et
n o p uos imitatores nostri facti estis & dñi, excipiētes uerbū
q in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti: ita ut facti sitis forma omnibus credentib⁹ in Macedonia &
r in Achaia. A uobis ēnim diffamatus est sermo dñi: nō solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco
s t fides uestrā quæ est ad deum profecta est: ita ut nō sit
v nobis necesse quicq̄ loqui. Ipsi ēnim de nobis annunciant qualē introitū habuerimus ad uos: & quō cōuersi
x estis ad deum ā simulacris seruire deo uiuo & uero: &
y expectare filiū eius de cœlis quē suscitauit ex mortuis
z Iesum, q̄ui eripuit nos ab ira uentura. Ca. II

Nam & ipsi

cōuersationis, & uitæ. n ¶ Sicut scitis quales fuerim⁹ in vobis ꝓpter vos. Ad profectū uestrū etiā ab illicitis abstinētes, ut inferi⁹ cōtinet̄. o ¶ Et vos imitatores nostri ⁊c. In passionib⁹ uerbū suscipiētes: sicut & nos docuim⁹, & dñs prædicauit. p ¶ Excipientes verbum in tribulatione multa cū gaudio spiritussancti. Hoc est, uere in spūsancto gaudete: sicut & apl̄os fecisse legim⁹. q ¶ Ita vt facti sitis forma oīnib⁹ credētibus in macedonia et in achaia. Perfectorū exēpla, forma omnib⁹ credentibus exhibet̄: uestro ergo exemplo etiā prouinciæ profecerunt. r ¶ A vobis diffamatus est sermo dñi: non solū in macedonia et in achaia/sed ⁊ in oi loco. Natura famæ hæc est: ut siue bonū siue malum nuncians, ubiq̄ oīni celeritate discurrat. s ¶ Fides vestra quę est ad deū ꝓfecta est. A uobis ad deum conuersa. t ¶ Ita vt nō sit nobis necesse quicq̄ loqui. Id, ut nobis incipientibus, aliquid de uestro exemplo, ipsi optime scire se dicant. v ¶ Ipsi enim de nobis annunciant/ qualem introitū habuerimus ad vos: ⁊ quomodo cōuersi estis ad deū. Et nostræ constantiæ & uestræ conuersationis omnibus nota est qualitas.

x ¶ A simulacris seruire deo viuo et vero. Simulacrū, a simulando dict̄. Pulchre ad deum uerum & uiuum, a falsis dominis conuersi esse dicuntur. y ¶ Et expectare filium eius de cęlis quem suscitauit ex mortuis iesum. Talis est, ut fiducialiter & cum gaudio aduentum domini expectetis. z ¶ Qui eripuit nos ab ira ventura. Dimittendo peccata: & doctrina sua, & exemplo ab ira nos liberauit. Iam ergo in spe libertatem habemus. Ca. II

Nam & ipsi

E NAm ꝛ ipsi scitis fratres introitū nostrum ad vos. Commemorat illos, ut agnoscant uerū quod dicunt: & eorum magis proficiant exemplo. b ¶ Quia nō inanis fuit ꝛc. Non est inanis sermo, qui complet cōstantia passionis. c ¶ Sicut scitis in philippis. Quia aliquantis uestrū uidet nos Philippis passos: nec expauisse persecutiones, nec prædicare cessasse. d ¶ Fiduciā habuim⁹ in deo nr̄o. Qui nos liberare in præsenti uel in futuro pōt, & laboris nr̄i mercedē omnibus recōpēsare. e ¶ Loqui ad vos euāgelium dei in multa sollicitudine. Non negligenter, nec transitorie, sed in sollicitudine non parua, sed multa. f ¶ Exhortatio em̄ nostra nō de erroꝛe. Ideo nō erramus: errat em̄ qui cunq; putat uel docet multos posse regnare cū Christo: sicut alibi dicit: Nolite errare: quia deus nō irridet. g ¶ Neq; de immundicia. Sicut louiniani doctrina fuit.

F b ¶ Neq; in dolo. Nō cōtra cōstantiam nostram docentes, atq; suadētes. i ¶ Sed sicut ꝓbati sumus a deo ꝛc. non q̄si hoibus placentes. Qui falli possunt. k ¶ Sed deo q̄ ꝓbat coꝛda nostra. Integri, q̄si a deo ꝓbati & ab ipso in hoc officiū destinati: qui cordis occulta rimat. l ¶ Neq; em̄ aliq̄n fuimus in sermone adulationis sicut scitis. Sicut qui hoib⁹ placēt, tanq̄ egris desyderata omnia cōcedentes, & mortem eorū negligentes. m ¶ Neq; in occasione auaricię ꝛc. Omnis qui adulat, aut ꝓpter auariciam, aut ꝓpter uanā gloriā adulat: ille uero ꝓpter deū docere probat, qui ista nō quærit. n ¶ Cū possem⁹ vobis oneri esse, vt chꝛisti apli. Vel in hoc qd deus ordinauit: id est ut de euāgelio uiuerem⁹. o ¶ Sed facti sumus paruuli in medio vestrū. Humiliantes nos, & nec honorē debitū requirentes. p ¶ Tanq̄ si nutrix foueat filios suos. Humilians se in oīb⁹, paruulo se coæquans: ut illos ad maiora sua imitatione perducat. Nam & balbutit interdum lingua: & māducare fingit, & cū eis lente ambulare consueuit. q ¶ Ita desyderantes vos cupide, volebamus tradere vobis ꝛc. Sicut nutrix nō solū uerbū, sed etiā omnē sensum perfectionis suæ in paruulū transfundere cupit: ut ei cito possit æquari: ita nos oīa fecimus: p quæ ꝓficere poteratis. r ¶ Qm̄ charissimi nobis facti estis. Propter fidē & cōuersationē uestrā, quā superius memoraui mus. s ¶ Memores em̄ facti estis fratres laboꝛis nostri ꝛ fatigationis, nocte ꝛ die operantes. Laborē manuū nocte, & fatigationē uerbi die: cæterum semper operabar, q̄n docebant. t ¶ Ne quēq; vestrū grauaremus. Apud istos & Corinthios & Ephesios laborauit, quib⁹ occasionem auferre cupiebat, uel docendi, uel de se aliquid suspicandi.

G NAm & ipsi scitis fratres introitū nostrū ad uos: quia nō inanis fuit, sed ante passi multa, & contumelijs affecti: sicut scitis in Philippis, fiduciā habuimus in deo nostro loquī ad uos euangeliū dei in multa sollicitudine. Exhortatio em̄ nostra nō de errore, neq; de immūdicia, neq; in dolo, sed sicut probati sum⁹ a deo: ut crederet a nobis euangeliū, ita loquimur: non quasi hominib⁹ placētes, sed deō: qui probat corda nostra. Neq; em̄ aliq̄n fuim⁹ in sermone adulationis, sicut scitis, neq; in occasione auariciæ, deꝰ testis est, neq; quærentes ab hominibus gloriā, neq; a uobis, neq; ab alijs: cū possem⁹ uobis oneri esse, ut christi apli. Sed facti sumus paruuli in medio uestrum, tanq̄ si nutrix foueat filios suos: ita desyderātes uos cupide, uolebam⁹ tradere uobis: nō solū euāgeliū dei, sed etiā aias nostras: quoniā charissimi nobis facti estis. Memores em̄ facti estis fratres laboris nostri & fatigationis, nocte & die operātes, ne quem q̄q̄ uestrū grauaremus, prædicauimus in uobis euāgeliū dei. Vos testes estis & deus, q̄q̄ sanctē & iuste, & sine querela uobis qui credidistis, affuim⁹: sicut scitis qualiter unūquēq; uestrū tanq̄ pater filios suos depre cantes uos & cōsolantes, testificati sum⁹ ut ambularetis digne deo qui uocauit uos in suū regnū & gloriā. Ideō & nos gratias agim⁹ deo sine intermissione: qm̄ cū acce pissetis a nobis uerbū auditus dei: accepistis illud nō ut uerbū hominū, sed sicut est uere uerbū dei: qui operat in uobis qui credidistis. Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarū dei, quæ sunt in Iudæa in christo Iesu: quia eadē passi estis & uos a cōtribulib⁹ uestris, sicut & ipsi a iudæis: qui & dñm occiderūt Iesum & ꝓphetas: & nos persecuti sunt, & deo nō placēt: & oīb⁹ hominib⁹ aduersant, prohibētes nos gētibus loqui, ut salui fiant, ut impleant peccata sua semper. Peruenit enim ira dei super illos usq; in finē. Nos aūt fratres desolati a uobis ad tempus uinctis compassi estis, & rapinam bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis. g ¶ Quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a iudeis. De uobis plus miror, qui nec legis nec ꝓphetarū habuistis exempla. b ¶ Qui et dominū occiderunt Iesum et prophetas, et nos persecuti sunt ꝛc. Quid mirum si nos mali persequuntur: qui nec ipsi domino pepercerunt. i ¶ Et omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui vt salui fiant ꝛc. Non solum iudæos impediunt, sed etiam gētibus inuident, ad suorū cumulum peccatorū. k ¶ Peruenit enim ira dei super illos vsq; in finem. Siue quia prædico q̄ pœna captiui sunt: siue quia ablatus est non credentibus intellectus. l ¶ Vos autem fratres desolati a vobis ad tempus ꝛc. Sicut alibi ait: Et corpore absens, sed spiritu præsens. 1.Cor.5.a

H c ¶ Ideo et nos gras agimus deo ꝛc. Qꝛ primū de deo audistis, siue audieritis deum. d ¶ Accepistis illud nō vt verbū hoim ꝛc. Vt uerbum hominū accipit, qui contēnit: uos autem ita credidistis, ut ab ipso deo audire putaretis. e ¶ Qui operat in vobis q̄ credidistis. Verbo uel signis: siue uirtutes exercet. Credentes enim (ait Marcus) hæc signa sequentur. Mar.16.d f ¶ Vos enim imitatoꝛes facti estis fratres ecclesiarū dei ꝛc. Quibus dicitur: Nam & Abundantius 1.Reg.11.a

A a ¶ Abundantius festinauimus ꝛc. sed impediuit nos satanas. Tribulationibus persequentiū. b ¶ Quę est enim nostra spes, aut gaudiū, aut corona glorię ꝛc. Non immerito uos desyderamus, per quos lætitiæ gaudiū speramus, & gloriæ coronā. c ¶ Vos em̄ estis gloria nr̄a et gaudiū. Boni magistri, omnē spem, & gaudium, & gloriam solent collocare in profectu discipulorum. Ca. III

Propter qđ nō sustinentes amplꝰ. Ad uos neminē nostrū uenire. e ¶ Placuit nobis remanere athenis soli. Maluimus soli remanere, ꝯ nescire quid ageretis. f ¶ Et misimus Timotheū fratrē nostrū. Quærit̄ quō Timotheꝰ missus est: sed prius id dictū est. g ¶ Et adiutorē dei in euangelio christi. Adiutores ꝙ discipulis etiam uulgo dicunt̄. h ¶ Ad confirmandos uos et exhortandos ꝙ fide uestra. Pro hac causa duntaxat: quia perfecte credidistis. i ¶ Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. Non dico: ne omnes: sed ne uel aliquis moueatur. k ¶ Ipsi enim scitis ꝙ in hoc positi sumus. Non ergo mirari debetis, scientes nos aliter transire nō posse: *Matth.10.b dicente dño: Ecce ego mitto uos sicut oues in medio luporū. Et Ioh.16.g iterū: Ecce dixi uobis ut in me pacē habeatis: in hoc autē sæculo pressuram. l ¶ Nam et cum apud uos essemus, prędicebamus uobis passuros ꝛc. Ne uos ipsa nouitas deterreret, sed magis prophetia nostra confirmaret: sicut & dñs passurum se ante prædixit. m ¶ Propterea et ego ꝛc. ne forte tentauerit uos. Dicens: Ecce in qbꝰ putatis deū esse, qualia patiunt̄: & fidem uestram forsitan cōmoueret. n ¶ Is qui tētat. Sicut Iob a dño ꝓbat. o ¶ Et inanis fiat labor noster. Si aliquē scrupulū patiemini. Notādū doctrinā dici laborē. p ¶ Nunc aūt̄ ueniēte timotheo ad nos a uobis / et annunciante nobis fidē et charitatē uestrā ꝛc. Quia firmiter christo credentes, tenetis fidem: & nos solita dilectione diligitis. q ¶ Ideo consolati sumus fratres in uobis in omni necessitate ꝛ tribulatione nostra ꝛc. Omnē necessitatē & tribulationē nō sentimus, præ magnitudine gaudij status uestri. r ¶ Quia nunc uiuimus, si uos statis in dño. Etiā si occidamur, uiuimus: qa uita nostra in uestra firmitate cōsistit. s ¶ Quā em̄ gratiarū actionē possumus deo retribuere pro uobis ꝛc. C

a ad tēpus horæ, aspectu nō corde, abundantiūs festinauimus facię uestrā uidere cū multo desyderio. Quoniā
b uoluimus uenire ad uos: ego quidē Paulus & semel & iterū, sed impediuit nos satanas. Qūæ est enim nostra
c spes, aut gaudiū, aut corona gloriæ? Nonne uos, ante dñm nostrū Iesum christum in aduentu eius? Vōs em̄
d e f estis gloria nostra & gaudium. Ca. III Propter quod non sustinentes amplius placuit
nobis remanere Athenis soli: & misimus Ti-
g motheum fratrē nostrū & ministrum̄ dei in euangelio
h christi, ad cōfirmandos uos & exhortandos pro fide
i uestra: ut nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi
k l enim scitis ꝙ in hoc positi sumus. Nam & cū apud uos
essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulatio-
m nes: sicut & factū est, & scitis. Propterea & ego amplius
non sustinēs, misi ad cognoscendū fidē uestrā: ne forte
n o tentauerit uos is qui tentat, & inānis fiat labor noster.
p Nunc aūt̄ ueniente Timotheo ad nos a uobis, & annunciante nobis fidem & charitatē uestrā: & quia memoriam nostri habetis bonā, semper desyderātes nos
q uidere, sicut & nos quoq; & uos: ideō consolati sumus
r fratres in uobis in omni necessitate & tribulatione nostra per fidē uestrā: quōniā nunc uiuimus, si uos statis
s in dño. Quām em̄ gratiarū actionē possumus deo retribuere pro uobis in omni gaudio quo gaudem⁹ ꝓpter
t uos ante dñm deum nostrū: nocte ac die abundantius
v orantes, ut uideamus facię uestrā: & cōpleāmus ea quæ
x y desunt fidei uestræ. Ipse aūtem deus & pater noster &
z a dñs Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos. Vōs
b autē dominus multiplicet & abundare faciat charitatē uestrā in inuicē̄ & in omnes: quēmadmodū & nos in
c uobis ad confirmanda corda uestra sinē querelā in sanctitate ante deum & patrē nostrū in aduētu dñi nostri
d Iesu christi cū omnib⁹ sanctis eius: Amen. Ca. IIII
e DE cæterō ergo fratres rōgamus uos & obsecramus in dño Iesu: ut quemadmodū accepistis
a nobis, quō oporteat uos ambulare & placere deo: sic & ambuletis, ut abundetis magis. Scitis ēnim
quæ præcepta dederim uobis per dñm Iesum. Hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra: ut abstineatis uos a fornicatione:

Triplicē lætitiæ causam nobis uestra conuersatio præstat: quia & uos ꝓficitis: & dñs per uos benedicit̄: & alijs præbetis exēplū. t ¶ Nocte ac die abundantius orantes, vt videamus faciem vestrā. Ostēdit quantū alijs desyderandi sint fratribus, quos tantum ipse desyderat: Quis enim cum famam perit, uidere non cupiat̄? v ¶ Et cōpleamus ea quę desunt fidei vestrę. Si quid fides uestra minus habet doctrinæ. x ¶ Ipse aūt̄ deus ꝛc. dirigat viā ꝛc. Remotis diaboli scandalis, quib⁹ noster impeditur ad uos aduētus. y ¶ Vos autem dñs multiplicet et abundare faciat charitatē vestrā. Quia iam plena, & opere cōprobata est. z ¶ Inuicē̄ et in oēs. Vt nō solum christianos, sed etiā oīs sectæ homines: nō erroris, sed naturæ gratia diligatis: & eis in quo indiguerint, misericordiam quam illis in præsenti deus exhibet, non negetis. a ¶ Quemadmodū et nos in vobis ad cōfirmanda corda vestra. Fecit abundare, ut & uos aliorū corda firmetis. b ¶ Sine querela in sctitate añ deū ꝛc. Nō añ homines, sicut de Zacharia, Helisabet. Et per Esaiam: Et uos eritis mihi iusti, dicit dominus. Esa.43.b Ca. IIII

De cętero ģ fratres. Post laudem & cōsolationem, incipit exhortatio. d ¶ Rogamus vos ꝛc. quō oporteat vos ambulare et placere deo: sic et ambuletis ꝛc. Quib⁹ uia Christus est, dignis eo gressibus ambulate: quia cum ætate fides augeri debet & mores: sicut cum ætate carnis, & cibus crescit & studiū. e ¶ Scitis em̄ quę præcepta dederim vobis per dñm iesum: hęc est enim voluntas dei / sanctificatio vestra ꝛc. Sanctificatio ab omni incōtinentia reuocat christianū, cui incōtinenti non expedit sanctum

1 christi corpus

E) Christi corpus attingere: maxime cum Moyses iudæos sanctificare uolēs, ppʼm totū ab oñi fœmina se cōtinere præcepit, ut dei potiri præsentia mererenē. a ¶Vt sciat vnusquisq; vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore. Suū corpus unusquisq; castum seruādo sanctificet & honoret. Simul cōsyderandū: quia eis tanq; pfectis, nō sicut Corinthijs scribit infirmis. b ¶Non in passione desyderij, sicut et gentes quę ignorant deum. Ne nimiæ & immoderatæ libidini seruientes, similes gētibᵒ fiatis, quæ deū amatorem castitatis ignorāt. c ¶Et ne ḋs supergrediaťˉ neq; circumueniat in negocio fratrē suum. Ne quis post deuotam continentiā & consensum, fratri suo aliquam circumuentionē ui circumferre nitaťˉ: siue in quolibet negocio, ne quis alterum fraudet. d ¶Qñ vindex est dñs de his oñibus ⁊c. Non solum de fornicatione & publica turpitudine, sed etiā dē transgressione propositi. Quisquis em̄ cōtinentiā deo uouerit, fecit sibi illicitum qđ licebat. e ¶Non em̄ vocauit nos deus in immundicia. Quæ corpus Christi audenter non permittit accipi. f ¶Sed in sanctificationē. Vt exemplo Christi uiuatis. Qui em̄ habē spem hanc in eum, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. g ¶Itaq; q̄ hęc spernit: non hominem spernit, sed deum ⁊c. Non me, sed eum qui in me loquiť christum: cuiᵒ spiritui iniuriā facit omnis qui non sancte uersatur.

F) nicatione & publica turpitudine, sed etiā dē transgressione propositi. Quisquis em̄ cōtinentiā deo uouerit, fecit sibi illicitum qđ licebat. e ¶Non em̄ vocauit nos deus in immundicia. Quæ corpus Christi audenter non permittit accipi. f ¶Sed in sanctificationē. Vt exemplo Christi uiuatis. Qui em̄ habē spem hanc in eum, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. g ¶Itaq; q̄ hęc spernit: non hominem spernit, sed deum ⁊c. Non me, sed eum qui in me loquiť christum: cuiᵒ spiritui iniuriā facit omnis qui non sancte uersatur.

a uos a fornicatione ut sciāt unusquisq; uestrū uas suum
b possidere in sanctificatione & honore: nōn in passione
c desyderij, sicut & gētes quæ ignorant deum. Et nē quis
supergrediaťˉ neq; circumueniat in negocio fratrē suū:
d quōniam uindex est dñs de his omnibᵒ, sicut prædixi-
e mus uobis & testificati sumus. Non ēnim uocauit nos
f deus in immūdicia, sed in sanctificatiōnē. Itāq; qui hæc
g spernit: non hominē spernit, sed deum: qui etiam dedit
h spiritū suū sanctū in nobis. De charitāte autē fraterni-
i tatis nō necesse habuimᵒ scribere uobis. Ipsi ēnim uos
a deo didicistis, ut diligatis inuicē. Etem̄ illud facitis in
k omnes fratres in uniuersa Macedonia. Rogāmus autē
l uos fratres, ut abundetis magis & operā detis ut quieti
sitis: & ut uestrū negociū agatis, & operemini manibus
m uestris: sicut præcepimᵒ uobis, ut & hōneste ambuletis
ad eos qui foris sunt: & nullius aliquid desyderetis. No
n lumᵗis autem uos ignorare fratres de dormientibus: ut
o nōn cōtristemini sicut & cæteri qui spem nō habent. Si
p enim crēdimus q̄ Iesus mortuus est & resurrexit: ita
q deus eos qui dormierūt per Iesum adducet cū eo. Hoc
r em̄ uobis dicimus in uerbo dñi: quiā nos qui uiuimus,
s qui relidui sumus in aduentu dñi: nō præueniēmus eos
t qui dormierunt. Quōniam ipse dñs in iussu & in uoce
v archangeli & in tubā dei descendet de cœlo: & mortui
x qui in christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui uiuimus qui relinquimur, simul rapiemur cū illis in nubi-
y bus obuiā christo in aera: & sic semper cū dño erimus.
z Itāq; consolamini inuicem in uerbis istis. Ca. V
a De tēporibᵒ autē & momētis fratres nō indige
b tis ut scribamᵒ uobis. Ipsi em̄ diligenter scitis:
c quiā dies dñi sicut fur in nocte ita ueniet. Cū
d em̄ dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eis super-
e ueniet interitus: sicut dolor in utero habētis, & nō effu-
f gient. Vos autē fratres non estis in tenebris: ut uos dies
illetanq;

G) buletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desyderetis. Ne uos ipsi denotent, qui præstare uidentur. n ¶Nolumus autē vos ignorare fratres de dormientibus. Dormit em̄, quē certū est surrecturū: sicut dictum est in euāgelio de Laçaro. o ¶Vt non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent. Aliter debet flere qui peregre pergit, aliter ille qui moritur. p ¶Si enim credimus q̄ iesus mortuus est et resurrexit. Si ea credimus quæ non uidemus: & per eius resurrectionem certi sumus nos ueniam consecutos: cur illud similiter nō credamus, quod gentes qui uidentu deo non credunt?

H) q ¶Ita et deus eos qui dormierunt per iesum, adducet cum eo. Qui caput suscitauit, etiā cætera membra suscitaturū se promittit. r ¶Hoc em̄ vobis dicimus in verbo domini. Ex euangelij sententia. s ¶Quia nos qui viuimus, qui residui sumᵒ in aduētu domini. Semper Apostolus diem domini fecit habere suspectū, quasi eos in corpore inueniret. t ¶Non pręuenīemus eos qui dormierunt. Tam uelox erit eorū resurrectio, q̄ nostra assumptio. v ¶Quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli. Terrorem illius diei monstrat, quo omnis potestas cœli, & elementa mouenda sunt: ut nos sciamus quali cōscientia diem domini expectemus. x ¶Et in tuba dei descendet de cęlo. Si ad hominis tubam terra uidetur permoueri, quanto magis ad dei: sicut Elias quoq; terribilē 4. Reg. 2.

b ¶De charitate autē fraternitatis nō necesse habuimus scribere vobis. Videte q̄ perfecti erant qui de tanto & tam necessario præcepto, nō indigebāt admoneri. i ¶Ipsi enim vos a deo didicistis, vt diligatis inuicē
Ioh. 13. d ⁊c. A christo, qui dixit: Mandatū nouum do uobis. Hoc nouum est, ut pro alterutro moriamur: quia hoc uetus, non suū erat testamentum. k ¶Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis et operā detis. Hoc est, ut iam ignotos quoq; diligatis. l ¶Vt quieti sitis: et vt vestrū negocium agatis, et operemini manibus vestris ⁊c. Quidam inquiete per diuersorum discurrebant domus: aliqua etiam ad religionis opprobrium postulantes ab infidelibus: quamq; ad eos in secunda plenius exequitur. Vnde magis uult eos uel proprij negocij cura uel labore manuum occupari, q̄ ociositatis detrimentum, & inquietudinis habere peccatum. m ¶Vt et honeste ambulemus ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desyderemus. n ¶Nolumus autē vos ignorare fratres de dormientibus. Dormit em̄, quē certū est surrecturū: sicut dictum est in euāgelio de Laçaro. o ¶Vt non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent. Aliter debet flere qui peregre pergit, aliter ille qui moritur. p ¶Si enim credimus q̄ iesus mortuus est et resurrexit. Si ea credimus quæ non uidemus: & per eius resurrectionem certi sumus nos ueniam consecutos: cur illud similiter nō credamus, quod gentes qui uidentu deo non credunt?

q ¶Ita et deus eos qui dormierunt per iesum, adducet cum eo. Qui caput suscitauit, etiā cætera membra suscitaturū se promittit. r ¶Hoc em̄ vobis dicimus in verbo domini. Ex euangelij sententia. s ¶Quia nos qui viuimus, qui residui sumᵒ in aduētu domini. Semper Apostolus diem domini fecit habere suspectū, quasi eos in corpore inueniret. t ¶Non pręuenīemus eos qui dormierunt. Tam uelox erit eorū resurrectio, q̄ nostra assumptio. v ¶Quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli. Terrorem illius diei monstrat, quo omnis potestas cœli, & elementa mouenda sunt: ut nos sciamus quali cōscientia diem domini expectemus. x ¶Et in tuba dei descendet de cęlo. Si ad hominis tubam terra uidetur permoueri, quanto magis ad dei: sicut Elias quoq; terribilē 4. Reg. 2.

in monte domini uidit aduentum. y ¶Et mortui qui in christo sunt, resurgent primi ⁊c. Qui in Christo mortui fuerint, resurgēt primo: & qui uiui inuenti fuerint sancti, cum ipsis pariter rapientur: qui non iudicabuntur, sed potius iudicabunt. z ¶Et sic semper cum dño erimus. In eadē gloria æternitatis. a ¶Itaq; cōsolamini inuicē in verbis istis. Notandū q̄ lætis hoc præcipit, ut alterutrū se doctrinis instruant. Ca. V
De tēporibᵒ autē ⁊c. Ipsi em̄ diligēter scitis. Euidentissima euāgelij lectiōe edocti. c ¶Quia dies dñi sicut fur in nocte ita veniet. Qñ oēs sciet dormire securos. d ¶Cum em̄ dixerint: pax et securitas ⁊c. Tunc maxime timenda est pœna, quam nunc non expectant. e ¶Sicut dolor in vtero habētis, et nō effugient. Sicut mulier ueniente partu, dolores nō effugit. f ¶Vos autē fratres nō estis

A tres nō estis in tenebris: vt vos dies ille tanq̄ fur cōprehendat. Nō estis adeo ignorātes, ut nesciatis uos semp paratos esse debere. a ¶Omēs enī vos filij lucis estis et filij dei. Scientiæ ueritatis. b ¶Non sumus noctis neq̄ tenebrarum. Quia sicut tenebræ, ita & ignorantia, dat fiduciam delinquēdi. c ¶Igit non dormiamus sicut et cęteri. Qui sic dormierunt, etiam obliti sunt sui. d ¶Sed vigilemus et sobrij simus. Attēdite uobis, ne grauentur corda uestra in crapula & in ebrietate, & curis huius uitæ: ergo & curæ inebriant mentem. e ¶Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Ideo ociosi & ebrij sunt, quia in tenebris sunt. f ¶Nos autem qui diei sumus, sobrij simus. Nos qui diem Christum habemus, nec ociosi, nec ebrij esse debemus.
g ¶Induti loricam fidei et charitatis ꝛc. Fide & charitate, & iusticia omnia cōstant, B quas & loricæ alibi cō parauit. h ¶Quoniam non posuit nos deus in iram ꝛc. In ira sunt positi: quia iam iudicati sunt.
i ¶Qui mortuus est pro nobis. Vt nos nō moreremur. k ¶Vt siue vigilem⁹, siue dormiamus, simul cū illo viuamus. Vt siue in corpe, siue extra corpus inueniamur, semper cum ipso uiuamus. l ¶Propter quod consolamini inuicem et ędificate alterutrum, sicut et facitis. Notandum quia hoc laicis præcipit: quos etiā monet, ut studeāt exhibere officia charitatis. m ¶Rogamus autem vos fratres vt noueritis eos qui laborant inter vos. Vt intelligatis laborem eorum. n ¶Et præsunt vobis in domino, et monent vos. Exemplo iusticiæ, nō potestate terrena: sicut ait Petrus. o ¶Vt habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorū: et pacē habete cum eis. Presbyteri qui laborant in uerbo, dupliciter honorandi sunt: id est charitatis obsequio, & ordinis dignitate. p ¶Rogamus autem vos fratres: corripite inquietos: cōsolamini pusillanimes. Pro diuersitate morborū, diuersitas adhibenda est medicinæ. Illi corripiendi, ne pereant: isti consolandi sunt, ne deficiant. q ¶Suscipite infirmos. Sustinete nuper credentes, qui nondum sunt cōfirmati. r ¶Patientes estote ad omnes. Etiam ad correptos: quia impatiens non corrigitur, sed irritatur. s ¶Videte ne quis malum pro malo alicui reddat. Omni diligentia caue, ne cui infirmiora ut ignarus, uel uicem mali reddas: quia ultro aliquem id facere non credo. Omnis enim qui iniuriam facit, male facit: & qui uicem iniuriæ reddit, iniuriam facit, & male facit: quia ut superius dictum est: omnis qui facit iniuriam, male facit. t ¶Sed semper quod bonum est, sectamini in inuicem, et in omnes. Non solum in uos christianos, sed etiam in omnes homines. C

a ille tanq̄ fur comprehendat. Omnes enim uos filij lu-
b cis estis & filij dei. Non sumus noctis neq̄ tenebrarū.
c d Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed uigilemus &
e sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: &
f qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos autem qui diei su-
g mus, sobrij simus: induti loricam fidei, & charitatis, &
h galeam spem salutis: quoniam non posuit nos deus in
i ram, sed in acquisitionē salutis per dominum nostrū
k Iesum christum, qui mortuus est pro nobis: ut siue uigi
l lemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus. Pro-
m pter quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrū,
n sicut & facitis. Rogamus autem uos fratres ut noueri-
o tis eos qui laborant inter uos, & præsunt uobis in do-
mino: & monent uos ut habeatis illos abundantius in
charitate propter opus illorum, & pacem habete cum
p eis. Rogamus autē uos fratres, corripite inquietos, con-
q r solamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes esto-
s te ad omnes. Videte ne quis malum p malo alicui red
t dat: sed semper quod bonum est, sectamini in inuicem
v x y & in omnes. Semper gaudete, sine intermissione orate,
z in omnibus gratias agite. Hæc est enim uoluntas dei
a in Christo Iesu in omnibus uobis. Spiritum nolite ex-
b tinguere, prophetias nolite spernere. Omnia autē pro-
bate: quod bonum est, tenete: ab omni specie mala ab-
c d stinete uos. Ipse autem deus pacis sanctificet uos per
e f omnia: ut integer spiritus uester, & anima & corpus, sine
querela in aduentu domini nostri Iesu christi seruetur.
g g Fidelis est qui uocauit uos, qui etiā faciet. Fratres orate
p nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Ad-
i iuro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omni-
k bus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu christi
uobiscum: Amen.

v ¶Semper gaudete. In conscientiæ puritate. x ¶Sine intermissione orate. Si iugiter nō potes lingua, saltē corde: sicut Moysi tacenti dicitur: Quid clamas ad me? Exo.14.d
Siue omnis actus uester talis sit, ut p uobis semper deum oret.
y ¶In omnibus gratias agite. In omnib⁹ quæ acciderint, sicut Iob: siue in omni conuersatione uestra, domino gratiæ referantur. z ¶Hęc est enim voluntas dei in christo iesu in oīnibus vobis. Sicut in Christo per omnia impleta est, ita & in uobis omnibus impleatur. a ¶Spiritum nolite extingue-
re. Spiritum exhortationis, quæstionibus nolite extinguere. Si- D
ue spiritum p gratia linguarū posuit: sicut ait: Si orauero lingua, 1.Cor.14.e
spiritus meus orat: quō etiam ad Corinthios dicit: Et loqui linguis nolite prohi- 1.Cor.14.g
bere, ita & hic spiritū nō extinguendū esse testatur. b ¶Prophetias nolite spernere ꝛc. Siue futura prædicentes, siue præterita disserētes: tantum, ut probetis, si legi nō sunt cōtraria quæ dicuntur: si quid tale fuerit, refutate.
c ¶Ipse autem deus pacis. Qui omnia sustinet, etiam blasphemantes. d ¶Sancti
ficet vos per omnia. Siue gratia, siue doctrina. e ¶Vt integer spiritus vester et anima et corpus. Gratia spiritus q̄uis in se semp integra sit: nō tamē in nobis integra, nisi ab integris habeatur. f ¶Sine querela in aduentu domini nostri iesu christi seruetur. Vsq̄ in diem iudicij: quia nō sunt tantum initia laudanda, sed finis. g ¶Fidelis est qui vocauit vos. Qui dixit: Venite ad me omnes qui la- Matth.11.d
boratis & onerati estis, & ego uos requiescere faciam.
b ¶Qui etiam faciet ꝛc. Quod promisit. i ¶Adiuro vos per dominum, vt legatur epistola hęc omnibus sanctis fratribus. Adiurare permittitur, non iurare. k ¶Gratia domini nostri iesu christi vobiscum: amen. Gratia cum omnibus perseueret.

Commentariorum in epistolam primam
ad Thessalonicenses finis.

E

COMMENTARIA IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES. Ca. I

Paulus et siluanus et timotheus/ecclesię Thessalonicensium in deo patre nostro et domino ihesu christo. ¶ Qui sibi talē ecclesiā conquæsiuit. b ¶ Qm̄ supercrescit fides vestra, Ideo laus augeē. c ¶ Et abundat charitas vniuscuiusq; vestrū in inuicē: ita vt et nosipsi in vobis gloziemur in ecclesijs dei. Intantū profitemur: ut nō solum alij uos inferiores quiq; collaudent, sed etiam nosipsi uos præferamus, omnib⁹ imitandos. d ¶ Pro patientia vestra et fide/ et in omnibus persecutionibus vestris et tribulationibus /quas sustinetis. Nisi futura crederetis, ista minime sufferre uelletis. e ¶ In exēplum iusti iudicij dei. Vt exēplū detis, iustum dei iudicium expectādi: quē ita creditis esse uenturum. f ¶ Vt digni habeamini in regno dei: pro quo et patimini. Hi digni sunt regno dei, qui gloriam ei tribuerunt: scientes nullam passionem esse condignam. g ¶ Si tamē iustum est apud deum retribuere tribulatio/nem his qui vos tribulant. Hic, si tamen, confirmantis sermo est, nō dubitantis: quasi dicat: si tamē foris potest iudicare iusticia: qđ iustum est: nam sicut indubitanter p nomine domini patientibus requiem: ita & incunctanter tribulationem his qui eos tribulant repromisit. h ¶ Et vobis qui tribulamini/requiem nobiscum. Quia nobis compatimini. i ¶ In reuelationem domini ihesu de cęlo cum angelis virtutis eius. Qui uenient uindicare. k ¶ In flamma ignis vltionis vindictam. Si potuit flamma, dei imperio tres pueros omnino non tangere: quare non eadem potētia alijs seuior, alijs mitior esse credatur? Hoc contra eos propterea quod pœnam conscientiæ somniarunt: quia hoc illis impossibile uidebatur. l ¶ His qui nō nouerunt deum: et qui non obediunt euāgelio domini nostri ihesu christi. Non solum qui non nouerunt, sed etiam qui non obaudiunt euangelij disciplinis. m ¶ Qui pœnas dabunt in interitu ęternas. Pœnas in eo qui patitur, non potest dici.

F

n ¶ A facie domini/et a gloria virtutis eius. A iusti conspectu, sententiam damnationis accipiant. o ¶ Cum venerit glorificari in sanctis suis. Ipse in suis gloriandus est membris quæ solis splendore fulgebunt. p ¶ Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt. Mirabuntur impij, & irrisores humilitatis, in subitatione salutis insperatæ iustorum. q ¶ Quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. Quia multi in die illo, nostro testimonio credidistis. r ¶ In quo etiam oramus semper p vobis/ vt dignet vos sua vocatione deus noster. Vt digni inueniamini ad id quod uocati estis: quia priores inuitati, nō erant digni. s ¶ Et impleat omnē voluntatem bonitatis suę: et opus fidei in virtute. Adiutoriæ gratiæ, & consolatione scientiæ uirtutum, quæ opus sunt fidei. t ¶ Vt clarificetur nomen domini nostri ihesu christi in vobis/ et vos in illo. Et ut christi nomen in uestris actib⁹ clarum sit: & uos in eius signis & uirtutibus glorioſi. v ¶ Secundum gratiam dei nostri et domini ihesu christi. Expetita a nobis quod possumus: ut quod non possumus, largiatur.

G

Ca. II

ROgamus autem vos fratres per aduentum domini nostri ihesu christi. Quo uobis carius nihil esse sum certus. y ¶ Et nostrę congregationis in ipsum. Quādo ad quatuor uentos cœli congregabunt electi, ut ubi fuerit corp⁹, illic concurrent & aquilæ. Matth.24.c z ¶ Vt nō cito moueamini a vro sensu / neq; terreamini. Perfacilis est qui de domini aduentu contra euangelicam sententiā com/

H

Paulus et siluan⁹ et timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu christo. Gratias agere debem⁹ semper deo ,p uobis fratres, ita ut dignū est: quōniā supercrescit fides uestra: & abundat charitās uniuscuiusq; uestrum in inuicem: ita ut & nosipsi in uobis gloriemur in ecclesijs dei prō patiētia uestra & fide: & in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus, quas sustinetis in exēmplum iusti iudicij dei: ut digni habeāmini in regno dei, ,p quo & patimini. Si tāmē iustum est apud deum retribuere tribulationē his qui uos tribulant: & uobis qui tribulamini, requiem nobiscum in rēuelatione domini Iesu de cœlo cum angelis uirtutis eius in flammā ignis, dantis uindictam his qui non nouerunt deum: & qui non obediunt euangelio domini nostri Iesu christi. Qui pœnas dabunt in interitu æternas ā facie domini, & a gloria uirtutis eius, cum uēnerit glorificari in sanctis suis: & ādmirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quiā creditum est testimonium nostrum super uos in die illo. In quō etiam oramus semper pro uobis, ut dignetur uos sua uocatione deus noster: & impleāt omnem uoluntatem bonitatis suæ, & opus fidei in uirtute: ut clarificet nōmē domini nostri Iesu christi in uobis, & uos in illo secundum gratiam dei nostri & domini Iesu christi.

Ca. II

ROgamus autem uos fratres per aduentū dñi nostri Iesu christi & nostræ congregationis in ipsum: ut non citō moueamini a uestro sensu, neq; terreamini, neq; per spiritū, neq; per sermonē, neq; per epistolam tanq; ,p nos missam, quasi instet dies domini. Ne quis uos seducat ullo modo. Quōniam nisi uenerit discessio primum:

mouetur. a ¶ Neq; per spiritum/neq; per sermonem. Ne signa uos terreant quasi per spiritū facta: quia & hoc saluator ante præmonuit: nec sermo dialecticæ uos seducat. b ¶ Neq; per epistolam. Neq; per nos poterant, & hoc diabolica excogitare uersutia, sicut in multis apocryphis apparet, quæ ad fidem perfidiæ faciendam, apostolorū nomine intitulātur. c ¶ Quasi instet dies domini. Ne quis vos seducat vllo modo. Dicentes hic christus, ecce illic. Matth.24.c d ¶ Quoniam nisi venerit discessio primū. Nisi antichristus uenerit, non uenier christus. Quod autem discessionē hic dicit: alibi refugam appellauit. In latinis exemplaribus utrumq; ita intelligendum est, quod nisi uenerit refuga ueritatis, siue sui principatus desertor, siue discessio gentiliū a regno Rhomano, sicut in Daniele per bestiæ

A per bestiæ imaginem dicit. a ¶ Et reuelatus fuerit homo peccati. Diabolus scilicet. b ¶ Filius perditionis. Quia eum quasi sibi natum, seruitio possidebit: qui secundum Esaiam conturbare dicitur gentes. c ¶ Qui aduersatur et extollitur supra omne quod dicitur deus ꝛc. Supra omnē potentiam & æterni/tatem se iactabit: ut sa cramēta culturæ, cor/rigere uel augere se di cat: & templum hieru salem reficere tenta/bit: omnesq; legis ce/rimonias restaurare: tantū ut ueritatis chri sti euāgelium soluat: quæ res iudæos eum pro Christo suscipere suadebit, in suo non dei nōie uenientem. d ¶ Non retinetis / q̄ cū adhuc essem apud uos / hęc dicebam vo/bis: et nunc quid de/tineat scitis. Hoc est, quæ mora est, ut non ueniat. e ¶ Vt reuelet in suo tempore. Q̄ tempus nondū adue nit. f ¶ Nam myste/rium iam operatur ini/quitatis tm̄. In his qui B falsis doctrinis eius, præuium faciūt iter: 1. Ioh. 4. a quos beatus Iohan/nes, in mūdum dicit exisse. g ¶ Vt qui te/net nunc teneat / donec de medio fiat: et tunc reuelabit ille iniquus. Donec regnum q̄ nunc tenet, de medio auferat, priusq; Anti/christus reueletur. h ¶ Quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Cœlesti impe rio uel solo. i ¶ Et destruet illustratiōe ad uentus sui. Quia si/cut fulgur ubiq; co/ruscabit in mundo, so lutis commotisq; ele/mentis per ignem. k ¶ Eum cuius est ad/uentus scōm operatio/nem satanę in omni vir tute et signis et prodi/gijs ꝛc. Sicut ante præ dixit: dabunt signa, ut seducant, si fieri po test etiam electos per phantasiam simula/tionemq; uirtutum: sicut Iamnes & Mam bre coram Pharaone fecerunt. l ¶ Eo q̄ veritatem cha ritatis non receperunt vt salui fierent: ideo mittet illis deus operationem erroris / vt credant mendacio. Permittit ueni/re: nam si deus mittit, non est operatio satanæ. m ¶ Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati / sed consense/runt iniquitati. Non se, ppter incarnationis christi obscuri tatem excusent, diuinis non credidisse uirtutibus: cū ho/mini crediderint, diabolica arte fallente. n ¶ Nos autē debemus gratias agere deo semper pro vobis fratres dile/cti a deo. Quia charitatē recepimus ueritatis: & propter hoc nos diligit deus. o ¶ Quod elegerit nos deus pri/mitias in salutē in sanctificatione spiritus et in fide veritatis. Videns paratos ad credendum, sicut & alibi, recumbēti uiro Macedone reuelatum est. p ¶ In qua et vocauit vos per euangeliū no/strum in acquisitionem glorię domini nostri ie su christi. Ad hoc uo/cati sumus, ut christi gloriam acquiram⁹: 1. Ioh. 3. a Scimus enim quoniā cum apparuerit, simi/les ei erimus. q ¶ Itaq; fratres sta/te. In fide ueritatis im mobiles. r ¶ Et te/nete traditiones quas didicistis / siue per ser/monem / siue per epi/stolam nostrā. Quan/do sua uult teneri, nō uult extranea super/addi. Apostolica autē traditio est, quæ in to/to mundo prædicat: ut baptismi sacramen ta. s ¶ Ipse autem dominus noster iesus christus / et deus et pa/ter noster qui dilexit nos. Etiā si non meriti fuim⁹. Contra Arriū D facit, qui ideo maiorē patrem putat: quia prior soleat nomiari. t ¶ Et dedit consola/tionem ęternā / et spem bonam in gratia. Pro/missionem, siue spiri/tum consolatorē, qui græce paracletus ap/pellatur. Potest esse & spes mala in gratia. v ¶ Exhortet corda vestra ꝛ cōfirmet. Vir/tutib⁹ & reuelatione. x ¶ In omni ope ꝛ ser mone bono. Pri⁹ opę & postea sermone.

a primum: & rēuelatus fuerit homo peccati filius perdi-
b tionis: qui aduersatur & extollitur supra omne quod
c dicitur deus, aut qđ colitur: ita ut in templo dei sedeat,
d ostendens se tanq̄ sit deus: nōn retinetis quod cum ad/
huc essem apud uos, hæc dicebam uobis. Et nunc quid
e f detineat scitis, ut rēueletur in suo tempore. Nām myste
g rium iam operatur iniquitatis: tantū, ut qui tenet nunc
teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille ini-
h quus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Et
i k destruet illustratione aduentus sui eum cuius est aduen
tus secundum operationem satanæ in omni uirtute &
signis & prodigijs mendacibus: & in omni seductione
l iniquitatis, his qui pereunt: eō quod ueritatis charita-
tem non receperūt ut salui fierent. Ideo mittet illis deus
m operationem erroris, ut credant mendacia: ut iudicēn-
tur omnes qui non crediderūt ueritati, sed consenserūt
n iniquitati. Nos autem debemus gratias agere deo sem
o per pro uobis fratres dilecti a deo, quōd elegerit nos
deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus &
p in fide ueritatis: in quā & uocauit uos per euangelium
nostrum in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu
q r christi. Itaq; fratres state & tenete traditiones quas di-
didicistis, siue per sermonē, siue per epistolam nostram.
s Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & deus &
t pater noster qui dilexit nos, & dedit cōsolationē æter-
v nam, & spem bonam in gratia, exhortet corda uestra,
x & cōfirmet in omni opere & sermone bono. Ca. III

y z a DE cætero fratres orate pro nobis: ut sermo dei
currat & clarificetur, sicut & apud uos: & ut li-
beremur ab importunis & malis hominibus.
b Non enim omnium est fides. Fidelis autem deus est
c d qui cōfirmabit uos & custodiet a malo. Confidimus
autem de uobis fratres in domino: quoniam quæcunq;
præcipimus, & facitis & facietis. Dominus autem diri-
gat corda uestra in charitate dei & patiētia christi. De-
e nunciamus autem uobis fratres in nomine domini no
stri Iesu Christi: ut subtrahatis uos ab omni fratre am-
bulante inordinate, & non scm traditionē quā acce-
perunt a nobis.

Ca. III DE cętero fratres orate pro nobis. Dat humilitatis exemplum, & occasio nem charitatis: ut p alterutro audaci⁹ ex/oremus. Simul notan dum in quibus cau/sis orare poscat Apo/stolus. z ¶ Vt sermo dei currat et clarificet / sicut ꝛ apud vos. Cur/rat affluentia, magnificet auditorū profectu. a ¶ Et vt liberemur ab importunis ꝛ malis hominibus: nō em̄ omniū est fides. Non omnes credunt, ideo cōtradicūt. b ¶ Fi/delis autē deus est. Quia nō relinquit, nisi relinquētes se. c ¶ Qui cōfirmabit vos et custodiet a malo. In fide per do ctrinā & gratiā. d ¶ Confidimus autē de vobis fratres in dño ꝛc. Reuelando quāta sint, quæ amoris sui causa cer/tumelias patiētibus promisit. e ¶ Denunciamus autem vobis fratres in nomine domini ꝛc. Quia in prima lenius

E cõmonuimus: & emendare se noluerunt. Vel hoc modo, qđ sancti se ab eis seperant, erubescant. Huiꝰ plane loci authoritate subtrahendũ est ab omni christiano, qui nõ scđm Apostoli incedit præcepta. a ¶ Ipsi enim scitis quemadmodũ oporteat imitari nos ꝛc. Qui sumus forma credentiũ. b ¶ Non quasi nõ habuerimus ptãtem. Quia dignꝰ est operariꝰ mercede sua. c ¶ Sed vt nosmetipsos formã daremus vobis ad imitandum nos. Ne cui occasionẽ auariciæ, quæ fons est inquietudinis præberemus. d ¶ Nam et cum essemus apud vos, hęc denunciabamus vobis. Quia præuidebamꝰ aliquos tales esse futuros. e ¶ Quoniam si quis non vult operari. Aut sedeant quieti, aut si ueri sunt apostoli, nõ sequantur: si nõ auariciæ, sed dei causa ambulare se dicũt. f ¶ Nec manducet. Hæc sit inquietudinis non solum pœna, sed etiam emendatio. g ¶ Audiuimus enim inter vos q̃sdã ambulare inquiete ꝛc. Reddit superioris sententiæ causas, ad quos legitime debeat pertinere: scilicet ad inquiete ambulantes, nõ ad quiete sedẽtes. b ¶ Sed curiose agentes. Inquirẽtes quid in unaquaq; ciuitate uel ꝓuincia geratur, & domo. i ¶ His autẽ q̃ eiusmodi sunt ꝛc. Non ipsos post alterã correctionẽ desinit cõmonere. k ¶ Vt cũ silentio operãtes, suum panẽ manducẽt. Non cũ inquietudine alienũ. l ¶ Vos autẽ fratres nolite deficere benefacientes. Non omnibus, sed talibus dari prohibeo: ne putetis me boni operis cõsuetudinem amputare. m ¶ Si quis non obedierit ꝟbo nr̃o ꝛc. Si quis tertio noluerit emẽdari. n ¶ Vt confundat. Nõ ut penitꝰ abscindatur. o ¶ Et nolite q̃si inimicũ existimare, sed corripite vt fratrẽ. Corrigite, ut emẽdet: & nolite abscindere, ut desperet. Eger curãdus est, nõ necandus: ne in apostasiam inquietudo uertatur. p ¶ Ipse autem deus pacis ꝛc. His ꝟbis omẽs epłas subscribebat: excepta Galatarũ, quã ex integro, manu ꝓpria perscripsit: ut post eam nec sibi, nec angelo crederetur.

Commentariorũ in scđam epłam ad Thessalonicenses finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEVM

Paulus apostolus iesu christi. Ca. I

Authoritas & nominis & officij prænotat, ꝓpter eos quibꝰ erat respõsurꝰ. b ¶ Scõm imperiũ dei saluatoris nostri ꝛc. Non secundum meam præsumptionem: simul & patris & filij unũ imperium demonstrat. c ¶ Timotheo dilecto filio in fide. In fide filio, non in carne. d ¶ Gratia et misericordia ꝛc. Gratis misericordiam consecuti, recõciliati sumꝰ deo. e ¶ Sicut rogaui te vt remaneres epheſi ꝛc. Quibꝰ in actibꝰ prædixerat intraturos lupos, qui gregi nõ parcerent. f ¶ Nec intenderent fabulis. Quas Deuteroseis appellant. Vnde in Mar.7.a euãgelio, docẽtes doctrinas hominũ condemnantur. g ¶ Et genealogĩs interminatis. Generationibus antiquorũ: in quibꝰ sibi summã scientiã uendicant, si omnes ab initio generationes enumerẽt. b ¶ Quę quęstiones ꝓstant magis q̃ ędificationẽ dei ꝛc. Tam ueteres cõtrarietates, q̃ generationũ sollicitudines supfluas. i ¶ Finis aũt ꝓcepti est charitas de corde puro. Charitas dei & proximi, in qua tota lex pendet & prophetæ: hæc si de corde puro sit, difficile delinquere poterimꝰ; k ¶ Et cõscięntia bona. Vt cõscientia tua testimoniũ perhibeat ueritati. l ¶ Et fide non ficta. Fides enim ficta est quæ solo ore promittit, & actu negat. m ¶ A quibus quidã aberrãtes cõuersi sunt in vaniloquiũ ꝛc. Infinitæ stulticiæ est: non intellecta, de magis non intellectis uelle firmare. n ¶ Scimꝰ autẽ quia bona est lex. Vt a deo ꝓmulgata ẽ, pro qualitate tẽporis: sicut alibi lex sancta est appellata.

Paulus apostolus iesu Christi scđm impĕrium dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ: Timotheo dilecto filio in fide, grãtia & misericordia, & pax a deo patre & christo Iesu domino nostro. Sicut rogaui te ut remaneres Epheſi, cum irem in Macedoniam: ut denunciares quibusdam, ne aliter docerent, nęq; intenderent fabulis & gĕnealogĩs interminatis: quæ quæstiones præstant magis q̃ ædificationem dei, quæ est in fide. Finis aũtem præcepti est charitas de corde puro & cõnscientia bona, & fide nõn ficta. A quĩbus quidam aberrantes conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores: non intelligentes, neq; quæ loquunt̃, neq; de quibus affirmant. Scimũs autẽ quia

A

est appellata. a ¶Si quis ea legitime vtatur. Si quis sciat quibus, quare, ꝙdiu habenda sit data. b ¶Sciētes hoc q; lex iusto nō est posita. Ergo christianis nō opus est, qui sunt iustificati per christum: qui didicerūt etiam occasiones fugere delictorū: nam ut quid dicitur: Non occides, quibus iraſci nō permittit? c ¶Sed iniustis et non subditis: impijs et pctōrib⁹ ⁊c. Illis omnib⁹ data est: quos abiectis crimi/nibus nitiē reuocare. d ¶Et si quid aliud sanę doctrinę ⁊c. Sunt ergo doctrinæ nō sanæ: cōtra ꝙs etiā data lex est, quæ cōtrariæ sunt cœlestibus institutis. Quid ergo ibi quærūt, qđ hic nō habentes simul & legem euangelijs cōcordare demōstrat. e ¶Glorię beati dei. Per quā glorificatur deus.

f ¶Quod creditū est mihi. Ne dicerent aduersarij: quis erat ille, cui euangeliū crederetur, ait. g ¶Grās ago ei q̄ me cōfortauit in christo iesu ⁊c. Cū essem inutilis & infirmus. h ¶Quia fidelem me existimauit ⁊c. Iustus in primordio accusator sui est: ut statim cū cœperit, adu ersarius cōfundat. i ¶Sed miscōiam dei cōsecutus sum: q; ignorans feci. Leuius esse peccatū ignorātiæ demonstrat. k ¶In incredulitate. Quia nō credēs, intelligere nō ualebam. l ¶Superabundauit autē grā ⁊c. Vbi autem iniquitas abundauerat: statim ut credidi, amplius cœpi diligere christū: qui mihi magna peccata dimisit. m ¶Fidelis sermo ⁊ omni acceptione dignus. Quē oēs credant, & oīm cōsciētiæ uerū esse cognoscant. n ¶Quia christus iesus venit in hunc mundū pctōres saluos facere. Ergo & me saluauit inter cæteros pctōres: tunc em̄ merito mihi præiudicaret, si solos iustos uocare uenisset. o ¶Quorū primus ego sum. Hic, sum, p fui, ponit: sicut Matthæus dicit publican⁹, cū iam christi esset apl̄us. p ¶Sed ideo misericordiam consecutus sum. Vt Dauid ait: Docebo iniquos uias tuas: & impij ad te conuertent. Si mihi uiderint indulta peccata, tunc docebo neminem desperare debere. q ¶Vt in me primo ostenderet christus iesus oēm patiētiā. Qui etiā persecutorib⁹ cōuersis nō solum indulget, sed etiam confert apostolatus honorē. r ¶Ad informationē eorū q̄ crediturī sunt illi in vitā ęternā. Ad exēplū, ut ne desperēt. s ¶Regi autē ęculorū īmortali, inuisibili ⁊c. Qui mihi ueniam tribuit non merēti. Rex em̄ paruitēporis & mortalis, ac uisibilis, & capax consortis, honorē & gloriā

B

a autē quia bona est lex, si quis ea legitime utat: sciēntes
c hoc: quia lex iusto nō est posita, sed iniustis & nō subdi
tis, impijs & peccatorib⁹, sceleratis & cōtaminatis, patri-
cidis & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorū con
b cubitorib⁹, plagiarijs, mendacib⁹ & periuris: & si quid
aliud sanæ doctrinæ aduersat, quæ est scd'm euāgeliū
e f gloriæ beāti dei, qđ crēditū est mihi. Gratiās ago ei qui
g b me cōfortauit in christo Iesu dño nostro: quia fidelē me
existimauit ponēs in ministerio. Qui prius blasphem⁹
i fui & persecutor, & cōtumeliosus, sed miscd'iām dei con
k l secutus sum: quia ignorans feci in incrēdulitate. Superabundauit autē gratia dñi nostri cū fide & dilectione,
m quæ est in christo Iesu. Fidelis sermō & oīni acceptione
n dignus: quia christus Iesus uenit in hunc mundū pecca
o p tores saluos facere, quorū prim⁹ ego sum. Sed ideo mi-
q sericordiā cōsecutus sum: ut in mē primo ostēderet chri
r stus Iesus omnē patiētiā ad informātionē eorū qui cre
s dituri sunt illi in uitam æternā. Regi autē sæculorū immortali, inuisibili, soli deo honor & gloria in sæcula sæ-
t culorū: amē. Hoc præceptū cōmēdo tibi fili Timothee
v x y z a b scd'm præcēdētes in te pphetias: ut militēs in illis bonā
militiā, habēns fidē & bonā cōsciētiā. Quā quidā repel/lentes circa fidem naufragauerūt: ex quibus est Hyme-
c
Onæus & Alexander, quos tradidi satanæ: ut
d e discant non blasphemare. Ca. II
Bsecrō igit primū omniū fieri obsecrationes,
f oratiōnes, postulationes, gratiarū actiones, p ōmnib⁹
hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate
s cōstituti sunt: ut quietā & tranquillam uitam agam⁹ in
b omni pietate & castitate. Hoc em̄ bonū est & acceptū
i corā saluatore nostro deo: qui oēs hoies uult saluos
k l fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire. Vnus em̄ deus,
m unus & mediator dei & hominū, homō christus Iesus:
qui dedit

C

habebas gratiā prophetandi. x ¶Vt milites in illis bonā militiam. Bona militia est, in qua cōtra diabolū & uitia militatur. y ¶Habens fidē. Pro armis, fidē in Christo pfectā. z ¶Et bonā cōsciētiam. Implendo qđ doces. a ¶Quā quidā repellētes circa fidem naufragauerūt. Male uiuendo, ipsam quoq; fidem perdiderunt, quā habere uidebant: siue etiā iam uitia defendentes.
b ¶Ex quibus est hymenęus et alexander. Qui amore uitiorū, ad hæresim trāsierūt. c ¶Quos tradidi satanę/ vt discant nō blasphemare. In interitū carnis, ut ex præsenti correptiōe discant futurū iudiciū nō negare: ad emēdandū traditi, nō ad perdendū.

D

Ca. II
Obsecro igitur primū omniū fieri obsecrationes. Obsecratio, impensior est oratio. c ¶Orationes/ postulationes/ gratiarumactiones. Pro eo qđ nos dignos fecit: etiā, p his qui uos persequunt & tribulant. f ¶Pro oibus hoib⁹/ p regib⁹ ⁊c. Vt cognoscant deū, siue ut subiectas habeant gētes. Illorum enim pace, tranquillitas nostra consistit: sed & si nobis christianis sit persecutionis turbatio: oīnis inquietudo cessabit. g ¶Vt quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. Ad hoc nos uult esse quietos, ut pietate & castitate, nō dissensione atq; luxuria, tranquillitas nostra proficiat. h ¶Hoc em̄ bonū est et acceptū ⁊c. Vt quieti in sanctis operib⁹ seruiam⁹. i ¶Qui oēs homines vult saluos fieri. Hic, pbat nemini oportere ad credendum uim inferre, nec tollere arbitrij libertatē. Sed & illud hoc loco soluit de induratiōe Pharaonis, & cæteræ huiusmodi obiectionis quæstiones. k ¶Et ad agnitionē veritatis venire. Si ipse tū uocanti deo cōsentire uoluerint. l ¶Vnus em̄ deus ⁊c. Vnus em̄ deus pater & filius & spiritussanctus: id est, una in tribus personis natura est deitatis. m ¶Homo christus iesus. Sicut unus deus, ita unus est mediator inter deū & homies uniuersos: hoc est, nullus alius talis, nec Moyses, nec aliquis ppheta: quia hic & homo erat & deus. Sed quia de traditiōe erat

Ps. 5

dicturus, ideo hominē solūmodo nominauit. a ¶Qui dedit redēptionē semetipsum ꝓ omnib⁹. Ille se ꝓ omnibus dedit, si oēs redimi uellent. b ¶Cuius testimoniū temporibus suis cōfirmatū est. In testimoniū generi humano, sanctæ uitæ dedit exēplū: quia & ꝓphetæ suis testimoniū fuere temporib⁹: nouissime autē misit filium suū ad colonos. c ¶In q̄ positus sum ego prędicator & apl's. In christi testimonio, siue christo. d ¶Veritatem dico ꝛc. Volo uos orare ꝛc. Magister gentiū dat legem orādi, ut authoritate saluatoris, neq; in monte, neq; in hierosolymis aliqs orādi eligat locū, sed in spū: q ubiq; nobiscū esse itelligit. Sane de hoc loco, & hac causa a iudęis mota fuit quæstio, qui in templo solummodo in hierosolymis orare cupiebāt. e ¶Leuantes puras manus ꝛc. A cæde, & sanguine, omniq; opere malo. Testimoniū em̄ innocētiæ, est manuū eleuatio. Non solū autē man⁹ ab ope, sed etiā mentē ab ira & disceptationis cogitatu, qui sibi dimitti petit, debet habere mundas. Nemo aliquid impetrare potest alia cogitando.

f ¶Similiter ꝛ mulieres. Omnia quæ dixi de uiris. g ¶In habitu ornato. Honesto & cōuenienti naturæ. h ¶Cū verecundia et sobrietate ornantes se. Hæc sunt ornamenta fœminæ christianæ. i ¶Et nō in tortis crinib⁹. Non debent occasionē dare cōcupiscētiæ. k ¶Aut auro, aut margaritis: Quæ terræ sunt partes: cuius est hō dñs institutus. l ¶Vel veste prętiosa. Quæ præ nimia subtilitate, nec frigus arceat: & de cui⁹ precio, plurimi uestiri eiusdē naturæ hoies potuissent. m ¶Sed q̄ decet mulieres, promittētes castitatē per opera bona. Ista ergo nō sunt ꝓmittentiū, sed negantiū castitatē. n ¶Mulier in silētio discat cū omni subiectiōe. Discat quidē, sed cū oīi humilitate & charitate. o ¶Docere autē mulieri nō permitto. Publice nō permittit: nam filiū aut fratrē debet docere priuatim. p ¶Neq; dominari in virū, sed esse in silentio. Ne magisterium sibi usurpando superbiat, sed taceat in ecclesia.

q ¶Adam em̄ prim⁹ formatus est, deinde eua. Reddit causam, q̄re eas uelit esse subiectas: scilicet quia & posterio/res in factura sunt, & priores in culpa. r ¶In pręuaricatione fuit ꝛc. In prævaricatione fuit mandati. Sed nō ideo desperet mulier: quia ꝓ baptismū q̄d est filioꝝ generatio, ipsa saluabit, non Eua, sed credens mulier: quia Eua ad exēplū adducta est creationis: nō de ipsius salute ꝓprie tractabat. Cæterū quomō iusticia iusti sup ipsum erit: & quō Noe, Iob, & Daniel filios suos liberabūt: sic per filios Eua saluabit. s ¶Si permāserint. Sicut superi⁹ de plurali numero mulierū, ad singularē dicēs, mulier in silentio discat: ita & hic rediit ad pluralē. t ¶In fide et dilectione proximorum. v ¶Et sanctificatione cum sobrietate. Notandum q̄d sola fides ad salutem ei qui post baptismum superuixerit, non sufficiat: nisi sanctitatē mentis & corporis habeat: quæ sine sobrietate difficile custoditur.

a qui dedit rēdēptionē semetipsum ꝓ omnib⁹. Cuius te-
c stimoniū temporib⁹ suis cōfirmatū est: in quō positus
d sum ego prædicator & apl's. Veritātē dico, nō mētior,
doctor gentiū in fide & ꝟitate. Volo ergo uiros orare
e in omni loco, leuāntes puras manus sine ira & disceptatione. Similitēr & mulieres in habitū ornato, cū uere-
f g h cundia & sobrietate ornantes se, & nō in tortis crinib⁹,
i k l aut auro, aut margaritis, uel uēste prætiosa: sed q̄ decēt
m mulieres, promittentes pietatē per opera bona. Mulier
n in silentio discat cū omni subiectione. Docere autē mu
o lieri nō permitto, nēq; dominari in uirum, sed esse in si-
p q lentio. Adam ēnim prim⁹ formatus est, deinde Eua. Et
r Adam nō est seductus: mulier autē seducta in prævāricatione fuit. Saluabit autem per filiorū generationē, si
s t u x y z a b c permānserint in fide & dilectiōne, & sanctificatione cum sobrietate. Ca. III
d e f g h i Fidelis sermō. Si quis episcopatū desyderat, bonum ŏpus desyderat. Oportet em̄ episcopum irrepre-
k hensibilem esse, uniŭs uxoris uirum, sobriŭm, ornātū,
l prudentē, pudicū, hŏspitalē, doctōrē, nō uinōlentū, nō
m pērcussorē, sed mŏdestū: nōn litigiosum, nō cupidū, sed
suæ domui bene præpositū, filios habentē subditos cū
k omni castitate. Si q̄is autē domui suæ bñ præesse ne-
l scit, quō ecclesiæ dei diligētiā habebit? Non neŏphytū:
m ne in superbiā elatus, in iudiciū incidat diaboli. Oportet autē & illum testimoniū habere bonum ab his qui
n foris sunt: ut nō in ŏpprobrium incidat, & in laqueum diaboli.

Ca. III

Fidelis sermo: si quis episcopatū desyderat. Primū laicos instituit: de q̄b⁹ optimi quiq; in sacerdotiū eliguntur: & sic dicit quales debeant ordinari. ꝟ ¶Bonū opus desyderat. Ad boni operis desyderiū eū prouocat, nō ad honorem. z ¶Oportet em̄ episcopū irreprehensibilē esse. Aut ecclesiæ princeps nō erit: quā ideo Apl's sine macula alibi definiuit. a ¶Unius uxoris uirū. Viris nec hoc licet, ꝙ uelati incedant: multo magis illa quæ etiam laico prohibent. b ¶Sobrium. Et mēte & corpore. c ¶Ornatum, prudentē, pudicū. His omnib⁹ spiritalib⁹ ornamētis. d ¶Hospitalem. Ad humanitatis opus, cūcta plebs rectoris forma prouocetur. e ¶Doctorē. Tam ꝟbo, q̄m exēplo. Si em̄ oīm uota scire uoluerit uel deberet, quomodo oēs ualeant respondere: q̄nto magis sacerdos legem exquiret: quia angelus dei omnipotentis est. f ¶Non uinolentū. Vt fiducialiter possit corripere ebriosos. g ¶Non percussorē. Siue ne sit petulans ad cædendū: siue ne malo exēplo cōscientias feriat infirmorū. h ¶Sed modestū. Qui oīa faciat cū mensura. i ¶Non litigiosum, nō cupidum. Seruū dei nō oportet litigare. Lites autē & iurgia maxime ex cupiditatib⁹ oriunt. k ¶Si q̄s autē domui suę bñ præesse nescit, quō ecclesię dei diligētiā habebit? Ipse in sequentibus exposuit, si filios in castitate & humilitate nutriuit: hinc eius diligētia cōprobat: si em̄ filios suos erudire nescit, quō tantos dei filios gubernabit, quorum mores sec⁹m numerū sunt diuersi? uel qua fiducia, qui indisciplinatos habet filios, audebit exigere disciplinam? l ¶Non neophytū: ne in superbiā elatus, in iudiciū incidat diaboli. Ne nuper renatus, cito possit per ignorantiam exaltari: & putet se non tam ministerium humilitatis, q̄m administrationem sæcularis potestatis adeptum: & condemnationem superbiæ mereat: sicut diabolus qui per iactantiam iudicatus atq; deiectus est. m ¶Oportet autem et illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt. Vt sine offensione iudæis, infidelib⁹, atq; græcis, præsit ecclesiæ dei. Omnes em̄ naturaliter nouerūt culpare uitia, & laudare uirtutes. n ¶Vt non in opprobrium incidat et in laqueum diaboli. Vt non uituperetur ministerium nostrum: & per illum diabolus multos in laqueum tencat, qui poterant fieri christiani.

s Timo. 2. c

Diacones similiter

A

a ¶ Diacones similiter. Irreprehensibiles, ut episcopi eligant. Quærit cur de presbyteris nullā fecerit mentionē: sed eos in episcoporū noīe cōprehendit: quia secundus, imo pene unus est gradus: sicut ad Philippenses episcopis ac diaconis scribit, cum una ciuitas plures episcopos habere nō possit: & in Actib⁹ apostolorum presbyteros ecclesiæ iturus hierosolymas cōgregās ait, Inter cætera uidete gregē, in quos spūs sanctus episcopos ordinauit.

b ¶ Pudicos. Continentes scilicet.

c ¶ Non bilingues. Susurro & bilinguis multos turbat, pacē habentes.

d ¶ Non multo vino deditos. Concessit necessitati parum, qui uolūtati amplius denegauit.

e ¶ Non turpe lucrū sectātes. Turpe lucrū est de cœlestibus mysterijs, terrena sectari.

f ¶ Habētes mysteriū fidei in cōscientia pura. Mysteriū est, q̄ passio christi redēptio est salutis humanæ: si ergo intelligit pure, nō cōfundit̄ de humilitate Christi. Siue si ꝓpter hoc solū prædicat mysteriū fidei, ꝓpter q̄d debet prædicari: non ultra debitū mysteriū questū esse existimet pietatē. g ¶ Et hi aūt probent̄ primū ꝛc. Nō solum episcopi, sed & isti ante ordinationē probari debent.

h ¶ Mulieres similiter pudicas. Similiter eas ut diacones eligi iubet. Vnde intelligit̄ q̄d de his dicat, quas adhuc hodie in oriente diaconissas appellant.

i ¶ Nō detrahētes. Quod illis ex uitio præcipue dominant̄.

k ¶ Sobrias, fideles in omnibus. In nullo dubitantes.

l ¶ Diacones sint vnius vxoris viri ꝛc. Non ut si nō habuerint, ducant: sed ne duas habeant. Si enim digniorem facit uxor, cur nō magis & digami & trigami ordinant̄?

m ¶ Qui em̄ bñ ministrauerint. Ostendit nō ministeriū tm̄, sed qualitatē ministerij præmiū promereri.

n ¶ Gradū bonū sibi acquirēt. Bonū, hic ꝓ gradu maiori posuit: sunt em̄ minores.

o ¶ Et multā fiduciā in fide, quę ē in christo Iesu. Apud dñm petēdi, & apud hoīes docēdi, uel etiā arguēdi.

p ¶ Hęc tibi scribo fili timothee ꝛc. Vt authoritatē habeas ꝓ me oīa ordinandi, hui⁹ epistolæ sciētia cōfirmatus.

q ¶ Columna ⁊ firmamentū veritatis. In qua nunc sola ueritas stat firmata: quæ ante in lege erat posita uel naturæ, quæ sola sustinet ædificium.

r ¶ Et manifeste magnū est pietatis sacramentū. Q̄d scire te cupio sacramētū incarnationis Christi, per quā generi humano pietas collata est.

s ¶ Qđ manifestatū est in carne. Q̄d nunc in carne eius declaratū est.

t ¶ Et iustificatum est in spiritu. Demōstratū est.

v ¶ Apparuit angelis. Quando dicebant: Gloria in excelsis deo: quando illi in eremo ministrabant.

x ¶ Prædicatum est gentibus. In gentibus, omne genus hominum comprehendit.

y ¶ Creditū est in mundo, assumptum est in gloria. Videntibus apostolis, ascendit in cœlum.

B

Ca. IIII

Spiritus autē manifeste dicit ꝛc. Prophetalem induxit affectū, q̄ antiqui dicebāt: Hæc dicit spiritussanctus.

a ¶ Attendētes spiritib⁹ erroris et doctrinis dęmoniorū. Omnis hæretica doctrina, dæmonum arte composita est.

b ¶ In hypocrisi loquentiū mendaciū ꝛc. In hypocrisi loquuntur: q̄ cū nō cōtineāt, tam casti uolunt uideriāt etiam nuptias damnent: tam abstinētes, ut creatura dei, parce utētes iudicēt, cū ipsi comessationibus uacent. Hic uerō ita castitatem & abstinentiam prædicat: ut nec naturā, nec creaturas damnet. Ad illud fortiores hortat̄: istud concēdit infirmis. Illi autē hoc non amore castitatis & abstinentiæ, sed ad obumbrandū eius iusticiam faciebāt: sanctiores uideri uolentes, q̄ ille qui amore castitatis etiā nuptias concedebat: scilicet ne fornicationis crimē incurrerent. Omnis em̄ qui nuptias damnat: non amator, sed inimicus est castitatis: dum & cōtinentib⁹ laudē tollit: incōtinētib⁹ sublato nuptiarū remedio, fornicatiōis facit inire discrimē.

c ¶ Prohibentiū nubere, abstinere a cibis ꝛc. Si ad ꝓprietatē sermonis attēdas: mōstruosa nescio quæ prædicatio prædicat̄: quæ tam nubere, q̄ abstinere, ꝓhibeat, dicētiū hæc oīa quæ sequūt̄.

d ¶ Hęc ꝓponēs fratrib⁹ ꝛc. Librā in oīnib⁹ tenēs, & oīa rationabiliter, & moderate dispēsans.

e ¶ Enutritus ꝙbis fidei ⁊ bonę doctrinę ꝛc. Quia sacris legis litteris ab infantia eruditus fuerat. Verba ꝓpriæ fidei, sunt traditio symboli. Bona ꝙo doctrina, qua uita instituit̄ christiana.

f ¶ Inepptas autē et aniles fabulas ꝛc. Fidei uel religioni non aptas:

g ¶ Exerce teipm̄ ad pietatē. Pietas est etiā cū tua tribulatiōe alijs subuenire, sicut Sareptana uidua fecit. 3. Regū. 17.

h ¶ Mā corpalis exercitatio ad modicū vtilis ē. Sanctarū balneaꝝ, uenationū, & huiusmodi, quæ ad breue tēpus in carnali proficiūt sanitate.

i ¶ Pietas aūt ad oīa vtilis ē ꝛc. Et ad præsens tēpus, & in futurū: nam & ipsa uidua & in præsenti casta est, & merces eius manet in ea.

k ¶ Fidelis sermo et omni acceptione dignus. Verus apud omniū conscientiā, & cui nemo resistit.

l ¶ In hoc em̄ laborām⁹ ꝛc. Cum certum sit apud homines, nihil nos dignum odio perpetrasse:

C

D

diaboli. Diacōnes similiter pudicōs, non bilinguēs, nō multō uino deditos, nō turpe lucrū sectantes, habētes mysteriū fidei in cōscientia pura. Et hi aūtē probent̄ primū: & sic ministrēt nullum crimē habētes. Mulieres similiter pudicas, nōn detrahētes, sobrias, fideles in omnibus. Diacōnes sint unius uxoris uiri: qui filijs suis bñ præsint & suis domib⁹. Qui em̄ bñ ministrauerint, grādum bonū sibi acquirēt: & multām fiduciā in fide, quæ est in christo Iesu. Hæc tibi scribō fili Timothee, sperās me uenire ad te cito. Si autē tardauero, ut scias quo mō oporteat te in domo dei cōuersari, quæ est ecclesia dei uiui, columna & firmamētū ueritatis. Et mānifeste magnum est pietatis sacramentū, qđ mānifestatum est in carne, & iustificātum est in spiritu, appāruit angelis, prædicātum est gentibus, crēditum est in mūdo, assumptum est in gloria. Ca. IIII

Spiritus autem manifeste dicit: quia in nouissimis tēporib⁹ discedēt quidā a fide, attēdentēs spiritib⁹ erroris & doctrinis dæmoniorū in hypocrisi, loquētiū mendaciū, & cauteriatā habētiū suā cōscientiā, prohibētiū nubere: abstinere a cibis, q̄s deus creauit ad percipiēdū cū gratiarūactione fidelib⁹, & his qui cognouerūt ueritatē: Quia oīs creatura dei bona est, & nihil reijciendum qđ cū gratiarūactione percipit̄. Sanctificat̄ em̄ per uerbū dei & orationē. Hæc præpōnēs fratrib⁹, bon⁹ eris minister christi Iesu, enūtritus ꝙbis fidei & bonæ doctrinæ, quā assecutus es. Ineptās autē & aniles fabulas deuita. Exercē autē teipsum ad pietatē: Nam cōrporalis exercitatio ad modicū utilis est. Pietās autē ad oīa utilis est: promissionem habēs uitæ, quæ nunc est & futuræ. Fidelis sermō & oīi acceptione dign⁹. In hoc em̄ laboramus &

E perpetrasse. Quid aliud sequit, q̄ qđ ꝓpter uitā dissimilem blasphemamur? a ¶ Qui est saluator oīm hoīm/maxime fideliū. Oīm in præsenti, fideliū in futuro. Siue quia oēs de periculis liberat, & maxime fideles. b ¶ Præcipe hęc et doce. Præcipe ut fiant, doce quomō fiant: uel quali præmio remunerāda sint. c ¶ Nemo adolescentiā tuā contēnat. Sic age ut admiratiōi sis, priusq̄ contēptui habearis. Hoc em̄ illi præcipit, qđ in illius potestate constabat. d ¶ Sed exēplū esto fideliū. Paruū est infidelium esse formam: apud q̄s qui grauiora crimina nō habet, magnus habet: Hoc multū est, ut talem se exhibeat, per quē etiā sancti proficiant. e ¶ In ꝟbo ⁊c. Nihil aliud magis loquaris q̄ dñi ꝟbū. Notandū quia fidelib⁹ etiā ꝟbi præbere cupit exemplum. f ¶ In charitate. Vt exēplū illis dilectionis ostendat. g ¶ In fide. Catholica, uel pfecta. h ¶ In castitate. Mentis & corporis: cuius insignia etiā grauitate habitus præferunt. i ¶ Dum venio attende lectioni/exhortationi/⁊ doctri/nę. Fac, lege, exhortare ut fiant: doce, quomodo intelligant obscura: ut possint fieri quæ leguntur. k ¶ Noli negligere gratiam / quę est in te. Negligit gratiam, qui acceptū talentum nō exercet. l ¶ Quę data est tibi per pro/phetiam cū impositione manuū presbyterij. Prophetiæ gratiam habebat cum ordinatione episcopatus. m ¶ Hęc meditare. Omnis em̄ profectus ex meditatione descendit. n ¶ In his esto. Non enim omnis qui in his est, meditatur. o ¶ Vt profectus tuus manifestus sit omnibus. Tunc manifestus erit, si in meditatione sis semper: & cum manifestus fueris, poterunt exemplo tuo ad meliora proficere. p ¶ Attende em̄ tibi et doctri/nę/insta in illis: hoc enim faciens: et teipsum saluum facies: ⁊ eos q̄ te audiunt. Primo tibi, deinde doctrinæ: ut ubiq̄ & actu salues illos doctrina pariter & exemplo. Ca. V

S Eniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem. Iuuenes ut fratres, anus ut matres, iuuenculas ut sorores in oīi castitate. Viduas honora, quæ uere uiduæ sunt. Si q̄ aut̄ uidua filios aut nepotes habet, discat primū domū suam regere, & mutuā uicē reddere parentib⁹. Hoc em̄ acceptū est corā deo. Quæ aut̄ uere uidua est & desolata, speret in deū: & instet obsecrationibus & orationib⁹ nocte ac die. Nā quæ in delitijs est uiuens, mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Si q̄s aut̄ suorū & maxime domesticorū curam nō habet, fidē negauit: & est infideli deterior. Viduā eligatur nō min⁹ sexaginta annorū, quæ fuerit unius uiri uxor, in operib⁹ bonis testimoniū habēs, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorū pedes lauit, si tribulationem patientib⁹ subministrauit, si omne opus bonū subsecuta est. Adolescētiores aut̄ uiduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere uolunt: habentes damnationē: quia primam fidem irritam fecerunt. Simul aut̄ & ociose discunt circumire domos: non solum

a ramus & maledicimur: quia speramus in deū uiuū, q̄ui
b est saluator oīm hoīm, maxime fideliū. Præcipe hæc &
c doce. Nemo adolescētiā tuā cōtēnat, sed exēplū esto fi-
d deliū in ꝟbo, in cōuersatione, in charitate, in fide, in ca-
e stitate. Dum uenio attende lectioni, exhortationi, & do-
f ctrinæ. Noli negligere gratiā, quæ est in te: q̄uæ data est
g tibi p ꝓphetiā cū impositione manuū presbyterij. Hæc
h meditare, in his esto, ut ꝓfectus tuus manifestus sit om
i nibus. Attende tibi & doctrinæ, insta in illis. Hoc em̄
k faciēs: & teipm saluū facies, & eos q te audiūt. Ca. V
l Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem.
m Iuuenes ut fratres, anus ut matres, iuuenculas ut
n sorores in oīi castitate. Viduas honora, q̄uæ ue-
o re uiduæ sunt. Si q̄ aut̄ uidua filios aut nepotes habet,
p discat primū domū suam regere, & mutuā uicē reddere
q parentib⁹. Hoc em̄ acceptū est corā deo. Quæ aut̄ uere
r uidua est & desolata, speret in deū: & instet obsecratio-
s nibus & orationib⁹ nocte ac die. Nā q̄uæ in delitijs est
t uiuens, mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles
u sint. Si q̄is aut̄ suorū & maxime domesticorū curam
x nō habet, fidē negauit: & est infideli deterior. Viduā eli-
y gatur nō min⁹ sexaginta annorū, quæ fuerit unius uiri
z uxor, in operib⁹ bonis testimoniū habēs, si filios educa
a uit, si hospitio recepit, si sanctorū pedes lauit, si tribula-
b tionem patientib⁹ subministrauit, si omne opus bonū
c subsecuta est. Adolescētiores aut̄ uiduas deuita. Cum
d enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere uolunt: ha-
e bentes damnationē: quia primam fidem irritam fece-
f runt. Simul aut̄ & ociose discunt circumire domos:
non solum

Lu.2.c

G

H

Ro.14.d

Prophetiæ gratiam habebat cum ordinatione episcopatus. m ¶ Hęc meditare. Omnis em̄ profectus ex meditatione descendit. n ¶ In his esto. Non enim omnis qui in his est, meditatur. o ¶ Vt profectus tuus manifestus sit omnibus. Tunc manifestus erit, si in meditatione sis semper: & cum manifestus fueris, poterunt exemplo tuo ad meliora proficere. p ¶ Attende em̄ tibi et doctri/nę/insta in illis: hoc enim faciens: et teipsum saluum facies: ⁊ eos q̄ te audiunt. Primo tibi, deinde doctrinæ: ut ubiq̄ & actu salues illos doctrina pariter & exemplo. Ca. V

S Eniorem ne increpaueris/sed obsecra vt patrē. Ne indigne ferens, se a iuniore correptū exasperet, & nō proficiat: sed obsecra, ut suo quasi pater exemplo instituat iuniores. r ¶ Iuuenes vt fratres. Quia hac uia liberius cōmonentur: similiter & sorores. s ¶ Anus vt matres. Cum omni reuerentia. t ¶ Iuuenculas vt sorores in omni castitate. Et mentis & corporis. v ¶ Viduas honora. Necessaria præbendo, uel solatio cōfouendo. x ¶ Quę vere viduę sunt. Illas ueras uiduas esse definiuit: quæ uniuersis curis exutæ sunt, & ab omnibus desolatæ. y ¶ Si qua autē vidua filios aut nepotes habet/discat primū domū suam regere ⁊c. Tamdiu regat domum, q̄diu docet filios paruulos aut nepotes: ut quod a parentibus pietatis accepit, filijs reddat: ita tamē ut nō hac excusatione, auariciæ studeat, sed sufficiētiam tantum sibi reseruet: & ne liberis eius ipsa occasionē det sæculo seruiendi. z ¶ Quę autē vere vidua est et desolata/sperat in deum: ⁊ instet obsecrationibus ⁊ oratio/nibus nocte ac die. Qualis erat Anna filia Phanuel, tales præcipit honorari. a ¶ Nam quę in delitijs est viuens / mortua est. Quicquid modum naturæ excedit, delitijs deputat. Hic maxime nostri temporis uiduas tangit: quæ cum hominē suæ naturæ, q̄licunq̄ panno nō uestiāt, parietes præciosis marmorum crustis exornant. b ¶ Et hoc præcipe/vt irreprehensibiles sint. Notandum ir reprehensibiles eas tā posse q̄ esse debere. c ¶ Si q̄s autē suorū/⁊ maxime domestico/rum curam non habet/fidē negauit: et est infideli deterior. Si quis uiduas abijcit aut pupillos, uel maxie parentes & pauperes, deterior ē infideli: quia & illi habent naturaliter circa ꝓximos pietatem: Siue si q̄ uidua filios orphanos negligat, huius sententiæ crimē incurrit. Simul notandum quosdā fideles nomine, qui infidelibus cōuersatione peiores sunt. d ¶ Vidua eligat non minus sexaginta annorum / quę fuerit vnius viri vxor. Tales uoluit eligi diaconissas, quæ omnibus essent exemplū uiuendi. e ¶ In operibus bonis. Si ex tempore uiduitatis suæ ista oīa custodiuit. f ¶ Testimoniū habēs. Sicut Tabitha. g ¶ Si filios educauit. Subauditur, deo. h ¶ Si hospitio recepit: si sanctorum pedes lauit. Si non solum humilitatis habet insignia: cui non sufficit hospitio suscipere, sed etiam manu propria lauare hospitum pedes. i ¶ Si tribulationem patientibus subministrauit. Hoc est, in carcere positis, uel egrotis. k ¶ Si omne opus bonum subsecuta est. Breuiter uniuersa concluſit. l ¶ Adolescentiores autem viduas deuita. Deuita alijs ministerio diaconatus præponere, ne malum pro bono detur exemplum. m ¶ Cum enim luxuriatę fuerint/in christo nubere volunt. Cum sub eo tempore religionis, abundantiam habuerint: quæ sæpe solet generare luxuriam. n ¶ Habentes damnationem: quia primam fidem irritam fecerunt. Quæ se uiduas promiserant permansuras. Hæc regula non solum in uiduis, sed in uirginibus cōtinētibus: quæ primā fidē irritā fecerūt, intelligēda est. o ¶ Simul autem et ocioſe discunt circumire domos. Diuino minime timore detētæ, nec mariti potestate subiectæ, nullaq̄ cura domesticæ occupationis assciptæ.

Non solum

A a ¶Non solum ociose ꝛc. loquē. q̄ nō opoꝛ. Dum uolūtatis suæ cupiūt prebere exemplū. b ¶Volo ergo ꝛc. Volo, quia necesse est ut tales ante hoc faciāt q̄ illud promittāt: inde si trāsgressæ fuerint, damnationē acqrūt. c ¶Matressamilias esse. Matressamilias dici possunt etiā quæ duos habent uel tres seruos: hoc dicit ne ex hoc noīe auaricia defendat. d ¶Nullā occasionē dare aduer. ꝛc. Si incontinētes sunt, uel ne per illas religio blasphemet. e ¶Jā em̄ quędā cōuersę sunt ꝛc. Reddit causas q̄re eas nubere uelle prædixerit, ne cū putaremus optare: qa quædā promissum ꝓposi tū deo non reddentes fuerant fornicatæ. f ¶Si quis fideles habeat viduas sub. ꝛc. In domo ꝓpria ut parētib⁹. g ¶Ut his quę vere viduę sunt sufficiat. Quæ sunt omniū auxilio desolatæ. h ¶Qui bene præsunt presbyteri. Qui implent officium suum. i ¶Duplici honoꝛe digni habeantur. Et officij & doctrinæ.

B k ¶Maxime q̄ laboꝛant in verbo ꝛ doctrina. Non dixit omniū qui habēt uerbū, sed qui laborāt in uerbo. Cæterū omnes habētes precipit ordinare. l ¶Dicit em̄ scriptura Nō infrenabis os boui triturāti ꝛc. Vult illis p̄stare carnalia a q bus alij spiritalia cōsequunt: quia occupati in doctrina, necessaria sibi ꝓuidere nō possunt. m ¶Aduersus presbyterū accusationē noli recipe. Iniustū est etiā aduersus laicū accusationē recipere, cū hoc nec sæculares faciāt: quāto magis aduersus dñi sacerdotē? n ¶Peccātes coꝛā oīb⁹ argue. Si de illis fuerit cōprobatū. o ¶Ut cęteri timoꝛē habeāt. Vidētes te nemini pepcisse. p ¶Testoꝛ coꝛā deo ꝛ chriſto iesu ꝛc. Obtestatur illū diuina & cœlesti testificatione, ut nulla illi res preiudicet ad ista seruāda, nec electi angeli, qui sacris assistunt altaribus. q ¶Nihil faciēs in alterā ptē declināndo. Nec ꝓ in dexterā nec ꝓ in siniſtrā. r ¶Manus cito nemini ꝓposueris. Nisi talē inueneris qualē dixi. s ¶Nec ꝓ cōmunicaueris peccatis alienis. Cōmunicare eū dicit peccatis q nō probat⁹ fuerit ordinat⁹. t ¶Teip̄m castū custodi. Non alios custodire præcipit, ut possit audēter arguere delinquētes. v ¶Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere ꝛc. Ne putaret etiam abstinentiæ se formā infirmis dare debere: maxime cū audierit a magiſtro dicente: omnibus bonū esse non bibere uinū. Dat ergo ei cōsiliū ut plus doctrinæ causam q̄ abstinētiæ curet:

Roma. 14. d

a nō solū ocioſe, sed & uerboſe & curioſe loquētes quæ
b nō oportet. Volō aūt iuniores nubere: filios procreare:
c mātressamilias esse: nullā ōccasionē dare aduersario ma
d ledicti gratia. Iam ēm̄ quædā cōuersæ sunt retro post sa
f tanā. Si qūis fidelis habet uiduas, subministret illis ut
g nō graueť ecclesia: ůt his quæ ueræ uiduæ sunt, sufficiat
h Qūi bene præsunt presbyteri, dūplici honore digni ha
k beanť: maxime qūi laborāt in uerbo & doctrina. Dicit
l ēm̄ scriptura: Nō infrænabis os boui triturāti: & dign⁹
m est oparius mercede sua. Aduēr̄sus presbyterū accusa-
n tionē noli recipe, nisi sub duob⁹ aut tribus testibus. Pēc
o cātes coꝛā omnib⁹ argue: ůt cæteri timorē habeant. Te-
p stor cŏrā deo & chriſto iesu & electis angelis ei⁹, ut hæc
q custodias sine preiudicio: nihil faciēs in alterā ptē de-
r s clinādo. Manūs cito nemini imposueris: nēc̄ cōmuni-
t caueris peccatis alienis. Teipsum cāstū custodi. Noli ad
v hūc aquā bibere, sed modico uino utere ꝓpter stoma-
x chū tuū, & frequētes tuas infirmitates. Qūorundā ho-
minū peccata manifesta sunt præcedentia ad iudiciū:
y 5 quŏrūdā aūt & subsequūť. Similiter & factā bona ma
nifesta sunt: & quæ aliter se habēt, abscōdi nō possunt.

a Qvicūnq; sunt sub iugo serui Ca. VI
b dños suos omni honore dignos arbitrenť: nē
c nomen dñi & doctrina blasphemeť. Qūi aūt
fideles habēt dños, nō contemnāt: quia fra
d tres sunt: sed māgis seruiāt: quia fideles sunt & dilecti:
e quia beneficij participes sunt. Hæc dŏce & exhortare.
f Si qūis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus
dñi nostri iesu chriſti: & ei quæ secundum pietatem est
g b doctrinæ: supēr̄bus est, nihil sciens: sed languēns circa
i k quæstiones & pūgnas uerborum, ex qūibus oriuntur
l inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspitiōnes malæ
m cōnflictationes hominum mente corruptorum: & qui
n a ueritate priuati sunt, existimān̄tiū quæstū esse pieta-
o tem. Est aūtē quæstus magnus pietas cum sufficientia.

Nihil enim

C

Matth. 5. b

Ca. VI

Qvicunq; sunt sub iugo seruidños suos omni honoꝛe dignos arbitrenť. Non solum bonos sed etiā infideles. b ¶Ne nomē domini ꝛ doctrina blasphemetur. Ne uideant ꝓ religionē, in deterius ꝓfeciſſe. c ¶Qui autē fideles habēt dños nō contēnant: qz frēs sunt. Ne sibi æqualem contemnant. d ¶Sed magis seruiāt ꝛc. Si seruiebāt infidelibus timore odioso: quanto magis debent seruire fidelibus, quorū charitatis participes esse merēť. e ¶Hęc doce ꝛ exhoꝛtare. Doce ita debere fieri, exhortare premiū ostendere deū. f ¶Si qs aliter docet ꝛ non acquiescit sanis sermōib⁹ dñi nostri iesu chriſti ꝛ ei q̄ ſm̄ pietatē est doctrinę. Noui testamēti, ueteris em̄ seuera doctrina est. g ¶Supbus est nihil sciens. Super alios se extollēs, cū nō sit desurſum ueniēs, quā prædicat sapiētiā b ¶Sed languēs circa quęstiones. Nec em̄ recusando penitus fidem, moritur, nec aduersitatis scientia conualescit, sed diuersis occasionib⁹ languet.

D

l ¶Et pugnas verboꝛum. Relicto sensu ueritatis, ambiguitates uerborum obseruant: sicut manichæi ex uerbo diuersitatem testamentorum. k ¶Ex quibus oꝛiuntur inuidię/contentiones/ blaſphemię. Quæ generant lites ac blaſphemias in deum, pugnādo sermonibus. l ¶Suſpiciones malę. Siue hæresim de altero suſpicantur, siue audientes putant efficere ueritatem. m ¶Conflictationes hominum mente coꝛruptoꝛum/ ꝛ qui a veritate ꝓuati sunt. Ab integritate euangelij uel naturæ. n ¶Existimātium quęstum esse pietatem. Qui putant quæstus sui causa, nouum uenisse testamentum. o ¶Est autem quęstus magnus, pietas cum sufficientia. Multum inquirit qui habet pietatem, cum sufficientia non luxuriæ, sed naturæ est. Siue sicut pietas est cultura dei: ita impietas est contemptus.

E a ¶Nihil eñ intulimus in hunc mundũ ⁊c. Nudi nati sumus, nudi etiã morituri. Quicqd hic ĩuenĩt, hic relinquetur: nõ est nostrũ quod nõ semp nostrũ est. Tanq̃ pegrini ergo sufficiẽti usu contenti simus: illas diuitias acquiramus quas nobiscũ ad cœlestem patriam ferre possimus. b ¶Habẽtes aũt alimẽta ⁊ quib⁹ tegamur: bis contenti simus. Superi⁹ dixerat sufficiẽtiam, quicqd his amplio⁹ est, diuitijs deputatur. c ¶Nam qui volũt diuites fieri. Voluntatẽ diuitiarũ desiniuit: quæ uolũtas & habẽtib⁹ est & quærẽtib⁹. d ¶Incidunt in tentationem ⁊ in laqueũ diaboli. Occasio tẽtatiõis est & laque⁹ diaboli, uelle habere diuitias. e ¶Et desyderia multa ⁊c. Nũ quã ergo diuitiarum desyderia satiantur.

f ¶Quę mergunt bominẽ in interitũ ⁊ pditionẽ. Dum ambitiõe bonorum tumentes, ad cœlos eleuati, usq̃ ad inferos demergũt: siue desyderãtes alie-
3.Regt.21. nas opes, ut Achab usq̃ ad homicidiũ per
F ueniunt factiones.

g ¶Radix eñ omniũ malorũ est cupiditas. Quia & fons ẽ, & omniũ criminũ augmentũ. Radix excisos semper dẽsius reparat ramos: euellẽda est ergo radix, ne rami superflue excidãtur.

h ¶Quã quidã appetentes errauerũt a fide. Hoc est, recesserũt a fide promissorũ dei, dũ præsentib⁹ oblectant̃. i ¶Et inseruerũt se doloribus⁹ multis. Quãto ampli⁹ habuerint, tãto plures sollicitudinũ sustinẽt cruciat⁹: unde & dñs diuitiarũ erũnas circa reliqua concupiscentiæ uerba asseruit suffocare.

k ¶Tu aũtẽ homo dei. Non diuitiarũ homo, sed dei: nec mãmonæ seruus sed christi, cuius sunt omnia quæ uidẽtur. l ¶Hęc fuge. Quasi causas perfidiæ, uel dolorum. m ¶Sectare vero iusticiã/pietatẽ/fidẽ. In his te cupio diuitijs esse locupletem. n ¶Charitatem. Dei & proximi. o ¶Patientiã/mansuetudinẽ. Patientiã sustinẽdi, mansuetudinẽ non nocẽdi. p ¶Certa bonũ certamẽ fidei. Bonũ certamen est, non pro rebus sæculi sed usq̃ ad mortẽ pro fidei ueritate certare, sicut scriptũ est: In iusticia agoniçare pro ania tua: & usq̃ ad mortẽ certa pro iusticia: Siue, ut illi studẽt in diuitijs oĩa uincere, ita & tu in fide. q ¶Apprehende. Quo modo ego comprehendi. r ¶Vitam ęternã in quã vocatus es. Vt illi gerere cupiunt tempora/lem. s ¶Et confessus es bonã confessionem. In baptismo abrenũciando sæculo & pompis eius. t ¶Coram multis testibus. Sacerdotibus uel ministris uirtutibusq̃ cœlestibus. v ¶Præcipio tibi coram deo. Præcipit authoritate magistri. x ¶Qui viuificat omnia. Omnia quæ uiuũt etiã si arefiãt, p eius potẽtiã reuiuiscũt. y ¶In christo iesu q̃ testimoniũ reddidit sub pontio pilato bonã cõfessionẽ.
Iob.18.d Dicẽs ad pilatũ: Ego ad hoc ueni in hũc mũdũ ut testimo-

a Nihil enim intŭlimus in hunc mundum: haud dubiũ
b quia nec auferre qd possum⁹. Habẽntes aũt alimẽta &
c quibus tegamur: his contenti simus. Nam qui uolunt
d diuites fieri, incidũnt in tentationẽ & in laqueũ diabo
e f li, & dẽsyderia multa & inutilia & nociua, quæ mergũt
g homines in interitum & perditionem. Rădix enim om
h nium malorum est cupiditas: quam quidã appetentes
i errauerunt a fide & inserŭerunt se doloribus multis.
k l Tŭ autem o homo dei hæc fuge. Sectarm uero iusticiã,
m n pietatem, fidem, chărităte, patiẽntiam, mãsuetudinẽ.
o p q Certă bonum certamen fidei: ăpprehende uĭtam æter-
r s t nam: in quã uocatus es, & cõfessus es bonã confessio-
v x y z nem cõram multis testibus. Prĕcipio tibi corã deo qui
a b uiŭificat omnia: & christŏ iesu qui testimonium reddi-
c dit sub pontio pilato bonam confessionem: ŭt serues
d mandatũ sine măcula irreprehensibile ŭsq̃ in aduẽtũ
e f dñi nostri iesu christi: quẽm suis tẽporib⁹ ostĕdet beat⁹
& solus potẽs, rex regũ, & dñs dominãtiũ: qŭi solus habet ĭmortalitatẽ: & lŭcẽ habitat ĭnaccessĭbilẽ: qŭẽ nullus
g h i k l m hominũ uidit: sed nec uidere pŏt: cui est honor & impe
n o p q r s riũ sempiternum: Amẽ. Diŭitib⁹ hui⁹ sæculi p̃cipe nŏn
t sublime sapere: nĕq̃ sperare in incĕrto diuitiarum, sed
v in deŏ uiuo qui prestat nobis omia abũde ad fruẽndũ
x benĕ agere: diuites fieri in operibus bonis, facile tribŭe-
y re, cõmunicare, thesaŭriçare sibi fundamẽtum bonum
z in fututum: ŭt apprehendant uerã uitam. O timŏthee
a depositũ custodi, deuitans prophanas uocũ nouitates
b & ŏppositiões falsi nominis scientiæ: quã quidã ꝓmit-
c tentes circa fidem exciderunt. Grătia tecum. Amen.

¶Et inseruerũt se doloribus⁹ multis. Quãto ampli⁹ habuerint, tãto plures sollicitudinũ sustinẽt cruciat⁹: unde & dñs diuitiarũ erũnas circa reliqua concupiscentiæ uerba asseruit suffocare.

k ¶Tu aũtẽ homo dei. Non diuitiarũ homo, sed dei: nec mãmonæ seruus sed christi, cuius sunt omnia quæ uidẽtur. l ¶Hęc fuge. Quasi causas perfidiæ, uel dolorum. m ¶Sectare vero iusticiã/pietatẽ/fidẽ. In his te cupio diuitijs esse locupletem. n ¶Charitatem. Dei & proximi. o ¶Patientiã/mansuetudinẽ. Patientiã sustinẽdi, mansuetudinẽ non nocẽdi. p ¶Certa bonũ certamẽ fidei. Bonũ certamen est, non pro rebus sæculi sed usq̃ ad mortẽ pro fidei ueritate certare, sicut scriptũ est: In iusticia agoniçare pro ania tua: & usq̃ ad mortẽ certa pro iusticia: Siue, ut illi studẽt in diuitijs oĩa uincere, ita & tu in fide. q ¶Apprehende. Quo modo ego comprehendi. r ¶Vitam ęternã in quã vocatus es. Vt illi gerere cupiunt tempora/lem. s ¶Et confessus es bonã confessionem. In baptismo abrenũciando sæculo & pompis eius. t ¶Coram multis testibus. Sacerdotibus uel ministris uirtutibusq̃ cœlestibus. v ¶Præcipio tibi coram deo. Præcipit authoritate magistri. x ¶Qui viuificat omnia. Omnia quæ uiuũt etiã si arefiãt, p eius potẽtiã reuiuiscũt. y ¶In christo iesu q̃ testimoniũ reddidit sub pontio pilato bonã cõfessionẽ.
Iob.18.d Dicẽs ad pilatũ: Ego ad hoc ueni in hũc mũdũ ut testimo-

G niũ phiberẽ ueritati: scilicet pro ea etiã moriẽdo. z ¶Vt serues mãdatũ. Sicut ille usq̃ ad mortẽ. a ¶Sine macula irreph̃ensibile. Maculat q̃dãmodo & reph̃endi facit mãdata, q peccat. b ¶Usq̃ in aduẽtũ dñi nostri iesu christi. Qui pseuerauerit usq̃ in finẽ, hic salu⁹ erit. c ¶Quẽ suis temporib⁹ ostẽdet btũs ⁊c. Qñ uoluerit, q̃ b solũ pŏt de⁹. d ¶Qui solus habet ĭmortalitatẽ. Ille solus ꝓprie habet, q angelis & hoĭb⁹ dedit habere. Nos aũt nec soli nec nobis habem⁹ ut ille: Hoc cõtra manicheos q̃ mali naturã putãt ĭmortalem atq̃ ꝓpetuam.
e ¶Et lucẽ habitat inaccessibilẽ. Oĩ creatu- Matth.11.d
ræ. Nemo enim nouit patrẽ nisi fili⁹: neq̃ filiũ nisi pater: & spũs sanctus utrũq̃ etiam scrutat̃ ꝓfunda dei.
f ¶Quẽ nullus hoĭm vidit ⁊c. Nemo nouit sed unusq̃sq̃ ꝓ meri/to intelligit. Nã & solẽ tãto ãpli⁹ uidẽt singli: quãto puri⁹ fuerit acies oculorũ. g ¶Diuitib⁹ hui⁹ sęculi p̃cipe. Sunt & alteri⁹ sæculi diuites q̃ emũt sibi aurũ ignitũ a deo: & qui habent aurã in cœlo, nec nõ q̃ proferũt noua & uetera. b ¶Nõ sublime sape. In primis H
principalẽ eorũ tetigit morbũ. Difficile diuitẽ inuenies nõ supbũ q̃ paupes uel parẽtes agnoscat: & q nõ grauiter ferat minime sibi ab inferiore honorẽ deferri. i ¶Nec̃q̃ sperare. Nõ sperãdo uile scũt: & cũ spernũt, erogant̃. k ¶In incerto diuitiarũ. De qb⁹ incertũ ẽ utrũ ille tibi an tu illis celerius subtraharis, mltis eñ cũ uita sublatæ sunt. Alij ꝓprijs eas auferri oculis uiderũt: nõnulli etiã inuiti extraneis relinquerũt. l ¶Sed in deo viuo. Cui⁹ sũt oĩa. m ¶Qui p̃stat nob oĩa abũde. Qui ideo abũde p̃stat ut uiuam⁹, etiã alijs largiẽtes, nõ ut grãdi labore destruẽtes maiora horrea faciam⁹. n ¶Ad fruẽdũ. Nõ ad occultãdũ uel negociandũ. o ¶Bñ agere/diuites fieri in opib⁹ bonis. Nõ in auro & argẽto. p ¶Facile tribuere/cõicare. Qui facile tribuit, cito diues esse cessabit. Tribuere donare est: cõicare ꝙo multũ dare. q ¶Thesauriçare sibi ⁊c. Vade uẽde oĩa Lu.19.d
quæ habes & da paupib⁹: & habebis thesaurũ in cœlo: & ueni sequere me: qđ ꝓfectiõis ẽ fundamẽtũ. r ¶Ap̃hẽde verã vitã. Hæc eñ nõ ẽ uera uita quæ ĩ suo nõ ꝑmanet statu. Vanitas eñ sub sole dicit Ecclesiastes. s ¶O timo Eccẽ.1.
thee depositũ custodi. Cõmẽdatũ a nobis seruãdũ tibi fidei depositũ custodi. t ¶Deuitãs ꝓphanas ⁊c. Qđ a me non audisti, nec ab angelo si dicat̃ libenter admittas.
v ¶Et oppositiões falsi nois ⁊c. Artis dialecticæ, p q̃s sibi infinitam rerum scientiam hæretici promittũt, & ideo a fidei ueritate cadunt x ¶Grãtia tecum. Permanet in æternum.

Cõmẽtariorũ in primã epistolã ad Timotheũ finis.

COMMENTARIA IN SECVNDAM EPISTOLAM AD TIMOTHEVM.

Ca. I

PAulus apostolus iesu christi per voluntatē dei. Non meis meritis: siue a christo missus, non sine dei uolūtate. b ¶Secundū promissionem vitę quę est in christo iesu. Condignum exhibens promissione seruitium. c ¶Timotheo charissimo filio. Charissimo, id est cæteris chariore.

d ¶Gratia & misericordia & pax a deo patre et christo iesu domino nostro. Talis est salutatio Pauli, ut in ea omnia patris & christi beneficia memorētur. e ¶Gratias ago deo meo. Deo qui nos talem in alterutrum docuit charitatem.

f ¶Cui seruio a progenitoribus in conscientia pura. Omis origo mea coluit unū christum: nō maliuolētia sed legis æmulatione uastabā. g ¶Quod sine intermissione habeam tui memoriā in orationibus meis: nocte ac die desyderās te uidere. Et charitatem ostēdit, & iugiter orādi prebet exemplum.

h ¶Memor lachrymarum tuarum, vt gaudio implear. Quas, p me abunde profudisti, ut & me ad tristiciam, uocares: quas tua adopto præsentiā releuari. i ¶Recordationem accipiēs eius fidei quę est in te non ficta: quę habitauit primū in auia tua loide. Quæ uere te

Iaco.2.d esse in opibus cōprobat: sicut Iacob⁹ defiiuit, & quæ ad te ex auiæ successiōis institutione, quasi hæreditario iure descendit. k ¶Et matre tua eunice. Quia prior credidit. l ¶Certus sum autem quod & in te. Propter quā causam admoneo te. Quia comprobaui fidem tuam, cōmoneri indiges non doceri. m ¶Vt resuscites gratiā dei. Quasi tribulationibus dormitantem. n ¶Quę est in te per impositionem manuum mearum. Ad episcopatum scilicet. o ¶Non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed virtutis. Contēnendi pœnas. Illi merito humana supplicia uidentur formidare

Roma.31.a qui peccant: ut alibi dicit: Si autem malefeceris, time.

p ¶Et dilectiōis & sobrietatis. Siue pro domino siue pro alterutro. Libenter etiam moriamur, ut omnia sobria mēte faciamus. q ¶Noli itaq; erubescere testimoniū domini nostri, neq; me vinctum eius. Quia nihil confusione dignum christus exercuit: sed nec ego quem nosti, ob aliquod crimen, sed propter deum hæc omnia quæ patior sustineo. r ¶Sed collabora euangelio. Tua conuersatione siue doctrina. s ¶Secundū virtutem dei. Quæ sua causa adiuuat laborantes. t ¶Qui nos liberauit & vocauit vocatione sancta. Scilicet a peccatis.

v ¶Non ſm opera nostra, sed ſm propositum suum & gratiā, quę data est nobis in christo iesu. Quo proposuit nos gratis saluare per christū. x ¶Ante tempora sęcularia. Quantum ad præscientiam dei, ante sæcula iam donauit. Nā homines solent filijs parare p̄dia, priusq; nascantur. y ¶Manifestata est autē nunc. Quæ ante latebat.

z ¶Per illuminationem saluatoris nostri iesu christi. Verbis scilicet & exemplis.

a ¶Qui destruxit quidem mortem: illuminauit autem vitam & incorruptionem. Doctrina sua & conuersatione destruxit pecca ta, quæ mortem hominis generabant, & ostēdit quomodo uita & incorruptio quæratur. b ¶Per euāgelium. Volentes docuit, non coegit inuitos. c ¶In quo positus sum ego prędicator & apostolus & magister gentium. Ad cōparationem aliorum possūt dici magistri. Ad comparationem nemo magister uerus. d ¶Ob quam causam hęc patior. Nō ob aliquod crimen, sicuti nos pati Petrus hortatur dicens: Nemo uestrū patiatur quasi homicida, si autē ut christianus, non erubescat. e ¶Sed non confundor. Hic non erubescit in ca-

1.Pe.4.d tenis, cum nos in solis opprobrijs confundimur.

f ¶Scio enim cui credidi & certus sum / quia potens est. Scio enim eum fidelem & potentem. g ¶Depositum meum seruare in illum diem. Apud me ipse qđ deposuit, conseruabit: siue quod ego apud illum commendo, restituet in futuro. h ¶Formam habe sanorum verborum quę a me audisti in fide & in dilectione in christo iesu. Secundum meam formam uide & doce, quā a me breuiter accepisti, quomodo integre credere & alterutrum diligere debeamus.

i ¶Bonum depositum meum custodi per spiritumsanctum qui habitat in vobis. Quod apud te per spiritumsanctum commendaui: adiutorio eius depositum custodi.

Scis enim hoc

PAulus apostolus iesu christi, per uoluntatem dei secundū promissionem uitæ quæ est in christo iesu, timōtheo charissimo filio: Grātia & misericordia & pax a deo patre & christo iesu domino nostro. Grātias ago deo meo: cui seruio a progenitoribus meis in conscientia pura: quōd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desyderans te uidere. Memōr lachrymarum tuarum, ut gaudio implear: recordationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta: quæ & habitauit primum in auia tua loide: & matre tua eunice: certus sum autem quod in te. Propter quam causam admoneo te: ut resuscites gratiam dei quæ est in te per impositionem manuum mearum. Nōn enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uirtutis & dilectiōnis & sobrietatis. Noli itaq; erubescere testimonium domini nostri: neq; me uinctum eius, sed collaborā euangelio secundum uirtutem dei: qui nos liberauit & uocauit uocatione sua sancta: nōn secundum opera nostra, sed secundum propositum suū & gratiam quæ data est nobis in christo iesu ante tempora sæcularia. Manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri iesu christi, qui destruxit quidem mortem: illuminauit autem uitam & incorruptionem per euangelium: in quo positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium. Ob quā causam etiam hæc patior: sed nōn confundor. Scio enim cui credidi & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem. Formam habe sanorum uerborum quæ a me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. Bonum depositum custodi per spiritumsanctum qui habitat in nobis.

E

a ¶Scis enī hoc qō auersi sunt ā me oēs qui in asia sunt ⁊c. Idcirco te cōmoneo, quia quos non putabam me dereliquerunt. b ¶Det misericordiam dōs onesiphori domui ⁊c. Vituperat desertores, & laudat permanentes: ut deterreat ab imitatione mala, & ad exemplū prouocet bonum. c ¶Sed cum rhomā uenisset, sollicite quęsiuit ⁊ inuenit ⁊c. Idcirco inuenit, qa solicite quæsiuit: unde & ostēdit: quia idcirco nō omnes quærentes inueniūt: quia negligenter inquirunt.

Ca. II

Tu ergo fili mi confortare in gratia quę est in christo iesu ⁊c. Siue præsentibus multis, tibi dedi mādata qualiter docere debeas: situe quæ dixi, multis prophetarum exemplis & testimoniis cōfirmaui. e ¶Hęc cōmenda fidelibus hominib⁹. Qui fideliter possunt gratiā dei dispensare: hoc est solius dei causa prædicare. f ¶Qui idonei erunt ⁊ alios docere. Non solū ipsi facere, sed & alios erudire. g ¶Labora sicut bonus miles christi iesu. Ideo milites dicimur, qa hostes habemus, cōtra ǫs laboriose debem⁹ dimicare. h ¶Nemo militans deo implicat se negocijs sęcularib⁹ ⁊c. Cōparatione militantiū utitur: ut ostendat multo magis nos a negocijs sæcularib⁹ liberos esse debere, ut christo placeamus: cū etiam sæculi milites a reliquis actibus uacēt, ut possint imperatori suo placere pfecte. i ¶Nam ⁊ qui certat in agone ⁊c. Alia comparatione idipsum dicit. Multi enī certant, sed ille solus q tota uirtute uicerit coronat. k ¶Laborantē agricolam oportet primū de fructib⁹ accipe. Ne diceret: unde ergo uicturus sum, si me totū occupauero in doctrina: ostendit eū primitias fructuū a populo debere accipe, præter mercedem quam a domino accipiet in futuro. l ¶Intellige quę dico: dabit enī tibi dōs in oīnibus intellectū. Eorū q propter quærētes occasionē, cōparationis uelamine fuerat obumbrata. m ¶Memor esto dōm iesum christum resurrexisse a mortuis ex semine dauid. Hoc contra illos qui carnis resurrectionē negant, cōsequēter etiam christi negabant: sed & aduersus illos qui negant christū in carne uenisse: ǫs iohānes antichristos appellat. n ¶Scōm euāgeliū meū. Secūdū qd' me prædicare nō nescitis. o ¶In quo laboro vsq; ad vincula quasi male operās. Non tamen male. p ¶Sed verbū dei nō est alligatū. Quia & præsentes fiducialiter doceo, & literis absentes confirmare non cesso. q ¶Ideo omnia sustineo ꝓpter electos. Ideo tribuni auxiliū petiui ac postea cæsarem appellaui, ut p me cōfirmentur, cū has passiones potuerim moriēdo finire. r ¶Ut ⁊ ipsi salutē ꝓsequant' quę est in christo iesu ⁊c. Quæ salus in christo, est nō nuda sed gloria uestita: nec terrena gloria sed cœlesti.

F

a Scis ēnim hoc quod auersi sunt a me omnes qui in asia
b sunt: ex qbus est phygelus & hermogenes. Dēt miseri-
cordiā dns onesiphori domui: quia sæpe me refrigera-
c uit: & catenā meā nō erubuit: sed cūm rhomā uenisset,
sollicite me quæsiuit & inuenit. Det illi dns inuenire mi
sericordiā a dño in illa die. Et quanta epheſi ministra
uit mihi, tu melius nosti.

Ca. II

d Tu ergo fili mi confortare in gratia quæ est in
e christo iesu: & quæ audisti a me per multos te
f stes, hæc cōmēnda fidelibus hominibus qui
g idonei erunt & alios docere. Labōra sicut bonus miles
h christi iesu. Nemō militans deo implicat se negocijs
i sæcularibus, ut ei placeat cui se probauit. Nam & qui
certat in agone, nō coronabit' nisi legitime certauerit.
k Labōrantē agricolā oportet primū de fructibus accipe.
l Intellige quæ dico. Dabit enī tibi dns in omnib⁹ intelle
m ctum. Memōr esto dominū iesum christum resurrexis-
n se a mortuis ex semine dauid secundū euangeliū meū
o in quo laboro usq; ad uincula quasi male operans: sed
p q uerbum dei non est alligatū. Ideō omnia sustineo pro
r pter electos: ut & ipsi salutē consequant' quæ est in chri
s sto iesu cū gloria cœlesti. Fidelis sermō: nam si cōmortui
t sumus, & cōuiuemus: si sustinēmus, & cōregnabimus: si
v negauerimus, & ille negabit nos: si nō credimus, ille fi-
x delis permanet: negare seipsum non potest. Hæc cōmō
y ne testificans coram deo. Noli cōtendere uerbis: ad ni
z hil enī utile est, nisi ad subuersionē audientiū. Sollicite
a autē cura teipsum probabilem exhibere deo: operāriū
b incōfusibilē, rēcte tractantē uerbum ueritatis. Prōpha-
c na autē & uaniloquia deuita. Multū enī ꝓficiūt ad im-
d pietatē: sermō eorū ut cancer serpit. Ex qbus est hyme-
f næus & philetus, q a ueritate exciderūt, dicētes resurrectio-

nem iam

G

a ¶Scis enim hoc quod auersi sunt a me omnes qui in asia sunt ⁊c. Idcirco te cōmoneo, quia quos non putabam me dereliquerunt. b ¶Det misericordiam dōs onesiphori domui ⁊c. Vituperat desertores, & laudat permanentes: ut deterreat ab imitatione mala, & ad exemplū prouocet bonum. c ¶Sed cum rhomā uenisset, sollicite quęsiuit ⁊ inuenit ⁊c. Idcirco inuenit, qa solicite quæsiuit: unde & ostēdit: quia idcirco nō omnes quærentes inueniūt: quia negligenter inquirunt.

Ca. II

d ¶Tu ergo fili mi confortare in gratia quę est in christo iesu ⁊c. Siue præsentibus multis, tibi dedi mādata qualiter docere debeas: situe quæ dixi, multis prophetarum exemplis & testimonijs cōfirmaui. e ¶Hęc cōmenda fidelibus hominib⁹. Qui fideliter possunt gratiā dei dispensare: hoc est solius dei causa prædicare. f ¶Qui idonei erunt ⁊ alios docere. Non solū ipsi facere, sed & alios erudire. g ¶Labora sicut bonus miles christi iesu. Ideo milites dicimur, qa hostes habemus, cōtra ǫs laborioſe debem⁹ dimicare. h ¶Nemo militans deo implicat se negocijs sęcularib⁹ ⁊c. Cōparatione militantiū utitur: ut ostendat multo magis nos a negocijs sæcularib⁹ liberos esse debere, ut christo placeamus: cū etiam sæculi milites a reliquis actibus uacēt, ut possint imperatori suo placere pfecte. i ¶Nam ⁊ qui certat in agone ⁊c. Alia comparatione idipsum dicit. Multi enī certant, sed ille solus q tota uirtute uicerit coronat. k ¶Laborantē agricolam oportet primū de fructib⁹ accipe. Ne diceret: unde ergo uicturus sum, si me totū occupauero in doctrina: ostendit eū primitias fructuū a populo debere accipe, præter mercedem quam a domino accipiet in futuro. l ¶Intellige quę dico: dabit enī tibi dōs in oīnibus intellectū. Eorū q propter quærētes occasionē, cōparationis uelamine fuerat obumbrata. m ¶Memor esto dōm iesum christum resurrexisse a mortuis ex semine dauid. Hoc contra illos qui carnis resurrectionē negant, cōsequēter etiam christi negabant: sed & aduersus illos qui negant christū in carne uenisse: ǫs iohānes antichristos appellat. n ¶Scōm euāgeliū meū. Secūdū qd' me prædicare nō nescitis. o ¶In quo laboro vsq; ad vincula quasi male operās. Non tamen male. p ¶Sed verbū dei nō est alligatū. Quia & præsentes fiducialiter doceo, & literis absentes confirmare non

b ¶Recte tractantē verbū veritatis. Ille recte tractat, q exēplis sua dicta confirmat. Ornamētum enim uitæ, doctrina: firmamentū uerbi, opus. c ¶Prophana autē ⁊ vaniloquia deuita: multū enī ꝓficiūt ad impietatē. Irreligiosas hæreticorū fabulas qui negant resurrectionē, per ǫs utiq; iudicis timore sublato, ad omnem impietatē & ad cuncta crimina peruenit'. d ¶Et sermo eorum vt cancer serpit. Cancer dicitur uulnus quod in māmillis nascitur fœminarum: cui nisi cito subuentum fuerit, cum uirus ad cor serpēdo puenerit, nullū remedium est. Ita & hæreticorū sunt uitāda colloquia: ne p aures irremediabiliter uulnerent mētes. e ¶Ex quibus est hymenęus ⁊ philetus qui a veritate exciderūt. Nomina signat, ut nouerit quos debeat præcauere. f ¶Dicētes resurrectionē iam factam ⁊ subuertunt quorundā fidem. In filijs, siue ossa uiuificata in Eęchiele israelis interpretabantur de captiuitate collecta quasi resurrexisse.

H

5 ¶Sollicite autem' cura teipsum ꝓbabilem exhibere deo. Ante omnia hoc labora, ut talē te apud dēū exhibeas, quo merito possit tibi popul⁹ obaudire. a ¶Operariū incōfusibilē. Ita uiue ne dicta factis desicientibus erubescant.

s ¶Fidelis sermo: nā si cōmortui sum⁹ ⁊ cōuiuemus. Veritatis ratione subnixus. Si enī a uitijs & uoluptatib⁹ sumus cōmortui christo, uiuemus cū illo. Alioquin quō ꝑspare poterimus hoc?

t ¶Si sustinemus ⁊ conregnabimus. Si sustinuerimus cum necesse fuerit quod ille sustinuit, tunc demū regnare poterimus si mul. v ¶Si negauerimus ⁊ ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis ꝑmanet: negare seipsum non pōt. Siue credam⁹ siue nō credam⁹, nō aliud potest exhibere singulis q̄ ꝑmisit. Quia ueritas cōtra se nō faciet, ne se negare uideat'. x ¶Hęc cōmone testificās coram deo. Sub testificatiōe dei cōstringe. y ¶Noli contendere verbis. Sine testimonijs scripturarum huiusmodi etiā contentio nō ædificat sed destruit audiētes: putant enim omnia acumine & subtilitate subsistere: Siue noli uerbis uincere sed factis.

z ¶Sollicite autem' cura teipsum ꝓbabilem exhibere deo. Ante omnia hoc labora, ut talē te apud dēū exhibeas, quo merito possit tibi popul⁹ obaudire. a ¶Operariū incōfusibilē. Ita uiue ne dicta factis desicientibus erubescant.

Sed firmū

A

a ¶Sed firmũ fundamentũ dei stat/ habẽs signaculũ hoc. In quorũ corde fides christi erat fundata, non sunt sedu/ cti uel moti:& hoc quia dei essent habentes iudiciũ,sicut
Nume.16.c Moysi tempore fuit in quo Dathan & Abiron subuersi sunt: non simul cum impijs perierunt deo illos esse opti/ me cognoscẽte: ut in Numeri scriptũ est li/ bro. b ¶Cognouit dominus q̃ sunt eius:ꝛ discedit ab iniquitate omnis qui inuocat no/ men domini. Vt sion simul pereat cum ini/ quis. c ¶In ma/ gna autem domo. Ma/ gnã domũ,non eccle/ siã dicit ut qdã putãt, quæ nõ habet macu/ lã neq; rugã,sed mun dum. Vnde ait Hie/
Baruch.3.c remias:O israel q̃ ma gna est domus domi ni &c.In qua sunt çi/ çania mixta cum triti co:nam resurrectionẽ negãtes,in eccl̃ia esse nõ possũt. d ¶Nõ solum sunt vasa aurea ꝛ argentea. Preciosa & fortia. e ¶Sed ꝛ li/ gnea ꝛ fictilia. Infirma. f ¶Et quędam quidẽ in honorẽ: quędã autẽ in contumeliã: si quis ergo se emũdauerit ab istis ꝛc. Si quis se a do

B ctorib⁹ hæreticis mũ/ dauerit, & crediderit in resurrectionẽ futu ram, iudiciũ dei, per omne opus bonũ im plere studet. g ¶Iu uenilia autem desyde/ ria fuge. Quia hi ex se nioribus esse non pos sunt, si hæc agãt quæ grauitati non conue/ niunt christianæ,& a iuuenibus uincũtur si habeant leuitatem. h ¶Sectare vero iusti ciam/fidem/spem/cha/ ritatem. Hic fidem in/ tegritatem dicit. i ¶Et pacẽ. Illã pacẽ quæ religioni debeẽ. k ¶Cum his qui in/ uocant dominum de
Luc.6.g corde puro. Beati mundo corde:de quibus dicitur: quid me uocatis deum, & non facitis quæ dico? l ¶Stul/ tas autem ꝛ sine disciplina quęstiones deuita:sciens quia ge/ nerãt lites. Stultæ omnes & sine disciplina legis sunt quæ stiones. m ¶Seruum autem domini non oportet litiga/ re. Seruus est christi, qui nõ clamauit neq; contẽdit neq; audiuit quisq; uocẽ eius, secundũ quod Doeg propheta prædixit. n ¶Sed mansuetum esse ad omnes. Non so/ lum ad amicos. o ¶Docibilem/patientem/cum mode/ stia corrípientem eos qui resistunt veritati. Omnes sem/ per docere patienter, non in furore, sed cum modestia. p ¶Ne quando det illis deus pœnitentiam ad cognoscen/ dam veritatem:ꝛ resipiscant a diaboli laqueis a quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem. Non de dei bonitate dubi/ tat, sed de accipientiũ prauitate. Det illis deus perpetuã

C

Hscant. Simul & contra Nouatianos pœnitẽtiæ negatores qui hæreticos conuersos ueniam nõ posse consequi perhibent. Ca. III

Hoc autem scito/quia in nouissimis diebus instabunt tempora pericu/ losa. Non sit tibi mi/ rum quod quotidie peiora ueniunt.

r ¶Et erunt ho/ mines seipsos aman/ tes. Non dei gloriam, sed sua quærentes.

s ¶Cupidi/elati. Aua ri & in auaricia iacta/ bundi. t ¶Superbi blasphemi. Cum no/ lint discere, doctrinã usurpant. v ¶Pa rentibus non obedien/ tes:ingrati/scelesti/sine affectione. Veterib⁹ sci licet doctoribus, qui eos per euangelium genuerũt. x ¶In pa ce/criminatores. Pacis sanctorum. y ¶In continentes/immites/ sine benignitate. In omnibus uitijs.

z ¶Proditores. In/ uicem occupantes.

a ¶Proterui/ tumi/ di voluptatum amato/ res magis q̃ dei. Sol/ licitudo indicium est abundantioris ama/ toris, qui enim sæculi uoluptates q̃ domi/ ni præcepta libentius audit aut loquitur, talis est. b ¶Habẽ tes speciem quidẽ pie/ tatis. In habitu uel doctrina. c ¶Vir/ tutem autem eius ab/ negantes. Ipsam rem operibus abnegan/ tes. d ¶Et hos de/ uita. Ne corrumpant, mores bonos, collo/ quia praua. e ¶Ex his enim sunt qui pene trant domos: ꝛ captí/ uas ducũt mulierculas oneratas peccat'. Illas capiũt quæ sunt one/ ratæ peccatis, impuni

D

tatẽ illis ac ueniã promittẽtes:siue infirmas mentes quæ fœminis cõparãtur. f ¶Quę ducunt varijs desyderijs. Noua semper discere cupientes. g ¶Semp discentes ꝛ nunq̃ ad scientiam veritatis perueniunt. Quia nihil defi/ nitum tenẽt: quisq; traditiones uult tenere diuersas, nõ ꝓbatas. Ab uno em̃ dicta ab alio destruunt. h ¶Quẽ/ admodũ aũt iamnes ꝛ iãbres restiterũt moysi:ita ꝛ hi resti/ terũt veritati. Sicut illi p magicæ artis p̃stigias: ita & isti p argumẽtorũ fallaciã. Simulq; ostendit moysen ueritatis fuisse doctorẽ aduersus obtrectatores ueteris testamẽti. i ¶Homines corrupti mẽte reprobi circa fidẽ. Tam mori/ bus corrupti q̃ circa fidem reprobi. k ¶Sed vltra nõ proficient. De omnibus hæreticis dicit, sed de his quos tunc cito nouerat in spiritu destruẽdos. Cæterum ipse in/ ferius quosdam in peius profeciss̃e prædixit.

Insipientia

nem iam factam: & subuerterunt quorundam fidem.
a Sed firmũm fundamentum dei stat, habens signaculũ
b hoc. Cognouit dominus qui sunt eius:& discedat ab ini
c quitate omnis qui inuocat nomen domini. In mãgna
d autem domo:nõn solum sunt uasa aurea & argentea,
e f sed & lignea & fictilia:& qũædam quidem in honorẽ, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo se emun dauerit ab istis, erit uas in honorem sanctificatum:&
g utile domino ad omne opus bonum paratum. Iuuẽni/
h lia autem desyderia fuge:sectare uero iusticiam, fidem,
i k spem, charitatem & pacem cũm his qui inuocant domi
l num de corde puro. Stultas autem & sine disciplina
m quæstiones deuita:sciens quia generant lites. Seruum
n autem domini non oportet litigare, sed mansuetũ esse
o ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corri/
p pientem eos qui resistunt ueritati: nẽ quando det illis deus pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem: & re/ sipiscãt a diaboli laqueis: a quo captiui tenẽt ad ipsius uoluntatem. Ca. III

q Hoc aũtem scito, quia in nouissimis diebus in/
r stabũt tempora peticulosa: & erũnt homines
s seipsos amantes:cũpidi, elati, superbi, blasphe
t v mi:parẽntibus nõ obedientes:ingrati, sceleſti: sine affe-
x ctione:sine pace, criminatores, incontinẽtes, imites:sine
y 5 a benignitate:proditores:proterui, tumidi, & uoluptatũ
b amatores magis q̃ dei. Habẽtes speciem quidem pie
c b tatis:ũirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.
e Ex his ẽnim sunt qui penetrant domos, & captiuas du-
f cunt mulierculas oneratas peccatis, qũæ ducũtur uarijs
g desyderijs:semp discẽntes & nunq̃ ad scientiã ueritatis
b perueniẽtes. Quemadmodũ autẽ Iãnes & Iambres re/
i stiterũt moysi:ita & hi resistunt ueritati: hõmines cor-
k rupti mente:reprobi circa fidẽ:sed ũltra non proficient.

Insipientia

E

a ¶Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus sicut ꝛ illorum fuit. Confessi sunt, sed digito superato. b ¶Tu autem assecutus es meam doctrinam ꝛc. Plus tibi crede de me ꝙ illis: siue idcirco tibi non timeo, quia scio te doctri/nam & uirtutem meam optime cognouisse. c ¶Per/secutiones/passiones/qualia mihi facta sunt antiochię ꝛc. Ex his potuisti cognoscere, me nihil propter ho/mines facere qui tan/ta sũ passus. d ¶Et ex omnibus eripuit me dominus. Ita & te de omnibus eripiet, si se/quaris. e ¶Et om/nes qui pie volunt vi/uere in christo, persecu/tionem patientur. Non solum ego, sed & om/nes, qui non occidũt animas in adulando. Timendum ergo no/bis est, ne non pie ui/uamus, qui nihil pati/mur propter deum. f ¶Mali autẽ homi/nes ꝛ seductores pro/ficient in peius errãtes ꝛ in errorem mittentes. Hoc de adulatoribus dicit, qui dum a stul/tis hominibus diligũ/tur magis decepti de/cipiunt: siue de hære/ticis accipiendum.

F

g ¶Tu vero perma/ne in his quę didicisti. Nolo ista te terreant uel seducãt. h ¶Et credita sunt tibi. A deo per nos. i ¶Sciens a quo didiceris: ꝛ qui ab infantia sacras litte/ras nosti. Siue a uero apostolo, siue ꝙ legẽ a deo. k ¶Quę te possunt instruere ad sa/lutẽ ꝙ fidẽ ꝛc. Sine fide eñ christi, iam nõ suf/ficiunt ad salutem. l ¶Omnis eñ scriptu/ra diuinitus inspirata/ utilis est ad docẽdũ ꝛc. Ideo data est legis in/structio, ut eiꝰ cõsilio cũcta facientes, iuste iusta faciamus.

Ca. IIII

Testificor coram deo ꝛ christo ie/su qui iudi/caturꝰ est uiuos ꝛ mor/tuos ꝛc. Contestatur illum per uniuersa quæ credit religio christiana, ut uer/bum dei instanter annũciet. Qui iudicaturus est uiuos & mortuos. Quia uiuos inueniet, mortuos suscitabit. n ¶Prędica verbũ: insta oppor/tune/importune. Opportu/nũ est libenter audire. Importunũ est inuito prædicare. o ¶Argue/obsecra/increpa in omni patientia ꝛ doctrina. Argue peccantes, contestare ne peccent. Increpa resisten/tes: sed hæc omnia cum patientia & secundũ doctrinam.

a Insipiẽtia enim eorum manifesta erit omnibus: si/
b cut & illorum fuit. Tu aũtem assecutus es meam do/
ctrinam: institutionem, propositum, fidem, longanimi/
c tatem, dilectionem, patientiam, persecũtiones, passio/
nes: qualia mihi facta sunt antiochiæ, iconij, lystris: qua/
d les persecutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me do/
e minus. Et omnes qui pie uolunt uiuere in christo iesu,
f persecutionẽ patientur. Mali aũtem homines & sedu/
ctores proficient in peius, errãtes & in errorem mitten/
g b tes. Tu uero pmane in his quæ didicisti, & crẽdita sunt
i tibi, sciens a quo didiceris. Et quia ab infantia sacras lit/
k teras nosti quæ te possunt instruere ad salutem per fi/
l dem quæ est in christo iesu. Omnis enim scriptura di/
uinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguen/
dum, ad corripiendum, ad erudiendum in iusticia: ut
perfectus sit homo dei ad omne opus bonum instru/
ctus. Ca. IIII

m Testificor coram deo & christo iesu qui iudi/
caturus est uiuos & mortuos: & per aduẽtum
n ipsius & regnum eius: prædica uerbum: insta
o opportune importune: argue, obsecra, increpa in omni
p patientia & doctrina. Erit enim tempus cum sanam
q doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desyderia coa/
r s ceruabũt sibi magistros prurientes auribus: & a ueritа/
te quidem auditum auertent: ad fabulas autem con/
t v uertentur. Tu uero uigila: in omnibus labora: opus
x fac euangelistæ: ministeriũm tuum imple: sobrius esto.
y Ego enim iam delibor: & tempus resolutionis meæ
z instat. Bonum certamen certaui: cursum consummaui,
a b fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iusti/
ciæ: quam reddet mihi dominus in illa die iustus iu/
c d dex. Non solum autem mihi, sed & his qui diligunt
e aduentum eius. Festinã ad me uenire cito. Demas eñ
me dereliquit diligens hoc sæculum: & abiit Thessa/
f lonicam, Crescens in Galatiam: Titus in Dalmatiam:
g Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc/
tecum: est enim mihi utilis in ministerio. Tychi/
h cum autem misi Ephesum. Penulam quam reliqui troade

G

p ¶Erit tempus cum sanam doctrinã non sustinebunt. Ve/ram & perfectam: sicut israel audire noluit prophetas. q ¶Sed ad sua desyderia coaceruabũt sibi magistros. Ta/les magistros inquirent, qui ea dicũt quæ ipsi audire de/syderant, ut securi delinquant. r ¶Prurientes auribus. Qui delectare desy/derant, non compun/gere. s ¶Et a ver/itate quidẽ auditũ auer/tent: ad fabulas autem conuertentur. A uerita/te legis quæ uitia dã/nat, ad/rationes huma/nas, quæ deũ ut piũ non uindicaturũ esse concinnat. t ¶Tu vero vigila: in omnibꝰ labora. Quæ ad utili/tatẽ pertinent audien/tium. v ¶Opus fac euangelistę. Verbum tuum, operibus/con/formetur. x ¶Mi/nisteriũ imple ꝛc. Epi/scopatus scilicet. Non eñ semper ero in corpo/re ut ualeam cõmone/re. y ¶Ego eñ iam deliboꝛ/ꝛ tẽpus resolu/tionis męę instat. Mor/tem suam, sacrificiũ deo futurũ dixit, ut eum ad martyrium prouocet. z ¶Bonũ certamen certaui ꝛc. Modo iam confiden/ter hoc dicit, in extre/mo uitæ limite consti/tutus: comparatione autẽ utitur in agone certantiũ. a ¶Fi/dem seruaui. Fidem su/scepti officij in finem usq; seruaui. b ¶In reliquo reposita est mi/hi coꝛona iusticię/quã reddet mihi dñs in die illa iustus iudex. Qui nouit me usq; ad mor/tem pro iusticia dimi/casse. c ¶Non so/lũ autem mihi. Quia nõ personis debetur meritum, sed labori. d ¶Sed ꝛ his qui di/ligunt aduentum eius. Qui gaudent adue/nisse christum & iusti/ciã docuisse. Siue q sic agunt ut aduentũ domini libenter expe/ctent. e ¶Festina ad me venire cito. Demaſ me dereliquit diligens hoc sęculũ ꝛc. Necesse erat ut diligẽs sæculũ, non amantẽ sæculum relinqueret. Omne eñ aniał ad sibi simile cõiungit̃. f ¶Crescẽs in galatiã: titus in dalmatiã: lucas est mecũ solus. Isti missi sũt, non deseruerũt. g ¶Marcũ assume ꝛ adduc tecũ: est eñ mihi vtilis in ministerio ꝛc. Verbi dei, uel cuiuslibet necessi/tatis. h ¶Penulã quã reliqui troade apud carpũ ꝛc. Non dixit penulam meam: potuit enim conuersus aliquis, ad pedes eius inter cætera imposuisse uendendam.

Ecci.13.c

troiade apud carpum ueniens affer tecum & libros: maxime autē & membranas. Alexander ærarius multa mala mihi ostēdit: reddet illi dominus secundū opera eius: quem & tu deuita. Valde enim restitit uerbis nostris. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: nō illis imputetur. Dominus autem mihi astitit & confortauit me: ut per me prædicatio impleatur: & audiant omnes gentes: & liberatus sum de ore leonis. Liberabit me dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cœleste: cui gloria in sæcula sæculorum: Amen. Saluta priscum & aquilam & onesiphori domum. Erastus remansit corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum mileti. Festina ante hyemem uenire. Salutant te eubulus & pudens & linus & claudia & fratres omnes. Dominus iesus christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

Epistola ad Titum.

Paulus seruus dei apostolus autem iesu christi secundū fidem electorum dei: & agnitionē ueritatis: quæ secundū pietatē est in spem uitæ æternæ: quā promisit qui non mentitur deus ante tempora sæcularia: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione: quæ credita est mihi secundū præceptum saluatoris nostri dei: Titō dilecto filio secundū communem fidem: Gratia & pax a deo patre & christo iesu saluatore nostro. Huius rei gratia reliqui te cretæ: ut ea quæ desunt, corrigas: & constituas per ciuitates presbyteros: sicut & ego disposui tibi: Si quis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habēs fideles nō in accusatione luxuriæ: aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut dei dispensatorem: non superbum: non iracundū: non uinolentū: nō percussorem: non turpis lucri cupidum: sed hospitalē, benignum, sobrium

Commentariorum in epistolā ad Timotheum finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD TITVM.

Ca. I

Paulus seruus dei. Non peccati. o ¶Apostolus iesu christi. Non omnis seruus apostolus. Ideo autē christi: quia ab ipso missus fuerat prædicare. p ¶Scōm fidem electorum dei & agnitionē veritatis &c. Secundū eam fidem, qua credentes electi sunt, cū cognoscerēt ueritatē: quæ agnitio non ex merito est, sed ex dominica ueritate. q ¶Quam promisit qui non mentitur deus. Si non mentitur, non exhibet aliud ꝙ quod promisit, iustis scilicet & iniustis: ꝙuis hominibus durum esse uideatur.

r ¶Ante tempora sęcularia. Ante omnia tempora apud se proposuit per filium saluare credentes. s ¶Manifestauit autem temporibus suis verbum suum. Tunc manifestauit consilium suum, quādo præscierat factum esse omnem scilicet mundū a iusticia diuersum.

t ¶In prędicatione quę credita est mihi secundū præceptum saluatoris nostri dei. Quo paulum & barnabam segregare præcepit ut gentibus prædicarent. v ¶Tito dilecto filio ꝑm communem fidem gratia & pax a deo patre & christo iesu saluatore nostro. Secundum fidem filius, non natura. x ¶Huius rei gratia reliqui te cretę: vt ea quę desunt corrigas & constituas per ciuitates presbyteros sicut & ego disposui tibi. Quæ desunt, recto tenore corrige, & tunc demum presbyteros poteris ordinare cum oēs in ecclesia fuerint recti. y ¶Si quis sine crimine est, vnius vxoris vir. Notandū qd in sacerdote etiam alijs licita prohibentur. z ¶Filios habens fideles nō in accusatione luxurię: aut nō subditos. Ne non possit audenter corripere delinquentes: siue ut experimentū eius doctrinæ, de domus suæ disciplina noscatur. a ¶Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut dei dispensatorem. Ipsum dicit episcopum quē superius presbyterum nominauit.

b ¶Sicut dei dispensatorem. Si ergo humanarū legū dispēsatores presbyteri quærūtur, & iusti quales esse debent qui diuina iura dispensant?

c ¶Non superbum, nō iracundū, nō violentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum. Non debet discipulus christi pcutere: q pcussus est, & non repercussit. Non turpe lucrū adulando sectari, terrenum scilicet qui cœlestia & diuina promittit.

d ¶Sed hospitalem. Primo uitia damnauit, ut uirtutes insereret secundum consuetudinem scripturarum.

e ¶Benignum. Vt hospites non cum tristicia, sed cum beniuolentia suscipiat.

Sobrium,

E

a ¶Sobrium/iustum/sanctum/ continentem. Incontinentiã uel cõtinẽtiã nunq̃ nominat apl'us, nisi in causa luxuriæ: iustum iudicio, continentia sanctum: ne quia unius uxoris fecerat mentionem, locum incontinentiæ dedisse putaretur. b ¶Amplectentem eum qui ꝑm doctrinam est fidelem sermonem.

Diligentem doctrinã & semper inde loquẽtem, non fabulas sæculares & uanas.

c ¶Vt potens sit exhortari in doctrina sana ꝛc. Talis eligendus est, qui exhortari possit, & contradicẽtes arguere in doctrina sana, quæ sanat audientes, siue quæ nulla falsitate corrupta est.

d ¶Sunt enim multi etiam inobedientes/ uaniloqui ⁊ seductores. Apostolicæ doctrinæ non obtemperantes, & ad nullum profectum loquentes.

e ¶Maxime autem qui de circumcisione sunt. Qui humanas potiꝰ traditiões obseruãt q̃ diuia mãdata.

f ¶Quos oportet redargui/ qui vniuersas domos subuertũt ꝛc. Quæ iam superflua temporibus christi: cerimonias autem iudæorum ab eis docere dicit. g ¶Dixit q̃dam ex illis ꝓpꝛius ipsoꝝ ꝓpheta. Callimachꝰ scilicet. Vide quales sunt, q etiam a suis tale testimonium ꝓmerent. b ¶Cretenses semper mendaces. Amantes mentiri, noxij oratores, pariter ocioſi. i ¶Male bestiæ: ventres pigri. Ideo ferias & ocia libenter admittunt.

k ¶Testimoniũ hoc verũ est ꝛc. vt sani sint in fide nõ intẽdẽtes iudaicis fabulis ꝛc. Traditionibus humanis, de qbus dñs in euangelio iudæis loquitur: secundũ Esaiam, dominũ non in corde sed in labꝛis honorãtes. l ¶Auersantiũ se a veritate. Noui scilicet testamẽti. m ¶Omnia mũda mundis. Quia adhuc secundum legem immũda uocabant. n ¶Coinquinatis autem ⁊ infidelibus. Coinquinati & infideles sunt, qui non credunt iugum legis a collo credẽtium dominum abstulisse, id est omnia quæ temporaliter fuerant instituta. o ¶Nihil est mundum. Eorũ quæ in sciẽtia eorũ, imunda iudicãtur. p ¶Sed inquinatæ sunt eorum ⁊ mens ⁊ conscientia. Etiam in hoc ipso q ¶Confitentur se nosse deum/ factis autem negant. Se melius christum dicunt nosse ut ex lege promissum: sed factis eius aduentum negant: cum se sine legis auxilio putant iustificari non posse. r ¶Cum sint abominati ⁊ incredibiles: ⁊ ad omne opus bonũ reꝓbi.

In sola cõfessione legis religiosiores se dicũt, cũ illa non faciant quæ quærunt. Ca. II

Tu autẽ loquere quæ decent sanã doctrinã. Quæ ad uitã pertinẽt christi. t ¶Senes vt sobꝛij sint ꝛc. Hic senes, ætate & ordine possũt intelligi, ecclesiæ præcipue seniores, qbus oĩbus formã prebere necesse est. v ¶Anus similr. Quæ ad aliarum eligebant exemplũ. x ¶In habitu sancto: nõ criminatrices. Habitus eñ non sanctus est, de q̃ alibi dicit: Non tortis crinibus, & reliq̃. y ¶Nõ multo vino seruiẽtes. Sed paruo utentes. 5 ¶Bene docẽtes ꝛc. Docere illis permisit, sed fœminas: & hoc nõ in ecclesia sed priuatim. a ¶Adolescẽtulas/ vt viros suos ament ꝛc. Non alienos, siue ideo dicit, ne aliæ quæ cõtinẽtes erant, non diligerent uiros suos: & ꝓbũ dei tanq̃ dissidiũ prædicãs cul pareꝫ. b ¶Domus curam habẽtes. Ne uiros suos in aliquo cõ tristarent. c ¶Benignas/ subditas viris suis: vt nõ blaspheme verbũ dei. Ne uel ipsæ blaspheme̅t, si gentes sunt, uel alij uidentes eas peiores effectas quã fuerãt ante fidẽ. d ¶Iuuenes similiter hortare vt sobꝛij sint. Auferẽtes ab eis causam luxuriæ. e ¶In omnibus. Quæ iungunt, siue non solum corpore sed & mente. f ¶Teipm pꝛebe exẽplũ bonoꝝ operũ. Ne exẽplo destruas uerbũ: & ut audẽter corripias delinquentes. g ¶In doctrina in integritate/ i gnitate. Quo solũ modo doceri põt: integritas ꝙ nec munerib⁹ corrũpit nec acceptiõe ꝓsonæ. b ¶Verbũ sanũ irrepꝛehẽsibile. Nullius adulatiõis accẽsiõe languens. i ¶Vt is q̃ ex aduerso est vereat nullũ malũ habẽs dicere de vob. Qui tibi põt cõtradicere si qd in te tale notauerit. k ¶Seruos dñis suis subditos esse ꝛc. Quæ imperãt iusta. l ¶Nõ cõtradicentes. Ne murmurationẽ faciẽtes, & mercede priuemini, & homini existatis ingrati. m ¶Nõ fraudãtes sed oĩbus fidẽ bonã ostẽdentes. Siue in his quæ illis cõcedunt, siue ut in ope ostẽdãt bonũ esse qd̃ credũt. n ¶Vt doctrinã saluatoꝛis nꝛi dei ornẽt ꝛc. Dũ eorũ opib⁹ laudant. o ¶Apparuit enĩ gratia dei ꝛc. Nullam conditionem excipit.

Erudiens

F

a sobriũm, iustum, sanctum, continentem, amplectẽntem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut põtens sit exhortari in doctrina sana: & eos
d qui contradicunt arguere. Sũnt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores: maximẽ autem qui
f de circumcisione sunt: qũos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet,
g turpis lucri gratia. Dixit q̃dam ex illis ꝓprius ipsorũ
i propheta: Crẽtenses semper mendaces, malæ bẽstiæ:
k uentres pigri. Testimoniũm hoc uerum est. Quam ob causam, increpa illos dure, ut sani sint in fide: non in-
l tendentes iudaicis fabulis & mandatis hominum auẽr
m n santium se a ueritate. Omnia mũnda, mũdis: cõinqui-
o natis autem & infidelibus nihil ẽst mundum: sed ini-
p q qũinatæ sunt eorũ & mens & conscientia. Cõfitent̃ se
r nosse deũ, factis autẽ negant: cũm sint abominati & incredibiles: & ad omne opus bonũ reprobi. Ca. II

s Tu aũtem loquere quæ decent sanam doctri-
t nam. Senẽs: ut sobrij sint, pudici, prudẽtes: sa-
v ni in fide: in dilectione: in patientia. Anũs si-
x y militer in habitũ sancto: non criminatrices: nõn mul-
5 to uino seruientes: bẽne docentes, ut prudentiam do-
a ceant. Adolescẽntulas, ut uiros suos ament, filios suos
b diligant, prudentes, castas, sobrias, domũs curam ha-
c bentes: benignãs, subditas uiris suis: ut non blaspheme-
d tur uerbum dei. Iuũenes similiter hortare ut sobrij sint.
e f In õmnibus tẽipsum præbe exemplum bonorum ope-
g b rum: in dõctrina, in integritate, in grauitate. Verbũm
i sanum, irreprehensibile, ut is qui ex aduerso est uerea-
k tur: nihil habens malum dicere de uobis. Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes non
l m contradicẽntes, non fraũdantes, sed in omnibus fi-
n dem bonam ostendentes, ut dõctrinam saluatoris
o nostri dei ornent in omnibus. Appãruit enim gratia dei & saluatoris nostri omnibus hominibus,

erudiens

Matth.5.a

Esa.92.d

1.Timo.2.c

G

H

A

a ¶Erudiens nos: vt abnegantes impietatē ⁊ sęcularia desyderia. Sæculare est omne desyderium carnale & omnis habitatio temporalis. b ¶Sobrie. Perfecte, domino dicente: Attendite ne grauentur corda uestra in crapula & ebrietate & curis huius uitæ. c ¶Juste ⁊ pie viuamus in hoc sęculo. Iusticia non temperat nisi pietas adiūgat. d ¶Expectantes beatā spem. Qui eius mādata seruauerint. e ¶Et aduentum glorię magni dei ⁊ saluatoris nostri iesu christi. Spiritum dicit magnum deū, quia ipsius expectamus aduentum.

f ¶Qui dedit semetipsum pro nobis ⁊c. Quia se dedit, cauea mus ne beneficiū ei⁹ inane & irritum facia mus. g ¶Hęc loqre ⁊ exhortare. Omis sermo tuus in hac exhortatione consistat.

h ¶Et argue cū omni impio. Acriter argue eos qui ita nō uiuūt.

i ¶Nemo te contemnat. Talem te exhibe ne contemni possis. Vita enim authoritatem tribuit uerbo.

B

Ca. III

Admone illos principibus ⁊ potestatibus subditos esse: dicto obedire. Ad omne opus bonum paratos esse. Non ad aliqd malū. l ¶Neminem blasphemare. Ne illos qdē q merētur. m ¶Nō litigiosos esse/ sed modestos. Ne uicem reddendo prouocēt itē. n ¶Omnem ostendētes mansuetudinem ad omnes homines. Non solum ad bonos uel ad amicos. o ¶Eramus enim aliquando ⁊ nos insipientes ⁊ increduli: errantes ⁊c. Ne désperent correptione sua, opponit exemplum se, qa & nos fuimus inqt tales: debemus igit patiēter eorū insipientiā tollerare. p ¶Cum autem benignitas ⁊ humanitas apparuit saluatoris nostri dei: nō ex operibus ⁊c. sed ꝑm misericordiā saluos nos fecit. Siue largitas misericordiæ dei, siue secundum hominem christus. q ¶Per lauacrum regenerationis ⁊ renouationis spiritussancti. Quia nos spiritussanctus per baptismum renouauit. r ¶Quem effudit in nos abunde per iesum christum saluatorē nostrum. Abundantius cꝫ in ueteri testamento. s ¶Ut iustificati gratia ipsius/ hęredes simus ꝑm spem vitę ęternę. Non secundum carnalem hæreditatem uitæ temporalis. t ¶Fidelis est sermo. Ne quis dubitet. v ¶Et de his volo te confirmare. Confirmare scientē, non instruere ignorantem. x ¶Ut curent bonis operibus pręesse qui credunt deo. Ad bona opa docēda præesse. y ¶Hęc sunt bona ⁊ vtilia hominib⁹. Hæc, non illa quæ sequuntur. z ¶Stultas autem quęstiones ⁊ genealogias ⁊ contentiones. Non uult nos superfluis contentionibus implicari, quæ in lege de generationibus oriūtur: sed hæc loqui semper de quibus proficient audiētes. a ¶Et pugnas legis deuita: sunt enim inutiles ⁊ vanę. Quasi contrariæ oppositiones quas hæretici cōsectantur. b ¶Hęreticum hominē post vnam ⁊ secundam correptionē deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est ⁊c. Nec circa ipsos nos occupari permittit si correpti iterum non corrigant: ne tēpus inani cōtentiōe perdamus: & aliquid proprio iudicio conat⁹ nihil efficiat: qa unicuiq; manet libertas arbitrij; & funiculis peccatorū unusquisq; constringitur. c ¶Cum misero ad te arteman aut tychicū festina ad me venire nicopolim: ibi statui hyemare. Zenā legisperitū ⁊ apollo sollicite ꝑmitte vt nihil illis desit. Vt nihil perdant de fructu doctrinæ tardantes.

d ¶Discant autem ⁊ vestri bonis operibus pręesse ad vsus necessarios: vt non sint infructuosi. Idipsum repetit quod superius dixerat: Curent bonis operibus præesse credentes. e ¶Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos q̄ nos amāt in fide. Gratia dei cū omnibus vobis. Qui nos fideliter amant, siue qui fidei causa nos amant. Notandum quod excipit apostolos quos salutat.

a erūdiens nos, ut abnegantes impietatem & sæcularia
b desyderia, sobriē, & iustē & pie uiuamus in hoc sæculo,
c d expectantes beatā spem & āduentū gloriæ magni dei
e f & saluatoris nostri iesu christi: qui dedit semetipsum
pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mū
daret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorū
g h operum. Hæc loquere & exhortare, & arguē cum omni
i imperio. Nemo te contemnat. Ca. III
k Admone illos principibus & potestatibus sub-
ditos esse: dicto obedire: ad omne opus bonū
l paratos esse. Neminem blasphemare: non liti
m gios os esse, sed modestos, omnem ostendētes mansue-
n tudinem ad omnes homines. Eramus enim aliquan-
o do & nos insipientes, increduli: errantes, seruientes desy
derijs & uoluptatibus uarijs: in malicia & inuidia agen
p tes, odibiles, odientes inuicem. Cum autem benignitas
& humanitas apparuit saluatoris nostri dei: nō ex ope
ribus iusticiæ quæ fecimus nos, sed secūdum misericor-
q diam suam saluos nos fecit: per lauacrum regeratio-
r nis & renouationis spirituſsancti: quem effudit in nos
s abunde per iesum christum saluatorem nostrum: ut
iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem
t uitæ æternæ. Fidelis sermo est. Et de his uolo te confir-
v mare: ut curent bonis operibus præesse qui credūt deo.
x y Hæc sunt bona & utilia hominib⁹. Stultas aūt quæstio
z nes & genealogias & contentiones & pugnas legis de-
a uita. Sunt enim inutiles & uanæ. Hæreticum hominem
post unam & secundam correptionem deuita, sciens
quia subuersus est qui eiusmodi est: & delinquit cū sit
b proprio iudicio condemnatus. Cum misero ad te ar-
teman aut tychicum, festina ad me uenire nicopolim:
Ibi enim statui hyemare. Zenam legisperitum & apol
c lo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. Discant aūtem
d & uestri bonis operibus præesse ad usus necessarios,
e ut non sint infructuosi. Salutant te qui mecum sunt om
nes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia dei cum
omnibus uobis. Amen.

Commentariorum in epistolam ad Titum finis.

E

COMMENTARIA IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM. Ca. I

PAulus vinctus ieſu chriſti. In carcere uel in catenis. b ¶Philemoni dilecto adiutori noſtro: ⁊ Apphię chariſſimę. In euā/gelio adiutrici. Apphia uero ſoror uel coniunx creditur. c ¶Et archippo cōmilitoni noſtro. Hic diaconus erat, de quo ad Coloſſenſes ait: Dicite archippo: Coloſ.4.d Vide miniſteriū qđ accepiſti ut illud impleas. d ¶Et eccleſię quę in domo tua eſt. Gratia vobis ⁊ pax ⁊c. Cum omni gratiarū actione & cum gaudio exorat. e ¶Gratias ago deo meo ⁊c. audiēs charitatē tuā ⁊ fidem. Quæ nobis in bonis operibus innoteſcit. f ¶Quā habes in dño ieſu ⁊ in omnes ſanctos. Qui diligit caput, neceſſe eſt eum omnia diligere mēbra. g ¶Ut cōmunicatio fidei tuę euidens fiat ⁊c. Omnes F ſanctos diligis, intantū, ut omnes boni noſtrorū in chriſto euidenter te fidelem eſſe cognoſcāt. h ¶Gaudiū enī magnū habui ⁊ conſolationē in charitate tua: qz viſcera ſanctoz requieuerūt p te frater. Quos hoſpitio recipiens refeciſti.

i ¶Propter qō multam fiduciā habens in chriſto ieſu imperandi tibi. Cum nobis cauſa ipſius, dederit fiduciā imperādi, tñ charitate faciēdi obſecrare malumus q̄ iubere. k ¶Qō ad rem ptinet. Qđ ad rem ptinet rei chriſtianæ. l ¶Propter charitatem magis obſecro cū talis ſis vt paulus ſenex ⁊c. Moribus talis, q̄lis ille, q in ſenectute etiā pro chriſto uincula non recuſat. m ¶Obſecro te pro filio meo quem genui in vinculis Oneſimo qui tibi aliquando inutilis fuit ⁊c. Quando erat gentilis uel carnalis. n ¶Tu autem illū vt mea viſcera ſuſcipe. Velut filium noſtrum chariſſimū. o ¶Quē ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi miniſtraret in vinculis euāgelij. Ex hoc cognoſce qualis ſit, qui mihi ita placuit ut tua uice miniſtraret. p ¶Sine cō ſilio aūt tuo nihil voluī facere. Ita loquit ut eum ad ipſum remittat, ſiue ut magis eius utilitas cōmendetur. q ¶Ut ne velut ex neceſſitate bonū tuū eſſet ſed voluntariū. Notandum qđ neminē uoluerit neceſſitate boni aliquid facere, ne mercedem amitteret. r ¶Forſitan eñ ideo diſceſſit ad horam a te/ vt in ęternum illū recipieres. Forte hoc dei prouidentia procurauit. s ¶Jam nō vt ſeruum / ſed pro ſeruo chariſſimū fratrē. Iam enim non quaſi ex neceſſitate ſeruo ſed quaſi frater uoluntarius.

t ¶Maxime mihi: quāto autē magis tibi: ⁊ in carne ⁊ in domino. Cui & carnaliter & ſecūdū fidem debet obſequium. v ¶Si ergo me habes ſocium ſuſcipe illum ſicut me. Si me diligis, ita illū ſuſcipe ſicut me: quia ego illum diligo ſicut te. x ¶Si autē aliquid nocuit tibi aut debet/ hoc mihi imputa. Ego paulus ſcripſi manu mea: ego reddā ut nō dicā tibi ⁊c. Nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis. Hic oſtenditur quia prima uice ſit ex urbe dimiſſus. y ¶Salutat te epaphras concaptiuus meus ⁊c. Nō alicuius criminis cauſa, ſed fidei ſocietate.

Commentariorum in epiſtolam ad Philemonem finis.

G

H

PAulus vinctus chriſti a
ieſu, & timotheus frater, Philemōni b
dilecto adiutori noſtro: & apphiæ c
ſorori chariſſimæ, & archippō cōmi d
litoni noſtro: & eccleſiæ quæ in do/
mo tua eſt: Gratia uobis & pax a e
deo patre noſtro & dño ieſu chriſto. Grātias ago deo
meo, ſemper memoriā tui faciens in orationibus meis, f
audiens charitatem tuam & fidem quam habes in do- g
mino ieſu & in omnes ſanctos: ut communicatio fidei
tuæ euidēs fiat in agnitione omnis operis boni in chri- h
ſto ieſu. Gaudium enim magnum habui & conſolatio
nem in charitate tua: quia uiſcera ſanctorum requieue/ i
rūt per te frater. Propter quod multā fiduciā habens in k
chriſto ieſu, imperandi tibi quod ad rem pertinet: pro/ l
pter charitatem magis obſecro cum ſis talis ut Paulus m
ſenex: nunc autem & uinctus ieſu chriſti obſecrō te pro
meo filio quem genui in uinculis oneſimo, qui tibi ali/
quando inutilis fuit: nunc autem & mihi & tibi utilis, n
quem remiſi tibi. Tu autem illum ut mea uiſcera ſuſci/ o
pe. Quem ego uolueram mecū detinere, ut pro te mihi p
miniſtraret in uinculis euangelij. Sine cōnſilio autem q
tuo nihil uolui facere: uti ne uelut ex neceſſitate bonum
tuum eſſet, ſed uoluntarium. Forſitan enim ideo diſceſ/ r
ſit ad horam a te, ut in æternum illum reciperes: iam nō s
ut ſeruum, ſed pro ſeruo chariſſimum fratrem: maxime
mihi: quanto autem magis tibi: & in carne & in do/
mino. Si ergo me habes ſocium, ſuſcipe illum ſicut me. v
Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi impu x
ta. Ego paulus ſcripſi mea manu: ego reddam ut non
dicam tibi quod & teipſum mihi debes. Ita frater ego
te fruar in domino: refice uiſcera mea in chriſto. Confi/
dens in obedientia tua ſcripſi tibi: ſciens quoniam & ſu
per id quod dico facies. Simul autem & para mihi ho/
ſpitium. Nam ſpero per orationes ueſtras donari me
uobis. Salutat te epaphras cōcaptiuus meus in chriſto y
ieſu: marcus, ariſtarchus, demas & lucas adiutores mei:
Gratia dñi noſtri ieſu chriſti cū ſpiritu veſtro. Amen.

DIVI HIERONYMI AD PAVLINIANVM IN LIBRVM DIDYMI DE SPIRITV SANCTO PRAEFATIO.

A CVm in Babylone uersarer:& purpuratæ meretricis essem colonus:& iure quiritũ uiuerem:uolui garrire aliquid de spiritu sancto,& ceptum opusculum,eiusdem urbis pontifici dedicare:Et ecce olla illa quæ in Hieremia post baculũ cernit̃ a facie Aquilonis cœpit ardere:& pharisæorum conclamauit senatus:& nullus scriba uel fictus, sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, aduersum me imperitiæ factio coniurauit. Ilico ego uelut postliminio Hierosolymã sum reuersus:& post Romuli casam & ludorũ lupercalia,diuersoriũ Mariæ & saluatoris speluncam aspexi.Itaq; mi Pauliniane frater,quia supradictus pontifex Damasus q me ad hoc opus primus impulerat,iã dormit in Christo:tã tuo q̃ uenerabiliũ mihi ancillarũ Christi Paulæ & Eustochij nũc adiutus oratu:canticum quod cantare non potui in terra aliena:hic a uobis in Iudæa prouocatus immurmuro, augustiorem multo locum existimans,qui saluatorem mundi,q̃ qui fratris genuit parricidam. Et ut authorem titulo fatear:malui alieni operis interpres existere,q̃ (ut quidam faciũt)informis cornicula,alienis me coloribus adornare. Legi dudum cuiusdam libellos de spiritu sancto:& iuxta comici sententiam,ex Græcis bonis,latina uidi nõ bona.Nihil ibi dialecticũ, nihil uirile atq; districtum, quod lectorẽ uel ingratis in assensum trahat:sed totum flaccidum,molle,nitidum,atq; formosum & exquisitis hincinde odoribus pigmentatum.Didymus uero meus, oculum habẽs sponsæ,de Cantico canticorũ: & illa lumina quæ in candentes segetes sublimari Iesus præcepit,procul altius intuetur:& antiquum nobis morẽ reddidit:ut uidẽs, uocetur propheta. Certe qui hũc
B legerit:latinorum furta cognoscet:& contemnet riuulos,cum cœperit haurire de fontibus. Impetitus sermone est & non scientia:apostolicum uirũ ex ipso sermone exprimens,tam sensuũ nomine q̃ simplicitate uerborum.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER DIVO HIERONYMO INTERPRETE.

OMnibus quidem quæ diuina sunt,cum reuerentia & uehementi cura oportet intendere,maxime autem his quæ de spiritus diuinitate dicuntur:præsertim cũ blasphemia in eum sine uenia sit:ita ut blasphemantis pœna tendatur:non solum in omne præsens sæculum,sed etiam in futurum. Ait quippe saluator blasphemanti in spiritum sanctum:non esse remissionem,neq; in isto sæculo,neq; in futuro. Vnde magis ac magis oportet intendere: quæ scripturarum de eo relatio sit:ne in aliquem saltem per ignorantiam blasphemiæ error obrepat.Expedierat quidem fideli & timido moderanti uires suas:magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire:& rem plenam periculo,non in suum discrimen attrahere. Verum quoniam quidã temeritate potius,q̃ recta uia etiam in superna erigũt: & hæc de spiritu sancto iactitant:quæ neq; in scripturis lecta,neq; a quoq̃ ecclesiasticorum ueterum usurpata sunt,cõpulsi sumus creberrimæ exhortationi fratrũ cedere :quæq; sit nostra de eo opinio, etiam scripturarum testimonijs comprobare: ne imperitia tanti dogmatis hi qui contraria opponunt,decipiant eos qui sine discussione sollicita,in aduersariorum sentẽtiam statim pertrahuntur.Appellatio spiritus sancti & ea quæ monstratur ex ipsa appellatione substantia;penitus ab his ignoratur qui extra sacram scripturam philosophantur. Solummodo em̃ in nostratibus litteris,& notio eius & uocabulũ refertur, tam in nouis q̃ in ueteribus. Veteris qp pe testamenti homo Dauid,particeps eius effectus ,orabat ut in se permaneret,dicens:Spiritũ tuũ sanctũ ne auferas a me.Et Danieli adhuc puero suscitasse dicitur deus spiritũ sanctum:qua si iam habitantem in eo.Necnon etiam in nouo testamẽto, hi uiri qui deo placuisse referuntur, spiritu sancto pleni sunt.Iohannes quippe adhuc in matris utero sanctificatus exultat. Et Iesus a mortuis resurgens:cum insufflasset in faciẽ discipulorum ait:Accipite spiritum sanctum. Plena sunt uolumina diuinarũ scripturarũ his sermonibus: quorum congeriem in præsenti opere digerere supersedi:quia difficile non est ex his quæ assumpsimus unumquemq; lectorem sibi similia reperire. Nemo autem suspicetur alium spiritum sanctum fuisse in sanctis uiris ante ad-

C uentum dñi:& alium in apoſtolis cæteriſq; diſcipulis: & quaſi nomina in differentibus eſſe ſubſtantijs. Poſſumus quidem teſtimonia de diuinis litteris exhibere:quia idem ſpiritus & in apoſtolis & in prophetis fuerit. Paulus in epiſtola quam ad Hebræos ſcribit:de pſalmorum uolumine teſtimonium proferẽs, ab ſpiritu ſancto id dictum eſſe cõmemorat. Et ſicut dicit hic ſpũs ſanctus:Hodie ſi uocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra &c. In fine quoq; Actuum apoſtolorũ cum Iudæis diſputans ait:Sicut ſpiritus ſanctus locutus eſt per Eſaiam prophetam ad patres noſtros,dicens:auditionem audietis,& non intelligetis. Neq; enim Paulus alium habens ſpiritum ſanctum:hæc de eo ſcripſit,qui in ꝓphetis ante aduentum domini alius fuit: ſed de eo cuius & ipſe particeps fuit:& omnes qui in fide conſummatæ uirtutis ferebantur. Vnde & cum articulo eius meminit,quaſi ſolitarium & unũ eſſe conteſtans:ubi dicit non ſimpliciter πνεῦμα ἅγιον:hoc eſt ſpiritus ſanctus, ſed cum additamento articuli τὸ πνεῦμα ἅγιον: hoc eſt,hic ſpiritus ſanctus. Et Eſaiam prophetaſſe cõmemorat cũ articulata uoce, διὰ τὸ πνεῦμα ἅγιον:id eſt ꝓ hũc ſpiritũ ſanctũ & nõ ſimpliciter πνεῦμα ἅγιον. Petrus q̃q; in eo ſermone quo p̃ſentibus pſuadebat:Oportuerat,inquit,impleri ſcripturã,quã locutus eſt ſpũs ſanctus:id eſt τὸ πνεῦμα ἅγιον:pos Dauid de Iuda:oſtendẽs & ipſe eundẽ ſpiritũ,& in prophetis & in apoſtolis operatum. Plenius de hoc in conſequentibus tractabimus:cum dicere cœperimus,non ſolum dñm uerbũ factum eſſe ad prophetas,ſed & ſpiritum ſanctũ:quia & inſeparabiliter poſſidetur, cum unigenito filio dei. Ipſa uox ſpiritus ſancti, nõ eſt uacua appellatio:ſed ſubiacentis eſſentiæ demonſtratrix:patri filioq; ſocia,& a creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in uiſibilia & in inuiſibilia:id eſt in corporalia & in incorporalia partiantur: nec de corporalibus ſubſtantijs eſt ſpiritus ſanctus,animæ & ſenſus habitator,ſermonis & ſapiẽtiæ & ſcientiæ effector:nec de inuiſibilibus creaturis. Hæc quippe omnia, ſapientiæ & cæterarum uirtutum & ſanctificationis capacia ſunt. Iſta uero ſubſtantia,de qua nũc ſermo eſt:ſapientiæ & ſcientiæ & ſanctificationis effectrix eſt. Neq; enim inueniri poteſt aliqua in ſpiritu ſancto fortitudo,aut operatio ſanctificationis
D uirtutiſq;,quã ab extraneo quodã ſuſtineat:quia iſtiuſmodi natura,mutabilis eſt. Porro ſpiritus ſanctus,confeſſione omniũ immutabilis eſt ſanctificator,ſcientiæ diuinæ & uniuerſorũ attributor bonorum:& ut breuius dicam,ipſe ſubſiſtens in his bonis quæ a domino largiuntur. Nã eundem euangelij locũ Matthæus Lucaſq; deſcribens:alter ex his ait:Quanto magis pater cœleſtis dabit bona petentibus ſe? Alter uero: Quanto magis pater ueſter cœleſtis dabit ſpiritum ſuũ ſanctum petentibus ſe? Ex quibus apparet ſpiritum ſanctum plenitudinem eſſe donorũ dei: & ea quæ diuinitus adminiſtrantur non abſq; eo ſubſiſtere:quia omnes utilitates,quæ ex donorum dei gratia ſuſcipiuntur,ex iſto fonte demanant. Quod autem ſubſtantialiter bonum eſt:non poteſt extraneæ capax eſſe bonitatis:cum ipſum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifeſtũ eſt,non a corporalibus tantum: ſed & ab incorporalibus creaturis extraneum eſſe ſpiritum ſanctum:quia cæteræ ſubſtãtiæ hanc ſubſtantiam ſanctificationis accipiunt:iſte uero non tantum nõ eſt capax ſanctificationis alienæ, ſed inſuper attributor eſt & creator. Deniq; qui cõmunione eius fruuntur:participes dicuntur ſpiritus ſancti,ſanctificati utiq; ab eo. Perſpicue em̃ ſcriptum eſt,quod ſpiritui gratiæ,in quo ſanctificatus eſt,contumeliam faciens: graui punietur peccato. Si autem ſanctificatus eſt per cõmunionem ſpiritus ſancti:oſtenditur quod ipſe particeps eius fuerit,& largitor ſanctificationis ſpiritus ſanctus. Apoſtolus quoq; ad Corinthios ſcribens:& enumerans eos qui regnum cœlorum ſunt cõſecuturi,addit dicens:Et hæc quidem fuiſtis:ſed abluti eſtis,ſed ſanctificati eſtis,ſed iuſtificati eſtis in nomine Ieſu Chriſti & in ſpiritu dei noſtri. Spiritum dei non alium aſſerens eſſe q̃ ſpiritum ſanctum. Etenim in conſequẽtibus idem approbat,dicens: Nemo in ſpiritu dei loquẽs, dicit anathema Ieſu:& nemo dicit dominũ Ieſum,niſi in ſpiritu ſancto:ſpiritum dei,ſpiritum ſanctum eſſe confirmans. Si igitur ſanctificator eſt:non mutabilis,ſed immutabilis ſubſtantiæ oſtenditur. Immutabilem autem ſubſtantiã dei tantum & unigeniti filij eius,manifeſtiſſime tradunt diuina æloquia:conuertibilem & mutabilem omnem creaturarũ ſubſtantiam prædicantia. Ergo quoniam ſubſtantia ſpiritus ſancti non conuertibilis, ſed inconuertibilis demonſtrata eſt: non erit creaturæ ὁμοούσιον. Eſſet quippe & creatura immutabilis, ſi cum patre poneretur & filio: eandem habens inconuertibilitatem. Omne

A tem:Omne enim quod alieni boni capax eſt:ab hac ſubſtantia ſeparatur. Tales autem ſunt cun
ctæ creaturæ:deus uero cum bonus ſit:fons & principium bonorum eſt:facit igitur eos bonos,
quibus ſe impertit,bonus ipſe non factus ab alio,ſed ſubſiſtens:ideo capabilis,nõ capax. Vni-
genitus quoq; filius,eius ſapientia & ſanctificatio non fit ſapiens,ſed ſapientes facit:& non san
ctificatur,ſed ſanctificat. Vnde & ipſe capabilis eſt,& nõ capax. Cum igitur inuiſibilis creatura,
quam rationabilem & incorporalem ſubſtantiam uocari conſuetudinis eſt,nõ ſit capabilis, ſed
capax:ſi enim capabilis eſſet,nullius boni capax eſſet,per ſe ſimplex ipſa ſubſiſtẽs & alterius bo
ni receptatrix: participatiõe habeat bonũ,& nõ de his quæ habẽt ab alijs,ſed de his quæ habẽt
alia intelligat, patre & filio habitis magis q̃ habentib9:creatura uero habẽte,& non habita:de
ſpiritu quoq; ſancto retractemus:& ſi quidem ipſe quoq; participatiõe alterius ſanctimoniæ
ſanctus eſt,connumeretur cæteris creaturis. Si uero ſanctos facit capaces ſui: cum patre ponat
& filio. Quod autem ab alijs capiatur ſpiritus ſanctus,& non alia capiat:& nunc & in ſectarum
uolumine prout potuimus expreſſimus:& ex omni ſcriptura ſermonem noſtrum affirmare per
facile eſt. Beatus quoq; Apoſtolus ad Epheſios ſcribens ait:In quo & credentes ſignati eſtis ſpi
ritu promiſſionis ſancto,qui eſt pignus hæreditatis noſtræ. Si enim ſignantur quidam ſpiritu
ſancto,formam & ſpeciem eius aſſumentes:ex his eſt ſpiritus ſanctus,quæ habentur & non ha
bent:habentibus illum ſignaculo eius impreſſis. Ad Corinthios quoq; idem ſcribens:Nolite,in
quit,contriſtari ſpiritum ſanctum,in quo ſignati eſtis:ſignatos eſſe conteſtans eos qui ſuſcepe-
rant cõmunionem ſpiritus ſancti. Quomodo em̃ diſciplinæ & uirtutis aſſumptor,ſignaculum
& figuram(ut ita dicam)in ſuum ſenſum recipit eius ſcientiæ,quam aſſumpſit: ſic & is qui ſpirit9
ſancti particeps efficit:per cõmunionem eius fit ſpiritualis pariter & ſanctus. Ipſe ſpiritus ſan-
ctus,ſi unus de creaturis eſſet:ſaltem circũſcriptam haberet ſubſtantiam:ſicut uniuerſa quæ fa-
cta ſunt. Nam & ſi non circũſcribantur loco & finibus,inuiſibiles creaturæ: tamen proprietate
ſubſtantiæ finiuntur. Spiritus autem ſanctus cum in pluribus ſit:non habet ſubſtantiam circũ-
ſcriptam. Mittens quippe Ieſus prædicatores doctrinæ ſuæ,repleuit eos ſpiritu:& inſufflans in
B faciem eorum:Accipite,inquit,ſpiritum ſanctum, & euntes docete omnes gentes,quaſi omnes
cunctis gentibus mitteret. Neq; enim omnes apoſtoli,ad omnes gentes pariter ſunt profecti,
ſed quidam in Aſiam, quidam in Scythiam,& alij,in alias diſperſi nationes:ſecundum diſpen-
ſationem illius quem ſecum habebant ſpiritus ſancti,quomodo & dominum dicentem:uobiſ-
cum ſum omnibus diebus uſq; ad conſummationem ſæculi. His & illud congruit: Accipietis
uirtutem ſuperuenientis ſpiritus ſancti in uos, & eritis teſtes mihi in Hieruſalem, & in omni
Iudæa & Samaria,& uſq; ad extremũ terræ. Si ergo hi in extremis finibus terræ ob teſtimoniũ
dñi conſtituti, diſtabant inter ſe longiſſimis ſpacijs: aderat autem eis inhabitator ſpiritus ſan-
ctus,incircũſcriptam habens ſubſtantiam, demonſtratur angelica uirtus ab hoc prorſus alie-
na. Angelus quippe qui aderat, uerbi gratia, apoſtolo in Aſia oranti: non poterat ſimul eo-
dem tẽpore adeſſe alijs in cæteris partibus mundi conſtitutis. Spiritus autem ſanctus,non ſo-
lum ſeiũctis a ſe hominibus præſto eſt,ſed & ſingulis quibuſq; angelis,principatibus,thronis,
dñationibus inhabitator aſſiſtit: & ut homines ſanctificans,alterius q̃ ſunt hoies eſt naturæ:
ſic & alias creaturas ſanctificans,alius ab earum eſt ſubſtantia:quoniam omnis creatura nõ ex
ſua ſubſtantia,ſed ex cõmunione alterius ſanctitatis,ſancta perficitur. Dicti ſunt quidẽ ſancti
angeli,in euangelio ſaluatore dicente:uenturum eſſe filium hominis in maieſtate ſua & patris,
& ſanctorũ angelorũ. Et Cornelius in Actibus apoſtolorum a ſancto angelo ſcribitur accepiſ-
ſe reſponſum:ut Petrum ad ſe Chriſti diſcipulum uocaret. Verum ſancti ſunt angeli participa-
tione ſpiritus ſancti,& inhabitatione unigeniti filij dei,qui ſanctitas eſt & cõmunicatio patris.
De quo ſaluator ait:Pater ſancte. Si igitur angeli non ex propria ſubſtantia ſancti ſunt, ſed ex
participatione ſanctæ trinitatis: alia angelorũ oſtẽditur a trinitate eſſe ſubſtantia. Vt em̃ pater
ſanctificãs, alius eſt ab his q ſanctificant:& filius eſt alius ab his quos efficit ſanctos:ita & ſpũs
ſanctus alteri9 eſt ſubſtãtiæ ab his q̃s ſui largitione ſanctificat. Si uero hæretici propoſuerint,ex
natura conditionis ſuæ angelos ſanctos eſſe:conſequenter cogenter dicere ὁμουσίους eſſe trinitati,
& inconuertibiliter eos iuxta ſubſtantiã ſanctos eſſe. Si aũt hoc refugientes,dixerint unius qui

Neq; Angeli ſpiritus creati poſſunt uno, & eodem tempore uarijs in locis eſſe.
Baſilius in lib: de ſpiritu ſancto Cap. 22
Nam Angelus qui aſſitit Cornelio non etiam eodẽ loco etiam apud Pſalep: Nec q̃ ab Hebraj Zacheruam allo quebatur, eodẽ tempore etiam in Celo proprium ſedem ac ſtationẽ implebat. & multa alia de hac re:

C dem naturæ esse cum cæteris creaturis:non tamen eandem habere sanctitatem,quam homines habent:necessario deducentur,ut dicant multo melioris homines esse substantiæ:cum hi per cõ munionem trinitatis habeãt sanctitatem:& angeli propria natura sancti ab ea sint alieni. Sed uota sunt hominum perfectorum:& ad consummationem sanctitatis uenientium,æquales an gelis fieri.Angeli quippe hominibus,& non homines angelis auxilium tribuunt, ministrantes eis salutem,& annunciantes eis largiora dei beneficia.Ex quo liquido ostẽditur, honorabiliores & multo meliores esse angelos hominibus,per germaniorem,ut ita dicam,& pleniorem trinitatis assumptionem.Quapropter cum alius sit spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat:non est unius naturæ,cũ cæteris creaturis quæ eũ recipiunt.Si aũt alterius est naturæ a creaturis,& in p pria subsistit essentia: increatus & ineffectus ostenditur.Multæ scripturæ sunt, quæ sine ambi/ guitate conuincant, alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam etiam spiritu sancto pleni esse dicuntur:nemo autem siue in scripturis,siue in cõsuetudine plenus creatura di/ cit̃. Necꝙ em̃ aut scriptura sibi hoc uendicat,aut sermo cõmunis:ut dicas plenũ esse quẽpiã angelo,throno,dñatione:soli qppe diuinæ naturæ,hic cõuenit sermo:dicimus aũt uirtutis & disci/ plinæ q̃sdã esse plenos:ut illud:Repletus est spũ sancto:nõ aliud significantes cꝙ plenos eẽ cõsũ matæ atꝙ pfectæ uirtutis. Scriptũ est de Ioãne: Et spũ sancto implebit̃ adhuc ex utero matris suæ.Et iterꝝ. Repleta est spiritu sancto Elisabeth. Et post alia.Et spiritu sancto repletus est,Za charias pater eius haud dubium:quin & Ioannes prophetauit.Necnon in Actibus apostolo/ rum de multis credentibus qui in unũ cõuenerant refertur:Repleti sunt spũ sancto.Cũ aũt par ticipabilis sit spũs sanct9,ad similitudinẽ sapiẽtiæ ac disciplinæ,nõ in cassis noib9sciẽtiæ substan tiã possidet: sed per naturã sanctificantẽ & implentẽ bonis uniuersa bonus ipse subsistit:iuxta quã & repleti quidẽ spiritu sancto esse dicuntur:ut in Actibus apostolorum scriptum est:Et re/ pleti sunt omnes spiritu sancto:& loquebantur uerbum dei cum fiducia. Quomodo enim qui aliqua disciplina plenus est: quia perfecte eam habet, erudite & subtiliter potest de ea pro/ ferre sermonem: sic qui spiritum sanctum consummate acceperint: ita ut impleantur eo: cum
D fiducia uerbum dei loquuntur: quia præsens spiritus sanctus,dignam deo uocẽ ministrat.Hinc quidam cum supercilio ait:hæc dicit spiritus sanctus.Et Apostolus.Sed implemini,inquit,spiri tu sancto.Et in multis locis Actuũ apostolorũ,pleni fuisse spiritu sancto discipuli dñi scribun/ tur.Consyderate ergo fratres uiros ex uobis testimonium habentes septem, plenos spiritu san cto & sapientia.Et de Stephano: Cum autem plenus esset spiritu sancto:intuens in cœlum ui/ dit gloriam dei:& Iesum stantem a dextris dei.Et de electionis uase dicit̃. Saulus autem qui & Paulus plenus spiritu sancto, intuens in eum ait.Et in commune de uniuersis credentibus an/ notatur. Discipuli quoꝙ replebantur gaudio & spiritu sancto.Angeli autem præsentia siue ali/ cuius alterius excellentis naturæ quæ facta est,nõ implet mentẽ atꝙ sensum:quia & ipsa aliun/ de completur.Quomodo enim ex plenitudine quis accipiens saluatoris,plenus efficitur sapien tia & uirtute & iustitia & sermone dei:sic qui spũ sancto plenus est,statim uniuersis donationi/ bus dei replet̃,sapiẽtia,scientia,fide,cæterisꝙ uirtutibus.Qui igitur implet uniuersas creaturas: quæ tamen possunt uirtutem & sapientiam capere:non est ex his quæ ipse complet.Ex quo col/ ligitur alterius eum esse substantiæ: quã sunt omnes creaturæ.Diximus & alibi:quia superintel ligatur in sancti spiritus substãtia etiã plenitudo munerum diuinorum.Deniꝙ impossibile est gratiam dei sortiri quempiam:si non habeat spiritum sanctum:in quo approbamus cuncta dei dona consistere.Quod uero is qui habeat eum:sermonẽ quoꝙ sapientiæ, & reliqua bona per/ fecte consecutus sit:& nunc manifeste sermo demonstrat, & paulo ante diximus substantiam bonorum dei spiritum sanctum esse,cum posuimus exemplum: Dabit pater spiritum sanctum petentibus se,& dabit pater bona petentibus se. Nec existimare debemus spiritum sanctum secundum substantias esse diuisum,quia multitudo bonorꝝ dicatur: Impassibilis enim & indi/ uisibilis atꝙ immutabilis est: sed iuxta differentes efficientias & intellectus, multis bonorum uocabulis nuncupatur:quia participes suos non iuxta unam eandemꝙ uirtutem communio/ ne sui donet: quippe cum ad utilitatem uniuscuiusꝙ aptus sit:& repleat bonis eos, quibus iu/ dicat se adesse debere.Deniꝙ Stephanus primus ille testis ueritatis,& dignus suo nomine,ple/

nus sapien/

A nus ſapientia & ſpiritu ſancto dictus eſt:ſapientia conſequenter ſuperintellecta, commorante in eo ſpiritu ſancto,ſicut loquitur ſcriptura.Et elegerunt Stephanum plenum fide & ſpiritu ſancto apoſtoli .Et: Stephanus autē plenus gratia & uirtute, faciebat prodigia & ſigna magna in populo.Et adhuc de eodem.Et nō ualebant reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui,qui loquebatur in illo. Plenus enim ſpiritu ſancto uir beatus & fidei effectus eſt particeps,quæ ex ſpiritu ſancto uenit: iuxta illud:Alij autem fides in eodem ſpiritu.Et gratiam atq; uirtutem,iuxta eundem ſpiritum habens,ſigna & ꝓdigia magna faciebat in populo.Necnon & illis donationibus ſecūdum eūdē ſpiritū affluebat:quæ uocantur curationum gratiæ atq; uirtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum dei, in ſpiritu & ſecundum ſpiritum,in prima apoſtoli Pauli epiſtola ad Corinthios collocantur. Intantum autem Stephanus diuina gratia abundabat: ut nemo contradicentium & eorum qui aduerſus eum diſputabant ualerent reſiſtere ſapientiæ & ſpiritui qui loquebatur in illo.Erat quippe e ſpiritu ſancto ſapiens. Vnde & ad diſcipulos ſuos Ieſus perſpicue proclamat.Cum introducti fueritis ad principatus & poteſtates & cōcilia & ſynagogas:nolite eſſe ſolliciti quid uos oporteat dicere:aut quid loquamini in illo tempore.Dabuntur enim uobis a ſpiritu ſancto ſermones ſapientiæ,quibus nō queant contradicere:ne hi quidem qui uehementer in diſputationibus callent.Sed ponamus ipſum teſtimonium quod ita contexitur.Cum autem introduxerint uos in ſynagogas ad principatus & poteſtates: nolite ſolliciti eſſe quomodo, aut quid reſpondeatis.Spiritus enim ſanctus docebit uos in eadem hora quæ oporteat dicere.Et in alio euangelio.Ponite ergo in cordibus ueſtris non præmeditari quemadmodum reſpondeatis:Ego quippe dabo uobis os & ſapientiam:cui non ualeant contradicere,aut reſpondere. Spiritu uero ſancto tribuēte apoſtolis uerba aduerſus eos qui euāgelio cōtraibāt:dilucide oſtenditur in ſubſtantia eius ſuperintelligi ſapientiæ & ſcientiæ ſermonem.Quomodo autem ſaluator in illa hora os & ſapientiam diſcipulis largiatur,quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines æloquentiſſimi putantur:non eſt huius temporis differere: quia nunc propoſuimus oſtendere ſuperintelligi ſemper in ſpiritu ſancto dona uirtutū:ita ut is qui eum habet,donationibus dei plenus habeatur. Vnde & in Eſaia,ipſe deus cuidam dicit: Ponam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum:& benedictiones meas ſuper filios tuos.Nūq; enim accipit quiſq; ſpirituales benedictiones dei,niſi præceſſerit ſpiritus ſanctus. Qui enim acceperit ſpiritum

B ſanctum, cōſequenter habebit benedictiones,id eſt ſapientiam & intellectum & cætera:de quibus ita ſcribit Apoſtolus.Propter hoc & nos,ex quo die audiuimus,non ceſſamus orantes pro uobis & deprecantes ut impleamini cognitione uoluntatis eius in omni ſapientia & intelligentia ſpirituali,ambulantes digne deo.Eos enim qui digne ſibi per opera & ſermones & prudentiam incedunt,impleri ait uoluntate dei,ponentis ſuper eos ſpiritum ſanctum:ut impleātur ſapientia & intellectu,& reliquis ſpiritualibus bonis.Sapientia autem & intellectus quæ in ſpiritu ſancto ſunt, a deo dātur.Dominus,inquit,dabit ſapientiā:& a facie eius ſapientia & intellectus ꝓcedit:cū ea ſapientia quæ ab hoibus uenit non ſit ſpiritualis, ſed carnea & humana.De hac itaq; Apoſtolus ſcribit:Non in ſapientia carnali,ſed in gratia dei conuerſati ſumus in mundo:carnalem ſapientiam,dicens quæ in rebus corporeis ex humano ſubſiſtit cogitatu.Porro ſpiritualis ſapientia & intellectualis, circa inuiſibilia & intellectualia ſe tenēs : per operationē ſpūs ſancti capientibus ſe,ſui præſentiam tribuit. In multis quoq; alijs locis Apoſtolus memorat in ſpiritus ſancti ſubſtantia dei munera commorari,ſicut in illo:Deus autem ſpei repleat uos oīi gaudio & pace in credendo : ut abundetis in ſpe & uirtute ſpiritus ſancti.Deus autem largitor bonorum, ſpem quam promiſit, reddet in uirtute ſpiritus ſancti, his qui habent illum : gaudio & pace complet eos: qui imperturbatam & ſedatam cogitationem poſſidentes, lætas habent mentes & ab omni perturbationum tempeſtate tranquillas.Qui autem in uirtute ſpiritus ſancti prædicta bona fuerint conſecuti: etiam rectam fidem in trinitatis myſterio conſequētur. In alio quoq; loco eiuſdem epiſtolæ:Nō eſt(inquit)regnum dei cibus & potus: ſed iuſticia & pax & gaudium in ſpiritu ſancto. In ſpiritu enim ſancto iuſticiam,id eſt uniuerſam uirtutem, & quam ſupra diximus pacem,dei gaudio copulatam eſſe aſſerens:his qui ſe audire poterant,

C manifestissime probat: non alia hæc bona q̄ spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione spūs sancti ad hoies ueniant: uocatio gentium quā introduxit per doctrinā euāgelicam, acceptabilis & sanctificata redditur in spiritu sancto: quia & in hac sanctificatos & acceptos faciens spiritus sanctus: substantia est bonorum dei. Et qui illo plenus est: uniuersa iuxta rationem agit, docēs recte: uiuens irreprehensibiliter: signa atq; portenta uere perfecteq; demonstrās. Habet em̄ fortitudinē spūs sancti, præstantem sibi thesaurū & causam plenitudinis omnium bonorum. Nouit Petrus discipulus domini Iesu, largitionem spiritus sancti, donorū dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui obiurgabant introitum suum ad Cornelium. Si itaq; æqualem gratiam dedit illis deus præbens spiritum sanctum, quomodo & nobis in principio: ego quis eram qui possem prohibere dominum? Et insuper ad suos. Agnitor, inquit, cordium deus, testimonium tribuit eis, dans spiritū sanctum sicut & nobis: & nihil discreuit inter nos & eos, fide mūdans corda eorꝝ. In hūc sensum congruit etiā illud quod in multis locis dicitur, spiritū sanctū dari a domino. Iacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, suscipiet eū anima mea: dedi spiritum meum in eo. Et adhuc. Qui dat afflatum populo constituto super eā: haud dubiū quin terrā, & spiritū calcantibus eā. Ostendimus autem supra non alium esse spiritum dei, & alium spiritum sanctum. Paulus quoq;. Charitas, inquit, dei diffusa est in cordibus uestris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Et illud. Quanto magis pater uester cœlestis dabit spiritū sanctū petentibus se. Iste autem spiritus effusus quoq; esse a deo super omnem carnem dicitur: ut prophetent & uisiones uideant, qui eum acceperint secundum Ioelem, qui ex persona dei loquitur. Effundam de spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ. Effusio quippe spiritus, causa extitit ꝓphetandi: & uidendi sensum pulchritudinēq; ueritatis. Ipsum quoq; effusionis nomen, increatam spiritus sancti substantiam probat. Neq; em̄ deus cū angelū mittit, aut aliā creaturā: effundam dicit de angelo meo, aut princi-
D patu, aut throno, aut dñatione. In solis qppe his q̄ ab alijs participātur, hic sermo cōsentit: sicut & nūc pauloante de charitate dei diximus: quæ effusa est in cordibus eorum qui spiritū sanctū receperunt. Charitas, inquit, dei diffusa est in cordibus uestris, per spiritum sanctum, qui datus est uobis. Saluator quoq; qui & ipse capabilis est: in similitudinem quoq; unguenti effusus dicitur. Vnguentum effusum nomen tuum. Nam ut unguentū quod uase continetur, habet quidē odoris substantiā: sed prohibetur longius spargi, quia uase intrinsecus clauditur: cum autem uas foris fuerit effusum, emittit ꝓcul beneolentiā suā: Ita Christi nomē bene olens ante aduētū ei⁹, in solo Israelis populo uersabat, quasi Iudææ uase indusum. Notus em̄ ait in Iudæa de⁹: in Israel magnū nomē ei⁹. Quādo aūt coruscans in carne sua saluator, in uniuersam terrā, quin potius in oēm creaturā extēdit uocabulū suū: impleto eo qd̄ scriptū est: Q̄ admirabile est nomē tuū in uniuersa terra: quibus consequenter Apostolus loquitur: Non em̄ aliud nomen datū est sub cœlo, in quo oporteat saluari nos: Et psalmista ad dominū loquitur. Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum: tunc completum est, unguentum effusum nomen tuum. Significat autem effusionis uerbum, largam & diuitem muneris abundantiam. Itaq; cū unus quis alicubi aut duo spiritum sanctum accipiunt: non dicitur, effundam de spiritu meo, sed tunc quando in uniuersas gentes munus spiritus sancti redundauerit. Et ad Titum Apostolus salutem factam gentibus cōmemorat: Non ex operibus iusticiæ quæ fecimus nos: sed per lauacrum secundæ regenerationis & innouationis spiritus sancti, quem effudit super nos abundanter. Et hic em̄ largam attributionem spiritus, uerbum effusionis ostēdit. Ex quibus uniuersis docemur, capabilē spiritus sancti esse substantiam, & ex hoc increatā. Capabilē substantiā uocat: quæ capitur a pluribus, & eis sui consortiū tribuit: capacē uero eā quæ cōmunicatiōe substātiæ alterius implet̄: & capiēs aliud, ipsa nō capit̄ ab alio. Capabili quippe statim incōuertibile, & incōuertibili æternū est consequēs: quō ecōtrario capiēti conuertibile, & cōuertibili creabile subsequēs est. Nihil ergo de creaturis inconuertibile: propter quod neq; sempiternū est. Non solū igitur quod in hoibus est rationale, cōuertit̄ & creatur: uerūetiā in oibus creaturis hæc eadē cōuersio reperit̄. Nā & angelorꝝ cōuersiones & ruinas, diuina æloquia demōstrant. Licet em̄ multitudo angelorꝝ, & aliarꝝ

excellentium

A excellentium uirtutum,in beatitudine & ſanctimonia perſeuerent:tamen cum in ea,quæ ſimi-
lẽ habẽt naturã cõuerſa ſint:dilucide oſtẽdit in primo eos ſtatu nõ per immutabilitatẽ ſuæ ſub
ſtãtiæ:ſed per ſollicitius in dño ſeruitiũ permanere.Neq; em̃ pót coæqualiũ diuerſa eſſe natura.
Nã quia om̃e genus hominũ mortale eſt:& ſinguli homines mortales ſunt: ut e diuerſo quoq;
ſi qua de ſuperioribus immmortalia ſunt:haud dubium quin omnia in eodem genere & ſpecie
conſtituta,ſint immortalia.Cum autem hæc ſe ita habeant,etiam ſi unus angelus conuertibilis
apparuerit,omnes conuertibiles erunt:licet non ſint conuerſi in beatitudine perſeuerantes:quo
modo & cuncta hominum corpora diuiſibilia ſunt:q̃q̃ non omnia diuidantur.Quædam em̃
eorum paſſa diuiſionem,ex reliquorum ſimilium ſui,naturam interpretãtur.His ita ediſſertis:
alterius ſubſtantiæ a uiſibilibus & inuiſibilibus creaturis ſpiritus ſanctus oſtenditur.Si aũt hoc
uerum eſt:impijſſime quidam inter omnia connumerant ſpiritum ſanctum:dicẽtes in eo quod
omnia per uerbum a deo facta ſunt,etiam ſignificari ſpiritus ſancti facturã.Neq; em̃ unum ex
omnibus:ſed aliud extra omnia per ſubſtantiam ex utroq; demonſtratus eſt ſpiritus ſanctus.
Nam ſi creatura ut ſuperius oſtendimus diuiditur in corporalia,& in incorporalia, & conditus
eſt ſpũs ſanct9:utiq; aut uiſibilis,aut inuiſibilis creatura erit,id eſt corporalis,aut incorporalis.
Verum corpus nequaq̃ erit,ſicut prius diximus:cum doceat & ſcientiam præſtet: & a ſenſu &
anima capiatur. Sed neq; inuiſibilis creatura erit:ut pauloante de eo diſputauimus. Vnde &
Apoſtolus in epiſtola quã ad Hebræos ſcripſit,aliũ eũ eſſe ab omnibus angelis demõſtrat di-
cens:Cui em̃ angelorum dixit aliquando:ſede a dextris meis,donec ponam inimicos tuos ſca-
bellum pedum tuorum? Nõne omnes ſunt adminiſtratores ſpiritus,in miniſterium miſſi,pro-
pter eos qui accepturi erant ſalutem? Et poſt alia:Quomodo nos effugiemus tantam negligen-
tes ſalutem? Quæ principiũ accipiens ad loquendum per dominũ,ab his qui audierunt in nos
cõfirmata eſt:teſtimoniũ dante deo ſignis & prodigijs & uarijs uirtutibus & ſpiritus ſancti di-
uiſionibus,iuxta ſuam uoluntatem.Hoc enim quod ait,cui angelorum, æque accipitur,ac ſi dice
B ret,nulli:per angelicum nomen ſignificans omnium ſubſtantiam inuiſibiliũ creaturarum.Neq;
enim ulli quidem angelorum & aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit deus:ſede a dextris meis.
In commune itaq; ſermo pronunciat:nõ eſſe dictum cuiq̃ creaturæ, ſede a dextris meis.Et hoc
in cõmune de creatura.Et pronũcians de omnibus inuiſibilibus creaturis:ait eas eſſe adminiſtra-
tores ſpiritus.Propter quod ſubiecit.Nõne omnes ſunt adminiſtratores ſpiritus in miniſteriũ
miſſi? Licet enim non omnes ſingillatim inuiſibiles creaturæ miſſæ ſunt:tamen quia eiuſdem ge
neris & honoris aliæ miſſæ ſunt, quodammodo & ipſæ poſſibilitate ſunt miſſæ:miſſarũ conſor
tes æqualiſq; ſubſtantiæ. Quomodo igitur alius eſt ab uniuerſis creaturis dominus, per quem
principium ad loquendum acceperat illa magna ſalus,cuius negligentes Apoſtolus nolens nos
eſſe ait:Quomodo nos effugiemus tantam negligentes ſalutem,quæ principium accipiens ad
loquendum per dominum ab his qui audierunt in nos confirmata eſt:Sed & deus qui teſtimo
nium perhibet ſignis & portentis iſti ſaluti:alius eſt ab omnibus adminiſtratorijs ſpiritibus:
Sic & ſpiritus ſanctus,cuius diuiſionibus iuxta uoluntatem eius teſtimonium perhibet deus,
diſtribuens eum, non per conciſionis partes,ſed per communionem quibus eum præſtare de-
creuerit: alterius eſt & ipſe ſubſtantiæ ab his in quæ diſpartitur effuſus.Igitur quoniam appro-
bauimus iuxta ſcripturarum ſenſum,alium extra omnem creaturam eſſe ſpiritum ſanctum:in-
caſſum imo impie quidã creatũ eũ eſſe oſtẽdere uolentes,teſtimonio utunt̃ quo oia p uerbũ fa
cta referuntur:ut ſcilicet in oibus,etiã æterna ſubſtantia cõtineatur. Et quia ad conditionẽ eius
approbandam etiam propheticũ ſermonẽ uſurpant dicente deo,creo ſpiritum: etiã in hoc eos
monſtrare debemus prorſus ab intellectu ueritatis alienos.Neq; em̃ de ſpiritu ſancto propoſi-
tus ſermo ꝓphetæ fuit:ut ex ipſa ſerie & contextu æloquij intelligit̃.Siquidẽ Amos ꝓpheta ex
perſona dei.Præparare,inquit,ad inuocandũ deum tuum o Iſrael:quoniã ego ſum firmãs toni
truum & creans ſpiritũ:& annuncians in hoies Chriſtũ ſuũ:faciens diluculũ & nebulã,& aſcen-
dẽs ſup excelſa terræ:dñs deus omnipotens nomen eius. Deus em̃ qui ſe ſpiritũ condere fuerat
ꝓlocutus & facere:& tonitruũ dixit ſe firmare,& diluculum & nebulas facere. Si igitur in prædi
cta narratione perſeueramus:id eſt in tonitruo & diluculo & nubibus:eundem narrationis or-

C dinẽ etiã in ſpũ tenere debemus:ut id quod dicit̃ a deo tale ſit: Vt inuoces me q deus ſum,q uniuerſa procuro,qui & creator ſum omnium,qui firmo tonitruum,& condo ſpiritum,qui diluculum & nebulam ad quaſdam utilitates facio hominũ:præpara te ut inuoces o Iſrael:ut cũ præparatus fueris ad inuocandũ,& me oraueris qui ſupra dicta cõſtituo,fœlicitate tẽporũ & aliorũ bonorum largitionibus perfruaris: me tibi per ſingulos annos omnia iuxta naturæ ordinem miniſtrante:ut fecunde annus fluat, ut ſuis ſpacijs horarũ momenta decurrant:ut ſuo tempore tonitrua mugiant,ut ſalutaris aura oportunis flatibus inſpiret. Si uero per allegoriam,tonitruum & diluculum & nebula & creatio ſpiritus intelligantur:non ſubſtantiam rei, ſed figuratã interpretationem ſignificabũt. Quod ſi e diuerſo oppoſuerit,manifeſte de ſpũ ſancto hæc dici: quia inferat̃ ad creationẽ ſpiritus,illud quod ſequitur:Et annũcians in homines Chriſtum ſuũ, in hebræo habetur,annunciat in hominem loquelam ſuam:quod ſcilicet qui creator eſt omniũ, ipſe etiã ꝓphetis inſpiret,& ſuam per eos hominibus indicet uoluntatẽ. Et ad hoc reſpõdendũ eſt,quia quidã hæretici aliũ extra creatorem dominum patrem ſaluatoris mentiuntur:hoc impijſſime prædicantes: non ſceleratam eorum ſuſpitionem prouidentes a deo percuti dicente: Ego formans tonitruum & creans ſpiritum:& alias mundi partes faciens & gubernans: annuncio in homines Chriſtum meum. Et hoc enim prouidentiæ meæ opus ſuper omnia opera mea eſt:ut non ſolum eorum quæ foris ſunt: ſed & quæ ad emolumentum animæ & mentis humilitatem pertinẽt,cauſa ſubſiſtam. Ergo hoc quod dicitur,creo ſpiritum: æque arbitror poſitum ac ſi diceretur,creans uentum. Deus quippe flatus hos qui per aeris motum efficiuntur,diſpoſitione ſua ducit:ſecundum illud quod alibi legimus. Qui producit uentos de theſauris ſuis. Bene autem quod in ipſa ſententia non ait:qui creaui,ſed qui creo ſpiritum. Si enim de ſubſtantialitate ſpiritus ſancti ſermo eſſet,dixiſſet utiq; qui creaui. Neq; enim ſemper eundem creat. Nunc aũt conſequenter de flatu dictum eſt qui creo, quia nõ ſemel uenti facti ſunt:ſed in eo qd' ſubſiſtũt q̃tidie fiunt. Neq; eñ fruſtra ſine articulo q in græco ſermone ſingularitatis ſignificator
D eſt,nunc ſpiritus creatus dicitur:quoniam non eſt ſanctus,cum pene ſemper ſpiritus ſanctus cũ articulo nominet̃,ut in illo αὐτὸ τὸ πνεῦμα,id eſt ipſe ſpũs teſtimoniũ perhibet ſpiritui noſtro. Et alibi αὐτὸς ἐστιν τὸ ζωοποιῶν,id eſt,ipſe eſt q uiuificat. Et rurſum: Sic & quæ dei ſũt,nemo cognouit niſi τὸ πνεῦμα, id eſt ſpiritus dei:τὸ γὰρ πνεῦμα, hoc eſt ſpiritus eñ ſcrutatur oñia etiã alta dei. Et multa quæ de ſcripturis ſacris excerpere poſſibile eſt. Quod ſicubi raro ſine articulo nominatur ſpiritus ſanctus:Sciendum eſt cum additamento eum nominari ſignificante magnificentiam eius. Si quidem dicitur aliquando & ſine articulo, cum non ipſe per ſe, ſed participatio eius oſtenditur: utputa ſpiritus heliæ, & ſpiritu ambulate: & quæcunq; his ſimilia ſunt. Quoniã igitur ex his,quæ memoraui & ex multis alijs non eſſe creaturam ſpiritum ſanctum demonſtratum eſt: nuſq; conditionibus cõnumeratus eſt:ſed ſemper cũ patre & filio poſitus: nunc uideamus quam cum utroq; habeat indifferentiam. In fine epiſtolæ ſecundæ quã ad Corinthios ſcribit Paulus, ait: Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti:& charitas dei,& cõmunicatio ſancti ſpiritus ſit ſemper cũ omnibus uobis. Oſtenditur quippe ex ſermone p̃ſenti una trinitatis aſſumptio:cum is qui gratiã Chriſti accepit,habeat eam tam per adminiſtrationem patris,q̃ per largitionem ſpiritus ſancti. Datur enim a deo patre & Ieſu Chriſto: iuxta illud: Gratia uobiſcum & pax a deo patre & domino Ieſu Chriſto:non aliam dante gratiam patre, & aliã ſaluatore. Si quidem & a patre & domino Ieſu Chriſto eam dari deſcribit: ſpiritus ſancti communicatione completam. Nam & ipſe ſpiritus dictus eſt gratia:ſecundum illud. Et ſpiritui gratiæ iniuriã faciens,in q̃ ſanctificatus eſt. In Zacharia quoq; repromittit deus effuſurꝫ ſe, id eſt abundantiſſime tributurum Hieruſalem ſpiritum gratiæ & miſerationis. Cum eñ quis ſpiritus ſancti acceperit gratiã:habebit eam datam a deo patre,& a Ieſu Chriſto domino noſtro. Vna igitur gratia patris & filij & ſpiritus ſancti operatione completa: trinitas unius ſubſtantiæ demoſtrat̃. In alio quoq; loco:Charitas,inquit,dei cũ omnibus uobis:quæ a trinitate & tribuit̃ & firmatur. Ait qppe ſaluator. Qui audit uerba mea & ſeruat ea:hic eſt qui diligit me. Qui autẽ diligit me,diligetur a patre meo,& ego diligam eum. Neq; eñ alia dilectio eſt ſaluatoris ſuper his qui amantur:& alia dilectio patris. Deus enim diligit in ſalutem:quia ſic dilexit deus mundũ

ut filiũ

A ut filium ſuum unigenitum daret:ut omnis qui credit in ipſum non pereat:ſed habeat uitã æternam.Similiter & filius quia uita eſt:ut tribuat uitam & ſalutem, diligit eos quos uult fieri meliores. Vnde amare ſe dicit eum qui amatur a patre.Et de eo ponitur in propheta: Et ipſe ſaluabit illos, quia dilexit illos.Hanc dilectionẽ,fructũ eſſe ſpiritus ſancti,cõteſtatur Apoſtolus:ſicut & gaudium & pacem:quæ a patre miniſtratur & filio,dicens: Fructus autem ſpiritus, gaudium, pax,charitas.Quæ charitas effuſa eſt in cordibus credentium per ſpiritum ſanctum. Charitas quippe, ait dei diffuſa eſt in cordibus ueſtris in ſpiritu ſancto. Omnis quippe qui communicat ſpiritui ſancto,per participationem eius communicat:iuxta illud:Et communicatio ſancti ſpiritus ſit ſemper cum omnibus uobis. Et in alio loco:Si qua cõmunicatio ſpiritus:cum habuerit ſapientiã dei & ſermonẽ, & in omnibus ueritatem:habebit quoq; conſortium ſanctitatis in patre & filio & ſpiritu ſancto.Fidelis autem deus,per quem uocati eſtis in communicationẽ filij eius. Scribit & Iohannes de patre.Si in lumine ambulamus,ſicut ipſe eſt in lumine,communicationem habemus cum illo. Et adhuc:Cõmunicatio autem noſtra cum patre & filio eius Ieſu Chriſto.Igitur quicunq; communicat ſpiritui ſancto,ſtatim communicat patri & filio.Et qui charitatem habet patris,habet eam a filio contributam per ſpiritum ſanctum. Sed & qui particeps eſt gratiæ Ieſu Chriſti:eandem gratiam habet datam a patre per ſpiritum ſanctum. In omnibus eñ approbať eandẽ operationẽ eẽ patris & filij & ſpũs ſancti. Quoꝝ aũt una eſt operatio,una eſt & ſubſtantia:quia quæ eiuſdẽ ſubſtantiæ ὁμουσια ſunt:eaſdẽ habent opationes: & quæ alteri⁹ſubſtãtiæ & ἀμομούσια,diſſona atq; diuerſa ſunt.Neq; eñ ex his tãtũ quæ p̃miſimus trinitatis

B unitas doceť: ſed ex innũerabilibus alijs:de qbus rurſum ſecundũ ſuũ ordinẽ pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiã in eo quod in uenditiõe agri,cui⁹ ſe totũ præciũ obtuliſſe dicebat,fraudẽ feciſſet ex medio:ſancti ſpiritus unitatem ad deũ,non ſecundum numerũ,ſed iuxta ſubſtantiam comprobauit,dicens:Anania,quare compleuit Satanas cor tuum ut mẽtireris ſpiritui ſancto,& abſconderes de precio agri? Nonne manens tibi manebat,& uenditum in tua erat poteſtate? Quare poſuiſti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es,ſed deo.Si enim qui dño mentiť,mentiť ſpiritui ſancto: & qui ſpiritui ſancto mentitur, mentiť deo: nulli dubium eſt conſortium ſpiritus ſancti eſſe cum deo.Et quomodo ſanctitas ſubſiſtit in deo:eodem modo & deitas intelligitur in ſpiritu ſancto. Iſte autem ſpiritus ſanctus,quem diximus eiuſdem naturæ eſſe cum patre,etiam a filij diuinitate non differt,ſaluatore dicente diſcipulis:Cum in ſynagogam ad principat⁹& poteſtates introduxerint uos:nolite ſolliciti eſſe quomodo aut quid reſpondeatis.Spiritus enim ſanctus docebit uos in illa hora quid debeatis dicere.Ponite in cordibus ueſtris non præmeditari ad reſpondendum:Ego enim dabo uobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aut contradicere.Et in his quippe dicens, non debere eos eſſe ſollicitos quid reſpondeant contradicentibus:quia in eadem hora doceantur a ſpiritu ſancto quid debeant reſpõdere:ſtatim intulit quæ ſit cauſa fiduciæ. Ponite, dicens,in cordibus ueſtris non præmeditari ad reſpondendum:ego enim dabo uobis os & ſapientiam,cui non poterunt reſiſtere, aut contradicere.Cum enim dixerit in tempore reſpondendi,doceri eos a ſpiritu ſancto quid debeant reſpondere,in ſequentibus ait:Ego enim dabo uobis os & ſapientiam &c. Ex quibus oſtenditur ſapientiam quæ diſcipulis datur a filio,ſpiritus ſancti eſſe ſapientiam: & doctrinam ſpiritus ſancti,domini eſſe doctrinam, unumq; naturæ & uoluntatis eſſe conſortium ſpiritus ſancti cum filio.Et quia ſuperius demonſtratum eſt ſocium eſſe per naturam ſpiritum unigenito dei & deo patri:filius uero & pater unum ſunt, iuxta illud:Ego & pater unum ſumus,non diuiſa & inſeparabilis ſecundum naturam oſtenſa eſt trinitas.In alio quoq; euangelio dicitur:Nõ enim uos eſtis qui loquimini,ſed ſpiritus patris ueſtri qui loquitur in uobis.Si ergo ſpiritus patris in apoſtolis loquitur docens eos quæ debeant reſpõdere: & quæ docentur a ſpiritu,ſapientia eſt quam non poſſumus aliam præter filium intelligere, liquido apparet eiuſdem naturæ ſpiritum eſſe cum filio,& cum patre cuius ſpiritus eſt. Porro pater & filius unum ſunt. Igitur trinitas ſubſtantiæ unitate ſociatur. Per aliud quoq; ſcripturarum exemplum: trinitatis unitas & natura & uirtus oſtenditur. Filius & manus & dextera & brachium patris dicitur. Sicut crebro docuimus, ex his uocabulis, unius naturæ indifferentia demonſtratur.Spiri/

C ſtratur.Spiritus etiam ſanctus, digitus dei, ſecundum coniunctionem naturæ patris & filij̃ no minatur. Siquidem in uno de euangelijs aduerſus eos qui ſignis domini detrahebant dicentes:In Beelçebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia,ſciſcitans ſaluator ait:Si ego in Beelçe bub eijcio dæmonia,filij̃ ueſtri in quo eijciunt? Si autem ego in digito dei eijcio dæmonia: ergo ſuperuenit in uos regnum dei.Hunc eundem locum,alius euangeliſta deſcribens:loquẽtem intulit filium.Si autem ego in ſpiritu dei eijcio dæmonia.Ex quibus oſtenditur digitum dei,eſſe ſpiritũ ſanctũ.Si ergo cõiũctus eſt digitus manui,& manus ei cui⁹manus eſt,& digitus ſine dubio ad eius ſubſtantiam refertur,cuius digitus eſt. Verum caue ne ad humilia deiectus, & oblitus ſermonis de quo nunc diſputatur, depingas in animo tuo corporaliũ artuum diuerſitates: & incipias tibi magnitudines & inæqualitates & cætera corporum maiora uel minora membra cõfingere:dicens,digitum a manu,& manum ab eo cuius eſt manus,multis inæqualitatibus diſcrepare:quia de incorporalibus nunc ſcriptura loquitur,unitatẽ tantum uolens,nõ etiam menſuram ſubſtantiæ demonſtrare:ſicut enim manus non diuiditur a corpore,per quam cũcta perficit & operatur:& in eo eſt,cuius eſt manus:ſic & digitus non ſeparatur a manu, cuius eſt digitus:itaq; reijce inæqualitates & menſuras cũ de deo cogitas:& intellige digiti & manus & totius ſubſtantiæ unitatem: quo digito,lex in tabulis lapideis ſcripta eſt.Per aliam quoq; ſcripturam, fidei noſtræ probationem monſtrare perfacile eſt.Solus ſapiens dictus eſt deus: non accipiens ab alio ſapientiam,neq; per cuiuſdam alterius ſapientiæ participationem,ſapiens nominatur. Siquidem multi ſapientes dicuntur,non ex ſua natura, ſed ex cõmunicatione ſapientiæ. Deus uero nõ alterius ſapientiæ participatione, neq; aliunde ſapiens effectus,dictus eſt ſolus ſapiẽs, & generans ſapientiam,& alios faciens ſapientes. Quæ ſapientia dominus noſter eſt Ieſus Chriſtus,qui dicitur dei uirtus & dei ſapientia.Spiritus quoq; ſanctus dicitur ſapientia.Siquidem & in ueteribus libris refertur,repletum eſſe Ieſum naue a domino ſpiritu ſapientiæ. Sicut ergo ſo-
D lus ſapiens deus,non accipiens aliunde ſapientiam:ſed ſapientes faciens & generans ſapiẽtiam, ſolus eſt ſapiens extra omnes qui per nuncupationem eius ſapientes dicuntur,multitudo quippe ſapientium ſalus mundi:& qui ſemetipſos cognoſcunt,hi ſunt ſapientes:& rurſum cum fueris cum ſapientibus,ſapiens eris:ſic & ſpiritus ſanctus non accipiens aliunde ſapientiam,dictus eſt ſpiritus ſapientiæ:hoc enim ipſum quod ſubſiſtit,ſpiritus ſapiẽtiæ eſt:& natura eius,nihil eſt aliud niſi ſpiritus ueritatis & ſpiritus dei:de quibus iam abundanter in ſectarũ uolumine diſputauimus. Vnde ne eadem ſuperflue replicemus:contenti ſimus diſputatione præterita.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER SECVNDVS

DIVO HIERONYMO INTERPRETE.

QVia igitur ſpiritus ſapientiæ & ueritatis inſeparabiliter cum filio eſt, ipẽ quoq; ſapientia ſubſiſtit & ueritas.Si em̃ capax eſſet ſapientiæ & ueritatis, in id aliquãdo deſcenderet ut deſineret habere quod aliunde ſuſceperat:id eſt ſapientiam & ueritatem.Et filius ſapientia & ueritas,ipſe ſubſiſtens nõ ſeparatur a patre,qui ſolus ſapiens & ueritas,ſcripturarũ uocibus prædicatur.Eundem circulum unitatis atq; ſubſtãtiæ ſpiritus ſancti, ſecundum id quod ſapientiæ & ueritatis eſt ſpiritus, uidemus habere cum filio:& rurſum filium a patris non diſcrepare ſubſtantia.Cum autem filius imago ſit dei inuiſibilis, & forma ſubſtantiæ eius, quicũ q; ad hanc imaginem uel formam imaginantur atq; formãtur, ad ducuntur in ſimilitudinem dei: iuxta uires tamen humani profectus,iſtiuſmodi formã & imaginem conſequentes.Similiter & ſpiritus ſanctus cum ſit ſignaculum dei:hi qui formam & imaginem dei capiunt: ſignati per eum, in eo ducuntur ad ſignaculum Chriſti ſapientiæ & ſcientiæ & inſuper fide pleni.Nam diuiſiones operationum ſunt,idem autem ipſe ſpiritus qui operatur om̃ia in omnibus.Operante ergo patre multiplicẽ chariſmatũ plenitudinẽ:multiplicat eam filius ſubſiſtentem per ſpiritũ ſanctũ.Alij̃ em̃ per ſpiritũ dat̃ ſermo ſapientiæ.Alij̃ uero ſcientiæ ſecũdũ eũdẽ ſpiritũ. Alij̃ fides in eodẽ ſpũ:& cætera q̃ ab apoſtolo enũerata ſunt dona,quibus addit̃: Hæc aũt oĩa operat̃ unus atq; idem ſpiritus:diuidens ſingulis prout uult. Vnde diſcentes operatricem:& ita dicam,diſtributricem naturam ſpiritus ſancti:non obducamur ab his qui dicunt operationem & non ſubſtantiam dei eſſe ſpiritum ſanctum. Et ex alijs quoq; plurimis locis ſubſiſtẽs

A locis,subſiſtẽs natura demonſtrat' ſpũs ſancti:ut in illo qd' apoſtoli ſcribũt: Viſum eſt em̃ ſpiri tui ſancto & nobis:quia hoc quod dicitur uiſum eſt,non operationem ſignificat, ſed naturam: maxime cum & de domino ſimile quid reperiatur:ut,Sicut domino uiſum eſt,ita factũ eſt.De niq; & ſermones eius ſæpiſſime lectitantur:ut in illo:Ieiunantibus eis & miniſtrantibus:id eſt diſcipulis Chriſti,dixit ſpiritus ſanctus: Separate mihi Barnabam & Saulum in opus quod uocaui eos.Quæ uox diuinitatis & authoritatis index, nõ creatam,ſed increatam ſubſtantiam monſtrat. Neq; enim ſpiritus ſanctus in aliud quoddam opus uocauit Barnabam & Paulũ qd' non ſit patris & filij: cum miniſterium quod eis cõmiſit & tradidit ſpiritus,patris & filij ſit miniſteriũ.Ad Galatas Paulus loquit'.Qui em̃ operatus eſt Petro in apoſtolatũ circũciſionis: operatus eſt & mihi in gentes & Barnabæ.Pariter em̃ ad nationes ſpiritus ſancti authoritate directi ſunt.Chriſto quoq; operante in apoſtolis,ſpiritus completum eſt miniſterium:ut ipſi apoſtoli cõfitent' ſe in Chriſto loqui, & id quod ſuis oculis uiderunt:& miniſtri facti ſunt ſermonis,id eſt Chriſti: & diſpẽſatores myſteriorum dei.Deniq; quaſi principatum in ſacerdotio poſſidentes,& iniciatores fidei a Chriſto ſunt demonſtrati,dicente:Euntes ite & docete omẽs gentes,baptizantes eas in nomine patris & filij & ſpũs ſancti.Et ſicut Apoſtolus ſcribit rectiſſime:Vnus eſt dominus,una fides,unum baptiſma.Quis non ex ipſa cogetur ueritate ſuſcipere indifferẽtiam ſanctæ trinitatis: dum una ſit fides in patre & filio & ſpiritu ſancto:& lauacrum detur atq; firmetur in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti? Non arbitror quemq; tam uecordem atq; inſanum futurum: ut perfectum baptiſma putet quod datur in nomine patris & filij,ſine aſſumptione ſpiritus ſancti:aut rurſus in nomine patris & ſpiritus ſancti,filij uocabulo prætermiſſo:aut certe in nomine filij & ſpiritus ſancti:non præpoſito uocabulo patris.Licet em̃ quis poſſit exiſtere ſaxei, ut ita dicam, cordis & penitus mentis alienæ: qui ita baptizare conetur,ut unum de præceptis nominibus prætermittat:uidelicet contrarius legiſlator Chriſti: tamen ſine perfectione baptizabit: imo penitus a peccatis liberare non poterit,quos a ſe baptizatos exiſtimauerit.Ex his colligitur q̃ indiuiſa ſit ſubſtantia trinitatis:& patrem uere filij eſſe patrem:& filium uere patris filium:& ſpiritum ſanctum uere patris & dei eſſe ſpiritum: & inſuper ſapiẽtiæ & ueritatis,id eſt filij dei.Hæc eſt ſalus ergo credentiũ,& diſpẽſatio eccleſiaſticæ diſciplinæ in hac trinitate perficit'.Nam cũ ſaluator diſcipulos ſuos ad prædicandum euangelium miſerit:& ad dogmata ueritatis docenda pater in eccleſia conſtituiſſe dicatur,primo apoſtolos,ſe-
B cundo prophetas,tertio magiſtros:ſuper hac re etiam apoſtoli congruente ſententia:Et ſicut ꝓbati ſumus a deo ad credẽdũ euãgeliũ,ſic loqmur:nõ ut hoibus placentes,ſed deo q ꝓbauit corda noſtra:hos eoſdẽ qs Chriſtus magiſtros eſſe p̃cepit,& pater probauit, & ſpiritus ſanctus diſpenſatores & præpoſitos in eccleſia conſtituiſſe perhibetur. Si quidem cum miletum Paulus apoſtolus preſbyteros de diuerſis locis & plurimis eccleſijs cõgregaſſet: Attendite,inquit,uobis & uniuerſo gregi ſuper quos ſpiritus ſanctus poſuit uos epiſcopos ad regendam eccleſiam domini:quam acquiſiuit per ſanguinem ſuum.Si enim quos Chriſtus ad euangelizandum & baptizandas nationes miſit,ſpiritus ſanctus eccleſiæ præpoſuit patris ſentẽtia deſtinatos:nulli dubium eſt,unam patris & filij & ſpiritus ſancti operationem & probationem:& conſequẽter eandem trinitatis eſſe ſubſtantiam.Necnon & illud conſyderandum,quod in corde & ſenſu habitare nõ poteſt creatura,niſi deus & ſermo eius in ſpiritu ſancto:ſicut ad quoſdam loquitur pater. Inhabitabo in eis, & inambulabo.Et ad ipſum quidã dirigit uocem.Tu autẽ in ſancto habitas laus Iſrael.Altus qppe in altis habitat uniuerſæ cõditor creaturæ.Habitat uero & unigenitus filius in mẽte pura,& corde credentiũ.Per fidẽ qppe habitare Chriſtũ,in interiori hoie, in ſpũ ait Apoſtolus,ita ſcribens in ſpũ:In interiori hoie habitare Chriſtũ per fidem in cordibus ueſtris. Ipſe quoq; de ſe loqt': Viuit in me Chriſtꝰ.Et iterꝝ.Qui in me loquit' Chriſtus.Et ſaluator: Veniemus,inqt,ego & pater,haud dubiũ quin ad eũ q p̃cepta eiꝰ ſeruauerit, & manſionẽ apud eũ faciemꝰ.Porro ſic ſermo iſte cõtexit'.Si qs diligit me ſermonẽ meũ ſeruabit.Et pater meꝰ diliget eũ,& ad eũ ueniemꝰ,& manſionẽ apud eũ faciemꝰ.In alio q̃q; loco,oĩs natura rationaliũ creaturarũ,domus dicit' ſaluatoris.Sicut autẽ ſup domũ ſuã dñs Ieſus,cuiꝰ domus ſumus nos:ita domus Chriſti templũ dei eſt: in q̃ ſpũs eiuſdẽ inhabitat dei.Scribens quippe Corinthijs Paulus ait;Neſcitis

C ait:Neſcitis quia templum dei eſtis, & ſpiritus dei habitat in uobis?Si autē in domo & templo quo pater & ſaluator inhabitat,ilico inuenit & ſpūs ſanctus:ex hoc indiuiſa trinitatis ſubſtātia demonſtrat.Et poſt nō multa eiuſdē epiſtolæ.Neſcitis,inquit,quia corpora ueſtra templū ſpiritus ſancti ſunt,quem habetis a deo?Cum ergo ſpiritus ſanctus,ſimiliter ut pater & filius,mēte & interiorem hominem inhabitare doceatur:non dicam ineptum,ſed impium eſt eum dicere creaturā.Diſciplinas quippe,uirtutes dico & artes,& his contrarias perturbationes & imperitias & affect9,in animab9 habitare poſſibile eſt:nō tamē ut ſubſtātiuas,ſed ut accidētes.Creatam uero naturā in ſenſu habitare impoſſibile eſt. Quod ſi uerum eſt: & ſpiritus ſanctus abſq; ulla ambiguitate ſubſiſtens,animæ eſt habitator & cordis:nulli dubium eſt, quin cum patre & filio credi debeat increatus.Ex omnibus igitur quæ præcedens ſermo diſſeruit:incorruptibilis & ſempiternus ſecūdum naturam patris & filij,ſpiritus ſanctus demōſtratus:uniuerſam de ſe ambiguitatem abſtulit & ſuſpitionem : ne unus de creatis ſubſtantijs exiſtimetur,is qui ſpiritus dei ſit:quem exire de patre,ſaluatoris in euangelio uerba declarant.Cum uenerit,inquit,conſolator quē ego mittā uobis ſpiritū ueritatis qui a patre egreditur:ipſe teſtimoniū dabit de me. Conſolatorem autem uenientem ſpiritum ſanctum dicit:ab operatione ei nomen imponens: quia nō ſolum conſolatur eos quos ſe dignos reppererit:& ab omni triſticia & perturbatiōe reddit alienos:uerum incredibile quoddā gaudium & hilaritatem eis tribuit: intantum ut poſſit quis deo gratias referēs,quod tali hoſpite dignus habeatur dicere:Dediſti lætitiā in corde meo. Sempiterna quippe lætitia in eorum corde uerſatur:quorū ſpiritus ſanctus habitator eſt. Iſte ſpiritus ſanctus conſolator a filio mittitur:non ſecundum angelorum,aut prophetarū,aut apoſtolorum miniſterium:ſed ut mitti decet a ſapientia & ueritate ſpiritū dei,indiuiſam habētē cū eadem ſapientia & ueritate naturam.Etenim filius miſſus a patre non ſeparatur, nec diſiūgitur ab eo,manens in eo & habēs illum in ſemetipſo. Quin ſpiritus ueritatis ſupradicto modo miſſus a filio,de patre egreditur,non aliunde ad alia tranſmigrans.Impoſſibile quippe hoc pariter & blaſphemum eſt. Si enim hic ſpiritus ueritatis iuxta naturas corporum certo ſpacio circum-
D ſcriptus eſt:aliunm deſerens locum ad alium commigrauit.Sed quomodo pater non conſiſtēs in loco,ultra omnem corporum eſt naturam: Ita & ſpiritus ueritatis nequaq; locorum fine clauditur:cum ſit incorporalis:& ut uerius dicam excellens uniuerſam rationalem creaturam. Quia ergo impoſſibile eſt,& impium iſta quæ diximus in corporalibus credere: exire de patre ſpiritū ſanctum,ſic intelligēdum: ut ſe ſaluator de deo exiſſe teſtatur,dicens:Ego de deo exiui & ueni. Et ſicut loca & commutationes locorum ab incorporalibus ſeparamus:ſic & prolationes intus dico & foris ab intellectualium natura diſcernimus:quia iſte corporum ſunt recipientium tactū & habentium uaſtitates.Ineffabili itaq; & ſola fide noto ſermone credendum eſt ſaluatorem dictum eſſe exiſſe a deo, & ſpiritum ueritatis a patre egredi, loquente : Spiritus qui a me egreditur.Et pulchre,qui de patre,inquit,egreditur . Cum em̄ dicere poſſet de deo,ſiue de domino, ſiue de omnipotēte:nihil horū tetigit:ſed ait,de patre:non quod pater a deo omnipotente ſit alius: quia hoc ſcelus eſt etiam cogitare : ſed ſecundum proprietatem & intellectum parentis,egredi ab eo dicitur ſpiritus ueritatis.Licet em̄ ex deo frequenter ſe dicat exiſſe ſaluator:proprietatē tamē & (ut ita dicam)familiaritatem,de qua iam ſæpe tractauimus,ex uocabulo magis ſibi patris aſſumit,dicēs:Ego in patre & pater in me.Et alibi: Ego & pater unū ſumus,& multa alia his ſimilia,quæ in euāgelio obſeruās lector inueniet.Iſte ergo ſpūs ſanctus q de patre egredit:teſtificabit,inqt,dñs de me,teſtimoniū ſimile ferens ei patris teſtimonio,de q̄ ait: Teſtimoniū dicit de me,qui miſit me pater. Mittente aūt filio ſpiritum ueritatis,quem cōſolatorem uocauit,ſimul mittit & pater. Neq; em̄ pater mittente filio nō mittit:cum eadē uoluntate patris & filij ſpūs ueniat: ſaluatore quoq; per pphetā loquente,ſicut manifeſtum eſſe poterit ei qui totum perlegerit locum: Et dominus miſit me & ſpiritus eius: Si quidem non ſolum filium,ſed & ſpiritum mittit deus.Sed & apoſtolus loquitur.Quæ nunc annunciata ſunt uobis per eos qui euangelizauerūt uobis,ſpū ſancto miſſo de cœlis.Et in libro qui ſapiētia ſcribitur,ab his qui diuina chariſmata conſecuti ſunt,uox gratias deo perferens deſtinatur. Quæ autem in cœlis ſunt quis inueſtigauit?uoluntatem autem tuam,quis cognouit: niſi quod tu dediſti ſapientiam &

ſpiritum

A ſpiritum ſanctum tuum miſiſti de excelſis? Et ſic correctæ ſunt ſemitæ eorum, qui ſuper terram erant: & placita tibi edocti ſunt homines. Et in præſenti ſiquidem lectione, non ſola ſapientia dei, id eſt unigenitus filius eius dat̃ a patre, ſed & ſpūs ſanctus mittit̃. In ipſo quoq; euangelio dari p̃dicat̃ a patre, & mitti ſpūs ſct̄ūs, ſaluatore dicēte: Et ego rogabo patrē meū & aliū paracletum dabit uobis, ut ſit uobiſcum in æternum, ſpiritum ueritatis. Et iterum. Paracletus autem ſpiritus ſanctus, quem mittet pater in nomine meo: ille uos docebit omnia. Nam & in his ſermonibus, alium paracletum dare dicitur pater: non autem alium ab eo, qui a filio mittitur, ſecundū illud: Cum aūt uenerit ille paracletus, quē mittā uobis a patre, ſpiritum ueritatis. Quem alium paracletum nominauit, non iuxta naturæ differentiam, ſed operationis diuerſitatem. Cū enim ſaluator, mediatoris & legati perſonam habeat: ex qua pōtifex deprecetur pro peccatis noſtris, ſaluans in ſempiternum eos, qui per ipſum acceſſerūt ad deum: quia ſemper uiuens interpellat pro eis patrem: ſpūs ſanctus ſecundū aliā ſignificantiam paracletus ab eo quod conſolatur in triſticia poſitos nuncupatus eſt. Verum noli ex filij & ſpiritus ſancti operatione diuerſa, uarias æſtimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur paracletus ſpūs, legati ad patrē perſona fungi; ut in illo: Quid em̄ oremus iuxta id quod oportet neſcimus: ſed ipſe ſpūs interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus: q aūt ſcrutatur corda, ſcit qd deſyderet ſpūs, quō ſecūdū deū poſtulat pro ſctis. Saluator quoq; cōſolationē a q̄ ſpūs ſct̄ūs paracletus nūcupatus eſt, operat̃ in cordib⁹ eor̄ q ea indigent. Scriptū eſt em̄: Et humiles populi cōſolatus eſt. Vnde & is q hoc beneficiū fuerat cōſecutus, eū prædicans loquebatur. Dñe, ſecūdum multitudinē dolorum meor̄ in corde meo, conſolationes tuæ lætificauerunt cor meū, ſiue dilexerūt animam meam: Vtroq; enim ſcriptum eſſe modo, in diuerſis exemplaribus inuenitur. Sed & pater, deus omnis conſolationis dicitur: conſolans eos qui in tribulatione ſunt: ut ex ipſis anguſtijs per patientiam ſalutem primū: dehinc coronam gloriæ conſequātur. Spiritus igitur conſolator, & ſanctus, & ſpiritus ueritatis datur a patre: ut ſemper cum Chriſti diſcipulis commoretur: cum quibus & ipſe

B ſaluator eſt, dicens: Ecce ego uobiſcum ſum uſq; ad conſummationem ſæculi. Cum autem ſemper apoſtolis & ſpiritus ſanctus aſſit & filius: ſequitur ut & pater cum ipſis ſit: quia qui recipit filium, recipit & patrem: & manſionem filius cum patre facit apud eos, qui digni aduentu eius extiterint. Sed & ubi ſpiritus ſanctus fuerit, ſtatim inuenitur & filius. Siquidem cum in prophetis ſpiritus ſanctus ſit, faciens eos futura præcinere, & alia quæ prophetalis operationis ſunt: ſermo dei ad eos dicitur factus: ut ad id quod ad conſuetudinem prophetarum eſt, hæc dicit dominus, etiam illud addatur: ſermo qui factus eſt ad Eſaiam, ſiue ad reliquos. Quod autem prophetæ ſpiritum ſanctum habuerint: deo manifeſte loquente cognoſcimus. Ait em̄: Quæcunq; mandaui in ſpiritu meo ſeruis meis prophetis. Et ſaluator in euangelio ſignificat iuſtos uiros, & eos qui ante aduentum ſuum, populo uentura cecinerant, ſpiritus ſancti aſpiratione completos. Interrogās qppe phariſæos quid eis de Chriſto uideretur: & audiēs quia eſſet fil⁹ Dauid: loquitur: Quomodo Dauid in ſpiritu uocat eum dominū dicens: dixit dominus domino meo ſede a dextris meis? Si ergo Dauid uocat eum in ſpiritu ſancto dominum, quomodo filius eius eſt? Et Petrus ad conſortes fidei loquitur. Oportebat impleri ſcripturam quam prædixit ſpiritus ſanctus per os Dauid de Iuda &c. Et in eodem rurſus libro. Qui p̄ ſpiritum, inquit, ſanctū ore Dauid pueri tui locutus es: Quare fremuerūt gētes, & populi meditati ſunt inania? Eſaias quoq; cum ſermone dei impulſus ad prophetādum fuiſſet: ſpiritus ſancti imperio prophetaſſe perhibetur: ut in fine eorūdē actuum ſcribitur. Bene ſpiritus ſanctus locutus eſt per Eſaiam prophetam ad patres ueſtros, dicens: Vade ad populum iſtum, & dic: Aure audietis: & reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apoſtolus Paulus affirmat a ſpiritu ſancto pronunciatam, ipſe liber prophetæ a domino dictam eſſe commemorat. Et audiui, inquit Eſaias, uocem domini dicentē: Quē mittam, & quis ibit ad populum iſtum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Vade, inquit, & dic populo huic: Aure audietis. Et poſt alia ipſe dominus ait: Et conuertentur & ſanabo illos. Et ſtatim ꝓpheta. Quouſq; dñe? cum em̄ dñs ad prophetā dixiſſet: ut ea quæ ſcripta ſunt diceret, & ꝓpheta iubenti dño reſpōdiſſet, uſq; q̄ dñe, ea quæ in ꝓpheta a dño dicta ſunt, in ſpū ſct̄ō cōmemorata Paulus affirmat. Ex q̄ liqdo oſtendit̃, ut ſepe iā diximus, unā & uoluntatē & naturā dñi eſſe & ſpiritus ſancti, & in nuncupatione ſpūs, etiam nomen dñi intelligi. Quō em̄ ad Co

C rinthios uocabulũ dei ſup patre poſitũ,& domini ſup filio,neq; patri aufert dominationẽ,neq; filio deitatem:ſic quidem eadem ratione qua pater dñs eſt & filiꝰ deus eſt, ſic & ſpiritus ſanctus dñs nũcupatur. Si aũt dñs,conſequenter & deus:ut pauloante iam diximus,cum uocem apoſtoli Petri ad Ananiã, qui pecuniã ſubtraxerat poneremus:quia & deitas ſupintelligit in ſpũ ſancto. Verũ qm̃ inde quæſtionis ordo deductus eſt:cũ aũt uenerit paracletus ſpũs ſctũs, quẽ mittet pater in noie meo,ille uos docebit oĩa:Age nũc ex ipſo ſermone quæramus, ſi qd in eo poſſimus inuenire cũ his cõſentire quæ dicta ſunt. Spm̃ ſanctũ a patre in ſuo mitti noie, ſaluatore affirmat:cũ proprie ſaluatoris nomẽ ſit filius:ſi quidẽ naturæ conſortiũ,& ut ita dicam proprietas perſonarũ ex iſta uoce ſignat. In qua appellatiõe filij,miſſus a patre ſpũs ſctũs:non ſeruus,nõ alienus,nec diſiunctus a filio intelligat. Et quõ filius in patris appellatione uenit, dicens: ego ueni in noie patris mei: filij quippe tantũmodo eſt in noie patris uenire: ſalua proprietate filij ad patrem,& patris ad filium:ſic econtrario,nullus alius uenit in nomine patris: ſed uerbi gratia,in dñi & dei & omnipotẽtis. Quod manifeſtius aduertere poteris prophetas relegens animo. Nam & Moyſes magnus dei miniſter & famulus, in nomine eius qui eſt: & in nomine dei Abraham & Iſaac & Iacob uenit,deo ad eum loquente:ſic dices filijs Iſrael,qui eſt,miſit me ad uos. Et rurſus,dices eis:Deus Abrahã, Iſaac & Iacob miſit me ad uos:Seruorũ quippe iuſtorum quales erant de quibus dixit: mandabo in ſpiritu meo ſeruis meis prophetis, in noie dei facta eſt miſſio. Et quia dignos ſe exhibuerunt deo:in nomine dei ueniſſe referuntur. Rurſus p ficientes in maius, & ſub unius dei imperio cõſiſtentes,in omnipotẽtis dei nuncupatione uenerunt. Quia uero filij Iſrael in Aegypto commorantes, didicerunt eos qui nõ ſunt quaſi deos colere, & mundi partes diuino honore uenerari:conſequens fuit, ut Moyſes ſub eius qui eſt uocabulo ad eos mitteretur: & a falſis eos liberans dijs, ad ueram tranſduceret deitatẽ,& ad domi/
num patrum Abraham Iſaac & Iacob. Quomodo ergo ſerui qui in nomine domini ueniunt
D per hocipſum quod ſubiecti ſunt & ſeruiunt indicãt dominum, proprietatẽ eius referentes,ſerui quippe ſunt dñi:ſic & filius q uenit in noie patris,proprietatẽ patris portat & nomẽ, & p hæc unigenitus dei filius approbat. Quia ergo ſpũs ſanctus in noie filij a patre mittit, habens filij proprietatẽ ſecundũ qd deꝰ eſt, nõ tamen filietatẽ ut filiꝰ eiꝰ ſit, oſtendit quia unice ſit iunctus ad filiũ. Vnde & filij dictus eſt ſpũs, p adoptionẽ faciẽs filios eos, q ſe recipere uoluiſſent. Quia em̃, inqt, eſtis filij dei, miſit pater ſpm̃ filij ſui in corda noſtra, clamantẽ abba pater. Iſte autẽ ſpiritus ſanctus, qui uenit in noie filij miſſus a patre:docebit oĩa eos qui in fide chriſti pfecti ſunt. Omnia autem illa quæ ſpiritualia ſunt & intellectualia: &(ut breuiter uniuerſa concludam) omnia ueritatis & ſapientiæ ſacramẽta. Docebit uero non quaſi doctor & magiſter diſciplinæ quã aliunde eſt conſecutus. Siquidem hoc eorũ eſt,qui ſapientiam & artes aliquas ſtudio induſtriaq; didicere: ſed quaſi ipſa ars atq; doctrina & ſapiẽtia ueritatiſq; ſpiritus,inuiſibiliter mẽti inſinuat ſcientiã diuinorũ. Nã & pater docet ſic diſcipulos ſuos:dicente illo qui ab eo doctus fuerat:deus docuiſti me ſapiẽtiã:& audacter alio cõclamãte:Docuiſti me deꝰa iuuentute mea, atq; ita oẽs fiunt docti. Dei quoq; filius & ſapiẽtia dei & ueritas ſic docet participes ſuos: ut diſciplinã nõ arte doceat,ſed natura. Vnde & eũ docentẽ ſolũ magiſtrũ uocare diſcipuli. Has eaſdẽ diſciplinas quæ dantẽ a patre & filio in corda credentiũ,ſpũs ſctũs miniſtrat his q aniales eſſe deſierint. Anialis quippe homo nõ pcipit ea quæ ſpũs ſunt,arbitrãs eẽ ſtulticiã quæ dicunt. Qui uero a pturbatiõibus purgauerit mentẽ ſuã:ſpũs ſancti diſciplinis,id eſt ſermonibus ſapientiæ ſcientiæq; cõplebit:intantũ ut is q ea ſuſceperit dicat:Nobis aũt reuelauit deus p ſpiritũ ſanctũ: Deus aũt his q ſe ita p̃parauerint ſpm̃ ſapiẽtiæ reuelatiõiſq; largit,ad cognoſcendũ ſemetipm: q accipiẽtes ſpm̃ ſapientiæ, nõ aliunde,ſed ab ipo ſpũ ſancto efficiunt ſapiẽtes,& ab ipſo intelligũt dñm & qcqd dei eſt uolũtatis,& eũdẽ ipm ſpm̃ ipo reuelante cognoſcũt,ut ſciant qa a dño donata ſunt eis:ita ut is qui fuerit ſpm̃ reuelationis & ſapiẽtiæ cõſecutus, ſufficiẽs ſit ueritatis dogmata p̃dicare: nõ hũana,ſed dei arte ſubnixus:ſicut & unũ ex his apl̃m poſſumꝰ audire dicẽtẽ. Et p̃dicatio mea & ſermo meꝰ nõ in pſuaſiõibꝰ hũanæ ſapiẽtiæ uerbis:ſed in oñſione ſpũs & uirtutis dei. Equalẽ uero ſpũi uirtutẽ nõ poſſumꝰ aliã p̃ter Chriſtũ dñm noſtrũ interp̃tari: Ipſe em̃ diſcipulis ait:Accipietis em̃ uirtutẽ ſpũs ſcti uenientẽ ſup uos. Et ad Mariã angelus:ſpũs, inquit, ſanctus ſuperueniet in te,& uirtus altiſſimi obumbrabit tibi. Creatrix igitur uirtus altiſſimi

ſpiritu ſctõ

A ſpiritu ſancto ſuperueniẽte in uirginem Mariã,Chriſti corpus fabricauit:quo ille uſus templo, ſine uiri natus eſt ſemine.Ex quibus oſtenditur eſſe ſpiritũ ſanctũ creatorem:ut iam in dogmatum uolumine breuiter oſtendimus.Et in pſalmo ad dominum dicitur:Auferes ab eis ſpiritum tuum & deficient:& in terram ſuam reuertentur:Emitte ſpiritum tuum & creabuntur,& renouabis faciẽ terræ.Nec mirũ ſi dñici tantũ corporis ſpũs ſanctus cõditor ſit:cũ patri filioq; ſociatus, eadẽ poteſtate creauerit omia quæ pater creauit & filius.Emitte em̃,ait,ſpiritũ tuũ & creabunt. Porro iã frequẽter oſtẽdimus eiuſdẽ operationis eſſe ſpiritũ ſanctũ cuius eſt pater & filius:& in eadẽ operatione unam eſſe ſubſtantiam,& reciproce eorũ quæ ὁμουσια ſunt,operationẽ quoq; non eſſe diuerſam.Vt autem & aliud quoq; teſtimonium quod nos poſſit adiuuare in fide ſpiritus ſancti ponamus: in euangelio ita ſermo contexitur.Adhuc multa habeo uobis dicere:ſed non poteſtis ea portare modo.Cum autem uenerit ille ſpiritus ueritatis: diriget uos in omnem ueritatem.Neq; enim loquetur a ſemetipſo,ſed quæcunq; audiet loquetur:& quæ uentura ſunt annunciabit uobis. Ille me clarificabit:quia de meo accipiet & annunciabit uobis.Omnia quæ habet pater,mea ſunt.Propterea dixi uobis:quia de meo accipiet & annunciabit uobis.Ex his enim ſacramẽtorum uerbis edocemur,quod cum multa docuiſſet diſcipulos ſuos Ieſus dixerit:adhuc habeo plurima dicere uobis:quia uerbum iſtud, adhuc multa habeo dicere uobis,nõ ad nouos quoſlibet & penitus dei gratia uacuos dirigit:ſed ad eos qui auditores uerboꝝ eius, necdum fuerant omnia cõſecuti. Quæcunq; enim ſufficere poterant tradens eis, in futurũ tempus reliqua diſtulit:quæ ſine diſciplina ſpiritus ſancti ſcire non poterant: quia ante aduentum

B dñicæ paſſionis nõ erat datus hoibus ſpũs ſanctus,euangeliſta dicente:Nõ enim erat cuiq; ſpiritus datus:quia Ieſus necdum erat glorificatus. Glorificari dicens Ieſum, mortem guſtare pro cunctis.Itaq; poſt reſurrectionem apparens diſcipulis ſuis & inſufflans in faciem eorum: accipite,inquit,ſpiritum ſanctum.Et rurſum.Accipietis uirtutem ſpiritus ſancti uenientis ſuper uos. Quo ueniente in corda credentiũ,implent ſermonibꝰ ſapiẽtiæ & ſciẽtiæ:& ſic ſpirituales effecti, ſuſcipiunt ſpũs ſancti diſciplinã, quæ poſſit eos deducere in omnẽ ueritatẽ. Necdũ em̃ inſtante hora,in q̃ oportebat eos ſpũ ſancto repleri, tũc quãdo dixit ad eos, adhuc multa habeo uobis dicere:conſequẽter addidit,ſed nõ poteſtis ea portare modo.Adhuc enim typo legis & umbræ & imaginibus ſeruientes:nõ poterãt ueritatẽ,cuiꝰ umbrã lex portabat inſpicere: unde neq; ſpiritualia ſuſtinere. Cũ aũt,ait, uenerit ille, hoc eſt paracletus ſpiritus ueritatis: diriget uos in omnem ueritatem:ſua doctrina & inſtitutione uos tranſferens a morte litteræ ad ſpiritum uiuificãtem:in quo ſolo omnis ſcripturæ ueritas poſita eſt. Ipſe ergo ſpiritus ueritatis ingrediens purã & ſimplicem mentẽ, ſignabit in uobis ſcientiam ueritatis:& ſemper noua ueteribus adiungens, diriget uos in omnem ueritatem.Ad deum quoq; patrem quidam allegans preces loquitur.Dirige me in ueritate tua:hoc eſt in unigenito tuo:propria uoce teſtante:ego ſum ueritas . Quam perfectionem tribuit deus mittens ſpiritum ueritatis: qui credentes in totam dirigat ueritatem. Dehinc in conſequentibus de ſpiritu ueritatis, qui a patre mittatur, & ſit paracletus,ſaluator q & ueritas ait: Nõ em̃ loquet a ſemetipſo: hoc eſt nõ ſine me,& ſine meo & patris arbitrio:qa inſeparabilis a mea & patris eſt uolũtate:Quia nõ ex ſe eſt,ſed ex patre & me eſt:hoc em̃ ip̃m qđ ſubſiſtit & loquit,a patre & me illi eſt.Ego ueritatẽ loquor:id eſt inſpiro quæ loquitur. Siquidẽ ſpũs ueritatis eſt. Dicere aũt & loqui in trinitate,non ſecundũ conſuetudinem noſtram qua ad nos inuicem ſermocinamur & loquimur accipiendum:ſed iuxta formam incorporalium naturarum,& maxime trinitatis quæ uoluntatem ſuam inſerit in corde credentium : & eorum qui eam audire ſunt digni:hoc eſt dicere & loqui.Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum loquimur:primũ quod uolumus,mente cõcipimus abſq; ſermone. Inde in alterius ſenſum uolẽtes trãſferre,linguæ organũ cõmouemus,& quaſi quoddam plectrũ chordis dentium collidẽtes,uocalem ſonum emittimus.Quomodo igitur nos linguam quam palato dentibuſq; collidimus,& ictum aerem in diuerſa temperamus æloquia,ut nobis nota cõmunicemus in alios : ita & auditorem neceſſe eſt patulas præbere aures:& nullo uicio coarctatas, in ea quæ dicuntur erigere:ut poſſit ita ſcire quæ proferuntur,quomodo nouit ea ille qui loquitur.Porro deus ſimplex & incõpoſitæ ſpiritualiſq; naturæ,neq; aures,neq; organa,qbus uox emittit habet, ſed ſolitaria

C incomprehenſibiliſq; ſubſtantia, nullis membris partibuſq; componitur. Quæ quidem de filio & de ſpiritu ſancto ſimiliter accipienda. Si quãdo ergo legimus in ſcripturis: dixit dominus domino meo: Et alibi: Dixit de⁹, fiat lux: & ſi qua his ſimilia: digne deo accipere debem⁹. Neq; eñ ignorante filio qui ſapientia & ueritas eſt, pater ſuam nunciat uoluntatem: cum omne quod loquitur, ſapiens ueruſq; ſubſiſtens, in ſapientia habeat & in ſubſtãtia. Loqui ergo patrem & audire filium: uel econtrario, filio loquente audire patrem, eiuſdem naturæ in patre & filio conſenſuſq; ſignificatio eſt. Spiritus quoq; ſanctus, qui eſt ſpiritus ueritatis ſpirituſq; ſapientiæ, non poteſt filio loquente audire quæ neſcit: cum hoc ipſum ſit quod profertur a filio, id eſt ꝓcedens a ueritate, cõſolator manans de cõſolatore, de⁹ de deo ſpũs ueritatis ꝓcedẽs. Denicq; ne qs illũ a patris & filij uolũtate & ſocietate diſcerneret: ſcriptũ eſt. Nõ eñ a ſemetipſo loquet᷑: ſed ſicut audiet loquet᷑. Cui etiã ſimile de ſeipſo ſaluator ait: Sicut audio & iudico. Et alibi. Non põt filius facere quicq;, niſi quod uiderit patrem facientem. Si enim unus eſt patri filius: non iuxta Sabellij dictum, patrem & filium confundentis: ſed iuxta indiſcretionem eſſentiæ ſiue ſubſtantiæ: non poteſt quicq; abſq; patre facere: quia ſeparatorum diuerſa ſunt opera: ſed uidens operantem patrem & ipſe operatur: non ſecundo gradu, & poſt illum operans. Alia quippe patris, alia filij opera eſſe inciperent: ſi non æqualiter fierent. Scriptum eſt autẽ: Quæ enim ille facit: haud dubium quin pater: hæc eadem filius ſimiliter facit. Quod ſi operante patre & filio, nõ iuxta ordinem, primi & ſecundi, ſed iuxta idem tempus operandi eadem & indiſſimilia ſubſiſtunt uniuerſa quæ fiunt, & filius non poteſt a ſemetipſo quicq; facere, quia a patre non poteſt ſeparari: ſic & ſpiritus ſanctus nequaq; ſeparatus a filio, propter uoluntatis naturæq; conſortium: nõ a ſemetipſo credit᷑ loqui: ſed iuxta uerbũ & ueritatẽ dei loquit᷑ uniuerſa quæ loquit᷑. Hãc opinionem ſequentia domini uerba confirmant, dicentis. Ille me clarificabit, id eſt paracletus: quia de meo accipiet. Rurſum hic, accipere, ut diuinæ naturæ conueniat intelligẽdum. Quomodo ergo filius dans, nõ priuatur his quæ tribuit, neq; cum damno ſuo impertit alijs: ſic & ſpiritus nõ
D accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit, tranſlato in alium munere, uacuus largitor effectus eſt, ceſſans habere quod tribuit. Quomodo igitur ſupra de naturis incorporalibus diſputantes intelleximus, ſic & nũc ſpiritum ſanctum a filio accipere, id quod ſuæ naturæ fuerat cognoſcendũ eſt: & non dantem & accipientem: ſed unam ſignificare ſubſtãtiam. Siquidem & filius eadem a patre accipere dicitur, quibus ipſe ſubſiſtit. Neq; enim quid aliud eſt filius, exceptis his quæ ei dantur a patre: neq; alia ſubſtãtia eſt ſpiritu ſancti præter id quod datur ei a filio. Propterea aũt iſta dicũtur: ut eandẽ in trinitate credamus eſſe naturã ſpũs ſancti q̃ eſt patris & filij. Quia ergo oĩs hũana uox nihil põt aliud iudicare q̃; corpora: & trinitas, de qua nũc nobis ſermo eſt, oẽs materiales ſubſtantias ſuperat: idcirco nullũ uerbũ põt ei ꝓprie coaptari, & eius dignificare ſubſtantiam, ſed omne quod loquimur καταχρηστικῶς, id eſt abuſiue eſt, & de incorporalibus cunctis, & maxime cum de trinitate loquimur. Glorificat itaq; filium ſpiritus ſanctus, oſtendens illum & in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere & uidere ſunt digni, & ſplendorem ſubſtantiæ & imaginem inuiſibilis dei ſcire. Rurſum imago ipa oſtendens ſe puris mentibus glorificat patrẽ, inſinuans eum neſciẽtibus: ipſe eñ ait: Qui uidet me, uidet & patrem. Pater quoq; reuelans filium his qui ad calcem ſcientiæ peruenire meruerunt, glorificat unigenitum ſuum, oſtendens eius magnificentiam atq; uirtutem. Sed & ipſe filius tribuens ſpiritum ſanctum his qui ſe dignos eius munere præparauerunt, & pandens ſublimitatem glorificationis & magnitudinis eius uirtutem: glorificat illum. Deinde interpretationem inferens quõ dixiſſet, de meo accipiet, ꝓtinus ſubiecit: Omnia quæ habet pater mea ſunt: propterea dixi, de meo accipiet & annunciabit uobis: quodãmodo loquẽs: Licet a patre procedat ſpũs ueritatis, & det illis deus ſpiritũ ſanctũ petentib⁹ ſe: tamẽ quia oñia quæ habet pater mea ſunt, & ipſe ſpiritus patris meus eſt, & de meo accipiet. Caue autem cum iſta dicũtur, ne graue labaris intelligentiæ in uicium, & putes rem aliquam eſſe & poſſeſſionem quæ a patre habeatur ac filio: Verũ quæ habet pater iuxta ſubſtãtiam: id eſt, æternitatẽ, immutabilitatẽ, incorruptionem, immutabilem bonitatem, de ſe & in ſe ſubſiſtẽtem: hæc eadem habet & filius. Et quæcunq; ſunt filij, hæc eadem & pater habet. Procul hinc abſint dialecticorum tendiculæ, &

ſophiſmata

A sophiſmata a ueritate pellantur:quæ occaſionem impietatis expia prædicatione capientia,dicunt.Ergo & pater eſt filius,& filius pater.Si em̃ dixiſſet, oia quæcũq; habet deus,mea ſunt: haberet impietas occaſionem confingendi:& ueriſimile uideretur eſſe mendaciũ.Cũ uero dixerit omnia quæ habet pater mea ſunt:patris nomine ſe filiũ declarauit,paternitatem qui filius erat, non uſurpauit: quãcq; & ipſe per adoptionis gratiam, multorũ ſanctorum ſit pater,ſecundũ illud quod in pſalmis legitur:Si cuſtodierint filij tui. Et iterum. Si dereliquerint filij eius legem meam.Sed in hoc ſermone ſenſuq; præpoſito,conſequẽter ea quæ diximus ſuperius patris eſſe, habet & filius,& quæ filij ſunt,habet & ſpũs ſanctus.Ait quippe, de meo accipiet: propterea & uentura annũciabit uobis.Per ſpiritum ſiquidem ueritatis:ſanctis uiris futurorum ſcientia certa cõceditur.Vnde & prophetæ hoc eodem repleti ſpiritu,prænũciabant ſenſu:& quaſi præſentia intuebantur,quæ erant deinceps ſecutura. Satis hæc abundecq; iuxta ingenij noſtri paupertatẽ de præſenti euangelij capitulo dixiſſe ſufficiat.Si quibus aũt dñs reuelauerit, & in uiciniam ueritatis adducti ſunt,magiſq; poſſunt cernere ueritatẽ:diſputationi illorum cõcedamus melio ra,qbus ille ſuffragat' q eſt ſpũs ueritatis:& petimus eos q lecturi ſunt ut ignoſcãt imperitiæ:ſtudioq; dent ueniã, cupiẽti totũ deo offerre quod potuit:licet ſuã nõ quiuerit implere uoluntatẽ. Proponamus & apoſtoli ad Romanos epiſtolæ teſtimoniũ:quæq; nobis in illo uident',præſenti materiæ congruere uentilemus. Vt iuſtificatio,inquit,legis impleatur in uobis,qui non iuxta carnem ambulatis:ſed ſecundum ſpiritum.Qui enim iuxta carnẽ ſunt:ea quæ carnis ſunt ſapiunt.Qui uero iuxta ſpiritum:ea quæ ſpiritus ſunt ſentiunt.Sapientia quippe carnis mors.Sapientia autem ſpiritus,uita & pax:quoniam ſapientia carnis inimica eſt deo:legi quippe dei nõ ſubijcitur.Neq; enim poteſt.Qui uero in carne ſunt,deo placere non poſſunt. Vos autem non eſtis in carne,ſed in ſpiritu:ſi tamen ſpiritus dei habitat in uobis. Si quis autem ſpiritum Chriſti non habet:hic nõ eſt eius.Si autẽ Chriſtus eſt in uobis: corpus quidem mortuũ eſt propter peccatum:ſpiritus uero uiuit propter iuſticiam.Si autẽ ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum a mortuis habitat in uobis,qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtũ a mortuis,uiuificabit & mortalia corpora ue-
B ſtra ꝓpter inhabitantẽ ſpiritũ eius in uobis.Ergo debitores ſumus non carni: ut ſecundũ carnẽ uiuamus.Si enim ſecundum carnem uixeritis,moriemini.Si autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis,uiuetis.Quicunq; enim ſpiritu dei aguntur:hi filij ſunt dei.Non enim accepiſtis ſpiritũ ſeruitutis iterum in timore:ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis,in quo clamam⁹ abba pater.Ipſe em̃ ſpiritus teſtimonium perhibet ſpiritui noſtro quia ſumus filij dei.Si autem filij,& hæredes. Hæredes quidem dei,cohæredes autem Chriſti:ſi tamen compatimur,ut & conglorificemur.In præſenti apoſtoli capitulo,plurima de ſocietate ſpiritus,quam habet cum patre & filio demonſtrant'.Ait quippe Apoſtolus: iuſtificationẽ diuinã & ſpiritualis legis expleri in his:nõ qui iuxta carnẽ ambulant, ſed iuxta ſpiritũ: Iuxta carnẽ ambulantẽ eũ q per uoluptates & uicia carnis corpori copulat⁹,facit oia quæ carnis ſũt & corporis opa,apoſtolic⁹ ſermo deſcripſit. Porro iuxta ſpiritũ ambulantẽ eũ,q in p̃ceptis legis dei & euãgelij gradiẽs, ſpiritaliũ ſequitur ordinẽ mãdatorum. Siquidẽ ſicut carnalium uicium eſt ea ſapere quæ carnis ſunt,ea cogitare quæ corporum:ſic econtrario ſpiritualiũ uirtus eſt, ſemper cogitare de cœleſtibus & æternis:& his tractare quæ ſpiritus ſunt.Sed carnis ſapientia ilico morte ſibi ſociata,interficit eos qui iuxta carnem gradiuntur & ſapiunt:ſapientia uero ſpiritus, mẽtis tranquillitatem & pacem & uitam habentibus ſe largitur æternam.Quam cum poſſederint:omnes perturbationes & genera uiciorum, & ipſos quoq; dæmones qui hæc ſuggerere nituntur habebunt ſub pedibus ſuis.Sapientia ergo carnis cũ morti iuncta ſit:inimica eſt deo.Inimicos quippe eos reddit qui ſuis legibus uixerint: cõtraria ſemper & repugnans uoluntati & legi dei.Neq; enim fieri poteſt:ut qui in ſapientia carnis eſt,dei præcepta cuſtodiat & uoluntati illius ſubijciatur.Quãdiu ſeruimus uoluptatibus:ſeruire deo non poſſumus. Cum autem titillantem ſubiecerimus noſtris pedibus luxuriam: & totos nos ad ſpiritũ trãſferentes,nequaq; fuerimus in carne:id eſt in carnis paſſionib⁹:tũc ſubijcie mur deo.Neq; em̃ de carne hac in qua uiuimus,& in cuius uaſculo noſtra anima continet', apli ſermo eſt,qa oẽs ſancti corpore & carne circũdati placuerũt deo,ſed ad id poti⁹qd' cõtra dei p̃ceptũ ex humana ſocietate perpetrat',de qbus eſt:Diliges dñm deũ tuũ.Et,qd' tibi nõ uis fieri &c.

C Vos aũt(ait)haud dubium quin diſcipuli Chriſti,qui ſapientiã ſpũs ſuſcepiſtis & uitã pacis:nõ eſtis in carne,id eſt in carnis operibus:neq; eius opera perpetratis:ſiquidem ſpiritum dei habe/tis in uobis.Idem aũt ſpiritus dei & ſpũs Chriſti eſt:deducẽs & copulans eum qui in ſe habuerit dño Ieſu Chriſto. Vnde & in conſequentibus ſcribitur.Si quis autẽ ſpiritum Chriſti non ha/bet:hic non eſt eius.Rurſum in præſenti diſcimus ſocietatem quam habet ſpiritus ſanctus ad deum & ad Chriſtum.Sed & in epiſtola Petri,ſpiritus ſanctus eſſe Chriſti ſpũs comprobatur: Scrutantes,inquit,& inquirẽtes,id eſt prophetæ,de quibus ei fuerat ſermo ſuperior, in quo ait, quale tempus ſignificabat is qui in eis erat ſpiritus Chriſti: teſtificans in Chriſto paſſiones & ea quæ poſt erãt ſecutura decreta:in qbus reuelatũ eſt:quia nõ ſibi,ſed nobis miniſtrabant ea quæ nunc annunciata ſunt uobis per ſpiritum ſanctum.Iſte autem ſpiritus ſanctus dictus eſt & ſpi/ritus dei: nõ in præſenti tantũ ſermone,ſed & in alijs locis compluribus:ut ibi.Ea quæ dei ſunt, nemo nouit niſi ſpiritus dei.Deinde ſequitur poſt hoc quod ait: Si quis autem ſpiritum dei nõ habet:hic non eſt eius: & infertur:Si autem Chriſtus in uobis:& manifeſtiſſime demonſtratur inſeparabilẽ eſſe ſpiritũ ſanctũ a Chriſto: quia ubicũ qꝫ ſpũs ſanctꝰ fuerit,ibi & Chriſtus eſt:& undecunqꝫ Chriſti ſpũs diſceſſerit,inde pariter recedit & Chriſtus.Si quis emꝫ ſpiritũ Chriſti nõ habet:hic nõ eſt eius.Cui cõiuncto,ſi quis contrariũ aſſumat:dicere poteſt. Si qs Chriſti eſt,ita ut Chriſtus in eo ſit:in hoc ſpũs dei eſt. Hoc autẽ idẽ & de deo patre ſimiliter uſurpandũ.Si qs ſpiritum dei non habet:iſte non eſt eius.Cui rurſum contrarium ſi quis aſſumat,dicẽs: Si quis dei eſt:in hoc ſpiritus dei eſt. Vnde ſcribitur:Neſcitis quia templum dei eſtis,& in uobis habi/tat ſpiritus dei? Et in Iohannis epiſtola.In hoc cognoſcitur deus habitans in quibuſdam, cum manſerit in eis ſpiritus quem dedit.Ex quibus omnibus indiſſociabilis atqꝫ indiſcreta trinitatis ſubſtantia demonſtratur.Cum ergo ait:Si Chriſtus in uobis eſt,corpus quidem mortuũ ꝓpter peccatũ:nequaqꝫ uitijs laſciuiæqꝫ deſeruiens,ſed mortificatum peccato non commouetur ad ui/cia:& nequaqꝫ erit uitale peccato.Poſtqꝫ autem corpus peccato mortuũ fuerit: Chriſtus in his qui ſua corpora mortificauerũt,præſens ſpiritũ uitæ oſtẽdit per iuſticiã, ſiue correctionẽ operũ uirtutũ immortaliũ:ſiue fidem Ieſu Chriſti,in his qui iuxta fidem illius conuerſantur. Deinde Apoſtolus alio ſyllogiſmo cõiuncto utitur:quod ſignificantius dialectici ἀξίωμα uocãt,& ait:Si aũt ſpũs eius qui ſuſcitauit Chriſtum a mortuis habitat in uobis:qui ſuſcitauit Chriſtũ a mor/tuis uiuificabit & mortalia corpora ueſtra per inhabitantem ſpiritum ſuum in uobis: Nonne tibi uidetur dicere:quia ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Chriſtum Ieſum, id eſt qui eiuſdem Ieſu Chriſti ſpiritus eſt habitat in uobis:conſequenter uiuificabunt & mortalia corpora ueſtra cum immortaliũ animabus ab eo qui ſuſcitauit Chriſtum Ieſum a mortuis principẽ & primogenitũ reſurrectionis? Et quibus tale tantũqꝫ diuinitus per ſpiritũ munus indultũ eſt,debitores ſumus ſpiritui non carni,ut iuxta eam uiuamus.Siquidem qui iuxta carnem uixerit,morietur illa mor/te quæ peccatum ſequitur.Peccatum quippe cum conſummatum fuerit,generat mortem,ſecun/dum Iacobum. Sed & Eçechiel peccantẽ animam mori ſcribit.Separatur enim iam a uita quæ in ſapientia ſpiritus collocata eſt.Si quis autem tranſcenderit uitam carnis,& ſpiritu opera car/nis mortificauerit:uiuet beata æternaqꝫ uita,relatus in filios dei & directus in uiam rectam,pro/pter ſpiritũ ſanctum,qui & dei ſpiritus appellatur.Si enim,inquit,iuxta carnem uixeritis: mo/riemini.Quod ſi ſpiritu facta carnis mortificaueritis,uiuetis.Et in cõſequentibus.Quotquot emꝫ ſpiritu dei agũtur:hi filij ſunt dei. Rurſum refocillans eos,& cõſolans & ꝓuocans ſperare melio/ra,quibus loquebat ait:Non emꝫ accepiſtis iterum ſpiritum ſeruitutis in timore: id eſt nõ ſimili/tudine ſeruorum,metu & terrore pœnarum uos abſtinetis a uicijs,quia habetis uobis datum a patre ſpiritum adoptionis:id eſt ſpiritum ſanctum,qui ipſe ſpiritus & dei & Chriſti & ueritatis dicitur atqꝫ ſapientiæ. Si autem ſpiritus iſte adoptat in filios dei eos quorum dignatione ſui habitator efficitur: tibi conſequentium ſuper potentia eius intelligentiam derelinquo. Por/ro in hoc adoptionis ſpiritu clamant qui habuerint illum patrem deum: ſicut oſtendit ſermo,di/cens:In quo clamamus abba pater: ipſo ſpiritu qui nos adoptat in filios,teſtimonium præbẽte participatione ſui:quod a noſtro ſpiritu poſſidetur:quia filij dei ſumus.Cui conſequens eſt deũ

quidem

A qdē q̄si patrē, hæreditarias nobis diuitias cōtulisse,spiritalia dona:Christi uero cohæredes nos esse,eo qđ fratres eius per gratiā & benignitatē ipsius appellamur.Erimus aūt hæredes dei,co/
hæredes autem Christi, si compatiamur: ut & cōglorificari ei ex passionū societate mereamur. Verum quia & hoc iuxta id quod potuimus ediſſertū est: proponamus ꝓphetæ capitulū,quæ dam de spiritu sancto continens:ut non solum de nouo,uerumetiam de ueteri testamento super eius fide intellectuq; doceamur.Nam & superius prælocuti sumus,in omnibus sanctis,tam his qui post aduentum domini nostri fuerunt,q̄; etiam retro,in patriarchis uidelicet & prophe tis,spūs sancti gratiā fuisse uersatā:& eos diuersis charismatibus uirtutibusq; cōplesse.Quomodo enim unius dei & unigeniti eius gratiam possidentes,tam hi qui ante,q̄; etiā illi qui post ad uentū eius iusticiæ erexere uexillum,ueritatis sunt scientiam consecuti:sic & spiritus sancti gratiam possidebant: quia inseparabilem a patre & filio esse spiritum sanctum, in multis supra locis ostendimus.Scriptum est ergo in propheta:Misericordiæ domini recordatus sum, & uirtutis ei⁹,in oīmibus quæ retribuit nobis dñs:iudex bonus domui Israel:inferens nobis iuxta misericordiam suam , & iuxta multitudinē iusticiæ suæ.Et dixit:Nō populus meus filij, & nō præuaricabunt. Et factus est illis in salutē ex oīmi tribulatione eorꝝ:non legatus,neq; angelus, sed ipse saluauit eos, eo qđ dilexerit eos:& pepcerit eis.Ipe redemit eos & suscepit eos,& exaltauit eos in oīb⁹ dieb⁹ sæculi.Ipsi uero nō crediderūt & irritauerūt spiritū sanctū eius,& cōuersus est eis ad inimicitiā.Ipse debellauit eos,& recordatus est dierū antiquorꝝ.Qui eduxit de terra pastorē ouium:qui posuit in eis spiritū sanctum, congregans dextera Moysen.Qui frequēter dei adepti sunt beneficia:scientes gratia magis & misericordia eius,q̄; ꝓprijs ex se fuisse operibus cō secutos: quasi uno omnes consensu & animo concordantes loquuntur, misericordiæ domini recordatus sum. Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moyse dona susceperint: gratias referunt:& cum misericordia,etiam uirtutū dñi recordātur,siue mirabiliū quæ crebro ꝑ eis fecit in populis,siue profectuū animæ, qbus per legē &,ꝓphetas & præcepta eius salubria eruditi sunt. Siquidem in scripturis nomen uirtutis utrūq; significat.Recordari aūt se misericordiæ & uirtutum eius,inquiunt,in omnibus quæ retribuit eis,non iuxta iusticiam suam:sed iuxta misericor/
diam & bonitatem eius, qui est iudex domui uidēti,& sensui mūdo corde cernenti dominum. Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israel:id est mens uidens dominum.Licet enim tormenta & cruciatus iudex nonnunq̄; inferat iudicium merentibus:tamen
B qui causas rerum altius intuetur,uidens propositum bonitatis eius, qui cupit corrigere peccantem, bonum illum confitetur,dicens:Inferat nobis iuxta misericordiam suam.Si enim iniquitates eorum quos iudicat attendat dominus,quis sustinebit?Porro quia apud dominum propiciatio est: dominus uidelicet noster atq; saluator,infert nobis secūdum misericordiam suā omnia quæ nos prouehant ad salutem.Inferens quoq; iuxta misericordiā suā,& hoc faciens in iudicio,cum iusticia nobis tribuit,quæ admixta misericordiæ bonitate largitus est.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER TERTIVS
INTERPRETE DIVO HIERONYMO.

ARguendus est ex præsenti capitulo hæreticorum error:qui bonitatem a iusticia separantes:alium deum bonum,alium iustum finxerunt. Ecce enim impræsentiarū ipse est deus & bonus & iudex,& iuxta misericordiam suam iusticiamq; restituēs: & pariter bonus iustusq; subsistens.Frustra igitur iniquum dogma simulantes,bonum deum euangelij:& ueteris testamenti iustum esse defendunt:quia & in plurimis alijs locis & nunc in prophetæ sermone,iudex bonus scribitur deus: & econtrario quod nolunt, in Pauli apostoli epistola(qui certe noui testamēti prædicator est)deus iustus iudex refert.Reposita est

C mihi,inquit,corona iuſticiæ,quam reddet mihi dominus in illa die iuſtus iudex.Idem eſt ergo licet nolint,noui & ueteris teſtamẽti deus, uiſibiliũ & inuiſibiliũ conditor:ſaluatore etiã in euangelio iuſtũ & bonũ patrem liquido atteſtante: Pater iuſte, mundus te nõ cognouit.Et alio loco. Nemo bonus niſi unus deus.Sed & in ueteri lege alibi iuſtus,alibi bonus dicitur deus. In pſalmis.Iuſtus dominus,inquit,& iuſticias dilexit. Et econtrario in Hieremia. Bonus dominus his qui ſuſtinent eũ.Rurſus in pſalmis.Q̃ bonus deus Iſrael,his qui recto ſũt corde. Et hæc quidẽ e latere contra hæreticos ſtrictim dicta ſunt. Tempus autem eſt:ut propoſitum prophetæ ordinem proſequamur,qui ita contexitur:Et dixit,haud dubium quin dominus:Nonne populus meus filij,nec præuaricabuntur? Non erant,inquit, ſimiles his qui generati ſunt & exaltati: & eũ qui genuit illos,deſpexere.Et factus eſt eis in ſalutem,id eſt,illis de quibus dominus ait:Nõne populus meus filij & nõ præuaricabũt. Hoc em̃ ipſum quod non p̃uaricati ſunt,nec ſpreuerũt patrẽ,eis factus eſt in ſalutẽ:uel ob idip̃m quod appellati ſunt filij,cauſa eis ſalutis effectus eſt.Quæ ſalus a Chriſto dño cõtributa:angeli quoq; ad paſtores uoce firmat,dicẽtis:Ecce euãgeliço uobis gaudiũ magnũ qd erit oĩ populo:quia natus eſt uobis hodie ſaluator,q eſt Chriſtus dñs in ciuitate Dauid. Ipſe factus eſt cunctis qui in eum credunt occaſio ſalutis æternæ,& ipſe eſt ſaluator mundi,qui uenit quærere quod perierat.Et ipſe eſt,de quo chorus ſanctorũ canit:Deus noſter,deus ſaluandi. Quia igitur deus erat qui ſalutem præbebat æternam:dictum eſt:non legatus,neq; angelus,id eſt non propheta,non patriarcha,non legiſlator Moyſes ſaluauit eos.Omnes enim quos nominaui,poterant ad dominum fungi legatione pro populo. Deniq; Moyſes interpellans eum pro delinquẽte plæbe ait:Si dimittis eis peccatum eorum,dimitte.Sed obſecrauit ueniam quadraginta diebus ieiunans,& miſericordiam dei,animæ afflictione prouocans.Nemo autem de horum numero legatorum poteſt eſſe ſaluator, indigens &
D ipſe eo qui ſalutis largitor uerus eſt.Nam & angeli q̃q; ſpiritus ſint: & ad diuerſa propter eos qui ſalutem accepturi ſunt,miniſteria mittantur:non ſunt tamen authores ſalutis, ſed eum qui fons ſalutis eſt,interpretantur & nunciant. Vnde dictum eſt:non legatus,neq; angelus,ſed ipſe dñs ſaluauit eos.Nõ propter aliud qd:ſed propter id quod diligeret eos & parceret eis.Parcere aũt dicitur,quaſi creaturis ſuis:iuxta illud quod alibi ſcribitur. Parces autem omnibus domine amator animarũ:quia tuæ ſũt:neq; em̃ odies quod feciſti. Quapropter & pro eorũ ſalute proprio filio nõ parcens pater,tradidit eũ in mortẽ:ut per mortẽ filij ſui,deſtructo eo qui habebat mortis imperium,hoc eſt diabolo,redimeret oẽs qui ab eo captiuitatis uinculo tenebantur. Vnde ſubĳcit:Ip̃e aũt redemit eos,& ſuſcepit eos,& exaltauit illos. Suſcipit em̃ exaltatq; ſaluatos, & redemptos in ſublime tollit uirtutum alis:& eruditione & ſcientia ueritatis, non ad unum tantum & alterum diem,ſed in omnibus diebus æternitatis,habitans in eis, & cum eis & uſq; ad conſummationem ſæculi uitam eis tribuens,ſalutiſq; author exiſtens.Omnibus autem diebus ſæculi illuminãs corda eor::nõ ſinit eos in tenebris ignorantiæ & errore uerſari.Et hoc puto eſſe quod ſcriptum eſt:in omnibus diebus exaltari eos. Quia uero mutabiles & ad uicia ſponte labentes,poſt tanta beneficia deo fuerunt increduli,& præcepta illius reliquerunt, & exacerbauerũt ſpiritum ſanctum dei,qui eis multa bona largitus eſt: in peccatũ ſimile corruerũt his qui poſtq̃ geniti ſunt & exaltati ſpreuerunt patrem ſuum, Vel certe nunc ipſi deſcribuntur, qui & ante deſcripti ſunt:ſiquidẽ & ibi poſt peccatũ dicitur ad eos: Dereliquiſtis dominum,& ad iracundiam concitaſtis ſanctum Iſrael,& nunc quod ipſi non crediderunt & exacerbauerunt ſpiritum ſanctum eius.Ex præſenti ergo loco ſocietas ſpiritus ad dominum oſtenditur. Qui derelinquit dominum & eſt incredulus,& ad iracundiam prouocat ſanctum Iſrael,& exacerbat ſpiritum ſanctum eius. Eadem indignatio ſuper peccatoribus tam ad ſpiritũ ſanctũ, q̃ ad ſanctũ Iſrael refert. Vnde & in conſequentib⁹ ſimilis copula trinitatis oſtenditur,dicẽte ſcriptura dñm ad inimicitias eſſe conuerſum his qui exacerbauerunt ſpiritum ſanctum eius, & tradidiſſe eos ſempiterno cruciatui poſtq̃ non ſermone, ſed rebus in ſanctum eius ſpiritum blaſphemauerunt. Ipſe igitur qui eis conuerſus eſt ad inimicitias, debellauit eos & ſubiecit multiplicibus,

longiſq;

A longiſq; cruciatibus: ut nec in præſenti tempore, nec in futuro conſequãtur ueniã peccatorum. Exacerbauerunt enim ſpiritum ſanctum eius, & blaſphemauerunt in illum. Si autem uolueris hoc de Iudæis intelligere qui crucifixerunt dominum ſaluatorem: & idcirco exacerbauerunt ſpiritum ſanctum: id quod ſcriptum eſt: ipſe debellauit eos, ad illam eſt intelligentiam referendũ: quod Romanis traditi ſunt, quãdo uenit ſup eos ira dei in finẽ. In uniuerſo enim orbe cunctiſq; regionibus ſoli exules patriæ, in terra uagantur aliena: non urbẽ antiquam, non ſedes proprias poſſidentes: id quod prophetis & ſaluatori ſuo fecerunt, receperunt. Quia enim ſanguinarij & ueſano ſemper furore capti: non ſolum prophetas occiderũt, lapidaueruntq; eos qui ad ſe miſſi fuerant: ſed ad impietatis culmen egreſſi, dominum ſaluatorem qui pro cunctorum ſalute deſcendere dignatus fuerat ad terras, prodiderunt & crucifixerunt: propterea expulſi ſunt urbe, quam prophetarum & Chriſti cruore maculauerunt. Secundum igitur hunc ſenſum debellatos eos a domino intelligere debemus: non ad breue tempus, ſed ad omne futurum ſæculum. Vſq; ad conſummationem quippe mundi (ut diximus) profugi atq; captiui, in uniuerſis aberrant nationibus, non urbem, non regionem propriam poſſidentes. Attamen quia naturaliter benignus eſt & miſericors is qui eos debellauerat, tribuit eis locum pœnitentiæ, ſi uelint ad meliora conuerti. Vnde & dicit: Recordatus eſt dierum ſæculi. Recordatus enim temporũ futurorum, clauſam ianuam aliqua ex eis parte reſerauit: ut poſtq̃ intrauerit plenitudo gentium, tunc oĩs Iſrael (qui hac fuerit dignus appellatione) ſaluetur. Licet eñ in id temeritatis eruperint, ut eũ q propter eos miſſus fuerat interficerent, dicẽtes: Sanguis eius ſup nos, & ſup filios noſtros: tñ deus ſuſcitauit eũ de terra, in cui⁹ corde trib⁹ diebus & tribus noctibus fuerat cõmoratus paſtorẽ ouiũ ſuarũ. Siquidẽ ita contexitur. Qui eduxit de terra paſtorẽ ouium ſuarũ. Quod uero paſtor ouium deus qui nunc prophetali ſermone deſcribitur dominus ſit: manifeſtius in euangelio diſcimus: ipſo ſaluatore teſtante: Ego ſum paſtor bonus, & animam meã pono pro ouibus meis. Et iterum. Oues meæ uocem meam audiunt. Poſt hæc omnia prophetes ait: Vbi

B eſt q poſuit ſuper eos ſpiritũ ſanctum? Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miſerias peruenerint. Et quomodo loquitur? Qui eos redemerat, qui poſuerat in illis ſpiritũ ſanctum ſuum habitans cum eis, ubi nunc eſt? quo abĳt? Dereliquit eos: quia ipſi prius dereliquerunt & ad iracundiã prouocauerũt ſanctũ Iſrael. Poſuerat aũt du dũ in eis ſpiritũ ſanctũ deus, cum adhuc boni eſſent: & præceptis eius obſequi niterentur. His enim tãtummodo ſpiritus ſanctus inſeritur: qui uicĳs derelictis, uirtutum ſectãtur chorum: & iuxta eas & per eas in fide Chriſti uictitant. Quod ſi paulatim negligentia ſuggerente, cœperint ad peiora cõfluere: concitant aduerſum ſe habitatorẽ ſuũ ſpiritũ ſanctũ: & eũ qui illũ dederat conuertũt ad inimicitias. Huic quid ſimile & Apoſtolus ad Theſſalonicenſes ſcribẽs ait. Neq; eñ uocauit nos deus ad immũdiciã, ſed ad ſanctificationẽ. Itaq; qui ſpernit, ſiue quod melius habet in Græco, qui præuaricatur, non hominem præuaricabitur, ſed deum, qui dedit ſpiritum ſanctum ſuum in uobis. Nam in his ſermonibus deus uocans per fidem in ſanctificationem, id eſt, ut ſancti ſpiritus fierent credentes: dedit eis ſpiritũ ſanctũ. Et q̃diu præcepta dei ſeruauerunt: permanſit in eis ſpiritus ſanctus quem acceperunt. Quãdo uero amore lubrico corruerunt, & ad immundiciam ſunt delapſi: ſpreuerunt ſiue præuaricati ſunt dominum, qui dederat eis ſpiritum ſanctum: ut non immundiciæ deſeruirẽt, ſed ut ſanctificarẽtur. Vnde pœnas luent qui iſta cõmiſerũt, nõ quaſi hominẽ, ſed quaſi deum ſpernentes. Et ut ſciamus dominum eſſe ſpiritum ſanctum qui datur credentibus, ex ipſius prophetæ Eſaiæ diſcamus æloquio, qui inducit ad quẽpiam dicentẽ dñm. Spiritus meus in te eſt, & uerba mea dedi in os tuũ. Oſtendit eñ ex ſermone præſenti, quod qui acceperit ſpiritum dei, ſimul cũ eo & uerba dei poſſideat: ſermones uidelicet ſcientiæ & ſapientiæ. Nec non & in alio loco eiuſdem prophetæ deus loquit. Dedi ſpm̃ meũ ſuper eũ. Qui ergo poſuit in eis ſpiritum ſanctum: Moyſen dextera ſua ſanctificatũ eſſe cõmemorat, ſiue illum illuſtrem uirtum & myſteriorum dei initiatorẽ, de quo ad Ieſum filium naue dominus ait: Moyſes famulus meus: ſiue legem ſuam, quæ in ueteri ſcripta eſt inſtrumento. Nam crebro legiſſe me memini

C Moyſen appellatum eſſe pro lege:ut in Apoſtolo. Vſq; in hodiernum diem, quando legitur Moyſes. Et Abraham ad diuitem in ſupplicijs conſtitutum. Habent, inquit, Moyſen & prophetas. Et certe liquido comprobatur ibi, Moyſen, non ſupradictum uirum ſignificatum eſſe: ſed legem. Porro quæ eſt dextera dei quæ adduxit Moyſen, niſi dominus & ſaluator noſter? Ipſe eſt enim dextera patris, per quam ſaluat, exaltat & facit uirtutem: ſicut alibi de deo dicitur. Saluauit ei dextera ſua, & brachium ſanctum eius. Et rurſum. Dextera domini fecit uirtutem, dextera domini exaltauit me: non moriar, ſed uiuam & narrabo opera domini. Et certe uocem hanc ex perſona dominici hominis proferri, quem unigenitus filius dei aſſumere dignatus eſt ex uirgine, ex ipſo loco manifeſtiſſime comprobatur: quia ipſe eſt dextera dei, ſicut ſcriptū eſt in Actibus apoſtolorum: quod factus ſit ex ſemine Dauid ſecundum carnem, genitus de uirgine ſuperueniente in eam ſpiritu ſancto: & uirtute excelſi obumbrante eam. De quo Dauid prophetauit in ſpū: qđ a mortuis reſurgēs, aſſūptus ſit in cœlos, dextera dei ſubleuatus. Scribit ibi autē in hunc modū. Præuidens idem Dauid locutus eſt de reſurrectione Chriſti: quoniam nō eſt derelictus in inferno: neq; caro eius uidit corruptionem. Hunc Ieſum ſuſcitauit deus: cui nos omnes teſtes ſumus. Dextera igitur dei eleuatus, & repromiſſionem ſpiritus ſancti accipiens a patre: effudit hoc donum in nobis quod uos uidetis & auditis: neq; enim Dauid aſcendit in cœlos. Nulli quippe dubium, exaltatum dextera dei, & ab inferis reſurgentē eſſe dominum Ieſum: ſicut ipſe ſcripturæ ſermone teſtatus eſt. Iſte ergo qui reſurrexit a mortuis dicit: Ego dormiui & ſomnū cœpi, & reſurrexi, quia dominus ſuſcitauit me. Ipe ergo ſermone dei aſſumptus in cœlū: eleuatus eſſe ab ea (de qua ſupra diximus) dextera dei prædicatur: & accepiſſe repromiſſiōes ſpiritus ſancti a patre, & effudiſſe illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia dei. Nam & dñicus homo accepit communicationem ſpiritus ſancti: ſicut in euangelijs ſcribitur. Ieſus ergo repletus ſpiritus ſancto: regreſſus eſt a Iordane. Et in alio loco. Reuerſus eſt Ieſus in uirtute ſpiritus in Galileam. Hæc autem abſq; ulla calumnia de dominico homine
D qui totus Chriſtus, unus eſt Ieſus filius dei, ſenſu debemus pietatis accipere: nō quod alter & alter ſit: ſed quod de uno atq; eodem quaſi de altero ſecundum naturam dei & hominis diſputetur: & quia deus uerbum unigenitus filius dei, neq; immutationem recipit, nec augmentū. Siquidem ipſe eſt bonorum omnium plenitudo. Satis abundeq; de prophetæ teſtimonio diſputatū eſt: nūc ad reliqua pergamus: ut quomodo ſcimus qđ pater & filius, ſanctos & bonos ſui communicatione perficiunt: ſic ſanctus quoq; ſpiritus, participatione ſui, bonos efficiat ſanctoſq; credentes: & ex hoc etiā unius cū patre & filio ſubſtātiæ eſſe doceat. Dicit in pſalmis ad dñm. Spūs tuus bonus deducet me in terrā rectā. Scimus aūt in quibuſdā exēplaribus ſcriptū eſſe: ſpūs ſanctus tuus. Porro in Eſdra abſq; ulla ambiguitate bonus ſpūs appellatur. Spiritū tuum bonum dediſti: ut eos faceres intelligere. Quod autem pater ſanctificet, Apoſtolus ſcribit dicens: Deus autem pacis ſanctificet uos perfectos. Et ſaluator ait: Pater ſancte, ſanctifica eos in ueritate, quia uerbum tuum eſt ueritas. Perſpicue dicens: in me qui uerbum tuum ſum & ueritas tua, ſanctifica illos, fide & conſortio mei. Dictus eſt & alibi bonus deus. Nemo bonus niſi unus deus. Superius quoq; oſtēdimus quoniā filius ſanctificet, Paulo in eadem uerba congruente. Etenim qui ſanctificat & qui ſanctificātur: ex uno omnes. Sanctificantem ſignificans Chriſtum: & ſanctificatos eos, qui poſſunt dicere: Factus eſt nobis ſapientia ex deo Chriſtus, & iuſticia & ſanctificatio. Appellatur ſiquidem & ſpiritus ſanctificationis. Vnde & ad eum dicitur. Et omnes ſanctificati ſub manibus tuis, & ſub te ſunt. Bonus dominus noſter Ieſus Chriſtus, & ex bono patre generatus eſt: & de eo legimus: Cōfitemini domino quoniam bonus. Cōfiteantur autem illi qui ab eo aut ueniam obſecrāt peccatorum, aut gratias referunt eius clæmentiæ pro indultis beneficijs. Spiritus quoq; ſanctus eos quos dignatur implere ſanctificat: ut ſuperius iam demonſtratū eſt: quando oſtendimus eum participabilem & a multis ſimul capi poſſe. Et nunc in præſenti Pauli teſtimonio largitor ſanctificationis oſtenditˇ, in eo quod ait: Debemus aūt & nos gratias agere deo ſemp ꝑ uobis fratres dilecti a dño: quia ele-

A quia elegit deus nos primitias in salutē:in sanctificatione spiritus sancti & fide ueritatis. Nam & in hoc loco charismata dei subintelligūtur in spiritu,cum in sanctificatione spūs,fides pariter & ueritas possidentur. Quia ergo recte & pie & ut se ueritas habet hæc diximus, sanctificationis, bonitatisq; uocabulum,& ad patrem,& ad filium,& ad spiritum sanctum æque referetur:sicut ipsa quoq; appellatio spiritus. Nam & pater spiritus dicit̄:ut ibi,Spiritus est deus:& filius spiritus. Dñs,inquit,spiritus eius.Spūs aūt sanctus,semper spūs sancti appellatione censetur:nō qd̄ ex consortio tātum nominis spiritus cum patre ponatur & filio:sed quod una natura, unū possideat & nomen.Quia uero spiritus uocabulum multa significat:enumerandum est breuiter,quibus rebus nomen eius aptetur. Vocatur spiritus & uentus,sicut in Ezechiele: Tertiam autē partem disperges in spiritum: hoc est in uētum. Quod si uolueris secūdum historiam illud sentire, quod scriptum est: In spiritu uiolento conteres naues Tharsis:nō aliud ibi spiritus q̄ uentus accipitur.Necnon Solomon inter multa hoc quoq; munus a deo accepit,ut sciret uiolentias spirituum:nō aliud se in hoc accepisse demōstrās,q̄ scire rapidos uentorū flatus,& qbus causis eorū natura subsistat. Vocatur & anima spūs,ut in Iacobi epistola.Quō corpus tuū sine spū mortuū est,& reliqua.Manifestissime enim spiritus,hic nihil aliud nisi anima nuncupatur.Iuxta quā intelligentiam & Stephanus animam suam spiritum uocans:Domine,inquit,Iesu suscipe spiritū meum.Illud quoq; quod in Ecclesiaste dicitur:Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum,& spiritꝰ iumenti descendat deorsum.Cōsyderandū utrum nam & pecudum animæ spiritus appellentur. Dicit̄ etiā excepta anima,& excepto spiritu sancto,spūs alius qs esse in homine,de q̄ Paulus scribit. Quis em̄ scit hominū ea quæ sunt hois,nisi spūs hois qui in eo est? Si em̄ uoluerit contendere quispiā animā hic significari in spū, qs erit homo,cuius cogitationes & arcana & secreta cordis occulta nesciat homo,nisi spiritus eius : quia de corpore solitario hoc intelligere uelle perstultum est.Quod si arguta nititur fraude surripere , de spiritu sancto hæc scripta con/
testans:si diligenter uerba ipsa consyderet,cessabit asserere mendacium. Si quidem ita scriptū
B est.Quis em̄ scit hominū quæ sūt hominis nisi spiritus hominis qui in eo est.Sic & ea quæ sunt dei,nemo scit nisi spiritus dei. Quomodo em̄ alius est homo,alius est deus:sic & spiritus hois, qui est in eo separatur a spiritu dei,qui est in eo,quem spiritum sanctum frequēter ostēdimus. Sed& in alio loco idem Apostolus a nostro spū,spiritū dei secernens, ait:Ipse spūs testimoniū perhibet spiritui nostro:hoc significās, quod spiritus dei,id est spiritus sanctus, testimoniū spiritui nostro præbeat:quem nunc diximus esse spiritum hominis.Ad Thessalonicenses quoq;:Integer,inquit,spūs uester & ania & corpus.Sicut em̄ alia est anima & corpus aliud:sic & aliud est spiritus ab anima,quæ suo loco specialiter appellatur.De quo & orauit,ut integer cū anima seruetur & corpore:quia incredibile est,atq; blasphemum orare apostolum,ut spiritus sanctus integer seruetur:qui nec immutationē potest recipere,nec profectū.De humano ergo,ut diximus spiritu,in hoc loco apostoli sermo testatus est.Appellant̄ quoq; supernæ ratiōabilesq; uirtutes, quas solet scriptura angelos & fortitudines nominare uocabulo spūs,ut ibi:Qui facis angelos tuos spiritus. Et alibi: Nōne omēs sunt administratores spiritus? Puto ad hunc sensum & illud referri,quod in Actibus apostolorum scribitur.Spiritus dñi rapuit Philippū,& nō amplius eū uidit eunuchus,id est angelus domini in sublime eleuans Philippum,transtulit illum in alium locum.Rationales quoq; aliæ creaturæ,& de bono in malum sponte propria profluentes: spiritus pessimi & spiritus appellantur immundi: sicut ibi: Cum autem spiritus immundus exierit ab homine.Et in consequentibus . Assumit septem alios spiritus nequiores se. Spiritus quoq; dæmones in euangelijs appellantur . Sed & hoc notandum:nunq̄ simpliciter spiritū,sed cū aliquo additamēto spiritū significari contrariū:ut spūs immūdus,& spūs dæmonis: hi uero qui sancti sunt spūs,absq; ullo additamēto spūs simpliciter appellant̄. Sciendū quoq; qd̄ nomē spūs,& uoluntatē hominis & animi sentētiā sonet. Volens quippe apostolus uirginē non solū opere , sed & mente sanctam esse:id est non tantum corpore , sed & motu cordis interno : ait, ut sit sancta corpore & spiritu : uoluntatem spiritu,& corpore opera significans. Consydera utrū hocipsum in Esaia,sonet qd̄ scriptū est :Et scient qui spū errāt intellectū. Qui
enim errore

C em̃ errore iudicij alia pro alijs bona exiſtimant:accipient intellectũ ut corrigatur error illorũ: ut,p prauis ea q̃ recta ſunt eligãt. Necnõ & illud: Vna fortitudo ſpũs ueſtri,uide an idip̃m oſtẽ dat. Et ſuper omnia uocabulum ſpiritus,altiorem & myſticũ in ſcripturis ſanctis ſignificat intel lectum,ut ibi: Littera occidit,ſpiritus autem uiuificat: litteram dicens ſimplicem & manifeſtam iuxta hiſtoriam narrationem: ſpiritum uero,ſanctum & ſpirituale eſſe quod legitur. In hanc congruit uoluntatem & illud: Nos ſumus circũciſio,qui ſpiritu domino ſeruientes ſumus: & nõ in carne confidentes. Qui em̃ non littera carnẽ cõcidũt,ſed cor ſpiritu circũcidũt,auferentes om ne eius ſuperfluum quod generationi proximum eſt & amicum: hi uere ſpiritu circũciſi ſunt: in occulto Iudæi & uere Iſraelite: in quibus non eſt dolus. Qui tranſcendentes umbras & imagines ueteris teſtamenti: cultores ueri,adorant patrem in ſpiritu & ueritate. In ſpiritu,quia corporalia & humilia tranſcenderunt. In ueritate,quia typos & umbras & exemplaria relinquentes: ad ipſi us ueritatis uenere ſubſtantiam: & ut iam diximus, humili & corporea uerborũ ſimplicitate cõ tempta,ad ſpiritualem legis noticiam peruenerunt. Hæc interim iuxta poſſibilitatem ingenij noſtri, quot res ſpiritus ſignificaret attigimus: ſuo tempore quid unumquodq; ſignificet, ſi Chriſtus tribuerit diſſerturi. Nonnunq; autem ſpiritus,& dñs noſter Ieſus Chriſtus,id eſt dei fi lius appellatur. Benignus ſiquidem eſt ſpiritus ſapientiæ. Et in alio loco. Dominus autem ſpiri tus eſt, ut ante diximus: ubi etiam illud adiunximus: ſpiritus deus eſt: non iuxta nominis tan tum communionem,ſed iuxta naturæ ſubſtantiæq; conſortium. Quomodo enim quorum di uerſa ſubſtantia eſt,interdum euenit ut communi uocabulo nuncupentur: & hæc dicuntur ὁμώ- μυμα: ita eorum quorum eadem eſt natura atq; ſubſtantia, cum ſocietate uocabuli, naturæ quoq; æqualitas copulat̃: & diſciplinæ dialecticorũ eſt appellare hæc συμώμυμα. Idcirco & ſpũs uocabulũ & ſi quid aliud in trinitate uſurpari ſolet συμώμυμον eſt: uerbi gratia: ſpiritus bonus,& cætera his ſimilia: de qbus pauloante perſtrinxim9. Porro ad hæc neceſſario deuoluti ſum9: ut
D quia frequenter appellatio ſpiritus in ſcripturis eſt reſperſa diuinis: nõ labamur in nomine: ſed unumquodq; ſecundum locorum uarietates & intelligentias accipiamus. Omni itaq; ſtudio ac diligentia uocabulum ſpiritus: ubi & quomodo appellatũ ſit contemplantes: ſophiſmata eorũ & fraudulentas decipulas conteramus: qui ſpiritum ſanctum aſſerunt creaturam. Legentes em̃ in propheta: Ego confirmaui tonitruum, & creans ſpiritum: ignorantia multiplicis in hac par te ſermonis, putauerũt ſpiritũ ſanctũ ex hoc uocabulo demõſtrari: cũ in p̃ſentiarũ ſpiritus no men uentum ſonet. Necnon in Zacharia audientes locutum dominum, quod ipſe ſit qui creat ſpiritum hominis,in eo exiſtimauerunt ſpiritum ſanctum,etiam in hoc capitulo ſignificari: non animaduertentes quod animam hominis,aut ſpiritum quem tertium in homine eſſe iam dixi mus,ſpiritus appellatio ſignificet. Ergo ut prælocuti ſumus,quomodo unumquodq; dictum ſit conſyderemus: ne forte per ignorantiam in barathrũ decidamus erroris. Siquidẽ in alijs rebus ex cõſortio uocabulorum error eueniens: confuſionem & pudorem ei qui errauit importat: de ſupnis uero & diuinis lapſus ad praua, ad æternã pœnã deducit & barathrũ: maxime cũ ſemel deceptus noluerit reſipiſcere: ſed ſuum defenſare impudenter errorem. Decebat etiam,& magni tudo uoluminis exigebat,ut finem acciperet oratio. Verum quia infert ſe quæſtio aduerſus ea quæ ſuperius diſputauimus: quã idcirco tũc prætermiſimus,ne textum ſermonis irrumperet: & inter piam prædicationem,impia contentio poneretur: neceſſarium puto ad propoſitum re ſpõdere: & lectoris arbitrio quid ſuper his ſentiat derelinquere. Diſputãtibus ergo ſupra quod animam uel mentem hominis nulla creatura iuxta ſubſtantiam poſſit implere, niſi ſola trinitas: quia tantummodo ſecundum operationem & uoluntatis errorẽ ſiue uirtutem,animus de his quæ creata ſunt impletur: oborta eſt quæſtio noſtra, quaſi ſentẽtiam ſoluens,quod creata ſub ſtantia quæ in ſcripturis ſatanas appellatur,ingrediatur in aliquos: & cor quorundam im plere dicatur. Nam ad eum qui medietatem precij de agro uendito ſibi aliud profitens re ſeruarat, a Petro apoſtolo dictum eſt: Anania quare impleuit ſatanas cor tuum? Et de Iu da loquitur ipſe ſaluator,quod intrauerit in eum ſatanas. Ad quod poſtea reſpondendum eſt: interim nunc ad id quod ſcriptum eſt, quare impleuit ſatanas cor tuum: quomodo

ſatanas

A satanas mentem alicuius & principale cordis impleat: non ingrediens in eum, & in sensum eius: atq; ut ita dicam adytum cordis introiens: siquidem hæc potestas solius est trinitatis: sed quasi callidus quidã & nequam ac fallax fraudulentusq; deceptor, in eos animã humanam malitiæ affectus trahit, per cogitatiões & incentiua uiciorũ, quibus ipse plenus est. Denicq; & Elymas magus filius diaboli, iuxta maliciam, nequitiamq; subsistens, plenus omni dolo, & omni malicia scribitur: satana patre eius hanc ei uoluntatẽ, quasi ex cõsuetudine uicioꝝ in naturã uertente. Arguens itaq; eũ apostus Paulus atq; corripiens ait: O plene omni iniquitate & oñi dolo, fili diaboli, inimice iusticiæ dei. Quia eñ uersipellis & callidꝰ, oẽm in se dolũ fraudulẽtiæ susceperat, appellat' filiꝰ diaboli, qa implebat ipe, oñe principale illiꝰ fraude & iniqtate & oñi malicia: intãtũ illiciẽs eũ atq; decipiẽs, ut ipse satanas implesse animã ipsiꝰ, & habitare in eodẽ putaret': quẽ ad oẽs suæ peruersitatis dolos, ministrũ sibi ac famulũ præparauerat. Ad id uero quod secũdũ posueramus exemplũ, quia in Iudã introisset satanas: hoc dicendũ est. Obseruans diabolus qbusdam motibus & operationum signis, ad quæ potissimum Iudæ cor esset uicia procliuiꝰ, deprehendit eum patere insidijs auariciæ: & reperta cupiditatis ianua, misit in mentem eius quomodo desyderatam pecuniam acciperet: & per occasionem lucri, proditor magistri & saluatoris sui existeret, argentum proprietate commutans, & suscipiens precium sceleris a pharisæis atq; Iudæis. Hæc ergo cogitationis occasio, locum tribuit satanæ: ut in cor eius introiens, impleret eũ pessima uoluntate. Introiuit ergo: non secundum substantiã, sed secundum operationem: quia introire in aliquem, increatæ naturæ est eius, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Vnde & conuertibilis atq; mutabilis: e sanctitate decidit atq; uirtute. Diximus supra μετοχικῶς, id est qd' participatione capiat', esse incorruptibile & immutabile & consequenter æternum. Quod autem mutari potest, factum esse, & habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse & retro & deinceps sempiternum. Non ergo ut quidam putant participatione naturæ, siue substantiæ implet quempiam diabolus, aut eius habitator efficitur: sed per fraudulentiam & deceptionem & maliciam inhabitare in eo creditur quẽ repleuit. Hac autem fallacia etiam presbyteros qui aduersus susannam in crudelitatẽ se uerterant intrauit: implens animas eorum incendio libidinis & fera senñ uoluptate. Scriptũ est enim. Venerunt autem & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione. His insidijs impleuit & uniuersum populum Iudæorum, dicente propheta de eo: Væ gens peccatrix, populus plenus
B peccatis, semen pessimũ, filñ iniqui. Semen qppe nequã diabolus: & filñ eius ꝓpter iniquitatẽ & plenitudinem dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui eius in scripturis filñ nominantur, iuxta substantiæ participationem non capitur: siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est: neq; alius quis potest eum capere participatione substantiæ: sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ uoluntatis. Operationem quippe & studia, non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus: naturam uero atq; substantiam solius in alios posse trinitatis intrare. Abunde ut reor occursum est propositæ quæstioni. Quia uero ineptum & stultum uidetur aduersus fatua respondere: & siquid in buccam ruerit impiorum, hoc uelle dissoluere: non enim tantum impietas est scelerata proponere, quantũ & de sceleratis saltẽ resistentẽ uelle tractare: idcirco illud quod solent tractare prætereo, sacrilega aduersus nos audacia ꝓdamantes. Si spũs sanctus creatus non est: aut frater est dei patris, aut patruus est unigeniti Iesu Christi, aut filiꝰ Christi est, aut nepos est dei patris, aut ipse filius dei est, & iam nõ erit unigenitus dominus Iesus Christus cũ alterũ fratrẽ habeat. Miseri atq; miserabiles, non sentientes de incorporeis & inuisibilibus iuxta corporaliũ & uisibiliũ disputari non licere naturam. Fratrem esse uel patruũ, nepotem uel filium, corporum nomina sunt, & imbecillitatis humanæ uocabula. Trinitas uero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotienscunq; in aliqua de his cadit, nominibus nostris & incongruis uocabulis: non sua natura loquitur. Cum igitur sancta scriptura amplius de trinitate non dicat, nisi deum patrem esse saluatoris, & filium generatum esse a patre: hoc tantummodo debemus sentire

quod scriptũ

C quod ſcriptū eſt. Et oſtenſo quod ſpiritus ſanctus increatus ſit: conſequenter intelligere, quod cuius nō eſt creata ſubſtantia, recte patri filioq; ſocietur. Hæc iuxta æloquij noſtri paupertatem in præſenti dicta ſufficiant: timorem meum quod de ſpiritu ſancto loqui auſus ſim indicantia. Quicunq; enim in eum blaſphemauerit: non ſolū in hoc ſæculo: uerumetiā in futuro non dimittetur ei: nec ulla miſericordia & uenia reſeruabitur illi, qui conculcauerit filium dei & iniuriam fecerit ſpiritui gratiæ ei⁹ in quo ſanctificatus eſt. Quod quidē & in deo patre eſt intelligendū. Nā qui blaſphemauerit in eum & impie egerit: ſine uenia cruciabitur, nullo pro eo dominū deprecante, ſicut ſcriptum eſt: Qui autem in dominum deum peccauerit, quis orabit pro eo? Necnon & qui filiū negauerit coram hominibus: negabitur ab eo coram patre & angelis eius. Ergo quia nulla uenia in trinitatem conceditur blaſphemantibus: omni ſtudio & cautela eſt prouidēdum, ut ne in breui quidem paruoq; ſermone diſputantes, labamur. Quin potius ſi quis hoc uolumē legere uoluerit: quæſumus ut mundet ſe ab oīi opere malo & cogitationibus peſſimis: quo poſſit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur: & plenus ſanctitate atq; ſapientia, ignoſcere nobis ſicubi uoluntatem noſtram, non impleuit effectus: & tantummodo conſyderet qua mente qd dictum ſit: non quibus expreſſum ſermonibus. Sicut enim pietatis ſenſum nobis audaciter iuxta noſtram cōſcientiam uendicamus: ita quantum de eo loqui pertinet, uenuſtatem rhetoricam facundiamq; iuxta conſequentiam textumq; ſermonis, nos procul abeſſe ſimpliciter cōfitemur. Studij quippe noſtri fuit, de ſcripturis ſanctis diſſerentibus, pie intelligere quæ ſcripta ſunt: & imperitiam menſuramq; noſtri non ignorare ſermonis.

Noni Tomi Commentaria Diui Hieronymi in Matthæum & Marcum, & in diui Pauli epiſtolas, uidelicet ad Galatas, Epheſios, Titum, Philemonem, necnon commentaria in oēs Pauli epiſtolas, ſed incerto authore, poſtremo Didymi de ſpū ſancto librū a Diuo Hieronymo uerſum complectentis
Finis.

BASILEAE IN AEDIBVS IO. FROBENNII: IMPENDIO BRVNONIS, BASILII ET BONIFACII AMORBACHIORVM, AC IOANNIS FROBENNII CHALCOGRAPHI ET IACOBI RECHBVRGII CIVIVM BASILIENSIVM, MENSE MAIO. AN. M. D.XVI.

a
Primum uacat
Hieronymi in
Canon ſecundus
Canon quintus
b
captiuam
homo natus
uos fuerint
Sed ſi quis
c
Et aſcendens
Et comminatus
Tradet autem
Tu es qui
d
obſerua
Proponit
In illo tempore
Nauicula
e
uiri & mulieris
uenit
opprobriſs
delitiæ
f
bientem
ſupra ſeruum
phariſæi
Væ uobis
g
Sicut enim
ne auxilio
plenius dictum
Nouiſſime

h
Et congregati
domus uacans
ri. Spiritus
ſacerdos
i
ſportæ plenæ
ſimilitudo
gauerunt
plæbem
k
diadema
Erant autem
matris ſuæ
annorum
l
eſſet ad terram
iret in hieruſalem
ut qui in
ad cultorem
m
recte dicis
illum & diſci.
theamina
binas
n
erexit
dicitis, quia
ex diſcipulis
quia ego
o
diui Hieronymi
Et qui mecum
& hieroſolymis
quos dies

p
uel malum
Diui Hieronymi
pretes ædiderunt
Quid igitur
q
per tropologiam
dixerunt
incircumciſa
congregata
r
ludere.
humanum
Abraham
terræ puluerem
s
Iſte autem
pleni ſint
dus:&
Diui Hieronymi
t
diſſipato
eccleſia
deo uerbo
ſunt, forni.
u
inter pſalmum
uolui congregare
ptione domini
quia illa
x
Quidam de
tranſtulit,
ſunt factis
piſcentia

y
ſaluatoris
hic dici uel
Forſitan
5
Proemium
tatem
deus:&
Et circumciſio
A
poſſidetur
non poſſe
non Paulus
Expectante
B
corpore
ſinguli,
Et hoc
Debemus autem
C
limitatem
Et uniuſcuiuſq;
Omnino
mino exhibe.
D
Quæ eſt ergo
nouit eſſe
quanto magis
bono tractans
E
Permanebo
miſit me
Nam ſi
audentes

F
quare dicis
eorum qui
grauis
Sicut prædiximus
G
Sed quid
pediaris
aſſumptus
omnis paternitas
H
Repleti
utrumq;
chriſti deflebat
Secundum potentiam
I
Abundantius
tres non
per beſtiæ
eſt appellata
Diacones
Non ſolum
K
Diui Hieronymi
tem. Omne
nus ſapientia
excellentium
L
ſpiritum ſanctum
ſpiritu ſancto
ſophiſmata
quidem quaſi
longiſq;

Finis.

Emptus Vna cum partibus omnibus K.
Anno 63.

ERONYMI OPERA

OMMENTARIVS

in

PSALMOS. MATTH.

MARCVM. PAVLEM

Tom. VIII. . IX.

AN
I
20
8-9